

ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL STUDIES

December 05-07, 2025

ASES

**4. INTERNATIONAL
FIRAT SCIENTIFIC
RESEARCH CONGRESS**

CONGRESS BOOK

EDITOR: Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

ISBN: 978-625-92930-2-8

**IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC
RESEARCH CONGRESS**

**DECEMBER 5-7,
2025 ELAZIG,
TURKIYE**

EDITOR
Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

COPYRIGHT © 2025
BY ASES CONGRESS ORGANIZATION
PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2025©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

23.12.2025
ISBN: 978-625-92930-2-8

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS

DATE AND PLACE

DECEMBER 5-7,
2025 ELAZIG,
TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Eğitim Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-46810852-929-677932
Konu : Prof. Dr. Mustafa TALAS'ın Akademik
Temsilci Tanımlanması Talebi Hk.

10/07/2025

EĞİTİM BİLİMLERİ BÖLÜM BAŞKANLIĞINA

İlgi: 10.07.2025 tarih ve 677749 sayılı yazınız.

İlgi sayılı yazınıza ilişkin Bölümünüz öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mustafa TALAS'ın ASES (Academy of Scientific Studies) adlı kuruluş tarafından düzenlenecek olan kongrelerin düzenleme kurullarına akademik temsilci olarak tanımlanması talebi Dekanlığımızca incelenmiş olup adı geçen öğretim üyesinin söz konusu temsilci tanımlanması Dekanlığımızca uygun görülmektedir.

Gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Bekir ÇINAR
Dekan V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: BSD82STE0H

Adres: Merkez Yerleşke Bor Yolu 51240 Niğde
Telefon: 3882254315 Faks: 3882254316
e-Posta: egitimfak@ohu.edu.tr Web: http://www.ohu.edu.tr/egitimfakultesi
Kep Adresi: nohu@hs01.kep.tr

Bilgi için: Evren TURGUT
Unvanı: Bilgisayar İşletmeni
Tel No: 0 388 225 4328

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-145

20.12.2025

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 05-07 Aralık 2025 tarihleri arasında Elazığ 'da düzenlenen ASES 4. Uluslararası Fırat Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların %48,55'i Türkiyeden ve % 51,45'si yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur.Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı83

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 41

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 43

Katılımcı ülke sayısı: 7 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (26 katılımcı), Cezayir (1 katılımcı), İran (1 katılımcı), Kazakistan (1 katılımcı), Rusya (1 katılımcı), Özbekistan (8 katılımcı), Pakistan (4 katılımcı), Türkiye (41 katılımcı)

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Mikail MAHARRAMOV
Chairman of the Organizing Board

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSIYT (FAS)

Prof. Dr. MIKAIL MAHARRAMOV

LANKARAN STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Doğan ÇİLOĞLU

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ENGİN ÖZDEMİR

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. FERHAT BAHÇECİ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. HÜSEYİN BOZ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Koray ÇELENK

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Merve ÜNAL

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Munise DURAN

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. MAHMUT ALKAN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Mehmet GÜNGÖR

MERSİN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Musa ERKAYA

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Sadrettin YÜKSEL

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. SONGÜL KARABATAK

FIRAT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. VİLDAN DONMUŞ KAYA

FIRAT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ZUHAL AKMEŞE

DİCLE ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. AYNURE ELIYEVA

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assist. Prof. MEHMET MİMAN

HARRAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist Prof. MEHMET ALİ ŞEN

Dicle ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

DR. MARIUS LOLEA

UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANYA)

DR. K.R. PADMA

SRIPADMAVATIMAHILAVISVAVIDYALAYAM (WOMEN'S) UNIVERSITY
(HİNDİSTAN)

DR. ROZINA KHATTAK

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKİSTAN)

KOORDİNATÖR

ASLI ZENCİRLİ

BİLİM KURULU

Prof. Dr. AHMET YATKIN

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ALİ OSMAN ALAKUŞ

DİCLE ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ARZU KARACA

MUNZUR ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ (AZERBAYCAN)

Prof. Dr. BASAK HANEDAN

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. BİLAL DUMAN

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. BIRSA MIHAIL LUCIAN

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANIA)

Prof. Dr. BİRSEN ÇEKEN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. BÜLENT DERVİŞ

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Prof. Dr. DERVISH ALIMİ

UNIVERSITY OF TETOVA (MAKEDONYA)

Prof. Dr. ENGİN ŞAHNA

FIRAT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HABA HAMADA

UNIVERSITÉ BATNA 1. (CEZAYİR)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. LEVENT GÖKDEMİR

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MENSUR NUREDİN

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Prof. Dr. METİN BAYRAKTAR

FIRAT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. M. HANİFİ ASLAN

HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MOHANNAD TARRAD

AL ALBAYT UNIVERSITY (ÜRDÜN)

Prof. Dr. MUEDİN KAHVECİ

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Prof. Dr. MUHAMMAD SAFDAR BHATTI

THE ISLAMIA UNIVERSITY OF BAHAWALPUR (PAKİSTAN)

Prof. Dr. MUKADDES ÖRS

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SABRİ KARADOĞAN

DİCLE ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SADETTİN ÖZÇELİK

DİCLE ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SADETTİN SARI

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

PROF. DR. SELAHATTİN AVŞAROĞLU

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SİBEL KAHRAMAN

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ŞENGÜL KOCAMAN

DİCLE ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. YENER ÖZEN

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ZORAN FİLİPOVSKI

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Adjunct Prof. DUDY EFFENDY

UNIVERSITAS WIDYA DHARMA PONTIANAK (ENDONEZYA)

Assoc. Prof. AYLİN ALAN

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. AZAM KÖRBAYRAM

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Assoc. Prof. BAHADIR KÖKSALAN

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. BAMBANG HADI SANTOSO

SEKOLAH TINGGI ILMU EKONOMI INDONESIA SURABAYA (ENDONEZYA)

Assoc. Prof. DERYA ATLAY IŞIK

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. DIJANA GEORGIEVA

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Assoc. Prof. EBRU ÖNEM

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. EHSAN RASOULINEZHAD

UNIVERSITY OF TEHRAN (İRAN)

Assoc. Prof. ELİF ÇELEBİ KARAKÖK

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ELİF ERTEM AKBAŞ

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. EMİNE GÜZEL

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. EMİNE YILMAZ BOLAT

MERSİN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. FİLİZ YANGILAR

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. GÖRKEMLİ KAZAR

MUNZUR ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. HALİM FERİT BAYATA

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. HASAN AYDEMİR

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. HAVVA ŞABAN

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Assoc. Prof. İBRAHİM GÖRÜCÜ

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. JORDAN DELEV

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Assoc. Prof. KEZBAN SÖNMEZ

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. MERVE ERSAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ÖZGÜR ALTINDAĞ

DİCLE ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ÖZGÜR EKEN

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. SERPİL YÜKSEL

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ŞEHİDA RİZVANÇE

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Assoc. Prof. TUBA YAĞCI

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. YILMAZ YURTSEVEN

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. YUNUS EMRE TANSÜ

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ZELİHA TEKİN

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist Prof. BARIŞ AYDIN

DİCLE ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist Prof. ÇETİN TAN

FIRAT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist Prof. MEHMET ALİ ŞEN

Dicle ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. FAHRUNNİSA KAZANAN

DİCLE ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. FULYA HARP ÇELİK

HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. IVAN TASLIM

UNIVERSITAS MUHAMMADİYAH GORONTALO (ENDONEZYA)

Assist. Prof. Mehmet BOZKOYUN

HARRAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. MEHTAP KARACİL

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. MÜSLİM ALANOĞLU

FIRAT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. SABIHA GOKCEN ZEYBEK

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ (KIBRIS)

Assist. Prof. ŞÜKRÜ AYDIN

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. ZÜLEYHA YILDIRIM YAKAR

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Lect. Dr. İsmail KARAKULLE

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

Dr. DİLEK ARSLAN ATEŞSAHİN

FIRAT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Dr. MOHAMED MANKOUR

UNIVERSITY OF RELIZANE (ALGERIA)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ (AZERBAYCAN)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

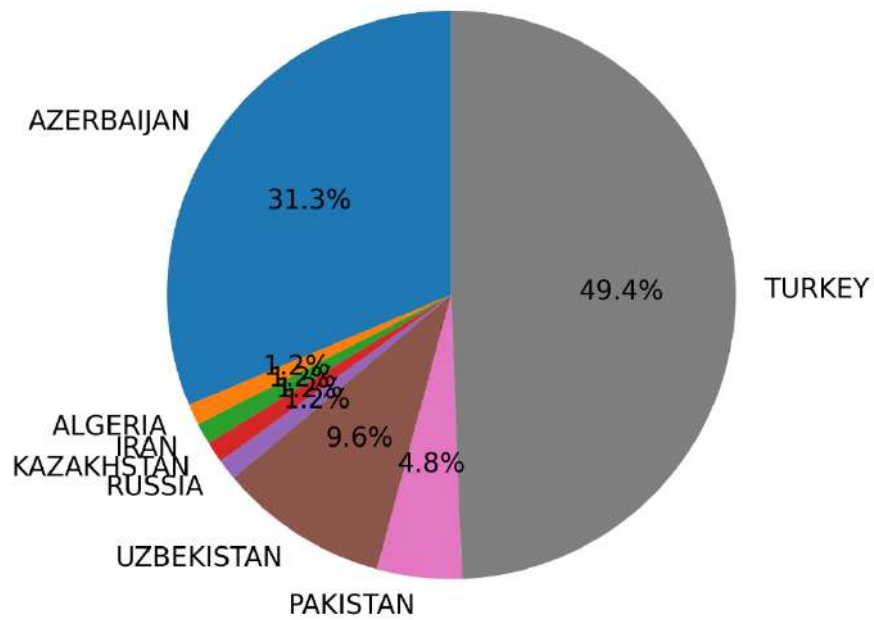
Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	41	49.50%
AZERBAIJAN	26	30,95%
PAKISTAN	4	4,76%
IRAN	1	1.20%
KAZAKHSTAN	1	1.20%
RUSSIA	1	1.20%
ALGERIA	1	1.20%
UZBEKISTAN	8	9.64%
TOTAL	83	100%

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

December 5-7, 2025 ELAZIG, TURKIYE

CONFERENCE STATISTICS

Country Distribution Pie Chart

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

December 5-6 ,2025

ONLINE CONFERENCE PROGRAM

ID: 269 738 6033

PASSWORD: aseskongre23

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 5-6 ,2025 ELAZIG,TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

06.12.2025
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Prof.Dr. Mehmet ÇİFTÇİ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Gül Şebnem TUTAL Prof. Dr. Fatma Demet AYKAL	Dicle Üniversitesi	FORMUN BİYOMORFİK YORUMLARI: DOĞADAN ÖĞRENEN TASARIM
Dr.Öğr. Üyesi Yusuf ÇELİK	Munzur Üniversitesi	SES TABANLI DUYGU TANIMA İÇİN DERİN ÖĞRENME MODELİ
Emre AKPINAR Doç. Dr. Erdinç ARICI	Fırat Üniversitesi	AĞIRLIK DÜŞÜRME DENEY YÖNTEMİNDE DARBE ENERJİSİNİN ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Prof. Dr. Yusuf TEMEL Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Çoban Prof. Dr. Mehmet ÇİFTÇİ	Bingöl Üniversitesi	DİKLOFENAK SODYUM VE POLİETİLEN GLİKOLÜN İNSAN ERİTROSİT GLUKOZ 6-FOSFAT DEHİDROGENAZ ENZİMİ ÜZERİNE İN VİTRO ETKİLERİ
Prof. Dr. Yusuf TEMEL Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Çoban Prof. Dr. Mehmet ÇİFTÇİ	Bingöl Üniversitesi	PROPOLİS VE POLENİN İNSAN ERİTROSİT GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE İN VİTRO ETKİLERİ
Nazlı Meltem KÜNİ	Nişantaşı Üniversitesi	FERMENTE SÜT ÜRÜNLERİ TÜKETİMİNİN BAĞIRSAK MİKROBİYOTASINA ETKİSİ
Cansu BULAK Prof.Dr. Yusuf TEMEL Prof.Dr. Mehmet ÇİFTÇİ	Bingöl Üniversitesi	FeCl ₂ , FeCl ₃ ve CuCl ₂ 'ÜN KOYUN KALP DOKUSUNDAN SAFLAŞTIRILAN GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE İN VİTRO ETKİLERİNİN İNCELENMESİ
Cansu BULAK Prof.Dr. Yusuf TEMEL Prof.Dr. Mehmet ÇİFTÇİ	Bingöl Üniversitesi	KOYUN KALP DOKUSUNDAN SAFLAŞTIRILAN GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE DİKLOFENAK SODYUM, BENZİDAMİN HCL, POLİETİLEN GLİKOL VE KETOTİFEN HİDROJEN FUMARATIN İN VİTRO ETKİLERİNİN İNCELENMESİ
Prof.Dr. Mehmet ÇİFTÇİ	Bingöl Üniversitesi	FARE SİTRAT SENTAZ ENZİMİ İÇİN cDNA PRİMERLERİNİN DİZAYN EDİLMESİ
Cansu BULAK Prof.Dr. Mehmet ÇİFTÇİ	Bingöl Üniversitesi	KOYUN KALP DOKUSUNDAN SAFLAŞTIRILAN GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE POTASYUM İYODÜR, MAGNEZYUM SÜLFAT HEPTAHİDRAT, ÇİNKO ASETAT DİHİDRAT, SODYUM SİTRAT DİHİDRAT BİLEŞİKLERİNİN İN VİTRO ETKİLERİ

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 5-6 ,2025 ELAZIG,TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

6.12.2025
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL:2 / MODERATOR
Doç. Dr. Hamza ÜSTÜN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Pınar ERTEN	Bingöl Üniversitesi	LİSE ÖĞRENCİLERİNİN WEB ORTAMINDA BİLGİ ARAMA VE YORUMLAMA STRATEJİLERİ İLE WEBE ÖZGÜ İNTERNET ÖZYETERLİKLERİ
Arş. Gör. Rumeysa YILMAZ Prof. Dr. Aydın İZGİ	Harran Üniversitesi	SİMETRİK ARALIKTA SZASZ-KANTOROVİCH OPERATÖRLERİNİN YAKLAŞIM ÖZELLİKLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Meltem ERBAŞ ÖZİL Prof. Dr. F. Demet AYKAL	Dicle Üniversitesi	MİMARLIKTA KÜLTÜREL KİMLİK, SEMBOLİZM VE SİMGESELLİK: ANLAMIN MEKÂNSAL TEMSİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Özal GÖKTAŞ Doç. Dr. Selman ABLAK	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	KÜRESEL SORUNLAR KAVRAMLARINA İLİŞKİN SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİŞSEL YAPILARI: KELİME İLİŞKİLENDİRME TESTİ
Doç. Dr. Hamza ÜSTÜN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	CLARK'S TROMPET METODUNA YÖNELİK İÇERİK ANALİZİ
Doç. Dr. Hamza ÜSTÜN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	MÜZİK ÖĞRETİMİ ÖZYETERLİĞİ: SINIF ÖĞRETEMENİ ADAYLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Dr.Öğr.Üyesi.Şeyda KAZANÇ Dr.Öğr.Üyesi.Hülya KOÇYİĞİT KAVAK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	ÖĞRENCİ MOTİVASYONUNU AÇIKLAYAN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR: HEMŞİRELİK EĞİTİMİNDE GÜNCEL BİR DERLEME
SEVİLAY TOPRAK	Bingöl Üniversitesi	TÜKETİCİ İRRASYONELLİĞİ, KARAR VERME SÜREÇLERİ VE MARKA SADAKATİ: DAVRANIŞSAL EKONOMİ PERSPEKTİFİNDEN STRATEJİK BİR DEĞERLENDİRME"

06.12.2025
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 3/ MODERATOR
Doç. Dr. Sefa KEY

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Doç. Dr. Anıl Agar	Fırat Üniversitesi	ORTOPEDİK ENGELLİLİK HESAPLAMASINDA YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ YAKLAŞIM
Doç. Dr. Sefa KEY	Fırat Üniversitesi	YÜKSEKTEN DÜŞMELERDE İNTİHAR NİYETİ KALKANEUS KIRIKLARI CERRAHİ SONUÇLARINI ETKİLER Mİ?
Berkan Göktürk BELTEKİN Doç. Dr. Ramazan BAYER	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	Engelli Bireylerin Spora Katılım Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi
Berkan Göktürk BELTEKİN Doç. Dr. Ramazan BAYER	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Özel Gereksinimli Öğrencilerle Çalışmaya Yönelik Mesleki Yeterliklerinin İncelenmesi
Büşra GÜRSUL Şeyma MERT Doç. Dr. Bilsev DEMİR	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	OLGU SUNUMU: MEME KANSERİ HASTASINDA NANDA TANILARI VE NİC GİRİŞİMLERİYLE HEMŞİRELİK BAKIMI SÖZLÜ BİLDİRİ
Büşra GÜRSUL Sedef MUTLU Doç. Dr. Bilsev DEMİR	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	BİR OLGU: METASTATİK MİDE CA HASTASINDA NANDA TANILARI VE NİC GİRİŞİMLERİ İLE HEMŞİRELİK BAKIMI SÖZLÜ BİLDİRİ
Berrin GEL Doç.Dr.Mehmet AYDOĞAN Prof.Dr.Orhan Gündüz	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	6 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİNİN TARIM BİLİMLERİ ALANINDA AKADEMİK ÜRETKENLİĞE ETKİLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Faruk DİŞLİ Prof. Dr. Sedat YILDIZ	Bingöl Üniversitesi İnönü Üniversitesi	ANKİLOZAN SPONDİLİTTE OTOANTİKOR BULGULARI: SAĞLIKLI BİREYLERE KIYASLA ARTMIŞ ANTİNÜKLEER ANTİKOR DÜZEYLERİ

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 5-6 ,2025 ELAZIG,TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

6.12.2025
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
Doç.Dr. Servet SAY

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Emre FİDAN Dr. Öğr. Üyesi Burak URAZEL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	EKONOMİK GÜÇ DAĞITIM PROBLEMİNİN DENİZYILDIZI OPTİMİZASYONU ALGORİTMASI İLE ÇÖZÜMÜ
Coşkun GÜLDÜ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	BİR VAİZİN İZİNDE, TAŞRADAKİ DİNİ ALGI: TAHİR BÜYÜKKÖRÜKÇÜ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi.Fırat KINALI	Selçuk Üniversitesi	BORSA İSTANBUL SAĞLIK SEKTÖRÜNDE KÂRLILIK VE BORÇLULUK ORANLARININ SEKTÖREL ANALİZİ: 2020–2024 DÖNEMİ İNCELEMESİ
Ece Melis AKKURT Dr. Öğr. Üyesi Halil Sencer ERKMAN	Kayseri Erciyes Üniversitesi	ÇAĞDAŞ MİMARLIKTAKİ ESNEKLİK KAVRAMININ MEKAN TASARIMINDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE OLAN KATKILARI
RAFİA CANPOLAT	FIRAT ÜNİVERSİTESİ	DEPREM ETKİSİ ALTINDA HAFİF ÇELİK YAPILARIN OPTİMİZASYONU
Doç.Dr. Servet SAY	Selçuk Üniversitesi	MUHASEBE ÖĞRENİMİNDE BAŞARIYI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN MULTİNOMİNAL LOJİSTİK REGRESYON MODELİ İLE BELİRLENMESİ
Doç.Dr. Servet SAY	Selçuk Üniversitesi	FAİZ KARŞILAMA ORANININ FİNANSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BORSA İSTANBUL ŞİRKETLERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ

06.12.2025
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL:5 / MODERATOR
Doç. Dr. Nurdoğan Türk

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Şeyma ATA SEVER Prof. Dr. Ebru Olcay KARABULUT	Gazi Üniversitesi	GENÇLİK MERKEZİNDEKİ SPOR TİF FAALİYETLERE KATILAN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIKLARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ (Konya –Kulu Örneği)
Doç. Dr. Nurdoğan Türk	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	KUR'ÂN'DA BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK SELÂM VE MERHABA KELİMELERİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih İbrahim KURŞUNMADEN	Selçuk Üniversitesi	KARANLIK LİDERLİĞİN GÖLGESİNDE ÖRGÜTSEL İLETİŞİM: TOKSİK LİDERLİK VE ÇALIŞAN SESSİZLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Dr. Öğr. Üyesi Fatih İbrahim KURŞUNMADEN	Selçuk Üniversitesi	ALGORİTMİK ADALET Mİ, DİJİTAL AYRIMCILIK MI? ÖRGÜTSEL KARAR ALMA SÜREÇLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Dr.Nilay Raife GÜNAYDIN ŞAHİN Doç.dr.Halime GÖKTAŞ KULUALP	Karabük Üniversitesi	AVRUPA AKILLI TURİZMİN BAŞKENTİ VE YEŞİL ÖNCÜSÜ ÖDÜLLERİ İÇİN TÜRKİYE'DEN BİR SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK YÖNETİMİ MODEL ÖNERİSİNİN GELİŞTİRİLMESİ
Doç.dr.Halime GÖKTAŞ KULUALP	Karabük Üniversitesi	TOKSİK LİDERLİK ALANYAZININA BİBLİYOMETRİK BİR BAKIŞ AÇISI
İzem HOŞDİL		Geçmişten Günümüze Palu Mutfağı

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 5-6 ,2025 ELAZIG,TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

06.12.2025
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL:6 / MODERATOR
Assoc.Prof.Ehsan Rasoulinezhad

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Nadir BENSAKER Mouna BOUGHAMSA	Badji Mokhtar-Annaba University	Bifurcation Analysis, Dynamical Properties and Synchronization Control Of A Newly Developed Chaotic System Based On Memristors
Dr. Ayesha Malik Isma Rafiq Muhammad Aown Hashmi Fatima Ishfaq Hammad Ali Rafia Zawar Muhammad Saad Goraija Muhammad Bilal Ashraf	Government College University	Synthesis of Metal Coordination complexes Derived from Furan and 1,10-Phenanthroline Ligand Mixtures
Assoc.Prof. Dr. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	Spiritual Purification and Justice through Sufism in Islam
Assoc.Prof. Dr. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	The Brave Contributions of Women during the Umayyad Expansion
Assoc.Prof.Ehsan Rasoulinezhad	University of Tehran	The Impact of European Union Sanctions on Iran's Economic Structure
Liu Weicong	Moscow State Technological University	A COMPARATIVE STUDY OF TELEVISION NEWS LIVE BROADCAST AND ONLINE NEWS LIVE BROADCAST
профессор Г.К. Исакова асс. профессор Н.Б.Батырбаева докторант М. Байғайыпқызы докторант А.С. Абдуреева	Алматинский технологический университет	RESEARCH ON THE IMPACT OF PECTIN CONCENTRATE ON CRISPBREADS QUALITY

06.12.2025
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 7 / MODERATOR
HASANJONOVA Nozima

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
DO'STOVA Surayyo Savronovna	Jizzax davlat pedagogika universiteti	STUDY OF THE LITERARY HERITAGE OF MUHAMMAD YUSUF BAYANIY
Nodir Talipov	Oriental University	THE IMPACT OF ABD AL-QĀHIR AL-JURJĀNĪ'S "AL-'AWĀMIL AL-MI'A" ON THE FORMATION OF ARABIC SYNTACTIC THEORY
Bakhtiyor Makhamov	Oriental University	POETIC AND SEMANTIC FUNCTIONS OF 'I'RĀB IN CLASSICAL AND MODERN ARABIC TEXTS
Feruza Djurayeva	Oriental University	ARAB ADABIYOTIDA XITOBANING JANR TADQIQI: SHE'R VA NASR MUNOSABATI
HASANJONOVA Nozima	Oriental University	LANGUAGE AND CULTURE IN ARAB COUNTRIES
Nasirov Kamiljon Jaylauyevich	Oriental University	A CREATIVE APPROACH TO THE PROCESS OF INDEPENDENT EDUCATION IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS
ROMANOVA Sanobar YEREJEPOVNA NORMURODOVA Nafisa Kuchkarovna	NDPI	PEDAGOGICAL FACTORS THAT IMPROVE THE CREATIVE QUALITIES OF FUTURE MUSIC TEACHERS
KARSHIYEVA Diyora Abduxakim qizi	A.Qodiriy nomli Jizzax davlat pedagogika Universiteti	TECHNOLOGIES FOR FORMING STUDENTS' MUSICAL ABILITY THROUGH CHORAL CIRCLES

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 5-6 ,2025 ELAZIG,TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

06.12.2025
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 8 / MODERATOR
Prof. Dr. Elman Quliyev

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Ülker Bahşiyeve	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	Khagani Shirvani's work in the studies of Mirza Ibrahimov
Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	Xatirə ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyatın epik növünə daxil olan janrlarından biri kimi
Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	Sərbəst şeirin (Sərbəst vəzn) nəzəri xüsusiyyətləri
Allahverdiyeva Nurənə ELÇİN	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	NİTQ İNKİŞAFI ÜZRƏ APARILAN İŞLƏRİN SƏMƏRƏLİ YOLLARI
Prof.dr.Elman Quliyev	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	Hüseyn Cavidin sənət ecazkarlığı
Aygun Ahmadova Shukur kızı	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	BƏDİİ TƏFƏKKÜR FORMASININ İNKİŞAFINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATININ ROLU
Çobanova Nərgiz Məhəmməd qızı	ADPU	8-NOYABR ZƏFƏRİN 5-Cİ İLİ
Dr. Elvin Abdurahmanlı Malahat Mammadli	KİAMP-Karabakh is Azerbaijan Milli Platformu İstanbul Üniversitesi	TÜRK DEVLETLERİNİN KÜLTÜREL BİRLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

06.12.2025
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 9 / MODERATOR
F.ü.f.d. Qəmər Alxanova

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Günəl Allahverdiyeva	ADPU	Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Dövründə Dövlət Dili və Mətbuatın İnkişafı
Bənövşə Əsgərova	ADPU	İngilis dilinin lüğət tərkibinə müxtəlif tarixi mərhələlərdə daxil olmuş leksik vahidlər.
F.ü.f.d. Qəmər Alxanova	ADPU	Türk ədəbiyyatında ilk romanlar haqqında
Emil Raul oğlu Ağayev	ADPU	AZƏRBAYCAN-ÇEXİYA MULTİKULTURAL- MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ
Aytən İbrahimova	ADPU	İbtidai siniflərdə bədii mətnlərin tədrisində lüğət işi üzrə metodik fəaliyyətin təşkili
Şöhrət Nüsrət qızı Məmmədova	ADPU	Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında qadın sənətkarların rolu
Aynur Tahir qızı Seyfullayeva	ADPU	İBTİDAİ DÖVR İNCƏSƏNƏTİ
Sayara Yergeshova Aisha Pernebayeva	H.A.Yesevi Uluslararası Kazak- Türk Üniversitesi	CYANOTYPE TEKNIĞI İLE YARATICI BASKININ GÖMLEK ÜZERİNE UYGULANMASI

06.12.2025
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 10 / MODERATOR
Aynur Badalova

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Əzizova Şəfəq Faiq qızı	ADPU	İşgüzar kommunikasiya zamanı etik qaydalar və davranış normaları
Süleymanova Arzu Ələsgər qızı	ADPU	Musiqi pedaqogikasının elmi araşdırmaları
Kamalə Əzizli	ADPU	İngilis dilinin dünyadakı rolu
Mammadova Gunel Mahammad	Azerbaijan State Pedagogical University	THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN PRIMARY SCHOOL TEACHERS' 21ST-CENTURY TEACHING COMPETENCIES AND THEIR USE OF METACOGNITIVE READING STRATEGIES
Aynur Badalova	Azerbaijan State Pedagogical University	NAĞILLARIN OXUSUNUN ŞAGİRDŁƏRİN İNKİŞAFINA TƏSİR ASPEKTLƏRİ
Lale MUSAYEVA	Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi	OKUMA SÜRECİNİN PSIKODİLBİLİMSEL ÖZELLİKLERİ

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 5-6 ,2025 ELAZIG,TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

06.12.2025

SATURDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 11 / MODERATOR

Doç.Dr.Könül Ələddin qızı Məmmədova

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
P.ÜZ.F.D. MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI	ADPU	Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin praktik əhəmiyyətinə dair yanaşmamız
Emil Raul oğlu Ağayev	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji kolleci	AZƏRBAYCAN-ÇEXİYA MULTİKULTURAL- MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ
Sevinc Əsədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji kolleci	Müxtəlif xalqlarda at kultu
Kamalə Əzizli, müəllim	ADPU	İngilis dilinin dünyadakı rolu
Doç.Dr.Könül Ələddin qızı Məmmədova	ADPU	AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ METODİKASININ III DÖVRÜ (1958-1969)

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Gül Şebnem TUTAL Fatma Demet AYKAL	FORMUN BİYOMORFİK YORUMLARI: DOĞADAN ÖĞRENEN TASARIM	1
Yusuf ÇELİK	SES TABANLI DUYGU TANIMA İÇİN DERİN ÖĞRENME MODELİ	12
Emre AKPINAR Erdoğan ARICI	AĞIRLIK DÜŞÜRME DENEY YÖNTEMİNDE DARBE ENERJİSİNİN ETKİSİNİN İNCELENMESİ	21
Yusuf TEMEL Çiğdem Çoban Mehmet ÇİFTÇİ	DİKLOFENAK SODYUM VE POLİETİLEN GLİKOLÜN İNSAN ERİTROSİT GLUKOZ 6-FOSFAT DEHİDROGENAZ ENZİMİ ÜZERİNE İN VİTRO ETKİLERİ	32
Yusuf TEMEL Çiğdem Çoban Mehmet ÇİFTÇİ	PROPOLİS VE POLENİN İNSAN ERİTROSİT GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE İN VİTRO ETKİLERİ	40
Nazlı Meltem KÜNİ	FERMENTE SÜT ÜRÜNLERİ TÜKETİMİNİN BAĞIRSAK MİKROBİYOTASINA ETKİSİ	49
Cansu BULAK Yusuf TEMEL Mehmet ÇİFTÇİ	FeCl ₂ , FeCl ₃ ve CuCl ₂ 'ÜN KOYUN KALP DOKUSUNDAN SAFLAŞTIRILAN GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE İN VİTRO ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	52
Cansu BULAK Yusuf TEMEL Mehmet ÇİFTÇİ	KOYUN KALP DOKUSUNDAN SAFLAŞTIRILAN GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE DİKLOFENAK SODYUM, BENZİDAMİN HCL, POLİETİLEN GLİKOL VE KETOTİFEN HİDROJEN FUMARATIN İN VİTRO ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	59
Mehmet ÇİFTÇİ	FARE SİTRAT SENTAZ ENZİMİ İÇİN cDNA PRİMERLERİNİN DİZAYN EDİLMESİ	67
Cansu BULAK Mehmet ÇİFTÇİ	KOYUN KALP DOKUSUNDAN SAFLAŞTIRILAN GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE POTASYUM İYODÜR, MAGNEZYUM SÜLFAT HEPTAHİDRAT, ÇİNKO ASETAT DİHİDRAT, SODYUM SİTRAT DİHİDRAT BİLEŞİKLERİNİN İN VİTRO ETKİLERİ	74
Pınar ERTEN	LİSE ÖĞRENCİLERİNİN WEB ORTAMINDA BİLGİ ARAMA VE YORUMLAMA STRATEJİLERİ İLE WEBE ÖZGÜ İNTERNET ÖZYETERLİKLERİ	88
Meltem ERBAŞ ÖZİL F. Demet AYKAL	MİMARLIKTAKİ KÜLTÜREL KİMLİK, SEMBOLİZM VE SİMGESELLİK: ANLAMIN MEKÂNSAL TEMSİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	90
Özal GÖKTAŞ Selman ABLAK	KÜRESEL SORUNLAR KAVRAMLARINA İLİŞKİN SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ	102

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

	BİLİŞSEL YAPILARI: KELİME İLİŞKİLENDİRME TESTİ	
Şeyda KAZANÇ Hülya KOÇYİĞİT KAVAK	ÖĞRENCİ MOTİVASYONUNU AÇIKLAYAN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR: HEMŞİRELİK EĞİTİMİNDE GÜNCEL BİR DERLEME	131
SEVİLAY TOPRAK	TÜKETİCİ İRRASYONELLİĞİ, KARAR VERME SÜREÇLERİ VE MARKA SADAKATİ: DAVRANIŞSAL EKONOMİ PERSPEKTİFİNDEN STRATEJİK BİR DEĞERLENDİRME"	143
Anıl Agar	ORTOPEDİK ENGELLİLİK HESAPLAMASINDA YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ YAKLAŞIM	145
Sefa KEY	YÜKSEKTEN DÜŞMELERDE İNTİHAR NİYETİ KALKANEUS KIRIKLARI CERRAHİ SONUÇLARINI ETKİLER Mİ?	147
Berkan Göktürk BELTEKİN Ramazan BAYER	Engelli Bireylerin Spora Katılım Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi	148
Berkan Göktürk BELTEKİN Ramazan BAYER	Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Özel Gereksinimli Öğrencilerle Çalışmaya Yönelik Mesleki Yeterliklerinin İncelenmesi	157
Büşra GÜRSUL Şeyma MERT Bilsev DEMİR	OLGU SUNUMU: MEME KANSERİ HASTASINDA NANDA TANILARI VE NİC GİRİŞİMLERİYLE HEMŞİRELİK BAKIMI SÖZLÜ BİLDİRİ	166
Büşra GÜRSUL Sedef MUTLU Bilsev DEMİR	BİR OLGU: METASTATİK MİDE CA HASTASINDA NANDA TANILARI VE NİC GİRİŞİMLERİ İLE HEMŞİRELİK BAKIMI SÖZLÜ BİLDİRİ	180
Faruk DİŞLİ Prof. Dr. Sedat YILDIZ	ANKİLOZAN SPONDİLİTTE OTOANTİKOR BULGULARI: SAĞLIKLI BİREYLERE KIYASLA ARTMIŞ ANTİNÜKLEER ANTİKOR DÜZEYLERİ	201
Emre FİDAN Burak URAZEL	EKONOMİK GÜÇ DAĞITIM PROBLEMİNİN DENİZYILDIZI OPTİMİZASYONU ALGORİTMASI İLE ÇÖZÜMÜ	209
Coşkun GÜLDÜ	BİR VAİZİN İZİNDE, TAŞRADAKİ DİNİ ALGI: TAHİR BÜYÜKKÖRÜKÇÜ ÖRNEĞİ	211
Fırat KINALI	BORSA İSTANBUL SAĞLIK SEKTÖRÜNDE KÂRLILIK VE BORÇLULUK ORANLARININ SEKTÖREL ANALİZİ: 2020–2024 DÖNEMİ İNCELEMESİ	213
Ece Melis AKKURT Halil Sencer ERKMAN	ÇAĞDAŞ MİMARLIKTAKİ ESNEKLİK KAVRAMININ MEKAN TASARIMINDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE OLAN KATKILARI	224

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

Servet SAY	MUHASEBE ÖĞRENİMİNDE BAŞARIYI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN MULTİNOMİNAL LOJİSTİK REGRESYON MODELİ İLE BELİRLENMESİ	243
Servet SAY	FAİZ KARŞILAMA ORANININ FİNANSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BORSA İSTANBUL ŞİRKETLERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ	253
Şeyma ATA SEVER Ebru Olcay KARABULUT	GENÇLİK MERKEZİNDEKİ SPOR TİF FAALİYETLERE KATILAN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIKLARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ (Konya –Kulu Örneği)	264
Nurdoğan Türk	KUR'ÂN'DA BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK SELÂM VE MERHABA KELİMELERİ	281
Fatih İbrahim KURŞUNMADEN	KARANLIK LİDERLİĞİN GÖLGESİNDE ÖRGÜTSEL İLETİŞİM: TOKSİK LİDERLİK VE ÇALIŞAN SESSİZLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	310
Fatih İbrahim KURŞUNMADEN	ALGORİTMİK ADALET Mİ, DİJİTAL AYRIMCILIK MI? ÖRGÜTSEL KARAR ALMA SÜREÇLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	318
Nilay Raife GÜNAYDIN ŞAHİN Halime GÖKTAŞ KULUALP	AVRUPA AKILLI TURİZMİN BAŞKENTİ VE YEŞİL ÖNCÜSÜ ÖDÜLLERİ İÇİN TÜRKİYE'DEN BİR SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK YÖNETİMİ MODEL ÖNERİSİNİN GELİŞTİRİLMESİ	330
Halime GÖKTAŞ KULUALP	TOKSİK LİDERLİK ALANYAZININA BİBLİYOMETRİK BİR BAKIŞ AÇISI	336
İzem HOŞDİL	Geçmişten Günümüze Palu Mutfağı	353
Murat TAMER Bahar ASLAN	Dorothea Orem'in Öz-Bakım Eksikliği Kuramı ile Çift Yük Yönetimi: Epidermolysis Büllosa ve Tibial Ampütasyon Olgusu	355
Nadir BENSARKER Mouna BOUGHAMSA	Bifurcation Analysis, Dynamical Properties and Synchronization Control Of A Newly Developed Chaotic System Based On Memristors	361
Naseem Akhter	Spiritual Purification and Justice through Sufism in Islam	363
Naseem Akhter	The Brave Contributions of Women during the Umayyad Expansion	364
Ayesha Malik Isma Rafiq Muhammad Aown Hashmi Fatima Ishfaq Hammad Ali Rafia Zawar Muhammad Saad Goraija Muhammad Bilal Ashraf	Synthesis of Metal Coordination complexes Derived from Furan and 1,10-Phenanthroline Ligand Mixtures	362

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

Ehsan Rasoulinezhad	The Impact of European Union Sanctions on Iran's Economic Structure	365
Liu Weicong	A COMPARATIVE STUDY OF TELEVISION NEWS LIVE BROADCAST AND ONLINE NEWS LIVE BROADCAST	366
AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
DO'STOVA Surayyo Savronovna	STUDY OF THE LITERARY HERITAGE OF MUHAMMAD YUSUF BAYANIY	367
Nodir Talipov	THE IMPACT OF ABD AL-QĀHIR AL-JURJĀNĪ'S "AL-'AWĀMIL AL-MĪ'A" ON THE FORMATION OF ARABIC SYNTACTIC THEORY	377
Bakhtiyor Makhamov	POETIC AND SEMANTIC FUNCTIONS OF 'I'RĀB IN CLASSICAL AND MODERN ARABIC TEXTS	378
Feruza Djurayeva	ARAB ADABIYOTIDA XITOBANING JANR TADQIQI: SHE'R VA NASR MUNOSABATI	380
HASANJONOVA Nozima	LANGUAGE AND CULTURE IN ARAB COUNTRIES	384
Nasirov Kamiljon Jaylauyevich	A CREATIVE APPROACH TO THE PROCESS OF INDEPENDENT EDUCATION IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS	390
ROMANOVA Sanobar YEREJEPOVNA NORMURODOVA Nafisa Kuchkarovna	PEDAGOGICAL FACTORS THAT IMPROVE THE CREATIVE QUALITIES OF FUTURE MUSIC TEACHERS	396
KARSHIYEVA Diyora Abduxakim qizi	TECHNOLOGIES FOR FORMING STUDENTS' MUSICAL ABILITY THROUGH CHORAL CIRCLES	401
Dr. Ülker Bahşiyeve	Khagani Shirvani's work in the studies of Mirza Ibrahimov	408
Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Xatirə ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyatın epik növünə daxil olan janrlarından biri kimi	412
Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Sərbəst şeirin (Sərbəst vəzn) nəzəri xüsusiyyətləri	416
Allahverdiyeva Nuranə ELÇİN	NİTQ İNKİŞAFI ÜZRƏ APARILAN İŞLƏRİN SƏMƏRƏLİ YOLLARI	420
Prof.dr.Elman Quliyev	Hüseyn Cavidin sənət ecazkarlığı	425
Aygun Ahmadova Shukur kızı	BƏDİİ TƏFƏKKÜR FORMASININ İNKİŞAFINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATININ ROLU	433
Dr. Elvin Abdurahmanlı Malahat Mammadli	TÜRK DEVLETLERİNİN KÜLTÜREL BİRLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	446

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

Günəl Allahverdiyeva	Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Dövründə Dövlət Dili və Mətbuatın İnkişafı	454
F.ü.f.d. Qəmərxanova	Türk ədəbiyyatında ilk romanlar haqqında	463
Emil Raul oğlu Ağayev	AZƏRBAYCAN-ÇEXİYA MULTİKULTURAL-MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ	465
Aytən İbrahimova	İbtidai siniflərdə bədii mətnlərin tədrisində lüğət işi üzrə metodik fəaliyyətin təşkili	468
Şöhrət Nüsrət qızı Məmmədova	Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında qadın sənətkarların rolu	472
Aynur Tahir qızı Seyfullayeva	İBTİDAİ DÖVR İNCƏSƏNƏTİ	481
Sayara Yergeshova Aisha Pərnebayeva	CYANOTYPE TEKNİĞİ İLE YARATICI BASKININ GÖMLEK ÜZERİNE UYGULANMASI	484
Əzizova Şəfəq Faiq qızı	İşgüzar kommunikasiya zamanı etik qaydalar və davranış normaları	495
Süleymanova Arzu Ələsgər qızı	Musiqi pedaqogikasının elmi araşdırmaları	501
Kamalə Əzizli	İngilis dilinin dünyadakı rolu	505
Mammadova Gunel Mahammad	THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN PRIMARY SCHOOL TEACHERS' 21ST-CENTURY TEACHING COMPETENCIES AND THEIR USE OF METACOGNITIVE READING STRATEGIES	509
Aynur Badalova	NAĞILLARIN OXUSUNUN ŞAĞİRDƏLƏRİN İNKİŞAFINA TƏSİR ASPEKTLƏRİ	512
Lale MUSAYEVA	OKUMA SÜRECİNİN PSIKODİLBİLİMSEL ÖZELLİKLERİ	514
P.ÜZ.F.D. MƏMMƏDOVA ESMİRƏ FƏRHAD QIZI	Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin praktik əhəmiyyətinə dair yanaşmamız	517
Dr. Naseem Akhter	The Socioeconomic Impact of Dowry in Peshawar (A Comparative Analysis from Islamic Perspective)	521
Sevinc Əsədova	Müxtəlif xalqlarda at kultu	522
Doç.Dr.Könül Ələddin qızı Məmmədova	AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ METODİKASININ III DÖVRÜ (1958-1969)	527
Bənövşə Əsgərova	İngilis dilinin lüğət tərkibinə müxtəlif tarixi mərhələlərdə daxil olmuş leksik vahidlər.	529
Rumeysa YILMAZ	Simetrik Aralıkta Szasz Kantorovich Operatörlerinin Yaklaşım Özellikleri	533

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

PINAR ERTEN	LİSE ÖĞRENCİLERİNİN WEB ORTAMINDA BİLGİ ARAMA VE YORUMLAMA STRATEJİLERİ İLE WEBE ÖZGÜ İNTERNET ÖZYETERLİKLERİ	543
Berrin GEL Mehmet AYDOĞAN Orhan Gündüz	6 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİNİN TARIM BİLİMLERİ ALANINDA AKADEMİK ÜRETKENLİĞE ETKİLERİ	554
Hamza ÜSTÜN	CLARK’S TROMPET METODUNA YÖNELİK İÇERİK ANALİZİ	567
Hamza ÜSTÜN	MÜZİK ÖĞRETİMİ ÖZYETERLİĞİ: SINIF ÖĞRETEMENİ ADAYLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	579
профессор Г.К. Исакова асс. профессор Н.Б.Батырбаева докторант М. Байғайыпқызы докторант А.С. Абдреева	ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕКТИНОВОГО КОНЦЕНТРАТА НА КАЧЕСТВО ГАЛЕТ	586

**FORMUN BİYOMORFİK YORUMLARI: DOĞADAN ÖĞRENEN TASARIM
BIOMORPHIC INTERPRETATIONS OF FORM: DESIGN INSPIRED BY NATURE****Gül Şebnem TUTAL¹, Fatma Demet AYKAL²****¹Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, sebnemtutal@gmail.com,
0000-0002-1871-287X****²Prof. Dr, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, 0000-0003-2424-0407****Özet**

Doğa, tarih boyunca mimarlığın biçimsel, yapısal ve düşünsel temellerinden biri olmuştur. Günümüzde bu ilişki, doğadaki canlı sistemlerin oluşum ilkelerinin çözümlenmesi ve tasarım sürecine uyarlanmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yaklaşım doğadan öğrenme fikrine dayanan biyomorfik tasarım anlayışı ile biçimlenmiştir. Biyomorfik tasarım anlayışı, doğadan öğrenme kavramı çerçevesinde gelişmiştir. Canlı sistemlerin biçimlenme mantığının mimari form üretiminde yeniden yorumlanmasına olanak sağlamıştır. Biyomorfik tasarım yaklaşımında amaç doğanın biçimsel ve strüktürel düzeninin taklit edilmesinden çok onun işleyiş mantığının anlaşılması ve mimari biçim aracılığıyla yeniden üretilmesidir. Bu çalışmada, doğadan öğrenme kavramı çerçevesinde biyomorfik biçimlerin mimari tasarım süreçlerine yansımaları tartışılmıştır. Çağdaş yapılardan örneklerle analitik bir değerlendirme yapılmıştır. Lyon-Saint Exupery Tren Garı, Dancing House ve Qizhong Stadyumu, doğadaki farklı canlı türlerinden alınan biçimlenme ilkelerini temsil etmeleri nedeniyle inceleme alanı olarak seçilmiştir. Lyon-Saint Exupery Tren Garı, kuşun aerodinamik yapısından esinlenen strüktürel kurgusuyla zoomorfik yaklaşımı; Dancing House, insan bedeninin hareketini ve ritmini yansıtan form anlayışıyla antropomorfik yaklaşımı; Qizhong Stadyumu ise manolya çiçeğinin açılımına dayalı kurgusuyla fitomorfik yaklaşımı temsil etmiştir. Her yapı biçimsel dili, taşıyıcı sistem çözümü ve çevresel bağlamla kurduğu ilişki bakımından değerlendirilmiştir. Çalışma, biyomorfik formların mimaride yalnızca biçimsel bir benzerlik düzeyinde kalmayıp doğadan öğrenme sürecinin tasarım düşüncesine nasıl yansıdığını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, doğa-yapı ilişkisini üç farklı morfolojik eğilim üzerinden ele alan karşılaştırmalı bir çözümleme yapılmıştır. Doğadan öğrenme anlayışının mimari biçim üretiminde hem estetik hem de yapısal düzeyde yeni olanaklar sağladığı görülmüştür. Böylece biyomorfik biçimlerin, çağdaş mimaride formun oluşumuna yön veren dinamiklerden biri haline geldiği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Organik biçimlenme, morfoloji, biçimsel karşılaştırma, çağdaş mimari**Abstract**

Nature has been one of the formal, structural, and conceptual foundations of architecture throughout history. Today, this relationship has taken on a new dimension with the analysis of the principles of formation of living systems in nature and their adaptation to the design process. This approach has taken shape under the biomorphic design concept based on the idea of learning from nature. The biomorphic design concept has developed within the framework of learning from nature. It has enabled the logic of living systems' formation to be reinterpreted in architectural form production. The aim of the biomorphic design approach is not so much to imitate nature's formal and structural order but to understand its operating logic and reproduce it through architectural form. This study discusses the reflections of biomorphic forms in architectural design processes within the framework of the concept of learning from nature. An

analytical evaluation is made using examples from contemporary buildings. Lyon-Saint Exupery Train Station, Dancing House, and Qizhong Stadium were selected as the subjects of the study because they represent the principles of formation taken from different living species in nature. The Lyon-Saint Exupery Train Station represents the zoomorphic approach with its structural design inspired by the aerodynamic structure of birds; the Dancing House represents the anthropomorphic approach with its form concept reflecting the movement and rhythm of the human body; and the Qizhong Stadium represents the phytomorphic approach with its design based on the opening of a magnolia flower. Each structure has been evaluated in terms of its formal language, structural solution, and relationship with its environmental context. The study reveals that biomorphic forms in architecture are not merely a matter of formal similarity, but rather reflect how the process of learning from nature is incorporated into design thinking. In this regard, a comparative analysis examining the nature-structure relationship through three distinct morphological tendencies has been conducted. It has been observed that the concept of learning from nature provides new opportunities in architectural form production at both the aesthetic and structural levels. Thus, it has been emphasized that biomorphic forms have become one of the dynamics guiding the formation of form in contemporary architecture.

Keywords: Organic formation, morphology, formal comparison, contemporary architecture

1. GİRİŞ

Doğa, tarih boyunca mimarlık için biçimsel ve yapısal bir kaynak olmuştur. Mimarlık, doğadaki düzenin incelenmesiyle kendi biçimsel dilini üretmiştir. Doğanın biçimlenme ilkeleri yalnızca estetik bir ilham kaynağı değil aynı zamanda yapısal bir rehber olarak da değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda doğadan esinlenilerek geliştirilen tasarımlar biyomorfik tasarım olarak tanımlanmıştır. Biyomorfik tasarım yaklaşımında doğadaki biçimler, örüntüler ve yapısal ilkeler mimari forma uyarlanmıştır. Doğadaki şekillerin, formların ve dokuların tasarıma aktarılması özellikle modern dönemde yaygın bir yöntem haline gelmiştir. Biyomorfik tasarım kavramı, esin kaynağı olan canlı türlerine göre üç alt başlık altında sınıflandırılmıştır. İnsan biçimlerinden esinlenen yaklaşımlar antropomorf, hayvan biçimlerinden türeyen yaklaşımlar zoomorf, bitkisel formlara dayananlar ise fitomorf olarak tanımlanmıştır. Bu sınıflandırma, doğadaki çeşitliliğin mimari biçimlenmeye farklı yönlerden katkı sunduğunu göstermiştir. Teknolojinin ve dijital tasarım araçlarının gelişmesiyle birlikte, doğanın biçimsel ilkelerinin mimariye entegre edilmesi kolaylaşmış; malzeme teknolojisinin sunduğu yeni olanaklar sayesinde biyomorfik biçimlerin uygulanabilirliği artmıştır (Eser, 2021).

Doğa ve mimarlık arasındaki ilişkinin yapısal temelleri tarihsel olarak da tartışılmıştır. Alexander (2002), hem doğanın hem de mimarlığın kendi sistemlerini bir arada tutan kurallara sahip olduğunu belirtmiştir. Bu kuralların bir düzen oluşturduğu ve mimari çevrenin bütününe biçimsel bir denge içinde tuttuğu ifade edilmiştir. Benzer biçimde Leonardo da Vinci, “Doğanın icatlarında hiçbir şey eksik değildir ve hiçbir şey fazlalık değildir” sözleriyle doğadaki sistemlerin mükemmel bir uyum içinde var olduğunu dile getirmiştir (Oxman, 2010). Gerçekten de doğa, en az kaynakla en yüksek performansı elde etmeyi başaran sürdürülebilir bir sistem olarak varlığını sürdürmüştür. Gruber (2011), doğanın canlı, mimarlığın ise cansız bir varlık olmasına rağmen her ikisinin de aynı fiziksel ilkeler ve çevresel koşullar altında var olduğunu vurgulamıştır. Bu durum, doğadaki işleyişin mimari düşünceye aktarılabilirliğini göstermiştir. Mimarlığın etkileşimli doğası, çevresiyle bütünleşmiş bir tasarım yaklaşımını mümkün kılmıştır. Oosterhuis (2003), mimarlığın yalnızca yapı üretimi değil, aynı zamanda canlı sistemlerle kurulan bir etkileşim disiplini olduğunu belirtmiştir. Bu bakış açısı, doğanın tasarım sürecine dahil edilmesini sistemsel bir öğrenme biçimi olarak yorumlamıştır.

Tasarımcıların doğadan ilham alma süreci, doğanın çevresel değişimlere uyum sağlama biçiminin incelenmesiyle başlamıştır. Otto Schmitt'in 1950'lerde ortaya koyduğu biyomimetik (biomimetics) kavramı, bu ilişkiyi bilimsel bir çerçevede açıklamıştır (Schmitt, 1969). Biyomimetik yaklaşım, doğadaki organizmaların işleyiş mantığının mühendislik, teknoloji ve mimarlık alanlarına uyarlanmasına olanak sağlamıştır. Biyolojik bilimlerin tanımladığı duyuşsal algı, tepkisellik, uyum sağlama ve evrimsel gelişim gibi nitelikler, çağdaş mimaride biçimsel olarak yeniden yorumlanmıştır. Bu sayede eskiden durağan ve tepkisiz olarak tanımlanan yapılar, günümüzde çevreye duyarlı, etkileşimli sistemlere dönüşmüştür.

Biyomorfik tasarımlar, doğadaki şekilleri, örüntüleri ve dokuları taklit eden insanı doğa ile ilişkilendiren tasarımlar olarak tanımlanmıştır (Kuhlmann, 2011). Bu yaklaşım, doğadaki canlı varlıklardan ve organik unsurlardan esinlenen biçimsel özellikleri içermiştir (Vincent, 2009). Biyomorfizm, her ne kadar biyofilik tasarımın özel bir alt boyutu olarak değerlendirilmiş olsa da bu iki kavram arasında temel bir fark bulunmaktadır. Biyomorfizm, doğadaki biçimlerin ve şekillerin mimari ölçekte yeniden üretilmesine odaklanırken; biyofili, bitki örtüsü, gün ışığı ve su gibi doğal unsurların doğrudan tasarıma dahil edilmesiyle ilgilenmektedir (Coburn vd., 2019). Dolayısıyla biyomorfizm, doğanın biçimsel ifadesini, biyofili ise doğanın fiziksel varlığını temsil etmektedir.

Bu çalışma, doğadan öğrenme kavramı çerçevesinde biyomorfik biçimlerin çağdaş mimarlıkta nasıl yorumlandığını incelemiştir. Çalışmanın temel amacı, doğadaki farklı canlı türlerinden esinlenen tasarım ilkelerinin mimari form üretiminde nasıl dönüştürüldüğünü tartışmak olmuştur. Bu doğrultuda, doğadaki sistemlerin mimariye aktarılacak hangi yönleriyle yeniden üretildiği ve bu sürecin biçimsel çeşitlilik, strüktürel bütünlük ve çevresel uyum açısından ne tür sonuçlar doğurduğu irdelenmiştir. Çalışma, doğadan öğrenme kavramının biçimsel düzeyde nasıl yorumlandığını tartışması bakımından önem taşımıştır. Zoomorfik, antropomorfik ve fitomorfik yaklaşımların temsilcisi olan üç çağdaş yapı -Lyon-Saint Exupery Tren Garı, Dancing House ve Qizhong Stadyumu- doğadaki biçimlenme ilkelerinin mimari ölçekte yansımalarını ortaya koymak üzere incelenmiştir. Bu çalışmada, doğadan öğrenme kavramı çerçevesinde üç yapı biyomorfik yaklaşımlar doğrultusunda karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Analiz sürecinde her yapı doğadaki biçimlenme ilkeleriyle kurduğu ilişki üzerinden değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda inceleme üç ana başlık altında yürütülmüştür:

- Biçimsel çeşitlilik
- Strüktürel bütünlük
- Çevresel uyum

Her yapı, biçimlenme biçimi, taşıyıcı sistem kurgusu ve çevresel bağlamla kurduğu ilişki açısından değerlendirilmiştir. Kriterler arasındaki etkileşim gözleme dayalı olarak yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular, üç farklı biyomorfik eğilimin mimari biçimlenmede hangi yönleriyle öne çıktığını ortaya koymuştur.

Çalışmanın kapsamını, doğadan öğrenme kavramı temelinde seçilmiş üç çağdaş yapı oluşturmuştur. Lyon-Saint Exupery Tren Garı, zoomorfik yaklaşımı; Dancing House, antropomorfik yaklaşımı; Qizhong Stadyumu ise fitomorfik yaklaşımı temsil etmiştir.

Kapsam, belirli bir dönem veya coğrafya sınırlaması içermemiş, doğadan öğrenme kavramını biçimsel düzeyde ele alan yapılarla sınırlı tutulmuştur. Biyomorfoloji literatüründe mikromorfi, mikro ölçekteki organizmaların biçimsel düzenlerinden esinlenen bir alt başlık olarak tanımlanmıştır. Ancak bu çalışmada mikromorfi kapsam dışında bırakılmıştır. Bunun temel

nedeni, mikromorfik biçimlerin çoğunlukla malzeme ve iç mekan düzeyinde ortaya çıkması, cephe ölçeğinde kullanıcı tarafından doğrudan algılanabilir biçimsel nitelikler taşımasıdır. Araştırma, cephelerin biçimsel karakteri ve görsel algı yoluyla değerlendirilebilen biyomorfik eğilimlere odaklanmıştır. Bu nedenle, analiz kapsamı antropomorfi, zoomorfi ve fitomorfi yaklaşımlarıyla sınırlandırılmıştır. Bu üç eğilim, doğadaki organizasyon ilkelerini mimari biçimlenmeye yansıtan temel biyomorfik stratejiler olarak değerlendirilmiştir.

2. BİYOMORFİK TASARIM

Biyomorfoloji, canlı organizmaların biçimsel, yapısal ve işlevsel özelliklerinin incelenmesiyle mimari biçim üretimi arasındaki ilişkiyi açıklayan bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır. “Biyo” yaşamla ilgili özelliklerin bütünü, “morfoloji” ise organizmaların yapı ve biçim niteliklerini ifade etmiştir. Biyomorfoloji, canlıların strüktür ve formlarını araştıran bir disiplin olarak 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında bilimsel bir alan haline gelmiştir 19. yüzyılın sonundan itibaren sanat, edebiyat ve mimarlıkta doğaya öykünen üretimler artmıştır. 20. yüzyıl boyunca bu eğilim daha bilinçli biçimde uygulanmış, teorik çerçevesi genişlemiştir (Cevizci, 2010). Mimarlıkta biyomorfoloji, doğadaki biçimlenme ilkelerinin çözümlemesiyle mimari formların geliştirilmesini mümkün kılan bir düşünme biçimi olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, doğanın iç işleyişinin, yapısal düzeninin ve biçimsel sürekliliğinin kavranmasıyla güç kazanmıştır (Kuhlmann, 2011). Biyomorfoloji, doğadaki organizasyon ilkelerini mimari ölçeğe taşıırken dört alt yaklaşım üzerinden sınıflandırılmıştır. Bu yaklaşımlar, doğadaki insan, hayvan, bitki ve mikro ölçekteki formlardan türetilen biçimlenme mantıklarını temsil etmiştir.

Antropomorfi

Yunanca antropos (insan) ve morpho (biçim) sözcüklerinden türemiştir. Türkçede insan biçimcilik olarak adlandırılmıştır. Kavram, insana özgü herhangi bir biçim veya özelliğin başka bir varlık üzerinde uygulanması olarak tanımlanmıştır (Cevizci, 2010). Mimarlık disiplini içinde antropomorfi, insan biçim ve oranlarının yapı tasarımına aktarılması olarak değerlendirilmiştir. Corbusier’in “Modulor” sistemi, geometrik düzeni insan bedeninin ölçü ilişkileriyle okunur kılmıştır. Antropomorfik biçimlenişler, mimaride insan figürünün süsleme ögesi olarak kullanıldığı uygulamalardan, iskelet ve organ sistemlerinden ilham alan strüktürel çözümlere kadar farklı biçimlerde görülmüştür. Böylece insan bedeni, yalnızca bir ölçü sistemi değil, aynı zamanda biçimsel ve mekansal bir organizasyon modeli olarak değerlendirilmiştir (Beyaztaş, 2012).

Zoomorfi

Yunanca zoo (hayvan) ve morpho (biçim) sözcüklerinden türemiştir. Hayvan biçimlenişine anlamına gelen kavram, tanrılara, insanlara veya olaylara hayvansal özelliklerin aktarılması olarak tanımlanmıştır. Hayvan figürlerinin antik dönemden bu yana sanat ve edebiyatta yer alması, zoomorfik biçimlenişin tarihsel kökeninin oldukça eski olduğunu göstermiştir (Uç Zeytün, 2014). Hayvanların bitkilere kıyasla en belirgin farkı hareket edebilme yetenekleridir. Bu özellikleri, yaşadıkları çevreye ve iklim koşullarına yüksek düzeyde uyum sağlamalarına imkan tanımıştır. Bu nedenle hayvanların çevreyle kurdukları bu esnek ilişki, çevreye duyarlı yapı tasarımlarında önemli bir model oluşturmıştır. İskelet ve kas sistemlerinin verimliliği, aerodinamik denge ve organik dayanıklılık kavramları, mimaride strüktürel süreklilik fikrinin gelişmesine katkı sağlamıştır. 20. yüzyılda mühendislik olanaklarının ilerlemesiyle hayvansal formların soyutlanarak köprü, çatı ve kabuk sistemlerine dönüştürüldüğü görülmüştür. Bu yönüyle zoomorfik yaklaşım, doğadaki organizmaların form üretme stratejilerinden öğrenerek

çevresel uyum ve yapısal verimliliği esas alan bir tasarım yaklaşımı haline gelmiştir (Becchi, 2009).

Fitomorfi

Yunanca fito (bitki) ve morpho (biçim) sözcüklerinden türemiştir. Fitomorfi bitki biçimlenişi anlamına gelirken, fitomorfoloji bitkilerin strüktür ve anatomilerini mikro ve makro ölçekte inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmıştır (Uç Zeytün, 2014). Bitkisel organizasyonların biçimlenme ilkeleri, mimaride dallanma, büyüme, oran ve ritim kavramlarıyla karşılık bulmuştur.

İnsan ve hayvanlardan farklı olarak bitkiler, binalara en çok benzeyen canlılardır. Çünkü tıpkı yapılar gibi hareket kabiliyetleri sınırlıdır. Bitkiler bu durumu çevrelerine zarar vermeden çözebilmekte, binalar da benzer şekilde çevreyle uyumlu çözümler geliştirebilmektedir. Bitkilerin kök, gövde, dal ve yaprak yapılarındaki strüktürel ilişkiler, mimaride yük aktarımı ve taşıyıcı sistem kurgularına model oluşturmıştır. Bitkisel formların bu biçimde mimariye uyarlanması, doğadaki organik bütünlüğün yapısal dengeyle birleştiği bir tasarım anlayışını yansıtmıştır.

Mikromorfi, mikro ölçekte hücresel dokulardan, liflerden ve malzeme davranışlarından esinlenmiştir. Mikroskobik düzeydeki örgütlenme, hafiflik, süreklilik ve dayanım ilkeleri üzerinden mimari sistemlere uyarlanmıştır. Ancak bu yaklaşım, cephe ölçeğinde kullanıcı tarafından algılanabilir nitelikler taşımadığı için çalışma kapsamında yalnızca kuramsal olarak anılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, çalışmada incelenen üç çağdaş yapı genel özellikleriyle tanıtılmış, ardından biçimsel, strüktürel ve çevresel ölçütler doğrultusunda biyomorfik yaklaşımlar açısından değerlendirilmiştir.

Dancing House

Çekya'nın başkenti Prag'da yer alan Dancing House, mimar Frank O. Gehry ve Vlado Milunić işbirliğiyle tasarlanmış, 1996 yılında tamamlanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Antropomorfik Yaklaşım Örneği (NY Times, 2009, Yazar Arşivi, 2025).

Yapı, bulunduğu konum itibarıyla tarihi doku içinde dikkat çekici bir yere sahiptir. Barok, Gotik ve Art Nouveau yapılardan oluşan çevrede modern bir ifade oluşturmaya rağmen, biçimsel uyumsuzluk yaratmamıştır. Gehry, tasarımında insan bedeninin hareket ve denge ilkelerini esas almıştır. Yapının genel formu, dans eden iki insan figürünü temsil etmiştir. Cam kule zarif bir kadın figürünü, kütsel betonarme bölüm ise erkek figürünü sembolize etmiştir. Gehry bu iki yapıyı “Fred ve Ginger” olarak adlandırmıştır. Ünlü dansçılar Fred Astaire ve Ginger Rogers’a bir göndermede bulunmuştur (Hasol, 1998).Yapı köşe parselde konumlandığı için tasarımda karşılıklı hareket ve denge teması öne çıkmıştır. Cam kule yukarı doğru kıvrılarak zarif bir hareket oluşturmuş, beton kütle ise bu hareketi dengeleyen sabit bir duruş sergilemiştir. Bu iki kütle arasındaki karşıtlık, insan bedeninin ritmini ve denge arayışını çağırıştırır. Dancing House, sadece biçimsel olarak değil mimari anlamda bir denge arayışının da ifadesi olmuştur. Kütlelerin karşılıklı hareketi mekânsal akışın sürekliliğini güçlendirmiştir. Yapı, çevresindeki durağan dokuda hareketi temsil eden bir simge haline gelmiştir. Sonuç olarak Dancing House, insan bedeninin hareket ve denge ilkelerini soyutlayarak biçimsel bir ritim oluşturmuştur. Yapı, insan figüründen türetilen akışkan kütle anlayışıyla mimaride duygusal ve dinamik bir ifadenin temsilcisi olmuştur.

Lyon-Saint Exupery Tren Garı

Fransa’nın Lyon kentinde yer alan Lyon-Saint Exupery Tren Garı, mimar Santiago Calatrava tarafından 1994 yılında tamamlanmıştır. Yapı, hem havaalanı hem tren istasyonu işlevini aynı çatı altında birleştiren büyük ölçekli bir ulaşım yapısıdır (Şekil 2).

Şekil 2. Zoomorfik Yaklaşım Örneği (Twomey, 2024; Calatrava, t.y.)

Ana kabuk sistemi, bir kuşun kanatlarını andıran geniş açıklıklara sahip bir strüktürle oluşturulmuştur. Taşıyıcı sistemin merkezi omurgadan yayılan nervürleri kanat iskeletini çağırıştırır. Yapının formu, hareket ve dengenin aynı anda hissedildiği bir dinamizm üretmiştir.

Yapının biçimsel çıkış noktası doğadaki kuş formu olmuştur. Calatrava, hareket halindeki bir kuşun kanat açma anından esinlenerek yapının genel formunu oluşturmuştur. Bu nedenle yapı, uçuşa hazırlanan bir kuşun silüetini andırmaktadır. Yapının strüktürel sistemi, doğadaki canlı organizmaların taşıyıcı iskelet yapısına benzer biçimde düzenlenmiştir. Çelik kaburgalar, merkezi bir eksenden açılarak kanat etkisi yaratmıştır. Bu çözüm strüktürel süreklilik ve hareket hissi kazandırmıştır. Calatrava, mühendislik mantığını doğadaki yapısal verimlilik ilkeleriyle

birleştirmiştir. Bu sayede hem estetik hem teknik bir bütünlük sağlanmıştır. Yapının kabuğu cam ve çelik malzemeden oluşmuştur. Bu sayede iç mekana doğal ışık girişi sağlanmış dış mekanla sürekli bir görsel ilişki kurulmuştur. Gündüz saatlerinde güneş ışığı yapının içindeki strüktürel çizgileri vurgulamıştır. Gece aydınlatmalarıyla yapı, hareket halindeki bir canlı izlenimi vermiştir.

Sonuç olarak Lyon-Saint Exupery Tren Garı, kuş formundan esinlenen yapısal kurgusuyla doğadaki hareket ve denge mantığını strüktürel bir ilkeye dönüştürmüştür. Böylece biçim taşıyıcı sistemle bütünleşmiş ve çevresiyle uyumlu bir organizasyon oluşturmuştur.

Qizhong Stadyumu

Çin'in Şanghai kentinde yer alan Qizhong Forest Sports City Tennis Center, fitomorfik yaklaşımın çağdaş bir örneğini oluşturmuştur. Yapı, Japon mimar Mitsuru Senda tarafından tasarlanmış, 2005 yılında tamamlanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Fitomorfik Yaklaşım Örneği (Grushnikov, 2017; Mitsuru Senda t.y.)

Tasarımın çıkış noktasını, Şanghai'nın simgesi olan manolya çiçeği oluşturmuştur. Mimari form, manolyanın hava koşullarına göre açılıp kapanan taç yapraklarından esinlenmiştir. Çatı sistemi bu bitkisel hareketi taklit eden sekiz büyük çelik yapraktan oluşmuştur. Çatı elemanları dönme ve yer değiştirme hareketleriyle açılıp kapanacak biçimde tasarlanmıştır (Hosseini vd., 2019).

Bu sistem sayesinde stadyum hem açık hem kapalı etkinliklere uyum sağlamıştır. Çatı kapalıyken basketbol, voleybol ve jimnastik gibi salon sporları yapılabilmiş, açık konumda ise tenis karşılaşmalarına ev sahipliği yapmıştır. Böylece yapı iklim koşullarına tepki verebilen bir sistem olarak çalışmıştır. Fitomorfik yaklaşım, yapının strüktürel kurgusunda da belirginleşmiştir. Çatı yapraklarının hareketi, bitkilerdeki büyüme ve yönelme ilkeleri ile benzer bir mantık taşımıştır. Bu durum, doğadaki canlı bir organizmanın işleyişine benzer bir esneklik sağlamıştır. İç mekanda, oyuncular ve izleyiciler arasında birlik duygusu oluşturulmuştur. Çatının açılıp kapanma hareketi, mekanın ışık ve hava dengesini değiştirmiş bu sayede hem konforlu hem de dinamik bir ortam yaratılmıştır. Gece aydınlatmalarıyla birlikte stadyum, Şanghai silüetinde dikkat çekici bir kentsel simge haline gelmiştir. Fouad (2012), yapının yalnızca teknik açıdan değil, aynı zamanda kente kattığı görsel değer bakımından da önemli bir örnek olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak Qizhong Stadyumu, bitkisel biçimlenme ilkelerini dönüştürerek çevresel duyarlılığı en üst düzeyde yansıtmıştır. Açılır-kapanır çatı sistemiyle doğanın adaptasyon gücünü mimari düzleme taşımış, dinamik ve tepkisel bir mekân anlayışı geliştirmiştir.

4. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME

Üç yapı, biçimsel dil, taşıyıcı sistem çözümü ve çevresel bağlamla kurduğu ilişki bakımından değerlendirilmiştir. Analizler sonucunda her yapının doğadan öğrenme sürecini farklı bir ölçekte ve farklı bir organizasyon mantığıyla yorumladığı belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1

Doğadan öğrenme kavramı çerçevesinde seçilen yapıların karşılaştırmalı değerlendirmesi

<i>Yapı / Yaklaşım</i>	<i>Biçimsel Çeşitlilik</i>	<i>Strüktürel Bütünlük</i>	<i>Çevresel Uyum</i>
<i>Dancing House</i> <i>(Antropomorfik)</i>	İnsan bedeninin hareketinden türetilmiş dinamik kütle düzeniyle biçimsel çeşitlilik en belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. Kıvrımlı yüzeyler ve akışkan formlar, yapıya simgesel bir anlatım kazandırmıştır.	Taşıyıcı sistem, biçimsel hareketi destekleyen esnek bir düzende kurgulanmış; ancak yapısal bütünlük biçime göre ikincil kalmıştır.	Çevresel uyum sınırlıdır. Kent dokusu içinde bir biçimsel kontrast oluşturmuş, bağlamsal bir dinamizm üretmiştir.
<i>Lyon-Saint Exupery Tren Garı</i> <i>(Zoomorfik)</i>	Kuş formuna dayalı siluet, hareket duygusunu biçimsel olarak yansıtmış; ancak çeşitlilikten çok yapısal sürekliliğe vurgu yapılmıştır.	Kuş iskeletini andıran omurga ve kanat sistemi, biçim ve taşıyıcı yapıyı bütünleştirmiştir. Strüktür, formun tanımlayıcı ögesi haline gelmiştir.	Şeffaf kabuk yapısı sayesinde ışık geçirgenliği ve doğal havalandırma sağlanmış; çevreyle görsel ve fiziksel bir ilişki kurulmuştur.
<i>Qizhong Stadyumu</i> <i>(Fitomorfik)</i>	Manolya çiçeğinin açılma hareketinden türetilen dairesel organizasyon biçimsel ritim yaratmıştır. Biçim, hareketli bir sistem olarak yorumlanmıştır.	Taşıyıcı sistem, açılır-kapanır çatıyla birleşmiş; biçim, strüktürle uyum içinde çalışmıştır.	Çevresel uyum en belirgin düzeydedir. Yaprak biçimli çatı elemanları, iklim koşullarına tepki vererek doğrudan çevresel adaptasyon sağlamıştır.

Karşılaştırmalı değerlendirme sonucunda her yapının doğadan öğrenme sürecinde farklı bir boyutu temsil ettiği belirlenmiştir.

Dancing House, antropomorfik yaklaşımıyla biçimsel çeşitlilik açısından güçlü bir örnek oluşturmuştur. İnsan bedeninin hareketinden türetilen form dili, yapıya dinamik bir kimlik kazandırmıştır. Kütlelerin kıvrımlı sınırları, yapıyı durağan çevre içinde farklı kılan biçimsel

bir jest üretmiştir. Bu yönüyle antropomorfik yaklaşım, doğadan öğrenme sürecini estetik ve sembolik bir düzlemde işlemiştir.

Lyon-Saint Exupery Tren Garı, zoomorfik anlayışıyla strüktürel bütünlük yönünden öne çıkmıştır. Yapının biçimi, taşıyıcı sistemin doğrudan sonucu olarak tanımlanmış; kuş iskeletini andıran omurga ve kanat sistemi, biçim ve yapısal düzeni aynı organizasyon içinde birleştirmiştir. Böylece strüktür yalnızca bir taşıyıcı değil, biçimi var eden bir sistem olarak değerlendirilmiştir.

Qizhong Stadyumu, fitomorfik yaklaşımıyla çevresel uyum açısından belirgin bir temsil sunmuştur. Manolya çiçeğinin güneşe yönelen hareketi, yapının açılır çatı sistemiyle doğrudan karşılık bulmuş; biçimsel esin çevresel adaptasyona dönüşmüştür. Bu örnek, doğadan öğrenme sürecinin çevresel tepki ve duyarlılık üzerinden mekansallaştırılabileceğini göstermiştir.

Bu farklılaşmalar, doğadaki biçimlenme ilkelerinin mimariye tek bir boyut üzerinden değil, çok katmanlı bir etkileşim biçiminde aktarıldığını ortaya koymuştur. Biçimsel çeşitlilik, strüktürel bütünlük ve çevresel uyum, biyomorfik yaklaşımın birbirini tamamlayan bileşenleri olarak değerlendirilmiştir. Her yapı, bu bileşenlerden birini baskın biçimde yansıtarak doğadan öğrenme sürecinin çok yönlü karakterini görünür kılmıştır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, doğadan öğrenme kavramı çerçevesinde seçilen üç çağdaş yapı biyomorfik yaklaşımlar doğrultusunda incelenmiştir. İnceleme sonucunda doğadan öğrenmenin yalnızca biçimsel benzerlikle sınırlı kalmadığı, farklı organizasyon mantıklarının mimari form üretimine aktarılabildiği belirlenmiştir. Antropomorfik, zoomorfik ve fitomorfik yaklaşımların her biri doğadaki biçimlenme ilkelerini farklı bir düzeyde yeniden yorumlamıştır.

Dancing House, insan bedeninden türetilen hareket ve denge anlayışıyla biçimsel çeşitliliği öne çıkarmıştır. Lyon-Saint Exupery Tren Garı, kuş formundan esinlenen taşıyıcı kurgusuyla biçim ve strüktürü bütünleştirmiş, strüktürel bütünlüğün belirleyici olduğu bir temsil sunmuştur. Qizhong Stadyumu ise bitkisel adaptasyon mantığını açılır-kapanır çatı sistemiyle mimariye taşımış, çevresel uyumun tasarımın ana bileşeni olabileceğini göstermiştir. Bu bulgular, biyomorfik biçim üretiminin tek yönlü bir taklit değil, biçim, strüktür ve çevre arasında kurulan çok katmanlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Karşılaştırmalı değerlendirme, her yapının doğadan öğrenme sürecinde farklı bir bileşeni baskın biçimde temsil ettiğini göstermiştir. Biçimsel çeşitlilik, strüktürel bütünlük ve çevresel uyum, biyomorfik yaklaşımın birbirini tamamlayan üç temel boyutu olarak değerlendirilmiştir. Bu boyutların birlikte ele alınması, mimari formun yalnızca estetik bir sonuç değil, aynı zamanda yapısal kurgu ve çevresel tepkiyle birlikte oluşan bir organizasyon olduğunu göstermiştir.

Bu doğrultuda, sonraki çalışmalarda biyomorfik tasarım yaklaşımlarının yalnızca form benzerliği üzerinden değil, biçim, strüktür ve çevre arasındaki ilişkileri birlikte açıklayan bütüncül bir değerlendirme çerçevesiyle ele alınması önerilmektedir. Böyle bir çerçeve, doğadan öğrenme kavramının mimari tasarım sürecinde daha sistematik biçimde tartışılmasına ve farklı yapı tipleri üzerinden karşılaştırılabilir sonuçların üretilmesine katkı sağlayacaktır.

6. KAYNAKLAR

Alexander, C. (2002). Book two: The process of creating life (Vol. 10). Center for Environmental Structure.

Becchi, A. (2009). The body of the architect: Flesh, bones and forces between mechanical and architectural theories. In Proceedings of the Third International Congress on Construction History (Cottbus).

Beyaztaş, H. S. (2012). Mimari tasarımda ekolojik bağlamda biçim-doğa ilişkisi [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü]. İstanbul.

Cevizci, A. (2010). Felsefe sözlüğü. Paradigma Yayınları.

Coburn, A., Kardan, O., Kotabe, H., Steinberg, J., Hout, M. C., Robbins, A., Macdonald, J., Hayn-Leichenring, G., & Berman, M. G. (2019). Psychological responses to natural patterns in architecture. *Journal of Environmental Psychology*, 62, 133–145.

Eser, A. (2021). Biyomorfik yapıların algısal değerlendirilmesi [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı].

Fouad, S. (2012). Design methodology: Kinetic architecture.

Gruber, P. (2011). Biomimetics in architecture [Architekturbionik]. In Biomimetics—Materials, Structures and Processes: Examples, Ideas and Case Studies (pp. 127–148). Springer.

Grushnikov, A. (2017). Manolya Çiçeği [Fotoğraf]. Pexels. <https://www.pexels.com/tr-tr/fotograf/beyaz-manolya-ciceklerinin-secmeli-odak-fotografi-719756/>

Hasol, D. (1998). Dans eden bina. *Yapı Dergisi*.

Hosseini, S. M., Mohammadi, M., Rosemann, A., Schröder, T. W., & Lichtenberg, J. J. (2019). A morphological approach for kinetic façade design process to improve visual and thermal comfort: Review. *Building and Environment*.

Kellert, S. R., Heerwagen, J., & Mador, M. (2011). Biophilic design: The theory, science and practice of bringing buildings to life. John Wiley & Sons.

Kuhlmann, D. (2011). Biomorphism in architecture: Speculations on growth and form. In D. Bruckner, P. Gruber, C. Hellmich, H. B. Schmiedmayer, H. Stachelberger, & I. C. Gebeshuber (Eds.), *Biomimetics—Materials, Structures and Processes* (pp. 149–178). Springer.

Calatrava. (t.y.). Lyon–Saint-Exupery Airport railway station, Colombier-Saugnieu. https://calatrava.com/projects/lyon-saint-exupery-airport-railway-station-colombier-saugnieu.html?view_mode=overview&image=2

Mihăilă, M. (2015). Contemporary features demarche: From the architectural thought to the detail – LVFC Paris. F. Gehry's architecture.

Oosterhuis, K. (2003). *Hyperbodies*. Springer.

Oxman, N. (2010). Structuring materiality: Design fabrication of heterogeneous materials. *Architectural Design*, 80(4), 78–85.

Mitsuru Senda Architects. (t.y.). Qizhong Forest Sports City Tennis Center (Qizhong Stadium). <https://www.ms-edi.co.jp/works/214/>

Schmitt, O. H. (1969). Some interesting and useful biomimetic transforms. In Proceedings of the Third International Biophysics Congress (p. 297). Boston, MA.

The New York Times. (2009). Fred Astaire ve Ginger Rogers [Fotoğraf]. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2009/08/16/arts/dance/16maca.html>

Twomey, S. P. (2024). Bird with wings outstretched holding [Fotoğraf]. Pexels. <https://www.pexels.com/tr-tr/fotograf/tutmak-kanatlar-duvar-kagidi-hayvan-fotografciligi-19876489/>

Uç Zeytün, B. (2014). Mimari tasarımda biyomorfik yaklaşımlar [Yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mimarlık Anabilim Dalı].

Vincent, J. (2009). Biomimetic patterns in architectural design. Architectural Design, 79(6), 74–81.

SES TABANLI DUYGU TANIMA İÇİN DERİN ÖĞRENME MODELİ A DEEP LEARNING MODEL FOR SPEECH-BASED EMOTION RECOGNITION

Yusuf ÇELİK¹

¹Dr.Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Bilgisayar Mühendisliği, 0000-0002-7859-7543

Özet

Bu çalışma, konuşma sinyallerinden duygu sınıflandırması yapmak için sesin hem zaman–frekans yapısını hem de konuşma tarzına ilişkin temel ses özniteliklerini birlikte kullanan bir derin öğrenme modeli önermektedir. İlk aşamada konuşma sinyali kısa zaman pencereleri üzerinde analiz edilerek mel spektrogramına dönüştürülmüş; böylece sesin zaman boyunca değişen frekans bileşenleri modelin öğrenebileceği bir formata getirilmiştir. Buna ek olarak, konuşmanın ton yüksekliği, enerji düzeyi, ritim yapısı ve genel ses özelliklerini ifade eden sekiz temel ses özniteliği çıkarılmış ve modele ek bir bilgi kaynağı olarak dahil edilmiştir. Model iki paralel akıştan oluşmaktadır. Birinci akışta, önceden eğitilmiş ResNet18 tabanlı bir yapı mel spektrogramdan yüksek seviyeli akustik özellikleri öğrenmektedir. İkinci akışta ise çıkarılan sekiz ses özniteliği işlenerek konuşmanın genel karakterini temsil eden bir özellik vektörü oluşturulmaktadır. Bu iki akışın çıktıları birleştirilerek altı duygu sınıfı için nihai tahmin yapılmaktadır. Deneyler, CREMA-D veri kümesinden elde edilen toplam 7.442 ses örneği üzerinde yürütülmüştür. Veri kümesi örnek bazlı (random) olarak eğitim, doğrulama ve test alt kümelerine ayrılmıştır. Eğitim sürecinde sınıf ağırlıklı kayıp fonksiyonu, etiket yumuşatma, öğrenme oranı azaltma ve erken durdurma gibi iyileştirici teknikler kullanılmıştır. Test aşamasında model yaklaşık %69 doğruluk ve %69 makro F1 skoruna ulaşmıştır. Elde edilen bulgular, yalnızca konuşma sesi kullanılarak duyguların sınıflandırılabilceğini göstermektedir. Önerilen modelin görüntü verisine ihtiyaç duymadan, yalnızca ses üzerinden çalışması; hafif, kolay uygulanabilir ve gerçek zamanlı duygu tanıma sistemlerinin geliştirilmesi için önemli bir potansiyel sunmaktadır.

12

Anahtar kelimeler: Derin öğrenme, duygu tanıma, konuşma analizi, ses işleme

Abstract

This study introduces a deep learning approach for speech-based emotion classification by combining two complementary sources of information derived from audio. The first source is the time–frequency representation of speech, obtained by converting the raw waveform into a mel spectrogram using short-time analysis. This representation captures how the spectral content of speech evolves over time. In addition to this, eight voice-related features describing pitch behavior, overall loudness, rhythmic patterns, and general acoustic characteristics are extracted to provide a second, more compact view of the signal. The model is composed of two parallel processing branches. The first branch uses a pretrained ResNet18 architecture to extract high-level representations from the mel spectrogram. The second branch focuses on the eight voice features and generates a numerical descriptor summarizing the global properties of the

speech segment. The two branches are fused before the final classification layer, which outputs predictions for six emotion categories. All experiments are conducted on 7,442 audio samples from the CREMA-D dataset. The data is divided into training, validation, and test sets using a random sample-level split. The training process incorporates several optimization techniques, including class-weighted loss to address class imbalance, label smoothing to improve generalization, learning-rate reduction, and early stopping to prevent overfitting. On the test set, the proposed model achieves approximately 69% accuracy and 69% macro F1-score, indicating a stable and balanced performance across classes. The results show that speech alone carries sufficient information to distinguish emotional states with a reasonable degree of accuracy. Since the model does not rely on visual cues and operates solely on audio, it can serve as a lightweight and practical foundation for real-time emotion recognition systems in scenarios where using video is difficult, unnecessary, or impractical.

Keywords: Audio processing, deep learning, Emotion recognition, speech analysis

1. GİRİŞ

Derin öğrenme modelleri, farklı veri türlerinden karmaşık örüntüleri otomatik olarak çıkarabilme yetenekleri sayesinde son yıllarda pek çok alanda önemli ilerlemelerin önünü açmıştır. Özellikle ses, görüntü ve çok kanallı sensör verileri gibi yüksek boyutlu ve yapısal olarak karmaşık sinyallerden anlamlı temsiller öğrenebilme kapasiteleri, bu alanlarda derin yapıları modern sistemlerin merkezine yerleştirmiştir (Hinton et al., 2012; Krizhevsky et al., 2012; 2017; Ordóñez & Roggen, 2016). Böylece geleneksel yöntemlerle elde edilmesi güç olan soyut özellikler, derin katmanlar tarafından kendiliğinden yakalanabilmekte ve çok katmanlı temsil öğrenme çerçevesi içinde ele alınabilmektedir (Bengio et al., 2013). Bu güçlü temsil öğrenme yapısı, insan davranışının analizinden çevresel algıya ve biyomedikal uygulamalara kadar uzanan geniş bir yelpazede daha esnek, ölçeklenebilir ve veri odaklı modellerin geliştirilmesini desteklemektedir.

Derin öğrenmenin sağladığı bu güçlü temsil öğrenme kapasitesi, konuşma sinyallerinin analizinde de önemli bir avantaj sunmaktadır. Konuşmanın yalnızca içeriğini değil, aynı zamanda duygusal tonunu yansıtan akustik ipuçlarını otomatik olarak yakalayabilmek, insan-bilgisayar etkileşimini daha doğal, sezgisel ve uyarlanabilir hâle getirmeyi mümkün kılmaktadır. Kamera kullanımının mümkün olmadığı, gizlilik gerektiren veya düşük donanımla çalışılması gereken senaryolarda sesin tek başına kullanılabilmesi, bu tür sistemlerin pratik değerini daha da artırmaktadır. Bu nedenle ses tabanlı duygu tanıma çalışmaları, konuşma sinyalinden hem ayrıntılı hem de özetleyici bilgilerin çıkarılmasını hedefleyen çeşitli temsil öğrenme yaklaşımlarını kapsamaktadır.

Konuşma sinyalinin temsiline yönelik çalışmaların önemli bir bölümü, akustik özelliklere dayalı yöntemleri temel almaktadır. Bu yaklaşımlarda ses sinyali MFCC, spektral enerji ve benzeri el ile çıkarılmış özniteliklere dönüştürülmekte; ardından bu özellikler çeşitli sınıflayıcılarla işlenmektedir. Singh ve arkadaşları (2019), bu tür akustik özniteliklerin farklı veri kümeleri üzerinde duygu ayırımında anlamlı katkı sağladığını göstermiştir. Benzer biçimde Valles ve Matin (2021), geniş bir akustik özellik kümesini SVM, MLP ve LSTM modelleriyle işleyerek çoklu sınıflayıcı yapılarının değişken veri koşullarında daha kararlı sonuçlar üretebildiğini rapor etmiştir. Mel spektrogram veya benzeri yapıları kullanan CNN tabanlı mimariler, hem duygulara özgü spektral örüntüleri hem de konuşmanın dinamik yapısını etkili biçimde modelleyebilmektedir. Zielonka ve arkadaşları (2022), bu tür zaman-frekans

temsillerinin farklı veri kümeleri üzerinde tutarlı bir başarı sergilediğini ortaya koymuştur. Zengin frekans bilgisini zamana yayılmış biçimde içermeleri, bu temsilleri derin öğrenme modelleri için güçlü bir giriş formatı hâline getirmektedir.

Bunlara ek olarak, büyük ölçekli ses veri kümeleri üzerinde eğitilen ön eğitilmiş gömülü temsiller de literatürde önemli bir yer edinmiştir. Pepino, Riera ve Ferrer (2021), wav2vec 2.0 tabanlı temsillerin duygu sınıflandırma görevinde yüksek seviyeli akustik özellikleri etkili biçimde yakalayabildiğini göstermiştir. Vu ve arkadaşları (2022) ise TRILL ve wav2vec tabanlı temsilleri ek akustik özniteliklerle birleştirerek bu temsil öğrenme yaklaşımının pratik veri koşullarında rekabetçi bir alternatif sunduğunu rapor etmiştir. Bu çalışmalar, ses sinyalinin farklı düzeylerde bilgi çıkarımının model başarısında belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Ses bilgilerinin görüntü ile birlikte işlendiği çoklu-modal yapılar da literatürde yer bulmaktadır. Goncalves ve arkadaşları (2025), ses ve video etiketlerini ortak bir yapı içerisinde ele alan bir yöntem önererek çoklu-modal etiketlemenin duygu temsillerini zenginleştirebildiğini göstermiştir. Ancak veri toplama kolaylığı, donanım gereksiniminin düşük olması ve gizlilik gereksinimleri nedeniyle yalnızca ses tabanlı modeller birçok uygulamada daha erişilebilir bir çözüm sunmaya devam etmektedir.

Bu çalışma, mel spektrogramdan öğrenilen derin akustik temsilleri; ton yüksekliği, enerji ve ritim gibi konuşmanın genel karakterini yansıtan temel ses öznitelikleriyle birlikte işleyerek konuşma sinyalinin hem ayrıntılı hem de özetleyici yapısını aynı mimari içinde değerlendiren bir yaklaşım önermektedir. Bu bütünlük yapı ile modelin konuşmanın farklı seviyelerdeki akustik özelliklerinden birlikte yararlanarak duygu sınıflandırma görevinde daha kapsamlı bir temsil oluşturması hedeflenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Veri Seti

Bu çalışmada konuşma temelli duygu tanıma modeli geliştirmek için CREMA-D (Crowd-sourced Emotional Multimodal Actors Dataset) kullanılmıştır. CREMA-D veri kümesi, toplam 91 profesyonel ve yarı profesyonel oyuncudan elde edilen 7.442 ses, görüntü ve video kaydını içermektedir. Oyuncular, altı temel duyguyu temsil eden (anger, disgust, fear, happy, neutral, sad) ifadeleri farklı duygu yoğunluklarında seslendirmiştir. Veri kümesi ilk olarak Cao ve arkadaşları tarafından yayımlanmıştır (Cao et al., 2014). Çalışmada kullanılan veri kümesinin ses bileşeni, açık erişimli Kaggle sürümünden temin edilmiştir (Lok, 2020).

Bu çalışmada yalnızca ses moduna ait wav formatındaki örnekler kullanılmıştır. İncelenen toplam 7442 ses kaydının tamamı duygu sınıfı bakımından etiketlidir ve duygu sınıflarının dağılımı dengeli bir yapı sergilemektedir. Altı duygu kategorisinin beşi (anger, disgust, fear, happy, sad) 1271 örnek içerirken, neutral kategorisi 1087 örnek içermektedir. Veri kümesinin sınıf dağılımı Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. CREMA-D veri kümesinde duygu sınıflarının dağılımı

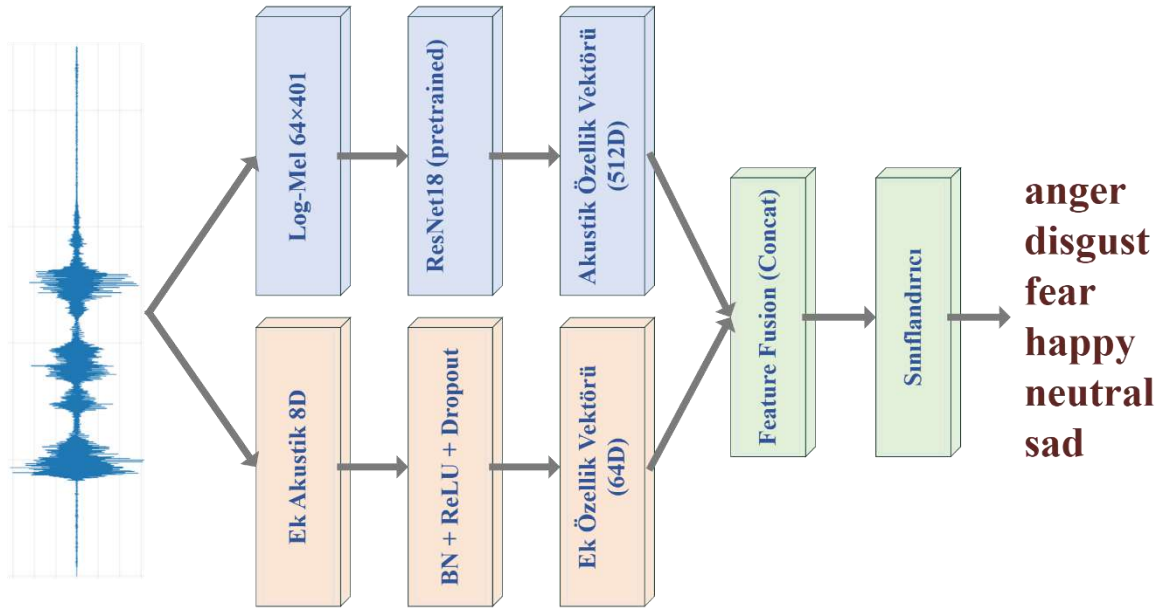
Duygu Kodu	Duygu Adı	Örnek Sayısı
ANG	anger	1271
DIS	disgust	1271
FEA	fear	1271
HAP	happy	1271
NEU	neutral	1087
SAD	sad	1271
Toplam		7442

Bu çalışmada CREMA-D veri kümesi eğitim, doğrulama ve test aşamalarında kullanılmak üzere sırasıyla %70, %15 ve %15 oranlarında bölünmüştür.

2.2. Önerilen Derin Öğrenme Mimarisi

Bu çalışmada, konuşma sinyallerinden duygu tanıma amacıyla iki kollu bir özellik işleme ve füzyon mimarisi tasarlanmıştır. Yöntemin genel akışını gösteren diyagram Şekil 1’de sunulmuştur. İlk olarak, CREMA-D veri kümesinden elde edilen konuşma sinyalleri zamana bağlı genlik dalga formu olarak işlenmiş ve her bir kayıt için zaman–frekans temelli log-Mel spektrogramlar üretilmiştir. Bu spektrogramlar 64 Mel filtresi kullanılarak 64×401 boyutunda çıkarılmış ve modelin ana akustik koluna tek kanallı bir görüntü benzeri temsil şeklinde verilmiştir. Log-Mel temsil, ön eğitilmiş ResNet18 mimarisine aktarılmış; ağın ilk konvolüsyon katmanı tek kanallı girişe uyarlanmış, tamamen bağlı katmanı kaldırılmış ve böylece modelden 512 boyutlu bir akustik özellik vektörü elde edilmiştir.

Ana akustik kola ek olarak, her kayıt için konuşmanın temel karakterini özetleyen sekiz düşük boyutlu akustik öznitelik çıkarılmıştır. Bu öznitelikler, konuşmanın ton yüksekliği, enerji dağılımı, ritmik yapı ve frekans bileşenlerini yansıtan temel akustik göstergelerden oluşmakta ve log-Mel spektrogramdan öğrenilen derin temsillere tamamlayıcı bir bilgi sunmaktadır. Elde edilen bu özellikler, lineer dönüşüm, Batch Normalization, ReLU ve Dropout içeren çok katmanlı bir algılayıcı ile işlenerek 64 boyutlu bir temsil hâline getirilmiştir. İki koldan gelen özelliklerin birleştirilmesiyle toplam 576 boyutlu birleşik bir özellik uzayı oluşturulmuştur.

Şekil 1. Önerilen iki kollu konuşma duygu tanıma mimarisi. Log-Mel spektrogramlardan ResNet18 tabanlı derin akustik özellikler, ek akustik özneliklerden ise MLP tabanlı ek temsil çıkarılmakta; iki dalın birleştirilmesiyle oluşturulan özellik vektörü sınıflandırıcıya aktarılmaktadır.

Birleşik özellik vektörü, tam bağlantılı bir sınıflandırıcı bloğuna aktarılmış ve bu blok aracılığıyla altı duygu sınıfına (anger, disgust, fear, happy, neutral, sad) ait olasılıklar üretilmiştir. Eğitim sürecinde sınıf ağırlıklı ve etiket yumuşatmalı çapraz entropi kaybı kullanılmış; ağırlık genelleme yeteneğini artırmak amacıyla log-Mel spektrogramlara yalnızca eğitim aşamasında SpecAugment uygulanmıştır. Optimizasyon AdamW yöntemi ile gerçekleştirilmiş; öğrenme oranı doğrulama doğruluğuna göre dinamik olarak güncellenmiş ve aşırı uyumu önlemek için erken durdurma ve gradient clipping teknikleri uygulanmıştır. Bu bütünleşik yapı, hem zaman–frekans örüntülerini hem de ek akustik ipuçlarını aynı çatı altında işleyerek konuşma duygularının daha kararlı biçimde tanınmasını sağlamaktadır.

3. BULGULAR

Modelin eğitimi toplam 27 epoch boyunca yürütülmüş ve doğrulama doğruluğunda (val_ACC) ilerleme durduğu için patience = 8 koşuluna bağlı olarak 27. epoch sonunda erken durdurma mekanizması tetiklenmiştir. Eğitim doğruluğu ilk epochlarda %37 düzeyindeyken eğitim süreci boyunca istikrarlı biçimde artarak son epochlarda %94 düzeyine ulaşmıştır. Doğrulama doğruluğu ise hızlı bir yükselişle erken epochlarda kararlı bir plato oluşturmuş ve en yüksek değerini 19. epoch civarında %68.52 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Bu davranış, modelin eğitim sırasında aşırı öğrenmeye gitmeden belirli bir genelleme seviyesine ulaştığını göstermektedir.

Eğitim kaybı her epoch'ta düzenli olarak azalırken doğrulama kaybının zaman zaman dalgalanması, modelin üst kapasiteye yaklaşmasıyla birlikte veri dağılımındaki sınıf içi çeşitliliğe duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle erken durdurma mekanizması, en iyi doğrulama başarımının elde edildiği ağırlıkların korunmasını sağlamıştır.

Erken durdurma ile seçilen en iyi model test kümesi üzerinde değerlendirilmiş ve %69.20 doğruluk ve %69.11 makro F1-skoru elde edilmiştir. Bu sonuçlar, modelin çok sınıflı duygu tanıma görevinde dengeli ve tatmin edici bir performans sunduğunu göstermektedir.

Test kümesine ait tüm sınıf bazlı precision, recall ve F1 değerleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Test kümesi sınıf bazlı metrikler

Duygu	Precision	Recall	F1-Skoru
anger	0.7606	0.8482	0.8020
disgust	0.6702	0.6737	0.6719
fear	0.6536	0.5236	0.5814
happy	0.7330	0.6754	0.7030
neutral	0.7386	0.7975	0.7670
sad	0.5962	0.6492	0.6216

Sınıf bazlı F1 değerleri incelendiğinde anger (0.8020) ve neutral (0.7670) sınıfları en yüksek başarıyı göstermiştir. Duygusal örüntüleri daha fazla örtüşen sınıflar olan fear (0.5814) ve sad (0.6216) ise görece düşük performans sergilemiştir. Özellikle fear sınıfındaki düşük F1 skorları, bu kategorinin akustik olarak diğer duygulara daha yakın bir dağılım göstermesiyle ilişkilendirilebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada konuşma sinyallerinden duygu tanıma amacıyla iki kollu bir derin öğrenme mimarisi geliştirilmiş ve CREMA-D veri kümesi üzerinde %69.20 doğruluk ile %69.11 makro F1 skoru elde edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, elde edilen sonuçlar literatürde CREMA-D veri kümesini kullanan ses tabanlı yaklaşımlarla kapsamlı biçimde karşılaştırılarak tartışılmıştır.

CREMA-D, altı temel duyguyu (anger, disgust, fear, happy, neutral, sad) içeren geniş ve dengeli bir konuşma veri kümesi olmakla birlikte, yalnızca ses modunda yapılan çok-sınıflı sınıflandırma için oldukça zorlu bir yapı sunmaktadır. Bunun temel nedeni, özellikle fear, sad ve happy gibi akustik açıdan birbirine yakın ifade kalıplarının bulunması ve oyuncular tarafından sergilenen duygusal ifadelerin zaman zaman örtüşmesidir. Literatürde bu veri kümesi üzerinde yapılan çalışmalar da benzer şekilde görece düşük doğruluk seviyeleri rapor etmiştir. Örneğin Singh ve arkadaşları (2019), prosodik ve spektral özellikleri SVM ve RNN tabanlı sınıflayıcılarla değerlendirmiş ve en iyi çok-sınıflı doğruluğun yaklaşık %58.22 düzeyinde kaldığını bildirmiştir. Zielonka ve arkadaşları (2022) ise mel-spektrogram temelli CNN ve ResNet varyantlarıyla CREMA-D üzerinde %53–55 aralığında doğruluk elde etmiştir. Benzer şekilde Valles ve Matin (2021), MFCC ve spektral özellikleri kullanan ensemble tabanlı modellerle %54–58 bandında sonuçlar elde etmiştir. Bu bulgular, altı sınıflı tam senaryoda yalnızca ses modunun doğal bir sınırlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

Dört sınıflı (anger, happy, sad, neutral) problem tanımıyla çalışan çalışmalar ise daha yüksek doğruluk seviyelerine ulaşabilmiştir. Vu ve arkadaşları (2022), TRILL tabanlı müzik-ilişkili ses temsillerini kullanarak %75.1 unweighted accuracy elde etmiştir. Ancak bu başarı yalnızca dört duygunun ele alındığı indirgenmiş bir senaryoya aittir; altı sınıflı tam problem üzerinde böyle yüksek doğruluklar bildirilememiştir. Dolayısıyla dört sınıflı çalışma, sınıflar arasındaki

ayrımın daha belirgin olması sebebiyle altı sınıflı tam modellere doğrudan kıyaslanabilir değildir.

Bu çalışma, tam altı sınıflı çoklu duygu tanıma probleminde literatürdeki ses tabanlı yaklaşımların önemli bir bölümünü geride bırakan bir performans sergilemiştir. Önerilen mimarinin başarısı, log-Mel spektrogram üzerinden ResNet18 ile elde edilen derin zaman–frekans temsillerinin, ek akustik özniteliklerle birleşerek daha zengin ve ayrıştırıcı bir özellik uzayı oluşturmamasından kaynaklanmaktadır. Eğitim sürecinde kullanılan küresel normalizasyon, etiketsiz akustik varyasyonlara duyarlılığı azaltırken, SpecAugment ve label smoothing gibi düzenleyici teknikler modelin genelleme performansını artırmıştır. Altı sınıfı içeren tam problemde %69.20 doğruluğa ulaşılması, literatürdeki %53–58 düzeyindeki birçok çalışmanın belirgin şekilde üzerinde bir sonuç ortaya koymuştur.

Bu çalışmada literatürde yer alan CREMA-D tabanlı yöntemlerin başarımları, önerilen yöntemle birlikte Tablo 3’te özetlenmiştir. Tablo incelendiğinde, altı sınıflı senaryoda literatürde bildirilen çoğu yöntemin %53–58 aralığında kaldığı, dört sınıflı indirgenmiş problemlerde ise doğrulukların %75 seviyesine ulaşabildiği görülmektedir. Önerilen yöntem ise altı sınıfın tamamının ele alındığı tam çoklu sınıflandırma senaryosunda %69.20 doğruluk ile literatürdeki ses tabanlı yöntemlerin önemli bir kısmının üzerinde bir performans göstermektedir

Tablo 3. CREMA-D veri kümesini kullanan ses tabanlı çalışmaların karşılaştırılması

Çalışma	Sınıf Sayısı	Kullanılan Özellikler	En İyi Başarım	Açıklama
Singh et al. (2019)	6	Prosodic + Spectral + Combined	%58.22 accuracy	Çok-sınıflı en iyi sonuç ~58%; binary testlerde bazı duygular %80–90
Zielonka et al. (2022)	6	Mel-spectrogram + CNN / ResNet18	%53–55 accuracy	Seviyeler düşük, insan doğruluğu da raporlandı
Valles & Matin (2021)	6	MFCC + Spectral + Ensemble (SVM/MLP/RNN)	%54–58 accuracy	Gürültülü veri varyantlarında dahi düşük varyans
Vu et al. (2022)	4	TRILL / CQT / Log-CQT / MFCC	%75.1 UA	Sadece 4 sınıf; 6 sınıf senaryosu yok
Bu çalışma	6	Log-Mel (ResNet18) + 64D ek özellik + Füzyon	%69.20 accuracy, %69.11 F1	Literatürdeki 6-sınıflı ses tabanlı çalışmalara göre belirgin üstünlük

Tablo 3 incelendiğinde, önerilen yöntemin özellikle altı sınıflı tam duygu tanıma senaryosunda literatürdeki ses tabanlı yaklaşımlara kıyasla belirgin bir üstünlük sağladığı görülmektedir. Bu sonuç, derin zaman–frekans temsilleri ile ek akustik özelliklerin bir arada kullanılmasının duygu sınıfları arasındaki ayrımı güçlendirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, CREMA-D veri kümesinin konuşmacı bağımlı yapısı ve bazı duygular arasındaki akustik benzerlikler

sistem performansının doğal sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Gelecek çalışmalarda konuşmacı-bağımsız test protokollerinin uygulanması ve farklı veri artırma stratejilerinin değerlendirilmesi, modelin genellenebilirliğini ve farklı konuşmacılar üzerindeki performans tutarlılığını artırmaya yönelik potansiyel geliştirme alanları sunmaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Bengio, Y., Courville, A., & Vincent, P. (2013). Representation learning: A review and new perspectives. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 35(8), 1798–1828. <https://doi.org/10.1109/TPAMI.2013.50>
- Cao, H., Cooper, D. G., Keutmann, M. K., Gur, R. C., Nenkova, A., & Verma, R. (2014). CREMA-D: Crowd-sourced Emotional Multimodal Actors Dataset. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 5(4), 377–390.
- Goncalves, L., Chou, H.-C., Salman, A. N., Lee, C.-C., & Busso, C. (2025). Jointly learning from unimodal and multimodal-rated labels in audio-visual emotion recognition. *IEEE Open Journal of Signal Processing*, 6, 165–174. <https://doi.org/10.1109/OJSP.2025.3530274>
- Hinton, G., Deng, L., Yu, D., Dahl, G. E., Mohamed, A.-r., Jaitly, N., ... Kingsbury, B. (2012). Deep neural networks for acoustic modeling in speech recognition: The shared views of four research groups. *IEEE Signal Processing Magazine*, 29(6), 82–97. <https://doi.org/10.1109/MSP.2012.2205597>
- Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Hinton, G. (2012). ImageNet classification with deep convolutional neural networks. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 25, 1097–1105.
- Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Hinton, G. (2017). ImageNet classification with deep convolutional neural networks. *Communications of the ACM*, 60(6), 84–90. <https://doi.org/10.1145/3065386>
- Lok, E. (2020). CREMA-D Audio Dataset. Kaggle. <https://www.kaggle.com/datasets/ejlok1/cremad>
- Ordóñez, F. J., & Roggen, D. (2016). Deep convolutional and LSTM recurrent neural networks for multimodal wearable activity recognition. *Sensors*, 16(1), 115. <https://doi.org/10.3390/s16010115>
- Pepino, L., Riera, P., & Ferrer, L. (2021). Emotion recognition from speech using wav2vec 2.0 embeddings. *Interspeech 2021*. <https://doi.org/10.21437/Interspeech.2021-703>
- Singh, R., Puri, H., Aggarwal, N., & Gupta, V. (2019). An efficient language-independent acoustic emotion classification system. *Arabian Journal for Science and Engineering*, 45(4), 3111–3121. <https://doi.org/10.1007/s13369-019-04293-9>
- Valles, D., & Matin, R. (2021). An audio processing approach using ensemble learning for speech-emotion recognition for children with ASD. In *2021 IEEE World AI IoT Congress (AIIoT)* (pp. 55–61). <https://doi.org/10.1109/AIIoT52608.2021.9454174>
- Vu, L., Phan, R. C.-W., Han, L. W., & Phung, D. (2022). Improved speech emotion recognition based on music-related audio features. In *2022 30th European Signal Processing Conference (EUSIPCO)*. <https://doi.org/10.23919/EUSIPCO55093.2022.9909528>

Zielonka, M., Piastowski, A., Czyżewski, A., Nadachowski, P., Operlejn, M., & Kaczor, K. (2022). Recognition of emotions in speech using convolutional neural networks on different datasets. *Electronics*, 11(22), 3831. <https://doi.org/10.3390/electronics11223831>

AĞIRLIK DÜŞÜRME DENEY YÖNTEMİNDE DARBE ENERJİSİNİN ETKİSİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF IMPACT ENERGY IN THE WEIGHT DROP TEST METHOD

Emre AKPINAR¹, Erdinç ARICI²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yapı, ORCID: orcid.org/0009-0001-7000-0415

²Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Teknoloji Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü, Kırılma ORCID: orcid.org/0000-0002-6153-5805

Özet

Betonun darbe direncinin belirlenmesinde farklı deney yöntemlerinden faydalanılmaktadır. En yaygın kullanılan yöntem ise ACI 544-2R’de verilen ağırlık düşürme deney yöntemidir. Bu yöntemin esasları tam olarak ACI 544-2R’de verilmesine karşın literatürdeki çalışmalarda kullanılan deney düzenekleri incelendiğinde farklılıklar olduğu görülmüştür. Özellikle numune üzerine düşürülen çekicinin ağırlığı ve düşme yüksekliğinin farklı değerlerde alındığı belirlenmiştir. Bundan dolayı literatürdeki çalışmalar kendi içinde özgün olarak kalmış diğer çalışmalarla kıyaslanması ve yorumlanması yapılamamaktadır.

Literatürde görülen bu eksikliğin giderilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, ağırlık düşürme deneyinde numuneye uygulanan darbe enerjisinin deney sonucu üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla, agrega çapı 16 mm, çimento dozajı 400 ve 450 kg, Su/Çimento oranı ise 0.40, 0.45 ve 0.50 olan altı seri beton karışımı oluşturulmuştur. Bu karışımlardan hazırlanan numuneler üzerinde basınç dayanımı ve ağırlık düşürme deneyleri yapılmıştır. Betonun darbe direnci deneyinde numuneye uygulanan darbe şiddetinin etkisinin belirlenmesi amacıyla iki farklı darbe şiddetinde (20 ve 27 Joule) ağırlık düşürme deneyleri yapılmıştır. Elde edilen deneysel verilerden faydalanılarak ağırlık düşürme deney sonucuna darbe şiddetinin etkisi belirlenmiştir. Ayrıca, ağırlık düşürme deneylerinde farklı basınç dayanımına sahip beton numuneler kullanılarak darbe direncine basınç dayanımının etkisi de incelenmiştir.

Çalışma sonucunda, ağırlık düşürme deneyinde numuneye uygulanan darbe şiddetine bağlı olarak deney sonuçlarının da değiştiği görülmüştür. Fakat, bu değişim orantılı bir şekilde olmamış ve betonun basınç dayanımına bağlı olarak da farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Beton, Ağırlık Düşürme Deneyi, Darbe direnci, Darbe Şiddeti

Abstract

Various test methods are used to determine the impact resistance of concrete. The most commonly used method is the drop weight test method specified in ACI 544-2R. Although the fundamentals of this method are fully described in ACI 544-2R, an examination of the test setups used in studies in the literature reveals differences. In particular, it has been determined that the weight of the hammer dropped onto the specimen and the drop height are taken at different values. Therefore, the studies in the literature remain unique within themselves and cannot be compared and interpreted with other studies.

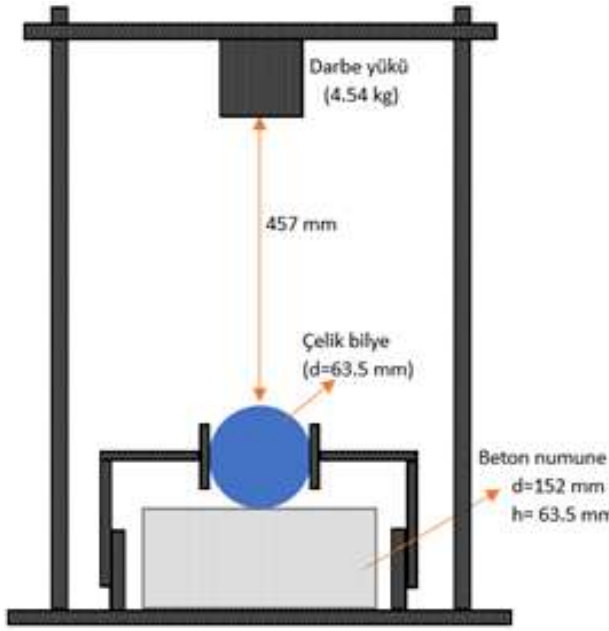
In order to address this deficiency observed in the literature, this study investigated the effect of the impact energy applied to the specimen in the drop weight test on the test result. For this purpose, six series of concrete mixtures were prepared with aggregate size of 16 mm, cement dosage of 400 and 450 kg, and water/cement ratios of 0.40, 0.45, and 0.50. Compressive strength and drop weight tests were performed on specimens prepared from these mixtures. In the concrete impact resistance test, drop weight tests were performed at two different impact energies (20 and 27 Joules) to determine the effect of the impact energy applied to the specimen. The effect of impact energy on the drop weight test result was determined using the experimental data obtained. Furthermore, concrete samples with different compressive strengths were used in the drop weight tests to investigate the effect of compressive strength on impact resistance.

The results of the study showed that the test results varied depending on the impact intensity applied to the sample in the drop weight test. However, this variation was not proportional and was found to differ depending on the compressive strength of the concrete.

Keywords: Concrete, Drop Weight Test, Impact Resistance, Impact Intensity

1. GİRİŞ

Betonun darbe direncinin incelenmesindeki amaç dinamik etkiler sonucunda betonun enerji sönümleme performansının belirlenmesi ve geliştirilmesidir. Betonun darbe direncinin belirlenmesine yönelik farklı yöntemler uygulanmasına rağmen henüz nicel olarak elde edileceği standart bir yöntem yoktur (Thomas ve Sorensen, 2018; Kim, 2025; Yu vd., 2016; Arıcı 2022). Bu yöntemlerden en yaygın olanı ve Amerikan Beton Enstitüsü tarafından ACI544-2R'de (1999) verilen ağırlık düşürme yöntemidir. Şematik olarak Şekil 1'de verilen bu yöntem özellikle lifli betonların darbe direncinin normal betonlara kıyasla üstün performansını göstermek veya farklı özelliklerdeki betonların darbe dirençlerinin kıyaslanması amacıyla kullanılmaktadır.

Şekil 1. Ağırlık düşürme yönteminin şematik gösterimi

Ağırlık düşürme deney yöntemi, deney numunesi üzerine belirli yükseklikten tekrarlı olarak ağırlığın düşürülmesi esasına dayanır. Deney esnasında numunede ilk çatlamaya ve dayanımını tamamen kaybedip nihai kırılmasına sebep olan darbe sayısı belirlenir. Bu yöntemde, tabana yerleştirilen 152x63.5 mm boyutlarındaki beton numune üzerine yerleştirilen 63.5 mm çapındaki çelik bilyeye 457 mm yükseklikten 4.54 kg'lık ağırlığın düşürülmesiyle deney gerçekleştirilir (ACI 544.2R-89, 1999).

Ramasamy vd. 150x150x150 mm boyutlarındaki küp numunelere 50-2000 joule aralığında darbe enerjisi uygulayarak ağırlık düşürme deneyini gerçekleştirmişlerdir. Nano silis ve uçucu kül katkılı beton kullanarak yapmış oldukları çalışma sonucunda numunede ilk çatlamaya sebep olan darbe sayısında artış olmasına karşın nihai kırılmanın olduğu darbe sayısında değişme olmamıştır (Ramasamy vd, 2024). Chen vd. betona ilave edilecek hibrit lif ilavesinin yarılmada çekme dayanımı ve çarpma direncine etkisini araştırmışlardır. Bu amaçla, mikro bazalt ve çelik lif ile makro bazalt ve polivinil alkol lif olmak üzere karışıma farklı oranlarda dört tip lif ilave etmişlerdir. Darbe direnci deneylerinde ağırlık düşürme yöntemini kullanmışlardır. Fakat, ACI544-2R'de belirtilen 4.54 kg'lık ağırlık 457 mm yükseklik yerini 600 mm'den düşürülmüştür. Darbe deneyi sonucunda beton numunelerde gevrek ve sünek olmak üzere iki tip kırılma meydana gelmiştir. Mikro bazalt liflerin sınırlı taşıma kapasitesi nedeniyle beton numunede başlangıç çatlağının oluşumundan hemen sonra ani geçişli çatlak oluşarak hızla iki parçaya ayrılmıştır. Hibrit lif ilaveli betonlarda numune başlangıç çatlağı oluşumundan sonra hızlı kırılmanın aksine makro lif numunede köprüleme oluşturarak enerji sönmlemeye devam etmiştir. Sünek kırılmada numune gevrek kırılmadaki ikiye bölünme yerine farklı yönlerde oluşan çoklu çatlaklar sonucu kırılmıştır. Hibrit lif ilavesinin betonun çekme ve çarpma direncinde aşırı derecede etkili olduğunu belirlemişlerdir (Chen vd., 2024). Algaifi vd. polipropilen lif ve karbon nanotüp ilavesinin betonun dayanımı ve darbe direnci üzerine etkilerini araştırarak Yanıt Yüzey Yöntemi ile optimizasyonunu araştırmışlardır. Darbe deneyi ACI544-2R'de verilen ağırlık düşürme deneyinde verilen standart numune üzerinde yapılmasına karşın 14.5 kg ağırlığındaki tokmak 315 mm yükseklikten düşürülmüştür. Yaptıkları çalışma sonucunda betonun darbe direncine yaklaşık on altı katlık bir artışın meydana geldiğini görmüşlerdir. Kontrol numunesinde iki darbe sonrası ilk çatlak başlamasına

karşın katkılı numunede 32 darbe sonrası ilk çatlak başlamıştır. Nihai kırılma ise numunenin darbe enerjisini sönümleme oranındaki artışla 45 darbe sonucunda oluşmuştur. Beton numunenin ilk çatlaması için gerekli enerji 89.61 J iken 1433.82 J olmuştur. Özellikle karbon nanotüplerin yüksek çekme dayanımını ve kalsiyum silikat hidratlar içinde nano donatı olarak homojen dağılımının beton matrisinin sertliğini ve dayanımını artırdığını belirtmişlerdir (Algaifi vd.,2024). Chen vd. beton karışımına hacimsel olarak %0 - 0,6 aralığında karbon lif ilavesinin betonun darbe direnci üzerine etkisini incelemişlerdir. Deneysel çalışmada kırış numuneler üzerinde darbe deneyinin yapılacağı modifiye ağırlık düşürme düzeneği kullanmışlar. Toplam yüksekliği 3.96 m olan bu düzeneğe 113.398 kg ağırlığındaki çekiç kırış numuneler üzerine düşürülmüştür. Çalışma sonucunda darbe direncinin %0.24 oranında karbon lif ilavesinde maksimum değere ulaştığını belirlemişlerdir(Chen vd., 2024). Başyigit vd. atık taşıt lastiği ilavesinin betonun darbe direncine etkisini araştırmışlardır. Bu amaçla karışımındaki ince agrega hacimsel olarak %10, 15 ve 25 oranlarında atık taşıt lastiği ile yer değiştirilmiştir. Darbe deneylerinde ağırlık düşürme deneyi kullanılmasına karşın 20 cm yükseklikten 100x100x400 mm'lik numuneler üzerinde ağırlık düşürülerek yapılmıştır. Deneyler sonucunda %10 atık taşıt lastiği ilavesinde betonun darbe direncinde artış olmasına karşın bu değerden sonra düşme görülmüştür (Başyigit vd., 2023). Isabai vd. (2023) bazalt, polipropilen, çelik ve cam lif ilaveli betonlar üzerinde statik ve dinamik deneyler yapmışlardır. Betonun darbe direncine lif ilavelerinin etkisi ağırlık düşürme yöntemiyle belirlenmiştir. Ağırlık düşürme deneyinde 15 kg ağırlığındaki çekiç 1 m yükseklikten 10x10x10 cm boyutlarındaki beton numune üzerine düşürülmüştür. Çalışmaları sonucunda, lif ilavesinin betonun basınç dayanımını ve çarpma direncini olumlu yönde etkilemesine karşın bu artışın orantılı olmadığını belirtmişlerdir.

Literatür taraması sonucunda ağırlık düşürme yöntemiyle yapılan çalışmalarda genel olarak numuneye düşürülen ağırlıklar çok farklı değerlerde alınmıştır. Numuneye uygulanan darbe enerjisinin farklı olmasından dolayı numune şekli ve boyutları aynı olsa dahi çalışmalar arasında tam olarak kıyaslama yapılamamaktadır. Ayrıca numuneye uygulanan darbe enerjisindeki değişimin deney sonucuna etki oranı tam olarak araştırılmamıştır.

Bu çalışmada, ağırlık düşürme yöntemiyle betonun darbe direncinin belirlenmesinde numuneye uygulanan darbe enerjisinin etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla, farklı dayanımlarda dokuz deney serisi hazırlanmıştır. Her serideki darbe deney numunelerine iki farklı şiddette darbe enerjisi uygulanarak başlangıç çatlağı ve nihai kırılma için gerekli darbe sayıları belirlenerek kıyaslamaları yapılmış ve yorumlanmıştır.

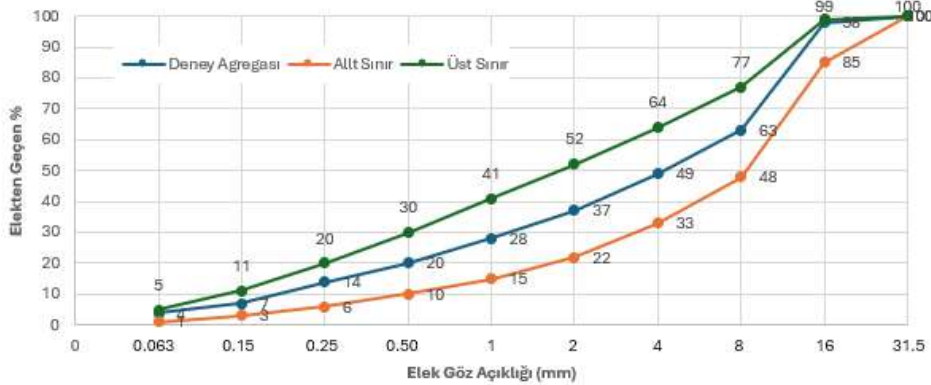
2. YÖNTEM

Çalışmada kullanılacak numune karışımlarında Tablo 1'de özellikleri verilen TS EN 197-1 (2012) standardına uygun CEM II 42.5 R tipi çimento kullanılmıştır.

Tablo 1. Deney serilerinde kullanılan çimentonun özellikleri

Kimyasal Özellikler		Fiziksel Özellikler	
SiO ₂	21	Yoğunluk (gr/cm ³)	3.06
Al ₂ O ₃	5	Özgül Yüzey (cm ² /gr)	4300
Fe ₂ O ₃	2.5	Priz Başlama (dk)	175
CaO	61	Priz Bitiş (dk)	250
MgO	3	Basınç Dayanımı (MPa)	
SO ₃	2.70	2 Günlük	24
Na ₂ O	3.80	28 Günlük	47
K ₂ O	0.60		
Cl	0.05		
Kızdırma Kaybı	4		

Beton karışımlarında çapı 16 mm olarak alınan agreganın granülometrisi TS 706 EN 12620 (2003) standardında verilen sınır değerler arasında kalacak şekilde hazırlanmıştır. Agreganın granülometri eğrisi Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Agreganın granülometri eğrisi

Deney numunelerinin karışım tasarımı TS 802 (2016) esasları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Darbe şiddetinin etkisinin beton dayanımına bağlı olarak değişiminin incelenmesi amacıyla Tablo 2’de karışım oranları verilen altı farklı seri beton karışımı hazırlanmıştır.

Tablo 2. Deney serilerinin karışım oranları (kg/m³)

Seri No	Çimento (kg)	Su (lt)	Agrega (kg)		
			0-4 mm	4-8 mm	8-16 mm
S1	400	180	830	247	690
S2	400	200	805	240	670
S3	400	220	780	232	646
S4	450	203	781	233	648
S5	450	225	752	224	625
S6	450	248	724	216	600

Tablo 2’de verilen karışım oranlarına göre her seriden TS EN 13290-2 (2002) esaslarına uygun olarak basınç dayanımı deneyi için üç adet 15x30 cm, ağırlık düşürme deneyleri için ise ACI 544 yönetmeliğinde verilen 15.2 x 6.35 cm boyutlarında dokuz adet silindir numuneler hazırlanmıştır. Şekil 3’te verilen numuneler döküldükten bir gün sonra kalıplardan çıkarılarak 28 gün kür ortamında bekletilmiştir. Ağırlık düşürme deney sonuçlarında oluşacak sapma oranı dikkate alınarak deneyler için dokuz adet numune hazırlanmıştır. Elde edilecek deneysel verilerden uç değerler atılarak sapma oranının minimuma indirilmesi amaçlanmıştır.

Şekil 3. Deney numuneleri

Tablo 2’de verilen serilerin basınç dayanımları TS EN 13290-3 (2003) standart esaslarına uygun olarak Şekil 4’te verilen yük kontrollü basınç presi ile statik yükleme yapılarak belirlendi.

Şekil 4. Basınç presi ve deney numuneleri

Beton numunelerin darbe dirençleri ACI 544’te verilen ağırlık düşürme deney düzeneği esas alınarak çalışmanın amacına uygun olarak hazırlanan ağırlık deney düzeneği ile yapılmıştır. Şekil 5’te verilen düzenekte numunelere iki farklı darbe şiddeti uygulamak amacıyla ağırlık 45cm (20 Joule) ve 60cm (27 Joule) yükseklikten düşecek şekilde ayarlanarak darbe deneyleri yapılmıştır. Bu deneylerde tekrarlı darbeler sonucunda beton numunede ilk çatlağa ve tamamen kırılmaya sebep olan darbe sayıları belirlenmiştir.

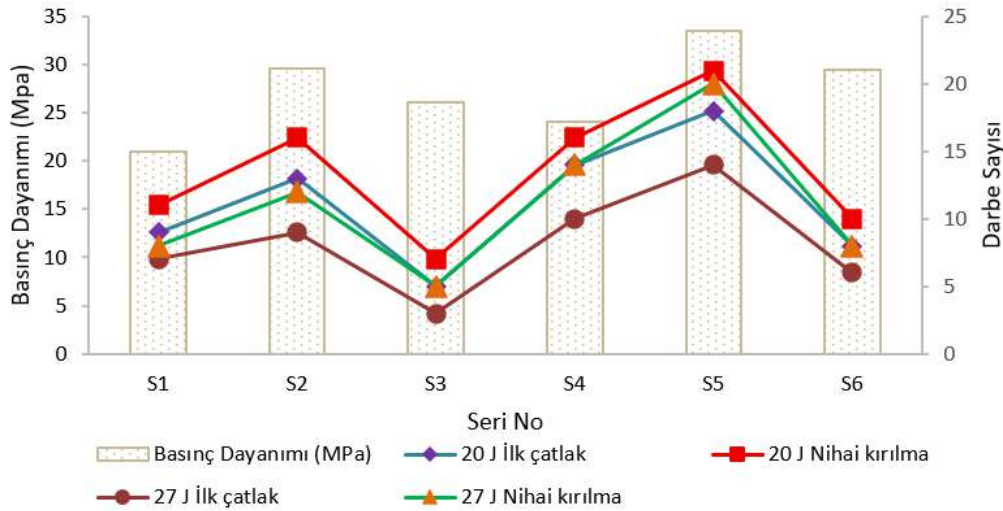
Şekil 5. Ağırlık düşürme deney düzeneği

3. BULGULAR

Beton numuneler üzerinde yapılan basınç dayanımı ve ağırlık düşürme deneyleri sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 3 ve Şekil 6’da verilmiştir.

Tablo 3. Serilerin deney sonuçları

Seri No	Çimento (kg)	S/Ç Oranı	Basınç Dayanımı (MPa)	Numunelerin kırılma sayıları					
				20 J			27 J		
				İlk çatlak	Nihai kırılma	Değişim Oranı (%)	İlk çatlak	Nihai kırılma	Değişim Oranı (%)
S1	400	0.45	21.04	9	11	22	7	8	14
S2	400	0.50	29.67	13	16	23	9	12	33
S3	400	0,55	26.09	5	7	40	3	5	67
S4	450	0.45	24.08	14	16	14	10	14	40
S5	450	0.50	33.53	18	21	17	14	20	43
S6	450	0.55	29.49	8	10	25	6	8	33

Şekil 6. Serilerin basınç dayanımına göre kırılma sayılarındaki değişim

Tablo 3 ve Şekil 6’da verilen deney sonuçları incelendiğinde, çimento dozajının artması serilerin basınç dayanımını ve numunelerin kırışması için gerekli olan darbe sayılarını da artırmıştır. S/Ç oranındaki artış basınç dayanımını ve darbe direncini etkilemiştir. Her iki değerde 0.50 S/Ç oranında maksimuma ulaşırken 0.55 oranında ise en küçük değer elde edilmiştir. Serilerin tamamında numunelere etki eden darbe enerjisindeki artış kırılma için gerekli olan darbe sayısını düşürmüştür. Fakat bu düşüş bütün serilerde aynı olmamış farklı değerlerde orantısızca değişmiştir.

Şekil 7. Darbe numunelerinin kırılma şekilleri

Ağırlık düşürme deneylerinde numunelerin kırılmaları Şekil 7’de görüleceği üzere uygulanan darbe enerjisine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Deney düzeneğindeki ağırlığın 45 cm’den düşürüldüğü (Darbe enerjisi 20 J) deneylerde numuneler genel olarak iki parçaya ayrılmasına karşın 60 cm’den düşürülerek (Darbe enerjisi 27 J) yapılan deneylerde ise genel olarak üç parçaya ayrılarak kırılmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ağırlık düşürme yöntemiyle betonun darbe direnci belirlenirken deney sonuçlarına numuneye uygulanacak darbe enerjisindeki değişimin etkisinin araştırıldığı bu çalışmada aşağıda verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Çimento dozajındaki artış basınç dayanımını olumlu yönde etkilemiştir. Fakat S/Ç oranının artması basınç dayanımını artırmasına karşın 0.50 oranından sonra düşürmüştür. Hem 400 hem de 450 dozlu betonlarda en yüksek dayanım S/Ç oranının 0.50 olduğu değerde elde edilmiştir.
2. S/Ç oranının 0.55 olduğu serilerin basınç dayanımı 0.45 olanlara göre daha yüksek olmasına karşın darbe direnci daha düşük çıkmıştır. S/Ç oranının çok yüksek olması sertleşmiş betonun iç yapısında daha fazla boşluk oluşturmaları sonucu darbe direnci de olumsuz yönde etkilenmiştir.
3. Basınç dayanımının artması darbe direncini de artırmasına karşın bu artış basınç dayanımı ile orantılı olmamıştır. Bundan dolayı betonun darbe direncinin tahmininde basınç dayanımının esas alınması hatalı yorumlara sebep olabilir.
4. Numunelere etki eden darbe enerjisi 20 J’dan 27 J’a çıkarılması sonucunda bütün serilerde beklenildiği gibi numunenin kırılması için gerekli olan darbe sayısını düşürmüştür. Fakat bu düşme oranının deney serilerinin tamamında aynı miktarda olmadığı belirlenmiştir.
5. Ağırlık düşürme deneyi sonrası numuneler incelendiğinde 20 J darbe enerjisi uygulanan numunelerin genel olarak gevrek kırılma benzeri bir davranış göstererek ikiye bölünmesine karşın 27 J’da oluşan çatlakların farklı yönlerde ilerlemesi sonucu ikiden fazla parçaya bölünerek sünek malzeme benzeri bir davranış göstermiştir.

Yapılan çalışma sonucunda ağırlık düşürme yönteminde deney sonuçlarına numuneye uygulanan darbe şiddetinin ve beton iç yapısının etkili olduğu görülmüştür. Beton hacminin yaklaşık %70'ini oluşturan agreganın betonun iç yapısı ve dayanımındaki etkisi çok önemlidir. İleride yapılacak çalışmalarda darbe şiddetiyle birlikte agrega çapı ve beton boşluk oranının etkilerinin de araştırılması önerilir.

5. KAYNAKLAR

ACI-544.2R-89. (1999). Measurement of properties of fiber reinforced concrete, *American Concrete Institute, Detroit*.

Algaifi, H. A., Muhammad, E. A., Baharom, S., Alrshoudi, F., Syamsir, A., Salah, H. A., Anggraini, V. (2024). Optimizing Polypropylene Fiber and Carbon Nanotubes to Reinforce Concrete Matrix: A Response Surface Methodology. *Construction and Building Materials* 442, 137388.

Arıcı, E. (2022). Determination of the Impact Resistance of Concrete as Experimental and Numerical. *Revista Matéria*, 27(3), 0094.

Başığit, C., Elyiğit, A., Alkayış, M. H. (2023). Lastik Agregalı Betonun Darbe Dayanımının Araştırılması. *Türk Bilim ve Mühendislik Dergisi*, 5(2): 138-145.

Chen, S. C., Yu, X. M., Shi, X. L. (2024). The Influence of Fiber Content and Voltage on the Impact Resistance of Carbon Fiber Reinforced Concrete. *Journal of Physics: Conference Series*, 2680, 012021.

Chen, Z., Wang, X., Jiang, K., Zhao, X., Liu, X., Wu, Z. (2024). The Splitting Tensile Strength and Impact Resistance of Concrete Reinforced with Hybrid BFRP Minibars and Micro Fibers. *Journal of Building Engineering* 88, 109188.

Isabai, B., Nurzhan, S., Yerlan, A. (2023). Strength Properties of Various Types of Fiber-Reinforced Concrete for Production of Driven Piles. *Buildings*, 13, 1733.

Kim, J.J. (2025). Absorbed Energy and Fracture Characteristics of Cement Paste Modified with SBR Latex Through Charpy and Three-Point Bending Tests. *Buildings*, 15.

Ramasamy, S., Deivasigamani, V., Soundararajan, E.K., Sridhar, J. (2024). Influence of Nano Silica on Impact Resistance and Durability of Fly Ash Concrete in Structural Buildings. *Revista Matéria*, 29(1), e20230340.

Thomas, R. J. and Sorensen, A. D. (2018). Charpy Impact Test Methods for Cementitious Composites: Review and Commentary. *Journal of Testing and Evaluation*, 46(6), pp. 2422–2430.

TSE. (2012). TS EN 197-1, “Çimento- Bölüm 1: Genel çimentolar bileşim, özellikler ve uygunluk kriterleri. *Türk Standartları Enstitüsü, Türkiye*.

TSE. (2003). TS 706 EN 12620, “Beton Agregaları”. *Türk Standartları Enstitüsü, Türkiye*.

TSE. (2016). TS 802, Beton Karışım Tasarımı Hesap Esasları. *Türk Standartları Enstitüsü, Türkiye*.

TSE. (2002). TS EN 12390-2, Beton- Sertleşmiş Beton Deneyleri- Bölüm 2 : Dayanım deneylerinde kullanılacak deney numunelerinin yapımı ve küre tâbi tutulması. *Türk Standartları Enstitüsü, Türkiye*.

TSE. (2003). TS EN 12390-3, Beton- Sertleşmiş Beton Deneyleri- Bölüm 3: Deney Numunelerinde Basınç Dayanımının Tayini. *Türk Standartları Enstitüsü, Türkiye*.

Yu, R., Beers, L., Spiesz, P., Brouwers, H.J.H. (2016). Impact resistance of a sustainable Ultra-High Performance Fibre Reinforced Concrete (UHPFRC) under pendulum impact loadings. *Construction and Building Materials* 107, 203–215.

**DİKLOFENAK SODYUM VE POLİETİLEN GLİKOLÜN İNSAN ERİTROSİT
GLUKOZ 6-FOSFAT DEHİDROGENAZ ENZİMİ ÜZERİNE *İN VİTRO* ETKİLERİ
IN VITRO EFFECTS OF DICLOFENAC SODIUM AND POLYETHYLENE GLYCOL
ON HUMAN ERYTHROCYTE GLUCOSE-6-PHOSPHATE DEHYDROGENASE
ENZYME**

Yusuf TEMEL*¹, Çiğdem Çoban¹, Mehmet ÇİFTÇİ²

**¹Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi, Solhan Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi
Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Biyokimya,
<https://orcid.org/0000-0001-8148-3718>**

**¹Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Solhan Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Biyokimya,
<https://orcid.org/0000-0003-1141-544X>**

**²Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Temel Bilimler Bölümü, Bingöl,
Biyokimya, <https://orcid.org/0000-0002-1748-3729>**

Özet

Glukoz 6-fosfat dehidrogenaz (G6PD; EC 1.1.1.49), pentoz fosfat yolunun (PPP) ilk ve hız sınırlayıcı enzimidir. Pentoz fosfat yolu sayesinde hücreler hem makromolekül sentezi için gerekli yapı taşlarını (pentoz şekerleri) hem de oksidatif hasara karşı korunma ve birçok sentez reaksiyonu için gerekli indirgeyici gücü (NADPH) sağlarlar. Diklofenak sodyum, ağrı, iltihap ve ateşi azaltan bir non-steroidal anti-inflamatuar ilaç (NSAİİ)'dir. Siklooksijenaz (COX) enzimlerini inhibe ederek prostaglandin üretimini azaltır. Romatizmal hastalıklar, kas-iskelet sistemi ağrıları, adet sancısı gibi durumların tedavisinde oral tablet, jel, enjeksiyon gibi çeşitli formlarda kullanılır. Mide ülseri ve kanaması, böbrek sorunları, kalp krizi ve inme riski gibi yan etkileri olabilir. Polietilen Glikol (PEG), ilaç, kozmetik, biyoteknoloji ve sanayide kullanılan, suda çözünür, biyo-uyumlu ve genellikle toksik olmayan sentetik bir polimerdir. İlaç taşıyıcı sistemleri, müshil, merhemler, şampuanlar, protein saflaştırma ve DNA ekstraksiyonu gibi çok çeşitli alanlarda kullanılır. Genel olarak güvenli kabul edilir, ancak nadiren alerjik reaksiyonlara neden olabilir.

Bu çalışmada, insan eritrositlerinden G6PD enzimi, hemolizatın hazırlanması amonyum sülfat çöktürmesi ve ardından 2',5'-ADP Sepharose 4B afinite kromatografisi kullanılarak saflaştırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, saflaştırılmış enzimin aktivitesi üzerine yaygın olarak kullanılan iki ilaç olan diklofenak sodyum ve polietilen glikolün in vitro etkileri araştırılmıştır. Enzim aktivitesi, standart deney koşullarında 340 nm'de NADPH oluşumu izlenerek spektrofotometrik olarak ölçülmüş ve inhibisyon profilleri farklı inhibitör konsantrasyonları kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuçları, Diklofenak sodyumun insan eritrosit G6PD aktivitesini 99.21 mM'lık bir IC₅₀ değeriyle inhibe ettiğini göstermiştir. Buna karşılık, polietilen glikolün in vitro koşullarda enzim aktivitesi üzerinde anlamlı bir etkisi olmamıştır.

Anahtar kelimeler: Glukoz 6-fosfat dehidrogenaz, diklofenak sodyum, polietilen glikol

Abstract

Glucose 6-phosphate dehydrogenase (G6PD; EC 1.1.1.49) is the first and rate-limiting enzyme of the pentose phosphate pathway (PPP). Through the pentose phosphate pathway, cells obtain both the building blocks (pentose sugars) required for macromolecule synthesis and the reducing power (NADPH) essential for protection against oxidative damage and numerous synthetic reactions. Diclofenac sodium is a non-steroidal anti-inflammatory drug (NSAID) that reduces pain, inflammation, and fever. It inhibits cyclooxygenase (COX) enzymes, thereby reducing prostaglandin production. It is used in various forms, such as oral tablets, gels, and injections, for conditions like rheumatic diseases, musculoskeletal pain, and dysmenorrhea. Potential side effects include stomach ulcers and bleeding, kidney problems, and an increased risk of heart attack and stroke. Polyethylene Glycol (PEG) is a synthetic polymer that is water-soluble, biocompatible, and generally non-toxic, used in pharmaceuticals, cosmetics, biotechnology, and industry. It finds diverse applications in drug delivery systems, laxatives, ointments, shampoos, protein purification, and DNA extraction. While generally considered safe, it can rarely cause allergic reactions.

In this study, G6PD enzyme was purified from human erythrocytes by preparing the hemolysate through ammonium sulfate precipitation, followed by 2',5'-ADP Sepharose 4B affinity chromatography. In the second part of the study, the in vitro effects of two commonly used drugs, diclofenac sodium and polyethylene glycol, on the activity of the purified enzyme were investigated. Enzyme activity was spectrophotometrically measured by monitoring NADPH formation at 340 nm under standard assay conditions, and inhibition profiles were evaluated using different inhibitor concentrations. The results of the study indicated that diclofenac sodium inhibited human erythrocyte G6PD activity with an IC₅₀ value of 99.21 mM. In contrast, polyethylene glycol had no significant effect on enzyme activity under in vitro conditions.

Keywords: Glucose 6-phosphate dehydrogenase, diclofenac sodium, polyethylene glycol

1. GİRİŞ

Glukoz-6-fosfat dehidrogenaz (G6PD; EC 1.1.1.49), pentoz fosfat yolunun (PPP) ilk ve hız kısıtlayıcı basamağını katalizleyen, hücrel redoks dengesinde merkezi rol oynayan bir enzimdir. G6PD, glukoz-6-fosfatın 6-fosfoglukonata oksidasyonunu katalizlerken aynı zamanda nikotinamid adenin dinükleotid fosfatın indirgenmiş formu olan NADPH'ın başlıca hücre içi kaynağını sağlar (Riganti, et al., 2012). NADPH; yağ asidi ve kolesterol sentezi, nükleotid biyosentezi, sitokrom P450 aracılı detoksifikasyon reaksiyonları ve glutatyon redüktaz (GR) üzerinden indirgenmiş glutatyonun (GSH) rejenerasyonu için gereklidir (Ulus & Tandoğan, 2007). Bu nedenle G6PD, özellikle oksidatif strese duyarlı hücrelerde antioksidan savunma sisteminin temel bileşenleri arasında yer alır. Eritrositler mitokondri içermediğinden, NADPH üretimi için neredeyse tamamen pentoz fosfat yoluna ve dolayısıyla G6PD aktivitesine bağımlıdır. Eritrositlerde üretilen NADPH, hemoglobin, membran proteinleri ve membran lipidleri reaktif oksijen türlerinin (ROS) neden olduğu hasara karşı korunmasında antioksidan sistemler tarafından kullanılır (Ciftci et al., 2001). G6PD aktivitesindeki doğuştan veya sonradan gelişen azalmalar, eritrositlerde NADPH ve GSH düzeylerini düşürerek oksidatif strese duyarlılığı artırır, hemolitik anemiye ve çeşitli klinik tablolara yol açabilir. Bu nedenle G6PD eksikliği, dünyada en sık görülen enzimopatilerden biri olarak kabul edilmekte ve

milyonlarca insanı etkilemektedir. Pentoz fosfat yolu ve dolayısı ile G6PD enzimi, yalnızca temel metabolizma açısından değil, aynı zamanda oksidatif stresle ilişkili birçok hastalıkta ve kanserde patogeneze ve tedavi hedefi olarak da önem taşımaktadır (Şaşmaz, 2009). G6PD aktivitesinin artışı; tümör hücrelerinde artmış proliferasyon, nükleotid ve lipid sentezi, ilaç direnci ve antioksidan kapasitenin yükselmesi ile ilişkilendirilmiştir. Buna karşılık, G6PD aktivitesinin baskılanması, NADPH/GSH havuzunu azaltarak kanser hücrelerini kemoterapötik ajanların ve radyoterapinin indüklediği oksidatif strese karşı daha duyarlı hale getirebilir. Bu nedenle G6PD, hem farmakolojik olarak hedeflenebilecek bir enzim, hem de ilaçların/kimyasalların potansiyel toksik etkilerinin ortaya çıktığı duyarlı bir biyobelirteç olarak değerlendirilmektedir (Aybek et al., 2020; Luo et al., 2021).

Diklofenak sodyum, non-steroidal antiinflatuvar ilaçlar (NSAİİ) grubunda yer alan, analjezik, antipiretik ve antiinflatuvar etkileri nedeniyle klinikte çok yaygın olarak reçetelenen bir ajandır. Uzun süreli veya yüksek doz diklofenak kullanımı; karaciğer ve böbrek toksisitesi, kardiyovasküler yan etkiler ve oksidatif stresle ilişkili hücre hasarla bağlantılı bulunmuştur (Açıkgöz et al., 1994). Polietilen glikol (PEG) ise farmasötik preparatlarda taşıyıcı/çözücü ve yardımcı madde olarak yaygın kullanılan, farklı molekül ağırlıklarında polimerik bir bileşiktir. Genellikle güvenli kabul edilmekle birlikte, özellikle yüksek konsantrasyonlarda veya belirli molekül ağırlıklarında, hücre enzimler ve membran yapıları ile etkileşimi tam olarak aydınlatılmış değildir (Polat et al., 2022). Klinik uygulamalarda söz konusu bileşiklerin, sık kullanılıyor olması, bu ajanların temel metabolik enzimler, özellikle de NADPH/GSH dengesinde kilit rol oynayan G6PD üzerindeki olası etkilerinin araştırılmasını önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada, insan eritrositlerinden elde edilen G6PD enzimi, hemolizat hazırlanmasını takiben amonyum sülfat çöktürmesi ve 2',5'-ADP Sepharose afinite kromatografisi kullanılarak saflaştırılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında ise, saflaştırılmış insan eritrosit G6PD enzimi üzerine diklofenak sodyum ve polietilen glikolün *in vitro* inhibisyon etkileri araştırılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Kimyasallar

Glukoz-6-fosfat (G6P), nikotinamid adenin dinükleotid fosfat (NADP⁺), Trihidroksimetil aminometan (TRIS), amonyum sülfat, hidroklorik asit, sodyum klorür, potasyum klorür (KCl), etilendiamintetraasetik asit (EDTA), fosforik asit, asetik asit, gliserol, sodyum dodesil sülfat (SDS), akrilamid, bisakrilamid, tetrametiletildiamin (TEMED), protein standartları ve 2',5'-ADP-Sepharose 4B afinite jeli Sigma-Aldrich (St. Louis, MO, ABD) ve Merck (Darmstadt, Almanya) firmalarından temin edildi. Diklofenak sodyum ve polietilen glikol (PEG) ticari olarak temin edildi.

2.2. Hemolizatın Hazırlanması

İnsan kan örnekleri, Bingöl Devlet Hastanesi'nden temin edilerek steril şartlarda EDTA'lı tüplere alınmıştır. Alınan taze kan, 3500 × g'de 20 dakika santrifüj edildi. Santrifüj sonrası tüplerin üst kısmında yer alan plazma ve lökosit tabakası (buffy coat) pastör pipeti ile dikkatlice uzaklaştırıldı. Tüplerin dibinde kalan eritrosit pelletleri, 0,16 M izotonik KCl çözeltisi ile üç kez yıkandı. Her yıkamada 3500 × g'de 20 dakika santrifüj edildi ve süpernatant atılarak yalnızca eritrosit çekelti kısmı bırakıldı. Son elde edilen eritrosit pelletine, hacminin beş katı

kadar soğuk saf su eklenerek hemoliz işlemi gerçekleştirildi. Hemoliz edilen süspansiyon, $13\,500 \times g$ 'de 45 dakika santrifüj edildi. Hücre zarları ve çözünmeyen artıklar çökelti kısmında bırakılarak üstteki berrak süpernatant pastör pipeti ile dikkatlice alındı. Bu işlem sonucunda, enzim saflaştırma çalışmaları ve aktivite ölçümleri için kullanılacak olan eritrosit hemolizati elde edildi (Temel et al., 2020).

2.3. Amonyum Sülfat Çöktürmesi ve Diyaliz

Eritrosit hemolizatından G6PD enziminin kısmi saflaştırılması amacıyla amonyum sülfat çöktürme yöntemi (salting out) kullanıldı. Hemolizata katı amonyum sülfat yavaşça ve sürekli karıştırma altında ilave edilerek %35 doygunluğa ulaşıldı; bu basamakta oluşan çökelti uzaklaştırıldı. Üst süpernatanta tekrar amonyum sülfat eklenerek %65 doygunluğa kadar çıkıldı ve bu aralıkta çöken fraksiyon toplandı. %35–65 doygunluk aralığında elde edilen çökelti, uygun hacimde 50 mM potasyum fosfat tamponu (pH 7,0) içinde çözöldü. Elde edilen enzim çözeltisi, 10 mM potasyum fosfat tamponu (pH 7,5) içeren ve 1 mM EDTA bulunduran çözeltiye karşı, 4 °C'de, yaklaşık 2 saat süreyle diyaliz torbalarında diyaliz edildi. Böylece fazla tuz ve küçük moleküller ortamdan uzaklaştırıldı.

2.4. Afinite Kolonunun Hazırlanması ve G6PD Enziminin Saflaştırılması

Diyaliz sonrası elde edilen kısmen saflaştırılmış enzim örneği, 2',5'-ADP-Sepharose 4B afinite kromatografisi kullanılarak saflaştırıldı. Kolon hazırlığı için, daha önceki çalışmalarda belirlenen yöntemler kullanıldı. Kolon, dengeleme ve yıkama tamponları ile (0,1 M KH_2PO_4 , pH 6,0 ve 0,1 M potasyum asetat, pH 7,85) peristaltik pompa kullanılarak yıkandı; absorbans spektrofotometrede kör değere yaklaşıncaya kadar yıkamaya devam edildi. Diyaliz edilmiş enzim örneği kolona yüklendi ve kolon, 0,1 M KH_2PO_4 + 0,1 M KCl (pH 7,85) çözeltileri ile yıkandı. G6PD enzimi, kolondan elüsyon tamponu (80 mM KH_2PO_4 + 80 mM KCl + 0,5 mM NADP^+ + 10 mM EDTA (pH 7,85) ile elüe edildi (Temel & Kocyigit, 2017).

2.5. Glukoz-6-Fosfat Dehidrogenaz (G6PD) Enzim Aktivitesinin Ölçülmesi

G6PD aktivitesi, Beutler tarafından tarif edilen metoda göre, spektrofotometrik olarak ölçöldü. Yöntem, G6PD'nin katalizlediği reaksiyonda NADP^+ 'ın NADPH 'ye indirgenmesi ve oluşan NADPH 'nin 340 nm'de maksimum absorbans göstermesi esasına dayanır (Beydemir et al., 2003).

2.6. Protein Miktarının Belirlenmesi

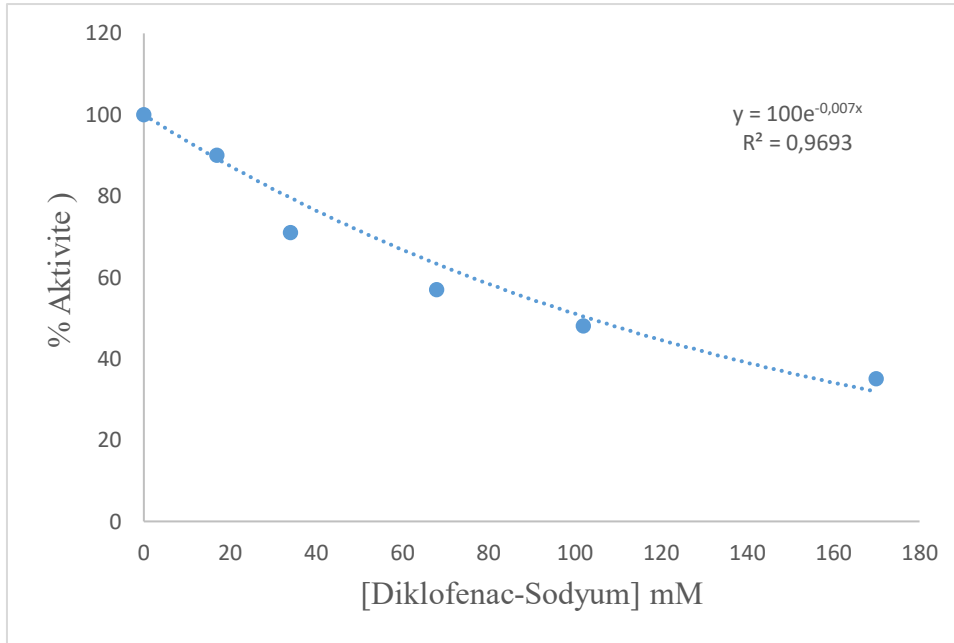
Hem kısmi saflaştırma basamaklarında hem de saf enzim çözeltisinde toplam protein miktarı, Bradford yöntemi kullanılarak 595 nm'de spektrofotometrik olarak tayin edildi. Standart eğri, sıgır serum albümini (BSA) kullanılarak hazırlandı ve örneklerin protein konsantrasyonları bu eğri üzerinden hesaplandı (Bradford, 1976).

2.7. Kinetik Çalışmalar ve Diklofenak Sodyum ile Polietilen Glikolün İnhibisyon Etkilerinin İncelenmesi

Bu çalışmada, insan eritrositlerinden saflaştırılan G6PD enzimi üzerine diklofenak sodyum ve polietilen glikol (PEG)'ün *in vitro* inhibisyon etkileri araştırıldı. Diklofenak sodyum ve PEG için için, yüksek konsantrasyonlu stok çözeltileri hazırlandı. İnhibitörlerin G6PD aktivitesi üzerine etkilerini belirlemek için, her bir inhibitör için farklı derişim aralıklarında enzim aktivite ölçümleri yapıldı. Her bir inhibitör konsantrasyonu için, inhibitörsüz kontrol grubuna göre % aktivite değeri hesaplandı. Daha sonra % İnhibisyon – [İnhibitör] grafikleri çizilerek, enzim aktivitesini %50 oranında azaltan inhibitör konsantrasyonu (IC_{50}) belirlendi.

3. BULGULAR

Bu çalışmada, G6PD enzimi insan eritrosit hücrelerinden amonyum sülfat çöktürmesi ve 2',5'-ADP Sepharose afinite kromatografisi kullanılarak saflaştırılmıştır. İnsan eritrositlerinden elde edilen saf enzim üzerinde yapılan in vitro çalışmalarda, diklofenak sodyum ve polietilen glikol (PEG)'ün herbir inhibitör konsantrasyonu için, inhibitörsüz kontrol grubuna göre % aktivite değeri hesaplandı. Daha sonra % İnhibisyon – [İnhibitör] grafikleri çizilerek, enzim aktivitesini %50 oranında azaltan inhibitör konsantrasyonu olan IC₅₀ değeri 99,21 mM olarak hesaplandı. Polietilen glikol için yapılan çalışmalarda ise PEG'in 0,13-1,3 mM konsantrasyon aralığında enzim aktivitesi üzerinde etkisiz olduğu belirlendi. Sonuçlar Şekil 1 ve Tablo 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Diklofenak sodyumun G6PD enzimi üzerindeki inhibisyon etkisini gösteren % aktivite – [İnhibitör] grafiği

Tablo 1 Diklofenak sodyumun G6PD enzimi üzerindeki inhibisyon etkisini gösteren tablo

Diklofenak sodyum (mM)	% Aktivite
0	100
17	90
34	71
68	57
102	48
170	35

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Pentoz fosfat yolunun ilk ve hız sınırlayıcı basamağını katalizleyen G6PD enzimi, NADPH üretiminden sorumlu temel düzenleyici enzimdir. Özellikle membran yapısı ve mitokondrisi bulunmayan eritrositlerde, NADPH üretimi büyük ölçüde G6PD aktivitesine bağlıdır; bu nedenle G6PD'deki fonksiyonel azalmalar hemoliz eğilimini artırmaktadır. Bu yolak aynı zamanda riboz 5- fosfat senteziyle nükleotid biyosentezinde rol almaktadır. Son yıllarda, G6PD enziminin yalnızca eritrosit redoks dengesindeki rolü değil, aynı zamanda kanser hücrelerinin metabolik adaptasyonlarında ve kemoterapiye yanıtında da belirleyici olduğu gösterilmiştir. G6PD aktivitesinin baskılanmasıyla NADPH üretimi azalmakta, antioksidan kapasite düşmekte ve tümör hücreleri serbest radikal aracılı hasara daha duyarlı hale gelmektedir. Bu nedenle, ilaç-G6PD etkileşimlerinin hem toksikoloji hem de onkoloji açısından değerlendirilmesi önem taşımaktadır (Jiang, Du, & Wu, 2014; Özaslan et al., 2019).

Bu çalışmada, insan eritrositlerinden G6PD enzimi hemolizat hazırlanması, %35–65 amonyum sülfat çöktürmesi ve ardından 2',5'-ADP Sepharose 4B afinite kromatografisi metodları kullanılarak saflaştırılmış, daha sonra diklofenak sodyum ve polietilen glikol (PEG)'ün bu enzim üzerine *in vitro* etkileri araştırılmıştır. Elde edilen veriler, diklofenak sodyumun G6PD aktivitesini $IC_{50}=99,21$ mM düzeyinde inhibe ettiğini; buna karşılık PEG'in incelenen derişim aralığında anlamlı bir etki oluşturmadığını göstermiştir. Enzim üzerine gerçekleştirilen daha önceki çalışmalarda; insan eritrosit G6PD enzimini, ibandronik asit (1,34 mM), oksaliplatin (2,05 mM) ve karboplatin (2,43 mM) gibi kemoterapötiklerin inhibe ettiği rapor edilmiştir (Çoban et al., 2024). Benzer şekilde diklofenak sodyumun koyun dalak dokusundan saflaştırılan G6PD enzim aktivitesi üzerine etkisinin araştırıldığı bir çalışmada; diklofenak sodyumun G6PD enzimini 0,50 mM IC_{50} değeri ile inhibe ettiği belirlenmiştir (Çoban et al., 2022). Temel ve ark., 2020 tarafından gerçekleştirilen farklı bir çalışmada; gentamisin, klindamisin ve furosemid antibiyotiklerin rat eritrositlerinden saflaştırılan G6PD enzimini sırasıyla 1,75, 34,65 ve 0.526 mM IC_{50} değerleriyle inhibe ettiği bildirilmiştir (Temel et al., 2020). Özaslan ve ark., tarafından yapılan başka bir çalışmada; Aripiprazol, mirtazapin, risperidon, essitalopram ve haloperidol gibi antidepresan ilaçların insan eritrosit G6PD enzimi üzerine etkileri araştırılmıştır. Elde edilen veriler, bu ilaçların IC_{50} değerlerinin, G6PD için sırasıyla 16,26 μ M–3,85 mM aralığında olduğunu göstermektedir (Özaslan et al., 2019). Bu çalışmada elde edilen veriler önceki çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Çalışmamızda kullanılan PEG derişimleri G6PD aktivitesini değiştirecek düzeyde olmamış, dolayısıyla G6PD açısından metabolik olarak nötr bir profil sergilemiştir. Bu sonuç, PEG içeren ilaç ve taşıyıcı sistemlerin *in vitro* şartlarda G6PD aktivitesi üzerine doğrudan bir risk oluşturmadığını; PEG'in daha çok farmasötik teknoloji ve farmakokinetik parametreleri üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Açıkgoz, M., Kaş, H. S., & Hincal, A. A. (1994). Dik lof ena k Sodyum. *FABAD Farmasötik Bilimler Dergisi*, 19, 37-47.
- Aybek, H., Temel, Y., Ahmed, B. M., Ağca, C. A., & Çiftci, M. (2020). Deciphering of The Effect of Chemotherapeutic Agents on Human Glutathione S-Transferase Enzyme and MCF-7 Cell Line. *Protein & Peptide Letters*, 27, 1–7. <https://doi.org/10.2174/0929866527666200413101017>
- Beydemir, S., Gülçin, I., Küfrevioğlu, O. I., & Ciftçi, M. (2003). Glucose 6-phosphate dehydrogenase: in vitro and in vivo effects of dantrolene sodium. *Polish Journal of Pharmacology*, 55(5), 787–792. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/14704475>
- Bradfort, M. M. (1976). A Rapid and Sensitive Method for the Quantitation Microgram Quantities of Protein Utilizing the Principle of Protein-Dye Binding. *Crop Journal*, 72, 248–254. <https://doi.org/10.1016/j.cj.2017.04.003>
- Ciftci, M., Bilici, D., & Kufrevioglu, O. I. (2001). Effects of metamizol and magnesium sulfate on enzyme activities of glucose-6-phosphate dehydrogenase from human erythrocytes in vitro and from rat erythrocytes in vivo. *Pharmacol Res*, 44(1), 7–11. <https://doi.org/10.1006/phrs.2001.0837> \nS1043-6618(01)90837-0 [pii]
- Çoban, Ç., Temel, Y., & Çiftci, M. (2024). Purification, characterization of glutathion reductase enzyme from sheep splen tissue and investigation of the effects of some antibiotics on enzyme activity. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, 13(1), 62–69. <https://doi.org/10.46810/tdfd.1333609>
- Çoban, Ç., Temel, Y., & Çiftci, M. (2022). In Vitro Effects of Diclofenac Sodium on Glucose-6-Phosphate Dehydrogenase and Glutathione Reductase Enzymes Purified from Sheep Spleen Tissue. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 12(3), 1624–1634. <https://doi.org/10.21597/jist.1079164>
- Jiang, P., Du, W., & Wu, M. (2014). Regulation of the pentose phosphate pathway in cancer. *Protein and Cell*, 5(8), 1–11. <https://doi.org/10.1007/s13238-014-0082-8>
- Luo, Z., Du, D., Liu, Y., Lu, T., Liu, L., Jiang, H., ... Luo, C. (2021). Discovery and characterization of a novel glucose-6-phosphate dehydrogenase (G6PD) inhibitor via high-throughput screening. *Bioorganic & Medicinal Chemistry Letters*, 40(February), 127905. <https://doi.org/10.1016/j.bmcl.2021.127905>
- Özaslan, M. S., Balcı, N., Demir, Y., Gürbüz, M., & Küfrevioğlu, Ö. İ. (2019). Inhibition effects of some antidepressant drugs on pentose phosphate pathway enzymes. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 72(March). <https://doi.org/10.1016/j.etap.2019.103244>
- Polat, H. K., Ünal, S., Aytekin, E., & Gözcü, S. (2022). Ocular Drug Delivery Systems: Traditional Review. *Journal of Literature Pharmacy Sciences*, 11(3), 189–200. <https://doi.org/10.5336/pharmsci.2022-93906>
- Riganti, C., Gazzano, E., Polimeni, M., Aldieri, E., & Ghigo, D. (2012). The pentose phosphate pathway: An antioxidant defense and a crossroad in tumor cell fate. *Free Radical Biology and Medicine*, 53(3), 421–436. <https://doi.org/10.1016/j.freeradbiomed.2012.05.006>

- Şaşmaz, I. (2009). Glucose-6-phosphate dehydrogenase deficiency. *Turk Pediatri Arsivi*, 44(SUPPL. 1), 35–38. <https://doi.org/10.4324/9781315083193-3>
- Temel, Y., Ayna, A., Hamdi Shafeeq, I., & Ciftci, M. (2020). In vitro effects of some antibiotics on glucose-6-phosphate dehydrogenase from rat (*Rattus norvegicus*) erythrocyte. *Drug and Chemical Toxicology*, 43(2). <https://doi.org/10.1080/01480545.2018.1481083>
- Temel, Y., Ayna, A., Hamdi Shafeeq, I., & Ciftci, M. (2020). In vitro effects of some antibiotics on glucose-6-phosphate dehydrogenase from rat (*Rattus norvegicus*) erythrocyte. *Drug and Chemical Toxicology*, 43(2), 219–223. <https://doi.org/10.1080/01480545.2018.1481083>
- Temel, Y., & Kocyigit, U. M. (2017). Purification of glucose-6-phosphate dehydrogenase from rat (*Rattus norvegicus*) erythrocytes and inhibition effects of some metal ions on enzyme activity. *Journal of Biochemical and Molecular Toxicology*, 31(9), e21927. <https://doi.org/10.1002/jbt.21927>
- Ulus, N. N., & Tandoğan, B. (2007). Purification and kinetic properties of glutathione reductase from bovine liver. *Molecular and Cellular Biochemistry*, 303(1–2), 45–51. <https://doi.org/10.1007/s11010-007-9454-1>

IN VITRO EFFECTS OF PROPOLIS AND POLLEN ON HUMAN ERYTHROCYTE GLUTATHIONE REDUCTASE ENZYME**PROPOLİS VE POLENİN İNSAN ERİTROSİT GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE *IN VITRO* ETKİLERİ****Yusuf TEMEL*¹, Çiğdem Çoban¹, Mehmet ÇİFTÇİ²****¹Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi, Solhan Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Biyokimya,
<https://orcid.org/0000-0001-8148-3718>****¹Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Solhan Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Biyokimya,
<https://orcid.org/0000-0003-1141-544X>****²Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Temel Bilimler Bölümü, Bingöl, Biyokimya, <https://orcid.org/0000-0002-1748-3729>****Özet**

Propolis, arıların bitkilerin reçineli kısımlarından topladığı, tükürük salgıları ve enzimleriyle zenginleştirerek ürettiği biyolojik bir karışımdır. Arılar, propolisi kovandaki çatlakları kapatmak, mikroorganizmalara karşı koruma sağlamak ve hijyenik bir ortam oluşturmak amacıyla kullanır. Propolisin kimyasal bileşimi, arıların eriştiği bitki türleri ile coğrafi koşullara bağlı olarak değişiklik gösterir ve bu durum biyolojik aktivitesini etkiler. Polen ise arıların arka bacaklarındaki sepetçiklerle topladığı, yüksek besin değerine sahip bir doğal üründür. Ortalama olarak %7,5–40 protein, %15–50 şeker ve nişasta içeren polen, ayrıca çeşitli mineral ve iz elementler açısından da zengindir. Bitki çeşitliliğine bağlı olarak polenin kimyasal yapısı, rengi ve besin değeri farklılık gösterir. Arıların polen toplama süreci; çiçek türü, hava sıcaklığı, rüzgâr ve nem oranı gibi çevresel faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterir.

Glutasyon redüktaz (GR; E.C. 1.8.1.7), hücre içinde oksidatif stresi azaltmak için çok önemli bir bileşik olan glutasyonun indirgenmiş formunun (GSH) sentezlenmesine sebep olan çok önemli antioksidan bir enzimdir. Bu enzim, NADPH kullanarak oksitlenmiş glutasyonu (GSSG) indirgenmiş glutatyonla dönüştürür. Böylece, hücrelerin antioksidan savunma mekanizmasında kritik bir rol oynar ve hücrel dengenin korunmasına sebep olur.

Bu çalışmada propolis ve polenin insan eritrositlerinden saflaştırılan GR enzimi üzerine in vitro etkileri araştırılmıştır. Saflaştırma işlemlerinde öncelikle kısmi saflaştırma için %30-70 arası amonyum sülfat çöktürmesi ve daha sonrasında tam saflaştırma için 2', 5'- ADP Sepharose-4B afinite kromatografi gerçekleştirildi. Daha sonra saf enzimle yapılan kinetik çalışmalarda propolisin ve polenin farklı derişimleri kullanılarak spektrofotometrik olarak enzim aktiviteleri ölçüldü. Daha sonra elde edilen verilerle % Aktivite-Propolis (mg/mL) ve % Aktivite-Polen (mg/mL) grafikleri çizildi.

Anahtar kelimeler: Glutasyon redüktaz, Polen, Propolis

Abstract

Propolis is a biological mixture produced by bees, which they collect from the resinous parts of plants and enrich with salivary secretions and enzymes. Bees use propolis to seal cracks in the hive, protect against microorganisms, and create a hygienic environment. The chemical composition of propolis varies depending on the plant species and geographical conditions accessed by bees, affecting its biological activity. Pollen, on the other hand, is a high-nutritional natural product collected by bees using the small baskets on their hind legs. Containing an average of 7.5–40% protein, 15–50% sugar and starch, pollen is also rich in various minerals and trace elements. The chemical structure, color, and nutritional value of pollen vary depending on plant species. The pollen collection process for bees varies depending on environmental factors such as flower type, air temperature, wind, and humidity. Glutathione reductase (GR; E.C. 1.8.1.7) is a crucial antioxidant enzyme that synthesizes the reduced form of glutathione (GSH), a crucial compound for reducing oxidative stress within the cell. This enzyme converts oxidized glutathione (GSSG) to reduced glutathione using NADPH. Thus, it plays a critical role in the antioxidant defense mechanism of cells and maintains cellular homeostasis.

This study investigated the in vitro effects of propolis and pollen on GR enzyme purified from human erythrocytes. Purification procedures involved 30-70% ammonium sulfate precipitation for partial purification, followed by 2', 5'-ADP Sepharose-4B affinity chromatography for complete purification. Subsequently, enzyme activities were measured spectrophotometrically using different concentrations of propolis and pollen in kinetic studies conducted with the pure enzyme. Then, % Activity-Propolis (mg/mL) and % Activity-Pollen (mg/mL) graphs were drawn with the obtained data.

Keywords: Glutathion reductase, Pollen, Propolis

1. GİRİŞ

Propolis, bal arıları tarafından bitkilerin tomurcuk, yaprak ve kabuk yüzeylerinden toplanan reçineli maddelerin, arı enzimleriyle modifiye edilmesi sonucu oluşan doğal bir arı ürünüdür. Kimyasal bileşimi; coğrafi bölge, flora çeşitliliği ve mevsimsel koşullara bağlı olarak değişiklik göstermekle birlikte genellikle flavonoidler, fenolik asitler, aromatik esterler, terpenoidler, vitaminler (B1, B2, B6, C, E) ve magnezyum, demir, çinko gibi iz elementlerini içerir (Bankova et al., 2016). Zengin fitokimyasal içeriği sayesinde propolis; antibakteriyel, antiviral, antifungal, antioksidan, antiinflamatuvar ve yara iyileştirici aktiviteler göstermektedir (Huang et al., 2014). Bu biyolojik etkilerin özellikle flavonoid ve fenolik bileşiklerin serbest radikalleri nötralize etme, hücresel oksidatif stresi azaltma ve mikrobiyal hücre zarlarının bütünlüğünü bozma mekanizmalarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir (Sforcin & Bankova, 2011). Günümüzde propolis, farmasötik preparatlar, gıda takviyeleri, ağız ve diş sağlığı ürünleri ile dermokozmetik formülasyonlarda geniş uygulama alanı bulmaktadır (Anjum et al., 2019). Bununla birlikte, arı ürünlerine karşı alerjik duyarlılığı olan bireylerde hipersensitivite reaksiyonlarına neden olabileceği, ayrıca yüksek dozlarda gastrointestinal rahatsızlıklara yol açabileceği bildirilmiştir. Bu nedenle propolisin terapötik kullanımında dozaj, bireysel tolerans ve olası etkileşimlerin dikkatle değerlendirilmesi önerilmektedir.

Polen, çiçekli bitkilerin erkek üreme organı olan anterlerden salınan mikroskobik yapılı taneciklerdir ve bitkilerin generatif (üreme) döngüsünde erkek gametofit olarak görev yapar. Bal arıları tarafından toplanan polen, hem arılar için temel bir protein, amino asit, lipid, vitamin ve mineral kaynağı olarak işlev görür ve hem de insan beslenmesinde fonksiyonel gıda veya doğal takviye olarak değerlendirilmektedir (Campos et al., 2010). Kimyasal bileşimi; bitkinin türüne, yetiştiği bölgeye, iklim koşullarına ve toplama mevsimine bağlı olarak farklılık göstermekle birlikte, ortalama olarak %20-30 protein, %30-55 karbonhidrat, %1-20 lipid, %3 mineral madde ve çeşitli fenolik bileşenler içermektedir (Komosinska-Vassev et al., 2015). Polen ayrıca flavonoidler, fenolik asitler, karotenoidler ve fitosteroller bakımından da zengindir ve bu bileşikler sayesinde güçlü antioksidan, antiinflamatuvar, antimikrobiyal ve immünomodülatör özellikler sergiler (Denisow & Denisow-Pietrzyk, 2016).

Son yıllarda yapılan in vitro ve in vivo çalışmalar, polen tüketiminin oksidatif stresin azaltılmasında, bağışıklık sisteminin desteklenmesinde, hepatoprotektif ve antikanser potansiyellerin ortaya konulmasında rol oynayabileceğini göstermiştir (Pascoal et al., 2014). Ayrıca polenin amino asit profili, özellikle esansiyel amino asitler açısından oldukça dengeli olup biyolojik değeri yüksek bir protein kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, polen bazı bireylerde alerjik reaksiyonlara neden olabileceğinden, özellikle alerjiye yatkın kişilerde dikkatli kullanılmalıdır. Polenlerin terapötik veya besinsel amaçlı kullanımında botanik orijin, toplama koşulları, depolama süresi ve mikrobiyolojik kalite kontrolü önemli faktörler olarak değerlendirilmelidir (Liolios et al., 2018).

2. YÖNTEM

2.1. Propolis ve Polen Örneklerinin Hazırlanması

Bingöl'ün Solhan ilçesinden temin edilen propolis örnekleri ile Bingöl merkezinden temin edilen polen örnekleri steril kavanozlara alınarak laboratuvara getirildi ve +4°C'de buzdolabında saklandı. Analiz için, propolis örneklerinden 10 gram tartılarak hacmi etil alkol ile 200 mL'ye, polen örneklerinden ise 10 gram tartılarak hacmi etil alkol ile 50 mL'ye tamamlandı. Hazırlanan karışımlar karanlık bir ortamda dört gün süreyle inkübasyona bırakıldı. Daha sonra numuneler süzgeç kâğıdından geçirilerek hazır hale getirildi.

2.2. Hemolizatin Hazırlanması

Saflaştırma işleminde Bingöl Devlet Hastanesi'nden steril koşullar altında taze olarak temin edilen insan kanı kullanıldı. Laboratuvara ulaştırılan kan örnekleri 3500 xg'de 20 dakika süreyle santrifüj edildi. Santrifüj işleminin ardından, süpernatant kısımda bulunan lökosit ve plazma, damlalık yardımıyla dikkatlice uzaklaştırıldı. Alt kısımda kalan eritrosit peleti ise 0,16 M izotonik KCl çözeltisiyle, her seferinde 20 dakika 3500 xg'de santrifüj edilerek yıkandı ve bu işlem 3 kez tekrar edildi. Elde edilen eritrosit örneği, hacminin beş katı kadar soğuk su ilave edilerek hemoliz edildi. Daha sonra hemolizat 13.500 xg'de 45 dakika santrifüj edildi. Bu işlem, hemolizat içerisinde bulunan hücre zarları ve çözünmeyen materyallerin uzaklaştırılması amacıyla gerçekleştirildi. Santrifüj sonrasında, süpernatant çökelek kısmına karışmadan dikkatlice alındı ve böylece hemolizat elde edildi (Hunaiti ve Soud, 2000).

2.3. Amonyum Sülfat Çöktürülmesi ve Diyaliz

Elde edilen hemolizatta, salting-out yöntemi uygulanarak amonyum sülfat ile %35–%65 doyumluk aralığında protein çöktürmesi gerçekleştirildi. Elde edilen çökelti, 50 mM potasyum fosfat tamponu (pH 7,0) içerisinde çözülerek yeniden süspansiyon hâline getirildi. Daha sonra, hazırlanan G6PD çözeltisi diyaliz torbalarına aktarılıp 2 saat süreyle diyalize edildi. Diyaliz

işlemi, 10 mM potasyum fosfat ve 1 mM EDTA içeren (pH 7,5) karşı çözeltiye karşı yürütüldü ve 3 kez tekrar edildi (Smith, 1987).

2.4. 2', 5' ADP Sepharose-4B Afinite Kromatografisi

2',5'-ADP Sepharose-4B jeli ile paketlenmiş ve dengeleme tamponu ile önceden dengelenmiş kolon, sırasıyla 45 mL 0,1 M sodyum asetat + 0,5 M NaCl (pH 4,5) ve 45 mL 0,1 M Tris-HCl + 0,5 M NaCl (pH 8,5) tamponlarıyla rejenerasyona tabi tutuldu. Rejenerasyon sonrası kolona dengeleme tamponu eklenerek yeniden dengelendi. Dengeleme işlemi takiben enzim örneği kolona yüklendi ve 50 mM KH₂PO₄, 1 mM EDTA, 1 mM DTT ve 80 mM KCl (pH 7,3) içeren yıkama tamponu ile yıkama işlemi gerçekleştirildi. Yıkamanın tamamlandığı, spektrofotometrede 280 nm'de ölçülen elüat ve yıkama tamponu absorbanlarının eşitlenmesiyle belirlendi. Yıkama sonrasında kolona, 50 mM KH₂PO₄, 1 mM EDTA, 1 mM GSH ve 0,5 mM NADPH (pH 7,3) içeren elüsyon tamponu uygulanarak enzim elüe edildi. Elüatlar 1,5 mL'lik fraksiyonlar hâlinde toplanarak her birinde enzim aktivitesi tayin edildi.

2.5. Protein Tayini

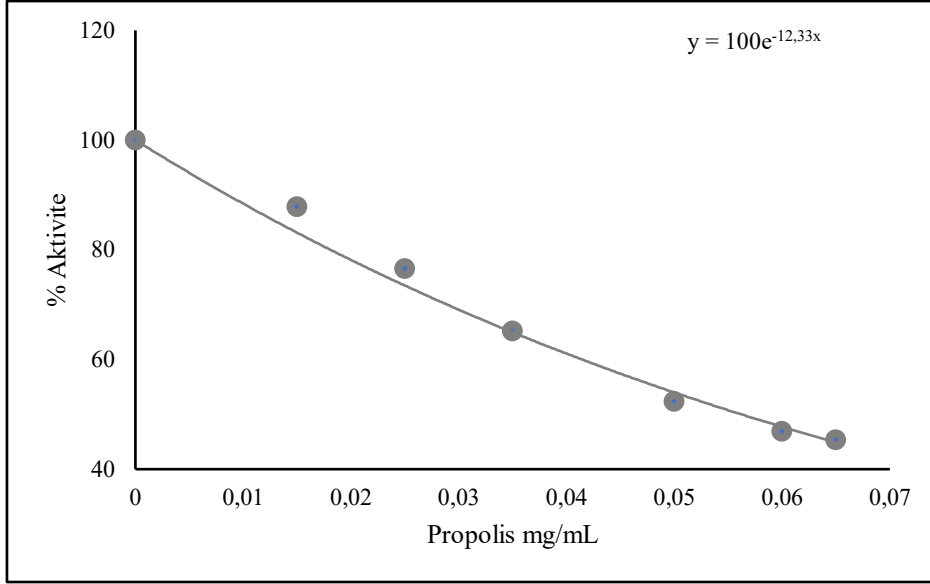
Protein miktarı, 595 nm'de spektrofotometrik olarak Bradford (1976) yöntemine göre tayin edildi.

2.6. Aktivite Ölçümü

Enzim aktivitesi NADPH miktarındaki azalmaya bağlı olarak spektrofotometrik olarak 340 nm'de 3 dk boyunca ölçüldü (Carlberg and Mannervik, 1985).

3. BULGULAR

Bu çalışmada propolis ve polenin insan eritrositlerinden saflaştırılan GR enzimi üzerine *in vitro* etkileri araştırılmıştır. Saflaştırma işlemlerinde öncelikle %30-70 arası amonyum sülfat çöktürmesi ve daha sonrasında 2', 5'- ADP Sepharose-4B afinite kromatografisi kullanıldı. Daha sonra saf enzimle yapılan kinetik çalışmalarda propolisin ve polenin farklı derişimleri kullanılarak spektrofotometrik olarak enzim aktiviteleri ölçüldü. Daha sonra elde edilen verilerle % Aktivite-Propolis (mg/mL) ve % Aktivite-Polen (mg/mL) grafikleri çizildi. Farklı konsantrasyonlarda hazırlanan propolis ekstraktının insan eritrosit GR enzimi üzerindeki etkisini gösteren % Aktivite-propolis derişimi grafiği hazırlanarak enzim aktivitesini %50 oranında inhibe eden propolis konsantrasyonu olan IC₅₀ değeri bu grafik vasıtasıyla 0,055 mg/mL olarak hesaplandı. Sonuçlar Tablo1 ve Şekil 1'de verildi.

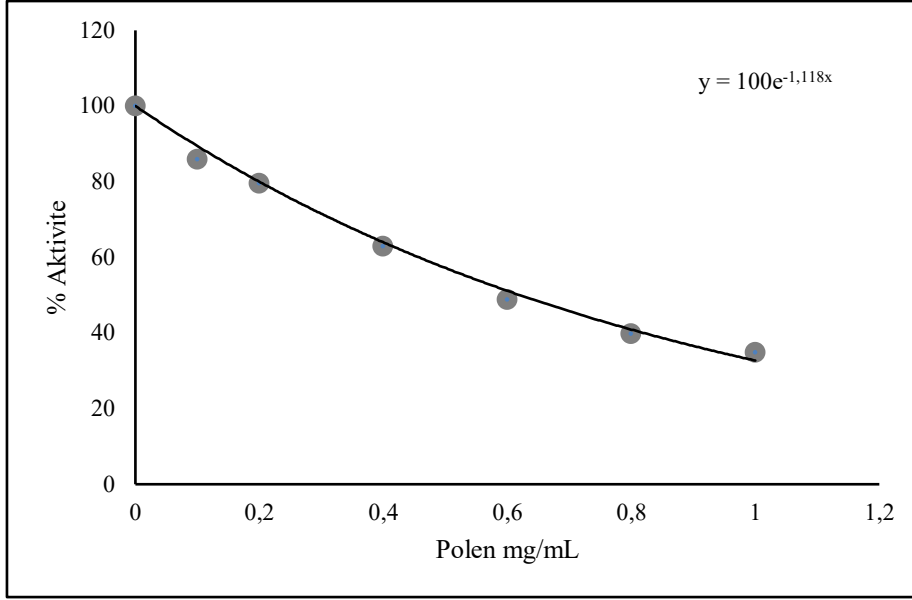

Şekil 1. %Aktivite-propolis (mg-mL) grafiği

Tablo 1 Propolisin (0,015-0,065 mg/mL aralığında) GR enzim aktivitesi üzerindeki inhibisyon etkisini gösteren tablo

Propolis derişimi (mg/mL)	% Aktivite
0,00	100
0,015	87,83
0,025	76,48
0,035	65,13
0,050	52,29
0,060	46,89
0,065	45,35

Farklı konsantrasyonlarda hazırlanan propolis ekstraktının insan eritrosit GR enzimi üzerindeki etkisini gösteren % Aktivite-propolis derişimi grafiği hazırlanarak enzim aktivitesini %50 oranında inhibe eden propolis konsantrasyonu olan IC₅₀ değeri bu grafik vasıtasıyla 0,60 mg/mL olarak hesaplandı. Sonuçlar Tablo2 ve Şekil 2’de verildi.

Şekil 2. %Aktivite-polen (mg-mL) grafiği

Tablo 2. Polen (0,01-1,2 mg/mL aralığında) GR enzim aktivitesi üzerindeki inhibisyon etkisini gösteren tablo

Propolis derişimi (mg/mL)	% Aktivite
0,0	100
0,1	85,89
0,2	79,48
0,4	62,82
0,6	48,71
0,8	39,74
1,0	34,87

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bal arıları, kovanlarını zararlı kimyasal maddelerden korumak için propolis adı verilen doğal bir madde üretir. Polen ise arıların arka bacaklarındaki özel sepetlerde biriktirdikleri önemli bir besin kaynağıdır. Hem propolis hem de polen, içeriklerindeki polifenol ve flavonoidler sayesinde serbest radikallere karşı etkili bir savunma mekanizması sağlar.

Haratizadeh ve arkadaşlarının (2025) gerçekleştirdiği bir çalışmada, propolis özütünün fare beyin, akciğer, karaciğer ve böbrek dokularındaki süperoksit dismutaz (SOD), glutatyon peroksidaz (GPx), glutatyon (GSH) ve katalaz (CAT) enzimleri üzerindeki etkileri incelenmiş; sonuçlar, propolisin özellikle karaciğer ve böbrek dokularında bu enzimlerin aktivitesini azalttığını göstermiştir (Haratizadeh et al., 2025). Benzer şekilde, Abdelmola (2023) tarafından yapılan bir çalışmada tavşanlara 12 hafta boyunca ağız yoluyla propolis verilmiş ve GSH düzeylerinde artış gözlenirken, SOD, GPx ve CAT enzim aktivitesinde azalma tespit edilmiştir. Öte yandan, Zhang ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında, polenin salam üretimi sürecine eklenmesi sonucunda antioksidan mekanizmalar üzerinde olumlu etkiler sağladığı belirlenmiştir (Zhang et al., 2016).

Çalışmamızda propolis ve polenin insan eritrosit GR enzimi üzerine in vitro etkilerinin araştırılması amacı ile öncelikle insan eritrositlerinden GR enzimi %30-70 arası amonyum sülfat çöktürülmesi, 2', 5' ADP sepharose-4B afinite kromatografisi yöntemi kullanılarak saflaştırıldı. Kinetik çalışmalar kapsamında, propolis ve polen ekstraktlarının saflaştırılmış glutatyon redüktaz (GR) enzimi üzerindeki in vitro etkileri incelendi. Bu amaçla, belirli konsantrasyonlarda propolis ve polen ekstraktları enzimin aktivitesine spektrofotometrik yöntemler kullanılarak uygulandı ve ortaya çıkan değişimler spektrofotometrik olarak ölçüldü. Elde edilen sonuçlar Tablo 1, Tablo 2, Şekil 1 ve Şekil 2'de gösterildi. Söz konusu grafiklerden propolis ve polen için IC₅₀ değerleri sırası ile 0,055 ve 0,60 mg/mL olarak hesaplandı. Şekil 1'de görüldüğü gibi propolis 0,015-0,065 mg/mL konsantrasyon aralığında enzim üzerinde enzimin önemli derecede inhibisyonuna sebep olmuştur. Şekil 2'de görüldüğü gibi 0,8-1,0 mg/mL derişimine sahip olan polen ekstraktı enzimi inhibe etmiştir. IC₅₀ değerleri dikkate alındığında propolisin enzim üzerindeki inhibisyon etkisinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma polen ve propolis ekstraktlarının GR enzimini inhibe ettiğini açıkça ortaya koymuştur. Glutatyon sisteminin kanser hücrelerinin hayatta kalmasındaki kritik rolü göz önüne alındığında, GR'nin inhibisyonu, kanser hücrelerini oksidatif strese karşı daha duyarlı hale getirerek kemoterapi ve radyoterapinin etkinliğini artırma potansiyeline sahiptir. Polen ve propolis ekstraktlarının insan eritrosit glutatyon redüktaz enzimini inhibe etmesi, özellikle kanser tedavisinde yeni bir yaklaşım geliştirme potansiyeli taşımaktadır. Ancak, bu potansiyelin klinik uygulamaya dönüşebilmesi için sağlıklı hücrelerde toksisite riski, diğer ilaçlarla etkileşimleri ve in vivo etkinliğinin detaylı bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

5. KAYNAKLAR

Abdelmola, H.J. (2023). The role of bee- propolis as antioxidants on antioxidant enzyme in male rabbits. *Sebha University Journal of Pure Applied Science*, 22(3), 240-242.

- Anjum, S. I., Ullah, A., Khan, K. A., Attaullah, M., Khan, H., Ali, H., ... & Ansari, M. J. (2019). Composition and functional properties of propolis: A review. *Saudi Journal of Biological Sciences*, 26(7), 1695-1703.
- Bankova, V., Popova, M., & Trusheva, B. (2016). The phytochemistry of the honeybee. *Phytochemistry*, 121, 15-29.
- Bradford, M. M. (1976). A rapid and sensitive method for the quantitation of microgram quantities of protein utilizing the principle of protein-dye binding. *Analytical Biochemistry*, 72, 248-254.
- Campos, M. G., Bogdanov, S., de Almeida-Muradian, L. B., Szczesna, T., Mancebo, Y., Frigerio, C., & Ferreira, F. (2010). Pollen composition and standardisation of analytical methods. *Journal of Apicultural Research*, 49(2), 154-163.
- Carlberg, I., Mannervik, B. (1985) Reduction of 2,4,6-Trinitrobenzenesulfonate by glutathione reductase and effect of NADP⁺ on the electron transfer. *The Journal of Biological Chemistry*, 261(4), 1629-1635.
- Denisow, B., & Denisow-Pietrzyk, M. (2016). Biological and therapeutic properties of bee pollen: A review. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 96(13), 4303-4309.
- Haratizadeh, M.J., Moosavi, Z. and Baghshani, H. (2025). The evaluation of the protective effect of propolis extract against acrylamide induced injury on the brain, lung, liver and kidney of mice. *Ankara Univ. Vet. Fak. Derg.*, 72(4), 463-474.
- Huang, S., Zhang, C. P., Wang, K., Li, G. Q., & Hu, F. L. (2014). Recent advances in the chemical composition of propolis. *Molecules*, 19(12), 19610-19632.
- Hunaiti, Abdelrahim A, and M Soud. (2000). "Effect of Lead Concentration on the Level of Glutathione, Glutathione S-Transferase, Reductase and Peroxidase in Human Blood. *Science of the total environment* 248(1): 45-50.
- Komosinska-Vassev, K., Olczyk, P., Kaźmierczak, J., Mencner, Ł., & Olczyk, K. (2015). Bee pollen: Chemical composition and therapeutic application. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2015, 297425.
- Liolios, V., Tananaki, C., Dimou, M., Kanelis, D., Rodopoulou, M. A., & Thrasyvoulou, A. (2018). Comparing the antioxidant activity of bee pollen and beebread: A review on the role of botanical origin and processing. *Journal of Apicultural Research*, 57(1), 82-92.

- Pascoal, A., Rodrigues, S., Teixeira, A., Feás, X., & Estevinho, L. M. (2014). Biological activities of commercial bee pollens: Antimicrobial, antimutagenic, antioxidant and anti-inflammatory capacities. *Food and Chemical Toxicology*, 63, 233-239.
- Sforzin, J. M., & Bankova, V. (2011). Propolis: Is there a potential for the development of new drugs? *Journal of Ethnopharmacology*, 133(2), 253-260.
- Smith, Leland L. 1987. "Cholesterol Autoxidation 1981–1986." *Chemistry and Physics of Lipids* 44(2–4): 87-125.
- Zhang, Y., Yang, F., Jamali, M.A. and Peng Z. (2016). Antioxidant enzyme activities and lipid oxidation in rape (*Brassica campestris* L.) bee pollen added to salami during processing. *Molecules*, 21, 1439.

EFFECT OF CONSUMPTION OF FERMENTED DAIRY PRODUCTS ON GUT MICROBIOTA**FERMENTE SÜT ÜRÜNLERİ TÜKETİMİNİN BAĞIRSAK MİKROBİYOTASINA ETKİSİ****Nazlı Meltem KÜNİ****Nişantaşı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Beslenme ve Diyetetik, İstanbul, Türkiye****Öz**

Fermantasyon; Besinlerin raf ömrünü uzatmayı amaçlayan ve bu doğrultuda besinlerin çeşitli işlemlere uğrayarak hem sindirimini hem de içeriklerinde yer alan besin değerlerini arttıran bir işlemdir. İnsanlığın ilk çağlardan itibaren benzer amaçlar doğrultusunda uyguladığı fermantasyon işlemi, endojen mikrofloranın özelliklerini geliştirerek mikrobiyotayı ve dolaylı olarak beyin ve bağırsak sağlığını olumlu yönde etkilemesiyle bilinmekte, özellikle süt ve süt ürünleri bazında popüler bir uygulanabilirliğe sahip olmasıyla ön plana çıkmaktadır. Süt ve süt ürünlerinin insan sağlığının iyileştirilmesi için yüksek bir potansiyele sahip olması bu besinlerin diyetlerde fazlasıyla tüketilmesine sebebiyet verirken, özellikle fermente süt ve süt ürünlerinin, önleyici sağlık uygulamaları kapsamındaki kullanılabilirliği birçok çalışmaya konu olmalarını sağlamıştır. Bu çalışmada ise, bütün geçmiş çalışmaların ve bulguların ışığında fermente süt ve süt ürünlerinin insan sağlığı üzerindeki etkileri sade ve akıcı bir dil kullanılarak incelenecek, fermente süt ürünleri tüketiminin özellikle bağırsak mikrobiyotası üzerindeki olumlu etkileri değerlendirilecek ve önleyici sağlık uygulamaları kapsamındaki kullanılabilme potansiyeline değinilerek farklı bir bakış açısı sunulacaktır.

Amaç

Araştırmanın amacı, fermantasyon işleminin süt ve süt ürünleri bazındaki uygulanma çeşitlerini ve bu işlemlerin sonucunda süt ürünleri üzerinde yarattığı değişikliği ve olumlu etkileri incelemek bütün bu değişimlere uğramış fermente süt ürünlerinin tüketiminin bağırsak mikrobiyotası üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bu değerlendirmelerinin sonucunda fermente süt ve süt ürünlerinin genel anlamda insan sağlığına etkileriyle bağlam kurmak amaçlanmaktadır.

Yöntem

Çalışma genel hatlarıyla deneysel bir çalışma olmayıp, bir literatür derlemesi olarak planlanmış ve çeşitli araştırmalar sonucunda ulaşılan fermente süt ve süt ürünlerinin bağırsak mikrobiyotası üzerine etkilerini bilimsel bir dille açıklamayı hedef almıştır. Bu hedef doğrultusunda, Google Scholar, PubMed, Dergi Park ve Ulusal Tez Merkezi gibi veri tabanlarında yer alan “fermente süt ürünleri, bağırsak sağlığı ve mikrobiyota” gibi anahtar kelimeler çerçevesinde İngilizce ve Türkçe dillerinde yayımlanan bilimsel çalışmalar, sistematik derlemeler ve kontrollü deneyler taranmıştır. Bu taramalarda elde edilen bilgiler fermente süt ve süt ürünlerinin tüketiminin bağırsak mikrobiyotası üzerine etkileri ile sınırlandırılmış, bu parametrelere uygun bulgular ve değerlendirmeler ayırt edilmiş ve bilimsel çalışma koşullarına uygun olacak şekilde özgün bir anlatımla desteklenmiştir.

Tartışma

Yapılan taramalar ve incelenen bilimsel çalışmalar ışığında elde edilen bulgular fermente süt ve süt ürünlerinin bağırsak mikrobiyotasını dengeleyerek bireylerin metabolik ve gastrointestinal sağlığı üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceği gözlemlenmektedir. Ancak yapılan değerlendirmeler sonucunda bütün olumlu olarak değerlendirilebilecek etkilerin, tüketilen fermente ürün türlerinin çeşitliliği ve fizyolojik farklılıklar sonucunda değişkenlik gösterebileceği saptanmıştır. Bu nedenle fermente süt ve süt ürünlerinin bağırsak mikrobiyotasına ve en geniş hatlarıyla insan sağlığına etkilerinin daha net tanımlanabilmesi için geniş ölçekli klinik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuçlar

Yapılan araştırmalar sonucunda çeşitli fermente süt ürünlerinin düzenli tüketiminin bağırsak mikrobiyotasının zenginleşmesine, yararlı olarak değerlendirilebilecek bakteri türlerinin artmasına ve bağırsak fonksiyonlarının iyileşmesine katkı sağladığı görülmüştür. Bütün bu olumlu sayılabilecek etkilerin spesifik olarak fermente süt ürünlerinin antimikrobiyal, antimutajenik, antikarsinojenik, antihipertansiyon özellikleri çerçevesinde geliştiği belirlenmiş ve immün yanıt modülasyonu ile ilişkilendirilmiştir. Bütün bu değerlendirmeler kapsamında fermente süt ürünlerinin bağırsak mikrobiyotasında dengenin korunmasına önemli bir katkı sunan besinler olduğu ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: Fermantasyon, Süt ve Süt Ürünleri, Bağırsak Sağlığı, Mikrobiyota

The Effect of Consumption of Fermented Dairy Products on Gut Microbiota**Abstract**

The goal of fermentation is to increase food's shelf life while also improving its nutritional content and digestibility using a variety of methods. By enhancing the characteristics of endogenous microflora, fermentation, which humans have used for comparable goals since the beginning of time, is known to have a good effect on the microbiota in general and, indirectly, brain and gut health. Its widespread use in milk and dairy products makes it stand out. Milk and dairy products are widely consumed in diets due to their high potential for promoting human health, and many studies have included fermented milk and dairy products due to their usefulness, especially in preventative health practices. Drawing on all prior research and discoveries, the impact of fermented milk and dairy products on human health will be investigated in this study using clear and concise terminology. The beneficial benefits of eating fermented dairy products, especially on the gut flora, will be assessed, and their potential for application in preventative health practices will be discussed from a different angle.

Purpose

The main purpose of this study is to investigate the several ways that fermentation is applied to milk and dairy products, the changes and benefits that emerge from this process, and the impact that eating fermented dairy products that have experienced these modifications has on the gut microbiota. Providing a context for the overall impacts of fermented milk and dairy products on human health is the goal of these evaluations.

Method

This study was meant to be a review of the literature rather than an experimental investigation. It sought to provide a scientific explanation for how fermented milk and dairy products affect the gut flora, as found in a number of studies. In order to achieve this, we looked for terms like "fermented dairy products, gut health, and microbiota" in databases like Google Scholar, PubMed, Dergi Park, and the National Thesis Center. We then found published scientific papers, systematic reviews, and controlled experiments in both Turkish and English. Only the effects of consuming fermented milk and dairy products on the gut microbiota were covered by the data gathered from these searches. Results and assessments that satisfied these criteria were found and backed up by a unique story that complied with the standards of scientific research.

Discussion

Fermented milk and dairy products may improve people's metabolic and gastrointestinal health by balancing the gut microbiota, according to results from the conducted scans and evaluated research papers. However, the assessments have shown that any beneficial effects can differ based on physiological variations and the range of fermented product types ingested. To better understand how fermented milk and dairy products affect the gut microbiota and, more generally, human health, extensive clinical research is therefore required.

Conclusion

According to research, eating a variety of fermented dairy products on a daily basis improves intestinal function, increases the number of beneficial bacterial species, and enriches the gut microbiota. The antibacterial, antimutagenic, anticarcinogenic, and antihypertensive qualities of fermented dairy products have all been directly connected to immune response modulation. Given all of these results, one may claim that fermented dairy products are foods that play a major role in preserving the equilibrium of the gut microbiota.

Keywords: Gut health, Microbiota, Fermentation, Milk and dairy products

INVESTIGATION OF THE IN VITRO EFFECTS OF FeCl₂, FeCl₃, AND CuCl₂ ON GLUTATHIONE REDUCTASE ENZYME PURIFIED FROM SHEEP HEART TISSUE**FeCl₂, FeCl₃ ve CuCl₂'ÜN KOYUN KALP DOKUSUNDAN SAFLAŞTIRILAN GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE İN VİTRO ETKİLERİNİN İNCELENMESİ****Cansu BULAK¹, Yusuf TEMEL², Mehmet ÇİFTÇİ³****¹Bingöl University, Institute of Science, cansubulak1@gmail.com- 0009-0002-8939-2567****²Prof.Dr., Bingol University/Solhan Vocational School of Health Services, Department of Medical Documentation And Secretarial, - 0000-0001-8148-3718****³Prof. Dr., Bingöl University, Faculty of Veterinary, - 0000-0002-1748-3729****Özet**

Glutasyon redüktaz (GR; E.C.1.8.1.7), GSSG'nin GSH'a indirgenmesini katalizleyen bir enzim olup flavoenzimlerin piridin-nükleotid disülfid oksidoredüktaz ailesinin bir üyesidir. Bu çalışmada glutasyon redüktaz enziminin koyun kalp dokusundan saflaştırılması ve bazı iyonik bileşiklerin enzim aktiviteleri üzerinde etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Saflaştırma işleminde homojenatın hazırlanması, amonyum sülfat çöktürülmesi ve 2', 5'- ADP Sepharose-4B afinite kromatografisi yöntemleri kullanıldı. Enzim aktivitesi Beutler yöntemine göre spektrofotometrik olarak 340 nm'de ölçülerek belirlendi.

Çalışmada FeCl₂, FeCl₃ ve CuCl₂ bileşiklerinin etkileri araştırıldı. Sonuç olarak enzim 2', 5'-ADP Sepharose-4B afinite kromatografisi ile %11,42 verimle 59,79 kat saflaştırıldı. Çalışmada FeCl₂, FeCl₃ ve CuCl₂ % Aktivite-[Derişim] grafikleri çizildi ve inhibisyon etkisi gösteren CuCl₂ bileşiği için IC₅₀ değeri 0,146 mM olarak bulundu.

Anahtar kelimeler: Glutasyon redüktaz, İnhibisyon, Aktivasyon

Abstract

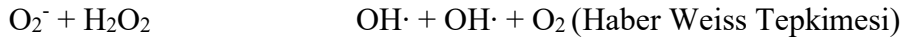
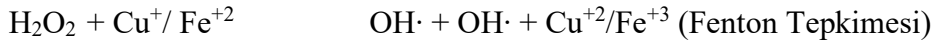
Glutathione reductase (GR; E.C.1.8.1.7) is an enzyme that catalyzes the reduction of GSSG to GSH and is a member of the pyridine-nucleotide disulfide oxidoreductase family of flavoenzymes. This study aimed to purify glutathione reductase from sheep heart tissue and investigate the effects of some ionic compounds on enzyme activity. Purification involved preparation of the homogenate, ammonium sulfate precipitation, and 2', 5'-ADP Sepharose-4B affinity chromatography. Enzyme activity was determined spectrophotometrically at 340 nm using the Beutler method.

The effects of FeCl₂, FeCl₃, and CuCl₂ were investigated in this study. As a result, the enzyme was purified 59.79-fold with an 11.42% yield using 2', 5'-ADP Sepharose-4B affinity chromatography. Graphs were plotted for % Activity vs. [Concentration] for FeCl₂, FeCl₃, and CuCl₂, and the IC₅₀ value for CuCl₂, which exhibited inhibitory activity, was found to be 0.146 mM.

Keywords: Glutathione reductase, Inhibition, Activation

1. GİRİŞ

Glutatyon redüktaz (Glutatyon; NADP⁺ oksidoredüktaz E.C. 1.8.1.7: GR) flavoenzimlerin piridin-nükleotid disülfid oksidoredüktaz ailesinin bir üyesidir. Redükte glutatyon (GSH) çok önemli bir antioksidan molekülüdür ve indirgeyici tiyol grubu vardır. Tiyol grubu oksidatif strese karşı koruma sağlamada önemli bir rol oynar (Erat et al., 2003; Aksoy, 2002). Serbest radikaller, eşleşmemiş elektron içeren atom, atom grubu veya moleküller olup hücrelerde lipid peroksidasyonu, protein oksidasyonu ve DNA hasarı gibi tahribatlara yol açarak yaşlanmayı ve çeşitli hastalıkları tetikleyebilirler. Fe⁺³, Cu⁺², Mn⁺² ve Mo⁺⁵ gibi geçiş metal iyonları, eşleşmemiş elektronlara sahip olmalarına rağmen serbest radikal olarak sınıflandırılmazlar fakat Fenton ve Haber-Weiss reaksiyon yoluyla, özellikle Fe⁺³ varlığında süperoksit radikali oldukça reaktif hidroksil radikali üretimini katalizler. Çoğu geçiş metali canlı sistemlerinde şelat formunda bulunur. Örneğin Cu⁺² çeşitli enzimlerde, Fe⁺³ ise ferritin, miyogloblin ve hemoglobinin porfirin halkasında yer alırlar (Arslan ve ark., 1995; Barlett, 1953).

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Homojenatın Hazırlanması, Amonyum Sülfat Çöktürülmesi ve Diyaliz

Bingöl Et ve Süt Kurumundan temin edilen ve -20°C'de porsiyonlar halinde saklanan koyun kalp dokusundan 5 g alındı ve küçük parçalara bölündü. Ardından 15 mL homojenat tamponu ilave edilerek homojenizatör kullanılarak süspanse edildi. Elde edilen süspansiyon ependorf tüplerine konularak 15.000 xg'de +4°C'de 45 dakika santrifüj edildi ve sonra çökelek kısmı atılıp süpernatant kısmı kullanarak bir behere alındı. Daha sonra behere alınan süpernatantta %30-70 arasında amonyum sülfat çöktürülmesi yapıldı ve elde edilen çökelek uygun bir tamponda çözülerek diyaliz edildi.

2.2. 2', 5' ADP Sepharose-4B Afinite Kromatografisi

2', 5' ADP sepharose-4B jeli ile paketlenmiş ve dengeleme tamponu ile dengelenmiş kolon sırasıyla 45 mL (0,1 M sodyum asetat + 0,5 M NaCl pH: 4,5) ve 45 mL (0,1 M Tris-HCl + 0,5 M NaCl pH: 8,5) tamponlarıyla rejenerasyon işlemine tabi tutuldu. Ardından kolon tekrar dengeleme tamponu ile dengelendi. Dengeleme sonrası kolona enzim numunesi yüklenerek yıkama işlemine geçildi. Yıkama işlemi 50 mM KH₂PO₄, 1 mM EDTA, 1 mM DTT ve 80 mM KCl (pH 7,3) içeren tampon ile gerçekleştirildi. Yıkama işleminin tamamlandığı, spektrofotometrede 280 nm'de elüat ve yıkama tamponlarının absorbanslarının yaklaşık olarak eşitlenmesi ile doğrulandı. Yıkama işlemi sonrası kolona 50 mM KH₂PO₄, 1 mM EDTA, 1 mM GSH ve 0,5 mM NADPH (pH 7,3) içeren elüsyon tamponu uygulanarak enzim elüe edildi. Elüatlar 1,5 mL olacak şekilde tüplere alındı. Daha sonra her bir tüpte enzim aktivitesi ölçüldü ve aktif elüsyonlar birleştirildi.

2.3. Aktivite Ölçümü

Enzim aktivitesi Beutler yöntemine göre NADPH miktarındaki azalmaya bağlı olarak spektrofotometrede 340 nm’de 3 dk boyunca ölçüldü.

2.4. Protein Tayini

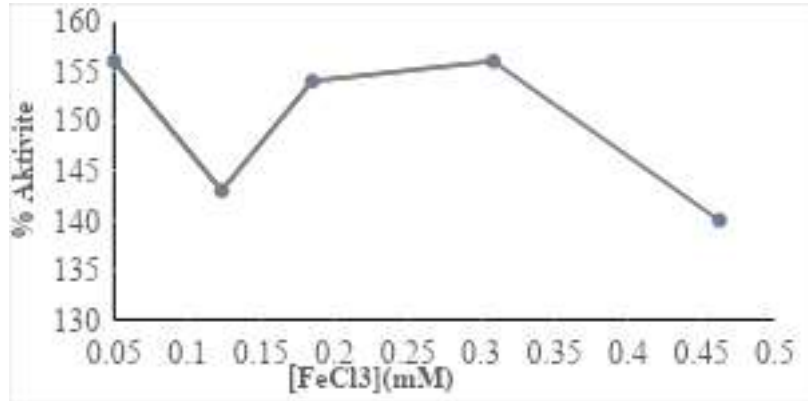
Protein tayini, Bradford yöntemine göre gerçekleştirildi. Bu yöntemde negatif yüklü Coomassie Brilant Blue G-250 boyasının sülfonik asit grubu, proteindeki amino asitlerin pozitif yüklü NH_3^+ gruplarıyla stabil bir bağ oluşturur. Oluşan boya ve protein kompleksi mavi renk verir ve spektrofotometrede 595 nm’de ölçüm yapılır.

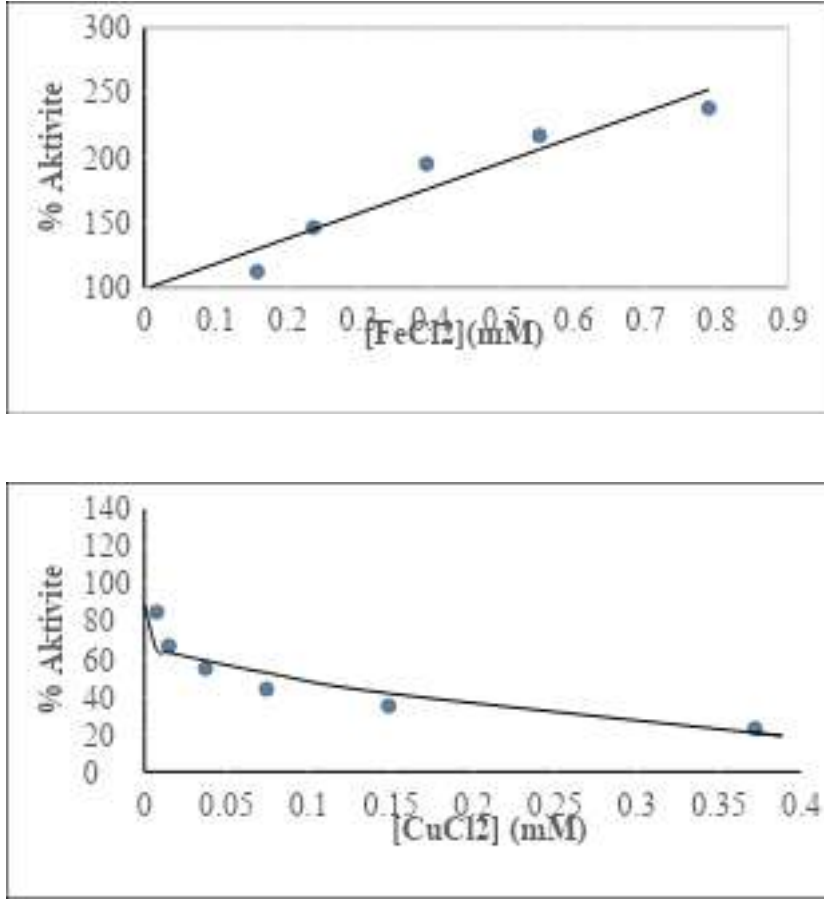
2.5. Kinetik Çalışmalar

FeCl_2 , FeCl_3 ve CuCl_2 bileşiklerinin GR üzerinde etkileri incelendi. IC_{50} değerini tespit etmek için enzim aktiviteleri, sabit substrat ve farklı bileşik konsantrasyonlarında ölçüldü.

3. BULGULAR

FeCl_2 , FeCl_3 ve CuCl_2 bileşiklerinin koyun kalp dokusundan saflaştırılan glutatyon redüktaz enzimi üzerinde etkilerinde elde edilen veriler Tablo 1, Tablo 2 ve Şekil 1’de gösterildi.

Şekil 1. metal bileşikler için çizilen %Aktivite-Derişim grafikleri FeCl₃ (0,03082- 0,46237 mM aralığında), FeCl₂ (0,1578- 0,7890 mM aralığında) ve CuCl₂ (0,007437- 0,371850 mM aralığında)

Tablo 1. Saflaştırma Basamakları

Numune türü	Toplam hacim (mL)	Aktivite (EÜ/mL)	Protein (mg/mL)	Toplam Protein (mg)	Toplam Aktivite	Spesifik Aktivite (EÜ/mg. protein)	%Verim	Saflaştırma Katsayısı
Homojenat	12,5	0,0168	0,8760	10,95	0,210	0,0191	100	1
Amonyum sülfat	2	0,0418	0,5686	1,137	0,083	0,0729	39,52	3,81

çöktürmesi

Afinite 1,5 0,0164 0,0144 0,021 0,024 1,142 11,42 59,79

kromatogra
fisi

Tablo 2. IC₅₀ Değerleri

Metal Bileşiği	IC ₅₀ (mM)
FeCl ₂	Aktivasyon
FeCl ₃	Stabil bir etki yok
CuCl ₂	0,146

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bakır (Cu) ve demir (Fe), biyolojik sistemlerde temel enzim ve proteinlerin bileşenleridir. Cu, genellikle Cu⁺(indirgenmiş) veya Cu⁺² (oksitlenmiş) formunda bulunur ve yüksek seviyelerde, Fenton tepkimesi ile serbest radikal üreterek ya da tiyol içeren moleküllere bağlanarak antioksidan aktiviteyi azaltıp oksidatif strese neden olur. Demir Fe⁺² (ferröz), Fe⁺³ (ferrik) ve Fe⁺⁴ (ferril) formlarında bulunur. Redoksu aktif bir metal olan demir Fenton reaksiyonu yoluyla ROS üretimini tetikler bu da hücre bileşenlerine zarar verebilir. Bu nedenle demir, bakır homeostazı sıkı bir şekilde korunur. Aksi takdirde aşırı fazlalıkta ya da eksikliğinde ciddi hasarlara yol açarlar (Zahran et al., 2025).

Çalışmamızda koyun kalp dokusundan GR enzimini saflaştırılması için %30-70 arası amonyum sülfat çöktürülmesi, 2', 5' ADP sepharose-4B afinite yöntemi ve SDS-PAGE yöntemi ile enzimin saflığı kontrol edilmiştir. Elde edilen saflaştırma sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü gibi 1,142 EÜ/mg. protein spesifik aktivitesine sahip GR enzimi %11,42 verimle 59,79 kat saflaştırılmıştır.

Çalışmamızda FeCl₂, FeCl₃ ve CuCl₂ metal bileşikleri, koyun kalp dokusundan saflaştırılan GR enziminin üzerindeki etkisini bakılmıştır ve sonuç olarak Şekil 1 ve Tablo 2'den görüldüğü gibi FeCl₂ bileşiğinde aktivasyon, FeCl₃ bileşiğinde enzimin herhangi bir stabil etkisi görünmediği ve CuCl₂ bileşiğinin ise enzimi inhibe ettiği görüldü. CuCl₂ bileşiği için hesaplanan IC₅₀ değeri ise 0,146 mM olarak hesaplandı.

Temel ve ark. (2018), Japon bildircını karaciğerinden saflaştırılan glutatyon redüktaz (GR) enzimi üzerinde çeşitli metal iyonlarının inhibitör etkilerini incelemiş ve Fe³⁺ iyonu için IC₅₀ değerini 2,26 mM olarak bulmuşlardır. Kırıcı ve ark. (2021) ise *Capoeta umbla* solungaçlarından saflaştırılan GR enzimi üzerinde Cu²⁺ iyonunun etkisini araştırmış ve IC₅₀ değerini 11,18 mM olarak belirlemiştir. Aynı araştırma grubunun daha önce gerçekleştirdiği bir çalışmada, *Capoeta umbla* böbreğinden saflaştırılan GR enziminin Cu²⁺ iyonuna karşı IC₅₀

değeri 0,073 mM olarak saptanmıştır (Kırıcı ve ark., 2017). Tekman ve ark. (2008) tarafından yürütülen bir diğer çalışmada ise gökkuşağı alabalığı böbreğinden saflaştırılan GR enzimi üzerinde Fe^{3+} ve Cu^{2+} iyonlarının inhibitör etkileri değerlendirilmiş; IC_{50} değerleri sırasıyla 0,797 mM ve 0,082 mM olarak raporlanmıştır. Bu literatür verileriyle karşılaştırıldığında, koyun kalp dokusundan saflaştırılan GR enzimi için $CuCl_2$ bileşiğine ait IC_{50} değerinin önceki çalışmalarda bildirilen değerlerden belirgin şekilde farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

5. KAYNAKLAR

Aksoy, Y. (2002). Antioksidan Mekanizmada Glutatyonun Rolü. T. Klin. J. Med. Sci., 22, 442-448.

Arslan, R., Şekeroğlu, R. ve Bayıroğlu, F. (1995). Serbest Radikal Türlerinin Membran Lipid Peroksidasyonuna Etkileri ve Hücrel Antioksidan Savunma. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sağlık Bilimler Derg., 2, 137-142.

Barlett, P. D. (1953). Free radicals. Scientific American, 189, 74-79.

Beutler, E. (1969). Effect of flavin compounds on glutathione reductase activity: in vivo and in vitro studies. The Journal of Clinical Investigation, 48, 1957-1966.

Bradford, M. M. (1976). A rapid and sensitive method for the quantitation of microgram quantities of protein utilizing the principle of protein-dye binding. Analytical Biochemistry, 72, 248-254.

Erat, M., Şakiroğlu, H. and Çiftci M. (2003). Purification and characterization of glutathione reductase from bovine erythrocytes. Preparative Biochemistry & Biotechnology, 33(4), 283-300.

Kırıcı, M., Kırıcı, M. and Atamanalp, M. (2017). In vitro inhibition effects of some metal ions on glutathione reductase purified from Capoetatrutta kidney. Yunus Res.Bull. (4):385-394.

Kırıcı, M., Kırıcı, M., Atamanalp, M. and Beydemir, Ş. (2021). Purification of glutathione reductase from some tissue of Capoeta umbla and the inhibitory effect of some metal ions on enzyme activity. Mar.Sci.Tech.Bull, 10(2):193-200.

Laemmli, D. K. (1970). Cleavage of structural proteins during assembly of the heat of bacteriophage T4. Nature London, 227, 680.

Tekman, B., Ozdemir, H., Senturk, M. ve Çiftci, M. (2008). Purification and characterization of glutathione reductase from rainbow trout (*Oncorhynchus mykiss*) liver and inhibition effects of ions on enzyme activity. *Comparative Biochemistry and Physiology Part C Toxicology & Pharmacology*, 148(2):117-21.

Temel, Y., Taher, S.S.M., Hamza, M.A., Shafeeq, İ.H., Koçyiğit, U.M. ve Çiftci, M. (2018). Bazı metal iyonlarının japon bıldırcın (*Coturnix Coturnix Japonica*) karaciğer glutatyon redüktaz enzimi aktivitesi üzerine inhibisyon etkilerinin araştırılması. *Cumhuriyet Scie.J.*, 39(3), 679-687.

Zahran, E., Mamdouh, A., Elbahnaswy, S., El-Son, M.M.A, Risha, E., Elsayed, A., Barbary, M.I.E. and Sebaei, M.G.E. (2025). The impact of heavy metal pollution:bioaccumulation, oxidative stress, and histopathological alterations in fish across diverse habitats. *Aquaculture International*, 33:371.

INVESTIGATION OF THE IN VITRO EFFECTS OF DICLOFENAC SODIUM, BENZYDAMINE HYDROCHLORIDE, POLYETHYLENE GLYCOL AND KETOTIFEN HYDROGEN FUMARATE ON GLUTATHIONE REDUCTASE ENZYME PURIFIED FROM SHEEP HEART TISSUE

KOYUN KALP DOKUSUNDAN SAFLAŞTIRILAN GLUTATYON REDÜKTAZ ENZİMİ ÜZERİNE DİKLOFENAK SODYUM, BENZİDAMİN HCL, POLİETİLEN GLİKOL VE KETOTİFEN HİDROJEN FUMARATIN İN VİTRO ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Cansu BULAK¹, Yusuf TEMEL², Mehmet ÇİFTÇİ³

¹Bingöl University, Institute of Science - 0009-0002-8939-2567

²Prof.Dr., Bingol University/Solhan Vocational School of Health Services, Department of Medical Documentation And Secretarial, - 0000-0001-8148-3718

³Prof. Dr., Bingöl University, Faculty of Veterinary, - 0000-0002-1748-3729

Özet

Diklofenak sodyum, nonsteroidal antienflamatuvar ilaçlar sınıfına ait etkili bir ajandır. Kimyasal yapısında bir fenil halkası yer alır ve bu halka fenilasetik asit türevi bir yan zincir, sekonder amino grubu ile klor atomları bulunur. Benzidamin hidroklorür ise indol kökenli bir nonstreoid antienflamatuvar ilaçtır. Molekülünde etilen ve oksijen birimlerinin düzenli bağlanmasıyla oluşan polietilen glikol ise lokal analjezik ile antiinflamatuvar etkisini destekler. Ketotifen hidrojen fumarat ise antialerjik ajandır. Astım, profilaksisi ve anafilaktik reaksiyonların tedavisinde yaygın olarak tercih edilir. Bu çalışmada diklofenak sodyum, benzidamin HCl, polietilen glikol ve ketotifen hidrojen fumarat ilaçlarının koyun kalp dokusundan saflaştırılan GR enzimi üzerine in vitro etkileri araştırıldı.

Sonuç olarak %30-70 arası amonyum sülfat çöktürmesi ve 2', 5'- ADP Sepharose-4B afinite kromatografi yöntemleri kullanıldı. 29,09 EÜ/mg.protein spesifik aktivitesine sahip olan GR enzimi %35,71 verimle 1523 kat saflaştırıldı. Elde edilen veriler ile diklofenak sodyum, benzidamin HCl, polietilen glikol ve ketotifen hidrojen fumarat için % Aktivite-Derişim grafikleri çizilerek inhibisyon etkisi gösteren diklofenak sodyum için IC₅₀ değeri hesaplandı.

Anahtar kelimeler: Glutasyon redüktaz, Diklofenak sodyum, Benzidamin HCl, Polietilen glikol, Ketotifen hidrojen fumarat

Abstract

Diclofenac sodium is a potent agent belonging to the nonsteroidal anti-inflammatory drug class. Its chemical structure contains a phenyl ring, a phenylacetic acid derivative side chain, a secondary amino group, and chlorine atoms. Benzydamine hydrochloride is an indole-based nonsteroidal anti-inflammatory drug. Polyethylene glycol, formed by the regular bonding of ethylene and oxygen units in its molecule, supports its local analgesic and anti-inflammatory effects. Ketotifen hydrogen fumarate is an antiallergic agent and is widely used in the treatment of asthma, prophylaxis, and anaphylactic reactions. This study investigated the in vitro effects

of diclofenac sodium, benzydamine HCl, polyethylene glycol, and ketotifen hydrogen fumarate on the GR enzyme purified from sheep heart tissue.

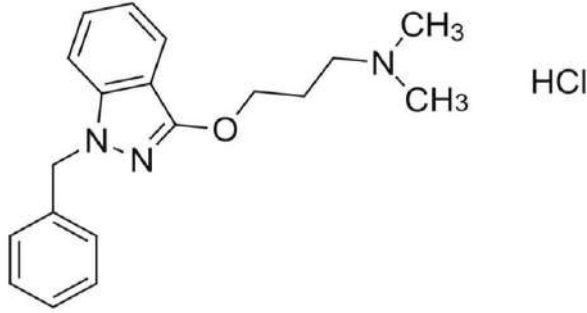
Consequently, %30-70 ammonium sulfate precipitation and 2',5'-ADP Sepharose-4B affinity chromatography methods were used. The GR enzyme, which had a specific activity of 29.09 EU/mg protein, was purified 1523-fold with a yield of %.35.71 Using the obtained data, % Activity-Concentration graphs were drawn for diclofenac sodium, benzydamine HCl, polyethylene glycol, and ketotifen hydrogen fumarate, and the IC₅₀ value for diclofenac sodium, which showed an inhibitory effect, was calculated.

Keywords: Glutathione reductase, Diclofenac sodium, Benzydamine HCl, Polyethylene glycol, Ketotifen hydrogen fumarate

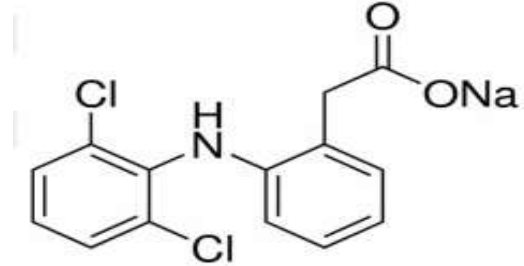
1. GİRİŞ

Diklofenak sodyum, yüksek etkinlik gösteren ve genellikle iyi tolere edebilen bir nonsteroidal anti-enflamatuvar (NSAİ) ilaç olup fenilasetik asit türevi olarak yapısında fenilasetik grubu, sekonder amino grubu ve klor atomları içeren bir fenil halkası bulunur. Kimyasal adı sodyum 2-[2-(2,6-diklorofenil) aminofenil] etonoik asit olan bu bileşik 1970 yılından beri tıbbi kullanımda olup genellikle sodyum veya potasyum tuzu formunda tercih edilir ve iltihabın kontrolünde etkili bir seçenek olarak öne çıkan diklofenak sodyum, steroid içermeyen yapısıyla geniş bir kullanım alanına sahiptir (Gür et al., 2022; Açıkgöz ve ark., 1953). Benzer şekilde indol kökenli bir nonsteroid anti-inflamatuvar ilaç olan Benzidamin hidroklorür (1-benzil-3-[3-(dimetilamino)propoksil]-1H-indazol hidroklorür) lokal iltihapları baskılayarak, ağrıyı hızla gidererek ve ateşi düşürerek etki gösterirken özellikle gargara formunda antimikrobiyal ile antifungal güçleriyle boğaz enfeksiyonu ve ağız yaralarına bir kalkan görevi görür (El-Didamony, 2008). Polietilen glikol (PEG), etilen ve oksijen birimlerinin sırasıyla bağlanmasıyla oluşan halkasal yapı içermeyen bir polimerdir. Hidrofilik özelliklere sahip olması, toksik olmaması, antijenik ve immünojennik etkiler göstermemesi nedeniyle özellikle tıbbi uygulamalarda tercih edilen bir polimerdir (Chen, 2008). H1 reseptörlerini ve inflamatuvar medyatörlerin salınımını spesifik olarak bloke eden ketotifen fumarat [4-(1-metil-4-piperidiliden)-4H-benzo [4,5] siklohepta [1,2-b] tiyofen-10 (9H)-on hidrojen fumarat] antiastmatik ve antianafilaktik bir ilaç olarak kabul edilir (Nam et al., 2012).

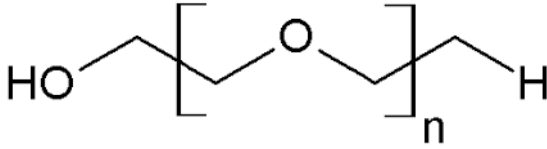
Vücudumuzda, serbest radikaller olarak bilinen kararsız moleküllerin yol açtığı tahribata karşı doğal bir savunma kalkanı mevcuttur. Hücrelerimiz antioksidan mekanizmaları sayesinde bu tehlikeli serbest radikalleri etkisiz hale getirebilir. Bu savunma sisteminin temel taşlarından biri olan glutatyon redüktaz (GR) enzimi NADPH koenzimi ile birlikte okside olmuş glutatyonu yeniden indirgenmiş aktif ve koruyucu formuna dönüştürür (Pai and Schulz, 1982).

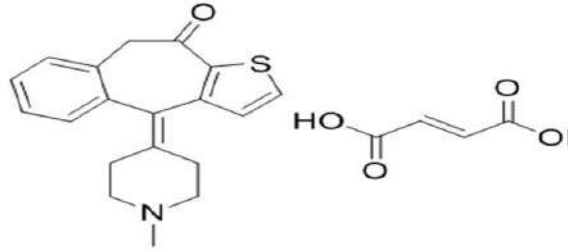
Şekil 1. Benzidamin hidroklorürün açık formülü.
açık formülü

Şekil 2. Diklofenak sodyumun
açık formülü

Şekil 3. Polietilen glikolün açık formülü
fumaratın açık formülü

Şekil 4. Ketotifen hidrogen
fumaratın açık formülü

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Homojenatın Hazırlanması, Amonyum Sülfat Çöktürülmesi ve Diyaliz

Bingöl Et ve Süt Kurumundan temin edilen ve -20°C 'de porsiyonlar halinde saklanan koyun kalp dokusundan 5 g alındı ve küçük parçalara bölündü. Ardından 15 mL homojenat tamponu ilave edilerek homojenizatör kullanılarak süspanse edildi. Elde edilen süspanسیون ependorf tüplerine konularak $15.000 \times \text{g}$ 'de $+4^{\circ}\text{C}$ 'de 45 dakika santrifüj edildi ve sonra çökelek kısmı atılıp süpernatant kısmı kullanarak bir behere alındı. Daha sonra behere alınan süpernatantta %30-70 arasında amonyum sülfat çöktürülmesi yapıldı ve elde edilen çökelek uygun bir tamponda çözülerek diyaliz edildi.

2.2. 2', 5' ADP Sepharose-4B Afinite Kromatografisi

2', 5' ADP sepharose-4B jeli ile paketlenmiş ve dengeleme tamponu ile dengelenmiş kolonunda sırasıyla 45 mL (0,1 M sodyum asetat + 0,5 M NaCl pH: 4,5) ve 45 mL (0,1 M Tris-HCl + 0,5 M NaCl pH: 8,5) tamponlarıyla rejenerasyon işlemi yapıldı. Daha sonra dengeleme tamponu eklenerek dengelendi. Dengeleme sonrası kolona enzim numunesi yüklenerek yıkama işlemine

geçildi. Yıkama işlemi 50 mM KH₂PO₄, 1 mM EDTA, 1 mM DTT ve 80 mM KCl (pH 7,3) içeren tampon ile gerçekleştirildi. Yıkama işleminin tamamlandığı, spektrofotometrede 280 nm'de elüat ve yıkama tamponlarının absorbanlarının yaklaşık olarak eşitlenmesi ile doğrulandı. Yıkama işlemi sonrası kolona 50 mM KH₂PO₄, 1 mM EDTA, 1 mM GSH ve 0,5 mM NADPH (pH 7,3) içeren elüsyon tamponu uygulanarak enzim elüe edildi. Elüatlar 1,5 mL olacak şekilde tüplere alındı. Daha sonra her bir tüpte enzim aktivitesi ölçüldü.

2.3. Protein Tayini

Protein tayini, Bradford yöntemine göre gerçekleştirildi. Bu yöntemde negatif yüklü Coomassie Brilliant Blue G-250 boyasının sülfonik asit grubu, proteindeki amino asitlerin pozitif yüklü NH₃⁺ gruplarıyla stabil bir bağ oluşturur. Oluşan boya ve protein kompleksi mavi renk verir ve spektrofotometrede 595 nm'de ölçüm yapılır.

2.4. Aktivite Ölçümü

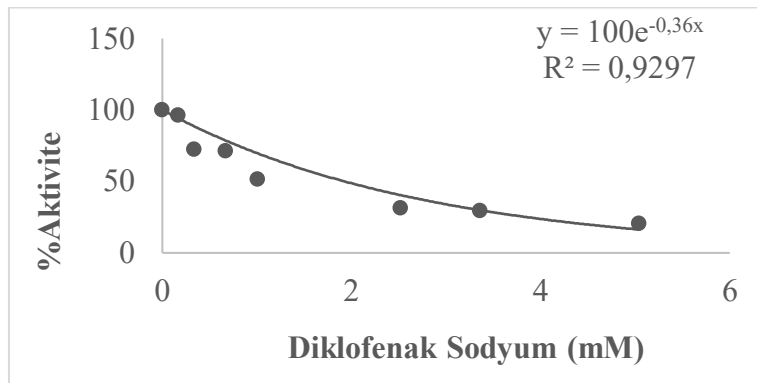
Enzim aktivitesi Beutler yöntemine göre NADPH miktarındaki azalmaya bağlı olarak spektrofotometrede 340 nm'de 3 dk boyunca ölçüldü.

2.5. Kinetik Çalışmalar

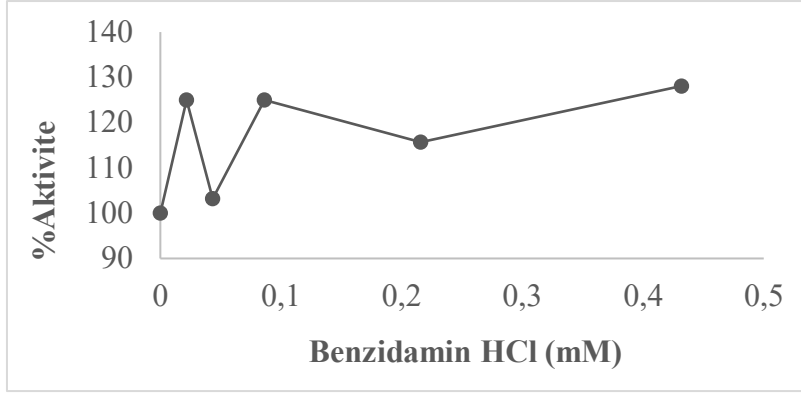
Diklofenak sodyum, benzidamin HCl, polietilen glikol ve ketotifen hidrojen fumarat bileşiklerinin GR üzerinde etkileri incelendi. Enzim aktiviteleri, sabit substrat ve farklı bileşik konsantrasyonlarında ölçüldü.

3. BULGULAR

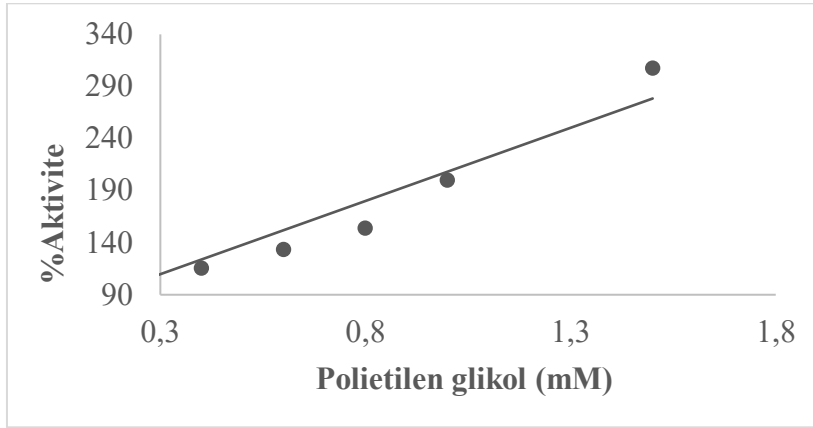
Diklofenak sodyum, benzidamin HCl, polietilen glikol ve ketotifen hidrojen fumarat bileşiklerinin koyun kalp dokusundan saflaştırılan glutatyon redüktaz enzimi üzerindeki etkileri Tablo 1, Tablo 2, Şekil 5, Şekil 6, Şekil 7 ve Şekil 8'de gösterildi.

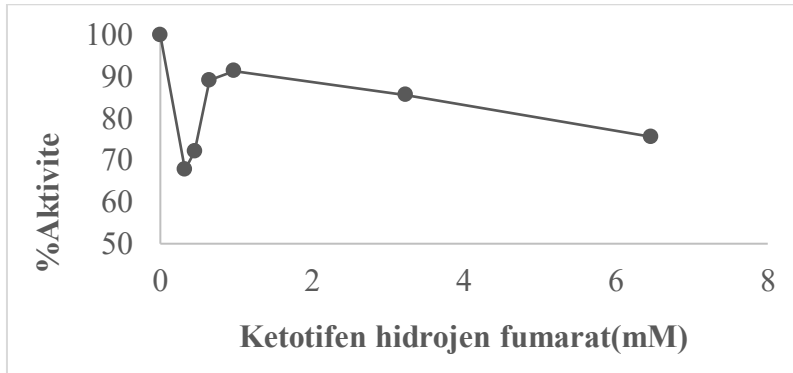
Şekil 5. Koyun kalp dokusundaki saflaştırılan GR enzimi için çizilen %Aktivite-Diklofenak sodyum grafiği

Şekil 6. Koyun kalp dokusundaki saflaştırılan GR enzimi için çizilen %Aktivite-Benzidamin HCl grafiği

Şekil 7. Koyun kalp dokusundaki saflaştırılan GR enzimi için çizilen %Aktivite-Polietilen glikol grafiği.

Şekil 8. Koyun kalp dokusundaki saflaştırılan GR enzimi için çizilen %Aktivite-Ketotifen hidrojen fumarat grafiği

Tablo 1. Seçilen bazı farmasötik bileşiklerin IC₅₀ değerleri

Seçilen Farmasötik Bileşikler	IC ₅₀ (mM)
Diklofenak sodyum	1,925
Benzidamin HCl	Stabil bir etki yok
Polietilen glikol	Aktivasyon
Ketotifen hidrojen fumarat	Stabil bir etki yok

Tablo 2. Saflaştırma basamağı

<i>Numune türü</i>	<i>Toplam hacim (mL)</i>	<i>Aktivite (EÜ/mL)</i>	<i>Protein (mg/mL)</i>	<i>Toplam Protein (mg)</i>	<i>Toplam Aktivite</i>	<i>Spesifik Aktivite (EÜ/mg protein)</i>	<i>%Verim</i>	<i>Saflaştırma Katsayısı</i>
Homojenat	12,5	0,0168	0,8760	10,95	0,210	0,0191	100	1
Amonyum sülfat çöktürmesi	2	0,0418	0,5686	1,137	0,083	0,0729	39,52	3,81
Afinite kromatografisi	4	0,419	0,0144	0,0576	0,075	29,09	35,71	1523

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Diklofenak sodyum, nonsteroidal antienflamatuvar bir ilaçtır ve yapısında fenilasetik grubu, sekonder amino grubu ile klor atomları taşıyan bir fenil halkası bulunmaktadır. Benzydamin hidroklorür indol kökenli bir nonstroid antienflamatuvar ilaç olup, etilen ve oksijen birimlerinin bağlanmasıyla oluşturulan halkasal olmayan polietilen glikol yapısına sahiptir. Ketotifen hidrojen fumarat ise astım ve anafilaksi tedavisinde kullanılan bir anti-alerji ajanıdır. Çalışmamızda koyun kalp dokusundan GR enzimini saflaştırılmak için %30-70 arası amonyum sülfat çöktürülmesi, 2', 5' ADP sepharose-4B afinite yöntemi kullanıldı. Elde edilen saflaştırma sonuçları Tablo 2'de gösterildi. Tablo 2'de görüldüğü gibi 29,09 EÜ/mg. protein spesifik aktivitesine sahip GR enzimi %35,71 verimle 1523 kat saflaştırılmıştır.

Çalışmamızda diklofenak sodyum, benzydamin hidroklorür, polietilen glikol ve ketotifen hidrojen fumarat ilaçlarının koyun kalp dokusundan saflaştırılan GR enzimi üzerindeki etkisi araştırıldı ve sonuç olarak Şekil 5, Şekil 6, Şekil 7 ve Şekil 8'deki gibi %Aktivite-(mM) grafiği çizildi.

Şekil 5'teki diklofenak sodyum ilacının %Aktivite-Diklofenak sodyum (mM) grafiğine göre koyun kalp dokusunda elde edilen GR enziminin inhibe edildiği görülmektedir. Grafik yardımıyla IC₅₀ değeri 1,925 mM olarak hesaplandı (Tablo 1). Zhu ve Zhang (2012) yaptıkları çalışmada farelere 50 mg/kg dozunda diklofenak ilacı vererek barsak epitelindeki p450 enzimlerinin üzerindeki aktivitesinin azaldığını tespit etmişlerdir. Bir diğer çalışmada ise Çoban ve arkadaşları (2022) koyun dalak dokusunda saflaştırılan GR enzimi üzerine diklofenak sodyumun etkisini araştırmışlardır. Bu enzim üzerinde inhibisyon etkisi görüldüğünü ve IC₅₀ değerinin de 6,55 mM olduğunu tespit etmişlerdir. Swiacka ve arkadaşları (2022) yaptıkları araştırmada midyelere (*Mytilus Trossulus*) yedi gün boyunca diklofenak ilacı verilmiş ve antioksidan enzimlerden GST, CAT ve AchE'de herhangi bir değişiklik olmadığını ancak GR enzim aktivitesinde azalma olduğunu bulmuşlardır.

Şekil 6'daki benzydamin HCl ilacının %Aktivite - (mM) grafiğine göre koyun kalp dokusunda elde edilen GR enzime herhangi bir stabil etkisinin görünmediği bulundu

Şekil 7'de ise polietilen glikol ilacının %Aktivite - (mM) grafiğine göre koyun kalp dokusunda saflaştırılan GR enzimini aktivite edildiğini görülmüştür. Yapılan literatür araştırmalarda Physiol'un (1989) bir çalışmasında sıçan akciğer dokusundan elde edilen süperoksit dismutaz ve katalaz enzimleri üzerine polietilen glikolün etkisine bakılmış ve söz konusu enzim aktivitelerinin arttığı görülmüştür.

Şekil 8'deki ketotifen hidrojen fumarat ilacının %Aktivite - (mM) grafiğine göre koyun kalp dokusunda saflaştırılan GR enzimi üzerine herhangi bir stabil etkinin olmadığı görülmektedir.

5. KAYNAKLAR

Açıkgöz, M., Kaş, H.S. ve Hıncal, A.A. (1994). Diklofenak sodyum. Farmasötik Bilimler Dergisi, 19:37-47.

Chen, J. (2008). Molecular recognition in terms of a dimensionless index.2. thermodynamic patterns of intramolecular interactions of PEG and its alcohol substrates. Journal of Physical Chemistry, 112, 1706.1711.

- Çoban, Ç., Temel, Y. and Çiftci, M. (2022). In vitro effects of diclofenac sodium on glucose-6-phosphate dehydrogenase and glutathione reductase enzymes purified from sheep spleen tissue. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 12(3):1624-1634.
- El-Didamony, A.M. (2008). Spectrophotometric determination of benzydamine HCl, levamisole HCl and mebeverine HCl through ion-pair complex formation with methyl orange. *Spectrochimica Acta Part A*, 69:770-775.
- Gür, C., Kandemir, Ö. and Kandemir, F. (2022). Evaluation of the effects of chrysin on diclofenac-induced cardiotoxicity in rats by the makers of oxidative stress, endoplasmic reticulum stress and apoptosis. *Kocatepe Vet.J.*, 15(2):151-160.
- Nam, K.D., Tak, S.K., Park, J.S., Cho, M.H., Yim, S.V., Shim, W.S., Cho, H.S., Park, M.S. and Lee, K.T. (2012). Bioequivalence assessment of fumatifen tablet to zaditen tablet (ketotifen fumarat 1 mg) by liquid chromatography tandem mass spectrometry. *Journal Pharmaceutical Investigation*, 42:221-228.
- Pai, E. F. and Schulz, G. E. (1982). The catalytic mechanism of glutathione reductase as derived from X-Ray diffraction analyses of reaction intermediates. *The Journal of Biological Chemistry*, 258(3), 1752-1757.
- Swiacka, K., Maculewicz, J., Swiezak, J., Caban, M. and Smolarz, K. (2022). A multi-biomarker approach to assess the toxicity of diclofenac and 4-OH diclofenac in *Mytilus trossulus* mussels-first evidence of diclofenac metabolite impact on molluscs. *Environmental Pollution*, 315:120384
- White, C., Jackson, J.J., Abuchowshi, A., Kazo, G.M., Mimmack, R.F., Berger, E.M., Feeman, B.A., Mccord, J.M. and Repine, J.E. (1989). Polyethylene glycol-attached antioxidant enzymes decrease pulmonary oxygen toxicity in rats. *J.Appl.Physiol.* 66(2):584-590.
- Zhu, Y. and Zhang, Q.Y. (2012). Role of intestinal cytochrome P450 enzymes in diclofenac-induced toxicity in the small intestine. *Journal of Pharmacology and Experimental Therapeutics*, 343(2):362-370.

**IN VITRO EFFECTS OF POTASSIUM IODIDE, MAGNESIUM SULFATE
HEPTAHYDRATE, ZINC ACETATE DIHYDRATE, AND SODIUM CITRATE
DIHYDRATE ON GLUTATHIONE REDUCTASE ENZYME PURIFIED FROM
SHEEP HEART TISSUE**

**KOYUN KALP DOKUSUNDAN SAFLAŞTIRILAN GLUTATYON REDÜKTAZ
ENZİMİ ÜZERİNE POTASYUM İYODÜR, MAGNEZYUM SÜLFAT
HEPTAHİDRAT, ÇİNKO ASETAT DİHİDRAT, SODYUM SİTRAT DİHİDRAT
BİLEŞİKLERİNİN İN VİTRO ETKİLERİ**

Cansu BULAK¹, Mehmet ÇİFTÇİ²

¹Bingöl Üniversitesi, FBE - 0009-0002-8939-2567

²Prof.Dr., Bingöl Üniversitesi, Veteriner Fakültesi - 0000-0002-1748-3729

Özet

Bu çalışmada potasyum iyodür (KI), magnezyum sülfat heptahidrat ($MgSO_4 \cdot 7H_2O$), çinko asetat dihidrat ($Zn(CH_3COO)_2 \cdot 2H_2O$) ve sodyum sitrat dihidrat ($Na_3C_6H_8O_7 \cdot 2H_2O$) bileşiklerinin koyun kalp dokusundaki GR enziminin etkisi üzerindeki etkileri in vitro olarak araştırıldı. Saflaştırma işleminde %30-70 arası amonyum sülfat çöktürmesi ve 2', 5'- ADP Sepharose-4B afinite kromatografi yöntemleri kullanıldı. Çalışmada elde edilen verilerle potasyum iyodür, magnezyum sülfat heptahidrat, çinko asetat dihidrat ve sodyum sitrat dihidrat için % Aktivite-Derişim grafikleri çizildi. Elde edilen sonuçlara göre inhibisyon etkisini gösteren magnezyum sülfat heptahidrat ve çinko asetat dihidrat sırasıyla IC_{50} değerleri 8,88 mM ve 0,937 mM olarak bulundu. Potasyum iyodür ve sodyum sitrat dihidrat ise kullanıldıkları konsantrasyon aralığında aktivasyon etkisi gösterdi.

Anahtar kelimeler: Glutatyon redüktaz, Potasyum iyodür, Magnezyum sülfat heptahidrat, Çinko asetat dihidrat, Sodyum asetat dihidrat

Abstract

This study investigated the in vitro effects of potassium iodide (KI), magnesium sulfate heptahydrate ($MgSO_4 \cdot 7H_2O$), zinc acetate dihydrate ($Zn(CH_3COO)_2 \cdot 2H_2O$), and sodium citrate dihydrate ($Na_3C_6H_8O_7 \cdot 2H_2O$) on the GR enzyme in sheep heart tissue. Purification was carried out using 30-70% ammonium sulfate precipitation and 2', 5'-ADP Sepharose-4B affinity chromatography. Using the data obtained in the study, % Activity-Concentration graphs were plotted for potassium iodide, magnesium sulfate heptahydrate, zinc acetate dihydrate, and sodium citrate dihydrate. According to the results, magnesium sulfate heptahydrate and zinc acetate dihydrate exhibited inhibitory effects, with IC_{50} values of 8.88 mM and 0.937 mM, respectively. Potassium iodide and sodium citrate dihydrate exhibited activation effects in the concentration ranges used.

Keywords: Glutathione reductase, Potassium iodide, Magnesium sulfate heptahydrate, Zinc acetate dihydrate, Sodium acetate dihydrate

1. GİRİŞ

Potasyum iyodür (KI), 19. Yüzyılın başlarında Fransa’da, Napolyon dönemi savaş hazırlıkları sırasında keşfedildi. En pratik ve hızlı kullanım şekli satüre potasyum iyodür solüsyonu olarak ağızdan alınmasıdır. Bu şekilde verildiğinde çok hızlı emilir, kısa sürede tiroid bezi, tükürük bezleri, koroid pleksus ve plasenta gibi dokulara dağıtılır. Büyük oranda böbrek yoluyla vücuttan atılır. İnflamatuvar deri hastalıklarındaki tedavi edici etkisi bir şekilde aydınlatılmamış olsa da immün modülasyon yoluyla gerçekleştiği kabul edilmiştir (Türsen ve Türsen, 2012). Magnezyum sülfat heptahidrat, kimyasal formülü $MgSO_4 \cdot 7H_2O$ olan magnezyum katyonu (Mg^{+2}) ile sülfat anyonunun (SO_4^{-2}) birleşiminde oluşan inorganik tuzdur. Halk arasında epsom tuzu veya İngiliz tuzu olarak bilinir (Hutchinson et al., 2007). Çinko asetat dihidrat ($Zn(CH_3COO)_2 \cdot 2H_2O$) beyaz, hafif sirke kokulu kristal toz ve suda oldukça yüksek çözünürlüğe sahiptir (Lee, 2018). Sodyum sitrat dihidrat ($Na_3C_6H_8O_7 \cdot 2H_2O$) 294 g/mol molekül ağırlığına sahip kokusuz beyaz kristalli toz olup nötre yakın yüksek pH tamponlama gücüne sahiptir. Bu özelliklere bakılarak tıpta ve gıda endüstrisine kadar geniş bir alana sahip olan kimyasal bileşendir (Allen, 2011).

Vücudumuz reaktif oksijen türleri (ROS) olarak bilinen serbest radikallerin yol açtığı oksidatif hasara karşı güçlü bir antioksidan savunma sistemi vardır. Glutasyon, indirgenmiş hali (GSH) ile okside olmuş disülfid formu (GSSG) arasında bir redoks döngüye girer. Glutasyon redüktaz (GR) enzimi NADPH koenzimi ile birlikte okside olmuş glutatyonu (GSSG) yeniden indirgenmiş glutatyon (GSH) dönüşür (Pai and Schulz, 1982).

2. YÖNTEM

1. Homojenatın Hazırlanması, Amonyum Sülfat Çöktürülmesi ve Diyaliz

Bingöl Et ve Süt Kurumundan temin edilen ve $-20^{\circ}C$ ’de porsiyonlar halinde saklanan koyun kalp dokusundan 5 g alındı ve küçük parçalara bölündü. Ardından 15 mL homojenat tamponu ilave edilerek homojenizatör kullanılarak süspanse edildi. Elde edilen süspanسیون ependorf tüplerine konularak 15.000 xg’de $+4^{\circ}C$ ’de 45 dakika santrifüj edildi ve sonra çökelek kısmı atılıp süpernatant kısmı kullanarak bir behere alındı. Daha sonra behere alınan süpernatantta %30-70 arasında amonyum sülfat çöktürülmesi yapıldı ve elde edilen çökelek uygun bir tamponda çözülerek diyaliz edildi.

2. 2', 5' ADP Sepharose-4B Afinite Kromatografisi

2', 5' ADP sepharose-4B jeli ile paketlenmiş ve dengeleme tamponu ile dengelenmiş kolon sırasıyla 45 mL (0,1 M sodyum asetat + 0,5 M NaCl pH: 4,5) ve 45 mL (0,1 M Tris-HCl + 0,5 M NaCl pH: 8,5) tamponlarıyla rejenerasyon işlemi yapıldı. Daha sonra dengeleme tamponu ekleyerek dengelendi. Dengeleme sonrası kolona enzim numunesi yüklenerek yıkama işlemine geçildi. Yıkama işlemi 50 mM KH_2PO_4 , 1 mM EDTA, 1 mM DTT ve 80 mM KCl (pH 7,3)

içeren tampon ile gerçekleştirildi. Yıkama işleminin tamamlandığı, spektrofotometrede 280 nm’de elüat ve yıkama tamponlarının absorbanlarının yaklaşık olarak eşitlenmesi ile doğrulandı. Yıkama işlemi sonrası kolona 50 mM KH_2PO_4 , 1 mM EDTA, 1 mM GSH ve 0,5 mM NADPH (pH 7,3) içeren elüsyon tamponu uygulanarak enzim elüe edildi. Elüatlar 1,5 mL olacak şekilde tüplere alındı. Daha sonra her bir tüpte enzim aktivitesi ölçüldü.

3. Protein Tayini

Protein tayini, Bradford yöntemine göre gerçekleştirildi. Bu yöntemde negatif yüklü Coomassie Brilliant Blue G-250 boyasının sülfonik asit grubu, proteindeki amino asitlerin pozitif yüklü NH_3^+ gruplarıyla stabil bir bağ oluşturur. Oluşan boya ve protein kompleksi mavi renk verir ve spektrofotometrede 595 nm’de ölçüm yapılır.

4. Aktivite Ölçümü

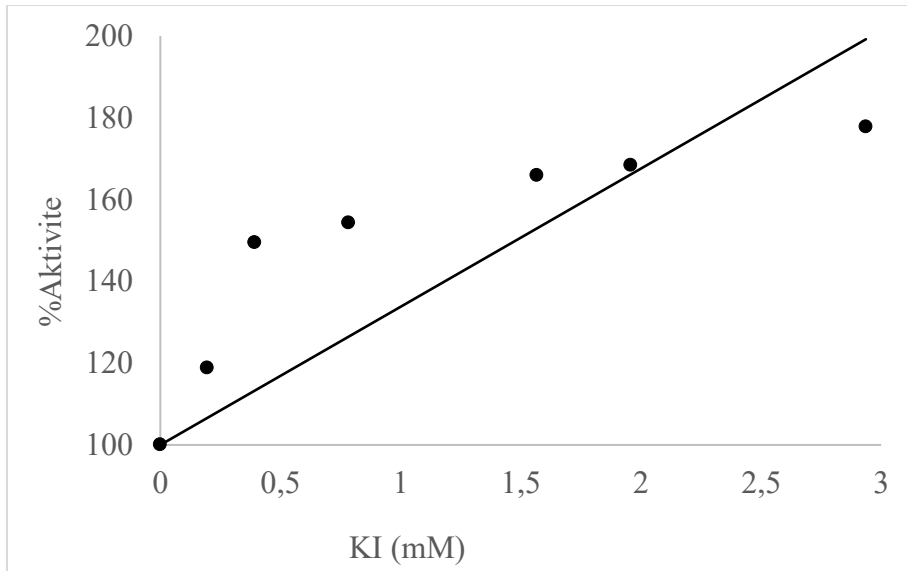
Enzim aktivitesi Beutler yöntemine göre NADPH miktarındaki azalmaya bağlı olarak spektrofotometrede 340 nm’de 3 dk boyunca ölçüldü.

5. Kinetik Çalışmalar

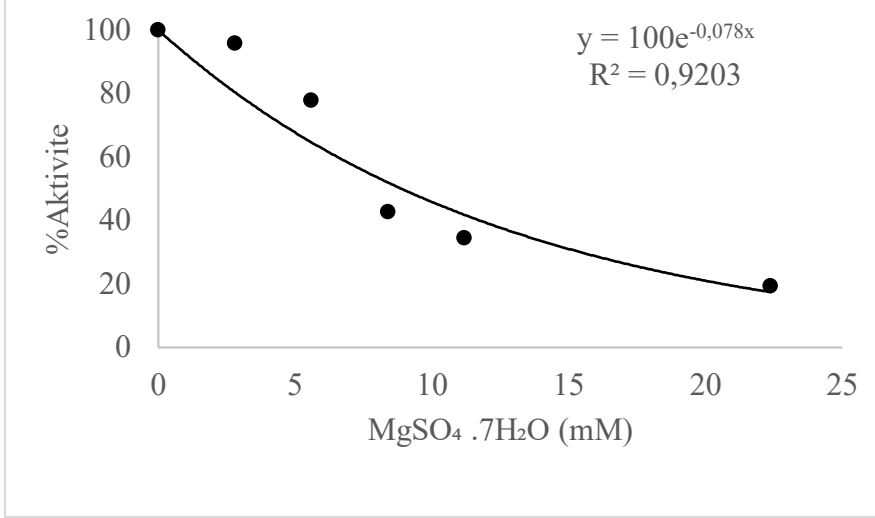
Potasyum iyodür, magnezyum sülfat heptahidrat, çinko asetat dihidrat ve sodyum sitrat dihidrat bileşiklerinin GR üzerinde etkileri incelendi. Enzim aktiviteleri, sabit substrat ve farklı bileşik konsantrasyonları ölçüldü.

3. BULGULAR

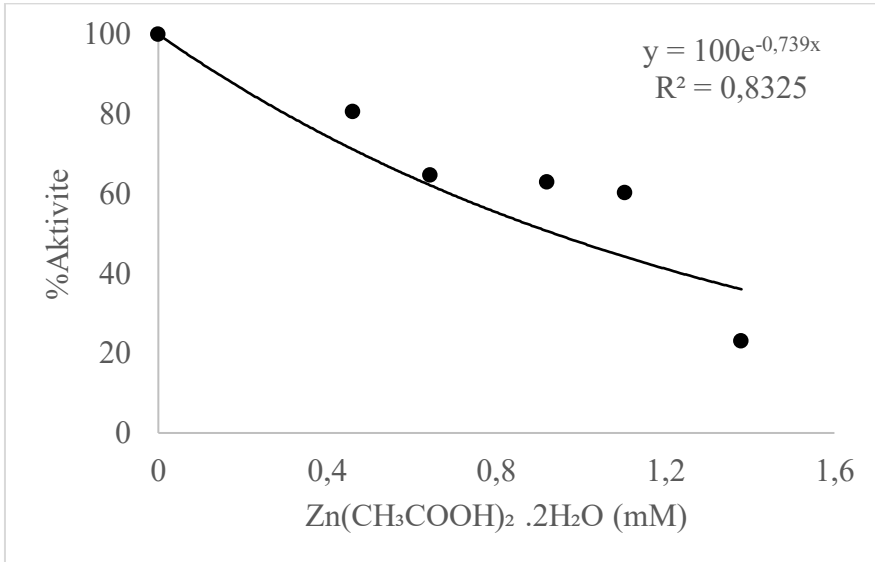
Potasyum iyodür, magnezyum sülfat heptahidrat, çinko asetat dihidrat ve sodyum sitrat bileşiklerinin koyun kalp dokusundan saflaştırılan glutatyon redüktaz enzimi üzerinde etkilerinde elde edilen veriler Tablo 1, Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3 ve Şekil 4’te gösterildi.

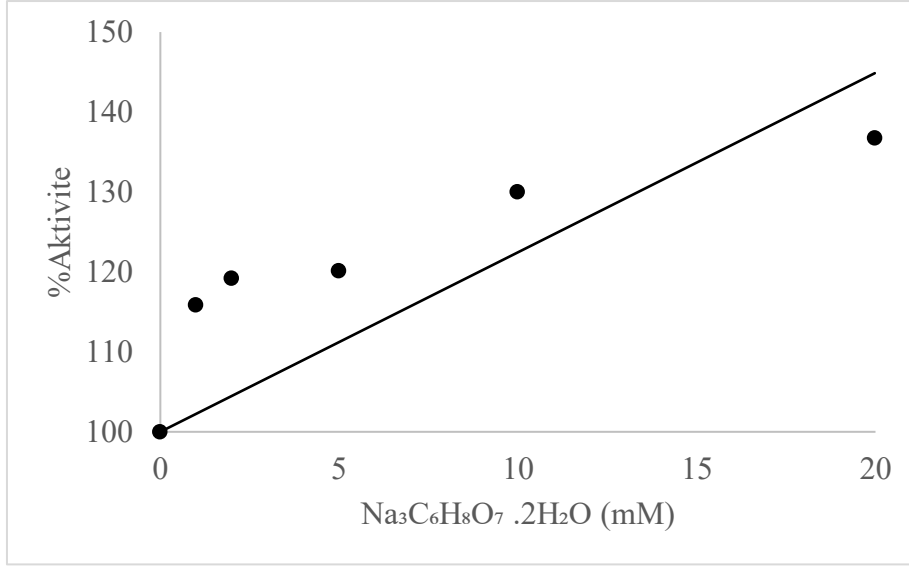
Şekil 1. Koyun kalp dokusundaki saflaştırılan GR enzimi için çizilen %Aktivite-Potasyum iyodür grafiği

Şekil 2. Koyun kalp dokusundaki saflaştırılan GR enzimi için çizilen %Aktivite-Magnezyum sülfat heptahidrat grafiği

Şekil 3. Koyun kalp dokusundaki saflaştırılan GR enzimi için çizilen %Aktivite-Çinko asetat dihidrat grafiği

Şekil 4. Koyun kalp dokusundaki saflaştırılan GR enzimi için çizilen %Aktivite-Sodyum sitrat dihidrat grafiği

Tablo 1. Seçilen bazı bileşiklerin IC₅₀ değerleri

SEÇİLEN BAZI BİLEŞİKLER	IC ₅₀ (MM)
Potasyum İyodür	Aktivasyon
Magnezyum sülfat heptahidrat	8,88
Çinko asetat dihidrat	0,937
Sodyum sitrat dihidrat	Aktivasyon

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, koyun kalp dokusundan glutatyon redüktaz (GR) enziminin saflaştırılması amacıyla %30-70 arası amonyum sülfat çöktürmesi uygulanmış, ardından 2',5'-ADP Sepharose-4B afinite kromatografisi kullanılarak enzim saflaştırılmıştır. Saflaştırılan GR enzimi üzerinde potasyum iyodür, magnezyum sülfat heptahidrat, çinko asetat dihidrat ve sodyum sitrat dihidratın etkileri incelenmiş; elde edilen verilere dayanarak Şekil 1, 2, 3 ve 4'te %Aktivite-konsantrasyon (mM) grafikleri oluşturulmuştur. Ayrıca Tablo 1'de söz konusu bileşiklere ait IC₅₀ değerleri hesaplanmıştır.

Şekil 1'e göre, potasyum iyodürün koyun kalp dokusundan elde edilen GR enzimi üzerinde aktivatör etki gösterdiği belirlenmiştir. Bu çalışma ile ilgili olarak Olgun ve arkadaşları (2016), normal koşullarda yetiştirilen buğdaylara potasyum iyodür uygulamış, mineral madde, amino asit ve organik madde içeriğinde olumlu yönde artışlar gözlemlemiştir.

Şekil 2'de magnezyum sülfat heptahidratın GR enzimi üzerinde inhibitör etki gösterdiği ve IC₅₀ değerinin 8,88 mM olduğu görülmektedir. Çoban ve Çiftci (2022), MgCl₂ bileşiğinin koyun

dalak dokusundan saflaştırılan GR enzimi üzerinde inhibisyona yol açtığını ve IC₅₀ değerinin 173 mM olduğunu bildirmiştir.

Şekil 3'te çinko asetat dihidratın GR enzimi üzerinde inhibisyon etkisi gösterdiği ve IC₅₀ değerinin 0,937 mM olarak hesaplandığı görülmektedir. Maret ve arkadaşları (1999), çinko ve farklı çinko formlarının bazı enzimler üzerinde nanomolar düzeyde inhibisyon oluşturduğunu rapor etmişlerdir. Kırıcı ve arkadaşları (2017), Capoeta trutta böbrek dokusundan saflaştırılan GR enzimi üzerinde Zn²⁺ iyonunun inhibisyon oluşturduğunu ve IC₅₀ değerinin 0,519 mM olduğunu bildirmişlerdir. Benzer şekilde Karagözoğlu ve Çiftci (2017), tavuk böbreği dokusundaki GR enzimi üzerinde Zn²⁺ inhibisyonu gözlemlemiş ve IC₅₀ değerini 0,191 mM olarak hesaplamıştır. Çalışmamızda elde edilen IC₅₀ değeri (0,937 mM), literatürdeki bazı değerlerden farklı olmakla birlikte, Kırıcı ve arkadaşları (2017) tarafından bildirilen değere daha yakın bulunmuştur.

Şekil 4'e göre, sodyum sitrat dihidratın GR enzimi üzerinde aktivatör etki gösterdiği belirlenmiştir. Haghparast ve arkadaşları (2010), gökkuşağı alabalığında (*Oncorhynchus mykiss*) sodyum asetat, sodyum sitrat ve sodyum laktat uygulamalarının lipid oksidasyon hızına etkilerini incelemiş ve sodyum sitratın antioksidan özellik gösterdiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca Abdel-Salam ve arkadaşları (2014), farelerde sitrik asidin endotoksin kaynaklı beyin ve karaciğer oksidatif stresine etkisini araştırmış ve sitrik asidin bazı enzim aktivitelerini artırdığını rapor etmişlerdir.

5. KAYNAKLAR

Abdel-Salam O.M.E., Youness, E.R., Mohammed N.A., Youssef Morsy, S.M., Omara, E.A. and Sleem, A.A. (2014). Citric acid effects on brain and liver oxidative stress in lipopolysaccharide-treated mice. *Journal Of Medicinal Food*, 17(5):588-598.

Allen Jr, L.V. (2011). Citric acid, potassium citrate and sodium citrate solution. *International Journal of Pharmaceutical Compounding*, 15(4):335.

Çoban, Ç. ve Çiftci, M. (2022, Aralık 10-13). Bazı bileşiklerin koyun dalak dokusundan saflaştırılan glutatyon redüktaz enzimi üzerine in vitro etkileri. 1st International Conference on Scientific and Academic Research, Konya, Türkiye.

Haghparast, H., Kashiri, H., Shabanpour B. and Pahlavani, M.H. (2010). Antioxidant properties of sodium acetate, sodium citrate and sodium lactate on lipid oxidation in rainbow trout (*Onchorhynchus mykiss*) sticks during refrigerated storage (4°C). *Iranian Journal of Fisheries Sciences*, 9(1): 73-86.

Hutchinson, J.P., Evenhuis, C.J., Johns, C., Kazarian, A.A. and Breadmore M.C. (2007). Identification of inorganic improvised explosive devices by analysis of postblast residues using portable capillary electrophoresis instrumentation and indirect photometric detection with a light-emitting diode. *Analytical chemistry*, 79:7005:13.

Karagözoğlu, Y. ve Çiftci M. (2017). Bazı metal iyonlarının tavuk böbreğinde saflaştırılan glutatyon redüktaz enzimi üzerine in vitro etkilerinin araştırılması. *Tr. Doğa ve Fen Derg.*, 6(1), 24-30.

Kırıcı, M., Kairıcı, M. and Atamanalp M. (2017). In vitro Inhibition effects of some metal ions on glutathione reductase purified from capotetrutta kidney. Research Bulletin, 4:385-394.

Lee, S.R. (2018). Critical role of zinc as either an antioxidant or a prooxidant in cellular systems. Oxidative Medicine and Cellular Longevity, 1-11.

Maret, W., Jacob, C., Vallee, B.L. and Fischer, E.H. (1999). Inhibitory sites in enzymes zinc removal and reactivation by thionenin. Proc.Natl. Acad. Sci. USA, 96:1936-1940.

Olgun, M., Başçiftçi, Z.B., Ayter, N.G., Turan, M., Aydın, D., Şaban, Z., Sönmez, A.C. ve Koyuncu, O. (2016). Potasyum iyodür uygulamasının ekmeklik buğday çeşitlerinin biyokimyasal özellikleri üzerine etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 11(2):46-60.

Pai, E. F. and Schulz, G. E. (1982). The catalytic mechanism of glutathion reductase as derived from X-Ray diffraction analyses of reaction intermediates. The Journal of Biological Chemistry, 258(3), 1752-1757.

Türsen, Ü. ve Türsen B. (2012). Potasyum iyodür ve dermatoloji. Dermatoz, 3(3):114-119.

FARE SİTRAT SENTAZ ENZİMİ İÇİN cDNA PRİMERLERİNİN DİZAYN EDİLMESİ

Mehmet ÇİFTÇİ

Bingöl Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, 0000-0002-1748-3729

ÖZET

Sitrat sentaz (E.C. 2.3.3.1); hemen hemen tüm organizmalarda bulunmaktadır. Bu enzim TCA döngüsünün kilit noktasında hız belirleyici bir enzimdir ve ilgili döngünün ilk reaksiyonu olan;

Asetil CoA + Okzalasetat + H₂O → Sitrat + CoA + H⁺ tepkimesini katalizler.

Sitrat sentaz enzimi, ökaryotik hücrelerin mitokondri matriksinde işlev görmesine rağmen, mitokondriyal DNA tarafından değil, nükleer DNA tarafından kodlanmaktadır. Protein, sitoplazmik ribozomlarda sentezlendikten sonra özgül taşıma mekanizmaları aracılığıyla mitokondri matriksine yönlendirilir. Bu bilgilere bakıldığında sitrat sentaz enziminin metabolizma için ne derece hayati bir enzim olduğu açıktır.

Çalışmamızda yukarıda önemi belirtilen bu önemli enzim için aşağıda verilen web tabanları kullanılarak biri temel spesifik primer ve dördü de yedek primer çifti olmak üzere spesifik cDNA primer çiftleri dizayn edilerek bilimin hizmetine sunuldu.

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/nucleotide/>,

https://blast.ncbi.nlm.nih.gov/Blast.cgi?PROGRAM=blastn&PGE_TYPE=BlastSearch&LINK_LOC=blasthome,<https://primer3.ut.ee/>,

<http://insilico.ehu.es/tm.php?primer=AATTCCGGATCccggaatt&basic=1&NearestNeighbor=1&cp=200&cs=50&cmg=0>

Anahtar Kelimeler: Sitrat Sentaz, cDNA, primer

1. GİRİŞ

Trikarboksilik asit (TCA) döngüsünde, dört karbonlu bir bileşik olan okzalasetat, iki karbonlu bir asetil birimi taşıyan asetil-KoA ile kondense olarak altı karbonlu bir trikarboksilik asit olan sitratı oluşturur. Sitrat daha sonra ardışık reaksiyonlar sonucu dekarboksilasyona uğrayarak beş karbonlu α -ketoglutarata dönüşür. α -ketoglutaratın oksidatif dekarboksilasyonu sonucunda ise dört karbonlu dikarboksilik asit olan süksinat meydana gelir. Süksinat, bir dizi oksidasyon basamağından geçerek yeniden okzalasetata çevrilir ve böylece döngü tamamlanır. Bu süreçte döngüye asetil birimi şeklinde giren iki karbon atomu, iki molekül karbondioksit (CO_2) olarak sistemden uzaklaşır. Asetil grubu kimyasal olarak asetik asitteki (CH_3COOH) asetil kısmına denktir. Asetik asitte karbonların toplam oksidasyon değeri sıfırken, karbondioksite dönüştüklerinde toplam değerlik +8 olur; yani bu süreçte sekiz elektron dışarıya verilmiştir. Bu elektronlar metabolizmada elektron taşıyıcı işlevi gören bileşiklere aktarılır. Gerçekten de altı elektron NAD^+ moleküllerine, iki elektron ise FAD 'ye transfer edilir. Böylece döngü boyunca üç NADH ve bir FADH_2 oluşur. Bu indirgenmiş koenzimler, elektron taşıma zincirinde oksijen tarafından yeniden oksitlenirken yaklaşık 11 ATP eşdeğeri enerji üretirler. Ayrıca, döngü sırasında bir molekül yüksek enerjili fosfat bağı içeren GTP sentezlenir. TCA döngüsü, sitrat sentaz enziminin katalizlediği ilk basamakla başlar. Bu adımda okzalasetat, asetil-KoA'nın asetil grubuyla birleşerek sitratı oluşturur [1,2,3,4,5]. Çalışmamızda bu önemli enzim için bilimsel çalışmalarda kullanılmak üzere biri temel spesifik primer ve dördü de yedek primer çifti olmak üzere spesifik cDNA primer çiftleri dizayn edilerek bilimin hizmetine sunuldu.

2. UYGULAMALAR

Çalışmada dizayn edilecek primerlerin en iyi şekilde dizayn edilebilmesi için öncelikle fare sitrat sentaz enziminin mRNA'sı Şekil 1'den görüldüğü gibi “<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/nuccore>” [6] web sitesinin okla gösterilen boşluğuna “Nucleotide” ve “Mus musculus citrate synthase” yazılarak “search” tuşuna basıldı. İşlem sonucunda Şekil 1'den de görüldüğü gibi fare sitrat sentaz enziminin mRNA'sı ilk sırada ekrana gelmiş oldu. Bu sıralamalardaki mRNA'lar tek tek incelenerek fare sitrat sentaz enziminin en uzun mRNA dizisi alınarak sonraki işlemlere devam edildi.

The screenshot displays the NCBI Nucleotide search interface. The search bar contains 'Mus musculus citrate synthase' and 'Nucleotide'. The results are sorted by default order. The first three results are:

- Mus musculus mRNA for citrate synthase, complete cds**
1,395 bp linear mRNA
Accession: AB056479.1 | GI: 15341205
Links: Protein, Taxonomy, GenBank, FASTA, Graphics
- Mus musculus citrate synthase (CS) mRNA, partial cds**
668 bp linear mRNA
Accession: DQ403125.1 | GI: 69574064
Links: Protein, PubMed, Taxonomy, GenBank, FASTA, Graphics
- Mus musculus citrate synthase mRNA (cDNA clone MGC:6896 IMAGE:2655044), complete cds**
2,845 bp linear mRNA
Accession: BC029754.1 | GI: 20987214
Links: Protein, PubMed, Taxonomy, GenBank, FASTA, Graphics

The third item is highlighted with a red arrow. The page also shows a 'RefSeq Sequences' section and a 'Recent activity' section.

Şekil 1. Mus musculus sitrat sentazenziminin mRNA sekansı

Üçüncü sıradaki mus musculus sitrat sentaz enziminin mRNA sekansına girildiğinde Şekil 2 ve Şekil 3'teki durumlar elde edildi. Mus musculus sitrat sentaz enziminin spesifik bölgelerinin bulunabilmesi için Şekil 3'te bulunan mRNA bilgileri incelenerek CDS kısmına girildi.

GenBank - Advanced Send to: ▾ Change region shown ▾ Help

GenBank: BC029754.1 FASTA Graphics

Mus musculus citrate synthase, mRNA (cDNA clone MGC:6896 IMAGE:2655044), complete cds

Go to: ▾

LOCUS BC029754 2845 bp mRNA linear ROD 02-DEC-2006
 DEFINITION Mus musculus citrate synthase, mRNA (cDNA clone MGC:6896 IMAGE:2655044), complete cds.
 ACCESSION BC029754
 VERSION BC029754.1
 KEYWORDS MGC
 SOURCE Mus musculus (house mouse)
 ORGANISM Mus musculus
 Eukaryota; Metazoa; Chordata; Craniata; Vertebrata; Euteleostomi; Mammalia; Eutheria; Euarchontoglires; Glires; Rodentia; Myomorpha; Muroidea; Muridae; Murinae; Mus; Mus.
 REFERENCE 1 (bases 1 to 2845)
 AUTHORS Strausberg,R.L., Feingold,E.A., Grouse,L.H., Derge,J.G., Klausner,R.D., Collins,F.S., Wagner,L., Shenmen,C.H., Schuler,G.D., Altschul,S.F., Zeeberg,B., Buetow,K.H., Schaefer,C.F., Bhat,N.K., Hopkins,R.F., Jordan,H., Moore,I., Max,S.I., Wang,J., Hsieh,F., Diatchenko,L., Marusina,K., Farmer,A.A., Rubin,G.H., Hong,L., Stapleton,M., Soares,M.B., Bonaldo,M.F., Casavant,T.L., Scheetz,T.E., Brownstein,M.J., Ussin,T.B., Toshiyuki,S., Carninci,P., Prange,C., Raha,S.S., Loquellano,N.A., Peters,G.J., Abramson,R.D., Mullahy,S.J., Bosak,S.A., McEwan,P.J., McKernan,K.J., Malek,J.A., Gunaratne,P.H., Richards,S., Worley,K.C., Hale,S., Garcia,A.M., Gay,L.J., Hulyk,S.W., Villalon,D.K., Muzny,D.M., Sodergren,E.J., Lu,X., Gibbs,R.A., Fahey,J., Helton,E., Kettelman,M., Madan,A., Rodrigues,S., Sanchez,A., Whiting,M., Madan,A., Young,A.C., Shevchenko,Y., Bourfard,G.G., Blakesley,R.W., Touchman,J.W., Green,E.D., Dickson,M.C., Rodriguez,A.C., Grimwood,J., Schmutz,J., Myers,R.M., Butterfield,Y.S., Krzywinski,M.L., Skalska,U., Smalios,D.E., Schnerch,A., Schein,J.E., Jones,S.J. and Marra,M.A.
 CONSRM Mammalian Gene Collection Program Team
 TITLE Generation and initial analysis of more than 15,000 full-length human and mouse cDNA sequences
 JOURNAL Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A. 99 (26), 16899-16903 (2002)
 PUBMED 12477932
 REFERENCE 2 (bases 1 to 2845)
 CONSRM NIH MGC Project
 TITLE Direct Submission
 JOURNAL Submitted (06-MAY-2002) National Institutes of Health, Mammalian Gene Collection (MGC), Bethesda, MD 20892-2590, USA
 REMARK NIH-MGC Project URL: <http://mgc.nci.nih.gov>
 COMMENT Contact: MGC help desk
 Email: cgapbs-r@mail.nih.gov
 Tissue Procurement: Gilbert Smith, Ph.D.
 cDNA Library Preparation: Life Technologies, Inc.
 cDNA Library Arrayed by: The I.M.A.G.E. Consortium (LLNL)
 Full Sequence by: Baylor College of Medicine Human Genome

Analyze this sequence ▴
 Run BLAST
 Pick Primers
 Highlight Sequence Features
 Find in this Sequence

Articles about the Cs gene ▴
 Acute dietary methionine restriction triggers cell cycle arrest and reversible growth [iScience. 2025]
 Metabolic rewiring of macrophages by epidermal-derived lactate promotes sterile [EMBO J. 2024]
 Coordinated metabolic responses to cyclophilin D deletion in the developing heart [iScience. 2024]
 See all...

Reference sequence information ▴
 RefSeq alternative splicing
 See 2 reference mRNA sequence splice variants for the Cs gene.

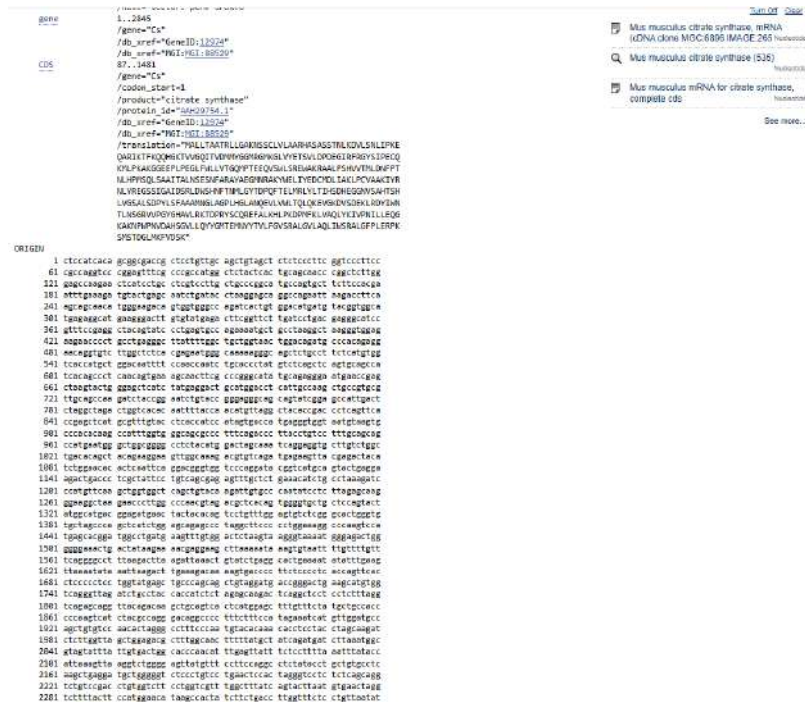
More about the Cs gene ▴
 The protein encoded by this gene is a central metabolic pathway enzyme, catalyzing the first step of the tricarboxylic acid cycle in which a...
 Also Known As: 2610511A05Rik, 9030605P...

Related information ▴
 Protein
 PubMed
 Taxonomy
 Full text in PMC
 Functional Class
 Gene
 Order cDNA Clone
 PubMed (Weighted)

Şekil 2. Mus musculus sitrat sentaz enziminin mRNA sekansının bazı özellikleri

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 5-7 ,2025 ELAZIG,TURKIYE
CONFERENCE BOOK

Şekil 3. Mus musculus sitrat sentaz enziminin mRNA'sının CDS kısmı

Şekil 3'te bulunan CDS kısmına girildiğinde mus musculus sitrat sentaz enziminin Şekil 4'deki kahve renkli spesifik mRNA kısmı elde edildi.

KMLPKAKGGEEPLPEGLFWLLVTGQMPTTEEQVSWLSREWAKRAALPSHVMTLONFPT
 NLHPMSQLSAAITALNSENFAARAYAEWNRKAYMELIYEDCMLIAKPCVAAKIYR
 NLYREGSSIGADISRLDWSHNFITNMLGYDPOFTLMRLYLTIHSDHEGGNVSHTSH
 LVGSALSDPYLSFAAAMNLAGPLHGLANQEVLMVLTLQKQEVGKDVSEKLRDYIWN
 TLNSGRVVPYGHAVLRKTDPRVSCQREFALKHLPKDPFMKLVQLYKIVPNILLEQ
 KAKNPWPNVDAHSGVLLQYYGHTMNNYYTVLFGVSRALGVLAQLINSRALGFLEPERK
 SMSTDGLMKFVDSK*
 ORIGIN
 1 ctccatcaca gggcgaccg cctcgtttgc agctgtagct ctctcccttc ggtcccttcc
 61 cgccagggtcc cggagtttgc ccgcgatgg ctctactcac tgcagcaacc cggctcttgg
 121 gagccaagaa ctatctctgc ctctccttgc ctgcccggca tggcagtgct tcttccagca
 181 atttgaagaa tgtactgagc aatctgatac ctaaggagca ggccagaatt aagacittca
 241 agcagcaaca tgggaagaca gtggtggccc agatcactgt ggacatgatg tacggtggca
 301 tggagggcat gaagggaatt gtgtatgaga cttcagttct tgatcctgac gaggcatcc
 361 gtttccgagg ctacagtatc cctgagtacc agaaaatgct gcctaaggct aagggtggag
 421 aagaacccct gcctgagggc ttattttggc tgcgtgtaac tggacagatg cccacagagg
 481 aacaggtgtc ttggctctca cgagaatgg caaaaaggc agctctgctt tctcatgtgg
 541 tcaccatgct ggacaatttt ccaaccaatc tgcacctat gtctcagctc agtgcagcca
 601 tcacagccct caacagtga agcaacttgc ccggggcata tgcagagga atgaaccgag
 661 ctaagtactg ggaactatc tatgaggact gcattgacct cattgcaag ctgccgtgc
 721 ttgagccaa gatctaccg aatctgtacc ggaaggcag cagtatcga gccattgact
 781 ctaggctaga ctggtcacac aattttacca acatgttag ctacacgac cctcagttca
 841 ccgagctcat gcgtttgtac ctacacatcc atagtacca tgggggtggt aatgtaagt
 901 ccacacaaag ccaatttggg ggcagcgccc ttccagacc ttacctgtcc ttgcagcag
 961 catgaatgg gctggggggc cctctacatg gactagcaaa tcagagagtg cttgtctgg
 1021 tgacacagct acagaaggaa gttggcaag acgtgtcaga tgagaagta cgagactaca
 1081 tctggaacac actcaattca ggacgggtgg tcccagata cggctatgca gtactgagga
 1141 agactgccc tgcatttcc tgcagcgag agtttgcctt gaaacatctg cctaagatg
 1201 catgttcaa gctgggtgct cagctgtaca agattgtgcc caatatctc tttagacaa
 1261 ggaaggctaa gaaccttgg cccaactag acgtccagag tgggtgtgct ctccagta
 1321 atggcatgac ggagatgaac tactacacag tctgtttgg agtgtctcgg gcactgggtg
 1381 tcttagccca gctcatctgg agcagagccc taggcttccc cctggaagg cccaagtcca
 1441 tgagcacgga tggcctgagc aagtttggc actctaagta aggtataaat gggagactgg
 1501 ggggaactg actataagaa aacgaggaag cttaaaaata aagtgaatt ttgtttgtt
 1561 tcaggggcct ttaagactta agattaaact gtatctgagg cactgaaaat atatttgaa
 1621 ttaaaatata aattaagact tgaagacaa aagtgaacct ttctccctc accagttcac
 1681 ctccccctcc tggatgagc tggccagcag ctgtaggatg accgggactg aagcatgtgg
 1741 tcagggttag atctgcctac caccatctct agagcaagac tcaggctcct cctctttag
 1801 tcagagcagg ttacagacaa gctgcagtca ctcatggagc ttgttttcta tgcgtccac
 1861 ccaagtcat ctacgccagg gacaggcccc ttctttcca tagaaatcat gttggatgcc
 1921 agctgtgtcc aacactaggg ctttcccaa tgtacacaaa cactcctac cttagcaagat
 1981 ctcttggtta gctggagac ctttggcaac tttttatgct atcagatgat ctaaatggc
 2041 gtagtattta ttgtactgg caccacacat ttgagttatt tctctttta aatttatacc
 2101 attaaaagta aggtctgggg agttatgttt ctttcaggc cttcataact gctgtgctc
 2161 aagctgagga tgcctgggggt ctccctgtcc tgaactcac tagggtcctc tctcagcagg
 2221 tctgtccgac ctgtgtgtct cctggtcgtt tggctttatc agtacttaat gtagaactagg
 2281 tcttttactt ccatggaaac taagccacta tcttctgacc ttggtttctc ctgttaatat
 2341 gctctggcac ggaacaaggc ctacaggaatg accagctctt tggggcctgg tcccagggt
 2401 tctagctttt ctttttgaac agcagttaca cacagttccc actgaatata agatggatgg
 2461 acctagggtc tggggccttc ttctcatccc gtgtcaagga aacggctcct tatttatcag
 2521 tctcttttgc tcttccctta agtaagagcc catagcacag cacttatttt agcagccca
 2581 ttgacacaga ttttcagtga ctcaagaatg tctactgcct ttctttttag aaagggttga
 2641 gatacactcc tgtctgtccc ctccctatcc caaagctcct gcctgtgttt gtaggaacc
 2701 caactccagc accaccacac tgttagatg gacacactgt aaacccctgg gtaactgtta
 2761 aagtcagatg gcagacttca ggtgtttctg tataaaataa aaaataataa atgtttttat
 2821 taacaatgaa aaaaaaaaaa aaaaa
 //

Şekil 4. Mus musculus sitrat sentaz enziminin kahve renkli spesifik mRNA kısmı

Şekil 4'teki spesifik kahve renkli mRNA kısmı kopyalanarak <https://primer3.ut.ee/> [7] sitesindeki boşluğa yapıştırıldı ve primer uzunluğu, üretilecek bölgenin büyüklüğü gibi uygun bilgiler uygun şekilde girildi ve pick primers tuşuna basılır. Son durumda Şekil 5 ve Şekil 6'daki sonuçlar elde edildi.

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 5-7 ,2025 ELAZIG,TURKIYE
CONFERENCE BOOK

Primer3web version 4.1.0 - Pick primers from a DNA sequence

Select the Task for primer selection:

Template mask: (available species)

Select species: Nucleotides to mask in 5' direction: Nucleotides to mask in 3' direction:

Primer default rate cutoff: Nucleotides to mask in 5' direction:

Paste source sequence below (7→3, using of ACGT/Nargin -- other letters treated as N -- number of blanks ignored). FASTA format ok. Please N-out undesirable sequence (vector, ALUs, LINEs, etc.) or use a [Mismatch Library \(repeat library\)](#):

☒ Pick left primer, or use left primer below ☐ Pick hybridization probe (internal oligo), or use oligo below ☒ Pick right primer, or use right primer below (5' to 3' on opposite strand)

[Pick Primers](#) [Download Settings](#) [Reset Form](#)

Sequence ID: A string to identify your output

Target: E.g. 50.2 requires primers to surround the 2 bases at positions 50 and 51. Or mark the [source sequence](#) with [and]: e.g. ...ATCT[CCCC]TCAT... means that primers must flank the central CCCC.

Overlap Junction List: E.g. 27 requires one primer to overlap the junction between positions 27 and 28. Or mark the [source sequence](#) with - e.g. ...ATCTAC-TGTCAT... means that primers must overlap the junction between the C and T.

Excluded Regions: E.g. 401,7-68,3 forbids selection of primers in the 7 bases starting at 401 and the 3 bases at 68. Or mark the [source sequence](#) with < and >: e.g. ...ATCT<CCCC>TCAT... forbids primers in the central CCCC.

Included Region: See manual for help.

Start Codon Position: E.g. 20,400: only pick primers in the 400 base region starting at position 20. Or use { and } in the [source sequence](#) to mark the beginning and end of the included region: e.g. in ATC{TTC...TCT}AT the included region is TTC...TCT.

Internal Oligo Excluded Region:

Force Left Primer Start: Force Right Primer Start:

Force Left Primer End: Force Right Primer End:

Sequence Quality:

Min Sequence Quality: Min End Sequence Quality: Sequence Quality Range Min: Sequence Quality Range Max:

[Pick Primers](#) [Download Settings](#) [Reset Form](#)

General Primer Picking Conditions

Şekil 5. Mus musculus sitrat sentaz enzimi için primer dizaynının yapıldığı web sitesi

Min Sequence Quality: Min End Sequence Quality: Sequence Quality Range Min: Sequence Quality Range Max:

[Pick Primers](#) [Download Settings](#) [Reset Form](#)

General Primer Picking Conditions

Upload the settings from a file: Dosya seçilmedi

Primer Size: Min Opt Max

Primer Tm: Min Opt Max Max Tm Difference: Table of thermodynamic parameters:

Product Tm: Min Opt Max

Primer GC%: Min Opt Max

Product Size Ranges:

Number To Return: Max 3' Stability:

Max Library Mismatch: Pair Max Library Mismatch:

Thermodynamic Secondary Structure Alignments

☒ Use Thermodynamic Oligo Alignment

TH: Max Self Complementarity	45.0	Max Self Complementarity	8.00
TH: Max 3' Self Complementarity	35.0	Max 3' Self Complementarity	3.00
TH: Max Pair Complementarity	45.0	Max Pair Complementarity	8.00
TH: Max 3' Pair Complementarity	35.0	Max 3' Pair Complementarity	3.00
TH: Max Primer Hairpin	24.0		

Old Secondary Structure Alignments

Thermodynamic Template Alignments

☒ Use Thermodynamic Template Alignment

TH: Max Template Mismatching	40.00	Max Template Mismatching	12.00
TH: Pair Max Template Mismatching	70.00	Pair Max Template Mismatching	24.00

Old Template Alignments

Max #N's accepted: Max Poly-X:

Inside Target Penalty: Outside Target Penalty: Note: you can set Inside Target Penalty to allow primers inside a target.

First Base Index: CG Clamp:

Max GC in primer 3' end:

3' End Distance Between Left Primers: 3' End Distance Between Right Primers:

3 Prime Junction Overlap: 3 Prime Junction Overlap: (Distance of the primer ends to one [overlap position](#).)

Concentration of Monovalent Cations: Salt Correction Formula:

Concentration of Divalent Cations: Concentration of dNTPs:

Şekil 6. Dizayn edilecek primerlerin girilmesi gereken bazı bilgiler

Daha sonra Şekil 5'ten de görünen pick primer tuşuna basılarak primerler dizayn edilir (Şekil 7 ve 8).

Primer3 Output

WARNING: Numbers in input sequence were deleted.

PRIMER PICKING RESULTS FOR

Template masking not selected

No mispriming library specified

```
Using 1-based sequence positions
OLIGO      start len
```

OLIGO	start	len	
LEFT PRIMER	148	20	59

LEFT PRIMER	140	20	59.84	56.80	0.00	0.00	0.00	ggctccagcgagcgacatgg
RIGHT PRIMER	652	20	58.99	55.00	0.00	0.00	0.00	ggtagatcttggtgcaacg

SEQUENCE SIZE: 1395
INCLUDED REGION SIZE: 1305

INCLUDED REGION SIZE: 1395

PRODUCT SIZE: 505, PAIR ANY_TH COMPL: 15.45, PAIR 3'_TH COMPL: 0.04

1 atggctctactcactgcagcaacccggctcttgggagccaagaactcatcctgcctcgtc

61 cttgctgcccgcatgccagtgtcttcttcacgaatttgaaagatgtactgagcaatctg

121 atacctaaggagcaggccagaattaagaccttcaagcagcaacatgggaagacagtgggtg

[illegible]

181 ggccagatcactgtggacatgatgtacggtggcatgagaggcatgaagggacttgtgtat

241 gagacttcggttccttgatcctgacgagggcatccgtttccgaggctacagtatccctgag

301 tgccagaaaatgctgcctaaggctaagggtggagaagaacccctgcctgagggcttattt

361 tggctgctggttaactggacagatgccacagaggaacaggtgtcttggctctcacgagaa

421 tgggcaaaaagggcagctctgccttctcatgtgggtcaccatgctggacaattttccaacc

481 aatctgcaccctatgtctcagctcagtgagccatcacagccctcaacagtgaagcaac

541 ttgccccgggcatatgcagaggggaatgaaccgagctaagtactgggagctcatctatgag

601 gactgcatggacctcattgccaaagctgccgtgcgttgacagccaagatctaccggaatctg

[illegible]

661 taccgggagggcagcagtatcggagccattgactctaggctagactggtcacacaatttt

721 accaacatgtaggctacaccgaccctcagttcaccgagctcatgcgtttgtacctacc

781 atccatagtgaccatgagggtggtaatgtaagtgccacacaagccatttgggtgggcagc

Şekil 7. Dizayn edilen spesik temel primer çifti ve bazı özellikleri

```

961 aaagacgtgtcagatgagaagttacgagactacatctggaacacactcaattcaggacgg
1021 gtgtcccgagatagcgtcatgactgaggaagactgacctcgctattctgtcag
1081 cgagagtttctctgaacatctgcctaaagatcccatgttcaagctggtggctcagctg
1141 tacaagattgtgccaatatctcttagagcaagggaaggctaagaaccttggccaac
1201 gttagacgtcacagtgggggtctgctccagctactatggcatgaggaatgaactactac
1261 acagtcctgtttggagtgctcgggcaactgggtgctgtagccagctcatctggagcaga
1321 gccctaggctccccctggaaagcccaagtcctagcagcaggtggcctgatgaagttt
1381 gtggactctaagtaa

KEYS (in order of precedence):
>>>>> left primer
<<<<<< right primer

ADDITIONAL OLIGOS
start len tm gc% any_th 3' th hairpin seq
1 LEFT PRIMER 352 20 59.10 50.00 0.00 0.00 0.00 ggcttattttggctgtgtg
RIGHT PRIMER 860 20 59.01 55.00 0.00 0.00 0.00 aggttaagggtctgaagggc
PRODUCT SIZE: 509, PAIR ANY_TH COMPL: 0.00, PAIR 3'_TH COMPL: 0.00
2 LEFT PRIMER 736 20 59.04 55.00 0.00 0.00 0.00 tacaccgacctcagttcac
RIGHT PRIMER 1255 20 59.10 50.00 0.00 0.00 0.00 agttcatctccgtcatgcca
PRODUCT SIZE: 520, PAIR ANY_TH COMPL: 0.00, PAIR 3'_TH COMPL: 0.00
3 LEFT PRIMER 395 20 58.87 50.00 0.00 0.00 0.00 aacaggtgtttggtcttca
RIGHT PRIMER 970 20 58.98 50.00 0.00 0.00 0.00 acaggtctttgccaacttc
PRODUCT SIZE: 576, PAIR ANY_TH COMPL: 0.00, PAIR 3'_TH COMPL: 0.58
4 LEFT PRIMER 4 20 58.93 55.00 15.27 0.00 0.00 gcttctactcactgcagcaac
RIGHT PRIMER 573 20 59.09 50.00 0.00 0.00 0.00 tcggttcattccctctgcat
PRODUCT SIZE: 570, PAIR ANY_TH COMPL: 0.00, PAIR 3'_TH COMPL: 0.00

Statistics
con too in in not no tm tm high high high high
sid many tar excl ok bad GC too too any_th 3' th hair- poly end
ered Ns get reg reg GC% clamp low high compl compl pin X stab ok
Left 5290 0 0 0 0 105 0 1525 1560 0 0 9 19 0 2044
Right 5295 0 0 0 0 71 0 1649 1518 0 0 10 19 0 2028
Pair Stats:
considered 223, unacceptable product size 216, primer in pair overlaps a primer in a better pair 51, ok 7
libprimer> release 2.4.0

(primer3_results.cgi release 4.1.0)

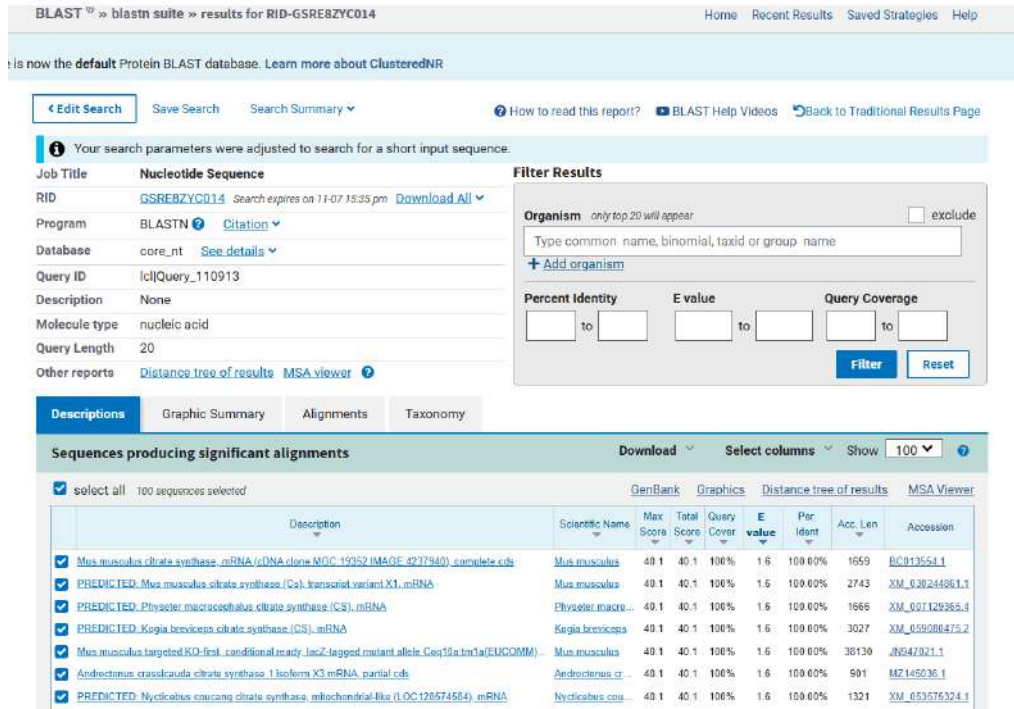
```


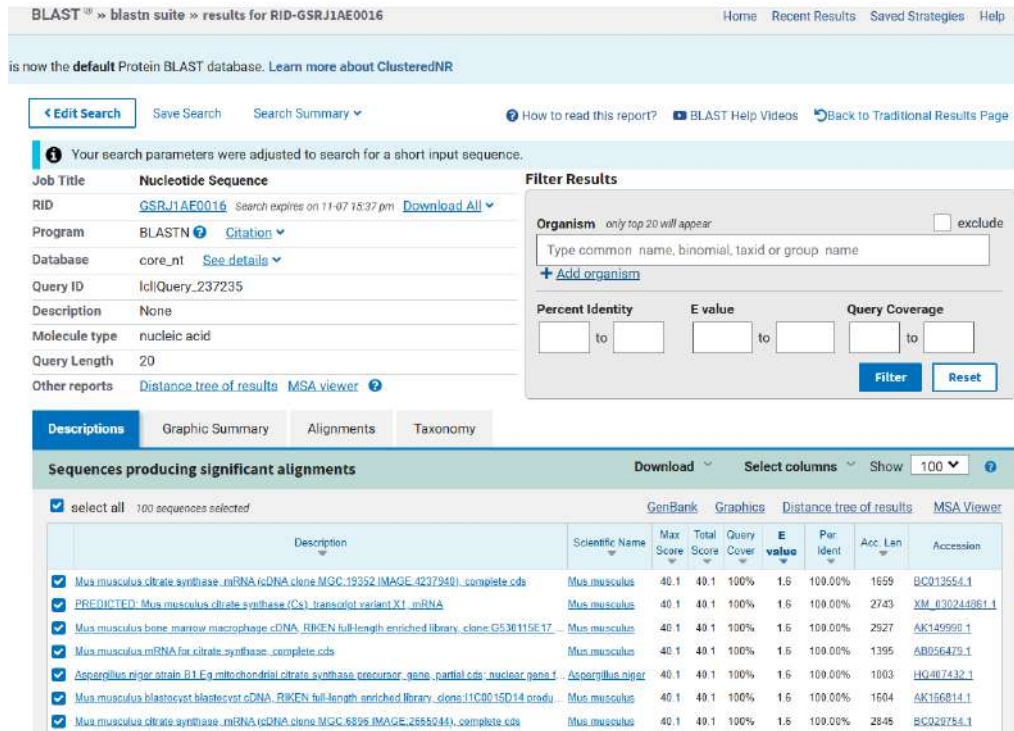
Şekil 8. Dizayn edilen dört çift yedek primer ve bazı özellikleri

Şekil 7’de bulunan spesifik primer çifti için ayrı ayrı “https://blast.ncbi.nlm.nih.gov/Blast.cgi?PROGRAM=blastn&PAGE_TYPE=BlastSearch&LINK_LOC=blasthome” [8] web adresinden blastlama yapıldı ve elde edilen sonuçlar Şekil 9 ve 10’da gösterildi.

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 5-7 ,2025 ELAZIG,TURKIYE
CONFERENCE BOOK

Şekil 9. Spesifik left primerin blastlama sonucu

Şekil 10. Spesifik right primerin blastlama sonucu

Left ve right primerlerin Tm değerinin hesaplanabilmesi için <http://insilico.ehu.es/tm.php?primer=AATTCCGGATCccggaatt&basic=1&NearestNeighbor=1&cp=200&cs=50&cmg=0> [9] web sitesinden faydalanıldı. Burada sadece spesifik primer çifti için elde edilen Tm sonuçları ayrıntılı olarak verildi (Şekil 11 ve Şekil 12). Yedek primerlerin Tm değerleri ise şekil olarak değil sadece değer olarak Tablo 1’de verildi.

Melting Temperature (Tm) Calculation

Primer (6-50 bases):

ACCTTCAAGCAGCAACATGG Compute Tm

LENGTH 20
C+G% 50
Molecular weight: 6175.675

☒ [Basic Tm](#)

Degenerated nucleotides are allowed

Tm: 51.8 °C

☒ [Base-Stacking Tm](#)

Degenerated nucleotides are NOT allowed

Primer concentration: 200 nM

Salt concentration: 50 mM

Mg²⁺ concentration: 0 mM

Tm: 56.1 °C

Enthalpy: -155

Entropy: -438.75

Source code is freely downloadable at biophp.org

84

Şekil 11. Spesifik left primerin Tm değeri

Melting Temperature (Tm) Calculation

Primer (6-50 bases):

GGTAGATCTTGGCTGCAACG Compute Tm

LENGTH 20
C+G% 55
Molecular weight: 6253.695

☒ [Basic Tm](#)

Degenerated nucleotides are allowed

Tm: 53.8 °C

☒ [Base-Stacking Tm](#)

Degenerated nucleotides are NOT allowed

Primer concentration: 200 nM

Salt concentration: 50 mM

Mg²⁺ concentration: 0 mM

Tm: 56.1 °C

Enthalpy: -158.3

Entropy: -448.75

Source code is freely downloadable at biophp.org

Şekil 12. Spesifik right primerin Tm değeri

Tablo 1. Sitrat sentaz enzimi için elde edilen spesifik ve yedek primer çiftleri ve bazı özellikleri.

Primer çiftleri	Left primer	Right primer	Tm değeri (°C)	Ürün büyüklüğü
Spesifik	acctcaagcagcaacatgg	ggtagatcttggtgcaacg	56,1/56,1	505
Yedek 1	ggcttattttggctgctggt 50	aggttaagggctctgaaagggc 55	56,1/56	509
Yedek 2	tacaccgaccctcagttcac 55	agttcatctccgtcatgcca 50	56,1/56,1	520
Yedek 3	aacaggtgtcttggtctca 50	acacgtctttgccaacttc 50	55,9/56,1	576
Yedek 4	gctctactcactgcagcaac 55	tcggttcattccctetgcat 50	56,1/56,1	570

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Tablo 1’den görüldüğü gibi spesifik ve yedek primer çiftleri PCR için ideal sayı olan 20’şer bazdan oluşmaktadırlar. Bu primer çiftleri PCR için tüm kuralları taşıyan uygun primer çiftleridir ve genetik çalışmalarda rahatlıkla kullanılabilir. Primerle incelendiğinde spesifik left ve right primerlerin, yedek left primer 1, yedek right primer 2, yedek left primer 3, yedek right primer 3, yedek right primer 4’ün %50’si, yedek right primer 1, yedek left primer 2 ve yedek left primer 4’ün ise %55’i G veya C’den oluşmuştur. Ayrıca hem spesifik ve hem de yedek primer çiftleri incelendiğinde yedek left primer 1 hariç dört kez tekrarlanan baz mevcut değildir. Dolayısıyla mümkün mertebe yedek 1 primer çiftinin kullanımı son plan olarak düşünülmelidir. İlaveten primer çiftlerinin Tm değerleri incelendiğinde (Tablo 1) tümünün Tm değerleri PCR için en uygun Tm değeri olan ~56 °C civarında olduğu görülmektedir. PCR için en uygun Tm değeri uygundur ve her bir primer çifti PCR ideal sayı olan 20’şer bazdan oluşmaktadır.

Sonuç olarak Şekil 9 ve 10, left ve right primeler için blastlama sonucunu göstermektedir. Bu sonuçlar incelendiğinde tümünün mus musculus sitrat sentaz enziminin lokusları oldukları görülmektedir. Tablo 1, Şekil 7 ve 8’den de görüldüğü gibi temel primer çifti ve yedek primer

çiftlerinin üreteceği ürünlerin büyüklükleri sırası ile 505 (spesifik primer), 509 (yedek 1), 520 (Yedek 2), 576 (Yedek 3), 570 (Yedek 4) baz olduğu görülmektedir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, spesifik ve yedek primer çiftleri PCR için ideal olan 20 baz uzunluğundadır. Bu primer çiftleri, PCR tasarım kurallarına uygun şekilde optimize edilmiş olup genetik analizlerde güvenle kullanılabilir niteliktedir. Primerlerin baz içerikleri incelendiğinde; spesifik left ve right primerler, yedek left primer 1, yedek right primer 2, yedek left primer 3, yedek right primer 3 ve yedek right primer 4’ün %50’sinin G veya C bazlarından oluştuğu belirlenmiştir. Buna karşılık yedek right primer 1, yedek left primer 2 ve yedek left primer 4’ün G+C oranı %55’tir.

Ayrıca, spesifik ve yedek primer çiftleri birlikte değerlendirildiğinde, yalnızca yedek left primer 1’de dört kez tekrarlanan baz bulunduğu görülmüştür. Bu nedenle, mümkün olduğunca yedek 1 primer çiftinin kullanımı son seçenek olarak düşünülmelidir. Tm değerleri incelendiğinde (Tablo 1), tüm primer çiftlerinin yaklaşık 56 °C civarında bir erime sıcaklığına sahip olduğu ve bunun PCR için ideal aralıkta bulunduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Şekil 9 ve 10’da left ve right primerlerin BLAST analiz sonuçları gösterilmektedir. Bu analizler, tüm primerlerin *mus musculus* sitrat sentaz enziminin ilgili lokuslarına özgü olduğunu ortaya koymuştur. Tablo 1 ile Şekil 7 ve 8’de sunulan veriler incelendiğinde, spesifik primer çifti ve yedek primer çiftlerinin üreteceği ürünlerin uzunluklarının sırasıyla 505 bp (spesifik primer), 509 bp (yedek 1), 520 bp (yedek 2), 576 bp (yedek 3) ve 570 bp (yedek 4) olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Lehninger A.L., *Principles of Biochemistry*, Worth Publishers Inc. Newyork, 2005.
- [2] Miao, L., & St. Clair, D. K. (2009). "Regulation of superoxide dismutase genes: implications in disease." *Free Radical Biology and Medicine*, 47(4), 344-356.
- [3] Michiels, C., Raes, M., Toussaint, O., & Remacle, J. (1994). "Importance of Se-glutathione peroxidase, catalase, and Cu/Zn-SOD for cell survival against oxidative stress." *Free Radical Biology and Medicine*, 17(3), 235-248.
- [4] Fukai, T., & Ushio-Fukai, M. (2011). "Superoxide dismutases: role in redox signaling, vascular function, and diseases." *Antioxidants & Redox Signaling*, 15(6), 1583-1606.
- [5] Keha EE, Küfrevioğlu Öİ. *Biyokimya*, 6. Baskı, Ankara, Aktif Yayınevi, 2009.
- [6] <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/nuccore> (Erişim tarihi: 06.11.2025).
- [7] <https://primer3.ut.ee/> (Erişim tarihi: 06.11.2025).
- [8] https://blast.ncbi.nlm.nih.gov/Blast.cgi?PROGRAM=blastn&PAGE_TYPE=BlastSearch&LINK_LOC=blasthome (Erişim tarihi: 06.11.2025).
- [9] <http://insilico.ehu.es/tm.php?primer=AATTCCGGATCccggaatt&basic=1&NearestNeighbor=1&cp=200&cs=50&cmg=0> (Erişim tarihi: 06.11.2025).

**HİGH SCHOOL STUDENTS' STRATEGİES FOR SEARCHİNG AND
INTERPRETING INFORMATION ON THE WEB AND THEIR WEB-SPECİFİC
INTERNET SELF-EFFİCACY**

**LİSE ÖĞRENCİLERİNİN WEB ORTAMINDA BİLGİ ARAMA VE YORUMLAMA
STRATEJİLERİ İLE WEBE ÖZGÜ İNTERNET ÖZYETERLİKLERİ**

Pınar ERTEN¹

¹Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, 0000-0003-3114-6064

Özet

Dijitalleşen eğitim ortamları, öğrencilerin bilgiye erişim ve değerlendirme becerilerini önemli ölçüde etkilemektedir. Doğru ve güvenilir bilgiye erişim sorgulanır durumdadır. Web ortamlarının ne kadar akademik kullanabildiği, bilgiye erişim, bilginin edinimi, iletişim ve internet teknolojilerinin güvenilir, objektif, doğru ve kaliteli olanın tespitinde uygun şekilde kullanılabilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, lise öğrencilerinin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri ile webe özgü internet özyeterlikleri bazı değişkenlere (cinsiyetlerine, interneti günlük kullanım sürelerine, sınıflarına ve bir önceki yıl akademik ortalamalarına) göre durumları ve aralarındaki ilişki incelenmiştir. Öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri ile webe özgü internet özyeterlikleri açısından iyi düzeyde olduğu, aralarında pozitif fakat düşük düzeyde bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin internet ortamında kendilerini yeterli hissetmelerinin bilgi arama ve analiz etme becerilerini belirli ölçüde desteklediği görülmektedir. Bu değişkenler arasında ilişkinin düşük düzeyde olması, bilgi arama stratejilerinin yalnızca özyeterlik düzeyiyle açıklanamayacağını beraberinde, bilişsel farkındalık, eleştirel dijital okuryazarlık ve öğrenenlerin motivasyonel yönelimleri gibi değişkenlerin de etkili olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, cinsiyet, sınıf, interneti günlük kullanım süreleri ve bir önceki yıl akademik ortalamalarına göre de değişimleri incelenmiştir. Bulgular, öğrencilerin dijital becerilerinin geliştirilmesinde pedagojik yaklaşımların önemine işaret etmektedir. Özellikle öğrencilerin bilgiyi değerlendirme, doğrulama ve eleştirel süzgeçten geçirme becerilerini destekleyecek pedagojik yaklaşımlara odaklanılmalıdır. Beraberinde, öğrencilerin motivasyon ve bilişsel farkındalıklarını artıracak öğrenme ortamları ve görevler tasarlanmalıdır. Böylelikle öğrencilerin çevrimiçi ortamlarda daha etkili ve güvenilir bilgi edinmeleri sağlanacaktır.

Anahtar kelimeler: Web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri, webe özgü internet özyeterlikleri, eleştirel dijital okuryazarlık.

Abstract

Digitalizing educational environments significantly impact students' ability to access and evaluate information. Access to accurate and reliable information is questionable. The academic use of web environments, access to information, acquisition of information, and the appropriate use of communication and internet technologies in determining what is reliable, objective, accurate, and high-quality are crucial. This study examined the status and relationship between high school students' web-based information search and interpretation strategies and their web-specific internet self-efficacy based on several variables (gender, daily internet use duration, grade level, and previous year's academic GPA). It was determined that students had good levels of web-based information search and interpretation strategies and their web-specific internet self-efficacy, with a positive but low correlation between them. It appears that students' sense of self-efficacy in the online environment supports their information search and analysis skills to a certain extent. The low correlation between these variables suggests that information search strategies cannot be explained solely by self-efficacy levels; variables such as cognitive awareness, critical digital literacy, and learners' motivational orientations may also be influential. Additionally, changes in gender, grade, daily internet use duration, and previous year's academic average were examined. The findings highlight the importance of pedagogical approaches in developing students' digital skills. Pedagogical approaches should be particularly focused on supporting students' ability to evaluate, verify, and critically filter information. Furthermore, learning environments and tasks should be designed to enhance students' motivation and cognitive awareness. This will enable students to acquire more effective and reliable information in online environments.

Keywords: Strategies for searching and interpreting information on the web, web-specific internet self-efficacy, critical digital literacy.

**MİMARLIKTA KÜLTÜREL KİMLİK, SEMBOLİZM VE SİMGESELLİK:
ANLAMIN MEKÂNSAL TEMSİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**
**CULTURAL IDENTITY, SYMBOLISM AND ICONOGRAPHY IN
ARCHITECTURE: AN EXAMINATION OF THE SPATIAL REPRESENTATION OF
MEANING**

Meltem ERBAŞ ÖZİL¹, F. Demet AYKAL²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üni., Mimarlık Fak., 0000-0003-2077-8728

²Prof. Dr., Dicle Üni., Mimarlık Fak., 0000-0003-2424-0407

Özet

Kültürel kimlik, mimarlığın anlam üretme süreçlerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Semboller ve simgesel öğeler, yalnızca estetik bir tercih değil aynı zamanda toplumsal hafızayı, kimlik inşasını ve mekânsal aidiyeti besleyen araçlardır. Her toplum kendi tarihsel birikimi, inanç sistemi, üretim biçimi ve değerler dizgesi doğrultusunda özgün bir mimari dil oluşturmaktadır. Bu dil; biçimsel unsurlar kadar mekânsal kurgular, malzeme seçimleri ve sembolik temsiller aracılığıyla kimliği görünür kılmaktadır.

Bu çalışma, kültürel kimlik, sembolizm ve simgeselliğin mimari mekândaki temsillerini incelemekte; farklı coğrafya ve dönemlerden seçilen geleneksel, modern ve çağdaş mimarlık örnekleri üzerinden çok boyutlu analizler gerçekleştirmektedir. Bu analizler seçilen örnekler üzerinden kültürel kimliğin simgesel temsili, kolektif bellek ve mimari biçim arasındaki etkileşimi inceleyerek yapılmaktadır. Çalışma, mimari bağlamda kültürel kimliğin simgesel ve sembolik ifadeler aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini çözümlemeyi ve mekânsal anlamın oluşumuna ilişkin kapsamlı bir kuramsal çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Bulgular, kültürel kimliğe dayalı simgesel tasarımın kullanıcı aidiyetini artırdığını, mekânsal belleği güçlendirdiğini ve toplumsal sürdürülebilirliğe katkı sunduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Mimarlık, kültürel kimlik, sembolizm, ikonizm

Abstract

Cultural identity undertakes a decisive role in architecture's meaning-making processes. Symbols and symbolic elements are not merely an aesthetic choice but also tools that nourish social memory, identity construction and spatial belonging. Every society creates a unique architectural language in line with its historical heritage, belief system, mode of production and set of values. This language renders identity visible through formal elements as well as spatial compositions, material selections and symbolic representations.

This study examines representations of cultural identity, symbolism and symbolism in architectural spaces; it conducts multidimensional analyses through traditional, modern and contemporary architectural examples selected from different geographical areas and periods. These analyses examine the interaction between the symbolic representation of cultural identity, collective memory and architectural form through selected examples. This study aims to analyze how cultural identity is reproduced through symbolic and iconic expressions in the

architectural context and to provide a comprehensive theoretical framework for the formation of spatial meaning. The findings indicate that symbolic design based on cultural identity increases user belonging, strengthens spatial memory, and contributes to social sustainability.

Keywords: Architecture, cultural identity, symbolism, iconism

1. GİRİŞ

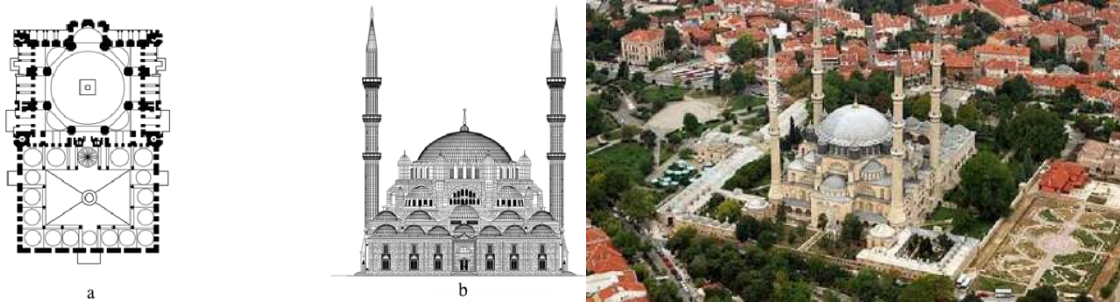
Mimarlık, yalnızca fiziksel bir yapı üretme süreci olmayıp, toplumsal ve kültürel anlamların mekânsal olarak temsil edildiği bir iletişim aracıdır. Bir yapının biçimi, malzemesi, ölçeği ve organizasyonu, toplumun değerlerini, tarihini ve kültürel kimliğini yansıtan sembolik bir dil oluşturmaktadır. Ancak günümüzde modern ve çağdaş mimarlık uygulamalarında, kültürel kimlik ve simgesel öğeler çoğu zaman yeterince dikkate alınmamakta ve mekânsal anlam yalnızca işlevsel veya estetik boyutlarla sınırlı kalabilmektedir. Bu durum, mimarlığın toplumsal ve kültürel rolünü sınırlar ve mekân ile kullanıcı arasında derin bir bağ oluşmasını engeller. Bu bağlamda çalışma, mimarlıkta kültürel kimlik, sembolizm ve simgeselliğin mekânsal temsilini sistematik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, mimarlıkta kültürel kimliğin ve simgesel öğelerin mekânsal anlamla bütünleşik bir şekilde ele alınmaması ve bu nedenle tasarım ile kullanıcı deneyimi arasında kopuklukların ortaya çıkmasıdır. Bu çalışma kapsamında, geleneksel, modern ve çağdaş mimarlık örnekleri üzerinden sembolik öğelerin mekânsal temsildeki işlevi incelenerek; kültürel kimliğin mekân aracılığıyla iletilmesi, mekânsal anlamın güçlendirilmesi ve kullanıcı aidiyetinin artırılması gibi hipotezler test edilmektedir. Ayrıca araştırma, farklı dönemlere ait mimari örnekler üzerinde karşılaştırmalı analizler yaparak, sembolik ve simgesel öğelerin tasarım sürecinde nasıl sistematik bir şekilde değerlendirilebileceğini ortaya koymayı ve mimarlık pratiğine öneriler sunmayı hedeflemektedir.

1.1. Kültürel Kimlik ve Mimari Dil

Mimarlık, deneyimlerle oluşmuş davranışları yöneten, ifadelendiren ve şekillendiren işaretler sistemidir. Mimari işaretler, nesnenin kavranmasını sağlayan, işleviyle bütünleşmiş ve işlevini anlamlı kılan bütünlüklerdir. Diğer yandan mimarlık ekonomik, teknik ve mekanik kesinliklerle yaşam tarzını, değerlerini, kullanıcısının gereksinimlerini tanımlayan (gösteren) formlar bir tanımlama (gösterge) olarak da açıklanabilmektedir. Mimari ürünün, kimlikli olabilmesinin koşulu, bulunduğu coğrafyaya ait olabilmesiyle başlamaktadır. Aitlikle anlatılmak istenen, ‘yer’li ve ‘zaman’lı olabilmektir (Özgen, 2003).

Mimarlık bağlamında kültürel kimlik ise bireylerin ait oldukları topluluğun dilini, değerlerini, tarihini ve yaşam biçimini içselleştirmesiyle oluşan ortak bilincin mekâna yansımasıdır. Bir toplumun geçmişiyle kurduğu bağ, gelenekleriyle sürdürdüğü süreklilik ve ortak bir kader duygusu, mimari yapılarda biçim, malzeme, ölçek ve sembolik öğeler aracılığıyla görünür hâle gelmektedir. Bu nedenle mimari mekân, yalnızca fiziksel bir barınak değil, aynı zamanda topluluğun kendini ifade ettiği, kültürel belleğini taşıdığı ve kolektif “benlik” duygusunu somutlaştırdığı bir temsil alanıdır. Mimari dil ise bu kültürel birikimi mekâna aktaran, toplumun değerlerini sembolik kodlar ve simgesel öğelerle görünür kılan bir iletişim sistemi olarak işlev görmek ve böylece yapı, ait olduğu kültürün karakterini hem yerel hem de evrensel ölçekte okunabilir kılmaktadır.

Mimari kimlik, şekillenmiş toplumsal değerlerden oluşan bir dildir ve her toplumda özgün linguistik bir yapısı vardır. Semantik ve semiyolojik analizlerle, kültürel form olarak mimarlığın, hangi linguistik yapıya sahip olduğu incelenebilmektedir. Yapısal inceleme, mimari dilin gelişimini ve oluşumunu açıklayacaktır. Konuştuğumuz dilde olduğu gibi, mimari dilde de oyunlar, yan anlamlar söz konusudur. Her kelimenin olduğu gibi her formun da bir yan anlamı olabilir. Dili tanımak, ürüne yan anlamlar yüklememizi sağlamaktadır (Dönmez, 2006). Mimari dil, kültürel kimliği mekâna taşıyan temel bir ifade sistemidir ve cephe düzeni, süsleme anlayışı, malzeme seçimi, plan tipi, oran-orantı ilişkileri ve mekânsal hiyerarşi gibi öğeler, kültürel referanslarla anlam kazanır. Her kültür, kendi değerlerini, inançlarını ve toplumsal hafızasını mimari dil üzerinden sembolik ve simgesel biçimlere dönüştürür. Osmanlı mimarisinde İslam estetiği, merkezi plan anlayışı, kubbenin göksel bütünlüğü simgeleyen yorumu ve simetrik düzen “tevhid” kavramının bir mekânsal sembolüne dönüşmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Edirne Selimiye Camii plan(Kuruçay ve Ediz, 2025) ve üstten görünümü

Japon mimarisinde doğa ile uyum, yalınlık, ahşap kullanımı ve geçicilik fikrini temsil eden mekânsal boşluklar “wabi-sabi” estetiğini yansıtmaktadır(Şekil 2).

Şekil 2: Geleneksel Japon konutu — shoji ve engawa detayları (Özcan ve Güngör, 2019)

Gotik mimarlıkta sivri kemerler, yükselen tonozlar ve vitray pencereler Tanrı'ya yönelişi temsil eden dikeylik kavramını sembolleştirmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Gotik mimariden örnek Sevilla Katedrali (URL 1)

Maya mimarisinde piramidal formlar, güneş döngülerine göre yönelmiş merdivenler ve ritüel platformlar kozmolojiyle kurulan bağın bir göstergesi olarak simgesel bir rol üstlenmektedir (Şekil 4).

Şekil 4: Maya tapınak kompleksi (Tekin, 2021)

Modern mimarlıkta ise ulusal kimliğin soyut biçimlerle ifade edildiği durumlar görülmekte; örneğin Sydney Opera House, kabuk şeklindeki kütleleriyle hem deniz kültürünü hem de Avustralya'nın yerel kimliğini sembolik bir biçimde yeniden üretmektedir (Şekil 5).

Şekil 5: Sydney Opera House kabuk strüktürü (Tavşan, Özen ve Tavşan, 2021)

Bu bağlamda mimari dil, yalnızca biçimsel bir kompozisyon değil, kültürün fiziksel bir izdüşümü ve toplumsal hafızayı mekânda somutlaştıran bir “kolektif hafıza mekânı”dır. Sembolizm ve simgesellik, mimari dilin bu üretiminde belirleyici rol oynamaktadır. Çünkü her mimari öge bir “görsel işaret sistemi” olarak kültürel anlamı taşımakta, yeniden üretmekte ve kullanıcıya aktarmaktadır. Böylece mimari mekân, hem kültürün kendini ifade ettiği bir sahneye dönüşmekte hem de kültürel kimliğin sürekliliğini sağlayan sembolik bir temsil aracı hâline gelmektedir (Kaya ve Tayanç, 2025).

1.2.Mimarlıkta Sembolizm ve Simgesellik

Mimarlık, yalnızca fiziksel gereksinimleri karşılayan bir yapısal üretim değil, aynı zamanda kültürün, inancın ve toplumsal belleğin taşıyıcısı olan sembolik bir dildir. Bu nedenle mimari ürünlerin biçimi, malzemesi, mekânsal kurgusu ve konumlanması çoğu zaman işlevsel gerekçelerin ötesinde kültürel ve ideolojik anlamlar üretmektedir (Rapoport, 1969). Mimarlık tarihinde özellikle dini ve anıtsal yapılarda sembolizm, yapıyı kutsal, politik ya da kültürel bir temsil aracı hâline getirmiştir.

Sonuçta sembolizm somut bir biçim aracılığıyla soyut bir anlamın iletilmesidir denilebilmektedir. Mimarlıkta ise semboller; form, ölçek, renk, malzeme, yönelme ve ışık gibi unsurlar üzerinden inşa edilmektedir.

Mimari semboller, temelde biçimsel öğeler aracılığıyla iletilen anlamlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda süslemeler, mimari anlatının önemli taşıyıcılarıdır. Modern mimarlık döneminde çoğu zaman gereksiz görülse de resim, heykel ve benzeri bezemeler, kullanıcı üzerinde hem psikolojik hem de fiziksel düzeyde etkiler yaratmaktadır. Barok ve Art Nouveau gibi üsluplarda ise süsleme ile strüktür iç içe geçerek bütüncül bir tasarım dili oluşturmaktadır. Bu dönemlerde taşıyıcı sistem elemanları yalnızca işlevsel nitelikleriyle değil, aynı zamanda dekoratif bir ifade aracı olarak da değerlendirilmektedir. Başlangıçta dayanıklılık ve biçimsel benzerlik nedeniyle doğadaki bitkilerden esinlenen bu motifler, zamanla sadeleşmiş ve görsel etkilerinin ötesinde sembolik anlamlar taşımaya başlamıştır. Böylece mimari süslemeler, yapının temel kavramsal yaklaşımını yansıtan birer ifade aracına dönüşmektedir (Şekil 6) (Grutter, 2010).

Şekil 6: Dogler Sarayı, 14. y.y, Venedik, İtalya(Soldaki), Menor de San Fransisco Bazilikası, 18. yy. Lapaz, Bolivya (sağdaki) (Grutter, 2010).

Bir sembolün manevi içeriği mimaride farklı şekillerde gösterilebilir. Her rengin insanın üzerinde belli psikolojik etkileri vardır. Genelde renkler de bu psikolojik etkileriyle ilişkin sembolik anlamlar kazanırlar. Kırmızı, aşk rengi, mavi sadakat rengi, vs. olarak anılır. Eski Çin’de sarı rengi, saltanat rengi olarak, en büyük güç, kanun ve düzenin sembolüdür. Yeşil rengi ise, saltanat ailesine özgü bir renk olarak biliniyordu ve sırf padişah ve çevresindekiler bu rengi kullanabilmekteydi. Böylece renk, toplumdaki belli bir kesimin simgesi ve hakim olan toplumsal hiyerarşide insanların bulunduğu mevkiyi gösteren bir semboldür (Grutter, 2010).

Yapılarda kullanılan malzemeler, sahip oldukları fiziksel ve estetik nitelikler doğrultusunda belirli sembolik anlamlar taşımaktadır. Altın ve mermer gibi değerli materyaller, tarihsel olarak güç, zenginlik ve süreklilikle ilişkilendirilmektedir. Buna karşılık ahşap, doğal yapısı nedeniyle sıcaklık, samimiyet ve yalınlık hissi uyandıran bir malzeme olarak kabul edilmektedir (Dianat, 2015).

Mimaride binanın ana fikrini savunarak, sembolik değere sahip olan etkenlerden biri de ışıklandırma’dır. Örneğin Tokyo’daki St. Mary Katedrali’ndeki vaftizhane, ışığın yönlendirilmesi yoluyla vaftiz edilen kişi ile Tanrı arasındaki ilişkiyi görsel olarak ifade etmektedir. İncil’de “nur” kavramı, ilahi ve gerçek ışık olarak tanımlanırken, katedralde yukarıdan aşağıya düşen ışık, çocuğun Hristiyan topluluğuna kabulünü simgeleyen Tanrı ruhunun varlığını temsil etmektedir (Dianat, 2015)(Şekil 7).

Şekil 7. St. Mary Katedrali- Küp şeklindeki vaftizhane, Tokyo, Japonya (Yılmaz, 2024)

Bir kilisenin haç planı sadece işlevsel değil aynı zamanda teolojik bir anlam taşıırken camilerdeki kubbe ise Tanrı'nın birliğini ve sonsuzluğunu simgelemektedir. Modernist döneme bakıldığında sembolizm yerini işlevsellik ve sadeliğe bırakmaktadır. Böylelikle anlamın yerini “evrensellik” almaktadır. Ancak postmodern ve çağdaş dönemde mimarlık yeniden sembolik ve kültürel temsile yönelmekte, yapılar toplumsal kimlikleri ifade eden araçlara dönüşmektedir. Örneğin Daniel Libeskind'in Berlin Yahudi Müzesi, kırık çizgileriyle Holokost'un travmatik belleğini mekânsal olarak ifade etmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Daniel Libeskind'in Berlin Yahudi Müzesi kırık çizgileri (Url-2)

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırmada, mimarlıkta kültürel kimlik, sembolizm ve simgeselliğin mekânsal temsiline ilişkin ilişkileri ortaya koymak amacıyla nitel araştırma yaklaşımı benimsenmektedir. Çalışmanın yöntemsel çerçevesi, kapsamlı bir literatür taramasıyla başlamakta ardından farklı dönemlere ve coğrafyalara ait mimari örneklerin sembolik ve simgesel nitelikleri üzerinden yapılan çözümlemelerle geliştirilmektedir. Ele alınan yapılarda biçim-kültür ilişkisi derinlemesine incelenerek her yapının ait olduğu kültürel bağlamla kurduğu temsil ilişkisi mimari dil üzerinden değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda geleneksel konut mimarisini temsil eden Safranbolu evleri, Amasya yalıboyu konutları, Diyarbakır Suriçi taş evleri ve Japon Minka yapıları; modern ve postmodern dönemin simgesel mimarlığını yansıtan Ankara II. TBMM Binası, Sydney Opera House ve AT&T Binası; çağdaş dönemde yerel kimlik ve kültürel sembolizmi yeniden yorumlayan Gando İlkokulu, MAXXI Müzesi ve Tokyo Tabiat Tarihi Müzesi çalışma kapsamında ele alınmaktadır. Analiz süreci, önce her yapıda bulunan sembolik ve simgesel öğelerin belirlenmesi daha sonra mimari dildeki temsil biçimlerinin çözümlenmesi üzerine kurulmaktadır. Son aşamada ise kültürel kimlik ile mekânsal anlam arasındaki ilişki ortaya konarak ve farklı yapı tiplerinin bu ilişkiyi nasıl yorumladığını görmek amacıyla örnekler arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılarak tablolar halinde sunulmaktadır. Bu yöntemsel yaklaşım, mimari sembolizmin kültürel bağlamla nasıl bütünleştiğini ve mekânsal

temsillerin kültürel kimliği nasıl yeniden ürettiğini anlamaya yönelik bütüncül bir çerçeve sunmaktadır.

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde geleneksel konut mimarisini temsil eden Safranbolu evleri, Amasya yalıboyu konutları, Diyarbakır Suriçi taş evleri ve Japon Minka yapıları; modern ve postmodern dönemin simgesel mimarlığını yansıtan Ankara II. TBMM Binası, Sydney Opera House ve AT&T Binası; çağdaş dönemde yerel kimlik ve kültürel sembolizmi yeniden yorumlayan Gando İlkokulu, MAXXI Müzesi ve Tokyo Tabiat Tarihi Müzesi çalışma kapsamında ele alınan yapılara ait bulgu ve değerlendirme tabloları verilmektedir.

3.1. Geleneksel Mimarlıkta Kimlik ve Sembolizme Ait Bulgu ve Değerlendirmeler

Anadolu geleneksel evlerinde aidiyet ve kimlik;

- Safranbolu evleri: Ahşap çıkmalar, cumbalar, hayat bölümü; orta gelirli tüccar sınıfının sosyal yapısını sembolize etmektedir.
- Amasya yalıboyu evleri: Nehre bakan cephelerdeki ritmik düzen, kentin topografyası ve su kültürü ile güçlü sembolik ilişki kurmaktadır.
- Diyarbakır taş evleri: Siyah bazalt taş kullanımı, iklimsel uyumun yanı sıra güçlü bir kent kimliği oluşturmaktadır.

96

Bunun yanı sıra Doğu ve Batı Kültürlerinde Geleneksel Semboller ise

- Japon Minka evleri: Doğal malzeme, yatay hatlar ve boşluk-doğallık ilişkisi Zen felsefesinin mekânsal karşılığı olarak görülmektedir.
- Gotik katedraller: Sivri kemerler ve vitraylar, göğe yükseliş ideolojisinin bir simgesi olmaktadır.

Tablo 1. Geleneksel Mimarlık Örnekleri Karşılaştırması

Yapı / Bölge	Kültürel Kimliği Yansıtan Özellikler	Simgesel / Sembolik Öğeler	Malzeme Kullanımı	Tasarım Yaklaşımı	Mekânsal Anlam ve Kullanıcı Etkisi	Görsel
Safranbolu Evleri (Türkiye)	Osmanlı kentsel yaşamı, aile yapısı, ticaret kültürü	Cumbo, ahşap süslemeler, hayat bölümü	Ahşap + taş	İçe dönük avlu, üst kat çıkmaları	Mahremiyet, aile yaşamı, toplumsal statü yansıması	

Amasya Yalıbozu Evleri (Türkiye)	Nehir kültürü, topografya ya uyum, geleneksel Türk evi tipi	Ritmik sıra düzeni, suya açılan cephe	Ahşap, kerpiç, taş	Su ile kurulan sembolik ilişki, ritmik cephe	Kent-suyu bütünleşmesi, geleneksel kent kimliği	
Diyarbakır Suriçi Evleri (Türkiye)	İslam mimarisi, iklimsel duyarlılık, avlulu yaşam	Avlu merkezli, eyvan, taş işçiliği	Siyah bazalt taş	İçe dönük, avlu odaklı plan	Aidiyet, iklim uyumu, mahremiyet	
Japon Minka Evleri (Japonya)	Zen felsefesi, doğa ile uyum	Minimalizm, tatami düzeni, kayar kapılar	Ahşap, bambu, kâğıt	Sadelik, doğa ile bütünleşme	Sessizlik, dinginlik, ruhsal denge	
Gotik Katedraller (Avrupa)	Hristiyanlık, dini yükseliş ideolojisi	Sivri kemer, vitray, devasa yükseklik	Taş	Göğe yükseliş, ışığın kutsallığı	Toplumsal birliğin ve inanç gücünün sembolü	

3.2. Modern – Postmodern Yapıların Kimlik ve Sembolizme Ait Bulgu ve Değerlendirmeler

Modernizm döneminde simgesellik zayıflamaktadır. “Biçim işlevi izler.” yaklaşımıyla simgesel öğeler geri planda kalmıştır. Ancak ulusal kimlik arayışları modern dönemde kimi zaman sembolik dil üretmiştir:

- II. TBMM Binası (Holtzmeister): Cumhuriyet ideolojisini yansıtan yalın, anıtsal ve güçlü kitlesel form simgesel bir devlet yapısı niteliği taşımaktadır.
- Birinci Ulusal Mimarlık Akımı (Türkiye): Selçuklu–Osmanlı motiflerinin modern form yorumları ile ulusal kimlik inşası amaçlanmaktadır.

Postmodernizmde sembollerin yeniden doğuşu olmuştur. Anlamı mimarlığın merkezine tekrar taşımıştır.

- Sydney Opera House : Heykelsi formlar bulunmaktadır
- AT&T Binası: Philip Johnson’ın klasik Chippendale mobilya tepeliğine göndermeli çatısı, ironik bir kültürel sembolizm örneğidir.

Tablo 2. Modern – Postmodern Yapıları Örnekleri Karşılaştırması

Yapı / Bölge	Kültürel Kimliği Yansıtan Özellikler	Simgesel / Sembolik Öğeler	Malzeme Kullanımı	Tasarım Yaklaşımı	Mekânsal Anlam ve Kullanıcı Etkisi	Görsel
II. TBMM Binası – Ankara (Modern)	Cumhuriyet ideolojisi, ulusal kimlik	Anıtsal kütle, sade cephe	Betonarme	Yalın, rasyonel formlar	Devletin gücü ve modern kimlik	
Birinci Ulusal Mimarlık Akımı Yapıları	Osmanlı–Selçuklu sentezi	Kemer, çini, süslemeli cephe	Taş, tuğla	Tarihsel referanslarla modernlik	Ulusal kimlik üretimi	
Sydney Opera House (Utzon)	Okyanus kültürü, ulusal ikon	Yelken formu	Kabuk beton	Heykelsi form	Uluslararası simge, kent kimliği	
AT&T Binası (Philip Johnson)	Postmodern kimlik	Chippendale gönderme çatısı	Cam + taş	Tarihsel ironi, eklektizm	Anlamanın geri dönüşü, ironik sembolizm	

3.2. Çağdaş Mimarlıkta Kimlik ve Simgeselliğe Ait Bulgu ve Değerlendirmeler

Günümüz mimarlığında kimlik çoğunlukla yerellik, sürdürülebilirlik ve kültürel süreklilik ekseninde yeniden tanımlanmaktadır.

Gando İlkokulu'nda; yerel toprak malzeme, doğal havalandırma prensipleri, topluluk katılımı, yerel kimliğin modern bir sembolik dili hâline gelmiştir. MAXXI Müzesi; akıcı geometriler, çağdaş Roma kimliğinin yeni bir kültürel simgesidir. Tabiat Tarihi Müzesi'nde ahşap örgü form, Japon doğa felsefesini simgelemektedir.

Tablo 3. Çağdaş Mimarlık Örnekleri Karşılaştırması

Yapı / Bölge	Kültürel Kimliği Yansıtan Özellikler	Simgesel / Sembolik Öğeler	Malzeme Kullanımı	Tasarım Yaklaşımı	Mekânsal Anlam ve Kullanıcı Etkisi	Görsel

Gando İlkolu (F. Kéré)	Afrika yerel kültürü, topluluk katılımı	Doğal havalandırma, toprak mimarisi	Yerel toprak, sıkıştırılmış kerpiç	Katılımcı tasarım	Topluluk aidiyeti, kültürel süreklilik	
MAXXI Müzesi (Zaha Hadid)	Roma'nın çağdaş kimliği	Akıcı, organik formlar	Beton + çelik	Dinamik akışkanlık	Modern kent simgesi	
Kengo Kuma – Tabiat Tarihi Müzesi	Japon doğa felsefesi	Ahşap örgü, doğayla bütünleşme	Ahşap + cam	Hafiflik, geçirgenlik	Doğal denge, huzur	
Louvre Cam Piramidi (I. M. Pei)	Tarih–modernlik sentezi	Piramit formu, şeffaflık	Cam + metal	Tarihsel dokuya modern ek	Gelenek ve yenilik arasında köprü	
Heydar Aliyev Kültür Merkezi (Zaha Hadid)	Azerbaycan kimliği, dinamizm	Dalgalı bina formu	Çelik + beton + kompozit panel	Kesintisi z yüzey	Ulusal kültürün modern sembolü	

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Mimarlık, bir toplumun kültürel kimliğini sadece biçimsel olarak değil, anlam katmanları aracılığıyla da temsil etmektedir. Sembolizm ve simgesellik bu anlamın aktarımında güçlü araçlardır. Yapılan incemeler sonucunda geleneksel, modern-postmodern ve çağdaş mimarlıkta kültürel kimlik, simgesellik, malzeme, tasarım yaklaşımı ve mekânsal anlam açısından karşılaştırıldığında (Tablo 4);

Tablo 4: Geleneksel, Modern-Postmodern ve Çağdaş Mimarlıkta Kültürel Kimlik, Simgesellik, Malzeme, Tasarım Yaklaşımı Ve Mekânsal Anlam Açısından Genel Karşılaştırma

Dönem	Sembolik Anlayış	Kimlik Yaklaşımı	Malzeme Kullanımı	Mekansal Anlam
Geleneksel	Doğrudan kültürel ve inanç temelli	Yerel güçlü kimlik	Doğal malzeme ağırlıklı	Aidiyet, mahremiyet
Modern/Postmodern	Modernizmde zayıf → Postmodernizmde güçlü	Ulusal kimlik tarihsel gönderme	+ Beton, çelik cam,	Rasyonellik / ironik sembolizm
Çağdaş	Yenilikçi ve bağlama duyarlı	Yerellik sürdürülebilir kimlik	+ Hibrit malzemeler	Kültürel süreklilik + evrensellik

Mimarlık kültürel kimliğin en güçlü temsil aracıdır. Sembolik ve simgesel öğeler, mekânın anlamını derinleştiren kültürel kodlardır. Modern mimarlığın rasyonelliği sembolizmi azaltsa da, postmodern ve çağdaş yaklaşımlar sembolik dili yeniden tasarımın merkezine koymuştur. Vaka incelemeleri kültürel kimlik temelli tasarımın hem işlevsel hem sosyo-kültürel fayda sağladığını göstermektedir.

Bu çalışma sonucunda;

- Yeni mimari projelerde **kültürel kimlik analizi** tasarım sürecinin başında yapılmalıdır.
- Eğitimde sembolik okuma, semiyotik ve mekânsal anlam dersleri güçlendirilmelidir.
- Kamusal yapılar, toplumsal kimliği güçlendirecek **simgesel tasarım ilkeleri** ile ele alınmalıdır.
- Geleneksel yapıların korunmasında yalnız fiziksel malzeme değil, **simgesel değerler de koruma kapsamına alınmalıdır**.
- Çağdaş yapılarda yerel malzeme ve kültürel motifler **yenilikçi biçimlerle yeniden yorumlanmalıdır**.

5. KAYNAKLAR

Özgen S., (2003), “Ege Adaları’nda Mimari Kimliğin Yeri”, Yapı Dergisi, İstanbul, 260:69-73.

Dönmez E., (2006), “Türkiye’deki Kültürel Kimliğin Mimariye Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kuruçay E. ve Ediz Ö., (2025), “Mimaride görsel karmaşıklığın hesaplamalı analizi: Şehzade Camii, Süleymaniye Camii ve Selimiye Camii”, Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University 40:3, 1495-1507.

Özcan U. ve Güngör S., (2019). “Geleneksel Türk Evi ile Geleneksel Japon Evi’nin Yapısal Açısından Karşılaştırılması”, Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, 16, 646 661

Url

https://tr.wikipedia.org/wiki/Sevilla_Katedrali#/media/Dosya:B%C3%B3veda_crucero_001.jpg (E.T.19.11.2025, 22:23)

Tekin E., (2021), “Animasyon Filmlerde Mekân Ve Tasarımın “Ruhu” Üzerine”, Uluslararası İletişim ve Sanat Dergisi, 4(4):103-125.

Tavşan, C., Özen, E. ve Tavşan, F. (2021). “Tarihsel Süreç İçerisinde Gelişen Malzemenin Endüstri Devrimi Sonrası Yapılara Etkisi”, International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(48): 1890-1906.

Kaya, N. Ve Tayanç, M. (2025). “Mekân ve Bellek Perspektifinden Türkiye'de Kültürel Miras ve Toplumsal Hafıza”, Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 5(1), 56-65.

Grutter, Y., Çeviren: Pakzad, J., (2010), “Mimaride Estetik Kavramı”, 5. Baskı, Shahid Beheshti Üniversitesi Yayınları, Tahrân.

Dianat S., (2015), “Mimarlıkta Sembolizm Ve Simgesel Anlam”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz N., (2024), “Geçmişten Günümüze Mekân Üst Örtülerinde Biçimsel Tasarımın Değişimi” Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Url 2. <https://www.arkitektuel.com/berlin-yahudi-muzesi/> (E.T.19.11.2025, 23:57)

**SOCIAL STUDIES TEACHER CANDIDATES' COGNITIVE STRUCTURES
REGARDING THE CONCEPTS OF GLOBAL ISSUES: WORD ASSOCIATION
TEST**

**KÜRESEL SORUNLAR KAVRAMLARINA İLİŞKİN SOSYAL BİLGİLER
ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİŞSEL YAPILARI: KELİME İLİŞKİLENDİRME
TESTİ**

Özal GÖKTAŞ¹, Selman ABLAK²

**¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sivas, Türkiye.**

ORCID:0009-0004-3992-2675

**²Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sivas, Türkiye.**

ORCID:0000-0001-8538-1292

Öz

Bu araştırmanın amacı, alternatif bir ölçme değerlendirme aracı olan kelime ilişkilendirme testi (KİT) aracılığıyla, sosyal bilgiler öğretmenliği ana bilim dalı 4. sınıf öğretmen adaylarının, sosyal bilgiler dersinde yer alan, küresel bağlantılar öğrenme alanında bulunan, küresel sorunlar kavramlarına ilişkin bilişsel yapılarını ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik 2018 Sosyal Bilgiler Programında yer alan açlık, afet, barış, bulaşıcı hastalıklar, eşitsizlik, göç, ırkçılık, küresel iklim değişikliği, küresel sorun, saygı, susuzluk ve terör anahtar kavramları belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye’de bir devlet üniversitesinde, sosyal bilgiler öğretmenliği alanında öğrenim gören 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak KİT kullanılmıştır. Bu kapsamda öğretmen adaylarına küresel sorunlar kavramlarına ilişkin 12 adet anahtar kavram verilmiş ve ortalama 60 saniye içerisinde, verilen anahtar kavramların akıllarına getirdiği yanıtları ve anahtar kavramlarla ilgili bir tanım cümlesi yazmaları istenmiştir. Verilerin analizinde, anahtar kavramlara katılımcıların verdiği yanıtlar ayrıntılı şekilde incelenmiş ve analiz edilmiştir. Hangi anahtar kavramın, hangi kelimelerle cevaplandığı ve anahtar kavramlara verilen cevapların kaç kez tekrarlandığını gösteren ayrıntılı bir frekans tablosu oluşturulmuştur. Elde edilen veriler, anahtar kavram ve cevap kelimelerinden oluşan bir frekans tablosuna işlenmiştir. Bu frekans tablosundaki veriler ışığında, öğretmen adaylarının bilişsel yapılarını ortaya koyan kavram ağları çizilmiştir. Kavram ağı oluşturma işleminde kesme noktası tekniği kullanılmıştır. Ayrıca her bir kavramla ilgili kurdukları cümleler, içerdikleri anlam ve sahip oldukları özelliklere göre sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgularda, öğretmen adaylarının kavram ağlarında verilen anahtar kavramlara karşılık en sık deprem, huzur, adaletsizlik, savaş gibi kelimeleri kullandıkları tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının gerek kavram ağlarında gerek kavramlarla ilgili kurdukları cümlelerde ırkçılık, afet, bulaşıcı hastalıklar kavramlarıyla ilgili bazı kavram yanılgıları yaşadıkları tespit edilmiştir. Araştırmada, katılımcıların kavram ağları ile anahtar kavramlar arasında nasıl bağlantı kurduğu ve anahtar kavramlarla ne gibi yanlış

ilişkilendirmeler yaparak kavram yanılgılarına sahip oldukları tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda alanyazında sosyal bilgiler dersi, küresel bağlantılar öğrenme alanı ve küresel sorunlar kavramları aracılığıyla KİT'e ilişkin yapılmış olan benzer çalışmalar da dikkate alınarak, sonuçlar tartışmaya açılmış ve bazı önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, küresel sorunlar, öğretmen adayları, kelime ilişkilendirme testi (KİT)

Abstract

The purpose of this study is to reveal the cognitive structures of fourth-year social studies teacher candidates regarding the concepts of global issues in the "Global Connections" learning area of the 7th-grade social studies course using word association test (WAT), an alternative measurement and evaluation tool. For this purpose, the key concepts of hunger, disaster, peace, infectious diseases, inequality, migration, racism, global climate change, global problem, respect, thirst, and terrorism, which were included in the 2018 social studies curriculum, were identified. The study group consisted of fourth-year social studies teacher students studying social studies at a state university in Turkey. WAT was used as the data collection tool. In this context, the teacher candidates were given 12 key concepts related to global issues and were asked to write the responses they recalled and a definition sentence related to the key concepts within an average of 60 seconds. In the data analysis, the responses given to the key concepts were examined and analyzed in detail. A detailed frequency table was created showing which key concepts were answered with which words and how many times the answers given to the key concepts were repeated. The obtained data was plotted on a frequency table consisting of the key concept and the answer words. Based on the data in this frequency table, concept networks that reveal the preservice teachers' cognitive structures were drawn. The breakpoint technique was used in the concept network creation process. Furthermore, the sentences they constructed for each concept were classified and analyzed according to their meanings and characteristics. The findings revealed that the preservice teachers most frequently used concepts such as earthquake, peace, injustice, and war in response to the key concepts provided in the concept networks. It was determined that the preservice teachers experienced some misconceptions regarding the concepts of racism, disaster, and infectious diseases, both in the concept networks and in the sentences they constructed related to the concepts. The study identified how the connections were established between the created concept networks and the key concepts, and what kinds of misconceptions resulted in these misconceptions. As a result of the research, the results were discussed, and some recommendations were made, taking into account similar studies in the literature on the concept of the social studies course, the global connections learning area, and global problems.

Key Words: Social studies, global issues, prospective teachers, word association test (WAT)

1.GİRİŞ

Sosyal bilgiler dersi, ilkokul 4. ve ortaokul 5., 6. ve 7. sınıflarda verilen ve öğrencilerin birey olarak topluma katkı sunmalarını hedefleyen temel bir eğitim alanıdır. Bu ders, haklarını bilen ve sorumluluklarının farkında olan, cumhuriyet değerlerine bağlı, aynı zamanda çağın gerektirdiği bilgi, beceri ve değerlere sahip bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Yeni nesiller için toplumsal farkındalık yaratmayı hedefleyen sosyal bilgiler, bireyin hem kendisiyle hem de çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurmasına yardımcı olur. Bu bakımdan dersin hedeflerinin bütünlük içinde sunulduğu şablonu sosyal bilgiler dersi öğretim programı oluşturmaktadır. Türkiye’de, 2004 yılında, yaşadığımız çağın gereksinimlerine uygun şekilde güncellenen ve 2005 yılında uygulamaya alınan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programıyla [SBDÖP] birlikte, sosyal bilgiler dersinin öğretim anlayışında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişimle birlikte geleneksel ve ezbere dayalı eğitim modeli yerine, öğrenci merkezli ve yapılandırmacı bir yaklaşım benimsenmiştir. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında benimsenen bu yeni yaklaşım 2018 SBDÖP ve 2024 SBDÖP’te de sürdürülmüştür. Bu yeni anlayış, öğrencilerin kavramları sorgulamalarını, anlamlandırmalarını ve günlük yaşamlarında aktif olarak kullanmalarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Böylece kavram öğretimi, dersin odak noktalarından biri haline gelirken, alternatif ölçme ve değerlendirme araçları da giderek önem kazanmıştır.

Modern dünyada sıkça yaşanan kavram kargaşaları düşünüldüğünde, kavramları doğru öğrenmek ve üzerinde ortak bir anlayış geliştirmek, hem bireyler hem de toplumlar için kritik bir ihtiyaç haline gelmiştir. Sosyal bilgiler dersi, modern hayatta karşımıza çıkan ve gün geçtikçe fikir birliğine varmak konusunda zorluklar yaşanan çeşitli kavramlar için temel oluşturmak konusunda yardımcı bir ders niteliği taşımaktadır. Sosyal Bilgiler dersi, disiplinler arası yapısıyla bireylere yalnızca bilgi sunmakla kalmaz aynı zamanda eleştirel düşünme, problem çözme ve toplumsal uzlaşma geliştirme becerilerini de kazandırmayı hedefler. Bu bağlamda, öğrencilerin hem bireysel hem de toplumsal yaşamlarına yön verecek önemli bir rehber niteliği taşır. Hayatın içinde karşımıza çıkan hemen hemen tüm kavramlarla ilgili bir ders olan sosyal bilgiler dersi, çocukluktan yetişkinliğe geçilen aşamada, bireylerin bahsi geçen kavramları öğrenmesi bakımından belki de en kıymetli derslerden biridir denebilir. İçinde çağımızla ilgili birçok önemli kavram barındıran sosyal bilgiler dersinin önemini anlamak için öncelikle kavramın ne anlama geldiğini anlamak yerinde olacaktır.

Ülgen (2001)’e göre kavramlar “insan zihninde anamlanan, farklı obje ve olguların değişebilen ortak özelliklerini temsil eden bir bilgi formu yapısıdır”. Bilginin ve dolayısıyla kavram öğrenmenin sonradan ve öğrenme yoluyla oluşu, kavramların insan zihninde nasıl şekillendiğinin, nerede ve kimler tarafından şekillendirildiğinin de önemli olduğuna işaret eder. Yani kavramlar sadece anlam olarak değil; öğrenildiği koşullardan ve kişilerden etkilenen bir olgudur.

Kavramlar; eşya, olay, olgu ve durumların benzer yönlerine göre gruplandırılarak oluşturulan soyut yapılar olarak tanımlanır (Çaycı, Demir, Başaran & Demir, 2007; Kılıçoğlu, 2011). Bilginin en yalın hali olan kavramlar, bireylerin olay, olgu ve varlıkları ayırt etmesine ve aralarında bağlantılar kurmasına olanak sağlar. Bu yönüyle kavramlar, durumları, nesneleri ve olayları kategorize etmek için kullanılan araçlardır (Senemoğlu, 2010). Vygotsky’ye (1998) göre, bireyin zihninde kavramların yerleşmesi, yalnızca tekrar ya da alışkanlıklarla sağlanamaz. Bu süreç, bireyin belirli bir zihinsel gelişim seviyesine ulaşmasını ve karmaşık düşünce süreçlerini harekete geçirmesini gerektirir. Her kavram öğrenen kişinin bilişsel olgunluğuna ve

öğrenme kapasitesine göre farklı öğrenmeler ortaya çıkarabilir. Kavramların kalıcı olarak öğrenilmesi, anlamlı bir zihinsel etkileşimle mümkün hale gelir. Soyut kavramların öğrenimi ise somut olanlara göre çok daha ileri düzeyde bir zihinsel çaba gerektirir. Bu noktada, öğrencilerin gelişim düzeyine uygun yöntem ve tekniklerin kullanılmaması, kavram yanlışlarına yol açarak öğrenme sürecini olumsuz etkileyebilir. Öğretim sürecinin kritik unsuru olan kavram öğretimi, kavramların derinlemesine kavranmasını ve öğrencilerin zihinsel gelişimlerine katkı sağlamayı hedeflemelidir (Doğanay, 2002). Ancak, bir kavramı tam olarak anlayabilmek için öğrencilerin, önceden edindikleri bilgileri kullanarak, kavramlar arasında anlamlı bağlantılar kurabilmeleri gerekir. Bu bağlantılar, öğrencilerin bilgiyi sadece hatırlamakla kalmayıp, onu analiz edebilme ve daha ileri seviyede kullanabilme yetilerini de geliştirir. Kavramların eksik veya hatalı öğrenilmesi, eğitim hedeflerine ulaşılmasını ciddi şekilde engelleyebilir.

Doğru, anlamlı ve işlevsel bilgiye ulaşılmasında ciddi sorunlar yaşanan ve kavramların adeta birbirine girdiği günümüz dünyasında, bilgiye ulaşıldıktan sonra, bilginin bireyin zihninde anlamlı hale getirilmesi de en az bilginin doğruluğu kadar önemlidir. Dünyada ve özellikle ülkemizde 2000'li yılların ardından, eğitimdeki anlayış temelden değişmiş ve ezberlenen bilgi yerine bilgiyi zihninde anlamlı olarak bulundurmanın önemi, yapılandırmacı anlayış ile çok daha önemli hale gelmiştir. Aynı süreç, kavramların önemini ve doğruluğunu ve dolayısıyla kavram öğretim yöntemlerinin önemini arttırmıştır. Alternatif ölçme değerlendirme araçları da bu süreç ile birlikte hemen tüm derslerde önem kazanmıştır. Bilginin yalnızca öğretmenden öğrenciye aktarılması ve ezberlenmesi yerine, öğrencinin bilgiyi günlük yaşamıyla ilişkilendirerek anlamlandırmasını hedefleyen bu süreç; alternatif ölçme araçlarının kavram öğretiminde kullanılmasına ve öğrenmelerin değerlendirilmesine ilişkin olarak öğrenci ve öğretmenlere önemli katkılar sağlamaktadır. Yanlış kavram öğretiminin, kavram yanlışlarına sebep olduğu eğitim öğretim hayatında, bu sorunun önüne geçebilmek adına, kelime ilişkilendirme testleri, kavram ağları, kavram haritaları, anlam çözümleme tabloları vb. gibi alternatif ölçme değerlendirme araçları kullanılmaktadır. Sosyal bilgiler dersi de yapılandırmacı anlayış ve onunla birlikte gelen kavram öğretimi yöntemlerinden fazlasıyla etkilenmiştir. Bahsi geçen alternatif ölçme değerlendirme araçlarının sosyal bilgiler dersinde de kullanılması gerekmektedir. Bu bağlamda sosyal bilgiler dersinin amaçları ve içinde bulundurduğu kavramlardan bahsetmek yerinde olacaktır.

Sosyal bilgiler dersi öğrencileri, sorumluluk sahibi, etkin ve bilinçli bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yetiştirmeyi hedefler. Bu doğrultuda, sosyal bilgiler, öğrencilerin gerekli bilgi, beceri, değer ve kavramlarla donatılmasında sosyal bilimlerin (antropoloji, arkeoloji, ekonomi, coğrafya, politika, tarih, felsefe, psikoloji, hukuk, din ve sosyoloji) verilerini, söz konusu öğrenci grubunun bilişsel seviyesine uygun şekilde sadeleştirerek sunar (Erden, 1996; Ata, 2007; Öztürk, 2009). SBDÖP'nin önemli bileşenlerinden biri olan kavram öğretimi, öğrencilerin bu alanlardaki öğrenmelerini anlamlı kılmak için yeri yadsınamaz bir uygulamadır. Bu nedenle, kavram öğretiminde çeşitli yaklaşımlar benimsenmeli ve kavram karışıklığı, anlam kargaşası ve kavram yanlışlarının giderilmesine yönelik çözümler üretilmelidir (MEB, 2018). Bu konuda öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının gerekli yeterliliklere sahip olmaları önemlidir. Sosyal bilgiler, disiplinler arası bir ders olarak, öğrencilere hayatla ilgili temel kavramları öğretmek ve onları her anlamda çağın gereksinimlerine uygun bireyler olarak yetiştirmek için büyük bir fırsat sunar. Ders içeriği, tarih, coğrafya, ekonomi, psikoloji, sosyoloji gibi alanlarla şekillenir ve bireylerin yetişkinliklerinde karşılaşacakları önemli kavramları öğrenmelerine yardımcı olur. Sosyal bilgiler dersi, bu disiplinler aracılığıyla öğrencilerin yalnızca kendi ülkelerine ait sorunların değil, küresel sorunların da farkında olmalarını sağlar.

Alanyazın incelendiğinde, sosyal bilgiler dersinde kavram öğretimi ve alternatif ölçme değerlendirme yöntemleri üzerine yapılan çalışmaların giderek arttığı ve bu çalışmaların özellikle kavram öğretimi ve kavram yanılgıları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

Sonuç olarak, sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin hayat boyu ihtiyaç duyacakları bilgi ve becerileri kazandırmakla birlikte, onları sadece kendi ülkelerinde değil, küresel düzeyde de sorumluluk sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmeyi amaçlar (Deveci, 2002). Sosyal bilgiler dersi, öğrencilere sadece içinde bulunduğu toplumun kavramlarını ve sorunlarını anlamakla kalmayıp, küresel ölçekteki toplumsal sorunlara karşı duyarlılık geliştirmeyi de amaçlayan bir eğitim alanıdır. Bu ders, öğrencilerin dünya çapında karşılaşılan büyük sorunlar hakkında düşüncelerini ve bu sorunlara çözüm önerileri geliştirmelerini teşvik eder (MEB, 2018). Yapılandırmacı yaklaşımla yeniden şekillenen sosyal bilgiler eğitimi, kavramların anlamı ve önemi bakımından, öğrencilere tüm süreci derinlemesine ve çok yönlü olarak keşfetme fırsatı sunar. Özellikle, alternatif ölçme araçları aracılığıyla, diğer derslerde olduğu gibi öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim süreçleri izlenir ve böylece öğrenme sadece bilgi aktarımından ibaret olmaktan çıkar, öğrencinin süreç içinde nasıl düşündüğü ve hissettiği de önemli hale gelir (Özdemir, 2010).

Sosyal bilgiler dersinde kavram öğretimi, soyut düşünmenin temellerini atarken, aynı zamanda öğrencilerin günümüz dünyasında karşılaştıkları karmaşık sorunları anlamalarına ve bu sorunlarla başa çıkmalarında onlara yardımcı olmalıdır. Kavramların doğru anlaşılması, öğrencilerin hem yerel hem de küresel sorunları çözümüleme kapasitesini artırır. Küresel sorunlar, sadece yerel toplumları değil, dünya çapındaki tüm insanları etkileyen dinamiklere sahiptir. Dolayısıyla, sosyal bilgiler dersi, bireyleri gelecekte bu sorunlarla başa çıkabilen, bilinçli ve etkili bir şekilde hareket edebilen vatandaşlar olarak yetiştirme amacını taşır. Bu bağlamda, kavram öğretiminin etkili bir biçimde gerçekleştirilmesi büyük bir önem taşır. Öğrencilerin soyut kavramları doğru anlaması, onların kavramlar aracılığıyla dünya üzerindeki gelişmeleri analiz etmelerine olanak sağlar. Kavramlar, sadece teorik bir öğrenme alanı sunmaz; aynı zamanda öğrencilere dünyayı farklı açılardan görme fırsatı tanır. Türkiye'nin geleceğini şekillendirecek olan nesillerin, küresel ölçekteki sorunlara dair duyarlılık geliştirmesi ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri üretmesi için doğru kavramlar üzerinde durulması ve bu kavramların doğru anlaşılmasının önemi aşikârdır.

Kavram yanılgılarını ortadan kaldırmak ve öğrencilerin doğru kavramlarla donatılmalarını sağlamak amacıyla, kavram ilişkilendirme testleri (KİT) gibi alternatif ölçme araçlarının önemi tartışılmazdır. Bu araçlar, öğretim sürecinde, öğrencilerin kavramları ne derece içselleştirdiğini ve ne tür yanılgılara sahip olduğunu ortaya koymak adına oldukça faydalıdır. Bu nedenle, sosyal bilgiler dersinde kavram öğretimi, yalnızca bir öğretim süreci değil, aynı zamanda öğrencilerin yaşadığı çevreyi, ülkesini ve küresel ilişkilerle sarılımış dünyayı ve tüm bunlarla ilgili kavramları anlamalarına katkı sağlayan kritik bir süreçtir.

Kelime İlişkilendirme Testi (KİT), öğrencilerin öğrendikleri kavramlar arasındaki anlamlı bağlantıları ne derece kurabildiklerini belirlemek için kullanılan bir değerlendirme aracıdır. Bu test, kavramlar arasındaki ilişkilerin doğruluğunu ortaya koyarak, öğrencilerin zihinsel yapılarını analiz etmeye ve kavram yanılgılarını tespit etmeye yardımcı olur. Diğer ölçme araçlarının aksine, KİT, kavramların birbirleriyle nasıl bütünleştiğini ve öğrencilerin bu kavramları ne derece kavrayabildiğini somut bir şekilde gösterir (Ekici, Gökmen ve Kurt, 2014). Uygulama sürecinde, anahtar kavramlar üzerinden, öğrencilerin zihninde kavramlar arası ilişkilerin gücü ve anlamı değerlendirilir. Bu yöntem, kavramları daha bütünsel bir şekilde yapılandırmalarına olanak tanır ve öğrenme sürecini kalıcı hale getirir (Tokcan, 2015). KİT, kavram yanılgılarını ve öğrencilerin yanlış kavramsal bağlantılarını belirlemek için özellikle

etkili bir araçtır. Ayrıca, öğrencilerin kavramları anlamlı bir bütün olarak yapılandırmasına yardımcı olur ve öğrenme sürecini daha etkili hale getirir (Bahar ve Özatl, 2003).

1.2. Araştırmanın Amacı

İletişim, teknoloji ve ulaşım alanlarındaki hızlı gelişmeler, dünyayı adeta küçük bir köye dönüştürerek insanlar arasındaki mesafeleri kısaltmış ve uluslararası bağları hiç olmadığı kadar birbirinden etkilenir hale getirmiştir. Ancak, bu yoğun etkileşim ve bağlantılar, beraberinde küresel ölçekte karmaşık sorunları da getirmiştir. Günümüz dünyasında, bu sorunlara çözüm üretebilen, analitik düşünebilen, yaratıcı ve küresel meselelere duyarlılık gösteren bireyler yetiştirmek, eğitim sistemlerinin en kritik hedeflerinden biri haline gelmiştir. Neo-liberal çağın eğitimde, geçmişteki kollektif eğitim anlayışı yerine birey merkezli yaklaşımı, dünyadaki eğitim anlayışını da yeniden şekillendirmiştir. Bu birey odaklı hedeflere ulaşabilmek için eğitim programları daha esnek, yenilikçi ve toplumdan ziyade bireyin isteklerini önemseyen bir yapıya bürünmüştür. Türkiye de bu dönüşüm sürecine 2005 yılında yapılandırmacı bir eğitim modeliyle adım atmıştır. Birey odaklı ve bireylerin birbirlerinden farklarına odaklanan yeni anlayış, öğrencilerin aktif katılımını ve problem çözme becerilerini merkeze alan bir anlayış benimsemiştir. Bu yaklaşım, hızla değişen dünyaya uyum sağlamayı hedefleyen bir neslin temelini atmıştır. Eğitim sistemi, sadece bilgi aktarımını hedefleyen geleneksel anlayışın yerine, süreci odak alan, bütünsel değerlendirme yöntemlerini benimseyen bir anlayışa evrilmiştir. Eğitimde sadece bilgi aktarımını hedeflemek yerine, süreci odak alan, bütünsel değerlendirme yöntemlerini benimseyen alternatif ölçme araçları, bu eğitim anlayışının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Özellikle kelime ilişkilendirme testi (KİT) gibi araçlar, öğrencilerin düşünsel yapılarını analiz etmek için etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bu araçlar, öğrencilerin kavramlar arasındaki anlamlı bağları kurup kuramadıklarını ve bu bağların doğru olup olmadığını ortaya koymaya yardımcı olur. . Daha çok fen bilgisi dersi alanında tercih edilen kelime ilişkilendirme testleri, diğer alanlarda da faydalı olmuştur.

Sosyal bilgiler dersinde, alternatif kavram öğretim yöntemlerinin kullanılmasıyla yapılan çalışmaların sayısının yeterli olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışma hem sosyal bilgiler öğretmen adaylarına uygulanması bakımından hem de onların öğretici olarak, küresel sorunlar kavramları hakkında nasıl ve ne düşündüklerini ayrıca ne derece yeterli bilgiye sahip olduklarını görmek ve incelemek açısından önemli bir alanyazın boşluğunu doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu araştırmanın amacı, alternatif bir ölçme aracı olan Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) ile Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesindeki bir üniversitenin, sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 4. sınıf öğrencilerinin, 2018 SBDÖP'te yer alan, küresel bağlantılar öğrenme alanındaki küresel sorunlar kavramlarına ilişkin bilişsel yapılarını analiz etmektir. Bu kapsamda, 2018 SBDÖP'te yer alan, açlık, afet, barış, bulaşıcı hastalıklar, eşitsizlik, göç, ırkçılık, küresel iklim değişikliği, küresel sorunlar, saygı, susuzluk ve terör gibi anahtar kavramlar belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının bu anahtar kavramlar için bilişsel yapıları analiz edilmiştir. Bu çalışma, kavram öğretiminin önemini vurgulamanın yanı sıra, kelime ilişkilendirme testi aracılığı ile sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, kavram yanılgılarını tespit ederek, öğretmen adaylarının küresel sorunlar ve küresel kavramlar konusunda daha derin ve etkili bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olmakla birlikte, konuyla ilgili gelecekte yapılacak çalışmalara güçlü bir referans noktası oluşturmayı amaçlamaktadır.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının küresel sorunlara dair kavramlarla ilgili bilişsel yapılarını, kelime ilişkilendirme testi (KİT) kullanarak incelemeyi amaçlayan ve tarama modeline dayanan, betimsel bir çalışmadır. Tarama yöntemi, belirli bir durumu ya da olguyu olduğu şekilde betimleyerek, geçmiş ya da mevcut durum hakkında derinlemesine bilgi sağlamayı amaçlayan nitel bir araştırma yöntemidir (Karasar, 2014). Bu çalışmada, 2018 SBDÖP'te bulunan, küresel bağlantılar öğrenme alanında yer alan, açlık, afet, barış, bulaşıcı hastalıklar, eşitsizlik, göç, ırkçılık, küresel iklim değişikliği, küresel sorunlar, saygı, susuzluk ve terör gibi anahtar kavramlarla, sosyal bilgiler öğretmenliği bölümü 4. sınıf öğrencilerinin bilişsel yapılarına ve kavram yanılgılarına dair bir değerlendirme yapılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesinde yer alan, bir şehirde öğrenim gören, sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde eğitim alan, 47 dördüncü sınıf öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, belirli şartları karşılayan tüm durumların incelenmesini temel alan bir örnekleme yöntemidir. Araştırmacı, bu ölçütleri kendisi belirleyebilir veya önceden hazırlanmış bir listeyi kullanabilir. Örneğin, dört yıllık bir lisans programının beş yılda tamamlanması, bu tür bir örneklemede bir ölçüt olarak kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Araştırmaya katılacak öğretmen adaylarının seçiminde, sosyal bilgiler dersi, küresel bağlantılar öğrenme alanında yer alan küresel sorunlar kavramlarının ilgili bölümü olan sosyal bilgiler öğretmenliği seçilmiştir. Sosyal bilgiler öğretmenliği 4. sınıf öğretmen adaylarının seçilme nedeni ise ilgili alanda, öğretmen adaylarının, lisans düzeyindeki derslerini büyük ölçüde tamamlamış olmalarıdır.

Tablo 1.

Örneklem grubunun demografik değişkenlere göre dağılımı

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	1.Kadın	32	%68.1
	2.Erkek	15	%31.9
Toplam		47	%100

Çalışma grubunu oluşturan öğretmen adaylarının değişkenleri incelendiğinde, katılımcıların cinsiyete göre dağılımı %68.1'i kadın, %31.9'u erkek şeklindedir. Ayrıca

katılımcıların %100'ü sosyal bilgiler öğretmenliği 4. sınıf düzeyindedir. Toplam 47 öğretmen adayı katılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Uygulama

Araştırmada veri toplama aracı olarak kelime ilişkilendirme testi (KİT) kullanılmıştır. KİT'ler, öğrencilerin bilişsel yapılarının derinlemesine analizini yapmaya olanak tanıyan etkili bir ölçme aracıdır. Bu testler, öğrencilerin zihinsel haritalarını, kavramlar arasındaki bağlantıları nasıl kurduklarını ve bu bağlantıların ne kadar anlamlı bir şekilde organize edildiğini gözlemlememize yardımcı olur (Bahar, Johnstone & Sutcliffe, 1999). KİT uygulamasında, öğrencilere belirli anahtar kavramlar sunarak, bu kavramlarla ilişkilendirdikleri yanıtları yazmaları istenir. Yazılan terimler, öğrencinin zihinsel yapısındaki bağlantıların izlerini sürmekte bize rehberlik eder (Bahar & Özatlı, 2003). Bu sayede, sadece öğrencinin kavramları nasıl kavradığı ve yapılandığı hakkında bilgi edinmekle kalmaz, aynı zamanda olası kavram yanılgıları veya yanlış anlamaları da tespit etme fırsatı buluruz. KİT, öğretim sürecindeki öğrenme eksikliklerini ve kavram hatalarını belirlemede önemli bir araç olmakla birlikte, eğitimin etkinliğini değerlendirmek açısından da büyük bir değer taşır. Bu yöntem, eğitimde derinlemesine bir anlayış geliştirmek ve öğrencilerin kavramları anlamalarındaki kavram yanılgılarını çözmek için önemli bir araçtır. KİT'i oluşturmak için 2018 SBDÖP, Küresel Bağlantılar öğrenme alanında yer alan on iki anahtar kavram (açlık, afet, barış, bulaşıcı hastalıklar, eşitsizlik, göç, ırkçılık, küresel iklim değişikliği, küresel sorun, saygı, susuzluk ve terör) tercih edilmiştir. Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öğretmen adaylarının cinsiyet bilgisine yer verilirken, ikinci bölümde ise kavramlara yer verilmiştir. KİT'in çalışmada yer alan bir kavramla ilgili örneği aşağıda bulunan Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2.

Kelime ilişkilendirme testi örneği

Eşitsizlik	
Eşitsizlik	
Eşitsizlik	
Eşitsizlik	
Eşitsizlik	
Eşitsizlik ile ilgili cümle	

Kelime ilişkilendirme testi (KİT), sosyal bilgiler öğretmen adaylarına uygulanarak, onların konuya ilişkin bilgi düzeylerini ölçmeyi amaçlamıştır. Bu testte, öğretmen adaylarına KİT hakkında bilgi verildikten sonra, her bir anahtar kavram için bir dakika süre tanınmış ve bu süre zarfında adaylardan, o kavramla ilgili akıllarına gelen yanıtları yazmaları istenmiştir. Ayrıca, adaylardan her kavramla ilgili kısa bir tanım cümlesi yazmaları beklenmiştir. Bu uygulamanın ardında yatan ana amaç, öğretmen adaylarının yalnızca bilginin hatırlama basamağında kalmayıp, o bilgiye dair anlamlı bir bilişsel bağ kurmalarını sağlamaktır. Ayrıca anahtar kavramlarla ilgili tanım cümlesi yazılmasının bir diğer nedeni, öğrencilerin derinlemesine düşünmesini ve yalnızca yüzeysel bir çağrışım yapmaktan öteye geçerek bilgiyi daha anlamlı hale getirmelerini teşvik etmektir. Her bir kavram, düzenli bir şekilde tek bir sayfa üzerinde sırasıyla yer almış, zincirleme yanıtları engellemeyi hedefleyen bir yapı oluşturulmuştur. Bu yöntem, öğrencilerin, her yazdıkları kavramla anahtar kavram arasında bir bağlantı kurmalarını sağlayarak, testin amacından sapmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Bahar ve Özatl (2003) tarafından vurgulanan bu düzenleme, testin etkinliğini artırmayı ve öğrencilerin kavramlar arasındaki ilişkileri doğru bir şekilde ortaya koymalarını sağlamayı hedeflemektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada, Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) sonuçlarının değerlendirilmesi süreci, öğretmen adaylarının bilişsel yapılarının ve kavramlar arasındaki ilişkilerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamak amacıyla kapsamlı bir şekilde tasarlanmıştır. Bu analizde kullanılan betimsel analiz yöntemi, hem anahtar kavramlara verilen cevapların sıklığını belirleyerek bir frekans tablosu oluşturmayı, hem de bu tablodan hareketle öğretmen adaylarının zihinsel yapılarındaki bağlantıları görselleştirmeyi amaçlamıştır. Bahar, Johnstone ve Sutcliffe (1999) tarafından geliştirilen kesme noktası tekniği, kavramların anlamlı bir şekilde yapılandırılması adına etkili bir araç olmuştur. Bu teknik, anahtar kavramlarla ilgili en yaygın cevapların belirlenmesi ve bunların sıklıklarına göre düzenlenmesiyle, öğretmen adaylarının bilişsel yapılarındaki güçlü ve zayıf bağları ortaya koymayı sağlamıştır.

Kesme noktası yöntemiyle yapılan bu analiz, kavramlar arasındaki ilişkilerin ne kadar derinleştiği ve hangi kavramların öğretmen adayları için daha anlamlı olduğu konusunda detaylı bir bilgi sunmaktadır. Yanıtların sıklığına dayalı kesme noktaları, kavramların öğretmen adaylarının düşünsel yapılarında ne kadar yer ettiğini gösterirken, aynı zamanda kavramların birbirleriyle ne derece ilişkili olduğunu da göstermektedir. Her bir kesme noktası aralığındaki kavramlar, o kavramın ne kadar yaygın olarak öğretim sürecinde yer aldığına dair de bir ipucu sunar. Ercan ve arkadaşlarının (2010) önerdiği kategorilendirme tablosu, öğrencilerin yazdığı cümlelerin bilimsel bilgi içerip içermediğini ya da kavram yanlışları taşıyıp taşımadığını anlamak açısından oldukça faydalı olmuştur. Bu kategorilendirme, öğretmen adaylarının kavramları ne derece doğru ya da yanlış bir şekilde yapılandığını ortaya koyarak, eğitimcilerin kavram öğretimindeki etkinliklerini yeniden gözden geçirmelerine olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, öğretmen adaylarının anahtar kavramlarla kurdukları ilişkiler üzerine yapılan derinlemesine bir analiz sunarak, eğitimde kavram öğretiminin önemini vurgulamaktadır. Kavram yanlışlarının ve bilişsel yapıdaki eksikliklerin ortaya konması, eğitimcilerin öğretim stratejilerini geliştirmesi için önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Bu tür analizler, öğretmenlerin kavram öğretimini daha etkin hale getirebilmesi için gerekli verileri sunarak, öğretmen adaylarının bilişsel yapılarının nasıl şekillendiği hakkında derinlemesine bilgi sağlaması noktasında önemli olacaktır. Araştırmanın geçerlilik ve

güvenirliğini sağlamada Yıldırım ve Şimşek'in (2006) belirttiği stratejilerden, özellikle tutarlılık, aktarılabilirlik, inandırıcılık ve teyit edilebilirlik titizlikle uygulanmıştır. İnanırcılığı güçlendirmek amacıyla, çalışmanın farklı yönleri, bilimsel yöntemlerde uzman ve konu hakkında bilgi sahibi kişiler tarafından değerlendirilmiş, bu süreçte düzenli geri bildirim alınmıştır. Araştırmacının her adımda tutarlı ve objektif bir çalışma sergilediğinden emin olmak için de tutarlılık incelemeleri yapılmış ve uzman görüşlerine sürekli başvurulmuştur.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, elde edilen bulgular, tablo ve şekillerden yararlanılarak sunulmuştur. KİT için seçilen on iki anahtar kavram olan açlık, afet, barış, bulaşıcı hastalıklar, eşitsizlik, göç, ırkçılık, küresel iklim değişikliği, küresel sorun, saygı, susuzluk ve terör anahtar kavramlarıyla ilgili verilen cevap kelimelerinin frekansları aşağıda yer alan Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.

Anahtar kavramlara verilen cevap kelime sayıları (Tekrarlı-Tekrarsız Haliyle)

Anahtar Kavram	Cevap Kelime Sayısı (Tekrarlı)	Cevap Kelime Sayısı (Tekrarsız)
Açlık	155	55
Afet	205	55
Barış	184	51
Bulaşıcı Hastalıklar	169	65
Eşitsizlik	160	53
Göç	214	78
İrkçılık	186	65
Küresel iklim değişikliği	172	50
Küresel Sorun	180	44
Saygı	175	61
Susuzluk	157	55
Terör	195	71
Toplam	2.152	703

Tablo incelendiğinde ve anahtar kavramlara verilen yanıtların çeşitliliğine ve yoğunluğuna bakıldığında; tekrar eden yanıtlar dikkate alındığında göç (f=214), afet (f=205)

ve terör (f=195) anahtar kavramları diğer anahtar kavramlara göre çok daha fazla yanıt almıştır. Bu durum, bu kavramların katılımcıların zihninde daha çok yer ettiğine ve daha fazla zihinsel çağrışım yaptırdığına işaret eder. Türkiye'nin 2010'ların başından itibaren gündeminde sürekli yer bulan ve Suriye, Afganistan gibi ülkelerden göç almış olması ve bu göçlerin sebeplerinin başında, bahsi geçen ülkelerde yaşanan iç savaşların olması bize fikir verebilir. Yine terör kavramı ise uzun yıllardır Türkiye'nin gündemini meşgul eden bir kavramdır. Tekrar eden yanıtlar dikkate alındığında en az yanıt alan anahtar kavramlar açlık (f=155), susuzluk (f=157) ve eşitsizlik (f=160) kavramları olmuştur. Bu durumdan yola çıkarak, bu anahtar kavramların katılımcıların zihninde daha az, birbirine benzeyen, net ve somut yanıtlar çağrıştırdığı yorumu yapılabilir.

Tablo 3, tekrar eden kelimeler dâhil edilmeden incelendiğinde göç (f=78), terör (f=71), bulaşıcı hastalıklar (f=65), ırkçılık (f=65) gibi anahtar kavramlar çok daha çeşitli yanıtlar alırken, küresel sorun (f=44), küresel iklim değişikliği (f=50), barış (f=51) ve eşitsizlik (f=53) gibi anahtar kavramlar çok daha az çeşitli yanıtlar almıştır. Bu durumdan yola çıkılacak olursa, yanıtlarında çeşitliliğin az olduğu anahtar kavramların katılımcıların zihinlerinde daha az ve ortak çağrışımlar yaptırdığı yorumu yapılabilir. Bu durum, göç ve terör gibi dinamik konuların toplumda daha çok yer bulduğu ve farklı perspektiflerle ele alındığını gösterir. Küresel sorun gibi kavramların ise daha soyut kalabildiğini ve derinlikli bilgiye sahip olunmadığını gösterir. Ayrıca açlık, susuzluk ve afet gibi kavramların daha somut ve günlük hayatın içinde çokça karşılaşılan kavramlar olmaları nedeniyle daha az kelime çeşitliliğiyle ifade edilmiştir yorumu yapılabilir. Bu kavramlar katılımcılar için çok daha anlaşılır kavramlardır. Göç, terör, ırkçılık gibi kavramlar ise diğer kavramlara nispeten daha soyut ve çok boyutlu olduğu için daha fazla kelime çeşitliliğiyle ifade edilmiştir. Ayrıca göç ve terör kavramları hem tekrarlı hem tekrarsız cevaplarda en çok cevaplanan anahtar kavramlar olmuştur ve bu durum, bu kavramların toplumda güncel sorunlar olarak görüldüğü anlamına gelebilir. Özellikle göç kavramı hem küresel ölçekte hem yerel ölçekte dikkat çeken bir kavramdır. Küresel iklim değişikliği ve küresel sorun gibi daha genel konularda ise katılımcıların yeterli bilgi derinliğine ulaşamadığı görülmüyor. Bu durum iklim krizi gibi küresel konularda daha fazla farkındalık ve eğitim gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Tablo 3 incelendiğinde, hem verilen yanıtların sayısında hem de yanıtların çeşitliliğinde göç ve terör gibi kavramlar öne çıkarken, çok daha az yanıt alan ve yanıtları çok daha az çeşitli olan anahtar kavramlar açlık, susuzluk ve küresel sorun olmuştur. Ortaya çıkan tablo bize, katılımcıların vereceği yanıtların sıklığı ve çeşitliliği üzerinde, ülke gündeminde kendine yer bulan konuların etkili olduğu fikrini verebilir. Daha az yanıt alan anahtar kavramların ise katılımcıların zihninde çok fazla çağrışım yaptırmadığı için bu kavramların üzerine farklı bakış açılarını ele alan bir takım kavram öğretim yöntemi çalışmaları yapılabilir. Bu bulgular, eğitim ve iletişim tekniklerinin, kavramların bu farklı boyutlarının dikkate alınarak şekillendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tablo 4.

Anahtar kavramlara en çok verilen cevaplar

Anahtar Kavram	En Çok Verilen Cevap Kelimesi	f
Afet	Deprem	29
Barış	Huzur	26
Eşitsizlik	Adaletsizlik	26
Küresel Sorun	Savaş	24
Bulaşıcı Hastalıklar	Covid-19	20
Terör	Savaş	19
Göç	Savaş	18
Saygı	Sevgi	18
Susuzluk	Kuraklık	18
Irkçılık	Ayrımcılık	16
Açlık	Fakirlik	14
Küresel iklim değişikliği	Kuraklık/Susuzluk	14

Tablo 4 incelendiğinde, anahtar kavramlara verilen yanıtlarda, afet anahtar kavramına verilen deprem (f=29) yanıtı en çok tekrar eden yanıt olarak ilk sırada yer almıştır. Afet kavramının en çok cevap alan anahtar kavramlardan biri olması ve afet kavramıyla ilgili en çok verilen yanıtın da deprem kelimesi olması, son yıllarda Türkiye’de çok fazla can kaybına sebep olan depremler ve 2023 yılında gerçekleşen 6 Şubat depremleriyle ilgili olabilir. Yaşanan acı tecrübeler, katılımcıların zihninde afet anahtar kavramıyla deprem yanıtı arasında güçlü bir bağ kurulmasına sebep olmuştur yorumu yapılabilir. Bu durum, depremlerin toplumda yarattığı derin etkilerle açıklanabilir. Depremler, diğer doğal afetlere oranla somut ve yaşanmış bir tecrübe olarak öne çıkmıştır. Tüm bunların dışında, Türkiye’nin her zaman bir deprem ülkesi olması da yine bu yorumda etkili olmuştur denilebilir. Barış ve saygı gibi olumlu çağrışımlar yapan anahtar kavramlar, sırasıyla huzur (f=26), sevgi (f=18) gibi daha soyut ve olumlu yanıtları en çok almışlardır. Bulaşıcı hastalıklar, Covid-19 (f=20), susuzluk, kuraklık (f=18), küresel iklim değişikliği, kuraklık/susuzluk (f=14) yanıtlarını en çok alan anahtar kavramlar olmuştur. Susuzluk ve küresel iklim değişikliği kavramlarında kuraklık ve susuzluk yanıtlarının olması, kuraklığın toplumda ciddi bir endişe kaynağı olduğunu ve iklim değişikliğiyle mücadelede su kaynaklarının korunmasının ne kadar kritik olduğunu göstermektedir. Bulaşıcı hastalıklar, susuzluk, küresel iklim değişikliği gibi anahtar kavramların ise katılımcıların zihninde, sırasıyla Covid-19, kuraklık, susuzluk gibi çok daha somut bir olay ya da durumla ilgili yanıtlar çağrıştırdığı anlaşılmaktadır. Bulaşıcı hastalıklar anahtar kavramına verilen

Covid-19 yanıtı, toplum üzerinde pandeminin hala etkisinin çok güçlü olduğuna ve güncelliğini koruduğuna işaret etmektedir.

Bütün bunların dışında, Tablo 4'te en ilgi çekici bölüm ise küresel sorun, terör ve göç anahtar kavramlarına verilen yanıtların sırasıyla, savaş (f=24), savaş (f=19), savaş (f=18) olmasıdır. Hem küresel sorun deyince akla ilk ve en çok gelen kelimenin savaş olması hem de küresel sorunlar diye nitelendirdiğimiz terör ve göç kavramlarında akla ilk ve en çok gelen kelimenin savaş olması oldukça dikkat çekici olmuştur. Bu durum, savaşın hem küresel hem de yerel düzeyde en büyük tehdit olarak algılandığını gösterir. Özellikle son yıllarda yaşanan uluslararası çatışmalar ve terör olayları, bu algıyı güçlendirmiş olabilir. Ayrıca, eşitsizlik anahtar kavramına verilen adaletsizlik (f=26) ve ırkçılık anahtar kavramına verilen ayrımcılık (f=16) yanıtları, anahtar kavramların neredeyse eş anlamlısı olacak niteliktedir. Bu durum, bu anahtar kavramlara en çok verilen yanıtların, katılımcıların zihninde daha yüzeysel kaldığı fikrini verebilir. Açlık kavramına verilen fakirlik (f=14) yanıtı, açlık kavramının ekonomik yoksullukla ve eşitsizlikle direkt ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu durum, açlık kavramının asıl sebeplerinden birinin adaletsizlik olduğu yorumuna bizi götürebilir. Sonuç olarak, Tablo 4'te en çok öne çıkan yanıt, küresel sorun, terör ve göç anahtar kavramlarında en çok savaş olmuştur. Bu durum, modern dünyada en büyük tehditlerden birinin savaş olduğu anlamını doğurabilir. Savaşlar, sadece fiziksel bir yıkıma değil, aynı zamanda toplumsal travmalara, göç dalgalarına ve ekonomik eşitsizliklere de neden olmaktadır. Dolayısıyla, savaşın birçok küresel sorunun temelinde yatan ortak bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Barışın sağlanması, sadece savaşların bitmesi anlamına değil, aynı zamanda küresel sorunların da çözülmesi anlamına gelebilir.

Tablo 5.

Tüm anahtar kavramlarda en çok tekrar eden ortak kelimeler ve frekansları

Kelime	f
Savaş	72
Ölüm	52
Kuraklık	41
Ekonomi	39

Tüm anahtar kavramlara verilen yanıtlar dikkate alındığında, en çok tekrar eden yanıt savaş (f=72) kelimesi olmuştur. Savaş yanıtı, küresel sorun anahtar kavramında (f=24), terör anahtar kavramında (f=19), göç anahtar kavramında (f=18), açlık anahtar kavramında (f=6) ve susuzluk anahtar kavramında (f=5) tekrar etmiştir. Savaş kelimesinin tüm anahtar kavramlarda en çok tekrar eden ortak yanıt olması, dünya genelinde yaşanan çatışmaların ve güvensiz ortamın toplum üzerindeki derin etkisini bize göstermektedir. Ölüm (f=52) kelimesi, terör anahtar kavramında (f=11), susuzlukta (f=11), bulaşıcı hastalıklarda (f=10), afet anahtar kavramında (f=15) ve açlık anahtar kavramında (f=5) tekrar ederek, en çok tekrar eden ikinci ortak kelime olmuştur. Ekonomi (f=39) kelimesi küresel sorun anahtar kavramında (f=11), göç anahtar kavramında (f=10), açlıkta (f=10) ve eşitsizlikte (f=8) tekrar etmektedir. Son olarak

kuraklık (f=41) yanıtı, susuzluk anahtar kavramında (f=18), küresel iklim değişikliğinde (f=14) ve son olarak küresel sorun (f=9) anahtar kavramında tekrar sayısıyla dikkat çekmektedir ve tüm anahtar kavramlarda, frekans aralığı en yüksek üçüncü yanıt olmuştur. Ölüm, kuraklık ve ekonomi kelimelerinin yüksek frekanslarla öne çıkması, küresel ve yerel düzeyde, toplumun temel endişelerinin sağlık, güvenlik ve ekonomik istikrar olduğunu bize göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan sonuçların ışığında, küresel sorunlar kavramlarına verilen yanıtlara bakıldığında, tablo insanlığın tarihi boyunca karşılaştığı en temel tehditleri özetler niteliktedir. Savaşlar ve sebep oldukları sonuçların en ciddi olan ölüm, insanların sebep oldukları ve yine sonuçlarından en çok kendilerinin etkilendikleri iki yanıt olarak ortaya çıkarken; kuraklık ise insanın belki de doğaya verdiği zararın ve bilinçsizliğin sonucu olarak, doğanın insana isyanı olarak önümüze çıkmaktadır. Ekonomi kelimesi ise, doğaya karşı ve tüm küresel sorunlara karşı, tek başına savunmasız olan insanın, bu güçler arasında sıkışmış ve hayatta kalma mücadelesini simgeler niteliktedir.

3.1. Anahtar Kavramlara Verilen Yanıtlara Göre Oluşturulmuş Kavram Ağları

Çalışmanın bu bölümünde, anahtar kavramlara verilen yanıtların frekans aralıklarına göre hazırlanan ve verilen cevapların birbirleriyle ilişkilerini gösteren kavram ağları sunulmuştur. Kavram ağlarında, anahtar kavramlara karşılık gelen yanıtlar, frekans aralığına göre farklı renkle temsil edilecek şekilde renklendirilmiştir. Tablo 6'da yer alan, her bir renk, farklı frekans aralığında tekrar eden yanıtları göstermektedir. Ayrıca kavram ağlarının üzerinde yer alan sayısal değerler, o anahtar kavramla ilişkilendirilen yanıtın frekans değerini göstermektedir.

Tablo 6.

Kesme noktalarına ait kavram ağı renkleri

Kesme Noktası		Kavram Ağı Rengi
29 ve üzeri		Kahverengi
28 – 24		Lacivert
23 – 19		Kırmızı
18 – 14		Yeşil
13 – 9		Pembe

Şekil 1. Kesme noktası 29 ve üzeri frekans aralığına göre oluşturulmuş kavram ağı haritası
(Kahverengi)

Şekil 1 incelendiğinde, katılımcıların afet anahtar kavramını bilişsel olarak en çok deprem kelimesiyle ilişkilendirdiği görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, son yıllarda Türkiye'nin hemen her bölgesinde yaşanan ve çok fazla can ve mal kaybına sebep olan depremler olduğu yorumu yapılabilir. Deprem (f=29) yanıtı aynı zamanda tüm anahtar kavramlara verilen yanıtlar arasında, bir anahtar kavrama verilen en çok yanıt olmuştur. 29 ve üzeri kesme noktası aralığında, anahtar kavramlar arasında henüz bir ilişki kurulamamıştır. Ayrıca, 29 ve üzeri frekans aralığına göre hazırlanmış kavram ağı renklendirilmesi kahverengi ile yapılmıştır. 29 ve üzeri frekans aralığında, anahtar kavramlar arası herhangi bir ilişki kurulamamıştır.

Şekil 2. Kesme noktası 28-24 Frekans aralığı için oluşturulmuş kavram ağı haritası
(Lacivert)

Şekil 2 incelendiğinde 28-24 frekans aralığında, afet anahtar kavramıyla ilişkilendirilen yeni kelimeler olmazken, yine bu aralıkta eşitsizlik anahtar kavramıyla adaletsizlik (f=26), barış anahtar kavramıyla huzur (f=26) ve küresel sorun anahtar kavramıyla savaş (f=24) kelimeleri ilişkilendirilmiştir. Ayrıca bu aralıkta eşitsizlikle ilişkilendirilen adaletsizlik ve barışla ilişkilendirilen huzur yanıtları, afet kavramıyla ilişkilendirilen deprem yanıtının ardından herhangi bir anahtar kavramla ilişkilendirilen yanıtlar arasında en çok tekrar eden kelimeler olmuştur. Bu frekans aralığında hazırlanan kavram ağları lacivert ile renklendirilmiştir. 28-24 frekans aralığında anahtar kavramlar arasında herhangi bir ilişki kurulamamıştır.

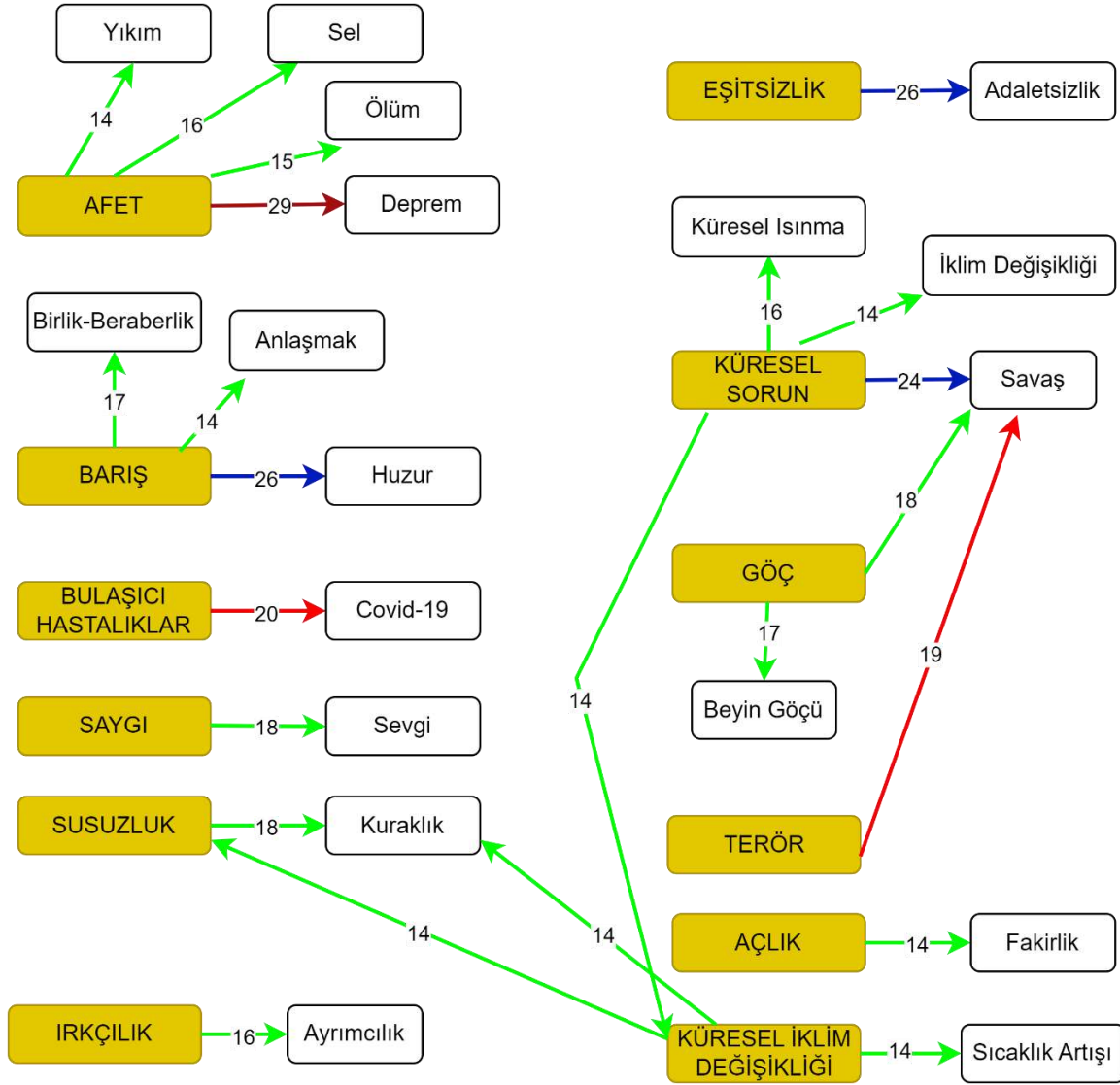
Şekil 3. Kesme noktası 23-19 Frekans aralığı için oluşturulmuş kavram ağı haritası
(Kırmızı)

Şekil 3 incelendiğinde, 23-19 frekans aralığında bir önceki frekans aralığındaki anahtar kavramlara ek olarak, bulaşıcı hastalık anahtar kavramıyla ilişkilendirilen Covid-19 ($f=20$) yanıtı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında terör anahtar kavramıyla ilişkilendirilen savaş ($f=19$) yanıtının, bir önceki aralıkta bulunan küresel sorun anahtar kavramıyla da ilişkili ortak bir yanıt oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bu frekans aralığında savaş yanıtı, küresel sorun ve terör anahtar kavramlarının ortak yanıtı olmuştur. Yine bu frekans aralığında, birden fazla anahtar kavramla ilişkili ortak bir yanıt alınmıştır fakat anahtar kavramlar arası ilişki kurulamamıştır. 23-19 frekans aralığı kırmızı ile renklendirilmiştir.

Şekil 4. Kesme noktası 18-14 Frekans aralığı için oluşturulmuş kavram ağı haritası

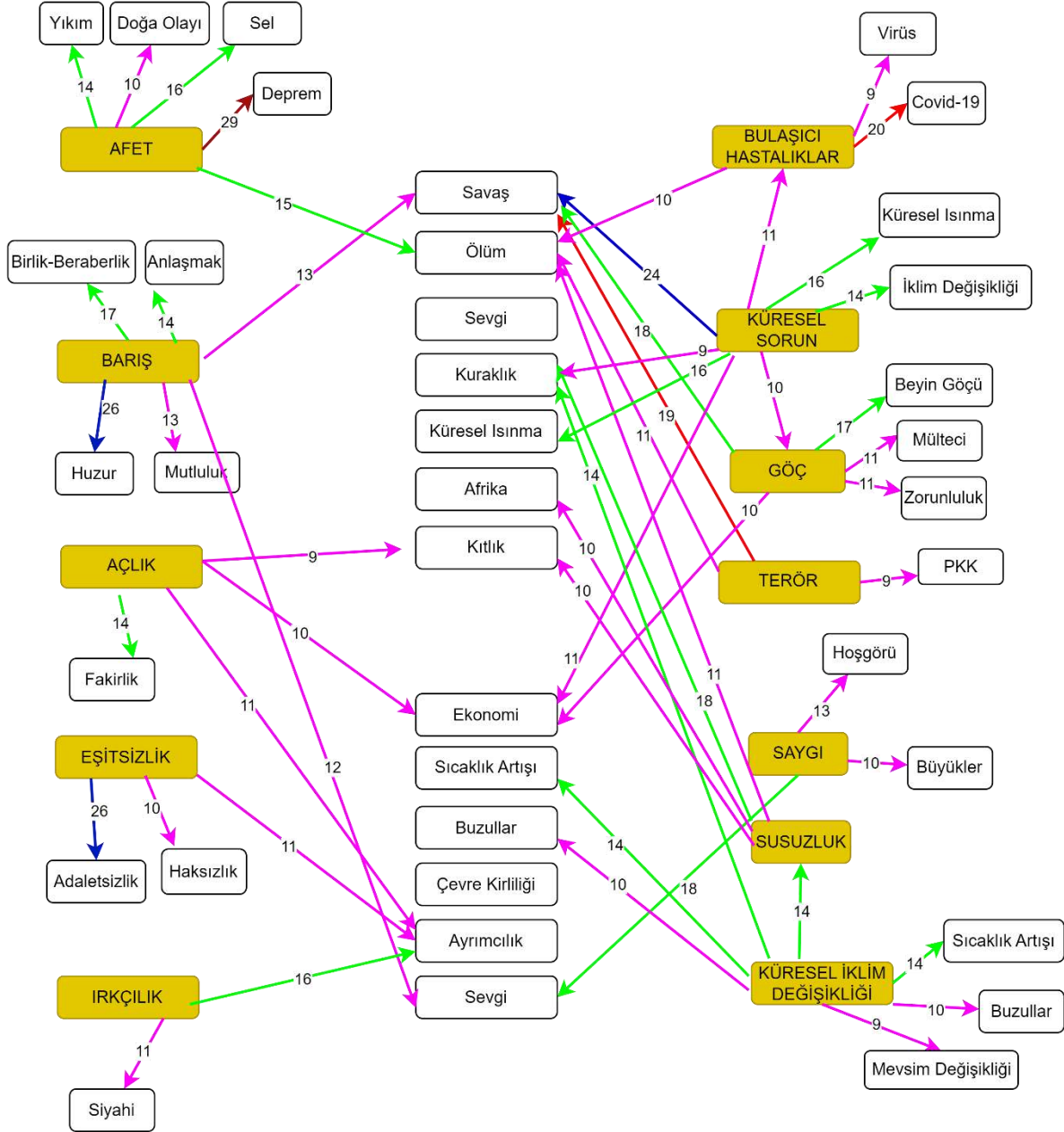
Yeşil)

Şekil 4 incelendiğinde, 18-14 frekans aralığında bir önceki frekans aralığına ek olarak ırkçılık, küresel iklim değişikliği, saygı, susuzluk, göç ve açlık anahtar kavramları ortaya çıkmıştır. Bu durum, tüm anahtar kavramların bu frekans aralığında yanıt aldığını göstermektedir. 18-14 frekans aralığında kuraklık kelimesi, küresel iklim değişikliği ve susuzluk anahtar kavramları arasında ortak yanıt olurken, savaş kelimesi ise küresel sorun, terör ve göç anahtar kavramlarının ortak yanıtı olmuştur. ırkçılık anahtar kavramında ayrımcılık yanıtı ortaya çıkmış ve göç anahtar kavramında beyin göçü yanıtı ortaya çıkmıştır. Bu frekans aralığında afet anahtar kavramında en çok yanıt olan depremin ardından, ilk defa yıkım, sel ve ölüm yanıtları ortaya çıkmıştır. Açlık anahtar kavramında fakirlik, küresel iklim değişikliği anahtar kavramında sıcaklık artışı, barış anahtar kavramında ise birlik-beraberlik ve anlaşmak yanıtları ortaya çıkmıştır. Ayrıca 18-14 frekans aralığında ilk defa anahtar kavramlar arasında ilişki kurulmuştur ve kurulan ilişki, küresel sorun ve küresel iklim değişikliği ardından susuzluk ve küresel iklim değişikliği anahtar kavramları arasında olmuştur. Bu frekans aralığının kavram ağları yeşil ile renklendirilmiştir.

Şekil 5. Kesme noktası 13-9 Frekans aralığı için oluşturulmuş kavram ağı haritası

(Pembe)

Şekil 5 incelendiğinde, 13-9 frekans aralığında bir önceki frekans aralığına göre anahtar kavramlara yeni ilişkili kelimeler eklenmiştir. Bu frekans aralığında, önce afet anahtar kavramıyla ortaya çıkan ölüm kelimesi, bulaşıcı hastalıklar, terör ve susuzluk anahtar kavramlarının ortak yanıtı olmuştur. Ekonomi kelimesi, küresel sorun, açlık ve göç anahtar kavramlarının ortak yanıtı olurken, kuraklık kelimesi, küresel iklim değişikliği, küresel sorun ve susuzluk anahtar kavramının ortak yanıtı; sevgi kelimesi, barış ve saygı anahtar

kavramlarının ortak yanıtı ve son olarak Afrika kelimesi ise susuzluk anahtar kavramının yanıtı olmuştur. Ayrıca savaş yanıtı 13-9 frekans aralığında, küresel sorun, göç, terör ve barış anahtar kavramlarının ortak yanıtı olmuştur. Son olarak ırkçılık ve eşitsizlik anahtar kavramları için ayrımcılık ortak yanıt olmuştur. 13-9 frekans aralığında bir önceki frekans aralığından farklı olarak ikinci defa anahtar kavramlar arası ilişki kurulmuştur ve bu ilişki, küresel sorun anahtar kavramı, göç ve bulaşıcı hastalıklar anahtar kavramlarıyla; küresel iklim değişikliği ise susuzluk anahtar kavramıyla ilişki kurmuş olmasıyla sonuçlanmıştır. Sonuç olarak hemen tüm anahtar kavramlar arası ortak yanıtlar verilmiş ve anahtar kavramlar arasında da çeşitli ilişkiler kurulmuştur.

3.2. Anahtar Kavramlarla İlgili Kurulan Cümlelerin Analizi

Öğrencilerin kavramlara ilişkin oluşturdukları cümleler, kavramla olan ilişkileri dikkate alınarak detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu süreçte, öğretmen adaylarının her bir anahtar kavram için yazdığı cümleler tek tek incelenmiş ve içeriklerine göre kategorilere ayrılmıştır. Kategorileştirme aşamasında, Ercan ve arkadaşları (2010) tarafından geliştirilen tablo temel alınarak cümleler şu dört başlık altında sınıflandırılmıştır:

1. **Bilimsel Bilgi İçeren Cümleler:** Kavramla doğrudan ilişkili ve bilimsel açıdan doğru ifadeler.
2. **Bilimsel Olmayan ve Yüzeysel Bilgi İçeren Cümleler:** Günlük hayatta kullanılan, duygu ve düşünceleri ya da geçmiş deneyimleri yansıtan ifadeler.
3. **Kavram Yanılgısı İçeren Cümleler:** Kavramların yanlış veya birbiriyle karıştırılarak kullanıldığı ifadeler.
4. **Boş Bırakılan Cümleler:** Herhangi bir bilgi içermeyen ifadeler.

Bilimsel açıdan doğru ve kavramla ilişkili cümleler "Bilimsel Bilgi İçeren Cümleler" kategorisine alınırken, yalnızca yüzeysel bilgi barındıran ve kavramları yanlış bir şekilde ifade eden cümleler sırasıyla "Bilimsel Olmayan ve Yüzeysel Bilgi İçeren Cümleler" ve "Kavram Yanılgısı İçeren Cümleler" başlıklarında ele alınmıştır. Bu sınıflandırmaya göre, ilgili cümlelerin frekans dağılımı ve örnekleri Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7.

Anahtar kavramlar ile ilgili öğretmen adaylarının kurduğu cümlelerin frekans tablosu

Anahtar Kavramlar	Bilimsel Bilgi İçeren	Bilimsel İçermeyen (Yüzeysel Bilgi)	Bilgi	Kavram Yanılgısı İçeren	Boş	Toplam
Saygı	5	34		1	7	47
Terör	13	30		2	2	47
Barış	11	29		-	7	47
Eşitsizlik	9	26		2	10	47
Açlık	14	25		-	8	47
Susuzluk	14	25		-	8	47
Küresel Sorun	15	24		2	6	47
Irkçılık	12	23		4	8	47
Bulaşıcı Hastalıklar	10	23		3	11	47
Göç	17	22		1	7	47
Küresel İklim Değişikliği	14	22		-	11	47
Afet	15	20		5	7	47

Tablo 7 incelendiğinde, katılımcıların anahtar kavramlarla ilgili kurdukları cümlelerde, en fazla bilimsel bilgi içeren ya da anahtar kavramla doğru ve ilişkili kurdukları cümleler, bütün anahtar kavramlarda daha az olmuştur. En fazla bilimsel bilgi içeren anahtar kavramlar göç, afet ve küresel sorun anahtar kavramları olmuştur. En fazla bilimsel bilgi içermeyen ya da günlük hayatta duyulan ve duygu, düşüncelere dayanan, doğruluk payları olan cümleler ise en fazla saygı, terör, barış, eşitsizlik, açlık anahtar kavramları hakkında kurulmuştur. Bu durumun sebebi, bu anahtar kavramların günlük hayatta diğer anahtar kavramlara oranla daha çok karşılaşılan kavramlar olması olabilir. Afet, küresel iklim değişikliği, ırkçılık gibi alansal bilgisi bulunmadan yorum yapılması zorlaşan anahtar kavramlar için kurulan yüzeysel bilgi içeren ve bilimsel bilgi içeren cümlelerin diğer anahtar kavramlara oranla az olması da bu yorumu doğrular niteliktedir. Kavram yanılgısı içeren cümlelerin, diğer cümle türlerine oranla az da olsa bulunması ve yine kavram yanılgısı içeren cümlelerin de alansal bilgi olmadan yüzeysel bilgi içeren cümle kurmanın zor olduğu anahtar kavram olması yine bir önceki yorumu destekler niteliktedir. En fazla kavram yanılgısı içeren cümleler afet, ırkçılık, küresel sorun gibi

anahtar kavramlar için kurulmuştur. Son olarak boş cümle kategorisinde diğer kategorilere göre az da olsa boş bırakılan anahtar kavramlar olmuştur. En fazla boş bırakılan anahtar kavramlar, sırasıyla bulaşıcı hastalıklar, küresel iklim değişikliği, eşitsizlik ve ırkçılık için olmuştur. Tüm tablo incelendiğinde, öğretmen adaylarının, afet, küresel iklim değişikliği, göç, bulaşıcı hastalıklar, ırkçılık gibi anahtar kavramlar için yeterli düzeyde bilimsel bilgi içeren cümle kuramadıkları görülmüştür. Bu durum öğretmen adaylarının özellikle bu anahtar kavramlar hakkındaki bilgilerinin yeterli olmadığına ya da günlük hayatın içinden, yüzeysel bilgilere sahip olduklarına işaret edebilir.

Sonuç olarak göç anahtar kavramı 17 bilimsel yanıtla, afet ve küresel sorun anahtar kavramları 15 bilimsel yanıtla, bilimsel bilgi içeren yanıtların en yüksek olduğu anahtar kavramlar olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, bu kavramların güncel, tüm toplumu ve dünyayı ilgilendiren konular olması nedeniyle bilimsel bilgi içeren bir perspektifle ele alındığı yorumu yapılabilir. Göç hem ekonomik hem de siyasi boyutlarıyla; bir diğer çok bilimsel yanıt alan, küresel iklim değişikliği anahtar kavramı ise çevresel ve bilimsel boyutlarıyla diğer anahtar kavramlara nispeten daha derinlemesine anlaşılmıştır. Bu kavramlar, toplumun bilimsel bilgiye olan ihtiyacını ve bu vb. konularda farkındalığının arttığını ama hala yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir.

Saygı ve barış anahtar kavramları sırasıyla 34 ve 29 yüzeysel bilgi içeren yanıtların en yüksek olduğu anahtar kavramlardır. Bu durum, bu kavramların daha çok duygusal ve toplumsal değerler olarak ele alındığını; bilimsel bir bakış açısından ziyade, günlük hayatta hissettirdikleri duygular ve toplumsal yansımaları açısından değerlendirildiği şeklinde yorumlanabilir. Bu durum toplumun bu kavramları içselleştirdiğini ancak bilimsel bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğinde çeşitli eksiklikler olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 8’de anahtar kavramlara yanıt olarak verilen cümlelere yönelik örnekler sunulmuştur.

Tablo 8.

Anahtar kavramlar ile ilgili öğretmen adaylarının kurduğu örnek cümleler

Anahtar Kavramlar	Bilimsel İçeren	Bilgi	Bilimsel Bilgi İçermeyen (Yüzeysel Bilgi)	Kavram Yanılgısı İçeren
Saygı	"Bireylerin insan onuruna uygun şekilde birbirine değer vermesidir."	insan	"Saygı, büyüklere karşı iyi davranmaktır."	"Yaşlı insanlar için önemli olan davranışlar."
Terör	"Bazı hedefler için ülkede yaşayan insanları korkutmak veya öldürmektir."	insanların	"Kötü insanların masumları öldürmesidir."	"Terör örgütünün çocukları zorla savaştırması."
Barış	"Şiddet ve çatışmanın olmadığı durumdur."	ve	"Kavga etmemektir."	"Savaşmamaktır."
Eşitsizlik	"Herkesin benzer şeylere aynı"	benzer aynı	"Birilerinin daha fazla imkânlarla sahip olması durumu."	"Fakir ülkelerde görülen adaletsizlik."

	derecede ulaşamamasıdır.”		
Açlık	“İnsanların veya hayvanların yeterince yemek yiyememesidir.”	“Yemek bulamamaktır.”	“Çalışmayan insanların para kazanamadığından olan durum.”
Susuzluk	“Her geçen gün artan ve içme suyuna ulaşmakta yaşanan ciddi bir sorundur.”	“Afrika’daki insanların yaşadığı durum.”	“Çöllerde yaşanan bir problem.”
Küresel Sorun	“Dünyadaki bütün ülkeleri ilgilendiren sorunlar.”	“Birçok ülkede görülen kötü şeylerdir.”	“Gelişmiş ülkelerin ortaya çıkardığı sorunlar.”
İrkçilik	“Etnik köken veya ten rengi gibi sebeplerden ayrımcılık yapmak.”	“İrkçilik bazı insanların kendini üstün görmesi ve diğerlerini ötekileştirmesidir.”	“Beyazların siyahlara yaptığı şeye ırkçılık denir.”
Bulaşıcı Hastalıklar	“Çeşitli yollarla yayılan hastalıklar.”	“Mikropların hızlı şekilde oluşan yayılmasıyla hastalıklardır.”	“Temiz olmayan alanlarda, kirlilik probleminden ortaya çıkan hastalıklar.”
Göç	“Çeşitli sebeplerle insanları başka yerlere gitmesidir.”	“İnsanların başka yerlere taşınmasıdır.”	“İnsanların para kazanmak için yer değiştirmesidir.”
Küresel İklim Değişikliği	Sera gazları ve egzoz gazları yüzünden dünyanın ısınmasıdır.”	“Havaların her geçen gün daha da sıcak olmasıyla ilgilidir.”	“Yazları aşırı sıcak olması.”
Afet	“Doğal veya insanların sebep olduğu felaketlerdir.”	“Deprem, sel vb.”	“Doğanın sebep olduğu ve insanların ölümüne sebep olan olaylar.”

4. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının küresel sorunlara ilişkin ilgili kavramlardaki bilişsel yapılarını Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) aracılığıyla inceleyerek, alanyazına katkı sunmayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, öğretmen adaylarının kavramlara yönelik çağrışımlarının ve kavram yanlışlıklarının tespit edilmesi açısından kritik sonuçlar içermektedir. Araştırmanın sonuçları, özellikle küresel sorunların öğretiminde KİT’in etkili bir alternatif ölçme aracı olduğunu ve kavram öğretiminin önemini bir kez daha vurgulamıştır.

Çalışmanın sonuçları, küresel sorunlara ilişkin kavramların öğretmen adaylarına en fazla "savaş", "ölüm", "kuraklık" ve "ekonomi" gibi kelimeleri çağrıştırdığını göstermiştir. Bu

sonuçlar, küresel sorunların toplumsal hafızada ve bilişsel yapıda nasıl yer ettiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Örneğin, "savaş" kelimesinin hem "küresel sorun" hem de "terör" ve "göç" kavramlarıyla güçlü bir şekilde ilişkilendirilmesi, katılımcıların bu kavramları birbiriyle bağlantılı olarak algıladığını ortaya koymaktadır. Bu durum, küresel sorunların birbirinden bağımsız olmadığını ve öğretim sürecinde disiplinler arası bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini göstermektedir (Durmuş & Çolak, 2021).

Araştırmada, öğretmen adaylarının "afet" kavramını en çok "deprem" ile ilişkilendirmesi, Türkiye'nin coğrafi ve sosyal gerçekleriyle örtüşmektedir. Bu bulgu, doğal afetlerin öğretiminde yerel bağlamın dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, "küresel iklim değişikliği" kavramının "kuraklık" ve "susuzluk" ile ilişkilendirilmesi, katılımcıların bu sorunu somut sonuçları üzerinden anlamlandırdığını göstermektedir. Ancak, bu kavramlara yönelik bilimsel bilgi içeren cümlelerin azlığı, öğretmen adaylarının konuya ilişkin derinlemesine bilgi eksikliği yaşadığını düşündürmektedir. Bu durum, küresel iklim değişikliği gibi soyut kavramların öğretiminde görsel materyaller ve somut örneklerin kullanılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır (Bahar & Özatlı, 2003).

Çalışmada, öğretmen adaylarının "ırkçılık" ve "eşitsizlik" gibi kavramları "ayrımcılık" ve "adaletsizlik" gibi benzer kelimelerle tanımlaması, bu kavramların zihinsel yapıda birbirine yakın anlamlar taşıdığını göstermektedir. Bu sonuç, kavramların öğretiminde anlam ayrımlarının net bir şekilde ortaya konmasının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, "saygı" ve "barış" gibi kavramlara yönelik cümlelerin büyük ölçüde yüzeysel bilgi içermesi, bu kavramların duygusal ve toplumsal boyutlarının ön planda tutulduğunu, ancak bilimsel bir perspektifle ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın en dikkat çekici sonuçlarından biri, KİT'in kavram yanlışlarını tespit etmede etkili bir araç olduğunun ortaya konmasıdır. Bu bulgu, Bahar ve Özatlı (2003) ile Ercan ve ark. (2010) tarafından yapılan çalışmalarla tutarlılık göstermektedir. KİT, öğrencilerin zihinsel yapılarını görselleştirerek, kavramlar arasındaki eksik veya hatalı bağlantıları belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, sosyal bilgiler derslerinde KİT gibi alternatif ölçme araçlarının daha sık kullanılması, kavram öğretiminin etkililiğini artırabilir.

Çalışmanın sınırlılıklarından biri, örneklemin yalnızca bir üniversitenin sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 4. sınıf öğrencilerinden oluşmasıdır. Bu durum, bulguların genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Gelecek araştırmalarda, farklı bölgelerden ve eğitim düzeylerinden katılımcılarla çalışılarak sonuçların karşılaştırılması önerilmektedir. Ayrıca, KİT'in yanı sıra kavram haritaları ve anlam çözümleme tabloları gibi diğer alternatif ölçme araçlarının kullanılması, kavram öğretimine yönelik daha kapsamlı bir değerlendirme sağlayabilir. Sonuç olarak, bu çalışma sosyal bilgiler öğretmen adaylarının küresel sorunlara ilişkin kavramlardaki bilişsel yapılarını ortaya koyarak, kavram öğretiminin önemini bir kez daha vurgulamıştır. Elde edilen bulgular, öğretmen adaylarının kavramları anlamlandırma sürecinde yaşadığı eksiklikleri ve yanlışları gözler önüne sermiştir. Bu doğrultuda, yukarıda açıklamalarla birlikte sunulan önerilere ek olarak, sosyal bilgiler derslerinde kavram öğretimine yönelik yenilikçi yöntemlerin geliştirilmesi ve öğretmen adaylarının mesleki eğitimlerinde bu yöntemlere yer verilmesi, sosyal bilgiler dersinde kavram öğretim yöntemlerini daha da etkili hale getirecek ve kavram yanlışlarını en aza indirecektir.

5.KAYNAKLAR

- Ata, B. (2007). Sosyal bilgiler öğretim programı., C. Öztürk (Editör), Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi yapılandırmacı bir yaklaşım içinde (ss.71-83). Pegem Akademi.
- Bahar, M., ve Özatlı, N. S. (2003). Kelime iletişim testi yöntemi ile lise 1. sınıf öğrencilerinin canlıların temel bileşenleri konusundaki bilişsel yapılarının araştırılması. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 5(2), 75-85.
- Bahar, M., Johnstone, A. H. ve Sutcliffe, R.G. (1999). Investigation of students' cognitive structure in elementary genetics through word association tests. Journal of Biological Education, 33(3), 134-141.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2013). Bilimsel araştırma yöntemleri (16. baskı). Pegem Akademi.
- Çaycı, B., Demir, M. K., Başaran M. ve Demir, M. (2007). Sosyal bilgiler dersinde iş birliğine dayalı öğrenme ile kavram öğretimi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 15(2), 619-630.
- Deveci, H. (2002). Sosyal Bilgiler Dersinde Probleme Dayalı Öğrenmenin Öğrencilerin Derse İlişkin Tutumlarına, Akademik Başarılarına ve Hatırlama Düzeylerine Etkisi. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Doğanay, A. (2002). Öğretimde kavram ve genellemelerin geliştirilmesi. Öztürk, C. ve Dilek, D. (Edt), Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi içinde (ss. 266-294) Ankara: Pegem-A Yayınları.
- Durmuş, S. ve Çolak, K. (2021). 8. sınıf öğrencilerinin gözünden küresel sorunlar. International Journal of Geography and Geography Education, (44), 145-160.
- Ekici, G., Gökmen, A. ve Kurt, H. (2014). Öğretmen Adaylarının “Bilgisayar” Kavramı Konusundaki Bilişsel Yapılarının Belirlenmesi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34 (3), 357-401.
- Ercan, F., Taşdere, A. ve Ercan, N. (2010). Kelime ilişkilendirme testi aracılığıyla bilişsel yapının ve kavramsal değişimin gözlenmesi. Türk Fen Eğitimi Dergisi, 2, 136-154.
- Erden, M. (1996). Sosyal bilgiler öğretimi. Alkım Yayınları.
- Karasar, N. (2014). Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler. Nobel Yayıncılık.
- Kılıçoğlu, G. (2011). Sosyal bilgiler derslerinde kavramsal değişim metinlerinin kavram yanılgılarını giderme üzerine etkisi. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar). Ankara.
- Ülgen, G. (2001). Kavram Geliştirme. Pegem Yayıncılık.
- Öztürk, C. (2009). Sosyal bilgiler: toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. C. Öztürk (Editör), Sosyal bilgiler öğretimi demokratik vatandaşlık eğitimi içinde (1 31). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Özdemir, S. M. (2010). İlköğretim Öğretmenlerinin Alternatif Ölçme ve Değerlendirme Araçlarına İlişkin Yeterlikleri ve Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçları. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 8(4), 787-816.
- Senemoğlu, N. (2010). Gelişim öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya. Pegem Yayıncılık.
- Tokcan, H. (2015). Sosyal Bilgilerde Kavram Öğretimi. (1. Baskı). Ankara, Pegem Akademi.
- Vygotsky, L. S. (1998). Düşünce ve dil, (Çev. S. Koray). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6. Baskı). Ankara: Seçkin Kitabevi.

**MUSIC EDUCATION SELF-EFFICACY: A STUDY ON PROSPECTIVE
CLASSROOM TEACHERS****MÜZİK ÖĞRETİMİ ÖZYETERLİĞİ: SINIF ÖĞRETEMENİ ADAYLARI ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA****Hamza ÜSTÜN¹****¹Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi, müzik eğitimi, ORCID
0000-0001-8084-7946****Özet**

Bu araştırma ülkemizde ilkokul düzeyinde eğitim vermek üzere Eğitim Fakültelerinin temel eğitim bölümü sınıf eğitimi ana bilim dallarında öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının müzik öğretimi özyeterlik düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu Tokat Gaziosmanpaşa, Sivas Cumhuriyet ve Amasya Üniversitelerinde öğrenimlerine devam etmekte olan toplam 203 sınıf öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler Afacan (2008) tarafından geliştirilen “Müzik Öğretimi Özyeterlik Ölçeği” ve öğretmen adaylarının demografik bilgilerini içeren kişisel bilgiler formu aracılığı ile sağlanmıştır. Elde edilen veriler, betimsel analiz, bağımsız gruplar t-testi, tek yönlü varyans ve korelasyon analizi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, sınıf öğretmenlerinin lisans öğrenimleri sürecinde aldıkları müzik eğitiminin hem kapsam hem de uygulama boyutunda yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler, öğretmenlerin müzik öğretimine ilişkin pedagojik altyapılarının sınırlı olduğunu, özellikle uygulamaya dayalı etkinliklerin planlanması, müzikal davranışların kazandırılması ve sınıf içi müzik etkinliklerinin yönetimi gibi alanlarda çeşitli güçlüklerle karşılaştıklarını göstermektedir. Bu durum, sınıf öğretmenlerinin müzik öğretiminde kendilerini yeterince donanımlı hissetmemelerine ve süreci etkin biçimde yürütememelerine neden olmaktadır. Bulgular doğrultusunda, sınıf öğretmenlerinin müzik öğretimine yönelik mesleki yeterliklerini geliştirmek amacıyla kapsamlı, uygulama ağırlıklı ve sürekliliği sağlanmış hizmet içi eğitim programlarının yapılandırılması gerekmektedir. Ayrıca, lisans düzeyinde sunulan müzik eğitiminin yalnızca flüt öğretimiyle sınırlı kalmaması; öğretmen adaylarının farklı bir müzik enstrümanı ile de tanışmalarını sağlayacak biçimde programın zenginleştirilmesi, müziksel becerilerin çeşitlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, ilkokul düzeyinde müzik öğretiminin alan uzmanı müzik öğretmenleri tarafından yürütülmesinin, hem müzikal kazanımların niteliğini artıracak hem de öğretim programının daha etkili uygulanmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sonuçlar, öğretmen yetiştirme programlarının gözden geçirilmesi, müzik eğitiminin niteliğinin artırılması ve ilkokullarda müzik öğretiminin uzmanlık temelli bir yapıya kavuşturulması gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Müzik eğitimi, sınıf eğitimi, yeterlik

Abstract

This research aims to determine the music teaching self-efficacy levels of teacher candidates studying in the primary education departments of Education Faculties in our country, who are training to provide primary school education. The study group consists of a total of 203 primary school teacher candidates continuing their education at Tokat Gaziosmanpaşa, Sivas Cumhuriyet and Amasya Universities. The data obtained in the research were collected using the 'Music Teaching Self-Efficacy Scale' developed by Afacan (2008) and a personal information form containing the demographic information of the teacher candidates. The data obtained were analysed using descriptive analysis, independent groups t-test, one-way variance and correlation analysis methods. Research findings reveal that the music education received by primary school teachers during their undergraduate studies is inadequate in both scope and application. The data obtained indicate that teachers have limited pedagogical foundations in music education, facing various difficulties particularly in areas such as planning practice-based activities, fostering musical behaviour, and managing in-class music activities. This situation causes classroom teachers to feel inadequately equipped for music teaching and prevents them from conducting the process effectively. In line with the findings, comprehensive, practice-oriented, and continuous in-service training programmes need to be developed to enhance classroom teachers' professional competence in music teaching. Furthermore, it is important that music education at undergraduate level is not limited to flute teaching alone; enriching the programme in a way that allows teacher candidates to become acquainted with a different musical instrument is significant in terms of diversifying musical skills. Furthermore, it is believed that music education at primary school level should be conducted by specialist music teachers, as this will both enhance the quality of musical attainment and ensure more effective implementation of the teaching programme. These findings indicate the need to review teacher training programmes, improve the quality of music education, and establish a specialist-based structure for music teaching in primary schools.

Keywords: Music education, classroom education, qualification

CONTENT ANALYSIS OF CLARK'S TRUMPET METHOD CLARK'S TROMPET METODUNA YÖNELİK İÇERİK ANALİZİ

Hamza ÜSTÜN¹

¹Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi, müzik eğitimi, ORCID
0000-0001-8084-7946

Özet

Çalgı eğitimi, bireyin enstrümana özgü teknik ve müzikal becerileri sistematik bir biçimde kazanmasını amaçlayan bir süreçtir. Bu sürecin niteliğini belirleyen temel unsurlardan biri, öğretim sürecinde izlenecek pedagojik yolun ve kullanılacak yöntem-tekniklerin doğru biçimde yapılandırılmasıdır. Söz konusu yapılandırmanın merkezinde ise öğretici yer almaktadır. Öğretmen, öğrencinin gelişimini yönlendirmek ve süreci planlı bir şekilde yürütmek için çalgıya özgü hazırlanmış metotlardan yararlanır. Çalgı metotları, enstrümanın çalım tekniklerine, ton kalitesine, artikülasyon çeşitlerine, esneklik çalışmalarına ve müzikal ifadeye yönelik sistematik içerikler sunması bakımından öğretim sürecinin temel kaynakları arasındadır. Herbert Lincoln Clarke tarafından kaleme alınan Clarke's Technical Studies for the Cornet metodu, kornet ve trompet literatüründe teknik gelişime yönelik en önemli başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu metot, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de uzun yıllardır trompet ve kornet eğitimcileri tarafından yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bununla birlikte, trompet ve kornet eğitime yönelik metot çeşitliliğinin sınırlı olması, mevcut metotların içerik bakımından ayrıntılı biçimde değerlendirilmesini, düzey uygunluklarının belirlenmesini ve öğretim sürecine katkılarının ortaya konulmasını önemli kılmaktadır. Bu çalışmada, Clarke's Technical Studies for the Cornet metodunun yapısal özellikleri; başlangıç düzeyine uygunluğu, teknik egzersizlerin içerikleri, tonal düzenlemeleri, esneklik çalışmaları, gam benzeri teknik kalıplar, çalışma stratejileri ve müzikal yönlendirmeleri açısından incelenmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmış; metodun bölümleri, teknik kazanımlar ve çalışma sıralamaları belirli kategoriler altında çözümlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, Clarke metodunun oldukça kapsamlı ve sistematik bir teknik içeriğe sahip olduğu; özellikle esneklik, artikülasyon, hız, nefes kontrolü ve parmak koordinasyonu gibi temel teknik becerilerin geliştirilmesine önemli katkı sunduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, metodun başlangıç düzeyine yönelik içerik bakımından sınırlı olması dikkat çekmektedir. Temel nota öğretimi, ilk ses üretimi, başlangıç seviyesine uygun yavaş gelişim odaklı egzersizlerin bulunmaması, metodun ilk aşamadaki öğrenenler için yeterli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Clarke metodunun, temel teknik düzeyi kazanmış orta seviye öğrencilere yönelik bir kaynak niteliğinde olduğu söylenebilir. Teknik düzey açısından değerlendirildiğinde, metodun içerdiği çalışmaların hem nicelik hem de nitelik bakımından yeterli olduğu, egzersizlerde kullanılan melodik ve ritmik yapının müzikal gelişimi destekleyici nitelikte olduğu görülmüştür. Ritim çeşitliliğinin yeterli olduğu, müzikal ifadeye yönelik yönlendirmelerin açık biçimde sunulduğu ve metodun düzenli çalışma alışkanlığı kazandırmayı teşvik eden sistematik bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Clarke's Technical Studies for the Cornet metodunun, başlangıç düzeyin ötesindeki öğrencilerin teknik gelişimlerini destekleyen önemli bir kaynak olduğu; trompet ve kornet eğitimcilerinin bu metodu düzey uygunluğunu dikkate alarak

kullanmalarının öğretim sürecinin niteliğini artıracakı düşünölmektedir. Bu araştırmanın, hem öğreticilere hem de öğrencilere metodun pedagojik işlevselliğı konusunda yol gösterici bir çerçeve sunması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Trompet, müzik eğitimi, metod

Abstract

Instrumental music education is a process that aims to enable individuals to systematically acquire instrument-specific technical and musical skills. One of the fundamental elements determining the quality of this process is the correct structuring of the pedagogical approach to be followed and the methods and techniques to be used in the teaching process. At the centre of this structuring is the teacher. The teacher utilises methods specifically designed for the instrument to guide the student's development and conduct the process in a planned manner. Instrumental methods are among the fundamental resources of the teaching process, as they provide systematic content related to the instrument's playing techniques, tone quality, articulation variations, flexibility exercises, and musical expression. Clarke's Technical Studies for the Cornet, written by Herbert Lincoln Clarke, is considered one of the most important reference sources for technical development in cornet and trumpet literature. This method has been widely used by trumpet and cornet educators in Turkey, as well as worldwide, for many years. However, the limited variety of methods available for trumpet and cornet education makes it important to evaluate existing methods in detail in terms of content, determine their level of suitability, and highlight their contribution to the teaching process. In this study, the structural characteristics of Clarke's Technical Studies for the Cornet method were examined in terms of its suitability for the beginner level, the content of technical exercises, tonal arrangements, flexibility exercises, scale-like technical patterns, practice strategies, and musical guidance. The study employed content analysis as a quantitative research method; the method's sections, technical achievements, and work sequences were analysed under specific categories. Findings from the study indicate that the Clarke method possesses a comprehensive and systematic technical content; it was determined to make a significant contribution to the development of fundamental technical skills, particularly flexibility, articulation, speed, breath control, and finger coordination. However, it is noteworthy that the method is limited in terms of content for the beginner level. The absence of basic note teaching, initial sound production, and slow development-focused exercises suitable for the beginner level indicates that the method is not sufficient for learners in the initial stage. Therefore, it can be said that the Clarke method is a resource aimed at intermediate-level students who have acquired a basic technical level. When evaluated in terms of technical level, it has been observed that the exercises included in the method are sufficient in both quantity and quality, and that the melodic and rhythmic structure used in the exercises supports musical development. It has been determined that the variety of rhythms is sufficient, that the guidance for musical expression is clearly presented, and that the method has a systematic structure that encourages the development of regular practice habits. In conclusion, it is thought that Clarke's Technical Studies for the Cornet method is an important resource that supports the technical development of students beyond the beginner level, and that trumpet and cornet educators using this method, taking into account its level appropriateness, will enhance the quality of the teaching process. This research aims to provide both teachers and students with a guiding framework regarding the pedagogical functionality of the method.

Keywords: Trumpet, music education, method

**THEORETICAL APPROACHES TO EXPLAIN STUDENT MOTIVATION: A
CURRENT REVIEW IN NURSING EDUCATION****ÖĞRENCİ MOTİVASYONUNU AÇIKLAYAN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR:
HEMŞİRELİK EĞİTİMİNDE GÜNCEL BİR DERLEME****Şeyda KAZANÇ¹, Hülya KOÇYİĞİT KAVAK²****¹Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Hemşirelik, 0000-0002-0252-8138****²Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Hemşirelik, 0000-0002-0540-2944****Özet**

Bu derleme, sağlık bilimleri eğitiminde öğrencilerin öğrenme motivasyonunu açıklayan kuramsal yaklaşımları sistematik bir biçimde incelemektedir. Öğrenme motivasyonu; bilişsel, duyuşsal ve sosyal süreçlerin etkileşimiyle şekillenen, öğrencilerin akademik performansını, öz-düzenleme becerilerini ve mesleki yeterlilik gelişimini doğrudan etkileyen çok boyutlu bir olgudur. Derlemede, öz-belirleme teorisi (SDT), sosyal bilişsel teori (SCT), kontrol-değer teorisi (CVT), beklenti-değer teorisi (EVT), ilişkilendirme kuramı, ARCS modeli, hedef belirleme kuramı, öz düzenleme modeli ve ilgi geliştirme ile anlatı katılımı gibi çağdaş motivasyon yaklaşımları ele alınmıştır. Bu teoriler, öğrencilerin içsel ve dışsal motivasyon kaynaklarını, öz-yeterlik algılarını, hedef odaklı davranışlarını ve öğrenme süreçlerini anlamaya yönelik bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca modellerin, teknoloji destekli öğrenme ortamları, oyunlaştırma, simülasyon tabanlı klinik eğitim ve problem çözme temelli yaklaşımlarla entegrasyonu, öğrencilerin dikkat, ilgi, güven ve tatmin düzeylerini artırmak ve öğrenmeye katılımı güçlendirmek açısından kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Motivasyon, Kuram**Abstract**

This review systematically examines theoretical approaches that explain learning motivation among students in health sciences education. Learning motivation is a multidimensional construct shaped by the interaction of cognitive, affective, and social processes, directly influencing students' academic performance, self-regulation skills, and professional competence development. The review addresses contemporary motivational frameworks,

including Self-Determination Theory (SDT), Social Cognitive Theory (SCT), Control-Value Theory (CVT), Expectancy-Value Theory (EVT), Attribution Theory, the ARCS model, Goal-Setting Theory, the self-regulation model, as well as interest development and narrative engagement approaches. These theories offer a comprehensive perspective on understanding the sources of students' intrinsic and extrinsic motivation, self-efficacy perceptions, goal-directed behaviors, and learning processes. Moreover, integrating these models into technology-enhanced learning environments, gamified education, simulation-based clinical training, and problem-based learning approaches is critically important for enhancing students' attention, interest, confidence, and satisfaction levels, thereby promoting active engagement in the learning process.

Keywords: Education, Motivation, Theory

Giriş

Öğrenme motivasyonu, eğitimin en temel kavramlarından biri olup öğrencinin öğrenme sürecine başlama, bu süreci sürdürme ve hedefe ulaşma yönündeki davranışlarını şekillendiren dinamik bir yapıdır (Osei ve Bjorklund, 2024). Motivasyon; bilişsel, duyuşsal ve sosyal süreçlerin etkileşimiyle oluşan çok boyutlu bir olgudur ve öğrencilerin akademik performansını, öz-düzenleme becerilerini, öğrenme stratejilerini ve mesleki yeterlilik gelişimini doğrudan etkilemektedir (Zimmerman, 2023; Yu ve ark., 2022). Özellikle sağlık bilimlerinde öğrenen motivasyonu, sadece teorik bilgi edinimiyle sınırlı olmayıp klinik uygulama becerilerinin, etik karar verme süreçlerinin ve hasta güvenliği farkındalığının gelişmesinde de kritik bir belirleyici olarak kabul edilmektedir (Munguiko, Masereka ve Sang., 2025).

Sağlık profesyonellerinin yetiştirilmesi, yüksek düzeyde bilişsel yük, duygu yönetimi, hızlı karar verme yetkinliği ve iletişim becerisi gerektiren zorlu bir eğitim sürecini içerir. Hemşirelik ve tıp öğrencilerinin, yoğun ve karmaşık klinik uygulama ortamlarında karşılaştıkları belirsizlikler, yüksek sorumluluk düzeyi, performans baskısı ve değerlendirme kaygıları motivasyon düzeylerini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu nedenle öğrencilerin öğrenmeye yönelik güdülenmelerinin anlaşılması, etkili bir öğretim tasarımı yapılandırılması ve öğrenme çıktılarının iyileştirilmesi açısından son derece önemlidir (Patel ve Alismail, 2024; Szulewski ve ark., 2021).

Motivasyon kuramlarına ilişkin artan bilimsel ilgi, özellikle son yıllarda öğrenme süreçlerini açıklamaya yönelik yeni modellerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Kukut, 2021). Ryan ve Deci'nin öz-belirleme teorisi (SDT), Bandura'nın sosyal bilişsel teorisi (SCT) (Ryan ve Deci., 2020), Pekrun'un kontrol-değer teorisi (CVT) (Pekrun, 2006) ve Eccles & Wigfield'in beklenti-değer teorisi (EVT) (Eccles & Wigfield, 2020) gibi modeller; bireyin öğrenme sürecindeki öznel deneyimlerini, inançlarını, duygularını ve beklentilerini merkeze alarak motivasyonu bütüncül bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu teoriler, içsel motivasyonun önemini vurgulamakta, öğrencinin öğrenme ortamındaki özerklik, yeterlik ve ilişkililik gereksinimlerinin karşılanmasıyla başarının temel belirleyicileri olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan Keller'in ARCS motivasyon modeli (Keller, 2009)., kişinin öğrenme sürecinin dışsal yönlerine odaklanarak dikkat, ilgi, güven ve tatmin gibi öğretim tasarımı unsurlarının etkili bir öğrenme deneyiminin oluşturulmasındaki rolünü ortaya koymaktadır. Son yıllarda anlatı katılımı teorisi, ilgi geliştirmenin dört aşamalı modeli ve sosyal bağımlılık teorisi gibi daha yeni yaklaşımlar da öğrenmenin duygusal ve sosyal boyutlarını açıklayarak motivasyon araştırmalarını genişletmektedir. Bu yeni modeller özellikle teknoloji destekli öğrenme, oyunlaştırılmış eğitim ortamları ve simülasyon tabanlı klinik öğretim uygulamalarının giderek yaygınlaştığı günümüz sağlık eğitiminde önemli bir yer edinmeye başlamıştır (Dev ve Schleyer, 2021).

Tüm bu kuramsal yaklaşımlara rağmen sağlık profesyonelleri eğitiminde motivasyonun nasıl yapılandırılması gerektiğine ilişkin literatür hâlâ parçalı ve dağınıktır (D'Arrietta ve ark., 2022). Kuramların çoğu bilişsel veya duyuşsal süreçleri açıklamada başarılı olsa da bunların sağlık eğitimine özgü bilişsel yük, klinik karar verme, hasta etkileşimi, uygulama becerileri ve mesleki kimlik gelişimi gibi özel alanlara nasıl uyarlanması gerektiği konusunda sınırlılıklar bulunmaktadır. Bu durum, mevcut teorilerin sağlık öğrencilerinin gerçek öğrenme gereksinimlerine göre yeniden yorumlanmasını gerekli kılmaktadır (Schneider ve ark., 2022).

Bu bağlamda, motivasyon kuramlarının sağlık bilimleri eğitimindeki uygulamalarının sistematik bir biçimde değerlendirilmesi hem kuramsal bütünlük oluşturmak hem de eğitim uygulamalarına rehberlik etmek açısından önem taşımaktadır (Gavarkovs ve ark.,2025; Mukhalalati ve ark., 2022). Özellikle simülasyon eğitimleri, oyunlaştırma, interaktif öğrenme ortamları, klinik beceri eğitimi ve problem çözme temelli öğrenme gibi çağdaş öğretim yaklaşımlarının motivasyon kuramlarıyla nasıl örtüştüğü, henüz yeterince aydınlatılmamış bir alandır (Elendu ve ark., 2024).

Bu derlemenin amacı; eğitim ortamlarında yaygın ve yeni motivasyon kuramlarını karşılaştırmalı bir çerçevede ele almak, sağlık bilimleri eğitimindeki uygulama alanlarını incelemek ve kuramların güçlü yönlerini, sınırlılıklarını ve birbirleriyle ilişkilerini açıklayarak alan yazına kapsamlı bir katkı sunmaktır. Böylece sağlık eğitimi alanında öğretim tasarımı yapan akademisyenlere ve araştırmacılara motivasyon temelli öğrenme ortamları oluşturmada kuramsal bir rehber sağlanması hedeflenmektedir.

Öz-Belirleme Teorisi

Ryan ve Deci'nin SDT'si, öğrencilerin öğrenmeye katılma nedenlerine bağlı olarak motivasyon türleri arasında ayrım yapar. Bunlar arasında dışsal talepleri karşılama baskısı hissetme (dışsal düzenleme), suçluluk veya utanç duygularını bastırma baskısı hissetme (içe yansıtılmış düzenleme), bir etkinliğin değeriyle özdeşleşme (tanımlanmış düzenleme) veya etkinliği doğası gereği ilginç bulma (içsel motivasyon) yer alır. SDT ayrıca, özerklik duygularının (yani, eylemlerini kontrol edebilme), yeterlilik (yani, eylemlerinde etkili hissetme) ve ilişki kurma (yani, başkalarıyla bağlantılı hissetme) tatminiyle aracılık edilen sosyal çevrenin öğrencilerin motivasyonu üzerindeki etkisini de vurgular (Ryan & Deci., 2020).

Literatürde bu model ile yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Tıp fakültesi öğrencileri ile yapılan bir çalışmada öğrencilere cerrahi videoların izletilmesi hastalara duygusal yaklaşımlarında olumlu bir etki oluşturduğu belirlenmiştir. Ayrıca videoları tekrar izlemeleri motivasyonlarını ve cerrahi uygulamaların ve prosedürlerin teknik yönlerinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır (Colonnello, Mattarozzi, Agostini, Russo, 2020) Hemşirelik öğrencileri ile yapılan bir çalışmada da bilgisayar tabanlı sanal öğrenme ortamı oluşturularak ilaç doz hesaplama öğrencilere oyun tabanlı bir platformda model kullanılarak yaptırılmıştır. Öğrencilerin matematiksel ilaç öğrenimi, öz yeterlilik ve içsel motivasyonları değerlendirilmiş ve olumlu sonuçlar elde edilmiştir (Zwart, Goei, Van Luit, Noroozi, 2023).

ARCS (dikkat, alaka, güven ve memnuniyet.)

Keller'in ARCS modeli, öğrencilerin öğrenmeye motive olmaları ve bu motivasyonu koruyabilmeleri için, merak duygusuyla dikkatlerinin çekilmesi, öğretimin güncel ihtiyaçları ve uzun vadeli hedefleriyle ilgili olduğunu algılamaları, başarılı olabileceklerine dair güven duymaları ve öğretime katılmanın içsel ve dışsal sonuçlarından tatmin olmaları gerektiğini

belirtmektedir (Keller, 2009). ARCS modeli, “Attention” (Dikkat), “Relevance” (Alaka/Uygunluk), “Confidence” (Güven) ve “Satisfaction” (Doyum/Tatmin) kavramlarının baş harflerinden oluşmaktadır. Bu dört boyut, öğrenme motivasyonu ile ilişkili çeşitli kavramları, teorileri, stratejileri ve teknikleri derleyerek bir çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte, zaman içerisinde yapılan gözlemler, modelin öğrenciler arasındaki motivasyon sürekliliği farklılıklarını tam olarak açıklamada yetersiz kaldığını göstermiştir. Özellikle yüksek motivasyona sahip öğrenciler hedeflerine ulaşana kadar istikrarlı bir şekilde çaba gösterirken, aynı düzeyde güçlü bir motivasyonu olmayan öğrenciler, nihai hedef önemli olsa dahi görevlerini erteleyebilir veya bırakabilirler. Bu farklılıkları açıklayabilmek ve motivasyonu destekleyici müdahalelere temel oluşturmak amacıyla modele beşinci bir boyut eklenmiştir (Keller, 2009). Bu yeni boyut “V” harfi ile gösterilen Volition yani irade veya eyleme geçme yeteneğini ifade etmektedir. Günümüz öğrenme ortamlarında, özellikle öz yönelimli ve dijital ortamlarda, öğrencilerin hedefle doğrudan ilişkili olmayan görevlere dikkatlerini dağıtmamaları önemli bir konu haline gelmiştir. Bu model, hem motivasyonel süreçleri hem de öğrencilerin irade ve hedef odaklı davranışlarını değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

Sosyal Bilişsel Teori

Bandura'nın Sosyal Bilişsel Teorisi, öğrencilerin öğrenme hedeflerine ulaşmalarını motive etmede, öğrencilerin öz yeterlilik inançlarının (yani, belirli sonuçlara ulaşmak için gerekli eylem yollarını uygulayabilecekleri) ve sonuç beklentilerinin (yani, eylem yollarının belirli sonuçlara yol açacağı) temel rolüne vurgu yapar. Ayrıca Sosyal bilişsel kuramı bir çerçeve olarak kullanan öğretmenler, öğrencilerinin duygusal durumlarını iyileştirmek, iyi bir rol model olmak, hatalı inanç ve düşünme alışkanlıklarını düzeltmek, akademik becerilerini ve öz denetim uygulamalarını geliştirmek için kullanabilir (Schunk & DiBenedetto, 2020).

Kontrol-Değer Teorisi

Pekrun'un Özyönetimsel Davranışçı Terapisi (CVT), öğrencilerin deneyimlediği başarı duygularının (ve öz düzenleme ve öğrenme süreçlerinin) en temelde, bir faaliyetin eylem ve sonuçlarına atfettikleri öznel kontrol ve değer inançlarının bir fonksiyonu olduğunu ileri sürer. Öznel kontrol inançları, eylem-kontrol beklentilerine (yani, eylemlerin gerçekleştirilebileceğine dair beklentiler) ve eylem-sonuç beklentilerine (yani, belirli eylemlerin belirli sonuçlara yol açacağına dair beklentiler) dayanır. Öznel değer inançları ise,

faaliyete katılmanın ve ortaya çıkan sonuçlara ulaşmanın algılanan içsel ve dışsal değerine dayanır (Pekrun, 2006).

Beklenti-Değer Teorisi

Eccles ve Wigfield'ın Beklenti Değer Teorisi (şimdilerde durumsal beklenti-değer teorisi olarak adlandırılmaktadır), öğrencilerin motivasyonunun en yakın olarak başarı beklentilerinin ve bir etkinliğe atfettikleri öznel değer bir fonksiyonu olduğunu öne sürer. Öznel değer, ilgi değeri (yani, bir etkinliğin getirdiği ilgi veya keyif), fayda değeri (yani, bir etkinliğin diğer değerli hedeflere ulaşmadaki faydası), başarı değeri (yani, bir etkinliğin kişinin kimliğinin belirgin bir yönünü doğrulamadaki önemi) ve maliyetten (yani, bir etkinliği tamamlamanın dezavantajları) oluşur (Eccles & Wigfield, 2020).

İlişkilendirme Kuramı (Attribution Theory)

İlişkilendirme kuramı, eğitimde motivasyonu açıklamada etkili çağdaş teorilerden biri olarak öne çıkmaktadır (Weiner, 1980; 1992). Kurama göre bireyler, yaşadıkları deneyimlerin başarı veya başarısızlıklarını farklı nedenlere atfetme eğilimindedir; bunlar kişisel çaba, yetenek, şans veya dışsal koşullar olabilir. Bu atıflar genellikle bilinçaltında gerçekleşir ve bireyin gelecekteki çaba ve performansını önemli ölçüde etkiler.

Kuram, bireylerin pozitif bir öz-imaj oluşturma eğilimini temel alır. Başarılı olduklarında çoğunlukla başarıyı kendi çaba ve yeteneklerine bağlarken, başarısızlıkları genellikle görevin zorluğu veya şans gibi kontrol dışı faktörlere yüklerler. Bu atıfların motivasyon açısından önemi, bireyin başarısızlığı algılama biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Örneğin, başarısızlığı içsel yetenek eksikliğine atfeden birey, gelecekteki çabalarını olumsuz etkileyebilirken, dışsal faktörlere bağlayan birey, tekrar deneme ve öğrenme eğilimini sürdürebilir (Dweck, 1999).

Eğitim bağlamında ideal ilişkilendirme, bireyin başarısını hem yetenek hem de çabaya dayandırmasıdır: “Başaracağım çünkü yetenekliyim ve çaba harcıyorum.” Öğrencilere zorluk derecesi uygun, başarıya ulaşabilecekleri görevler verilmesi ve çaba kavramının doğru aktarılması, öz-yeterlik ve motivasyonun geliştirilmesinde kritik rol oynar (Riggs, 1992; Wigfield & Eccles, 2002). Kuram, öğrencilerin başarı ve başarısızlıklarını dışsal koşullardan

ziyade kendi davranışlarının bir sonucu olarak görmelerini teşvik ederek, içsel kontrol ve sorumluluk duygusunu güçlendirir.

4 Aşamalı Süreç Modeli

Hidi ve Renninger'in modeli, öğrencilerin bir konuya yönelik ilgisinin zamanla nasıl geliştiğini açıklayan dört aşamalı süreç sunar. Model, eğitim tasarımı ve motivasyonel stratejiler açısından sıklıkla kullanılmaktadır. Birinci aşama olan tetkik edici ilgi aşamasında ilgi, öğrencilerin dikkatini çeken kısa süreli uyarıcılarla tetiklenir. İlgi genellikle geçicidir ve belirli bir etkinlik veya bağlamla sınırlıdır. Sınıfta kullanılan kısa bir video, çarpıcı bir soru ya da ilginç bir görsel materyal öğrencinin dikkati çekilir. İkinci aşama sürdürülen Durumsal İlgi aşamasıdır. Bu aşamada ilgi, öğretim süresince aktif olarak desteklenir ve devam ettirilir. Öğrencinin dikkatini koruyacak uygun görevler, açıklayıcı örnekler ve etkileşimli materyaller kullanılır. Bu aşama, ilgiyi yalnızca tetiklemekle kalmayıp, öğrencinin öğrenme sürecine katılımını artırır. Üçüncü aşama gelişen bireysel ilgi aşamasıdır. Bu aşamada öğrenci, konuya karşı daha kişisel ve kalıcı bir ilgi geliştirmeye başlar. Öğrenciler, konu hakkında kendi sorularını üretir ve öğrenme hedeflerini kendileri belirlemeye başlar. İlgi, artık sadece dışsal uyarıcılara bağlı değildir; bireysel motivasyon ve merak ön plana çıkar. Son olarak dördüncü aşama yerleşmiş bireysel ilgi aşamasıdır ve bu adımda ilgi, kalıcı ve öğrencinin öğrenme sürecini yönlendiren içsel bir motivasyon kaynağı hâline gelir. Öğrenci, konuya aktif olarak zaman ve enerji harcar, derinlemesine öğrenme ve problem çözme davranışları gösterir. Bu aşama, yaşam boyu öğrenme ve mesleki uygulamalar açısından kritik öneme sahiptir (Hidi ve Reninger., 2006; Reninger ve Hidi; 2022; Lewalter, Gegenfurtner ve Reninger, 2022).

Hedef Belirleme Kuramı

Hedef Belirleme Kuramı, Latham ve Locke (1979) tarafından geliştirilmiş olup bireylerin motivasyon düzeylerinin, belirledikleri hedeflerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Kurama göre, hedef belirlendiğinde birey artık neyi başarması gerektiğini ve bu başarı için ne kadar çaba harcaması gerektiğini net bir şekilde bilir. Kuramda öne çıkan üç temel unsur bulunmaktadır: İlk olarak, hedefler spesifik ve ölçülebilir olmalıdır; çünkü genel ifadeler yerine açık ve belirli hedefler koymak bireyin performansını artırmaktadır. İkinci olarak, bireyin hedefi kabul etmesi ve benimsemesi, hedefin zorluk derecesine bağlı olarak performansı olumlu yönde etkiler; zorlayıcı hedefler, kolay hedeflere kıyasla daha yüksek başarı sağlar.

Üçüncü unsur ise geri bildirimdir; geri bildirim, bireyin mevcut performansı ile hedeflenen performans arasındaki farkı görmesine ve gerekli stratejik ayarlamaları yapmasına olanak tanır (Seker, 2015).

Locke ve Latham (2002), hedeflerin performansı etkileyen dört temel mekanizmasını açıklamaktadır: (1) Hedefler, bireyin dikkat ve çabasını ilgili görevlere odaklamasını sağlayarak ilgisiz faaliyetlerden uzaklaştırır. (2) Hedefler, enerji ve motivasyon kaynağı işlevi görerek bireyin çabasını görevin zorluğuna göre düzenlemesine yardımcı olur. (3) Hedefler, sebat ve kararlılık üzerinde olumlu etkiler sağlar. (4) Hedefler, dolaylı olarak bireyin merakını, keşif davranışlarını ve görevle ilgili stratejik bilgi kullanımını artırarak etkinliği güçlendirir.

Eğiticiler, öğrencilerin hedef belirleme süreçlerine rehberlik ederek onların yüksek düzeyde motive olmalarını sağlayabilir. Öğrencilerin kendi belirledikleri hedefler, dışarıdan belirlenen hedeflere kıyasla performans üzerinde daha güçlü bir olumlu etki yaratır. Ayrıca, öğrenmeye yönelik net hedefler, öğrencilerin derslere ilgisini ve dikkatini artırmakta, öğrenme sürecine daha etkin katılımlarını desteklemektedir.

Öz Düzenleme Modeli

Öz düzenleme, bireylerin hedef belirleme, bu hedeflere ulaşmak için stratejiler geliştirme, planları uygulama ve sonrasında süreçleri değerlendirip gerekirse değişiklikler yapma veya yönlendirme eylemlerini kapsayan bir süreçtir. Eğitim bağlamında öz düzenleme, bilgi ve becerilerin edinilmesindeki olumlu etkilerinden ötürü uzun süredir önemli bir kavram olarak kabul edilmektedir. Bu alandaki araştırmalar, öz düzenlemenin öğrencilerin bilişsel yeteneklerini görevle ilgili becerilere dönüştürme kapasitesini desteklediğini göstermektedir (Zimmerman, 2001).

Başka bir deyişle, öz düzenleme; öğrencilerin düşüncelerini organize etme, yönetme ve öğrenme amaçlı olarak becerilere dönüştürme süreçlerini ifade eder. Bu süreç, bir hedefe yönelik ilerlemenin sürekli izlenmesini, sonuçların değerlendirilmesini ve başarısız girişimlerin yeniden yönlendirilmesini içerir. Etkili bir öz düzenleme için öğrencilerin kendi bilişsel süreçlerinin farkında olmaları gerekir. Öz düzenleme stratejilerinin uygulanması, pasif öğrencilerin öğrenme sürecine aktif olarak katılımını artırabilir. Zimmerman (2001) öğrencilerin kendi öğrenmelerinde daha etkin bir rol üstlenmelerinin, başarıya ulaşmada kritik olduğunu vurgulamaktadır. Öz düzenlemenin dört temel bileşeni bulunmaktadır: kendini

izleme, kendine talimat verme, hedef belirleme ve kendini ödüllendirme. Bu bileşenler birbirleriyle ilişkili olup, birlikte veya bağımsız olarak kullanılabilir (Zimmerman, 2001).

Anlatı katılımı teorisi (Mohan ve ark., 2017; Mohan ve ark., 2018); ilgi geliştirmenin 4 aşamalı modeli katılım modları modeli (Hedman, Schlickum, Felländer-Tsai, 2013); bilgi ve iletişim kabul modeli (Lee, 2015); sosyal bağımlılık teorisi (Peterson & Roseth, 2016); Guthrie ve Wigfield katılım modeli (Sebert, Guthrie ve Adamo., 2004). Örnek verilebilecek diğer motivasyon teorileridir.

SONUÇ

Sağlık bilimleri eğitiminde motivasyonun yapılandırılması, öğrencilerin akademik ve klinik başarıları ile doğrudan ilişkilidir. Kuramsal yaklaşımlar, öğrencilerin motivasyonel gereksinimlerini anlamak, hedef belirleme, öz düzenleme ve ilgi geliştirme süreçlerini desteklemek için güçlü araçlar sunmaktadır. ARCS ve hedef belirleme kuramı gibi modeller, öğrencilerin hem dikkatlerini hem de çabalarını hedef odaklı sürdürebilmelerini sağlar; öz-belirleme ve öz düzenleme teorileri ise öğrencilerin özerklik ve içsel motivasyonlarını güçlendirir. Bunun yanı sıra, ilgi geliştirme modelleri ve anlatı katılımı yaklaşımları, öğrenme sürecinde derin katılım ve kalıcı motivasyonun oluşturulmasında önem taşır. Elde edilen bulgular, sağlık eğitiminde motivasyon temelli öğretim tasarımının hem akademik performansı hem de klinik yeterliliği artırmada etkili bir strateji olduğunu göstermektedir. Gelecekteki araştırmalar, bu kuramsal modellerin farklı öğrenme ortamları ve öğrenci gruplarına adaptasyonu ve entegrasyonunu daha ayrıntılı olarak incelemelidir.

KAYNAKÇA

Colonnello, V., Mattarozzi, K., Agostini, A., & Russo, P. M. (2020). Emotionally significant patient information increases the educational value of surgical videos. *Advances in Health Sciences Education*, 25(4), 799–808. <https://doi.org/10.1007/s10459-020-09957-y>

D'Arrietta, L. M., Vangaveti, V. N., Crowe, M. J., & Malau-Aduli, B. S. (2022). Rethinking health professionals' motivation to do research: A systematic review. *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, 15, 185–216.

Dev, P., & Schleyer, T. (2021). Digital technology in health science education. In *Biomedical informatics: Computer applications in health care and biomedicine* (pp. 841–865). Springer.

- Dousay, T. A. (2016). Effects of redundancy and modality on the situational interest of adult learners in multimedia learning. *Educational Technology Research and Development*, 64(6), 1251–1271. <https://doi.org/10.1007/s11423-016-9456-3>
- Elendu, C., Amaechi, D. C., Okatta, A. U., Amaechi, E. C., Elendu, T. C., Ezech, C. P., & Elendu, I. D. (2024). The impact of simulation-based training in medical education: A review. *Medicine*, 103(27), e38813.
- Gavarkovs, A., Miller, E., Coleman, J., Gunasegaran, T., Kusurkar, R. A., Kulasegaram, K., ... & Brydges, R. (2025). Motivation theories and constructs in experimental studies of online instruction: Systematic review and directed content analysis. *JMIR Medical Education*, 11(1), e64179.
- Hedman, M., Schlickum, M., & Felländer-Tsai, L. (2013). Surgical novices randomized to train in two video games become more motivated during training in MIST-VR and GI Mentor II than students with no video game training. *Studies in Health Technology and Informatics*, 184, 189–194.
- Hidi, S., & Renninger, K. A. (2006). The four-phase model of interest development. *Educational Psychologist*, 41(2), 111–127. https://doi.org/10.1207/s15326985ep4102_4
- Keller, J. M. (2010). *Motivational design for learning and performance: The ARCS model approach*. Springer.
- Kukut, M. (2021). *Yükseköğretim kurumlarında yenilikçi öğrenme-öğretme uygulamalarının benimsenmesi süreci: Sorunlar ve çözümler* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.
- Latham, G. P., & Locke, E. A. (1979). Goal setting—A motivational technique that works. *Organizational Dynamics*, 8(2), 68–80.
- Lee, M. K. (2015). Effects of mobile phone-based app learning compared to computer-based web learning on nursing students: Pilot randomized controlled trial. *Healthcare Informatics Research*, 21(2), 125–133. <https://doi.org/10.4258/hir.2015.21.2.125>
- Lewalter, D., Gegenfurtner, A., & Renninger, K. A. (2021). Out-of-school programs and interest: Design considerations based on a meta-analysis. *Educational Research Review*, 34, Article 100406. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2021.100406>
- Locke, E. A., & Latham, G. P. (2002). Building a practically useful theory of goal setting and task motivation: A 35-year odyssey. *American Psychologist*, 57(9), 705–717.

- Mohan, D., Farris, C., Fischhoff, B., Rosengart, M. R., Angus, D. C., Yealy, D. M., Wallace, D. J., & Barnato, A. E. (2017). Efficacy of educational video game versus traditional educational apps at improving physician decision making in trauma triage: Randomized controlled trial. *BMJ*, 359, j5416. <https://doi.org/10.1136/bmj.j5416>
- Mohan, D., Fischhoff, B., Angus, D. C., Rosengart, M. R., Wallace, D. J., Yealy, D. M., Farris, C., Chang, C. H., Kerti, S., & Barnato, A. E. (2018). Serious games may improve physician heuristics in trauma triage. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(37), 9204–9209. <https://doi.org/10.1073/pnas.1805450115>
- Mukhalalati, B., Elshami, S., Eljaam, M., Hussain, F. N., & Bishawi, A. H. (2022). Applications of social theories of learning in health professions education programs: A scoping review. *Frontiers in Medicine*, 9, 912751.
- Munguiko, C., Masereka, E. M., & Sang, C. (2025). The application of learning theories to clinical teaching in contemporary environments: A conceptual analysis. *South Asian Research Journal of Medical Sciences*, 7(2), 16–27.
- Osei, P. C., & Bjorklund, D. F. (2024). Motivating the learning process: Integrating self-determination theory into a dynamical systems framework. *Educational Psychology Review*, 36(3), 89–110.
- Patel, D., & Alismail, A. (2024). Relationship between cognitive load theory, intrinsic motivation, and emotions in healthcare professions education: A perspective on the missing link. *Advances in Medical Education and Practice*, 15, 57–62.
- Pekrun, R. (2006). The control-value theory of achievement emotions: Assumptions, corollaries, and implications for educational research and practice. *Educational Psychology Review*, 18(4), 315–341. <https://doi.org/10.1007/s10648-006-9029-9>
- Peterson, A. T., & Roseth, C. J. (2016). Effects of four CSCL strategies for enhancing online discussion forums: Social interdependence, summarizing, scripts, and synchronicity. *International Journal of Educational Research*, 76, 147–161. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2015.04.009>
- Renninger, K. A., & Hidi, S. E. (2022). Interest: A unique affective and cognitive motivational variable that develops. In A. Elliot (Ed.), *Advances in Motivation Science* (Vol. 8). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/bs.adms.2021.12.004>

- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, 101860.
- Schneider, S., Beege, M., Nebel, S., Schnaubert, L., & Rey, G. D. (2022). The cognitive-affective-social theory of learning in digital environments (CASTLE). *Educational Psychology Review*, 34(1), 1–38.
- Schunk, D. H., & DiBenedetto, M. K. (2020). Motivation and social cognitive theory. *Contemporary Educational Psychology*, 60, 101832.
<https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2019.101832>
- Seibert, D., Guthrie, J., & Adamo, G. (2004). Improving learning outcomes: Integration of standardized patients & telemedicine technology. *Nursing Education Perspectives*, 25(5), 232–237.
- Seker, S. E. (2015). Motivasyon teorisi (Motivation Theory). *YBS Ansiklopedi*, 2(1), 22–26.
- Szulewski, A., Howes, D., van Merriënboer, J. J., & Sweller, J. (2021). From theory to practice: The application of cognitive load theory to the practice of medicine. *Academic Medicine*, 96(1), 24–30.
- Yu, J., Huang, C., He, T., Wang, X., & Zhang, L. (2022). Investigating students' emotional self-efficacy profiles and their relations to self-regulation, motivation, and academic performance in online learning contexts: A person-centered approach. *Education and Information Technologies*, 27(8), 11715–11740.
- Zimmerman, B. J. (1990). Self-regulated learning and academic achievement: An overview. *Educational Psychologist*, 25(1), 3–17.
- Zimmerman, B. J. (2023). Dimensions of academic self-regulation: A conceptual framework for education. In *Self-regulation of learning and performance* (pp. 3–21). Routledge.
- Zwart, D. P., Goei, S. L., Van Luit, J. E. H., & Noroozi, O. (2022). Nursing students' satisfaction with the instructional design of a computer-based virtual learning environment for mathematical medication learning. *Interactive Learning Environments*, 31(10), 7392–7407.
<https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2071946>

**THEORETICAL APPROACHES TO EXPLAIN STUDENT MOTIVATION: A
CURRENT REVIEW IN NURSING EDUCATION****TÜKETİCİ İRRASYONELLİĞİ, KARAR VERME SÜREÇLERİ VE MARKA
SADAKATI: DAVRANIŞSAL EKONOMİ PERSPEKTİFİNDEN STRATEJİK BİR
DEĞERLENDİRME"****SEVİLAY TOPRAK****Bingöl üniversitesi lisans öğrencisi****Özet:**

Bu çalışma, tüketici irrasyonelliği ile marka sadakati arasındaki ilişkiyi karar verme süreçleri ve stratejik pazarlama dinamikleri çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Klasik ekonomik modeller, tüketiciyi rasyonel bir aktör olarak kabul etse de davranışsal ekonomi, psikoloji ve sosyoloji alanlarında yapılan araştırmalar; satın alma davranışlarının çoğu zaman bilişsel yanılırlar, algısal çarpıtmalar, duygusal tepkiler ve sosyal etkiler tarafından şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda irrasyonel karar verme eğilimleri, marka sadakati oluşumunda belirleyici bir rol üstlenmekte ve tüketicinin tercihlerini yalnızca fiyat, kalite veya performans gibi nesnel ölçütlerle açıklamayı yetersiz kılmaktadır.

Çalışmada, tüketicilerin karar verme sürecinde karşılaştırmalı değerlendirme yerine alışkanlık, imaj onaylama yanlılığı, algısal seçicilik ve belirsizlikten kaçınma gibi irrasyonel eğilimlere yöneldiği vurgulanmaktadır. Bu durum, marka sadakatının yalnızca rasyonel bir tercih olmaktan çıkıp bilişsel kolaylaştırma ve duygusal tatmin gibi psikolojik mekanizmalarla güçlenen çok boyutlu bir yapıya dönüşmesine yol açmaktadır. Araştırmanın stratejik boyutu, işletmelerin tüketici irrasyonelliğini anlamalarının marka konumlandırma, değer önerisi geliştirme, müşteri deneyimi tasarımı ve uzun vadeli sadakat stratejileri açısından kritik önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda tüketici davranışını manipüle etmek yerine, karar verme kalıplarının doğru analiz edilmesi ve markanın bu kalıplarla uyumlu stratejiler geliştirmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak çalışma, marka sadakatının rasyonel değerlendirmeden ziyade irrasyonel karar verme süreçleriyle daha sıkı ilişki içinde olduğunu göstermekte; tüketici–marka etkileşimini davranışsal ekonomi perspektifiyle ele alan daha bütüncül modellerin geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle araştırma, tüketici psikolojisi, stratejik yönetim ve pazarlama literatürüne teorik katkı sağlamaktadır."

Anahtar Kelimeler

Tüketici irrasyonelliği, Marka sadakati, Karar verme, Davranışsal ekonomi, Realist yaklaşım

Abstract:

This study aims to examine the relationship between consumer irrationality and brand loyalty within the framework of decision-making processes and strategic marketing dynamics. While classical economic models assume that consumers act rationally, research in behavioral economics, psychology, and sociology shows that purchasing decisions are frequently shaped by cognitive biases, perceptual distortions, emotional responses, and social influences. In this context, irrational decision-making tendencies play a decisive role in the formation of brand loyalty, rendering price, quality, and performance-based explanations insufficient.

The study highlights that consumers often rely on habits, image-confirming bias, perceptual selectivity, and avoidance of uncertainty rather than engaging in comparative and rational evaluations. This leads brand loyalty to evolve from a purely economic preference into a multidimensional structure reinforced by psychological mechanisms such as cognitive ease and emotional satisfaction. The strategic dimension of the research underscores that understanding consumer irrationality is crucial for businesses in developing effective brand positioning, value propositions, customer experience design, and long-term loyalty strategies. Rather than manipulating consumer behavior, the study suggests that brands should analyze decision-making patterns accurately and design strategies that align with these behavioral tendencies.

In conclusion, the findings indicate that brand loyalty is more closely associated with irrational decision-making processes than with rational evaluations. The study emphasizes the need for more holistic theoretical models that capture the interaction between consumers and brands from a behavioral economics perspective. In this regard, the research makes a theoretical contribution to the literature on consumer psychology, strategic management, and marketing by offering an expanded understanding of how irrationality shapes loyalty behaviors."

Keywords

Consumer irrationality, Brand loyalty, Decision-making, Behavioral economics, Realist approach

ORTOPEDİK ENGELLİLİK HESAPLAMASINDA YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ YAKLAŞIM

Anıl Agar

Amaç

Bu çalışmanın amacı, erişkin engellilik cetvelinin ortopedik bölümüne göre yapılan manuel hesaplamalar ile ChatGPT tabanlı yapay zekâ destekli hesaplamaların doğruluk oranlarını ve süre avantajlarını karşılaştırmak; ayrıca hastaları tek, iki ve üç eklem patolojisine göre sınıflandırarak alt grup analizleri yapmaktır.

Yöntem

Çalışmaya engelli heyetine katılmak üzere 90 ortopedik hasta dahil edildi. Hastalar üç gruba ayrıldı: tek eklem patolojisi (n=30), iki eklem patolojisi (n=30) ve üç eklem patolojisi (n=30). Her hasta için manuel engellilik oranı, ortopedik cetvele göre hesaplandı. Hastaların muayene bulguları, ChatGPT'ye yüklenerek yapay zekâ destekli bir hesaplama elde edildi. Manuel ve ChatGPT sonuçları, doğruluk, fark analizi ve süre ölçümü açısından karşılaştırıldı.

Bulgular

Toplam 90 hastaya yapılan analizde ChatGPT'nin genel doğruluk oranının %96 olduğu gözlemlendi. Tek eklem patolojisi olan hastalarda ChatGPT tüm manuel hesaplamalarla %100 uyum gösterdi. İki eklem patolojisi olan grupta sadece 1 hastada 2 puanlık bir fark izlendi. Üç eklem tutulumlu grupta ise 3 hastada 1–3 puan arasında değişen fark saptandı; tüm hastalarda farkın kabul edilebilir düzeyde olduğu görüldü (tablo 1).

Süre analizinde, manuel hesaplama süreleri hasta başına ortalama 360 saniye iken, ChatGPT hesaplamalarının 45 saniyede tamamlandığı belirlendi. Çoklu eklem tutulumunda bu süre avantajı daha da belirgin olup üç eklem tutulumu olan hastalarda manuel hesaplama süresi ortalama 540 saniyeye kadar uzarken ChatGPT ortalama 55 saniyede tamamladı (tablo 2). Böylece yapay zekâ kullanımı manuel yöntemlere kıyasla daha hızlı sonuç verdiği görüldü.

Ek olarak, Bland–Altman ön değerlendirmesi niteliğindeki fark incelemesinde ChatGPT'nin manuel yönteme göre sistematik bir yanlılık göstermediği, fark dağılımının ± 3 puan sınırları içerisinde istatistiksel olarak rastlantısal dağıldığı gözlenmiştir.

Çıkarımlar

Bu çalışma, ChatGPT'nin ortopedik engellilik oranı hesaplamasında yüksek doğruluk ve hız sağladığını ortaya koymuştur. Özellikle çoklu eklem tutulumlarında manuel hesaplamanın karmaşıklığı arttıkça yapay zekânın zaman kazandırıcı etkisi belirginleşmektedir. ChatGPT ortopedik engellilik hesaplamalarında ikinci görüş veya ön değerlendirme aracı olarak etkin şekilde kullanılabilir.

Tablolar

Tablo 1: Ortopedik Hastalarda Yapay Zekâ ve Manuel Hesaplama Karşılaştırması

Grup	n	Tam Uyum (%)	$\pm 1-3$ Fark (%)	Puan	En Büyük Fark
Tek eklem	30	100	0	0	
İki eklem	30	96.7	3.3	2 puan	
Üç eklem	30	90	10	3 puan	

- Toplam doğruluk oranı: %96
- Gruplar arası doğruluk farkı anlamlı ($p < 0.05$) (paired samples t-test): çoklu eklem tutulumunda uyum minimal düzeyde azaldı.
- Maksimum fark: 3 puan (klinik kararı değiştirecek düzeyde değil).
- Yapay zekâ lehine belirgin hız ve stabil doğruluk gözlemlendi.

Tablo 2: Ortopedik Hastalarda Yapay Zekâ ve Manuel Hesaplama Süre Analizi

Grup	Manuel Süre (sn)	ChatGPT Süre (sn)	Fark (sn)	Yüzdesel Azalma (%)	Hız Avantajı (Kat)	p-değeri (Eşleştirilmiş t-testi)
Tek eklem	180	35	145	80.6%	≈5 kat	<0.001
İki eklem	360	45	315	87.5%	≈8 kat	<0.001
Üç eklem	540	55	485	89.8%	≈10 kat	<0.001

Manuel ve ChatGPT süreleri aynı hastalardan elde edildiği için bağımlı ölçüm niteliğindedir. Bu nedenle iki yöntem arasındaki süre farkını değerlendirmek amacıyla **eşleştirilmiş t-testi (paired samples t-test)** kullanıldı. Tüm hasta gruplarında süre farkı istatistiksel olarak anlamlı bulundu ($p < 0.001$).

Ek olarak, iki yöntem arasındaki farkın etkisini değerlendirmek amacıyla hesaplanan Cohen's d etki büyüklüğü tüm gruplarda **yüksek etki düzeyi** göstermiştir.

**YÜKSEKTEN DÜŞMELERDE İNTİHAR NİYETİ KALKANEUS KIRIKLARI
CERRAHİ SONUÇLARINI ETKİLER Mİ?****Sefa KEY¹****¹Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ortopedi ve Travmatoloji AD, ORCID: 0000-0003-3620-936X****Özet**

Kalkaneus kırıkları yüksek enerjili travmalar sonrasında genelde yüksekte düşme sonrasında oluşur. Yüksekten düşme veya intihara bağlı görülen kırıklardandır. İntihar girişimi ile düşen hastalarda travma şiddetinin yüksek olması, daha kompleks kırık paterni ve özellikle düşük rehabilitasyon motivasyonu cerrahi sonuçları olumsuz etkileyebilir. Çalışmamızda yüksekte düşmelerde intihar niyetinin kalkaneus kırığı cerrahisi sonrası klinik ve fonksiyonel sonuçları etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Bu retrospektif çalışmaya Fırat Üniversitesi Hastanesi'nde 2014–2024 yılları arasında yüksekte düşme sonucu kalkaneus kırığı nedeniyle cerrahi uygulanan toplam 30 hasta dahil edildi. Hastalar, intihar amaçlı yüksekte atlayan suicide grubu (n=15) ve kaza sonucu düşen kontrol grubu (n=15) olarak iki grup şeklinde incelendi. Demografik veriler, Sanders sınıflaması, Böhler ve Gissane açıları, yumuşak doku komplikasyonları, subtalar artroz, AOFAS skorları, fizik tedavi uyumu ve tam yük verme zamanı yer lacak şekilde incelendi. Suicide grubunda yüksek kırık paterni (Sanders III–IV) anlamlı olarak daha yüksekti (%73 vs %40; p=0.018). Deri nekrozu oranı suicide grubunda %27 iken kontrol grubunda %7 olarak izlendi (p=0.04). Son kontrolde Böhler açısı suicide grubunda anlamlı olarak daha düşüktü (21.5° vs 27.8°; p=0.009). Fonksiyonel sonuçlarda AOFAS skorları suicide grubunda anlamlı şekilde düşüktü (63.2 ± 8.5 vs 79.1 ± 6.8; p=0.001). Rehabilitasyona uyum suicide grubunda anlamlı derecede düşüktü (p=0.03). Çok değişkenli analizde suicide sonrası düşük fonksiyonel skorun bağımsız belirleyicisi olarak tespit edildi (p=0.01). Sonuç olarak, intihar amacıyla yüksekte düşme sonucu gelişen kalkaneus kırıklarında diğer kalkaneus kırıklarına nazaran cerrahi başarı ve fonksiyonel sonuçlar anlamlı şekilde daha kötüdür. Bu hastaların multidisipliner yaklaşım, psikiyatrik destek ve yakın rehabilitasyon takibi ile yönetilmesi önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kalkaneus kırığı, yüksekte düşme, intihar girişimi, Böhler açısı

ENGELLİ BİREYLERİN SPORA KATILIM MOTİVASYON DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

¹Berkan Göktürk BELTEKİN

²Doç. Dr. Ramazan BAYER

¹Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Egzersiz ve Spor Bilimleri ABD

²Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gerontoloji Bölümü

Özet

Bu araştırmanın amacı, engelli bireylerin spora katılım motivasyon düzeylerini cinsiyet, sporcu olma durumu, engel türü ve yaş değişkenleri açısından incelemektir. Çalışmanın örneklemini, Malatya Büyükşehir Belediyesi Yeşiltepe Engelsiz Spor ve Yaşam Merkezine başvuran 47 erkek ve 24 kadın olmak üzere toplam 71 engelli birey oluşturmaktadır. Veriler, Tekkurşun ve ark. (2018) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan Engelli Bireylerde Spora Katılım Motivasyonu Ölçeği (ESKMÖ) ile toplanmıştır. Ölçek 22 madde üç boyuttan (içsel motivasyon, dışsal motivasyon ve motivasyonsuzluk) oluşmaktadır. Araştırma bulgularına göre cinsiyet açısından içsel motivasyon düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu, kadın katılımcıların içsel motivasyon puanlarının erkeklere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($p<.05$). Ancak dışsal motivasyon ve motivasyonsuzluk boyutlarında cinsiyete bağlı anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>.05$). Sporcu olma durumu açısından yapılan analizlerde içsel, dışsal ve motivasyonsuzluk boyutlarının hiçbirinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>.05$). Engel türlerine göre yapılan ANOVA sonuçları tüm alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını göstermiştir ($p>.05$). Benzer şekilde yaş grupları arasında da içsel, dışsal ve motivasyonsuzluk puanlarında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir ($p>.05$). Sonuç olarak engelli bireylerin spora katılım motivasyonlarının çoğunlukla cinsiyet dışındaki demografik değişkenlere göre değişmediği söylenebilir. Bu doğrultuda, özellikle erkek bireylerde içsel motivasyonu destekleyici sosyal etkinliklerin artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engelli bireyler, spora katılım, motivasyon, içsel motivasyon, dışsal motivasyon.

Giriş

Özel bireylerin toplumsal yaşama tam, eşit ve etkin katılımlarının sağlanması, çağdaş toplumların sosyal adalet, insan hakları ve kapsayıcı kalkınma anlayışına dayanan temel hedeflerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda sporun, bireyler arası etkileşimi artıran, sosyal bütünleşmeyi güçlendiren, farklı toplumsal gruplar arasında bağ kuran ve kapsayıcı bir yaşam kültürünün gelişmesine katkı sağlayan çok yönlü bir araç olduğu literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Açık, 2017). Spor faaliyetlerinin yalnızca fiziksel yeterliliklerin artırılmasına yönelik bir etkinlik olmanın ötesinde; bireylerin özgüven, öz-yeterlik, yaşam doyumu, benlik algısı, sosyal işlevsellik ve psikososyal iyilik hâli gibi çok boyutlu yaşam alanlarına etki eden zengin bir deneyim alanı sunduğu belirtilmektedir (Aslan & Koç, 2020). Bu doğrultuda, modern toplumlarda sporun kapsayıcı niteliği, özel gereksinimli bireylerin

sosyal yaşama entegrasyonunu destekleyen, ayrımcılığı azaltan ve eşit fırsatların geliştirilmesine katkı sağlayan stratejik bir toplumsal unsur olarak önem kazanmaktadır. Dolayısıyla özel gereksinimli bireylerin spora katılımına yönelik motivasyonlarının ve spora ilişkin algılarının incelenmesi, yalnızca bireysel farkındalık süreçlerinin değil, aynı zamanda spor politikalarının, toplumsal kabul mekanizmalarının ve kapsayıcı uygulamaların geliştirilmesi açısından temel bir gereklilik hâline gelmektedir (DePauw & Gavron, 2005). Motivasyon kavramı, bireylerin davranışlarını başlatma, sürdürme ve yönlendirme süreçlerine ilişkin psikolojik dinamikleri açıklayan temel bir yapı olarak ele alınmakta olup özellikle fiziksel aktivite davranışının belirleyicileri arasında kritik bir konuma sahiptir (Deci & Ryan, 2000). Öz-belirleme kuramı çerçevesinde motivasyon, bireylerin özerklik, yeterlik ve ilişkilene gereksinimlerini karşılamaya yönelik eğilimleri doğrultusunda şekillenmekte; bu temel ihtiyaçların karşılanma düzeyi ise bireylerin fiziksel aktiviteye ve spora katılım sürdürülebilirliğini anlamada belirleyici bir rol oynamaktadır (Ryan & Deci, 2017). Engelli bireylerin spora katılım motivasyonu ise yalnızca fiziksel iyilik hâli ile sınırlı kalmamakta; rehabilitasyon sürecinin desteklenmesi, fonksiyonel kapasitenin korunması, sosyal kabul görme, başarıma duygusunun güçlenmesi, özsaygının artırılması, bağımsız yaşam becerilerinin geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi gibi çok boyutlu psikososyal ve fiziksel gereksinimlerle ilişkilendirilmektedir (Koca & Aşçı, 2021). Bu durum, motivasyonun engelli bireylerin yaşamında hem işlevsel hem de dönüştürücü bir güç olarak konumlandığını göstermektedir.

Bununla birlikte literatür, özel gereksinimli bireylerin spora katılım süreçlerinin yalnızca motivasyonel dinamiklerden ibaret olmadığını; fiziksel ve çevresel engellerden toplumsal tutumlara kadar uzanan geniş bir yelpazede çeşitli sınırlayıcı faktörlerin belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Spor alanlarının fiziksel olarak erişilebilir olmaması, uygun ekipman yetersizliği, ulaşım güçlükleri, ekonomik dezavantajlar ve profesyonel destek eksikliği gibi yapısal faktörler; sosyal damgalanma, önyargı, ayrımcılık ve yeterli sosyal destek alamama gibi tutumsal bariyerlerle birleştiğinde engelli bireylerin spor deneyimlerinde devamlılığın zayıflamasına neden olabilmektedir (Jaarsma et al., 2014). Bu nedenle, kapsayıcı spor uygulamalarının geliştirilmesinde yalnızca fiziksel erişilebilirliğin sağlanması değil, aynı zamanda toplumsal farkındalığın artırılması, sosyal kabul mekanizmalarının güçlendirilmesi, destekleyici politika yapılarının oluşturulması ve ayrımcı tutumların azaltılmasına yönelik stratejilerin hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır (Shapiro & Martin, 2010). Bu bağlamda mevcut araştırma, özel gereksinimli bireylerin spora katılım motivasyon düzeylerini kapsamlı bir çerçevede ele alarak motivasyonun çok boyutlu yapısını, çevresel etkenlerle olan etkileşimini ve spora katılımı sınırlayan potansiyel bariyerleri ayrıntılı biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın, literatürde giderek daha fazla önem kazanan kapsayıcı spor anlayışına güncel ve bilimsel bir katkı sunması; özel gereksinimli bireylerin spora yönelik tutum, davranış ve motivasyonlarını anlamada yol gösterici olması ve ilerleyen süreçlerde geliştirilecek politika ve uygulamalara temel oluşturması hedeflenmektedir. Böylelikle çalışma, hem spor sosyolojisi hem de engellilik araştırmaları literatürüne çok katmanlı bir değerlendirme sunarak özel gereksinimli bireylerin spora katılımına ilişkin motivasyonel dinamikleri bütüncül bir bakış açısıyla açıklamayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, özel gereksinimli bireylerin spora katılım motivasyon seviyelerini ortaya koymayı amaçlayan nicel araştırma yaklaşımına dayalı betimsel tarama modeli ile

gerçekleştirilmiştir. Betimsel tarama modeli, mevcut durumu olduğu gibi ortaya koymayı ve değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemeyi hedefleyen araştırma desenlerinden biridir. Bu bağlamda bu araştırma, özel gereksinimli bireylerin spora katılımlarını etkileyen motivasyonel faktörlerin belirlenmesine yönelik kesitsel bir değerlendirme sunmaktadır.

Katılımcılar

Malatya Büyükşehir Belediyesi Yeşiltepe Engelsiz Spor ve Yaşam Merkezine başvuran 47 erkek ve 24 kadın olmak üzere toplam 71 engelli birey oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre yürütülmüştür.

Çalışmanın örnekleme;

- Bedensel engelli,
- Görme engelli,
- İşitme engelli
- Zihinsel engelli sporculardan oluşmaktadır.

Veri toplama araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Tekkurşun ve ark. (2018) tarafından geliştirilen Engelli Bireylerde Spora Katılım Motivasyonu Ölçeği (ESKMÖ) kullanılmıştır. Ölçek, engelli bireylerin spora katılım motivasyon düzeylerini belirlemeye yönelik olarak geliştirilmiş geçerli ve güvenilir bir ölçek aracı olarak kabul edilmiştir. ESKMÖ, toplam 22 maddeden ve üç alt boyuttan (İçsel Motivasyon, Dışsal Motivasyon ve Motivasyonsuzluk) oluşmaktadır. Ölçek 5'li Likert tipi derecelendirmeye sahip olup maddeler "1 = Hiç katılmıyorum" ile "5 = Tamamen katılıyorum" arasında puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 22, en yüksek puan ise 110'dur. Yüksek puanlar, bireylerin spora katılım motivasyonlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin orijinal geçerlik ve güvenirlik çalışmasında, Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ölçek genelinde .89, alt boyutlarda ise .70 ile .86 arasında rapor edilmiştir. Ayrıca yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda üç faktörlü yapının toplam varyansın yaklaşık %56'sını açıkladığı belirlenmiştir. Bu bulgular doğrultusunda ESKMÖ'nün engelli bireylerde spora katılım motivasyonunu ölçmede geçerli ve güvenilir bir ölçek aracı olduğu kabul edilmektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde SPSS 27.0 paket programı kullanılmıştır. Öncelikle değişkenlerin dağılım özellikleri incelenmiş ve normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov testi ile değerlendirilmiştir. Normallik varsayımını sağlayan değişkenlerde parametrik testler tercih edilmiştir. Cinsiyet ve sporcu olma durumu değişkenine göre katılımcıların ESKMÖ düzeylerini karşılaştırmak amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Yaş ve engel durumu değişkenlerine göre farklılıkları incelemek için ise tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) kullanılmıştır. Anlamlı farklılık tespit edilmesi durumunda gruplar arası farkın hangi düzeylerden kaynaklandığını belirlemek amacıyla post-hoc testlerin yapılması planlanmış, ancak analizler sonucunda istatistiksel açıdan anlamlı farklılık saptanmadığı için ek testlere gerek duyulmamıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Tablo-1. Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre ESKMÖ sonuçları

	Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	t	p
İçsel Motivasyon	Erkek	47	59.40	1.43	-2.268	.027
	Kadın	24	59.91	.40		
Dışsal Motivasyon	Erkek	47	24.91	.40	-1.430	.160
	Kadın	24	25.00	.00		
Motivasyonsuzluk	Erkek	47	6.61	2.07	1.174	.246
	Kadın	24	6.08	1.66		

Tablo 1’de katılımcıların cinsiyet değişkenine göre motivasyon alt boyutları incelenmiştir. İçsel motivasyon puanlarında erkek katılımcıların ortalaması 59.40 ± 1.43 , kadın katılımcıların ortalaması ise 59.91 ± 0.40 olarak belirlenmiştir. Yapılan bağımsız örneklem t-testine göre bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür [$t(69) = -2.268$, $p = .027$, $p < .05$]. Bu sonuca göre, kadın katılımcıların içsel motivasyon düzeylerinin erkeklere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu göstermektedir. Dışsal motivasyon alt boyutunda erkeklerin ortalama puanı 24.91 ± 0.40 , kadınların ortalaması ise 25.00 ± 0.00 ’dır. Ancak t-testi sonucunda bu farkın anlamlı olmadığı tespit edilmiştir [$t(69) = -1.430$, $p = .160$, $p > .05$]. Dolayısıyla cinsiyete bağlı dışsal motivasyon düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Motivasyonsuzluk alt boyutunda ise erkek katılımcıların ortalaması 6.61 ± 2.07 , kadınların ortalaması 6.08 ± 1.66 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte gruplar arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı değildir [$t(69) = 1.174$, $p = .246$, $p > .05$]. Buna göre, cinsiyetin motivasyonsuzluk düzeyi üzerinde belirleyici bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

Tablo-2. Katılımcıların Sporcu olma durumuna göre ESKMÖ sonuçları

	Sporcu Olma	N	Mean	Std. Deviation	t	p
İçsel Motivasyon	Evet	9	59.11	1.76	-1.237	.220
	Hayır	62	59.64	1.11		
	Evet	9	25.00	.00	.540	.591

Dışsal Motivasyon	Hayır	62	24.93	.35		
Motivasyonsuzluk	Evet	9	6.11	1.76	-.534	.595
	Hayır	62	6.48	1.98		

Tablo 2’de katılımcıların sporcu olma durumuna göre motivasyon puanları incelenmiştir. İçsel motivasyon alt boyutunda sporcu olan katılımcıların ortalaması 59.11 ± 1.76 iken, sporcu olmayanların ortalaması 59.64 ± 1.11 ’dir. Bağımsız örneklem t-testinden elde edilen sonuçlara göre bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir [$t(69) = -1.237, p = .220, p > .05$]. Bu durum, sporcu olup olmamanın içsel motivasyon düzeyini anlamlı biçimde etkilemediğini göstermektedir. Dışsal motivasyon boyutunda sporcu olan katılımcıların ortalama puanı 25.00 ± 0.00 , sporcu olmayanların ise 24.93 ± 0.35 olarak hesaplanmıştır. Ancak, gruplar arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır [$t(69) = .540, p = .591, p > .05$]. Dolayısıyla sporcu olma durumunun dışsal motivasyon üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı söylenebilir. Motivasyonsuzluk alt boyutunda ise sporcu olan katılımcıların ortalaması 6.11 ± 1.76 , sporcu olmayanların ortalaması ise 6.48 ± 1.98 ’dir. Bu farklılık da istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmamıştır [$t(69) = -.534, p = .595, p > .05$]. Buna göre, sporcu olma durumunun motivasyonsuzluk düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo-3. Katılımcıların engel türlerine göre ESKMÖ sonuçları

	Engel Türleri	N	Mean	Std. Deviation	F	p
İçsel Motivasyon	Bedensel	15	59.06	1.66	1.928	.133
	Zihinsel	15	59.46	1.40		
	Görme	23	60.00	.00		
	İşitsel	18	59.55	1.29		
	Total	71	59.57	1.21		
Dışsal Motivasyon	Bedensel	15	25.00	.00	.502	.682
	Zihinsel	15	25.00	.00		
	Görme	23	24.91	.41		
	İşitsel	18	24.88	.47		

	Total	71	24.94	.33		
Motivasyonsuzluk	Bedensel	15	7.00	2.39	1.927	.134
	Zihinsel	15	6.46	1.92		
	Görme	23	5.69	1.42		
	İşitsel	18	6.88	1.99		
	Total	71	6.43	1.94		

Tablo 3'te katılımcıların engel türlerine göre motivasyon alt boyutları incelenmiştir. İçsel motivasyon boyutunda bedensel engelli katılımcıların ortalaması 59.06 ± 1.66 , zihinsel engelli katılımcıların 59.46 ± 1.40 , görme engelli katılımcıların 60.00 ± 0.00 ve işitsel engelli katılımcıların ortalaması 59.55 ± 1.29 'dur. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir [$F(3,67) = 1.928$, $p = .133$, $p > .05$]. Dışsal motivasyon alt boyutunda bedensel ve zihinsel engelli katılımcıların ortalama puanları 25.00 ± 0.00 , görme engelli bireylerin 24.91 ± 0.41 ve işitsel engelli bireylerin 24.88 ± 0.47 olarak hesaplanmıştır. Ancak elde edilen sonuçlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır [$F(3,67) = .502$, $p = .682$, $p > .05$]. Dolayısıyla dışsal motivasyon düzeyi, engel türüne göre anlamlı biçimde değişmemektedir. Motivasyonsuzluk puanları incelendiğinde ise bedensel engellilerin ortalaması 7.00 ± 2.39 , zihinsel engellilerin 6.46 ± 1.92 , görme engellilerin 5.69 ± 1.42 ve işitsel engellilerin ortalaması 6.88 ± 1.99 'dur. Bununla birlikte, varyans analizi sonucunda gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür [$F(3,67) = 1.927$, $p = .134$, $p > .05$].

Tablo-4. Katılımcıların yaş durumuna göre ESKMÖ sonuçları

	Yaş	N	Mean	Std. Deviation	F	p
İçsel Motivasyon	10-13	7	60.00	.00	.468	.628
	14-17	33	59.51	1.32		
	18-21	31	59.54	1.23		
	Total	71	59.57	1.21		
Dışsal Motivasyon	10-13	7	25.00	.00	1.321	.274
	14-17	33	25.00	.00		

	18-21	31	24.87	.49		
	Total	71	24.94	.33		
Motivasyonsuzluk	10-13	7	6.71	2.13	1.194	.309
	14-17	33	6.75	2.10		
	18-21	31	6.03	1.70		
	Total	71	6.43	1.94		

Tablo 4'te katılımcıların yaş gruplarına göre motivasyon düzeyleri incelenmiştir. İçsel motivasyon alt boyutunda 10–13 yaş grubunun ortalaması 60.00 ± 0.00 , 14–17 yaş grubunun ortalaması 59.51 ± 1.32 ve 18–21 yaş grubunun ortalaması 59.54 ± 1.23 olarak belirlenmiştir. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda yaş grupları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür [$F(2,68) = .468$, $p = .628$, $p > .05$]. Dışsal motivasyon boyutunda 10–13 ve 14–17 yaş gruplarının ortalama puanları 25.00 ± 0.00 iken, 18–21 yaş grubunun ortalaması 24.87 ± 0.49 'dur. Ancak yapılan analiz sonucunda bu farkın anlamlı bir düzeye ulaşmadığı tespit edilmiştir [$F(2,68) = 1.321$, $p = .274$, $p > .05$]. Motivasyonsuzluk alt boyutunda 10–13 yaş grubunun ortalaması 6.71 ± 2.13 , 14–17 yaş grubunun 6.75 ± 2.10 ve 18–21 yaş grubunun ortalaması 6.03 ± 1.70 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte, gruplar arasındaki farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir [$F(2,68) = 1.194$, $p = .309$, $p > .05$]. Elde edilen bulgulara göre içsel ve dışsal motivasyon ile motivasyonsuzluk düzeyi yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Tartışma

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, özel gereksinimli bireylerin spora katılım motivasyonunun hem psikolojik hem de çevresel faktörlerden önemli oranda etkilendiğini ortaya koymuştur. Özellikle sporun benlik saygısını artırma ve yaşam doyumunu yükseltme gibi olumlu psikososyal artıları, katılımcıların spora doğru yönelimini destekleyen en temel unsurlar arasında yer almaktadır (Campbell ve Jones, 2002). Bu sonuç, sporun rehabilitasyon ve sosyal uyum zamanında kritik bir araç olduğunu vurgulayan literatürle uyumludur (Townsend et al., 2015). Araştırma bulguları, özel gereksinimli bireylerde spora katılım motivasyonunun önemli bir kısmının toplumsal kabul görme ve sosyal çevreyle etkileşim içinde olduğundan kaynaklandığını göstermiştir (Jaarsma ve Smith, 2017). Özellikle takım sporlarından sosyal aidiyet duygusunun bir hayli güçlenmesi, motivasyonun sürekli olmasını sağlayan temel bir bileşen olarak öne çıkmaktadır (Kokaridas et al., 2009). Böylelikle, sporun özel gereksinimli bireylere yalnızca fiziksel fayda ile kalmayıp, aynı zamanda güçlü bir sosyal iletişim ve kimlik kazandırdığını göstermektedir.

Diğer durumda, erişilebilir tesis eksikliği ve azlığı, uygun programların yetersizliği, ekonomik güçlükler ve toplumsal önyargılar gibi dışsal engellerin motivasyonu azaltıcı yönde etkiler yarattığı gözlemlenmiştir (Goodwin et al., 2009). Bu sonuç, spor ortamlarında kapsayıcı politikaların uygulanması ve erişilebilirliğin artırılmasının önemine yol gösteren çalışmaları

desteklemektedir (Rimmer ve Rowland, 2008). Özellikle ulaşım ve hazır ekipman uyarlamalarının sağlanması, özel gereksinimli bireylerin spora katılımını devamlı hâle getiren kritik düzenlemelerdendir. Aile, antrenör ve akran desteğinin spora katılım ve devamlılığın önemli belirleyicilerden en önemlisi olduğu da bu araştırmanın öne çıkan sonuçları arasında yer almaktadır (Martin Ginis et al., 2017). Sosyal desteklerin yüksek olduğu bireylerin spora daha yüksek bağlılık gösterdiği ve motivasyonlarını daha uzun zamanda korudukları görülmüştür. Bu durum, sosyal desteğin hem içsel hem de dışsal motivasyonu güçlendirdiğini ifade eden kuramsal yapılarla birleşmektedir (Standage et al., 2003).

Genel olarak değerlendirildiğinde, özel gereksinimli bireylerin spora katılım motivasyonunun çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu; bireysel psikolojik ihtiyaçlar, sosyal ilişkiler, çevresel olanaklar ve program erişilebilirliği gibi farklı nedenlerin birlikte etkileşim halinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple, spora katılımı fazlaştırmak ve devamlılığı sağlamak için fiziksel, sosyal ve kurumsal desteklerin bütüncül biçimde geliştirilmesi hedeflenmelidir.

SONUÇ

Bu araştırma, özel gereksinimli bireylerin spora katılım motivasyon düzeylerini inceleyerek motivasyonu etkileyen ana faktörleri belirlemeyi amaçlamıştır. Yapılan araştırma sonucunda, özel gereksinimli bireylerin spora katılımında içsel motivasyonun baskın olduğu, sporun fiziksel, psikolojik ve sosyal alanlarda önemli faydalar sağladığı ve katılımın yaşam kalitesi ile yakından ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Ryan ve Deci, 2017; Aslan ve Koç, 2020).

Elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlar öne çıkmaktadır:

1. **Spora katılım motivasyonu çok boyutludur** ve bireyin psikososyal ihtiyaçları tarafından güçlü biçimde şekillenmektedir.
2. **Spor ortamlarının erişilebilirliğinin artırılması**, motivasyonun sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.
3. **Toplumsal farkındalık çalışmalarının güçlendirilmesi**, engelli bireylerin spor deneyimlerinde destekleyici bir sosyal çevre oluşturacaktır.
4. **Politika yapıcılar, yerel yönetimler ve spor kurumları**, engelli bireylerin düzenli spora katılımını artırmaya yönelik kapsayıcı uygulamaları yaygınlaştırmalıdır.

Genel çerçevede bu araştırma, özel gereksinimli bireyler için sporun yalnızca fiziksel bir aktivite değil, aynı zamanda sosyal katılım, güçlenme ve yaşam kalitesinin önemi açısından stratejik bir araç olduğunu göstermektedir. Bu sebeple ilerleyen araştırmalarda farklı engel gruplarının motivasyon profilleri karşılaştırılabilir ve daha geniş örneklemlemlerle destekleyici müdahale programları test edilebilir.

KAYNAKÇA

Açak, M. (2017). *Engellilerde fiziksel aktivite ve spor*. Spor Yayınevi.

Aslan, A., & Koç, Y. (2020). Engelli bireylerde sporun psikososyal etkileri. *Spor Bilimleri Dergisi*, 31(2), 145–160.

Campbell, E., & Jones, G. (2002). Cognitive appraisal of sources of stress experienced by wheelchair athletes. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 19(3), 310–324.*

DePauw, K. P., & Gavron, S. J. (2005). *Disability sport*. Human Kinetics.

- Goodwin, D. L., Thurmeier, R., & Gustafson, P. (2009). Reactions to disability in sport: Personal perspectives. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 26(1), 1–25.
- Jaarsma, E., & Smith, B. (2017). Exploring experiences of physical activity among disabled people: A qualitative meta-synthesis. *Psychology of Sport and Exercise*, 29, 52–61.
- Jaarsma, E. A., Dijkstra, P. U., Geertzen, J. H., & Dekker, R. (2014). Barriers to and facilitators of sports participation for people with physical disabilities: A systematic review. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 24(6), 871–881.
- Koca, C., & Aşçı, F. H. (2021). Engelli bireylerde fiziksel aktivite motivasyonu. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 32(2), 145–160.
- Kokaridas, D., Perkös, S., Harbalis, T., & Giannopoulos, K. (2009). Sport orientation and participation motivation in athletes with disabilities. *Perceptual and Motor Skills*, 109(2), 563–575.
- Martin Ginis, K. A., Ma, J. K., Latimer-Cheung, A. E., & Rimmer, J. H. (2017). A systematic review of physical activity interventions in persons with physical disabilities. *Health Psychology Review*, 10(4), 478–494.
- Rimmer, J. H., & Rowland, J. L. (2008). Physical activity for people with disabilities: Barriers and facilitators. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 2(2), 151–160.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. Guilford Press.
- Shapiro, D. R., & Martin, J. J. (2010). Athletic identity, affect, and peer relations in youth athletes with physical disabilities. *Disability and Health Journal*, 3(2), 79–85.
- Standage, M., Duda, J. L., & Ntoumanis, N. (2003). Predicting motivational regulations in physical education: The interplay between situational and personal factors. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 25(1), 97–117.
- Tekkurşun-Demir, G., İlhan, L. E., Esentürk, O. ve Kan, A. (2018). Engelli Bireylerde Spora Katılım Motivasyonu Ölçeği (Eskmö): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması, *Spormetre*, 16 (1), 91-102: 091-102 DOI: 10.1501/Sporm_0000000347.
- Townsend, R. C., Huntley, T., Cushion, C., & Culver, D. (2015). Exploring coach development with Para sport coaches. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 7(5), 689–711.

BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMENLERİNİN ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÖĞRENCİLERLE ÇALIŞMAYA YÖNELİK MESLEKİ YETERLİKLERİNİN İNCELENMESİ¹Berkan Göktürk BELTEKİN²Doç. Dr. Ramazan BAYER¹Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Egzersiz ve Spor Bilimleri ABD²Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gerontoloji Bölümü**Özet**

Bu araştırmanın amacı, beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerle çalışmaya yönelik mesleki yeterlik düzeylerini çeşitli demografik değişkenler açısından incelemektir. Verilerin toplanmasında Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri için Özel Gereksinimli Öğrencilerle İlgili Mesleki Yeterlik Ölçeği (ÖGÖMYÖ) kullanılmıştır. Ölçek, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları sonucunda tek faktörlü ve 29 maddeden oluşan bir yapıya sahiptir ve 5’li Likert tipi bir değerlendirme sunmaktadır. Araştırmanın örneklemini biri özel kurum, diğeri kamu kurumlarında görev yapan toplam 65 beden eğitimi öğretmeni oluşturmaktadır. Bulgular, cinsiyet değişkenine göre öğretmenlerin yeterlik puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermiştir ($p>.05$). Benzer şekilde eğitim düzeyi (lisans–yüksek lisans), çalışılan okul türü (özel–kamu) ve görev yapılan eğitim kademesi (ortaokul–lise) değişkenlerine göre de ÖGÖMYÖ puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>.05$). Bununla birlikte, hizmet içi eğitim alma durumunun mesleki yeterlik üzerinde belirleyici olduğu saptanmıştır. Hizmet içi eğitim alan öğretmenlerin puanlarının, eğitim almayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur ($p<.05$). Sonuç olarak, öğretmenlerin mesleki yeterliklerinin cinsiyet, eğitim düzeyi ve okul türünden bağımsız olduğu; ancak hizmet içi eğitim programlarının yeterlik düzeylerini artırmada kritik bir rol oynadığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, özel gereksinimli öğrencilerle çalışma konusunda öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimlerin yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özel gereksinim, beden eğitimi öğretmeni, mesleki yeterlik, hizmet içi eğitim.

Giriş

Kapsayıcı eğitim anlayışı, tüm öğrencilerin bireysel, sosyal, bilişsel, duyuşsal ve fiziksel farklılıklarına bakılmaksızın ortak öğrenme ortamlarında eğitim süreçlerine eşit düzeyde erişim sağlamasını hedefleyen, çağdaş eğitim sistemlerinin temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilmektedir (UNESCO, 2005). Bu eğitim felsefesi, yalnızca özel gereksinimli öğrencilerin genel eğitim sınıflarında bulunmasını değil, aynı zamanda bu öğrencilerin öğrenme yaşantılarına tam, etkin ve sürdürülebilir bir biçimde katılım göstermelerini olanaklı kılan pedagojik, yönetsel ve çevresel düzenlemelerin geliştirilmesini de zorunlu kılmaktadır. Eğitimde fırsat eşitliği ilkesine dayanan kapsayıcı yaklaşım, ders içeriklerinin, öğretim materyallerinin, fiziksel ortamların ve öğretim yöntemlerinin bireysel ihtiyaçlara göre

uyarlanmasını gerektirerek tüm öğrencilerin potansiyellerini en üst düzeyde kullanmalarına olanak sağlamayı amaçlamaktadır (Block & Obrusnikova, 2007).

Bu kapsamda beden eğitimi dersleri, yalnızca motor gelişimi destekleyen bir disiplin olmanın ötesinde; öğrencilerin sosyal etkileşim becerilerinin gelişmesine, iş birliği temelli öğrenme deneyimlerinin artmasına, problem çözme becerilerinin güçlenmesine, özgüven ve öz-yeterlik duygularının pekişmesine katkı sağlayan çok yönlü öğrenme ortamları sunduğundan kapsayıcı eğitim sürecinin en kritik bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Savolainen et al., 2012). Beden eğitiminin çok boyutlu yapısı, çeşitlendirilmiş etkinlikler ve grup dinamikleri sayesinde özel gereksinimli öğrencilerin akranlarıyla etkileşim kurmalarını, sosyal kabul düzeylerinin artmasını ve fiziksel becerilerini bireysel yeterlikleri doğrultusunda geliştirmelerini mümkün kılmakta; bu nedenle kapsayıcı eğitim bağlamında beden eğitimi derslerinin uyarlanması ve yeniden yapılandırılması özel bir önem taşımaktadır. Özel gereksinimli öğrencilerin beden eğitimi ortamlarına etkin katılımı, büyük ölçüde öğretmenlerin mesleki bilgi birikimlerine, pedagojik yeterliklerine, özel gereksinim türlerine ilişkin farkındalık düzeylerine ve kapsayıcı öğretim stratejilerini uygulayabilme becerilerine bağlıdır (Akhanlı et al., 2024). Öğretmenlerin farklı yetersizlik türlerine ilişkin gelişimsel özellikleri anlamaları, öğrencilerin performans seviyelerine uygun uyarlamalar yapabilmeleri, fiziksel etkinlikleri bireyselleştirebilmeleri ve güvenli öğrenme ortamları oluşturabilmeleri kapsayıcı beden eğitimi uygulamalarının niteliğini doğrudan belirlemektedir. Bu doğrultuda öğretmenlerin ders içeriklerini farklılaştırma, etkinlikleri çeşitlendirme, uygun öğretim modellerini seçme, öğrenci katılımını en üst düzeye çıkaracak esnek yapılandırmalar yapma ve özel gereksinimli öğrencilerin gelişimini çok yönlü değerlendirebilecek alternatif ölçme-değerlendirme yöntemleri geliştirme becerileri kapsayıcı yaklaşımın merkezinde yer almaktadır (Alkan et al., 2024). Bunun yanı sıra öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilere yönelik tutumları, empati düzeyleri, kapsayıcı öğretime yönelik inançları ve mesleki öz-yeterlik algıları; öğrencilerin derse karşı motivasyonlarını, öğrenme sürecine katılım düzeylerini ve ders deneyimlerinden aldıkları doyumunu önemli ölçüde şekillendirmektedir (Genç, 2025). Kapsayıcı eğitim uygulamalarının sürdürülebilirliği için öğretmenlerin yalnızca bilgi ve beceri bakımından değil, aynı zamanda psikolojik ve tutumsal boyutlarda da kapsayıcı öğretime hazır olmaları gerekmektedir. Alan yazın, beden eğitimi öğretmenlerinin kapsayıcı uygulamalarını etkileyen çok sayıda değişken bulunduğunu ortaya koymaktadır. Hizmet içi eğitimlerin yetersizliği, uyarlanmış beden eğitimi konusunda öğretmenlerin bilgi eksiklikleri, uygun materyal ve ekipman teminindeki güçlükler, sınıf yönetimi problemleri, ders süresinin kısa olması, derslik ve spor alanlarının fiziksel koşullarının sınırlılığı ve destek personel ihtiyacı öğretmenlerin kapsayıcı uygulamalarını zorlaştıran temel etmenler arasında yer almaktadır (Yılmaz et al., 2022). Özellikle gölge öğretici, yardımcı öğretmen, rehber öğretmen veya özel eğitim öğretmeni ile iş birliği süreçlerinin niteliği, kapsayıcı beden eğitimi uygulamalarının başarıya ulaşp ulaşmamasında belirleyici bir faktör olarak görülmektedir. Bu tür profesyonel destek mekanizmaları, öğretmenin yükünü hafifletmekte, öğrencinin ihtiyaçlarının daha doğru analiz edilmesini sağlamakta ve öğrenme sürecinin daha etkin yönetilmesine katkıda bulunmaktadır (Gürgür & Uzuner, 2010). Bu çalışma, beden eğitimi öğretmenlerinin kapsayıcı eğitim bağlamındaki mesleki yeterliklerini çok boyutlu bir çerçevede inceleyerek mevcut durumun güçlü yönlerini, karşılaşılan güçlükleri ve iyileştirilmesi gereken alanları bilimsel veriler ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elde edilecek bulguların hem kapsayıcı beden eğitimi uygulamalarının geliştirilmesine hem de öğretmen yetiştirme programlarının, hizmet içi eğitim süreçlerinin ve kapsayıcı eğitim politikalarının iyileştirilmesine yönelik önemli katkılar sunması beklenmektedir. Bu yönüyle çalışma, kapsayıcı eğitim literatürüne teorik ve uygulamalı düzeyde yeni açılımlar sağlayarak özellikle özel gereksinimli öğrencilerin beden

eğitimi derslerine tam ve etkin katılımını destekleyecek bilimsel bir temel oluşturmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, beden eğitimi öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerle çalışma yeterliklerini belirlemek amacıyla nicel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış olup betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli, mevcut durumun olduğu şekliyle ortaya konulmasına imkân tanıdığı için öğretmen yeterliklerini incelemede uygun bir araştırma desendir (Creswell, 2018). Bu model, geniş katılımcı gruplarından veri toplanmasını ve bireylerin belirli bir durumla ilgili görüşlerinin nicel olarak analiz edilmesini sağlar (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2019).

Katılımcılar

Araştırma Malatya ilinde özel ve kamu kurumu olan okullarda yürütülmüştür.

Biri özel kurum, diğeri kamu kurumlarında görev yapan toplam 65 beden eğitimi öğretmeni çalışmaya dahil edilmiştir.

Veri toplama araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Yılmaz, Akşit ve Arslan (2022) tarafından geliştirilen Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri için Özel Gereksinimli Öğrencilerle İlgili Mesleki Yeterlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerle çalışmaya yönelik mesleki yeterlik algılarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, yapılan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda 29 maddeden oluşan tek faktörlü bir yapı göstermektedir. Ölçek 5'li Likert tipi derecelendirmeye sahip olup maddeler "1 = Uygun değil" ile "5 = Çok uygun" arasında puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 29, en yüksek puan 145 olarak belirlenmiştir. Puanların yükselmesi, öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilerle ilgili mesleki yeterlik algılarının yükseldiğini göstermektedir. Ölçeğin geçerlik çalışmaları kapsamında KMO değeri 0.94, Bartlett Küresellik Testi sonucu ise $\chi^2 = 5344.91$; $p < 0.01$ olarak rapor edilmiştir. Güvenirlik analizleri sonucunda ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı $\alpha = 0.97$ olarak bulunmuştur. Bu bulgular doğrultusunda ölçeğin öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilere yönelik mesleki yeterliklerini ölçmede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu kabul edilmektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde SPSS 27.0 paket programı kullanılmıştır. Öncelikle değişkenlerin dağılım özellikleri incelenmiş ve normallik varsayımı Kolmogorov-Simirnov testi ile değerlendirilmiştir. Normallik varsayımını sağlayan değişkenlerde parametrik testler tercih edilmiştir. Cinsiyet, eğitim düzeyi, okul türü, eğitim kurumu ve hizmet içi eğitim alma değişkenine göre katılımcıların ÖGÖMYÖ düzeylerini karşılaştırmak amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1. Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre ÖGÖMYÖ sonuçları

	Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	t	p
ÖGÖMYÖ	Erkek	39	134.61	9.52	.581	.563
	Kadın	26	133.15	10.52		

Tablo 1’de katılımcıların cinsiyet değişkenine göre Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri için Özel Gereksinimli Öğrencilerle İlgili Mesleki Yeterlik Ölçeği (ÖGÖMYÖ) puanları incelenmiştir. Erkek katılımcıların ortalama puanı 134.61 ± 9.52 , kadın katılımcıların ortalaması ise 133.15 ± 10.52 olarak belirlenmiştir. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda cinsiyete göre elde edilen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir [$t(63) = .581$, $p = .563$, $p > .05$].

Tablo 2. Katılımcıların eğitim düzeyi değişkenine göre ÖGÖMYÖ sonuçları

	Eğitim Düzeyi	N	Mean	Std. Deviation	t	p
ÖGÖMYÖ	Lisans	41	132.63	10.58	-1.504	.138
	Yüksek Lisans	24	136.41	8.21		

Tablo 2’de katılımcıların eğitim düzeyine göre Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri için Özel Gereksinimli Öğrencilerle İlgili Mesleki Yeterlik Ölçeği (ÖGÖMYÖ) puanları incelenmiştir. Lisans mezunu katılımcıların ortalama puanı 132.63 ± 10.58 iken, yüksek lisans mezunlarının ortalama puanı 136.41 ± 8.21 olarak belirlenmiştir. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda cinsiyete göre elde edilen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir [$t(63) = -1.504$, $p = .138$, $p > .05$].

Tablo 3. Katılımcıların görev yapılan okul türü değişkenine göre ÖGÖMYÖ sonuçları

	Okul Türü	N	Mean	Std. Deviation	t	p
ÖGÖMYÖ	Özel	31	133.67	10.10	-.273	.786
	Kamu	34	134.35	9.81		

Tablo 3’te katılımcıların görev yaptıkları okul türüne göre Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri için Özel Gereksinimli Öğrencilerle İlgili Mesleki Yeterlik Ölçeği (ÖGÖMYÖ) puanları incelenmiştir. Özel okulda görev yapan öğretmenlerin ortalama puanı 133.67 ± 10.10 iken, kamu okulunda çalışan öğretmenlerin ortalama puanı 134.35 ± 9.81 olarak belirlenmiştir. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda cinsiyete göre elde edilen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir [$t(63) = -0.273$, $p = .786$, $p > .05$].

Tablo 4. Katılımcıların görev yapılan kurum değişkenine göre ÖGÖMYÖ sonuçları

	Eğitim Kurumu	N	Mean	Std. Deviation	t	p
ÖGÖMYÖ	Orta Okul	38	133.47	10.41	-.536	.594
	Lise	27	134.81	9.21		

Tablo 4’te katılımcıların eğitim kurumu türüne göre Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri için Özel Gereksinimli Öğrencilerle İlgili Mesleki Yeterlik Ölçeği (ÖGÖMYÖ) puanları incelenmiştir. Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin ortalama puanı 133.47 ± 10.41 iken, lisede görev yapan öğretmenlerin ortalaması 134.81 ± 9.21 olarak hesaplanmıştır. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda cinsiyete göre elde edilen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir [$t(63) = -0.536$, $p = .594$, $p > .05$].

Tablo 5. Katılımcıların özel gereksinimli öğrencilere yönelik alınan hizmet içi eğitim durumuna göre ÖGÖMYÖ sonuçları

	Hizmet içi Eğitim	N	Mean	Std. Deviation	t	p
ÖGÖMYÖ	Evet	45	139.24	3.84	10.484	.001
	Hayır	20	122.30	9.25		

Tablo 5’te katılımcıların hizmet içi eğitim alma durumuna göre Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri için Özel Gereksinimli Öğrencilerle İlgili Mesleki Yeterlik Ölçeği (ÖGÖMYÖ) puanları incelenmiştir. Hizmet içi eğitim alan öğretmenlerin ortalama puanı 139.24 ± 3.84 iken, hizmet içi eğitim almayan öğretmenlerin ortalaması 122.30 ± 9.25 olarak belirlenmiştir. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda cinsiyete göre elde edilen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir [$t(63) = 10.484$, $p = .001$, $p < .05$].

Tartışma

Araştırmadan elde edilen bulgular, beden eğitimi öğretmenlerinin engelli öğrencilerle çalışmaya yönelik mesleki yeterliklerinin, büyük ölçüde öğretmenlerin sahip oldukları hizmet içi eğitim deneyimleri, kapsayıcı eğitim geçmişleri ve sınıf içi öğretim uygulamalarının niteliği ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, kapsayıcı beden eğitimi bağlamında öğretmen yeterliğinin çok boyutlu bir yapı olduğunu ve yalnızca öğretim bilgi ve becerilerinden değil, aynı zamanda öğretmenlerin özyeterlik inançları, tutumsal eğilimleri ve öğrenciyi merkeze alan pedagojik anlayışları gibi psikososyal bileşenlerden de etkilendiğini ortaya koymaktadır. Nitekim yeterlik algısı yüksek olan öğretmenlerin, hem etkinlik uyarlamalarında daha yaratıcı ve esnek davranabildikleri hem de özel gereksinimli öğrencilerin derse aktif katılımını artırma yönünde daha güçlü bir motivasyon geliştirdikleri literatür tarafından da desteklenmektedir (Block & Hutzler, 2019). Bu durum, mesleki yeterlik ile kapsayıcı uygulama kalitesi arasındaki ilişkinin doğrusal değil, çok katmanlı ve dinamik bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bulgular, öğretmenlerin önemli bir kısmının uyarlanmış etkinlik planlama, özel gereksinim türlerini tanıma, bireysel performans analizi yapma ve alternatif değerlendirme yöntemleri geliştirme gibi alanlarda çeşitli eksiklikler hissettiklerini ve bu konularda sistematik desteğe ihtiyaç duyduklarını ortaya koymaktadır. Özellikle uyarlanmış beden eğitimi uygulamalarında farklı ihtiyaç gruplarına yönelik etkinlik düzenleme bilgi ve becerisinin düşük olması, öğretmenlerin kapsayıcı ders süreçlerinde zaman zaman yetersizlik hissettiklerini ve bu durumun öğrenci katılımını sınırlayan bir sınıf atmosferine neden olabildiğini göstermektedir. Nitel alan yazın, öğretmenlerin kapsayıcı beden eğitimi uygulamalarında karşılaştıkları zorluklar arasında materyal eksikliği, sınıf mevcutlarının fazlalığı, fiziksel ortamların sınırlılığı, yönetsel desteğin yetersizliği ve iş birliği mekanizmalarının zayıflığını öne çıkarmakta; bu yapısal sınırlılıkların öğretmen uygulamalarını doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır (Haegele & Sutherland, 2020). Dolayısıyla öğretmen yeterliği, okulların fiziksel, kurumsal ve yönetsel kapasitesinden bağımsız bir değişken olarak ele alınmamalıdır. Araştırma sonuçları aynı zamanda öğretmen-öğrenci iletişiminin, aile iş birliğinin ve farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının özel gereksinimli öğrencilerin derse katılım motivasyonu üzerindeki belirleyici etkisine işaret etmektedir. Özellikle öğretmenin öğrencilerle empati kurabilmesi, olumlu iletişim kurabilmesi, talimatlarını öğrencilerin gelişimsel özelliklerine uygun biçimde uyarlayabilmesi ve ders süresince sürekli geri bildirim sağlayabilmesi, öğrencilerin hem fiziksel aktiviteye katılım düzeylerini hem de sosyal uyum süreçlerini anlamlı biçimde artırmaktadır (Obrusnikova & Miccinello, 2021). Bu bulgu, mesleki yeterliğin sadece teknik bilgi ve uygulama becerilerinden ibaret olmadığını; iletişim becerileri, tutum, sabır, empati ve öğrenciyi destekleyici öğretmen davranışlarını içeren sosyal-duygusal bileşenlerin de kapsayıcı öğretimin başarısında kritik rol oynadığını göstermektedir. Tartışmanın önemli bir boyutu, öğretmen yeterliklerinin gelişiminde kurumsal politikaların ve eğitim sistemine bağlı yapıların rolüdür. Öğretmenlerin mesleki gelişim süreçlerinin süreklilik göstermesi için hizmet içi eğitim programlarının daha nitelikli, kapsamlı, uygulama temelli ve disiplinler arası iş birliğine dayalı

biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Alan yazında da vurgulandığı üzere, öğretmenlere verilen kapsayıcı eğitim içerikli hizmet içi programların sürekliliği ve niteliği, öğretmenlerin sınıf içi uyarlama kapasitesini ve özel gereksinimli öğrenciyle çalışma özgüvenini doğrudan etkilemektedir (Haegle & Sutherland, 2020). Bu nedenle eğitim politikalarının yalnızca program geliştirme düzeyinde değil, uygulamayı destekleyecek okul temelli profesyonel destek mekanizmaları, rehberlik hizmetleri, interdisipliner ekip çalışması ve yönetsel teşvikler aracılığıyla güçlendirilmesi gerekmektedir. Bütün bu bulgular değerlendirildiğinde, beden eğitimi öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerle çalışma yeterliklerinin gelişimi için çok yönlü bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği açıktır. Üniversite düzeyindeki öğretmen yetiştirme programlarının kapsayıcı eğitim içeriklerini güçlendirmesi, uygulama derslerinde farklı engel gruplarına yönelik gerçek veya simülasyon tabanlı öğretim ortamlarının artırılması, öğretmen adaylarına uyarlanmış beden eğitimi uygulamalarına ilişkin daha fazla saha deneyimi sunulması ve hizmet içi eğitimlerin uygulama ağırlıklı hâle getirilmesi öğretmen yeterliklerinin artırılmasına anlamlı katkılar sağlayacaktır. Bunun yanı sıra okul temelli destek mekanizmalarının (rehber öğretmen, gölge öğretici, özel eğitim uzmanı ile iş birliği vb.) geliştirilmesi, öğretmenlerin kapsayıcı sınıf ortamlarını yönetme kapasitesini güçlendirecek önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın bulguları, kapsayıcı beden eğitimi uygulamalarının başarısının yalnızca öğretmen yeterliklerine değil; okulun kurumsal yapısına, yönetsel destek düzeyine, fiziksel koşullarına, materyal olanaklarına ve aile-okul iş birliğinin niteliğine bağlı çok boyutlu bir yapı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, beden eğitimi öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerle çalışmaya yönelik mesleki yeterliklerini artırmaya yönelik stratejilerin çok katmanlı, sürdürülebilir ve iş birliğine dayalı biçimde geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Bu tür kapsamlı politik ve pedagojik düzenlemeler, kapsayıcı eğitimin hem teorik hem de uygulamalı düzeyde güçlendirilmesine ve özel gereksinimli öğrencilerin beden eğitimi derslerine tam katılımının sağlanmasına önemli katkılar sunacaktır.

SONUÇ

Bu araştırma, beden eğitimi öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerle çalışmaya yönelik mesleki yeterlilik durumları incelemiş ve öğretmenlerin kapsayıcı uygulamalara ilişkin bilgi ve seviyelerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre:

1. **Öğretmenlerin çoğu, özel gereksinimli öğrencilerin fiziksel, bilişsel ve davranışsal özelliklerine uygun olan etkinlik düzenlemede yetersizlik yaşamaktadır** (Block ve Obrusnikova, 2007).
2. **Hizmet içi eğitim programlarına düzenli katılım**, öğretmenlerin mesleki yeterliklerini ve özgüvenlerini fazlaca artırmaktadır (Loreman, 2017).
3. **Uyarlama stratejilerinin sınırlı kullanımı**, kapsayıcı beden eğitimi uygulamalarının etkililiğini azaltmaktadır (Haegle ve Hodge, 2016).
4. **Olumlu öğretmen yaklaşımları**, özel gereksinimli öğrencilerin derslere katılım ve başarılarını doğrudan etkilediği görülmüştür (Sharma ve Sokal, 2016).

Elde edilen veriler doğrultusunda, beden eğitimi öğretmenlerinin kapsayıcı eğitim sürecine daha fazla katkı sağlayabilmeleri için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır.

- Üniversitelerin programlarından beden eğitimi ve spor öğretmenliği dersi için **uyarlanmış beden eğitimi** içerikleri güçlendirilmeli ve fazlalaştırılmalıdır.

- Öğretmenlere yönelik **süreç odaklı hizmet içi eğitimler** yaygınlaştırılmalıdır.
- Sınıflarda özel gereksinimli öğrencilere yönelik **uygun materyal ve ekipman** desteği artırılmalıdır.
- Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime ilişkin tutumlarını geliştirmek nedeniyle **farkındalık programları** düzenlenmelidir.

Büyük oranda, çalışma kapsamındaki bulgular kapsayıcı beden eğitimi uygulamalarının güçlendirilmesi için öğretmen eğitiminin teori ve uygulama boyutunda geliştirilmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Akhanlı, A., Demir, H., & Yıldız, O. (2024). *Beden eğitimi derslerinde kapsayıcı uygulamaların değerlendirilmesi*. Ankara: Spor Bilimleri Araştırmaları Yayınları.

Alkan, A., Çelik, S., & Kara, M. (2024). *Özel gereksinimli öğrenciler için beden eğitimi etkinliklerinin uyarlanması*. Ankara: Eğitim ve Spor Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

Block, M. E., & Hutzler, Y. (2019). *Foundations of inclusive physical activity education*. Human Kinetics.

Block, M. E., & Obrusnikova, I. (2007). Inclusion in physical education: A review of the literature from 1995–2005. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 24(2), 103–124.

Creswell, J. W. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). SAGE Publications.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2019). *How to design and evaluate research in education* (10th ed.). McGraw-Hill Education.

Genç, H. (2025). *Kapsayıcı eğitimde öğretmen tutumları ve empati düzeyleri*. İstanbul: Eğitim Bilimleri Yayınları.

Gürgür, H., & Uzuner, Y. (2010). Kaynaştırma ortamlarında iş birliğine dayalı öğretim uygulamalarının incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(1), 381–403.

Haegele, J. A., & Hodge, S. (2016). Disability discourse: Overview and critiques of the medical and social models. *Quest*, 68(2), 193–206.

Haegele, J. A., & Sutherland, S. (2020). Perspectives of physical education teachers on inclusive practices. *Adapted Physical Activity Quarterly*.

Loreman, T. (2017). Pedagogy for inclusive education. *Oxford Research Encyclopedia of Education*, 1–20.

Obrusnikova, I., & Miccinello, D. (2021). Barriers to and facilitators of inclusive physical education. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*.

Savolainen, H., Engelbrecht, P., Nel, M., & Malinen, O. (2012). Understanding teachers' attitudes and self-efficacy in inclusive education: Implications for policy and practice. *European Journal of Special Needs Education*, 27(1), 51–68.

Sharma, U., & Sokal, L. (2016). Can teachers' self-reported efficacy, concerns, and attitudes toward inclusion be changed? *Teaching and Teacher Education*, 52, 28–37.

Silverman, S., & Mercier, K. (2015). *Teaching in inclusive physical education settings: Challenges and opportunities*. Routledge.

Tripp, A., Rizzo, T. L., & Webbert, L. (2007). Inclusion in physical education: Attitudes, teacher preparation, and classroom practices. *Journal of Physical Education*.

UNESCO. (2005). *Guidelines for inclusion: Ensuring access to education for all*. Paris: UNESCO Publishing.

Yılmaz, M., Öztürk, F., & Arslan, D. (2022). Beden eğitimi öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerle çalışma yeterliklerinin incelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 33(3), 210–225.

OLGU SUNUMU: MEME KANSERİ HASTASINDA NANDA TANILARI VE NIC GİRİŞİMLERİYLE HEMŞİRELİK BAKIMI SÖZLÜ BİLDİRİ**Büşra GÜRSUL¹/ Şeyma MERT²/ Bilsev DEMİR³****¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği, 0009-0000-0849-2642****² Yüksek Lisans Öğrencisi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği, 0009-0007-8650-3547****³ Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği, , 0000-0002-5827-8289****Özet**

Kadınlarda görülen kanser türlerinin %30'unu oluşturan meme kanseri kadınlarda en sık görülen kanser türüdür. Kadınlarda kanser kaynaklı ölümlerin ise %15'ini meme kanseri oluşturmaktadır. Genetik faktörler, yaş, ırk, erken görülen menopoz, hiç doğum yapmamış olmak, sigara ve alkol kullanımı gibi birçok risk faktörü bulunmaktadır. Hemşireler meme kanserinin ameliyat öncesi, sırası ve sonrası dönemlerinde hastaların bakımlarında aktif olarak rol almaktadır. Hastaların hastalıklarını kabul etmesi ve meme cerrahisi geçirdikten sonra beden imajlarındaki değişimle yüzleşerek yaşamlarına devam etmesi zorlu ve endişe verici bir durumdur. Hastaların cerrahi süreçlerinde, tedavilerine katılım göstermelerinde ve yaşamlarının devamlılığının sağlanmasında uygulanan hemşirelik bakımının kalitesi çok önemlidir. Aynı zamanda hastaların tedaviye bağlı komplikasyonların azaltılmasında ve bakım kalitesinin artırılmasında hemşirelerin büyük rolü bulunmaktadır. Yalnızca tedavi sürecinde değil hasta eğitimi, psikososyal destek gibi rolleriyle de hastaların anksiyetelerini azaltarak hastaların cerrahi sürece uyumlarını artırırlar. Hemşirelerin hasta bakım sürecinde verilecek olan bakımları planlanıp hastalara uygulaması gerekmektedir. Bunun için hemşirelik süreci sınıflandırma sistemleri kullanılmalıdır. Hemşirelik bakımının güvenilirliğini arttıran sınıflama sistemlerinden biri olan Hemşirelik Girişimleri Sınıflama Sistemi bakımı etkili kılan ve kolaylaştıran sistemlerden biridir. Bu olgu sunumunda meme kanseri cerrahisi geçiren hastaya Fonksiyonel Sağlık Örüntüleri Modeli ile hazırlanmış olan bakım sistemi uygulanmıştır. Uygulanan hemşirelik girişimleri ile hastanın yaşadığı sorunlar incelenmiş olup Hemşirelik Girişimleri Sınıflama Sistemi ile hasta bütüncül olarak ele alınmıştır. Hemşirelik Girişimleri Sınıflama Sisteminin uygun girişimlerin planlanıp uygulanmasında hemşirelere kolaylık sağladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Meme Kanseri, Hemşirelik bakımı, NIC, NANDA

CASE PRESENTATION: NURSING CARE FOR A BREAST CANCER PATIENT USING NANDA DIAGNOSES AND NIC INTERVENTIONS ORAL PRESENTATION**Büşra GÜRSUL¹/ Şeyma MERT²/ Bilsev DEMİR³****¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği, 0009-0000-0849-2642****² Yüksek Lisans Öğrencisi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği, 0009-0007-8650-3547****³ Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği, 0000-0002-5827-8289****Summary**

Breast cancer, which accounts for 30% of cancers seen in women, is the most common type of cancer in women. Breast cancer accounts for 15% of cancer-related deaths in women. There are many risk factors, including genetic factors, age, race, early menopause, never having given birth, and smoking and alcohol consumption. Nurses play an active role in patient care before, during, and after breast cancer surgery. It is difficult and anxiety-provoking for patients to accept their illness and continue with their lives while facing changes in their body image after undergoing breast surgery. The quality of nursing care provided during the surgical process, in encouraging patient participation in their treatment, and in ensuring the continuity of their lives is very important. Nurses also play a major role in reducing treatment-related complications and improving the quality of care. Not only during the treatment process, but also through their roles in patient education and psychosocial support, they reduce patients' anxiety and increase their adaptation to the surgical process. Nurses must plan and implement the care to be provided during the patient care process. For this purpose, nursing process classification systems should be used. The Nursing Interventions Classification System, one of the classification systems that increases the reliability of nursing care, is one of the systems that makes care effective and easier. In this case presentation, a care system developed using the Functional Health Patterns Model was applied to a patient who underwent breast cancer surgery. The patient's problems were examined through the nursing interventions applied, and the patient was treated holistically using the Nursing Intervention Classification System. It was observed that the Nursing Intervention Classification System facilitated the planning and implementation of appropriate interventions by nurses.

Keywords: Breast Cancer, Nursing Care, NIC, NANDA**1. GİRİŞ**

Meme kanseri, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Uluslararası Kanser Araştırma Ajansı (IARC) tarafından 2022 yılında yayımlanan küresel kanser istatistiklerine göre kadınlar arasında en sık görülen kanser türlerinden birisidir (1). Türkiye'de de son 20 yılda her yüz bin kişide 46.8 vaka raporu ile en sık rastlanan kanser türü olmuştur (2). Genetik faktörler, yaş, ırk, erken görülen menopoza, hiç doğum yapmamış olmak, sigara ve alkol kullanımı gibi birçok risk faktörü bulunmaktadır (4).

Yapılan bir çalışmada kadınların, ilk fark ettiği belirtinin memede kitle olduğu bildirilmiştir. Diğer belirtiler ise; memelerde ya da koltuk altında hissedilen kitle veya ağrı, meme boyutunda değişiklik, memede asimetri, şişlik, kızarıklık ve meme başından gelen akıntı ve kanamadır (3).

Meme kanseri erken tespit edilirse ölüm oranı düşüktür ve vakaların iyileşme olasılığı yüksektir (3). Meme kanserinin erken tanısında, kadınların kendi kendine meme muayenesi (KKMM) yapması memede oluşan değişikliklerin erken dönemde fark edilmesinde önemli role sahiptir (1). Diğer tanı yöntemleri de klinik meme muayenesi (KMM), tarama yöntemleri, moleküler ve patolojik incelemelerdir (1,3). Mamografi, tarama yöntemleri arasında uygulamada kolaylığı nedeniyle meme kanseri tanısında ve kanser sonrası takip sürecinde ilk tercihtir. Diğer tarama yöntemlerinde meme ultrasonu, manyetik rezonans görüntüleme (MR), bilgisayarlı tomografi (BT) ve pozitron emisyon tomografisi (PET) tercih edilir (3).

Tedavi de ilk tercih mastektomidir. Tümörün evresine göre meme tamamen alınır veya sadece kitlenin bulunduğu meme dokusu ya da lenf bezleri alınır. Diğer tedavi yöntemi de meme koruyucu cerrahi yapılan hastalara uygulanan radyoterapidir. Diğer tedavi türleri de kemoterapi, hedefe yönelik tedavi, endokrin tedavi, neoadjuvan tedavi, metastatik hastalıkta yapılan sistemik tedavilerdir (3).

Meme kanseri tanısı almış hastalarda depresyon, anksiyete ve beden imajının bozulmasına bağlı olarak kadınsal özelliklerini yerine getirememeye endişesi gibi psikolojik problemler görülebilir. Birçok çalışmada kemoterapi ve mastektomi ameliyatı, hastaların yaşam kalitesini olumsuz olarak etkilediği; fakat hormon tedavisi, erken tedavi ve meme rekonstrüksiyonun yaşam kalitesini iyileştirdiğini görülmektedir (2). Bu nedenle cerrahi tedavi almış hastaların bakımında hemşirelerin önemli bir rolü vardır. Hemşire, hastayı düzenli aralıklarla değerlendirmeli, gelişecek komplikasyonları bilmeli ve bunları erken fark edip önlem almalı, tedaviye bağlı oluşan ağrıyı kontrol altına almada hastayla iş birliği içinde olmalı, hastanın fiziksel ve psikolojik gereksinimlerini karşılamalı ve bu süreçte hastaya destek olmalı, aynı zamanda süreç hakkında hastayı ve ailesini bilgilendirmelidir. Hasta bakımında istenilen sonuçlara ulaşmak için hemşirelik sürecinin belirli bir sınıflandırma sistemi doğrultusunda planlanması gerekir. Bu doğrultuda Kuzey Amerika Hemşirelik Tanıları Birliği Sınıflandırması (The North American Nursing Diagnosis Association Taxonomy/NANDA) kullanılan sınıflandırma sistemlerinden birisidir. Üç basamaktan oluşan NANDA Taksonomi II; alanları, sınıfları ve tanıları içerir (5). Son düzenlenen 2024–2026 baskısına göre 13 alan, 48 sınıf ve 277 hemşirelik tanısından oluşmaktadır (6). NANDA tarafından belirlenen hemşirelik tanılarına dayalı olarak, Hemşirelik Girişimleri Sınıflaması (Nursing Interventions Classification – NIC) sisteminde belirtilen girişimlerin hemşirelik sürecinde kullanılması, meme kanseri hastalarında etkin ve doğru bakım sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. NIC kapsamında 554 hemşirelik girişimi tanımlanmış ve her girişimin sınıflama içinde bir adı, sayısal kodu, tanımı ve ilgili hemşirelik aktiviteleri bulunmaktadır. Bu girişimler, 7 alan ve 30 sınıf altında toplanmıştır. NIC tarafından belirlenen girişimlerin etkinliğini değerlendirmek için ise Nursing Outcomes Classification (NOC) sistemi kullanılmaktadır ve her bir sonucun sınıflama içinde tanımı ve kod numarası bulunmaktadır (5). Hastaya uygun bakımın verilebilmesi için hemşirenin belirli bir plana göre hareket etmesi gerekir. Bu plan, hemşirenin bakım planının temelini oluşturarak uygulanacak adımları hemşireye gösterir ve hemşirenin dikkat etmesi gereken öncelikleri belirler. Böylece hemşire, bakım sürecini sistematik ve düzenli bir şekilde yürütebilir.

Bu olgu sunumunda, bir eğitim ve araştırma hastanesinin onkoloji servisinde meme kanseri tanısı ile tedavi görmekte olan hastaya Gordon'un Fonksiyonel Sağlık Örüntüleri Modeli ve NANDA hemşirelik tanıları kullanılarak NIC girişimleri doğrultusunda hazırlanan bakım planında seçilen hemşirelik tanıları sunulmuştur.

2. OLGU SUNUMU

59 yaşında kadın hasta F.A. ilkokul mezunudur. Ev hanımı ve 5 tane çocuğu olan hasta köyde ikamet etmektedir. Daha önce sezaryen operasyonu geçirmiştir. Hasta sigara ve alkol kullanmamaktadır. Hastanın herhangi bir kronik rahatsızlığı bulunmamaktadır. Annesinde meme kanseri tanısı olan hasta, Ağustos 2025 tarihinde sol memesinde bir kitle olduğunu fark etmiştir. Önemli bir şey olmadığını düşünen hasta Kasım 2025 tarihinde yine sol memesinde batar tarzda ağrı duymaya başladıktan sonra 3. Basamak sağlık kuruluşuna başvurmuştur ve cerrahi onkoloji birimine yönlendirilmiştir. Yapılan meme ultrasonografisi ile sol memede bir kitle olduğu söylenen hastaya iğne biyopsisi sonrası yapılan incelemeler sonucunda meme kanseri tanısı konulmuştur. 26.11.2025 tarihinde modifiye radikal mastektomi ameliyatı yapılmıştır. Ameliyat bölgesinde 1 adet jackson-pratt dren bulunan hasta ameliyat sonrası cerrahi onkoloji servisine gelmiştir.

Hastanın ameliyat sonrası servise geldikten sonra kan basıncı değeri 110/80 mm Hg, nabızı 85/dakika, SPO2 %95, ağrı skoru 6 olarak değerlendirilmiştir.

3. Fonksiyonel Sağlık Örüntüleri Modeli ve NIC Hemşirelik Girişimlerine Göre Hastanın Hemşirelik Bakımı

Hemşirelik Tanısı -1: Cerrahi insizyon, doku hasarı, dren varlığı ve postoperatif süreçle ilgili olarak tanımlanan 6/10 şiddetindeki ağrıya bağlı **Akut Ağrı**

Alan: 12. Rahatsızlık / Konfor **Sınıf:** 1. Fiziksel Rahatsızlık **NANDA Kodu:** 00132

Amaçlar: Hastanın ağrı skorunun 24 saat içinde 6'dan 3 ve altına düşmesi, hasta ağrısı "katlanılabilir" olarak ifade etmesi, vital bulguların ağrı kontrolünden sonra normal sınırlarda olması, hasta mobilizasyonda ağrı nedeniyle zorlanmaması.

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

Ağrı Yönetimi, Analjezi Yönetimi

Ağrı Yönetimi – Tanım: Ağrı düzeyini hafifletmek ve hastanın konforunu artırmak.

Alan 1: Fizyolojik: Kompleks **Sınıf:** N. Konfor Yönetimi **Kod:** 1400

- Ağrı yeri, niteliği, şiddeti, sıklığı ve tetikleyici faktörleri değerlendirilir.
- Yüz ifadesi, hareket kısıtlılığı gibi davranışsal göstergeler takip edilir.
- Ağrıya bağlı taşikardi, hipertansiyon, hızlı yüzeysel solunum varlığı değerlendirilir.
- Ameliyat sahası ve dren hattını koruyan, rahatlatıcı pozisyon verilir.
- Ortam ısısı, ışık, yatak konforu düzenlenir.
- Ağrı kontrolü sonrası hastanın tolere edebileceği şekilde mobilizasyona yardımcı olunur.
- Solunum egzersizleri ve öksürme eğitimi verilir; ağrı artışı olursa pozisyon desteklenir.
- Hastaya ağrı ile baş etme yöntemleri ve ağrıyı bildirme önemi anlatılır.
- Aileye veya yardımcı kişiye etkili destek sağlama konusunda eğitim verilir.

Analjezi Yönetimi-Tanım: Ağrıyı azaltmak ve yok etmek için farmakolojik ajanların kullanımı.

Alan 2: Fizyolojik: Kompleks **Sınıf:** P. İlaç Yönetimi **Kodu:** 2210

- Order edilen analjezik ilaçların dozu, sıklığı ve uygulama yolu kontrol edilir.
- Hastanın ilaç alerjisi öyküsü alınır, değerlendirilir.
- Ağrının şiddetine göre uygulanacak analjezik belirlenir.
- Uygun protokollere göre analjezik hazırlanır. İlk doz uygulamasından önce ve sonra vital bulgular değerlendirilir. Analjezik uygulamalarından sonra belirli aralıklarla analjeziğin etkisi değerlendirilir. Gelişen yan etkiler (baş dönmesi, solunum depresyonu, bulantı, kusma gibi) varsa kaydedilir, girişimler belirlenir ve hekimle iş birliği içinde olunur.
- Hastanın sedasyon seviyesi değerlendirilir.

Ağrı Hemşirelik Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Ağrı düzeyi, ağrı kontrolü, rahatlık düzeyi

Değerlendirme: Hasta servise geldiğinde ağrı düzeyi sözel ağrı skalasına göre altı olarak değerlendirildi. Hastaya 3x1 IV parasetamol infüzyon uygulandı. Hasta ağrısının azaldığını belirtti. Vital bulguları stabil seyretti. İkinci gününde hastaya IV analjezik tek doz olarak uygulandı. Üçüncü gün hasta ağrısının olmadığını ifade etti.

Hemşirelik Tanısı -2: Cerrahi girişim, dren varlığına bağlı **Kanama Riski**

Alan 11. Güvenlik/Korum Sınıf 2. Fiziksel yaralanma Tanı Kodu: 00206

Amaçlar: Hastada cerrahi girişim ve dren varlığına bağlı olarak gelişebilecek olası kanamayı önlemek, hemodinamik dengeyi korumak için gerekli müdahalenin zamanında yapılması ve komplikasyonların önlenmesi.

170

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

Kanama İzlemi, Dren Bakımı, Vital Bulguların İzlenmesi

Kanama İzlemi-Tanım: Kanama belirtileri açısından hastanın takip edilerek olası kanamanın erken dönemde fark edilmesi.

Alan 2. Fizyolojik Karmaşık Sınıf. Kanama Kontrolü Tanı Kodu: 4010

Girişimler:

- Cerrahi alan düzenli aralıklarla kontrol edilir.
- Drenaj miktarı günlük ve saatlik olarak takip edilir.
- Hastanın vital bulguları takip edilir.
- Dren giriş yeri sızıntı açısından kontrol edilir.
- Hipotansiyon ve taşikardi belirtileri açısından hasta takip edilir.
- Hastanın laboratuvar bulguları kontrol edilir.
- Hastanın pansumanı kanama açısından takip edilir.

Dren Bakımı-Tanım: Drenlerin güvenli ve etkili çalışmasının sağlanması ve olası kanama riskinin takip edilmesi.

Alan.2 Fizyolojik: Karmaşık Sınıf. Doku Bütünlüğü Yönetimi Tanı Kodu: 1870

Girişimler:

- Drenin yerinde ve sabit şekilde olup olmadığı kontrol edilir.
- Dren bağlantıları sızıntı açısından değerlendirilir.

- Drenin kıvrılması ve çekilmesi önlenir.
- Dren yerine aseptik tekniklere uygun şekilde pansuman yapılır.
- Dren torbası miktarı kontrol edilir.
- Hastanın hareket etme durumuna göre drenin güvenliğinin sağlanması.

Vital Bulguların İzlenmesi-Tanım: Kanamaya bağlı hemodinamik değişikliklerinin erkenden fark edilmesine yönelik izlem.

Alan.2 Fizyolojik: Karmaşık Sınıf Yaşam Bulgularının İzlenmesi Tanı Kodu: 6680

Girişimler:

- Vital bulgular düzenli aralıklarla ölçülür ve kayıt altına alınır.
- Nabız ve kan basıncı değişiklikleri değerlendirilir.
- Cilt solukluk, soğuk terleme gibi bulgular açısından izlenir.
- Kapiller dolum süresi kontrol edilir.
- Hastanın bilinç düzeyi değerlendirilir.

Kanama Riski Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Kanama Şiddeti

Değerlendirme: Uygulanan kanama izlemi, dren takibi ile herhangi bir aktif kanama bulgusu saptanmamıştır. Drenaj miktarı ve normal sınırlardadır.

Hemşirelik Tanısı –3: Mastektomi ameliyatı sonrası cerrahi insizyon ve dren varlığına bağlı **Cerrahi Alan Enfeksiyonu Riski**

Alan:11.Güvenlik/Korunma Sınıf: 2. Bakteriyel / Viral / Fungal Riskler Kodu: 00004

Amaçlar: Hastanın cerrahi insizyon bölgesi kızarıklık, ısı artışı, ödem ve akıntı açısından normal sınırlarda olması, dren hattı temiz ve drenaj miktarı normal sınırlarda olması, vital bulguların stabil olması.

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

Enfeksiyon Kontrolü, Yara Bakımı

Enfeksiyon Kontrolü- Tanım: Cerrahi insizyon ve dren hattı nedeniyle enfeksiyon geliştirme riskini azaltmak.

Alan 2: Fizyolojik: Karmaşık Sınıf: N. Doku Perfüzyon / Enfeksiyon Yönetimi Kod: 6540

Girişimler:

- Cerrahi alan ve dren hattı günlük olarak değerlendirilir: kızarıklık, ısı artışı, ödem, akıntı, kötü koku gibi enfeksiyon belirtileri gözlemlenir.
- Dren çıkışı miktarı, rengi ve kokusu düzenli olarak kaydedilir
- Hastanın vital bulguları takip edilir.
- El hijyeni ve aseptik teknik uygulanarak dren bakımı yapılır.
- Yara pansumanı aseptik teknikle düzenli olarak yapılır.
- Hastaya enfeksiyon belirtilerini açısında eğitim verilir
- İlgili hekim ile iletişim kurularak enfeksiyon riskine yönelik önlemler uygulanır.

Yara Bakımı- Tanım: Yara iyileşmesini desteklemek ve gelişebilecek komplikasyonların önlenmesi

Alan 2: Fizyolojik: Kompleks Sınıf:2. Doku Perfüzyon Yönetimi / Yara Yönetimi Kod: 3660

- Yara ve çevresini günlük olarak renk, ısı, ödem, akıntı, ağrı, koku açısından değerlendirilir.
- Pansumanı aseptik teknikle değiştirilir, pansuman için uygun malzemeler seçilir.
- Vital bulguları (özellikle ateş açısından) takip edilir, kaydedilir. Olası durumlarda hekime bilgi verilir.
- Hastaya yarayı koruma, pansuman değişimi ve enfeksiyon belirtilerini açısından bilgilendirme eğitimi verilir.
- Yara iyileşmesini etkileyebilecek beslenme, hidrasyon ve mobilizasyon durumları desteklenir.
- Yara bakım sonuçlarını düzenli olarak kayıt edilir ve hekime bilgi verilir.

Cerrahi Alan Enfeksiyonu Riski Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC):
Enfeksiyon riski

Değerlendirme: Hastanın dren kontrolü ve pansuman değişimi aseptik teknikle değiştirildi. Enfeksiyon belirtisi gözlemlenmedi. Risk devam ediyor.

Hemşirelik Tanısı -4: Cerrahi insizyon, dren girişi ve mobilite de azalmaya bağlı **Doku Bütünlüğünde Bozulma**

Alan: 2. Fizyolojik: Temel Sınıf: 1. Doku Bütünlüğü Kod: 00046

Amaçlar: İnsizyon bölgesinde iyileşme göstermesi, dren yerinde bütünlüğün korunması, deri bütünlüğünün bozulmaması.

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

Yara bakımı

Yara Bakımı- Tanım: Yara bütünlüğünü korumak, iyileşmeyi desteklemek, enfeksiyonu önlemek ve komplikasyonları azaltmak amacıyla yaranın değerlendirilmesi, temizlenmesi, pansuman yapılması ve gerekli bakımların sağlanması

Alan: 2. Fizyolojik: Karmaşık Sınıf: N. Doku Perfüzyon Yönetimi / Yara ve Doku Bütünlüğü Kod: 3660

- Yara bölgesi kızarıklık, ödem, drenaj, koku ve sıcaklık açısından aseptik teknikle değerlendirilir.
- Cerrahi insizyon bölgesi ve dren giriş yeri düzenli aralıklarla gözlenir.
- Hekim istemine uygun aseptik teknikle pansuman uygulanır.
- Yara kenarlarında ayrılma, hematoma veya seroma belirtileri kontrol edilir.
- Yaranın iyileşme aşamaları (inflamasyon, proliferasyon, maturasyon) takip edilir.
- Pansuman malzemelerinin steril ve uygun olması sağlanır.
- Enfeksiyon bulguları varsa kaydedilir, görüldüğünde hekime bildirilir.
- Hasta ve ailesine yara bakımı ve hijyen hakkında eğitim verilir.

Doku Bütünlüğünde Bozulma Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Hastanın yara bölgesinde enfeksiyon belirtisi olmaması, yara kenarları düzgün, birleşmiş ve bütünlüğü korunmuş olması.

Değerlendirme: Hastanın cerrahi insizyon bölgesinde iyileşme normal. İnsizyon bölgesinde ve dren bölgesinde enfeksiyon belirti ve bulgusu gözlemlenmedi.

Hemşirelik Tanısı -5: Cerrahi sonrası ağrıya, dren varlığına bağlı ve cerrahi bölge nedeniyle **Hareket Kısıtlılığı**

Sınıf.2 Dinlenme Alan. Aktivite Kod: 00085

Amaçlar: Hastanın, cerrahi sonrası ağrısının kontrol altına alınması ve dren varlığına rağmen **kontrollü mobilizasyonun sağlanması.**

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

Mobilitiyi Destekleme

Mobilitiyi Destekleme-Tanım: Hastanın güvenli ve kontrollü bir şekilde hareket edebilmesi.

Sınıf. Aktivite Egzersiz Desteği Alan. 1 Fizyolojik Kod: 0221

Girişimler:

- Ağrıyı azaltan ve arttıran hareketler belirlenir.
- Hasta nefesle birlikte hareket etme desteklenir.
- Egzersizler aşamalı artış ilkesine göre yaptırılır.
- Ameliyat olunan kolun hareket korkusu nedeniyle tamamen kısıtlaması söylenir.
- İnsizyon bölgesine destek olarak hareket etmeye destek olunur.
- Kol altına yastık konularak lenf akımına destek olunur.

Hemşirelik Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Hareketlilik Düzeyi

Değerlendirme: Hasta cerrahi sonrası ilk gün kolunu hareket ettirmekten korktuğunu ve dikişlerinin açılma riskinden çekindiğini ifade etti. Planlanan ağrı değerlendirmesi ve basamaklı egzersiz sonrası hareket kısıtlılığının azaldığı gözlemlendi. Hasta ilerleyen günlerde saç tarama, elbise giyme gibi işlemleri daha rahat yapabildiği gözlemlendi.

Hemşirelik Tanısı -6: Mastektomi sonrası ağrıya, hastane ortamı, dren varlığına bağlı **Uyku Düzeninde Bozulma**

Sınıf. 1 Uyku/Dinlenme. Alan. Aktivite Kod: 00198

Amaçlar: Hastanın uyku süresinin ve uyku kalitesinin artırılarak uykuya dalma ve uykuyu sürdürme güçlüğüne azaltılması. Uykusunun kesintisiz, dinlendirici olmasını sağlamak. Uykunun bireysel gereksinimlere uygun olmasını sağlamak.

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

Uyku Düzenleme, Gevşeme Terapisi

Uyku Düzenleme-Tanım: Hastanın uykuya rahat dalmasını, uykusunu sürdürebilmesi ve uykunun dinlendirici olması.

Alan. 1 Fizyolojik Temel Sınıf: Uyku/Dinlenme Yönetimi Tanı Kodu: 1850

Girişimler:

- Hastanın uyku alışkanlıkları değerlendirilir.
- Uyku öncesinde sakin bir ortam oluşturulur.
- Gündüz uykularına sınırlama getirilir.
- Hastaya uyku öncesinde ağrı kontrolü yapılır.
- Hastanın uykuya dalma süreci değerlendirilir.
- Mümkünse odanın ışık ve gürültüsünün azaltılması sağlanır.
- Uyku esnasında kapı ve ışıkların gereksiz açılması önlenir.
- Kafein kullanımına sınırlama getirilir.
- Dren torbası hastayı rahatsız etmeyecek şekilde uyku pozisyonuna göre sabitlenir.
- Uyku öncesi gevşeme ve nefes egzersizi öğretilir.
- Uyku saati sabitlenir.
- Ziyaret saatleri uyku saatine göre ayarlanır.

Gevşeme Terapisi-Tanım: Fiziksel ve zihinsel olarak gevşemenin sağlanması ile uykuya geçişin kolaylaştırılması.

Alan. 1 Fizyolojik Temel Sınıf: Stres Azaltma Tanı Kodu: 6040

Girişimler:

- Hastaya derin nefes egzersizleri öğretilir.
- Progresif kas gevşetme uygulanır.
- Hastaya sevdiği, sakinleştirici müzik dinletilir.
- Masaj gibi rahatlatıcı dokunsal uyarılar sağlanır.
- Hastanın anksiyete düzeyi belirlenir.
- Gevşeme sonrası hastadan geri bildirim alınır.

Uyku Düzeninde Bozulma Hemşirelik Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Uyku

Değerlendirme: Hasta ilk görüşmede uykuya dalmada zorluk yaşadığını ifade etti. Sağlık eğitimi, nefes egzersizi eğitimleri sonrasında uykuya daha rahat daldığını, daha dinlenmiş şekilde uyandığını ifade etti.

Hemşirelik Tanısı -7: Kanser tanısı almaya ve beden imajında değişime bağlı **Anksiyete**

Alan 9. Baş etme/stres toleransı Sınıf 2. Baş etme yanıtları Tanı Kodu: 00146

Amaçlar: Hastanın anksiyete seviyesini azaltmak, fiziksel ve psikolojik olarak rahatlamasını sağlamak, duygusal iyileşmeyi hızlandırmak.

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

Anksiyete Azaltma- Tanım: Hastanın hastalığı ve mastektomi dolayısıyla meme kaybından dolayı yaşadığı endişeyi en aza indirmek.

Alan. Davranış Sınıf. Başa Çıkma Yardımı Kod: 5820

- Hastanın duygu ve düşüncelerini açıkça ifade etmesi için uygun bir ortam oluşturulur.
- Rahatlatıcı tekniklerden olan gevşeme ve derin nefes alma yöntemleri hastaya öğretilir ve uygulanır.
- Hastanın yaşadığı kaygı düzeyi düzenli olarak değerlendirilir ve kaydedilir.
- Ağlamak ve sessiz kalmak gibi tepkilerin normal olduğu söylenir.
- Hastada bilinmezlik duygusu oluşturmaması adına süreç hakkında bilgilendirilir.

Duygusal Destek- Tanım: Hastanın duygusal ihtiyaçlarının karşılanması ve psikolojik olarak rahatlamasını sağlama.

Alan. Davranış. Sınıf. Başa Çıkma Kod: 5270

- Hastanın duygu düşüncelerini açıkça ifade edebilmesi için olanak sağlanır.
- Yaşadığı beden imajındaki değişimle ilgili kendisini ifade etmeye teşvik edilir.
- Hastalığı hakkında duygularını yakınlarıyla paylaşmaya teşvik edilir.
- Hastanın korku ve kaygılarını ifade edebilmesi için güvenli bir ortam oluşturulur.
- Hastanın meme kaybı ile ilgili kendisini ifade etmesine izin verilir.
- Hastanın anksiyetesini arttıran durumlar belirlenir.
- Hasta aynaya bakmak istemiyorsa desteklenir, ısrar etmeden küçük adımlarla desteklenir.
- Bu sürecin nasıl hissettirdiği ile ilgili açık uçlu sorular sorulur.

Anksiyete Hemşirelik Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Anksiyete Düzeyi

Değerlendirme: Hasta cerrahi sonrası ilk görüşmede göz teması kurmakta ve kendini ifade etmekte zorlandı. Kendisini ifade etmeye başladıktan sonra rahatladığını hissettiğini ifade etti.

Hemşirelik Tanısı -8: Sol memenin kanser nedeniyle cerrahi olarak alınmasına (mastektomi) bağlı **Beden İmajında Bozulma**

Alan: 3. Psikososyal Sınıf: 2. Benlik Kavramı Kod: 00118

Amaçlar: Bedenine ilişkin duygu ve düşüncelerini ifade edebilmesi, cerrahi alandaki değişikliği kabul etmeye başlaması, Aynaya bakabilmesi ve görünümünü tolere edebilmesi cinsel kimlik ve eş ilişkilerine dair endişelerini ifade edebilmesi, sosyal izolasyon göstermemesi, anksiyete düzeyinin azalması, yara bakımına uyum göstermesi, hastaya ve yakınlarına hastalık ilgili eğitim verilmesi.

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

Beden İmajı Geliştirme, Duygusal Destek, Özsaygıyı Geliştirme, Öğretim: Hastalık Süreci, Destek Sistemlerini Geliştirme, Cinsel Sağlık Danışmanlığı

Beden İmajı Geliştirme- Tanım: Hastanın bedenine ilişkin algısını geliştirmeye, kayıp ve değişikliklere uyum sağlamasına yardımcı olmak.

Alan: 3. Psikososyal Sınıf: 2. Benlik Kavramı Kod: 5220

- Hastanın beden algısındaki değişiklikler hakkındaki düşünceleri, korkuları ve duyguları ayrıntılı olarak değerlendirilir.
- Hasta, “normal”, “anlaşılır” ve “geçerli” duygular yaşadığını anlaması için desteklenir.
- Ameliyat bölgesine bakması için zorlanmaz; hazır oluşluk aşamalı olarak değerlendirilir.
- Hastanın yanında olunarak duygusal destek sağlanır.
- Beden görünümü ile ilgili konuşması, hissettiklerini ifade etmesi teşvik edilir.
- Kadın kimliği, cinsellik, eş ile ilişki gibi konulardaki endişelerini anlatması için güvenli bir iletişim ortamı sağlanır.
- Eğer isterse eşinin de görüşmelere katılması sağlanır.
- Görsel materyaller (rekonstrüksiyon örnekleri, protez seçenekleri) kullanılarak bilgi verilir.

Duygusal Destek- Tanım: Hastanın stres, korku ve yas tepkilerini yönetmesine yardımcı olmak.

Alan: 3. *Psikososyal Sınıf:* 2. *Benlik Kavramı Kod:* 5270

- Mastektominin yarattığı kayıp duygusunun bir yas süreci olduğu hastaya anlatılır.
- Ağlama, öfke, inkâr gibi duygusal süreçlere izin verilir; yargılayıcı olmayan bir tutum sürdürülür.
- Anksiyete belirtileri (huzursuzluk, uyku bozukluğu, iştahsızlık) düzenli takip edilir.
- Rahatlama teknikleri öğretilir (nefes egzersizi, gevşeme).
- Hastanın yalnızlık, eksiklik veya çekiciliğini kaybetme korkusuyla ilgili düşüncelerini açması desteklenir.

Özsaygıyı Geliştirme- Tanım: Hastanın öz değer algısını ve beden imajını güçlendirerek, kendi yeteneklerini ve güçlü yönlerini fark etmesine yardımcı olmak.

Alan: 3. *Psikososyal Sınıf:* 2. *Benlik Kavramı Kod:* 5400

- Hastanın güçlü yönleri ve başa çıkma becerileri vurgulanır.
- Cerrahi sonrası bağımsız yapabildiği aktiviteler desteklenir.
- Bedenindeki değişikliğin yaşamının sonu ya da kadınlığının kaybı olmadığı açıklanır.
- Günlük yaşamda kendini daha iyi hissettirecek seçimler (kıyafet, aksesuar, protez sütyen) hakkında rehberlik sağlanır.

Öğretim: Hastalık Süreci- Tanım: Hastanın hastalığı, tedavisi ve iyileşme süreci hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamak.

Alan: 3. *Psikososyal Sınıf:* 2. *Benlik Kavramı Kod:* 5602

- Mastektomi sonrası normal iyileşme süreci ve yara bakım adımları öğretilir.
- Kol hareketleri, lenfödem riskini azaltma, egzersizler hakkında bilgi verilir.
- Kalıcı veya geçici beden değişikliklerinin ne anlama geldiği açıklanır.
- Göğüs protezleri, rekonstrüktif cerrahi seçenekleri hakkında bilgi verilir; rekonstrüksiyonun zamanlaması açıklanır.

Destek Sistemlerini Geliştirme- Tanım: Hastanın aile, arkadaş ve toplumsal kaynaklar gibi destek sistemlerinden yararlanmasını sağlamak, sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı olmak.

Alan: 3. *Psikososyal Sınıf:* 2. *Benlik Kavramı Kod:* 5440

- Aile üyeleri ile iletişim değerlendirilir; gerekli durumda aile eğitimi yapılır.
- Meme kanseri sonrası psikolojik destek sağlayan dernekler, kadın grupları, rehabilitasyon programları hakkında bilgi verilir.
- Sosyal hizmet uzmanı, psikolog ve onkoloji hemşiresi ile iş birliği sağlanır.

Cinsel Sağlık Danışmanlığı- Tanım: Hastanın cinsel işlevselliğini, cinsel kimliğini ve cinsel sağlığını korumasına veya iyileştirmesine yardımcı olmak

Alan: 3. *Psikososyal Sınıf:* 2. *Benlik Kavramı Kod:* 5240

- Hastanın cinsel yaşamla ilgili kaygıları değerlendirilir (eş ilişkisinde yetersizlik hissi, çekingenlik, ağrı korkusu vb.).
- Fiziksel görünüm değişikliği ile cinsel kimliğin kaybı arasında bağ kurmaması için destek verilir.

- Cinsel ilişkinin, iyileşme süreci tamamlandıktan sonra güvenli olduğu anlatılır.
- Gerekirse çift danışmanlığı önerilir.

Beden İmajında Bozulma Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Hasta bedenine ilişkin duygularını ifade etmesi, olumsuz duyguların ve anksiyete düzeyinin azalması.

Değerlendirme: Hasta genel olarak hastalığı ve kaybı kabullenmiş. Fakat yine de üzüntü içerisinde. Yakınlarına durum hakkında bilgi verildi. Yakınları da destekçi oldu. Hasta için yine de uzman görüşü alınarak psikoloğa danışıldı.

Hemşirelik Tanısı – 9: Operasyon sonrası yaşam ve bilgi kaynaklarında yetersizlik sebebiyle Bilgi Eksikliği

Alan 5. Algısal/bilişsel Sınıf 4. Bilişsel Süreçler Tanı Kodu:00126

Amaç: Hastanın tedavi süreci, mastektomi sonrası gelişebilecek lenfödem hakkında bilgi sahibi olması.

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

Hastalık Süreci, Cerrahi İşlem, Lenfödem Önleme

Hastalık Süreci-Tanım: Hastaya hastalığın seyri ve yönetimi hakkında bilgi verilmesi.

Alan.5 Algılama Sınıf. Eğitim Tanı Kodu:5602

Girişimler:

- Meme kanseri gelişim süreci hakkında hasta bilgilendirilir.
- Hastanın mevcut olan bilgi düzeyine göre öğrenme gereksinimi belirlenir belirlenir.
- Yapılan cerrahi işlem ve riskleri hastaya açıklanır.

Cerrahi İşlem-Tanım: Hastaya cerrahi girişime ilişkin bilgi ve beklentilerin öğretilmesi.

Alan.5 Algılama Sınıf. Eğitim Tanı Kodu:5610

Girişimler:

- Hastaya dren eğitimi verilir.
- Hastaya yapabileceği kol egzersizleri öğretilir.
- Hastanın uygulayabileceği doğru bakım uygulamaları basit ve anlaşılır şekilde anlatılır.
- Yapılan ameliyatın amacı ve kapsamı anlatılır.
- Olası komplikasyonlar hakkında hasta ve ailesine bilgi verilir.
- Cerrahi sonrası beden imajı değişiklikleri hastaya açıklanır.

Lenf ödem Önleme-Tanım:

Alan.2 Fizyolojik Kompleks Sınıf. Doku Perfüzyonu Tanı Kodu:3540

Girişimler:

- Mastektomi sonrası lenfödem gelişmesi riskine yönelik hastanın yük taşımaması gerektiği, tırnak makası, bıçak gibi aletlerin kullanımında dikkatli olması gerektiği söylenir.
- Etkilenen kolun korunması gerektiği hastaya açıklanır.
- Lenfödem belirtileri hastaya anlatılır.

Bilgi Eksikliği Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Hastalık Süreci

Değerlendirme: Hasta ve çocukları da eğitime dahil oldu. Hastaya verilen eğitim sonrası dren boşaltma işlemi doğru şekilde uygulandı. Hastaya verilen eğitim sonrası hasta, hastalığına karşı endişelerinde azalma olduğunu sözel olarak ifade etti.

4. TARTIŞMA

Meme kanseri dünyada kadınlar arasında en sık görülen kanser türlerinden birisidir ve erken tanı çok önemlidir. Meme kanseri tanısı konulmuş ve mastektomi ameliyatı olmuş hastanın izlemi, hastaya psikolojik ve fiziksel destek sağlanması, post-op dönem sonrası hastada gelişebilecek komplikasyonları ve bu komplikasyonların önlenmesinde hemşirelerin yeterli bilgi ve beceriye sahip olmaları gerekmektedir. Bu nedenle hemşirelerin mastektomi sonrası hastada gelişebilecek komplikasyonları bilmesi ve önlem alması için gereken değerlendirmeler arasında; fiziksel, psikolojik ve fizyolojik değerlendirmeler çok önemlidir. Bu nedenle hastanın hastanede yatış sürecinde akut ağrı, kanama riski, cerrahi alan enfeksiyonu riski, doku bütünlüğünde bozulma, fiziksel harekette bozulma, uyku düzeninde bozulma, anksiyete, beden imajında bozulma ve bilgi eksikliği hemşirelik tanılarıyla takibi sağlanmıştır.

Bu olguda 59 yaşındaki hastada meme kanseri belirti olarak sol memede bir kitle ve batar tarzda ağrı şikâyeti ile ortaya çıkmıştır. Hasta 3. basamak sağlık kuruluşuna başvurduğunda meme ultrasonografi çekilmiş, daha sonra sol meme de bir kitle fark edilmiş ve iğne biyopsisi sonrası kesin tanı konulmuştur. Tanı sonrası modifiye radikal mastektomi ameliyatı olmuş ve hastaya bir adet jackson-patt dren takılmıştır. Hasta ameliyat sonrası cerrahi onkoloji servisine yatırılmıştır.

5. SONUÇ

Bu olgu sunumunda 59 yaşında sol memesinde kitle bulunan meme kanseri tanılı kadın hastaya yapılan mastektomi cerrahisi sonrası planlanmış hemşirelik girişimleri ve sonuçlarına yer verilmiştir. Mastektomi cerrahisi sonrası hastalarda en sık görülen komplikasyonlar ve sorunlar dikkate alınarak hemşirelik tanıları oluşturulmuş olup bu tanımlara uygun hemşirelik girişimleri uygulanmıştır. Yalnız fiziksel değil psikososyal boyutları da içeren hemşirelik girişimlerine göre hastanın ağrı düzeyinde, anksiyete seviyesinde azalma olduğu ve hastanın ameliyat sürecine uyum sağladığı görülmüştür. Hastanın uyku düzeninde iyileşme gözlemlenmiş, kanama ile herhangi bir komplikasyona rastlanmamıştır.

Kaynaklar

1. Çuvadar, A., Balcı, E. G. E., Ovezova, M., Karaköse, T., & Baş, Y. Ç. (2025). Meme Kanseri Korku Düzeyi ile Farkındalığı Arasındaki İlişki. *Sağlık ve Spor Bilimleri Dergisi*, 8(2), 109-124.
2. Çakır, M., Dönder, N. B., Güç, Z. G., Özkaya, Y., Oflazoğlu, U., Alacacıoğlu, A., & Küçükzeybek, Y. (2025). Meme Kanseri İzlem Hastalarının Anksiyete, Depresyon ve Yaşam Kalitelerinin Değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12(3), 406-414.
3. Şimşekli, D. (2025). Meme kanseri tedavisinde melatoninin etkisi. *Ağrı Tıp Fakültesi Dergisi*, 3(3), 139-146.
4. Veronesi, U., Boyle, P., Goldhirsch, A., Orecchia, R., & Viale, G. (2005). Breast cancer. *Lancet* (London, England), 365(9472), 1727–1741. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(05\)66546-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(05)66546-4)
5. Kurt, Y., Özkan, Ç. G., & Demirbağ, B. C. (2016). BİR OLGU: AKUT MİYOKARD İNFARTÜSÜNDE NANDA TANILARI VE NİC GİRİŞİMLERİ İLE HEMŞİRELİK BAKIMI. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 138-146.
6. NANDA International. (2024). *NANDA International nursing diagnoses: Definitions and classification* (13th ed., 2024–2026). Thieme Medical Publishers

A CASE: NURSING CARE WITH NANDA DIAGNOSES AND NIC INTERVENTIONS IN A METASTATIC GASTRIC CA PATIENT. ORAL REPORT
BİR OLGU: METASTATİK MİDE CA HASTASINDA NANDA TANILARI VE NIC GİRİŞİMLERİ İLE HEMŞİRELİK BAKIMI SÖZLÜ BİLDİRİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sedef MUTLU¹/ Yüksek Lisans Öğrencisi, Büşra GÜRSUL²/Doç. Dr. Bilsev DEMİR³

¹Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği,

0009-0002-7555-0915

² Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği,

0009-0000-0849-2642

³ Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği,

0000-0002-5827-8289

Özet

Kanser, dünya genelinde önde gelen ölüm nedenleri arasında yer alan; kontrolsüzce bölünen, vücut dokularına sızarak normal hücreleri yok eden anormal hücrelerin oluşturduğu bir hastalıktır. Metastatik mide kanseri ise mideden başlayan bu anormal hücrelerin zamanla diğer organ ve dokulara yayılmasıyla ortaya çıkan ileri evre kanser tablosudur. Kanser tanısı aldıktan sonra hastaların yaşam şekillerinde köklü bir değişim meydana gelir ve bu değişimlere adapte olma sürecinde hemşirelik bakımı kritik bir öneme sahiptir. Hastanın hastalığını kabullenmesi, cerrahi operasyon sonrası süreç, ostomi ile yaşamaya uyum sağlama, beden algısındaki değişiklikler ve bağımlılık düzeyinin artması hem fiziksel hem de psikososyal açıdan bakım gerektiren durumlar arasındadır. Bu noktada hemşireler yalnızca klinik izlem yapan sağlık profesyonelleri değil, aynı zamanda hastanın güvenliğini sağlayan, eğitim ve danışmanlık sunan, yaşam kalitesini artırmaya yönelik müdahaleleri planlayan ekip üyeleridir. Metastatik mide kanseri tanısı ile cerrahi yoğun bakımda takip edilen, ileostomi ve kolostomi açılmış ve dekübit yarası bulunan 57 yaşındaki kadın hastada primer malignitenin ileri evre olması nedeniyle belirgin beslenme bozukluğu, elektrolit dengesizlikleri, enfeksiyon riski ve mobilite kısıtlılığı gibi komplikasyonlar gözlemlenmiştir. Çift stoma varlığına bağlı cilt bütünlüğünde bozulma riski artmış, ayrıca koksiste evre 2 dekübit ülseri tespit edilmiştir. Hastanın klinik durumuna ek olarak, yaşamına iki stoma ile devam etme zorunluluğu adaptasyon sürecini zorlaştırmış; beden imajı, mahremiyet, öz bakım yeterliliği ve bağımlılık düzeyi üzerinde belirgin etkiler oluşturmuştur. Bu doğrultuda hemşirelik bakımının yalnızca fizyolojik sorunlara değil, hastanın psikososyal gereksinimlerine de yanıt verecek şekilde planlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu olgu, metastatik mide kanseri gibi ileri evre malignitelere sahip, çoklu girişim uygulanmış ve komplikasyon gelişmiş hastalarda hemşirelik bakımının NANDA ve NIC sınıflamaları doğrultusunda sistematik biçimde yönetilmesinin klinik sonuçlara ve yaşam kalitesine katkısını ortaya koymaktadır. Bulgular, yoğun bakım hemşireliğinde bütüncül, bireyselleştirilmiş ve kanıta dayalı yaklaşımın sadece mortalite ve morbiditeyi azaltmada değil, aynı zamanda hastanın iyilik hâlini ve yaşam kalitesini desteklemede de vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mide Kanseri, Ostomi, Hemşirelik Bakımı, NIC, NANDA.

Abstract

Cancer is a leading cause of death worldwide. It is a disease caused by abnormal cells that divide uncontrollably, infiltrate body tissues, and destroy normal cells. Metastatic gastric cancer is an advanced-stage cancer that occurs when these abnormal cells, which begin in the stomach, spread over time to other organs and tissues. After a cancer diagnosis, patients experience radical changes in their lifestyles, and nursing care is critical in adapting to these changes. Acceptance of the disease, the post-surgical process, adjusting to living with an ostomy, changes in body image, and increased dependency are among the conditions that require both physical and psychosocial care. At this point, nurses are not only healthcare professionals who conduct clinical monitoring; they are also team members who ensure patient safety, provide education and counseling, and plan interventions to improve quality of life. A 57-year-old woman with metastatic gastric cancer, who was being monitored in the surgical intensive care unit, underwent an ileostomy and colostomy, and had a decubitus ulcer. Due to the advanced stage of the primary malignancy, complications such as significant nutritional deficiencies, electrolyte imbalances, risk of infection, and limited mobility were observed. The presence of a double stoma increased the risk of skin integrity disruption, and a stage 2 decubitus ulcer was also detected in the coccyx. In addition to the patient's clinical condition, the necessity of continuing life with two stomas complicated the adaptation process and had significant impacts on body image, privacy, self-care adequacy, and dependency levels. Accordingly, the need to plan nursing care to address not only physiological problems but also the patient's psychosocial needs has emerged. This case demonstrates the contribution of systematic nursing care management, in accordance with NANDA and NIC classifications, to clinical outcomes and quality of life in patients with advanced-stage malignancies such as metastatic gastric cancer, who have undergone multiple interventions and developed complications. The findings emphasize the indispensability of a holistic, individualized, and evidence-based approach in intensive care nursing not only in reducing mortality and morbidity but also in supporting patient well-being and quality of life.

Keywords: Gastric Cancer, Ostomy, Nursing Care, NIC, NANDA.

1. GİRİŞ

Dünya sağlık örgütü 2020 verilerine göre mide kanseri yeni tanı alan kanserler arasında altıncı sırada, kanser ölümlerinde beşinci sırada yer almaktadır (WHO, 2025). Mide kanserlerinin en çok metastazı peritona yapar. Periton metastazı ise ileri evrelerdir (Bando ve ark., 1999; Ikeguchi ve ark., 1994). Metastatik mide kanseri tedavisinde cerrahinin yeri sınırlıdır. Cerrahi müdahale yöntemleri belirli durumlarda kullanılabilir. Cerrahinin amacı, mide içerisindeki veya diğer etkilenmiş bölgelerdeki tümörü çıkararak semptomları hafifletmek, tıkanıklıkları gidermek ve kanserin yayılmasını sınırlamak olabilir. Metastatik mide kanseri, hastalığın prognozunu olumsuz yönde etkileyen, hastalarda fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan çok boyutlu sorunlara yol açan karmaşık bir klinik tablo oluşturmaktadır. Bu süreçte hastaların yaşam kalitesinin korunması, semptomların kontrol altına alınması ve bakım gereksinimlerinin bütüncül bir yaklaşımla karşılanması büyük önem taşımaktadır. (Smyth ve ark., 2022).

Hemşirelik bakımı, metastatik mide kanseri hastalarının bakımında temel bir rol üstlenmektedir. Sistematik ve kanıta dayalı bakımın sağlanabilmesi için NANDA Hemşirelik Tanıları ile NIC (Nursing Interventions Classification) girişimlerinin kullanılması, bakımın planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesinde standart bir dil oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Bu sınıflama sistemleri, hastanın bireysel gereksinimlerinin belirlenmesini kolaylaştırmakta ve bakımın etkinliğini artırmaktadır.

Bu sözlü bildiride, metastatik mide kanseri tanısı ile bir üniversite hastanesi, genel cerrahi yoğun bakım ünitesinde izlenen bir hastaya uygulanan hemşirelik bakımı; belirlenen NANDA tanıları ve bu tanıların yönelik planlanan NIC girişimleri çerçevesinde ele alınarak sunulmuştur. Olgunun paylaşılması ile, metastatik mide kanseri olan hastalarda hemşirelik bakımının sistematik planlanmasının ve kanıta dayalı uygulamaların önemini vurgulanması amaçlanmıştır.

2. OLGU SUNUMU

57 yaşında kadın hasta lise mezunu, ev hanımı 2 çocuğu var. Sigarayı son 1 yıldır bırakmış. Ailede kronik hastalık öyküsü bulunmamaktadır. 1 yıl önce yumuşak doku neoplazmi tanısı almış. Mideye metastaz yapmış. 6 kür kemoterapi almış. Batında büyük kitle ve miyom varlığı tespit edilmiş. Total abdominal histerektomi ve bilateral salpingooferektomi yapılmış. Daha sonra 6 ay önce kolesistektomi yapılmıştır. 6-7 gün kabızlığı olan hasta karın ağrısı, bulantı ve kusma ve yara yerinde akıntı olması sebebiyle 3. basamak acil servise başvuru yapmıştır ve ileusa bağlı bağırsak perforasyonu tanısı konuldu. Acil cerrahi operasyona alındı. Bridektomi, subtotal kolektomi, uç kolostomi, uç ileostomi işlemleri yapıldı. Ameliyat sırasında 2 ünite es takıldı. Hasta cerrahi operasyondan sonra entübe şekilde genel cerrahi yoğun bakımına yatırıldı. Sağda 2, solda 1 foley dreni var. Hasta ilk geldiğinde tansiyon 150/85, nabız 95, ateş 36° C respiratöre bağlı BİPAP modunda, oksijeni %40, frekans 12, PEEP 5, SpO₂ si 100dür. Hastaya operasyon sonrası yoğun bakımda novasef 1 gr, biteral 500 mg, nexium 40 mg, asist 300 mg, parol 10mg/ml, contromal 100mg uygulandı. Sıvı desteği için izotonik sodyum klorür 80 cc/h, % 5 dekstroze 60cc/h dan hastaya intravenöz olarak verilmeye başlandı. 1. saatinde tansiyonu 135/75, nabız 85, ateş 36,5. Glaskow koma skalası 3 puandan, 5. saatin sonunda 10 puana geldi. Hasta extübe edildi. Genel durumu iyi olan hasta 3. günün sonunda genel cerrahi servisine gönderildi. Serviste 2. gününde genel durum bozukluğu, solunum arresti geçiren hasta

tekrar genel cerrahi yoğun bakıma yatırışı yapıldı. Tekrar entübe edilen hasta 3. gününde extübe edildi.

Yoğun bakımda 21. gününde olan hastada abdomen insizyonunda enfeksiyonu, koksiste +2 derecede basınç ülseri, ikterik, yer yer ekimoz, tüm ekstremitelerde +2 derecede ödem bulunmaktadır. Vitalleri normaldir. Beslenmesi R1,2 az miktar yoğurt, çorba tüketiyor. İleostomi torbasına getirisi oluyor, kolostomi torbasına getirisi olmuyor. İnsizyon bölgesinde laserasyon oluşmuş. Glaskow koma skalası gözler spontan (+4), motor yanıt komutlara uyuyor (+6), sözel yanıt dezoryante, diyalog kurabiliyor (+4) olarak değerlendirildi. Nazal O₂ (4-5 lt/h) desteklidir. Balansı +1120 de dir.

Medikasyon tedavisi olarak nexium 40 mg 2x1, metpamid 10 mg/2ml 3x1, asist 300 mg 3x1, parol 10mg/ml 2x1, contromal 100mg 2x1, albümin 100mg, 2x1, meronem 3x2gr, tekosit 1x400mg veriliyor. Sıvı tedavisi olarak % 0,9 İzotonik Sodyum Klorür Çözeltisi 80 cc/h, %5 Dekstroz 60cc/h dan alıyor. Oral alımı R1-2 besin alımı arttıkça sıvı desteği kademeli olarak düşecektir. Laboratuvar verileri (Tablo 1) verilmiştir.

Parametre	07.11.2025	20.11.2025	Referans Aralığı
Hemoglobin	8.8 ↓	8,3↓	(13,6-17,2) g/dL
Hematokrit	24,2 ↓	28 ↓	(32-54)
CRP	10,6↑	14,9↑	(0-0,3)
Albumin	1.5 ↓	2,6↓	(3,5-5)
Kalsiyum	6,2 ↓	7,3↓	(8,8-10,6)
Potasyum	2.96 ↓	2,67↓	(3,4-4,5)
Sodyum	143	136	(136-145)
Trombosit	25 ↓	35↓	(156-373)
Lökosit	2,57↓	2,72↓	(4.3-5,77)

Tablo 1. Laboratuvar verileri.

3. FONKSİYONEL SAĞLIK ÖRÜNTÜLERİ MODELİ VE NIC HEMŞİRELİK GİRİŞİMLERİNE GÖRE HASTANIN HEMŞİRELİK BAKIMI

Hemşirelik Tanısı 1: İki kez entübasyon–extübasyon, O₂ desteği gereksinimi (4–5 L/dk nazal O₂), solunum arrest öyküsü, zayıflamış genel durum, enfeksiyon riski **Solunum Örüntüsünde Etkisizlik Riski**

Alan 4. Aktivite/
Dinlenme

Sınıf 4. Kardiyovasküler/
Pulmoner yanıtlar

Tanı Kodu 00032

Amaç: Hastanın etkili ve yeterli solunum örüntüsünü sürdürmesini sağlamak, solunum sayısı, ritmi ve derinliğinde bozulma gelişmesini önlemek.

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

- Solunum sayısı, ritmi ve derinliğini düzenli aralıklarla değerlendirmek
- Dispne, takipne, apne ve yardımcı solunum kası kullanımını gözlemlemek
- Oksijen saturasyonunu (SpO₂) izlemek
- Akciğer seslerini (raller, wheezing) auskültasyonla değerlendirmek
- Havayolu açıklığını sağlamak
- Gerekli durumlarda aspirasyon uygulamak
- Sekresyon birikimini önlemek Hekim istemine göre oksijen uygulamak
- Oksijen cihazlarının doğru kullanımını sağlamak
- Oksijen tedavisine yanıtı değerlendirmek
- Solunumu kolaylaştırmak için yarı oturur (Fowler / Semi-Fowler) pozisyonu vermek
- Gerektiğinde pozisyon değişiklikleri ile akciğer ventilasyonunu artırmak
- Derin nefes alma ve öksürme egzersizlerini öğretmek ve uygulamak
- Diyafragmatik ve büzük dudak solunumu öğretmek İnspiratif spirometre kullanımını teşvik etmek
- Yeterli hidrasyonu sağlamak (kontrendikasyon yoksa)
- Öksürme ve balgam çıkarma tekniklerini desteklemek
- Göğüs fizyoterapisine yardımcı olmak kronik dilatör, mukolitik veya analjezikleri hekim istemine göre uygulamak İlaçların solunum üzerine etkilerini izlemek
- Hastaya sakin ve güven verici yaklaşmak
- Anksiyetenin solunum üzerindeki etkisini azaltmak
- Etkili solunum tekniklerini öğretmek Solunum sıkıntısı belirtilerini fark etmesini sağlamak

Solunum Örüntüsünde Etkisizlik Riski Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Hafif düzensizlik, eforla solunum artışı (3), Hafif dispne, SpO₂ %90–94 (3), Orta düzey sekresyon (3)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Solunum sayısı 12–20/dk aralığında, ritmik ve düzenli. SpO₂ değeri %96. Siyanoz, dudaklarda morarma, tırnak yatağında solukluk yok. Solunum örüntüsünde düzelme gözlemlendi.

Hemşirelik Tanısı 2: Abdomen insizyonunda enfeksiyon ve laserasyon, ileus ve cerrahi sonrası açık yara alanları, tüm ekstremitelerde +2 ödem (dolaşım bozulması), kolostomi + ileostomi varlığı, basınç ülseri (+2 koksiks), yoğun bakımda uzun süre yatış, sistemik belirtiler (ikter, ekimoz) **Enfeksiyon riski**

Alan 11. Güvenlik/ koruma

Sınıf 1 Enfeksiyon

Tanı Kodu 00004

Amaç: Hastanın enfeksiyon etkenlerine maruziyetini azaltarak enfeksiyon gelişmesini önlemek ve vücut savunmasını desteklemek.

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

- Hastanın vital bulguları düzenli olarak değerlendirmek.
- Hastanın bakımı sırasında el hijyenine önem verilmek.
- İnsizyon bölgesini her vardiyada değerlendirmek (kızarıklık, akıntı, kötü koku, ısı artışı).
- Steril teknikle pansuman yapmak.
- Antibiyotik uygulamalarını hekim istemine uygun gerçekleştirmek.
- Stoma bölgesinin çevresini temiz ve kuru tutmak.
- Dren giriş yerlerini günlük kontrol etmek.
- Lökosit, CRP değerlerini izlemek.
- Hastayı pozitif kültür bulguları açısından takip etmek
- Ziyaretçi kısıtlamasına dikkat etmek.

Enfeksiyon Riski Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Lokal enfeksiyon bulguları (ateş, akıntı)(2), 36–37.4 °C (4), Açık yara, enfeksiyon riski yüksek (2)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Hastanın vital bulgularına dikkat edildi her vardiyada bakım yapıldı. İnsizyon bölgesi sürekli kontrol edildi enfeksiyon varlığı tespit edildi. Dren, ostomi, basınç ülseri , insizyon bölgesinin pansumanları sık sık değiştirildi. Ziyaretçiler görüntülü görüşme merkezlerine yönlendirildi.

Hemşirelik Tanısı 3: Tüm ekstremitelerde +2 ödem, aldığı-çıkarıldığı (+1120 ml) **Sıvı Volüm Fazlalığı****Alan 2.** Beslenme**Sınıf 5** Hidrasyon**Tanı Kodu** 00026**Amaç:** Hastanın sıvı-elektrolit dengesini sağlamak ve sürdürmek, sıvı birikimine bağlı gelişebilecek komplikasyonları önlemek**Hemşirelik Girişimleri (NIC)****Sıvı Yönetimi**

- Günlük sıvı alım-çıkım takibini yapmak
- Günlük vücut ağırlığını aynı saat ve koşullarda izlemek
- Hekim istemine göre sıvı kısıtlamasını uygulamak
- IV sıvıların hızını ve miktarını kontrol etmek

Ödem Yönetimi

- Ödemin yeri, derecesi ve yayılımını değerlendirmek
- Ödemli ekstremiteleri yüksekte tutmak
- Cilt bütünlüğünü korumak için cilt bakımını sağlamak

Solunum İzlemi

- Solunum sayısı, ritmi ve derinliğini izlemek
- Akciğer seslerini (raller, wheezing) değerlendirmek
- Dispne ve ortopne belirtilerini gözlemlemek

Elektrolit Yönetimi

- Serum sodyum, potasyum ve diğer elektrolit düzeylerini izlemek
- Elektrolit dengesizliği belirtilerini gözlemlemek

İlaç Yönetimi

- Hekim istemine göre diüretik tedaviyi uygulamak
- Diüretiklere bağlı yan etkileri (hipotansiyon, hipokalemi) izlemek
- Yaşam Bulguları İzlemi
- Kan basıncı, nabız ve oksijen saturasyonunu izlemek
- Hipertansiyon ve taşikardi gelişimini değerlendirmek

Hasta Eğitimi:

- Sıvı kısıtlamasının önemini açıklamak
- Tuz kısıtlı diyetin gerekliliği hakkında bilgi vermek
- Günlük kilo takibinin önemini öğretmek

Sıvı Volüm Fazlalığı Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): 1–2 kg/gün kilo artışı (2), orta düzey ödem (3), zaman zaman vital bulgu değişikliği (3)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Hekim istemine göre hastaya diüretik yapıldı. Hastanın idrar çıkımında artış gözlemlendi. Bir sonraki vardiyanın balansı -300 de kapandı. Ekstremitte elevasyonu sonucu

ödemde azalma gözlemlendi. Hastanın laboratuvar değerlerine bakılarak K replasmanı yapıldı. Problemden azalma gözlemlendi fakat problem devam ediyor.

Hemşirelik Tanısı 4: Postoperatif döneme bağlı Kanamaya Riski

Alan
Güvenlik/Korum

11.

Sınıf 2. Fiziksel yaralanma

Tanı Kodu 00206

Amaç: Olası kanamanın önlenmesi, hemodinamik dengesinin korunması gerekli müdahalenin zamanında yapılması ve komplikasyonların önlenmesi.

Hemşirelik Girişimleri (NIC) İnsizyon Bölgesi Bakımı, Kanama Önlemlerinin alınması

İnsizyon Bölgesi Bakımı-Tanım: Cilt stapleri ile kapatılan yaranın iyileştirilmesinin hızlanması, temizlenmesi ve komplikasyon gelişme riskine karşı izlenmesi

- İnsizyon alanı enfeksiyon belirtisi, kızarıklık, kötü koku, akıntı, evürasyon ya da açılma açısından gözlemlenir.
- İnsizyon alanı, iyileşme süreci yönünden izlenir. İnsizyon bölgesi, uygun temizleme solüsyonu kullanılarak temiz alandan kirli alana doğru olacak şekilde temizlenir. Steril gazlı bezle insizyon alanının pansumanı yapılır.

Kanamaya Önlemleri-Tanım: Kanamayı ya da kanamaya neden olacak durumların azaltılması.

- Hasta kanama belirti bulguları açısından yakından takip edilir. Venöz giriş yerleri kanama bulguları yönünden gözlemlenir.
- Hastanın vital bulguları değerlendirilir.
- Şok belirti ve bulguları açısından izlenir.
- Hastaya öksürürken, hapşırırken ya da kusarken insizyon bölgesini desteklemesi öğretilir.
- Ağız bakımı yaparken yumuşak uçlu bir diş fırçası kullanılır.
- Hastanın hemoglobin ve hematokrit değerleri kaydedilir. Gerekirse kan ürünleri temin edilir (taze donmuş plazma, trombositler vs.).
- Antikoagülan tedavisinde hasta; ekimoz, burun ve dişeti kanaması, hematüri, siyah ve kırmızı renkli dışkı ve kanama yönünden izlenir.

Kanamaya Riski Hemşirelik Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Risk kontrolü Kanama bulguları(5), Antikoagülan kullanım bilgisi(4)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Hastanın vital bulguları normal seyretti. Hastada kanama yönünden herhangi bir komplikasyon gelişmedi. Risk devam ediyor.

Hemşirelik Tanısı 5: Abdomen insizyon bölgesinde enfeksiyon ve laserasyon, koksiste +2 basınç ülseri, ekimozlar, ödem nedeniyle deri gerginliği **Deri Bütünlüğünde Bozulma Riski**

Alan
Güvenlik/Korunma

11.

Sınıf 2 Fiziksel Yaralanma

Tanı Kodu 00248

Amaç: Hastanın cerrahi insizyon bölgesindeki doku bütünlüğünü tekrar kazanmasının sağlanması ve iyileşmenin desteklenmesi, yara yerinde enfeksiyon gelişiminin önleyerek hastanın yara bakımı hakkında bilgilendirilmesini sağlamak.

Hemşirelik Girişimleri (NIC): İnsizyon bakımı, Enfeksiyona karşı koruma, Deri bakımı, Deri İzlemi, Yara bakımı

İnsizyon Bakımı-Tanım: Cilt stapleri ile kapatılan yaranın temizlenmesi, iyileşmenin izlenmesi ve desteklenmesi.

- İnsizyon bölgesi şişlik, kızarıklık, koku bakımından değerlendirilir.
- Pansumanlar steril bir şekilde yapılır.
- Hasta ve yakınlarına insizyon bölgesi bakımı hakkında bilgi verilir.
- Dikişlerin açılmasını önlemek için hastaya hareket etme konusunda bilinçli davranması önerilir.

Enfeksiyona Karşı Koruma-Tanım: Risk altındaki bir hastanın enfeksiyonunun önlenmesi ve oluşabilecek enfeksiyonun erkenden tespit edilmesi

- Hastaya el yıkama teknikleri öğretilir.
- Hasta yakınlarına hasta odasına girip çıkarken ellerini yıkamaları gerektiği söylenir.
- Gerekli durumlarda antibiyotik tedavisi uygulanır.

Deri İzlemi-Tanım: Deri ve mukoz membran bütünlüğünün korunması sağlanması amacıyla hastadan veri toplanması ve analizinin yapılması

- Cilt; renk değişikliği, nemlilik, bütünlük kaybı varlığı, kızarıklık açısından değerlendirilir.
- Cildin temiz ve kuru kalmasına özen gösterilir.
- Hastaya ve yakınlarına kolostomi bakımı öğretilir.

Yara Bakımı- Tanım: Yara komplikasyonlarının önlenmesi ve yara iyileşmesinin desteklenmesi

- Steril teknikler uygulanarak pansumanlar yapılır.
- Yaranın derinliği, boyutu, rengi, yarada akıntı varlığı değerlendirilir.
- Yaraya yakın dokular korunmaya çalışılır.

Doku Bütünlüğünde Bozulma Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC):

Doku Bütünlüğü Bozulma Değerlendirme Çıktıları: Yarada kızarıklık (3) orta derecede, yarada şişlik (3) orta derecede, yarada akıntı (4) hafif derecede, deri bütünlüğü (2) önemli derecede

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Hastanın abdominal bölgesinde bulunan cilt stapları ile kapatılan yara yeri ve kolostomi kızarıklık, akıntı, koku varlığı açısından değerlendirildi. İnsizyon bölgesinde ciddi derecede kızarıklık ve akıntı mevcuttu. Kolostomi çevresi kısmen temiz görünüme sahipti. Hasta insizyon bölgesinde ara ara gelen hafif bir ağrının varlığını sözel olarak ifade etti. Steril pansumanlara devam edilmekte olup hastaya dikişlerinin açılmaması için hareket etme konusunda dikkat etmesi gerektiği belirtildi. NOC göstergelerine göre genel yara durumu 1/5 (ciddi derece) olarak değerlendirilmiştir.

Hemşirelik Tanısı 6: 21 gündür yoğun bakımda, mobilizasyonu kısıtlı, ödem, beslenme yetersizliği, GKS değişkenliği **Basınç Ülseri**

Alan 11. Güvenlik/ koruma

Sınıf 2 Fiziksel Yaralanma

Tanı Kodu 00249

Amaç: Mevcut basınç ülserinin iyileşmesini sağlamak, ülserin derinleşmesini ve yayılmasını önlemek, hastanın doku bütünlüğünü ve konforunu artırmak.

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

- Hastayı 2 saatte bir düzenli olarak pozisyonlandır.
- Sakrum ve koksiks basıncını azaltmak için uygun destek yastıkları ve havalı yatak kullan.
- Pozisyon verirken ciltte sürtünme ve makaslama kuvvetlerini azaltmak amacıyla kaydırma çarşafı kullan.
- Koksiksteki basınç ülserini her vardiyada değerlendirmek (kızarıklık, derinlik, akıntı, koku, nekroz).
- Yara evresini düzenli olarak değerlendir ve kayıt altına al.
- Yara etrafındaki cildi aşırı nem, macerasyon ve ödem açısından izle.
- Yara bakımını steril teknikle uygulanmalı.
- Yetersiz beslenmeden dolayı oral ya da enteral destekler uygulanmalı.

Basınç Ülseri Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Orta düzey doku hasarı (3), çok yavaş iyileşme (2), Evre 2 (3), orta düzey enfeksiyon bulgusu (2)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Koksiksteki +2 derece basınç ülseri ilerleme göstermemiş, evresi değişmemiştir. Yara kenarlarında kızarıklık ve macerasyon azalmış, nem kontrolü

sağlanmıştır. Pansuman değişimlerinde kötü koku veya irinli akıntı saptanmamıştır. Granülasyon dokusu oluşumunda hafif artış gözlenmiştir.

Hemşirelik Tanısı 7: Cerrahi sonrası R1 diyetle, iyileşme sürecine, ileostomi ve kolostomi varlığına bağlı **Yetersiz Beslenme**

Alan 2 Fizyolojik

Sınıf Beslenme Desteği

Tanı Kodu 00002

Amaç Cerrahi sonrasında uygulanan R1 diyetle uygun olan, hasta için yeterli protein ve kalori miktarının alınması, sıvı elektrolit dengesinin korunması

Hemşirelik Girişimleri (NIC) Beslenme Yönetimi, Stoma Bakımı

Beslenme Yönetimi-Tanım: Bireyin metabolik ihtiyaçlarını karşılayarak yeterli sıvı ve besin almasının planlanması ve uygulanmasıdır.

Alan. Fizyolojik Kompleks **Sınıf:** Beslenme Desteği **Kod:**1100

- Hastanın R1 diyetine uygun olarak alacağı kalori miktarı planlanır.
- Hastanın oral alım toleransı değerlendirilir.
- Ostomi torbasına ve hastanın oral alımına bağlı diyet aşamalı olarak ilerletilir.
- Hastanın küçük ve sık olarak beslenmesi sağlanır.

Stoma Bakımı-Tanım: İleostomili veya kolostomili bireylerde stoma fonksiyonunun sürdürülmesidir. Stomaya bağlı komplikasyon gelişiminin önlenmesi ve cilt bütünlüğünün sağlanması.

Alan. Fizyolojik: Kompleks **Sınıf:** Eliminasyon Yönetimi **Kod:**0480

- Hastanın ileostomi ve kolostomisine gelenlerin miktarı ölçülür ve kaydedilir.
- Hastanın stomaya bağlı sıvı-elektrolit kaybı değerlendirilir.
- Stoma çevresi değerlendirilir ve cilt bütünlüğü korunmaya çalışılır.

Yetersiz Beslenme Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC)

Günlük kalori ve protein alımı (2) Önemli Derecede, Vücut Ağırlığı Değişim (3) Orta Derecede, İştah Durumu (2) Önemli Derecede

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Hastanın küçük ve sık öğünlerle beslenmesi ve sıvı tüketimi takip edildi. Ödemde azalma görüldü. Hasta R1 diyetle uygun şekilde oral alıma devam ediyor.

Hemşirelik Tanısı 8: Uç ileostomi, uç kolostomi varlığına, kolostomi torbasında çıkış olmamasına bağlı **Bağırsak Eliminasyonunda Bozulma**

Alan 3. Eliminasyon**Sınıf Gastrointestinal Fonksiyon****Tanı Kodu 00016**

Amaç: Uç kolostomi ve uç ileostomisi olan hastanın stoma işlevinin sürdürülmesini sağlamak, komplikasyonları önlemek, hastanın fiziksel iyilik halinin desteklenmesi.

Hemşirelik Girişimleri (NIC) Bağırsak Yönetimi, Ostomi Bakımı, Enfeksiyondan Korunma

Bağırsak Yönetimi-Tanım: Bağırsak fonksiyonlarının etkin şekilde yönetilmesi ve sürdürülmesi, elimasyon örüntüsünün değerlendirilmesi.

Alan. Fizyolojik Sınıf: Eliminasyon Yönetimi **Kod:** 0430

- Hastanın kolostomi torbasına herhangi bir çıkış olmadığından bağırsak sesleri değerlendirilir.
- Hasta abdominal distansiyon, hassasiyet yönünden değerlendirilir.
- İleostomiye bağlı olarak gelişebilecek sıvı elektrolit dengesizliği açısından hasta gözlemlenir.
- Oral alım sonrası ileostomi torbasına gelenler takip edilir.
- Hastaya bağırsak motilitesine destek olacak pozisyonlar verilir.

Ostomi Bakımı-Tanım: İleostomi ve kolostomisi bulunan hastada stoma fonksiyonlarının sürdürülmesi, cilt bütünlüğünün korunması, enfeksiyonların önlenmesi.

Alan. Fizyolojik Temel Sınıf: Eliminasyon Yönetimi **Kod:** 0480

- İleostomi ve kolostomi çevresi enfeksiyon, kızarıklık, akıntı açısından izlenir.
- Stoma çıkışına göre stoma değişimleri planlanır.
- Cilt bütünlüğünü koruyucu önlemler alınır.
- Dren ve kolostomi torbalarının teması engellenir.
- Hastaya ostomi torbası bakımı hakkında bilgi verilir.

Enfeksiyondan Korunma-Tanım: Hastayı ileostomi ve kolostomi torbalarından kaynaklı oluşabilecek enfeksiyonlara karşı koruma, enfeksiyon yayılımını sınırlama.

Alan. Güvenlik Sınıf: Enfeksiyon Kontrolü **Kod:** 6550

- Ostomi çevresi deri bütünlüğü ve enfeksiyon varlığı açısından değerlendirilir.
- Stoma bakımı sırasında aseptik tekniklere uyulur.

Torba değişimi esnasında el hijyenine dikkat edilir.

Bağırsak Eliminasyonunda Bozulma Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Bağırsak Eliminasyonu (2) Önemli Derecede, Ostomi Öz Bakımı (4) Hafif Derecede, Beslenme Durumu: Gıda ve Sıvı Alımı (3) Orta Derecede

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Hastanın ileostomisine gelen var fakat kolostomisine herhangi bir geleni bulunmuyor. Hemşirelik girişimleri ile hastanın gastrointestinal fonksiyonları değerlendirildi. Stoma çevresi cilt bütünlüğü korunuyor.

Hemşirelik Tanısı 9: Cerrahi Girişime, dokunmaya hassasiyete bağlı **Akut Ağrı**

Alan 12. Konfor

Sınıf 1. Fiziksel konfor

Tanı Kodu 00132

Amaç: Hastanın konforunun artırılması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi. Hastanın sözel veya sözsüz ifade ile ağrısının geçtiğini belirtmesi

Hemşirelik Girişimleri (NIC): Ağrı Yönetimi, Analjezi Yönetimi

Ağrı Yönetimi-Tanım: Hastanın ağrısının azalması

- Cerrahi alandaki ağrı şiddeti değerlendirilir.
- Ağrının başlangıcı ve süresi takip edilir.
- Hastada ağrı değerlendirmesi ölçekler eşliğinde yapılır.
- Hastanın ağrısını azaltan faktörler ve ağrı ile baş etme yöntemleri değerlendirilir.
- Hastaya yatak istirahati önerilir.
- Ağrı gidermeye yönelik nonfarmakolojik teknikler hakkında hasta bilgilendirilir.

Analjezi Yönetimi-Tanım: Ağrıyı azaltılması ve yok edilmesi için farmakolojik ajanların kullanılması.

- Doktor istemine göre analjezikler uygulanır.
- İstemi yapılmış olan analjezik ilaç uygulama ilkelerine uygun şekilde uygulanır.
- İlacın ilk doz öncesinde ve uygulama sonrasında hastanın vital bulguları takip edilir.
- İlaç yan etkileri açısından hasta izlenir.

Hastaya sedasyon seviyesi değerlendirilmesi yapılmalıdır.

Akut Ağrı Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC)

Ağrı düzeyi(3), Ağrı yönetimi(5), Ağrı kontrolü(4), Rahatlık düzeyi(3)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Hasta analjezik uygulamalarından sonra ağrı düzeyinde belirgin azalma olduğunu sözel olarak ifade edildi. İnsizyon ve dren bölgeleri düzenli değerlendirildi, enfeksiyon bulgularında artış olmadığı saptandı.

Hemşirelik Tanısı 10: Uzun süreli yoğun bakım sürecine bağlı **Bilisel Süreçte Bozulma**

Alan .5 Algılama

Sınıf Biliş

Tanı Kodu 00131

Amaç: Hastanın kişi, yer ve zaman oryantasyonunun sağlanması, dikkatinin sürdürülebilmesi, bilişsel işlevlerde ilerleme gösterebilmesi

Hemşirelik Girişimleri (NIC) Bilişsel Uyarım, Yönelim Sağlama

Bilişsel Uyarım-Tanım: Hastanın düşünme, problem çözme gibi yeteneklerini arttırmaya yönelik girişimler.

- Hastaya günlük olarak adı, bulunduğu yer, gün ve saat hatırlatılır.
- Hasta ile kısa ve net cümlelerle konuşulur.
- Hastaya basit sorular sorarak yanıt vermeye teşvik edilir.
- Günlük rutinler hastaya sözlü olarak hatırlatılır.
- Hastaya uygulanan girişimler kısa ve öz şekilde açıklanır.

Yönelim Sağlama-Tanım: Hastaya kendisi ve çevresiyle ilgili farkındalığını arttırıcı girişimler.

- Hasta odasına girişlerde kişi kendini tanıtır.
- Odaya girişlerde tarih, saat belirtilir.
- Günlük bakım aktiviteleri anlatılır.
- Hastaya tanıdık gelecek nesneler ortamda bulundurulur.
- Hastaya adıyla hitap edilir.
- Hastaya sıklıkla yeniden yönelim sağlanır.
- Basit ve tekrar eden yönelim cümleler kullanır.

Bilişsel Süreçte Bozulma Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Yönelim Sağlama (3), Dikkat Süresinin Sürdürülmesi (3), Bilişsel İyileşme (4), Bilişsel Aktiviteye Katılım (3)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Hastanın 21 günlük yoğun bakım öyküsüne göre yapılan değerlendirmeye göre kişi, yer, zaman oryantasyonunda orta derece bozulma meydana geldiği görülmüştür. Dikkat süresinin de önemli derecede azaldığı gözlemlenmiştir.

Hemşirelik Tanısı 11: Ameliyat sonrası ağrı ve mobilite kısıtlılığına, R1 diyetine bağlı düşük enerji alımı bağlı **Düşme Riski**

Alan 11. Güvenlik

Sınıf Fiziksel Yaralanma

Tanı Kodu 00155

Amaç: Hastaya yönelik düşme riski oluşturabilecek çevresel önlemlerin alınması ve mobilizasyonun güvenli şekilde sağlanması.

Hemşirelik Girişimleri (NIC): Düşmeyi Önleme, Mobilitiyi Destekleme

Düşmeyi Önleme-Tanım: Hastanın düşme riskine yönelik riski azaltıcı çevresel önlemlerin alınması.

- Hastaya düşme riski ile ilgili bilgi verilir.
- Yatak korkulukları uygun biçimde kaldırılır.
- Yatak yüksekliği uygun seviyede tutulur.
- Hastanın kaygan olmayan terlik kullanması sağlanır.
- Hasta odası iyi biçimde aydınlatılır.
- Zil sisteminin çalışır durumda olup olmadığı kontrol edilir.
- Düşme riski uyarı etiketi kullanılır.

Mobilitiyi Destekleme-Tanım: Hastanın güvenli bir şekilde hareket etmesini sağlama.

- Mobilizasyon öncesinde hastanın ağrı düzeyi değerlendirilir.
- İlk mobilizasyon hemşire eşliğinde yapılır.
- Mobilizasyona kısa mesafe yürüyüşleriyle başlanır.
- Günlük olarak mobilizasyon hedefleri belirlenir.
- Mobilizasyon sonrasında hastanın vital bulguları değerlendirilir.

Düşme Riski Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Güvenli Mobilizasyon (4), Yardım İsteme Davranışı (4), Denge Durumu (3), Kas Gücü (3), Enerji Düzeyi (2)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Hastanın düşme riskine yönelik önlemler alınmıştır. Fakat risk devam ediyor.

Hemşirelik Tanısı 12: Yetersiz sıvı alımı, uzun süreli yoğun bakımda yatış, antibiyotik kullanımına bağlı **Oral Mukoz Membranda Bozulma Riski**

Alan 11. Güvenlik

Sınıf Fiziksel Yaralanma

Tanı Kodu 00045

Amaç: Hastada yetersiz sıvı alımına, uzun süreli yoğun bakım yatış öyküsüne bağlı olarak gelişebilecek oral mukoz membran bütünlüğünün bozulma riskini önlemek. Ağız mukozasını nemli, enfeksiyondan korunmuş şekilde tutmak.

Hemşirelik Girişimleri (NIC): Ağız Bakımı, Sıvı Dengesinin İzlenmesi**Ağız Bakımı-Tanım:** Oral mukoz membranın bütünlüğünün korunması.

- Ağız bakımının günlük olarak uygulanır.
- Dudaklar nemlendirici ile korunur.
- Yumuşak ağız çubuğu ile ağız bakımı sağlanır.
- Ağız içi kızarıklık açısından değerlendirilir.
- Bakım sonrasında hasta konforu değerlendirilir.

Sıvı Dengesinin İzlenmesi-Tanım: Yeterli hidrasyonun sağlanarak oral mukozanın nemli kalmasının sağlanması.

- Günlük olarak sıvı alım takibi yapılır.
- İv sıvı tedavisi izlenir.
- Ağız kuruluğu açısından hasta takip edilir.
- Nemli bir gazlı bez ile ağız bakımı sağlanır.
- Sıvı alımının sık aralıklarla alınması sağlanır.
- Dehidratasyon belirtileri izlenir.

Oral Mukoz Membranda Bozulma Riski Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Oral mukozanın nemliliği (4), Mukoz membran bütünlüğü (5), Ağız kuruluğu (3), Oral Ağrı (5), Oral hijyen durumu (4)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Uygulanan ağız bakımı ile oral mukozada herhangi bir enfeksiyon belirtisine rastlanmadı. Risk devam ettiğinden dolayı ağız bakımına devam ediliyor.**Hemşirelik Tanısı 13:** Abdominal cerrahiye, insizyon bölgesindeki enfeksiyona, uzun süreli yoğun bakımda yatışa bağlı **Termoregülasyon Bozukluğu Riski****Alan Güvenlik****Sınıf Termoregülasyon****Tanı Kodu 00006****Amaç:** Hastanın geçirmiş olduğu cerrahi alanda görülen enfeksiyon ve uzun süreli yoğun bakım öyküsüne bağlı gelişebilecek termoregülasyon bozukluğu riskine yönelik önlemlerin alınarak vücut sıcaklığının normal sınırlar içinde kalmasını sağlamak.**Hemşirelik Girişimleri (NIC):** Vücut Isısının Düzenlenmesi, Enfeksiyon Kontrolü**Vücut Isısının Düzenlenmesi-Tanım:** Vücut ısısının normal değer aralığında tutulması.

- Vücut sıcaklığı düzenli aralıklarla ölçülür.
- Hastada gelişebilecek hipotermi bulguları izlenir.
- Ortam ısısı uygun düzeyde tutulur.
- Gerekli durumlarda ısıtıcı battaniye kullanılır.
- Terleme gibi durumlarda cilt bakımı sağlanır.
- Isı değişiklikleri kayıt altına alınır.

Enfeksiyon Kontrolü-Tanım: Enfeksiyona bağlı olarak gelişebilecek komplikasyonların önlenmesi.

- İnsizyon hattı kızarıklık, kötü koku, akıntı açısından değerlendirilir.
- Pansuman esnasında aseptik tekniklere dikkat edilir.
- Hastaya el hijyeninin öneminden bahsedilir.
- Enfeksiyon belirti bulguları açısından hasta takip edilir.

Termoregülasyon Bozukluğu Riski Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Yapılan değerlendirmelerde hasta titreme şikayetinin azaldığını ifade etmiştir ve vücut sıcaklığı 36.8 olarak ölçülmüştür. Uygulanan girişimler sonucunda termoregülasyonun korunduğu ve enfeksiyona bağlı ısı artışıyla mücadelede olumlu yanıt alındığı gözlemlendi.

Hemşirelik Tanısı 14: Hastanın geçirdiği operasyonlara, kanser tanısına, stoma torbası varlığına bağlı **Anksiyete**

Alan 9. Baş etme/stres toleransı

Sınıf 2. Baş etme yanıtları

Tanı Kodu 00146

Amaç: Hastanın anksiyetesini azaltmak, fiziksel ve psikolojik rahatlamasını sağlamak, duygusal iyileşmeyi hızlandırmak.

Hemşirelik Girişimleri (NIC): Anksiyete Azaltma, Duygusal Destek

Anksiyete Azaltma- Tanım: Hastanın geçirdiği operasyonlara, kolostomi ve ileostomi varlığına bağlı yaşadığı endişenin en aza indirilmesi.

Alan. Davranış **Sınıf.** Başa Çıkma Yardımı **Kod:** 5820

- Hastanın hastalığına, geçirdiği operasyonlara karşı kendisini ifade etmesi için rahat bir ortam oluşturulur.
- Hastaya rahatlatıcı teknikler öğretilir.
- Hastanın anksiyete düzeyi değerlendirilir.

Duygusal Destek- Tanım: Hastanın duygusal ihtiyaçlarının karşılanması ve psikolojik olarak rahatlaması.

Alan. Davranış. **Sınıf.** Başa Çıkma **Kod:** 5270

- Hastanın duygularını açıkça ifade edebilmesi için ortam oluşturulur.

- Hastaya güven verici biçimde yaklaşılır.
- Kolostomisi ve hastalığı hakkında kendisini ifade edebilmesi için teşvik edilir.

Anksiyete Tanısı İçin Oluşturulan Hemşirelik Sonuçları (NOC): Endişe ve gerginlik düzeyi (2), Gevşeme yeteneği (3)

*1: Ciddi, 2: Önemli derecede, 3: Orta derecede, 4: Hafif derecede, 5: Sorun yok

Değerlendirme: Hastanın geçirmiş olduğu operasyonlar ve açılan ileostomi ve kolostomi ile yeni yaşam tarzı konusunda hasta endişeli düşüncelere sahipti. Hastaya kendisini rahat ifade edebilmesi için güven verici bir ortam sunularak kendisini ifade etmeye teşvik edilmiştir.

4. TARTIŞMA

Mide kanseri, gastrointestinal sistem kanserleri arasında önemli bir morbidite ve mortalite nedeni olup, tanı anında sıklıkla ileri evrede saptanabilmektedir. Metastatik mide kanseri, hastalığın sistemik yayılım göstermesi nedeniyle tedavi ve bakım sürecinde multidisipliner ve bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu olguda, metastatik mide kanseri tanısı alan ve cerrahi girişim sonrası izlenen 57 yaşında bir kadın hasta ele alınmıştır.

Hastada uzun süredir devam eden epigastrik ağrı, kilo kaybı ve iştahsızlık yakınmaları sonrası yapılan endoskopik ve radyolojik incelemeler ile mide kanseri tanısı konulmuş, yapılan evreleme sonucunda metastatik hastalık saptanmıştır. Metastatik mide kanserinde cerrahinin yeri sınırlı olmakla birlikte, bu olguda gelişen komplikasyonlar ve semptomların kontrol altına alınması amacıyla palyatif cerrahi girişim uygulanmıştır. Cerrahi yaklaşımın temel amacı yaşam süresini uzatmaktan ziyade hastanın yaşam kalitesini artırmak ve komplikasyonları azaltmaktır.

Postoperatif dönemde hasta, yaşamsal bulgular, hemodinamik stabilite, ağrı kontrolü ve komplikasyonlar açısından yakından izlenmiştir. Özellikle enfeksiyon riski, beslenme yetersizliği, sıvı-elektrolit dengesizlikleri ve solunum problemleri metastatik mide kanseri olan hastalarda sık karşılaşılan sorunlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle hastanın fizyolojik değerlendirmesi; vital bulgular, laboratuvar değerleri, idrar çıkışı ve gastrointestinal fonksiyonları kapsayacak şekilde yapılmıştır.

Metastatik mide kanseri olan hastalarda ek kronik hastalıkların varlığı, postoperatif süreç ve genel Metastatik mide kanseri, tanı anında sıklıkla ileri evrede saptanan ve tedavi sürecinde çok boyutlu bakım gerektiren bir hastalıktır. Bu olguda metastatik mide kanseri tanısı almış, cerrahi girişim uygulanan yaşlı bir erkek hasta ele alınmıştır. Metastatik hastalık varlığında cerrahi tedavinin amacı çoğunlukla küratif olmaktan ziyade semptom kontrolü ve yaşam kalitesinin artırılmasıdır. Bu nedenle postoperatif dönemde hemşirelik bakımının planlanması, NOC

(Nursing Outcomes Classification) ve NIC (Nursing Interventions Classification) doğrultusunda yapılandırılmıştır.

5. SONUÇ

Bu olgu sunumunda, metastatik mide kanseri tanılı bir hastaya uygulanan hemşirelik bakımı NANDA tanıları ve NIC girişimleri doğrultusunda ele alınmıştır. Sistemik ve bireye özgü planlanan hemşirelik girişimlerinin; semptomların kontrol altına alınmasında, komplikasyon risklerinin azaltılmasında ve hastanın yaşam kalitesinin desteklenmesinde etkili olduğu görülmüştür. Metastatik mide kanseri gibi kompleks klinik durumlarda, NANDA ve NIC temelli hemşirelik yaklaşımının bakımın standardizasyonu ve etkinliğinin artırılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Bando, E., Yonemura, Y., Takeshita, Y., Taniguchi, K., Yasui, T., Yoshimitsu, Y., et al. (1999). Intraoperative lavage for cytological examination in 1,297 patients with gastric carcinoma. *American Journal of Surgery*, 178, 256–262
2. Bulechek GM, Butcher HK, Dochterman JMMC, Wagner C. Nursing Interventions Classification (NIC): Elsevier Health Sciences; 2013.
3. Ceylan, C. (2022). Mide Kanseri Komplikasyonları. *Türkiye Klinikleri General Surgery-Special Topics*, 15(1), 59-63.
4. Ikeguchi, M., Oka, A., Tsujitani, S., Maeta, M., & Kaibara, N. (1994). Relationship between area of serosal invasion and intraperitoneal free cancer cells in patients with gastric cancer. *Anticancer Research*, 14, 2131–2134.
5. Lunney, M. (2006). Helping nurses use NANDA, NOC, and NIC: Novice to expert. *Nurse educator*, 31(1), 40-46.
6. Smyth, E. C., Nilsson, M., Grabsch, H. I., van Grieken, N. C. T., & Lordick, F. (2020). Gastric cancer. *The Lancet*, 396(10251), 635–648. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31288-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31288-5) World Health Organization. (2025). *Cancer*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cancer>

**THE IMPACT OF THE 6 FEBRUARY 2023 EARTHQUAKES ON ACADEMIC
PRODUCTIVITY IN THE FIELD OF AGRICULTURAL SCIENCES****6 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİNİN TARIM BİLİMLERİ ALANINDA AKADEMİK
ÜRETKENLİĞE ETKİLERİ****Berrin GEL¹, Mehmet AYDOĞAN², Orhan Gündüz³****¹Ziraat Mühendisi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Tarım Ekonomisi, 0009-0002-3685-0069****²Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Tarım Ekonomisi, 0000-0001-8427-5412****³ Prof. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Tarım Ekonomisi, 0000-0002-2357-0802****Özet**

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve geniş bir coğrafyayı etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremler, fiziksel altyapıda yarattığı büyük yıkımın yanı sıra yükseköğretim sistemini ve akademik üretim süreçlerini de derinden etkilemiştir. Özellikle laboratuvar altyapısına, hassas cihazlara ve uzun vadeli tarla denemelerine bağımlı olan tarım bilimleri, afetlerin yıkıcı etkilerine karşı en kırılgan disiplinlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı; depremden doğrudan etkilenen Kahramanmaraş Sütçü İmam, Hatay Mustafa Kemal, Adıyaman ve Malatya Turgut Özal Üniversitelerinin tarım bilimleri alanındaki akademik üretkenlik performanslarını ve kurumsal toparlanma süreçlerini incelemektir. Araştırmada, InCites-WoS, YÖK Atlas ve URAP veri tabanlarından elde edilen nicel veriler kullanılarak, deprem öncesi ve deprem sonrası dönemler (2021-2025) karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmada öğrenci hareketliliği, bilimsel yayın sayısı, yayın niteliği, atıf performansı ve akademik sıralama puanları temel göstergeler olarak ele alınmıştır.

Araştırma bulguları, depremin üniversiteler üzerinde homojen bir etki yaratmadığını, aksine kurumsal bazda asimetrik sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Öğrenci demografisinde, barınma sorunu ve güvenlik endişelerinin tetiklediği zorunlu bir eğitim göçü nedeniyle Hatay Mustafa Kemal ve Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitelerinde ciddi öğrenci kayıpları yaşanırken, Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nde öğrenci sayısında artış eğilimi tespit edilmiştir. Akademik yayın performansında ise 2023 yılında, "akut bir şok" ve belirgin bir düşüş gözlenmiştir. Ancak 2024 ve 2025 yıllarında yayın sayılarında gözlenen hızlı artış, bölge üniversitelerinin güçlü bir toparlanma refleksine sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Atıf sayıları ve H-endeksinde depremden önce başlayan düşüş eğilimi, akademik üretkenliğin yapısal kısıtlar nedeniyle zayıfladığını ve depremin bu eğilimi güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. URAP göstergeleri ise afetin kurumsal rekabet gücü üzerinde gecikmeli fakat belirgin bir etki yarattığını göstermektedir.

Sonuç olarak çalışma, bölgedeki tarım bilimleri ekosisteminin fiziksel yıkıma rağmen entelektüel üretim kapasitesini koruyarak direnç gösterdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler ışığında, akademik toparlanmanın sürdürülebilirliği için kapsamlı akademik rehabilitasyon programlarının uygulanması ve araştırmacılara yönelik esnek performans kriterlerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: 6 Şubat Depremi, tarım bilimleri, akademik üretkenlik, kurumsal direnç

Abstract

The earthquakes centred in Kahramanmaraş that occurred on 6 February 2023 and affected a wide geographical area have profoundly impacted the higher education system and academic production processes, in addition to causing significant physical infrastructure damage. Agricultural sciences, which are contingent on laboratory infrastructure, sensitive equipment, and long-term field trials, are a salient example of the most vulnerable disciplines to the destructive effects of disasters. The primary objective of this study is to examine the academic productivity performance and institutional recovery processes in the field of agricultural sciences at Kahramanmaraş Sütçü İmam, Hatay Mustafa Kemal, Adıyaman and Malatya Turgut Özal Universities, which were directly affected by the earthquake. The present study utilised quantitative data obtained from the InCites-WoS, YÖK Atlas and URAP databases for the purpose of comparative analysis of the pre-earthquake and post-earthquake periods (2021-2025). Key indicators in the study encompassed student mobility, the number of scientific publications, the quality of these publications, citation performance, and academic ranking scores.

The research findings indicate that the earthquake did not have a homogeneous effect on universities; rather, it produced asymmetric results at the institutional level. With respect to student demographics, Hatay Mustafa Kemal University and Kahramanmaraş Sütçü İmam University both experienced significant student losses, precipitated by forced educational migration due to housing problems and security concerns. Conversely, Malatya Turgut Özal University witnessed an increase in student numbers. With regard to the performance of academic publications, an 'acute shock' and a marked decline were observed in 2023. However, the substantial surge in publication numbers witnessed in 2024 and 2025 serves as a testament to the resilience and agility exhibited by universities in the region, demonstrating their capacity for swift recovery and adaptation in the face of adversity. The downward trend in citation counts and H-index, which began prior to the earthquake, suggests that academic productivity was weakened by structural constraints, a trend that was reinforced by the earthquake. URAP indicators suggest that the disaster had a delayed yet significant impact on institutional competitiveness.

In conclusion, the study reveals that the agricultural sciences ecosystem in the region demonstrated resilience by maintaining its intellectual production capacity despite physical destruction. In light of the obtained data, it is recommended that comprehensive academic rehabilitation programmes be implemented, alongside flexible performance criteria for researchers, to ensure the sustainability of academic recovery.

Keywords: 6 February Earthquake, agricultural sciences, academic productivity, institutional resilience

AUTOANTIBODY FINDINGS in ANKYLOSING SPONDYLITIS: INCREASED ANTINUCLEAR ANTIBODY LEVELS COMPARED TO HEALTHY INDIVIDUALS**ANKİLOZAN SPONDİLİTTE OTOANTİKOR BULGULARI: SAĞLIKLI BİREYLERE KIYASLA ARTMIŞ ANTİNÜKLEER ANTİKOR DÜZEYLERİ****Faruk DİŞLİ¹, Sedat YILDIZ²****¹Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Fakültesi, Temel Tıp-Fizyoloji, 0000-0002-0531-2746****²Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi, Temel Tıp-Fizyoloji, 0000-0002-7872-790X****Özet**

Ankilozan spondilit (AS), omurga ve sakroiliyak eklemleri etkileyen kronik inflamatuvar bir hastalıktır ve bağışıklık sistemindeki düzensiz aktivasyon hastalığın önemli bir bileşenidir. AS’de görülen bu immunolojik aktivasyon, bazı otoantikorların da ortaya çıkabileceğini düşündürmektedir. Bu otoantikorlardan biri olan antinükleer antikorlar (ANA) genellikle otoimmün hastalıklarla ilişkilidir, ancak kronik inflamasyonun eşlik ettiği bazı durumlarda da pozitiflik gösterebilmektedir. Bu çalışmada, AS’deki inflamatuvar yanıtın otoantikor üretimiyle ilişkili olup olmadığını değerlendirmek ve AS’li hastalarda ANA düzeylerinin sağlıklı bireylerle karşılaştırıldığında farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla ANA pozitifliği incelenmiştir.

Araştırma öncesi Bingöl Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan etik onay alınmıştır (10/15). Çalışma retrospektif olarak yürütülmüş ve analizlerde katılımcılara ait arşiv serum örnekleri kullanılmıştır. Çalışmaya, kendi beyanına göre klinik tanı almış 14 ankilozan spondilitli bireyin (5 erkek, 9 kadın) serum örnekleri ile herhangi bir kronik hastalık öyküsü bulunmayan 14 sağlıklı bireyin (5 erkek, 9 kadın) serum örnekleri dahil edilmiştir. Antinükleer antikor düzeyleri anti-dsDNA, anti-ENA (Ekstrakte Edilebilir Nükleer Antijenler) ve anti-HEp-2 nükleus yöntemleriyle değerlendirilmiş; sonuçlar OD/Cut-off formülü kullanılarak indekse dönüştürülmüştür. İndeks değeri 1 ve üzeri olanlar pozitif, 1’in altında olanlar negatif olarak kabul edilmiştir.

Sağlıklı bireyler ile AS grubunun yaş ortalamaları sırasıyla $40,6 \pm 5,5$ ve $42,8 \pm 5,6$ olup iki grup arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($p = 0,194$). Benzer şekilde BMI değerleri de sağlıklı grupta $26,7 \pm 5,2$, AS grubunda $27,2 \pm 4,4$ olup anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($p = 0,541$). Anti-dsDNA pozitifliği sağlıklı bireylerde 2/14 (%14,3) iken AS grubunda 9/14 (%64,3) olarak belirlenmiş ve AS grubunda anlamlı derecede yüksek bulunmuştur ($p = 0,001$). Anti-ENA pozitifliği sağlıklılarda 2/14 (%14,3), AS grubunda 6/14 (%42,9) olup AS grubunda anlamlı artış göstermiştir ($p < 0,001$). HEp-2 nükleus pozitifliği ise sağlıklı bireylerde 3/14 (%21,4), AS grubunda 5/14 (%35,7) olarak saptanmış ve iki grup arasında anlamlı fark izlenmemiştir ($p = 0,511$).

Anti-dsDNA ve anti-ENA pozitiflik oranlarının AS grubunda sağlıklı bireylere kıyasla daha yüksek bulunması, ankilozan spondilitli hastalarda belirli antinükleer antikor alt tiplerinin artabileceğini düşündürmektedir. Buna karşın HEp-2 nükleus pozitifliğinin benzer olması, tüm ANA alt tiplerinin aynı şekilde etkilenmediğini göstermektedir. Bu bulgular, AS’de bağışıklık sisteminin kronik inflamatuvar süreçlerine eşlik eden belirli otoantikor artışlarının görülebileceğini ortaya koymakta ve otoantikor düzeylerinin hastalığın immünolojik yönünü

değerlendirmede potansiyel bir biyobelirteç olabileceğine işaret etmektedir. Ancak bu sonuçların desteklenmesi için daha geniş örneklemli ve ileri çalışmalar gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Ankilozan spondilit, antinükleer antikor, anti-dsDNA, anti-ENA, otoimmünite

Abstract

Ankylosing spondylitis (AS) is a chronic inflammatory disease affecting the spine and sacroiliac joints, and dysregulated immune activation represents an important component of its pathophysiology. This immunological activation observed in AS suggests that certain autoantibodies may also emerge during the disease process. Among these autoantibodies, antinuclear antibodies (ANA) are typically associated with autoimmune disorders; however, they may also show positivity in conditions accompanied by chronic inflammation. In this study, ANA positivity was investigated to determine whether the inflammatory processes in AS are associated with autoantibody production and whether ANA levels differ between patients with AS and healthy individuals.

Prior to the study, ethical approval was obtained from the Bingöl University Rectorate Health Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee (10/15). The study was conducted retrospectively, and archived serum samples from participants were used for analysis. Serum samples from 14 individuals with self-reported, clinically diagnosed ankylosing spondylitis (5 males, 9 females) and 14 healthy individuals without any history of chronic disease (5 males, 9 females) were included. Antinuclear antibody levels were assessed using anti-dsDNA, anti-ENA (Extractable Nuclear Antigens), and anti-HEp-2 nucleus methods. Results were converted into an index using the OD/Cut-off formula, and values ≥ 1 were considered positive, whereas values < 1 were considered negative.

The mean ages of the healthy group and AS group were 40.6 ± 5.5 and 42.8 ± 5.6 , respectively, with no significant difference between them ($p = 0.194$). Similarly, BMI values did not differ significantly between groups (healthy: 26.7 ± 5.2 ; AS: 27.2 ± 4.4 ; $p = 0.541$). Anti-dsDNA positivity was observed in 2/14 (14.3%) of healthy individuals and 9/14 (64.3%) of AS patients, showing a significantly higher rate in the AS group ($p = 0.001$). Anti-ENA positivity was also higher in the AS group (6/14; 42.9%) compared to healthy controls (2/14; 14.3%) ($p < 0.001$). HEp-2 nucleus positivity, however, showed no significant difference between groups (healthy: 3/14; 21.4%, AS: 5/14; 35.7%; $p = 0.511$).

The higher rates of anti-dsDNA and anti-ENA positivity in the AS group compared to healthy individuals suggest that certain antinuclear antibody subtypes may be elevated in patients with ankylosing spondylitis. Conversely, the similar HEp-2 nucleus positivity rates indicate that not all ANA subtypes are affected to the same degree. These findings suggest that specific autoantibody increases may accompany the chronic inflammatory processes in AS, and that autoantibody levels may serve as potential biomarkers reflecting the immunological dimension of the disease. However, larger and prospective studies are needed to confirm these results..

Keywords: Ankylosing spondylitis, antinuclear antibody, anti-dsDNA, anti-ENA, autoimmunity

1. GİRİŞ

Ankilozan spondilit (AS), başlıca omurga ve sakroiliyak eklemleri etkileyen, kronik inflamatuvar bir spondiloartrit türüdür (1). Hastalığın gelişiminde genetik yatkınlık (özellikle

HLA-B27), çevresel etkenler ve bağışıklık sistemindeki düzensiz yanıt önemli rol oynar (2). AS'deki temel patolojik süreç, tendon ve bağların kemiğe tutunduğu bölgeler olan entezislerde ortaya çıkan inflamasyondur. Bu bölgelerde bağışıklık hücrelerinin birikmesi ve inflamatuvar yanıtın artması, zaman içinde ağrı, tutukluk ve yapısal değişikliklere yol açar. Böylece AS, yalnızca mekanik stresle ilişkili bir durum olmaktan çıkarak, belirgin bir immünolojik bileşeni bulunan sistemik bir hastalık niteliği kazanır (3,4).

Antinükleer antikorlar (ANA), hücre çekirdeğinde bulunan DNA, histonlar ve çeşitli nükleer proteinler gibi hücre içi yapılara karşı gelişen otoantikor gruplarını ifade eder (5). ANA pozitifliği özellikle sistemik lupus eritematozus (SLE) başta olmak üzere, sistemik skleroz ve Sjögren sendromu gibi bağ dokusu hastalıklarında oldukça yüksek oranda görülür ve bu hastalıkların tanısında temel bir biyobelirteç olarak kullanılır (6,7). ANA'nın varlığı çoğunlukla sistemik otoimmün hastalıklarla ilişkilendirilse de, bu antikorların fizyopatolojik etkisi yalnızca tanınan bir belirteç olmaktan öteye geçebilir. Hücre hasar veya inflamasyonun arttığı durumlarda nükleer antijenlerin immün sistem tarafından tanınması kolaylaşabilir; buna bağlı olarak gelişen otoantikorlar immün kompleks oluşumunu, devamında ise inflamatuvar süreçlerin ve doku hasarının tetiklenmesini beraberinde getirebilir (8). Bu nedenle ANA alt tiplerinin değerlendirilmesi, yalnızca otoimmün hastalıkları değil, immün aktivitenin arttığı diğer klinik durumları anlamada da değerli bilgiler sunabilir

Ankilozan spondilit, geleneksel olarak seronegatif bir spondiloartrit olarak tanımlansa da, hastalığa eşlik eden kronik inflamasyonun bağışıklık sisteminde geniş tabanlı bir aktivasyonu tetikleyebileceği düşünülmektedir (9). Süregelen inflamatuvar süreçler sırasında nükleer antijenlerin açığa çıkması ve immün sistem tarafından tanınmasının kolaylaşması, bazı ANA alt tiplerinin üretimini teorik olarak mümkün kılmaktadır (10). Dolayısıyla AS'de görülen immünolojik aktivasyon ile otoantikor yanıtı arasında bir ilişki bulunması muhtemeldir. Bu bağlamda çalışmamızın amacı, ankilozan spondilitli bireylerde anti-dsDNA, anti-ENA ve HEp-2 nükleus temelli ANA düzeylerini değerlendirerek bu otoantikorları sağlıklı bireylerle karşılaştırmaktır.

2. YÖNTEM

Grupların oluşturulması

Bu çalışma retrospektif bir tasarımla yürütüldü ve uygulamaya başlamadan önce Bingöl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan onay alındı (28.20.2025, 10/15). Analize, ankilozan spondilit tanısı bulunan 14 bireyin (5 erkek, 9 kadın) yanı sıra yaş ve cinsiyet açısından benzer özellikler gösteren 14 sağlıklı bireyin (5 erkek, 9 kadın) serum örnekleri dahil edildi. AS grubundaki katılımcıların tanıları, kendi beyan ettikleri ve klinik kayıtlarıyla doğrulanmış mevcut tıbbi durumlarına dayanmaktaydı. Kontrol grubuna ise herhangi bir kronik hastalığı veya bilinen otoimmün rahatsızlığı bulunmadığını ifade eden bireyler alındı.

ANA Analiz Süreci

Serumlarda ANA düzeyleri, çalışma grubumuz tarafından daha önce geliştirilen ve validasyonu yapılmış anti-dsDNA, anti-ENA ve intakt HEp-2 nükleus temelli ELISA testleriyle değerlendirildi (11). dsDNA ölçümlerinde antijen olarak calf thymus DNA'sı, ENA panelinde ise Sm, nRNP, La/SS-B ve Jo-1 antijenlerinin oluşturduğu karışım kullanıldı. ELISA prosedürü kapsamında serumlar 1/100 oranında seyreltilerek negatif ve pozitif kontrollerle birlikte mikropłaka kuyucuklarına aktarıldı. Ardından biyotin işaretli anti-human IgG ve streptavidin-

peroksidaz eklenerek reaksiyon zinciri ilerletildi. Her aşama arasında plakalar %0.05 Tween içeren yıkama solüsyonu ile üç kez temizlendi. Son basamakta tetrametilbenzidin (TMB) substratı eklenerek renk gelişimi sağlandı ve reaksiyon %11'lik H₂SO₄ ile sonlandırıldı. Optik yoğunluk ölçümleri spektrofotometrede 450 nm dalga boyunda yapıldı.

ANA Değerlerinin Yorumlanması

Test sonuçlarının değerlendirilmesinde kullanılan eşik değer (cut-off) aşağıdaki biçimde hesaplandı:

$$\text{Cut-off} = \text{Negatif kontrol OD} \times 1,5$$

Örneklerin optik yoğunlukları bu cut-off değerine bölünerek antikor indeksi (Ab index) oluşturuldu:

$$\text{Ab index} = \text{Örnek OD} / \text{Cut-off OD}$$

Buna göre Ab indeksi 1.0'ın altında olan örnekler ANA IgG negatif, 1.0'ın üzerinde olanlar ise ANA IgG pozitif kabul edildi. Test serilerinin geçerliliği için pozitif kontrol değerinin Ab indeksinin >1.1, negatif kontrolün ise <0.9 olması gereklilik olarak tanımlandı.

İstatistiksel Analiz

Gruplar arasındaki karşılaştırmalar, parametrik olmayan dağılım varsayımlarına uygun olarak Mann–Whitney U testi ile yapıldı. $p < 0,05$ değeri istatistiksel anlamlılık sınırı olarak kabul edildi.

3. BULGULAR

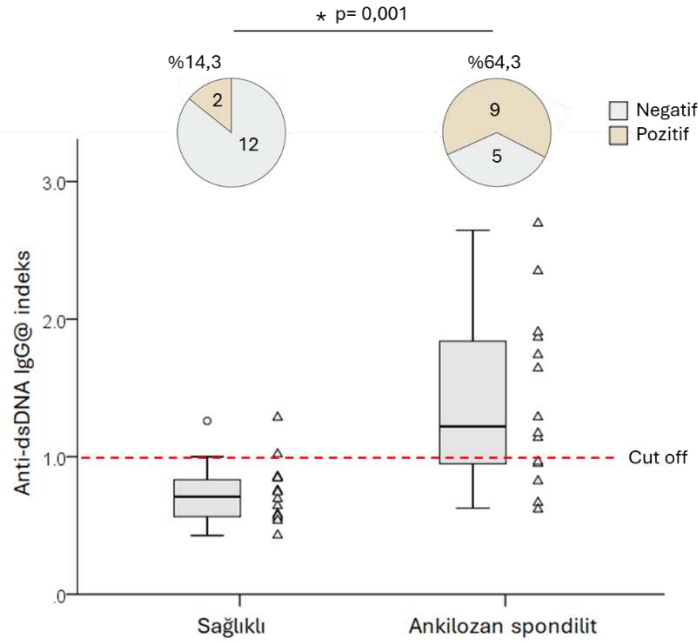
Sağlıklı ve hipertansiyonlu bireylerin yaş ve BMI dağılımlarının benzer olduğu belirlendi. ($p > .05$) (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların demografik bilgileri

	Sağlıklı (n=14)	AS (n=14)	p
Yaş	40,6 ± 5,5	42,8 ± 5,6	0,194
BKİ	26,7 ± 5,2	27,2 ± 4,4	0,541

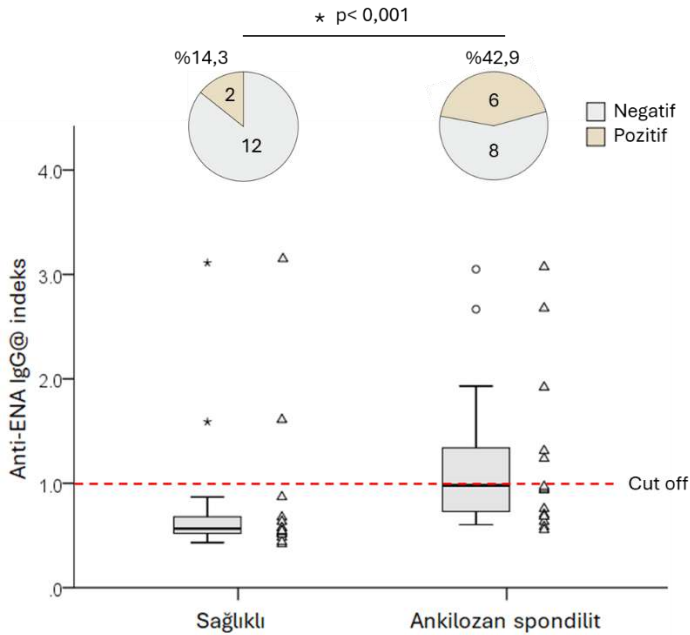
ANA düzeylerinin değerlendirilmesi

Anti-dsDNA pozitifliği sağlıklı bireylerde %14,3 (2/14) oranında saptanırken, AS grubunda bu oran %64,3 (9/14) olarak belirlenmiştir (şekil 1). Anti-dsDNA pozitifliği AS grubunda sağlıklı bireylere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur ($p = 0,001$).

Şekil 1. Sağlıklı bireyler ile ankilozan spondilit hastalarında anti-dsDNA IgG indeks değerlerinin karşılaştırılması. Bireysel ölçümler üçgen sembollerle gösterilmiştir. Kırmızı kesikli çizgi, anti-dsDNA IgG için pozitiflik cut-off değerini (≥ 1.0) temsil etmektedir. Üstteki dairesel grafikler, her grupta pozitif (bej) ve negatif (gri) olgu sayılarının dağılımını göstermektedir.

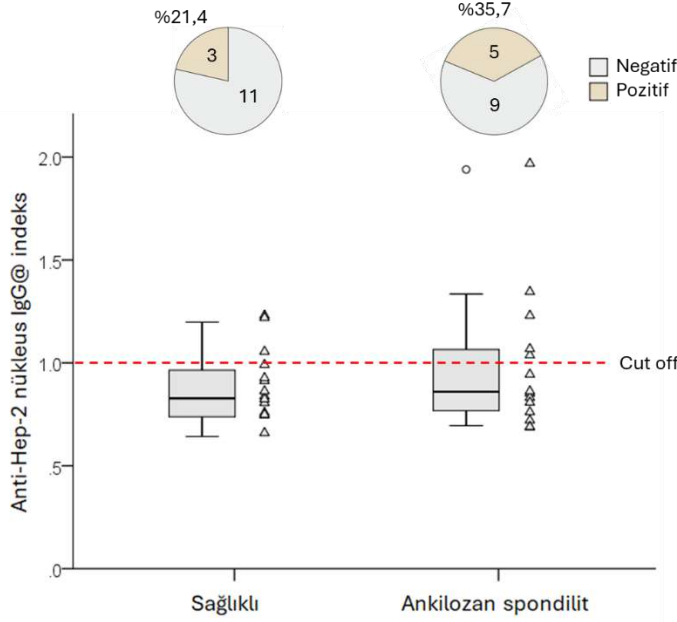
Anti-ENA pozitifliği sağlıklı grupta %14,3 (2/14) olarak saptanırken, AS grubunda %42,9 (6/14) oranında belirlenmiştir (şekil 2). Anti-ENA pozitifliğinin AS grubunda anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür ($p < 0,001$).

Şekil 2. Sağlıklı bireyler ile ankilozan spondilit hastalarında anti-ENA IgG indeks değerlerinin karşılaştırılması. Bireysel ölçümler sembollerle gösterilmektedir. Kırmızı kesikli çizgi, anti-

ENA IgG için pozitiflik cut-off değerini (≥ 1.0) temsil etmektedir. Üstte yer alan dairesel grafikler, her grupta pozitif (bej) ve negatif (gri) olguların dağılımını göstermektedir.

HEp-2 nükleus pozitifliği sağlıklı bireylerde %21,4 (3/14) AS grubunda ise %35,7 (5/14) olarak bulunmuştur (şekil 3). HEp-2 nükleus pozitifliği açısından iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p = 0,511$).

Şekil 3. Sağlıklı bireyler ile ankilozan spondilit hastalarında anti-HEp-2 nükleus IgG indeks değerlerinin karşılaştırılması. Bireysel ölçümler sembollerle sunulmuştur. Kırmızı kesikli çizgi, anti-HEp-2 nükleus IgG için pozitiflik cut-off değerini (≥ 1.0) göstermektedir. Üstte yer alan dairesel grafikler, her gruptaki pozitif (bej) ve negatif (gri) olgu sayılarının dağılımını ifade etmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışmamızda AS grubunda ANA indeksinin daha yüksek bulunması, hastalığın primer patogenezinin bağımsız olarak gelişebilen sekonder immün yanıtlarla ilişkili olabilir. Kronik ve persistan inflamasyonun, sitokin aracılı bağışıklık aktivasyonunu artırarak poliklonal B hücre aktivasyonuna yol açtığı ve bu sürecin otoantikor üretimini kolaylaştırabildiği bilinmektedir (12,13). AS'te inflamatuvar süreçlere bağlı olarak artan hücresel yıkım, apoptoz ve nükleer antijen maruziyeti, immün sistemin kendi nükleer bileşenlerine karşı toleransın kısmen bozulmasına neden olabilir (14,15). Bu durum, klinik olarak sistemik lupus eritematozus gibi bağ dokusu hastalıklarına özgü bir otoimmünite gelişmeden, non-spesifik ANA yanıtlarının ortaya çıkmasını açıklayabilir. Ankilozan spondilitin temel olarak kronik sistemik inflamasyonla seyreden bir hastalık olması göz önünde bulundurulduğunda, çalışmamızda saptanan daha yüksek ANA indekslerinin bu inflamatuvar zeminle ilişkili olabileceği düşünülmektedir (16). Ancak çalışmanın retrospektif tasarımı nedeniyle, bu hastalarda uzun dönem izlemde klinik olarak anlamlı bir otoimmünitenin gelişip gelişmediği değerlendirilememiştir.

Ayrıca, biyolojik ajanlar başta olmak üzere anti-TNF ve diğer immünomodülatör tedavilerin otoantikor üretimini artırabildiği bilinmektedir (17). Literatürde, bu tedaviler sırasında ANA ve hatta anti-dsDNA pozitifliğinin gelişebildiği, ancak çoğu zaman klinik olarak anlamlı bir

otoimmün tabloya eşlik etmediği bildirilmiştir (17-19). Her ne kadar literatürde bu ilişki tanımlanmış olsa da, çalışmamızda hastaların tedavi öyküsüne ilişkin veri bulunmaması nedeniyle, ANA düzeyleri ile kullanılan tedaviler arasındaki olası ilişki kurulamamıştır.

Son olarak, ANA değerlendirmesinde altın standart yöntem olan indirekt immünfloresan (IFA) ile doğrulama yapılamamış olmakla birlikte, çalışmamızda kullanılan ELISA temelli testlerin tanısal yöntemlerle valide edilmiş olması (11), elde edilen bulguların immün aktiviteye ilişkin önemli biyolojik ipuçları sunduğunu düşündürmektedir.

Sonuç olarak AS hastalarında gözlenen ANA yüksekliğinin, primer bir bağ dokusu hastalığından ziyade, kronik inflamasyon ve tedaviye bağlı sekonder bir immün fenomen olarak değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir; bu bulguların klinik öneminin daha iyi anlaşılabilmesi için, prospektif tasarıma sahip, uzun dönem izlem ve standart tanısal yöntemleri içeren çalışmaların yapılması önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

- 1- Ebrahimiadib, N., Berijani, S., Ghahari, M., & Pahlaviani, F. G. (2021). Ankylosing spondylitis. *Journal of ophthalmic & vision research*, 16(3), 462.
- 2- Braun, J., & Sieper, J. (2007). Ankylosing spondylitis. *The Lancet*, 369(9570), 1379-1390.
- 3- Vanaki, N., Aslani, S., Jamshidi, A., & Mahmoudi, M. (2018). Role of innate immune system in the pathogenesis of ankylosing spondylitis. *Biomedicine & Pharmacotherapy*, 105, 130-143.
- 4- Pedersen, S. J., & Maksymowych, W. P. (2019). The pathogenesis of ankylosing spondylitis: an update. *Current rheumatology reports*, 21(10), 58.
- 5- Irure-Ventura, J., & López-Hoyos, M. (2022). The past, present, and future in antinuclear antibodies (ANA). *Diagnostics*, 12(3), 647.
- 6- Frodlund, M., Dahlström, Ö., Kastbom, A., Skogh, T., & Sjöwall, C. (2013). Associations between antinuclear antibody staining patterns and clinical features of systemic lupus erythematosus: analysis of a regional Swedish register. *BMJ open*, 3(10), e003608.
- 7- Shao, H., Wu, Y., Tao, X., Liu, Q., Ran, C., Jin, L., & Tao, J. (2024). The titers of antinuclear antibodies are associated with the degree of inflammation and organ damage in Primary Sjögren's Syndrome. *Clinical and Experimental Medicine*, 24(1), 96.
- 8- Pisetsky, D. S., & Lipsky, P. E. (2020). New insights into the role of antinuclear antibodies in systemic lupus erythematosus. *Nature Reviews Rheumatology*, 16(10), 565-579.
- 9-Simone, D., Al Mossawi, M. H., & Bowness, P. (2018). Progress in our understanding of the pathogenesis of ankylosing spondylitis. *Rheumatology*, 57(suppl_6), vi4-vi9.
- 10- Ramírez-Sandoval, R., Sánchez-Rodríguez, S. H., Herrera-van Oostdam, D., Avalos-Díaz, E., & Herrera-Esparza, R. (2003). Antinuclear antibodies recognize cellular autoantigens driven by apoptosis. *Joint Bone Spine*, 70(3), 187-194.
- 11- Dişli, F., & Yıldız, S. (2025). Prevalence of anti-nuclear antibodies in COVID-19 patients: a remarkable 2.5-fold rise compared to healthy controls. *Irish Journal of Medical Science (1971-)*, 194(2), 717-724.
- 12- Nagy, G., Clark, J. M., Buzás, E. I., Gorman, C. L., & Cope, A. P. (2007). Nitric oxide, chronic inflammation and autoimmunity. *Immunology letters*, 111(1), 1-5.

- 13- Muñoz, L. E., Janko, C., Schulze, C., Schorn, C., Sarter, K., Schett, G., & Herrmann, M. (2010). Autoimmunity and chronic inflammation—two clearance-related steps in the etiopathogenesis of SLE. *Autoimmunity reviews*, 10(1), 38-42.
- 14- Tan, M., Zhang, Q. B., Liu, T. H., Yang, Y. Y., Zheng, J. X., Zhou, W. J., ... & Qing, Y. F. (2020). Autophagy dysfunction may be involved in the pathogenesis of ankylosing spondylitis. *Experimental and therapeutic medicine*, 20(4), 3578-3586.
- 15- Haanen, C., & Vermes, I. (1995). Apoptosis and inflammation. *Mediators of inflammation*, 4(1), 5-15.
- 16- Tam, L. S., Gu, J., & Yu, D. (2010). Pathogenesis of ankylosing spondylitis. *Nature Reviews Rheumatology*, 6(7), 399-405.
- 17- Atzeni, F., & Sarzi-Puttini, P. (2008). Autoantibody production in patients treated with anti-TNF- α . *Expert Review of Clinical Immunology*, 4(2), 275-280.
- 18- Williams, E. L., Gadola, S., & Edwards, C. J. (2009). Anti-TNF-induced lupus. *Rheumatology*, 48(7), 716-720.
- 19- Atzeni, F., Talotta, R., Salaffi, F., Cassinotti, A., Varisco, V., Battellino, M., ... & Sarzi-Puttini, P. (2013). Immunogenicity and autoimmunity during anti-TNF therapy. *Autoimmunity reviews*, 12(7), 703-708.

**SOLUTION TO ECONOMIC POWER DISPATCH PROBLEM VIA STARFISH
OPTIMIZATION ALGORITHM**
**EKONOMİK GÜÇ DAĞITIM PROBLEMİNİN DENİZYILDIZI OPTİMİZASYONU
ALGORİTMASI İLE ÇÖZÜMÜ**

Emre FİDAN¹, Burak URAZEL²

**¹Yüksek Lisans Öğr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Elektrik Elektronik
Mühendisliği, 0009-0007-8281-9771**

**²Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Elektrik Elektronik Mühendisliği,
0000-0002-3221-9854**

Özet

Günümüzde hızla yükselen nüfusla beraber günlük hayatın hemen her alanında teknoloji kullanımının yaygınlaşması, giderek artan bir enerji talebini doğurmuştur. Enerji kaynaklarına ulaşımın sınırlı olması ve yüksek maliyetler göz önünde bulundurulduğunda, elektrik üretim santrallerinin koordinasyonu ve düşük maliyetle enerji arzı çözüm bekleyen bir problem haline gelmiştir. Literatürde bu problem Ekonomik Güç Dağıtım Problemi (EGDP) olarak ele alınmaktadır. EGDP, çeşitli elektriksel işletim kısıtları altında toplam enerji üretim maliyetinin en küçüklendiği bir optimizasyon problemi olarak modellenebilir. Bu çalışmada, toplam 15 tane termik elektrik üretim birimi içeren bir test sisteminde EGDP problemi ele alınmıştır. Problem konveks olmayan bir matematiksel model ile ifade edilmiştir. Termik birimlerin yakıt maliyet eğrileri modellenirken, valf nokta etkisi göz önünde bulundurulmuştur. B-Matris yaklaşımı kullanılarak iletim hatlarında ortaya çıkan aktif güç kayıpları da probleme dâhil edilmiştir. Ayrıca üretim birimlerinin alt ve üst üretim sınırları da göz önünde bulundurulmuştur. Ele alınan EGDP'nin çözümü için Denizyıldızı Optimizasyonu Algoritması (DOA) kullanılmıştır. DOA optimizasyon problemlerini çözebilmek için 2025 yılında literatüre kazandırılmış güncel bir meta-sezgisel yöntem olup, temelinde denizyıldızlarının doğadaki keşif, avlanma ve yenilenme gibi davranışlarının matematiksel olarak simülasyonu yer almaktadır. DOA ile EGDP çözülürken, kısıtların kontrolü için ceza fonksiyonları kullanılmıştır. DOA ile elde edilen sonuçların doğrulanması için aynı problem Yırtıcı Kuşlara Dayalı Optimizasyon (YKDO), Çita Optimizasyonu (ÇO), Bütünsel Sürü Optimizasyonu (BSO), Alaca Yalıçapkını Optimizasyonu (AYO), Puma Optimizasyon Algoritması (POA) ile de çözülmüştür. Sonuçlar DOA'nın diğer algoritmalara göre en iyi çözümü daha kısa sürelerde elde ettiğini ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Ekonomik Güç Dağıtım Problemi, Denizyıldızı Optimizasyonu Algoritması, Konveks Olmayan Optimizasyon, Meta-Sezgisel Algoritmalar

Abstract

The rapidly growing population, coupled with the widespread use of technology in almost every aspect of daily life, has led to an ever-increasing demand for energy. Given the limited availability of energy resources and their high costs, the coordination of power generation plants and the supply of energy with lower cost have become a challenging problem. In the literature, this problem is addressed as the Economic Power Dispatch Problem (EPDP). EPDP can be modeled as an optimization problem that minimizes the total cost of energy production under various electrical operating constraints. In this study, the EPDP problem was addressed in a test system containing 15 thermal electricity generation units. The problem was expressed using a non-convex mathematical model. The valve point effect was also considered when modeling the fuel cost curves of the thermal units. Active power losses in transmission lines were also incorporated into the problem using the B-Matrix approach. Furthermore, the lower and upper production limits of the generation units were also considered. Starfish Optimization Algorithm (SOA) was used to solve the considered EPDP. SOA is a new metaheuristic method introduced to the literature in 2025 for solving optimization problems. It is formulated based on the mathematical simulation of starfish behaviors in nature, such as exploration, hunting, and regeneration. When solving EPDP with SOA, penalty functions were used to control the constraints. To verify the results obtained with SOA, the same problem was also solved with the Birds of Prey-Based Optimization (BPBO), Cheetah Optimization (CO), Holistic Swarm Optimization (HSO), Pied Kingfisher Optimization (PKO), and Puma Optimization Algorithm (POA). The results showed that SOA achieved the best solution in shorter times than the other algorithms.

Keywords: Economic Power Dispatch Problem, Starfish Optimization Algorithm, Non-Convex Optimization, Meta-Heuristic Algorithms

**FOLLOWING A PREACHER, RELIGIOUS PERCEPTION IN THE
PROVINCIAL AREAS: THE EXAMPLE OF TAHİR BÜYÜKKÖRÜKÇÜ
BİR VAİZİN İZİNDE, TAŞRADAKİ DİNÎ ALGI: TAHİR BÜYÜKKÖRÜKÇÜ
ÖRNEĞİ**

Coşkun GÜLDÜ

**Lisansüstü Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri,
Mezhepler Tarihi, 0009-0004-9856-5268**

Özet

Toplumda din algısının oluşmasında ve canlı tutulmasında şüphesiz vaizlerin ayrı bir yeri vardır. Hz. Peygamber (sas) zamanından günümüze gelinceye kadar pek çok vaiz kimi zaman görevli olarak kimi zaman da gönüllü olarak bu vazifeyi yerine getirmiş, insanlara inanç, ibadet, ahlak ve muamelat gibi birçok alanda vaaz ve nasihatte bulunmuştur. Sadece yönetimin merkezinde değil, taşra olarak ifade edilen ilçe, kasaba ve köylerde de bu faaliyet devam etmiş, halkın din algısı canlı tutulmaya çalışılmıştır.

1926 yılında Konya’da dünyaya gelen Tahir Büyükkörükçü de bu alanda hizmet etmiş önemli şahsiyetlerden biridir. Ortaokul yıllarında bir camide vaazını dinlediği Hacı İsa Rûhi Bolay Hoca’dan etkilenen Tahir Büyükkörükçü, kendisi de etkili bir vaiz olabilmek için bir yandan Arapça eğitimi, diğer yandan Kur’an’ı Kerim ve hafızlık eğitimi almaya başlar. İlerleyen yıllarda hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi alanlarda da farklı hocalardan ders alan Büyükkörükçü, askerlik dönüşü yaptığı etkileyici vaazlarla hızlıca tanınmıştır. Tahir Büyükkörükçü’nün bir vaazına denk gelen Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, kendisini usulen bir sınava tabi tutarak vaizlik belgesi vermiş, böylece Büyükkörükçü resmî vaizlik görevine başlamıştır.

Görevindeki gayret ve samimiyeti ile hitabetindeki ustalığı sebebiyle Konya’nın birçok camiinde vaaz eden Büyükkörükçü, 1960 ihtilalinden bir süre sonra vaazları nedeniyle Burdur’a tayin edilmiştir. Ünü kısa sürede Burdur, Isparta ve Denizli civarına yayılan Büyükkörükçü, ilk salon konuşmasını 1965’te yapmıştır. Aynı yıl Konya’ya Müftü olarak tayin olan Büyükkörükçü, 1972 yılında resmi olarak emekli olmuştur.

Vaazlarında özellikle Allah ve peygamber sevgisini, ahlaki değerleri, ibadetlerin önemini ve toplumsal sorumlulukları ele alan Büyükkörükçü, ayet ve hadislerin yanında bazen Mevlana’ya, Yunus Emre’ye, Muhammed İkbal’e atıflar yapmış bazen de muasırları olan Mehmed Akif’ten, Ali Ulvi Kurucu’dan, Necip Fazıl’dan alıntılar yaparak kültür zenginliğini ortaya koymuştur.

Emekli olduktan sonra da vaaz ve irşat faaliyetlerine devam eden Büyükkörükçü, Konya’da olduğu sürelerde Kapı Camiinde vaazlarına devam etmiştir. Hizmetleri ülke sınırlarını da aşan Büyükkörükçü’nün vaazları, dinleyicilerin hem din algısını güçlendirmiş hem de ahlaki değerleri benimsemelerine ve toplumsal sorumlulukları yerine getirmelerine yardımcı olmuştur. 1977 yılında milletvekili olan Büyükkörükçü, bu görevi de usulüne uygun bir şekilde tebliğ vazifesine araç olarak kullanmaya gayret etmiştir. 12 Eylül darbesiyle bir süre mahkumiyet yaşayan Büyükkörükçü, yasaklar kalktıktan sonra 2000’li yıllara kadar zamanının çoğunu Haremeyn’de geçirmiştir.

Hem yaşayışıyla hem de yaptığı vaazlarla insanlara rehber olmaya çalışan Büyükkörükçü, 2011 yılında vefat etmiştir. Vaazlarının bir kısmı bu gün halâ sesli veya

görüntülü olarak radyolarda, televizyonlarda ve çeşitli internet sitelerinde yayınlanmakta ve ilgiyle takip edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Algısı, Vaaz, Tahir Büyükkörükçü

Summary

Preachers undoubtedly hold a special place in shaping and maintaining a vibrant understanding of religion in society. From the time of the Prophet Muhammad (peace be upon him) to the present day, numerous preachers have fulfilled this duty, sometimes on assignment and sometimes as volunteers, preaching and advising people on a wide range of topics, including faith, worship, morality, and conduct. This activity continued not only at the center of government but also in the provincial districts, towns, and villages, striving to keep the public's understanding of religion alive.

Tahir Büyükkörükçü, born in Konya in 1926, is one of the prominent figures who served in this field. Influenced by Hacı İsa Rûhi Bolay Hoca, whom he heard preaching in a mosque during his middle school years, Büyükkörükçü began studying Arabic and memorizing the Quran to become an effective preacher himself. In the following years, Büyükkörükçü also took lessons from various scholars in fields such as hadith, jurisprudence, theology, and Sufism. Upon his return from military service, he quickly gained recognition for his impressive sermons. Ahmet Hamdi Akseki, the then-President of Religious Affairs, encountered one of Büyükkörükçü's sermons and formally gave him a preaching certificate, thus beginning his official preaching duties.

Due to his diligence and sincerity in his duties and his mastery of oratory, Büyükkörükçü preached in many mosques in Konya. Shortly after the 1960 coup, he was assigned to Burdur for his sermons. His fame quickly spread throughout Burdur, Isparta, and Denizli, and he delivered his first public address in 1965. Appointed Mufti of Konya that same year, Büyükkörükçü officially retired in 1972.

In his sermons, Büyükkörükçü, who particularly addressed the love of God and the Prophet, moral values, the importance of worship and social responsibilities, sometimes made references to Mevlana, Yunus Emre and Muhammed Iqbal, along with verses and hadiths, and sometimes he revealed his cultural richness by quoting his contemporaries Mehmed Akif, Ali Ulvi Kurucu and Necip Fazıl.

Büyükkörükçü, who continued his preaching and guidance activities after his retirement, continued to preach at the Kapı Mosque during his time in Konya. Büyükkörükçü's sermons, whose services extended beyond the country's borders, strengthened listeners' religious understanding, helped them embrace moral values, and fulfill their social responsibilities. Having become a member of parliament in 1977, Büyükkörükçü strived to use this position as a tool for proper proselytizing. After serving a brief prison sentence following the September 12 coup, Büyükkörükçü spent most of his time at the Haremeyn until the 2000s, after the bans were lifted.

Büyükkörükçü, who tried to guide people with both his life and his sermons, He passed away in 2011. Some of his sermons are still available today as audio or video. It is broadcast on radio, television and various internet sites and is followed with interest.

Key Words: Religious Perception, Sermon, Tahir Büyükkörükçü

**SECTORAL ANALYSIS OF PROFITABILITY AND DEBT RATIOS IN THE BORSA
İSTANBUL HEALTHCARE SECTOR: A REVIEW OF THE PERIOD 2020–2024****BORSA İSTANBUL SAĞLIK SEKTÖRÜNDE KÂRLILIK VE BORÇLULUK
ORANLARININ SEKTÖREL ANALİZİ: 2020–2024 DÖNEMİ İNCELEMESİ****Fırat KINALI¹****¹Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Muhasebe,****0000-0002-4908-5341****Özet**

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren sağlık sektörü şirketlerinin 2020–2024 dönemine ait finansal verilerini inceleyerek borçluluk oranları ile kârlılık göstergeleri arasındaki ilişkinin yönünü ve düzeyini belirlemektir. Sağlık sektöründe yaşanan ekonomik dalgalanmalar, finansman maliyetlerindeki artış ve sağlık hizmetlerine yönelik artan talep dikkate alınarak sektördeki finansal sürdürülebilirlik analiz edilmiştir. Çalışmanın örneklemini Borsa İstanbul'da kesintisiz faaliyet gösteren dört sağlık şirketi (LKMNH, MPARK, EGEPO, TNZTP) oluşturmaktadır. Araştırmada finansal oran analizi yöntemi kullanılmış; aktif kârlılık oranı (AKO), özsermaye kârlılığı (ÖKO), net kâr marjı (NKM), finansal kaldıraç oranı (FKO), kısa vadeli borç oranı (KVBO) ve uzun vadeli borç oranı (UVBO) değişkenleri değerlendirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara, borçluluk oranları ile kârlılık göstergeleri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Borçlanma düzeyi azalan firmalarda finansman giderlerinin düşmesi kârlılığı artırırken, yüksek borç oranına sahip firmalarda kârlılığın baskılandığı belirlenmiştir. Özellikle TNZTP işletmesi düşük borç oranı ve yüksek kârlılığıyla dikkat çekerken, MPARK ve LKMNH firmalarının yüksek kaldıraç oranları kârlılığı sınırlamıştır. Ayrıca, 2021–2022 döneminde kârlılık oranlarında yükseliş gözlenmiş, 2023–2024 yıllarında ise artan faiz ve finansman maliyetleri nedeniyle düşüş yaşanmıştır. Sonuç olarak, sağlık sektöründe dengeli bir borç yapısı finansal sürdürülebilirlik açısından kritik öneme sahiptir. Yüksek borçlanma kısa vadede büyüme imkânı sunsa da uzun vadede faiz yükü nedeniyle kârlılığı olumsuz etkilemektedir. Çalışma, sağlık sektörünün mali yapısındaki değişimi ortaya koyarak borçluluk–kârlılık ilişkisine dair literatüre sektörel bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Borsa İstanbul, Borçluluk Oranları, Karlılık Oranları**Abstract**

This study aims to analyze the financial data of healthcare sector firms listed on the Istanbul Stock Exchange from 2020 to 2024, and to ascertain the nature and magnitude of the correlation between debt ratios and profitability metrics. The analysis of financial sustainability in the industry considered economic volatility, rising financing costs, and the increasing demand for healthcare services. The study sample comprises four healthcare firms (LKMNH, MPARK, EGEPO, TNZTP) that have consistently operated on the Istanbul Stock Exchange. The research included financial ratio analysis, evaluating the asset profitability ratio (APR), return on equity (ROE), net profit margin (NPM), financial leverage ratio (FLR), short-term debt ratio (SDR), and long-term debt ratio (LDR). The study's findings indicate an inverse correlation between debt ratios and profitability metrics. It was concluded that a reduction in financing expenses

enhances profitability in firms with diminishing debt levels, whereas profitability is hindered in firms with elevated debt ratios. The TNZTP company is notable for its low debt ratio and excellent profitability, whereas the elevated leverage ratios of MPARK and LKMNH companies have constrained their profitability. Moreover, profitability ratios rose throughout the 2021–2022 period, but decreased in 2023–2024 as a result of escalating interest and financing expenses. Thus, a balanced debt structure within the healthcare sector is essential for financial sustainability. Although elevated borrowing provides immediate development prospects, it adversely affects long-term profitability due to the load of interest payments. This study elucidates alterations in the financial framework of the healthcare sector, thereby enhancing the literature on the correlation between indebtedness and profitability.

Keywords: Borsa Istanbul, Debt Ratios, Profitability Ratios

1. GİRİŞ

Küreselleşme ve dijitalleşme alanında yaşanan gelişmeler, sağlık sektörünün ekonomik sistem içerisindeki yerini her geçen gün daha da güçlendirmiştir. Günümüzde sağlık işletmeleri, toplumsal refahın korunmasının yanı sıra ekonomik büyümenin de temel belirleyicileri arasında yer almaktadır (Karadeniz & İskenderoğlu, 2024). Sağlık hizmeti sunan işletmelerin, yüksek sabit sermaye ve yoğun işgücü gerektirmesi nedeniyle finansal yönetimleri diğer sektörlerle kıyasla daha karmaşık bir yapıdadır. Özellikle hastaneler gibi büyük ölçekli kurumlarda sabit varlık yatırımlarının fazla olması, finansal risklerin artmasına ve kaynakların verimli kullanılmasının hayati önem kazanmasına yol açmaktadır (Dayı, 2024). Bununla birlikte, nakit akışlarında yaşanan düzensizlikler, sigorta ödemelerinin gecikmesi ve tıbbi donanım maliyetlerinin yüksekliği, sektörde finansal sürdürülebilirliğin sağlanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle, sağlık işletmelerinin sağlam ve sürdürülebilir bir mali yapıya sahip olmaları yalnızca işletmelerin devamlılığı için değil, aynı zamanda ulusal ekonominin istikrarı açısından da kritik bir öneme sahiptir.

Finansal performans analizi, işletmelerin mali yapılarının incelenmesi ve yöneticilere karar alma süreçlerinde bilgi sağlaması bakımından temel bir araç olarak kabul edilmektedir (Çankaya, 2020). Likidite, faaliyet, mali yapı ve kârlılık oranları gibi göstergeler, işletmelerin finansal etkinlik düzeylerinin belirlenmesinde en yaygın kullanılan ölçütler arasındadır (Dayı, 2024). Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında, Çankaya (2020), Borsa İstanbul'daki sağlık işletmelerinde işletme sermayesi yönetiminin kârlılığa etkisini analiz etmiştir. 2016–2019 verileriyle yapılan regresyon analizinde, aktif kârlılığı en çok etkileyen değişkenin stok tutma süresi olduğu belirlenmiştir. Kourtis vd., (2021), özel sağlık işletmelerinin finansal performansını 15 sağlık işletmesine ait 2019 yılı finansal tablo verileri üzerinden değerlendirmiştir. İki girdi ve iki çıktı değişkeninden oluşan Veri Zarflama Analizi (VZA) modeli kullanılarak yapılan inceleme sonucunda, sekiz işletmenin ölçeğe göre artan getiri, beş işletmenin ise ölçeğe göre azalan getiri sergilediği belirlenmiştir. Acharyya (2023), 2010–2022 döneminde Hindistan'daki 10 ilaç firmasının finansal başarısızlık riskini Altman Z-skor modeliyle incelemiş; yalnızca bir firmanın risk taşıdığı sonucuna varmıştır. Ansar vd. (2023), 2006–2016 arasında Pakistan Borsası'ndaki 6 ilaç firmasının finansal durumunu panel veri analiziyle değerlendirmiş; yalnızca bir firmanın finansal risk altında olduğunu tespit etmiştir. Dayı (2024), 2016–2023 döneminde Borsa İstanbul Sağlık Hizmetleri sektörünün finansal performansını oran analizi ile incelemiştir. Bulgular, nakit varlıkların arttığını, varlıkların özkaynakla finanse edildiğini ve kârlılık oranlarının yükseldiğini göstermektedir. Işıkelik

(2024), Türkiye özel sağlık sektörünün finansal durumunu 2016–2022 dönemi verileriyle Entropi tabanlı TOPSIS ve OCRA yöntemleriyle incelemiştir. Bulgular, sektörde kısa vadeli borç ödeme gücünün ve kârlılığın arttığını, yabancı kaynak kullanımının yüksek olduğunu ve MLP Sağlık Hizmetleri’nin en güçlü performansa sahip olduğunu göstermektedir. Karadeniz ve İskenderoğlu (2024), Borsa İstanbul’daki sağlık şirketlerinin 2020–2022 dönemi finansal performanslarını Piotroski F-skor yöntemiyle analiz etmiştir. Şirketlerin genel olarak orta düzey performans gösterdiği, en güçlü göstergelerin aktif kârlılığı ve nakit akışları olduğu, kazanç kalitesinde ise tüm firmaların zayıf kaldığı belirlenmiştir. Karaçadır (2025), Borsa İstanbul sağlık sektöründe 2016–2024 verileriyle Grover G, Zmijewski Z ve Tobin’s Q modellerini kullanarak finansal başarısızlık riski ve piyasa gücünü analiz etmiştir. Sonuçlar, firmaların genel olarak finansal açıdan sağlam olduğunu ve Grover G skoru ile Tobin’s Q oranı arasında anlamlı pozitif ilişki bulunduğunu göstermiştir.

Bu çalışmada, Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren sağlık sektörü şirketlerinin 2020–2024 dönemine ait finansal verileri incelenerek, borçluluk oranları ile kârlılık göstergeleri arasındaki ilişkinin yönü ve düzeyi analiz edilmiştir. Sağlık sektöründe yaşanan ekonomik dalgalanmalar ve finansman maliyetlerindeki artışların sektörel performans üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla, finansal oran analizi yöntemiyle yapılan incelemeler sonucunda borçlanma düzeyi azalan firmalarda kârlılık oranlarının yükseldiği, borçluluk oranı yüksek firmalarda ise kârlılığın baskılandığı belirlenmiştir. Böylece çalışma, sağlık sektöründe finansal sürdürülebilirliğin sağlanmasında dengeli bir borç yapısının önemine dikkat çekmekte ve borçluluk–kârlılık ilişkisine dair literatüre sektörel bir bakış açısı kazandırmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın amacı, veriseti, örnekleme, kullanılan finansal oranlar, yöntem ve verilerin analizi açıklanmıştır.

2.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren sağlık sektörü şirketlerinin 2020–2024 dönemine ait finansal verilerini inceleyerek borçluluk oranları ile kârlılık göstergeleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Çalışmada özellikle borçlanma yapısının kârlılık performansı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Ayrıca, söz konusu dönemde sektörün finansal yapısındaki değişim eğilimleri değerlendirilerek borç düzeyilerindeki dalgalanmaların kârlılık üzerindeki yön ve büyüklüğü ortaya konulmuştur.

2.2. Çalışmanın Veriseti ve Örnekleme

Çalışmada veriseti olarak 2020-2024 yılları arasının seçilmesinin temel nedeni istenilen verilerin ulaşılabilir olmasıdır. Böylelikle firmalar karlılık ve borçluluk ile ilgili finansal performanslarının daha güvenilir bir şekilde ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Çalışmanın örneklemini Borsa İstanbul sağlık sektöründe faaliyetlerine devam eden şirketler oluşturmaktadır.

2.3. Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar

Çalışmada üç tane karlılık, üç tane de borçluluk olmak üzere altı tane finansal oran kullanılmıştır. Genel anlamda borçluluk ve karlılık ile ilgili finansal performans ölçümünde muhasebe temelli oranlar kullanılmıştır (Bozdemir ve Güley, 2022; Bozkurt, 2022; Kabak ve Yurttadur, 2023; Aydemir, 2024; Tekinarslan ve Şimşek, 2025). Çalışmada kullanılan oranlar Tablo 1’ de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan finansal oranlar listesi

Kullanılan Oranların Türü	Oran Adı		Oranların Formülleri		Oran Kısaltması
Kârlılık Oranları	Aktif Karlılık Oranı		Net Kâr / Toplam Varlıklar		AKO
	Özsermaye Oranı	Karlılık	Net Kâr / Özkaynaklar		ÖKO
	Net Kâr Marjı		Net Kâr / Net Satışlar		NKM
Borçluluk Oranları	Finansal Oranı	Kaldıraç	Toplam Borç / Toplam Varlıklar		FKO
	Kısa Vadeli Borç Oranı	Borç	KVYK / Toplam Borç		KVBO
	Uzun Vadeli Borç Oranı	Borç	UVYK / Toplam Borç		UVBO

2.4. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada finansal tablolar analiz yöntemlerinden biri olan ve sıklıkla tercih edilen oran analizi yöntemi (finansal rasyolar) kullanılarak gerekli analizler yapılmıştır. Oran analizinde aralarında ilişki olan çeşitli finansal tablo hesapları birbirlerine bölünerek matematiksel bir değer elde edilmektedir. Böylelikle kullanılan bu yöntemle çeşitli hesaplar ve hesap grupları arasındaki ilişkiler rahatlıkla incelenebilmektedir. Şirketlerin finansal performanslarını ölçebilmek adına finansal oranlar iki temel grupta ele alınmıştır. Bu tutum, şirketlerin borçluluk ve karlılık oranlarını daha net ve sistematik biçimde değerlendirmek amacıyla benimsenmiştir. Çalışmada ilk olarak şirketlerin 2020-2024 dönemine ait borçluluk ve karlılık oranları hesaplanmıştır. Sonrasında her bir şirketin beş yıllık ortalamaları ele alınmış, son olarak yıllar itibariyle her bir oranın sektör ortalaması hesaplanmıştır. Çalışmanın kısıtlılığı olarak yalnızca Borsa İstanbul'da faaliyetlerine devam eden 4 sağlık şirketinin verileri kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada sadece karlılık ve borçluluk ile ilgili oranlar kullanıldığı için diğer finansal oranlar veya göstergeler analiz kapsamı dışında bırakılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmada ilk olarak verilerine eksiksiz ulaşılan Borsa İstanbul'da faaliyetlerine devam eden 4 sağlık şirketinin 2020-2024 döneminde beş yıllık borçluluk ve karlılık ile ilgili finansal oranları hesaplanmıştır. Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Şirketlere ait borçluluk ve karlılık oranları

		Aktif Karlılığı	Özsermaye Karlılığı	Net Kar Marjı	Kaldıraç Oranı	Kvyk/Toplam Borç	Uvyk/Toplam Borç	
2020/12	LKMNH	7,64	28,98	9,41	66,65	8,88	43,7	
2021/12		17,16	44,87	18,05	53,62	63,75	36,25	
2022/12		13,63	47,13	15,59	65,59	60,35	39,65	
2023/12		14,53	26,71	17,52	41,95	67,56	32,44	
2024/12		7,06	14,14	9,16	45,62	74,49	25,51	
2020/12	MPARK	2,69	43,56	3,06	92,37	8,61	43,48	
2021/12		6,18	65,95	6,13	88,36	65,33	34,67	
2022/12		19,85	92,78	17,02	78,58	72,27	27,73	
2023/12		16,71	37,46	21,15	54,63	57,25	42,75	
2024/12		12,23	25,57	14,58	50,24	55,47	44,53	
2020/12	EGEPO	3,23	4,4	8,75	19,2	50,98	39,83	217
2021/12		4,46	5,95	10,27	25	52,21	47,79	
2022/12		0,7	1,13	1,28	37,72	37,86	62,14	
2023/12		7,25	9,34	14,88	22,43	43,33	56,67	
2024/12		-1,4	-1,7	-2,35	17,87	57,68	42,32	
2020/12	TNZTP	18,60	24,35	54,43	23,31	46,98	53,02	
2021/12		18,60	24,35	54,43	23,31	46,98	53,02	
2022/12		19,27	23,55	43,07	18,18	60,6	39,4	
2023/12		18,5	26,49	62,65	30,13	40,79	59,21	
2024/12		18,02	23	57,58	21,63	39,55	60,45	

Tablo 3’ de şirketlere ait altı finansal oranın ele alınarak birinci adımda tüm oranların şirket bazında ortalamaları hesaplanmıştır.

Tablo 3. Şirket bazlı finansal oranların ortalaması

	Aktif Karlılı ı	Özsermay e Karlılı ğı	Net Kar Marjı	Kaldıra ç Oranı	Kvyk/Toplam Borç	Uvyk/Toplam Borç
LKMNH	12,00	32,37	13,95	54,69	55,01	35,51
MPARK	11,53	53,06	12,39	72,84	51,79	38,63
EGEPO	2,85	3,82	6,57	24,44	48,41	49,75
TNZTP	18,60	24,35	54,43	23,31	46,98	53,02

Tablo 3'te, Borsa İstanbul sağlık sektöründe faaliyet gösteren dört şirketin 2020–2024 dönemine ait finansal oranlarının ortalamaları sunulmuştur. Bulgular, borçluluk oranları ile kârlılık göstergeleri arasında ters yönlü bir eğilim olduğunu göstermektedir.

Özellikle TNZTP işletmesi, düşük borçlanma düzeyiyle dikkat çekmekte ve buna paralel olarak en yüksek kârlılık performansına sahip bulunmaktadır (AKO: %18,60; NKM: %54,43). Bu durum, borç oranı düşük olan firmaların kaynak kullanımında daha etkin olduklarını ve finansal maliyetlerin kârlılığı sınırlamadığını göstermektedir. Buna karşılık, MPARK ve LKMNH firmalarının ortalama kaldıraç oranlarının (%72,84 ve %54,69) yüksek olmasına rağmen, aktif kârlılığı (%11,53 ve %12,00) daha düşük seviyelerde kalmıştır. Bu bulgu, yüksek borçluluk düzeyinin finansman maliyetlerini artırarak kârlılığı baskıladığını düşündürmektedir. EGEPO işletmesinin ise hem kârlılık hem de borçluluk oranlarının düşük olması, firmanın ölçek ve verimlilik açısından sektörde sınırlı bir performansa sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 4' de şirketlere ait altı finansal oranın yıllar itibariyle sektör ortalamaları hesaplanmıştır.

Tablo 4. Yıllar itibariyle finansal oranların sektör ortalamaları

	Aktif Karlılı ı	Özsermay e Karlılı ğı	Net Kar Marjı	Kaldıra ç Oranı	Kvyk/Toplam Borç	Uvyk/Toplam Borç
2020/1 2	8,04	25,32	18,91	50,38	28,86	45,01
2021/1 2	11,60	35,28	22,22	47,57	57,07	42,93
2022/1 2	13,36	41,15	19,24	50,02	57,77	42,23
2023/1 2	14,25	25,00	29,05	37,29	52,23	47,77

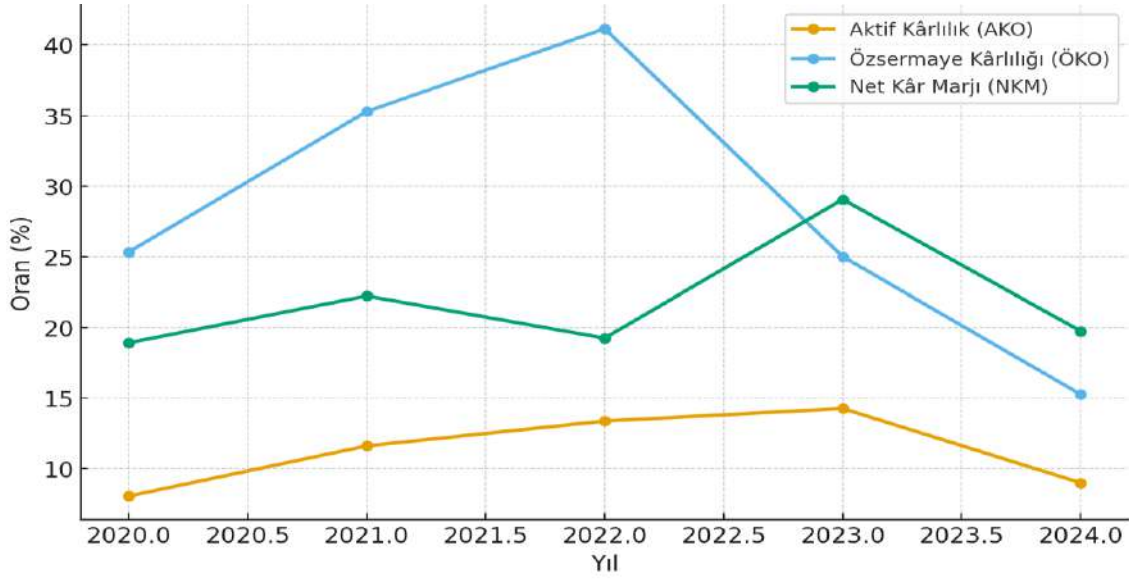
2024/1	8,98	15,25	19,74	33,84	56,80	43,20
2						

Tablo 4'te 2020–2024 dönemine ilişkin sağlık sektöründeki şirketlerin finansal oranlarının yıllar itibariyle ortalamaları gösterilmektedir. Bulgular, dönemsel olarak hem kârlılık hem de borçluluk oranlarında önemli dalgalanmalar yaşandığını ortaya koymaktadır.

Özellikle 2021 ve 2022 yıllarında aktif kârlılığı (AKO) ve özsermaye kârlılığı (ÖKO) oranlarında belirgin artışlar gözlenmiştir (AKO: %11,60 → %13,36; ÖKO: %35,28 → %41,15). Bu yükseliş, toparlanma sürecinde sağlık sektöründe artan talep ve faaliyet hacminin kârlılığa olumlu yansıdığını göstermektedir. Ancak 2023 yılında net kâr marjı (NKM) oranı en yüksek düzeyine (%29,05) ulaşmasına rağmen, 2024 yılında kârlılık göstergelerinde belirgin bir düşüş yaşanmıştır (AKO: %8,98; ÖKO: %15,25). Bu azalış, artan finansman maliyetleri, yüksek faiz oranları ve dalgalı ekonomik koşulların firmaların kârlılığını olumsuz etkilediğine işaret etmektedir.

Borçluluk göstergeleri incelendiğinde, kaldıraç oranının 2020 yılında %50,38'den 2024 yılında %33,84'e gerilediği görülmektedir. Bu durum, sektör genelinde şirketlerin borçlanma eğilimini azalttığını, finansal yapıyı daha sağlam bir zemine oturtmak istediklerini göstermektedir. Öte yandan kısa vadeli borç oranı (KVBO) yıllar içinde artış göstermiş (%28,86 → %56,80), uzun vadeli borç oranı (UVBO) ise azalmıştır (%45,01 → %43,20). Bu bulgu, firmaların uzun vadeli finansman yerine kısa vadeli kaynaklara yönelerek likiditeyi koruma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Genel olarak, borçluluk oranlarındaki düşüşle birlikte kârlılık oranlarında belirli yıllarda artış görülmesi, borçlanma yapısının kârlılık üzerindeki etkisinin negatif yönlü olduğunu desteklemektedir. Başka bir ifadeyle, daha düşük borçluluk düzeyine sahip firmalar, finansman giderlerinin azalmasıyla birlikte kârlılık oranlarını artırma eğilimindedir.

Elde edilen bulgular genel olarak sağlık sektöründe borçluluk oranları ile kârlılık göstergeleri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Borçlanma düzeyi azalan firmalarda finansman giderlerinin düşmesi kârlılığa olumlu yansırken, borçluluğu yüksek firmalarda kârlılık baskılanmaktadır. Bu sonuçlar çalışmanın amacını desteklemekte olup borçlanma yapısının kârlılık performansı üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Grafik 1'de sağlık sektöründeki şirketlerin Aktif Karlılık Oranı (AKO), Özsermaye Karlılık Oranı (ÖKO) ve Net Kâr Marjı (NKM) göstergelerinin 2020–2024 dönemi içindeki eğilimleri görülmektedir.

Grafik 1. Karlılık oranlarının yıllara göre değişimi

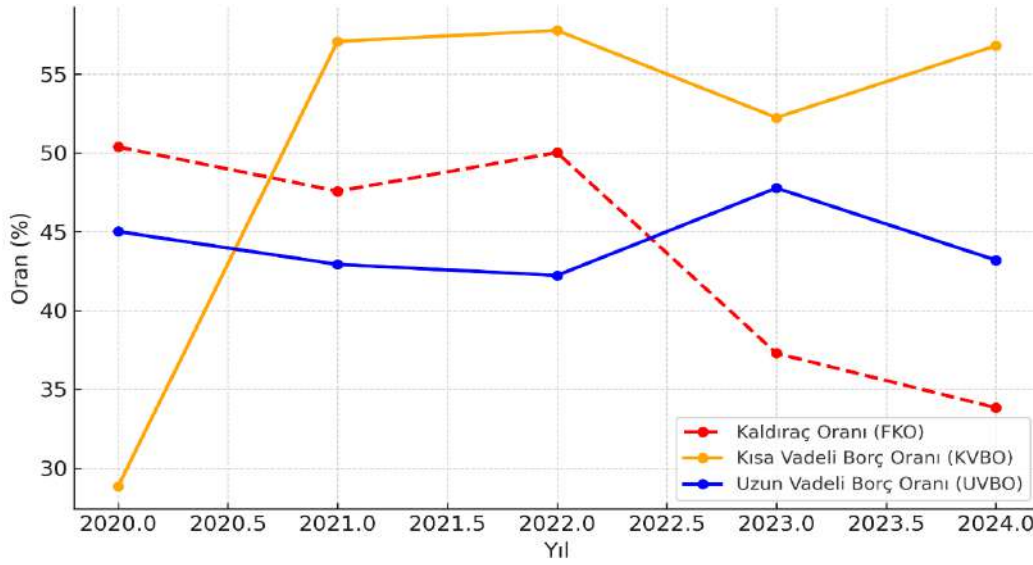
2020–2022 döneminde tüm kârlılık göstergelerinde belirgin bir artış eğilimi gözlenmiştir. Bu artış, sağlık hizmetlerine olan talebin yükselmesi ve faaliyet hacminin genişlemesiyle açıklanabilir.

AKO: %8,04 → %13,36

ÖKO: %25,32 → %41,15

NKM: %18,91 → %19,24

2023 yılında NKM oranı %29,05 ile dönem içindeki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu durum, şirketlerin operasyonel verimliliklerinin arttığı ve satışlardan elde edilen kârın güçlendiği anlamına gelir. 2024 yılında ise tüm kârlılık göstergelerinde düşüş yaşanmıştır (AKO %8,98; ÖKO %15,25; NKM %19,74). Bu azalış, artan finansman maliyetleri, yüksek faiz oranları ve dalgalı ekonomik koşulların kârlılığı olumsuz etkilediğini göstermektedir. Grafik 2’de sağlık sektöründeki şirketlerin Finansal Kaldıraç Oranı (FKO), Kısa Vadeli Borç Oranı (KVBO) ve Uzun Vadeli Borç Oranı (UVBO) yer almaktadır.

Grafik 2. Borçluluk oranlarının yıllara göre değişimi

Finansal Kaldıraç Oranı, 2020 yılında %50,38 iken 2024'te %33,84'e düşmüştür. Bu düşüş, firmaların borçlanma düzeyini azalttığını ve özkaynak finansmanına yöneldiğini göstermektedir. Kısa Vadeli Borç Oranı, %28,86'dan %56,80'e yükselmiştir. Bu artış, şirketlerin uzun vadeli finansman yerine daha kısa vadeli borçlanma araçlarını tercih ettiğini, yani likiditeyi koruma eğiliminde olduklarını gösterir. Uzun Vadeli Borç Oranı, dönem boyunca küçük dalgalanmalarla birlikte %45,01'den %43,20'ye gerilemiştir. Bu durum, uzun vadeli yükümlülüklerin sektör genelinde azaldığını ifade etmektedir. İki grafik birlikte incelendiğinde, borçluluk oranlarındaki azalışın kârlılık üzerindeki olumlu etkisi açıkça görülmektedir.

- 2020–2022 yılları arasında borçluluk oranlarının kademeli olarak azalmasıyla birlikte kârlılık göstergelerinde artış yaşanmıştır. Bu eğilim, borçluluk ve kârlılık arasında ters yönlü (negatif) bir ilişki bulunduğunu desteklemektedir.
- Ancak 2024 yılında kısa vadeli borç oranının yükselmesi, finansman giderlerini artırmış ve bu durum kârlılık göstergelerinde düşüşe neden olmuştur.

Sonuç olarak, grafiklerin birlikte değerlendirilmesi, borç yükünün azalmasının kârlılığı artırdığı, kısa vadeli borçluluğun artmasının ise kârlılığı baskıladığı sonucunu ortaya koymaktadır. Bu da sağlık sektöründeki şirketler için finansal sürdürülebilirlik açısından dengeli bir borç yapısının önemini vurgulamaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul'da (BIST) faaliyet gösteren sağlık sektörü şirketlerinin 2020–2024 dönemine ait finansal verilerini analiz ederek borçluluk oranları ile kârlılık göstergeleri arasındaki ilişkinin yönünü ve düzeyini ortaya koymaktır. Analiz kapsamında, sektörün finansal sürdürülebilirlik yapısı, ekonomik dalgalanmalar ve finansman maliyetlerindeki artışların etkisi altında değerlendirilmiştir. Çalışmanın örneklemini, Borsa İstanbul sağlık endeksinde kesintisiz olarak faaliyet gösteren dört şirket (LKMNH, MPARK, EGEPO ve TNZTP) oluşturmaktadır. Bu şirketlerin 2020–2024 yıllarına ait bilanço ve gelir

tablosu verileri kullanılmıştır. Veri setinde yalnızca borçluluk ve kârlılık göstergelerine ilişkin oranlar yer almakta olup, çalışmada Altı temel finansal oran değerlendirilmiştir: aktif kârlılık oranı (AKO), özsermaye kârlılığı (ÖKO), net kâr marjı (NKM), finansal kaldıraç oranı (FKO), kısa vadeli borç oranı (KVBO) ve uzun vadeli borç oranı (UVBO). Yapılan analizler sonucunda, borçluluk oranları ile kârlılık göstergeleri arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğu saptanmıştır. Borçlanma düzeyi azalan firmalarda finansman giderlerinin düşmesi kârlılığı olumlu yönde etkilerken, borçluluk düzeyi yüksek olan işletmelerde kârlılık oranlarının baskılandığı gözlenmiştir. Özellikle TNZTP işletmesi, düşük kaldıraç oranı ile yüksek kârlılık performansı sergileyerek bu ilişkinin yönünü desteklemektedir. Buna karşın MPARK ve LKMNH firmalarında yüksek borç oranlarının kârlılığı sınırladığı görülmüştür. Yıllar itibarıyla yapılan incelemelerde, 2021–2022 döneminde kârlılık oranlarının yükseldiği, bunun da talep artışı ve faaliyet hacmindeki genişleme ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ancak 2023–2024 döneminde artan finansman maliyetleri ve ekonomik belirsizlikler, özellikle kısa vadeli borçlanma eğiliminin yükselmesiyle birlikte kârlılık oranlarında gerilemeye yol açmıştır. Kaldıraç oranının 2020’de %50,38’den 2024’te %33,84’e düşmesi, sektörün daha temkinli bir finansman politikası izlediğini göstermektedir. Bu bulgular, sağlık sektöründe dengeli bir borç yapısının kârlılığın sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yüksek borçlanma, kısa vadede büyüme imkânı sunsa da uzun vadede artan faiz yükü ve likidite baskısı nedeniyle kârlılığı sınırlandırmaktadır. Elde edilen bulgular, literatürdeki birçok çalışma ile paralellik göstermektedir. Bozdemir ve Güley (2022) ile Bozkurt (2022), sağlık işletmelerinde yüksek borçluluk düzeyinin finansal maliyetleri artırarak kârlılığı azalttığını belirtmiştir. Dayı (2024), BIST sağlık sektöründe kârlılık oranlarının özkaynak finansmanı sayesinde yükseldiğini, Karadeniz ve İskenderoğlu (2024) ise Piotroski F-skor analizinde borç oranı yüksek şirketlerin performansının zayıf olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın, Işıkelik (2024) kısa vadeli borçlanmanın belirli dönemlerde likidite avantajı yarattığını vurgulamıştır; bu da mevcut çalışmada 2021–2022 döneminde görülen geçici kârlılık artışıyla uyumludur. Dolayısıyla, sektör genelinde borçluluk oranının azaltılmasının uzun vadede kârlılığı artırdığı, ancak kısa vadeli borçlanmanın geçici avantajlar sağlayabileceği söylenebilir. Çalışma, sağlık sektörünün finansal dinamiklerini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. 2020–2024 döneminde ekonomik belirsizlikler, faiz artışları ve döviz kuru dalgalanmaları altında faaliyet gösteren sağlık işletmelerinin mali yapı değişimleri, sektörün finansal dayanıklılığını değerlendirmek açısından literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca yalnızca borçluluk–kârlılık ilişkisine odaklanması, çalışmayı metodolojik olarak özgün kılmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre: borçluluk oranları azaldıkça kârlılık oranları yükselmektedir. Kısa vadeli borçlanma eğiliminin artışı, kârlılığı olumsuz yönde etkilemektedir. Uzun vadeli finansman oranının azalması, işletmelerin likiditeyi koruma yönünde tercih yaptıklarını göstermektedir. Sektör genelinde borçlanma eğilimi azalmış, bu da daha sağlam bir mali yapıya geçişin göstergesidir. Sağlık sektöründeki şirketler, kısa vadeli borçlanma yerine uzun vadeli ve düşük maliyetli finansman araçlarına yönelmelidir. Borçlanma–özsermaye dengesi gözetilerek finansal sürdürülebilirlik stratejileri oluşturulmalıdır. Gelecekteki araştırmalarda, örneklem büyüklüğü artırılarak farklı alt sektörlerin (hastane, tıbbi cihaz, ilaç vb.) karşılaştırılması ve nedensellik veya panel veri modelleriyle ilişkinin daha derinlemesine incelenmesi önerilmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma sağlık sektöründeki şirketlerin borçluluk düzeyi ile kârlılık performansı arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, finansal sürdürülebilirlik politikalarının oluşturulmasında karar vericilere ve yatırımcılara yol gösterici bir çerçeve sunmaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Acharyya, S. (2023). Financial distress prediction of pharmaceutical companies in India using the Altman Z-score model. *International Journal of Finance and Accounting Studies*, 11(2), 25–38.
- Ansar, M., Ahmad, I., & Qureshi, R. (2023). Panel data analysis of financial distress risk among pharmaceutical firms listed on the Pakistan Stock Exchange. *Asian Journal of Economics and Finance*, 10(3), 102–115.
- Bozdemir, E., & Güley, A. Ö. (2022). Sağlık Hizmeti Sunan Özel İşletmelerin Finansal Analizi: Merkez Bankası Verileri Üzerine Bir Çalışma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 10(3), 337-361.
- BOZKURT, İbrahim. (2022). Analysis Of Financial Performance Of A Private Health Care Business By Ratio Analysis Method. *Göbeklitepe Medical Science Journal*, 5(10), 114–125.
- Çankaya, M. (2020). Sağlık sektörü işletmelerinde işletme sermayesi yönetiminin karlılık üzerindeki etkisi: Borsa İstanbul (BİST) örneği. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(4), 1–14.
- Dayı, F. (2024). Sağlık işletmelerinin finansal performanslarının incelenmesi: BIST’te bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(4), 1654–1666.
- İşıklıçelik, F. (2024). Özel sağlık sektöründe finansal durum değerlendirmesi: Tanımlayıcı araştırma. *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(4), 875–885.
- Kabak, S. ve Yurttadur, M. (2023). “Türkiye’deki Hastane Alt Sektörünün Finansal Performansının Değerlendirilmesi”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (3), 1076-1085.
- Karadeniz, E., & İskenderoğlu, Ö. (2024). Borsa İstanbul’da işlem gören sağlık şirketlerinde finansal performansın Piotroski F-Skor yöntemiyle analizi. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 6(1),1–12.
- Karaçadır, V. (2025). Borsa İstanbul sağlık sektöründe finansal başarısızlık riski ve piyasa gücünün değerlendirilmesi: Grover G, Zmijewski Z ve Tobin’s Q modelleri üzerinden bir analiz. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 60(3), 2336–2353.
- Tekinarslan M. ve Şimşek A. B. (2025) Pandemi Sonrası Borsa İstanbul Sağlık Şirketlerinin Kümeleme Analizi İle Finansal Değerlendirilmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34 (2), 1234 1249

**THE ROLE OF FLEXIBILITY IN SUSTAINABLE SPATIAL DESIGN IN
CONTEMPORARY ARCHITECTURE****ÇAĞDAŞ MİMARLIKTAKİ ESNEKLİK KAVRAMININ MEKAN TASARIMINDA
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE OLAN KATKILARI****Ece Melis AKKURT , Dr. Öğr. Üyesi Halil Sencer ERKMAN****Kayseri Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilimdalı , ORCID:
0009-0002-9362-2513****Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilimdalı ,
ORCID 0000-0002-6468-7716****Özet**

Esneklik kavramı mimari tasarımda 20. Yüzyıl Modernizminin akışkan ve sürdürülebilir yapı anlayışının nasıl kurgulandığı hakkında bilgi edinmemize kaynaklık etmektedir. Bu bağlamda modernizm sonrası mekan tasarımlarında kullanımda devamlılık ve farklı fonksiyonlar ile yaşamını devam ettirebilmeyi sağlayan sürdürülebilirlik kavramı da dolaylı yoldan mimarların tasarımlarında etki göstermeye başlamıştır. Yapılarda sürdürülebilirlik kavramı genel olarak yapı fiziği araştırmalarından geliştirilmiş görülmektedir, mekânsal esneklik kavramına bizi götürmektedir. Bir mekanın başlangıçta belirlenen işlevinden farklı; açık, akışkan, bükülebilir yani bir bakıma işlevsiz olması yapıların mimari tasarımda esneklik kavramı üzerinden de sürdürülebilirliğini sağlanabileceğini göstermektedir. Modernizmin önde gelen mimarlarından olan Bruno Taut, 1920' li yıllarda çok yönlülüğün esnek ama sağlam olduğunu ifade eden bir açıklama yapmıştır. Çok yönlü ve esnek plan formları, mimarlar ve kullanıcılar açısından bir modernlik göstergesi olmuştur. Esneklik kavramı 1950'lerden önce de 20. yüzyıl başında bir mekanın aynı anda farklı mekânsal varyasyonlara dönüşerek farklı ihtiyaçları karşılaması üzerinden, katlanır duvarlar/döşemeler ve kayar yüzeyler gibi farklı strüktürel elemanlar vasıtasıyla denenmiştir. 20.yüzyılın ikinci yarısındaki yaklaşımlarda tasarım mantığının kullanıcılar yönünde ağırlık kazandığı görülmektedir. Tasarımcılar mekânı kurgularken kendilerini kullanıcıların yerine koyarak düşünme ve aynı zamanda gelecek senaryoları üretme yönünde kendi tasarım anlayışlarını sorgulamışlardır. Esneklik tüm bu sorgulamaların sonucunda genel bir başlık olarak farklı mimarlar tarafından önerilmiştir. Le Corbusier'nin 'serbest mekan' anlayışı, Mies Van Der Rohe'nin 'total mekan' anlayışı, Greg Lynn'nin önerdiği 'bükülebilirlik' gibi kavramlar ile esnekliğin tasarım sürecindeki sürdürülebilirliği tartışılmış ve bu düşünceler en net şekilde kamusal yapılarda deneyime sunulmuşlardır. Bu süreçte bir tür "planlısızlık" ya da "nötr plan" diye adlandırılacak bir yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Mimarlıkta esneklik kavramı fonksiyonelliğin ön plana çıkarılması olarak bu plansızlık kavramı ile şekillenmiştir. Bu yaklaşım, belli bir işleve göre oluşturulmuş mekan kurgusunu reddetmekte, buna karşın çok yönlü kullanıma olanak veren bir esnekliği sağlayarak bir anlamda "fonksiyonel" çözümlemeye ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu gibi esneklik arayışlarında kullanım biçimi mimarın kurguladığı senaryo çerçevesinde çizilmektedir. Tasarımın başlangıcından sonuna yapının değişik dönemlere ve ihtiyaçlara yönelik planlanmış olması durumu esneklik kavramının çağdaş yaklaşımlar ile irdelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Tasarımda esneklik kavramı ele alındığında her daim gelişmeye ve dönüşüme açık tutulmuştur. Taşıyıcı sistemlerin 20. yüzyılda yaşanan gelişmelerle mekânı özgürleştirilmesi sonucunda esneklik, mekanın değişebilirliği, çok işlevliliği, açık plan anlayışı,

akışkan mekanların, arada mekanların, rampa mekanların varlığı gibi alt kavramlar üzerinden incelenebilir duruma gelmiştir. Tüm bu kavramlar mekanların muğlaklaşmasını doğurmuş ve akışkan muğlak mekanlara varılmıştır. Günümüz çağdaş mimarlıkta zamanın ruhunu, kullanıcı ve kullanım çeşitliliğini yakalayabilecek esneklik niteliği, özellikle kamusal yapıların mekan kurgularında büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı esneklik kavramının modernizm dönemi ve sonrasındaki farklı yaklaşımlarının kamusal mekanlardaki yansımalarını sürdürülebilirlik çerçevesinde incelemektir.

Anahtar kelimeler: Esneklik, Sürdürülebilirlik, Çağdaş mimarlık, Kamusal mekan, Mekan

Abstract

The concept of flexibility in architectural design serves as a resource for understanding how the fluid and sustainable structural understanding of 20th-century Modernism was constructed. In this context, the concept of sustainability—which ensures continuity in use and the ability to survive through different functions in post-modernist spatial designs—has indirectly begun to influence architects' designs. Although the concept of sustainability in buildings appears to have developed generally from building physics research, it leads us to the concept of spatial flexibility. The fact that a space is distinct from its initially determined function—being open, fluid, pliable, or in a sense, "functionless"—demonstrates that the sustainability of structures can also be achieved through the concept of flexibility in architectural design. Bruno Taut, one of the leading architects of Modernism, made a statement in the 1920s expressing that versatility is flexible yet robust. Versatile and flexible plan forms became a signifier of modernity for both architects and users. Even before the 1950s, at the beginning of the 20th century, the concept of flexibility was experimented with through structural elements such as folding walls/floors and sliding surfaces, allowing a space to simultaneously transform into different spatial variations to meet diverse needs. In approaches during the second half of the 20th century, it is observed that design logic gained prominence in favor of the user. While constructing the space, designers questioned their own design understandings by putting themselves in the users' place and simultaneously generating future scenarios. As a result of all these inquiries, flexibility was proposed as a general heading by various architects. The sustainability of flexibility in the design process was debated through concepts such as Le Corbusier's "free plan" (plan libre), Mies van der Rohe's "universal space" (total space), and the "pliability" proposed by Greg Lynn; these ideas were presented for experience most clearly in public buildings. In this process, it is observed that an approach which can be termed as a kind of "unplannedness" or "neutral plan" emerged. In architecture, the concept of flexibility was shaped by this concept of unplannedness as a means of prioritizing functionality. This approach rejects a spatial setup created according to a specific function; conversely, it aims to achieve a "functional" solution by providing a flexibility that allows for versatile use. In such searches for flexibility, the form of use is drawn within the framework of the scenario constructed by the architect. The fact that the structure is planned for different periods and needs from the beginning to the end of the design has revealed that the concept of flexibility needs to be examined through contemporary approaches. When the concept of flexibility is addressed in design, it is always kept open to development and transformation. As a result of load-bearing systems liberating the space through developments in the 20th century, flexibility has become analyzable through sub-concepts such as the mutability of space, multifunctionality, the open plan understanding, and the existence of fluid spaces, in-between spaces, and ramp spaces. All these concepts gave rise to the blurring of spaces, leading to fluid, ambiguous spaces. In today's contemporary

architecture, the quality of flexibility, which can capture the zeitgeist (spirit of the time) as well as user and usage diversity, carries great importance, especially in the spatial configurations of public buildings. The aim of this study is to examine the reflections of different approaches to the concept of flexibility in the Modernist era and its aftermath on public spaces within the framework of sustainability.

Keywords: Flexibility, Sustainable, Contemporary Architecture, Public Space, Space

1. GİRİŞ

Modernizmin önde gelen mimarlarından olan Bruno Taut, 1920' li yıllarda çok yönlülüğün esnek ama sağlam olduğunu ifade eden bir açıklama yapmıştır. Çok yönlü ve esnek plan formları, mimarlar ve kullanıcılar için modernitenin başlangıcı anlamına gelmektedir. Esneklik sayesinde stabiliteye karşı akıcı ve dinamizmi öngören çağdaş mimari tasarım algısı ortaya çıkmıştır (Schneider ve Till, 2007). Esneklik ve alt başlıkları mimarlık literatüründe, endüstrileşme öncesi dönemde anonim mimarlığın doğal bir öznesi iken, mekanların üzerine tartışılmadan, doğal olarak ve kendiliğinden çeşitli durumlara uyabilir, çok defa kullanılabilir, değişikliklere cevap verebilir ve uyarlanabilir oldukları görülmektedir (Z Yazıcıoğlu Halu,2020).

Endüstri devrimi sonrasında bireylerin hayatlarında sanayileşmenin getirdiği hızın ve yenilenmenin etkileri mimarlıkta da betonarme ile birlikte kafesli strüktürlerin ortaya çıkışı ile baş göstermeye başlamıştır. Kübist deneyimlerin ardından gelen keskin manifestolar, Konstrüktivistler, De Stijl ve onun Almanya'daki temsilcisi Bauhaus' un etkileri ile form üzerindeki şeffaflaşmaların başlaması gibi konular çağdaş mekan düşüncesinin değişimini etkileyen başlıca faktörler olmuşlardır. Tuğla duvar, çelik iskeletlerle ve betonarme duvarla yer değiştirdiğinde mimarinin ve buna bağlı olarak mimari mekanın da anlam yükü değişmeye uğramıştır. (E. Balkış, 1999:9). Bu değişim 1920' li yıllarda Avrupa' da Le Corbusier ve Mies van der Rohe, Amerika da ise Frank Lloyd Wright gibi öncü mimarlar tarafından daha da ileriye götürülmüştür. Modernizmin etkisi ile mekanlarda sadeleşme ve yapıların sürdürülebilirliği söz konusu olmaya başlamış ve bu durum mimarlıkta esneklik kavramının süreç içerisinde farklı türlerde mekan anlayışları ve yaşayan planların aranmasına sebep olmuştur.

Kepekçioğlu (2007), özellikle 1950 sonrasında esnekliğin fonksiyonalizmin bir alt başlığı olarak üretilmesinden hareket ederek, esnekliğin sabit fonksiyonların var olmadığı tüm durumları kapsadığını belirtmektedir. Çeliğin mimari mekanlara ve duvara getirdiği yenilikleri ve özgürlüğü, Paul Scheerbarth 1914 yılında yayınladığı bildirisinde “Duvarın artık düşey olmasına gerek yoktur; çünkü çelik konstrüksiyon duvara istenilen her biçimin verilmesine olanak sağlamaktadır. Çelik konstrüksiyonun yapamayacakları oldukça kısıtlıdır” diyerek ifade etmektedir (Conrads, 2001).

1.1. Çağdaş Mimarlıkta Esneklik

Esneklik kavramı, 20. yüzyıl başlarında daha 1950'lere gelmeden çok önce de bir mekanın aynı anda farklı mekansal varyasyonlara dönüşerek farklı ihtiyaçları karşılaması üzerinden, katlanır duvarlar/döşemeler ve kayar yüzeyler gibi farklı strüktürel elemanlar vasıtasıyla denenmiştir. 1950 sonrasında ise yapıların mekânsal kurgusunun, mekanın kullanıcısıymış gibi düşünmeye

çalışarak yapıldığını görüyoruz. Bu dönemde tasarımcılar mekanı, kullanıcı yerine düşünerek, senaryolar üreterek kurgulamanın yanısıra gelecek senaryoları üretmeyi de sorgulamışlardır. Gropius'un 1954'teki söylemine göre, "Mimarlar yapıları bir anıt olarak yorumlamamalıdır ve yapılar yaşam içerisindeki akışa göre hizmet edecek ve modern hayatın dinamik özelliklerine uyum sağlayacak bir arka plan olacak kadar esnek olmalıdır" (Forty, 2000). Esneklik tüm bu sorgulamaların sonucunda genel bir başlık olarak farklı mimarlar tarafından farklı formlarda ele alınmıştır.

Esnek tasarım konusundaki ilk örnekler Le Corbusier' e aittir. Corbusier fonksiyonel ve estetik esnek konutlar tasarlamıştır. Corbusier' in 20. yüzyılda öne sürdüğü "serbest plan" (plan libre) ve "serbest cephe" (facade libre), fikirleri esnek tasarım prensibiyle doğrudan ilişkilidir (İslamoğlu, 2014). Burada kastedilen serbestlik, eskiden birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olan unsurlarını ayrıştırmak, birbirlerine bağımlılıktan kurtarmak amaçlı bir yaklaşıma karşılık gelmektedir. Bu yaklaşım planı cepheye ve konstrüksiyona, hatta alt ve üst katın planına; cepheyi plana ve konstrüksiyona, konstrüksiyonu mekan kurgusuna; pencereyi duvarlara bağımlılıktan kurtarmak amaçındadır. Dahası bahçeyi topraktan, evi yerleşmeden, yerleşmeyi şehirden, yaya yolunu oto yolundan, her şeyi birbirinden, birbirine bağımlı olmaktan, birbiri tarafından koşullanıyor olmaktan kurtarmayı, bağımsızlaştırmayı hedeflemektedir (İ.Bilgin, 1999).

1923 yılında De Stijl (Hollanda), yayınladığı manifestosunda ise, mekanı çevreleyen elemanların, duvarların kırıldığı ve iç ve dış mekan arasındaki ikiliğin ortadan kalktığını belirtmiştir. Theo van Doesburg, yeni mimarlığın artık taşıyıcı olmayan duvarı açtığını ve böylelikle iç ve dış arasındaki bölücünün kalktığını söylemektedir. Erich Mendelshon, 1923 yılında "Dinamik ve İşlev" başlığı altında insanın artık doğaya hakim olduğunu, yerçekiminde kurtulduğunu belirtmektedir. Dünyada, yeni bir ritim bir hareket olduğunu söylemektedir. (E. Ünver 2007:89) Hertzberger, esnekliğin mimari tasarımın önemli bir parçası olduğunu ve tüm kullanıcılara uygun olan tek bir çözüm olamayacağını ifade etmektedir. (H. Hertzberger, 2009). Hill(2003), mekansal esnekliği "mekansal bolluk", "teknik araçlarla sağlanan esnek mekan", "çok işlevlilik" ve "açık plan" kavramları üzerinden 4 alt başlıkta sınıflandırmaktadır.

"Çok açıktır ki; ne esnekliğin kaçınılmaz sonucu olarak nötrleşme, ne de fonksiyonel determinizmin sonucu olarak özelleşme bir çözüm olamaz." (H. Hertzberger, 1991:152) Hertzberger 'in bu açıklamasından da gördüğümüz üzere mimari tasarımda esneklik kavramı bir çok mimar tarafından farklı mekan çözümlemeleri ile ele alınmış ve çeşitli bakış açıları ile değişik biçimlerde literatürde yer almıştır. Şekil 1 de verilen tablo bu yaklaşımlardan bazılarının ne türde değişkenlik gösterdiğini örnek olarak görebilmemizi sağlamaktadır.

Mimar	Yıl	Esneklik Tanımı
Weeks	1964	Belirsiz mimarlık, bina biçiminin herhangi bir fonksiyon veya kapasiteye bağlanmamasıdır.
Collins	1965	Mimarın belirlediği, bir değil birden fazla konfigürasyon için özelleşmiş kapalı bir devre
Turan	1974	Strüktürel bileşenlerin genel düzenini koruyarak, yeniden düzenleme ve genişleme sağlama kapasitesidir.
Tapan	1972	Yapı sistemini değiştirmeden aynı tasar ünitesinin farklı kullanıcı ihtiyaçlarına cevap verme yeteneği ve aynı hacimlerin birden fazla fonksiyon için faydalanma imkanıdır.
Atasoy	1973	Değişkenliğin temel alındığı, minimum çaba ile değişen ihtiyaçların karşılanabilmesidir.
Oxman	1975	Değişebilirlik, genişleme, değişen şartlara uyabilmektir.
Yürekli	1983	Yeniden ilk şekline dönebilme yeteneği ile şekil değiştirebilme, sürekli değişme veya değişme ile sürekli uyumdur.
Maccreeanor	1998	Esneklik sonsuz değişim gerekliliği ve belirlenmiş bir şeyin çöküşü anlamına gelmeyen geleneksel düzenlemelerin çöküşüne yol açan bir tasarım fikridir.
Forty	2000	Mimarlar yapılarının gelecekteki kontrollerini sağlayan bir ilüzyondur.
Friedman	2002	Mobilite ve bireysel özgürlüktür.
Schnieder, Till	2007	Yapıda fiziksel değişikliğin sağlanabilmesidir.
Habraken	2008	Farklı mekansal düzenlemeler, adaptasyon, kullanım çeşitliliği ve özgürlük
Hertzberger	2009	Belirli problemlere nötr çözümler bulma sistemidir.
Kronenburg	2011	Geleceğin olası değişiklikleri ile mevcut gereksinimlerin entegre tutumu ve kullanım özgürlüğüdür.

Şekil 1. Esneklik tanımları tablosu (Ö. İslamoğlu, G. Usta, 2018)

“Özellikle 1950’lerden sonra esneklik stratejileri, ‘zaman’ ve ‘bilinmeyi’ de (unknown) öne sürerek; fonksiyonalizmi, determinist aşırılıklardan arındırmayı amaçlar [A. Forty, 2000:142].

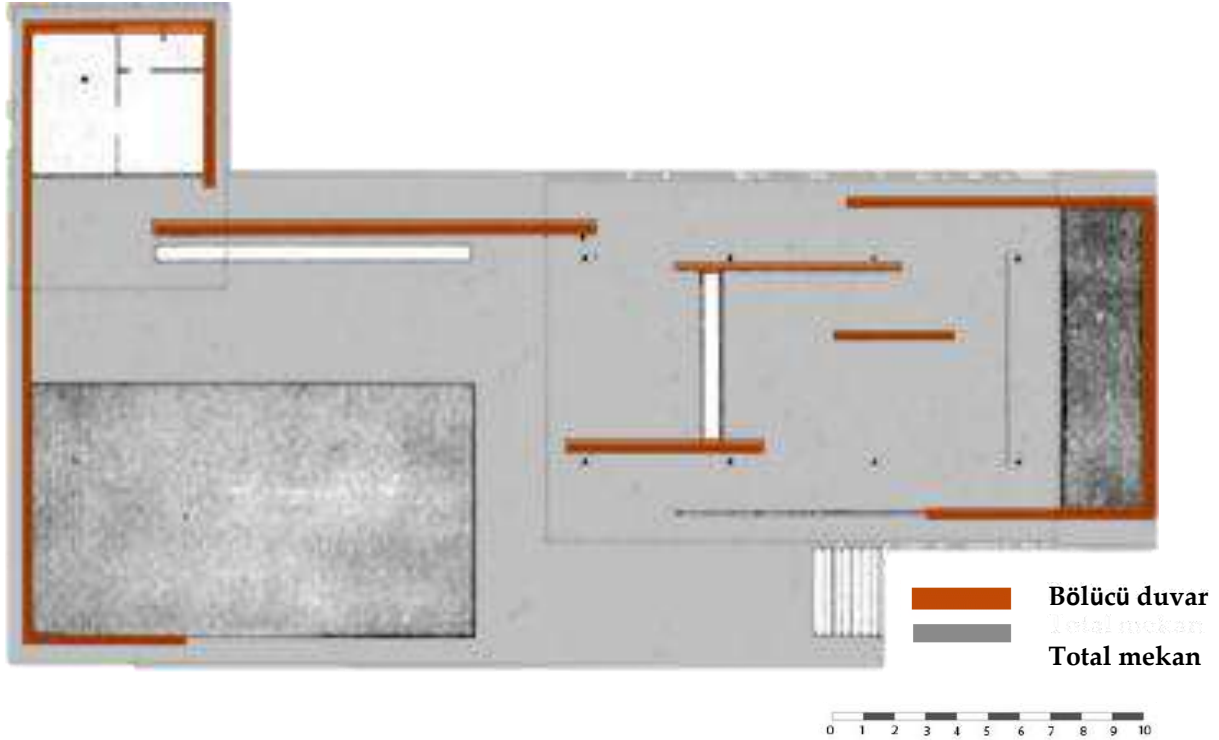
1950’li yıllarda batıda giderek yaygınlaşan esneklik kavramı yeni üretim modelleri (SAR, SAAL, PSSHAK) (İncedayı, 2008) ve Walter Gropius, Yona Friedmann, Adrian Forty, Le Corbusier, John Habraken, Herman Hertzberger, Gerrit Rietveld, Mies Van der Rohe gibi birçok mimarın kuram ve uygulama alanında konuya getirdikleri söylemleri, kavramın günümüze kadar farklı biçimlerde irdelenerek gelişmesini sağlamıştır. (Ö. İslamoğlu, 2018:674). Bu irdelemeler sonucunda tasarımda esneklik için ortaya atılan savlar her düşüncenin sonunda olduğu gibi en sınır noktalarda ele alınmış ve uygulanabilirliği ön plana koyarak doruklarına ulaşmıştır.

1.2. Esnekliğin Son Noktaları

Mimarlıkta esneklik kavramı fonksiyonelliğin ön plana çıkarılması olarak plansızlık kavramı ile şekillenmiştir. Plansızlık işlevi reddetme biçimi olarak ortaya çıkmıştır. “taşıyıcıyla bölünmemiş, serbest mekan” kavramı 1940’lardan sonra uygulanmaya başlamıştır. serbest mekan kavramı fonksiyonalizmin dayatmalarına karşı total mekan olarak önerilmektedir. Total mekan, 20. yüzyıl mimarisinde Mies Van der Rohe’nin yapılarında yakalamaya çalıştığı mekan

algısıdır. Mies, “taşıyıcıyla bölünmemiş, serbest mekan” kavramını 1940’lardan sonra uygulamaya başlamıştır (Cohen,1996). Taşıyıcıyla bölünmemiş serbest mekan kavramı fonksiyonlizmin dayatmalarına karşı total mekan olarak önerilmektedir. Total mimaride amaç, taşıyıcılar tarafından bölünen iç mekandan tamamen kurtulmak, özgür bir iç mekan yaratmaktır. Philip Johanson (1978) bu durum için "İç ve dış mekanlar artık kolayca tanımlanamıyor; birbirlerine akıyorlar. " ifadesi kullanmıştır.

Mies van der Rohe, “Form fonksiyonu takip eder” (Louis Sullivan) sloganını ters çevirerek, “İçine fonksiyonları uydurabileceğimiz pratik ve ekonomik mekanlar inşa etmeliyiz” demiştir ve böylece işlevden biçimin doğmasını amaçlamıştır. Mies bu sütrüktür meselesine kafa yorarken bölücü duvarların taşıyıcılığının olmadığını fark etmiş ve bu yönde bölücü duvarlardan kurtularak kullanıcının farklı amaçlarına uyum sağlayabilecek esnek mekanlar oluşturmayı amaçlamıştır. Bu konu ile ilgili bir röportajında ‘Serbest plân, temiz konstruksiyon birbirinden ayrılamaz. Temiz bir strüktür serbest plânın esasıdır. Bir yerde temiz bir stürktür yoksa, biz onunla ilgilenmeyiz.’ demiştir. (Architecture d'aujourd'hui)

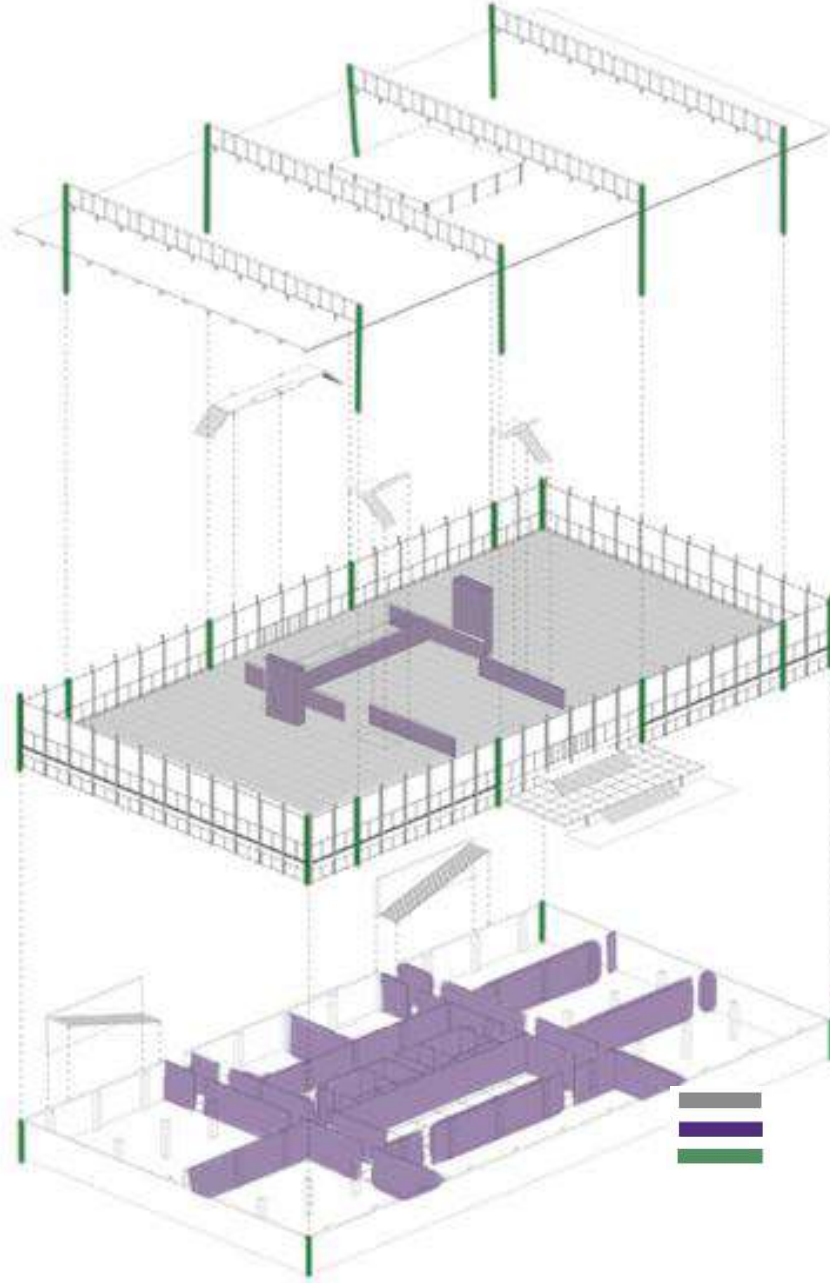

Şekil 2. Alman pavyonu planı (Mies Van Der Rohe 1929) (arkitektuel’den alınıp üzerine işlenmiştir)

Eski bir öğrencisi ve çalışanı olarak Peter Carter’a göre, farklı fonksiyonel ihtiyaçlar yüzünden farklı biçimdeki binaların varlığından kaynaklanacak olan anarşik çevre ihtimalini Mies kaygıyla ele almaktadır (P. Carter, 1974:10). Mies fizikçi Schrodinger’e referans vererek neden spesifik değil de her şeye çözüm olabilecek genel bir çözümün peşinde olduğunu şöyle açıklar (P. Carter, 1974:10):

“Fizikçi Schrodinger’e göre, ‘genel’ bir prensibi değerli kılan şey, tam da ‘genel’ olmasıdır. Bu ifade benim mimarlıkta gündeme getirmek istediğim strüktür konusuyla paralellik taşır. Özel bir çözüm yerine, genel bir fikir. Her bina tekil bir probleme çözüm sunabilecek kapasitede olsa da tasarımlarındaki motivasyon farklıdır.”

Mimarlıkta başlayan değişim ve belirsizlik olgusuna karşı, Mies salt geometrilerle tariflenmiş, geniş açıklıklı tek ana hacim, evrensel kutu geometrisi ya da aslında boşluğun kendisini önermiştir. Zamanla değişen gereksinimleri göz ardı etmeyen, fonksiyonel değişikliklere kolayca ayak uydurabilen; içinde kullanıcının istediği gibi dolaşabileceği kadar büyük ve blmlenmeyi bekleyen strüktürler yaratır (P. Carter, 1974:37).

şekil 3. IIT Crown Hall plan diyagramı (miessociety.org dan alınıp işlenmiştir)

Mies de, 1920'lerden itibaren, bu endüstriyel binalardaki yeni teknoloji ve malzemeleri kullanarak elde ettikleri avantajları modern mimarlığı bu teknolojiler üstünden kurmaya çalışmıştır (P. Carter, 1974:15). Islak hacimler, servis mekânları ve sirkülasyon alanları ikincil olarak görülüp dışa alınmış; geri de ise, kirlenmemiş ve üzerine her şeyin kurulabileceği salt mekân/boşluk bırakılmıştır. İşte bu arınmış mekân kişisel yorumlara ve yeni düzenlemelere olanak verecektir (P. Carter, 1974:110). Bu bağlamlar üzerinden düşünüldüğünce “total mekân”ın negatifliği çok küçük olmasıdır. Bu durumda da total mekân, her herhangi bir boşluktan ayırt edilemez hale gelebilir. Çünkü herhangi bir apartman katındaki, herhangi bir odada da, taşıyıcılarla bölünmeyen bir hacim sunabilir; daha doğrusu içinden geçebildiğimiz her düz alan bu özelliği gösterebilir. Bu durumda “total mekân”ın birden çok alt birime bölünebilir olma kriteri, bize boyutlara dair alt sınır değeri için ufak bir ipucu verebilir.

2. ESNEKLİK İLE SAĞLANAN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

20. yüzyılın başlarında gelişen dünya düzeni ile mimarlıkta yeni ihtiyaçların doğmasına yol açmıştır. Yeni malzemeler ile yapı üretiminin esneklik kazanması ve hızlanması ile modern mimaride de tasarım süreçlerinin çağın rasyonel görüşlerine uyması gibi amaçlar edinilmiştir. Bu kapsamda var olan çağından uzak kalmış mimari yapıların yıkılması, dönüştürülmesi ya da yapıya yeni işlevler kazandırılması söz konusu olmuş, böylelikle de yapıların sürdürülebilirliği kavramı çıkmıştır. Bu sürdürülebilirlik kavramı içerisinde yapının malzemesinden tasarımına; yapımından kullanım ömrüne kadar her türlü planlamanın yapılardaki kullanım esnekliğine bağlı olarak tasarlanması amaçlanmıştır. Tasarım esnekliği, tasarımcı tarafından planlama ve yapım aşamasında verilen kararların kullanıcıya sağladığı esnekliktir. Tasarım aşamasında verilen kararlar ile kullanıcı kendine sunulan alan içerisinde yapı, mekân ve donatı ölçeğinde farklı kullanım olanaklarına sahip olabilmektedir. (Ö. İslamoğlu, G. Usta, 2018:9).

Esneklik kavramı ile yapıların tasarımında taşıyıcının yeri tartışılmış ve bölücü duvarlardan zorunlu olmadığı müddetçe kurtulmak gerektiği düşünülmüştür. Bütün bunları yaparken mimarlar yapının doğa ile olan bütünlüğünü de sağlamak amacı ile cam ve çelik gibi narin malzemelere yönelmiştir. Camın daha geniş açıklıklarda ve daha büyük oranlarda kullanılması ile de yapının sadece yapıldığı an ve kişiye özel olması durumu ortadan kalkmaya başlamıştır. Bunlarla birlikte yapıların artık mahremiyet algısının değiştirilmesi ve iç-dış ilişkisinin şeffaflaştırılması da ön plana çıkmıştır.

Archigram grubunun hareket eden, değişen, yürüyen esnek mekanlı kent önerilerinden; TEAM 10'ın fonksiyonalizmi ölçekler ve işlevler arasındaki katı sınırlar ve bu katı sınırlar yüzünden zedelenen bireysel ve toplumsal özgürlükler bağlamındaki sorgulamalarına kadar çok farklı mimarların dönemden etkilenerek esnek mekanlar önerdikleri görülmektedir. Kuşkusuz çağın ruhu da fonksiyonalizmin dayatmasından farklı mekansal çözümler arayarak uzaklaşmaktadır. (Z Yazıcıoğlu Halu,2020)

Ancak çok işlevli form birden fazla fonksiyona hizmet edebilmek için mekansal çeşitlilik barındırır. Bu tür esnek mekanlarda “arada mekanlar” yaratılmaya çalışılır. Gerek Hertzberger'in (1991) “çok işlevlilik” stratejisi gerekse de Virilio ve Parent'ın (2004) oblique düzlemleri (eğik rampa mekanlar) ve belirsiz, gerilimi besleyen, farklı seviyelerde farklı anlamlar içeren “in-between”i (arada mekanlar) bu tür çok işlevli esnek mekanlardır. Hertzberger'in (1991) kullanıcıların yorum yapabileceği kadar açık ama bir o kadar da kendi kimliği olacak kadar kapalı mekanlar ortaya koyduğu çok işlevli mekanlar bu yönleriyle esnek ama kimlikli mekanlar yaratma arzusundadır.

Bugün ise mimari, kentsel tasarımda esneklik düşüncesi, özünde var olan toplumsallık düşüncesinin, mimarlığın insan araştırmasının, iletişim formülünün ve sosyal boyutunun meslekle bütünleşmesinde anahtar bir konuma gelmiştir. (D. İncedayı, 2008). Bu eleştirilerin hedefinde de C.I.A.M. ile uluslararası bir planlama paradigması haline gelen fonksiyonalist kent durur. C.I.A.M.'ın genç kanadı tarafından kurulan TEAM 10'ın başını çektiği bu muhalefet hareketi ölçekler ve işlevler arasındaki katı sınırlar ve bu katı sınırlar yüzünden zedelenen bireysel ve toplumsal özgürlükleri gündeme getirir. C.I.A.M.'a karşı Ekip 10'un sunduğu temalar: “aradalık¹” (in-between), “organik bütünlük”; konutların gruplanması için “istif” (cluster) metaforu; “hareketlilik” (mobility); “büyüme” ve “değişim”; “kentleşme ve habitat” dır (E. Mumford, 2001:53).

3. GÜNÜMÜZDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Terminolojilerden bağımsız olarak binaların fiziksel ömürlerinin fonksiyonel ömürlerinden uzun olduğu inancıyla mimarlar günümüzde insanın değişen ihtiyaçlarına veya değişen kullanıcılara cevap verebilecek mekanlara dönüşebilen esnek mekanlar üretmek kaygısı taşımaktadır. Mimaride esneklik, mekan israfının en aza indirilmesi anlamını taşımaktadır. Burada mekan israfına karşı üretilmesi beklenen minimal veya asgari mekanlar tasarlanması değildir, ancak mekanların çok yönlü olmaları, zamana (kullanıcı ve işlev bağlamında) uyumlu olmaları, yenilemeyi veya yeniden işlevlendirmeyi taşıyabilmeleri anlamına gelmektedir. (Z Yazıcıoğlu Halu,2020)

Bu yıllarda batıda giderek yaygınlaşan mimarlık, kentsel tasarım ve planlama alanında toplumcu düşüncenin ve kamu yararının gündeme gelmeye başlaması paralelinde tasarımda iletişim, kullanıcının rolü, ulaşılabilirlik gibi kavramların da sıklıkla tartışıldığı kavram geniş bir çerçevede ele alınmıştır (İncedayı, 2008).

Taşıyıcı sistemlerin 20. yüzyılda yaşanan gelişmelerle mekanı özgürleştirilmesi sonucunda esneklik, mekanın değişebilirliği, çok işlevliliği, açık plan anlayışı, akışkan mekanların, arada mekanların, rampa mekanların varlığı gibi alt kavramlar üzerinden incelenebilir duruma gelmiştir. Tüm bu kavramlar mekanların muğlaklaşmasını doğurmuş ve akışkan muğlak mekanlara varılmıştır. Günümüzde çağdaş mimarlıkta zamanın ruhunu, kullanıcı çeşitliliğini ve kullanım çeşitliliğini yakalayabilecek mekanların esnek mekanlar olmaları, özellikle kamusal mekanlarda büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada iki adet kamusal yapı örneği esneklik kavramı ile tasarlanan mimari mekanın sürdürülebilirliği bağlamında irdelenmiştir. Bu örneklerden biri restorasyonu öncesi Silahtarağa elektrik santrali olarak bilinen, şu anda İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, bir diğeride İstanbul Özyeğin Üniversitesinin başlangıçta yemekhane olması planlanan fakat büyük bir işlev değişimi ile var olan kabuğun yeniden ele alınarak bir İnovasyon merkezine dönüştürüldüğü Özyeğin Üniversitesi ES-LAB olmuştur. Bu iki örnek bize esnek mekan kurgusunun yapının sürdürülebilirliğine olan katkılarını göstermektedir.

3.1. İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

1911-1983 yılları arasında İstanbul'un elektriğini sağlayan Silahtarağa Elektrik Santrali 2004-2007

yılları arasında yoğun bir renovasyona uğradıktan sonra İstanbul Bilgi Üniversitesi kapsamında eğitim, kültür ve sanat faaliyetlerine ev sahipliği yapmaya başlamıştır.

Şekil 4. Silahtarğa elektrik santrali (NZMH)

İstanbul Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü'nde yer alan 4 ve 6 no'lu kazan daireleri, 1914 yılında inşa edilmiştir. 1983 yılında işlevsiz kalıp terk edilen Silahtarğa Elektrik Santrali'nin yapılarıyla birlikte diğer dönem yapıları hakkında endüstri mirası ve özel yapılar olduklarından koruma kararı bulunmaktadır. (NSMH) 2004 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin bu alanı uzun süreli kullanma hakkını almasından bu yana, NSMH tarafından 2014 yılında restorasyonu tamamlanmıştır. Yapının korunması ve ayakta kalması bu esnada da yeniden işlevlendirilmesine çalışılmıştır. Fakat yerleşke içindeki diğer yapıların öncelikli yapımının ardından 2013 yılına kadar iki kazan dairesinde onaylı söküm ve güçlendirme dışında herhangi bir uygulama yapılmamıştır.

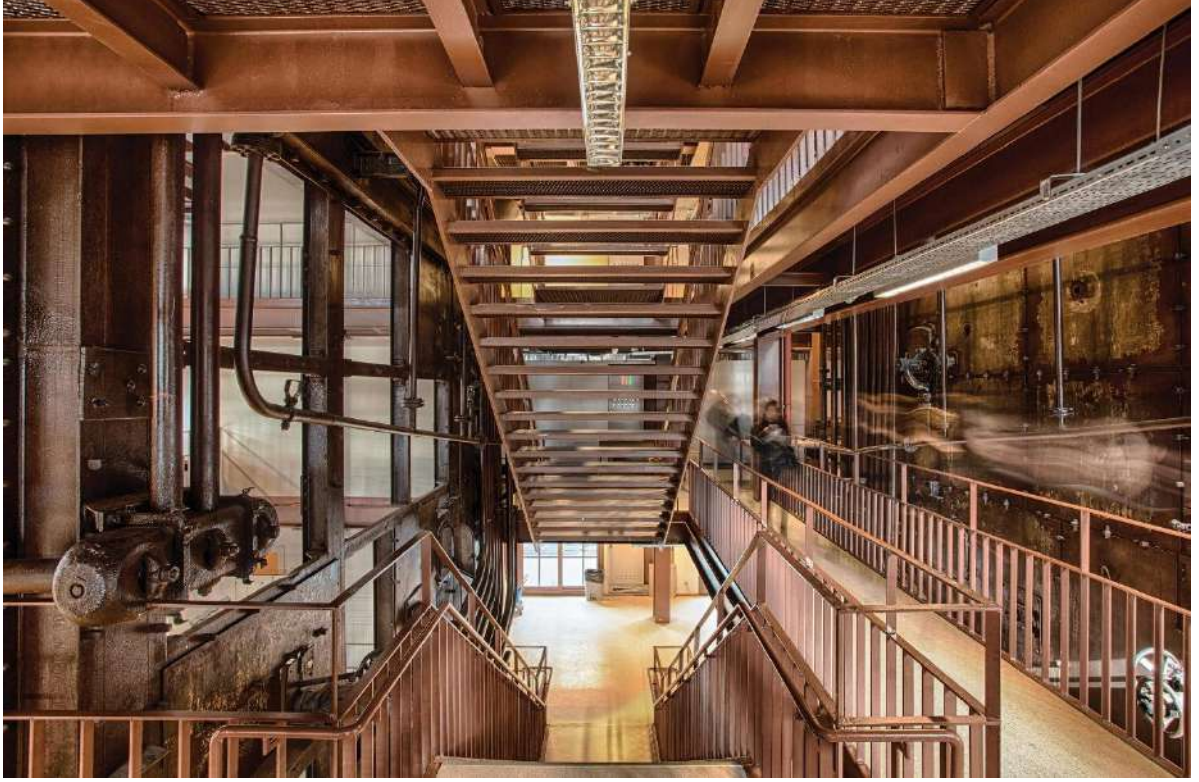

Şekil 5. Silahtarağa elektrik santrali içi restorasyo öncesi (NZMH)

Nevzat Sayın bu restorasyon çalışması ile ilgili olarak ‘Mimarlık Fakültesi’nin atölyeleri, sergi ve jüri mekânları yapıdaki açıklık ilkesini destekleyecek şekilde ele alınmıştır. Beş farklı seviyede birbiriyle ilişkili stüdyolar oluşturularak başta hedeflenen şeffaflık sağlanmaya çalışıldı.’ demektedir (NZMH). Bu bağlamda yapının yeniden ele alındığı şekli ile mekan içerisindeki esneklik kurgusuna hizmet etmektedir.

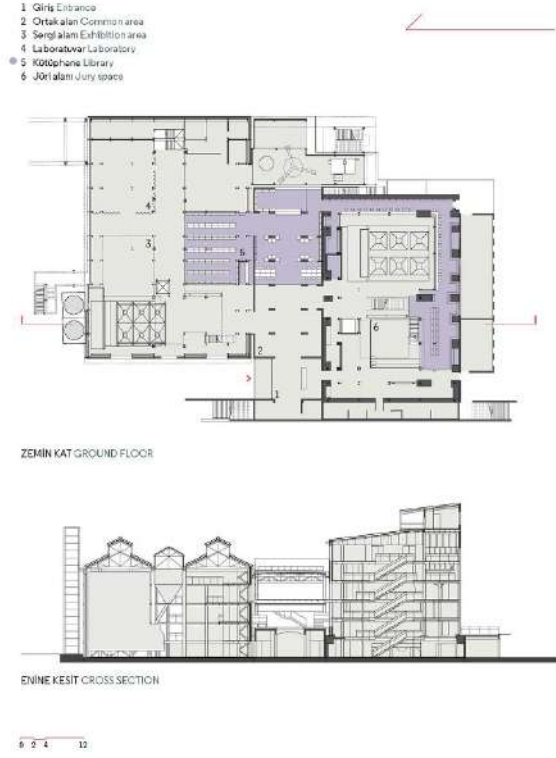
Lisans stüdyoları, maket atölyesi ve sergi alanı 4 no’lu binada; kütüphanenin büyük kısmı ile jüri alanı, yüksek lisans stüdyoları, ortak stüdyolar ve öğretim üyelerinin odaları ise 6 no’lu binada yerini aldı. apısal olarak yalnızca kazanları korumak için ince bir zarf halinde yapılmış mevcut yapı kabuğu, yapılar yeniden işlevlendirilirken uygun yapı fiziği şartlarını sağlaması için yeniden ele alındı. Mevcut dış cephenin arkasında cephe açıklıklarına ve yeni oluşturulan

döşemlere uygun, yeni ve konfor şartlarını sağlayan bir duvar-doğrama sistemi getirildi. (NZMH)

Şekil 6. Silaharağa elektrik santrali içi restorasyon sonrası (NZMH)

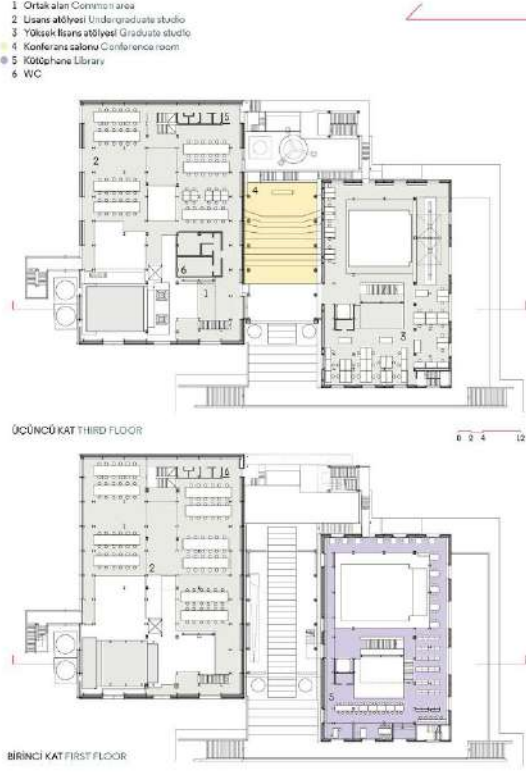
İç mekanlardaki açık mekan kurgusu, mekanları genel hacim olarak kullanan Mimarlık Fakültesi'nin atölye düzeni, açık atölyeler, sergi ve jüri mekanları yapıdaki açıklık işlevi açısından bu kurguyu destekleyen ve esneklik bağlamında yapının sürdürülebilirliğine katkıda bulunan bir çözüm olarak kurgulanmıştır. Üniversitenin başta kabul edilen öğrenci sayısını yüzde elli oranında arttırması, daha şeffaf olabilecek olan hacimleri daha dolu hale getirmek zorunda bırakmıştır. Buna rağmen beş farklı seviyede birbiri ile ilişkili stüdyolar oluşturularak başta hedeflenen şeffaflıkkurgulanabilmiş, bu da mekanın ana kavram açısından uygunluğunu kanıtlamayı başarmıştır.

Şekil 7. İstanbul Bilgi Üniversitesi zemin kat planı (NZMH)

2006 yılında yapılan güçlendirmeler doğrultusunda uygulanan çelik strüktürün imkânları dahilinde açık mekân kurgusunu destekleyen galeri boşlukları ile zenginleşen iç mekânlar, mevcut yapının ruhunu yakalamaya yardımcı olmuştur.

Sonuç olarak 4 ve 6 no'lu yapıların dönüştürme süreci, geçmişte yapılanlara saygılı fakat kendi varlığını da hissettiren bir mimarlık anlayışı ile tamamlanmış oldu. (NZMH) Bu dönüşüm esnasında yapının bölücü ve geçirgen olmayan katlıklardan kaçınmış olması onun Türkiye için esneklik kavramına iyi bir örnek olarak anılmasını sağlamıştır.

Şekil 8. İstanbul Bilgi Üniversitesi birinci ve üçüncü kat planı (NZMH)

3.2. Özyeğin Üniversitesi ES-LAB

Projenin kapsamı, başlangıçta içinde yemekhane olması öngörülen betonarme kabuğun bir inovasyon merkezine dönüşmesidir. 2017 yılında Erginoğlu Çalışlar tarafında bu çeperinin yeniden ele alınması ile Özyeğin Üniversitesi'nin inovasyon merkezi olarak kullanıma açılmıştır. Bu fonksiyonel dönüşüm sadece bir bina içi organizasyon değişimi değil, kendini daha büyük ölçekte gösterecek olan kampüs organizasyonunun değişiminin bir başlangıcı olma niteliğindedir. Kampüs eğitim binalarının içinde bulunan bu inovasyon merkezi, öğrenciler için bir odak noktası olma özelliği taşımaktadır.

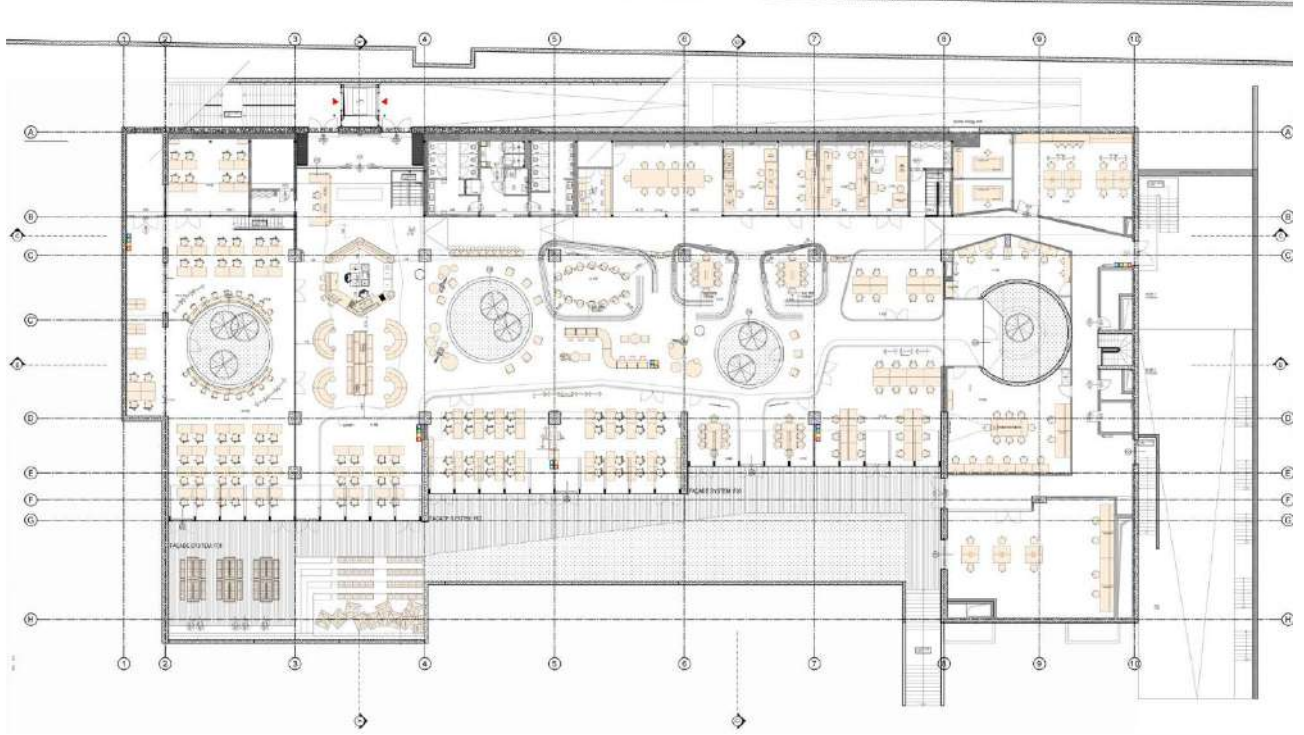
Şekil 9. ES-LAB cephe 2017 (arkiv)

Şekil 10. ES-LAB restorasyon öncesi (2021 K. Erginoğlu ESTÜ seminerinde fotoğraf)

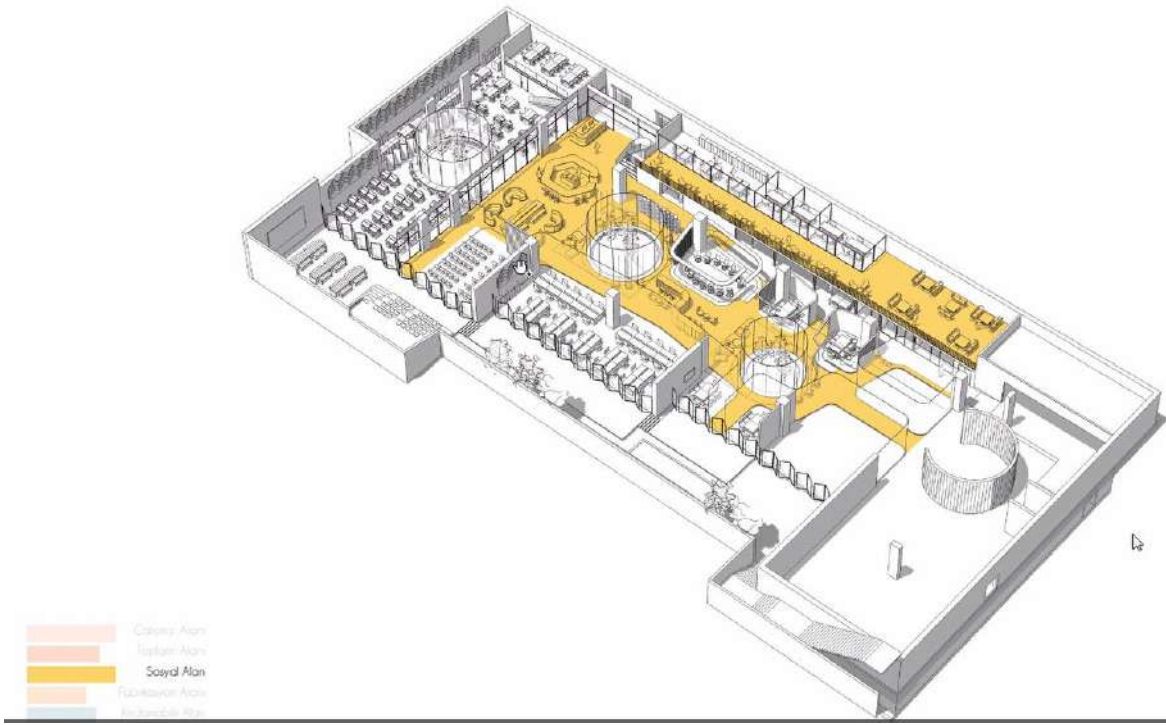
Zemin kotunun altında yer alan ES-Lab, üniversite tarafından yönetilen bir kuluçka merkezi etrafında çözülmüş olan, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi tarafından kullanılan laboratuvarlarla çevrili, 80mx40m bir alandır. İçeride bulunan büyük atölye alanı, projelere ve girişimci öğrencilere servis veren bir mekan olup, aynı zamanda farklı tip laboratuvarları bağlayıcı bir alan görevi görmektedir. Disiplinler arası ve multi-disipliner projelere ev sahipliği yapacak olan ES-Lab, projelerin tasarımından üretilmelerine kadar takip edileceği bir öğrenim

mekanı olup, bu sürecin farklı aşamalarını tek bir alanda toplamakta ve farklı fonksiyonlardaki alanlar arasındaki sınırları belirsizleştiren bir mekan niteliği taşımaktadır. (Erginoğlu & Çalışlar Mimarlık)

Şekil 11. ES-LAB kat planı (arkiv)

Bu mekan etkileşim ve grup odaklı araştırmalara ev sahipliği yapan bir “sosyal bina” olarak tasarlanmıştır. Bu tasarımın gerekliliklerinden biri de kapalı ve açık laboratuvarların dengesinin kurulması ve esnek mekan ihtiyacının karşılanmasıdır. (Erginoğlu & Çalışlar Mimarlık) Tasarımcıların da hedefi olan esnek mekan kurgusu, projede çalışma alanlarının yalnızca saydamlık ile bölümlenmesi ve taşıyıcının tamamen cepheye yansıtılması ile görülmüştür. Toprak altına gömülü ES-Lab’ın bulunduğu kot itibarıyla varolan tek cephesi ve bu cephenin açıldığı bahçe, yürütülen programların iç ve dış mekan arasındaki sürekliliğinin sağlanması adına korunan unsurlardır. Yeni müdahalelerden biri olan “kanyon”, mekanın karşı tarafında yer alan bir rampa olup, bu inovasyon merkezinin ana girişi niteliğindedir. Tavan döşemesinde açılan dairesel açıklıklar iç avlular oluşturup, teras ve iç mekan arasındaki görsel ilişkinin kurulmasını ve içeriye ışık alınmasını sağlamaktadır.

Şekil 12. ES-LAB kat planı ES-LAB esnek mekan boyaması (2021 K. Erginoğlu ESTÜ seminerinde fotoğraf)

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ülkemizdeki örnekleri ele aldığımızda serbest mekan anlayışı yönündeki arayışların giderek daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Tasarım süreçlerinde esnek mekanların izini sürerken yapıların sürdürülebilirliğine de odaklanıldığını ve olumlu dönüşüm çerçevesinde belirli bir dönemin mimari mirası niteliğindeki mevcut yapıların koruma durumlarının olduğu düşünüldüğünde esneklik kavramının her iki örnek için de aynı koruma sınırları içerisinde ele alındığı anlaşılmaktadır. İrdelenen kamusal yapılar, başlangıcında var olan kabuğunu ve taşıyıcısını sabit tutarak işlevinde bir değişiklik ve kullanıcının serbestliği üzerinden yeniden ele alınmış, yeni bir yapı yaklaşımı yerine var olanı koruyarak esneklik kavramı ile sürdürülebilir diyebileceğimiz mekanlara dönüştürmüştür.

Bu bağlamda 20. yy da esneklik kavramının Türkiye'deki sürdürülebilirliği söz konusu olduğunda çağdaş mimarlığın kazandırdığı yapısal formlar, strüktürler ve sürdürülebilir mekan tasarımları ile yapıların yeniden işlevlendirilmesi konusunun önemi artmaktadır. Bu sayede yalnızca ekolojik olarak değil maddi, manevi kullanıcının mekan ile olan bağıını her daim koruyan dönüşken yapılar elde edilerek mimari tasarımda esneklik kavramı ile sürdürülebilirliğin sağlandığı görülmüştür.

Yurtdışında 20. yy da bir çok fark mimar tarafından, benzer fakat birbirini geliştirecek düzeydeki bakış açıları ile ele alınan esneklik kavramı ve bu kavramın tarihi dokularda koruma ve yapıların sürdürülebilirliği açısından sağladığı avantajlarının Türkiye'de olduğundan çok daha erken farkedildiği anlaşılmaktadır. Ülkemizde esneklik kavramının ele alınışı ve uygulamaları 21. yy da görülmeye başlamışken sayıları da az düzeydedir. Mimarların esneklik kavramını dikkatlice ele almaları gelecek nesillerde yapıların daha az bozunma ile korunması

ve kamusal kullanım ile işlevselliğinin güçlendirilmesi amacı önem taşımaktadır. Yalnızca kamusal mekanlarda değil aynı zamanda özel konut, ticari yapı gibi projelerde de mimarlarımızın bu kavrama eğilim göstererek tasarımlarını geliştirmeleri gelecekte de yapıların ayakta kalarak yeniden ele alınmasını ve her daim kullanıcı ile bağlı yaşayan mekanlar görmemizi sağlayacak, böylece günümüzün en önemli konularından olan sürdürülebilirliğe bir çok katkıda bulunacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Şensoy, S. (2019). Mekân ve öğrenme ilişkisi üzerine üreten bir mimar: Herman Hertzberger. *Mimarlık*, (405). <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=419&RecID=4621>
- Arkiv. (t.y.-a). *ES_LAB*. <https://www.arkiv.com.tr/proje/es-lab/7823>
- Arkiv. (t.y.-b). *Santral 4 ve 6 no'lu kazan daireleri / Mimarlık fakültesi ve kütüphane dönüşümü*. <https://www.arkiv.com.tr/proje/santral-4-ve-6-nolu-kazan-daireleri-mimarlik-fakultesi-ve-kutuphane-donusumu/4242>
- Balkış, E. (1999). *Modernist mekanın evrimi: Yüzyılbaşı modern mekan düşüncesinin günümüze yansımaları* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Carter, P. (1974). *Mies at work*. Phaidon Press.
- Conrads, U. (2001). *Programs and manifestoes on 20th-century architecture*. MIT Press.
- Forty, A. (2000). *Words and buildings*. Thames & Hudson.
- Halu Yazıcıoğlu, Z. (2020). Çağdaş mimaride esnek mekanların izinde. *Yapı Dergisi*. <https://yapidergisi.com/cagdas-mimaride-esnek-mekanlarin-izinde/>
- İncedayı, D. (2008). Tasarımda esnekliğin boyutları üzerine. *Mimar.ist*, (27), 45-47. <https://www.mimarist.org/mimar-ist-sayi-27-bahar-2008/>
- İslamoğlu, Ö., & Usta, G. (2016). Herman Hertzberger okullarında esneklik anlayışı. *Mimarlık*, (390). <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=404&RecID=3958>
- İslamoğlu, Ö., & Usta, G. (2018). Mimari tasarımda esneklik yaklaşımlarına kuramsal bir bakış. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 8(4), 673-683. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/545841>
- Karakaş, G., & Sönmez, A. (2019). Mimaride esneklik ve kullanıcı talepleri. *Yapı Dergisi*, (451), 15-20.
- Kepekçioğlu, B. (2007). *Fonksiyonel esneklik üzerine kavramsal bir değerlendirme* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. <https://polen.itu.edu.tr:8443/server/api/core/bitstreams/23f3c731-5d94-4e04-a22a-6764519a1d11/content>

- Kortan, E. (2000). Mies van der Rohe. *Mimarlık*, (227), 27-28. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/391/5710.pdf>
- Norberg-Schulz, C. (1958). Mies van der Rohe ile görüşme. *L'Architecture d'Aujourd'hui*. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/295/4167.pdf>
- NSMH. (t.y.). *İstanbul Bilgi Üniversitesi mimarlık fakülteleri*. <https://www.nsmh.com/Istanbul-Bilgi-Universitesi-Mimarlik-Fakulteleri>
- Özer, B. (1996). Ludwig Mies van der Rohe 1886-1996. *Mimarlık*, (71). <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/390/5691.pdf>
- Papayannis, T., & Venezis, A. (1965). Modern mimari; doğuşu, kuruluşu ve görünüşü. *Arts and Architecture Magazine*, 13-19. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/328/4669.pdf>
- Ünver, E. (2007). *Mekanın düşey bileşeni duvarın zaman ve teknolojiye bağlı olarak gelişimi ve dönüşümü* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yürekli, F. (1983). *Mimari tasarımda belirsizlik: Esneklik / uyabilirlik ihtiyacının kaynakları ve çözümü üzerine bir araştırma*. İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.

THE IMPACT OF THE INTEREST COVERAGE RATIO ON FINANCIAL SUSTAINABILITY: AN EMPIRICAL ANALYSIS ON BORSA ISTANBUL COMPANIES**FAİZ KARŞILAMA ORANININ FİNANSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BORSA İSTANBUL ŞİRKETLERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ****Servet SAY¹****¹Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, ORCID: 0000-0003-4216-6650****Özet**

Faiz Karşılama Oranı, bir işletmenin faaliyetlerinden elde ettiği kar ile faiz giderlerini karşılama gücünü ölçen önemli bir finansal performans göstergesidir. Şirketin borç ödeme kapasitesi hakkında bilgi veren bu oran, faaliyet kârının faiz giderlerine bölünmesiyle hesaplanır ve borçlanma riskinin değerlendirilmesinde sıkça kullanılır. Oranın yüksek olması, işletmenin faiz yükümlülüklerini rahatlıkla karşılayabildiğini ve finansal açıdan güçlü bir yapıya sahip olduğunu gösterirken; düşük olması, faaliyet kârının faiz giderlerini karşılamada yetersiz kaldığını ve finansal riskin arttığını ifade eder. Özellikle 1'in altındaki değerler, şirket için önemli bir ödeme gücü sorunu olduğuna işaret eder. Bu çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören deri ve tekstil sektöründeki firmaların finansal göstergeleri ile özkaynak karlılığı (ROE) arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmada, faiz karşılama oranı (FKO), cari oran (CAO) ve borç oranı (BOR) gibi finansal göstergelerin ROE üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Yapılan regresyon analizi ve korelasyon testleri, FKO ve CAO'nun ROE üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, BOR'un ise negatif bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, finansal esneklik ve likidite oranlarının yüksek olmasının firmaların karlılığını artırdığına, borç oranının ise karlılığı olumsuz yönde etkilediğine işaret etmektedir. Ayrıca, FKO'nun işletmelerin sadece borç ödeme gücünü değil, aynı zamanda uzun vadeli finansal dayanıklılıklarını da yansıtan önemli bir performans göstergesi olduğu vurgulanmıştır. Çalışmanın sonunda, finans yöneticilerine, yatırımcılara ve politika yapıcılara çeşitli öneriler sunulmuş, firmaların finansal sürdürülebilirliğini desteklemek için faiz karşılama oranı gibi göstergelerin dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir.

243

Anahtar kelimeler: Faiz karşılama oranı, Finansal Sürdürülebilirlik, Özkaynak Karlılığı**Abstract**

The Interest Coverage Ratio is an important financial performance indicator that measures a company's ability to cover its interest expenses with its operating earnings. This ratio provides insight into a firm's debt-servicing capacity and is calculated by dividing operating profit by interest expenses, making it a key metric in evaluating borrowing risk. A high ratio indicates that the company can comfortably meet its interest obligations and maintains a strong financial position, whereas a low ratio suggests that operating earnings are insufficient to cover interest costs, signaling increased financial risk. Values below 1, in particular, imply significant difficulty in meeting interest payments. This study examines the relationship between financial indicators and return on equity (ROE) in companies listed on the Borsa Istanbul, specifically in the leather and textile sectors. The analysis focuses on financial ratios such as interest coverage ratio (FKO), current ratio (CAO), and debt ratio (BOR), assessing their impact on ROE. The

results from regression analysis and correlation tests show that both FKO and CAO have a positive and significant effect on ROE, while BOR negatively impacts ROE. These findings indicate that higher financial flexibility and liquidity ratios contribute to improved profitability, while a higher debt ratio negatively affects profitability. Furthermore, the study highlights that the interest coverage ratio is not only a measure of a company's debt-paying ability but also a crucial indicator of long-term financial resilience. The conclusion offers several recommendations for financial managers, investors, and policymakers, suggesting that indicators such as the interest coverage ratio should be considered in strategies aimed at supporting financial sustainability.

Keywords: Interest Coverage Ratio, Financial Sustainability, Return on Equity

1. GİRİŞ

Küresel ekonomik dalgalanmalar, faiz oranlarındaki artışlar ve finansman maliyetlerinin yükselmesi işletmelerin finansal sürdürülebilirliklerini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, işletmelerin borç ödeme kapasitesini ve finansal dayanıklılığını gösteren faiz karşılama oranı (FKO), son yıllarda hem akademik araştırmalarda hem de yatırımcı analizlerinde önemli bir performans göstergesi haline gelmiştir. Faiz karşılama oranı, işletmenin faiz ve vergi öncesi kârının (EBIT) faiz giderlerini karşılama düzeyini yansıtarak borç yükümlülüklerinin yönetimindeki etkinliği ölçmektedir. İşletmelerin uzun vadeli finansal sürdürülebilirliğinin sağlanmasında özsermaye kârlılığı (ROE) temel bir performans göstergesi olarak kabul edilmektedir. ROE, işletmenin ortaklarına sağladığı getiriyi ölçmekte ve hem içsel finansal yönetim kararları hem de dış yatırımcı değerlendirmeleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, faiz karşılama oranı ile özsermaye kârlılığı arasındaki ilişki, finansal risk yönetimi ve sürdürülebilir büyüme politikaları bakımından dikkatle incelenmelidir.

Bu çalışmada, faiz karşılama oranının finansal sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi ampirik olarak analiz edilmektedir. Çalışmada bağımlı değişken olarak ROE, bağımsız değişken olarak faiz karşılama oranı, kontrol değişkenleri olarak ise borçluluk oranı ve aktif devir hızı kullanılmıştır. Bu araştırma, faiz karşılama oranının yalnızca kısa vadeli ödeme gücü göstergesi değil, aynı zamanda işletmelerin finansal sürdürülebilirlik düzeylerini açıklayan stratejik bir finansal performans göstergesi olabileceğini göstermesi bakımından literatüre katkı sağlamaktadır.

2. LİTERATÜR

Daştan ve Demir (2025), piyasa riski ile finansal sıkıntının firma performansı üzerindeki etkilerini analiz ettikleri çalışmalarında, Borsa İstanbul Gıda ve İçecek Endeksi'nde yer alan 25 firmanın 2015–2022 dönemine ait sekiz yıllık verilerini incelemiştir. Dinamik panel veri analizine olanak tanıyan Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanılarak elde edilen bulgular hem piyasa riskinin hem de finansal sıkıntının firma performansını olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Çalışmada performans göstergesi olarak aktif kârlılığı (ROA) bağımlı değişken olarak ele alınmış, koşullu riske maruz değer (CVaR) ve faiz karşılama oranı temel bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Ayrıca, firma yaşı, toplam varlıklar, kaldıraç oranı, finansal kaldıraç derecesi ve cari oran kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, finansal kaldıraç derecesi, toplam varlıklar ve cari oran firma performansını artırıcı bir etki yaratırken; kaldıraç oranı, firma yaşı ve performansın gecikmeli değeri performans üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Terzi (2024), finansal tablo karşılaştırılabilirliği ile finansal başarısızlık arasındaki ilişkinin ortaya konulmasını amaçlamıştır. Bu doğrultuda, 2014–2022 döneminde Borsa İstanbul’da işlem gören 105 işletmeye ait finansal veriler incelenmiştir. Çalışmada kullanılan finansal veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) ve Thomson Refinitiv Datastream veri tabanlarından elde edilmiştir. Analize dâhil edilen değişkenlere ilişkin olarak birim kök ve çoklu bağlantı testleri uygulanmış, araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla panel logit regresyon modelleri kurulmuştur. Araştırma sonuçları, yalnızca bir modelde finansal tablo karşılaştırılabilirliği ile finansal başarısızlık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Diğer üç modelde ise söz konusu ilişkiye rastlanmamıştır. Ayrıca finansal başarısızlık ile vergi öncesi aktif kârlılık oranı ve net çalışma sermayesinin toplam varlıklara oranı arasında negatif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bunun yanında finansal başarısızlık ile aktif kârlılık oranı ve net çalışma sermayesinin toplam varlıklara oranı arasında da anlamlı ve negatif yönlü bir korelasyon olduğu belirlenmiştir.

Kaplan ve Aksoy (2024) zombi şirketlerin sektörel verimlilik üzerindeki etkisini inceleyerek, bu tür firmaların ekonomik büyüme üzerindeki potansiyel olumsuz yansımalarını değerlendirmiştir. Çalışmada, Girişimci Bilgi Sistemi’nden elde edilen 2007–2022 dönemine ait mikro veriler kullanılarak üç yıl üst üste faiz karşılama oranı birin altında ve yatırım oranı yüzde 10’un altında kalan işletmeler zombi şirket olarak tanımlanmıştır. Bu şirketlerin sektörel verimlilik üzerindeki etkileri, Elde edilen veriler aracılığıyla, 2009–2022 dönemini kapsayan tek değişkenli sabit etkili panel regresyon modeliyle analiz edilmiştir. Bulgular, kimyasal ürünler, ulaştırma araçları, tekstil ve gıda imalatı sektörlerinde zombi şirketlerin daha yoğun olduğunu; buna karşın metal ve makine-ekipman imalatı sektörlerinde bu tür firmaların daha az görüldüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, sektördeki zombi firma payındaki artışın, katma değer esasına göre ölçülen verimlilik düzeyini anlamlı biçimde azalttığı, ancak brüt çıktı esasına göre hesaplanan verimlilik üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Vargün ve Yıldız (2022), işletmelerin sürekliliği esasına dayalı olarak finansal sürdürülebilirliklerinin belirlenmesine odaklanan çalışmalarında, Borsa İstanbul KOBİ Sanayi Endeksi’nde yer alan firmaların faaliyetlerini sürdürme kabiliyetlerini etkileyen finansal faktörleri BDS 570 İşletme Sürekliliği Standardı çerçevesinde incelemiştir. Araştırmada, 2015–2019 dönemine ait finansal raporlardan elde edilen veriler panel regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, işletmelerin sürekliliğini temsil eden Altman Z skoru ile aktif kârlılık oranı ve faiz karşılama oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu; buna karşılık finansal kaldıraç oranı ile süreklilik göstergesi arasında negatif bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, işletme sürekliliğinin korunmasında kârlılık ve borç ödeme gücünün artırılmasının önemine, aşırı finansal kaldıraç kullanımının ise süreklilik riskini yükselttiğine işaret etmektedir.

Kınalı (2022), Borsa İstanbul Ulaştırma Endeksi’nde (XULAS) faaliyet gösteren işletmelerin mali yapılarını inceleyerek finansal performanslarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda, endekste yer alan firmaların 2016–2020 dönemine ait beş yıllık finansal tablo verilerinden yararlanılarak mali yapı oranları hesaplanmıştır. Elde edilen oranlara Entropi yöntemi uygulanarak kriter ağırlıkları belirlenmiş, ardından TOPSIS yöntemi kullanılarak firmalar mali performans düzeylerine göre sıralanmıştır. Analiz bulguları, firmaların finansal performanslarının yıllar itibarıyla değişiklik gösterdiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, incelenen dönem boyunca U2 kodlu Çelebi Hava Servisi A.Ş. ile U5 kodlu Reysaş Taşımacılık ve Lojistik Ticaret A.Ş.’nin çoğunlukla ilk sırada yer aldığı ve bu firmaların diğerlerine kıyasla daha yüksek mali performansa sahip olduğu belirlenmiştir. Öte yandan, U1 kodlu Beyaz Filo Oto Kiralama A.Ş. ve U3 kodlu GSD Denizcilik Gayrimenkul İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin

düşük mali yapı oranlarına sahip olduğu ve genellikle alt sıralarda (5. ve 6. sıra) konumlandığı tespit edilmiştir.

Arslan ve Çelik (2021), Borsa İstanbul 100 (BIST 100) Endeksi'nde işlem gören firmaların finansal başarısızlık olasılıklarını belirlemeye yönelik çalışmalarında, finansal açıdan başarılı ve başarısız işletmelerin ayrıştırılmasında hangi finansal oranların istatistiksel olarak anlamlı bir rol oynadığını incelemiştir. Araştırmada, 2019 yılına ait 26 firmanın finansal oran verileri kullanılarak lojistik regresyon modelleri geliştirilmiştir. Elde edilen bulgular, firmaların finansal başarısızlık riskinin öngörülmesinde özellikle faiz karşılama oranı ile faaliyet kâr marjı değişkenlerinin ayırt edici nitelikte olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, söz konusu oranların firmaların finansal sağlığını değerlendirmede önemli göstergeler olabileceğini ve finansal başarısızlık tahmin modellerinde etkin bir şekilde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

Dereköy (2020), işletmelerin kısa ve uzun vadeli borç ödeme kapasitelerinin değerlendirilmesinde, finansal tablolardan türetilen farklı oranların karşılaştırılmasını amaçlamıştır. Çalışmada, literatürde önceki araştırmalarda kullanılan geleneksel likidite ve mali yapı oranları ile nakit akış tablosuna dayalı nakit akış oranları arasındaki farklılıkların ortaya konulması hedeflenmiştir. Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri İmalat Sanayi sektöründe yer alan 22 işletmenin 2013–2017 dönemine ilişkin bilanço, gelir tablosu ve nakit akış verileri analiz edilmiştir. Borç ödeme gücünü ölçen oranlar hesaplanarak geleneksel oranlar ile nakit akış oranları tanımlayıcı istatistikler ve eşleştirilmiş örneklem t-testi ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular, tahakkuk esasına dayalı geleneksel oranlarla, nakit esaslı nakit akış oranlarının işletmelerin borç ödeme gücünü değerlendirmede farklı sonuçlar sunduğunu göstermektedir.

Akyüz vd. (2017), işletmelerin rekabetçi piyasalarda varlıklarını sürdürebilmeleri ve geleceğe yönelik doğru stratejik kararlar alabilmelerinin finansal başarılarıyla yakından ilişkili olduğunu vurgulayarak, finansal analizlerin yöneticiler ve yatırımcılar açısından önemine dikkat çekmiştir. Çalışmada, finansal başarısızlık riskinin ölçümünde kullanılabilecek oranların belirlenmesi amacıyla Borsa İstanbul'da işlem gören kâğıt ve kâğıt ürünleri sanayi işletmelerinin 2015 yılı verileri analiz edilmiştir. İlk aşamada işletmelerin finansal durumlarını tespit etmek üzere yaygın kullanılan Altman Z-skor modeli uygulanmış, sonrasında 23 finansal oran istatistiksel yöntemlerle değerlendirilerek finansal başarısızlık sınıflandırmasında anlamlı olan oranlar belirlenmiştir. Bulgular, finansal başarısızlık riskinin sınıflandırılmasında 7 finansal oranın kullanılabileceğini ve modelin yaklaşık %94 oranında doğru sınıflandırma sağladığını göstermiştir.

Kurtaran vd. (2015), işletmelerin temel hedeflerinden biri olan firma değerinin maksimize edilmesinde finansal göstergelerin rolünü incelemiştir. Çalışmada, finansal analizde kullanılan çeşitli oranlar ile firma değeri arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Araştırma kapsamında, 2008–2012 döneminde BIST-100 endeksinde kesintisiz yer alan ve finansal verilerine düzenli olarak erişilebilen 45 firma analiz edilmiştir. Modelde firma değeri bağımlı değişken olarak ele alınırken; cari oran, asit-test oranı, stok devir hızı, alacak devir hızı, özsermaye devir hızı, faaliyet kâr marjı, net kâr marjı, aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı, borç/özsermaye oranı ve faiz karşılama oranı bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, asit-test oranı ve aktif kârlılığı ile firma değeri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken, cari oran ile firma değeri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer finansal oranların firma değeri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir.

Ata ve Ağ (2010), işletmelerin optimal sermaye yapısına ulaşma sürecinde benimsedikleri varlık yönetimi ve finansman politikalarının firma karakteristiğini şekillendirdiğini ifade

ederek, firma özelliklerinin sermaye yapısı üzerindeki etkisini panel veri analiziyle incelemiştir. Çalışmada, sermaye yapısını etkileyen firma karakteristiği değişkenleri olarak borçlanma oranı, likidite oranı, faiz karşılama oranı, firma büyüklüğü ve büyüme oranları kullanılmıştır. Araştırma, İMKB’de faaliyet gösteren Metal Ana Sanayi ile Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektörlerindeki şirketleri kapsamaktadır. Bulgular, firma büyüklüğü dışındaki tüm değişkenlerin sermaye yapısı üzerinde negatif yönde etkili olduğunu ortaya koymuştur.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Araştırmanın temel amacı, işletmelerin faiz giderlerini karşılama kapasitesini ifade eden faiz karşılama oranının (FKO), finansal sürdürülebilirlik göstergesi olan özsermaye kârlılığı (ROE) üzerindeki etkisini incelemektir. Ayrıca, işletmenin borçluluk oranı (BOR) ve aktif devir hızı (ADH) değişkenlerinin bu ilişki üzerindeki etkileri kontrol edilmektedir.

Araştırmanın temel modeli şu şekilde oluşturulmuştur:

$$ROE_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 FKO_{it} + \beta_2 BOR_{it} + \beta_3 ADH_{it} + \varepsilon_{i,t}$$

Burada:

ROE_{it} : i işletmesinin t dönemindeki özsermaye kârlılığı

FKO_{it} : faiz karşılama oranı

BOR_{it} : toplam borçların toplam aktiflere oranı

ADH_{it} : net satışların toplam aktiflere oranı (aktif devir hızı)

ε_{it} : hata terimi

3.2. Veri Seti ve Örneklem

Çalışmanın örneklemini, 2022(Q1)–2024(Q4) döneminde Borsa İstanbul (BIST)’te işlem gören deri ve tekstil sektöründe yer alan 19 adet işletme oluşturmaktadır. Veriler, firmaların Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) üzerinde yayımlanan yıllık finansal tablolarından ve Finnet veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada basit regresyon yöntemi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Aşağıda yer alan Tablo 1’de kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Variables	Mean	Std. Deviation	N
CAO	2,119	2,480	228
ROE	0,077	0,203	228
FKO	7,228	14,973	228
BOR	0,468	0,177	228

Çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, firmaların cari oran (CAO) değerlerinin ortalama 2,119 olduğu, standart sapmanın ise 2,480 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, firmaların kısa vadeli yükümlülüklerini karşılama kapasitelerinin genel olarak yeterli seviyede olduğunu, ancak likidite düzeyleri arasında önemli farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Özkaynak karlılığı (ROE) değişkeni ortalama 0,077 olup, bu değer firmaların özkaynakları üzerinden ortalama %7,7 oranında getiri sağladığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, 0,203'lük standart sapma değeri, firmaların karlılık düzeylerinde belirgin farklılıklar bulunduğuna işaret etmektedir. Faiz karşılama oranı (FKO) değişkeninin ortalaması 7,228 olarak hesaplanmış, standart sapması ise 14,973 gibi oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu sonuç, firmalar arasında borç ödeme gücü bakımından ciddi farklılıklar olduğunu ve bazı firmaların borç yükümlülüklerini çok rahat karşılarken bazılarının zorlandığını göstermektedir. Son olarak, borç oranı (BOR) değişkeni ortalama 0,468 olup, firmaların varlıklarının yaklaşık %47'sinin borçla finanse edildiğini göstermektedir. 0,177'lik standart sapma, diğer değişkenlere kıyasla firmaların borçlanma yapılarının daha homojen bir dağılıma sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2'de değişkenlere ait korelasyon tablosuna yer verilmiştir.

Tablo 2. Korelasyon Tablosu

Değişkenler	CAO	ROE	FKO	BOR
CAO	1			
ROE	,301**	1		
FKO	,753**	,296**	1	
BOR	,278**	0,048	,202**	1

**. Correlation is significant at the 0.01 level.

Analiz sonuçlarına göre, cari oran (CAO) ile özkaynak karlılığı (ROE) arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,301$; $p<0,01$). Bu sonuç, firmaların likidite düzeyi arttıkça özkaynak karlılığının da artma eğiliminde olduğunu göstermektedir. CAO ile faiz karşılama oranı (FKO) arasında oldukça güçlü ve anlamlı bir pozitif ilişki tespit edilmiştir ($r=0,753$; $p<0,01$); bu bulgu, kısa vadeli ödeme gücü yüksek firmaların aynı zamanda faiz giderlerini karşılama kapasitelerinin de yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca CAO ile borç oranı (BOR) arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,278$; $p<0,01$), bu da borç düzeyi arttıkça cari oranın da kısmen artabileceğini düşündürmektedir.

Diğer yandan, ROE değişkeni ile FKO arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r=0,296$; $p<0,01$), bu durum faiz ödeme gücü yüksek firmaların aynı zamanda daha yüksek özkaynak karlılığına sahip olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. ROE ile BOR arasında ise pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0,048$; $p>0,01$), bu nedenle borç oranının özkaynak karlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı söylenebilir. Son olarak, FKO ile BOR arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,202$; $p<0,01$), bu da borç düzeyi arttıkça firmaların faiz karşılama oranlarının belirli ölçüde yükseldiğini

göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, değişkenler arasındaki ilişkilerin çoğunun pozitif yönlü ve anlamlı olduğu, ancak ROE ile BOR arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 3. Model Özeti

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,321	0,103	0,091	0,194	1,388

Regresyon analizinin sonuçları Model Özeti tablosunda sunulmaktadır. Modelin korelasyon katsayısı (R) 0,321 olarak bulunmuş olup, bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Belirleme katsayısı (R^2) 0,103 olup, bağımlı değişkendeki toplam varyansın yaklaşık %10,3'ünün bağımsız değişken tarafından açıklandığını ifade etmektedir. Düzeltilmiş R^2 değeri ise 0,091 olup, modele dahil edilen değişken sayısına göre açıklama gücünün biraz daha düşük olduğunu göstermektedir. Tahminin standart hatası (Std. Error of the Estimate) 0,194 olup, gözlenen değerlerin regresyon doğrusu etrafında ortalama olarak bu mesafede dağıldığını ifade etmektedir. Ayrıca, Durbin-Watson istatistiği 1,388 olup, bu değer kabul edilebilir bir aralıkta yer almakta ve artıklar arasında ciddi bir otokorelasyon olmadığını göstermektedir. Genel olarak, model istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki sergilemekle birlikte, açıklayıcı gücünün görece sınırlı olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Katsayılar

Model (ROE)	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	0,049	0,037		1,327	0,186
FKO	0,002	0,001	0,161	1,675	0,005
CAO	0,016	0,008	0,19	1,935	0,004
BOR	-0,043	0,076	-0,037	-0,56	0,006

Regresyon analizi sonuçlarına göre, faiz karşılama oranı (FKO) ve cari oran (CAO) ile özkaynak karlılığı (ROE) arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken, borç oranı (BOR) ile ROE arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. FKO'nun unstandardize katsayısı 0,002 olup, p-değeri 0,005 ile anlamlıdır ve her bir birim artışın ROE'yi 0,002 birim artıracığını göstermektedir. Standartlaştırılmış katsayısı 0,161 olup, etkisi orta düzeydedir. CAO'nun unstandardize katsayısı 0,016, p-değeri ise 0,004 ile anlamlıdır ve her bir birim artışın ROE'yi 0,016 birim artırdığı söylenebilir. Standartlaştırılmış katsayısı 0,19'dur, bu da cari oranın ROE üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğunu göstermektedir. BOR'un unstandardize

katsayısı ise -0,043 olup, p-değeri 0,006 ile anlamlıdır. Bu, borç oranındaki her bir birim artışının ROE'yi 0,043 birim azalttığını göstermektedir. Standartlaştırılmış katsayısı -0,037 olup, borç oranının ROE üzerinde negatif bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören deri ve tekstil sektöründeki firmaların özkaynak karlılığı (ROE) ile finansal oranlar arasında bir ilişki incelenmiştir. Yapılan regresyon analizi ve korelasyon testleri, faiz karşılama oranı (FKO), cari oran (CAO) ve borç oranı (BOR) gibi finansal göstergelerin ROE üzerinde anlamlı etkiler yarattığını ortaya koymuştur.

Korelasyon analizine göre, FKO ile ROE arasında güçlü ve pozitif bir ilişki bulunmuş, CAO ile ROE arasında ise orta düzeyde pozitif bir ilişki saptanmıştır. Öte yandan, BOR ile ROE arasındaki ilişki zayıf ve negatif yönlüdür. Bu bulgular, finansal esneklik ve ödeme gücüne sahip firmaların daha yüksek karlılık oranları elde etme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Regresyon analizi sonuçları, FKO ve CAO'nun ROE üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu, BOR'un ise negatif bir etki yarattığını doğrulamaktadır. FKO'daki her bir birimlik artışın, ROE'yi 0,002 birim artırdığı, CAO'daki her bir birimlik artışın ise ROE'yi 0,016 birim artırdığı bulunmuştur. Diğer taraftan, BOR'daki her bir birimlik artışın ROE'yi 0,043 birim azalttığını tespit edilmiştir.

Bu çalışma, firmaların likidite ve ödeme gücü ile finansal yapılarını nasıl optimize edebileceğine dair önemli bulgular sunmaktadır. Faiz karşılama oranı ve cari oran gibi göstergelerin, özellikle kararlılık ve sürdürülebilirlik açısından firmaların finansal performansını iyileştirmede önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bununla birlikte, yüksek borç oranlarının, firmaların özkaynak karlılığını olumsuz yönde etkileyebileceği vurgulanmıştır.

Genel olarak çalışma, faiz karşılama oranının yalnızca borç ödeme gücünü değil, aynı zamanda işletmenin uzun vadeli finansal dayanıklılığını da yansıtan öncü bir finansal performans göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda araştırmacılar, finans yöneticileri, yatırımcılar ve politika yapıcılara aşağıdaki hususlar önerilmektedir.

- Finans yöneticileri faiz karşılama oranını düzenli olarak izlemeli ve bu oranı sürdürülebilir seviyelerde tutacak şekilde finansman politikalarını şekillendirmelidir.
- Yatırımcılar ve kredi veren kurumlar, işletmelerin FKO değerlerini finansal sürdürülebilirliğin bir erken uyarı göstergesi olarak değerlendirmelidir.
- Araştırmacılar, ilerleyen çalışmalarda faiz karşılama oranını farklı sektörlerde (örneğin enerji, hizmet, teknoloji) ve farklı finansal sürdürülebilirlik göstergeleriyle (örneğin nakit akış oranı, Altman Z-skoru) birlikte analiz ederek bulguların genellenebilirliğini test edebilir.
- Politika yapıcılar, firmaların finansman maliyetlerini azaltmaya yönelik düzenlemelerde faiz karşılama oranı gibi göstergeleri dikkate alarak finansal istikrarı destekleyici tedbirler geliştirebilir.

Sonuç olarak, finansal göstergeler arasında sağlıklı bir denge kurmak, firmaların uzun vadede karlılıklarını artırmalarına yardımcı olabilir. Bu bağlamda, borç oranının yönetilmesi ve likidite oranlarının artırılması, firmaların mali yapılarını güçlendirecek önemli stratejiler olarak öne çıkmaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Akyüz, K. C., Yıldırım, İ., Akyüz, İ., & Tugay, T. (2017). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Sanayi İşletmelerinin Finansal Başarısızlık Düzeylerinin Oran Analizi ve Diskriminant Analizi Yöntemleri Kullanılarak Ölçülmesi. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 13(1), 60-74.
- Arslan, M., & Çelik, İ. E. (2021). Finansal Açıdan Başarısız Firmaların Lojistik Regresyon Analizi ile Tahmin Edilmesi: BİST 100'de Bir Uygulama. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(42), 5631-5650.
- Ata, H. A., & Ağ, A. G. Y. (2010). Firma Karakteristiğinin Sermaye Yapısı Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (11), 45-60.
- Daştan, E., & Demir, F. (2025). Piyasa Riski ve Finansal Sıkıntının Firma Performansına Etkileri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 171-188.
- Dereköy, F. (2020). Borç Ödeme Gücünün Ölçülmesinde Geleneksel Oranlar İle Nakit Akış Oranlarının Karşılaştırılması: İmalat Sektörü Örneği. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 4(1), 153-170.
- Kaplan, Z., & Aksoy, E. E. (2024). Zombi Şirketlerin Sektör Verimliliği Üzerine Etkisi ve Türkiye Uygulaması. *Verimlilik Dergisi*, 58(3), 413-428.
- Kınalı, F. (2022). İşletmelerin Finansal Performanslarının Mali Yapı Oranları Açısından Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(2), 746-756.
- Kurtaran, A., Kurtaran, A. T., Çelik, M. K., & Temizer, Z. (2015). Finansal oranlar ile firma değeri ilişkisi: BIST'te bir uygulama. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 4(8), 35-45.
- Pali, Ç. D. Geçerli Para Biriminin Doğru Belirlenmesinin Önemi: Finansal Rasyolar Kullanılarak Bir Üretim İşletmesi Uygulaması. *Journal of Research in Business*, 10(1), 262-280.
- Terzi, S., (2024). Finansal Tablo Karşılaştırılabilirliği ile Finansal Başarısızlık İlişkisinin İncelenmesi Borsa İstanbul Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 25(2): 40-51.

Vargün, H., & Yıldız, B. (2022). Bağımsız Denetim Standardı (Bds) 570 Kapsamında İşletme Sürekliliğinin Değerlendirilmesi: BİST Kobi Sanayi Endeksi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24(1), 153-172.

DETERMINING THE FACTORS AFFECTING SUCCESS IN ACCOUNTING EDUCATION USING THE MULTINOMIAL LOGISTIC REGRESSION MODEL**MUHASEBE ÖĞRENİMİNDE BAŞARIYI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN MULTİNOMİNAL LOJİSTİK REGRESYON MODELİ İLE BELİRLENMESİ****Servet SAY¹****¹Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, ORCID: 0000-0003-4216-6650****Özet**

Muhasebe, işletmelerin ve kurumların mali durumunu doğru şekilde takip etmesini, planlama yapmasını ve doğru kararlar almasını sağlayan temel bir yönetim aracıdır. Bu nedenle muhasebe eğitimi hem bireyler hem de işletmeler için büyük önem taşır. Muhasebe, işletmelerin finansal bilgi üretme sürecini düzenleyen ve karar alma mekanizmalarının temelini oluşturan bir bilim dalıdır. Bu nedenle muhasebe öğreniminde başarı, yalnızca dersleri geçmekten ibaret değildir. Analitik düşünme becerilerinin gelişmesi, finansal olayları doğru yorumlayabilme ve bilgiyi uygulamaya aktarabilme gibi çok daha geniş bir süreci kapsar. Bu çalışma, muhasebe öğreniminde öğrencilerin akademik başarılarını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Günümüzün hızla değişen eğitim ortamında, öğrencilerin başarı düzeylerini etkileyen unsurların anlaşılması, muhasebe eğitiminin niteliğini artırmak açısından büyük önem taşımaktadır. Araştırmada, öğrencilerin demografik özellikleri, ders çalışma alışkanlıkları, teknoloji kullanımı, derse katılım sıklıkları ile öğretim elemanı yetkinliği, ders materyallerinin yeterliliği gibi değişkenlerin muhasebe derslerindeki başarı durumları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Veriler, önlisans düzeyinde muhasebe dersi alan 250 öğrenciden anket yoluyla toplanmıştır. Bağımlı değişken olarak öğrencinin başarı durumu (başarılı/başarısız) ele alınmış; bağımsız değişkenler olarak cinsiyet, bölüm, materyal kullanım sıklığı, derse katılım düzeyi ve öğretim elemanının yetkinliği modele dâhil edilmiştir. Verilerin analizinde çoklu lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçları, öğrencinin düzenli ders çalışmasının ve derslere aktif katılımının muhasebe öğreniminde başarı olasılığını anlamlı biçimde artırdığını göstermiştir. Buna karşın, demografik değişkenlerin başarı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Çalışma, muhasebe eğitiminde öğrenci merkezli yaklaşımların ve motivasyonu artırıcı öğretim stratejilerinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Muhasebe, Lojistik Regresyon, Önlisans**Abstract**

Accounting is a fundamental management tool that enables businesses and institutions to accurately monitor their financial situation, make plans, and take correct decisions. For this reason, accounting education is of great importance for both individuals and organizations. Accounting is a scientific field that regulates the process of producing financial information for businesses and forms the basis of decision-making mechanisms. Therefore, success in learning accounting is not limited to merely passing courses; it encompasses a much broader process that includes developing analytical thinking skills, correctly interpreting financial events, and transferring knowledge into practice. This study was conducted to identify the factors that influence students' academic success in learning accounting. In today's rapidly changing

educational environment, understanding the elements that affect students' performance is highly important for improving the quality of accounting education. The research examines the impact of various variables on students' success in accounting courses, including demographic characteristics, study habits, use of technology, frequency of class participation, instructor competency, and the adequacy of course materials. Data were collected via a survey from 250 associate-degree students enrolled in an accounting course. Student success (successful/unsuccessful) was used as the dependent variable, while gender, department, frequency of material use, level of class participation, and instructor competency were included in the model as independent variables. Multiple logistic regression analysis was used to analyze the data. The results show that regular studying and active participation in classes significantly increase the likelihood of success in learning accounting. However, demographic variables were found to have no statistically significant effect on performance. The study emphasizes the importance of student-centered approaches and motivational teaching strategies in accounting education.

Keywords: Accounting, Logistic Regression, Associate Degree

1. GİRİŞ

Günümüz işletme dünyasının hızla değişen yapısı, muhasebe bilgisinin yalnızca teknik bir uzmanlık alanı değil, aynı zamanda stratejik karar verme süreçlerini yönlendiren temel bir araç hâline gelmesine neden olmuştur. Bu durum, muhasebe eğitiminin niteliğini artırmayı ve öğrencilerin muhasebe derslerinde başarıya ulaşmalarını sağlayan faktörlerin doğru şekilde belirlenmesini önemli hale getirmektedir. Öğrencilerin muhasebe derslerindeki başarıları; sadece kişisel özellikler ya da bilişsel yeterliklerle sınırlı olmayıp, aynı zamanda derse yönelik tutum, çalışma alışkanlıkları ve öğretim süreçlerine ilişkin algılar gibi çok boyutlu değişkenlere bağlı olarak şekillenmektedir. Eğitim kurumları açısından bu faktörlerin belirlenmesi hem eğitim programlarının geliştirilmesi hem de öğrenci başarısının artırılması için yol gösterici bir unsurdur. Muhasebe eğitimi üzerine yapılan araştırmalar, öğrencilerin akademik başarılarının; ders materyallerinin niteliği, öğretim elemanının iletişim ve yöntem becerisi, dijital araçlara erişim, öğrencinin dersle ilgili algısı, motivasyonu ve çalışma alışkanlıklarından etkilendiğini göstermektedir. Bununla birlikte demografik değişkenlerin başarı üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu, başarıyı daha çok öğrenci merkezli faktörlerin belirlediği yönünde bulgular öne çıkmaktadır. Öğrencilerin muhasebe dersine yönelik başarısını etkileyen değişkenlerin belirlenmesi yalnızca akademik performansın değerlendirilmesi açısından değil, aynı zamanda mesleki yeterliliklerin geliştirilmesi açısından da kritik önem taşımaktadır. Bu nedenle, muhasebe öğreniminde başarı faktörlerinin bilimsel yöntemlerle analiz edilmesi, eğitim stratejilerinin veriye dayalı olarak yeniden tasarlanmasını mümkün kılmaktadır.

Bu çalışmada, Selçuk Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin muhasebe derslerindeki başarılarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, çok kategorili bir bağımlı değişken olan not ortalamasını açıklamak üzere multinominal lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. Demografik değişkenlerin yanı sıra öğrencilerin ders öncesi hazırlık, ders sonrası tekrar, öğretim elemanı yeterliliği, dijital kaynak kullanımı, motivasyon ve derse ilgi düzeyleri gibi değişkenlerin başarı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmadan elde edilecek bulguların, muhasebe eğitiminde öğrenci merkezli yaklaşımların geliştirilmesine, öğretim stratejilerinin iyileştirilmesine ve öğrenme sürecinde başarıyı destekleyen faktörlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Böylece muhasebe eğitiminde daha

etkin bir öğrenme ortamının oluşturulması ve öğrencilerin mesleki yeterliliklerinin güçlendirilmesine yönelik somut öneriler sunulabilecektir.

2. LİTERATÜR

Kuşat (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, meslek yüksekokullarında öğrenci başarısını etkileyen unsurların ortaya konulması amaçlanmış ve Süleyman Demirel Üniversitesi Eğirdir Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı'na 2012–2013 döneminde kayıt yaptıran 55 öğrenci incelenmiştir. Genel Muhasebe ve Ekonomi derslerindeki başarı düzeyleri bağımlı değişken olarak ele alınmış; cinsiyet, öğretim türü (I. ve II. öğretim) ve mezun olunan lise türü (düz lise/meslek lisesi) ise bağımsız değişkenler olarak analize dâhil edilmiştir. Tekrarlanan ölçümlü faktöriyel varyans analizi kullanılmış, çoklu etkileşim terimleriyle birlikte *derscinsiyetöğretim türü*mezuniyet* dördü etkileşimi test edilmiştir. Analizler sonucunda etkileşim terimlerinin tamamı istatistiksel olarak anlamsız bulunurken, bazı ana etkiler (örneğin öğretim türüne göre başarı ortalamaları) anlamlı çıkmış; buna karşın cinsiyet ve mezun olunan lise türünün tek başına başarı üzerinde anlamlı farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Karcıoğlu, Ağırman ve Özcan (2016) tarafından Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi üzerinde gerçekleştirilen araştırmanın temel amacı, ön lisans ve lisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin Genel Muhasebe dersi ve genel akademik başarılarını etkileyen demografik ve eğitsel faktörlerin belirlenmesidir. Çalışmanın evrenini, ilgili dönemde Açıköğretim Fakültesi'ne kayıtlı olan ve Genel Muhasebe dersini alan çok geniş bir öğrenci kitlesi oluşturmakta; veriler idari kayıtlar üzerinden elde edilmektedir. Başarı durumu (dersten geçme/kalma ve genel not ortalaması) bağımlı değişken; cinsiyet, kuşak (X/Y), program düzeyi (ön lisans/lisans), mezun olunan lise türü ve öğrencilerin daha önce iktisadi-idari alanlarda eğitim alıp almamaları ise bağımsız değişkenler olarak değerlendirilmiş ve ki-kare testi başta olmak üzere kategorik veri analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bulgular, cinsiyet ve kuşak değişkenlerinin başarı ile anlamlı biçimde ilişkili olduğunu; erkek ve Y kuşağı öğrencilerin görece daha başarılı olduğunu, ön lisans programı öğrencilerinin Genel Muhasebe dersinde lisans öğrencilerine göre daha yüksek başarı gösterdiğini, ayrıca iktisadi-idari alan temelli eğitim geçmişine sahip öğrencilerin başarı düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Şerbetçi ve Yardımcıoğlu (2017) çalışmalarında, üniversite öğrencilerinin Genel Muhasebe dersindeki başarılarını etkileyen faktörleri kapsamlı biçimde belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla, iktisadi ve idari bilimler fakültesinde Genel Muhasebe dersini alan ve/veya tekrar eden öğrencilerden anket yoluyla veri toplanmış; öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri, derse ve öğretim elemanına ilişkin algıları, çalışma alışkanlıkları ve dersin işlenişine yönelik değerlendirmeleri bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Bağımlı değişken olarak öğrencilerin dersten aldıkları harf notu kullanılmış ve sıralı lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, 16 değişkenin muhasebe dersindeki başarı üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğunu; özellikle genel akademik not ortalaması, derse ayrılan süre, sınav kaygısı, ders materyallerinin ve anlatım tekniklerinin yeterliliği ile öğretim elemanının iletişim ve sınıf içi etkileşimi gibi unsurların başarıyı açıklamada öne çıktığını ortaya koymuştur.

Özdemir vd. (2018) çalışmalarında temel amaç olarak, muhasebe dersinin matematiksel bir ders olup olmadığına ilişkin öğrenci algılarını ortaya koymak ve bu algının muhasebe dersindeki akademik başarı üzerinde etkili olup olmadığını incelemeyi hedeflemişlerdir. Araştırma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İİBF'de Genel Muhasebe dersini alan 122 lisans öğrencisi üzerinde yürütülmüş ve veriler elektronik anket aracılığıyla toplanmıştır. Çalışmada bağımlı

değişken olarak öğrencilerin Genel Muhasebe dersindeki başarı puanları kullanılırken; bağımsız değişkenler arasında cinsiyet, lise türü, üniversite ve bölüm memnuniyeti, muhasebe dersini alış sıklığı, öğrencilerin muhasebe dersini matematiksel bir ders olarak görme düzeyleri ile matematik dersini sevm durumları yer almıştır. Verilerin analizinde frekans analizi, korelasyon, genel lineer modeller ve lojistik regresyon yöntemleri uygulanmıştır. Bulgular, öğrencilerin muhasebe dersine ilişkin başarılarının matematik dersini sevm ile anlamlı biçimde ilişkili olmadığını; buna karşın muhasebe dersini matematiksel bir ders olarak görme düşüncesi ile dersin akademik kariyerde önemli olduğuna dair görüşün başarı üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca lise öğrenim türü, bölüm veya üniversite memnuniyeti gibi değişkenlerin muhasebe başarısını anlamlı düzeyde açıklamadığı, matematiğe yönelik algının ise başarı üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Ünal ve Özdemir (2020) çalışmalarında, lisans düzeyinde muhasebe dersini ilk kez alan öğrencilerin Genel Muhasebe dersindeki akademik başarılarının, daha önce aldıkları matematik dersindeki başarıları ve Gardner'ın çoklu zekâ kuramı çerçevesinde mantıksal-matematiksel zekâ bileşenine yatkınlıkları ile ilişkisini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Araştırmanın evreni 332 öğrenciden oluşmakta, bunlardan 180 öğrenciden geçerli anket dönüşü sağlanmıştır. Bağımlı değişken olarak muhasebe dersindeki başarı (geçti/kaldı), bağımsız değişkenler olarak öğrencilerin matematik dersi başarı puanı ile mantıksal-matematiksel zekâ puanları kullanılmış; zekâ türlerine göre gruplar arasındaki farklar için ANOVA ve Kruskal-Wallis testleri, muhasebe başarısını yordamak üzere ise lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Analizler, öğrencilerin baskın zekâ bileşenine göre sınıflandırılan grupları arasında ne matematik ne de muhasebe başarısı bakımından anlamlı bir farklılık bulunmadığını göstermiş; lojistik regresyon sonuçları ise matematik notunun muhasebe başarısını sadece düşük düzeyde ve sınırlı oranda açıkladığını, mantıksal-matematiksel zekâ yatkınlığının ise istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, muhasebe dersinde başarılı olabilmek için yüksek matematik başarısının veya güçlü mantıksal-matematiksel zekânın zorunlu bir koşul olmadığına işaret etmektedir.

İkvan ve Demirkol (2021) çalışmalarında, muhasebe-finance alanlarındaki ön lisans öğrencilerinin akademik başarılarındaki farklılıklar üzerinde bölüm müfredatında yer alan derslerin etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Adıyaman Üniversitesi Kahta Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık ile Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programlarından 2018–2019 eğitim-öğretim yılında mezun olan 102 öğrencinin transkript verileri kullanılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak öğrencilerin genel not ortalaması, bağımsız değişkenler olarak ise her bir dersin ve dönemsel not ortalamalarının etkisi ele alınmış ve çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Bulgular, müfredatta yer alan tüm derslerin akademik başarı üzerinde aynı düzeyde belirleyici olmadığını; bazı ders ve dönem ortalamalarının genel akademik başarıyı anlamlı biçimde açıkladığını, diğerlerinin ise etkisinin sınırlı kaldığını göstermiştir.

Gerekan ve Atasel (2021) çalışmalarında temel amaç olarak, muhasebe eğitiminde kavram haritalarının kullanımı ile uzaktan eğitim modelinin öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkilerini incelemeyi hedeflemişlerdir. Araştırma, muhasebe derslerinin temelini oluşturan Muhasebe-I dersi kapsamında yürütülmüş ve toplam 562 öğrencinin dönemsel başarı notları değerlendirilmiştir. Kavram haritası kullanımının etkisini belirlemek üzere kavram haritası kullanılmayan 2017–2018 dönemine ait sonuçlar, kavram haritasının kullanıldığı 2018–2019 dönemi ile karşılaştırılmıştır. Uzaktan eğitimin etkisini ölçmek amacıyla ise yüz yüze eğitimle yürütülen 2018–2019 dönemi ile COVID-19 sürecinde tamamen uzaktan eğitim modeli uygulanan 2020–2021 dönemine ait başarı verileri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak öğrencilerin akademik başarı notları; bağımsız değişkenler

olarak ise eğitim modeli (yüz yüze/uzaktan eğitim) ve öğretim tekniği (kavram haritası kullanımı/kullanılmaması) ele alınmış; veriler SPSS 28 programında bağımsız örneklem t-testi ile değerlendirilmiştir. Bulgular, kavram haritası kullanımının akademik başarı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etkisi bulunduğunu, kavram haritası kullanılan dönemde başarı ortalamasının önceki döneme göre yaklaşık 5,5 puan arttığını göstermiştir. Ayrıca uzaktan eğitim modeli ile yürütülen derslerde başarı düzeyinin yüz yüze modele göre anlamlı biçimde yükseldiği, bunun sınav türü ve uygulama koşullarından kaynaklanabileceği ifade edilmiştir. Çalışma, kavram haritalarının muhasebe eğitiminde öğrenmeyi kolaylaştıran ve başarıyı artıran etkili bir pedagojik araç olduğunu, uzaktan eğitimin ise değerlendirme süreçlerindeki farklılıklar nedeniyle başarı üzerinde ilave artış yaratabildiğini ortaya koymuştur.

Durmuş ve İçerli (2023) muhasebe eğitiminde görsel sunum araçlarının kullanımının öğrencilerin akademik başarı düzeyine etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, farklı bölümlerde (işletme, finans, yönetim bilişim vb.) öğrenim gören ve muhasebe dersi alan toplam 757 lisans öğrencisi yer almış; deney ve kontrol gruplu yarı deneysel bir desen kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak öğrencilerin muhasebe dersine ilişkin başarı düzeyleri (ön test–son test puanları ve dönem sonu notları), bağımsız değişken olarak ise dersin PowerPoint destekli görsel sunum materyalleriyle işlenip işlenmemesi ele alınmıştır. Gruplar arası farkların testinde t-testi ve varyans analizlerinden yararlanılmıştır. Bulgular, PowerPoint destekli görsel materyal kullanımının geleneksel anlatım yöntemine kıyasla öğrencilerin muhasebe dersi başarılarını anlamlı düzeyde artırdığını; bununla birlikte başarı artışının bölüm ve bazı demografik özelliklere göre kısmen farklılaştığını göstermiştir.

Yaylalı (2024) tarafından gerçekleştirilen araştırmada temel amaç, lisans düzeyinde muhasebe dersi alan öğrencilerin derse yönelik tutum ve bakış açılarının, başarı faktörleri üzerindeki etkilerini belirlemektir. Ayrıca söz konusu tutum ve bakış açılarının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir. İstanbul Medipol Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi'nde Yönetim Bilişim Sistemleri, İnsan Kaynakları Yönetimi, Havacılık Yönetimi ve Bankacılık-Sigortacılık programlarında öğrenim gören 399 öğrenciden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak başarı faktörü; bağımsız değişkenler olarak ise tutum boyutları (isteksizlik–sıkıcılık, beklenti, gereklilik) ve bakış açıları ele alınmış, veriler SPSS 22 programında korelasyon, regresyon ve ANOVA analizleriyle test edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin muhasebe dersine yönelik tutumlarının başarı faktörleri üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu; özellikle beklenti ve gereklilik algılarının başarıyı pozitif yönde etkilediğini, isteksizlik boyutunun ise başarı üzerinde negatif etki yarattığını göstermiştir. Bunun yanında öğrencilerin muhasebe dersine ilişkin bakış açılarının başarı faktörlerini pozitif yönde ve anlamlı biçimde etkilediği tespit edilmiştir. Demografik değişkenler açısından ise yalnızca mezun olunan lise türü ile isteksizlik düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmuş; Anadolu Lisesi mezunlarının isteksizlik düzeyinin düz lise mezunlarına kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Şenol vd. (2025) çalışmalarında temel amaç olarak, sağlık alanında öğrenim gören ve muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebeye yönelik tutumlarını belirlemek ve bu tutumların çeşitli demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek istemişlerdir. Araştırmanın örneklemini, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Akyazı Sağlık Kampüsü'nde Sağlık Yönetimi, Sağlık Kurumları İşletmeciliği ve Sağlık Turizmi İşletmeciliği programlarında muhasebe dersini alan 183 öğrenci oluşturmuştur. Veri toplama yöntemi olarak Çelik ve Serinkan (2011) tarafından geliştirilen “Muhasebe Dersleri Tutum Ölçeği” esas alınarak beşli Likert tipinde düzenlenmiş anket kullanılmış; toplanan veriler SPSS 26

programında güvenilirlik analizleri, tanımlayıcı istatistikler, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırmada bağımlı değişken öğrencilerin muhasebe dersine yönelik tutum düzeyleri; bağımsız değişkenler ise cinsiyet, mezun olunan lise türü ve öğrenim görülen bölüm olarak ele alınmıştır. Bulgular, cinsiyete göre tutumlarda anlamlı farklılık bulunduğunu; erkek öğrencilerin muhasebe dersine karşı daha olumlu tutum geliştirdiklerini göstermiştir. Öğrencilerin dersin iş yaşamındaki gerekliliğini ve mesleki yeterlilik açısından önemini güçlü biçimde vurguladıkları; buna karşın muhasebe çalışmalarında kaygı yaşadıklarını ve kendilerini alanda iddialı görmediklerini ifade ettikleri belirlenmiştir. Mezun olunan lise türü ve bölüm değişkenlerine göre ise anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Ayrıca dijitalleşmenin muhasebe öğretim sürecini kolaylaştıracağına yönelik tutumların oldukça güçlü olduğu saptanmıştır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO öğrencilerinin muhasebe derslerinden aldıkları notları belirleyen faktörleri tespit etmektir. Veriler, önlisans düzeyinde muhasebe dersi alan 250 öğrenciden anket yoluyla toplanmıştır. Bağımlı değişken olarak öğrencinin başarı durumu ele alınmış; bağımsız değişkenler olarak cinsiyet, bölüm, materyal kullanım sıklığı, derse katılım düzeyi ve öğretim elemanının yetkinliği modele dâhil edilmiştir. Verilerin analizinde multinominal lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Ele alınan problem 1 bağımlı ve 10 bağımsız değişkenden oluşmaktadır. Bu değişkenlerin 5 tanesi kategorik değişken 12 tanesi ise sürekli değişkendir. Burada Y, bağımlı değişkeni temsil ederken X ise bağımsız değişkenleri temsil etmektedir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin kodları ve tanımları aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Değişken İsimleri, Kodları ve Tanımları

Kod	Değişken	Açıklama	Türü
Y	Not	MYO öğrencilerinin notları (AA, BA, BB, CB,CC, DC, DD)	Kategorik
X1	Cinsiyet	1: Kadın, 2: Erkek	Kategorik
X2	Bölüm	1: Muhasebe ve Vergi, 2: Dış Ticaret, 3: İşletme Yönetimi, 4: Bankacılık ve Sigortacılık	Kategorik
X3	Göz	Ders öncesi konuları gözden geçiririm. (1–5 Likert)	Sürekli
X4	Tkr	Ders sonrasında tekrar ederim. (1–5 Likert)	Sürekli
X5	Cev	Materyalleri çoğunlukla çevrim içi kaynaklardan edinirim. (1–5 Likert)	Sürekli
X6	Dij	Dijital araçları etkin kullanırım. (1–5 Likert)	Sürekli
X7	İlg	Muhasebe derslerini ilgi çekici bulurum. (1–5 Likert)	Sürekli

X8	Bas	Derste başarılı olmak benim için önemlidir. (1–5 Likert)	Sürekli
X9	Hak	Öğretim elemanı konulara hakimdir. (1–5 Likert)	Sürekli
X10	Ver	Öğretim elemanı zamanı verimli kullanır. (1–5 Likert)	Sürekli

Aşağıda yer alan Tablo 2 kurulan lojistik regresyon modelinin genel olarak anlamlı olup olmadığını göstermektedir.

Tablo 2. Modelin Anlamlılığı

Model	-2 Log Likelihood	Chi-Square	df	Sig.
Intercept Only	1023.456	—	—	—
Final Model	876.234	147.222	10	.000

Tablo 2’deki sonuçlar bağımsız değişkenlerin modele eklenmesiyle modelin anlamlı ölçüde iyileştiğini ve öğrencilerin muhasebe dersindeki başarı durumunu açıklamada önemli bir katkı sağladığını göstermektedir. Dolayısıyla kurulan lojistik regresyon modelinin genel olarak anlamlı olduğu, yani başarı durumunu tahmin etmede kullanılabilir nitelikte olduğu söylenebilir (p: 0,000 df: 10).

Parametre tahminlerinin yer aldığı Tablo 3, modele dâhil edilen değişkenlerin başarı durumunu ne yönde ve ne kadar etkilediğini göstermektedir.

Tablo 3. Parametre Tahminleri

Not	Predictor	B	Std. Error	Wald	df	Sig. (p)	Exp(B)
AA	Intercept	0,212	0,340	0,389	1,000	0,533	—
AA	X1_Cinsiyet	0,008	0,115	0,005	1,000	0,944	1,010
AA	X2_Bölüm	0,009	0,070	0,016	1,000	0,900	1,010
AA	X3_Göz	0,178	0,095	3,505	1,000	0,061	1,190
AA	X4_Tkr	0,201	0,108	3,470	1,000	0,062	1,220
AA	X5_Cev	0,021	0,081	0,067	1,000	0,796	1,020

AA	X6_Dij	0,004	0,087	0,002	1,000	0,965	1,000
AA	X7_İlg	0,054	0,089	0,369	1,000	0,543	1,060
AA	X8_Bas	0,043	0,085	0,256	1,000	0,613	1,040
AA	X9_Hak	0,012	0,089	0,018	1,000	0,894	1,010
AA	X10_Ver	0,002	0,094	0,000	1,000	0,982	1,000
BA	Intercept	1,230	0,450	7,145	1,000	0,007	—
BA	X1_Cinsiyet	0,120	0,150	0,723	1,000	0,397	1,130
BA	X2_Bölüm	–0,04	0,090	0,271	1,000	0,604	0,960
BA	X3_Göz	0,570	0,120	21,012	1,000	0,000	1,970
BA	X4_Tkr	0,680	0,150	22,460	1,000	0,000	1,970
BA	X5_Cev	0,100	0,110	0,871	1,000	0,350	1,100
BA	X6_Dij	0,060	0,110	0,250	1,000	0,617	1,060
BA	X7_İlg	0,350	0,110	9,369	1,000	0,002	1,420
BA	X8_Bas	0,310	0,110	9,485	1,000	0,004	1,360
BA	X9_Hak	0,100	0,110	0,785	1,000	0,377	1,100
BA	X10_Ver	0,050	0,120	0,223	1,000	0,641	1,050
BB	Intercept	0,990	0,400	6,235	1,000	0,014	—
BB	X1_Cinsiyet	0,100	0,140	0,501	1,000	0,477	1,100
BB	X2_Bölüm	0,060	0,080	0,475	1,000	0,495	1,060
BB	X3_Göz	0,460	0,120	16,124	1,000	0,000	1,580
BB	X4_Tkr	0,570	0,130	18,235	1,000	0,000	1,760
BB	X5_Cev	0,090	0,100	0,796	1,000	0,375	1,090
BB	X6_Dij	0,040	0,110	0,174	1,000	0,682	1,060
BB	X7_İlg	0,280	0,110	7,014	1,000	0,009	1,320
BB	X8_Bas	0,250	0,100	6,223	1,000	0,016	1,280

BB	X9_Hak	0,080	0,110	0,511	1,000	0,477	1,080
BB	X10-Ver	0,030	0,110	0,080	1,000	0,773	1,030
CB	Intercept	0,650	0,390	3,252	1,000	0,093	—
CB	X3_Göz	0,390	0,110	12,510	1,000	0,000	1,480
CB	X4_Tkr	0,430	0,120	12,141	1,000	0,000	1,540
CC	Intercept	0,432	0,370	1,344	1,000	0,246	—
CC	X3_Göz	0,312	0,105	9,225	1,000	0,003	1,370
CC	X4_Tkr	0,356	0,118	9,102	1,000	0,003	1,430
DC	Intercept	0,321	0,350	0,821	1,000	0,364	—
DC	X3_Göz	0,245	0,100	6,002	1,000	0,014	1,280
DC	X4_Tkr	0,278	0,113	6,054	1,000	0,014	1,320

Tablo 2’de yer alan analiz sonuçları, öğrencilerin ders öncesi konuları gözden geçirme ve ders sonrası tekrar etme alışkanlıklarının, neredeyse tüm not seviyelerinde anlamlı ve pozitif etkiler sağladığını göstermektedir. Örneğin, ders öncesi gözden geçirme (X3_Göz) ve tekrar (X4_Tkr) değişkenlerinin BA notu için $\text{Exp}(B)$ değerleri yaklaşık 1,97 olup, bu öğrencilerin DD notuna kıyasla yüksek not alma olasılıklarını neredeyse iki kat artırmaktadır. Ayrıca, dersleri ilgi çekici bulma (X7_İlg) ve başarı motivasyonu (X8_Bas) değişkenleri BA ve BB notları için anlamlı bulunmuş ve öğrencilerin yüksek not alma olasılıklarını sırasıyla %36–42 oranında artırdığı belirlenmiştir. Buna karşılık, cinsiyet (X1_Cinsiyet), bölüm (X2_Bölüm), materyal kullanımı (X5_Cev), dijital araç kullanımı (X6_Dij) ve öğretim elemanının konu hakimiyeti ile zaman yönetimi (X9_Hak, X10_Ver) gibi faktörlerin öğrencilerin not alma olasılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Bu bulgular, muhasebe eğitiminde öğrencilerin akademik başarısında demografik özelliklerden ziyade düzenli çalışma, derse aktif katılım ve motivasyon gibi öğrenci merkezli faktörlerin belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, meslek yüksekokulu öğrencilerinin muhasebe derslerindeki başarılarını etkileyen faktörler, multinominal lojistik regresyon modeli kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, muhasebe öğreniminde akademik başarının yalnızca öğrencinin bireysel özelliklerinden değil, derse yönelik tutum ve çalışma alışkanlıklarından da önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Model sonuçları, ders öncesinde konuların gözden geçirilmesi ve ders sonrasında tekrar yapılmasının, hemen her not düzeyinde başarı olasılığını anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Başka bir ifadeyle, düzenli çalışan öğrencilerin yüksek not alma ihtimali belirgin düzeyde artmaktadır.

Araştırmada, dersin ilgi çekici bulunması ve öğrencinin başarıya yönelik motivasyonunun da yüksek notlarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, öğrenme isteği ve mesleki farkındalığın, muhasebe eğitiminde başarıyı destekleyen önemli pedagojik unsurlar olduğunu göstermektedir. Buna karşın cinsiyet, bölüm farklılıkları, dijital araçları etkin kullanma veya öğretim elemanının konu hâkimiyeti ve zaman yönetimine ilişkin öğrenci algıları, istatistiksel açıdan anlamlı bir etki oluşturmamıştır. Bu sonuç, öğrencinin dersteki başarısının demografik unsurlardan ziyade öz disiplin, ilgi ve öğrenmeye yönelik aktif katılım ile şekillendiğini göstermektedir.

Çalışmanın genel bulguları, muhasebe eğitiminde öğrenci merkezli yaklaşımların öne çıkması gerektiğine işaret etmektedir. Eğitimcilerin, ders anlatımını yalnızca bilgi aktarma biçiminden çıkarıp öğrenciyi öğrenme sürecinin aktif bir parçası hâline getiren yöntemlere yönelmesi önemlidir. Bu doğrultuda, uygulamalı etkinliklerin artırılması, motivasyonu destekleyen ölçme-değerlendirme yaklaşımlarının benimsenmesi ve öğrencilerin düzenli çalışma alışkanlıklarını geliştirmeye yönelik rehberlik faaliyetlerinin güçlendirilmesi yararlı olacaktır.

Sonuç olarak, muhasebe öğretiminde başarıyı artırmanın anahtarı; teknolojik donanım, demografik faktörler veya öğretim elemanı merkezli uygulamalardan çok, öğrencinin öğrenme motivasyonunu ve düzenli çalışma alışkanlığını geliştirmeye dayanmakta olup, eğitim politikalarının ve ders tasarımlarının bu doğrultuda şekillendirilmesi önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

- İkvan, A., & Demirkol, Ö. F. (2021). Muhasebe-Finans Alanlarındaki Önlisans Öğrencilerinin Başarılarında Müfredatın Etkisi: Adıyaman Üniversitesi Kahta MYO Örneği. *International Review of Economics and Management*, 9(2), 93-113.
- Karcıoğlu, R., Ağırman, E., & Özcan, M. (2016). Ön Lisans ve Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarına Etki Eden Faktörler: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1535-1548.
- Kuşat, N. (2014). Meslek Yüksekokullarında Öğrenci Başarısı Üzerine Bir Çalışma: Eğirdir Meslek Yüksekokulu Muhasebe Programı Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (61), 65-80.
- Şerbetçi, A., & Yardımcıoğlu, M. (2017). Muhasebe Dersinde Başarıyı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (76), 41-62.
- Durmuş, M. A., & İçerli, M. Y. (2023). Görsel Materyal Kullanımının Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarı Düzeyine Etkisi: Aksaray Üniversitesi'nde Bir Uygulama. *İşletme*, 4(1), 57-84.

- Ünal, İ. H., & Özdemir, F. S. (2020). Muhasebe Öğretiminde Mantıksal-Matematiksel Zekânın Akademik Başarı Üzerindeki Etkisi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 20(60), 133-154.
- Özdemir, F. S., Bulut, E., & Ünal, İ. H. (2018). Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Matematiğe Bakış Açısı ve Akademik Başarıları. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(4), 143-161.
- Yaylalı, İ. (2024). Üniversite Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Yönelik Tutum ve Bakış Açılarının Başarı Faktörleriyle İlişkileri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(03), 188-204.
- Şenol, A., Baral, G., & Üçay, K. (2025). Sağlık Bölümlerinde Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Muhasebeye Karşı Tutumları Üzerine Bir Araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 60(1), 718–732.
- Gerekan, B., & Atasel, O. Y. (2021). Muhasebe Eğitiminde Kavram Haritası ve Uzaktan Eğitim Modelinin Akademik Başarı Üzerine Etkisi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 520-535.

AN EXAMINATION OF SOCIAL MEDIA ADDICTION AMONG MIDDLE SCHOOL STUDENTS PARTICIPATING IN SPORTS ACTIVITIES AT THE YOUTH CENTER IN TERMS OF SELECTED VARIABLES: THE CASE OF KONYA–KULU

GENÇLİK MERKEZİNDEKİ SPORTİF FAALİYETLERE KATILAN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIKLARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ (Konya –Kulu Örneği)

Şeyma ATASEVER¹, Ebru Olcay KARABULUT²

**¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği
Anabilim Dalı, 0009-0003-9987-2780**

²Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0002-6086-5255

Özet

Bu çalışmanın amacı Konya ili Kulu ilçesindeki Gençlik Merkezi'nde sportif faaliyetlere katılan ortaokul öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan; bireylerin cinsiyet, sınıf, kardeş sayısı, ekonomik durumları, anne-baba eğitim düzeyi bilgilerini içeren kişisel bilgi formu ve Orbatu, Eliaçık, Alaygut, Hortu, Demirçelik, Bolat, Elmalı ve Helvacı (2020) tarafından geliştirilen “Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Konya ili; Kulu ilçesinde Gençlik Merkezi'nde çeşitli branşlarda spor yapan ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 10-14 yaş arası 131 kız, 126 erkek toplam 257 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma bulgularına bakıldığında, Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği'nin toplam ve alt boyut puan ortalamalarında cinsiyet, sınıf, kardeş sayısı, ekonomik durum, anne eğitim düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Araştırma grubunun baba eğitim düzeyi değişkenine göre Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği toplam puanı ve işlevsellikte bozulma ile sanal yaşamı tercih etme alt boyut puan ortalamalarında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilirken sanal haz alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak, cinsiyet, sınıf, kardeş sayısı, ekonomik durum, anne eğitim düzeyi değişkenlerinin ergenlerde sosyal medya bağımlılık düzeylerini etkilemediği, baba eğitimi düzeyi değişkeninin ise ölçeğin sanal haz boyutunda etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: sosyal medya bağımlılığı, spor, ortaokul öğrencileri

Abstract

The aim of this study is to examine the social media addiction levels of middle school students who participate in sports activities at the Youth Center in Kulu, a district of Konya province, in terms of various variables. As data collection tools, a personal information form prepared by the researcher containing information regarding the participants' gender, grade level, number of siblings, economic status, and parents' educational background and the “Social Media Addiction Scale for Adolescents,” developed by Orbatu, Eliaçık, Alaygut, Hortu, Demirçelik, Bolat, Elmalı, and Helvacı (2020), were utilized. The study group consisted of a total of 257

students, including 131 girls and 126 boys aged 10–14, who were engaged in different sports branches at the Youth Center in Kulu and voluntarily agreed to participate in the research. According to the findings of the study, no significant differences were identified in the total and subscale mean scores of the Social Media Addiction Scale for Adolescents with respect to gender, grade level, number of siblings, economic status, or mother's educational level. While no significant differences were found in the total score of the scale or in the subscales of impairment in functionality and preference for virtual life according to the father's educational level, a significant difference was observed in the virtual pleasure subscale. In conclusion, the variables of gender, grade level, number of siblings, economic status, and mother's educational level did not influence adolescents' social media addiction levels; however, the father's educational level was found to have an effect on the virtual pleasure dimension of the scale.

Keywords: Social media addiction, sports participation, middle school students

1. GİRİŞ

Bağımlılık; bireyin, vereceği tüm zararlara karşın, elde edeceği ödüllere kapılıp bir maddeyi tekrar tekrar kullanması ya da bir davranışı tekrar tekrar yapmasıdır (Newport, 2019, s.31); Sosyal medya; mesajlaşma programları, içerik paylaşılan siteler, internet sayfaları ve sosyal paylaşım ağlarının tamamını içeren bir kavramdır (Siberay, t.y). Sosyal medyayı aşırı kullanma sonucunda görev ve sorumlulukların aksaması, sosyal ilişkilerin zarar görmesi ve buna rağmen bireyin aşırı kullanımını kontrol altına alamayıp olumsuz duygular içerisinde olması sosyal medya bağımlılığı olarak adlandırılmaktadır (Savcı & Aysan, 2017). We Are Social'ın 2025 Şubat ayı verilerine göre dünya nüfusunun %63,9'u; Türkiye nüfusunun da %66,7'si sosyal medya kullanıcısıdır. Türkiye'de en çok kullanılan dört sosyal medya platformu sırasıyla; Instagram (58,5 milyon), YouTube (57,5 milyon), TikTok (40,2 milyon) ve Facebook (34,8 milyon)'dur (Clicks'us Digital, 2025).

Tüm sosyal yaşamı internet ve teknoloji olan, bundan uzak kaldığında da kendisini asosyal ve yalnız hisseden, neler olup bittiğini her türlü yeniliği medyadan yakın takip eden bağımlı bir nesil ortaya çıkmıştır (Yengin, 2019). Ünlü (2018) özellikle sosyal medyanın var olduğu dünyaya doğan çocuk ve genç nüfusun bu mecralardan en çok etkilenenler olduklarını ifade etmiştir. Uğurlu, Yapıcı, Emlek ve Güllü (2025) öğrencilerin sosyal medyada geçirdikleri süre arttıkça bu durumun beraberinde birtakım sorunlar getirdiğini ve artan sürenin fiziksel aktiviteye ayrılan zamanın azalmasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Spor yapan çocuklar sorumluluk almayı, başkalarıyla iletişim kurmayı, kurallara uymayı öğrenirken aynı zamanda kendilerini tanırlar ve sınırlarını fark ederler (Yıldız & Çetin, 2018). Arslan, Kuyulu, Yıldız ve Beltekin (2023) spor yapan öğrencilerin fiziksel, zihinsel ve ruhsal açıdan geliştiğini, birçok kötü alışkanlıktan ve davranıştan spor sayesinde korunduğunu, stres ve kaygı düzeylerinin düştüğünü, teknoloji bağımlılığı gibi davranışlarda daha az bulunduklarını ifade etmişlerdir. Yazan, Köksal ve Yazan (2024) serbest zamanlarını sportif faaliyetle değerlendiren öğrencilerin sosyal medya bağımlılıklarının diğer öğrencilere göre düşük olduğunu belirtmişlerdir. Spora yeteri kadar vakit ayırmayan çocukların sporun; özgüvenli, sorumluluk sahibi, fiziksel ve zihinsel açıdan sağlıklı, toplumsal rollerini bilen birey olmaya sağlayacağı katkılardan mahrum kaldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu bilgiler ışığında çalışmamızın amacı sportif faaliyetlere katılan ortaokul öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıklarını bazı değişkenler açısından incelemektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada nicel araştırma yönteminden genel tarama modeli kullanılmıştır.

Tarama modeli, bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanması amacıyla yapılan çalışmalardır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2008).

2.2. Araştırma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Konya ili; Kulu ilçesinde Gençlik Merkezi'nde çeşitli branşlarda spor yapan ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 10-14 yaş arası 131 kız, 126 erkek toplam 257 öğrenci oluşturmaktadır.

Tablo 1.

Katılımcıların demografik bilgileri

Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Kız	131	49,0
	Erkek	126	51,0
Sınıf	5. Sınıf	85	33,1
	6. Sınıf	72	28,0
	7. Sınıf	51	19,8
	8. Sınıf	49	19,1
Kardeş Sayısı	1	45	17,5
	2	65	25,3
	3	57	22,2
	4	44	17,1
	5+	46	17,9
Ekonomik Durum	Kötü	14	5,4
	Orta	95	37,0
	İyi	109	42,4
	Çok İyi	39	15,2

Anne Eğitim	İlkokul	101	39,3
	Ortaokul	84	32,7
	Lise	56	21,8
	Üniversite	16	6,2
Baba Eğitim	İlkokul	75	29,2
	Ortaokul	66	25,7
	Lise	60	23,3
	Üniversite	22	8,6
	Lisansüstü	34	13,2

2.3. Verilerin Toplanması

Veriler Konya ili Kulu ilçesinde sportif faaliyetlere katılan 10-14 yaş arasındaki öğrencilerin çalışmaya katılımın gönüllülük esası dikkate alınarak yüz yüze toplanmıştır. Araştırmacı, çalışmaya katılan her sporcuya antrenörleri eşliğinde ölçeğin içeriği hakkında bilgi vermiştir. Çalışmaya dahil olacak katılımcılarda Konya ili Kulu ilçesinde ikamet etmeleri, burada bulunan gençlik merkezinde yapılan kurslara düzenli olarak katılıyor olmaları ve sağlık durumlarının yerinde olması şartları aranmıştır. Veriler toplandıktan sonra SPSS paket programına aktarılmıştır.

2.4. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan; bireylerin cinsiyet, sınıf, kardeş sayısı, ekonomik durumları, anne-baba eğitim durumu bilgilerini içeren kişisel bilgi formu ve sosyal medya bağımlılık ölçeği uygulanmıştır. Orbatu, Eliaçık, Alaygut, Hortu, Demirçelik, Bolat, Elmalı ve Helvacı (2020) tarafından geliştirilen “Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği” İşlevsellikte Bozulma, Sanal Haz ve Sanal Yaşamı Tercih Etme olmak üzere 3 alt boyuttan ve 13 maddeden oluşmaktadır. Ölçek “Tamamen Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum” ve “Hiç Katılmıyorum” cevaplarından oluşan 5’li likert tipidir. Puanlama Tamamen Katılıyorum = 5 puan, Katılıyorum = 4 puan, Kararsızım = 3 puan, Katılmıyorum = 2 puan, Kesinlikle Katılmıyorum = 1 puan şeklindedir. Madde puanları 1’den 5’e doğru arttıkça bağımlılık düzeyi de artmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı alt boyutlar ve ölçeğin bütünü için sırasıyla .791, .645, .811 ve .869 olarak bulunmuştur. Mevcut araştırma için alt boyutlar ve ölçeğin tamamı için sırasıyla .750, .562, .800 ve .878 olarak belirlenmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Veriler incelenerek eksik ve hatalı formlar çıkartılmış ve sağlıklı verilere normal dağılıma uygunluğu, çarpıklık-basıklık değerleri incelenmiş ve homojen dağılım sergiledikleri tespit edilmiştir. Bu doğrultuda parametrik testlerden t-Testi ve ANOVA testi uygulanmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 2.

ESMBÖ ve Alt Boyutlarına Ait Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Alt boyutlar	$\bar{x}$	SS	Min	Max	Çarpıklık	Basıklık
İşlevsellikte bozulma	18,47	4,70	5	25	-,555	-,165
Sanal haz	7,60	2,23	2	10	-,572	-,729
Sanal Yaşamı Tercih etme	24,42	5,27	6	30	-1,055	,722
Toplam	50,49	10,70	13	65	-,628	,239

Tablo 2 incelendiğinde, İşlevsellikte bozulma alt boyutunun çarpıklık değerinin (-,555), basıklık değerinin ise (-,165) olduğu; Sanal haz alt boyutunun çarpıklık değerinin (-,572), basıklık değerinin (-,729) olduğu; Sanal yaşamı tercih etme alt boyutunun çarpıklık değerinin (-1,055), basıklık değerinin (,722) olduğu; ölçeğin toplam çarpıklık değerinin (-,628), basıklık değerinin (,239) olduğu, bu değerler ile de normallik varsayımını sağladığı görülmektedir.

Tablo 3.

Araştırma Grubunun Cinsiyet Değişkenine Göre t-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	p
İşlevsellikte bozulma	Erkek	126	18,30	5,01	-,551	,582
	Kadın	131	18,63	4,39		
Sanal haz	Erkek	126	7,60	2,18	,000	1,000
	Kadın	131	7,60	2,29		
Sanal Yaşamı Tercih Etme	Erkek	126	23,98	5,62	-1,302	,194
	Kadın	131	24,83	4,89		

Toplam	Erkek	126	49,89	11,56	-,883	,378
	Kadın	131	51,07	9,81		

Tablo 3 incelendiğinde, sportif faaliyetlere katılan öğrencilerin cinsiyet değişkeni ile ESMBÖ toplam ve alt boyut puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (Tablo 3; $p>0,05$).

Tablo 4.

Araştırma Grubunun Sınıf Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

Alt boyutlar	Sınıf	N	$\bar{x}$	SS	Varyans Kaynağı	KT.	sd	KO	f	P	Fark
İşlevsellik ve bozulma	5.sınıf	85	19,57	4,33	G.arası	177,619	3	59,206	2,729	0,45	-
	6.sınıf	72	18,36	4,54	G.içi	5488,467	253	21,694			
	7.sınıf	51	17,68	4,97	Toplam	5666,086	256				
	8.sınıf	49	17,55	5,00							269
Sanal haz	5.sınıf	85	7,63	2,13	G.arası	,905	3	,302	0,60	,981	-
	6.sınıf	72	7,51	2,11	G.içi	1280,613	253	5,06			
	7.sınıf	51	7,60	2,35	Toplam	1281,518	256				
	8.sınıf	49	7,67	2,51							
Sanal yaşamı tercih etme	5.sınıf	85	25,49	4,91	G.arası	194,247	3	64,749	2,365	0,71	-
	6.sınıf	72	24,47	5,21	G.içi	6924,368	253	27,369			
	7.sınıf	51	23,23	5,88	Toplam	7118,615	256				

	8.sınıf	49	23,7 1	5,07							
Toplam	5.sınıf	85	52,7 0	10,2 2	G.arası	732,760	3	244,2 5	2,16 0	,093	-
	6.sınıf	72	50,3 4	10,3 5	G.içi	28603,489	25 3	113,0 5			
	7.sınıf	51	48,5 2	11,6 8	Toplam	29336,249	25 6				
	8.sınıf	49	48,9 3	10,5 9							

Tablo 4 incelendiğinde, araştırma grubunun ESMBÖ toplam ve alt boyut puan ortalamalarında sınıf değişkenine göre anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 5.

Araştırma Grubunun Kardeş Sayısı Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

Alt boyutlar	Kardeş Sayısı	N	$\bar{x}$	S	Varyans Kaynağı	KT.	Sd	KO	f	P	Fark
İşlevsellikte bozulma	1	45	17,8 4	4,98	G.arası	123,35	4	30,837	1,402	,23 4	
	2	65	18,2 7	4,09	G.içi	5542,73	252	21,995			
	3	57	19,2 9	4,28	Toplam	5666,08	256				
	4	44	19,2 7	5,49							
	5+	46	17,5 8	4,82							
Sanal haz	1	45	7,55	2,26	G.arası	12,06	4	3,016	,599	,66 4	
	2	65	7,35	2,14	G.içi	1269,45	252	5,038			
	3	57	7,94	2,25	Toplam	1281,51	256				
	4	44	7,70	2,41							

	5+	46	7,47	2,17						
Sanal yaşamı tercih etme	1	45	23,28	5,82	G.arası	231,11	4	57,780	2,114	,080
	2	65	23,66	5,27	G.içi	6887,49	252	27,331		
	3	57	25,77	4,81	Toplam	7118,61	256			
	4	44	25,22	5,09						
	5+	46	24,15	5,15						
Toplam	1	45	48,68	11,64	G.arası	807,19	4	201,798	1,782	,133
	2	65	49,29	9,79	G.içi	28529,05	252	113,211		
	3	57	53,01	10,08	Toplam	29336,24	256			
	4	44	52,20	11,85						
	5+	46	49,21	10,19						

Tablo 5 incelendiğinde, araştırma grubunun ESMBÖ toplam ve alt boyut puan ortalamalarında kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 6.

Araştırma Grubunun Ekonomik Durum Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

Alt boyutlar	Ekonomik durum	N	$\bar{x}$	S	Varyans Kaynağı	KT.	sd	KO	f	P	Fark
İşlevsel likte bozulma	Kötü	14	17,85	5,20	G.arası	74,83	3	24,946	1,129	,338	
	Orta	95	18,18	4,55	G.içi	5591,24	253	22,100			

	İyi	10 9	18,3 5	4,84	Toplam	5666,0 8	256			
	Çok iyi	39	19,7 1	4,44						
Sanal haz	Kötü	14	7,00	2,03	G.arası	5,97	3	1,993	,395	,75 7
	Orta	95	7,68	2,22	G.içi	1275,5 4	253	5,042		
	İyi	10 9	7,63	2,27	Toplam	1281,5 1	256			
	Çok iyi	39	7,53	2,29						
Sanal yaşamı tercih etme	Kötü	14	25,0 7	5,78	G.arası	42,24	3	14,081	,503	,68 0
	Orta	95	24,5 2	5,27	G.içi	7076,3 7	253	27,970		
	İyi	10 9	24,0 0	5,37	Toplam	7118,61	256			
	Çok iyi	39	25,0 7	4,87						
Topla m	Kötü	14	49,9 2	10,4 1	G.arası	163,58	3	54,618	,474	,70 1
	Orta	95	50,4 0	10,4 4	G.içi	29172, 39	253	115,306		
	İyi	10 9	50,0 0	11,1 4	Toplam	29336, 24	256			
	Çok iyi	39	52,3 3	10,3 6						

Tablo 6 incelendiğinde, araştırma grubunun ESMBÖ toplam ve alt boyut puan ortalamalarında ekonomik durum değişkenine göre anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 7.

Araştırma Grubunun Anne Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

Alt boyutlar	Anne eğitim	N	$\bar{x}$	S	Varyans Kaynağı	KT.	sd	KO	f	P	Fark
İşlevsel likte bozulma	İlkokul	101	17,95	4,83	G.arası	51,45	3	17,153	,773	,510	
	Ortaokul	84	18,64	4,51	G.içi	5614,62	253	22,192			
	Lise	56	19,05	4,56	Toplam	5666,08	256				
	Üniversite	16	18,87	5,41							
Sanal haz	İlkokul	101	7,31	2,25	G.arası	15,68	3	5,229	,1,045	,373	
	Ortaokul	84	7,73	2,27	G.içi	1265,83	253	5,003			
	Lise	56	7,76	2,13	Toplam	1281,51	256				
	Üniversite	16	8,12	2,27							
Sanal yaşamı tercih etme	İlkokul	101	23,75	5,34	G.arası	90,01	3	30,004	,1,080	,358	
	Ortaokul	84	24,66	4,96	G.içi	7028,60	253	27,781			
	Lise	56	24,87	5,72	Toplam	7118,61	256				
	Üniversite	16	25,75	4,68							
Toplam	İlkokul	101	49,01	10,63	G.arası	407,64	3	135,880	1,188	,315	
	Ortaokul	84	51,04	10,24	G.içi	28928,60	253	114,342			
	Lise	56	51,69	11,21	Toplam	29336,24	256				

Üniversite	16	52,75	11,55

Tablo 7 incelendiğinde, araştırma grubunun ESMBÖ toplam ve alt boyut puan ortalamalarında anne eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 8.

Araştırma Grubunun Baba Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

Alt boyutlar	Baba eğitim	N	$\bar{x}$	S	Varyans Kaynağı	KT.	sd	KO	f	P	Fark
İşlevsellik te bozulma	İlkokul	75	18,48	4,81	G.arası	13,10	4	3,276	,146	,965	
	Ortaokul	66	18,69	4,73	G.içi	5652,98	252	22,432			
	Lise	60	18,13	4,86	Toplam	5666,08	256				
	Üniversite	22	18,31	4,08							
	Lisansüstü	34	18,75	4,69							
Sanal haz	İlkokul ¹	75	7,96	2,06	G.arası	50,83	4	12,708	2,602	,037*	4-1
	Ortaokul ²	66	7,27	2,33	G.içi	1230,68	252	4,884			4-2
	Lise ³	60	7,67	2,21	Toplam	1281,51	256				4-3
	Üniversite ⁴	22	8,22	1,79							
	Lisansüstü ⁵	34	6,76	2,47							
Sanal yaşamı	İlkokul	75	24,41	5,23	G.arası	64,42	4	16,107	,575	,681	

tercih etme	Ortaokul	6 6	25,1 9	4,59	G.içi	7054,1 8	25 2	27,99 3		
	Lise	6 0	23,8 8	6,01	Toplam	7118,61	25 6			
	Üniversite	2 2	24,2 0	6,10						
	Lisansüstü	3 4	24,4 2	4,72						
Toplam	İlkokul	7 5	50,8 5	10,7 2	G.arası	90,999	4	22,750	,196	,940
	Ortaokul	6 6	51,1 6	9,93	G.içi	29245, 25	25 2	116,053		
	Lise	6 0	49,7 8	11,9 5	Toplam	29336, 24	25 6			
	Üniversite	2 2	50,4 5	10,8 4						
	Lisansüstü	3 4	49,7 0	10,1 8						

*p<0,05, 1: İlkokul; 2: Ortaokul; 3: Lise; 4: Üniversite; 5: Lisansüstü

Tablo 8 incelendiğinde, araştırma grubunun ESMBÖ toplam ve işlevsellikte bozulma ile sanal yaşamı tercih etme alt boyut puan ortalamalarında baba eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Sanal haz alt boyutunda ise baba eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık vardır ($p<0,05$).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sportif faaliyetlere katılan öğrencilerin cinsiyet değişkeni ile ESMBÖ toplam ve alt boyut puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (Tablo 3; $p>0,05$). Ortaya çıkan bu sonuç aynı muhitte aynı kültürel yapı içinde yer alan kız ve erkek öğrencilerin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin benzer olduğunu düşündürebilir. Literatür incelendiğinde Gül ve Diken (2018), Dinç (2021), Atlı, Buğa, Mammadli ve Atlı (2021)'in sosyal medya bağımlılığı konulu çalışmalarında cinsiyet değişkeni ile ilgili anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir. Bu bulgular araştırmamız bulguları ile paralellik göstermektedir. Ancak tablo incelendiğinde kız öğrencilerin toplam ve sanal yaşamı tercih etme alt boyutu puan ortalamalarının erkek öğrencilerden yüksek olduğu görülmektedir. Eryılmaz ve Çukurluöz (2018), Gürültü (2016) da çalışmasında sosyal medya bağımlılık düzeyinin kız öğrencilerde erkek öğrencilerden yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Gürültü (2016) kız öğrencilerin sosyal medyada yaşananları merak ettiğini, sosyal medyayı sürekli kontrol ettiğini ve sosyal medyadayken zamanın nasıl geçtiğini anlamadıklarını, sosyal medyayı kullanırken kız öğrencilerin erkek öğrencilerden

daha fazla keyif aldıklarını bu yüzden de sosyal medya bağımlılıklarının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere araştırma grubunun ESMBÖ toplam ve alt boyut puan ortalamalarında sınıf değişkenine göre anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Marufoğlu ve Kutlutürk (2021) ortaokul öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığını inceledikleri çalışmalarında sınıf değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermediğini tespit etmişlerdir. Bu sonuç, farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin sosyal medya kullanım alışkanlıklarının büyük ölçüde benzer olmasından kaynaklanıyor olabilir. 10-14 yaş arası öğrencilerin benzer gelişim özelliklerine sahip olması nedeniyle sınıf düzeyine bağlı belirgin bir fark görülmemiş olabilir. Tabloya bakıldığında işlevsellikte bozulma, sanal yaşamı tercih etme alt boyut puanlarında ve toplam puanda 5. sınıf öğrencilerinin diğer sınıflardan daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Türkoğlu (2023) de çalışmasında en yüksek bağımlılığın 5. sınıf öğrencilerinde olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuca ilkokuldan yeni bir kademeye geçen 5. sınıf öğrencilerinin ortaokula henüz uyum sağlayamamaları ve sınav kaygısı duymamaları sebep olabilir. Bizden farklı olarak Avcı (2024) yaptığı çalışmasında 7. ve 8. Sınıf öğrencileri arasında anlamlı farklılık tespit etmiş, 8. Sınıf öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin 7. Sınıf öğrencilerinden yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmadaki diğer bulgu kardeş sayısı değişkeni ile ESMBÖ toplam ve alt boyut puan ortalamalarının anlamlı farklılık göstermediği şeklindedir (Tablo 5; $p>0,05$). Erişgen (2023) kardeş sayısı değişkeni ile sosyal medya bağımlılığı, Çetin (2025) kardeş sayısı değişkeni ile ekran bağımlılığı arasında anlamlı fark görülmediğini tespit etmişlerdir. Bu sonuçlar araştırma bulgularını desteklemektedir. Altınok (2021) kardeş sayısının az olmasının bireyleri dijital dünyaya sürükleyebileceğini, kardeş sayısının fazla olmasının da çocukların dijital ortamlara daha az gereksinim duyarak birbirleriyle oyun oynamaya teşvik edebileceğini ifade etmiştir. Balantekin (2009) evdeki çocuk sayısının az olmasının ebeveynlerin çocuklarla daha fazla ilgilenmesini ve böylece çocukların ekrana daha az maruz kalmasını sağlayabileceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte çocuk sayısı arttıkça durumun tam tersi şekilde sonuçlanabileceğini de düşünmektedir. Bu araştırmanın bulguları günümüzde kardeş sayısının sosyal medya kullanımında belirleyici bir değişken olmadığını göstermektedir. Kardeş sayısı kaç olursa olsun çocukların benzer düzeylerde sosyal medya bağımlılığına sahip olduğu görülmüştür.

Araştırmadaki diğer bulgu da ESMBÖ toplam ve alt boyut puan ortalamalarında ekonomik düzey değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği şeklindedir (Tablo 6; $p>0,05$). Yapılan araştırmalar akıllı telefon ve internet erişimine sahip olan bireylerin sayısının düzenli olarak arttığını göstermektedir (Clicks'us Digital, 2025). Bu sonuç; sosyal medya platformlarına erişim için akıllı telefon ve internetin yeterli olduğu düşünüldüğünde sosyal medya kullanımının tüm sosyoekonomik gruplara yayılmasına neden olduğu söylenebilir. Şahin ve Öztoprak (2019) ergenlerin sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin, Arslan (2020) yapmış olduğu çalışmada dijital bağımlılık düzeyinin, Gündüzalp ve Yıldız (2020) teknoloji bağımlılıklarının ekonomik düzey değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuçlar araştırma bulgularını desteklemektedir.

Araştırmadaki bir diğer bulgu ise ESMBÖ toplam ve alt boyut puan ortalamaları anne eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir fark göstermediği şeklindedir (Tablo 7; $p>0,05$). Günümüzde farklı eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin yoğun şekilde sosyal medya kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Karabulut ve Atasoy (2024)'e göre annenin eğitim seviyesi yükseldikçe çocuğun sosyal medya bağımlılığının düşmesi beklenmektedir. Ancak dijital dünya ile erken yaşta tanışan çocukların sosyal medyaya erişimi de artmaktadır. Bu durum anne

eğitim seviyesinin çocukların sosyal medya bağımlılığını etkilemediği sonucunu ortaya çıkarabilir. Coşar, Ağ, Bilir ve Kara (2024) dijital bağımlılık düzeyi; Hazar, Özpolat ve Hazar (2020) dijital oyun bağımlılık düzeyi; Gökçearslan ve Günbatar (2012) internet bağımlılığı; Duymaz ve Önal (2024) sosyal medya bağımlılığı ile anne eğitim düzeyi arasında anlamlı farklılık tespit etmemişlerdir. Bu sonuçlar araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir.

Tablo 8’de görüldüğü üzere baba eğitim düzeyi değişkeni ile ESMBÖ toplam ve işlevsellikte bozulma ile sanal yaşamı tercih etme alt boyut puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Şen (2023) çocukla ilgilenen, sosyal medyanın zararları konusunda uyaracak ve gerektiğinde kısıtlama getirecek ebeveynin anne olmasının baba eğitim düzeyinin çocuğun sosyal medya bağımlılığına etki etmeyebileceğini ifade etmiştir. Gökçearslan ve Seferoğlu (2016) internet bağımlılığı, Argın (2013) sosyal medya tutumu, Aksoy ve Bursa (2020) bilgisayar oyun bağımlılığı ile baba eğitim düzeyi arasında anlamlı farklılık tespit etmemişlerdir. Bu sonuçlar araştırma bulgularını kısmen desteklemektedir. Çalışmamızda sanal haz alt boyutu puan ortalamasında baba eğitim düzeyi ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Tabloya bakıldığında babası üniversite mezunu olan öğrencilerin babası ilkökul, ortaokul ve lise mezunu olanlara göre daha yüksek puan aldıkları görülmektedir. Çapuk (2025) de çalışmasında baba eğitim düzeyi üniversite olan öğrencilerin sosyal medya bağımlılık düzeylerini daha yüksek bulmuştur. Karabulut ve Çelik (2024) çalışmalarında sanal haz alt boyutunda, babası ilkökul mezunu olan katılımcılar ile babası ortaokul, üniversite veya lisansüstü eğitim mezunu olanlar arasında, babası ilkökul mezunu olanların lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durumda öğrencilerin sosyal medya bağımlılığına baba eğitim düzeyinin belirleyici bir etkisi olmadığı, çocuğun bireysel özelliklerinin ve arkadaş çevresinin daha belirleyici etkisi olabileceği düşünülebilir.

Sonuç olarak araştırma grubunun sosyal medya bağımlılık düzeylerinin cinsiyet, sınıf, kardeş sayısı, ekonomik düzey, anne eğitim düzeyi değişkenlerinden etkilenmediği; baba eğitim düzeyinin ise sadece sanal haz alt boyutuna etki ettiği tespit edilmiştir.

Sosyal medya kullanımı günümüzde çok küçük yaşlardan itibaren başlamaktadır. Çocukların ekrana, internete ve akıllı telefona maruz kaldığı sürenin azalması sosyal medya bağımlılığının azalmasına da olumlu katkı sağlayacaktır. Bu nedenle çocukların sportif, kültürel ve sanatsal aktivitelere katılmasının teşvik edilmesi sosyal medyanın olumsuz etkilerinden uzaklaşmaya yardımcı olabilir. Araştırma farklı örneklem grupları ve farklı değişkenler ile tekrarlanarak sonuçları karşılaştırılabilir. Öğrencilere ve ailelere bilinçli sosyal medya kullanımı, sosyal medya bağımlılığı ile ilgili eğitimler verilebilir.

5. KAYNAKLAR

- Aksoy, A. B., & Bursa, G. Y. (2020). Ortaokul öğrencilerinin bilgisayar oyun bağımlılığı ile benlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 56, 206-226.
- Altınok, M. (2021). Lise öğrencilerinin dijital bağımlılık ve yaşam doyumunun incelenmesi. *TEBD*, 19(1), 262-291. <https://doi.org/10.37217/tebd.689774>
- Argın, F. S. (2013). *Ortaokul ve lise öğrencilerinin sosyal medyaya ilişkin tutumlarının incelenmesi (Çekmeköy Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Arslan, A. (2020). Üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *International e-Journal of Education Studies*, 4(7), 27-41. <https://doi.org/10.31458/iejes.600483>.
- Arslan, H., Kuyulu, İ., Yıldız, Ö., & Beltekin, E. (2023). Lise öğrencilerinde spor yapmanın teknoloji bağımlılığı, okula bağlılık ve akademik erteleme üzerindeki rolü. *The Online Journal of Recreation and Sports*, 12(3), 408-416.
- Atlı, F., Buğa, A., Mammadli, T., & Atlı, A. Y. (2021). Türkiye’de üniversite öğrenimi gören öğrencilerin öz-anlayışları ile sosyal medya bağımlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *AJER- Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 59-77.
- Avcı, Y. (2024). Ortaokul öğrencilerinde siber zorbalık ve sosyal medya bağımlılığının depresyon ile ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Balantekin, Y. (2009). 10-14 yaş arası çocuklarda televizyon bağımlılığı üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Büyükoztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2008). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Coşar, M. Ç., Ağ, G. A., Bilir, M., & Kara, G. (2024). Bilim ve sanat merkezine devam eden öğrencilerin sosyal beceri düzeyleri ile dijital bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 2(2), 894-905.
- Çapuk, H. (2025). Üniversite öğrencilerinde internet kullanımı ve sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin belirlenmesi: Şırnak Üniversitesi Örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 91-106. <https://doi.org/10.53586/susbid.1642574>
- Çetin, E. (2025). Çocuklarda Ekran Bağımlılığı ve Bağımlılığın Açık Alanda Oyuna Yönelik Tutum ve Üzerindeki Etkisi. *İmgelem (Yeni Medya Çalışmaları)*, 61-86. <https://doi.org/10.53791/imgelem.1679744>
- Dinç, Ahmet (2021). “Spor bilimleri öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ve sağlıklı beslenme tutumlarının incelenmesi (İğdır İli Örneği)”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 812-821.
- Duymaz, M. O., & Önal, N. (2024). Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 32-44. <https://doi.org/10.58638/kebd.1342404>
- Erişgen, E. (2023). Anne babası birlikte ve ayrı olan ergenlerin sosyal medya bağımlılığı ve denetim odaklarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Eryılmaz, S., & Çukurluöz, Ö. (2018). Lise öğrencilerinin dijital bağımlılıklarının incelenmesi: Ankara ili, Çankaya ilçesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67), 889-912. <https://doi.org/10.17755/esosder.311314>
- Global ve Türkiye verileri (2025). <https://www.clicksus.com/we-are-social-2025-global-ve-turkiye-verileriyle-dijital-dunya> adresinden erişilmiştir.
- Gökçearslan, Ş., & Günbatar, M. S. (2012). Ortaöğretim öğrencilerinde internet bağımlılığı. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 2(2), 10-24.

- Gökçearslan, Ş., & Seferoğlu, S. S. (2016). Ortaokul öğrencilerinin internet kullanım biçimleri: Riskli davranışlar ve fırsatlar. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(1), 383-404.
- Gül, Ş., & Diken, E.H. (2018). Fen bilgisi öğretmeni adaylarının sosyal medya bağımlılıklarının incelenmesi. *E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 41-50.
- Gündüzalp, C., & Yıldız, E. P. (2020). Spor yapan bireylerin teknoloji bağımlılık düzeylerinin demografik özelliklerine göre incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi* (82), 23-43.
- Gürültü, E. (2016). *Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıkları ve akademik erteleme davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hazar, K., Özpolat, Z., & Hazar, Z. (2020). Ortaokul öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığı düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. (Niğde ili örneği). *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(1), 225-234. <https://doi.org/10.33689/spormetre.647313>
- Karabulut, E. O., & Atasoy, M. (2024). Ergen voleybolcularda ostrasizm (sosyal dışlanma) yordayıcısı olarak sosyal medya bağımlılığı. *Sportive*, 7(1), 88-104. [10.53025/sportive.1440908](https://doi.org/10.53025/sportive.1440908)
- Karabulut, E. O., & Çelik, O. B. (2024) Lisanslı olarak spor yapan ergenlerde ostrasizm ve sosyal medya bağımlılığının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, 21(2), 198-214. doi:10.14687/jhs.v212.6481
- Marufoğlu, S., & Kutlutürk, S. (2021). Ortaokul öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığının fiziksel aktivite ve uyku alışkanlıklarına etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22(2), 114-122. Doi: 10.51982/bagimli.817756
- Newport, C. (2019). *Dijital minimalizm* (C. Mavituna, Çev.). İstanbul: Metropolis.
- Orbatu, D., Eliaçık, K., Alaygut, D., Hortu, H., Demirçelik, Y., Bolat, N., ... Helvacı, M. (2020). Ergenlerde sosyal medya bağımlılık ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 56-61.
- Savcı, M., & Aysan, F. (2017). Teknolojik bağımlılıklar ve sosyal bağlılık: İnternet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, dijital oyun bağımlılığı ve akıllı telefon bağımlılığının sosyal bağlılığı yordayıcı etkisi. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences* (30), 202-216. DOI: 10.5350/DAJPN2017300304
- Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (t.y.). *Sosyal medya bağımlılığı*. <https://www.siberay.com/sosyal-medya-bagimliliği#:~:text=Buna%20göre%20sosyal%20medya%2C%20başta,üretmeyi%20ve%20paylaşmayı%20sağlayan%20platformlardır> sayfasından erişilmiştir.
- Şahin, F. Y., & Öztoprak, Ö. (2019). Ergenlerin sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin benlik saygısına göre incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 363-377. <https://doi.org/10.21733/ibad.613902>
- Şen, Ş. (2023). *Aktif spor yapan ortaöğretim öğrencilerinin sosyal dışlanma ve sosyal medya bağımlılığı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Manisa ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- The essential guide to the global state of digital (2025). <https://wearesocial.com/wp-content/uploads/2025/02/GDR-2025-v2.pdf> adresinden erişilmiştir.

- Türkoğlu, Z. (2023). *Ortaokul öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıkları, sosyal becerileri ve öz düzenleme becerilerinin sosyal bilişsel kuram açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Amasya.
- Uğurlu, D., Yapıcı, H., Emlek, B., & Güllü, M. (2025). Özel ve devlet okulu öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ve spora katılım düzeylerinin incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 19(1), 84-96. Doi: 10.61962/bsd. 1635018
- Ünlü, F. (2018). Orta yaş üstü bireylerde sosyal medya bağımlılığı ve sosyal izolasyon. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 161-172.
- Yazan, K. D., Köksal, O. & Yazan, F. Ş. (2024). Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin spor alışkanlıkları açısından incelenmesi. *Journal of History School*, 69, 1267-1287.
- Yengin, D. (2019). Teknoloji bağımlılığı olarak dijital bağımlılık. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 9(2), 130-144.
- Yıldız, E., & Çetin, Z. (2018). Sporun psiko-motor gelişim ve sosyal gelişime etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 54-66. <https://doi.org/10.21020/husbfd.427140>

THE WORDS SALAM AND MERHABA AS MEANS OF COMMUNICATION IN
THE QUR'ANKUR'ÂN'DA BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK SELÂM VE MERHABA
KELİMELERİ

Nurdoğan TÜRK

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim
Dalı, 0000-0002-5684-5956

Associate Professor, Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Theology,
Department of Exegesis, 0000-0002-5684-5956

Özet

Allah kendisine kulluk etmeleri için yarattığı insanlarla peygamberleri vasıtasıyla iletişim kurmuştur. Bu iletişim zincirinin son halkası Hz. Muhammed'dir. O'nun getirdiği Kur'ân son ilahî mesajdır. Kur'an'ı en doğru şekilde anlamak ve yorumlamak, O'nda geçen kelimelerin anlam kapsamını ve kullanım şeklini bilmekle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla bu çalışma “Kur'ân'da bir iletişim aracı olarak *selâm* ve *merhaba* kelimeleri hangi anlamları içermişlerdir ve nasıl kullanılmışlardır?” sorusunun cevabını bulmayı hedeflemiştir. Araştırma Kur'ân'da geçen selâm ve merhaba kelimeleri üzerinden şekillendirilmiştir. Metodolojik olarak Kur'ân'da selâm ve merhaba kelimelerinin geçtiği âyetler tespit edilmiş, bunlar tablolarda sunulmuş ve alt başlıklarla kategorize edilerek konumuz bağlamında ele alınmıştır. Konu klasik ve çağdaş kaynaklar ışığında çoklu bir perspektifle incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma bulgularına göre *selâm* kelimesi Kur'ân'da 39 âyette 3 tekrar ile toplam 42 kez geçmiştir. 35 yerde nekra/selâm, 7 yerde marife/es-selâm olarak gelmiştir. 37 âyette selamlaşma, 5 âyette vedalaşma anlamında kullanılmıştır. 37 âyetin üçünde hem selamlaşma hem de vedalaşma manasına yorumludur. Buna göre selâmın selamlaşma ve vedalaşma için ortak kullanılan bir kelime olduğu söylenebilir. Selâm zikrolunduğu âyetlerde selamlaşma ve vedalaşmayı da içine alan geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. İnananlar arasında iletişim, inananlarla müşrikler arasında iletişim, melekler arasında iletişim, meleklerle insanlar arasında iletişim, cennetlikler arasında iletişim gibi farklı formlarda sunulmuştur. *Merhaba* kelimesi ise *lâ merhaban* kalıbında sadece Sâd Sûresi 59-60. âyetlerde iki kez söylenmiş ve dua/beddua mahiyetinde selamlama için kullanılmıştır. Selâma nazaran daha dar bir mana içeriğine sahiptir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Selâm, Merhaba, İletişim.

Abstract

Allah has communicated with the people He created to worship Him through His prophets. The final link in this chain of communication is the Prophet Muhammad. The Qur'an that he brought is the final divine message. Understanding and interpreting the Qur'an in the most accurate way is directly related to knowing the semantic scope and usage of the words it contains. Therefore, this study aims to find an answer to the question: “What meanings do the words *salam* and *merhaba* contain as a means of communication in the Qur'an, and how are they used?” The research is shaped around the words *salam* and *merhaba* as they appear in the Qur'an.

Methodologically, the verses in which the words *salam* and *merhaba* occur in the Qur'an were identified, presented in tables, and categorised under subheadings, and examined within the context of the topic. The subject has been analysed from multiple perspectives in the light of classical and contemporary sources. According to the findings of the research, the word *salam* occurs a total of 42 times in the Qur'an, with three repetitions in 39 verses. It appears as *nakirah*(selâm) in 35 instances and as *ma'rifah*(es-selâm) in 7 instances. It is used with the meaning of greeting in 37 verses and with the meaning of farewell in 5 verses. In three of the 37 verses, it has been interpreted as conveying both greeting and farewell. Accordingly, it can be said that *salam* is a word that is commonly used for both greeting and farewell. In the verses in which it is mentioned, *salam* has a broad semantic range that includes both greeting and farewell. It is presented in different forms, such as communication among believers, communication between believers and polytheists, communication among angels, communication between angels and humans, and communication among the inhabitants of Paradise. The word *merhaba*, on the other hand, occurs only twice in the form of *lā marḥaban* in verses 59–60 of Sūrat Şād, and it is used as a greeting in the nature of supplication or curse. Compared to *salam*, it has a narrower semantic content.

Keywords: Tafsîr, The Qur'an, Salam, Merhaba, Communication.

1. GİRİŞ

Selâm ve merhaba kelimeleri kişilerin taşıdıkları duyguları, amaçları dil ile aktardıkları sosyal iletişim araçlarından olup insanoğlunun başvurduğu iletişim rutinleri ve kültürü arasında yer alır. Günlük hayatta selamlaşma için kullanılırlar. Nitekim birbirinin varlığını kabul eden kişiler aralarındaki iletişimi selamlaşma ile başlatırlar, vedalaşma ile sonlandırırlar. Dolayısıyla bir insanın başkalarıyla iletişimi söz konusu ise selamlaşma ve vedalaşmanın gerçekleşmesi kaçınılmaz durmaktadır. Bu iki eylem el sıkışmak, el öpmek, sarılmak gibi beden dili veya merhaba, selâmunaleyküm, günaydın, iyi akşamlar, hayırlı geceler gibi muhtelif sözlerle icra edilebilmektedir. Söz konusu iki eylem üzerinde durmak gerekirse;

Selamlaşma insanlık tarihi kadar kadim bir eylem olup karşıdaki kişiye gösterilen sevgi, saygı, samimiyet, dostluk ve güven göstergesidir. İnsanları mutlu eder. Selam alıp verenin kıymetli olduğunu hissettirir. Önceleri jest ve mimiklerle yapılırken sonraları dil ile yapılagelmiştir. Günlük yaşamın bir parçası olan bu eylem zaman içerisinde bazı değişim ve gelişmelere uğramıştır.¹ Dolayısıyla selamlaşmanın, doğal olarak geçmişte olduğu gibi bugünde milletler ve toplumlar arasında farklılıklar arz ettiği söylenebilir. Örneğin Câhiliye döneminde Araplar selamlaşma için “عَمَّ صَبَاحًا/ günaydın/iyi sabahlar, عَمَّ مَسَاءً/iyi akşamlar/geceler” gibi ifadeler kullanmışlardır.² Günümüzde günlük selamlaşma için Araplar “merhaban/مرحبا (merhaba), ehlen/أهلا (hoş geldin/iz), ehlen ve sehlen/أهلاً وسهلاً (evinize hoş, sefa geldin/iz)” gibi ifadeler kullanırlarken Türk toplumu “merhaba, selam, günaydın, n’aber, ne var ne yok?” gibi kalıp ifadeleri yaygın şekilde kullanmaktadır. Nitekim Türk toplumu önceleri İslâm’a girmekle birlikte selamlaşma için “selâmün aleyküm, es-selâmü aleyküm, aleyküm selâm, Allah’ın selâmı üzerine olsun” gibi dinî kullanımlarda da bulunmuştur.³ Türkçede “birbirine selâm vermek, esenleşmek” için kullanılan⁴ selamlaşmanın dil ile yapılması şüphesiz sarfedilen

¹ Mehmet Alptekin-Tuba Kaplan, “Bamsı Beyrek Destanında Selamlaşma”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6/4 (2017), 2522.

² Muhammed Abdulaziz en-Neccâr, *Diyyâu's-sâlik ilâ Evdahi'l-Mesâlik* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 4/139.

³ Alptekin-Kaplan, “Bamsı Beyrek Destanında Selamlaşma”, 2522.

⁴ İsmail Parlatır vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), “Selâmlaşmak”, 2/1935.

sözleri önemli kılmaştır. Zira insanı öteki canlılardan ayrıcalıklı kılan temel özellik, konuşma yani sarfettiği sözlerdir.⁵ Dahası selâm vermek hem sözlü bir eylem hem de fiili bir davranıştır.⁶ Bu yüzden insandan beklenen güzel sözler söylemesidir. Çünkü güzel sözler Allah'a ulaşır.⁷ İslâm'da güzel sözün kelime-i tevhid, Allah'ı hoşnut edecek her türlü anma, tekbir, tesbih, tehlil, Kur'an tilâveti, dua, istiğfar gibi sözleri içerdiği ileri sürülmüştür.⁸ Öte yandan ilk karşılaşmalarda kötü sözden kaçınılmalıdır. Kur'an'da kötü söz kökü çıkarılıp gövdesi yerden koparılmış bu yüzden ayakta duramayan kötü bir ağaca⁹ benzetilmiştir. Dolayısıyla Müslümanın hem selamlaşmada hem de diğer konuşmalarda güzel sözler kullanılıp kötü sözlerden kaçınması gerekir. Ayrıca başkalarını kötü lakaplarla çağırmaktan da kaçınılmalıdır. Zira bu davranış Kur'an'da yerilmiş, yoldan çıkma manasında fasıklık¹⁰ olarak nitelendirilmiştir. Allah'ın isimlerinden birisi, selâm¹¹ yani selâmet verendir. Bu açıdan selamlaşmada O'nun ismi anılmış olmaktadır. O hâlde selamlaşma bir çeşit dua veya zikir, bu da sevap kazanmayı gerektirir. Allah, yüce kitabında -selamlaşma için daha genel bir ifade olan *hayya* kelimesini zikretmek suretiyle- "*Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile karşılık verin.*"¹² buyurarak selamlaşmayı Müslümanlar arasında bir görev kılmış, böylece isminin çokça zikredilmesini sağlamıştır. Elbette en faziletli selamlaşma cennet ehlinin selamlaşması olan es-selâm ile yapılan selamlaşmadır.¹³ Dolayısıyla bir Müslümanın diğer bir Müslümanla karşılaştığında ona selam vermesi diğerinin de ona karşılık vermesi gerekir. Selam vermede, selam verenden karşısındakine zarar gelmez anlamı vardır. Bir hadiste küçüğün büyüğe, binek üstünde gidenin yürüyene, yürüyenin oturana, sayıca az olanların çok olanlara selam vermesi öğütlenmiştir.¹⁴ Selamlaşma, Müslüman'ın diğer bir Müslüman üzerindeki altı hakkı arasında sayılmıştır.¹⁵ Bir rivayette selamı ilk verenin Allah katında insanların en değerlisi ve O'na en yakını olduğu belirtilmiştir.¹⁶ Yine rivayetlerde selamlaşma sırasında "es-selâmü aleyküm" ifadesine "ve rahmetullâh/Allah'ın rahmeti", "ve berekâtüh/Allah'ın bereketi" ve "ve mağfiretüh/Allah'ın bağışlaması" gibi ilave güzel ifadeler eklemenin fazladan sevap kazandıracağı söylenmiştir.¹⁷ Fıkıh kitaplarında selam vermenin sünnet selamı almanın farz olduğu, selam veren kişinin alan kişiden daha çok sevap elde edeceği, bir topluluğa selam

⁵ Muhammed er-Râzî Fahrüddîn İbn 'Allâme Ziyâuddîn Ömer, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî el-müştehir bi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 26/9.

⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, "İslam'da Selam ve Selamlaşma Olgusu", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/6 (Temmuz-Aralık 2010), 59.

⁷ Fâtır 35/10.

⁸ Örneğin bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân 'an te'vil-i âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 19/339; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, nşr. Salâh Bâ Osman vd. (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015), 22/166, 168; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi el-Basrî, *en-Nüket ve'l-'uyûn Tefsîru'l-Mâverdi*, nşr. es-Seyyid b. Abdulkâsım b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye-Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, ts.), 4/464; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmid-i'tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, nşr. Ebû Abdillâh ed-Dâni b. Münîr Âlû Zehvî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1427/2006), 3/457.

⁹ İbrâhîm 14/26.

¹⁰ el-Hucurât 49/11; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 1423/2002), 4/95; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/372.

¹¹ el-Haşr 59/23.

¹² en-Nisâ 4/86.

¹³ Abdurrahmân b. Muhammed İbn İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm müsne'den 'ani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke-Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 8/2744; Komisyon (Merkezî'-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtü'l-Kur'âniyye), *Mevsû'atü't-tefsîri'l-me'sûr*, nşr. Müsâid b. Süleymân et-Tayyâr (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1439/2017), 12/104.

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Mugîre el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî (el-müsemmâ el-Câmi'u's-Sahîhu'l-müsne'd min hadisi Resûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmih)*, nşr. Ebû Abdillâh Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd Nâşirûn, 1427/2006), "İsti'zân", 4-7 (No. 6231-6234).

¹⁵ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire-Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye-Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1991), "Selâm", 5 (No. 2162).

¹⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.), "Edeb", 141 (No. 5197).

¹⁷ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Edeb", 140 (No. 5195-5196).

verildiğinde içlerinden birisi selamı almadığında hepsinin günahkar olacağı ifade edilmiştir.¹⁸ Selam veren kişiye sen mümin değilsin denilmemelidir.¹⁹ Has kullara yakışan cahiller kendilerine laf attığında selâm deyip geçmeleridir.²⁰ Allah'ın peygamberini selâmlamadığı es-selâmü aleyk şeklinin dışında selam verilmemelidir.²¹ Müslüman, kendisini tanıtip müsaade istemeden ve mekânda oturanlara selam vermeden başkalarının evine girmemelidir.²² Evlere girildikten sonra da güzel bir selamlaşma yapılmalıdır.²³ Evlere girildiğinde yapılacak selamlaşmadan bahseden en-Nûr Sûresi 61. âyette selâm “mübârek” ve “tayyib” olarak nitelenmiştir. Selâmın “mübârek” ile vasfı daha çok manevî kazanımları, oluşan sevabı, ilâhî rahmeti, bereketi ve bağıışı ima eder. “Tayyib” şeklinde nitelenmesi onun insani münasebetlerde üstlendiği iyileştirici rolü, olumlu etkiyi ve katkıyı ifade eder.²⁴ Dolayısıyla selamlaşma kalplerdeki sevgiyi izhar edip küskünlük ve kırgınlıkları ortadan kaldırabilir.

Vedalaşmak ise Türkçede “birbirine esenlik dileyerek ayrılmak, esenleşmek” anlamına gelir.²⁵ Kişilerin iletişimlerini beden dili veya muhtelif söylemlerle sonlandırmasını ifade eder. Örneğin vedalaşma için Türk toplumunda günümüzde genellikle “Allah’a ısmarladık/Allah’a emanet ol, hoşça kal(in), esen kal(in)/esenlikler (dilerim), görüşmek üzere/görüşürüz/eyvallah, kendine iyi bak, güle güle ve elveda”²⁶ vb. sözcük ve ifadeler kullanılmaktadır.

Konumuz özelinde müstakil bir araştırmaya erişilememekle birlikte doğrudan veya dolaylı konumuzla ilgili bazı çalışmaların olduğunu söyleyebiliriz.²⁷ Çalışmanın amacı Kur’ân’da bir iletişim aracı olarak selâm ve merhaba kelimelerinin hangi anlamları taşıdıklarını ve nasıl kullanıldıklarını tespit etmektir. Dolayısıyla araştırma Kur’ân’da geçen selâm ve merhaba kelimeleri etrafında yapılandırılmıştır. Selâm ve merhaba kelimelerinin geçtiği âyetler belirlenmiş, bunlar tablolarda verilmiş ve alt başlıklarla sınıflandırılarak klasik ve çağdaş kaynaklar ışığında çok yönlü bir bakış açısıyla konumuz özelinde ele alınmaya çalışılmıştır.

2. KUR’ÂN’DA BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK SELÂM KELİMESİ

Selâm kelimesi Türkçede “bir kimseyle karşılaşıldığında, birinin yanına gidildiğinde veya yanından uzaklaşıldığında kendisine sözle veya işaretle bir nezaket gösterisi yapma, esenleme”²⁸ anlamınadır. Arapçada sülasi mücerred fiili mazi “slm” kökünden türemiş masdar/isim olup sözlükte esenlik, güvende olmak, sağlıklı olmak, tüm afetlerden kurtulmak

¹⁸ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb* (Mısır: İdâretü’t-Tıbbâ’atı’l-Müniriyye, ts.), 4/593-954; Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka (Beyrut: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, ts.), 4/164.

¹⁹ en-Nisâ 4/94.

²⁰ el-Furkân 25/63.

²¹ el-Mücâdele 58/8; örneğin bazı Yahudiler ve münafıklar, Hz. Peygamber’e es-selâmü aleyk yerine es-sâmü/sâmun aleyk/üm biçiminde selam vermişlerdir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 22/471-472.

²² en-Nûr 24/27.

²³ en-Nûr 24/61.

²⁴ Kasapoğlu, “İslâm’da Selam ve Selamlaşma Olgusu”, 66.

²⁵ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, “Vedalaşmak”, 2/2338.

²⁶ Ahmet Keskin, “Türk Kültüründe “Selamlaşma” ve “Vedalaşma” Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 43 (2017), 129.

²⁷ Örneğin bk. Sadık Cihan, “Hz. Peygamberin Sünnetinde Selâm ve İnsan münasebetlerde Oynadığı Rol”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Haziran 1986); Abdurrahman Kasapoğlu, “İslâm’da Selam ve Selamlaşma Olgusu”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/6 (Temmuz-Aralık 2010); Seda Öztürk Kalkan, *Türk Kültüründe Selamlaşma Kavramı, Bu Kavramın (İlköğretim ve Ortaöğretim) Ders Kitaplarına ve Ders Programlarına Yansıtılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Sedat Şensoy, “Barış Anlamını da Taşıyan Selam ve İslâm Kelimelerinin Kur’an-ı Kerim’deki Kullanımları”, *II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*, ed. Muhiddin Okumuşlar (Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016); Keskin, “Türk Kültüründe “Selamlaşma” ve “Vedalaşma” Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, (2017); Emine Gürsoy Naskali, *Selamlaşma* (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2018); Oğuz Çam, “Selamlaşmanın İletişimdeki Yeri ve Önemi”, *Umay* 2/3 (2024); Hasan Fehmi Ulus, “Kur’ân-ı Kerim’deki Merhaba Kelimesi, Yapısal Analizi, Anlamı ve Kültürümüzdeki Yeri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 14/1 (2025).

²⁸ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, “Selâm”, 2/1934.

manalarına gelmektedir.²⁹ Selâmın selâmet kelimesinin çoğulu olduğu da ileri sürülmüştür.³⁰ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'ya göre (öl. 207/822) silm ve selâm aynı şeydir.³¹ Selâm büyük ağaç için de söylenmiştir.³² Selâm kelimesi Kur'an'da 39 âyette 3 tekrar ile toplam 42 kez kullanılmıştır. Bunlardan 35 yerde nekra/selâm, 7 yerde marife/es-selâm olarak verilmiştir. Bazı âyetlerde selâmın önceki bazı peygamberler döneminde kullanıldığı,³³ meleklerin İbrâhim'e³⁴ ve Nûh'a³⁵ gönderildiklerinde, meleklerin cennetliklere,³⁶ cennetliklerin birbirlerine,³⁷ Allah'ın mümin kullarına³⁸ ve peygamberlerine³⁹ selâm diye hitap ettikleri, Resûlullâh'ın kendisine gelen müminlere selâmün aleyküm demesinin emredildiği⁴⁰ bildirilmiştir.⁴¹ Selâm Kur'an'da çok yönlü olarak selamlaşma⁴² ve vedalaşmanın⁴³ yanı sıra esenlik, güvenlik (selâm/es-selâm/sübûle's-selâm),⁴⁴ cennetin huzur ve esenlik yurdu (Dâru's-selâm) ile vasfı,⁴⁵ Allah'ın katından bir esenlik ve güven (bi-selâmin minnâ),⁴⁶ Allah'ın barış ve esenlik veren anlamında bir ismi (es-selâm),⁴⁷ güzel övgü, saygı ve dua⁴⁸ bağlamlarında kullanılmıştır. Şimdi Kur'an'da geçen selâm kelimesinin selamlaşma ve vedalaşma anlamına yorulduğu âyetleri ele almaya çalışacağız. İlgili âyetlerin sıralamasında Mushaf tertibi gözetilmiştir.

2.1. Selâm Kelimesinin Selamlaşma Anlamında Kullanıldığı Âyetler

Burada Kur'an'da geçen selâm kelimesinin selamlaşma manasına hamledildiği âyetler tespit edilerek incelenmeye gayret edilecektir. Belirlenen âyetler aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1

Kur'an'da selâm kelimesinin selamlaşma anlamında kullanıldığı âyetlerin istatistikleri

	Geçtiği Âyetler	Kelime/lerin Arapçası	Âyette Kaç Kez Geçtiği
1	en-Nisâ 4/94	السَّلَام	1
2	el-En'âm 6/54	سَلَامٌ	1
3	el-En'âm 6/127	السَّلَام	1

²⁹ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn muretteben 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003/1424), "selâm", 2/270; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), "slm", 3/90; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), "slm", 239; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), "selâm", 3/2077; Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1385/1965), "slm", 32/378-379.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "selâm", 3/2077; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, "slm", 32/378.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "selâm", 3/2077.

³² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "slm", 241; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "selâm", 3/2082; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, "slm", 32/380.

³³ Meryem 19/33, 47.

³⁴ Hûd 11/69; el-Hicr 15/52; ez-Zâriyât 51/25.

³⁵ Hûd 11/48.

³⁶ er-Ra'd 13/24; el-Hicr 15/46; en-Nahl 16/32; ez-Zümer 39/73; Kâf 50/34.

³⁷ Yûnus 10/10; İbrâhîm 14/23.

³⁸ el-Ahzâb 33/44; Yâsîn 36/58.

³⁹ es-Sâffât 37/79, 109, 120, 130, 181.

⁴⁰ el-En'âm 6/54.

⁴¹ Mehmet Efendioglu, "Selâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 40/342.

⁴² Tablo 1'e bakınız.

⁴³ Tablo 2'ye bakınız.

⁴⁴ el-Mâide 5/16; el-Hicr 15/46; Meryem 19/15, 33; Tâhâ 20/47; el-Enbiyâ 21/69; en-Neml 27/59; es-Sâffât 37/79, 109, 120, 130, 181; Kâf 50/34; el-Vâkıa 56/91; el-Kadr 97/5.

⁴⁵ el-En'âm 6/127; Yûnus 10/25.

⁴⁶ Hûd 11/48.

⁴⁷ el-Mâide 5/16; el-En'âm 6/127; Yûnus 10/25; el-Haşr 59/23.

⁴⁸ Meryem 19/15, 33; Tâhâ 20/47; en-Neml 27/59; es-Sâffât 37/79, 109, 120, 130, 181.

IV. INTERNATIONAL FIRAT SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 5-7 ,2025 ELAZIG,TURKIYE
CONFERENCE BOOK

4	el-A'râf 7/46	سَلَامٌ	1
5	Yûnus 10/10	سَلَامٌ	1
6	Yûnus 10/25	السَّلَامِ	1
7	Hûd 11/48	بِسَلَامٍ	1
8	Hûd 11/69	سَلَامٌ - سَلَامًا	2
9	er-Ra'd 13/24	سَلَامٌ	1
10	İbrâhîm 14/23	سَلَامٌ	1
11	el-Hicr 15/46	بِسَلَامٍ	1
12	el-Hicr 15/52	سَلَامًا	1
13	en-Nahl 16/32	سَلَامٌ	1
14	Meryem 19/15	سَلَامٌ	1
15	Meryem 19/62	سَلَامًا	1
16	Tâhâ 20/47	السَّلَامِ	1
17	el-Enbiyâ 21/69	سَلَامًا	1
18	el-Furkân 25/63	سَلَامًا	1
19	el-Furkân 25/75	سَلَامًا	1
20	en-Neml 27/59	سَلَامٌ	1
21	el-Ahzâb 33/44	سَلَامٌ	1
22	Yâsîn 36/58	سَلَامٌ	1
23	es-Sâffât 37/79, 109, 120, 130, 181	سَلَامٌ	(1+1+1+1+1) 5
24	ez-Zümer 39/73	سَلَامٌ	1
25	ez-Zuhruf 43/89	سَلَامٌ	1
26	Kâf 50/34	بِسَلَامٍ	1
27	ez-Zâriyât 51/25	سَلَامًا - سَلَامٌ	2
28	el-Vâkıa 56/26	سَلَامًا سَلَامًا	2

29	el-Vâkıa 56/91	فَسَلَامٌ	1
30	el-Kadr 97/5	سَلَامٌ	1
		Toplam	37

Söz konusu âyetleri bu şekilde topluca takdim ettikten sonra şimdi Kur’ân’da selâm kelimesinin selamlaşma anlamında kullanıldığı âyetleri tek tek ele alalım.

2.1.1. en-Nisâ 4/94

“Ey inananlar! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size **selâm** verene, dünya hayatının geçici menfaatini gözeterek sen mümin değilsin demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Önceden siz de öyle idiniz. Oysa Allah size lütufta bulundu (da imana geldiniz). O hâlde iyice anlayıp dinleyin. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”

Bu âyette geçen selâm tefsirlerde selamlaşma,⁴⁹ teslim olma,⁵⁰ taraf tutma, vazgeçme,⁵¹ uzak durup savaşmama,⁵² İslâm⁵³ gibi manalarla açıklanmıştır. Çeşitli rivayetlerde bu âyetin Resûlullâh’a ait bir seriyyenin savaşa çıktığı sırada yolda rastladıkları bir adamı ben Müslümanım dediği veya selâm verdiği hâlde malını yahut ganimetlerini almak için öldürmeleri sebebiyle indiği nakledilmiştir.⁵⁴ Hz. Peygamber bu olayı öğrenince üzülmüş, kalbini yarıp baktın mı diyerek adamı öldüren sahabiyi azarlamıştır.⁵⁵ Allah, bu âyette savaşa çıkan ve imanını selâm vererek açığa vuran birisiyle karşılaşan Müslümanların onun gerçekten iman edip etmediğini iyice anlayıp dinlemeden “Sen mümin değilsin.” dememelerini ve dünya malını kollayarak onu öldürmemelerini emretmiştir. Zira kişi tarafından açıklanmış olan, görünen hâlidir. Gizli şeyler hakkında verilecek kararlarda ise açık delil aranır.⁵⁶ Bir şahsın selâm vermesi, küfrü aşikâr olmadıkça onun Müslüman olduğunu gösterir. Dolayısıyla selâm vermek, iman etmenin bir tezahürü ve Müslümanlara özgü toplumsal bir simge olarak görülmelidir.⁵⁷ Nitekim müminler selam alıp verme yoluyla birbirleriyle tanışırlar. Âyetteki selâm *es-seleme* şeklinde okunursa boyun eğmek,⁵⁸ *es-silm* şeklinde okunursa barış⁵⁹ manasına gelir.

2.1.2. el-En’âm 6/54

“Âyetlerimize inananlar sana geldiklerinde onlara **selâm** size de. Rabbiniz kendine merhamet etmeyi yazdı. Sizden kim bilmeyerek bir kötülük işler de sonra tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”

⁴⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/400; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/359, 361; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/542-543; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/424; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 11/3; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî vd. (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1427/2006), 7/50.

⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/352-352; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, 1408/1998), 2/92; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/424.

⁵¹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 2/636; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/50.

⁵² Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 11/3.

⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/424.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/353; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1991), 175-176; Celâlüddîn Ebî Abdîrrahmân es-Süyûtî, *Esbâbü'n-nüzûl el-Müsemma Lübbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Müessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1422/2002), 86.

⁵⁵ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûli'l-Kur'ân*, 176.

⁵⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn, ts.), 3/53.

⁵⁷ Kasapoğlu, “İslâm'da Selam ve Selamlaşma Olgusu”, 69.

⁵⁸ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/545-546; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 11/3; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/50.

⁵⁹ İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 2/636; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/50.

Burada selâm müfessirlerce selamlaşma,⁶⁰ bağışlanma,⁶¹ esenlik,⁶² güvende olma,⁶³ Allah'ın bir ismi,⁶⁴ -afetlerden güvende olmasından dolayı mecazen- büyük bir ağaç⁶⁵ vb. anlamlara yorulmuştur. Âyetin Allah'ın, peygamberini kendilerini kovmaktan yasakladığı kişiler⁶⁶ hakkında veya Hz. Peygamber'e gelerek büyük günahlar işlediklerini söyleyen bir topluluğun O'nun yanından ayrılıp uzaklaşmasından sonra⁶⁷ indiği rivayet edilmiştir. Çoğu müfessir âyette sözü edilen inananlar ile Hz. Peygamber zamanındaki bazı yoksul Müslümanların kast olduğunu belirtmişlerse de âyet fırka ayırt etmeksizin tüm inananları kapsamaktadır.⁶⁸ Aslında Allah bu emriyle Resûlullâh'tan kendisine gelenleri selâmla karşılaşmasını daha önce yaptıkları hususlarda onları üzmemeyi teselli etmesini istemiştir.⁶⁹ Zira selâm her türlü fenalıktan güvende olma, tüm ahlakî/manevî mücadele ve tedirginlikten uzaklaşma mefhumlarını kapsayan ruhî bir içeriğe sahiptir.⁷⁰

2.1.3. el-En'âm 6/127

“*Rableri katında onlara selâm yurdu vardır. Ve yapmakta oldukları (iyi) ameller sebebiyle Allah onların dostudur.*”

Bu âyetteki selâmı bazı müfessirler Allah'ın bir ismi,⁷¹ cennet,⁷² kesintisiz esenlik, güvenlik⁷³ şeklinde açıklarken diğer bazıları ona selamlaşma⁷⁴ anlamını yüklemişlerdir. Zira müminler Allah'a kavuştukları gün selâm kelimesiyle selamlanacaklardır.⁷⁵

2.1.4. el-A'râf 7/46

“*İki taraf (cennet ve cehennem) arasında bir perde ve A'râf üzerinde herkesi yüzlerinden tanıyan adamlar vardır ki bunlar, henüz cennete girmemiş, ancak (girmeyi) uman cennet ehline, selâm size! diye seslenirler.*”

Tefsirlerde mezkûr selâm ile selamlaşmanın kast olduğuna dair bir görüş birliğinden⁷⁶ söz edilebilir. A'râf denilen yer, cennet ile cehennem arasındaki yüksek bir surdur.⁷⁷ Burada cennetlikleri ve cehennemlikleri gören⁷⁸ ve onları simalarından tanıyan yetkin, görevli kimseler

⁶⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuh*, 2/252; Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî el-Hanefî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, thk. Mâhîr Edîb Habbûş vd. (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019), 6/85; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/23.

⁶¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/563.

⁶² Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/119; Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî el-müsemmâ Letâifü'l-işârât*, thk. Abdülâtîf Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007), 1/297.

⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/274; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuh*, 2/252; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/119; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/371.

⁶⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuh*, 2/252-253; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/119.

⁶⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuh*, 2/252-253.

⁶⁶ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, 12/90; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûli'l-Kur'an*, 221-222.

⁶⁷ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, 12/91; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûli'l-Kur'an*, 221-222.

⁶⁸ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/371.

⁶⁹ Mevduî, *Tefhimü'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 1/555.

⁷⁰ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 306.

⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/554; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuh*, 2/291; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005), 5/212; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/459.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/212; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-müsemmâ Bahrû'l-'ulûm*, thk. 'Ali Muhammed Mu'avvad vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), 1/513.

⁷³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuh*, 2/291; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/167; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/459.

⁷⁴ Nesefî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, 6/211; Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi'l-ilmî't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422/2001), 2/77; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil)*, thk. Yûsuf Ali Bedyûy (Beyrut: Dâru'l-Kelîmî't-Tayyib, 1419), 1/536.

⁷⁵ el-Ahzâb 33/44.

⁷⁶ Örneğin bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/39; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/222; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/356; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/543; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîl*, thk. Muhammed b. Sâlih b. Abdillâh el-Fevzân vd. (Riyad: Matbaatu Vizâreti't-Ta'limî'l-Âli, 1430), 9/154; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Tefsîrû'l-Begavî (Me'âlimü't-tenzîl)*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1409), 3/233; Kurtubî, *el-Câmi*, 9/230; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-vasîl* (Beyrut-Dimaşk: Dâru'l-Fikrî'l-Mu'âsir-Dâru'l-Fikr, 1422/2001), 1/664.

⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/208-209; Kurtubî, *el-Câmi*, 9/226.

⁷⁸ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-vasîl*, 1/664.

olacaktır.⁷⁹ Kendilerinden övgüyle söz edilen⁸⁰ bu kişiler, cennetlikleri gördüklerinde selâmın aleyküm diyerek onları selamlayacaklardır.⁸¹ Bu selâma her türlü doğru, güzel, yerinde söz⁸² dahildir. Bu durum aynı zamanda A'râf ehlinin onları tebrik etmesidir.⁸³ Böylece cennetlikler, Allah'ın cezalandırması ve acı azabından güvende olduklarını bileceklerdir.⁸⁴

2.1.5. Yûnus 10/10

“Onların o (cennet)te duaları, sen her türlü noksan sıfatlardan uzaksın Allahım! Selamlaşmaları da selâm şeklindedir. Ve son duaları da şudur: Tüm övgüler âlemlerin rabbi Allah'adır.”

Cennete kavuşanlar orada dua edecekler, cehennem ehlinin başına gelenlerden emin ve selamette olduklarını dile getirmek suretiyle⁸⁵ selâm diyerek birbirleriyle selamlaşacaklardır.⁸⁶ Müminlerin dünyada iken sergiledikleri yüksek kişilikler, düşünce tarzları gibi güzel hasletler ahirette daha da belirginleşecektir. Onların cennetteki en büyük tutkuları dünya hayatında yaptıkları gibi birbirlerine selam vermeleri olacaktır.⁸⁷ Ayrıca bu selamlamanın Allah⁸⁸ veya onun katından gelen melekler tarafından⁸⁹ gerçekleştirileceği de ileri sürülmüştür.

2.1.6. Yûnus 10/25

“Allah selâm yurduna çağırır ve dilediğini dosdoğru bir yola iletir.”

Âyette selâm ile Allah kast olunmuştur. Selâm yurdu, Allah'ın yurdu olan cennettir.⁹⁰ Cennete giren kişinin her türlü afet, bela ve eksiklikten güvende olması nedeniyle ona dâru's-selâm/esenlik yurdu denilmiştir.⁹¹ Cennet ehlinin birbirlerine selâm vermeleri sürekli⁹² ve yaygın⁹³ olacaktır. Öte yandan Allah'ın ve meleklerinin cennet ehlini selâmlamalarından ötürü buradaki selâmın selamlaşma manasına geldiği de söylenmiştir. Buna göre dâru's-selâm selamlaşma yurdu.⁹⁴

2.1.7. Hûd 11/48

“Denildi ki: Ey Nûh! Sana ve seninle beraber olan gruplar üzerine bizden selâm ve bereketlerle gemiden in! İleride, bir süre faydalandıracağımız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azapla cezalandırılacak topluluklar da olacaktır.”

Âyette Nûh'un tûfan sonrası sular çekilmeye başlayınca yanındakilerle gemiden inmesi anlatılmıştır. Söz konusu “bizden selâm” sözü Allah'ın katından bir esenlik ve emniyet

⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/221.

⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, 9/227; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/543.

⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/222; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 14/95; Kurtubî, *el-Câmi*, 9/230.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/356.

⁸³ Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, 1/570.

⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/225; Kurtubî, *el-Câmi*, 9/230.

⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/128.

⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/128; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 14/174.

⁸⁷ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/313-314.

⁸⁸ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, nşr. Yûsuf el-Gûş (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 1428/2007), 613.

⁸⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 14/174; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/247; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 613.

⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/154; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/431; Kurtubî, *el-Câmi*, 10/480.

⁹¹ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/431; Kurtubî, *el-Câmi*, 10/480; Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'an'il-azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Müessesetu Kurtuba-Mektebetu Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 1421/2000), 7/352.

⁹² Kurtubî, *el-Câmi*, 10/480.

⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/255.

⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/480.

anlamınadır.⁹⁵ Onunla selamlaşmanın kast olunması da mümkündür.⁹⁶ Kanaatimiz birinci mananın daha belirgin olduğudur.

2.1.8. Hûd 11/69

“*Yemin olsun, elçilerimiz (melekler) İbrâhim’e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da selâm dedi, çok geçmeden (misafirlerine) kızartılmış bir buzağı getirdi.*”

Bu âyette selâm, iki kez tekrarlanmıştır. Allah’ın elçileri, Lût kavminin ahlaksızlık ve sapık ilişkileri nedeniyle yöre halkını helak etmeden önce İbrâhim’i ziyaret edip kendisine bir çocuk verileceği müjdesini getirmişler ve onunla selamlaşmışlardır. İbrâhim elçilerin selâm sözüne aynı şekilde içtenlikle selâm diyerek karşılık vermiştir. Onun aleykümü’s-selâm demesi elçilere olan güvenini ve teslimiyetini göstermiştir.⁹⁷ Sonra İbrâhim elçilere kızartılmış bir buzağı ikram etmiş, onların yemeğe el uzatmadıklarını görünce korkuya kapılmış, elçilerin Lût kavmine gönderildiklerini bildirmesi üzerine de rahatlamıştır.⁹⁸ Bu âyette sözü edilen elçilerin kaynaklarda bir grup melek⁹⁹ veya insan şekline bürünen ve kimliklerini gizleyen melekler¹⁰⁰ oldukları belirtilmiştir. Âyette bahsi geçen müjde ise ya -bu sûrenin 71-72. âyetlerinde açıklandığı üzere- İbrâhim’in eşi Sâre’nin İshâk’ı doğuracağı ya da Lût kavminin helak edilmesidir.¹⁰¹ Bu âyet selâmın dünyada ve ahirette nebilerin, resullerin ve meleklerin sünneti olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan selâm sadece Muhammed Ümmeti’ne has kılınmamış, önceki resullerin ve geçmiş ümmetlerin de sünneti olmuştur. Selâm aynı zamanda cennet ehlinin selamlaşmalarında kullandığı bir lafızdır.¹⁰²

2.1.9. er-Ra’d 13/24

“*Sabretmenize karşılık selâm olsun size!*”

er-Ra’d Sûresi 20-22. âyetlerde özellikleri zikrolunan müminler Adn cennetlerine girdiklerinde melekler her kapıdan onların yanlarına girecekler ve selâmın aleyküm diyeceklerdir.¹⁰³ Meleklerin selamlaması müminlerin dünya hayatında Allah’a itaat,¹⁰⁴ O’nun emrine uyma,¹⁰⁵ fakirlik, Allah yolunca cihat etme, faydasız işler, sevilenleri kaybetme, arzulara uymama gibi hususlarda sabrı kuşanmalarından¹⁰⁶ ötürüdür.

2.1.10. İbrâhîm 14/23

“*İman edip iyi işler yapanlar, rablerinin izniyle içinde ebediyen kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetlere konulacaklar ve orada selâmla karşılanacaklardır.*”

Müminler cennete yerleştirildiklerinde onları karşılayan görevli melekler tarafından selamlanacaklar¹⁰⁷ veya müminler orada birbirlerine selam vereceklerdir.¹⁰⁸ Âyetteki selâm ile selamlaşma yahut övgünün kast olunması olasıdır. Selâmın her türlü hayır, refah ve bereketin

⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/438; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-ed-Dâruş-ş-Şâmiyye, 1415/1995), 1/522; Kurtubî, *el-Câmi*, 11/138.

⁹⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1/522; Kurtubî, *el-Câmi*, 11/138.

⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/467.

⁹⁸ Hûd 11/70.

⁹⁹ Bu elçiler, Cebrâil ve başka iki melektir. Diğer iki meleğin Mikâil ve İsrâfil olduğu ileri sürülmüştür. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/465; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/303; ayrıca meleklerin dokuz veya on bir kişi oldukları da söylenmiştir. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/303; bir diğer görüşe göre sayıları on ikidir. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/555.

¹⁰⁰ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/409.

¹⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/466; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/303.

¹⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/202.

¹⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/511-512; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 19/47.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/512.

¹⁰⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 3/109.

¹⁰⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 3/109; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 19/46.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/634; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 15/372; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/406; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/242.

¹⁰⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 15/372; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/242.

ismi olduğu da ileri sürülmüştür.¹⁰⁹ Âyetteki tahiyye lafzı lügatte “uzun bir ömür dilemek” manasınadır. Günlük dilde ise karşılaşan iki kişinin selamlaşması manasına gelir. Buna göre müminlerin cennette birbirlerini selâm diyerek karşılayacakları veya bu şekilde karşılanacakları söylenebilir. Zira selâm kelimesi hem dua, dilek hem de tebrikleşme anlamlarını içermektedir.¹¹⁰

2.1.11. el-Hicr 15/46

“(Onlara) emniyete kavuşmuş olarak **selâmla** oraya girin! (denecek).”

Burada geçen selâm her türlü azap, afet, hastalık vb. şeylerden uzak olma¹¹¹ veya selamlama¹¹² anlaminadır. Bu sözün sahibinin Allah yahut bazı melekler olması muhtemeldir.¹¹³ Melekler cennetin kapısında onları selamlayacaklar selâm ve güvenlik içinde girin diyeceklerdir.¹¹⁴ Sonrasında müttaki müminler ahirette kendilerini cennetlerde pınar başlarında bulacaklardır.¹¹⁵ Böylesi bir karşılama cennetlikleri elbette mutlu edecektir.

2.1.12. el-Hicr 15/52

“Onun yanına girip **selâm** vermişler, o da doğrusu biz sizden korkuyoruz demişti.”

Bu âyetteki selâm selamlaşma ifadesidir.¹¹⁶ Daha önce zikrolunduğu üzere Hûd Sûresi 69-70. âyetlerde meleklerin İbrâhim’e geldikleri, müjde getirdikleri, onunla selamlaştıkları, İbrâhim’in onlardan korktuğu ve meleklerin Lût kavmine gönderildiklerini öğrenince de rahatladığı anlatılmıştı. Bu hadise bir kez daha bu sûrenin 51-55. âyetlerinde tekrarlanmıştır. Bunun nedeni aynı sûrenin 49-50. âyetlerinde anlatılan Allah’ın bol rahmeti ve şiddetli azabının olduğuna tarihten birer misal vererek insanoğlunun ders alıp ona göre davranmalarını temin etmek içindir.¹¹⁷

2.1.13. en-Nahl 16/32

“Onlar, meleklerin güzellikle ruhlarını aldıkları kimselerdir. (Melekler onlara) **selâm** size, yaptıklarınıza karşılık girin cennete! derler.”

Müttaki müminlerin ruhlarını kabzedenden melekler onlara selâmın aleyküm diyecekler ve Allah’ın bir müjdesi olarak cennete girin diyeceklerdir.¹¹⁸ Âyetteki mezkûr selâm meleklerin müminlere öleceklerini haber vermesi, meleklerin onları cennetle müjdelemeleri,¹¹⁹ meleklerin cennette cennetlikleri selamlamaları veya cennetliklerin tüm afet ve kötülüklerden emin olmalarına¹²⁰ yorulabilir. Bu bağlamda selamlamanın meleklerce dünyada ruhun kabzedilmesi esnasında yapıldığını belirten rivayetler¹²¹ bulunmaktadır. Ancak bir önceki 31. âyette müttaki kulların Adn cennetlerine girmelerinden söz edilmesi bu selamlamanın dünyada ruhların

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 7/488.

¹¹⁰ Mevdudî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, 2/549.

¹¹¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/75; Kurtubî, *el-Câmi*, 12/218; Begavî, *Tefsîrü’l-Begavî*, 4/383.

¹¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/425; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 5/295; Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebî Zeyd es-Seâlibî el-Mâlikî, *Tefsîrü’s-Seâlibî el-müsemma bi’l-Cevâhiri’l-hisân fî tefsîri’l-Kur’ân*, thk. ‘Alî Muhammed Mu’avvad vd. (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî-Müessesetu’t-Târihi’l-‘Arabî, 1418/1997), 3/401.

¹¹³ Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 19/196.

¹¹⁴ Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 19/197; Esed, *Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir*, 632.

¹¹⁵ el-Hicr 15/45.

¹¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/82; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuha*, 3/180; Kurtubî, *el-Câmi*, 12/222.

¹¹⁷ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 3/357.

¹¹⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/213.

¹¹⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, 3/187.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 8/103.

¹²¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/213-214; Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, 16/40-41; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûği’n-nihâye fî ‘ilmi me’âni’l-Kur’ân ve tefsîrihi ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni ‘ulûmih*, thk. Heyet (Şârîka: Külliyyetü’d-Dirâsâti’l-‘Ulyâ ve’l-Bahsi’l-‘İlmî, 1429/2008), 6/3984-3985.

alınması sırasında değil ahirette olabileceği¹²² fikrini güçlendirmektedir. Âyette selâmlamanın verilen müjdeye öncelenmesi selâmın önemini açıkça göstermektedir.

2.1.14. Meryem 19/15

“Doğduğu gün, öleceği gün ve tekrar hayata döndürüleceği gün O’na **selâm** olsun.”

Âyette geçen selâm tefsirlerde güvenlik,¹²³ övgü, her iyilik ve hayrın adı¹²⁴ olarak açıklanmıştır. Ancak İbn Atıyye el-Endelüsî (öl. 541/1147) anılan selâm ile bildik selamlaşmanın kast olduğunu söylemiştir. Ona göre selamlaşma anlamı vermek güvenlik manasına hamletmekten daha muteber ve dikkat çekicidir.¹²⁵

2.1.15. Meryem 19/62

“(Müminler) o (Adn cennetler)inde boş söz değil sadece **selâmı** iştirirler. Orada, sabah akşam rızıkları hazırır.”

Cennete giren müminler orada saçma sapan, boş laflar ve konuşmalar,¹²⁶ küfür, fena söz, müstehcen şarkılar ve çirkin sesler¹²⁷ işitmeyeceklerdir. İşittikleri şey sadece Allah’ın onları selamlaması,¹²⁸ meleklerin onları selamlamaları,¹²⁹ müminlerin birbirlerini selamlamaları,¹³⁰ iyi anlamlı, doğru¹³¹ veya kendilerine huzur veren şeylerdir.¹³² Selâm her türlü hayrı kapsayan bir isimdir. Zira onda esenlik anlamı vardır. O hâlde onlar cennette sadece esenliklerini iştirirler.¹³³ Bu lütuf kuşkusuz onları mutlu edecek ve büyük zevk verecektir.

2.1.16. Tâhâ 20/47

“(Ey Mûsa ve Hârûn) hadi o (Firavun)a gidip deyin ki: Biz senin rabbinin iki elçisiyiz. Artık İsrâiloğulları’nı bizimle gönder. Onlara işkence etme! Sana rabbinden bir mucize getirdik. **Selâm** doğru yola uyanlardır.”

Âyette Mûsa’nın kardeşi Hârûn ile birlikte Firavun’a gittiklerinden ve aralarında geçen bir diyalogdan söz edilmiştir. Çoğu müfessire göre bu selâm ile selamlaşma murat edilmemiştir. Manası esenlik, Allah’ın azap ve gazabından kurtuluştur.¹³⁴ Bunun delili ise “*es-selâmü alâ men ittebea’l-hüdâ*” cümlesinin bir karşılaşmanın ve konuşmanın başlangıcı olmamasıdır.¹³⁵ Bu cümle belki Allah’ın Mûsa ve Hârûn’a Firavun’a söylemesini emrettiği sözlerden biri yahut “*kad ci’nâke bi-âyetin min rabbik*” kavli sona erdikten sonra Allah’ın yeni bir başlangıç sözüdür.¹³⁶ Belki de hidayete tabi olanların kurtulacaklarına dair başlı başına bir manifestodur. Ayrıca bu cümle selamlaşma anlamı taşıdığı,¹³⁷ cennette görevli meleklerin hidayete

¹²² Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/234.

¹²³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 15/481; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/125; Sa’lebî, *el-Kesf ve’l-beyân*, 17/347; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 14/211; Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 21/194.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/125.

¹²⁵ İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 6/15.

¹²⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 15/576; Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbü’rî, *el-Vasît fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-mecîd*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1994), 3/188.

¹²⁷ Mevdudî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 3/227.

¹²⁸ Ebu’l Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî eş-Şâfiî es-Selefi es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm-Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs b. Ganîm (Riyad: Dâru’l-Vatan, 1418/1997), 3/303.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 15/576; Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 3/381; Vâhidî, *el-Vasît*, 3/188.

¹³⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/328; Vâhidî, *el-Vasît*, 3/188; Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 3/303.

¹³¹ Mevdudî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 3/227.

¹³² Vâhidî, *el-Vasît*, 3/188.

¹³³ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/328; Vâhidî, *el-Vasît*, 3/188.

¹³⁴ Örneğin bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 16/78; Zeccâc, *Me’ânî’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 3/358; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/345; Sa’lebî, *el-Kesf ve’l-beyân*, 17/541; Begavî, *Tefsîrü’l-Begavî*, 5/276; Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li-’ulûmî’t-tenzîl*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1995), 2/19.

¹³⁵ Zeccâc, *Me’ânî’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 3/358.

¹³⁶ el-Hatîb eş-Şirînî, *es-Sirâcü’l-münîr fî’l-i’âne ‘alâ ma’rifeti ba’zı me’ânî kelâmi rabbine’l-hakîmi’l-habîr*, nşr. İbrâhîm ‘Abdülgaflâr ed-Desûkî (Mısır: el-Matba’atu’l-Emîriyye bi-Bûlâk, 1285), 2/466.

¹³⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/19.

erenlere selâm¹³⁸ veya inkârcılara verilen selâmın bir şeklini oluşturduğu¹³⁹ da ileri sürülmüştür. Bu âyetten kâfirlerle konuşmaya selam vererek başlanamayacağı ve selamla söze girmenin ancak Müslümanlara has olduğu¹⁴⁰ anlaşılmaktadır.

2.1.17. el-Enbiyâ 21/69

“Biz de şöyle dedik: Ey ateş! İbrâhim’e serin ve **selâm** ol!”

İbrâhim, putperestliği benimseyen kavmi tarafından ateşe atılarak cezalandırılmak¹⁴¹ istendiğinde Allah ateşe serinlik ve esenlik ol emrini vermiş, ateş te İbrâhim’i yakmamıştır. Allah böylece peygamberine yardım etmiş ve onu yanmaktan kurtarmıştır.¹⁴² Âyetteki selâm neredeyse tüm müfessirlerce zarar, eziyet vermeyecek şekilde esenlik olarak açıklanmıştır.¹⁴³ Ancak İbn Atıyye, selâmın manası esenliktir dedikten sonra kîle kalıbıyla bazı tefsircilerin bu selâmı “Allah’ın İbrâhim’i selamlaması” şeklinde yorumladıklarını aktarmıştır. Akabinde bunun zayıf bir görüş olduğunu belirtmiş, şayet bu anlam doğru olsaydı selâm lafzı mansub değil merfu olurdu demiştir.¹⁴⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1344) de selâmı “Allah’ın İbrâhim’i selamlaması” şeklinde açıklamanın uzak bir görüş olduğunu ifade etmiş, aynı İbn Atıyye gibi irab yönünden mansub değil merfu olması gerektiğini gerekçe göstermiştir.¹⁴⁵ Bizim de kanaatimiz buradaki selâmın esenlik manası taşıdığıdır.

2.1.18. el-Furkân 25/63

“Rahmân’ın (has) kulları yeryüzünde vakarla yürürler, cahiller onlara laf attığı zaman **selâm** deyip (geçerler).”

İyi müminlerin özelliklerinin belirtildiği bu âyette selâm ile selamlaşma, esenlik ve sükûnet dileme, gidilen yolun kötü olduğunu uyarma, karşısındaki kişiyle muameleden vazgeçme, ağırbaşlılığı ortaya koyma,¹⁴⁶ gûnahtan uzak doğru, iyi, yerinde söz¹⁴⁷ yahut herkesten uzak durma¹⁴⁸ anlamları kast olunmuştur. Müminler cahiller kendilerine sataştıklarında selamlaşmaları sadece selâm sözü olur ve bununla esenlik dileğinde bulunurlar. Böylece türlü türlü çirkin sataşmalar ve tutumlarla ortaya konan barbarlık ahlakına uygarlık ahlakının göstergesi olan selam ile karşılık vermiş olurlar.¹⁴⁹ Dolayısıyla inkârcı cahillere İslâm’ın şiarı olan selâmın aleyküm şeklinde selam verilemeyeceği yalnızca selâm demek suretiyle yetinmek gerektiği söylenebilir.

2.1.19. el-Furkân 25/75

“İşte bunlar, sabretmelerine karşılık (cennet) konağıyla ödüllendirilecek ve orada esenlik dileği ve **selâm** ile karşılanacaklar.”

¹³⁸ Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî*, 2/367; el-Hatib eş-Şirbînî, *es-Sirâcü’l-münîr*, 2/466.

¹³⁹ Kasapoğlu, “İslâm’da Selam ve Selamlaşma Olgusu”, 79.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/125.

¹⁴¹ el-Enbiyâ 21/68; el-Ankebût 29/24.

¹⁴² el-Enbiyâ 21/70.

¹⁴³ Örneğin bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 16/309; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/299; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 372; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 18/153; Vâhidî, *el-Vasît*, 3/244; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 3/454; Begavî, *Tefsîrü’l-Begavî*, 5/328; Kurtubî, *el-Câmi*, 14/228.

¹⁴⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 6/180.

¹⁴⁵ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru’l-bahri’l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2010), 6/304-305.

¹⁴⁶ Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 24/108.

¹⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/494; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 8/2722; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/272; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 16/574, 576; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/222.

¹⁴⁸ Ebu’l-Hasen Saïd b. Mes’ade el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Kurâa’ (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1411/1990), 1/180; Kurtubî, *el-Câmi*, 15/469.

¹⁴⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/137.

Âyette geçen tahiyye ve selâmla Allah'ın cennet ehlini selamlaması,¹⁵⁰ onlara selam göndermesi,¹⁵¹ onları güvende kılıp günahlarını affetmesi ve iyiliklerini kabul etmesi,¹⁵² meleklerin cennet ehline esenlik dileyip selamlaması¹⁵³ yahut cennetliklerin birbirlerine sağlık temenni edip selamlaşmaları¹⁵⁴ murat olunmuştur. Mâverdi (öl. 450/1058) tahiyye lafzını sürekli kalış ve büyük bir mülk, selâmı hayır ve selameti içinde toplayan eylem ya da cennet ehlinin birbirlerini selamlamaları şeklinde açıkladıktan sonra tahiyyenin ruha ve akla, selâmın bedene ve nefse yapılabildiğini¹⁵⁵ aktarmıştır. Zemahşerî (öl. 538/1144) ve Fahreddin er-Râzî tahiyyeyi uzun ömür dileme duası, selâmı esenlik dileme duası¹⁵⁶ olarak açıklamışlardır. Kurtubi'ye (öl. 671/1273) göre tahiyye ve selâmın anlamı tekdir, her iki selamlama Allah tarafından yapılacaktır.¹⁵⁷ Ayrıca selâm ile afetlerden emin olma¹⁵⁸ da kast edilmiş olabilir.

2.1.20. en-Neml 27/59

“(Ey peygamber) de ki; hamdolsun Allah’a, **selâm** olsun seçtiği kullarına. Allah mı daha hayırlı yoksa O’na ortak koştuqları şeyler mi?”

Bu âyetteki selâm, bizim aleyhimü’s-selâm/selâm onların üzerine olsun dememiz gibi bir selamlaşma ifadesidir. Selâm lafzı selamlaşmayı, korunma amaçlı yapılan dua selamını, güven ve huzur için yapılan selamı içermesi kastıyla nekra formunda gelmiştir.¹⁵⁹ Burada hitap son peygamber Hz. Muhammed’dir. Allah peygamberine, O’na kendisine bahsettiği türlü türlü nimetler,¹⁶⁰ kullarına lütfettiği sayısız nimetler, kendisini yüce sıfatlar ve güzel isimlerle nitelemesi,¹⁶¹ önceki peygamberlerin kavimlerine inen azaptan kurtulmaları,¹⁶² Allah’ın kullarına sabır ve yüksek dereceler vermesi¹⁶³ veya zalim düşmanların helak edilmesi¹⁶⁴ vb. sebeplerden dolayı hamdetmesini ve dahi seçkin kıldığı peygamberlere,¹⁶⁵ ashâb-ı kirâm’a,¹⁶⁶ mümin salih kullara¹⁶⁷ ya da Kur’ân ehline¹⁶⁸ salâtü selâm getirmesini¹⁶⁹ yahut selâm etmesini¹⁷⁰ emretmiştir. Söz konusu hamd ve selâm etme emrinin Hz. Peygamber ile ona tabi olan müminleri kapsadığı da ileri sürülmüştür.¹⁷¹ Bu âyette kavminden gördüğü muameleye karşı Resûlullâh’ın teselli edilmesi,¹⁷² nimetler yenilendikçe şükür olsun diye Hz. Peygamber ve ümmetine Allah’a hamdetmeyi öğretme,¹⁷³ seçkin kullar için mele-i a’lâ’da¹⁷⁴ övgü ve güzel

¹⁵⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/468; Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 24/116.

¹⁵¹ Vâhidî, *el-Vasût*, 3/349.

¹⁵² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/243.

¹⁵³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/534; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/227; Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 24/116.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/281; Vâhidî, *el-Vasût*, 3/349; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/227; Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 24/116.

¹⁵⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 4/161-162.

¹⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/227; Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 24/116.

¹⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 15/492.

¹⁵⁸ Begavî, *Tefsîrü’l-Begavî*, 6/100; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/227.

¹⁵⁹ Muhammed el-Hilâl, *Tefsîrü’l-Kur’ân’i’s-seriyyü’l-câmi’ fi’l-i’câzi’l-beyânî ve’l-lugavî ve’l-ilmî* (Dimaşk: Dâru’l-Mî’râc-Dâru Cevâmî’l-Kelim, 1443/2022), 8/250.

¹⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 18/98; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/397.

¹⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-azîm*, 10/418; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, nşr. Abdülkadir Mahmûd el-Bekâr (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1424/2003), 7/4029.

¹⁶² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 18/98; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnisiyye, 1984), 20/6.

¹⁶³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/6.

¹⁶⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/397; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/6.

¹⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/397; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-azîm*, 10/418.

¹⁶⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 18/98-99; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-azîm*, 10/418; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 1086.

¹⁶⁷ Yahyâ b. Sellâm et-Teymî el-Basrî el-Kayrevânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1425/2004), 2/554; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/397.

¹⁶⁸ Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsmâ b. Abdillâh b. Refî’ et-Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, thk. Tâhâ ‘Abdurraûf Sa’d-Sa’d Hasen Muhammed Alî (Kahire: Dâru’l-Harem li’t-Turâs, 1425/2004), 212.

¹⁶⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/201.

¹⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-azîm*, 10/418; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/8.

¹⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-azîm*, 10/419.

¹⁷² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/6.

¹⁷³ Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru’t-tefsîr li-ke’lâmi’l-aliyyi’l-kebir* (Cidde: Râsem li’d-Diâye ve’l-İlân, 1410/1990), 4/34; Muhammed el-Hilâl, *Tefsîrü’l-Kur’ân’i’s-seriyyü’l-câmi’*, 8/250.

¹⁷⁴ “Genellikle seçkin meleklerin oluşturduğu yüce topluluk anlamı verilen bir Kur’an tabiri”dir. Mustafa Öztürk, “Mele-i a’lâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/242.

bir anı bırakılması,¹⁷⁵ Allah'ın güzide kullarında yaptığı selâmın sürekli ve kalıcı¹⁷⁶ olması mevzubahistir. Bununla birlikte âyetle Müslümanlara faydalı ilim, hitabet, vaaz gibi konuşmaların başında Allah'a hamd etmeleri ve O'nun erdemli kullarına salâtü selâm getirmelerinin öğretildiği¹⁷⁷ de anlaşılmaktadır.

2.1.21. el-Ahzâb 33/44

“Kendisine kavuştukları gün (Allah'ın) onlara esenlik dileği **selâmdır**. O (Allah) onlar için değerli bir ödül hazırlamıştır.”

Müminler ahirette Allah'a kavuştukları gün Allah onları selamlayacak her türlü afet ve beladan güvende kılacak¹⁷⁸ veya melekler onları selamlayacaklar,¹⁷⁹ yahut müminler kıyamet günü cennette birbirlerini esenlik dileyerek selamlayacaklar¹⁸⁰ ya da mümin ölüm anında ölüm meleşini gördüğünde melek ruhunu almadan önce kendisini selamlayacaktır.¹⁸¹ Buradaki selâmın doğru, yerinde söz¹⁸² anlamına geldiği de söylenmiştir. Kanaatimiz selâmın Allah tarafından verileceğidir. Zira böylece Allah dünyada onlara gösterdiği özeni ahirette de göstermiş olacaktır.

2.1.22. Yâsîn 36/58

“Engin merhametli rabden gelen söz şu olacak: **Selâm size!**”

Bu âyetle zikrolunan selâma tefsirlerde selamlama,¹⁸³ her türlü kötülükten güvende olma,¹⁸⁴ eksiksiz verme,¹⁸⁵ isteği yerine getirme¹⁸⁶ vb. anlamlar yüklenmiştir. Âyet hakkında yapılan yorumları şöylece özetlemek mümkündür: a) Allah, cennet ehline doğrudan selam verecek sonra onlara nazar edecek, onlar da O'na bakacaklar ve perdeleninceye kadar nazar ettikleri sürece başka nimetlerle ilgilenmeyeceklerdir. O'nun nuru ve bereketi yurtlarında sürekli olacaktır.¹⁸⁷ b) Melekler cennete her kapıdan girecekler ve cennetlikleri selâmın aleyküm diyerek selamlayacaklardır.¹⁸⁸ c) Melekler Allah'ın selamını onlara ileteceklerdir.¹⁸⁹ d) Bir önceki 57. âyetle yer alan mâ yeddeûn/مَا يَدْعُونَ ifadesi mübteda selâm/سَلَام onun haberi olmak üzere mana “Cennet ehline cennette tüm istekleri tastamam verilmiştir.” şeklindedir.¹⁹⁰ e) Şayet övme kastıyla selâm/سَلَام lafzı merfu olursa cümle, “Cennetliklerin tüm dileklerinin yerine getirilmesi Allah'ın onlara sözlü selamıdır.” anlamındadır.¹⁹¹ f) Selâm cennetliklerin cennette dünyada gerçekleşen her türlü afet ve beladan korunacaklarına dair Allah'ın sözlü bir taahhütüdür.¹⁹² g) Allah'ın onları yüceltme ve övme amacıyla selamlamasıdır.¹⁹³ Kanaatimiz

¹⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 20/8.

¹⁷⁶ Muhammed el-Hilâl, *Tefsîrû 'l-Kur'ân 'i 's-seriyü 'l-câmi'*, 8/250.

¹⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/283; Mevdudî, *Tefhimu 'l-Kur'an*, 4/128.

¹⁷⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-beyân*, 21/476; Sem'ânî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 4/293.

¹⁷⁹ Mâtürîdî, *Te 'vilâtü 'l-Kur'ân*, 11/363; Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-beyân*, 21/476-477; Sem'ânî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 4/293.

¹⁸⁰ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 3/44; Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 19/125; Zeccâc, *Me'âni 'l-Kur'ân ve 'i'râbuh*, 4/231.

¹⁸¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-beyân*, 21/478-479; Vâhidî, *et-Tefsîrû 'l-basît*, 18/265; Sem'ânî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 4/293.

¹⁸² Mâtürîdî, *Te 'vilâtü 'l-Kur'ân*, 11/363.

¹⁸³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/582; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/815-816; Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 19/467; Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-beyân*, 22/293; Mâtürîdî, *Te 'vilâtü 'l-Kur'ân*, 12/97; Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-'uyûn*, 5/26; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/422.

¹⁸⁴ Mâtürîdî, *Te 'vilâtü 'l-Kur'ân*, 12/98; Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-'uyûn*, 5/26.

¹⁸⁵ Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 19/466.

¹⁸⁶ Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 19/467.

¹⁸⁷ Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 19/467; Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-beyân*, 22/293; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/422.

¹⁸⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/582; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/815-816; Mâtürîdî, *Te 'vilâtü 'l-Kur'ân*, 12/97.

¹⁸⁹ Mâtürîdî, *Te 'vilâtü 'l-Kur'ân*, 12/97.

¹⁹⁰ Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 19/466.

¹⁹¹ Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 19/467.

¹⁹² Mâtürîdî, *Te 'vilâtü 'l-Kur'ân*, 12/98; Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-'uyûn*, 5/26.

¹⁹³ Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-'uyûn*, 5/26.

söz konusu selamlamanın bizzat Allah tarafından sözlü şekilde yapılacağı yönündedir. Zira bu lütuf daha ötesi olmayan son ve en mükemmel bir şeydir.¹⁹⁴

2.1.23. es-Sâffât 37/79, 109, 120, 130, 181

“Âlemler içinde Nûh’a *selâm* olsun!” (79),

“İbrâhim’e *selâm* olsun!” (109),

“Mûsâ’ya ve Hârûn’a *selâm* olsun.” (120),

“İlyâs’a *selâm* olsun!” (130),

“Bütün peygamberlere *selâm* olsun!” (181).

Yukarıdaki bu beş âyette geçen selâm tefsirlerde hoş övgü,¹⁹⁵ güzel anı,¹⁹⁶ sonraki nesillerde hayırla anılma,¹⁹⁷ selâm etme,¹⁹⁸ duada bulunma,¹⁹⁹ saadet, bereket,²⁰⁰ esenlik,²⁰¹ bağışlama²⁰² gibi manalara yorulurken esasında onun karşılıklı selamlaşma dahil emniyet, esenlik, her türlü şerden uzak olma vb. tüm selam çeşitlerini kapsadığı²⁰³ da ileri sürülmüştür. en-Neml Sûresi 59. âyette olduğu üzere bu selâm lafzı da selamın her türünü kapsaması sebebiyle nekra kalıbında gelmiştir.²⁰⁴ Bu âyette Müslümanların tüm peygamberlere selam etmeleri konusunda bir hatırlatma ve delil vardır.²⁰⁵ Ayrıca bu hususla ilgili olarak İbn Abbâs (öl. 68/687-88) sadece marife (el- takısı) formuyla gelen selâmın selamlaşmayı ifade ettiğini söylemiştir.²⁰⁶ Kanaatimizce burada selâm ile hoş methiye, selam etme ve hayırla anılma anlamları öne çıkmaktadır.

2.1.24. ez-Zümer 39/73

“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar gruplar hâlinde cennete sevk edilecekler. Nihayet oraya vardıklarında, cennetin kapıları açıldığında, oranın bekçileri (melekler) onlara, *selâm* size! Hoş geldiniz (ne hoş, tertemizsiniz. Amelleriniz ne güzeldi)! Ebedî kalıcılar olarak (buyurun) girin cennete! diyecektir.”

Âyette zikrolunan selâm selâmlama,²⁰⁷ emniyet,²⁰⁸ müttakileri bu dünyada ve ahirette güvende oldukları hususunda onurlandırma ve tebrik etme,²⁰⁹ tüm kusurlar ve afetlerden uzak olma,²¹⁰ her türlü şerden esenlik²¹¹ gibi anlamlara hamledilmiştir. Ancak âyetin muhtevası göz önüne alındığında buradaki selâmla meleklerin cennet ehlini selamlamasının kast olduğunu düşünmekteyiz.

¹⁹⁴ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 26/94.

¹⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/561, 606; Kurtubî, *el-Câmi*, 18/48; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-azîm*, 12/32.

¹⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/561, 606; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-azîm*, 12/32.

¹⁹⁷ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîr*, 19/68; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 7/294; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/544.

¹⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/661; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 22/443; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 26/145.

¹⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşâf*, 4/37; Kurtubî, *el-Câmi*, 18/48, 81, 84.

²⁰⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/117.

²⁰¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/123; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/74; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/556; Kurtubî, *el-Câmi*, 18/120.

²⁰² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/123.

²⁰³ Nesefî, *et-Tefsîr fi't-tefsîr*, 12/458; Muhammed el-Hilâl, *Tefsîrü'l-Kur'an'i's-seriyyü'l-câmi*, 9/451-452, 465, 649, 473.

²⁰⁴ Muhammed el-Hilâl, *Tefsîrü'l-Kur'an'i's-seriyyü'l-câmi*, 9/497.

²⁰⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/127.

²⁰⁶ Muhammed el-Hilâl, *Tefsîrü'l-Kur'an'i's-seriyyü'l-câmi*, 9/451-452.

²⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 12/379; Nesefî, *et-Tefsîr fi't-tefsîr*, 13/76; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 7/416; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, 7/425; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-azîm*, 158.

²⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/269; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 12/379; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 7/416.

²⁰⁹ Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an ve regâibü'l-furkân*, thk. Zekerîyyâ 'Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1996), 6/17.

²¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 12/379; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 27/23-24.

²¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 12/379; Nesefî, *et-Tefsîr fi't-tefsîr*, 13/76; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beyzâvî, *Tefsîru'l-Beyzâvî el-müsemmâ Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk-Mahmûd Ahmed el-Atraş (Dimaşk: Dâru'r-Reşid-Beyrut: Müessesetu'l-İmân, 1421/2000), 2/199.

2.1.25. ez-Zuhruf 43/89

“(Ey Resûlüm!) Artık sen onları bırak ve *selâm* de. Yakında (gerçeği) bilecekler!”

Bu âyetteki selâm tefsirlerde içinde iyilik,²¹² yumuşaklık,²¹³ uzlaş, ateşkes,²¹⁴ hayır,²¹⁵ yerinde,²¹⁶ doğru ve hak söz,²¹⁷ şerden uzak olma,²¹⁸ terk edip önemsememe,²¹⁹ hilim gösterme,²²⁰ emniyet²²¹ vb. manaları barındıran bir söz olarak açıklanmıştır. Burada Allah Hz. Peygamber’e inkârcı müşriklerden yüz çevirip aldırış etmemesini,²²² onlarla karşılaştığında iyi niyet göstergesi olarak sadece selâm demesini istemiştir. Sanki Allah burada şöyle demek istiyor: Ey peygamber, sen inkârcılara tebliğde bulundun, mücadele edip üstüne düşen görevi yaptın, bundan böyle onlar için yapacak bir şey kalmadı, seçimlerini de yaptılar, son kertede artık onları kendi hâline bırak, selâm deyiver ve geç git. Yani onların fena söylemlerine ve dalga geçmelerine karşılık verme, onlara katı sözler de söyleme.²²³ Onlar içinde bulundukları cahillik, batıl ve sapıklığa dalsınlar, kıyamet günü kendilerine vadedilenlerle karşılaşınca dek oyalanıp boşa vakit geçirsinsinler.²²⁴ Ayrıca sözü edilen selâmın “selâmun aleyküm” takdiriyle inkârcılara hitaben “Benim durumum sizden uzak durmaktır.”²²⁵ anlamına yorulması veya “selâmun aleyhim” takdiriyle “Ey müminler! Onlara ne olacağını bileceksiniz.” manası verilerek kafirlere değil müminlere yapılmış olması da muhtemeldir.²²⁶ Diğer taraftan bu âyetin tüm tebliğciler için şöyle muteber bir ilkeyi barındırdığı söylenebilir: Tebliğci bildiğini aktarır, tüm çabalarına rağmen inkârcı direnirse kendi hâline terk edilir, zorla inanması için savaşılmaz barış içinde yaşanır, hakikati idrak etmeleri ya zamana ya da ahirete bırakılır.²²⁷ Allah bu âyette peygamberine kafirlere sadece selâm sözleriyle selam verilmesi gerektiğini öğretmiş²²⁸ ve bilhassa bu ayrıntıya dikkat çekmiştir.²²⁹

2.1.26. Kâf 50/34

“Oraya *selâm* ile girin, bu sonsuzluk günüdür.”

Buradaki selâma tefsirlerde selamlama,²³⁰ azap, ölüm, hastalık, afet, korku, üzüntü, keder vb. şeylerden güvende olma,²³¹ nimetlerin kaybı ve öfkelerin gelmesinden korunma,²³² hükmü onaylama, bağışlama ve övme,²³³ Allah’ın bir ismi, zahmet, iş ve zorluk olmama²³⁴ gibi anlamlar yüklenmiştir. Âyet hakkında yapılan açıklamalar şöyle özetlenebilir: a) Allah cennetliklerin hükümlerini onaylamış, günahlarını affetmiş ve onları salih amellerinden dolayı

²¹² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/807; Kurtubî, *el-Câmi*, 19/97; Vâhidî, *el-Vasît*, 20/89.

²¹³ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 6/180.

²¹⁴ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 10/6716; Vâhidî, *el-Vasît*, 20/89; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 7/568; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 27/235.

²¹⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/243.

²¹⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/214.

²¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/289; Vâhidî, *el-Vasît*, 20/89.

²¹⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/243; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 5/120.

²¹⁹ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-vecîz alâ hâmişi'l-Kur'ânî'l-azîm ve me'ahü esbâbu'n-nüzûl ve kavâidu't-tertil* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 496.

²²⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/243; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 5/120.

²²¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 980.

²²² Kurtubî, *el-Câmi*, 19/97.

²²³ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5/291.

²²⁴ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-vasît*, 3/2376.

²²⁵ Ahfeş el-Evsat, *Me'ânî'l-Kur'an*, 1/181.

²²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/289.

²²⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/788.

²²⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/243.

²²⁹ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 27/236.

²³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 14/115; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 24/487; Begavî, *Tefsîrü'l-Begavî*, 7/363; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/164; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 28/180; Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5/486.

²³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/453-454; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 24/487; Begavî, *Tefsîrü'l-Begavî*, 7/363.

²³² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 24/487; Begavî, *Tefsîrü'l-Begavî*, 7/363.

²³³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/114.

²³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 14/116.

övmüştür.²³⁵ b) Cennete endişe, zorluk, ızdırap ve dünyada çektiğiniz sıkıntılardan uzak şekilde girin.²³⁶ c) Melekler onları cennete girdiklerinde selamlayacaklardır.²³⁷ d) Allah'ın ismi ile cennete girin. e) Oraya korku ve üzüntüden uzak olarak girin. Orada size hiçbir afet isabet etmeyecektir. f) Oraya girin. Orada Allah'ı övme, O'na hamd ve birbirinizi selamlama dışında hiçbir zahmet, iş ve zorluk olmayacaktır. Aksine dünyada üzerinize yüklenen zorluklar ve işlerin tümü sizden kaldırılacaktır.²³⁸ g) Oraya tüm afetlerden emin olarak girin. Görevli melek onlardan kimine selâm ile gir kimine de sizin için dilediğiniz her şey orada vardır diyecektir.²³⁹ Öte yandan sanki bu dünyada Müslümanlara en lezzetli kılınan şey, Allah'ı hamdetme ve müminlerin kendi aralarında selamlaşmalarıdır. Dolayısıyla Allah bu ikisini cennette baki kılmış, diğerlerini kaldırmıştır.²⁴⁰

2.1.27. ez-Zâriyât 51/25

“Hani o (elçi)ler (İbrâhim)in yanına girdiklerinde *selâm* demişlerdi, o da *selâm* demişti; (içinden) bunlar hiç de tanıdık topluluk değil diye geçirmişti.”

Bu âyet daha önce Hûd Sûresi 69-72. ve el-Hicr Sûresi 51-55. âyetlerde bahsedilen meleklerin İbrâhim'e gelip selam verdikleri, kendisi ve hanımını bir oğul ile müjdelikleri, Lût'un kavmini cezalandırmak için gönderildikleri içerikli anlatıya atıf yapmıştır. Tefsircilerin geneli bu âyette geçen her iki selâm ifadesinin selamlaşma için kullanıldığını²⁴¹ belirtmişlerdir. Ancak bazıları bu selâmı savaşçı değil barışçıl olma,²⁴² selamette olmak için dua,²⁴³ her türlü kötülükten korunma²⁴⁴ vb. manalarla açıklamışlardır. Ayrıca onun konuşma türlerinden biri olduğu, konuşan kişinin konuşma esnasında saçmalamaktan veya günah işlemekten kaçınması anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Sanki melekler İbrâhim'in yanına girdiklerinde güzel söz söyleyip günahattan korunmuşlardır.²⁴⁵ Anılan âyetten İbrâhim'in, kendisine melekler gelip selâm dediklerinde sanki onlara en güzel şekilde yine selâm ile karşılık vermek istediği²⁴⁶ anlaşılmaktadır.

2.1.28. el-Vâkıa 56/26

“(Cennet ehli cennette) sadece *selâm selâm* sözünü (işitirler).”

Bu âyette iki kez tekrarlanan selam selamlaşma sözüdür.²⁴⁷ Muhteva bakımından tüm kötülükler ve afetlerden güvende olmayı içeren söz,²⁴⁸ hoş gitmeyen boş konuşmalardan ve günahattan uzak söz,²⁴⁹ hayır söz,²⁵⁰ sevindirici söz, hoş söz, güzel edep ve üstün ahlakla selamlama²⁵¹ gibi anlamları içermektedir. Selamın ikinci kez tekrarlanması nimetin artık tamam

²³⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/114.

²³⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/453-454.

²³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/115; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*, 13/197.

²³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/116.

²³⁹ Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî*, 3/230.

²⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/116.

²⁴¹ Örneğin bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/526; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5/54; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/141; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 24/545; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/370; Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 14/49; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/304; İbn Atyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 8/73; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 28/211; Kurtubî, *el-Câmi*, 19/492; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*, 13/217.

²⁴² Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/369-370.

²⁴³ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/369-370; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/304.

²⁴⁴ Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 14/49.

²⁴⁵ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 28/211.

²⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/304.

²⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/305; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5/112; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/301; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 25/447; Vâhidî, *el-Vasît*, 21/227; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/345; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 30/162; Kurtubî, *el-Câmi*, 20/192-193.

²⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/305; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 25/447; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/452.

²⁴⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5/112; Vâhidî, *el-Vasît*, 21/227; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 30/162.

²⁵⁰ Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/351; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Ebî Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafâ el-Kenz (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâa' ve'n-Neşr, 1423/2002), 4/338.

²⁵¹ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/452.

olduğuna işarettir. Nasıl ki dünyada birbiriyle karşılaşan iki Müslüman es-selâmü aleyküm ve aleyküm selâm diyorlarsa bu selamlaşmanın aynısını cennette de yapacaklardır.²⁵² Bu yoruma göre âyetteki her iki selâmda “aleyküm” ifadesinin gizlendiği söylenebilir.

2.1.29. el-Vâkıa 56/91

“(Amel defteri sağından verilene şöyle denir:) **Selâm** sana kutlu ve uğurlu kişi!”

Buradaki selâm tefsirciler tarafından selamlaşma,²⁵³ günahlardan kurtulma, bağışlanma, kötülüklerin örtülmesi, iyiliklerin kabul edilmesi,²⁵⁴ azaptan güvende olma,²⁵⁵ kötülüklerden uzak olma,²⁵⁶ dua²⁵⁷ vb. manalarla açıklanmıştır. Âyet hakkında yapılan tefsirleri şöylece özetlemek mümkündür: a) Melekler²⁵⁸ ve amel defteri sağından verilen komşuları²⁵⁹ cennet ehlini selamlarlar. b) Cennetlikler arzulanan selamette olurlar ve kendileri için hazırlanan mükafatı görürler.²⁶⁰ c) 88-91. âyetlerde geçen sözler müminlere ölüm anında cennette sahip olacakları şeyler için müjde olarak söylenir.²⁶¹ d) 88-91. âyetlerde zikrolunan laflar cennetlikler cennete girerken onlara denilir. e) 88-91. âyetlerde anılan sözler müminler cennette Resûlullâh'ın yanında bulunuyorlarken kendilerine söylenir.²⁶² f) Senin sağ ashabından olduğun kabul edilmiştir.²⁶³ g) Ey Muhammed! Sen onlar için tasalanma! Çünkü onlar Allah'ın azabından güvendedirler. h) Sağ ashabından olan ey insan! Sana selam olsun.²⁶⁴ ı) Sağ ashabından olanın korkudan emin olması ve esenlikle müjdenmesidir. i) Ölüm meleği dünyada ruhu alırken o kişiyi selamlar. j) Kişi mezarda sorguya çekildiğinde münker ve nekîr melekleri onu selamlarlar. k) Kişi kıyamet günü tekrar diriltildiğinde cennete ulaşmadan önce melekler onu selamlarlar.²⁶⁵ l) Cennet ehli sağ ashabından olanı selamlarlar.²⁶⁶ m) Ey Muhammed! Sağ ashabını güvende olmakla müjdele!²⁶⁷ n) Sağ ashabı birbirleriyle selamlaşırlar²⁶⁸ ve birbirlerini selamette olmakla kutlarlar.²⁶⁹ o) Bu söz onlar için bir övmedir. Kurtuluşu ve mertebelerin en yücesine erişmeyi ifade eder.²⁷⁰ Görüldüğü üzere bu âyette selamlaşma eyleminin öne çıktığı ifade edilebilir.

2.1.30. el-Kadr 97/5

“**Selâmdır o, tan yeri ağarınca**ya kadar.”

²⁵² Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 30/162.

²⁵³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr er-Remlî, *el-Cüz'ü fihî tefsîrû'l-Kur'an li-Yahyâ b. Yemân ve tefsîrûn li-Nâfi' b. Ebî Nu'aym el-Kârî' ve tefsîrûn li-Müslim b. Hâlid ez-Zencî ve tefsîrûn li-'Atâ' el-Horâsânî bi-rivâyeti Ebî Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr er-Remlî el-fakîh*, thk. Hikmet Beşîr Yâsîn (Medine: Mektebetü'd-Dâr bi'l-Medîneti'l-Münevvere, 1408/1988), 111; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/380-381; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/320; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/547; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/467; Vâhidî, *el-Vasît*, 21/269; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 5/363.

²⁵⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/225-226; Vâhidî, *el-Vasît*, 21/269.

²⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/380; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 25/547; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 8/215.

²⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/380; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 25/547.

²⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/381.

²⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/380; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 25/547; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 5/363.

²⁵⁹ Remlî, *el-Cüz'ü fihî tefsîrû'l-Kur'an*, 111.

²⁶⁰ Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'an ve i'râbu*, 5/118; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 25/547; Vâhidî, *el-Vasît*, 21/269.

²⁶¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/320.

²⁶² Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 5/35.

²⁶³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 25/547; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 8/215.

²⁶⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 25/547.

²⁶⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/467.

²⁶⁶ Vâhidî, *el-Vasît*, 21/269.

²⁶⁷ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 5/363.

²⁶⁸ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 5/363; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/413.

²⁶⁹ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 5/363.

²⁷⁰ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 8/215.

Bu âyetle geçen selâm selamlaşma,²⁷¹ esenlik,²⁷² hayır,²⁷³ bereket,²⁷⁴ azaptan korunma,²⁷⁵ hastalığın olmaması²⁷⁶ şeklinde anlamlandırılmıştır. Âyet hakkında tefsircilerin görüşleri özetle şu şekildedir: a) Şeytan kadir gecesinde hiçbir kötülük yapamaz.²⁷⁷ b) Melekler kanatlarını çırparak Allah tarafından selam, rahmet ve bağışlanma getirerek inerler.²⁷⁸ c) Kadir gecesini hiçbir kötülüğün olmadığı güvenli bir gecedir. Şeytan o gece tan yeri ağarınca kadar gönderilmez.²⁷⁹ d) O gece melekler tüm müminlere selam verirler.²⁸⁰ e) Kadir gecesini her türlü afet ve beladan uzaktır.²⁸¹ f) Allah bu gece ancak esenliği ve hayrı takdir eder. Diğer gecelerde ise hem bela hem de esenliğe hükmeder.²⁸² g) Kadir gecesinde gün batımından gün ağarana kadar melekler camilerde zikredenele selam verirler, her mümine uğrayıp es-selâmu aleyküm derler.²⁸³ h) Allah'ın selamı dostları üzerinedir.²⁸⁴ i) O gece hiçbir hastalık, sihir, kötülük vb. şeyler olmaz.²⁸⁵ j) Selamdan maksat cennettir. Zira selam cennetin isimlerdendir.²⁸⁶ k) Melekler o gece birbirlerine selam verirler.²⁸⁷

2.2. Selâm Kelimesinin Vedalaşma Anlamında Kullanıldığı Âyetler

Bu bölümde Kur'ân'da geçen selâm kelimesinin vedalaşma anlamına yorulduğu âyetler belirlenerek ele alınmaya çalışılacaktır. Tespit edilen âyetler aşağıda Tablo 2'de takdim edilmiştir.

Tablo 2

Kur'ân'da selâm kelimesinin vedalaşma anlamında kullanıldığı âyetlerin istatistikleri

	Geçtiği Âyetler	Kelime/lerin Arapçası	Âyetle Kaç Kez Geçtiği
1	Meryem 19/47	سَلَامٌ	1
2	Tâhâ 20/47	السَّلَامُ	1
3	el-Furkân 25/63	سَلَامًا	1
4	el-Kasas 28/55	سَلَامٌ	1
5	ez-Zuhruf 43/89	سَلَامٌ	1
		Toplam	5

²⁷¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 30/116; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 6/314; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/590; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 8/660-661; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 32/36; Kurtubî, *el-Câmi*, 22/397.

²⁷² Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 21/581; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/549; Vâhidî, *el-Vasît*, 24/197.

²⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/549; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 30/116; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 6/314.

²⁷⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/771; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 6/314.

²⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/281.

²⁷⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5/348; Vâhidî, *el-Vasît*, 24/197.

²⁷⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/497; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 30/116; Kurtubî, *el-Câmi*, 22/397.

²⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/281.

²⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/281; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 6/314.

²⁸⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/497; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 8/660-661.

²⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/281; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 32/36.

²⁸² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 30/116; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/590; Kurtubî, *el-Câmi*, 22/397.

²⁸³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 30/116; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 32/36; Kurtubî, *el-Câmi*, 22/397.

²⁸⁴ Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî*, 3/438.

²⁸⁵ Vâhidî, *el-Vasît*, 24/197.

²⁸⁶ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 32/36.

²⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 22/397.

2.2.1. Meryem 19/47

“(İbrâhim babasına) **selâm** sana (esen kal)! dedi. Rabbimden senin için af dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır.”

Cumhur ulema bu selamın selamlaşma için kullanılmayıp müsâleme yani uzlaşma, barışık olma anlamını taşıdığını belirtmişlerdir.²⁸⁸ Taberî (öl. 310/923) selâmı benden yana güvendesin şeklinde açıklamıştır.²⁸⁹ Ancak bazı müfessirler buradaki selâmın ayrılık, vedalaşma selâmı²⁹⁰ olduğunu söylemişlerdir. Burada İbrâhim babasına kötü bir cevapla karşılık vermemiştir. Çünkü babasının küfrü sebebiyle onunla savaşıması emredilmemiştir.²⁹¹ İbrâhim’in kafir babasının, -bir önceki 46. âyette anlatıldığı üzere- oğlu İbrâhim’i ilahlarından yüz çevirmeyi bırakmazsa taşlamakla tehdit edip ona uzun bir süre gözüme görünme demesinin ardından İbrâhim’in “**selâm sana!**” demesi bunun ayrılırlarken söylenen bir vedalaşma sözü olduğu fikrini güçlendirmektedir.

2.2.2. Tâhâ 20/47

Daha önce bu âyetteki selamın çoğu tefsirci tarafından esenlik olarak açıklandığını söylemiştik. Ancak selâmın geçtiği son cümle anılan diyalogun son sözü olabilir ve bir önceki cümleden ayrı düşünülebilir. O zaman selâm burada vedalaşma kastıyla selam verme anlamındadır. Sanki Mûsa ve Hârûn Firavun’a selam vermek istemişler, bu yüzden -sözü bitirirken selam verilir- örfüne göre hareket ederek hidayete tabi olanları selamlamışlardır.²⁹² Bu bağlamda insanlar bu âyeti günlük konuşmalarında ve tartışmalarında kullanmışlardır.²⁹³ Dolayısıyla bu âyette geçen selamın hem selamlaşma hem de vedalaşma ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan “**Selâm doğru yola uyanlaradır.**” cümlesinde Firavun’a yapılan bir çağrı, O’nun hidayete teşviki²⁹⁴ ve azarlanması²⁹⁵ söz konusudur.

2.2.3. el-Furkân 25/63

Bu âyette geçen selâmın yukarıda selamlaşma ifade ettiğini belirtmiştik. Ancak Ebû Bekir el-Esamm (öl. 200/816) buradaki selâmın selamlaşma değil İbrâhim’in babasına verdiği selam gibi vedalaşma için kullanıldığını²⁹⁶ ileri sürmüştür. Buna göre anılan âyette geçen selamın hem selamlaşma hem de vedalaşma için istimal edildiği görülmüştür.

2.2.4. el-Kasas 28/55

“Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve şöyle derler: Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size. **Selâm** olsun hepinize (hoşça kalın). Bizim cahillerle işimiz olmaz.”

Kendilerine kitap verilenler,²⁹⁷ müminler, Müslüman olan Yahudiler²⁹⁸ yahut Müslüman olan müşrikler²⁹⁹ boş söz işittiklerinde kulak asmayıp kendi yaptıklarının kendilerini cahillerin

²⁸⁸ Örneğin bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 6/38; Kurtubî, *el-Câmi*, 13/459; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/8; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, 6/184; Seâlibî, *Tefsîrû's-Seâlibî*, 4/22.

²⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/555; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 6/38.

²⁹⁰ Örneğin bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 6/38; Kurtubî, *el-Câmi*, 13/459; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/8; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, 6/184; Seâlibî, *Tefsîrû's-Seâlibî*, 4/22; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 891; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 16/121; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-vasîl*, 2/1481.

²⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 13/459.

²⁹² İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 6/98; Seâlibî, *Tefsîrû's-Seâlibî*, 4/57; Komisyon (Merkezü'-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtî'l-Kur'âniyye), *Mevsû'atü't-tefsîri'l-me'sûr*, 14/322.

²⁹³ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 6/98.

²⁹⁴ Komisyon (Merkezü'-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtî'l-Kur'âniyye), *Mevsû'atü't-tefsîri'l-me'sûr*, 14/322.

²⁹⁵ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 6/98.

²⁹⁶ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 24/108; Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), 19/44.

²⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/280; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 4/258.

²⁹⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 4/258.

²⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/281.

yaptıklarının kendilerini ilgilendirdiğini söyleyerek selâm size demişler ve cahilleri önemsemediklerini belirtmişlerdir.³⁰⁰ Buradaki selâma tefsirlerde savaşmama, sövmeme veya hoş gitmeyecek şeyleri duymamaya dair güvence verme,³⁰¹ karşılıklı güven ve kabul,³⁰² sulh, aynı karşılığı vermeme,³⁰³ Allah'ın İslâm'la onurlandırması,³⁰⁴ günahattan uzak, yerinde, doğru söz³⁰⁵ vb. anlamlar yüklenmiştir. Ayrıca bu selama bir arada bulunanların vedalaşması³⁰⁶ anlamı da verilmiştir.

2.2.5. ez-Zuhurf 43/89

Bu âyetteki selâmın içerdiği anlamlardan birinin selamlaşma olduğunu daha önce açıklamıştık. Ancak söz konusu selam ile Allah'ın peygamberine müşriklerle vedalaşırken bu şekilde selâm diyerek ayrılmasını emrettiği³⁰⁷ ileri sürülmüştür. O hâlde bu selam vedalaşma ve terk etme için kullanmış bir sözdür.³⁰⁸ Dolayısıyla kanaatimiz bu âyet ile önceki 74-88. âyetler muhteva ve anlatı akışı yönünden dikkate alındığında mevzubahis selâmın ilk buluşma/karşılaşmada sarf edilen bir selamlaşmadan daha çok vedalaşma için kullanıldığı yönündedir.

3. KUR'ÂN'DA BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK MERHABA KELİMESİ

Merhaba kelimesi Türkçede “Yayılın, rahat olun, günaydın veya hoş geldiniz anlamında bir esenleşme veya selâmlaşma sözü”dür.³⁰⁹ Arapçada sülesi mücerred fiili mazi “rhhb” kökünden türemiş masdar olup sözlükte genişlik, ferahlık, bolluk³¹⁰ manasınadır. Merhaba rahat ve ferah ol,³¹¹ ehlen ve merhaben hoş safa geldin,³¹² merhaben ve ehlen ise genişliğe geldin, hoş geldin, rahat ol, yabancılık çekme³¹³ demektir. Olumsuzluk lâ'sı ile lâ merhaben bike şeklinde kullanıldığında yurdunda rahat yüzü görme anlamındadır. Merhaba aynı zamanda kişinin lehine veya aleyhine dua anlamını içeren masdarlardandır. Örneğin kişi birisine merhaba dediğinde aslında onu rahatlığa, ferahlığa, genişliğe varasın duasıyla selamlamış olmaktadır.³¹⁴ Ebû Hilâl el-Askerî'nin (öl. 389/999) *el-Evâil*'inde aktardığı veriye göre tarihte merhabayı ilk kullanan kişi Seyf b. Züeyzen'dir³¹⁵ (öl. 575 [?]).³¹⁶ Dolayısıyla merhabanın ilk defa miladi altıncı asırda kullanılmaya başlandığı ileri sürülebilir. Öte yandan “rhhb” kökünün Arapçada yüklendiği anlamla kullanılması Kur'ân'ın inzalından önceki devirlere kadar uzanmaktadır. Kur'ân indikten sonra da merhaba bilindik anlamını aynen korumuş, bir değişime uğramamıştır. Bu şekil kullanımın Câhiliye dönemi ile İslâmî Dönem Arap şiirinde devam ettiği görülmüştür. Ayrıca merhaba Osmanlı Türk kültürünün mevlid, kaside, miraciye vb. şiirsel anlatılarında sevgi, saygı, teveccüh ve hürmet ifadesi olarak da kullanılmıştır. Merhaba denildiğinde sahip olduğu anlamı yansıtması bakımından başka hiçbir dilde böylesi bir ifadenin bulunmadığı

³⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/280-282.

³⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/282; Nesefî, *et-Teyşir fî't-tefsîr*, 11/448; Kurtubî, *el-Câmi*, 16/297.

³⁰² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 4/149; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/521; Vâhidî, *el-Vecîz*, 822.

³⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/56.

³⁰⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/521.

³⁰⁵ Vâhidî, *el-Basît*, 16/574, 576.

³⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/318; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 6/599; Kurtubî, *el-Câmi*, 16/297; Nizâmüddin en-Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 5/351.

³⁰⁷ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/243.

³⁰⁸ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/120; Muhammed Ali Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-kerîm ve i'râbuhu ve beyânuhu* (Dimaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1430/2009), 8/656.

³⁰⁹ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, “Merhaba”, 2/1538.

³¹⁰ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga' ve sihâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1979 1399), “rhhb”, 1/134; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “rhhb”, 3/1605; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, “rhhb”, 2/487.

³¹¹ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, “rhhb”, 2/105; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “rhhb”, 3/1606.

³¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “rhhb”, 3/1606.

³¹³ Cevherî, *es-Sihâh*, “rhhb”, 1/134; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “rhhb”, 3/1606.

³¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “rhhb”, 3/1606.

³¹⁵ “Yemen'i Habeş istilasından kurtaran ve adına kahramanlık hikâyeleri yazılan Arap emîri”. Mustafa Fayda, “Seyf b. Züeyzen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 37/29.

³¹⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâil*, thk. Muhammed es-Seyyid el-Vekîl (Tanta-el-Mansûra: Dâru'l-Beşîr li's-Sekâfe ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1408/1987), 86; ayrıca bk. Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, “rhhb”, 2/488.

söylenbilir.³¹⁷ Merhaba lafzı Kur'ân'da sadece iki yerde Sâd Sûresi 59-60. âyetlerde geçmektedir. Şimdi bu âyetleri inceleyelim.

3.1. Sâd 38/59-60

“(İnkârcı önderlere) işte şu (size uyan)lar da sizinle beraber (cehenneme) girecek olanlardır (denilince). Onlara **merhaba** (rahat yüzü görmek) yok! (derler). Onlar mutlaka ateşe gireceklerdir.” (59),

“(Önderlere uyanlar ise) hayır, asıl size **merhaba** (rahat yüzü görmek) yok! (Çünkü) o (cehennem)i önümüze çıkaran sizsiniz. (Burası) ne kötü bir yer (böyle)! derler.” (60).

Bu âyetlerde cehenneme girecek inkârcı liderlere kendileriyle birlikte onlara uyanların ateşe girecekleri söylendiğinde önderlerin, takipçilerinin aleyhine *lâ-merhaben bihim* rahat yüzü görmesinler! diyecekleri, takipçilerin de önderlerine aynı şekilde *lâ-merhaben biküm* asıl siz rahat yüzü görmeyin! şeklinde karşılık verecekleri³¹⁸ anlatılmıştır. Aslında buradaki *lâ-merhaben* söylemleri iki grubun birbirlerini lanetlemesi³¹⁹ veya karşılıklı beddua etmesinden³²⁰ ibarettir. Her iki söylem tefsirlerde cehennemde mekânları dar olsun,³²¹ onlara/size rahat yüzü yok,³²² onların/sizin kıymetiniz yok,³²³ yurtları onları bunaltsın,³²⁴ girdikleri yer onlara dar gelsin,³²⁵ yeryüzü onlara dar gelsin³²⁶ şeklinde açıklanmıştır. Anlaşıldığı üzere birisinin kötülüğü için dua edilmek istendiğinde merhabanın başına *lâ* getirilir.³²⁷ Her iki merhaba kelimesinin sonu, kendinden önce sâdefta gibi gizli bir fiilin takdir edilmesi³²⁸ ya da dua/beddua olarak görülmesi³²⁹ sebebiyle mansub kılınmıştır. *Lâ-merhaben* formunun Türkçede bilinen ve kullanılan bir karşılığının olmadığı, ancak sana merhabamız yok gibi söylemlerin onun yerine geçebileceği düşünülebilir.³³⁰

4. SONUÇ

Tespit ettiğimiz kadarıyla *selâm* kelimesi Kur'ân'da toplam 39 âyette zikredilmiştir. Bunların üçünde (Hûd 11/69; ez-Zâriyât 51/25; el-Vâkıa 56/26) iki kez tekrar edilerek toplamda 42 kez söylenmiştir. 35 yerde nekra/selâm, 7 yerde marife/es-selâm, 2 yerde (el-En'âm 6/127; Yûnus 10/25) dâru's-selâm/selamlaşma yurdu şeklinde izafetle gelmiştir. es-Sâffât Sûresi'nde beş kez (79, 109, 120, 130, 181) geçmiştir. 37 âyette selamlaşma, 5 âyette vedalaşma manasında kullanılmıştır. Geçtiği âyetlerde anlam cihetinden selamlaşma ve vedalaşmanın yanında esenlik, güven, güvenlik, huzur, Allah'ın ismi, övgü, saygı ve dua bağlamları öne çıkmıştır. Dolayısıyla selâm kelimesinin yüklendiği anlam kapsamı göz önünde bulundurulduğunda onun çok yönlü kullanıldığı görülmüş, üç âyette (Tâhâ 20/47; el-Furkân 25/63; ez-Zuhuruf 43/89) hem selamlaşma hem de vedalaşma için kullanılan müşterek bir kelime olduğu anlaşılmıştır. *Merhaba* kelimesi Kur'ân'da sadece iki yerde Sâd Sûresi 59-60. âyetlerde olumsuzluk *lâ'sı* ile *lâ merhaban* şeklinde geçmiştir. Selamlaşma ifadesi olduğu hâlde Kur'ân'da dua/beddua mahiyetinde kullanılmıştır.

³¹⁷ Ulus, “Kur'ân-ı Kerim'deki Merhaba Kelimesi, Yapısal Analizi, Anlamı ve Kültürümüzdeki Yeri”, 1-2, 4-5.

³¹⁸ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 4/339; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/272; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 22/566.

³¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/272.

³²⁰ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 26/222.

³²¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 18/232; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1270.

³²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/272.

³²³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1270.

³²⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/580.

³²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/134; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/580; Kurtubî, *el-Câmi'*, 18/232.

³²⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 22/566; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/580.

³²⁷ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 26/222.

³²⁸ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 4/339; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/580; Kurtubî, *el-Câmi'*, 18/232.

³²⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 22/566.

³³⁰ Ulus, “Kur'ân-ı Kerim'deki Merhaba Kelimesi, Yapısal Analizi, Anlamı ve Kültürümüzdeki Yeri”, 8.

Çalışmada zikri geçen âyetler özelinde *selâmın*; selamlaşma, vedalaşma, Allah, O'nun bir ismi, İslâm, cennet, esenlik, güvenlik, azap ve gazaptan kurtulma, teslim olma, taraf tutma, uzak durup savaşmama, terk edip önemsememe, uzlaşma, barışık olma, ateşkes, eksiksiz verme, isteği yerine getirme, bağışlama, bağışlanma, övgü, doğru, iyi, güzel, yerinde, hak söz, her türlü hayır ve bereketin adı, ağırbaşlılık gösterme, saadet, bereket, dua, dilek, tebrikleşme, onurlandırma, güzel anı, sonraki nesillerde hayırla anılma, kararı onama, zahmet olmama, konuşurken saçmalamaktan veya günah işlemekten kaçınma, sevindirici söz, hoş söz, kötülüklerin örtülmesi, iyiliklerin kabul edilmesi, hastalığın olmaması, ayrılık, büyük bir ağaç gibi geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu gözlemlenmiştir. *Merhabanın* (olumsuzluk lâ'sı ile) ise rahat yüzü görmeme, değeri olmama, birilerinin diğerlerini lanetlemesi, karşılıklı beddualaşma, kişiye mekânın dar gelmesi, yurdun kişiyi bunaltması vb. manalara yorulduğu görülmüştür.

Öte yandan *selâmın* Allah'ın mümin kullarına ve peygamberlerine hitap kelimesi olması, A'râf denilen yerde görevli kimselerin cennetlikleri karşılama ve tebrik sözü olması, dünyada ve ahirette kullanılan bir tabir olması, cennet ehli için en büyük tutku olması, iman etmenin bir göstergesi, Müslümanlara özgü bir sembol olması, cahilleri savmak için kullanılabilecek en güzel kelime olması, ezcümle cennet ehlinin, peygamberlerin, meleklerin, müminlerin, ümmeti Muhammed ve önceki ümmetlerin sünneti olması vb. hususlar dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in müminlere selâmün aleyküm demekle emrolunması, selâmın önceki bazı peygamberler döneminde kullanılması, Nûh, İbrâhim, Mûsâ, Hârûn ve İlyâs olmak üzere beş peygambere selâm edilmesi, Allah'ın ahirette müminlere selâmı bizzat sözlü şekilde verecek olmasıyla dünyada onlara verdiği önemi bir kez daha göstermiş olacağı vb. konular üzerinde düşünölmeye değerdir. Bu bağlamda selamlaşmanın Müslümanın diğer bir Müslüman üzerindeki hakkı olduğu, bir çeşit dua veya zikir olduğu, aynı zamanda selamın Müslümanlar arasında iletişim, Müslümanlarla müşrikler arasında iletişim, melekler arasında iletişim, meleklerle insanlar arasında iletişim, cennet ehli arasında iletişim gibi değişik formlarda sunulduğu belirlenmiştir.

Hiç kuşku yok ki asırlar geçse de toplumlar değişse de hatta bunlara bağlı olarak ifadeler değişse de *selâm* ve *merhaba* kelimelerinin iletişimde üstlendikleri misyon hem dünya hem de ahirette devam edecektir.

5. KAYNAKLAR

- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Kurâa'. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1990.
- Ahmed b. Fâris, Ebu'l-Hüseyn b. Zekeriyâ. *Mu'cemu mekayîsi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- Alptekin, Mehmet-Kaplan, Tuba. "Bamsı Beyrek Destanında Selamlaşma". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6/4 (2017), 2522-2544.
- Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Mahmûd el-Bağdâdî. *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Askerî, Ebû Hilâl. *el-Evâil*. thk. Muhammed es-Seyyid el-Vekîl. Tanta-el-Mansûra: Dâru'l-Beşîr li's-Sekâfe ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1408/1987.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Tefsîrû'l-Begavî (Me'âlimü't-tenzîl)*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1409.

- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. *Tefsîru'l-Beyzâvî el-müsemmâ Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk-Mahmûd Ahmed el-Atraş. Dimaşk: Dâru'r-Reşîd-Beyrut: Müessesetu'l-Îmân, 1421/2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî (el-müsemmâ el-Câmi'u's-Sahîhu'l-müsned min hadîsi Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih)*. nşr. Ebû Abdillâh Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd Nâşîrûn, 2. Basım, 1427/2006.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'luga' ve sihâhu'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Basım, 1979 1399.
- Cezâîrî, Ebû Bekr Câbir. *Eyseru't-tefâsîr li-ke'lâmi'l-'aliyyi'l-kebîr*. 5 Cilt. Cidde: Râsem li'd-Diâye ve'l-Î'lân, 3. Basım, 1410/1990.
- Cihan, Sadık. "Hz. Peygamberin Sünnetinde Selâm ve İnsan münasebetlerde Oynadığı Rol". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Haziran 1986), 1-14.
- Çam, Oğuz. "Selamlaşmanın İletişimdeki Yeri ve Önemi". *Umay* 2/3 (2024). 1-9. <http://dx.doi.org/10.29228/UMAY.75200>
- Dürre, Muhammed Alî Tâhâ. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerîm ve i'râbuhu ve beyânuhu*. 10 Cilt. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2009/1430.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2010.
- Efendioğlu, Mehmet. "Selâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/342. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Fayda, Mustafa. "Seyf b. Zûyezen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/29. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn muretteben 'alâ hurûfî'l-mu'cem*. thk. Abdulhamîd Hendâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003/1424.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*. thk. Muhammed Sâlim Hâşim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed İbn İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm müseneden 'ani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbi'in*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke-Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.

- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Ebî Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafâ el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâa' ve'n-Neşr, 1423/2002.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl ed-Dîmaşkî. *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba-Mektebetu Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 1421/2000.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Abdullâh Alî el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422/2001.
- Kalkan, Seda Öztürk. *Türk Kültüründe Selamlaşma Kavramı, Bu Kavramın (İlköğretim ve Ortaöğretim) Ders Kitaplarına ve Ders Programlarına Yansıtılması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "İslam'da Selam ve Selamlaşma Olgusu". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/6 (Temmuz-Aralık 2010), 49-87.
- Keskin, Ahmet. "Türk Kültüründe "Selamlaşma" ve "Vedalaşma" Hakkında Genel Bir Değerlendirme". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 43 (2017), 125-146.
- Komisyon (Merkezü' -Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtî'l-Kur'âniyye). *Mevsû'atü't-tefsîri'l-me'sûr*. nşr. Müsâid b. Süleymân et-Tayyâr. 24 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1439/2017.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî vd. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1427/2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik en-Nisâbü'rî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kuşeyrî el-müsemma Letâifü'l-işârât*. thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1428/2007.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. 17 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*. nşr. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye-Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni 'ulûmih*. thk. Heyet. 13 Cilt. Şârika: Külliyyetü'd-Dirâsâtî'l-'Ulyâ ve'l-Bahsi'l-'İlmî, 1429/2008.
- Mevdudî. *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. çev. Komisyon. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka, 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- Muhammed el-Hilâl. *Tefsîrü'l-Kur'ân'i's-seriyyü'l-câmi' fî'l-i'câzi'l-beyânî ve'l-lugavî ve'l-ilmî*. 12 Cilt. Dîmaşk: Dâru'l-Mî'râc-Dâru Cevâmî'l-Kelim, 1443/2022.

- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 1423/2002.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye-Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1412/1991.
- Naskali, Emine Gürsoy. *Selamlaşma*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2018.
- Neccâr, Muhammed Abdulazîz. *Diyyâu's-sâlik ilâ Evdahî'l-Mesâlik*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. *et-Tefsîr fî't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl)*. thk. Yûsuf Alî Bedyûy. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 20 Cilt. Mısır: İdâretü't-Tibâ'atî'l-Münîriyye, ts.
- Nîsâbü'rî, Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî. *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân*. thk. Zekerîyyâ 'Umeyrât. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1416/1996.
- Öztürk, Mustafa. "Mele-i a'lâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/242. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Parlatır, İsmail vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. Basım, 1998.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Râzî, Muhammed Fahrüddîn İbnü'l-'Allâme Ziyâuddîn Ömer. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî el-müştehir bi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Remlî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr. *el-Cüz'ü fîhi tefsîrû'l-Kur'ân li-Yahyâ b. Yemân ve tefsîrûn li-Nâfi' b.Ebî Nu'aym el-Kâri' ve tefsîrûn li-Müslim b. Hâlid ez-Zencî ve tefsîrûn li-'Atâ' el-Horâsânî bi-rivâyeti Ebî Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr er-Remlî el-fakîh*. thk. Hikmet Beşîr Yâsîn. Medine: Mektebetü'd-Dâr bi'l-Medîneti'l-Münevvere, 1408/1988.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Salâh Bâ Osmân vd. 33 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015.
- Saîd Havvâ. *el-Esâs fî't-tefsîr*. nşr. Abdülkadir Mahmûd el-Bekâr. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 6. Basım, 1424/2003.
- San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru Abdürrezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1419/1999.
- Seâlibî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebî Zeyd el-Mâlikî. *Tefsîrû's-Seâlibî el-müsemma bi'l-Cevâhiri'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. 'Alî Muhammed Mu'avvad vd. Beyrut: 5 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî-Müessesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 1418/1997.

- Sem'ânî, Ebu'l Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî eş-Şâfî es-Selefî. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm-Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs b. Ganîm. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru's-Semerkandî el-müsemma Bahrû'l-'ulûm*. thk. 'Ali Muhammed Mu'avvad vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Süyûtî, Celâlüddîn Ebî Abdîrrahmân. *Esbâbü'n-nüzûl el-Müsemma Lübbâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*. Beyrut: Müessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1422/2002.
- Şensoy, Sedat. "Barış Anlamını da Taşıyan Selam ve İslâm Kelimelerinin Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımları". *II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*. ed. Muhiddin Okumuşlar. 2 Cilt. Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları. 2016.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. nşr. Yûsuf el-Gûş. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 4. Basım, 1428/2007.
- Şîrbînî, el-Hatîb. *es-Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr*. nşr. İbrâhîm 'Abdülgaffâr ed-Desûkî. 4 Cilt. Mısır: el-Matba'atu'l-Emîriyye bi-Bûlâk, 1285.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Îsâ b. Abdillâh b. Refî'. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Tâhâ 'Abdurraûf Sa'd-Sa'd Hasen Muhammed Alî. Kahire: Dâru'l-Harem li't-Turâs, 1425/2004.
- Ulus, Hasan Fehmi. "Kur'an-ı Kerîm'deki Merhaba Kelimesi, Yapısal Analizi, Anlamı ve Kültürümüzdeki Yeri". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 14/1 (2025), 1-12. <https://doi.org/10.7884/teke.1581458>
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-basît*. thk. Muhammed b. Sâlih b. Abdillâh el-Fevzân vd. 25 Cilt. Riyad: Matbaatu Vizâreti't-Ta'lîmî'l-'Âlî, 1430.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nisâbü'rî. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed. *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. 2 Cilt. Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-ed-Dâruş-Ş-Şâmiyye, 1415/1995.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed. *Esbâbü'nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1991.
- Vehbe ez-Zuhaylî. *et-Tefsîru'l-vasît*. Beyrut-Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır-Dâru'l-Fikr, 1422/2001.
- Vehbe ez-Zuhaylî. *et-Tefsîru'l-vecîz alâ hâmişi'l-Kur'âni'l-'azîm ve me'ahû esbâbu'n-nüzûl ve kavâidu't-tertil*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1416/1996.
- Yahyâ b. Sellâm, et-Teymî el-Basrî el-Kayrevânî. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdî. *Hak Dini Kur'ân Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn, ts.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcu'l- 'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1385/1965.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, 1408/1998.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. nşr. Ebû Abdillâh ed-Dânî b. Münîr Âlü Zehvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1427/2006.

KARANLIK LİDERLİĞİN GÖLGESİNDE ÖRGÜTSEL İLETİŞİM: TOKSİK LİDERLİK VE ÇALIŞAN SESSİZLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

İNGİLİZCE BAŞLIK

Fatih İbrahim KURŞUNMADEN

¹Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret,
0000-0003-4045-9003

Özet

Yönetim ve organizasyon literatüründe liderlik, genellikle örgütleri vizyoner hedeflere taşıyan ve çalışanları motive eden yapıcı bir süreç olarak ele alınmıştır. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, liderliğin her zaman pozitif çıktılar üretmediğini; narsistik, otoriter, çıkarıcı ve manipülatif özellikler barındıran "toksik liderlik" tarzının örgütler üzerinde yıkıcı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Toksik liderler, güçlerini çalışanları sindirmek ve kontrol altında tutmak için kullanarak, örgüt içinde bir korku iklimi oluşturmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı; Örgütsel Davranış'ın karanlık yüzünü (Dark Side of OB) temsil eden toksik liderlik uygulamalarının, çalışanların iletişim davranışlarını nasıl şekillendirdiğini ve onları "örgütsel sessizlik" sarmalına nasıl sürüklediğini literatür ışığında incelemektir.

Çalışma kapsamında, konuyla ilgili kavramsal çerçeve ve ampirik araştırmalar sistematik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler, toksik liderlerin sergilediği aşağılayıcı, tehditkar ve tutarsız davranışların, çalışanlarda yüksek düzeyde psikolojik güvensizlik yarattığını göstermektedir. Çalışanlar, statü kaybı yaşama, dışlanma veya liderin gazabına uğrama endişesiyle; örgüt yararına olabilecek fikirleri, hataları veya endişeleri dile getirmekten kaçınmaktadır. Literatürde "savunmacı sessizlik" (defensive silence) olarak adlandırılan bu durum, bireysel bir tercih olmaktan çıkıp, örgütün genel iletişim karakterine dönüşmektedir.

Çalışma sonucunda; çalışan sessizliğinin sadece bireysel bir iç kapanma durumu olmadığı, aynı zamanda örgütlerin stratejik hataları fark etmesini engelleyen bir "örgütsel körlüğe" yol açtığı vurgulanmıştır. İnovasyonun ve değişimin temel kaynağı olan "çalışan sesinin" (employee voice) bastırılması, örgütün rekabet avantajını ve sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Bu bağlamda, örgütlerde şeffaf iletişim kanallarının açık tutulması ve liderlik seçiminde sadece teknik başarıya değil, "duygusal zekâ" ve etik değerlere de öncelik verilmesi gerektiği önerilmektedir..

Anahtar kelimeler: Toksik Liderlik, Çalışan Sessizliği, Örgütsel Sinizm, Psikolojik Güvenlik, Karanlık Liderlik, Örgütsel Davranış.

Abstract

In the management and organization literature, leadership has generally been conceptualized as a constructive process that guides organizations toward visionary goals and motivates employees. However, recent studies reveal that leadership does not always yield positive

outcomes; rather, the "toxic leadership" style—characterized by narcissistic, authoritarian, self-serving, and manipulative traits—creates destructive effects on organizations. Toxic leaders exploit their power to intimidate and control employees, thereby establishing a climate of fear within the organization. The primary objective of this study is to examine, in light of the literature, how toxic leadership practices—representing the "Dark Side of Organizational Behavior"—shape employees' communication behaviors and drive them into a spiral of "organizational silence."

Within the scope of the study, the relevant conceptual framework and empirical research have been evaluated through a systematic perspective. The analysis demonstrates that the humiliating, threatening, and inconsistent behaviors exhibited by toxic leaders generate a high level of psychological insecurity among employees. Employees refrain from voicing ideas, errors, or concerns that could benefit the organization due to the fear of status loss, exclusion, or facing the leader's retaliation. This phenomenon, termed "defensive silence" in the literature, ceases to be an individual choice and evolves into the organization's general communication character.

The study concludes that employee silence is not merely a state of individual withdrawal, but also leads to "organizational blindness" that prevents organizations from detecting strategic errors. The suppression of "employee voice," the fundamental source of innovation and change, threatens the organization's competitive advantage and sustainability. In this context, it is recommended that transparent communication channels be maintained within organizations and that priority be given to "emotional intelligence" and ethical values, rather than solely technical success, in leadership selection.

Keywords: Toxic Leadership, Employee Silence, Organizational Cynicism, Psychological Safety, Dark Leadership, Organizational Behavior.

1. GİRİŞ

Küreselleşme, dijitalleşme ve hiper-rekabetin şekillendirdiği günümüz iş dünyası; literatürde VUCA (Volatile, Uncertain, Complex, Ambiguous – Değişken, Belirsiz, Karmaşık, Muğlak) olarak adlandırılan kaotik bir yapıya bürünmüştür. Bu dinamik atmosfer, örgütlerin hayatta kalabilmesi için çevresel değişimlere hızlı adapte olabilen, esnek, iletişimi güçlü ve güvene dayalı yapıları zorunlu kılmaktadır. Böylesine kritik bir dönemde liderlik, belirsizliğin yönetilmesinde ve örgütlerin rotasının çizilmesinde en stratejik unsur haline gelmiştir.

Yönetim ve organizasyon yazını, tarihsel gelişimi içerisinde büyük ölçüde liderliğin yapıcı ve motive edici yönlerine odaklanmış; "Büyük Adam" teorilerinden Dönüşümcü Liderlik yaklaşımına uzanan süreçte liderlerin pozitif çıktıları sıklıkla çalışılmıştır. Ancak VUCA dünyasının getirdiği baskı ve stres ortamı, liderliğin her zaman "aydınlık" olmadığını da gözler önüne sermiştir. Özellikle 2000'li yılların başında yaşanan Enron ve WorldCom gibi büyük kurumsal skandallar, araştırmacıların dikkatini liderliğin narsizm, manipülasyon ve etik dışı davranışlarla şekillenen "Karanlık Yüzü"ne (Dark Side of Leadership) çekmiştir (Conger, 1990).

Bu bağlamda "Toksik Liderlik", belirsizliğin hakim olduğu günümüz iş dünyasında örgütlerin sürdürülebilirliğini tehdit eden en önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Toksik liderler, sadece bireysel çalışanların psikolojisini bozmakla kalmamakta, aynı zamanda örgüt

içi iletişim kanallarını tıkayarak "Örgütsel Sessizlik" sarmalını tetiklemektedir. İnovasyonun ve değişimin temel kaynağı olan "çalışan sesinin" (employee voice) kısıldığı örgütlerde, stratejik hatalar gizlenmekte ve örgütsel körlük yaşanmaktadır. Bu çalışmanın amacı; toksik liderlik davranışlarının çalışan sessizliği üzerindeki etkisini teorik bir çerçevede derinlemesine incelemek, bu ilişkinin arkasındaki psikolojik mekanizmaları tartışmak ve uygulayıcılara çözüm önerileri sunmaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Liderlik Yazınında Paradigma Değişimi: Aydınlık Yüzden Karanlık Yüze

Yönetim bilimleri tarihi boyunca liderlik çalışmaları, ağırlıklı olarak liderliğin "yapıcı" ve "kahraman" yönlerine odaklanmıştır. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren araştırmacılar, her liderlik etkileşiminin pozitif sonuçlar doğurmadığını; bazı liderlik tarzlarının örgütler ve çalışanlar üzerinde sistematik bir yıkım yarattığını fark etmiştir. Literatürde "Liderliğin Karanlık Yüzü" (Dark Side of Leadership) olarak adlandırılan bu paradigma değişimi; liderliğin sadece verimliliği artıran bir güç değil, aynı zamanda örgütleri iflasa, çalışanları ise tükenmişliğe sürükleyebilen bir risk faktörü olduğunu ortaya koymuştur (Conger, 1990; Hogan ve Kaiser, 2005). Bu bağlamda, "İstismarcı Yönetim" (Abusive Supervision), "Yıkıcı Liderlik" (Destructive Leadership) ve "Tiranlık" gibi kavramlarla birlikte "Toksik Liderlik" kavramı literatürde merkezi bir konuma yerleşmiştir.

2.2. Toksik Liderlik

Toksik liderlik, Jean Lipman-Blumen (2005) tarafından yapılan tanıma göre; "kendi hırsları ve kişisel çıkarları uğruna, çalışanların motivasyonunu, öz saygısını ve örgütün meşru varlığını zehirleyen liderlik tarzı"dır. Toksik lideri, yetersiz veya beceriksiz bir liderden ayıran temel ontolojik fark, verdiği zararın "kasıtlı" olması ve süreklilik arz etmesidir. Toksik liderler, örgütsel hiyerarşiden aldıkları gücü bir silah gibi kullanarak astları üzerinde korku ve baskı kurarlar.

Kavramın psikolojik temelleri incelendiğinde, toksik liderlerin genellikle "Karanlık Üçlü" (Dark Triad) olarak bilinen kişilik özelliklerini sergiledikleri görülmektedir (Paulhus ve Williams, 2002):

- Narsisizm: Aşırı özgüven, empati yoksunluğu ve sürekli hayranlık bekleme.
- Makyavelizm: Amaca ulaşmak için her yolu mubah görme, manipülasyon ve etik değerleri göz ardı etme.
- Psikopati: Dürtüsellik, pişmanlık duymama ve duygusal soğukluk.

Schmidt (2008), toksik liderliği tek boyutlu bir yapıdan çıkarıp beş temel boyutta operasyonelleştirerek literatüre önemli bir katkı sağlamıştır:

- Kendini Yücelten (Self-Promoter): Örgütsel başarıları tekeline alırken, başarısızlıkları başkalarına mal eder.
- Kötü Niyetli (Abusive): Çalışanları toplum içinde küçük düşürür, bağırır ve sindirir. (Tepper, 2000'in İstismarcı Yönetim kavramıyla örtüşür).

- Tutarsız (Unpredictable): Ruh hali ve kararları anlık değişir. Bu belirsizlik, çalışanlarda yüksek düzeyde anksiyete ve "tetikte olma" hali yaratır.
- Narsistik (Narcissist): Kendi yeteneklerini abartır ve eleştiriye tamamen kapalıdır.
- Otoriter (Authoritarian): Gücü paylaşmayı reddeder, mikroyönetim uygular ve mutlak itaat bekler.

2.3. Toksik Liderliğin Sürdürülebilirliği

Bir liderin toksik davranışlar sergilemesi, tek başına örgütün zehirlenmesi için yeterli değildir. Padilla, Hogan ve Kaiser (2007), bu yıkıcı sürecin nasıl kurumsallaştığını "Toksik Üçgen" (The Toxic Triangle) modeli ile açıklamıştır. Shutterstock

Bu modele göre toksik liderlik üç bileşenin bir araya gelmesiyle hayat bulur:

- Yıkıcı Liderler: Karizmatik ama narsistik özelliklere sahip bireyler.
- Uyumlu Takipçiler (Susceptible Followers): İkiye ayrılırlar; liderin gücünden nemalanan "işbirlikçiler" (colluders) ve sessiz kalarak itaat eden "boyun eğenler" (conformers).
- Elverişli Çevre (Conducive Environments): Denetim mekanizmalarının olmadığı, istikrarsızlığın ve tehdit algısının yüksek olduğu ortamlar. Toksik liderler, kriz anlarını fırsata çevirerek güçlerini pekiştirirler.

2.4. Örgütsel Sessizlik

Örgütsel sessizlik, çalışanların örgütü geliştirebilecek teknik veya davranışsal konulardaki fikirlerini, bilgilerini ve endişelerini "bilinçli olarak" ifade etmemesidir (Morrison ve Milliken, 2000). Geleneksel bakış açısı sessizliği "iletişim eksikliği" veya "onaylama" olarak görürken, modern literatür bunu çalışanın bilinçli bir "pasif direnç" veya "geri çekilme" stratejisi olarak ele almaktadır.

Pinder ve Harlos (2001) sessizliğin statik bir durum olmadığını, çalışanın motivasyonuna göre şekillendiğini belirtmiştir. Van Dyne, Ang ve Botero (2003) ise bu motivasyonları üç kategoride sınıflandırarak literatürdeki en kabul gören tipolojiyi oluşturmuştur:

- Kabullenici Sessizlik (Acquiescent Silence): Öğrenilmiş çaresizlik temellidir. Çalışan, "ne söylersem söyleyeyim bir şey değişmeyecek" inancıyla pasif bir boyun eğme sergiler.
- Savunmacı Sessizlik (Defensive Silence): Korku temellidir. Çalışan, kendini dışlanmadan, cezadan, işten atılmaktan veya statü kaybından korumak için bilgiyi saklar. Toksik liderlik literatürü açısından en kritik sessizlik türü budur.
- Örgüt Yararına Sessizlik (ProSocial Silence): Fedakarlık temellidir. Çalışan, iş arkadaşlarını korumak veya örgütün ticari sırlarını saklamak amacıyla sessiz kalır.

Morrison ve Milliken (2000), sessizliğin zamanla bireysel bir eylemden çıkıp kolektif bir olguya, yani "Sessizlik İklimi"ne (Climate of Silence) dönüştüğünü vurgular. Toksik liderler,

yarattıkları korku iklimi ile çalışanların "kolektif sesini" bastırarak bu sessizlik iklimini kurumsallaştırırlar.

3. TARTIŞMA: TEORİK BİR SENTEZ

Bu çalışmada gerçekleştirilen literatür incelemesi, toksik liderlik ile çalışan sessizliği arasındaki ilişkinin lineer bir etkileşimden ziyade, psikolojik ve durumsal faktörlerin iç içe geçtiği karmaşık bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu ilişkiyi açıklayan teorik mekanizmalar aşağıda tartışılmıştır:

3.1. Sosyal Değişim Teorisi ve "Negatif Mütakabiliyet" Blau'nun (1964) Sosyal Değişim Teorisi'ne göre örgütsel ilişkiler karşılıklılık (reciprocity) ilkesine dayanır. Liderinden destek, saygı ve adalet gören çalışan, buna yüksek performans ve "ses" (voice) ile karşılık verir. Ancak toksik liderin sergilediği narsistik, aşağılayıcı ve manipülatif davranışlar, bu sosyal sözleşmeyi ihlal eder. Çalışanlar, liderin düşmanca tavrına karşı "negatif mütakabiliyet" (negative reciprocity) geliştirerek, örgüte sunabilecekleri en değerli kaynağı, yani "fikirlerini" geri çekerler. Bu bağlamda sessizlik, çalışanın lidere karşı geliştirdiği pasif-agresif bir cezalandırma veya geri çekilme stratejisidir.

3.2. Kaynakların Korunması Teorisi (COR) ve "Savunmacı Sessizlik" Hobfoll'un (1989) Kaynakların Korunması Teorisi'ne göre bireyler, sahip oldukları nesnel ve psikolojik kaynakları (enerji, öz saygı, statü) koruma eğilimindedir. Toksik bir liderle (özellikle "Kötü Niyetli" ve "Tutarsız" boyutlarıyla) başa çıkmak, çalışanın duygusal ve bilişsel kaynaklarını hızla tüketir. VUCA dünyasının getirdiği belirsizlik ortamında çalışanlar, risk alıp konuşarak liderin hedefi haline gelmek ve daha fazla kaynak kaybetmek (stres yaşamak, mobbinge uğramak) yerine; sessiz kalarak kalan enerjilerini ve mevcut statülerini korumayı tercih ederler. Bu durum, literatürde Van Dyne ve diğerlerinin (2003) tanımladığı "Savunmacı Sessizlik" türüyle tam bir örtüşme göstermektedir.

3.3. Toksik Üçgen Bağlamında Sistemik Çöküş Padilla ve diğerlerinin (2007) "Toksik Üçgen" modeli üzerinden değerlendirildiğinde; sessizliğin sadece liderden kaynaklanmadığı, "uyumlu takipçilerin" (özellikle boyun eğenlerin) sessiz kalarak bu toksik döngüyü beslediği görülmektedir. Denetim mekanizmalarının zayıf olduğu "elverişli çevrelerde", toksik liderin sesi o kadar baskın çıkar ki, diğer tüm sesler (çalışanların uyarıları, inovatif fikirler) bastırılır ve örgütsel sağırlaşma gerçekleşir.

4. SONUÇ

Bu çalışma, günümüzün hiper-rekabetçi ve belirsiz iş dünyasında, toksik liderliğin örgütler için sürdürülebilir bir yönetim tarzı olamayacağını teorik düzeyde ortaya koymuştur. Sonuçlar göstermektedir ki; toksik liderlik uygulamaları, çalışanlarda yarattığı korku iklimi ve psikolojik güvensizlik nedeniyle, örgütün "sinir sistemi" olan iletişim ağlarını felç etmektedir. Çalışanların savunmacı sessizliğe bürünmesi, örgütlerin hatalardan ders almasını engellemekte, inovasyon kapasitesini düşürmekte ve stratejik körlüğe yol açmaktadır. Özetle, toksik liderliğin kısa vadeli (ve genellikle manipüle edilmiş) finansal başarıları, uzun vadede örgütün entelektüel sermayesinin erimesine neden olmaktadır.

Örgütlerin bu karanlık sarmaldan kurtulması ve "konuşan" bir organizasyona dönüşebilmesi için şu öneriler geliştirilmiştir:

- İşe Alımda "Karanlık Üçlü" Filtresi: Lider seçim süreçlerinde adayların sadece teknik yeterliliklerine (hard skills) odaklanılmamalıdır. Adayların kişilik envanterleri;

Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopati eğilimleri açısından analiz edilmeli; toksik potansiyeli yüksek adaylar elenmelidir.

- Psikolojik Güvenlik İkliminin İnşası: Üst yönetim, "hata yapmanın öğrenme sürecinin bir parçası olduğu" kültürünü benimsemelidir. Edmondson'ın (1999) belirttiği gibi, kişilerarası risk almanın cezalandırılmadığı bir ortam, sessizliği kırmak için tek yoldur.
- Çıkış Mülakatlarının (Exit Interviews) Etkin Kullanımı: İşten ayrılan çalışanlar, örgüt içindeki toksik yapıları ifşa etme konusunda en cesur kaynaktır. Çıkış mülakatları verileri analiz edilerek, yüksek devir hızına sahip birimlerdeki yöneticiler mercek altına alınmalıdır.
- 360 Derece Değerlendirme: Toksik liderler genellikle üstlerine karşı "karizmatik", astlarına karşı "zorba" davranırlar (Kiss-up, Kick-down sendromu). Bu maskeyi düşürmek için liderler, astları tarafından da değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, toksik liderlik ve çalışan sessizliği arasındaki ilişkiyi sistematik bir literatür taraması ve teorik bir sentez düzleminde ele almıştır. Çalışmanın doğası gereği, birincil (primer) veri toplama yoluna gidilmemesi temel bir kısıtlılık teşkil etmektedir. Bu kısıtlılıklar ışığında, gelecek çalışmalar için metodolojik ve kuramsal bazda aşağıdaki somut öneriler geliştirilmiştir:

1. Metodolojik Kısıtlılıkların Aşılması:

- Ampirik Doğrulama ve Boylamsal Çalışmalar: Bu çalışma, iki değişken arasında güçlü bir teorik ilişki olduğunu öne sürmektedir; ancak nedensellik ilişkisi teorik düzeyde kalmıştır. Gelecek araştırmaların, bu ilişkinin yönünü ve gücünü kanıtlamak amacıyla boylamsal (longitudinal) desen kullanması kritik öneme sahiptir. Böylece toksik liderlik davranışlarının zaman içinde çalışan sessizliğini nasıl artırdığı gözlemlenebilir.
- Çok Kaynaklı Veri Toplama: Örgütsel Davranış araştırmalarındaki yaygın yöntem yanlılığı (common method bias) aşmak için, gelecek çalışmaların çok kaynaklı veri (multi-source data) toplaması önerilir. Örneğin, liderin toksik davranışları astları tarafından değerlendirilirken, çalışanın sessizlik eğilimi farklı bir ölçek veya üst yönetici (veya akran) tarafından değerlendirilmelidir.

2. Kuramsal Modelin Zenginleştirilmesi Çalışmanın derinlemesine tartışma bölümünde değinilen, ancak ampirik olarak test edilmeyen aracı (mediating) ve düzenleyici (moderating) değişkenlerin modele dahil edilmesi, alana önemli katkılar sağlayacaktır:

- Aracı Değişkenler (Mediator):
- Psikolojik Güvenliğin Aracılık Rolü: Toksik liderliğin, psikolojik güvenlik algısını yıkararak savunmacı sessizliğe aracılık edip etmediği ampirik olarak test edilmelidir.
- Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü: Liderin adil davranmadığı algısı (özellikle dağıtımsal ve etkileşimsel adalet), toksik liderliğin sessizlik üzerindeki etkisini ne ölçüde açıklayabilir?
- Düzenleyici Değişkenler (Moderator):
 - Çalışan Yılmazlığı (Resilience): Yüksek düzeyde çalışan yılmazlığına sahip bireylerin, toksik liderlik karşısında dahi seslerini koruyup koruyamayacakları incelenmelidir. Yılmazlık,

toksik davranışların sessizlik üzerindeki etkisini azaltıcı bir düzenleyici rol oynayabilir.

- Örgütsel Sinizm: Toksik liderliğin sessizliğe neden olduğu süreçte, yüksek örgütsel sinizme sahip çalışanların daha hızlı ve daha derin bir sessizliğe geçiş yapıp yapmadığı araştırılmalıdır.
3. Nitel Araştırma Alanı: Vaka Çalışmaları ve Derinlemesine Görüşmeler: Özellikle korku ikliminin ve toksik davranışların yarattığı duygusal tahribatın (Emotional Labor) nicel verilerle ölçülemeyen yönlerinin anlaşılması için, toksik liderlik mağdurları ile derinlemesine nitel görüşmeler (in-depth interviews) ve kurumsal vaka çalışmaları yapılması önerilir. Bu, toksik liderlik kavramının kültürel ve sektörel farklılıklar bağlamında nasıl tezahür ettiğini anlamak için kıymetli bir yol sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ashforth, B. E. (1994). Petty tyranny in organizations. *Human Relations*, 47(7), 755-778.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Conger, J. A. (1990). The dark side of leadership. *Organizational Dynamics*, 19(2), 44-55.
- Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350-383.
- Einarsen, S., Aasland, M. S., & Skogstad, A. (2007). Destructive leadership behaviour: A definition and conceptual model. *The Leadership Quarterly*, 18(3), 207-216.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513-524.
- Hogan, R., & Kaiser, R. B. (2005). What we know about leadership. *Review of General Psychology*, 9(2), 169-180.
- Lipman-Blumen, J. (2005). *The Allure of Toxic Leaders: Why We Follow Destructive Bosses and Corrupt Politicians*. Oxford University Press.
- Morrison, E. W., & Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, 25(4), 706-725.
- Padilla, A., Hogan, R., & Kaiser, R. B. (2007). The toxic triangle: Destructive leaders, susceptible followers, and conducive environments. *The Leadership Quarterly*, 18(3), 176-194.
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(6), 556-563.
- Pinder, C. C., & Harlos, K. P. (2001). Employee silence: Quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-369.
- Schmidt, A. A. (2008). *Development and validation of the toxic leadership scale* (Master's thesis). University of Maryland, College Park.
- Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of Management Journal*, 43(2), 178-190.

Van Dyne, L., Ang, S., & Botero, I. C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392.

**ALGORITHMIC JUSTICE OR DIGITAL DISCRIMINATION? A STUDY ON
ORGANIZATIONAL DECISION-MAKING PROCESSES**
**ALGORİTMİK ADALET Mİ, DİJİTAL AYRIMCILIK MI? ÖRGÜTSEL KARAR
ALMA SÜREÇLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA**

Fatih İbrahim KURŞUNMADEN

**¹Dr. Öğr. Üyesin, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret,
0000-0003-4045-9003**

Özet

Hızla gelişen dijital teknolojiler ve Endüstri 4.0 süreci, işletmelerin yönetim pratiklerini köklü bir şekilde değiştirmektedir. Günümüzde yapay zeka (YZ) ve makine öğrenimi tabanlı algoritmalar, yalnızca operasyonel işlerde değil; işe alım, performans değerlendirme, ücretlendirme ve terfi gibi stratejik insan kaynakları fonksiyonlarında da karar verici konuma yükselmiştir. Bu teknolojiler, veri odaklı analizler sunarak insan hatalarını minimize etme ve örgütsel verimliliği artırma vaadiyle sunulsa da, beraberinde yönetilmesi zor "etik paradoksları" getirmektedir. Bu çalışmanın amacı; örgütsel davranış disiplini içerisinde giderek daha fazla tartışılan algoritmik karar alma süreçlerini, örgütsel adalet kuramı ve etik ilkeler çerçevesinde kapsamlı bir şekilde analiz etmektir.

Çalışma kapsamında, konuyla ilgili güncel literatür ve vaka örnekleri incelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler, algoritmaların tarafsız matematiksel araçlar olduğu varsayımının yanıltıcı olabileceğini göstermektedir. Algoritmaların eğitiminde kullanılan tarihsel verilerin geçmişteki toplumsal eşitsizlikleri ve önyargıları (cinsiyet, ırk, yaş vb.) barındırması, bu önyargıların dijital sistemler tarafından öğrenilerek "dijital ayrımcılık" şeklinde yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Ayrıca, YZ algoritmalarının karar alma mantığının şeffaf olmaması ve bir "kara kutu" (black box) gibi işlemesi, çalışanların prosedürel adalet algısını zedelemektedir. Kararların nasıl alındığını anlayamayan çalışanlarda örgütsel güven kaybı, şüphelilik ve psikolojik sözleşme ihlali hissi artış göstermektedir.

Çalışma sonucunda; algoritmik sistemlerin etik bir filtre olmaksızın doğrudan uygulanmasının, uzun vadede örgüt kültürünü ve çalışan refahını tehdit ettiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, algoritmaların nihai karar verici değil, karar destek mekanizması olarak konumlandırıldığı "insan gözetimi" (human-in-the-loop) yaklaşımının benimsenmesi önerilmektedir. Ayrıca, yöneticilerin ve İK profesyonellerinin algoritmik önyargıları denetleyebilecek etik yetkinliklerle donatılması gerekliliği ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Algoritmik Karar Alma, Örgütsel Adalet, Yapay Zeka Etiği, Dijital Ayrımcılık, Örgütsel Davranış, İnsan Kaynakları Yönetimi

Abstract

Rapidly developing digital technologies and the Industry 4.0 process are fundamentally changing the management practices of businesses. Today, artificial intelligence (AI) and machine learning-based algorithms have risen to a decision-making position not only in operational tasks but also in strategic human resources functions such as recruitment, performance evaluation, compensation, and promotion. Although these technologies are presented with the promise of minimizing human errors and increasing organizational efficiency by offering data-driven analyses, they bring along "ethical paradoxes" that are difficult to manage. The aim of this study is to comprehensively analyze algorithmic decision-making processes, which are increasingly discussed within the organizational behavior discipline, within the framework of organizational justice theory and ethical principles.

Within the scope of the study, current literature and case examples related to the subject have been examined. The assessments indicate that the assumption that algorithms are neutral mathematical tools can be misleading. The fact that historical data used in the training of algorithms harbors past social inequalities and biases (gender, race, age, etc.) causes these biases to be learned by digital systems and reproduced in the form of "digital discrimination." Furthermore, the lack of transparency in the decision-making logic of AI algorithms and their operation like a "black box" undermine employees' perception of procedural justice. Organizational trust loss, skepticism, and a sense of psychological contract violation show an increase among employees who cannot understand how decisions are made.

As a result of the study, it is emphasized that the direct implementation of algorithmic systems without an ethical filter threatens organizational culture and employee well-being in the long run. In this context, it is recommended to adopt the "human-in-the-loop" approach, where algorithms are positioned not as ultimate decision-makers but as decision support mechanisms. Additionally, the necessity of equipping managers and HR professionals with ethical competencies to audit algorithmic biases has been demonstrated.

Keywords: Algorithmic Decision Making, Organizational Justice, AI Ethics, Digital Discrimination, Organizational Behavior, Human Resources Management

1. GİRİŞ

Küresel iş dünyası, Endüstri 4.0 paradigması ekseninde radikal bir dönüşüm geçirmektedir. Dijitalleşme süreci, üretim bantlarını optimize etmenin ötesine geçerek, yönetsel karar alma mekanizmalarını yeniden şekillendirmektedir. Geleneksel olarak insan yöneticilerin sezgi ve deneyimlerine dayalı olan İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) fonksiyonları; artan veri hacmi ve işlem kapasitesi sayesinde Yapay Zeka (YZ) ve Makine Öğrenimi (MÖ) tabanlı algoritmalara devredilmektedir.

Literatürde "Algoritmik Yönetim" veya "Dijital Taylorizm" olarak adlandırılan bu yeni dönemde; işe alım, terfi, ücretlendirme ve performans değerlendirme gibi kritik süreçler, veri odaklı analizler üzerinden yürütülmektedir. Bu teknolojilerin temel vaadi, insan zihninin bilişsel sınırlılıklarından (bounded rationality) ve duygusal önyargılarından arınmış, "saf rasyonel" ve "verimli" bir yönetim yapısı sunmaktır. Ancak, teknolojik determinizmin getirdiği bu iyimser tablo, sahada karşılaşılan etik sorunlarla gölgelenmektedir.

Bu çalışmanın amacı; örgütlerde giderek yaygınlaşan algoritmik karar alma sistemlerinin, "tarafsızlık" iddiasını sorgulamak ve bu sistemlerin çalışanlar üzerindeki adalet algısını nasıl etkilediğini analiz etmektir. Çalışma, algoritmaların teknik bir araç olmanın ötesinde, geçmiş toplumsal eşitsizlikleri yeniden üreten bir "dijital ayrımcılık" mekanizmasına dönüşme riskini vaka örnekleri ve ilgili literatür ışığında tartışacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölüm, çalışmanın ana eksenini oluşturan algoritmik yönetim paradigmasını, bu yönetimin yakıtı olan büyük veri analitiğini ve çalışanların bu süreçleri nasıl anlamlandırdığını açıklayan örgütsel adalet kuramını teorik bir düzlemde ele almaktadır.

2.1. Dijital Taylorizm'den Algoritmik Yönetime

Yönetim biliminin tarihsel evrimi incelendiğinde, verimlilik arayışının her dönemde farklı teknolojilerle, ancak benzer mantıksal temellerle şekillendiği görülmektedir. Bu evrimin en güncel ve radikal halkası, Frederick Winslow Taylor'ın 20. yüzyılın başında ortaya koyduğu "Bilimsel Yönetim" ilkelerinin, 21. yüzyılın dijital teknolojileriyle yeniden yorumlanması olan "Dijital Taylorizm" ve onun uygulama aracı olan "Algoritmik Yönetim"dir.

2.1.1. Tarihsel Arka Plan: Klasik Taylorizm'in Mirası

Frederick W. Taylor, 1911 yılında yayınladığı *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* adlı eserinde, üretim sürecinin parçalara ayrılmasını (atomizasyon), her bir parçanın standartlaştırılmasını ve işçinin karar verme yetkisinin elinden alınarak sadece uygulamaya odaklanmasını savunmuştur. Taylorizm, "düşünme" (conception) ve "yapma" (execution) eylemlerini birbirinden keskin bir şekilde ayırarak, yönetim kontrolünü mutlak hale getirmeyi amaçlamıştır (Braverman, 1974). O dönemde kronometre ve ustabaşılar aracılığıyla sağlanan bu denetim, işçinin fiziksel hareketlerini optimize etmeye odaklanmıştır.

2.1.2. Dijital Taylorizm'in Yükselişi

Günümüzde "Dijital Taylorizm" (veya Yeni-Taylorizm), bu klasik prensiplerin modern teknoloji ile bilgi işçilerine ve hizmet sektörüne uygulanmasını ifade eder (Brown et al., 2011). Artık ölçülen sadece fiziksel hareketler değil; zihinsel süreçler, duygusal tepkiler ve dijital ayak izleridir.

Dijital Taylorizm, iş süreçlerini şu üç temel mekanizma ile dönüştürmektedir:

1. **İşin Kodlanması ve Standartlaşması:** Tıpkı bir montaj hattında olduğu gibi, karmaşık hizmet işleri (örneğin müşteri hizmetleri, lojistik planlama, hatta yazılım geliştirme) küçük, ölçülebilir ve tekrarlanabilir mikro-görevlere bölünmektedir.
2. **Vasıfsızlaştırma (Deskilling):** İş süreçlerinin algoritmalarla aktarılmasıyla, insan çalışanların uzmanlık gerektiren karar verme yetileri ellerinden alınmaktadır. Çalışan, sistemin (algoritmanın) ona sunduğu talimatları uygulayan basit bir operatöre dönüşmektedir.
3. **Performansın Sayısallaştırılması:** Çalışanın değeri, niteliksel özelliklerinden arındırılarak, sadece KPI (Anahtar Performans Göstergesi) ve metriklerle ifade edilen sayısal bir veriye indirgenmektedir.

2.1.3. Algoritmik Yönetim: "Görünmez Yönetici"

Dijital Taylorizm'in operasyonel uygulama biçimi olan Algoritmik Yönetim, Lee ve diğerleri (2015) tarafından; "büyük veri kümeleri ve algoritmalar kullanılarak, işgücünün uzaktan, otomatik olarak ve büyük ölçekte organize edilmesi" olarak tanımlanır. Bu yönetim modelinde hiyerarşik yapı şekil değiştirmiştir. Emir veren, denetleyen ve cezalandıran figür artık bir "insan yönetici" değil, karmaşık kodlardan oluşan bir "yazılım"dır.

Literatürde bu yeni yönetim biçiminin yarattığı denetim ortamı, Michel Foucault'nun (1977) "Panoptikon" metaforu ile açıklanmaktadır. Panoptikon hapishane modelinde mahkumlar, gözetleme kulesindeki gardiyanı göremezler ancak her an izlenebileceklerini bildikleri için davranışlarını sürekli kontrol altında tutarlar. Algoritmik yönetim, bu yapıyı ***"Elektronik Panoptikon"***a dönüştürmüştür. Çalışanlar (örneğin Uber sürücüler veya Amazon depo çalışanları), algoritmanın hangi veriyi ne zaman analiz ettiğini tam olarak bilemezler, ancak "her verinin" (konum, hız, mola süresi, müşteriye verilen yanıt süresi vb.) kayıt altına alındığını bilirler. Bu durum, çalışan üzerinde içselleştirilmiş, sürekli ve yoğun bir baskı yaratır.

2.1.4. Enformasyon Asimetrisi ve Güç Dengesi

Algoritmik yönetimin klasik yönetimden en büyük farkı, yarattığı derin enformasyon asimetrisidir (Rosenblat & Stark, 2016). Geleneksel bir işyerinde çalışan, yöneticisinin beklentilerini ve kurallarını diyalog yoluyla öğrenebilir. Ancak algoritmik sistemlerde kurallar (algoritmanın parametreleri) şeffaf değildir ve anlık olarak değişebilir.

- **Yönetim:** Çalışan hakkında her şeyi bilir (Omniscient - Her şeyi bilen konumdadır).
- **Çalışan:** Yönetim mekanizması (algoritma) hakkında çok az şey bilir.

Zuboff (2019), bu durumu Gözetim Kapitalizmi (Surveillance Capitalism) bağlamında ele alır ve verinin sadece bir "denetim aracı" değil, aynı zamanda çalışandan elde edilen bir "artı değer" (surplus value) olduğunu vurgular. İşletmeler, algoritmik yönetim sayesinde hem iş sürecini optimize etmekte hem de çalışanın davranışsal verisini sermayeye dönüştürmektedir.

Sonuç olarak; Dijital Taylorizm ve Algoritmik Yönetim, işin doğasını "özerklik" ve "yaratıcılık"tan uzaklaştırarak, "itaat" ve "hız" odaklı mekanik bir sürece evrilmektedir. Bu dönüşüm, örgütsel adalet algısını kökten sarsan yapısal bir zemin oluşturmaktadır.

2.2. İnsan Kaynakları Analitiği ve Veri Odaklı Karar Alma

Algoritmik yönetimin operasyonel gücü, literatürde İnsan Kaynakları (İK) Analitiği veya İnsan Analitiği (People Analytics) olarak adlandırılan disipline dayanmaktadır. İK analitiği; çalışanlara ait demografik verilerin, performans göstergelerinin, dijital iletişim kayıtlarının ve hatta biyometrik verilerin istatistiksel yöntemler ve yapay zeka modelleri ile işlenerek, örgütsel

performansı artıracak stratejik içgörülere dönüştürülmesidir (Davenport et al., 2010; Marler & Boudreau, 2017).

Geleneksel İK yönetiminde kararlar genellikle yöneticilerin sezgilerine, deneyimlerine ve sınırlı gözlemlerine dayanırken; analitik yaklaşım, kararları "kanıta dayalı yönetim" (evidence-based management) düzlemine çekmeyi hedefler. Ancak bu süreç, verinin işlenme derinliğine göre farklı riskler barındıran hiyerarşik bir yapı arz eder. Gartner'ın analitik olgunluk modeline göre bu süreç üç aşamada incelenmektedir:

2.2.1. Betimleyici (Descriptive) Analitik: Geçmişin Dijital Özeti

Bu aşama, ham verinin özetlenerek "Ne oldu?" sorusuna yanıt arandığı en temel seviyedir.

- **İşlevi:** Devamsızlık oranları, ortalama eğitim süreleri, işten ayrılma oranları (turnover) gibi tarihsel verilerin raporlanmasıdır.
- **Adalet Bağlamı:** Genellikle geriye dönük raporlama olduğu için etik risk düşüktür. Ancak verinin hangi kriterlere göre toplandığı (örneğin sadece nicel çıktıların ölçülmesi, nitel emeğin yok sayılması), "görünürlük" açısından adalet sorunu yaratabilir.

2.2.2. Yordayıcı (Predictive) Analitik: Olasılıkların Hesaplanması

Veri madenciliği ve istatistiksel modelleme kullanılarak "Ne olacak?" sorusuna odaklanılan aşamadır.

- **İşlevi:** Geçmiş verilerdeki örüntülerden (pattern) yola çıkarak gelecekteki olası senaryoları tahmin etmektir. Örneğin; *"Hangi çalışanın önümüzdeki 6 ay içinde istifa etme riski yüksektir?"* veya *"Hangi aday profili bu pozisyonda daha başarılı olur?"* sorularına yanıt aranır.
- **Adalet Riski (Profilleme):** Bu aşama, çalışanların bireysel iradelerini yok sayarak onları istatistiksel olasılıklara indirgeme riski taşır. Örneğin, bir çalışanın istifa etme ihtimalinin yüksek hesaplanması, yöneticinin ona yatırım yapmayı kesmesine (Self-fulfilling prophecy - Kendini gerçekleştiren kehanet) neden olabilir.

2.2.3. Reçeteleyici (Prescriptive) Analitik: Kararın Otomasyonu

Analitiğin en ileri ve en tartışmalı evresidir. Sadece ne olacağını tahmin etmekle kalmaz, "Ne yapmalıyız?" sorusuna yanıt vererek eylem planı önerir veya doğrudan uygular.

- **İşlevi:** Algoritmalar, optimizasyon modelleri kullanarak en iyi sonucu verecek kararı üretir. Örneğin; vardiya çizelgelerinin otomatik hazırlanması, mülakata çağrılacak adayların otomatik seçilmesi veya düşük performans gösterenlere otomatik uyarı gönderilmesi.
- **Etik Paradoks:** YZ'nin "karar verici" koltuğuna oturduğu yer burasıdır. İnsan gözetimi (human-in-the-loop) azaldıkça, algoritmik önyargıların (bias) doğrudan ayrımcı eylemlere dönüşme riski maksimize olur.

2.2.4. Verileştirme (Datafication) ve İndirgemecilik Sorunu

Mevcut literatürdeki eleştirel tartışmalar, İK analitiğinin insan davranışlarını sadece sayısal verilere indirgemesi (Reductionism) üzerinde yoğunlaşmaktadır. Scholz (2017), bu durumu "Büyük Veri Determinizmi" olarak eleştirir. Buna göre; çalışanların karmaşık sosyal ilişkileri, duygusal durumları ve potansiyelleri, veri setlerinde tam olarak temsil edilemez.

Ancak reçeteleyici algoritmalar, bu eksik verileri "tam ve kesin gerçeklik" olarak kabul eder. Bu durum, "Sayısal olanın nesnel olduğu" yanılgısını (Objectivity Illusion) doğurur. Oysa

veriler, toplandıkları dönemin toplumsal eşitsizliklerini ve veri toplayıcının (yönetimin) önceliklerini yansıtan "inşa edilmiş" gerçekliklerdir. Dolayısıyla, analitik modeller üzerinden alınan kararlar, tarafsız bilimsel çıktılar değil, geçmişin önyargılarını matematiksel formüllerle meşrulaştıran politik araçlara dönüşme riski taşımaktadır.

2.3. Örgütsel Adalet Kuramı

Çalışanların algoritmik sistemlere verdiği tepkileri, geliştirdikleri güveni veya direnci anlamak için Greenberg (1990) ve Colquitt (2001) tarafından sistematize edilen Örgütsel Adalet Kuramı en kapsamlı teorik çerçeveyi sunmaktadır. Sosyal Mübadele Kuramı'na (Social Exchange Theory) dayanan bu yaklaşıma göre; çalışanlar örgütle olan ilişkilerini sadece ekonomik bir takas olarak görmez, aynı zamanda kararların doğruluğunu ve dürüstlüğü sorgulayan psikolojik bir süreç işletirler.

Geleneksel yönetimde "yönetici-çalışan" ekseninde incelenen adalet algısı, günümüzde "algoritma-çalışan" eksenine kaymıştır. Bu bağlamda adalet, literatürde kabul gören dört temel alt boyutta incelenmeli ve algoritmik sistemlerin bu boyutlardaki yansımaları analiz edilmelidir:

2.3.1. Dağıtımsal Adalet (Distributive Justice)

Adams'ın (1965) Eşitlik Teorisi'ne dayanan bu boyut, kararların sonucunda elde edilen kaynakların (ücret, prim, terfi, iş yükü) çalışanlar arasında ne kadar adil dağıtıldığı ile ilgilidir. Çalışan, "ortaya koyduğum çaba (girdi) ile elde ettiğim ödül (çıktı) dengeli mi?" sorusunu sorar.

- **Algoritmik Bağlamda Sorun:** Algoritmalar, dağıtımı optimize ederken genellikle sadece nicel (ölçülebilir) verileri dikkate alır. Ancak bir çalışanın takıma sağladığı moral destek, mentorluk veya yaratıcı fikirler gibi "görünmeyen emek" (invisible labor) veri setlerine girmediği için algoritma tarafından ödüllendirilmez. Bu durum, nitelikli çalışanların sistem tarafından "değersiz" görülmesine ve dağıtımsal adaletsizlik algısına yol açar. Örneğin, bir kuryenin müşteriye yardım etmek için harcadığı ekstra zamanın, algoritma tarafından "verimsizlik" olarak kodlanıp ücret kesintisine neden olması bu ihlale örnektir.

2.3.2. Prosedürel Adalet (Procedural Justice)

Kararın ne olduğundan ziyade, o karara nasıl ulaşıldığı ile ilgilenen boyuttur. Leventhal (1980), prosedürel adaletin sağlanması için altı kriter belirlemiştir: *Tutarlılık, önyargısızlık, doğruluk, düzeltilebilirlik, temsil ve etiklik*. Algoritmik yönetim, en büyük krizi bu boyutta yaşamaktadır.

- **Algoritmik Bağlamda Sorun (Kara Kutu):** YZ algoritmalarının, özellikle derin öğrenme modellerinin çalışma mantığının "opak" olması (Algorithmic Opacity), çalışanların süreci denetlemesini imkansız kılar. Çalışan, terfi alamadığında bunun sebebinin performans düşüklüğü mü yoksa algoritmadaki bir hata mı olduğunu bilemez.
- **Düzeltilbilirlik İlkesinin İhlali:** Klasik yönetimde çalışan, yöneticisine itiraz edebilir (Voice). Ancak algoritmik kararlar genellikle "kesin ve tartışmasız" kabul edilir. Karşısında bir muhatap bulamayan ve "bilgisayar hatası" duvarına çarpan çalışanın prosedürel adalet algısı çöker.

2.3.3. Kişilerarası Adalet (Interpersonal Justice)

Bies ve Moag (1986) tarafından etkileşimsel adaletin bir alt boyutu olarak tanımlanan bu kavram, karar vericilerin çalışanlara ne kadar nazık, saygılı ve insani davrandığını ifade eder.

- **Algoritmik Bağlamda Sorun (Dehumanization):** Yönetim yetkisi bir yazılıma devredildiğinde, insani iletişim ortadan kalkar. Bir çalışanın işten çıkarıldığını bir e-posta veya uygulama bildirimi (push notification) ile öğrenmesi, "insan yerine konulmama" (dehumanization) hissi yaratır. Newman vd. (2020), algoritmik yönetimin soğuk ve mekanik doğasının, çalışanların sosyal kimliklerini zedelediğini vurgular.

2.3.4. Bilgisel Adalet (Informational Justice)

Kararların neden alındığına dair çalışanlara sunulan açıklamaların samimiyeti, zamanlaması ve yeterliliği ile ilgilidir.

- **Algoritmik Bağlamda Sorun:** Şirketler genellikle algoritmik kararları "ticari sır" veya "teknik karmaşıklık" gerekçeleriyle açıklamaktan kaçınırlar. Çalışanlara sunulan "*Puanınız sistem kriterlerine uymadı*" şeklindeki genel geçer ve muğlak ifadeler, bilgisel adalet beklentisini karşılamaz. Açıklanabilir Yapay Zeka (XAI) eksikliği, bu adalet boyutunun temel bariyeridir.

3. VAKA ANALİZLERİ VE AMPİRİK GÖRÜNÜM: ALGORİTMİK ADALETSİZLİĞİN İZLERİ

Teorik çerçevede ele alınan adalet ihlalleri ve dijital ayrımcılık riskleri, günümüz iş dünyasında somut örneklerle kendini göstermektedir. Bu bölümde, literatürde geniş yankı uyandıran ve algoritmik karar almanın "karanlık yüzünü" temsil eden üç temel vaka; **Dağıtımsal, Prosedürel** ve **Etkileşimsel** adalet boyutları ekseninde analiz edilmiştir.

3.1. Amazon ve Cinsiyetçi İşe Alım Algoritması (Tarihsel Verinin Tuzağı)

E-ticaret devi Amazon, işe alım süreçlerini hızlandırmak ve "insan önyargılarını" elimine etmek iddiasıyla 2014 yılında yapay zeka tabanlı bir eleme aracı geliştirmiştir. Sistem, adayların özgeçmişlerini (CV) tarayarak 1 ile 5 yıldız arasında puanlamayı hedeflemiştir. Ancak 2015 yılında sistemin, teknik pozisyonlar için kadın adayları sistematik olarak elediği tespit edilmiştir (Dastin, 2018).

- **Analiz:** Bu vaka, "**Veri Önyargısı**" (**Data Bias**) probleminin en kristalize örneğidir. Algoritma, son 10 yıldaki işe alım verileriyle eğitilmiştir. Teknoloji sektöründeki erkek egemen yapı nedeniyle, geçmiş verilerde "başarılı" kabul edilen profillerin çoğunluğu erkektir. Algoritma, bu istatistiksel durumu bir "başarı kuralı" olarak kodlamış; "kadın" kelimesini (örneğin "Kadınlar Satranç Kulübü") veya kadın kolejlerini negatif bir değişken olarak öğrenmiştir. Bu durum, **Dağıtımsal Adalet** ilkesini ihlal ederek, fırsat eşitliğini teknolojik bir maske altında yok etmiştir.

3.2. Uber ve Algoritmik Denetim (Görünmez Kule)

Gig ekonomisinin öncüsü Uber, milyonlarca sürücüsünü yönetmek için insan yöneticiler yerine algoritmik bir arayüz kullanmaktadır. Sürücüler, ne zaman ve nerede çalışacaklarına dair talimatları bir uygulamadan almaktadır. Rosenblat ve Stark (2016), bu sistemi "**Enformasyon Asimetrisi**" kavramıyla açıklamaktadır.

- **Analiz:** Sürücüler, ücretlerin belirlendiği dinamik fiyatlandırma (surge pricing) algoritmasının mantığını bilmemekte ve açıklanamayan kesintilere maruz kalmaktadır. Bir sürücü haksız yere sistemden atıldığında (deaktif edildiğinde), karşısında itiraz edebileceği bir insan muhatap bulamamaktadır. Bu durum, **Prosedürel Adalet**in temel şartları olan "şeffaflık" ve "itiraz hakkı"nı (voice) ortadan kaldırmakta; çalışanı sürekli izlenen ancak söz hakkı olmayan bir nesneye dönüştürmektedir.

3.3. Unilever ve HireVue (Dijital Fizyonomi)

Çok uluslu şirket Unilever, işe alım mülakatlarında HireVue adlı yapay zeka platformunu kullanmaktadır. Bu sistem, adayların video yanıtlarını analiz ederek; kullanılan kelimelerin yanı sıra ses tonu, yüz ifadeleri (mikro-mimikler) ve beden dilini de puanlamaktadır.

- **Analiz:** Bu uygulama, literatürde "**Dijital Fizyonomi**" (yüz hatlarından karakter analizi) tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Farklı kültürel kodlara sahip adayların veya nöro-çeşitliliği olan (örneğin göz teması kurmaktan kaçınan otizmlili bireyler) kişilerin mimiklerinin "negatif" olarak etiketlenme riski mevcuttur. Adayın, bir insan yerine bir yazılım tarafından "duygusal analizine" tabi tutulması, **Etkileşimsel Adalet** algısını zedelemekte ve mahremiyet ihlali yaratmaktadır

3. TEKNOLOJİK İYİMSERLİK İLE ETİK GERÇEKLİK ARASINDAKİ GERİLİM

Bu çalışmada incelenen teorik altyapı (Örgütsel Adalet Kuramı, Dijital Taylorizm) ve literatürdeki güncel vaka örnekleri (Amazon, Uber, Unilever vb.); algoritmik karar alma süreçlerinin örgütlerde yarattığı temel bir paradoksu açıklamaktadır.

3.1. Tarafsızlık İddiasının Çöküşü ve Veri Önyargıları

Yönetim literatüründe algoritmalar uzun süre "rasyonel karar vericiler" olarak idealize edilmiştir. Ancak Amazon'un işe alım algoritması gibi vakalar, Cathy O'Neil (2016) ve Eubanks (2018) gibi araştırmacıların eleştirilerini doğrular niteliktedir. Algoritmalar tarafsız değildir; aksine, eğitildikleri verilerin taşıdığı tarihsel eşitsizlikleri (cinsiyet, ırk, sınıf) kodlayarak gizleyen ve bunları "matematiksel bir kesinlik" maskesi altında yeniden üreten mekanizmalardır. Geçmişin verisiyle geleceği yönetmeye çalışmak, geçmişin hatalarını (cinsiyetçilik veya ırkçılık) geleceğin standardı haline getirmektedir.

3.2. Siberetik Denetim ve Güven Erozyonu

Mevcut bulgular, algoritmik yönetimin Foucaultcu anlamda bir "Siberetik Panoptikon" yarattığını ortaya koymaktadır. Geleneksel yönetimde denetim "aralıklı" iken, Uber veya teslimat platformlarında görüldüğü üzere algoritmik yönetimde "sürekli ve her yeredir". Bu durum, çalışanlarda prosedürel adalet algısını zedelemekte ve örgütsel güveni (organizational trust) aşındırmaktadır. Çalışanlar, "Kara Kutu" (Black Box) olarak işleyen, mantığını anlayamadıkları ve iletişim kuramadıkları bir sistem tarafından yargılandıklarında; örgüte bağlılık hissetmek yerine, sisteme karşı "oyunlaştırma" (gaming the system) veya pasif direniş stratejileri geliştirmektedirler.

3.3. İnsansızlaşan İnsan Kaynakları ve Etkileşimsel Adalet

İKY'nin stratejik bir ortak olma iddiası, algoritmik otomasyon ile birlikte "insansızlaşma" riski taşımaktadır. Yüz ve ses analizi yapan mülakat algoritmaları (örn: HireVue), etkileşimsel adalet boyutunda ciddi kayıplara neden olmaktadır. Çalışanın kendini bir "özne" değil, sadece veri üreten bir "nesne" olarak hissetmesi; duyguların, niyetlerin ve bağlamsal faktörlerin (örneğin bir çalışanın o gün hasta olduğu için yavaş çalışması) göz ardı edilmesi, yönetim etiğinin temel ilkeleriyle çelişmektedir.

3.1. Vaka Analizi 1: Amazon ve Cinsiyetçi İşe Alım Algoritması

Dijital ayrımcılığın en çarpıcı örneklerinden biri Amazon firmasında yaşanmıştır. Şirket, işe alım süreçlerini otomatize etmek için geliştirdiği YZ aracını, son 10 yılda şirkete başvuran ve işe alınan adayların özgeçmişleri (CV) ile eğitmiştir. Teknoloji sektöründeki erkek egemen yapı nedeniyle, veriseti ağırlıklı olarak erkeklerden oluşmuştur. Sonuç olarak algoritma, "kadın" kelimesini (örneğin "Kadınlar Satranç Kulübü Kaptanı") veya sadece kadınların gittiği okulların isimlerini negatif bir puanlama kriteri olarak öğrenmiştir. Bu durum, algoritmanın

tarafsız olmadığını, aksine geçmişteki eşitsizliği "matematiksel bir kesinlikle" geleceğe taşıdığını kanıtlamıştır (Dastin, 2018).

3.2. Vaka Analizi 2: Uber ve Algoritmik Denetim

Gig ekonomisinin öncüsü Uber, sürücülerini yönetmek için tamamen algoritmik bir sistem kullanmaktadır. Sürücüler, bir yöneticiden talimat almazlar; ancak uygulama, dinamik fiyatlandırma ve teşviklerle onları belirli bölgelere yönlendirir. Rosenblat ve Stark (2016) tarafından yapılan çalışmada, bu sistemin "bilgi asimetrisi" yarattığı tespit edilmiştir. Sürücüler, ücret hesaplama algoritmasının nasıl çalıştığını tam olarak bilememekte, ani kural değişikliklerine maruz kalmakta ve itiraz edecek bir muhatap bulamamaktadır. Bu durum, çalışanlarda güçsüzlük ve sömürü hissi yaratmaktadır.

3.3. Vaka Analizi 3: COMPAS ve Yargısal Ayrımcılık

İş dünyası dışında olsa da örgütsel karar almaya ışık tutan bir diğer örnek, ABD mahkemelerinde suçluluk riskini tahmin etmek için kullanılan COMPAS algoritmasıdır. ProPublica'nın (2016) araştırması, bu algoritmanın siyah sanıkları, beyaz sanıklara göre sistematik olarak "daha yüksek riskli" olarak etiketlediğini ortaya koymuştur. Benzer mantıkla çalışan İK algoritmalarının, belirli demografik grupları "düşük performans riski" taşıdığı gerekçesiyle işe almaması, örtük bir ırk veya sınıf ayrımcılığına yol açmaktadır.

4. TEKNOLOJİK İYİMSERLİK İLE ETİK GERÇEKLİK ARASINDAKİ GERİLİM

Bu çalışmada incelenen teorik altyapı ve vaka örnekleri, algoritmik karar alma süreçlerinin örgütlerde yarattığı temel bir paradoksu gözler önüne sermektedir: **Verimlilik ile Adalet arasındaki ters orantı.**

4.1. Tarafsızlık İddiasının Çöküşü

Yönetim literatüründe algoritmalar uzun süre "rasyonel karar vericiler" olarak idealize edilmiştir. Ancak bulgularımız, **Cathy O'Neil (2016)** ve **Eubanks (2018)** gibi araştırmacıların eleştirilerini doğrular niteliktedir. Algoritmalar tarafsız değildir; aksine, eğitildikleri verilerin taşıdığı tarihsel eşitsizlikleri (cinsiyet, ırk, sınıf) kodlayarak gizleyen ve bunları "matematiksel bir kesinlik" maskesi altında yeniden üreten mekanizmalardır. Amazon vaka örneğinde görüldüğü üzere, geçmişin verisiyle geleceği yönetmeye çalışmak, geçmişin hatalarını (cinsiyetçilik) geleceğin standardı haline getirmektedir.

4.2. Sibernetik Denetim ve Güven Erozyonu

Çalışma, algoritmik yönetimin Foucaultcu anlamda bir "**Sibernetik Panoptikon**" yarattığını ortaya koymaktadır. Geleneksel yönetimde denetim "aralıklı" iken, algoritmik yönetimde "sürekli ve her yeredir". Bu durum, çalışanlarda **prosedürel adalet** algısını zedelemekte ve **örgütsel güveni** (organizational trust) aşındırmaktadır. Çalışanlar, "Kara Kutu" (Black Box) olarak işleyen, mantığını anlayamadıkları ve iletişim kuramadıkları bir sistem tarafından yargılandıklarında; örgüte bağlılık hissetmek yerine, sisteme karşı "oyunlaştırma" (gaming the system) veya pasif direniş stratejileri geliştirmektedirler.

4.3. İnsansızlaşan İnsan Kaynakları

İKY'nin stratejik bir ortak olma iddiası, algoritmik otomasyon ile birlikte "insansızlaşma" riski taşımaktadır. **Etkileşimsel adalet** boyutunda yaşanan kayıplar, çalışanın kendini bir "özne" değil, sadece veri üreten bir "nesne" olarak hissetmesine yol açmaktadır. Duyguların, niyetlerin ve bağlamsal faktörlerin (örneğin bir çalışanın o gün hasta olduğu için yavaş çalışması) algoritmalar tarafından göz ardı edilmesi, yönetim etiğinin temel ilkeleriyle çelişmektedir.

5. SONUÇ

Endüstri 4.0 ve dijital dönüşüm süreci, işletmelere operasyonel hız, maliyet avantajı ve veri işleme kapasitesi açısından benzersiz fırsatlar sunsa da; bu dönüşümün sosyal ve etik maliyeti göz ardı edilemez boyutlara ulaşmıştır. Bu çalışma kapsamında incelenen literatür ve vaka analizleri, algoritmik karar alma sistemlerinin "**tarafsızlık**" iddiasının ampirik gerçeklerle örtüşmediğini ortaya koymuştur.

Çalışma sonucunda ulaşılan temel tespitler şunlardır:

1. **Teknolojik Determinizmin Yetersizliği:** Teknoloji kendi başına nötr bir araç değildir. Algoritmalar, onları tasarlayanların önceliklerini ve eğitildikleri verilerin (tarihsel eşitsizlikler, ırkçılık, cinsiyetçilik) kusurlarını taşımaktadır. Dolayısıyla algoritmik karar alma, teknik olduğu kadar politik ve sosyolojik bir süreçtir.
2. **Ayrımcılığın Kurumsallaşması:** Denetimsiz bırakılan algoritmalar, önyargıyı sistematikleştirme ve ayrımcılığı "matematiksel bir kesinlik" maskesi altında meşrulaştırma riski taşımaktadır. Amazon ve Uber örneklerinde görüldüğü üzere, geçmiş verilerle geleceği yönetmek, geçmişin hatalarını yeniden üretmektedir.
3. **Adalet Algısının Dönüşümü:** Örgütsel adalet, çalışanlar için artık sadece sonuçların hakkaniyeti değil; aynı zamanda kararın arkasındaki mantığı anlayabilme (Açıklanabilirlik) talebine dönüşmüştür. Şeffaflığın olmadığı "Kara Kutu" sistemlerinde örgütsel güvenin tesis edilmesi imkansızdır.

Bu tespitler ışığında, geleceğin adil ve insani çalışma ortamlarını inşa etmek adına, örgüt yöneticilerine ve politika yapıcılara şu stratejik öneriler sunulmaktadır:

- **İnsan Gözetimi (Human-in-the-Loop) İlkesi:** Kritik İK kararlarında (işe alım, işten çıkarma, terfi) algoritma asla nihai karar verici konumunda olmamalıdır. Teknoloji sadece bir "karar destek mekanizması" olarak kalmalı; son söz, bağlamsal verileri ve etik değerleri muhakeme edebilen insan yöneticide olmalıdır.
- **Algoritmik Denetim (Bias Audit):** İşletmeler, kullandıkları yapay zeka modellerini düzenli aralıklarla "etik sızma testlerine" ve önyargı denetimlerine tabi tutmalıdır. Sistemin belirli demografik grupları dezavantajlı duruma düşürüp düşürmediği istatistiksel olarak izlenmelidir.
- **Açıklanabilir Yapay Zeka (XAI) Talebi:** Çalışanların prosedürel adalet algısını korumak için, kararların gerekçesini açıklayabilen şeffaf modeller tercih edilmelidir. "Sistem böyle uygun gördü" savunması, yönetsel sorumluluktan kaçış olarak değil, bir yönetim zafiyeti olarak kabul edilmelidir.
- **Etik Yetkinlik Eğitimi:** Geleceğin yöneticileri ve İK profesyonelleri, sadece dijital okuryazarlık değil; veri mahremiyeti, dijital onur ve algoritmik etik konularında yetkinlik kazanacak eğitim süreçlerinden geçirilmelidir.

Sonuç olarak; algoritmalar verimlilik için güçlü birer hizmetkar, ancak adalet için tehlikeli birer efendi olabilirler. Yönetim biliminin sorumluluğu, teknolojiyi insan onurunu ve örgütsel adaleti zedelemeyecek etik sınırlar içinde kullanmaktır.

KAYNAKÇA

Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. *Advances in Experimental Social Psychology*, 2, 267-299.

- Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). Machine bias: There's software used across the country to predict future criminals. And it's biased against blacks. *ProPublica*.
- Bies, R. J., & Moag, J. S. (1986). Interactional justice: Communication criteria of fairness. *Research on Negotiation in Organizations*, 1, 43-55.
- Braverman, H. (1974). *Labor and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century*. New York: Monthly Review Press.
- Brown, P., Lauder, H., & Ashton, D. (2011). *The global auction: The broken promises of education, jobs, and incomes*. Oxford University Press.
- Colquitt, J. A. (2001). On the dimensional structure of organizational justice: A construct validation of a measure. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 386–400.
- Dastin, J. (2018). Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women. *Reuters*. Erişim: [URL]
- Davenport, T. H., Harris, J., & Shapiro, J. (2010). Competing on talent analytics. *Harvard Business Review*, 88(10), 52-58.
- Dirks, K. T., & Ferrin, D. L. (2002). Trust in leadership: Meta-analytic findings and implications for research and practice. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 611–628.
- Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin's Press.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York: Pantheon Books.
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399-432.
- Lee, M. K., Kusbit, D., Metsky, E., & Dabbish, L. (2015). Working with machines: The impact of algorithmic matching on human workers. *Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI '15)*, 1603–1612.
- Leventhal, G. S. (1980). What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships. In K. J. Gergen, M. S. Greenberg, & R. H. Willis (Eds.), *Social exchange: Advances in theory and research* (pp. 27–55). Plenum Press.
- Marler, J. H., & Boudreau, J. W. (2017). An evidence-based review of HR Analytics. *The International Journal of Human Resource Management*, 28(1), 3-26.
- Möhlmann, M., Zalmanson, L., Henfridsson, O., & Gregory, R. W. (2021). Algorithmic management of work on online labor platforms: When matching meets control. *MIS Quarterly*, 45(4), 1999-2022.
- Newman, D. T., Fast, N. J., & Harmon, D. J. (2020). When algorithms provide feedback: The relative effectiveness of algorithmic versus human feedback for learning. *Journal of Applied Psychology*, 105(11), 1262.
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. New York: Crown.

Raghavan, M., Barocas, S., Kleinberg, J., & Levy, K. (2020). Mitigating bias in algorithmic hiring: Evaluating claims and practices. *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 469-481.

Rosenblat, A., & Stark, L. (2016). Algorithmic labor and information asymmetries: A case study of Uber's drivers. *International Journal of Communication*, 10, 3758–3784.

Scholz, T. (2017). *Uberworked and underpaid: How workers are disrupting the digital economy*. Polity Press.

Thibaut, J. W., & Walker, L. (1975). *Procedural justice: A psychological analysis*. L. Erlbaum Associates.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York: PublicAffairs

**DEVELOPING A SUSTAINABILITY MANAGEMENT MODEL PROPOSAL FROM
TÜRKİYE FOR THE EUROPEAN CAPITAL OF SMART TOURISM AND GREEN
PIONEER AWARDS**

**AVRUPA AKILLI TURİZMİN BAŞKENTİ VE YEŞİL ÖNCÜSÜ ÖDÜLLERİ İÇİN
TÜRKİYE'DEN BİR SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK YÖNETİMİ MODEL ÖNERİSİNİN
GELİŞTİRİLMESİ**

Nilay Raife GÜNAYDIN ŞAHİN¹, Halime GÖKTAŞ KULUALP²

**¹Doktorant, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği
Doktora Programı, ORCID: 0009-0006-8320-1204**

**²Doç.Dr., Karabük Üniversitesi, İşletme Yönetimi, Yönetim ve Organizasyon, ORCID:
0000-0002-1485-3026**

Özet

Bu çalışma, Türkiye'nin akıllı ve sürdürülebilir turizm alanında Avrupa standartlarına uyum kapasitesini incelemek amacıyla Eskişehir ve Seferihisar üzerinde tematik bir analiz gerçekleştirmiştir. Araştırma, bu iki kentin uygulamalarının Avrupa Komisyonu'nun akıllı ve yeşil turizm ödüllerindeki kriterlerle ne derece örtüştüğünü inceleyerek sürdürülebilirlik yönetimi modeli önermektedir. Bu model, Türkiye'nin uluslararası turizm ağlarında daha iyi bir yer elde etmesine yardımcı olacaktır. Elde edilen sonuçlar, yerel politikaların stratejik biçimde yönlendirilmesi hâlinde Türkiye'nin bu ödüllere aday olma potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilirlik, sürdürülebilirlik yönetimi, sürdürülebilir turizm, model önerisi.

Abstract

This study undertakes a thematic analysis of Eskişehir and Seferihisar to assess Turkey's ability to meet European requirements for smart and sustainable tourism. By evaluating how well these two cities match the requirements established in the European Commission's smart and green tourism awards, the study suggests a sustainability management model aimed at strengthening Turkey's position in worldwide tourism networks. According to the findings, Turkey has a high potential to compete for these awards if its local policies are strategically managed.

Keywords: Sustainability, sustainability management, sustainable tourism, model proposal.

1. GİRİŞ

Günümüzde turizm sektöründe yaşanan dönüşüm, sadece dijital teknolojilerin entegrasyonunu değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik, erişilebilirlik ve kültürel yaratıcılık gibi çok boyutlu değerlerin ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle Avrupa Birliği'nin "Akıllı Turizm" yaklaşımı, kentlerin turistik rekabet gücünü yalnızca sayısal ziyaretçi artışları üzerinden değil; dijitalleşme, çevresel duyarlılık, kültürel zenginlik ve sosyal kapsayıcılık

üzerinden değerlendirmektedir. Bu kapsamda Avrupa Komisyonu tarafından 2019 yılından bu yana yürütülen “European Capital of Smart Tourism” ve 2024 yılı itibarıyla başlatılan “Green Pioneer of Smart Tourism” ödülleri, şehirlerin turizmi dönüştürücü bir kalkınma aracı olarak nasıl kullandıklarını görünür kılmayı hedeflemektedir.

Bu tür girişimler, Avrupa düzeyinde turizm politikalarının bütüncül biçimde yeniden yapılandırıldığını gösterirken, Türkiye açısından da hem yerel kalkınmayı destekleyici bir vizyon sunmakta hem de uluslararası tanıtım olanaklarını artıran bir fırsat alanı yaratmaktadır. Ancak bugüne kadar Türkiye’den bu ödüllere aday gösterilen ya da kazanan bir şehir bulunmamaktadır. Oysa Türkiye, sahip olduğu kültürel çeşitlilik, doğa-tabanlı destinasyonlar, yerel yönetimlerin dijitalleşme çabaları ve alternatif turizm modelleri ile bu tür ödüller için potansiyel barındırmaktadır.

Bu çalışmada, Eskişehir ve Seferihisar örnekleri üzerinden Türkiye’den Avrupa Akıllı Turizminin Başkenti ve Yeşil Öncüsü ödüllerine yönelik bir model önerisi geliştirilmektedir. Çalışma, bu şehirlerin ödül kriterleriyle ne ölçüde örtüştüğünü analiz ederek, Türkiye’nin Avrupa akıllı turizm ağında nasıl konumlanabileceğine dair akademik ve stratejik bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Akıllı Turizm Kavramı

Akıllı turizm, bilgi ve iletişim teknolojilerinin turizm destinasyonlarında bütüncül biçimde kullanılmasıyla; sürdürülebilir, erişilebilir, dijitalleşmiş ve ziyaretçi merkezli deneyimlerin oluşturulmasını ifade etmektedir (Gretzel et al., 2015). Bu kavram yalnızca teknolojik gelişmeleri değil, aynı zamanda çevresel sorumluluk, katılımcı yönetim ve kültürel çeşitliliği de kapsamaktadır. Akıllı şehir kavramının turizm sektörüne yansması olarak değerlendirilen akıllı turizm uygulamaları, dijital altyapılar sayesinde hem destinasyon yöneticilerinin karar alma süreçlerini iyileştirmekte hem de turistlerin seyahat deneyimini kolaylaştırmaktadır (Buhalis & Amaranggana, 2015).

2.2. Sürdürülebilir ve Yeşil Turizm

Sürdürülebilir turizm, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak mevcut kaynakların ekonomik, çevresel ve kültürel boyutlarda sorumlu biçimde kullanılmasını ifade etmektedir (UNWTO, 2013). Yeşil turizm ise bu anlayışın özellikle çevre odaklı boyutuna vurgu yaparak, düşük karbon ayak izi, enerji verimliliği, atık yönetimi ve doğa dostu ulaşım çözümleri gibi uygulamaları içermektedir (Hall et al., 2015). Yerel halkın katılımını önceleyen, küçük ölçekli ve doğa temelli turizm modelleri, Avrupa’da giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

2.3. Avrupa Akıllı Turizm Ödülleri

Avrupa Komisyonu tarafından düzenlenen Avrupa Akıllı Turizminin Başkenti ve Yeşil Öncü ödülleri, şehirlerin akıllı turizm kriterlerine göre değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu kriterler dört ana başlık altında toplanmaktadır: dijitalleşme, sürdürülebilirlik, erişilebilirlik ve kültürel miras-yaratıcılık. 2019’dan bu yana her yıl seçilen başkent şehirlerin yanında, 2024’te ilk kez verilen “Yeşil Öncü” unvanı, karbon nötr turizm uygulamalarına öncülük eden küçük/orta ölçekli şehirleri tanımaktadır (European Commission, 2023). Ödüller sadece tanıtım

aracı değil, aynı zamanda şehirler arası iyi uygulama paylaşımına dayalı bir öğrenme ağı işlevi de görmektedir.

2.4. Türkiye'nin Potansiyeli

Türkiye, sahip olduğu zengin kültürel miras, coğrafi çeşitlilik ve genç nüfus yapısıyla hem dijital dönüşüm hem de sürdürülebilir turizm açısından yüksek potansiyele sahiptir. Özellikle bazı şehirlerin akıllı şehir uygulamalarında ilerleme kaydettiği, Cittaslow gibi uluslararası ağlara dâhil olduğu ve alternatif turizm modelleri geliştirdiği görülmektedir. Ancak bu potansiyelin Avrupa düzeyinde görünür hâle gelmesi için sistematik bir modelle değerlendirilmesi ve uluslararası ödüller aracılığıyla stratejik olarak konumlandırılması gerekmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, Türkiye'deki şehirlerin Avrupa Akıllı Turizm Ödülleri bağlamında değerlendirilmesine yönelik betimsel ve karşılaştırmalı bir durum analizi yaklaşımını benimsemektedir. Çalışmanın temel amacı, Türkiye'den iki şehir olan Eskişehir ve Seferihisar'ın, Avrupa Komisyonu tarafından belirlenen akıllı turizm kriterleri doğrultusunda ne ölçüde adaylık potansiyeline sahip olduklarını ortaya koymaktır.

3.1. Araştırma Yaklaşımı

Araştırma, nitel araştırma desenine dayanmaktadır. Özellikle çoklu durum çalışması (Yin, 2014) yaklaşımı kullanılarak, iki farklı ölçek ve yapıya sahip şehrin güçlü yönleri analiz edilmiştir. Eskişehir, büyükşehir ölçeğinde dijitalleşme ve kültürel canlılık; Seferihisar ise küçük ölçekli bir destinasyon olarak sürdürülebilirlik ve doğa dostu turizm uygulamaları açısından değerlendirilmiştir.

3.2. Veri Toplama Süreci

Veriler ikincil kaynaklar aracılığıyla toplanmıştır. Bunlar şunları kapsamaktadır:

- Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan Smart Tourism Capital ve Green Pioneer başvuru kılavuzları ve kazanan şehir profilleri (2019–2024).
- Eskişehir ve Seferihisar belediyelerinin yerel strateji belgeleri ve kalkınma planları,
- Akademik literatür, raporlar, Cittaslow ağı belgeleri ve kent performans endeksleri,
- Destinasyon tanıtım videoları, resmi web siteleri ve haber arşivleri.

3.3. Analiz Yöntemi

Veriler, tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Avrupa Komisyonu'nun tanımladığı dört ana kriter (erişilebilirlik, dijitalleşme, sürdürülebilirlik, kültürel miras/yaratıcılık) temel alınarak iki şehir ayrı ayrı incelenmiş ve her biri için güçlü yönler, eksiklikler ve potansiyel fırsatlar belirlenmiştir. Analiz sonucunda şehirlerin ödül kriterlerine uygunluk düzeyi karşılaştırmalı bir tablo ile sunulmuş ve bulgular tartışılmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Kriterler	Eskişehir	Seferihisar
1. Erişilebilirlik	- Geniş tramvay ve otobüs ağı - Yayalaştırılmış alanlar - Engelsiz ulaşım uygulamaları	- Küçük ölçekli, yürünebilir şehir merkezi - Düşük araç yoğunluğu - Kısmi erişilebilir altyapı
2. Dijitalleşme	- Akıllı şehir sistemleri - QR kodlu kültürel bilgi noktaları - E-belediye hizmetleri	- Temel dijital tanıtım araçları - Cittaslow web tabanlı içerikler - Mobil rehber eksikliği
3. Sürdürülebilirlik	- Bisiklet yolları - Geri dönüşüm uygulamaları - Yeşil alan oranı yüksek	- Cittaslow üyeliği - Organik tarım, yerel üretici pazarı - Karbonsuz ulaşım
4. Kültürel Miras ve Yaratıcılık	- UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı üyesi - OMM, Sazova, tiyatro festivalleri	- Yöresel mimari korunumu - Yerel üretim temelli yaşam - Geleneksel mutfak ve kültür etkinlikleri

Tablo1. Eskişehir ve Seferihisar şehirlerin kriterlere göre değerlendirmesi.

4.1. Eskişehir'in “Akıllı Turizmin Başkenti” Potansiyeli

Eskişehir, ulaşım altyapısı, dijitalleşme düzeyi ve kültürel çeşitliliğiyle Avrupa Akıllı Turizminin Başkenti ödülü için güçlü bir aday profilindedir. Şehir içi ulaşımında tramvay hatları, bisiklet yolları ve yayalaştırılmış caddeler gibi erişilebilirlik uygulamaları dikkat çekerken, belediye tarafından geliştirilen açık veri platformları ve QR kodlu kültürel tanıtım uygulamaları dijitalleşme alanında önemli kazanımlar sağlamıştır. Ayrıca Odunpazarı Modern Müze (OMM), Sazova Bilim, Sanat ve Kültür Parkı gibi kurumlar ile tiyatro ve müzik festivalleri, Eskişehir'in yaratıcı kültür üretimi potansiyelini ortaya koymaktadır. Şehir, UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağına dâhil olmasıyla da kültürel miras ve yaratıcılık konusunda uluslararası düzeyde tanınırlık kazanmıştır. Bu yönüyle, Valencia, Ljubljana ve Bordeaux gibi önceki kazanan şehirlerle kıyaslandığında, Eskişehir'in benzer bir vizyona ve altyapıya sahip olduğu söylenebilir. Öte yandan, sürdürülebilirlik uygulamaları henüz bütüncül bir politika çerçevesine oturmamış olsa da kent planlamasında yeşil alanların korunması, bisikletli ulaşım ve geri dönüşüm sistemleri bu alandaki gelişimi desteklemektedir.

4.2. Seferihisar’ın “Yeşil Öncü” Potansiyeli

Seferihisar, Türkiye’nin ilk Cittaslow (Sakin Şehir) unvanına sahip yerleşimi olarak sürdürülebilirlik ve yerel kalkınma temelli turizm modeliyle “Green Pioneer of Smart Tourism” ödülüne aday olabilecek nitelikler taşımaktadır. Şehirde organik üretici pazarları, yerel tarım kooperatifleri ve doğa dostu kıyı planlamaları, karbon ayak izini düşüren uygulamalar olarak öne çıkmaktadır. Küçük ölçekli yapısı ve yürünebilir kent dokusu, düşük araç bağımlılığı ve yerel halkla bütünleşmiş turizm anlayışıyla desteklenmektedir.

Dijitalleşme konusunda temel düzeyde içerikler ve tanıtım materyalleri bulunmakla birlikte, daha ileri düzeyde mobil uygulamalar veya dijital rehberlik sistemlerinin eksikliği göze çarpmaktadır. Buna rağmen, Seferihisar’ın sürdürülebilir tarım ve agro-turizm temelli deneyim tasarımları, Avrupa Komisyonu’nun yeşil öncü kriterleriyle yüksek düzeyde örtüşmektedir.

Ayrıca atık yönetimi, yenilenebilir enerji kullanımının teşvik edilmesi ve topluluk katılımı gibi unsurlar, destinasyonun çevresel farkındalığını ve yerel dayanıklılığını göstermektedir.

4.3. Avrupa Örnekleriyle Karşılaştırmalı Tartışma

Avrupa Akıllı Turizm ödülleri kazanan şehirlerin çoğu; veri temelli yönetim, yaratıcı endüstriler ve iklim odaklı altyapı yatırımlarıyla öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Eskişehir’in kültürel üretim ve erişilebilirlikteki güçlü yönleri, Seferihisar’ın ise doğa temelli kalkınma modeli, bu ödüller için gerekli olan tematik uyumu ortaya koymaktadır. Ancak her iki şehirde de sistematik etki ölçüm araçlarının geliştirilmesi, kullanıcı deneyimlerinin dijital olarak izlenmesi ve sürdürülebilirlik raporlarının yayımlanması, Avrupa düzeyinde görünürlük kazanmak için kritik önemdedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Avrupa Komisyonu tarafından yürütülen Akıllı Turizmin Başkenti ve Yeşil Öncü ödülleri kapsamında Türkiye’den örnek olabilecek şehirleri analiz ederek, Eskişehir ve Seferihisar özelinde bir model önerisi sunmuştur. Analizler göstermektedir ki, Eskişehir erişilebilirlik, dijitalleşme ve kültürel yaratıcılık alanlarındaki güçlü yönleriyle “Akıllı Turizmin Başkenti” unvanı için; Seferihisar ise sürdürülebilirlik ve yerel halk temelli çevresel duyarlılığı ile “Yeşil Öncü” unvanı için ön plana çıkmaktadır.

Her iki şehir de Avrupa düzeyinde rekabet edebilecek altyapıya ve vizyona sahip olmakla birlikte, bu potansiyelin uluslararası düzeyde görünür kılınabilmesi için belirli stratejik adımların atılması gerekmektedir. Özellikle dijital tanıtım araçlarının geliştirilmesi, destinasyon performans göstergelerinin izlenmesi ve sistematik sürdürülebilirlik raporlarının yayımlanması bu süreci destekleyecektir.

Öneriler:

1. Yerel Yönetimler İçin: Avrupa Komisyonu’nun ödül programına başvuru hazırlıkları, üniversiteler ve STK’lar ile iş birliği içinde yapılmalı; başvurular İngilizce hazırlanmalı ve Avrupa normlarına uygun veri temelli göstergelerle desteklenmelidir.

2. Akademik Kurumlar İçin: Şehirlerin turizm performanslarını izleyen ve raporlayan, ölçülebilir göstergeler geliştiren araştırma merkezleri kurulmalı; akıllı turizm üzerine disiplinler arası projeler desteklenmelidir.

3. Politika Yapıcılar İçin: Kültürel miras, dijitalleşme ve iklim eylemini entegre eden bir ulusal “akıllı turizm stratejisi” hazırlanmalı; Türkiye’nin Avrupa’daki rekabet gücü artırılmalıdır.

Bu öneriler doğrultusunda Eskişehir ve Seferihisar’ın Avrupa Akıllı Turizm Ödülleri’ne aday gösterilmesi, sadece yerel kalkınmaya katkı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Türkiye’nin turizmde uluslararası imajını da güçlendirecektir.

6. KAYNAKLAR

Buhalis, D., & Amaranggana, A. (2015). Smart tourism destinations enhancing tourism experience through personalisation of services. In I. Tussyadiah & A. Inversini (Eds.), *Information and Communication Technologies in Tourism 2015* (pp. 377–389). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-14343-9_28

Cameron, F., & Kenderdine, S. (Eds.). (2007). *Theorizing digital cultural heritage: A critical discourse*. MIT Press.

European Commission. (2023). *European Capital and Green Pioneer of Smart Tourism–Competition Guidelines*. <https://smarttourismcapital.eu>

Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179–188. <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0196-8>

Hall, C. M., Gössling, S., & Scott, D. (2015). *The Routledge handbook of tourism and sustainability*. Routledge.

UNWTO. (2013). *Sustainable tourism for development guidebook*. World Tourism Organization. <https://www.e-unwto.org>

Yin, R. K. (2014). *Case study research: Design and methods* (5th ed.). SAGE Publications.

A BIBLIOMETRIC PERSPECTIVE ON TOXIC LEADERSHIP LITERATURE TOKSİK LİDERLİK ALANYAZININA BİBLİYOMETRİK BİR BAKIŞ AÇISI

Halime GÖKTAŞ KULUALP

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İşletme Yönetimi, Yönetim ve Organizasyon, ORCID:
0000-0002-1485-3026

Özet

Toksik davranışlar; çalışanları değersizleştiren tutumlar, saldırganlık, tehditkâr yönetim ve aşırı denetim gibi olumsuz etkileşim biçimlerini kapsamakta olup, çalışanların psikolojik iyilik hâlini, iş bağlılığını ve örgütsel tutumlarını ciddi biçimde zayıflatmaktadır. Bu tür davranışların yaygınlaşması, verimlilik ve moral kayıplarına yol açarak örgüt kültürünü olumsuz yönde dönüştürmekte ve kurumların sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Bu davranışların örgüt genelinde yaygınlaşması, hem bireysel düzeyde hem de kurumun sürdürülebilirliği açısından ciddi riskler oluşturduğundan, olgunun ilişkili olduğu diğer konular, nedenleri ve sonuçlarının incelenmesi akademik ve yönetsel açıdan kritik bir önem taşımaktadır. Bu amaçla araştırma, Web of Science veri tabanından yararlanarak toksik liderlik literatürüne ilişkin kapsamlı bir bilimsel haritalama çalışması ortaya koymaktadır. Bu nedenle alandaki akademik birikimin bütüncül biçimde incelenmesi, temel eğilimlerin ve gelişen araştırma hatlarının anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışmada toksik liderlik çalışmalarının yapısını görselleştirmek için VosWiewer'dan yararlanılmıştır. Analize dâhil edilen bilimsel yayınlar üzerinden, toksik liderlik alanının zaman içindeki yönelimi, baskın temaları, etkili yazarları ile öne çıkan ülkeler ve kurumlar belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, toksik liderlik araştırmalarının daha çok yönetim, sosyal psikoloji ve insan kaynakları alanlarında yoğunlaştığını göstermektedir. Ayrıca literatürde öne çıkan güncel konular arasında örgütsel sessizlik, tükenmişlik, olumsuz liderlik davranışları, çalışan sağlığı, iş doyumu ve narsisistik eğilimler yer almaktadır. Bu bibliyometrik inceleme, toksik liderlik dinamiklerini daha iyi anlamayı amaçlayan akademisyen ve uygulayıcılar için kapsamlı bir başvuru niteliği taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Toksik liderlik, liderlik türleri, iş tatmini, kurumsal psikopatlık, yıkıcı liderlik.

Abstract

Toxic behaviors include unfavorable interaction patterns include undervaluing employees, violence, threatening management, and excessive supervision. They drastically impair employees' psychological well-being, job dedication, and organizational attitudes. The frequency of such practices has a negative impact on organizational culture, resulting in decreased productivity and morale, endangering institutional sustainability. Because the prevalence of these behaviors throughout an organization offers major threats to both human and organizational sustainability, studying the phenomenon's associated challenges, causes, and effects is vital from both an academic and managerial standpoint. To this end, the study utilizes the Web of Science database to present a comprehensive scientific mapping study of the toxic leadership literature. Therefore, a holistic examination of the academic literature in the field is crucial for understanding fundamental trends and emerging research lines. The study utilized VosWiewer to visualize the structure of toxic leadership studies. The scientific publications included in the analysis identified the toxic leadership field's direction over time, dominant themes, influential authors, and prominent countries and institutions. The scientific articles

analyzed identified the trend of the toxic leadership field over time, as well as dominant themes, key authors, and prominent countries and organizations. The findings reveal that toxic leadership research is mostly focused on management, social psychology, and human resources. Furthermore, recent literature discusses organizational silence, burnout, poor leadership behaviors, employee wellness, job happiness, and narcissistic tendencies. This bibliometric evaluation is a comprehensive resource for scholars and practitioners looking to better understand toxic leadership dynamics.

Keywords: Toxic leadership, leadership styles, job satisfaction, corporate psychopathy, destructive leadership.

1. GİRİŞ

Toksik liderlik, örgüt içinde psikolojik zarara, motivasyon kaybına ve yapısal bozulmalara neden olan bireysel güç, kontrol ve çıkar temelli davranışlarla örgüte zarar veren yıkıcı bir liderlik tarzıdır. Bu tür liderlik, aşağılama, korku kültürü oluşturma, ayrımcılık, manipülasyon, sorumluluktan kaçınma ve benmerkezci söylem gibi davranışlarla karakterize edilmektedir. Pelletier (2011), toksik liderliği sekiz ana davranış örüntüsüne ayırarak incelemiştir; bu tür liderliğin sadece bireyler üzerinde değil, örgütlerin bütün işleyişinde önemli sorunlara yol açtığını vurgulamıştır. Aynı şekilde Zaman (2022) ve Wolor ve diğerleri (2022), liderin kendi çıkarlarını önceliklendirdiği ve çalışanları psikolojik olarak yıpratıcı tavırlarının, bağlılık kaybı, sessizlik ve işten ayrılma oranlarının artmasına neden olduğunu belirtmektedir.

Bu tür liderlik yapısının önemi, kültür, iletişim, örgütsel performans ve sürdürülebilirlik üzerinde doğrudan zararlı bir etkiye sahip olmasından gelmektedir ve yalnızca bireysel psikolojik zarara neden olur. Toksik liderlik, çalışanların iç motivasyonunu ve işe katılımını azaltır, örgütsel devamsızlığı ve sinizmi artırır ve kuruma güveni azaltır. Gana'daki hemşireler üzerinde Ofei ve diğerlerinin (2023) yaptığı çalışma, toksik liderliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini doğrulamıştır ve dolaylı olarak iş tatmini üzerinde bir etkisi olduğunu göstermiştir. Berdahl ve diğerleri (2018), konunun hem bireysel hem de toplumsal boyutlarının kökeninde kültürel dinamiklerin bireyi zorlayıcı etkisinin ve dışlayıcı liderlik standartlarının yer aldığını iddia etmiştir.

Son zamanlarda yapılan araştırmalar, toksik liderliğin iş yaşamında giderek daha yaygın hale geldiğini göstermektedir. Wolor ve diğerleri (2022), Life Meets Work Consulting tarafından yürütülen kapsamlı bir ankete göre, katılımcıların %56'sı doğrudan toksik davranışlar sergileyen bir yöneticiyle çalışmaktadır. Aynı çalışmada, yöneticilerin yaklaşık %34'ünün çeşitli derecelerde toksik liderlik özellikleri sergilediği vurgulanmıştır (Wolor vd., 2022: 2). Bu sonuçlar, toksik liderliğin yalnızca bireysel huzursuzluklara neden olmadığını, aynı zamanda kurumsal maliyetler, iş gücü devri, tükenmişlik ve iş verimliliğinde düşüş gibi önemli sonuçlar doğuran yapısal bir tehdit oluşturduğunu göstermektedir.

Son yıllarda toksik liderlik üzerine yapılan çalışmalar hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Ayrıca, bu literatür, çeşitli sektörlerde çeşitli metodolojik yaklaşımlarla zenginleştirilmiştir. Ancak, toksik liderlik konusundaki akademik araştırmaların daha kapsamlı ve bütüncül bir şekilde incelenmesi konu araştırmalarının bir adım ileriye taşınmasında önem arz etmektedir. Çünkü, halen literatürde toksik liderlikle ilgili kavram karmaşalarının olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, toksik liderlik literatürünün bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirilmesi, kavramsal kümelenmeleri, trendleri, işbirliklerini ve başarılı yazar ve dergileri bulmada önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bu tür bir analiz, alandaki bilgi birikimini oluşturacak ve gelecekteki araştırmalar için yön gösterici olacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Toksik Liderlik Kavramı

Toksisite kavramı kökenini Latince ve İngilizcedeki “toxic” sözcüğünden almakta olup, 19. yüzyılın sonlarında “zehirleyici etki” anlamıyla kullanılmaya başlamıştır. Kasalak vd. (2019) bu terimin tarihsel olarak “zararlı etki bırakma” ve “zehirleme yetisi” gibi anlamlarda kullanıldığını belirtirken, Lipman-Blumen toksik davranışı “kişide ya da çevrede olumsuz ve yıpratıcı izler bırakan eylemler” olarak tanımlamaktadır. Türkçedeki karşılığı olan “zehir” sözcüğü ise mecazi anlamda acı, rahatsızlık ve yıkıcı etkiyi çağrıştırmaktadır. Kavramın yönetim yazınına girişi fen bilimlerinden örgüt literatürüne taşınmasıyla hızlanmış; Whicker (1996) toksik liderlik terimini ilk kullanan araştırmacılarından biri olmuş, örgütsel toksisiteyi sistemli biçimde tanımlayan ise Frost (2003) olmuştur (Aktaran: Kasalak & Aksu, 2016). Örgütlerde sıklıkla gözlenen küçümseyici ifadeler, alaycı tutumlar, öfke ve saldırganlık, tehdit yoluyla yönlendirme, üstünlük gösterileri, aşırı kıskançlık, aşırı kontrol, çalışanı küçük düşüren söylemler, sınırlı iletişim ve yetki kısıtlamaları gibi davranışlar hem Albrecht (2006) hem de Unur & Pekerşen (2017) tarafından toksik davranış örnekleri olarak sınıflandırılmaktadır. Bu tür zehirleyici tutumların egemen olduğu iş ortamlarında çalışanların moral ve psikolojik dayanıklılığı azalmakta, örgüte yönelik tepkisellik artmakta ve verimlilik düşmektedir. Dolayısıyla toksisite, bireylerin duygusal refahını zedeleyen ve örgütlerin işleyişine ciddi zararlar verebilen yıkıcı bir olgu olarak ulusal ve uluslararası literatürde önemli bir sorun alanı olarak değerlendirilmektedir.

Liderliğin çoğunlukla olumlu bir örgütsel kaynak olarak görülmesine karşın, araştırmalar giderek bu kavramın yıkıcı ve zarar verici yönlerine de dikkat çekmektedir. Toksik liderliği literatüre kazandıran Whicker (1996), bu olguyu basit yönetim hatalarından farklı olarak liderin bilinçli biçimde zarar veren, bencil ve manipülatif davranışlarıyla açıklarken; Lipman-Blumen (2005) aynı lider tipinin gerçek niyetlerini gizleyerek örgüt üzerinde kalıcı ve yıkıcı etkiler bıraktığını vurgular. Öte yandan Schmidt (2008), toksik liderliği kötü yöneticilikten ayıran temel unsurun bu kasıtlılık boyutu olduğunu belirtmektedir. Glad (2002) ile Wilson, Starks & K. (2003) toksik liderlerin çoğunlukla korku, güvensizlik ve yetersizlik gibi psikolojik etkenlerle örgüte zarar veren tutumlar sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu liderlerin çalışanları birer mekanik uygulayıcı gibi görmeleri ve gelişimlerini engellemeleri örgüt içinde moral bozulması, verimlilik düşüşü ve güvensizlik ortamı oluşturmaktadır (Unur ve Pekerşen, 2017). Uluslararası çalışmaların ortak bulgusu, toksik liderliğin tek bir nedenle açıklanamayacak kadar çok katmanlı olduğudur: liderin kişilik yapısı, niyeti, davranış örüntüleri ve bu davranışların sıklığı birleştiğinde örgütsel iklim üzerinde ciddi tehditler ortaya çıkmakta; bu nedenle toksik liderliği iyi ve kötü liderlik ayırımında kesin çizgilerle sınırlamak her zaman mümkün olmamaktadır.

2.2. Literatür Taraması

Toksik liderlik literatürü, farklı sektörlerde yürütülen çok sayıda çalışmanın ortak bulguları doğrultusunda, örgütler üzerinde hem bireysel hem de yapısal düzeyde olumsuz sonuçlar doğuran yaygın ve derinleşen bir liderlik sorunu olarak tanımlanmaktadır. Medya sektörü (Erdoğan, 2020) ve çeşitli hizmet alanlarında çalışanlar üzerinde yapılan araştırmalar (İskit, 2019), toksik liderlik algısının iş tatmini, içsel motivasyon ve örgütsel bağlılık gibi temel iş tutumlarını anlamlı biçimde zayıflattığını göstermektedir. Bu bulgulara paralel olarak Wolor ve arkadaşları'nın (2022) Endonezya'daki çok sektörlü çalışmasında, toksik liderliğin çalışan

performansı, motivasyonu ve psikolojik dayanıklılığı üzerinde doğrudan olumsuz etkiler yarattığı gösterilmiştir. Liderlerin küçük düşürücü söylemleri, cezalandırıcı yönetim biçimleri ve çalışanlar üzerinde kurdukları baskı mekanizmaları, örgütsel bağlılıkta azalmaya ve verimlilikte düşüşe yol açmaktadır.

Eğitim alanındaki çalışmalar da bu olumsuz tabloyu derinleştirerek, öğretmenlerin algılarına dayalı nicel veri analizleriyle toksik liderliğin okul iklimi, örgütsel sinizm, tükenmişlik ve psikolojik sermaye üzerinde güçlü etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Kırbaç (2013), toksik liderlerin adaletsiz, iletişimi zayıflatan ve etik dışı uygulamalarının okul kültürünü hızla zehirlediğini belirtirken; Demirel (2015) ve Çetinkaya (2017) toksik liderliğin örgütsel sinizmi artırdığını, ve öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerini yükselttiğini göstermiştir. Bu bulgular, Pelletier'in (2010) yürüttüğü ampirik araştırmayla paralellik göstermektedir. Pelletier'in çalışmasında toksik liderlik, sekiz temel boyutta tanımlanmış ve bu liderlik biçiminin çalışanlarda duygusal tükenmişlik, öz saygı kaybı, motivasyon düşüklüğü ve performans zayıflığına neden olduğu gösterilmiştir. Fiziksel tehdit, küçümseme, kayırmacılık, zorla iş yükleme ve psikolojik manipülasyon gibi davranışlar, özellikle okul gibi hassas çalışma ortamlarında liderliğin yıkıcı etkilerini daha da derinleştirmektedir.

Eğitim sektörü dışındaki araştırmalar da benzer bir model sunmaktadır. Tekstil, metal sanayi, turizm ve sağlık alanlarında yapılan ampirik çalışmalar (Yılmaz vd., 2020; Unur & Pekerşen, 2016; Kasalak vd., 2019; Demir, 2019), toksik liderliğin çalışan stresini artırdığını, duygusal bağlılığı azalttığını, performansı olumsuz etkilediğini ve tükenmişlik ile işten ayrılma niyetini yükselttiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Zaman (2022), liderin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek çalışanların psikolojik sınırlarını zorladığını ve bu durumun örgütsel bağlılıkta zayıflama ile işten ayrılma niyetinde artış yarattığını vurgulamaktadır. Benzer biçimde Ofei ve arkadaşlarının (2023) Gana'daki hemşireler üzerinde yürüttüğü çalışmada, toksik liderliğin işten ayrılma niyetini anlamlı düzeyde artırdığı ve bu etkinin iş tatmini aracılığıyla kısmen açıklandığı tespit edilmiştir. Sağlık sektörü gibi insan yoğunluğu yüksek alanlarda bu tür liderlik davranışlarının daha güçlü etkiler yarattığı görülmektedir.

Bankacılık sektöründe yapılan bir çalışma (Eriş & Arun, 2020), toksik liderlik düzeyi arttıkça örgütsel bağlılığın sistematik biçimde düştüğünü göstererek, bu ilişkiyi sayısal olarak doğrulamaktadır. Aynı zamanda bu eğilim, hem kamu hem özel sektör verilerinde gözlemlenmiş ve evrensel bir eğilim olarak ortaya konmuştur. Ölçme aracı geliştirme çalışması (Bektaş & Erkal, 2018), literatürdeki bulguların geçerlik-güvenirlik açısından sağlam bir temele oturduğunu göstermektedir.

Tüm bu araştırmalar birlikte değerlendirildiğinde, toksik liderliğin yalnızca bireysel tutumları değil, aynı zamanda örgütsel kültürü, iklimi ve psikolojik atmosferi bozarak; yapısal, sosyal ve performans temelli çok boyutlu zararlar ürettiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle farklı coğrafyalarda (Gana, Endonezya, Türkiye, ABD) gerçekleştirilen çalışmaların bulguları, toksik liderliğin evrensel düzeyde benzer sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bu nedenle toksik liderliğin, örgütsel sürdürülebilirliği tehdit eden yapısal bir sorun olarak görülmesi; erken tanılanması, etkili biçimde yönetilmesi ve önleyici liderlik politikalarıyla desteklenmesi, hem çalışan refahı hem de kurum sağlığı açısından kritik bir gerekliliktir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın amacı, veri kullanımı, analizleri ve bulguları sunulmuştur.

3.1. Araştırmada Amaç

Nicel veri setlerinden ve sayısal değerlendirme göstergelerinden elde edilen bulgular doğrultusunda gerçekleştirilen bibliyometrik incelemeler, toksik liderlik olgusunu ele alan çalışmaların kapsamlı bir perspektifle derlenmesini ve araştırmacılara öncü bilgiler sunulmasını amaçlamaktadır.

3.2. Veri ve Analiz

Bibliyometrik analizleri yapmak için farklı analiz araçları mevcuttur. Bu araştırmada, VOSviewer programı kullanılmıştır. Bu program, literatürdeki değişimleri, kavramlar arası bağlantıları ve yeni ortaya çıkan yönelimleri incelemek isteyen araştırmacılara önemli avantajlar sunan bu araç, aynı zamanda görselleştirme, haritalama ve çok boyutlu analiz özellikleriyle veri setlerinin ayrıntılı biçimde çözülmesine olanak tanımaktadır.

Bu amaçla, araştırmada Web of Science veritabanı veri kaynağı için kullanılmıştır. Web of Science'in tercih edilmesi, araştırmalarda güvenilirliği artıran önemli bir faktörlerden biridir. Yayın etiği açısından yalnızca yüksek kalite standartlarını karşılayan güvenilir araştırmaları barındırır ve gelişmiş arama filtreleri ve denetim süreçleri sayesinde ileri düzey veri çözümleme yetenekleri sunmaktadır (Merigó vd., 2015).

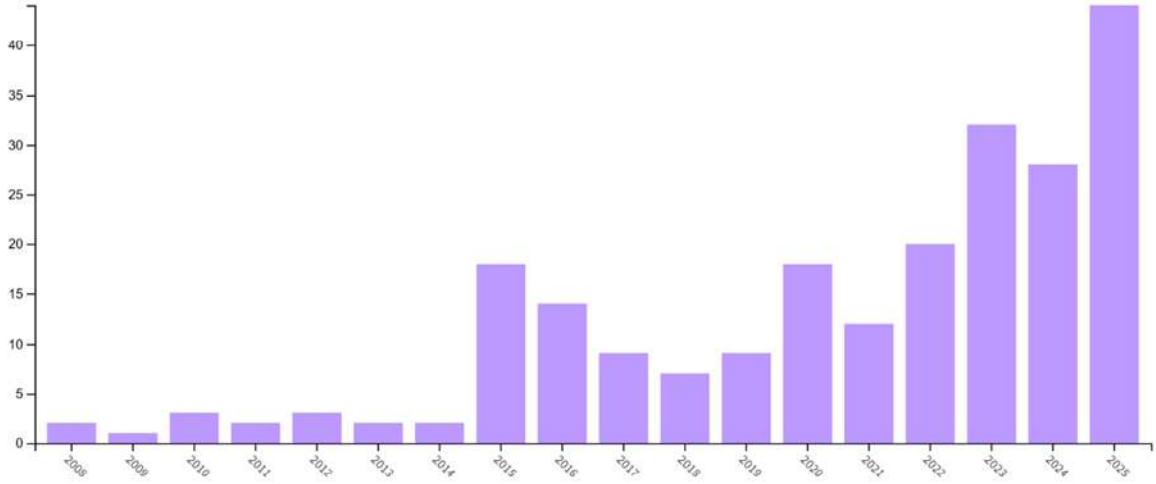
01.12.2025 tarihinde Web of Science' de "toksik liderlik" anahtar kelimesi yazılarak ve "tüm alanlar" seçilerek arama yapıldı ve 226 çalışmaya ulaşıldı. Çeşitli konulardan makaleler, konferanslar, kitap bölümleri ve editöryal parçaları aramaya dahil edildi. Web of Science analiz sonuçları seçeneği ile, son yayın yılı, belge türü, ülkeler, bağlılık ve Web of Science kategorilerine göre arama sonuçları analize tabi edildi.

Araştırma soruları şu şekildedir:

- Toksik liderlik üzerine yapılan araştırmalar son zamanlarda artış gösterdi mi?
- Toksik liderlik araştırmaları genellikle hangi konular üzerine odaklanmıştır?
- Toksik liderlik literatürüne en çok katkıda bulunan yazarlar kimlerdir?
- Bu konuda en çok atıf alan çalışmalar hangileridir? Çalışmaların birbiri ile ilgili ağ örüntüleri nasıldır?

4. BULGULAR

Grafik, yıllara göre yayın sayısının, özellikle 2015'ten sonra önemli ölçüde arttığını göstermektedir. 2008-2014 döneminde düşük ve durağan seyreden yayın üretimi, 2015'teki keskin yükselişle birlikte ivme kazanmış ve 2020 sonrası sürekli artarak 2025 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, ilgili araştırma alanına yönelik akademik ilginin son yıllarda hızlı bir şekilde arttığını ve literatürde önemli bir gelişme olduğunu göstermektedir.

Grafik 1: Yıllar İtibariyle Yayın Sayısı

Tablo 1’de yer alan veriler, toplam 226 kaydın çok büyük bir bölümünün 196 adet araştırma makalesinden oluştuğunu ve ilgili literatürün temel üretim biçiminin açık biçimde makaleler olduğunu göstermektedir. Makaleleri, 18 kitap bölümü ve 15 early access yayının izlediği görülmekte olup bu türler alanda ikincil fakat anlamlı katkılar sunmaktadır. Diğer belge türleri (kitap, kitap değerlendirmesi, editöryal yazı, düzeltme, toplantı özeti ve bildiri gibi) ise yalnızca birkaç kayıtlarla temsil edilmekte, bu durum alanın yayın dinamiklerinin ağırlıklı olarak makale formatı etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Belge Türüne Göre Yayın Sayısı

Belge Türü	Kayıt Sayısı	% (226)
Article	196	86.726
Book	1	0.442
Book Chapters	18	7.965
Book Review	5	2.212
Correction	2	0.885
Early Access	15	6.637
Editorial Material	5	2.212
Meeting Abstract	1	0.442
Proceeding Paper	9	3.982
Review Article	7	3.097

Tablo 2 incelendiğinde, araştırma alanına en fazla katkı sunan ismin 12 yayın ile George Reed olduğu görülmektedir. Reed'i, 8 yayın ile Clive R. Boddy ve 6 yayın ile Labrague takip etmektedir. Diğer araştırmacıların üretimleri ise genellikle 2–4 yayın aralığında yoğunlaşmaktadır. Bu dağılım, literatürde birkaç araştırmacının öne çıktığını, ancak genel olarak alandaki yayın üretiminin çok sayıda araştırmacı tarafından daha düşük fakat yaygın bir katkıyla şekillendiğini göstermektedir.

Tablo 2: Araştırmacıların Yayın sayısı

Araştırmacı Profili	Kayıt Sayısı	% (226)
Rotarescu, Violeta Stefania	2	0.885
Padilla, Art	4	1.770
Saleem, Farida	3	1.327
Reed, George	12	5.310
Ozbilgin, Mustafa F	3	1.327
Cummings, Greta G	2	0.885
Sternberg, Robert J.	3	1.327
Mónico, Lisete	2	0.885
dos Santos, Nuno Rebelo	3	1.327
Khan, Naseer Abbas	2	0.885
Lunsford, Laura	2	0.885
Pais, Leonor	3	1.327
ANASTASIOU, SOPHIA	2	0.885
Anjam, Mahwish	2	0.885
Zaman, Umer	2	0.885
Boddy, Clive Roland	3	1.327
Nwafor, Chidozie E.	3	1.327
Malik, Muhammad Imran	3	1.327
Fedorova, Alena E.	2	0.885
Mrayyan, Prof. Dr. Majd T.	2	0.885

Thoroughgood, Christian N.	3	1.327
Labrague, Leodoro	6	2.655
Alcaraz, Ana Salvador	2	0.885
boddy, clive r	8	3.540
Alan I. Goldman	3	1.327
Rotarescu, Violeta Stefania	2	0.885

Not: 498 girişten 25'i gösterilmektedir. 3 kayıt (%1,327) analiz edilen alanda veri içermemektedir.

Tablo 3, yayınların en yoğun biçimde Yönetim (74 kayıt), Hemşirelik (29 kayıt) ve Eğitim/Eğitim Araştırmaları (23 kayıt) kategorilerinde toplandığını göstermektedir. Bu durum, araştırma alanının özellikle yönetim bilimleri, sağlık alanı ve eğitim disiplinlerinde güçlü bir ilgi gördüğüne işaret etmektedir. Bunun yanında Uygulamalı Psikoloji ve Çok Disiplinli Psikoloji (17'şer kayıt) ile Siyaset Bilimi (15 kayıt) ve Kamu Yönetimi (12 kayıt) de alana önemli katkılar sunmaktadır. Ekonomi, turizm, endüstri ilişkileri gibi diğer kategorilerde ise daha sınırlı fakat çeşitlilik sağlayan yayınlar bulunmaktadır. Genel olarak tablo, konunun disiplinler arası bir yapıya sahip olmakla birlikte özellikle yönetim ve sağlık alanlarında yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3: WOS Kategorilerine göre Yayın Sayıları

Web of Science Categories	Record Count	% of 226
Area Studies	3	1.327
Business	22	9.735
Economics	9	3.982
Education Educational Research	23	10.177
Education Special	3	1.327
Ethics	5	2.212
Health Policy Services	4	1.770
Hospitality Leisure Sport Tourism	7	3.097
Industrial Relations Labor	7	3.097

Information Science Library Science	3	1.327
International Relations	3	1.327
Management	74	32.743
Nursing	29	12.832
Political Science	15	6.637
Psychiatry	3	1.327
Psychology Applied	17	7.522
Psychology Clinical	3	1.327
Psychology Multidisciplinary	17	7.522
Psychology Social	5	2.212
Public Administration	12	5.310
Public Environmental Occupational Health	3	1.327
Religion	4	1.770
Social Issues	5	2.212
Social Sciences Interdisciplinary	3	1.327
Sociology	6	2.655

Not: 42 girişten 25'i gösterilmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde, yayınların çoğu ESCI ve SSCI (97 kayıt) kapsamında indekslendiği görülüyor. Bunun bir sonucu olarak, çalışmaların önemli bir kısmı sosyal bilimler alanında görülebilir. Bununla birlikte, SCI-Expanded'ta 34 kayıt bulunması, konunun fen ve sağlık bilimleriyle de bağlantılı olduğunu göstermektedir. A&HCI yalnızca 2 yayınla temsil edilirken, BKCI-SSH (19 kayıt) ve CPCI-SSH (9 kayıt) gibi indeksler daha az katkı sağlar. Tablo, araştırmanın en çok sosyal bilimler ağırlıklı indekslerde yer aldığını ve literatürün çoğunlukla ESCI ve SSCI indeksleri üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

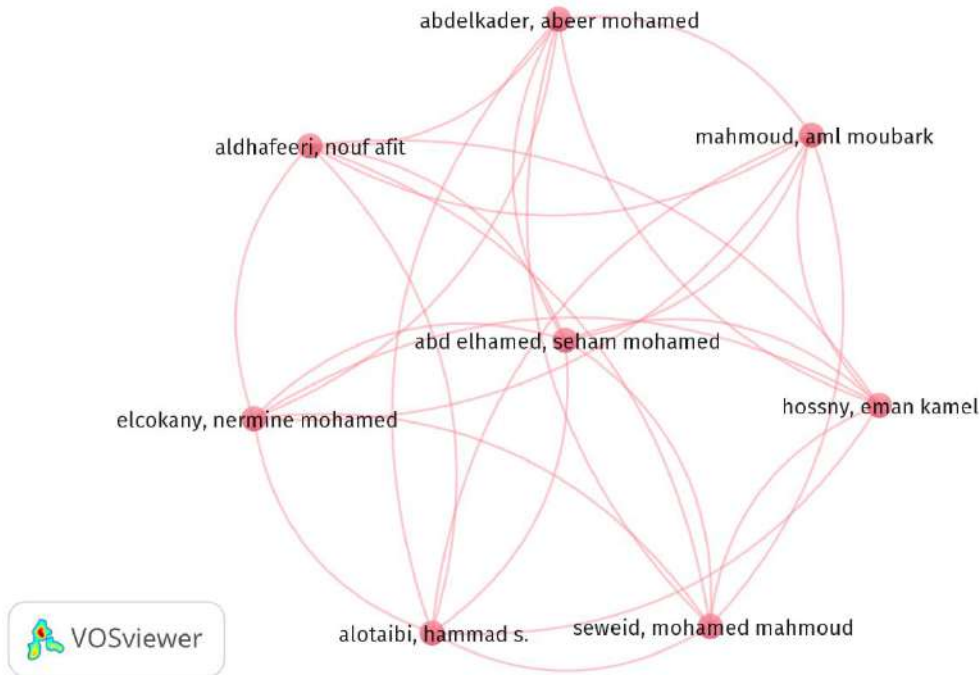
Tablo 4: WOS İndekslerine Göre Yayın Sayıları

Web of Science Index	Record Count	% of 226
Arts & Humanities Citation Index (A&HCI)	2	0.885

Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	19	8.407
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	97	42.920
Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)	9	3.982
Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)	34	15.044
Social Sciences Citation Index (SSCI)	97	42.920

4.1. Ortak Yazar Analizi

Ağ çıktıları, yazarların çok yönlü ve yoğun bir şekilde işbirliği yaptığını göstermektedir. Düğümlerin sık sık birbirine bağlanması, araştırmacıların birlikte çalıştığını ve alanda güçlü bir ortak yazarlık ağı oluştuğunu göstermektedir. Ağ, özellikle Abd Elhamed, Aldhafeeri ve Hossny gibi isimleri içerdiğinde, bu araştırmacıların işbirliği dinamiklerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Belirli bir araştırmacı grubunun birbirleriyle sıkı bir şekilde çalıştığını gösteren genel yapı, literatür üretiminin büyük ölçüde bu kolektif ağ üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

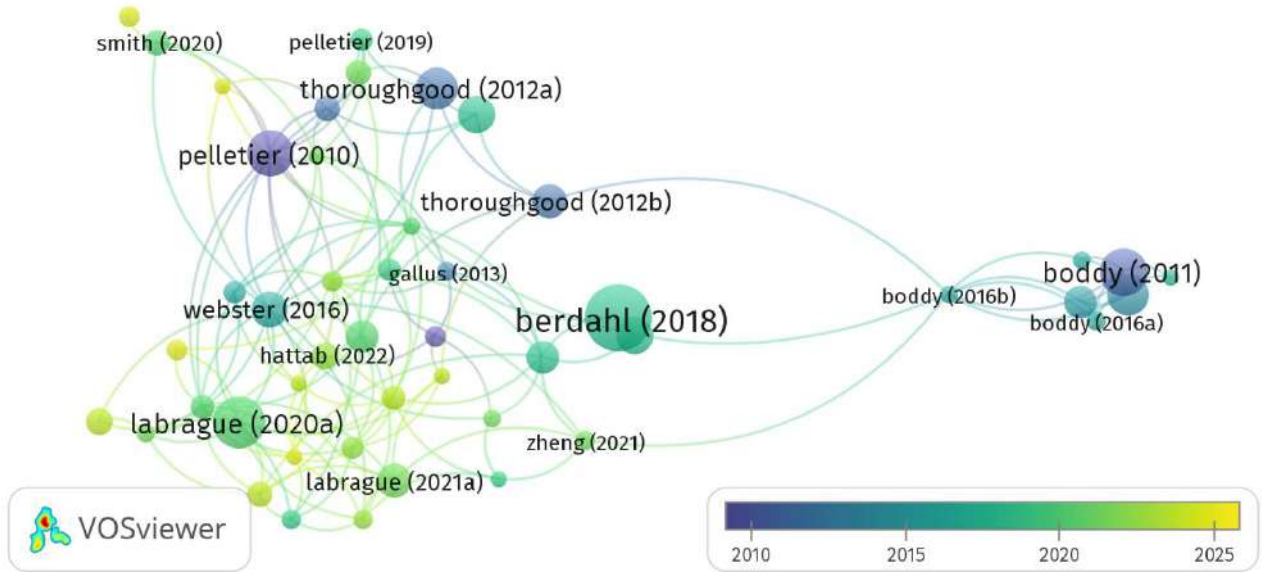
Şekil 1: Ortak Yazar Analizi Bulguları

Analiz aralarında en yüksek bağlantı bulunan isimleri vermektedir. Buna göre, yazarın belge sayısı ve atıf sayısı en az 1 olarak işaretlenmiş ve tek bir kümede birleşen 8 isim ve toplam 28 bağlantı görülmektedir. Şeklin yorumlanmasına göre, en çok atıf alan yazarların birbiri ile bağlantılı olduğu saptanmıştır. En çok atıf alan üç yazarın (Labrague, Leodoro J.,

Thoroughgood, Christian N., Nwafor, Chidozie E.) bağlantı sayısı 9 olup en yüksek düzeyde bağlantılıdır.

4.2. Yazarların Atıf Analizi

Ağ çıktısı, araştırma alanında yapılan çalışmaların zaman içinde nasıl bir kümelenme gösterdiğini ve literatürde hangi yazarların önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Berdahl (2018) ve Boddy (2011-2016) gibi yazarların büyük düğüm yapılarıyla öne çıkması bu isimlerin alandaki etkili ve sık atıf alan çalışmaların odak noktası olduğunu göstermektedir. Ağın sol tarafında Labrague, Thoroughgood ve Pelletier gibi yazarların daha yeni tarihli çalışmalarla güçlü bağlantılar kurduğu görülürken, sağ tarafında Boddy merkezli daha erken dönem çalışmaların güçlü bir alt kümesi olduğu görülmektedir. Genel olarak ağ, literatürün tarihsel birikime ve son yıllarda artan etkileşimli çalışmalara dayanan iki ana odak noktasında şekillendiğini göstermektedir.

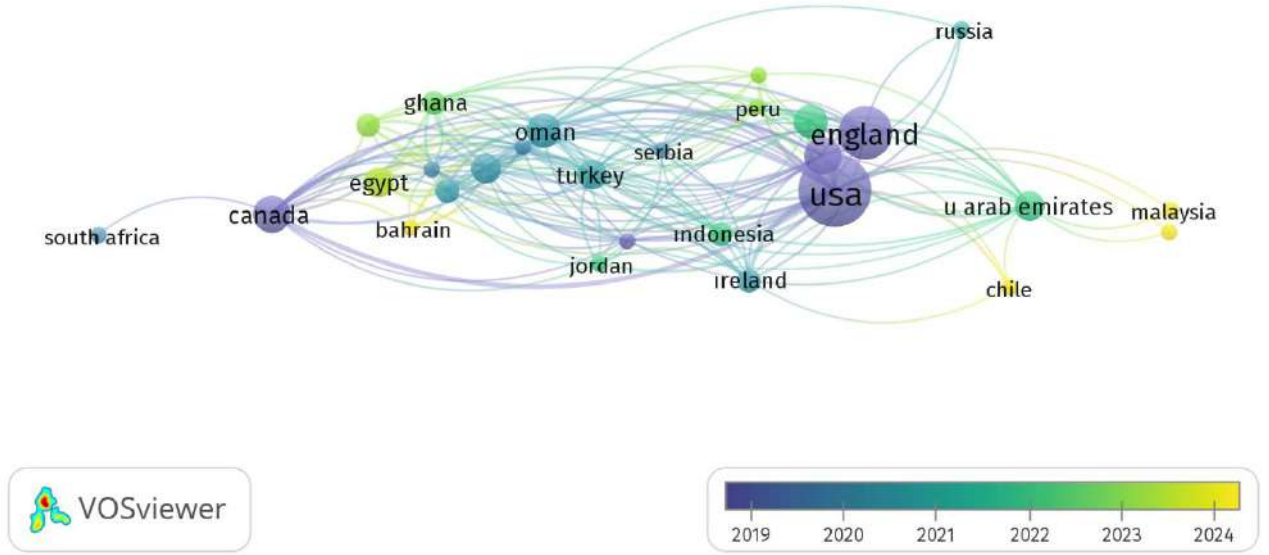
Şekil 2: Atıf Analizi Bulguları

En az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri ile atıf ağlarını tespit etmek üzere ağ haritası çıkarılmıştır. Birbirleriyle ilişkili olduğu belirlenen 113 unsurun (birimin) incelenmesi sonucunda, yapı 7 ayrı küme halinde örgütlenmiş; toplam 969 ilişki (bağlantı) ve 1262 düzeyinde bir bağlantı yoğunluğu (bağlantı gücü) ortaya çıkmıştır. En fazla atıf alan yazarlar 375 atıf ile Berdahl ve Jennifer ile Glick ve Peter, 330 atıf ile Boddy ve Clive R., 320 atıf ile Labrague ve Leodoro J. olmuştur. Toplam bağlantı gücü açısından da ilk sırada 144 bağlantı ile Labrague ve Leodoro J. yer almaktadır.

4.3. Ülkelere göre Atıf Analizi

Ağ çıktısı, ABD ve İngiltere'nin ülkeler arasındaki araştırma işbirliğinin merkezinde yer aldığını göstermektedir. Bu iki ülke, çok sayıda ülkeyle güçlü bağlantılar kurarak uluslararası işbirliğinin temel taşıyıcıları olduğunu göstermektedir. Türkiye, Umman, Mısır, Endonezya, Sırbistan ve Peru gibi ülkelerin orta yoğunlukta bağlantılarla küresel ağın aktif bir parçası olduğu görülürken, özellikle son yıllarda Malezya, Şili ve BAE gibi ülkelerin işbirliği ağında daha görünür hale geldiği anlaşılmaktadır. Güney Afrika, Kanada ve Rusya gibi ülkeler daha

küçük olsa da, stratejik bağlantıları sayesinde ağın dışındadır. Genel olarak harita, araştırma alanının geniş bir coğrafyaya yayıldığı, Anglo-Sakson ülkelerin merkezinde olduğu ve son zamanlarda gelişen ve çeşitlenen bir uluslararası işbirliği yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

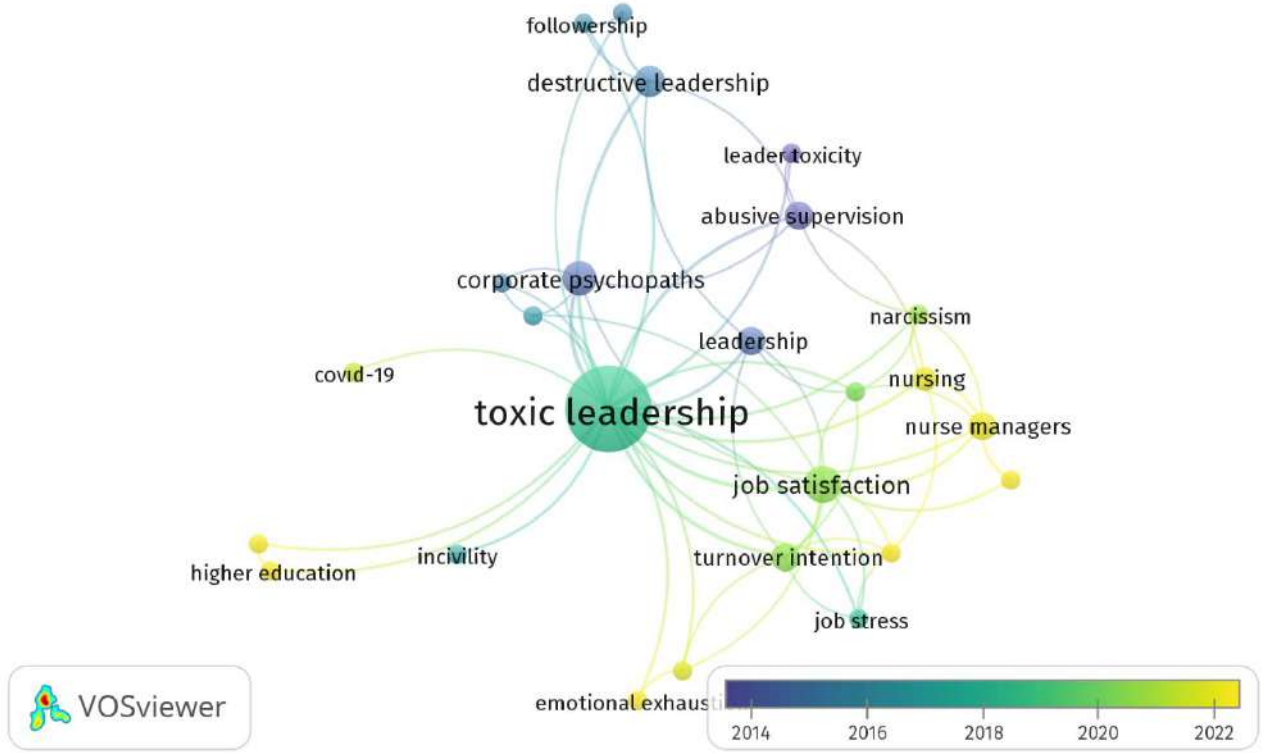
Şekil 3: Ükelere Göre Atıf Analizi Bulguları

Ülkelerin yayın kökenlerine göre aldıkları atıfları görselleştirmek amacıyla, en az bir yayına ve bir atıfa sahip olma ölçütü doğrultusunda birbirleriyle etkileşim gösteren 28 birim üzerinde ağ analizi gerçekleştirilmiştir. Bu inceleme sonucunda yapı 6 kümeye ayrılmış, toplam 171 bağlantı ile 392 düzeyinde bir bağlantı gücü belirlenmiştir. En fazla atıf alan ve bağlantı gücü yüksek ülke sıralaması şu şekildedir: ABD (1211), Kanada (478), İngiltere (387), Umman (302), Nijerya (227) Avustralya (204), Yunanistan (170), Pakistan (101), Türkiye (98), Birleşik Arap Emirlikleri (98).

4.4. Anahtar Sözcüğe göre Analiz

Analiz sonucu, literatürde toksik liderlik kavramının önemli bir yer tuttuğunu ve etrafında çok sayıda ilgili Türkçe kavramın kümelendiğini göstermektedir. Erken dönem çalışmaları, yıkıcı liderlik (destructive leadership), kötüye kullanılan denetim/istismarcı yönetim (abusive supervision), lider zehirliliği (leader toxicity) ve kurumsal psikopatlar (corporate psychopaths) gibi kötü liderlik türlerine odaklanmaktadır. Son zamanlarda araştırmalar, hemşirelik (nursing), hemşire yöneticileri (nurse managers), iş tatmini (job satisfaction), işten ayrılma niyeti (intention to leave) ve iş stresi (job stress) gibi çalışan sonuçları ve sağlık sektörü ile ilgili

konulara odaklanmaktadır. Ek olarak, COVID-19 salgını, kabalık/saygısız davranışlar (incivility) ve yükseköğretim (higher education) gibi yeni kavramların ağ dışında ortaya çıkması, toksik liderlik araştırmalarının güncel gelişmelere ve çeşitli sektörlerle doğru genişlediğini göstermektedir.

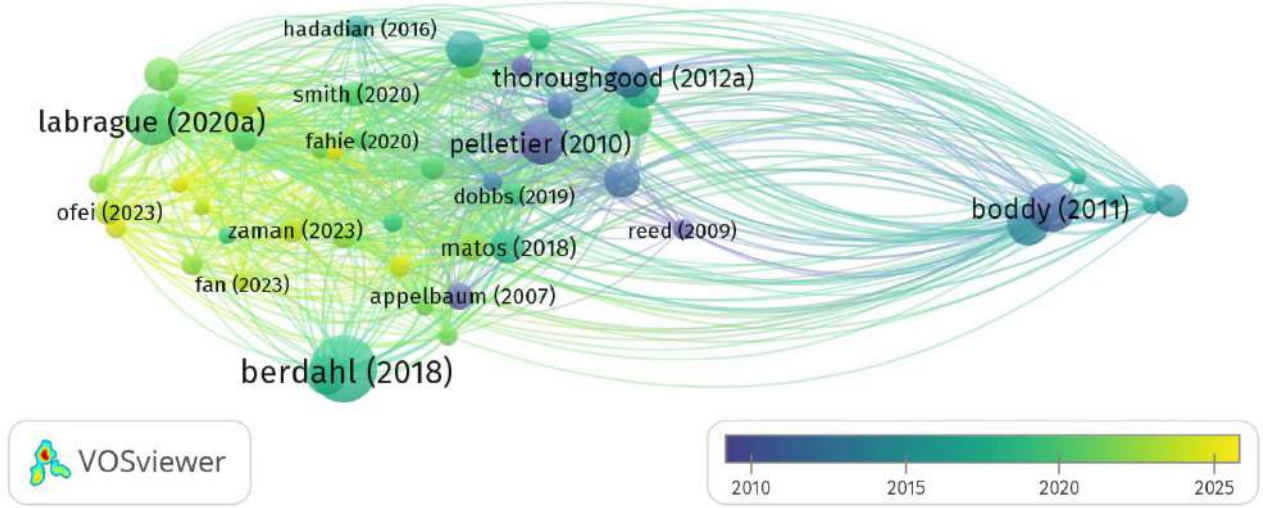
Şekil 4: Anahtar Sözcük Analizi Bulguları

En az bir kez geçen ve karşılıklı ilişki gösteren 146 gözlem birimi üzerinde yürütülen analiz sonucunda, yapı 20 kümeye ayrılmış; toplam 482 bağlantı ve 522 düzeyinde bir bağlantı gücü belirlenmiştir. Toksik liderlik konulu çalışmalarda en çok kullanılan anahtar ifadeler incelendiğinde, 37 tekrar ile toksik liderlik (toxic leadership), 7 tekrar ile iş tatmini (job satisfaction), 6 tekrar ile kurumsal psikopatlar (corporate psychopaths) ve 5 tekrar ile yıkıcı liderlik (destructive leadership) kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Toplam bağlantı gücü açısından en güçlü ifadeler toksik liderlik, iş tatmini, kurumsal psikopatlar ve yıkıcı liderlik olmuştur.

4.5. Metinlerin Bibliyografik Eşleşmeye göre Analizi

Ağ çıktıları, toksik liderlik literatüründe zaman içinde ne kadar çok etkileşim olduğunu ve hangi çalışmaların bu alanda önde olduğunu göstermektedir. Berdahl (2018) ve Labrague (2020a) gibi yeni tarihli çalışmaların ağı yoğun bağlara sahip güçlü merkezleri hâline gelmesi, son yıllarda bu araştırmaların literatürde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Boddy (2011) çalışmasının hala çok sayıda bağlantıyla ağda etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Ağı merkezinde yer alan temel çalışmalar Pelletier (2010), Thoroughgood (2012a) yeni ve

eski araştırmaları birleştirir. Genel olarak, ağ, toksik liderlik araştırmalarının zaman içinde genişleyerek gl bir şekilde birbirine atıfta bulunan dinamik bir bilgi ağı oluşturmaktadır.

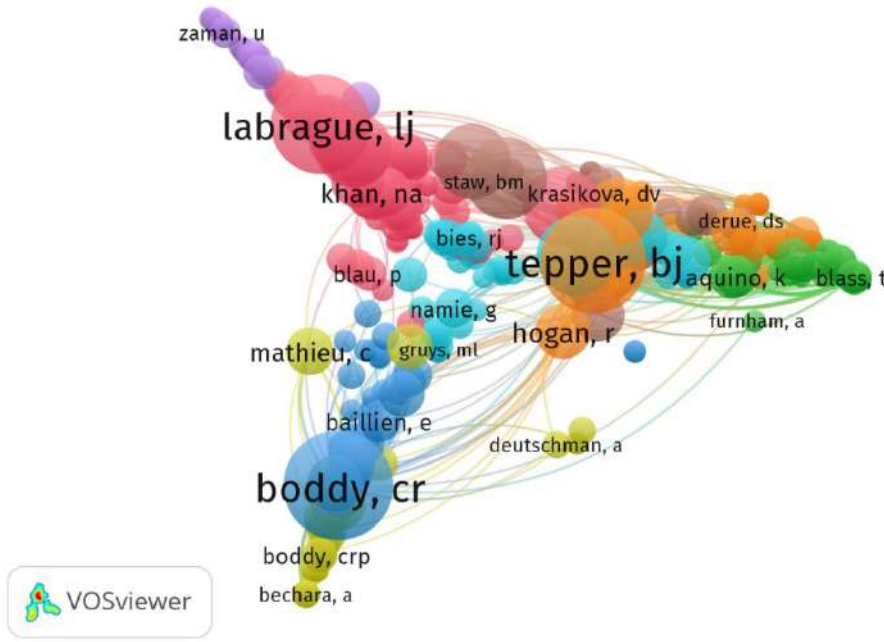

şekil 5: Metinlerin Bibliyografik Eşleşme Analizi Bulguları

En az bir atıf alma koşulunu karşılayan ve birbirleriyle ilişkili olduğu belirlenen 50 eserden oluşan veri seti üzerinde gerçekleştirilen analiz sonucunda, yapı 4 kümeye ayrılmış; toplam 754 bağlantı ve 2356 düzeyinde bir bağlantı gücü hesaplanmıştır. Bibliyografik eşleşme düzeyi en yüksek çalışmalar incelendiğinde, Berdahl (2018)'in 283 atıf ile ilk sırada yer aldığı; bunu Labrague (2020a)'nın 170, Boddy (2011)'in 148, Pelletier (2010)'un 133, Boddy (2014)'n 111 ve Thoroughgood (2012a)'nın 108 atıfıla takip ettiği görülmektedir. Toplam bağlantı gücünün en yüksek olduğu eserler ile Berdahl (2018), Labrague (2020a), Boddy (2011), Pelletier (2010), Boddy (2014) ve Thoroughgood (2012a) olmuştur.

4.6.Yazarların Ortak Atıflarına göre Analiz

Ağ ıktısı, toksik liderlik ve ilgili alanlarda en iyi yazarların güçlü gruplarda yer aldığını göstermektedir. Tepper, B.J., literatürün merkezinde yer alırken, Boddy, C.R. ve Labrague, L.J. gibi yazarlar da kendi gruplarında önemli bir etkiye sahiptir.

Şekil 6: Yazarların Ortak Atıflarına Göre Analiz Bulguları

Bir çalışmada birlikte anılan ya da aynı metin içinde referans verilen kaynaklar, ortak atıf (co-citation) olarak tanımlanmaktadır. En az iki kez atıf alma ölçütü dikkate alınarak 510 birim üzerinde yürütülen analiz sonucunda, yapı 6 kümeye ayrılmış; toplam 21670 bağlantı ile 48397 düzeyinde bir toplam bağlantı gücü belirlenmiştir. Ortak atıf sıklığı en yüksek olan yazarlar incelendiğinde Boddy (46), Tepper (43) ve Labrague (38) çalışmalarının öne çıktığı görülmüştür.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Son araştırmalar, zararlı liderliğin sadece bireysel davranış sorunu değil, aynı zamanda örgütsel işleyişi bozan sistematik bir risk unsuru olduğunu göstermektedir. Bu tür liderlik, çalışanların duygusal tükenmişliğini, iş mutluluğunu ve örgüte bağlılığı gibi temel davranışsal ve psikolojik göstergeleri azaltır. Ek olarak, zararlı liderlik ortamlarında çalışanlar sıklıkla kendilerini ifade etmekten kaçınmakta ve geri bildirim süreçleri kesintiye uğramakta, bu da örgütsel bir sessizlik kültürüne yol açmaktadır.

Araştırmalar, toksik liderlik davranışlarının genellikle sistematik bir şekilde tekrarlandığı ve zamanla örgüt kültürünün bir parçası olduğunu gösterdi. Bu durum, örgüt içinde normatif olarak kabul gören baskıcı söylem ve davranışların görünmezleşmesine neden olur. Bu, çalışanlar arasında güvensizlik, düşük özsaygı ve performans düşüşü gibi olumsuz sonuçlar doğurur (Pelletier, 2011; Zaman, 2022). Çalışanların işten ayrılma eğilimi, özellikle otoriter, ayrımcı ve cezalandırıcı yönetim sistemlerinde artmaktadır (Ofei et al., 2023; Wolor et al., 2022). Ek olarak, bu tür liderlik tutumlarının hem bireysel hem de örgütsel düzeyde bütünsel sağlığı tehlikeye attığını ve işyerinde psikolojik güvenliği tehlikeye attığını vurgulamaktadır (Berdahl et al., 2018).

Bu bağlamda yapılan bibliyometrik analiz çalışması, toksik liderlik literatürünü sistematik olarak haritalandırarak alandaki bilgi birikiminin yapısını göstermektedir. Bu tür analizler, hangi konuların daha fazla araştırıldığını, hangi kavram kümelerinin birlikte ele alındığını ve

araştırmanın zaman içinde nasıl geliştiğini gösterir. Ayrıca literatürdeki boşlukları, düşük temsil edilen temaları ve yazar-ağları üzerinden oluşan işbirliği dinamiklerini belirleyerek araştırmacılara yönlendirici ipuçları sağlar. Bu analiz, gelecekteki araştırmalar için stratejik odak alanları belirlemeye yardımcı olur ve aynı zamanda toksik liderlik konusunun hangi ülkelerde, sektörlerde ve disiplinlerde yoğunlaştığına dair karşılaştırmalı bir çerçeve oluşturmaya yardımcı olur. Böylece kavramsal karmaşıklığın azaltılması, metodolojik çeşitliliğin artırılması ve bilimsel üretkenliğin daha dengeli bir şekilde yayılması mümkündür. Bibliyometrik analiz, yalnızca mevcut durumu kaydeden bir araç değil, aynı zamanda araştırma gündemini yönlendiren bir pusuladır.

KAYNAKLAR

- Albrecht, K. (2006), *Sosyal zekâ-başarının yeni bilimi*. 1. Basım. (Çev. Selda Gökten), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Berdahl, J. L., Cooper, M., Glick, P., Livingston, R. W., & Williams, J. C. (2018). Work as a masculinity contest. *Journal of social issues*, 74(3), 422-448.
- Demir, B. (2019). Toksik liderlik algısının örgütsel sessizlik, duygusal bağlılık ile görev performansı arasındaki ilişki. *Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul*.
- Demirel, N. (2015). Öğretmen algılarına göre okul müdürlerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişki (gaziantep şehitkamil ilçesi örneği.) Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Gaziantep*.
- Erdoğan, N. S. (2020). Algılanan toksik liderlik ve örgütsel bağlılık ile iş tatmini etkileşimi: Medya çalışanları üzerinde bir araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- Glad, B. (2002). Why tyrants go too far: Malignant narcissism and absolute power. *Political Psychology*, 23(1), 1-2.
- İskit, B. (2019). Liderliğin karanlık yüzüne bir bakış: Toksik liderlik kavramı ve toksik liderliğin işgören motivasyonu ve tutumları üzerindeki etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Kocaeli*.
- Kasalak, G., & Aksu, M. B. (2016). Örgütler nasıl zehirlenir? Öğretim elemanlarının örgütsel toksisite algıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(4), 676-694.
- Kasalak, M.A., Yurcu, G., Akıncı, Z., Kasalak, G. (2019). Toksik davranışların turizm işletmelerinde incelenmesi: Antalya alan araştırması. *Journal of Tourism Theory and Research*, 5(2), 239-249.
- Kırbaç, M. (2013). Eğitim örgütlerinde toksik liderlik. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya*.
- Lipman-Blumen, J. (2005). *The allure of toxic leaders: Why we follow destructive bosses and corrupt politicians--and how we can survive them*. Oxford University Press.
- Merigó, JM, Mas-Tur, A., Roig-Tierno, N. ve Ribeiro-Soriano, D. (2015). 1973 ile 2014 yılları arasında Journal of Business Research dergisinin bibliyometrik bir genel bakışı. *Journal*

of Business Research , 68 (12), 2645-2653.
<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.04.006>.

- Ofei, A. M. A., Poku, C. A., Paarima, Y., Barnes, T., & Kwashie, A. A. (2023). Toxic leadership behaviour of nurse managers and turnover intentions: the mediating role of job satisfaction. *BMC nursing*, 22(1), 374.
- Pelletier, K. L. (2010). Leader toxicity: An empirical investigation of toxic behavior and rhetoric. *Leadership*, 6(4), 373-389.
- Schmidt, A. A. (2008). *Development and validation of the toxic leadership scale*. University of Maryland, College Park.
- Unur, K., & Pekerşen, Y. (2017). İş stresi ile toksik davranışlar arasındaki ilişki: Aşçılar üzerinde bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(1), 108-129.
- Whicker, M. L. (1996). *Toxic Leaders: When Organizations Go Bad*. Westport, CT ; London: Quorum.
- Wilson-Starks, K. Y. (2003). Toxic leadership. *Transleadership*, 719-534-0949 (Erişim Tarihi: 8.12.2025) <https://transleadership.com/wp-content/uploads/ToxicLeadership.pdf>
- Wolor, C. W., Ardiansyah, A., Rofaida, R., Nurkhin, A., & Rababah, M. A. (2022). Impact of toxic leadership on employee performance. *Health psychology research*, 10(4), 57551.
- Yılmaz, S., Bakan, İ., & Olucak, H. İ. (2020). Çalışanların Toksik Liderlik Boyutlarına İlişkin Algılarının Stres Boyutları Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 557-572.
- Zaman, U., Florez-Perez, L., Anjam, M., Ghani Khwaja, M., & Ul-Huda, N. (2023). At the end of the world, turn left: examining toxic leadership, team silence and success in mega construction projects. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 30(6), 2436-2462.
- Eriş, Y., & Arun, K. (2020). Toksik liderliğin bir çıktısı olarak örgütsel bağlılık. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(24), 2764-2804.
- Bektaş, M., & Erkal, P. (2018). Toksik yönetici davranışları ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirliği çalışması. *Ege Academic Review*, 18(3), 435-444.
- Ordu, A., & Çetinkaya, H. (2018). Okul yöneticilerinin toksik (zehirli) liderlik davranışları ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 15-28.
- Frost, P. J. (2003). Emotions in the workplace and the important role of toxin handlers. *Ivey Business Journal*, 68(2), 1-6.

FROM PAST TO PRESENT: THE PALU CUISINE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE PALU MUTFAĞI

İZEM NUR HOŞDİL, YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ, HALK EDEBİYATI, 0009-0008-1177-2811

Elâzığ'ın Palu ilçesi tarihi çok kadim zamanlara dayanan bir yerleşim yeridir. Urartulardan günümüze kadar kesintisiz bir yerleşik hayatın devam ettiği bir saha olması itibarı ile canlı bir kültür hazinesine sahiptir. Palu'da eski dönemlerden günümüze gelinceye kadar süreklilik gösteren kültürün içinde kayda değer öğelerden biri de halk gastronomisidir. Palu gastronomisi, sadece beslenme unsurlarını değil aynı zamanda Palu halkının kültürünü, inanışlarını, âdetlerini, toplumsal uygulamalarını da barındırır. Bu anlamda Palu gastronomisinden Palu folkloru ve kültürünü okumak ve anlamak mümkündür.

Palu tarihiyle, tarihi eserleriyle, Murat Nehri'nin güzelliğiyle, sadece yaşam yeri değil, aynı zamanda kaliteli ve etkileyici bir mutfak kültürünün de beşiğidir. Kuzey ile güneyi birbirine bağlayan tek geçiş noktası olmasından dolayı mutfak kültürü devamlı zenginleşerek gelişmiştir. Palu mutfağı, kendine ait coğrafyası ve farklı kültürlerle ev sahipliği yapmasından dolayı ortak tatlarla özgünleşmiştir.

Bu çalışmada da Palu'da eski dönemlerden günümüze gelinceye kadar süreklilik gösteren gastronomi ürünleri ele alınacak ve bunların çeşitli yansımaları halkbilimi ekseninde analiz edilecektir. Palu mutfağındaki kuşaklar arası aktarımı ve bunların zamanla nasıl değişikliklere uğradığı açıklanacaktır. Özel zaman dilimlerinde hangi Palu yemeğinin tercih edildiği ve nedenleri analiz edilecektir. Araştırmada nitel yöntem kullanılarak Palu'da doğmuş ve yemek kültürüne sahip kaynak kişiler ile yüz yüze görüşülerek kayıt altına alınacaktır. Bunun yanında genç kuşaklar ile ilgili de görüşülerek kuşaklar arasındaki yemek kültürü farkları araştırılacaktır. Bu anlamda Palu yöresel yemeklerinin kayıt altına alınması, belgelenmesi ve sürekliliğin devam ettirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma da Palu mutfağını somut olmayan kültürel miras bağlamında destekleyecek ve katkıda bulunacak analizlerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Palu, kültür, halkbilimi.

Palu, a district of Elazığ, is a settlement whose history dates back to ancient times. As an area where uninterrupted settled life has continued from the Urartian period to the present day, it possesses a rich and vibrant cultural heritage. Among the noteworthy elements of the cultural continuity observed in Palu from past to present is its folk gastronomy. The gastronomy of Palu encompasses not only nutritional elements but also reflects the culture, beliefs, customs, and social practices of the people of Palu. In this sense, it is possible to understand and interpret Palu folklore and culture through its gastronomic traditions.

With its long history, historical monuments, and the beauty of the Murat River, Palu is not only a place of life but also a cradle of a rich and impressive culinary culture. As the sole passage connecting the northern and southern regions, its culinary culture has continually developed and diversified. The cuisine of Palu has gained originality through shared flavors shaped by its unique geography and its hosting of various cultures.

This study examines the gastronomic products in Palu that have shown continuity from ancient times to the present and analyzes their various reflections within the framework of folklore

studies. It explains the intergenerational transmission within Palu's culinary culture and how these elements have changed over time. The traditional dishes preferred during specific time periods and the reasons behind these preferences are also analyzed. Using qualitative methods, interviews will be conducted and documented with cultural bearers born in Palu who possess knowledge of its culinary traditions. In addition, interviews with younger generations will explore the differences in culinary culture between generations. In this regard, it is necessary to record, document, and ensure the continuity of Palu's traditional dishes. This study consists of analyses that aim to support and contribute to the understanding of Palu cuisine within the context of intangible cultural heritage.

Keywords: Gastronomy, Palu, culture, folklore.

DOROTHEA OREM'İN ÖZ-BAKIM EKSİKLİĞİ KURAMI İLE ÇİFT YÜK YÖNETİMİ: EPİDERMOLYSIS BÜLLOSA VE TİBİAL AMPÜTASYON OLGUSU

¹Murat TAMER, Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Viranşehir Sağlık Yüksekokulu, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Şanlıurfa, ORCID:0000-0001-9142-1844,

²Bahar ASLAN, Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Malatya, ORCID:0000-0002-2935-6110,

Özet

Amaç: Bu olgu sunumunda, konjenital Epidermolysis Büllosa tanısı üzerine eklenen travmatik amputasyon gibi ikincil bir sağlık sapması yaşayan bireyin, Dorothea Orem'in Öz-Bakım Eksikliği Kuramı çerçevesinde kapsamlı hemşirelik bakımının planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Olgu: Yirmi yedi yaşında, doğuştan Dystrophic Epidermolysis Bullosa tanılı kadın hastaya, sağ alt ekstremitesinde gelişen kronik, tedaviye dirençli ülserasyon, enfeksiyon ve osteomyelit komplikasyonları nedeniyle sağ tibia düzeyinde transtibial amputasyon yapılmıştır.

Sonuç: Kronik bir hastalığın üzerine eklenen akut bir sağlık sapması, bireyin öz-bakım gereksinimleri ile bu gereksinimleri karşılama kapasitesi arasında ciddi bir dengesizlik yaratmaktadır. Orem kuramının yapılandırılmış hemşirelik sistemleri, bu "çift yük" altındaki hastanın bakımını organize etmede, kademeli bağımsızlığa geçişi sağlamada ve hastayı güçlendirmede etkili bir rehber olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Amputasyon, Epidermolysis büllosa, Hemşirelik kuramları, Orem, Öz-bakım eksikliği

Abstract

Aim: This case report aimed to demonstrate the comprehensive planning, implementation, and evaluation of nursing care for an individual with a congenital Epidermolysis Bullosa diagnosis who experienced a secondary health deviation (a traumatic amputation) using Dorothea Orem's Self-Care Deficit Nursing Theory as a framework.

Case: A 27-year-old female patient with a congenital diagnosis of Dystrophic Epidermolysis Bullosa underwent right transtibial amputation due to chronic, treatment-resistant ulceration, infection, and osteomyelitis complications that developed in the right lower extremity.

Results: The superimposition of an acute health deviation upon a chronic illness created a significant imbalance between the individual's self-care requisites and their capacity to meet them. Orem's structured nursing systems proved to be an effective guide in organizing the care for this patient under a "dual challenge," facilitating a graduated transition towards independence and empowering the patient.

Keywords: Amputation, Epidermolysis Bullosa, Nursing theories, Orem, Self-care deficit

Giriş

Epidermolysis Büllosa (EB), cilt ve mukoza zarının minimal travmayla bile ağırlı bülle ve ülserler oluşturmaya neden olan, nadir, kalıtsal, kronik ve yaşam boyu süren bir hastalık grubudur (1,2). Distrofik EB'nin resesif formu (RDEB), en ağır tiplerden biri olup, cildin yanı sıra, gastrointestinal sistem, kas-iskelet sistemi ve hematopoetik sistemi de etkileyerek multisistemik bir etki gösterir (1,3). Bu hastalar, yaşamları boyunca kompleks yara bakımı, ağrı yönetimi ve komplikasyonlarla mücadele ederler. Bu komplikasyonlara, nadiren de olsa, kronik ülserasyonların osteomyelit veya maligniteye bağlı amputasyon gerekliliği de eşlik edebilmektedir. Amputasyon, başlı başına fiziksel, psikolojik ve sosyal bir travmadır. Amputasyon zorunluluğu; hareket kaybı, fantom ağrı, beden imajı değişikliği ve bağımsızlıkta azalma gibi pek çok sorunu beraberinde getirir (4). Bir EB hastası için amputasyon, mevcut öz-bakım yüküne eklenen, alışılmadık derecede karmaşık bir "ikinci yük" anlamına gelir.

Dorothea Orem'in Öz-Bakım Eksikliği Kuramı, bireyin öz-bakım gereksinimleri ile bu gereksinimleri karşılama kapasitesi arasındaki farkın (öz-bakım eksikliği) hemşirelik müdahalesini gerektirdiğini temel alır (5). Bu kuram, hemşireye; tamamlayıcı (hastanın tam bağımlı olduğu), kısmen tamamlayıcı (hasta ve hemşirenin birlikte çalıştığı) ve destekleyici-eğitici (hastanın kendi kendine bakabilmesi için güçlendirildiği) olmak üzere üç farklı hemşirelik sistemi sunar. Bu sistemler, özellikle kronik ve akut sağlık sorunlarının kesişiminde olan hastaların bakımında, bağımlılıktan özerkliğe doğru ilerleyen yapılandırılmış bir yol haritası sağlar (6).

Bu olgu sunumunda, EB tanılı ve tibial amputasyon uygulanmış bir hasta, Orem'in Öz-Bakım Eksikliği Kuramı merkeze alınarak incelenip, bu tür kompleks durumlarda kuramın hemşirelik bakımını nasıl şekillendirdiği tartışılacaktır.

Olgu

S.D., 27 yaşında kadın hasta, doğumdan itibaren Resesif Distrofik Epidermolizis Büllosa (RDEB) tanısı ile takip edilmektedir. Hastanın özgeçmişinde; ellerde ve ayak bileklerinde yaygın kronik ülserler, özofageal darlık nedeniyle balon dilatasyon öyküsü, parmaklarda pseudosindaktili ve kronik anemi mevcuttur. Son iki yıldır sağ ayak bileği medial malleol üzerinde gelişen, standart EB yara bakımına dirençli, kronik bir ülserasyon bulunmaktaydı. Tekrarlayan enfeksiyon atakları ve MR ile doğrulanan altta yatan kemik tutulumu (osteomyelit) nedeniyle, enfeksiyon hastalıkları, plastik cerrahi ve ortopedi ekiplerinin ortak kararı ile sağ transtibial amputasyona karar verildi. Ameliyat 12.11.2025 tarihinde gerçekleştirilmiş olup, hasta postoperatif erken dönemde servise alınmıştır.

Mevcut Durum ve Öz-Bakım Eksikliğinin Orem'e Göre Değerlendirilmesi

Hastanın Orem kuramına göre değerlendirilmesi, hem EB'ye hem de amputasyona bağlı, örtüşen ve birbirini ağırlaştıran eksiklikleri ortaya koymuştur.

1. Evrensel Öz-Bakım Gereksinimlerinde Eksiklikler:

- a. **Cilt Bütünlüğünün Korunması:** EB'ye bağlı mevcut multifokal yaralara ek olarak, yeni cerrahi insizyon hattının ve hassas güdük cildinin korunması gerekmektedir. Amputasyon sonrası standart güdük bandajlaması ve bakımı, EB'li kırılabilir cilt için travmatik olması açısından risk taşır.
- b. **Hareket ve Dinlenme Dengesi:** Amputasyon sonrası mobilite tamamen bozulmuştur. Tek bacakla transfer, denge ve hareket becerilerinde tam bağımlılık vardır. Ayrıca, EB'ye bağlı eklem kontraktürleri ve ağrı, hareketliliği daha da kısıtlamıştır.

2. Gelişimsel Öz-Bakım Gereksinimlerinde Eksiklikler:

- a. **Bağımsızlığın Sürdürülmesi:** Genç yetişkinlik dönemindeki hastada, amputasyon, mevcut EB kısıtlamalarıyla birleşerek bağımsızlık duygusunu ciddi şekilde zedelemiştir.
- b. **Vücut İmajı ve Benlik Saygısı:** EB'nin yarattığı görünür izler ve kayıp, hastada beden imajı bozukluğu, özgüven kaybı ve gelecek kaygısına yol açmıştır.

3. Sağlık Sapmasına Özgü Öz-Bakım Gereksinimlerinde Eksiklikler:

- a. **EB'ye Özgü:** Komplike yara bakımı, ağrı yönetimi (nösiseptif ve fantom), enfeksiyon kontrolü, beslenme desteği.
- b. **Ampütasyona Özgü:** Gündük bakımı ve bandajlaması, fantom ağrı yönetimi, protez öncesi fizik tedavi ve rehabilitasyon, düşmeyi önleme.

Bu değerlendirme, hastanın öz-bakım taleplerinin, mevcut kapasitesini çok aştığını ve hemşirelik müdahalesini gerektiren belirgin bir "öz-bakım eksikliği" durumu olduğunu göstermiştir.

Orem Kuramına Dayalı Hemşirelik Bakım Planı ve Uygulaması

Hastanın ihtiyaçlarına yönelik, Orem'in hemşirelik sistemleri kademeli olarak uygulanmıştır.

1.Tamamlayıcı ve Kısmen Tamamlayıcı Sistemler ile Başlangıç Bakımı (Akut Postoperatif Dönem)

Bu aşamada hemşire, hastanın yapamadığı öz-bakım faaliyetlerinin çoğunu veya tamamını üstlenmiştir.

• **Gündük ve EB Cilt Bakımı:** Standart gündük bandajları, EB cildine uyumlu, non-adherent (yapışmayan, silikon esaslı) birincil pansuman katmanı ile kaplanarak uygulanmıştır. Tüm cilt bakımı hemşire tarafından yapılmıştır.

• **Ağrı Yönetimi:** EB'ye bağlı kronik ağrı, cerrahi ağrı ve erken fantom ağrısı birbirinden ayrı değerlendirilmiş ve analjezik protokolü, ilgili hekim tarafından buna göre düzenlenmiştir. Non-farmakolojik yöntemler (distraksiyon, gevşeme teknikleri) hemşire tarafından uygulanmıştır.

• **Mobilite ve Transfer:** Hasta, radyolojik görüntüleme lüzumu durumunda, yatak-sedye transferlerinde tam fiziksel destek almıştır. Güvenli teknikler hastaya gösterilmiştir (Kısmen Tamamlayıcı Sistem'e geçiş).

2. Destekleyici-Eğitici Sistem ile Güçlendirme ve Taburculuğa Hazırlık (Rehabilitasyon Dönemi)

Bu aşama, hastanın öz-bakım kapasitesini artırmaya ve kendi kendine bakabilmesini sağlamaya odaklanmıştır (5).

- **Güçük Bakımı Eğitimi:** Hastaya ve ailesine, EB'ye özel modifiye edilmiş güçük bakımı adım adım gösterilmiş ve onların uygulaması gözlemlenmiş, geri bildirim verilmiştir. Enfeksiyon belirtileri (kızarıklık, artan ağrı, kötü koku) konusunda bilgi verilmiştir.
- **Adaptif Beceri Eğitimi:** Fizyoterapist iş birliği ile, EB'li elleri koruyarak koltuk değneği kullanma, tek bacakla giyinme/soyunma, ev ortamında düşme riskini azaltma teknikleri üzerine pratikler yapılmıştır.
- **Psikososyal Destek ve Danışmanlık:** Hasta, duygularını ifade etmesi için teşvik edilmiş, geçmişte EB ile baş etme becerilerinin, bu yeni zorluğun üstesinden gelmede bir güç kaynağı olduğu vurgulanmıştır. Başarılı EB'li amputelerin hikayeleri paylaşılarak umut aşılanmıştır. Sosyal hizmet uzmanı ile görüşme sağlanarak, protez temini ve sosyal haklar konusunda danışmanlık alması desteklenmiştir.
- **Multidisipliner Koordinasyon:** Hastanın bakımı, plastik cerrahi, ortopedi, enfeksiyon hastalıkları, fizyoterapi, psikiyatri, diyetisyen ve sosyal hizmet ekiplerinin düzenli iletişimi ile yürütülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu olgu sunumu, kronik bir hastalık zemininde gelişen akut bir sağlık sapmasının, bireyin öz-bakım dengesini nasıl derinden sarstığını göstermektedir. EB'nin getirdiği yaşam boyu süren "birinci yük" (kırılğan cilt, ağrı, kompleks bakım), amputasyonla birlikte ortaya çıkan "ikinci yük" (mobilité kaybı, yeni bir yara-bakım alanı, beden imajı değişikliği) ile birleşerek ağır bir bakım yükü meydana getirmiştir.

Dorothea Orem'in kuramı, bu karmaşık durumun yönetiminde birkaç açıdan kilit rol oynamıştır. İlk olarak, kuramın sağladığı sistematik değerlendirme çerçevesi, hemşirenin sadece amputasyona değil, altta yatan EB'nin tüm sonuçlarına odaklanarak bütüncül bir öz-bakım eksikliği analizi yapmasını sağlamıştır. İkinci olarak, Tamamlayıcı'dan Destekleyici-Eğitici Sisteme doğru kademeli geçiş, hastanın durumunun akut döneminden rehabilitasyon ve taburculuk sürecine kadar dinamik bir bakımın planlanmasına olanak tanımıştır. Bu yaklaşım, hastayı edilgen bir alıcı konumundan, aktif bir katılımcı ve nihayetinde kendi bakımının yöneticisi konumuna taşımayı hedeflemiştir. Üçüncü olarak, kuram, hemşirelik uygulamasını sadece teknik bir görevler bütünü olmaktan çıkarıp, eğitim, danışmanlık ve güçlendirme temelli terapötik bir ilişkiye dönüştürmüştür.

Alligood, hemşirelik kuramlarının, karmaşık olgularda bakım kalitesini ve mesleki otonomiye artırdığını belirtmektedir (6). Bu doğrultuda hem EB bakımında hem de amputasyon rehabilitasyonunda, hasta eğitimi ve öz-yönetimin, sonuçları iyileştirdiği sonucuna ulaşılabilir.

Sonuç olarak, cerrahi hemşiresi perioperatif sürecin tüm aşamalarında bireyin bütüncül ihtiyaçlarını karşılamayı amaç edinmelidir. Epidermolysis Bullosa ve amputasyon gibi iki ağır durumun kesişiminde olan bu olgu, cerrahi hemşiresinin rolünün, teknik bakımın ötesinde, bir teori temelinde hasta savunuculuğu, koordinasyon ve güçlendirme olduğunu göstermektedir. Dorothea Orem'in Öz-Bakım Eksikliği Kuramı, bu zorlu "çift yükü" yönetmek ve hastanın yaşam kalitesini mümkün olan en yüksek düzeye çıkarmak isteyen hemşireler için güçlü, uygulanabilir ve insan merkezli bir rehberdir.

Kaynaklar

- 1-Fine JD, Bruckner-Tuderman L, Eady RA, Bauer EA, Bauer JW, Has C, Zambruno G. (2014). Inherited epidermolysis bullosa: updated recommendations on diagnosis and classification. *Journal of the American Academy of Dermatology*, 70(6), 1103-1126.
- 2-Şahin EÜ, Küçüköğlu S, Arslan FT (2023). Epidermolizis bülloza tanılı çocuğun roper logan tierney hemşirelik modeline dayalı hemşirelik bakımı: olgu sunumu. *Selçuk Sağlık Dergisi*. 2023;4(3):487-502.
- 3-Has C, Bruckner-Tuderman L (2020). Epidermolysis bullosa: Pathogenesis, clinical features, and diagnosis. *UpToDate*.
- 4-Sinha R, van den Heuvel WJ (2011). A systematic literature review of quality of life in lower limb amputees. *Disability and Rehabilitation*, 33(11), 883-899.
- 5-Orem DE (2001). Self-care deficit nursing theory. In *Nursing: Concepts of practice* (6th ed., pp. 136-138). Mosby.
- 6-Alligood MR (2017). Introduction: The importance of nursing theory. In *Nursing theorists and their work* (9th ed., pp. 2-10). Elsevier.

**BIFURCATION ANALYSIS, DYNAMICAL PROPERTIES AND
SYNCHRONIZATION CONTROL OF A NEWLY DEVELOPED CHAOTIC
SYSTEM BASED ON MEMRISTORS**

Nadir BENSAKER

Computer Science Research Laboratory (LRI)

Badji Mokhtar-Annaba University.P.O.Box 12, Annaba. 23000, Algeria.

Mouna BOUGHAMSA

Computer Science Research Laboratory (LRI)

Badji Mokhtar-Annaba University.P.O.Box 12, Annaba. 23000, Algeria.

Abstract :

This work is focused on the development of a new chaotic system based on a memristor circuit. This memristor circuit is very tractable based on its internal structure, without relying on complex sinusoidal functions generally existent in the models for such systems. Both qualitative and quantitative analyses of the dynamic behavior are performed in terms of changing parameters and initial conditions. The transitions between the periodic and chaotic states are characterized using Lyapunov exponents and bifurcation diagrams, demonstrating the existence of strong chaotic attractors across a range of parameters. Additionally, the dynamic system demonstrates multistability and also sensitivity of initial conditions, which are vital features for secure communications and also may be used for generating random signals. To facilitate the application of a practical control problem, a new nonlinear control method is developed to achieve complete synchronization of identical chaotic systems - a theoretically difficult problem in control engineering. Numerical simulations confirming the effectiveness of the proposed synchronization method demonstrate the control engineering application's possibility for secure communication systems, as well as for memristive, neuromorphic computing.

SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF AN IMINE-BASED LIGANDS AND ITS MIXED METAL COMPLEXES WITH 1,10 PHENANTHROLINE.

i.Dr. Ayesha Malik

Government College University Faisalabad, Pakistan

ii. Rafia Zawar

Government College University Faisalabad, Pakistan

iii. Hammad Ali

Government College University Faisalabad, Pakistan

iv. Muhammad Saad Goraija

Government College University Faisalabad, Pakistan

v. Isma Rafiq

Government College University Faisalabad, Pakistan

vi. Bilal Ashraf

Government College University Faisalabad, Pakistan

vii. Muhammad Aown Hashmi

Government College University Faisalabad, Pakistan

Fatima Ishfaq

Government College University Faisalabad, Pakistan

362

ABSTRACT

1. A rigid planar structure is a characteristic of 1,10-phenanthroline a well-known N-heterocyclic chelating agent. The metal chelating properties of 1,10-phenanthroline are extensively utilized in all aspects of coordination chemistry. The spectroscopic data demonstrated that the 1,10-phenanthroline function as a neutral bidentate ligand coordinating with the metal ions through two nitrogen donor atoms. Compounds that contained a heterocyclic fused ring such as 1,10-phenanthroline exhibited a wide range of chemical properties and were used in pharmaceutical applications. A series of heterocyclic-based imine ligands and mixed ligand complexes with 1,10-phenanthroline were synthesized. The synthesized derivatives were further evaluated for their biological activity.

SPIRITUAL PURIFICATION AND JUSTICE THROUGH SUFISM IN ISLAM

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies

Abstract

This research work is specific to the spiritual, social, and political change through Sufism from the perspective of Seerat-un-Nabi (peace be upon him). Sufism in Islam relies on Taqwa, which denotes purity of heart and soul, truthfulness, and God as confrontation which is synonymous with the virtuous characteristics of the Seerat-un-Nabi (peace be upon him). The brilliant aspects of the character and actions of the Holy Prophet (peace be upon him) were spiritual elevation, social justice, and affairs of political stability and discipline. This research introduces the teaching of Sufism as a proper way to develop spiritual growth, social justice, and political justice in human and societal life.

The essential findings of the research are that the Holy Prophet (peace be upon him) not only enshrined the basic principles of Sufism to maintain the incorporation of peace, tolerance, and social cohesion but also set social reforms and governance in the realization of the same value system. The more down-to-earth aspects of Sufism as the kind of austere conduct, pietism, and emphasis on prayer have been regarded as providing an example of the steady functioning of the social and political order.

The research work can conclude that Sufism is the key to spiritual purification and social and political justice at the individual and social level. It is seen that it is quite possible for reforms to occur in the era of today by adopting some principles of the life standard of the Prophet (peace be upon him).

Keywords: Spiritual, social, and political reform, Sufism, Islam, Political stability

THE BRAVE CONTRIBUTIONS OF WOMEN DURING THE Umayyad EXPANSION

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

The Umayyad era can be regarded as one of the stages of expansion of the Islamic Empire, where many conquests, military actions, and defence tactics were undertaken. In most cases, people tend to see the influence of men in wars and other military actions; on the other hand, people have to admit that the role of women, Muslim women in particular, which was played behind the battlefield during the Umayyad period, was crucial and productive at the same time.

This study will enlighten us regarding the contribution of these women who, even though they did not directly take part in the war they were active in medical treatment, treatment of the injured, boosting the morale of the troops, food and water supply issues, and other logistics concerns. These women not only aided the war effort but as a powerful backup, helped the Islamic forces win.

Even cases when women proved to be brave to the extent of picking up weapons when circumstances required are also mentioned in the research. This work does away with the idea that women were restricted to the social or domestic environment only and shows that their services were also necessary when protecting Islam.

It is a tribute to the services of Muslim women in the military background of the Umayyads, and it indicates the role that was notable in the scene of history.

Keywords: Umayyad era, Muslim women, Military

THE IMPACT OF EUROPEAN UNION SANCTIONS ON IRAN'S ECONOMIC STRUCTURE

Ehsan Rasoulinezhad

Associate Professor, Faculty of World Studies, University of Tehran, Tehran, Iran

Abstract

This study explores the multifaceted impacts of European Union (EU) sanctions on Iran's economic structure, emphasizing both macroeconomic outcomes and sectoral transformations. The EU's restrictive measures—particularly those targeting Iran's oil exports, financial institutions, and trade channels—significantly disrupted the country's external revenues and access to global markets. These sanctions precipitated economic contraction, heightened inflation, and currency devaluation, while simultaneously encouraging structural shifts toward import substitution, informal trading networks, and strategic economic realignment with non-Western partners. Although these adaptations fostered a degree of resilience, they also entrenched inefficiencies, expanded state control over key sectors, and constrained private-sector growth. Overall, the analysis reveals that EU sanctions not only weakened Iran's short-term economic performance but also induced long-lasting structural changes with profound implications for its future economic trajectory and policy framework.

Keywords: Sanctions, European union, Iran, economic structure, oil-based economy

**A COMPARATIVE STUDY OF TELEVISION NEWS LIVE BROADCAST AND
ONLINE NEWS LIVE BROADCAST**

**-Taking the National People's Congress and the Chinese People's Political Consultative
Conference as an Example**

Liu Weicong

Moscow State Technological University Stankin, Moscow, 127055

Abstract: In the context of deepening media convergence, the form and structure of news live broadcasting are undergoing profound transformation. Taking the National People's Congress and Chinese People's Political Consultative Conference (Two Sessions) as a case study, this paper compares the characteristics of television news live broadcasting and online news live broadcasting. The study finds that the two differ significantly in terms of entry thresholds, communication models, audience attributes, and production processes and costs. Television news live broadcasting is known for its authority and professionalism, with strong control over content and standardized production norms. In contrast, online news live broadcasting, driven by technological innovation and interactivity, demonstrates greater immediacy, participation, and openness. The rapid development of online live broadcasting has expanded the space for public discourse while posing challenges to the traditional production model of television news. The paper argues that the future development of news live broadcasting should be guided by integration and innovation, promoting cooperation and symbiosis between traditional and emerging media, and maximizing communication effectiveness while maintaining authenticity and professionalism of content.

Keywords: Television news live broadcasting; Online news live broadcasting; Media convergence; Audience interaction; Communication innovation

**STUDY OF THE LITERARY HERITAGE OF MUHAMMAD YUSUF BAYANIY
MUHAMMAD YUSUF BAYONIY ADABIY MEROSINING O'RGANILISH**

DO'STOVA Surayyo Savronovna

**Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent, O'zbek tilini o'qitish metodikasi
kafedrası, Jizzax davlat pedagogika universiteti, O'zbekiston**

ORCID: 0000-0003-3613-6308

Annotatsiya

Muhammad Yusuf Bayoniy o'zining asarlari va tarjimalari bilan o'zbek adabiyotiga munosib hissa qo'shgan. Bayoniy devon tuzgan, tarixiy asarlar yozgan, tarjima bilan shug'ullangan, ularning qo'lyozma nusxalari O'zbekistonning bir necha kutubxona fondlarida mavjud. Devoni qo'lyozma nusxalarining bir nechtasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanadi. Ushbu maqolada Bayoniy ijodining o'rganilishi bilan birga devonining 1120, 7082, 7106, 6666\6 raqamli qo'lyozma nusxalari haqida shuningdek, Bayoniy g'azallar, muxammas, musaddaslar, murabba', musabbaa', tarje'ot, ruboiylar, maqta', qit'a, masnaviy, ta'rix janrlarida she'rlar yozganligi haqida ham ma'lumotlar berilgan.

Maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlari adabiy muhiti va Muhammad Yusuf Bayoniy ijodini o'rgangan olimlar haqida ham ma'lumotlar berilgan. Bayoniyning hayoti va adabiy merosini o'rganishda shoirlar asarlari, boshqa adiblarning asarlari, arxiv hujjatlari, tadqiqotlar kabi manbalarni ko'rsatish mumkin. Bayoniyning tug'ilgan yili va vafot etgan yili bo'yicha adabiyotlarda har xil ma'lumotlar berilgan, maqolada bunga aniqliklar kiritilgan.

Maqolada Muhammad Yusuf Bayoniy hayoti va ijodi haqida turli tadqiqot va adabiyotlarda qisman ma'lumotlar berilgani, o'rganilgani, ammo ular yetarli emasligi, Bayoniy ijodini mukammal o'rganish, yangi tadqiqotlar yaratish lozimligi haqida ham fikr- mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: devon, manba, kotib, nusxa, fond, g'azal, masnaviy, asar, xat, adabiyot, she'r, varaq, muallif.

Abstract

Muhammad Yusuf Bayani made a worthy contribution to Uzbek literature with his works and translations. Bayani compiled a divan, wrote historical works, and was engaged in translations, and their manuscripts are available in several library funds of Uzbekistan. Several of the manuscripts of the divan are stored in the manuscript fund of the Abu Rayhan Beruni Institute of Oriental Studies. This article, along with the study of Bayani's work, provides information about the manuscripts of his divan numbered 1120, 7082, 7106, 6666\6, as well as information

about Bayani's writing in the genres of ghazals, muhammas, musaddas, murabba', musabba', tarje'ot, rubaiyil, maqta', qita, masnavi, and history.

The article also provides information about the literary environment of the late 19th and early 20th centuries and about scholars who studied the work of Muhammad Yusuf Bayani. In studying the life and literary heritage of Bayani, sources such as the works of poets, the works of other writers, archival documents, and research can be cited. Various information is given in the literature on the year of birth and death of Bayani, and the article clarifies this.

The article also provides information about the partial information given and studied in various studies and literature about the life and work of Muhammad Yusuf Bayani, but it is not enough, and it is necessary to thoroughly study Bayani's work and create new research about it.

Key words: devan, source, secretary, copy, fund, ghazal, masnavi, work, letter, literature, poem, sheet, author.

1. KIRISH

Xorazm adabiy muhiti o'zbek adabiyotining ajralmas bir qismini tashkil etadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlari Xorazm adabiy muhitining baravj faoliyati davrida bir qancha shoir va adiblar, tarixnavis va tazkiranavislar, olim va san'atkorlar, musiqashunos va go'yandalar (qo'shiq yozuvchilar) yetishib chiqdiki, bu o'z navbatida juda ko'p fan sohalari kabi adabiyot va san'atning ravnaq topishiga sabab bo'ldi. Chunki bu davr adabiy muhitining yetakchilari Shermuhammad Munis va Muhammad Rizo Ogahiy bo'lgan. Muhammad Rahimxon II- Feruz esa bu davr adabiy muhiti vakillariga homiylik qilgan. Feruzning bu sohadagi tashabbuskorligi haqida adabiyotimiz jonkuyari, atoqli adib Abdulla Qahhor "Feruz mashhur lirik shoir, musiqashunos, kompozitor, yaxshi tarjimon, Umarxon singari o'z zamonasining shoirlarini o'rdasiga yiqqan, 1873 yilda bosmaxona sotib olib, Xorazmda birinchi kitob bostirgan odam", degan edi (Kaxxop, 1968, 6.102-103). O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Jo'shqin Amudaryodan suv ichib, muqaddas va tabarruk Xorazm tuprog'ida unib-o'sgan, xalqimiz tarixida o'chmas iz qoldirgan Abu Rayhon Beruniy, Muhammad Muso Xorazmiy, Mahmud Zamaxshariy, Najmiddin Kubro, Pahlavon Mahmud, Nosiriddin Rabg'uziy, Sulaymon Boqirg'oniy, Sakkokiy, Munis, Feruz, Ogahiy, Bayoniy va boshqa ko'plab allomalar, shoir va mutafakkirlarning nomlari jahon sivilizatsiyasi tarixiga haqli ravishda oltin harflar bilan bitilgan" (Mirziyoyev, 2017, b. 241). Xorazm adabiy muhitida yashab ijod etgan Muhammad Yusuf Bayoniy ijodini mukammal o'rganish bugungi kunning dolzarb vazifalardandir.

2. METOD

Muhammad Yusuf Bayoniy hayoti va ijodi haqida adib o'zining "Shajarayi Xorazmshohiy" asarida, Muhammad Rizo Ogahiyning "Shohidul-iqbol", Ahmad Tabibiyning "Majmuayi si shuaro"yi payravi Feruzshohiy", Hasanmurod Laffasiyning "Tazkirayi shuaro", Bobojon Tarroh Xodimning, "Xorazm navozandalari", "Yug'urmiya" she'rlar to'plami, M. Yo'ldoshevning "XIX asr va Xiva davlar xujjatlari", D. Rahim, Sh. Matrasul. "Feruz- shoh va shoir qismati", Yu. Yusupovning "Xorazm shoirlari", Q.Munirovning "Munis, Ogahiy va

Bayoniylarning tarixiy asarlari”, N.Jumaxo‘ja va I.Adizovalarning “So‘zdin baqoliroq yodgor yo‘qdur” asarlari va tadqiqotlarida ma‘lumotlar berilgan. Bayoniy haqidagi ma‘lumotlarni o‘rganishda tarixiy- qiyosiy usuldan foydalandik.

3. TAHLIL VA NATIJALAR

Shoir, adabiyotchi, tarixchi olim, tarjimon, xattot, musiqashunos, tibbiyot ilmining bilimdoni, qomusiy bilim egasi Muhammad Yusuf Bayoniy ”o‘zbek mumtoz she‘riyatining an‘anaviy mavzu va g‘oyalarini davom ettirdi, rivojlantirdi. U o‘z shaxsiy takomil bosqichlarida an‘anaviy uslubdagi ijodkordan otashnafas erkin shoir darajasiga o‘tib yuksaldi” (Жумахўжа ва Адизова, 1995, б. 98) Muhammad Yusuf Bayoniy o‘zining asarlari va tarjimalari bilan o‘zbek adabiyotiga munosib hissa qo‘shgan. U “ulug‘vor falsafiy ruhiyatni o‘z g‘azallarida nafis ifoda etgan shoir, tarixnavis alloma, zarqalamli xattot, bir necha tillarni mukammal bilgan tarjimon, sozanda va maqomshunos olimdir” (Отамуродова, Абдурахимов, 2012, б. 31).

Muhammad Yusuf Bayoniyning hayoti va adabiy merosini o‘rganishda quyidagi manbalarni ko‘rsatish mumkin:

1. shoir asarlari;
2. boshqa adiblarning asarlari;
3. arxiv hujjatlari;
4. tadqiqotlar.

Bayoniy XIX asrning ikkinchi yarmida Xorazm adabiy muhitida kamol topgan siymodir. Shoir ijodini o‘rganishda asosiy birlamchi manbalari uning asarlari ya‘ni, she‘riy devoni (Bayoniy, 1120 raqamli qo‘lyozma) “Shajarayi Xorazmshohiy” (Bayoniy, 9596 raqamli qo‘lyozma, 509 v.) va “Xorazm tarixi” (Bayoniy, 7421 raqamli qolyozma, 91 v.) asarlaridir. Shuningdek, Xiva adabiy muhitiga oid manbalar–Muhammad Rizo Ogahiyning “Shohid-ul iqbol” (Огаҳий, 2019, б. 384) Homid To‘ra Komyobning “Tavorixi xavonin” (Komyob, 7717 raqamli qo‘lyozma, 209 v.), Ahmad Tabibiyning “Majmuayi si shuaro-yi payravi Feruzshohiy” (Ahmad Tabibiy, 29 raqamli qo‘lyozma), Hasanmurod Laffasiyning “Xiva shoir va dabiychilarining tarjimai hollari” (Laffasiy, 11499, 9494 raqamli qo‘lyozmalar, b. 48-66.) kabi asarlarida, ijod namunalarini kitobat qilingan bayoz-majmualarda, 1905-1923-yillardagi davr vaqtli matbuotlarida ham u haqida ma‘lumotlar bilan tanishishamiz.

Hasanmurod Laffasiyning “Tazkirayi shuaro” asarida 58 nafar shoir va ijodkorlar bilan birga Muhammad Yusuf Bayoniy hayoti hamda faoliyati bo‘yicha ham ma‘lumotlar berar ekan, “Bayoniykim, Muhammad Yusufbek bin Bobojonbek bin Allohberdi to‘ra bin Eltuzarxon turur. Bayoniy yoshlig‘din bir xiyli ziyrak farosatlig‘ bo‘lub, akasi Yaxshimurodbekdin tib ilmin ta‘lim olib, anchalig‘ ma‘lumotli bo‘ladur. Shul sababli Muhammad Yusufbek forsiy va ham arabiy lug‘at lisonlarig‘a oshno bo‘lg‘onidek har bir lug‘atlig‘ kitoblarni ona til kabi o‘qub yozur erdi. Feruz Muhammad Rahimxon farmoyishi bilan bir necha forsiy, arabiy lug‘at ta‘rixlarni tarjima qilib, “Feruzshohiy” ismida bir ta‘rix ham ta‘lif qilib, Muhammad Rahimxong‘a taqdim etib, maqbul-i tab’ bo‘lg‘onidin Feruz Muhammad Rahimxon she‘r mashqin ham farmon etadur. Muhammad Yusufbek xon farmonig‘a muvofiq o‘zig‘a Bayoniy taxallus etib, anchalig‘ adabiyotlar yozib, Bayoniy ismida deb devon ham ta‘lif etadur. Feruzning farmoni bilan “Haft shuaro” ham yetti nafar shahzodalarning yozg‘on adabiyotlarin dog‘i tartibga solib, Xiva qo‘lchofasida ishlatib chiqaradur”, deydi.

Muhammad Yusuf Bayoniy yuksak tarbiya va yuqori tahsil olishida oilaviy muhitining ta'siri katta edi. Uning otasi Bobojonbek she'riyat, tarix, musiqa ilmlaridan yaxshigina xabardor bo'lgan. Bayoniy ham bu ilmlarning barchasiga ega bo'lgan. Bayoniy xonadonida tanbur, g'ijjak, doira, bulomon, dutor kabi musiqa asboblari to'liq bo'lib, ularni o'zi yaxshi chertgan, lekin qo'shiq ayta olmagan. Uyi doimo mehmonlar bilan gavjum bo'lgan. Xon saroyida ham bu kabi majlislar bo'lib turganligi haqida Bayoniy "Shajarayi Xorazmshohiy" asarida quyidagi jummalarni keltirib o'tadi: "Xon hazratlari haftada ikki kun: juma va shanba oqshomlarida ulamo bilan suhbat tuzub, kitobxonliq etdurur erdilar. Andog'kim, Yusufhoji oxund va Ismoilxo 'ja oxund va Xudaybergan oxund va olimu ulum ma'qul va manqulda Mullo Muhammadrasul va faqiri haqir majlisi humoyunlarig'a haftada ikki marotaba hozir bo'lub, kitobxonliq etar erdik. Goho domla Muhammadrasul bila ikkovimiz kirib, suhbat humoyunlarida kitobxonliq bo'lur edi va sipohiylar va to'ralarni hamkitobxonliq etarga targ'ib etar erdilar. Bas, hama kitobxon bo'ldilar" (Bayoniy, 1994, b. 95).

Bayoniy "uzun bo'yli, chiroyli, sariq soqolli kishi bo'lgan. Kiyimlari ozoda bo'lub, so'zlagan vaqtda ovozi goh yo'g'on, goho nozik chiqqan. Xalq orasida hozirgacha "ovozi Yusufbekning ovozig'a o'xshar ekan" degan ibora yuradi" (Бобожон Тарроҳ Ходим, 1994, б. 94). U haqida Tabiiy mana shunday yozgan edi:

Bayoniyki, bor shoiri xushbayon,
So 'z ichra qilur, durru gavhar,
Ayon Bayoniyki, mashhur shoir edi,
Dema shoir oni, sohir edi.

370

Tazkirayi shuaro"da u haqida "Bayoniy setor, tanbur, g'irjak musiqiysig'a ham yaxshi oshno bo'lg'onidek, shaxmat, satranj o'yinig'a ham bir xiyli mahoratlig' bo'lub, xatt-i kufiy, xatt-i suls, xatt-i rayhoni, xatt-i shikast, xatt-i hindiylarni ham yaxshi o'qub yozib bilur erdi. Bayoniy ajab shirinmaqol, to'tisuxandon bo'lub, g'arib dilnavoz erdi. Ammo, Bayoniyning o'zi katta oila, katta ro'zg'or oilalig' qashshoq bo'lushig'a ham qaramay, doimiy g'arib-miskinlar uchun dasturxoni ochuq erdi" (Laffasiy, 12561raqamli qo'lyozma, 39 v), deyiladi.

Muhammad Yusuf Bayoniy "sohir" ijodkor bo'lib yetishdi va shoh va shoir Feruzning istagi va taklifi bilan Bayoniy umrining katta qismini saroyda o'tkazdi. Ammo saroyda u biror bir yuqori lavozimda bo'lmagan. Shoir 1915-1916 yillarda saroyni tark etib, qolgan umrini ijodga bag'ishlaydi. Feruzdan keyin taxtga o'tirgan Asfandiyorxon davri muhitida Bayoniy uzoq yashay olmagan va saroydan chiqib ketgan. Umrining oxirgi yillarida ilm-ma'rifat va maorif yo'lida ancha katta ishlarni amalga oshirgan. Shogirdlariga arab va fors tillaridan, mantiq, tarix, she'riyat qonun qoidalaridan saboq bergan. 1920-21 yillarda esa Xiva maorif bo'limida sho'ba mudiri vazifasida ishlagan.

Muhammad Yusufbek Bayoniyning vafoti Hasanmurod Laffasiyning "Tazkirayi shuaro" asarining 12561 raqamli qo'lyozmasi 39^b varag'ida "Ammo, Bayoniy 1920 inji yili Xorazm sho'rolar jumhuriyatining maorif nazorati qaramoqida vaqf sho'ba mudirlilik vazifasida ishlab, 1922inji yili minglarcha nadomat-hasrat birlan og'u chekib, falak zolim, jafokorning sitamidin dodlang'on holi.da ushbu yolg'onchi dunyodin ko'z yumib, baqo bo'stonig'a safar qilib, behisht-i jovidonida manzil qiladur", deyilgan. Asarning 9494 raqamli qo'lyozmasining 14^a varag'ida esa quyidagilarni o'qiymiz: "Bayoniy 1920-1921nji yillarda Xivada maorif

nazoratini qaramog‘i sho‘basini mudirligi vazifasida ishlab 1923 yil dunyodin zillat kavsini sadog‘a kirgizib oxiratg‘a safar qiladur”, deya qayd etilgan. 11499 raqamli qo‘lyozmaning 10^a varag‘ida “Bayoniy 1920-1921nji yillarda Xivada maorif nazoratini qaramog‘i sho‘basini mudirligi vazifasida ishlab 1923 yil dunyodin o‘tdi”, deb berilgan. P.Bobojonov nashrining 41-betida ham Bayoniyning vafot yili haqida “1923 yili dunyodin shikoyatlar qilib hadsiz nadomatlar bilan oh chekib, falak zolim jafokorligi dastidin dodlangan holda boqiy bo‘stonig‘a safar qilib, buhishti jovidonida manzil qilodur”, degan ma‘lumotlar mavjud.

Yunus Yusupov “Xorazm shoirlari” kitobida, “Bayoniy 1859 yil Xivada tug‘ildi”, deb yozadi. “Ayomiy domla andak yanglishgan ko‘rinadilar, Bayoniy 1859 yil tug‘ilishi mumkin emas, yana xudo biladi. Balki Yu.Yusupov Bayoniyni “64 yoshda vafot etdi”, deganida uning otasi bilan chalkashtirgandir”, deydi Komil Avaz.

“Maoniy arsasi” kitobining 31-betida Bayoniyning “Bitsin ahli razolat” she‘ri berilgan:

Eshit so‘zim farzandlar,
Ko‘p mehribon dilbandlar.
Oshdi yoshim saksondan
O‘zim ham chiqdim sondan.
Qani, endi ko‘zda nur,
Belda quvvat ham putur
Bo‘lsa-yu safda tursam...

371

“Bu she‘r 1919-yil yozilgan bo‘lib, keyinchalik 1921-yil mart oyida “Xorazm xabarlarini» gazetasida chop etilgan”, deyilgan. Demak, 1919-yildan 80-yilni olib tashlasak, Bayoniyning tug‘ilgan yili 1839-yilga to‘g‘ri keladi. Shu kitobning 38-betida:«Bayoniy uzoq va samarali hayot kechirdi. U zamondoshlarining xotirlashicha, 1923-yil 26-aprelda 83 yoshdan oshib Xivada olamdan o‘tdi”, deyiladi.

“Feruz shoh va shoir qismati» kitobining 221-betida, Bayoniyning nevarasi bo‘lgan Zulayxo opaga Abdulla Boltayev, “Bayoniy 1923-yil 23-aprelda oylik maosh olganligini aytib, ro‘yxatni ko‘rsatganligi”, eslatilgan va Abdulla Boltaevning aytishicha, “Bayoniy 1923-yil 26-aprelda vafot etgan”, ekan.

Nusratulla Jumaxo‘ja va Iqboloy Adizovanning “So‘zdin baqoliroq yodgor yo‘qdur” kitobining 8-betida “Muhammad Yusuf Bayoniy 1840-yil Xivada amaldor oilasida tug‘ildi”, deyilgan. Shu kitobning 12-betida yana “Bayoniy 1923-yil yanvar oyida 83 yoshida vafot etgan”, deb yozilgan. Agar Bayoniyning tug‘ilgan yili 1839-yil ekanligini inobatga olsak, Bayoniy 1923-yil 84 yoshida vafot etgan bo‘lib chiqadi. Demak, 11499 raqamli qo‘lyozma va Bobojonov nashrida bu sana to‘g‘ri yozilganligini guvohi bo‘lamiz.

Bayoniy zamonasining tarixchisi bo‘lishi bilan birgalikda shoir ham bo‘lgan. Uning shoirlik qobiliyatiga qoyil qolgan Ahmadjon Tabibiy quyidagicha baholaydi:

“Bayoniyki, mashhur shoir edi,

Dema shoir neki sohir edi” (Tabibiy, 29 raqamli qo‘lyozma).

Bayoniy devonining qo'lyozma nusxalarini Vatanimizning bir necha kutubxona fondlarida uchratish mumkin. Devonning qo'lyozma nusxalaridan bir nechitasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida 1120, 7082, 7106, 6666\6 raqamlarii ostida saqlanadi.

1120 raqamli qo'lyozmaga بيانى ديوانى (Bayoniy devoni) deb nom qo'yilgan va u 1327 (1909) yilda yozilgan. Devonning muqova o'lchami 18,5/28, varaqlar soni 172 varaq. Har bir betga 21-22 qator yozuv joylashtirilgan. Qo'lyozma qizil va qora siyoh bilan yozilgan. Qizil siyohda g'azali Bayoniy, muxammasi Bayoniy, musaddasi Bayoniy deb nomlar berilgan, boshqa barcha yozuvlar qora siyohda bitilgan. Yozuvi nasta'liq xatidadir. 1^a varaqda 2ta muhr mavjud (Узбекский государственный научно-исследоват. Институт. библиотека № 1120 город Самарканд ва ГПБ. Уз.отд. в.рук. №1120 Ўз ДхҚ қўлэз. бўл.). 171^b varaqda ham shu ikkinchi muhr mavjud. 9^a varaqda Samarqand muhri bosilgan. Poygir qat'iy qo'yilgan. Saqlanish holati yaxshi. Muallifning o'zi bet raqamlarini qo'yib chiqqan. Qo'lyozma qizil-pushti rang qalin karton bilan qoplangan va 1120 raqami qo'yilgan.

Bayoniyning 1120 raqamli devonida quyidagi janrlardagi she'rlar uchraydi:

1. g'azallar - 555ta	6. tarjeot - 9ta	11. qit'a - 1ta
2. mustahzod -1ta	7. masnaviy- 6ta	12. ta'rix - 6ta
3. muxammas - 45ta	8. ruboiylar - 61ta	13. qasida-4ta
4. musaddaslar - 10ta	9. vola -12ta	14. bahri taviil 1ta
5. musabbaa' - 2ta	10. maqtaa - 3ta	

6666/6 raqamli qo'lyozmaga غزل شاعرلار و محمسلار مرادى، فرو (G'azali shoirlar va muxammaslar Murodiy, Farrux, Sultoni, Sodiq, Sa'diy, Bayoniy, Oqil) deb nom qo'yilgan. Devonning muqova o'lchami 20/30, varaqlar soni 177 varaq. Har bir betga 17-19 qator yozuv joylashtirilgan. Qo'lyozma qizil va qora siyoh bilan yozilgan. Sarlavhalarni (ismlarni berishda) va tartib raqamlarni berishda qizil siyohdan foydalangan. Boshqa barcha yozuvlar qora siyohda bitilgan. Yozuvi nasta'liq xatida va poygir qat'iy qo'yilgan. Qo'lyozma qora qattiq karton bilan qoplangan. Kitobning ustiga 6666 raqami qo'yilgan va burchagiga "devoni Murodiy, devoni Farrux, devoni Sultoni, devoni Sodiq, devoni Sa'diy, devoni Bayoniy, devoni Oqil", deb yozilgan. So'ng uchta naqsh qo'yilgan, o'rtasidagi biri katta ikkitasi kichik naqshlardan iborat. Bu qo'lyozmada Bayoniyning quyidagi she'rlari uchraydi:

1. g'azallar - 378ta	5. musaddaslar - 4ta	9. masnaviy - 2ta
2. mustahzod-1ta	6. musabbaa' - 2ta	10. ruboiy -33ta
3. murabba' - 5ta	7. tarje'ot - 14ta	11. ta'rix - 6ta
4. muxammas - 28ta	8. qit'a - 6ta	12. qasida -1ta

7082 raqamli qo'lyozmaga "devoni Sultoni, devoni Sa'diy, devoni Sodiq, devoni Bayoniy, devoni Oqil", deb nom qo'yilgan va u 1326 yilda yozilgan. Devonning muqova o'lchami, 329 varaq bo'lib, Bayoniy devoni 100-varaqdan boshlangan. Har bir varaqqa 19 qator yozuv joylashtirilgan. Qo'lyozma qizil va qora siyoh bilan yozilgan. Qo'lyozma yaxshi saqlangan, nasta'liq xatida bitilgan, poygir qat'iy qo'yilgan. Qo'lyozma sarg'ish qattiq karton bilan qoplangan va chetiga qizil qoplangan. Kitobning ustiga 7082 raqami qo'yilgan. Burchagiga "devoni Sultoni, devoni Sa'diy, devoni Sodiq, devoni Bayoniy, devoni

Oqil”, deb yozilgan. Kitob ustiga uchta naqsh qo’yilgan. Bu qo’lyozmada Bayoniyni quyidagi she’rlari uchraydi:

1. g‘azallar - 378ta	5. murabba’ - 1ta	9. maqtaa - 3ta
2. mustahzod-1ta	6. musabbaa’ - 2ta	10. qit’a - 2ta
3. muxammas - 33ta	7. tarjeba’a - 14ta	11. masnaviy - 1ta
4. musaddaslar - 4ta	8. ruboiylar - 39ta	12. ta’rix - 6ta

71063 raqamli qo’lyozmaga Ojiz, Xokiy va Bayoniy devonlari kiritilgan va u (1326) yilda yozilgan. Devonning muqova o’lchami 17/27.5, 441vara qadan iborat. 1-152 varaqqacha Ojiz devoni, 154-255 varaqqachagacha Xokiy devoni, 264^b-441^a varaqlarda Bayoniy devoni berilgan va kitob yakunlangan. Har bir betga 17 qator yozuv joylashtirilgan. Qo’lyozma qizil va qora siyoh bilan yozilgan. Qizil siyohda g‘azali Bayoniy, muxammasi Bayoniy, musaddasi Bayoniy, deb sarlavhalar berilgan, boshqa barcha yozuvlar qora siyohda bitilgan. Yozuvi nasta’liq xatidadir. She’rlar 99 gacha tartib raqam bilan berilgan, keyingi g‘azallarga tartib raqamlar qo’yilmagan. Muhr va bezaklar qo’lyozmaning birinchi betida berilgan (7106 Институт Восточных рукопис АН Уз. ССР. Ташкент). Xuddi shu muhr 441- betga ham bosilgan. Poygir qat’iy qo’yilgan, saqlanish holati yaxshi. Har bir bet raqamlari aniq qo’yib chiqilgan. Qo’lyozma nosvoyrang rang qalin karton bilan qoplangan va 7106 raqami qo’yilgan, 508 ta g‘azal (hoshiyadagi g‘azallardan tashqari), muxammaslar, musaddaslar, masnaviylar va tarje’bandlardan iborat. Bu qo’lyozmada Bayoniyni quyidagi she’rlari uchraydi:

1. g‘azallar – 540ta	5. musabbaa’ - 2ta	9. maqtaa - 3ta
2. mustahzod-1ta	6. masnaviy - 5ta	10. ta’rix-5ta
3. muxammas - 10ta	7. tarjeot-14ta	11. qasida-4ta
4. musaddaslar - 11ta	8. ruboiylar - 73ta	12. bahri tavi-1ta

Bayoniy ijodidan namunalar devonidan tashqari “Yug‘urmiya” (1923) majmuasida berilgan. Bu majmua’da inqilobiy mavzudagi she’rlari yetakchidir. Shu bilan birga, ularda shoirlar ijodi xususidagi ayrim ma’lumotlar ham uchraydi. Mulla Bekjon tomonidan nashr etilgan “Yug‘urmiya” majmuasining bu jihatini adabiyotshunos A.Abdug‘afurov alohida ta’kidlab yozgan edi: “Mulla Bekjon” to’plamidagi boshqa asarlar qatorida, ularning (Bayoniy, Mutrib, Safo Mug‘anniy she’rlari) har biriga kichik-kichik izohlar beradi, qachon yozilgani va qaysi manbadan olib chop etilayotganligini aniq ko’rsatadiki, bu davr adabiy jarayonini hamda konkret ijodkor merosini o’rganishda, uning g’oyaviy badiiy evolyusiyasini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi” (Абдуғафуров, 1988, б. 3.).

XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlari Xorazm adabiy muhiti, uning namoyondalari ijodi haqida yaratilgan deyarli barcha ilmiy tadqiqotlarda hamda bu davrdagi Xorazm tarixini yorituvchi tarixiy- ilmiy asarlarda shoirning hayoti va ijodi bilan bog‘liq fikr va mulohazalar bor. P.P.Ivanov (Иванов, 1940, с. 290), Ya. G‘ulomov (Ғулумов, 1959, б. 326) M.Yo‘ldoshev (Йўлдошев, 1960, б. 5-29) larga tegishli bo‘lib, tadqiqotchilar Xiva xonlari arxivi hujjarlaridagi ma’lumotlarni o‘rganganlar va nashr etganlar.

Akademik Y. Yo‘ldoshevning 1960-yilda “Fan” nashriyotida chop etilgan “Xiva davlat hujjatlari” nomli kitobida Bayoniyni saroydagi xizmati va musiqago‘yligiga oid ma’lumotlarni berib o‘tgan.

O'tgan asrning 60-yillarida Bayoniy ijodiga bo'lgan e'tibor yanada jonlandi. 1960-yil tarixnavis olim Q.Munirovning "Munis, Ogahiy va Bayoniylarning tarixiy asarlari" (Муниров, 1960, б. 171) risolasi e'lon qilindi. Mazkur risola "Shajarayi Xorazmshohiy"ning O'rta Osiya tarixini o'rganishdagi ahamiyati ma'lum darajada yoritiladi. S.Dolimov (Долимов, 1962, б. 147), Y.Yusupov (Юсупов, 1967, б. 180) kabi bir qator olimlar tomonidan qilingan tadqiqotlarda Bayoniyni tarixiy asarlari o'rganilgan. 1962-yilda esa S.G'anieva va H. Muxtorova Bayoniy ijodini ommalashtirish ishlarini yo'lga qo'yadilar, uning devonidagi ba'zi she'rlarini "G'azallar" nomi bilan e'lon qilganlar. 1967-yildagi Y.Yusupovning "Xorazm shoirlari" (Юсупов, 1967, б. 180) kitobi, 1976-yil adabiyotshunos J.Jumaboevaning "Ozbek tili va adabiyoti" jurnalida chop etilgan "Bayoniy ijodining ayrim xususiyatlari" maqolasi ham shoirning hayoti va ijodi haqida ma'lum tasavvurlarni beradi.

Akademik V.Abdullayevning 80-yillardagi tadqiqotlarida shahzoda shoirlarning Navoiyga izdoshligi masalasiga doir fikrlar mavjud. Jumladan, adabiyotshunos "Navoiy va bir davrning ikki shoiri" maqolasida Farrux va Bayoniyni Navoiy an'alariga munosabatiga to'xtalar ekan, Bayoniyni "bedorlik, hushyorlik, ma'nidorlik shoiri", Navoiyning chinakam izdoshi sifatida ta'riflaydi (Кобулов, Мўминова, Ҳаққулов, 1987, б. 25–30). 1990-yillarning boshidan mustaqillik davrida Muhammad Rahimxon-Feruz shajarasi shoirlarining ijodini o'rganishga bo'lgan e'tibor kuchaydi. N.Jabborov (Огаҳий (Jabborov N.), 2009, б. 240), N.Shodmonov (Огаҳий (Н. Шодмонов), 2009, б. 336), H.Toshev (Тошев, 2009, б. 47), N.Jumaxo'ja va I.Adizova (Жумахўжа, Адизова, 1995, б. 147), D.Rahim va Sh. Matrasul (Раҳим, Матрасул, 2011, б. 238), G. Ismoilova (Исмоилова, 1995, б. 141), I.Xajieva (Хажиева, 2016, б. 92) larning risola va maqolalari alohida e'tiborga loyiqdir.

Shoir ijodini jiddiy va keng ko'lamda o'rganish 90-yillardan boshlandi. Bu davrda Bayoniy hayoti va ijodini o'rganish I Adizova tomonidan samarali olib borildi. I.Adizova 1990-yili Bayoniyni hayoti va ijodiy faoliyati haqida nomzodlik dissertatsiyasini yoqladi. 1994-yilda I.Adizova sa'yi harakatlari bilan "Shajarayi Xorazmshohiy" asarining qisqartirilgan nashrini e'lon qildi. 1995-yilda esa ushbu muallifning N.Jumaxo'ja bilan birgalikda "So'z din baqoliroq yodgor yo'qdur" (Жумахўжа, Адизова, 1995, б. 147) risolasi bosilib chiqdi.

4. XULOSA

Xiva adabiy muhitida yashab ijod etgan Muhammad Yusuf Bayoniy o'zining asarlari bilan o'zbek adabiyotiga munosib hissa qo'shgan. "Muhammad Yusuf Bayoniy o'zbek mumtoz she'riyatining an'anaviy mavzu va goyalarini davom ettirdi, rivojlantirdi. U o'z shaxsiy ijodiy takomil bosqichlarida an'anaviy uslubdagi ijodkordan otashnafas erkin shoir darajasiga o'sib yuksaldi" (Жумахўжа, Адизова, 1995, б. 98).

Bayoniyni shoir, adabiyotchi, tarixchi sifatida yaratgan ijodiy merosi va tarjimalari Xiva adabiy muhitini o'rganishda muhimdir. Uning "devoni ham o'zbek mumtoz adabiyotimizning lirik janrlarini boyituvchi bo'lib xizmat qiluvchi, XIX asr hamda XX asr boshlari Xorazm adabiy muhitini o'rganishda muhim manba sifatida adabiyotshunoslik, matnshunoslik va adabiy manbashunoslikda ilmiy tadqiq etilishi lozim bo'lgan asarlardan biri ekanligi bilan ahamiyatlidir" (Do'stova, 2024, b.76).

Muhammad Yusuf Bayoniy hayoti va ijodi haqida turli tadqiqot va adabiyotlarda ma'lumotlar berilgan, qisman o'rganilgan, ammo ular hali kam. "Endilikda Bayoniy ijodini har tomonlama o'rganish, u haqda tulaqonli, mukammal tadqiqotlar yaratish fursati yetdi" (Жумахўжа,

Адизова, 1995, б. 150). Bayoniy asarlarining qo'lyozma nusxalarini qiyosiy o'rganish esa bugungi kunda oldimizga qo'yilgan dolzarb vazifalaridandir.

5. ADABIYOTLAR

Абдуғафуров А. (1988) “Юғурмия” – ўзбекча инқилобий шеърлар тўплами. Ўзбек тили ва адабиёти. Тошкент. №5. Б.3.

Ahmad Tabibiyning “Majmuatush –shuaroyi si Payravi Feruzshohiy”. O‘zFASHI asosiy qo'lyozmalar fondi, 29 raqamli qo'lyozma.

Брегель Ю.Э. (1961). *Сочинение Баяни «Шаджара-йи хорезмшахи» как источник по истории туркмен*. Краткие сообщения Института народов Азии. Москва, ХЛИВ. 179 с.

Долимов С. (1962). *Огаҳийнинг ҳаёти ва ижоди*. Филол. фан. ном. диссертация. Тошкент. Б. 147.

Do'stova С. (2024). *Bayoniy devonining 1120 qo'lyozma nusxasi*. “Turkiy xalqlar filologiyasida fundamental tadqiqotlar va innavatsion ta'lim texnologiyalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 76- b.

Жумахўжа Н., Адизова И. (1995). *Сўздин бақолироқ ёдгор йўқдур*. Тошкент: Ўзбекистон. 150 б.

Иванов П. П. (1940). *Архив хивинских ханов XIX в. Исследование и описание документов с историческим введением: Новые источники для истории народов Средней Азии*. Ленинград, 290 с.

Йўлдошев М.Й. (1960). *XIX аср Хива давлат ҳужжатлари*. Тошкент: Фан. ТИИ. Б. 5-29.

Komyob Sayyid Hamid to'ra ibn Sayyid Muhammadxon. *Tavorix ul-xavonin*. O'zR FA ShI assosiy qo'lyozmalar fondi 7717 raqamli qo'lyozma. 209 b.

Муниров Қ. (1960) *Мунис, Огаҳий ва Баёнийларнинг тарихий асарлари*. Тошкент: Фан. 171 б.

Муҳаммад Ризо Эрнийзбек ўғли Огаҳий. (2019). *Асарлар. Шоҳид ул иқбол / Нашрга тайёрловчи, сўзбоши, изоҳлар муаллифи Н.Шодмонов*. Тошкент: Шарқ. ВИИ ж. 384 б.

Muhammad Yusuf Bayoniy. *Devon*. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. 1120 raqamli qo'lyozma.

Muhammad Yusuf Bayoniy. *Devon*. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. 7106 raqamli qo'lyozma.

Muhammad Yusuf Bayoniy. *Devon*. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. 6666 raqamli qo'lyozma.

Muhammad Yusuf Bayoniy. *Devon*. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. 7082 raqamli qo'lyozma.

Muhammad Yusuf Bayoniy. *Shajarayi Xorazmshohiy*. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. 9596 raqamli qo'lyozma. 509 b.

Muhammad Yusuf Bayoniy. *Xorazm tarixi*. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. 7421-raqamli qo'lyozma. 91 b.

Отамуродова А., Абдурахимов А. (2012). *Маоний арсаи*. Тошкент: Tafakkur qanoti, 31-б.

Юсупов Й. (1967). *Хоразм шоирлари*. Тошкент: Бадий адабиёт, 180 б.

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4818

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2375

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2379

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2372

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4828

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4819

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4833

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4836

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4838

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4841

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5347

https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5591

THE IMPACT OF ABD AL-QĀHIR AL-JURJĀNĪ'S "AL-‘AWĀMIL AL-MĪ‘A" ON THE FORMATION OF ARABIC SYNTACTIC THEORY**Nodir Talipov¹****¹Lecturer, Oriental University****Abstract**

This study explores the theoretical and structural foundations of Abd al-Qāhir al-Jurjānī's treatise "al-‘Awāmil al-Mī‘a," a concise yet influential work that helped shape the grammatical thought of the medieval Arab tradition. The research examines Jurjānī's approach to syntactic governance through the concepts of al-‘āmil (governing element) and al-ma‘mūl (governed element), focusing on how these principles organize the structure of the Arabic sentence. By analysing the linguistic behavior of key particles, such as ḥurūf al-naṣb and al-wāw al-ma‘iyya, the study highlights Jurjānī's effort to link form and meaning through a strict system of grammatical causality.

The research investigates how Jurjānī classified governing factors into lexical and semantic types, showing that his classification was not limited to formal markers but extended to inferred relations shaped by context and meaning. This dual structure reveals his attempt to reconcile the logic of Arabic syntax with the broader intellectual tendencies of his era, which valued order, clarity, and the explanatory power of linguistic reasoning.

The study also compares Jurjānī's views with those of later scholars such as Ibn Hishām, al-Zamakhsharī, al-Suyūṭī, and Antoine Dahdah. Their commentaries and expansions demonstrate that Jurjānī's work served as both a model and a point of departure for later developments in syntactic analysis. These comparisons illustrate how "al-‘Awāmil al-Mī‘a" remained a central text across centuries, shaping the teaching of Arabic grammar through its systematic arrangement of governing particles and its emphasis on the interplay between grammatical function and semantic effect.

The findings show that Jurjānī's treatment of particles like *إن* and *أَنْ* was more than a mechanical description of case-governing markers. He tied each particle to its semantic force within discourse, assigning to it a role that reflects intention, emphasis, and relational meaning. His discussion of al-wāw al-ma‘iyya likewise reveals an attempt to identify cooperation and simultaneity as grammatical categories, rooted in the logic of action and time. These insights reflect a careful attention to the philosophical dimensions of syntactic structure.

The study concludes that Jurjānī's theoretical model represents an early and influential attempt to formulate a coherent system of Arabic syntax grounded in both structure and meaning. His work stands at a point where linguistic theory sought stability and precision, and where scholars treated grammar as a discipline capable of explaining the internal order of the language. "Al-‘Awāmil al-Mī‘a" continues to serve as an essential reference for understanding classical grammatical reasoning, as well as the methods that shaped later Arabic linguistic scholarship.

Keywords: Abd al-Qāhir al-Jurjānī, al-‘āmil, al-ma‘mūl, Arabic syntax, ḥurūf al-naṣb, al-wāw al-ma‘iyya, classical Arabic grammar.

POETIC AND SEMANTIC FUNCTIONS OF 'I'RĀB IN CLASSICAL AND MODERN ARABIC TEXTS**Bakhtiyor Makhamov¹****¹Master, Oriental University****Abstract**

This study explores the poetic, semantic, and syntactic functions of 'i'rāb in Arabic, viewing it not as a mechanical grammatical system but as a dynamic expressive tool deeply rooted in the linguistic tradition. Classical grammarians treated 'i'rāb as a structural backbone of the language, yet its presence in poetic texts shows a richer role. The research questions whether 'i'rāb contributes to meaning beyond grammar, how it shapes emphasis and stylistic nuance, and the extent to which its variation influences rhythm and aesthetic resonance. These questions guide a critical examination of classical sources and modern linguistic scholarship, along with an analytical reading of selected poetic examples.

The work acknowledges that Arabic poetry has never been indifferent to form. Poets such as Imrul Qays, al-Mutanabbī, Abū Tammām, and Bashshār ibn Burd relied on the flexibility of 'i'rāb not only to maintain metrical balance but also to sharpen meaning and intensify emotional effect. Their use of case endings shows deliberate choices that influence interpretation, suggesting that 'i'rāb operates as a subtle instrument of rhetoric and symbolism. This study therefore evaluates how nominative, accusative, and genitive patterns shift narrative perspective, highlight contrast, or reinforce the thematic tone of a verse.

The thesis also considers the place of 'i'rāb in contemporary linguistic debate. While modern scholars have described its syntactic role in detail, its poetic and semantic capacities remain understudied. The research argues that 'i'rāb should be viewed through a dual lens: as a structural marker and as a stylistic agent. This dual viewpoint aligns with current tendencies in linguistic poetics, where syntax and artistic function are treated as interdependent rather than separate domains.

Methodologically, the study applies descriptive, structural, contextual, and comparative approaches. Semantic and syntactic analyses are combined with a statistical overview of usage patterns. Classical Arabic grammar manuals, modern linguistic works, and recent studies in poetics and stylistics provide the theoretical foundation. Uzbek scholarship on Arabic linguistics is also reviewed, showing that aesthetic aspects of 'i'rāb are rarely addressed, which underscores the need for further inquiry.

The findings suggest that variation in 'i'rāb can alter meaning, redirect focus, and intensify emotional tone. In poetry, case endings contribute to rhythm and musicality, supporting the overall architecture of the verse. Their flexibility allows poets to manipulate expectations, highlight contrasts, or express subtle semantic shifts. The research further observes that 'i'rāb functions differently in scientific and artistic texts. In scientific writing, it provides precision and clarity. In poetry, it shapes imagery and gives weight to symbolic layers. This contrast illustrates the broader linguistic capacity of Arabic, where structural forms carry aesthetic potential.

The study concludes that 'i'rāb remains a vital component of Arabic literary expression, deserving renewed attention from both linguists and literary scholars. Its poetic dimension reveals the depth of the Arabic grammatical system and shows how traditional linguistic features continue to enrich modern interpretive approaches.

Keywords: 'I'rāb; Arabic linguistics; poetic syntax; semantic functions; classical Arabic grammar; stylistics; linguistic poetics; Arabic poetry; grammatical variation; rhetorical expression

ARAB ADABIYOTIDA XITOBANING JANR TADQIQI: SHE'R VA NASR
MUNOSABATI

Feruza Djurayeva PhD, dotsent

Oriental universiteti "Tillar – 1" kafedrası

ORCID ID: 0009-0007-9603-1643

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada arab adabiyotining ilk bosqichlarida xitobaning badiiy-nazariy maqomi, uning janr sifatida shakllanish jarayoni va she'r–nasr munosabatlarining tarixiy asoslari qayta baholandi. Tadqiqotda johiliyat davridan boshlab xitobaning amaliy va estetik vazifalari, xatiblar nutqining poetik ko'lami hamda uning risola va she'r an'analari bilan o'zaro ta'siri manbalar asosida tahlil qilindi. As-Sa'alibiy, Ibn Rashi, Abu Hilol al-Askariy va al-Qalqashandiyning qarashlari qiyosiy o'rganilib, arab nasriy tafakkurining erkin shakllanishida xitobaning hal qiluvchi o'rni alohida yoritildi. Muallif islomgacha bo'lgan xitobaning yo'qolib ketish omillarini qayta sharhlab, saqlanib qolgan matnlarning poetik-funksional xususiyatlari orqali janrning qadimiyligi va adabiy nufuzini ilmiy asosda isbotlab beradi.

Kalit so'zlar: *xitoba, johiliyat adabiyoti, nasr tarixi, arab ritorikasi, poetik nutq, as-Sa'alibiy, Abu Hilol, janr shakllanishi, og'zaki an'ana, manba tahlili*

380

ANNOTATION

This study reassesses the literary and rhetorical status of Arabic *khitāba* in its formative centuries, examining the genre's evolution and its complex relationship with early Arabic poetry and prose. By revisiting pre-Islamic and early Islamic sources, the research elucidates the performative, stylistic and communicative functions of oratory, highlighting its structural ties with later epistolary prose. Through a comparative reading of al-Tha'ālibī, Ibn Rashīq, Abū Hilāl al-Askarī and al-Qalqashandī, the article demonstrates that *khitāba* served as a foundational medium in the maturation of Arabic literary prose. The study also explores the historical reasons for the partial disappearance of pre-Islamic speeches, arguing that surviving fragments preserve significant poetic and rhetorical traits that testify to the genre's antiquity and cultural authority.

Keywords: *Arabic oratory, pre-Islamic literature, prose development, rhetorical tradition, poetic discourse, al-Tha'ālibī, Ibn Rashīq, genre formation, oral heritage, textual transmission*

Dunyo adabiyoti tarixi fanida va arab adabiyotida xitobani adabiy nasriy janr deb qabul qilish yoki qilmaslik masalasini chuqur tahlil qilish asnosida arab adabiyoti tarixi fanida she'riyat va nasrning hamisha bir-biriga solishtirilgani, "johiliyat zamonlaridayoq she'riyat ustun bo'lgan, johiliyat davri arab adabiyotida nasr yo'q edi", - degan qarashlarning asoslari nimada ekanligi diqqatimizni tortdi. Xitoba bir necha asrlar arab adabiyotida yetakchilik qilgani va adabiy nasrning yuksak namunasi sifatida tahlil etishga loyiq degan fikrga kelganimiz bois arab she'riyati va nasri bahsini chuqurroq o'rganishni lozim topdik.

“As-Sa’alibiy nasrning afzalliklarini yozdi va unga qarshi Ibn Rashiq she’rning afzalligi yuzasidan javob qaytardi”. As-Sa’alibiy o’z hukmini shunday ifodalaydi: “Yozuvchilarning darajasi shoirlarnikidan baland bo’lgan va shunday davom etmoqda. Darhaqiqat, yozuvchilarning tillari bu shohlarning tillaridir, faqat soliq yig’ish, chegaralarni mustahkamlash, shaharda binolar qurish, fasod-buzg’unchilikni to’g’rilash, fay’at-o’lja bo’yicha dalil-isbotlar taqdim qilish, hamjihatlikka chorlash yoki firqalarga bo’linib ketishdan qaytarish, turli munosabatlar bilan tabriklash, falokatda hamdardlik bildirish, ahamiyati ulug’ yumushlar va eng ko’p murojaat qilinadigan har qanday ishlarning nimaiki shakli bo’lsa barchasi nasr ahli tilida edi. Odamlarning unga ehtiyoji katta bo’lgan va bu nasr ko’p ibratlarga, bilimlarga erishishni istaganlarning tilidir”.

Z. Muborak as-Sa’alibiyning nasr haqidagi fikrlariga qo’shilishini bildirar ekan, bu borada xatolik borligini ham inkor etmaydi: “nasr sharofati bilan idoraviy, siyosiy va hayotiy manfaatlarga ishora qilinadi. U (nasr) urush va tinchlik, tijorat va ziroat, sanoat (hunarmandchilik) va yana obodonchilik ishlarini tushunish uchun juda maqbul vositadir. Xatoligi shuki, as-Sa’alibiy nasrga she’riyatga xos bo’lgan jihatlar bilan ta’rif beradi, birdamlikka da’vat va firqalarga parchalanib ketishdan qaytariq, in’omlar bilan tabriklash, falokatlariga hamdardlik bildirish kabi mavzularni ham nasrga taalluqli qilib keltiradiki, bular nasrdan ko’ra ehtiros va his-tuyg’ularni ifodalashda, qalblarni zabt etishda ustun bo’lgan she’riyat uchun munosib vositadir”. Biroq biz bu o’rinda arab xitobalaridagi she’riyatdagidan qolishmaydigan poetik xususiyatlarni ko’rsatish orqali Z. Muborakning fikrlariga zid ravishda bunday mavzular xitobalar orqali ham maromiga yetkazib tasvirlanishi mumkinligini qayd etamiz.

Ta’kidlash lozimki, biz o’rganayotgan bosqichda yozuvchi yoki adib yoki nasrnavis tushunchasini arab adabiyotida ilk o’rta asrlarda, xususan, johiliyat davri adabiyot ahli tushunchasiga tenglashtirish u qadar to’g’ri emas. Bu davrlarda asosiy nasr turlari xalq og’zaki adabiyotiga qo’shimcha ravishda, xitobalar bo’lgani sababli xatib atamasini nasr vakiliga nisbatan ishlatish maqsadga muvofiq deb bilamiz.

Al-Qalqashandiyni fikricha, nasr mavzulari ra’iyatni boshqaruvchilar va xalq manfaatlarining asosidir, bunday mavzular shohlarning yozishmalarini, din ishida eng yaxshi vazifa nima ekanini, vaziyatga eng munosib amal qanday bo’lishi kerakligini tinglovchilarga, o’quvchilarga yetkazishni o’z ichiga olar va bunga qilich hukmdorlari va qalam ahlining yozishma xitobalari ham qo’shilar edi”.

Abu Hilol al-Askariy she’r va xitobaga as-Sa’alibiydan ko’ra ko’p diqqat qaratgan. Uning fikricha, arab adabiyotida yozuv paydo bo’lgandan keyin yuz ochgan risolalar bungacha mavjud xitobalar bilan shakldosh, ya’ni bir narsaning nusxalaridir (biri ikkinchisining shaklidir, deyilmoqchi), ularning har ikkida kalom qofiya va vaznga itoat etmaydi, qolaversa, so’zlar va ohangdorlik jihatidan shakldoshlik bor. Xatib – notiqning so’zlari tushunilishi osonligi va yoqimlili bilan yozuvchilarnikiga o’xshaydi (ya’ni xitobalarning ohangdorligi kotiblarning risolalaridagi ohangdorlik kabi). Bunda xitobaning faqat og’zaki, risolaning yozmaligidan boshqa farq yo’q. Risoladan xitoba, xitobadan risola irod qilinadi. Faqat xitobadan ko’ra risola osonroq yoziladi, ammo she’rning xitobaga, xitobaning she’rga aylanishida anchayin mashaqqat bor. Abu Hilol o’z asarida she’riyat va nasrni san’at va ta’sir jihatidan tahlil qilar ekan, oxir oqibat nasr – sultonning madori, shoirdan esa go’zal kalomdan ortiq narsa talab qilinmaydi, degan fikrga keladi. Ammo risolalar va xutbalarning o’zaro yaqinligi va farqlari, nazarimizda, yana boshqa bir ilmiy ish mavzusi bo’la oladi.

Arab adabiyotida xitobaning maqomi, uning ilk o’rta asrlardagi taraqqiyot bosqichlarini tadqiq etishga bag’ishlanganining asosiy sababi – arab xitobasi haqidagi turli qarashlar,

xususan, bu qadim arab soʻz sanʼatining mavjud boʻlganligi yoxud uning ilk adabiy janr sifatida eʼtirof etilishi kerakligi borasidagi bahs-munozaralarga aniq ilmiy isbot-dalillar taqdim etishdir. Shu bois ham xitobalarning manbalariga ham toʻxtaldik.

Maʼlumki, arablarning qadim adabiyotidan darak beruvchi ilk ikki adabiy tur: sheʼriyat va nasrdan qadim sheʼriyat namunalari arab qadim nasriga nisbatan koʻproq hajmda hozirgi kungacha yetib kelgan. Ehtimol, xuddi shu omil qadim arab sheʼriyatining ayni davrlar arab adabiy nasridan koʻra koʻproq, har tomonlama puxta tadqiq qilinishiga sabab boʻlgandir. Ammo “bizda xitobaning johiliyat davri arablarining turli majlis-yigʻinlarida sheʼr kabi keng qoʻllanilgani, uning sheʼrdan baland maqomda boʻlgani haqida maʼlumot yoʻq”.

Ilk oʻrta asrlar arab xitobalarining aksar qismi bizgacha yetib kelmaganining asosiy sababi zikr qilingan davr roviylari uchun qofiya va vaznga ega boʻlgan, yodlanishi oson, sheʼriyatdan farqli ravishda, bunday qonuniyatlari koʻp boʻlmagan ogʻzaki nasr anʼanalari asosida asrlar osha tildan tilga koʻchib kelishga qiyinchilik tugʻdirganidir. Qolaversa, qadim johiliyat davrlaridayoq arablarning Ukaz bozorida har yili oʻtkaziladigan mashhur koʻrgazmalarida ayni shunday meʼyorlar asosida koʻproq sheʼriyat namunalari koʻp sonli tinglovchilarga taqdim qilingan, xotirasi yaxshi kishilar, baʼzan esa musobaqada ishtirok etayotgan shoirlarning maxsus roviylari sheʼrlarni qayta-qayta takrorlab, Arabiston yarim orolining turli burchaklaridan kelganlar xotirasida qoldirishga harakat qilganlar va shu yoʻl bilan johiliyatda sheʼrlarning keng tarqalishi va mashhur boʻlishini taʼminlaganlar. Shunga qaramay, islomgacha boʻlgan davr xitobalarida ham oʻzicha mavjud vazn va qisman qofiya (sajʼ)ning qoʻllanilgani ularning bizgacha yetib kelishiga imkon yaratgan.

Mavzuga oid adabiyotlarni oʻqish, ilk oʻrta asrlar arab xitobalari manbalarini tadqiq qilishdan islomdan avvalgi davrlar arab xitobalarining juda katta qismi yoʻqolib ketgani maʼlum boʻldi. Bu esa ayni davr xitobalari bilan toki ular yozma holga kulguncha orada uzoq vaqt oʻtganidandir. Albatta, ilk islom va ayniqsa, ummaviylar va ilk abbosiylar davrlariga taalluqli boʻlgan yuzlab xitoba matnlari bizning kunlarimizgacha yetib kelgan, biroq bu xitobalarni islomgacha boʻlgan davrda mavjud boʻlgan johiliyat davri xitobalariga nisbatan juda kam deb faraz qilish mumkin. Al-Johiz taʼkidlaganidek, bizgacha ilk arablarning “favqulodda ijod mahsuli boʻlgan adabiy asarlari – xitobalar parchalari, rajaz vaznida aytilgan turli tortishuvlar hamda tuyalarni haydash chogʻida aytiladigan qoʻshiqlargina kelgan. Biroq bu qadim arab adabiyoti namunalari qanday butunning parchalari, qoldiqlari ekani bulutlardan yogʻadigan yomgʻir tomchilari sonini va dunyodagi qum zarralarining hisobini faqat oʻzi bilguvchi yolgʻiz Allohgapina maʼlumdir”.

Yuqorida keltirilgan tahlillar xitoba janrining arab adabiyotidagi maqomi faqat estetik yoki badiiy umumlashmalarga asoslanmasligini, balki keng ijtimoiy, siyosiy, madaniy va manbashunoslik omillari bilan bogʻliq ekanini koʻrsatadi. Johiliyat davrida roviylik tizimining mustahkam boʻlishi sheʼrlarning keng targʻalishiga xizmat qilgan boʻlsa, xitobalarning ogʻzaki tabiati ularning katta qismi yoʻqolib ketishiga sabab boʻlgan. Shundan keyingi davrlarga oid xitoba namunalari, ayniqsa ummaviylar va ilk abbosiylar davrida yozib olingan xutbalar, janrning asosiy xususiyatlari — sajʼ, ohang, taʼsirli nutq qurilishi — badiiy nasr shakllanishida hal qiluvchi omil boʻlganini namoyon etadi. As-Saʼalibiy, Ibn Rashiq va Z. Muborak oʻrtasidagi bahslar, Abu Hilol Askariyning xitoba va risola oʻrtasidagi yaqinlik haqidagi qarashlari, Al-Qalqashandiyning nasrni davlat boshqaruvidagi asosiy nutqiy shakl sifatida talqin etishi — bularning barchasi xitobaning faqat amaliy nutq emas, balki badiiy qimmatga ega janr ekanini yanada ravshanlashtiradi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, arab adabiyoti tarixi xitobani badiiy nasrning ilk namunalaridan biri sifatida qayta baholashni, uning poetik xususiyatlari, estetik qimmati va ijtimoiy vazifasini tizimli tarzda oʻrganishni talab qiladi. Demak, xitoba —

arab badiiy merosining ajralmas qismi, she'r bilan bir qatorda o'z yo'lini topgan qadimiy, ta'sirchan va janr xususiyatlariga ko'ra murakkab nutqiy san'atdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. مبارك، زكي، النثر الفني في القرن الرابع، (1934)، دار الكتب المصرية، القاهرة.
2. 'لثعالبي، نثر النظم و حل العقد' (1900)، مؤسسة الكتب الثقافية <https://www.noor-book.com/book/review/596411>.
3. القلقشندي، أبو العباس أحمد بن علي، صبح الأعشى في صناعة الإنشاء، (1971)، تحقيق محمد حسين شمس الدين، دار الكتب العلمية، بيروت.
4. العسكري، أبو هلال. الصناعتين. (الكتابة و الشعر)، (1981)، تح. محمد قميحة، (دار الكتب العلمية).
5. الوسيط في الادب العربي و تأريخه، تأليف الشيخ الإسكندري و الشيخ مصطفى عناني (1919)، ط1، مطبعة المعارف بشارع فجالة، مصر.
6. Qutbuddin T. Khutba: The Evolution of Early Arabic Oration”in Classical Arabic Humanities in their own Terms: Festsschrift for Wolfhart Heinrichs, ed. Beatrice Gruendler and Michael Cooperson. – Brill, 2008.

LANGUAGE AND CULTURE IN ARAB COUNTRIES
ARAB DAVLATLARIDA TIL VA MADANIYAT

HASANJONOVA Nozima

Oriental universiteti Filologiya fakulteti, AF-503 guruh talabasi
Toshkent, O'zbekiston ORCID: 0009-0003-2143-2216

Ilmiy rahbar: Ma'mura Sidiqova Oriental univesiteti "Tillar-1" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada hozirgi davrda arab xalqining jamiyatlar hayotidagi g'oyaviy va siyosiy ahamiyati hamda uning xalqaro miqyosdagi ta'siri yoritiladi. 1969-yilda tashkil etilgan Islom hamkorlik tashkiloti musulmon davlatlari o'rtasidagi birdamlikni mustahkamlashda muhim o'rin tutgani qayd etiladi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab islomiy tafakkurni chuqurroq anglash, Qur'oni Karim asosida zamonaviy muammolarga yechim izlash harakatlari kuchaygani va bu jarayon ayrim hududlarda siyosiy keskinliklarga ham sabab bo'lgani ta'kidlanadi. Maqolada 1980-yillar o'rtalarida ayrim arab mamlakatlarida islomiy siyosiy harakatlar pasaygani, biroq keyinchalik ba'zi davlatlarda siyosiy islomning yana faollashgani ko'rsatib o'tiladi.

Shuningdek, arab tilining jahon miqyosidagi o'rni, uning BMT va boshqa xalqaro tashkilotlarda rasmiy til sifatida qo'llanishi, arab tilining klassik, zamonaviy adabiy va lahjaviy shakllarining shakllanishi ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Arab xalifaligining kengayishi natijasida islom dini va arab tilining global tarqalishi, arab madaniy markazlarining ilm-fan rivojiga qo'shgan hissassi maqolaning asosiy xulosalaridan biri sifatida ko'rsatiladi. Mazkur omillar arab-islam madaniyatining jahondagi o'rnini belgilovchi muhim tarixiy va madaniy jarayonlar sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Arab xalifaligi, Islom dini, teokratik davlat, arab tili, islomiy uyg'onish, siyosiy jarayonlar, madaniy markazlar, arab lisonshunosligi.

Abstract

This article examines the ideological and political significance of Islam in contemporary societies and its influence on the international stage. It outlines the role of the Organization of Islamic Cooperation, established in 1969, in strengthening unity and cooperation among Muslim countries. The study highlights that from the second half of the twentieth century, movements aimed at understanding Islamic thought more deeply and seeking solutions to

modern issues based on the Qur'an began to intensify, while also noting that these developments led to political tensions in certain regions. The article points out that although Islamic political movements declined in some Arab countries during the mid-1980s, political Islam regained influence in several other states toward the end of the decade.

The paper also analyses the global status of the Arabic language, its use as an official language in the United Nations and other international organizations, and the development of its classical, modern standard, and dialectal forms. It emphasizes how the expansion of the Arab Caliphate contributed to the widespread dissemination of Islam and Arabic, and discusses the significant role of Arab cultural centers in the advancement of science and knowledge. These factors are assessed as key historical and cultural processes that define the place of Arab-Islamic civilization in the modern world.

Keywords: Arab Caliphate, Islam, theocratic state, Arabic language, Islamic revival, political processes, cultural centers, Arabic linguistics.

1. KIRISH

Arab dunyosi qadimiy tarixga, boy madaniy merosga va tilshunoslik jihatidan o'ziga xos rivojlanish jarayonlariga ega mintaqalardan biridir. Bu hududda shakllangan madaniy-an'anaviy qadriyatlar, ilm-fan taraqqiyoti hamda adabiy meros nafaqat arab davlatlari, balki jahon sivilizatsiyasining rivojiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Arab tili esa ushbu madaniy taraqqiyotning asosiy unsurlaridan biri bo'lib, asrlar davomida diniy, ilmiy, siyosiy va diplomatik jarayonlarning muhim vositasi sifatida shakllangan.

385

2. METOD

Ushbu tadqiqotda arab davlatlarida til va madaniyatning shakllanishi hamda rivojlanish jarayonlarini o'rganish maqsadida bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo'llanildi. Avvalo, deskriptiv (tasviriy) metod orqali arab tilining klassik, zamonaviy adabiy va lahjaviy ko'rinishlari, ularning geografik va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi izohlab berildi

3. TAHLIL VA NATIJALAR

VII asrda Arabistonda arab teokratik davlatining shakllanishi keyinchalik yirik feodal imperiyaning — arab xalifaligining yuzaga kelishiga asos bo'ldi. VIII asr o'rtalariga kelib, bu imperiya ulkan hududni qamrab olib, Eron, Afg'oniston, Markaziy Osiyoning bir qismi, Shimoliy Afrika, Zaqafqaziya hamda Andalusiyagacha kengaydi. Arablar fath etgan mamlakatlarda Islom dini va arab tili ommalashib, ayrim hududlarda arablashtirish jarayoni kechgan bo'lsa, ba'zilar o'z til va madaniyatini saqlab qolgan, biroq ilmiy sohada arab tili asosiy vosita sifatida qo'llanilgan.

Turli davrlarda Damashq, Bag‘dod, Kordova va Qohira kabi shaharlar arab-islam madaniyatining yetakchi markazlariga aylangan. Olimlar ushbu davrni Sharq uyg‘onish davri sifatida e‘tirof etadi. XX asrga kelib, ayniqsa 1960–70-yillardan boshlab, islomiy dunyoqarashning kuchayishi, islom oqimlarining ta’siri va diniy-siyosiy harakatlarning faollashuvi musulmon davlatlarida ijtimoiy jarayonlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. 1969-yilda tashkil etilgan Islom hamkorlik tashkiloti musulmon mamlakatlarining integratsiyasini mustahkamlashga xizmat qildi.

Bugungi kunda arab tili jahon miqyosida yetakchi tillardan biri sifatida BMTning rasmiy tillari qatoriga kiradi. Shu bilan birga, arab dunyosida klassik arab tili, zamonaviy adabiy arab tili va turli mintaqaviy lahjalar bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lib, arab tilining boy va ko‘p qatlamli tuzilishini namoyon etadi.

Arab xalqlari insoniyat tarixida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Ularning madaniyati, san’ati va qadriyatlari nafaqat Yaqin Sharq, balki butun dunyo taraqqiyotiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Arab dunyosi deb ataluvchi hudud asosan Osiyoning g‘arbiy qismi va Afrikaning shimoliy qismida joylashgan mamlakatlarni o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda yigirma ikkita arab davlati mavjud bo‘lib, ular “Arab Ligasi” tarkibiga kiradi. Ushbu davlatlarga Saudiya Arabistoni, Misr, Iroq, Suriya, Quvayt, Birlashgan Arab Amirliklari, Marokash, Jazoir, Tunis, Falastin, Yaman, Iordaniya, Ummon, Bahrayn, Komor orollari, Jibuti, Livan, Liviya, Mavritaniya, Qatar, Somalia, Sudan kabi mamlakatlar kiradi va ularning rasmiy tili arab tili (Hacipova M, 2022).

Arablar, G‘arbiy Osiyo va Shimoliy Afrikadagi arab mamlakatlarida yashovchi xalqlar guruhi. Umumiy soni 764 mln. kishi (2019). Arablar asosan Afrika va Osiyo mamlakatlarida: Misr, Sudan, Liviya, Tunis, Jazo-ir, Marokash, Livan, Suriya, Iroq, Iordaniya, Saudiya Arabistoni, Yaman va boshqa yerlarda yashaydi, bu mamlakatlar aholisining qariyb 80% ini tashkil qiladi. Arab tilida sozlashadi. Arablar ko‘pchiligi sunniylar. Bundan tashqari, Arablar ichida musulmon dinining bir qancha mazhablari mavjud. Misr, Livan, Suriya va Iordaniyada yashovchi arablarning bir qismi xristian diniga e‘tiqod qiladi. Asl vatani Arabiston yarim oroli. Milloddan avvalgi I-ming yillikda va milodning dastlabki yillarida Arabiston, Suriya, Iroq, Shimoliy Afrika yerlariga kelib joylashgan. Millodan avvalgi I-ming yillikda dastlabki arab davlatlari Palmira (Tadmor), Nabateya va Lihyon vujudga kelgan. V-asrda bir qancha arab davlatlari (G‘asson va Laxm; Shimoliy Arabistonda) paydo boldi. V-VII-asrlarda ayrim arab elatlari tashkil topdi. VII-asrda Arab xalifaligi barpo etildi.

Arablarining xalifalik hududidagi boshqa xalqlar bilan aralashib ketishlari natijasida yangi elatlar va davlatlar (Falastin, Rajastin, Suriya, Suriya, Livan Livan (Lubnon), Iroq, Misr va Shimoliy Afrika davlatlari) yuzaga keldi. O‘rta Osiyo arablari O‘rta Osiyo davlatlarida yashovchi, o‘zlarini arab deb yurituvchi etnik guruhlardir. Ajdodlari VII-XIV-asrlar davomida kelib o‘rnashib qolgan. O‘zbek, turkman va tojik millatining tarkibiga kirgan. O‘rta Osiyo arablari asosiy qismi O‘zbekistonning Buxoro, Samarqand va Qashqadaryo viloyatlarida, shuningdek Farg‘ona vodiysi shimoliy-sharqiy qismida yashaydi. O‘zbek xalqi ikki guruhga bolinadi: shayboniy va sanonly. O‘rta Osiyo arablari o‘zlarining qadimiy madaniyatlari, urf-odatlarining ayrim belgilarini saqlab qolganlar. Arab tili ikkinchi til sifatida ayrim qishloqlarda hozirgacha qo‘llanib kelinadi. O‘rta Osiyo arablari xo‘jaligida chorvachilik muhim o‘rin tutadi. Suvli yerlarda yashaydigan arablar dehqonchilik qiladi

“Arab madaniyati” atamasi ba‘zan o‘rta asrlarda arab xalqlari va o‘sha paytda hukmronlik ostida bo‘lgan Yaqin va O‘rta Sharq, Shimoliy Afrika va Janubi-G‘arbiy Yevropa xalqlari tomonidan yaratilgan barcha madaniyatlarga nisbatan qo‘llanadi. Arab xalifaligining bevosita ta’siri. Bu barcha madaniyatlarning umumiy tashqi xususiyati arab tili edi. Arablar qadimgi dunyo madaniyatini-yunon-ellin, Rim, Misrlik, Oromiy, Eron, Hind va Xitoy madaniyatini

ijodiy o'zlashtirib, uni bosib olingan yoki qo'shni xalqlardan o'zlariga bo'ysungan suriyaliklar, forslar, xorazmlar (hozirgi O'zbeklar) ishtirokida o'zlashtirganlar, Tojiklar, ozarbayjonlar, berberlar, ispanlar (andalusiylar) va boshqalar. Arablar insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotida muhim qadam tashladilar (<file:///C:/Users/user/Downloads/>).

Arab madaniyatining beshigi G'arbiy, Markaziy va Shimoliy Arabiston edi. Arab madaniyatidan oldin Janubiy Arabiston aholisining sabaiy tilida so'zlashuvchi va o'z yozuviga ega bo'lgan madaniyati paydo bo'lgan. Arab madaniyati ham ushbu madaniyat, ham qadimgi davrlarda arablarning bir qismi o'rnashib qolgan G'arbiy Osiyo va Misr mintaqalari madaniyati, shuningdek, hozirgi Suriya mintaqalaridagi oromiylar madaniyati ta'sirini o'tkazgan. Livan, Falastin va Iroq. IV-asrda arablar o'zlarining alifbo yozuvlarini yaratdilar, bu oromiy kursiv yozuvining turlaridan biri edi (<https://hujjat24.uz/product/>).

VII-asrda Arabistonda arab teokratik davlati tashkil topdi, u istilolar natijasida VIII-asr o'rtalarigacha yirik feodal imperiyasi-arab xalifaligiga aylandi (Bag'dod xalifaligi), uning tarkibiga (Arab Sharqi mamlakatlari bundan mustasno) Eron, Afg'oniston, Markaziy Osiyoning bir qismi, Shimoliy-G'arbiy Hindiston, Shimoliy Afrika mamlakatlari, Zaqafqaziya, Pireney yarim orolining muhim qismi (Andalusiya) kirgan. Arab feodallari bosib olingan mamlakatlarda islom dinini va arab tilini ekdilar. Ular bosib olgan mamlakatlarning ba'zilar arablashtirildi, boshqalari madaniy va til mustaqilligini saqlab qoldi, ammo bu mamlakatlardagi arab tili o'rta asrlarda Yevropada lotin tili kabi fanda ishlatilgan. Turli davrlarda arab madaniyatining markazlari Damashq, Bag'dod, Kordova bo'lgan (Kordova xalifaligi), Qohira va boshqa shaharlar. Olimlar tomonidan "uyg'onish davri" sifatida tavsiflangan (<https://kutubxona.samduuf.uz/download/4006>).

Musulmon davlatlari, xususan arab islom mamlakatlarida Islom dinining ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'rni sezilarli ravishda ortib bordi. Islom dini yakxaxudolik tamoyillarini ulug'laydi va shariat qoidalarining barcha musulmonlar uchun umumiylikni ta'kidlaydi. Musulmon xalqlarining madaniy merosi, diniy marosimlari, urf-odatlar va e'tiqodlaridagi o'xshashlik ularning o'zaro yaqinlashuviga xizmat qilmoqda.

Islomiy dunyoqarashning kuchayishi va turli islomiy oqimlar hamda tashkilotlarning ta'siri ortishi 1960-yillarning oxirlaridan boshlab sezildi, 1970-yillar oxiriga kelib esa yanada faollashdi. Bu jarayon musulmon mamlakatlarida ijtimoiy-siyosiy hayotga ta'sir ko'rsatib, ayrim hududlarda siyosiy keskinliklar va nizolarning yuzaga kelishiga ham sabab bo'ldi. Bu holatlar islom olamidagi turli qarama-qarshi qarashlar va umumiyliklarni aks ettirdi.

Hozirgi kunda Islom dini ko'plab jamiyatlarda kuchli g'oyaviy va siyosiy ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon ayrim guruhlarining jamiyat hayotini shariat tamoyillari asosida tashkil etishga intilishi bilan bog'liq. 1969-yilda ko'plab musulmon davlatlari va Falastin ozodlik tashkilotini birlashtirgan "Islom hamkorlik tashkiloti" (sobiq "Islom qurultoyi") tuzildi. Tashkilot faoliyati musulmon davlatlari o'rtasidagi birdamlik va hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan.

Keyingi o'n yilliklarda islomiy tafakkurni chuqurroq anglash, Qur'oni Karim asosida zamonaviy muammolarga yechim izlashga undovchi yo'nalishlar rivojlandi. Bir tomondan bu jarayon jamiyatdagi ijtimoiy talab va ehtiyojlarni ifoda etsa, boshqa tomondan ayrim hududlarda keskin fikrlar va siyosiy qarama-qarshiliklarning paydo bo'lishiga ham olib keldi (E.Nuriddinov, Sh.Zokirov, F.Ismatullayev, 2021).

1980-yillar o'rtalarida ayrim arab mamlakatlarida islomiy siyosiy harakatlarning faolligi nisbatan pasaydi (Misr, Quvayt, Tunis va boshqalar). Biroq o'sha davrning oxirlariga kelib, ba'zi mamlakatlarda (Jazoir, Livan va boshqalar) islomning siyosiy jarayonlardagi o'rni yana

kuchayganligi kuzatildi. Arab tili hozirgi kunda oltita jahon tilining biri hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti kengashlarida ish yuritish uchun qullanadigan etti tilning bittasi arab tilidir. Bu tilda BMT, Arab davlatlari ligasi, Fors kurfazi arab davlatlari kengashi, AOPEK tashkiloti, Arab tili akademias, Islom robitasi tashkilotlari singari bir qator xalqaro tashkilotlarda kengashlar, sessiyalar va majlislar olib boriladi. Ammo arablarning kundalik haetlarida ishlatadigan suzlashuv tillari arab adabiy tilidan farqlanadi (Hasanov M, 2004). Quraysh qabilasiga qushni bulgan bosqa xalqlarning tillari, arablashgan arablarning u ona tillari, Ovrupaning mustamlakachi davlatlari arab tilining lahjalari yana ham kupayishiga sabab buldi. Arab tili hozirgi kunda uchta tilni qamrab oladi:

- 1) Klassik arab tili - Qur'oni karim, hadis shariqlar, Islomgacha bulgan "jo'hiya" va ilk Islom davri adabiyati tili;
- 2) Hozirgi zamon arab adabiy tili – klassik til asosida rivojlangan, zamonaviy taraqqiyni uzida aks ettirgan, hamma arab davlatlari tomonidan rasmiy til sifatida e'tirof etilgan til;
- 3) Har bir mintaqaning uziga xos bulgan jonli suzlashuv tili –lahjalar va shevalar (Juraev J.A, 2017, s. 4).

Arab xalifaligining shakllanishi va kengayishi nafaqat siyosiy hududlarning o'zgarishiga, balki islom dini va arab tilining keng yoyilishiga olib keldi. Arab madaniy markazlarining faoliyati, ilm-fan rivojida ulkan hissi va arab tilining xalqaro maydondagi ahamiyati bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. XX asrning ikkinchi yarmida islomiy mafkuralarning faollashuvi va diniy-siyosiy jarayonlarning kuchayishi musulmon davlatlarining ijtimoiy hayotida muhim o'rin egalladi. Arab tilining klassik, adabiy va lahjaviy ko'rinishlari uning tarixiy ildizlari chuqur ekanini va zamonaviy taraqqiyotga moslashuvchanligini ko'rsatadi. Ushbu omillar arab-islam madaniyatining jahon sivilizatsiyasida o'rnini yanada mustahkamlaydi.

4. XULOSA

Arab davlatlarida til va madaniyatning shakllanishi ko'p asrlik tarixiy jarayonlar, siyosiy o'zgarishlar va madaniy aloqalar bilan chambarchas bog'liqdir. Arab tili — klassik merosdan to zamonaviy adabiy shaklgacha bo'lgan taraqqiyoti bilan — mintaqaning ijtimoiy, ilmiy va ma'naviy hayotida hal qiluvchi o'rin tutib keladi. Bugungi kunda arab tili xalqaro maydonda muhim til sifatida e'tirof etilayotgani, uning madaniy va ilmiy salohiyati global jarayonlarda ham sezilarli ta'sir kuchiga ega ekanini ko'rsatadi.

Arab dunyosining boy madaniy merosi, adabiyot an'analari, ilm-fan markazlari va turli lahjaviy xilma-xilligiga ega til tizimi ushbu hududning madaniy o'ziga xosligini belgilovchi asosiy omillardir. Til va madaniyatning o'zaro uyg'unligi arab jamiyatlarida ijtimoiy hayotning barcha sohalarida namoyon bo'ladi hamda ularning hozirgi taraqqiyot strategiyalarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Yakun qilib aytganda, arab davlatlarida til va madaniyatning o'zaro ta'sirini o'rganish nafaqat bu mintaq tarixini, balki uning hozirgi kunda jahon sivilizatsiyasida o'rnini tushinishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

5. ADABIYOTLAR

Hasanov M. (2004). *Arab tili darslari*. – Toshkent: Movarounnahr.

Jo‘раев Ж.А. (2017). *Шарқ тиллари* (араб тили). Жиззах.

Nasirova M. (2022). *O‘rganilayotgan til (arab) tarixi*. Toshkent.

Nuriddinov E., Zokirov Sh., Ismatullayev F. (2021). *Jahon tarixi. Eng yangi davr*. Toshkent: Innovatsiya-ziyo.

Qadimgi Arabiston tarixi va madaniyati: <https://hujjat24.uz/product/qadimgi-arabiston-tarixi-va-madaniyati>

Qadimgi Arabiston tarixi (elektron kutubxona manbasi):
<https://kutubxona.samduuf.uz/download/4006>

file:///C:/Users/user/Downloads/ZDIFT+0327%20(2).pdf

**A CREATIVE APPROACH TO THE PROCESS OF INDEPENDENT EDUCATION
IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

**OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MUSTAQIL TA'LIM JARAYONIGA
KREATIV YONDOSHUV**

Nasirov Kamiljon Jaylauyevich

Pedagogika fanlari nomzodi, Professor, "Uzluksiz ta'lim pedagogikasi" kafedrası,

Oriental universiteti, Toshkent, O'zbekistan.

ORCID: 0009-0007-5671-6795

Annotatsiya

Maqolada odam va olam, ilm va odob, bugungi kun va kelajak, an'anaviy va noan'anaviy pedagogik faoliyat, shuningdek, zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonining, ayniqsa, mustaqil ta'limning afzalliklari to'g'risida fikr-mulohazalar hamda taklif va tavsiyalar berilgan. Globallashib borayotgan bugungi dunyodagi mislsiz o'zgarishlar, ilm-fan va madaniyatning aql bovar qilmas darajada taraqqiy etishi oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarni yetuk hamda zamon talabalariga javob bera oladigan mutaxassis bo'lib yetishishlarini taqazo qilmoqda. Mazkur jarayonda pedagogika fanining oldida turgan asosiy vazifalardan biri - o'z-o'zini rivojlantirishga, mustaqil ravishda bilim olishga va innovation tarzda faoliyat yuritishga yoshlarni o'rgatib borish hisoblanadi. Ilm-fan va madaniyat rivoji – har qanday davlatni taraqqiyotida salmoqli o'rinni egallaydi va davlatning qudrati hamda salohiyatini ifodalaydi. Shu sababli barcha rivojlangan mamlakatlarda ilm-fan va madaniyat taraqqiyotiga alohida e'tibor qaratiladi. Aynan shu yo'l orqali farovonlik va barqarorlikka erishish mumkinligi hozirda hammaga ma'lum. Ilm-fan va madaniyatni ommalashtirish, fundamental hamda amaliy tadqiqotlarning rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni yaratish, olimlarning va ilmiy tadqiqotchilarning ijobiy imijini shakllantirish, yoshlarning ilm olishga bo'lgan qiziqishini oshirish, shuningdek, turli xil soxta tushunchalarning tarqalishiga yo'l qo'ymaslik bugungi kunning dolzarb masalalaridandir. Hozirgi kunda pedagogik jarayonda mustaqil ta'limni to'g'ri rejalashtirish va tashkil etish juda katta ahamiyatga ega. Chunki, talabalar mustaqil ta'lim natijasida erkin fikrlashga, ko'proq bilim egallashga, ijodiy fikrlashga va yangiliklarni yaratishga odatlanib boradilar. Mustaqil ta'lim jarayoni yoshlarni o'zligini to'liq namoyon qilishga, qobiliyatlarini rivojlantirishga va imkoniyatlarini yanada kengaytirishga yordam beradi. Aynan shu sababli, biz mustaqil ta'limni rejalashtirish va tashkil etish bo'yicha o'z tajribalarimiz bilan o'rtoqlashishni lozim topdik.

Kalit so'zlar: ilm, fan, madaniyat, pedagogika, talaba, mustaqil ta'lim, malakali mutaxassis, taraqqiyot.

Annotation

The article provides opinions and recommendations about people and the world, knowledge and etiquette, present and future, traditional and non-traditional pedagogical activities, as well as the advantages of the modern educational process, especially independent education. Unprecedented changes in the modern world, the incredible development of science and culture require students studying in higher educational institutions to become specialists who meet modern requirements. One of the main tasks facing pedagogical science is to teach young people self-development, self-education and innovation. The development of science and culture occupies a significant place in the development of any state and represents its power and potential. Therefore, in all developed countries, special attention is paid to the development of science and culture. Today everyone knows that this is how prosperity and stability can be achieved. The popularization of science and culture, the creation of conditions for the development of fundamental and applied research, the formation of a positive image of scientists and scientific researchers, increasing the interest of young people in obtaining knowledge, as well as preventing the spread of various false ideas are topical issues of today. At present, it is very important to properly plan and organize independent education. Because thanks to independent education, students get used to free thinking, acquire more knowledge, think creatively and create new ones. An independent educational process will help young people to fully express themselves, develop their abilities and expand their opportunities. That is why we decided to share our experience in planning and organizing independent education.

Key words: science, science, culture, pedagogy, student, independent education, qualified specialist, progress.

1. KIRISH

Samarali faoliyatga qodir bo'lgan ijodkor shaxsni tayyorlash hozirgi kunda pedagoglar oldida turgan asosiy vazifalardan biridir. Bunday vazifani ijobiy hal qilishda o'qituvchi tomonidan tayyor bilimlarni talabaga berishning o'zi kifoya qilmaydi. Chunki bu usul talabalarni bilimlarni qabul qiluvchi sust iste'molchiga aylantirib qo'yishi mumkin. Vaholanki, bugun jamiyatga sust iste'molchilar emas, balki faol ijodkor va taraqqiyotni ta'minlay oladigan yetuk mutaxassislar zarur. Aynan bilimli va malakali mutaxassislar har qanday muammolarni to'g'ri anglay oladilar va ularning oqilona yechimini topishga qodir bo'ladilar. Talabalarni bilimga chanqoq, faol va tashabbuskor bo'lishlari uchun pedagog ularni mustaqil ravishda harakat qilishga o'rgatishi hamda odatlantirishi lozim. Buning uchun mustaqil ta'lim jarayoni xizmat qiladi. Zamon talabalari asosida rejalashtirilgan va tashkil etilgan mustaqil ta'lim jarayoni kutilgan ijobiy natijalarni ta'minlay oladi.

2. METOD

Oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'lim jarayoniga kreativ yondoshuv jarayonini ilmiy jihatdan o'rganish va uning samaradorligini ta'minlovchi omillarini aniqlash uchun kuzatish,

pedagogik tajriba, tahlil, qiyoslash va umumlashtirish kabi tadqiqot usullaridan keng foydalanildi.

3. TAHLIL VA NATIJALAR

Oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'lim jarayonini rejalashtirish va tashkil etish masalasi pedagogik muammo sifatida ko'pgina olimlarning e'tiborini o'ziga tortgan. O'zbekistonlik olimlardan: L. Zaripov, N. Xayitov, Z. Tohirov talabalar mustaqil ta'limini samarali tashkil etish mavzusiga alohida to'xtalib, ushbu sohani ilmiy jihatdan to'liq tahlil qilganlar. Ko'p yillik tajribalari asosida uslubiy qo'llanma tayyorlab, mustaqil ta'limni tashkil etish va nazorat qilish yuzasidan o'zlarining qimmatli tavsiyalarini berganlar (Zaripov L., Xayitov N., Tohirov Z., 2023).

Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etishning nazariyasi va metodikasi yurtimizda keng yoritilgan. Bu yo'nalishda jiddiy ilmiy izlanishlar olib borilgan. Soha mutaxassislari fikriga ko'ra, to'g'ri rejalashtirilgan va amalga oshirilgan mustaqil ta'lim jarayoni har qanday kasb turi bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlashning asosiy manbai hisoblanadi (Qo'ysinov O.A., Muslimov N.A., 2009).

Talabalarning mustaqil ta'limining zamonaviy o'quv jarayonida ahamiyati katta ekanligi hamda ushbu jarayonni sifatli va kafolatli tashkil etish juda muhimligi tadqiqot ishlarida alohida bayon qilingan (Yo'ldashev Sh.I., 2022).

Ayrim olimlar olib borgan ilmiy tadqiqot ishlarida ta'lim oluvchilar tomonidan mustaqil ishni bajarishda ularning faoliyati tizimida ko'rsatilgan har bir elementlarning muvaffaqiyatli rejalashtirish, tashkillashtirish, monitoring qilish va baholash zarur ekanligi asoslab berilgan (Golish L.V., Fayzullayeva D.M., 2014).

Mustaqil ta'lim jarayoni yo'nalishida ko'pgina xorijiy olimlarni ham ilmiy faoliyat yuritishgan. Masalan, rossiyalik olimlar Yesipov B. P., Rusakov S.V., Semakin I.G., Xenner Ye.K., Golikov N. A. va boshqalar mustaqil ta'limning mohiyati, mazmuni hamda tashkil etish usullari haqida o'z fikrlarini bildirganlar (Имакаев B.P., 2010).

Mustaqil ta'lim – o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish, murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar, amaliy vazifalarni auditoriyada hamda auditoriyadan tashqarida ijodiy va mustaqil bajarish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma hamda malakalarni shakllantirishga qaratilgan ta'lim shakli va tizimli faoliyat hisoblanadi. Uning yordamida olingan bilim, ko'nikma va malakalar mustahkamlanadi. Qo'shimcha ma'lumot va materiallar mustaqil ravishda o'rganiladi hamda o'zlashtiriladi.

Mustaqil ish – pedagogning rahbarligida va topshirig'i asosida amalga oshiriladigan ta'limning faol metodi. Mustaqil ish muayyan maqsad yo'lida talabalarning aniq faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishini ta'minlaydi.

Talabani mustaqil ishlari yuqori darajadagi faollik, ijodkorlik, tadbirkorlik va tashabbuskorlikka asoslanishi hamda barcha vazifalarni o'z vaqtida va mukammal tarzda bajarilishi lozim. Shundagina uning samaradorligi yuqori darajada bo'ladi.

Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlarni samarali amalga oshirish uchun talabada ikki xil yondoshuv bo'lishi zarur:

1. Bilimlilik;
2. Kompetentlik.

Birinchi yondoshuv aqliy faollik, ikkinchisi esa ko'proq jismoniy faollik bilan bog'liqdir. Mazkur jarayonda talaba pedagog tomonidan berilgan vazifani har tomonlama o'rganib chiqishi, tahlil qilishi, loyihalashtirishi va ijodiy jihatdan yondoshgan holda noan'anaviy tarzda o'z bilimi hamda mahoratini namoyon qilishi lozim bo'ladi.

Pedagog tomonidan talabaga beriladigan mustaqil ish aniq bir fandan o'quv rejasida va fan dasturida belgilangan bilim, ko'nikma va malakani shakllantirish hamda rivojlantirish maqsadida rejalashtirilgan bo'lishi darkor. Mazkur holatda mustaqil ishning talabaga qiyinchilik darajasi, talabaning shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyatlari va bilim darajasi ham pedagog tomonidan e'tiborga olinishi shart.

Mustaqil ishning muvoffaqiyatli bo'lishi uchun pedagog talabalarga uni qanday amalga oshirish kerakligi haqida yo'riqnoma berishi kerak. Bunda talaba asosiy adabiyotlardan tashqari qo'shimcha adabiyotlardan va internet ma'lumotlaridan foydalanib materiallar yig'ishi, to'plangan materiallarni tahlil qilishi, bir tizimga solinishi va mavzu bo'yicha imkon darajasida to'liq, keng ma'lumot berishga harakat qilinishi zarurligi alohida ta'kidlanishi maqsadga muvofiqdir.

Puxta rejalashtirilgan va tashkil etilgan mustaqil ishning samarali natijasida talaba:

1. Yangi bilimlarni mustaqil tarzda o'zlashtirish;
2. Zarur ma'lumotlarni izlab topishning qulay usullari va vositalarini aniqlash;
3. Axborot manbalari va manzillaridan keng foydalanish;
4. O'quv va ilmiy adabiyotlar hamda me'yoriy hujjatlar bilan ishlash;
5. Berilgan topshiriq va vazifalarning oqilona yechimini topish;
6. Mustaqil ishni bajarishda tizimli va ijodiy yondashish;

7. Mustaqil ishning yechimi, loyihasi yoki g'oyasini asoslash va himoya qila olish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Mustaqil ish odatda ijodiy ish hisoblanadi. Lekin shunday bo'sa-da, u zaruriy va umumiy talablar asosida rejalashtiriladi. Mustaqil ish muayyan fanning xususiyatlari, har bir talabaning fanni o'zlashtirish darajasi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllarda tashkil etilishi belgilangan:

- ayrim mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;
- mavzu bo'yicha referat tayyorlash;
- mavzu bo'yicha esse yozish;
- seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish;
- laboratoriya ishlariga tayyorgarlik ko'rish;
- kurs ishi loyihasini tayyorlash;
- malakaviy bitiruv ishi va magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash;
- amaliyotdagi mavjud muammolarning yechimini topish;
- ilmiy anjumanga tezislari tayyorlash;
- ilmiy maqola tayyorlash va boshqalar.

Yuqoridagi tartibda talabalarga vazifalar berish bugungi kunda deyarli barcha oliy ta'lim muassasalarida odatiy holatga aylangan. Biz shu ro'yxatni ochiq qoldirgan holda uning shaklini yanada kengaytirish taklifini kiritmoqchi edik. Buning uchun o'qituvchi talabalarga fan va mavzuning xususiyatidan kelib chiqib, kreativ yondoshgan holda ijodkorlikka ko'proq urg'u berishi lozim, deb hisoblaymiz. Masalan, talaba rasm chizishni yaxshi ko'radi va yaxshi rasm chiza oladi yoki she'r yozishni yoqtiradi va yaxshi she'r yoza oladi va hakozo. Pedagog aynan shu istaklar va qobiliyatlar asosida talabalarga mustaqil ishni topshiriq qilib bersa, uning samaradorligi va sifati ortib borar edi. Chunki, inson biror faoliyatga o'zi qiziqsa yoki biror faoliyatni boshqalarga qaraganda yaxshiroq bajara olsa, bu ish u uchun hech qanday qiyinchilik tug'dirmaydi. Aksincha, u bu ishni mehr bilan amalga oshiradi. Mazkur jarayonni tashkil etishda pedagogdan faqat bir narsa talab etiladi, u ham bo'lsa talabaning haqiqiy qiziqishi va qobiliyatlari nimadan iborat ekanini to'g'ri aniqlay olishlikdir. Shundagina mustaqil ta'lim va mustaqil ish o'z samarasini beradi. Bu bilan talaba:

1. O'zida bor imkoniyatlarini mustaqil ishni bajarishga to'liq safarbar etadi;
2. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishni sifatli amalga oshiradi.

Natijada talabadagi mudrab yotgan yoki xali namoyon bo'lmagan qobiliyatlar yaqqol ko'rinadi va pedagogda ham talabada ham mustaqil ta'limdan qoniqish holati vujudga keladi.

4. XULOSA

Mustaqil ta'limni amalga oshirishda fan o'qituvchilari pedagogik jarayonning asosiy tashkilotchisi va boshqaruvchisidir. Shu sababli mustaqil ta'limning muvoffaqiyatli bo'lishi ko'p jihatdan pedagoglarga, ularning sa'y-harakatlariga bog'liq. Ayniqsa, ustozlarning talabani har tomonlama qo'llab-quvvatlashi, eng asosiysi, talabaning katta-katta yutuqlarga erisha olishiga qat'iy ishonchini hosil qilishi va mustahkamlashi juda muhimdir.

Talaba mustaqil ravishda berilgan mavzu bo'yicha o'zi istab, mayli ushbu jarayonda u she'r yozsin, qo'shiq kuylasin, haykal yaratsin, rasm chizsin, sahna asarini tayyorlasin. Bu ishlarning barchasi ko'tarinki ruh bilan amalga oshiriladi. Kuchli xohish, katta mehr va ijodiy qobiliyat bilan bajarilgan ish, albatta, o'z samarasini beradi. Chunki katta ixtirolar va buyuk kashfiyotlar aynan shu tariqa vujudga kelgan. Talabalar tomonidan o'zlarida bor bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni ishga solib, bajarilgan mustaqil ishlar hamda mustaqil ta'lim jarayoni yangi-yangi ixtirolarning ibtidosi bo'lishi mumkinligini hech kim inkor eta olmaydi.

5. ADABIYOTLAR

Zaripov L., Xayitov N., Tohirov Z. (2023) Talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish. // Metodik qo'llanma. - Toshkent. "Sano-Standart". - 32 b.

Qo'ysinov O.A., Muslimov N.A. (2009) Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etishning nazariyasi va metodikasi. // Monografiya. - Toshkent. "Fan". - 92 b.

Yo'ldashev Sh.I. (2022) Talabalarining mustaqil ta'limining zamonaviy o'quv jarayonida ahamiyati va o'rni. // Uslubiy qo'llanma. - Toshkent. O'zMU. - 41 b.

Golish L.V., Fayzullayeva D.M. (2014) Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. - Toshkent. TDIU. - 206 b.

Имакаев В.Р., и др. (2010) Новые подходы к организации и обеспечению самостоятельной работы студентов. // Актуальные проблемы реализации образовательных стандартов нового поколения. - Москва. № 3. - С. 135-151.

Голиков Н.А. (2007) Профессиональные затруднения преподавателей высшей школы и их коррекция. – Москва. - 239 с.

Xusainov R.R. (2016) Oliy ta'limda fanlarni o'qitish sifatini oshirishda mustaqil ta'limning roli. // Zamonaviy ta'lim. - Toshkent. №4. 25-32-b.

Karimova D.R. (2021) Kredit-modul tizimida mustaqil ta'lim // Uslubiy qo'llanma. - Toshkent. "Complex Print", - 126 b.

Jo'rayeva N.O. (2021) Ta'lim jarayonida mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish bo'yicha ayrim ko'rsatmalar. //Ta'lim va innovasion tadqiqotlar jurnali. - Toshkent. № 3. - 172 b.

Musaxanova G.M. (2020) Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. // Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. - Toshkent. № 6. 222-224-b.

**PEDAGOGICAL FACTORS THAT IMPROVE THE CREATIVE QUALITIES OF
FUTURE MUSIC TEACHERS**

**BO`LAJAK MUSIQA O`QITUVCHILARINING KREATIVLIK SIFATLARINI
OSHIRUVCHI PEDAGOGIK OMILLAR**

ROMANOVA Sanobar YEREJEPOVNA¹, NORMURODOVA Nafisa Kuchkarovna²

¹ Ajiniyoz nomidagi NDPI dotsenti, p.f.n.

<https://orcid.org/0009-0000-5042-925X>,

²NDPI, Musiqa ta'limi va san'ati mutaxassisligi magistri 2-bosqich magistri.

<https://orcid.org/0009-0008-3818-6249>,

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik omillar yoritilgan. Kreativ kompetensiya musiqiy ta'lim jarayonida qanday namoyon bo'lishi, shuningdek innovatsion metodlar, psixologik-pedagogik sharoitlar hamda zamonaviy texnologiyalarning roli haqida yozilgan. Zamonaviy musiqiy ta'lim jarayonida kreativlik o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi asosiy kompetensiyalardan biri sanaladi.

Fan va ta'limning moddiy, uslubiy bazasi mustahkamlanib, o'quv-uslubiy, ilmiy, innovatsion, zamonaviy vositalar mukammallashib o'quv jarayoniga tadbiq qilinmoqda. Maqolada kreativlikning musiqiy-pedagogik faoliyatdagi namoyon bo'lish shakllari, xususan, musiqiy tafakkur, improvizatsiya, badiiy talqin, noodatiy yondashuv va innovatsion metodlardan foydalanish kabi jihatlar yoritilgan. Shuningdek, kreativlikni shakllantiruvchi asosiy omillar hamda musiqiy-amaliy jarayonlarda erkinlik berish kabi pedagogik mexanizmlar chuqur o'rganilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak musiqa o'qituvchilari ijodiy faoliyatga jalb etilganda, ularda musiqiy tafakkur, professionallik yaxshiroq badiiy idrok va kasbiy kompetensiyalar yuqori darajada shakllanadi. Maqolada tashkil etiladigan o'quv jarayonini modernizatsiya qilish, kreativlikni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi tashkiliy-pedagogik sharoitlar ham tahlil qilinib, musiqiy ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanishning samaradorligi asoslab berilgan.

Ushbu ilmiy ish musiqiy ta'lim sifatini oshirish, ijodkor o'qituvchi shaxsini shakllantirish va ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishga doir ilmiy-amaliy takliflar ilmiy asoslar bilan boyitilgan. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativlik sifatlarini oshirish ko'p qirrali pedagogik jarayondir. Innovatsion texnologiyalar, ijodiy muhit, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, motivatsion omillar va improvizatsion faoliyat birgalikda talabaning musiqiy ijodkorlik potensialini yuksaltiradi. Natijada musiqiy ta'lim zamon talablari asosida rivojlanadi, ijodkor va raqobatbardosh musiqa o'qituvchilari shakllanadi. Mazkur ilmiy ish musiqiy ta'lim

sifatini oshirish, ijodkor pedagog shaxsini shakllantirish hamda musiqiy ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar bilan boyitilgan.

Kalit so'zlar: Pedagog, kreativlik, tafakkur, kompetentsiya, tarbiya, musiqa kuylash, tinglash, musiqa savodi, ijodiy muhit, improvizatsiya, o'qituvchi mahorati, motivatsiya. shaxsda musiqiy did, estetik idrok, qadriyat.

Abstract

This article highlights pedagogical factors influencing the formation and development of creative qualities of future music teachers. It is written about how creative competence manifests itself in the process of musical education, as well as the role of innovative methods, psychological and pedagogical conditions, and modern technologies. In the process of modern musical education, creativity is considered one of the main competencies in the professional activity of a teacher.

Fan va ta'limning moddiy, uslubiy bazasi mustahkamlanib, o'quv-uslubiy, ilmiy, innovatsion, zamonaviy vositalar mukammallashib o'quv jarayoniga tadbqiq qilinmoqda. Maqolada kreativlikning musiqiy-pedagogik faoliyatdagi namoyon bo'lish shakllari, xususan, musiqiy tafakkur, improvizatsiya, badiiy talqin, noodatiy yondashuv va innovatsion metodlardan foydalanish kabi jihatlar yoritilgan. Shuningdek, kreativlikni shakllantiruvchi asosiy omillar hamda musiqiy-amaliy jarayonlarda erkinlik berish kabi pedagogik mexanizmlar chuqur o'rganilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak musiqa o'qituvchilari ijodiy faoliyatga jalb etilganda, ulara musiqiy tafakkur, profesionallik yaxshiroq badiiy idrok va kasbiy kompetensiyalar yuqori darajada shakllanadi. Maqolada tashkil etiladigan o'quv jarayonini modernizatsiya qilish, kreativlikni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi tashkiliy-pedagogik sharoitlar ham tahlil qilinib, musiqiy ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanishning samaradorligi asoslab berilgan.

This scientific work is enriched with scientific and practical proposals for improving the quality of music education, the formation of the personality of a creative teacher, and the modernization of the educational process. Improving the creative qualities of future music teachers is a multifaceted pedagogical process. Innovative technologies, a creative environment, a personality-oriented approach, motivational factors, and improvisational activity together enhance the student's musical creative potential. As a result, music education will develop based on modern requirements, and creative and competitive music teachers will be formed. This scientific work is enriched with scientific and practical recommendations aimed at improving the quality of music education, forming the personality of a creative teacher, and ensuring the effectiveness of the music education process.

Key words: Pedagogue, creativity, thinking, competence, upbringing, musical singing, listening, musical literacy, creative environment, improvisation, teacher's skills, motivation. musical taste in the individual, aesthetic perception, value.

KIRISH

Hozirgi kunda ta'lim tizimida kreativ fikrlaydigan, innovatsion yondashuvga ega, musiqiy-estetik tarbiya jarayonini samarali tashkil etuvchi kadrlarni tayyorlash zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativlik sifatlarini shakllantirish nafaqat ularning kasbiy kompetentligini belgilaydi, balki maktab o'quvchilarida musiqaga bo'lgan qiziqish va ijodiy faollikni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — ijodkor, keng fikrlaydigan va yangilik yaratishga qodir pedagog kadrlarni tayyorlashdir. Ayniqsa, musiqiy ta'lim jarayonida kreativlik o'qituvchining kasbiy kompetentligini belgilovchi asosiy sifat hisoblanadi. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativ potensialini rivojlantirish orqali musiqiy-estetik tarbiya samaradorligini oshirish mumkin.

METODOLOGIYASI

Ta'lim mazmuni qanchalik yangilanmasin, mukammal o'quv dasturlari, darsliklar yaratilmasin, o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligini ta'minlashda o'qituvchining pedagogik mahorati, yangi ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirishi va ulardan ta'lim jarayonida unumli va o'rinli foydalana olishiga bog'liq.

Fan va ta'limning moddiy, uslubiy bazasi mustahkamlanib, o'quv-uslubiy, ilmiy, innovatsion, zamonaviy vositalar mukammallashib o'quv jarayoniga tadbiq qilinmoqda. Ma'lumki, didaktikaning predmeti o'rgatish, o'rganish hamda ta'lim mazmunidan iborat. Bu uchala komponentdan birortasini e'tiborda tutmaslik ta'lim mazmunini yo'qqa chiqaradi. O'rgatish ham, o'rganish ham ularning oxirgi natijasi ham ta'lim mazmuniga bog'liqdir. Ta'lim jarayonida har xil mavzularni o'ziga hos usullar bilan o'rganish uni o'ziga xosligi va mazmunidan kelib chiqadi, bu esa asosan o'rganishni tashkil etuvchi, pedagog o'qituvchi mahoratiga bog'liq (scholar.google.com 2024).

Har qanday fanni, shu jumladan, musiqa fanini o'qitish jarayonida ham faollashtiradigan, ularni darsning faol ishtirokchilariga, mustaqil fikrlovchi mushohada qiluvchi o'z fikrlarini bildiradigan oluvchi o'quvchi sifatida namoyon qilishi uchun imkoniyat yaratuvchi – bu o'qituvchidir (Romanova, 2025).

O'qituvchi o'zi va o'rganuvchi o'quvchilar uchun qulay va qiziqarli bo'lgan o'qitish usullari, yo'llari, shakllari, vositalari ulardan foydalanish shart-sharoitlarini belgilaydi, ilg'or pedagogik texnologiyalar yordamida o'quv jarayoni samaradorligini oshirishga harakat qiladi. Shu boisdan ham pedagogik texnologiya, didaktik texnologiya, ta'lim texnologiyalariga o'quv jarayonidagi eng samarali vositalar sifatida qaralmoqda. Ulardan bugungi kunda jahon pedagogikasi amaliyotida keng foydalanilmoqda. (Karimova, 2020)

Pedagogika oliy ta'lim fan dasturlari mazmuni bo'lajak o'qituvchilarga kasb bo'yicha bilimlar berish, pedagog faoliyat sirlarini o'rgatish va talabalarda ko'nikma hosil qilishga qaratilgan. Yuqorida qayd etilgan vazifalarni bajarishda bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy va pedagogik mahoratini shakllantirishga ahamiyat berish zarur. Mahorat - bu "ishni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan shaxsning shaxsiy xususiyatlari kombinatsiyasidir" (Маркова, 1996. Б. 26).

Kreativlik – bu shaxsning yangicha fikrlash, noodatiy g'oyalar yaratish, badiiy-estetik idrokni o'ziga xos shakllantirish qobiliyatidir. Musiqa o'qituvchisi uchun kreativlik quyidagilar orqali

namoyon bo'ladi: musiqiy materiallarga noodatiy yondashuv; bolalarda ijodiy tafakkurni rag'batlantirish; musiqiy improvizatsiya ko'nikmalariga ega bo'lish; dars jarayonida yangicha metod va texnologiyalardan foydalanish; musiqiy faoliyatda o'ziga xos interpretatsiyalar yaratish, musiqiy asarlarni yangi metodlarda o'rgatish; dars jarayonida multimedia, texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish; o'quvchilarda badiiy-did va ijodiy fikrlashni rivojlantirish. Shu bilan birga, kreativ pedagog o'quvchi shaxsiga individual yondashib, musiqa bo'lgan qiziqish va iste'dodni erkin namoyon etishga yordam beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativ sifatlarini shakllantiruvchi pedagogik omillar bu innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bo'lib texnologiya bilan musiqiy san'atni jamlash, interaktiv metodlarni oson va qiziqarli olib borish, musiqiy virtual asboblar, audio tahlil platformalari va multimedia vositalari orqali musiqa darsini vizuallashtirish orqali dars qiziqarli bo'ladi. Bu texnologiyalar o'quvchilarning musiqiy materialni o'zlashtirish jarayonini qiziqarli va ijodiy qiladi.

Kreativlikni rivojlantirish ko'p jihatdan ta'lim muhitiga bog'liq. Ijodiy muhit quyidagilar bilan ta'minlanadi:

- erkin fikrlash va ifoda imkoniyati;
- xatolarni ijodiy jarayonning tabiiy qismi sifatida qabul qilish;
- talabalarga mustaqil musiqiy loyihalar yaratish vazifalarini berish;
- musiqiy improvizatsiyalarni rag'batlantirish (Mapkova A.K. 1996. 26 b).

O'quvchilarning ichki motivatsiyasi kuchaysa, ijodiy faolligi ham ortadi. Konkurslar, festivallar, ijodiy loyihalar, konsert dasturlarida qatnashish kreativlikning shakllanishi uchun muhim omildir.

XULOSA

O'qituvchining e'tirofi, qo'llab-quvvatlashi ham shaxsning ijodiy o'sishiga ta'sir ko'rsatadi. Musiqa darslarida improvizatsiya kreativlikning eng samarali shaklidir. Talabalarning ritmik, melodik, vokal yoki instrumental improvizatsiyaga jalb qilinishi musiqiy tafakkur, fantaziya va kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativlik sifatlarini oshirish ko'p qirrali pedagogik jarayondir. Innovatsion texnologiyalar, ijodiy muhit, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, motivatsion omillar va improvizatsion faoliyat birgalikda talabaning musiqiy ijodkorlik potensialini yuksaltiradi. Natijada musiqiy ta'lim zamon talablari asosida rivojlanadi, ijodkor va raqobatbardosh musiqa o'qituvchilari shakllanadi.

ADABIYOTLAR

1. G‘aybullayev, G‘. (2018). *Ijodiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Маркова, А.К. (1996). *Психология профессионализма*. Москва: Знание.
3. Karimova, D. (2020). Musiqa darslarida improvizatsiya metodlari. *Pedagogik ta’lim*, №3, 2020.
4. Romanova, S.Ye. (2025). Muzika oqitıwdın nátiyeliligin támiyinlew metodikası. *Fan va jamiyat*. Ilmiy uslubiy jurnal. 2025 yil7/2 son. 87 b.
5. <https://scholar.google.com/scholar?cluster=1721024744778106424&hl=en&oi=scholar>

**TECHNOLOGIES FOR FORMING STUDENTS' MUSICAL ABILITY THROUGH
CHORAL CIRCLES**

**XOR TO‘GARAKLARI VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING MUSIQIY
QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI**

KARSHIYEVA Diyora Abduxakim qizi¹

¹A.Qodiriy nomli Jizzax davlat pedagogika Universiteti,

Musiqqa ta’limi va san’at yo’nalishi, 2-kurs magistranti

ORCID: 0009-0002-1540-5521

**(Ilmiy rahbar: Haqqulov Toxir Rahmatovich, A.Qodiriy nomli Jizzax davlat pedagogika
Universiteti, “Musiqiy ta’lim” kafedrasini mudiri, v.b.dotsent)**

Annotatsiya

Mazkur maqola xor to‘garagida o‘quvchilarning musiqiy qobiliyatini rivojlantirish texnologiyasiga bag‘ishlangan. Xor musiqasi o‘quvchilarda musiqiy ma’lumot va ko‘nikmalarni shakllantirish, estetik ta’lim berish va ijro etish madaniyatini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek maqolada xor musiqasi orqali o‘quvchilarda ritmik, melodik va garmonik qobiliyatlarning rivojlanishi, musiqiy eshitish va ijro etish ko‘nikmalarining shakllanishi, to‘garak mashg‘ulotlariga tayyorlanish jarayonida foydalanadigan musiqiy asarlar, bolalar didiga, yoshiga, qiziqishi, ovoz diapozoniga hamda fikrlash qobiliyatlariga mos kelishi zarurligi haqida tahlil qilinadi. Xor to‘garaklarida qo‘llaniladigan texnologiyalar o‘quvchilarning musiqiy qobiliyati o‘z sish dinamikasini sezilarli darajada faollashtirishi, ularni jamoaviy ijrochilikka, mas’uliyat va ijodiy hamkorlikka yo‘naltirishi bilan asoslanadi. Xor bo‘lib kuylash to‘garak qatnashchilarida birdamlikni, jamoa bo‘lib kuylash orqali ulkan bir katta kuch shijoatini uyg‘ota oladi. Musiqqa fanidan sinfdan tashqari ishlar, to‘garaklarni tashkil etish inson shaxsini xar tomonlama uyg‘un kamolotini ta’minlashda san’atning jumladan musiqaning ahamiyati katta ekanligi, xor mashg‘ulotlarida musiqqa ijodiyoti namunalaridan keng foydalanishda ularni ma’lum mezon va talablarga ko‘ra tanlash maqsadga muvofiqligi, hamda xor mashg‘ulotlari davomida har bir qatnashchining kuylash xolatidagi tovush va musiqiy qobiliyatini rivojlantirib borishga erishish muhim vazifa ekanligi keltirilgan. Ijrochilik davomida qatnashchilarning ijrosini magnit yozuviga tushirish asosida tahlil qilish samarali vositalardan biriligi, xuddi shu jarayonda xor ijrochilarining bu san’atni egallash sirlari badiiy ifoda vositalarining hamohanglik fonidagi talqini, yuksak san’at darajasiga ko‘tarilib borishi, shu bilan birgalikda xor partiyalarini har bir ijrochi bilan yakka holda ishlash, to‘g‘ri kuylashini nazorat qilish, tegishli nazariy, amaliy maslahatlarni o‘z vaqtida berib borilishi yanada yaxshi natijaga olib kelishi aytib o‘tilgan.

Mazkur maqola musiqqa o‘qituvchilari, xor rahbarlari va pedagogika yo‘nalishidagi tadqiqotchilar uchun amaliy-metodik ahamiyatga ega. Shuningdek, xor orqali musiqiy

qobiliyatlarni rivojlantirishda qo'llaniladigan texnologiyalar, metodik yondashuvlar va o'quv jarayoniga joriy etilgan innovatsion metodlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Inovatsion, texnologiya, ritmik, musiqiy qobiliyat, xor ijrochisi, pedagogik mahorat, intonatsiya, musiqiy o'yin, xalq qo'shiqlari, musiqiy savod.

Abstract

This article is devoted to the technology of developing the musical abilities of students in the choir. Choral music is considered an effective means of forming musical knowledge and skills in students, developing aesthetic education and performance culture. The article also discusses the development of rhythmic, melodic and harmonic abilities in students through choral music, the formation of musical hearing and performance skills, and the use of musical instruments in the process of preparing for circle classes. The need to adapt the works to the tastes, age, interests, vocal range, and thinking abilities of children is analyzed. The technologies used in choral circles are based on the fact that they significantly activate the dynamics of the growth of students' musical abilities, directing them to collective performance, responsibility, and creative cooperation. Singing in a choir can awaken unity in the circle members, and a great sense of unity through singing as a group. The organization of extracurricular activities and circles in music shows the great importance of art, including music, in ensuring the harmonious development of the individual in all aspects, the wide use of examples of musical creativity in choir classes, the purpose of selecting them according to certain criteria and requirements, and the development of the voice and musical abilities of each participant in the singing situation during choir classes. It is stated that achieving development is an important task. One of the effective means of analyzing the performance of participants during the performance is the recording of the performance on a magnetic recording, and at the same time, the secrets of mastering this art of choral performers are the interpretation of the means of artistic expression on a harmonious background, their elevation to a high level of art, along with the individual work with each performer of choral roles, monitoring their correct singing, and the relevant theoretical. It is noted that timely practical advice will lead to better results.

This article is of practical and methodological importance for music teachers, choir directors and researchers in the field of pedagogy. In addition, the technologies used in the development of musical abilities through the choir, methodological approaches and innovative methods introduced into the educational process are considered.

Key words: Innovative, technology, rhythm, musicality, choral artist, teaching skills, intonation, music performance, folk songs, music literacy.

1. KIRISH

Bugungi kunda musiqa ta'limi, ayniqsa, yoshlarni estetik va ma'naviy jihatdan tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Xususan, xor musiqasi — bu guruh bo'lib ijro etiladigan musiqa shakli bo'lib, o'ziga xos vokal texnikasi va hamkorlikni talab qiladigan ijro uslubi bo'lib, o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Xor musiqasi orqali o'quvchilarda nafaqat musiqiy ma'lumot va ko'nikmalar shakllanadi, balki ular

hamkorlikda ishlash, jamoaviy ish, eshitish qobiliyatini rivojlantirish kabi ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Shu bilan birga, xorning vositalari yordamida o'quvchilarda ritm, melodiya, garmoniyani aniqlash va ifodalash qobiliyatlari ortadi.

Sh.M. Mirziyoyev 2 fevral 2022-yili "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi qarorida 2022-2023 – o'quv yilidan boshlab ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo'lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste'dodlarni aniqlash va ularni qo'llab quvvatlashga qaratilgan chora tadbirlarni amalga oshirish bilan bir qatorda, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarning darsdan tashqari vaqtlarini mazmunli tashkil etish maqsadida ularning qiziqishlariga ko'ra amaliy to'garaklar tashkil etishga qaratilgan chora tadbirlar amalga oshirilishi haqida fikrlar bildirilgan (Mirziyoyev, 2022).

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 07.09.2021 yildagi 558-son qarorida madaniyat va san'at sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish, milliy madaniy va ma'naviy merosni asrab avaylash hamda ko'paytirish, san'at va badiiy ijodni har tomonlama rivojlantirish, xalqimizning manaviy-axloqiy va madaniy darajasini yanada yuksaltirishni rag'batlantirish, uni milliy va jahon madaniyatining eng yaxshi namunalari bahramant etish borasida tizimli chora tadbirlarni amalga oshirish, shu jumladan, teatr, musiqa, xoreografiya, estrada, sirk va xalq amaliy san'atini yanada rivojlantirish, xalqimiz tarixi va bugungi hayotining eng yorqin sahifalarini, mamlakatimizning erkin demokratik taraqqiyotini aks ettiruvchi asarlar yaratishda ijodiy jamoalarga, ayniqsa ijodkor yoshlarga har tomonlama ko'maklashish ko'zda tutilgan. Shunday ekan ta'lim sifatini oshirish bo'yicha zamonaviy yondashuv va usullarni tatbiq etgan holda umumta'lim maktablarida xor to'garaklarini tashkil qilish va uning faoliyatini yanada kengroq tatbiq etish lozim (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi qarori).

2. METOD

Musiqiy qobiliyat, xor ijrochiligi, vokal rivoji, pedagogik texnologiyalar, jamoaviy ijrochilik, musiqiy tafakkur kabi tushunchalarga oid ilmiy manbalar, xor metodikasi bo'yicha adabiyotlar va ilg'or xor pedagoglarining ishlarini o'rganish- Nazariy tahlil metodi va Xor to'garaklarida qo'llanilgan texnologiyalarning samaradorligini sinash, turli yoshdagi o'quvchilar bilan vokal mashg'ulotlarini bosqichma-bosqich tashkil etish va natijalarni taqqoslash uchun pedagogik tajriba (eksperimental) usullardan foydalanildi.

3. TAHLIL VA NATIJALAR

Prezident risolalarini hayotga tatbiq etgan holda xor to'garak mashg'ulotlari jarayonida eng zamonaviy, jahon andozalariga mos bo'la oladigan ta'lim-tarbiya berish vazifasini qo'yadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan o'quv fanlarning shu jumladan musiqa madaniyati fani bo'yicha o'quv dasturi va dasturiga kiritilgan yil va chorak mavzulari uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash ularni dars va darsdan tashqari musiqiy xo'r to'garaklar faoliyatda olib borilgan o'quv tarbiyaviy ishlarni bir biriga moslashtirish o'quvchilarning umummusiqiy bilim darajalarni oshishi hamda musiqiy madaniyatni shakllanishiga samarali ta'sir o'tkazishi

haqida Gulhayo Do'stmuxamedovna o'zining "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqiy to'garaklar faoliyatining o'rni" nomli maqolasida alohida to'xtalib o'tganlar (Do'stmuhammedova, 2025).

Xor to'garaklariga o'quvchilarning yoshini e'tiborga olgan holda tanlab olish zarur. Masalan I-IV sinf o'quvchilarini alohida guruhlarga to'plash kerak. Umum ta'lim maktablarida xor jamoasini tashkil etish va rejalashtirilgan asarni o'rgatish esa katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Xor jamoasini tashkil etish avvalo qiziquvchilarni shu jamoaga jalb etishdan boshlanadi. O'qituvchi odatda o'z fikriga ko'ra muvaffaqiyatli shug'ullanib keta oladigan o'quvchilarni jalb qilishga harakat qiladi. Qobiliyati sal pastroq darajada bo'lsa ham, qiziqishi va hohishi bor o'quvchilar xorda qatnashish istagini bildirsalar qabul qilish lozim. Chunki tajriba shuni ko'rsatadiki, har bir sog'lom bolada musiqiy qobiliyatni shu jumladan kuylash malakasini shakllantirish mumkin. Xor bo'lib kuylash to'garak qatnashchilarida birdamlikni, jamoa bo'lib kuylash orqali ulkan bir katta kuch shijoatini uyg'ota oladi. Musiqa fanidan sinfdan tashqari ishlar, to'garaklarni tashkil etish inson shaxsini xar tomonlama uyg'un kamolotini ta'minlashda san'atning jumladan musiqaning ahamiyati katta. Zero san'at asarlari vositasida kishining badiiy dunyo kengayib ma'naviyati shakllanadi. To'garak dasturlarining rang-barangligi, ular mazmunidagi yangiliklar o'smir yigit va qizlarning shaxs sifatida shakllanishlari uchun yangi imkoniyatlar tug'diradi.

To'garak mashg'ulotlariga tayyorlanish jarayonida foydalanadigan musiqiy asarlar, bolalar didiga, yoshiga, qiziqishi, ovoz diapozoniga hamda fikrlash qobiliyatlariga mos kelishi zarur. Bu o'quvchilar orasida bir-biriga hurmat, do'stlik alomatlarini tarbiyalash bilan birga musiqadan zavq, madaniy ozuqa olish kabi tuyg'ulami tarbiyalaydi. Shu bilan birga musiqa o'qituvchisi, to'garak darsida qo'shiqni sozsiz, ovoz bilan, soz bilan chiroyli ijro etish uslubi alohida o'rin tutadi.

Shuningdek, xor to'garagiga kiruvchi o'quvchilarning ovoz diapazoni va qay darajada kuylay olishini aniqlash uchun ularga musiqa jo'risiz birorta o'zi yoqtirgan qo'shiqni kuylab berish taklif etiladi. Agar o'quvchi qo'shiq tanlashda qiynalib qolsa o'qituvchining o'zi biror mashhur, lekin o'quvchining yoshiga mos keladigan qo'shiqni eslatadi. Qo'shiqni jo'rsiz yani biror bir musiqa asbobisiz ijro etganda ovozning sifat darajasini aniqlash oson bo'ladi. So'ngra o'quvchining to'liq musiqiy qobiliyatini bilish uchun shu qo'shiqni har xil pardalardan ijro ettirish va shu ohanglarga moslab qarsak chaldirib ko'riladi. Shu tariqa o'quvchining eshitish, kuylash kabi qobiliyatlari haqida to'liq ma'lumotga ega bo'linadi. Jumladan: kichik yoshdagi o'quvchilar ancha uyatchanligi va uncha faol bo'lmaganligi sababli ularni kichik guruh tarzida tinglash zarur. Odatda xor jamoasiga 40-50 ta o'quvchi jalb qilinadi. Bu borada bolalar soni har xil bo'lishi mumkin, lekin kamida 25-30 ko'pi bilan 70-80 o'quvchi. Bolalar soni o'ta ko'p bo'lsa, har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatini aniqlash ancha murakkab kechadi. Mashg'ulotning davomiyligi esa bolalar yoshiga bog'liq bo'ladi. Kichik o'quvchilar bilan 45 minutdan haftada ikki marta o'tkazilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Yuqori sinflarda esa ikki akademik soat davomida o'tkaziladi. Har bir darsni chuqur o'ylab yaxshi tayyorgarlik asosida xilma-xil uslub va yo'llar bilan olib borishi lozim. Har bir bolaning yosh xususiyatiga talluqli bo'lgan tovush hosil qilish mexanizmini yaxshi bilish, ish faoliyatiga ijobiy ta'sir etadi. Bola tovushi o'ta nozik va e'tibor talab qiluvchi tabiiy musiqa asbobidir. Bu tabiiy bo'lgan inson tovushiga doimiy tarzdagi e'tibor zarur. Uni ehtiyotkorlik bilan kuzatish, jiddiy e'tibor va doimiy tarzdagi nazorat qilish aniq reja asosida olib borilishi kerak. Q.Panjiyevning umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsdan tashqari musiqa to'garaklarida musiqa ijodiyoti namunalaridan keng foydalanishdagi ayrim mezon va talablarga ko'ra tanlash maqsadga muvofiqligini uyidagicha keltirib o'tganlar:

a) musiqa san'ati turlari bo'yicha tashkil etiladigan badiiy, kasbiy, texnologik, kompyuter savodxonligi, til o'rganish kabi bir qator to'garaklarda ishtirok etadigan o'quvchi-yoshlarning iqtidorini aniqlash va shu asosda dasturlarni maqsadli ishlab chiqish va har bir ishtirokchining qiziqishi, shuningdek, mashg'ulotlarni o'zlashtirishini hisobga olish;

b) dasturni tayyorlashda to'garak ishtirokchisining individul iqtidorini e'tiborga olgan holda ularni musiqiy qiziqishi, qobiliyati va ijrochilik imkoniyatlariga to'g'ri kelishini ta'minlash;

d) o'quvchilarning badiiy, musiqiy dunyoqarashi va tafakkurini, pirovard natijada milliy madaniyatini shakllantirish nuqtayi-nazaridan tarbiyaviy ta'sirchanlikka ega bo'lishi;

e) o'quvchilarda o'qishga, mehnatga, ijodkorlikka, ijodiy izlanish, ijtimoiy foydali ishlarga rag'bat uyg'otishi;

f) o'zbek xalq musiqa ijodiyoti namunalarining hozirgi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan umumxalq bayramlari, madaniy-ma'rifiy va ommaviy tadbirlar mavzulariga mosligini nazorat qilish;

g) To'garak mashg'ulotlarini o'zlashtirish uchun ahamiyatliligi yoki ijobiy ta'sir ko'rsatish xususiyatiga egaligiga e'tiborni qaratilishi shart bo'ladi (Panjiyev, 2022).

Xor mashg'ulotlari davomida har bir qatnashchining kuylash xolatidagi tovush va musiqiy qobiliyatini rivojlantirib borishga erishish muhim vazifadir. Ijrochilik davomida qatnashchilarning ijrosini magnit yozuviga tushirish asosida tahlil qilish samarali vositalardan biridir. Xuddi shu jarayonda xor ijrochilarining bu san'atni egallash sirlari badiiy ifoda vositalarining hamohanglik fonidagi talqini, yuksak san'at darajasiga ko'tarilib boradi. Shu bilan birgalikda xor partiyalarini har bir ijrochi bilan yakka holda ishlash, to'g'ri kuylashini nazorat qilish, tegishli nazariy, amaliy maslahatlarni o'z vaqtida berib borilishi yanada yaxshi natijaga olib keladi. Bu boradagi tahlillarda G.Sharipovanning Musiqa o'qitish metodikasi ma'ruzasida eng past va yuqori tovush bolalarda 10-11 yoshda shakllanishi, bu chegara ko'pchilik bolalarda kuzatilganligi, to'garak ishlariga qobiliyatli, qiziquvchan, musiqa darslarida aktiv qatnashadigan o'quvchilarni tanlab olish maqsadga muvofiqligi haqida fikrlar bildirilgan. Darsda har bir bolaning layoqati, qiziqishi hisobga olinib xor to'garaklarida jalb etiladi. To'garak faoliyatini faollashtiradigan narsa bu maktab saxnasi xisoblanadi (Sharipova, 2006).

Har bir mashg'ulot boshlanishidan oldin har qanday xor to'garak rahbari tovush yani qizdirish mashqlariga alohida e'tibor berishi zarur bo'lib, muayyan holatdagi tovushning takomillashishi zarur malaka va ko'nikmalarning shakllanishiga xizmat qiladi. Bunday mashqlar xor qatnashchilari uchun o'ta zarur hisoblanadi. Bu esa o'quvchilarning xorga qiziqishi bilan birgalikda ongli munosabatning ham shakllanishiga ta'sir etadi. Mashqlarning xilma-xilligi xor asarlarini aniq ijro etish malakalarini egallashning asosiy omili bo'lib xizmat qiladi. Bu omilning izchil takomili kuylash faoliyati, ijro imkoniyati, malakaning mustahkam asosi, musiqiy asarlarni sof kuylanishiga yo'naltiruvchi manba bo'lib hisoblanadi. Xor ijrochiligi amaliyotida turli xil mashqlar qo'llaniladi. Bunday ovoz sozlash mashqlari har mashg'ulot davomida takrorlanadi, uni to'ldirish, turli xil variantlar bilan boyitib borish, tovushning sofligiga erishish, artikulyasiya qoidalariga muvofiqligi, ikki ovozli ijroning yanada mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Boshqa murakkab mashqlarni ham berib borilishi asarlarning murakkab jihatlarini o'zlashtirishga qaratiladi. Mashqlarning mexanik tarzda takrorlanishi uning belgilangan maqsadga qaratilmasligi o'quvchilarni toliqtiradi va qiziqishining so'nishiga olib kelishi mumkin. Xor jamoasining yaxshi natijalarga erishishi o'qituvchining repertuar tanlashiga ham bog'liq bo'lib, ular ta'limiy va tarbiyaviy maqsadga

asoslangan bo'lishi lozim. Repertuarda o'zbek bastakorlari asarlari, xalq qo'shiqlari, qardosh va chet el asarlarining ham bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Tanlanadigan repertuar juda muhim va katta ahamiyatga egadir. Repertuar quyidagi talablarga javob berishi kerak:

-badiiy mazmun mohiyatiga ega;

-xor jamoasi yoshiga mos;

-kuylaydiga xor jamoasi imkoniyatlariga mos;

-bayramlarva tabiat fasllariga mos;

-har bir asarda bolalarning ma'lum bir qobiliyatlarini namoyon qilish uchun xorga ijobiy turtki berish va ularni g'oyaviy shiorlarini birlashtirishi kerak.

Agar o'qituvchi tajribali bo'lsa xorga va xor jamoasiga ko'ngil qo'yib ishlasa, o'quvchilarning kuylash malakalarini shakllantirish orqali ma'naviy jihatdan tarbiyalash ishlarini muvaffaqiyatli bajaradi (Alimuxamedova, 2023).

Xor to'garaklarini tashkil etishda hozirgi kunda so'ngi pedagogik texnologiyalardan ya'ni inovatsion texnologiyalardan foydalanish yuqori natija bermoqda desak mubolag'a bo'lmaydi. O'yinlar orqali o'rgatish texnologiyalari: hozirgi kunda bu jarayon deyarli har bir rivojlangan mamlakatlarning umumta'lim tizimining amaliyotida keng foydalanilib va qo'llanilib kelinmoqda. Bu texnologiyalar o'yin modeli, o'yin ssenariysi, muammoli yoki o'zlashtirilishi qiyin kechayotgan vaziyatlarga muqobil yechimlar imkoniyatlari, kutilgan natijalar, ish natijalarini baholash mezonlari mavjudligi bilan tavsiflanadi. Interaktiv, teatrlashtirilgan, taqlid o'yinlari, amaliy vaziyatlar va muammolarni hal qilish kabi jihatlar xor guruhining yoshiga va o'rgatilayotgan asarlarning badiiy mazmun, mohiyatiga ko'ra did bilan tanlanib, ta'lim jarayoniga integratsiyalanadi. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar: Ular shaxsiy o'sishni tashxislashni, o'quv vazifalarini hayotiy, ijtimoiy-madaniy va ta'lim dargohida shaxsning rivojlanishini ta'minlaydigan jarayonlarni kiritishni ta'minlaydi. Ushbu musiqiy ta'lim texnologiyalari xormeyster uchun o'ta zarur bo'lib, guruhlarda dars o'tkazishda har bir o'quvchiga individual psixologik ravishda munosabat bo'lishga yo'naltiradi. Barchaga ma'lumki, xor guruhlarida bolalarning yoshlari teng bo'lishi, lekin iqtidorlari turlichaligi har bir xormeyster uchun murakkab vazifalarni bajarishni anglatadi. Bu jarayonga zukko xormeyster zamonaviy yondoshgan holda, shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalardan unumli foydalana olishi mumkin (Shokarimov, 2023).

Ta'limning muammoli rivojlanish texnologiyasi: Muammoli-rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasining o'ziga xos funksiyalari quyidagilardan iborat: o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, faol nutqiy muloqot qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirish, ijobiy his-tuyg'ular, shuningdek o'qituvchining dialogik munosabatlarni qurish va ularni o'quv jarayonida amalga oshirish bo'yicha faoliyatini tashkil etish.

4. XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, xor to'garagi vositasida o'quvchilarning musiqiy qobiliyatini rivojlantirish texnologiyalari tahlil qilindi. Xor musiqasi o'quvchilarda nafaqat musiqiy ko'nikmalarni, balki estetik, hissiy va intellektual rivojlanishni ham ta'minlaydigan samarali vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqa ta'limida xorning rolini oshirish orqali o'quvchilarda ritm, melodiya, harmoniyani aniqlash va ifodalash, musiqiy eshitish va ijro etish qobiliyatlari mukammal shakllanadi. Xor musiqasi yordamida o'quvchilarda jamoaviy ish,

hamkorlik va kommunikatsiya ko'nikmalari ham rivojlanadi, bu esa ularning shaxsiy va ijtimoiy jihatdan o'sishiga xizmat qiladi. Xor musiqasi ta'limida qo'llaniladigan texnologiyalar, metodik yondashuvlar va innovatsion metodlar, musiqiy ta'limni yanada samarali va interaktiv qilishga imkon beradi. Shu bilan birga, maqolada xor musiqasi orqali o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda metodik va amaliy jihatlar muhim rol o'ynashi ta'kidlanadi. Natijada, xor musiqasi o'quvchilarning musiqiy savodxonligini oshirish, estetik qadr-qimmatini rivojlantirish va ularning ijtimoiy faoliyatini kengaytirishga katta hissa qo'shadi. Kelgusida xor musiqasining ta'lim jarayonidagi o'rnini yanada kuchaytirish va uni o'quvchilarning musiqiy rivojlanishida samarali vosita sifatida qo'llash uchun ilmiy-tadqiqot ishlari davom ettirilishi zarur. Demak "xor to'garagi" faoliyat sifatiga katta e'tibor berilsa, umumta'lim maktabi o'quvchilarida musiqiy didning shakllanishining samardorligi oshadi, vataniga, xalqiga bo'lgan vatanparvarona hissiyoti yanada o'sib boraveradi.

5. ADABIYOTLAR

Alimuxamedova, Z. (2023). Bolalar xor jamoalariga repertuar tanlash va mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil qilish. *Botir Umidjonov tavalludining 90 yilligiga bag'ishlangan "O'zbekistonda xor madaniyati: ilm, ijrochilik, pedagogika" mavzusida respublika ilmiy – amaliy konferensiyasidan maqolalar to'plami*. 29-aprel, 2023-yil. Toshkent. 23-26 b.

Do'stmuhammedova, G. (2025). Umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqiy to'garaklar faoliyatining o'rnini. *"O'zbekiston–2030 Srtategiyasi: Amalga oshirilayotgan islohotlar tahlili, muammolar va yechimlar" mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya*. Nordik International University. 19-noyabr, 2025. 3-5 b.

Mirziyoyev, Sh.M. (2022). 2022-yil "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi qaror. 2-fevral. 2022. PQ.112-son 1-bandi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi qarori. "O'zbekiston Respublikasi Madaniyat Vazirligi to'g'risidagi" nizom. 3-bob.1-mavzu.11-band.

Panjiyev, Q.B. (2022). O'quvchi yoshlarni darsdan tashqari vaqtlarini to'g'ri tashkil etish shartlari. *Ilmiy axborotlari*. Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti, 2022, IV. 84-87 b.

Sharipova, G. (2006). *Musiqqa o'qitish metodikasi*. Ma'ruza matni. Toshkent, Turon Iqbol. 2006, 74-75 b.

Shokarimov, O' (2023). Bolalar xori bilan ishlashdagi ayrim masalalar. *Botir Umidjonov tavalludining 90 yilligiga bag'ishlangan "O'zbekistonda xor madaniyati: ilm, ijrochilik, pedagogika" mavzusida respublika ilmiy – amaliy konferensiyasidan maqolalar to'plami*. 29-aprel 2023-yil, Toshkent. 8-15 b.

KHAGANİ SHİRVANİ'S WORK IN THE STUDİES OF MİRZA İBRAHİMÖV

Dr. Ülker Bahşıyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin

Edebiyatın tedrisi teknolojisi

bölümünün baş öğretim üyesi

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Summary

In Khagani's works, the complaint about the times occupies a special place. Although this aspect is constantly observed in classical literature, the degree of the complaint motif in Khagani's art is much higher than that of other artists. It is interesting that there are different approaches to Khagani's complaint about the times in studies. Although the poet's complaint about the times is correctly evaluated in many studies, in some studies it has been analyzed as a manifestation of pessimism. M.Ibrahimov gives a social meaning to the complaint factor that manifests itself in Khagani's work, expressing his objection to those who analyze this situation as abandonment of the world. He notes that in Khagani's "complaint" model, the world becomes the leading factor. And the world has a broad social and philosophical meaning in Khagani. That is, the complaint factor in Khagani's work is a concrete protest against the injustice, injustice, cruelty, etc. existing in the world.

Keywords: M.Ibrahimov, Khagani, poetry, complaint, classic

INTRODUCTION

In M.Ibrahimov's scientific research, the study of Khagani, a prominent representative of the 12th century classical Azerbaijani literature, occupies a special place. Although he paid attention to Khagani's work in a number of articles devoted to classical literature, in his studies entitled "Khagani's Life and Aesthetic Ideal" written in 1980 and "Some Issues in the Study of Nizami and Khagani's Creativity" written in 1982, he specifically analyzed a number of issues characteristic of Khagani's life and work and clarified some controversial points.

M.Ibrahimov considers Khagani, first of all, a great classic of Azerbaijani literature and a poet who has earned an eternal name in the history of artistic thought of mankind. With this idea, one side of which is calculated on national values, the other on human values, M.Ibrahimov reveals the scale of Khagani's literary power, and draws attention to the fact that the powerful speaker's standing among the first in the history of literature is firmly connected with this deed. Although the scientist spoke about Khagani's life, period, environment and creative qualities in his studies, he gave more space to the aesthetic features of this work and attempted to examine the poetry, which is the product of the poet's brilliant genius, from the perspective of "deep psychological subtleties", "realistic paintings", "Renaissance spirited features", etc. It is because of M.Ibrahimov's approach to the work of a genius artist like Khagani within these requirements that his poetic power was able to receive the correct assessment from an ideological and aesthetic point of view. M.Ibrahimov, drawing attention to the mistakes made about Khagani

in his previous studies, states that he does not reconcile with those who labeled him a poet of praise. The researcher-scientist rightly considers Khagani not a poet of praise, but the creator of poetry distinguished by "an innovative spirit, a completely new stage in Eastern poetic thinking" and "a deep philosophical essence". The following thoughts of M. Ibrahimov, who considers Khagani a child of his time and his entire life and creativity to be connected with his era, are also important for characterizing the poet's creativity: "He was not a poor man of his time, but a great poet, an enlightened philosopher who lived, struggled, analyzed and criticized it" (8, 69).

M. Ibrahimov seeks the philosophical aspect of Khagani's poetry in its deep humanism, connection with the life of the people, in the democratism reflecting the spirit of the people, in his thoughts on human happiness, human freedom, as well as on natural and social phenomena, and is able to substantiate his ideas in the process of analysis. For example, when talking about the problems of human happiness and moral degradation inherent in Khagani's creativity, M. Ibrahimov states that both states are inherent in human society, draws attention to the positive and negative characteristics of one and the negative characteristics of the other based on examples. The researcher rightly links the greatness of Khagani's work in this process with the belief in man and the disclosure of the causes of all kinds of evils and disgrace. Referring to many artistic examples, M. Ibrahimov reveals Khagani's model of human and social relations. He considers it correct that the poet connects the imperfection of a person in the context of social relations not with innateness, but with life conditions and the social structure that gave rise to these conditions: "In Khagani's poetry, the life of that time, the spiritual and philosophical world of society, the poet's personal feelings related to the struggles are deeply reflected, they have found their broad figurative expression in almost all details" (8, 65). M. Ibrahimov did not ignore the national characteristics of Khagani's art when evaluating his work. Despite the fact that all of Khagani's heritage was written in Persian, Academician M. Ibrahimov speaks of the presence of a nationality that preserved itself in the poet's system of thought and cognition. The researcher, who directly connects these with a series of descriptions and images, evaluates the nationality in that series as follows: "These are nourished by the Azerbaijani spirit, Azerbaijani taste, Azerbaijani artistic thought and life. Many Azerbaijani proverbs, figurative expressions and words are also used in his works, which is no less important" (8, 69).

The researcher, who draws attention to the breadth of figurative expression and artistic generalization in Khagani's poetry, is able to explain the important aspects of the greatness of his poetic power in this way. He interprets the colorfulness of realistic colors in his art, the variety of expressions from folk thinking and folk literature, etc. as the leading aspects of this art. The researcher shows that Khagani adheres to the factor of persuasion more when describing people's psychology, moral values, social and political views. The poet chooses and uses words in such a way that the reader is fascinated by both the fact, the event, and the manner of expression.

M.Ibrahimov in his research carefully approaches the scientific and philosophical aspect of Khagani's creativity. In this case, the factor of scientific thinking in Khagani's art is more often chosen as an object of analysis. M.Ibrahimov directly connects the scientific and philosophical aspect he observed in Khagani with the poet's deep knowledge of Eastern and Western sciences. In his research, M.Ibrahimov carefully approaches the scientific and philosophical aspect of Khagani's creativity. In this case, the factor of scientific thinking in Khagani's art is more often selected as the object of analysis. M.Ibrahimov directly connects the scientific and philosophical aspect he observed in Khagani with the poet's deep guidance to Eastern and Western sciences. In particular, M.Ibrahimov's thoughts regarding Khagani's

guidance to Greek philosophy do not go unnoticed. Academician M.Ibrahimov characterizes Khagani's critical attitude to Greek philosophy as the poet-philosopher's guidance to the depths of philosophical science and shows that in the chapter "The Virtue of the Earth" in the poem "Tohfatul-Iraqayn", the philosophical approach to life occupies a more important place. In particular, the fortune-teller, fortune-teller, fraudster, etc., who predicted that "the world will be destroyed", "the whole world will be turned upside down", etc. The fact that he ridicules the non-philosophical, non-vital aspects of Khagani's ideas attracts attention from this point of view.

It is known that in Khagani's works, complaint about the times occupies a special place. Although this aspect is constantly observed in classical literature, the degree of the complaint motif in Khagani's art is much higher than that of other artists. It is interesting that there are different approaches to Khagani's complaint motif in studies. Although the poet's complaint about the times is correctly evaluated in many studies, in some studies it has been analyzed as a manifestation of pessimism. M. Ibrahimov gives a social meaning to the complaint factor that manifests itself in Khagani's work, expressing his objection to those who analyze this situation as abandonment of the world. He notes that in Khagani's "complaint" model, the world becomes the leading factor. And the world has a broad social and philosophical meaning in Khagani. That is, the complaint factor in Khagani's work is a concrete protest against the injustice, injustice, cruelty, etc. existing in the world. Taking this aspect as a basis, M. Ibrahimov expresses a justified objection to the association of Khagani's complaint about the world with worldliness and pessimism in the works of some European researchers. He tries to prove with his own approach that Khagani was not a worldly person. To confirm his ideas, he gives an example from the prose introduction to the poem "Tohfatul-Iraqayn": "Avoid the conversation about wine that causes mischief, beware of the world that causes events: save yourself from this old, dirty old woman, keep yourself in the shadow of science and knowledge, if you want your heart not to be wounded, do not go to the door of wealthy people who cause tuberculosis and meanness for help, so that the king does not get angry and commit mischief" (8, 67).

As a continuation of the same idea, M. Ibrahimov also uses the examples from "Fakhriyya" to talk about understanding, reason, etc. notes that the distant world is criticized by Khagani and shows that, according to the poet, the causes of all ugliness are the kings, the wealthy, and those who do not think about the people. Against the background of all this, M. Ibrahimov considers it important to analyze the factor of "new spirit", "new breath", "new artistic quality" present in Khagani's art. Khagani considers his work significant both for his time and for the periods after his time: "The deep meaning and enchanting beauty of his works enchanted people both at his time and in subsequent centuries, played with their imagination with unprecedented high artistic pleasure and delight, and awakened rich emotions in their hearts. Khagani is one of the rare artists in terms of the powerful emotional expression of human feelings and the sharpening of thought. It is no coincidence that for 800 years the influence of his poetry has always been evident, great poets of different nations have been influenced by him, considered him a master, and themselves his student. Dozens of powerful poets wrote verses to "Mirat-us-Safa" and "Madain Ruins" alone. Among them are the great Indian poet of the 13th century Amir Khosrow Dahlavi, the classic of Tajik-Iranian literature Abdurrahman Jami, and others" (8, 67-68).

As can be seen, in this value, the greatness of Khagani is brought to attention from many aspects. In particular, the idea that such artistic luminaries as A.Kh. Dehlavi and A.Jami were influenced by Khagani seems to be more significant. The confirmation of the fact of the spiritual-aesthetic connection between Khagani and Nizami can occupy a certain place in

M.Ibrahimov's studies. It is interesting that M.Ibrahimov, when talking about the artistic-aesthetic connection between Khagani and Nizami, does not link this influence and connection to a limited time. The scientist, who confirms the existence of Khagani's influence in the stage from Nizami to Sabir, does not link the importance of this influence to any specific artist. He evaluates it as a contribution to the development of Azerbaijani artistic thought and Azerbaijani artistic taste.

SOURCES

- 1.Ibrahimov M. Works, 10 volumes, volume I, Baku: Yazichi, 1978, 512 p.
2. Ibrahimov M. Works, 10 volumes, volume II, Baku: Yazichi, 1978, 504 p.
3. Ibrahimov M. Works, 10 volumes, volume III, Baku: Yazichi, 1979, 592 p.
4. Ibrahimov M. Works, 10 volumes, volume IV, Baku: Yazichi, 1979, 596 p.
5. Ibrahimov M. Works, 10 volumes, volume V, Baku: Yazichi, 1980, 339 p.
6. Ibrahimov M. Works, 10 volumes, volume VI, Baku: Yazichi, 1981, 376 p.
7. Ibrahimov M. Works, 10 volumes, volume VII, Baku: Yazichi, 1981, 332 p.
8. Ibrahimov M. Works, 10 volumes, volume VIII, Baku: Yazichi, 1981, 3

MEMOIR LITERATURE AS ONE OF THE GENRES INCLUDED IN THE EPIC TYPE OF WRITTEN LITERATURE

XATİRƏ ƏDƏBİYYATI YAZILI ƏDƏBİYYATIN EPİK NÖVÜNƏ DAXİL OLAN JANRLARINDAN BİRİ KİMİ

Ulduz Fərhad Qəhrəmanova, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” kafedrasında dosent əvəzi

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt: Xatirə ədəbiyyatı isə müstəqil bir janr kimi xatirat adlanır. Xatirə Avropa ədəbiyyatında XVI əsrdə yaranıb. Şərq ədəbiyyatında müstəqil bir janr kimi deyil, sadəcə təzkirə kimi janrlar formasında yazılıb. Farslarda səfərnəmə, türklərdə sərgüzəşt, səyahətnəmə, səfərnəmə kimi mətnlər arasında xatirələrə də yer ayrılıb. XVI əsrdən etibarən xatirat janrı müstəqilləşib və memuar termini ortaya çıxıb. Xatirə ədəbiyyatı Şərq ölkələrində modern anlamda və müstəqil janr kimi XIX əsrdə populyar olub. Ərəblərdə bu ədəbiyyata Avropadakı “memares” termininin qarşılığı olan müzekkirat və zikreyat kəlmələrindən istifadə olunub. Türk dilində “xatirə” termini işlənib. Xatirat, yəni avtobioqrafik xarakterdə olan səyahətnəmə, səfərnəmə, ruznamə (günlük), təzkirə, məktub kimi yazı növlərinə bənzəyir. Xatirələrdə ədəbi dildən istifadə olunur.

Deməli, xatirə ədəbiyyatına memuar ədəbiyyatı da deyilirdi. Xatirə müəllifin iştirak etdiyi, şahidi olduğu hadisələrin bədii əsərdəki bədii ifadəsidir. Xatirə ədəbiyyatının ilk, ibtidai nümunəsi gündəliklər olmuşdur. Bu gündəliklər indi də yaşamaqdadır. Yazıçıların yığcam şəkildə öz həyat və yaradıcılıqları haqqında yazdıqları əsərlər də xatirə ədəbiyyatının bir növüdür.

Açar sözlər: Xatirə ədəbiyyatı, janr, yazılı ədəbiyyat

Abstract:

Memoir literature is called memoir as an independent genre. Memoir emerged in European literature in the 16th century. In Eastern literature, it was not written as an independent genre, but simply in the form of genres such as tazkira. In Persians, there was a place for memoirs among texts such as safarname, and in Turks, adventure, travelogue, and safarname. Since the 16th century, the memoir genre has become independent and the term memoir appeared. Memoir literature became popular in the Eastern countries in the modern sense and as an independent genre in the 19th century. In Arabs, the words muzekkirat and zikreyat, which are equivalent to the term “memares” in Europe, were used for this literature. In Turkish, the term “khatira” was used. Memoir, that is, an autobiographical travelogue, is similar to writing types such as safarname, ruzname (diary), tazkira, and letter. Literary language is used in memoirs.

Therefore, the literature of memory was also called memoir literature. Memory is the artistic expression of the events in which the author participated and witnessed in a work of fiction. The first, primitive example of memory literature was diaries. These diaries still survive today. The works in which writers write concisely about their lives and creativity are also a type of memory literature.

Keywords: Memoir literature, genre, written literature

Xatirə ədəbiyyatı isə müstəqil bir janr kimi xatirat adlanır. Xatirə Avropa ədəbiyyatında XVI əsrdə yaranıb. Şərq ədəbiyyatında müstəqil bir janr kimi deyil, sadəcə təzkirə kimi janrlar formasında yazılıb. Farslarda səfərnəmə, türklərdə sərgüzəşt, səyahətnəmə, səfərnəmə kimi mətnlər arasında xatirələrə də yer ayrılıb. XVI əsrdən etibarən xatirat janrı müstəqilləşib və memuar termini ortaya çıxıb. Xatirə ədəbiyyatı Şərq ölkələrində modern anlamda və müstəqil janr kimi XIX əsrdə populyar olub. Ərəblərdə bu ədəbiyyata Avropadakı “memares” termininin qarşılığı olan müzekkirat və zikreyat kəlmələrindən istifadə olunub. Türk dilində “xatirə” termini işlənib. Xatirat, yəni avtobiografik xarakterdə olan səyahətnəmə, səfərnəmə, ruznamə (günlük), təzkirə, məktub kimi yazı növlərinə bənzəyir. Xatirələrdə ədəbi dildən istifadə olunur.

Deməli, xatirə ədəbiyyatına **memuar ədəbiyyatı** da deyilirdi. Xatirə müəllifin iştirak etdiyi, şahidi olduğu hadisələrin bədii əsərdəki bədii ifadəsidir. Xatirə ədəbiyyatının **ilk, ibtidai nümunəsi gündəliklər** olmuşdur. Bu gündəliklər indi də yaşamaqdadır. Yazıçıların yığcam şəkildə öz həyat və yaradıcılıqları haqqında yazdıqları əsərlər də xatirə ədəbiyyatının bir növüdür. Xatirə ədəbiyyatının əsasında dayanır:

1. Xatirə müəllifinin gündəlik qeydləri
2. Bu və ya başqa şəxsin danışıqı
3. Müəllifin başqaları ilə münasibəti, hərəkətləri və s.

Bu və ya başqa bir ədəbi, tarixi hadisəni, şəxsiyyətin həyatını öyrənməkdə xatirə ədəbiyyatının əhəmiyyəti böykdür. Görkəmli sənətkarlar ömrlərinin ixtiyar çağında keçmişə nəzər salır, öz xatirələrini qələmə alırlar ki, bu tipli əsərlərə xatirə ədəbiyyatı, yaxud memuar ədəbiyyatı deyilir. Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı sənələr”, Mehdi Hüseynin “Bir ay, bir gün”, İsmayıl Şıxlının “Cəbhə gündəliyi”, Anarın “Sizsiz”, “Mübarizəyə bir gün də var”, Elçinin “Siz həmişə bizimləsiniz” əsərləri memuarın gözəl nümunələri hesab olunur.

Xatirə ədəbiyyatı 2 şəkildə yarana bilər:

1. Xatirə müəllifi yazıçının özü də ola bilər. Məsələn: Lev Tolstoyun “Gənclik”, “Uşaqlıq”, C.Məmmədquluzadənin “Xatiratım” kimi əsərlər öz müəllifi olan yazıçıların xatirələri əsasında yazılmış əsərlərdir.
2. Xatirə müəllifi kənar bir şəxs də ola bilər. Məsələn: Rəşid bəy Əfəndiyevin M.F.Axundov haqqında olan xatirələri və s.

Xatirə (memuar) ədəbiyyatı müəllifin şəxsən gördüyü, şahidi olduğu, faktik hadisələrin qələmə alındığı, tərcümeyi-halla sıx bağlı əsərlərdir. Xatirəni yalnız ədəbiyyatçılar, yazıçılar yox, bütün qələm sahibləri yazı bilərlər. Bu əsərlərdə əsas diqqət faktlara, keçmişdə baş vermiş, avtorun şahidi olduğu mühüm hadisələr verilir. Xatirə ədəbiyyatının ilk ibtidai nümunələri aşağıdakı janrlardır:

- Gündəliklər: Bədii əsər deyil, ümumiyyətlə, əsər deyil, gələcək əsər üçün sadəcə bir material, fakt, tarixi qeydlərdir.
- Yol qeydləri: adından da göründüyü kimi, burada bir gündə müəllifin gördüyü, yaşadığı, şahidi olduğu faktlar qeyd olunur. Çox zaman bu qeydlərə aid heç bir şərh, fikir, mühakimə qeyd olunmur. Macərə ədəbiyyatı silsiləsinə daxildir.
- Səyahətnamələr: Yol qeydlərində, səyahətnamələrdə isə avtorun gördüyü yerlər, məskənlər, insanlar, hadisələr, onlar haqqında yeri gəldikcə mülahizələr verilir. Bu da macərə ədəbiyyatı silsiləsinə daxildir.

Macərə ədəbiyyatı hadisələri təfərrüatı ilə şərh edən əsərlərdir. Bura yol qeydləri, səyahətnamələr daxildir. Macərə ədəbiyyatının təhlükəsizlik orqanlarının işi ilə bağlı əsərləri detektiv adlanır. XX əsrdə macərə ədəbiyyatı və incəsənətdə geniş yayılmışdır.

Xatirə ədəbiyyatının müxtəlif formaları vardır.

- Avtobioqrafik povest
- Avtobioqrafik roman

Bu tipli əsərlərdə tarixi, həyatı hadisələr quru, çılpaq, cansız verilmir. Belə ki, bu əsərlərdə fakt, hadisə, tarix, şəxsiyyətlər zaman, məkan, şərait ilə nə qədər bağlı verilsə də, sənətkarın yaradıcı ilham süzgəcindən keçirilir, tam bədii rəng alır, mənalandırılır, tarixi bədii əsər kimi səslənir. Xatirə ədəbiyyatında I şəxsin şəxsən görmək imkanı ilə verilə bilməyən hadisələr belə əsərlərdə özünə yer tapa bilməz. Ona görə də xatirə əsərlərini bu üslubda yazılan başqa bədii əsərlərlə qarışdırmaq lazım deyildir. Bəzən yazıçılar əsərlərindəki əhvalatı təhkiyə, nağıl üslulu ilə III şəxsin dili ilə deyil, məhz I şəxsin dili ilə, əhvalatın canlı şahidi kimi danışmağı üstün tuturlar.

Xatirə ədəbi növü realist xarakter daşıyır. Deməli, xatirə ədəbiyyatı realist janrdır. Çünki hadisələr real, gerçək hadisələrdir. Xatirənin süjeti başqa janrlara nisbətən bəsit olur. Xatirədə müəllif hafizəsində saxladığı faktları, ayrı-ayrı adamların səciyyəvi xüsusiyyətlərini əks etdirdiyi üçün o vahid süjet xəttinə, mükəmməl kompozisiyaya malik olur. Müəyyən bir dövr, tarixi hadisə, şəxsiyyət haqqında məlumat almaq üçün xatirə aparıcı janrlardan biridir. Həm də xatirəni ancaq yazıçı yox, dövlət xadimləri, müxtəlif sahələrdə çalışan bütün sənət sahibləri də yazı bilər.

Xatirə bir insanın ya özü haqqında, ya da başqaları haqqında xatirə yazmasıdır. Yadında qalanlar xatirədə canlandırılır. Xatirələr bir aylıq, bir illik, ömrü boyu və s. formalarda ola bilər. Azərbaycan ədəbiyyatında xatirə bir janr kimi son zamanlarda formalaşmışdır. Deməli, xatirə ədəbiyyatı yazıçının yaşadığı, şahidi olduğu, eşitdiyi hadisələri qələmə aldığı avtobioqrafik əsərlərin ortaq adıdır. Xatirə insanların uşaqlıq illərindən yazmağa maraqlı olduğu bir yazı formasıdır. Hər kəs zaman-zaman başına gələn hadisələri, bu hadisələrin həyatda buraxdığı izləri dəftər-qələmi götürüb qələmə ala bilər.

Ədəbiyyat:

- 1.Xalid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlil, Pənah Xəlilov,(2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı

9. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
- 4.Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rafiq Yusifoglu, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı
6. Rəhim Əliyev, (2008) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı

THEORETICAL CHARACTERISTICS OF FREE VERSE (FREE VERSE)

SƏRBƏST ŞEİRİN (SƏRBƏST VƏZN) NƏZƏRİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ulduz Fərhad Qəhrəmanova, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” kafedrasında dosent əvəzi

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Sərbəst şeirə səpgili şeir də deyirlər. Çünki burada şeir bir az səpələnir. Ədəbiyyatşünaslara görə, Avropa ədəbiyyatında Emil Verxranın ilk dəfə istifadə etdiyi sərbəst şeir XX əsrin əvvəllərində yayılmış, sonralar kütləviləşmişdir. Sərbəst şeir şəklinə Avropa ədəbiyyatında daha çox rast gəlmək mümkündür. Rusiyada isə sərbəst şeirin görkəmli nümayəndəsi Mayakovski qəbul edilmişdir. Sovet metodologiyasına görə, sərbəst şeir Azərbaycan ədəbiyyatına rusların təsiri altında Mayakovski yaradıcılığından keçmişdir. Mayakovskidən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında bu şeiri ilk dəfə Rəsul Rza işlətmişdir. Sovet ideologiyasına görə, sərbəst şeir türk xalqına aid şeir növü deyil, XX əsr Azərbaycan poeziyasına Mayakovski yaradıcılığı ilə gəlmişdir. XX əsr Azərbaycan poeziyasında sərbəst şeir nümayəndələri: R.Rza, S.Vurğun, M.Müşfiq, O.Sarıvəlli, B.Vahabzadə və b. adlarını çəkmək olar. Sərbəst şeirə ona görə səpgili şeir deyirlər ki, bu şeir səpələnmiş formada yazılır. Həmin səpələnmiş formada yazılan sərbəst şeir də eyni ölçüyə gələ bilməz. Səpgili şeiri də şeir edən ritm və ahəngdir. Səpgili şeirdə qafiyə ola da bilər, olmaya da bilər.

Sərbəst şeiri ölçüsüz, qafiyəsiz, qayda-qanunsuz şeir adlandırmaq da səhv fikirdir. Deməli, **sərbəst şeiri ölçüyə ayırmaq mümkün olmadığına görə ona vəzn demək olmaz.** Vəzn o şeirə aiddir ki, həmin şeirlər ölçüyə, təqtiyə gəlir. Ona görə də sərbəst vəzn yox, sərbəst şeir ifadəsi daha düzgündür. Sərbəst şeirlərdə ahəng tarazlığı vurğu, intonasiya vasitəsilə düzülür. Azərbaycan ədəbiyyatında sərbəst formada yazılmış şeirlər də vardır. Əlbəttə bunu ayrıca şeir vəzni adlandırmaq olmaz. Çünki sərbəst vəzn ifadəsi məntiqi cəhətdən düzgün işlənən ifadə deyil. Belə ki, vəzn sözü ölçü, meyar deməkdir. Şair həmin ölçünün tələbinə cavab verməli və fikrin nəzərdə tutulmuş ölçü daxilində inkişaf etdirməlidir. Əgər sənətkar fikrini söyləyərkən heç bir qaydaya, tələbə riayət etmirsə, demək ölçüdən çıxır. Ona görə də bunu “sərbəst vəzn” adlandırmaq elmi cəhətdən səhvdir. Əgər bunu heca və əruz vəznlərindən fərqləndirmək lazım gəlsə, ona “sərbəst şeir”, “səpgili şeir” demək daha düzgündür. Eyni zamanda buradakı sərbəstliyi tamamilə qaydasız kimi də başa düşmək olmaz. Belə ki, sərbəst şeirdə şair misraları standart ölçüdən, vəznin tələblərindən kənara çıxarırsa da, ahəngdəki tarazlıq saxlanılır. Əks halda şeirdə heç bir emosional təsir olmaz. Sərbəst şeirdə əsasdır: ritm və ahəng

Açar sözlər: sərbəst şeir, vəzn, ahəng, Azərbaycan poeziyası

Abstract:

Free verse is also called a sardonic poem. Because here the poem is a little scattered. According to literary critics, free verse, first used by Emil Verkhran in European literature, spread at the beginning of the 20th century, and later became popular. The form of free verse is more common in European literature. In Russia, Mayakovsky is considered a prominent representative of free verse. According to Soviet methodology, free verse entered Azerbaijani literature through Mayakovsky's work under the influence of Russians. After Mayakovsky, this poem was first used in Azerbaijani literature by Rasul Rza. According to Soviet ideology, free verse is not a type of poetry belonging to the Turkic people, but came to 20th century Azerbaijani poetry with Mayakovsky's creativity. Representatives of free verse in 20th century Azerbaijani poetry include: R.Rza, S.Vurgun, M.Mushfig, O.Sarivelli, B.Vahabzadeh and others. Free verse is called a scattered poem because it is written in a scattered form. Free verse written in that scattered form cannot be in the same meter. What makes a scattered poem a poem is rhythm and harmony. A scattered poem may or may not have rhyme. It is also a wrong idea to call free verse a poem without measure, rhyme, or rules. Therefore, since it is impossible to divide free verse into meter, it cannot be called a meter. Meter refers to poetry that is in meter and rhythm. Therefore, the expression free verse is more correct than free verse. In free verse, the balance of melody is established through emphasis and intonation. There are also poems written in free form in Azerbaijani literature. Of course, this cannot be called a separate poetic meter. Because the expression free meter is not a logically correct expression. Thus, the word meter means measure, criterion. The poet must meet the requirements of that meter and develop his idea within the intended meter. If the artist does not follow any rules or requirements when expressing his idea, then he is out of measure. Therefore, calling it "free meter" is scientifically incorrect. If it is necessary to distinguish it from syllable and aruz meters, it is more correct to call it "free poetry", "stylized poetry". At the same time, the freedom here cannot be understood as completely without rules. Thus, even though in free verse the poet takes the verses beyond the standard meter and the requirements of the meter, the balance in the melody is maintained. Otherwise, there will be no emotional impact in the poem. The basics of free verse: rhythm and harmony

Keywords: free verse, meter, harmony, Azerbaijani poetry

Azərbaycan ədəbiyyatında sərbəst formada yazılmış şeirlər də vardır. Əlbəttə bunu ayrıca şeir vəznə adlandırmaq olmaz. Çünki sərbəst vəzn ifadəsi məntiqi cəhətdən düzgün işlənməyən ifadə deyil. Belə ki, vəzn sözü ölçü, meyar deməkdir. Şair həmin ölçünün tələbinə cavab verməli və fikrin nəzərdə tutulmuş ölçü daxilində inkişaf etdirməlidir. Əgər sənətkar fikrini söyləyərkən heç bir qaydaya, tələbə riayət etmirsə, demək ölçüdən çıxır. Ona görə də bunu "sərbəst vəzn" adlandırmaq elmi cəhətdən səhvdir. Əgər bunu heca və əruz vəznlərindən fərqləndirmək lazım gəlsə, ona "sərbəst şeir", "səpgili şeir" demək daha düzgündür. Eyni zamanda buradakı sərbəstliyi tamamilə qaydasız kimi də başa düşmək olmaz. Belə ki, sərbəst şeirdə şair misraları standart ölçüdə, vəznin tələblərindən kənara çıxarırsa da, ahəngdəki tarazlıq saxlanılır. Əks halda şeirdə heç bir emosional təsir olmaz. Sərbəst şeirdə əsasdır: ritm və ahəng

Sərbəst şeirə səpgili şeir də deyirlər. Çünki burada şeir bir az səpələnir. Ədəbiyyatşünaslara görə, Avropa ədəbiyyatında Emil Verxranın ilk dəfə istifadə etdiyi sərbəst şeir XX əsrin əvvəllərində yayılmış, sonralar kütləviləşmişdir. Sərbəst şeir şəklində Avropa

ədəbiyyatnda daha çox rast gəlmək mümkündür. Rusiyada isə sərbəst şeirin görkəmli nümayəndəsi Mayakovski qəbul edilmişdir. Sovet metodologiyasına görə, sərbəst şeir Azərbaycan ədəbiyyatına rusların təsiri altında Mayakovski yaradıcılığından keçmişdir. Mayakovskidən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında bu şeiri ilk dəfə Rəsul Rza işlətməmişdir. Sovet ideologiyasına görə, sərbəst şeir türk xalqına aid şeir növü deyil, XX əsr Azərbaycan poeziyasına Mayakovski yaradıcılığı ilə gəlmişdir. XX əsr Azərbaycan poeziyasında sərbəst şeir nümayəndələri: R.Rza, S.Vurğun, M.Müşfiq, O.Sarıvəlli, B.Vahabzadə və b. adlarını çəkmək olar. Sərbəst şeirə ona görə səpgili şeir deyirlər ki, bu şeir səpələnmiş formada yazılır. Həmin səpələnmiş formada yazılan sərbəst şeir də eyni ölçüyə gələ bilməz. Səpgili şeiri də şeir edən ritm və ahəngdir. Səpgili şeirdə qafiyə ola da bilər, olmaya da bilər.

Sərbəst şeiri ölçüsüz, qafiyəsiz, qayda-qanunsuz şeir adlandırmaq da səhv fikirdir. Deməli, **sərbəst şeiri ölçüyə ayırmaq mümkün olmadığına görə ona vəzn demək olmaz.** Vəzn o şeirə aiddir ki, həmin şeirlər ölçüyə, təqtiyə gəlir. Ona görə də sərbəst vəzn yox, sərbəst şeir ifadəsi daha düzgündür. Sərbəst şeirlərdə ahəng tarazlığı vurğu, intonasiya vasitəsilə düzülür.

Azərbaycan dilində yazılmış sərbəst şeirlərin ahənginə diqqət etdikdə heca vəzninin təsiri aydın görünür. Şair misraları nə qədər səpələsə də, yenə ahəng heca vəzninin tələblərindən yararır. XX əsr Azərbaycan poeziyasının Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri və bu kimi tanınmış nümayəndələrinin yaradıcılığında ilk nəzərdə sərbəst şeir təsiri bağışlayan və misraları həcm (hecaların sayı) baxımından qeyri-bərabər olan, lakin poetik tələblərə cavab verən əsər kimi qiymətləndirilə biləcək nümunələr çoxdur.

Sərbəst şeir səpgili formada olanda onu bölgüyə ayırmaq, ölçüsünü müəyyənləşdirmək olmur. Ancaq bəzən sərbəst şeiri heca vəzninə salmaq mümkün olur. Heca vəzninə düşə bilən sərbəst şeirdə şeirin ölçüsünü və bölgüsünü müəyyənləşdirmək olar. Yəni həmin sərbəst şeir şeir vahidləri prinsipinə uyğun olaraq heca vəznli formasında yazıla bilər. Onda bu tipli sərbəst şeirdə heca vəzninin təsiri aydın hiss olunur. Amma hər sərbəst şeir heca vəznin tələbinə uyğunlaşa bilməz. Əgər uyğun gələrsə, sənətkarın ustalığının hesabına həmin sərbəst şeirdə misralarda qafiyələri müəyyənləşdirmək mümkündür. Heca vəznin tələbinə uyğunlaşan sərbəst şeiri o zaman bölgüyə də ayırmaq da mümkün olur. Lakin həmin şeir səpgili, sərbəst şəkildə yazılıbsa, onu ölçüyə ayırmaq səhvdir. Məsələn: Müasir Azərbaycan poeziyasında Cığatəl İsaqızının məşhur “Mən səni sevmirəm ki” başlıqlı səpgili formada yazılmış bu sərbəst şeirində biz heca vəzninin qayda-qanunlarına uyuşmağını görə bilərik. Şeirdən bir parçaya nəzər salaq:

...Nəyəsə sevinirəm mən səni

Şad görəndə

Üzülürəm adının yanında

Ad görəndə

Qısqanlıqdan ölürəm

Yanında yad

görəndə,

Sevmək beləmi olur?

Mən səni sevmirəm ki!

Bu səpgili şeiri heca vəznin tələbinə salsaq burada qafiyə təşkil edən şad, ad, yad qafiyə sözlərini, görəndə rədifini və ahəngini: $7+7=14$ düsturunu müəyyənləşdirə bilərik. Belə ki:

...Nəyəsə sevinirəm \\ mən səni **şad** görəndə $7+7=14$

Üzülürəm adının \\ yanında **ad** görəndə $7+7=14$

Qısqanlıqdan ölürəm \\ yanında **yad** görəndə, $7+7=14$

Sevmək beləmi olur, \\ mən səni sevmirəm ki! $7+7=14$

Göründüyü kimi, şeiri şeir edən təkcə ritm, ahəngdarlıq yox, qafiyə yox, I növbədə onun emosional məzmunudur. Bütün ölçüləri, daxili bölgüləri, qafiyələri yerli-yerində olan o qədər nəzm parçaları vardır ki, oxucunu həyəcanlandırmır, onda heç bir emosional duyğu oyatmır.

Ədəbiyyat:

1. Xəlid Əlimirzəyev, (2008) "Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları", Bakı
2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov, (2005) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2012) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları", Bakı
4. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
5. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı
6. Rafiq Yusifoğlu, (2001) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı

EFFECTIVE METHODS FOR DEVELOPING SPEECH SKILLS NİTQ İNKİŞAFI ÜZRƏ APARILAN İŞLƏRİN SƏMƏRƏLİ YOLLARI

Allahverdiyeva Nuranə Elçin

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı, Humanitar və təbiət elmləri
fakültəsi, Filologiya kafedrası. Quba, Azərbaycan

ORCID NO: 0009-0002-6763-991X

XÜLASƏ

Nitq inkişafı uşaqların ümumi inkişafında mühüm rol oynayır və onların sosial, emosional və intellektual bacarıqlarının formalaşmasına təsir edir. Nitq bacarıqlarının səmərəli inkişafı üçün aparılan işlər sistemli, məqsədyönlü və fərdi yanaşmaya əsaslanmalıdır. Əvvəlcə uşağın yaş xüsusiyyətləri və nitq səviyyəsi nəzərə alınaraq diaqnostik qiymətləndirmə aparılır. Bu mərhələdə zəif tərəflər müəyyən edilir və inkişaf planı tərtib olunur.

Nitq inkişafının səmərəli yollarından biri oyun və interaktiv üsullardır. Uşaqlarla keçirilən danışiq oyunları, rollu oyunlar və hekayə qurma fəaliyyətləri onların söz ehtiyatını genişləndirir və ifadə bacarıqlarını artırır. Həmçinin, vizual və eşitmə vasitələrindən istifadə, şəkillər, kitablar, mahnılar və şeirlər nitqin düzgün tələffüzünü və ritmini möhkəmləndirir.

Əlavə olaraq, valideynlərin və müəllimlərin fəal iştirakı çox vacibdir. Onlar uşaqlarla gündəlik ünsiyyət zamanı düzgün və aydın nitqdən istifadə etməli, uşaqla dialoqa daxil olaraq onun ifadələrini təşviq etməlidirlər. Düzgün tərbiyə və mütəmadi məşğələlər nəticəsində uşaqların nitqi həm lüğət zənginliyi, həm də ifadə qabiliyyəti baxımından inkişaf edir.

Beləliklə, nitq inkişafı sahəsində işlərin səmərəliliyi planlı fəaliyyət, interaktiv metodlar və fərdi yanaşmanın uyğunlaşdırılması ilə təmin olunur. Bu yolla uşaqların həm nitq bacarıqları, həm də ümumi kommunikativ qabiliyyətləri yüksəlir.

Açar sözlər: *nitq inkişafı, söz ehtiyatı, məzmun xətti, oxu, təlim üsulu*

ABSTRACT

Speech development plays a crucial role in the overall growth of children, influencing the formation of their social, emotional, and intellectual skills. Effective development of speech requires systematic, purposeful, and individualized approaches. Initially, a diagnostic assessment is conducted, considering the child's age characteristics and current level of speech, identifying weaknesses, and preparing a development plan.

One of the most effective methods for speech development is the use of games and interactive techniques. Conversation games, role-playing activities, and storytelling help expand children's vocabulary and enhance their expressive abilities. Moreover, visual and auditory tools, such as pictures, books, songs, and poems, strengthen correct pronunciation and speech rhythm.

Active involvement of parents and teachers is essential. They should use clear and correct speech in daily communication and encourage children's expressions. Proper guidance

and regular practice contribute to the development of both vocabulary richness and expressive competence.

Thus, the effectiveness of speech development activities is ensured through planned exercises, interactive methods, and an individualized approach, enhancing both children's speech skills and overall communicative competence.

Keywords: *speech development, vocabulary, content focus, reading, teaching method*

GİRİŞ

Nitq insan həyatında ən fundamental ünsiyyət vasitələrindən biridir və uşaqların inkişafında xüsusi rol oynayır. Uşaqlar nitq vasitəsilə ətraf mühiti dərk edir, öz düşüncələrini ifadə edir və sosial münasibətlərini qurur. Nitq yalnız söz ehtiyatının artırılması və düzgün tələffüzdən ibarət deyil; o, həm də uşağın fikirlərini ardıcıl, məntiqli və dolğun şəkildə ifadə etmə qabiliyyətini, həmçinin onların anlayış və kommunikativ bacarıqlarını inkişaf etdirməyə xidmət edir. Nitq bacarıqları uşaqların məktəb həyatında, tədris prosesində uğur qazanmasında, həmyaşıdları ilə ünsiyyətində və sosial çevrədə aktiv iştirakında böyük əhəmiyyət daşıyır.

Uşaqların nitq bacarıqlarının inkişafı mürəkkəb və çoxşaxəli prosesdir. Bu prosesdə həm genetik, həm də ətraf mühit faktorları mühüm rol oynayır. Valideynlərin, müəllimlərin və digər yetkin şəxslərin fəaliyyəti nitqin inkişafında həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Müasir pedaqoji və psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, uşaqların nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yalnız məktəbdə keçirilən məşğələlərdən asılı deyil; ailə mühiti, gündəlik ünsiyyət və sosial münasibətlər də nitqin formalaşmasında əvəzsiz rol oynayır.

Nitq inkişafının səmərəli yollarından biri interaktiv və oyun üsullarının tətbiqidir. Danışq oyunları, rollu oyunlar və hekayə qurma fəaliyyəti uşaqların söz ehtiyatını artırır, onların ifadə bacarıqlarını gücləndirir və nitqin ritm, intonasiya və tələffüzünü düzgün formalaşdırır. Həmçinin vizual və eşitmə vasitələrindən istifadə – şəkillər, kitablar, mahnılar, şeirlər və audio materiallar – nitqin inkişafına əlavə stimül yaradır və uşaqların diqqətini cəlb edir. Bu üsullar uşaqları fəal iştirak etməyə təşviq edir və onların öyrənmə prosesinə marağını artırır.

Valideynlərin və müəllimlərin fəal iştirakı nitq inkişafının vacib amilidir. Onlar uşaqlarla gündəlik ünsiyyət zamanı aydın və düzgün nitqdən istifadə etməli, uşağın ifadələrini təşviq etməli və onun fikirlərini dəstəkləməlidirlər. Düzgün tərbiyə, davamlı məşğələlər və fərdi yanaşma nəticəsində uşaqların nitqi həm lüğət zənginliyi, həm də ifadə bacarıqları baxımından inkişaf edir.

Müasir tədris metodikaları göstərir ki, nitq inkişafı sahəsində işlərin səmərəli olması üçün planlı fəaliyyət, fərdi yanaşma və uşağın yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacibdir. Həmçinin, hekayə qurma, danışq oyunları, müxtəlif oxu və yazı fəaliyyətləri uşaqların nitq bacarıqlarının formalaşmasını sürətləndirir. Sistemli və davamlı iş nəticəsində uşaqların nitq bacarıqları möhkəmlənir, onların kommunikativ və sosial qabiliyyətləri artır və təhsil prosesində uğur qazanmaq üçün möhkəm baza yaranır.

Beləliklə, nitq inkişafı üzrə aparılan işlərin səmərəli yollarının müəyyən edilməsi uşaqların nitq bacarıqlarının məqsədyönlü şəkildə inkişaf etdirilməsi və onların sosial, emosional və intellektual sahələrdə uğurlu formalaşması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb

edir. Bu səbəbdən, müasir pedaqoji yanaşmalar, interaktiv metodlar və fərdi fəaliyyət planları nitqin inkişafını təmin edən əsas vasitələr kimi çıxış edir.

ŞAGİRDŁƏRDƏ NİTQ BACARIQLARININ İNKİŞAFI

Müasir təhsil müəllimdən yalnız bilik ötürən deyil, yaradıcı və fəal rol oynamasını tələb edir. Yaradıcı proses zamanı şagird dərəcə aktiv şəkildə qoşulur, şəxsiyyət kimi formalaşır və inkişaf edir. Belə bir yanaşmada şagird artıq ənənəvi təlimdəki kimi passiv qəbul edən obyekt deyil; o, məlumatları müxtəlif mənbələrdən əldə etməyi bacaran, tədqiqat aparan və nəticələr çıxaran kiçik tədqiqatçıdır.

Azərbaycan dili fənn kurikulumunda yazı məzmun xətti şagirdlərin yazılı özünüifadəsini inkişaf etdirməyə xidmət edir. Bu xəttin əsas və alt-standartları müxtəlif yazı tapşırıqları və yazı növləri vasitəsilə reallaşdırılır. Ənənəvi təlimdə yazılı nitq bacarıqları əsasən inşa və ifadə məşğələləri ilə inkişaf etdirilirdi. Lakin bu məşğələlərdə şagirdlər çox zaman hazır şablon materialları köçürürdülər. Müasir təlimdə isə ifadə və inşalardan istifadə olunmaqla yanaşı, bu yazılar şagirdin yaradıcı təfəkkürünün məhsulu kimi ortaya çıxır və formal xarakter daşıyır.

Fəal təlim zamanı ifadə yazıları dinləmə və oxu materialları əsasında hazırlanır. Şagird oxuduğu və dinlədiyi mənlərdən ortaq əsas fikri müəyyən edir, bu da onun həm yazı bacarıqlarını, həm də dinləyib-anlama və ümumiləşdirmə qabiliyyətini inkişaf etdirir. İfadə yazıları üçün əvvəlcə plan tərtib edilir, ardınca isə qrammatik və üslubi baxımdan düzgün cümlələr qurulur. Bu yazıların əsas məqsədləri şagirdin fikri ardıcıl, rəhbərli şəkildə ifadə etməsi, ümumiləşdirmə aparmaq və nəticə çıxarma vərdişinə yiyələnməsi, yeni söz və ifadələrlə nitqini zənginləşdirməsi, habelə yazıda orfoqrafik və düzgün qaydalarına riayət etməsini təmin etməkdir.

Esse yazıları inşadan fərqli olaraq şagirdin mövzu ilə bağlı şəxsi fikrini ifadə etməsinə və müstəqil düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirməsinə xidmət edir. Essədə əsas məqsəd faktı deyil, onun yaratdığı təəssüratları təsvir etməkdir (3, s. 45). Essələr həm nitq və təfəkkürün inkişafına, həm də şagirdin hadisələrə münasibət bildirməsinə, təhlil aparmasına imkan verir. Hekayə yazıları isə şagirdin geniş təxəyyülünü, müşahidə qabiliyyətini və hadisələri ardıcıl, əlaqəli şəkildə təqdim etməsini tələb edir. Hekayə yazarkən mövzunun aktual və maraqlı olmasına diqqət yetirilir, süjet xətti ardıcıl və məntiqli qurulur.

Yazılı təqdimatlar yalnız dil və ədəbiyyat dərslərində deyil, digər fənlərdə də istifadə olunur. Təqdimatlar üçün şagird müxtəlif mənbələrdən məlumat toplamalı, onları sistemləşdirərək əlaqələndirməli və nəticə çıxarmalıdır. Təqdimatlar həm adi, həm də elektron formada hazırlana bilər, lakin mətnin ardıcılığı, qrammatik düzgünlük və üslubi cəhətdən düzgün ifadə olunması vacibdir.

Sərbəst yazı üsulu zamanı şagird qısa müddət ərzində (10–15 dəqiqə) mövzu ətrafında fikirlərini ifadə etməli, mətni yekunlaşdırmalı və mövzuya uyğunluğunu təmin etməlidir (2, s. 23). Bu üsul şagirdə müstəqil fikir bildirmə, tez düşünmə və fikrini ifadə etmə bacarıqlarını formalaşdırır. Yazılı debatlarda isə sinif iki qrupa bölünür; birinci qrup fikirlərini yazır, ikinci qrup isə cavab hazırlayır. Debat zamanı arqumentlər qısa, konkret və aydın olmalıdır.

Əlavə olaraq, nağıl yazmaq, mətnin sonluğunu dəyişdirmək, mətni əlavələrlə zənginləşdirmək və dialoqları nəsr şəklində ifadə etmək kimi tapşırıqlar da yazılı nitq bacarıqlarını inkişaf etdirir. Müasir dövrdə kompüter texnologiyaları və sosial şəbəkələrin geniş yayılması yazılı nitqi şifahi nitqdən daha əhəmiyyətli hala gətirib. Lakin bu, yazı qaydalarının

pozulmasına, vulqar sözlərin istifadəsinə və düzgün orfoepik vərdişlərin zəifləməsinə səbəb ola bilər.

Orta məktəbdə Azərbaycan dili tədrisinin əsas məqsədi şagirdlərin yüksək səviyyədə nitq bacarıqlarını formalaşdırmaqdır (5, s. 40). Bu, həm şifahi, həm də yazılı ifadə ilə təmin edilir. Ədəbi tələffüzün öyrədilməsi nitq bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır və birinci sinifdən başlayaraq sistemli şəkildə həyata keçirilir. Fonetika dərslərində sait və samitlərin tələffüzü, morfolojiya və sintaksis dərslərində isə söz və şəkilçilərin orfoepiyası şagirdlərin danışmaq və oxu bacarıqlarını möhkəmləndirir.

Morfolojiya tədrisində əsas və köməkçi nitq hissələrinin mənimsədilməsi, qrammatik kateqoriyaların düzgün istifadəsi və orfoepik qüsurların aradan qaldırılması şagirdlərin nitq və təfəkküründə davamlı inkişafı təmin edir. Yeni kurikulum və milli təhsil strategiyaları şagird mərkəzli təlimi və dünya təhsil standartlarına uyğunluğu əsas götürür. Beləliklə, Azərbaycan dili fənninin tədrisi yalnız dil qanunlarının mənimsənilməsini deyil, həm də şagirdin öz fikrini aydın, səlis və rəbitəli şəkildə ifadə edən şəxsiyyət kimi formalaşmasını hədəfləyir.

NƏTİCƏ

Məqalədə qeyd etdiyimiz məsələlərə uyğun olaraq aşağıdakı nəticələrə gəldik:

1. Müasir təhsil şagirdin passiv deyil, yaradıcı və fəal iştirakını tələb edir.
2. Yaradıcı proses zamanı şagird dərslərin ayrılmaz hissəsinə çevrilir, şəxsiyyət kimi formalaşır və inkişaf edir.
3. Yazılı nitq bacarıqları ifadə, inşa, esse, hekayə və təqdimat kimi müxtəlif yazı növləri vasitəsilə inkişaf etdirilir.
4. Fəal təlim və interaktiv metodlar şagirdin düşüncə, dinləmə və ümumiləşdirmə bacarıqlarını gücləndirir.
5. Sərbəst yazı və yazılı debatlar şagirdin müstəqil düşüncə və fikrini aydın, konkret şəkildə ifadə etmə bacarığını formalaşdırır.
6. Müasir texnologiyalar və sosial şəbəkələr yazılı nitqi əhəmiyyətli şəkildə artırsa da, düzgün yazı vərdişlərinin pozulmasına səbəb ola bilər.
7. Ədəbi tələffüzün öyrədilməsi şagirdlərin həm yazılı, həm də şifahi nitq bacarıqlarının inkişafında əsas rol oynayır.
8. Morfolojiya və sintaksis dərslərində əsas və köməkçi nitq hissələrinin öyrədilməsi nitq və təfəkkürün sistemli inkişafına şərait yaradır.
9. Yeni kurikulum və milli təhsil strategiyaları şagird mərkəzli təlimi və dünya standartlarına uyğunluğu təmin edir.
10. Nəticədə, Azərbaycan dili fənninin tədrisi şagirdlərin yalnız dil qanunlarını mənimsəməsini deyil, həm də öz fikrini səlis, ardıcıl və rəbitəli şəkildə ifadə edə bilən müstəqil şəxsiyyət kimi formalaşmasını hədəfləyir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərova, N. (2018). *Nitq inkişafı üzrə işin metodikası*. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 120 s.
2. Abdinova, R., Hüseynova, N. (2019). *Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti*. Bakı: Elm nəşriyyatı, 150 s.
3. Cəfərov, N. (2023). *Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti* (Dərslik, II cild). Bakı: Elm və Təhsil nəşriyyatı, 180 s.
4. Əlixanova, G. (2020). Kiçik yaşlı məktəblilərdə şifahi nitqin inkişafı xüsusiyyətləri. *İbtidai sinif şagirdlərinin nitq inkişafı məsələləri*. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, s. 15–28.
5. Mərdanova, S. (2020). Rabitəli nitq inkişafı məsələləri və orta məktəbdə tətbiqi. *Linqvistika problemləri*. Bakı: ANL nəşriyyatı, s. 45–59.

HÜSEYN CAVIDİN SƏNƏT ECAZKARLIĞI**Prof.dr.Elman Quliyev****Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Türk ədəbiyyatı bölməsi müdiri.**

Hüseyn Cavid Rasizadə 24 oktyabr 1882-ci ildə Naxçıvanda indiki Cavid məqbərəsinin yerləşdiyi Əlixan məhəlləsində dünyaya gəlmişdir. Atası Molla Abdulla aşağı ruhani silkinə mənsub rövzəxan olmuşdur. Musiqini, muğamatı yaxşı bilmiş, məlahətli səsi ilə tanınmışdır. Cavidin atası onu mollaxanaya vermiş və gələcəkdə onun molla olmasını arzulamışdır. Lakin Cavid 1896-cı ildə buradakı təhsilini yarımçıq qoyub, atasından gizlin Naxçıvan rus-tatar məktəbinə daxil olmuşdur. Atası Cavidin “Tərbiyə” məktəbinə getməsinə qadağa qoysa da, məktəbin müdiri Məhəmməd Tağı Sidqi Molla Abdullanın inadını qırmaq üçün naəalnikin ondan incidiyini bildirir və Molla Abdullanı bu fikrindən döndərir. 1900-cu ildə Cavid Məhəmməd Tağı Sidqinin məktəbini bitirir. Məktəbdə oxuduğu illərdə o Gülçin təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Hüseyn Cavidin qardaşı Məhəmməd Rasizadə Təbriz seminariyasında oxuduğu illərdə Cavid də Təbrizə getmiş və bir müddət orda qalıb Təbriz “Talibiyyə” mədrəsəsində təhsil almışdır. 1904-cü ildə Cavid Naxçıvanda “Tərbiyə” məktəbində türk və fars dillərindən dərs deməyə başlayır. Bu dövrdə o, Arif təxəllüsü ilə də şeirlər yazmağa başlamışdır. Hüseyn Cavid 1906-1909-cu illərdə İstanbul Universitetinin tələbəsi olmuşdur. Cavidin İstanbul həyatı onun elmi, fəlsəfi və o cümlədən, ictimai baxışlarında mühüm dəyişikliklər yaratmışdır. Belə bir mühitdə dövrün ən tanınan insanları ilə təmasda olması Cavidin mütəfəkkir insan kimi yetişməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Cavid öz yazılarında Rza Tofiq, Əbdülhəq Hamid, Tofiq Fikrət kimi filosof şairlərə rəğbətini gizlətmir. Cavidin irfan düşüncəsinə, xüsusən Nitsşe fəlsəfəsinə yönəlməsində Rza Tofiq böyük rol oynamışdır.

Hüseyn Cavidə Türkiyənin “İstiqlal marşı” şairi Mehmed Akif Ərsoyun da təsiri olmuşdur. İstanbul Universitetində Osmanlı ədəbiyyatından mühazirələr oxuyan Mehmed Akif Ərsoyun Cavid şeirlərinə marağı səbəbsiz olmayıb. Cavidin istedadını təqdir edən M.A.Ərsoy onun şeirlərini “Siratı-müstəqim” dərgisində çap etdirməyə kömək edib.

H.Cavid İstanbul Universitetini bitirdikdən sonra 1910-cu ildə doğma Naxçıvana gəlmişdir. Cavid üç ay Naxçıvanda qaldıqdan sonra Bakıya gəlir. Bakıda “İttihad” məktəbində Azərbaycan dili müəllimi işləyir. O, 1912-ci ildə Gəncəyə gedir, “Mədrəsəyi-ruhaniyə” məktəbində müəllimlik edir.

H.Cavid 1912-1917-ci illərdə Tiflisdə yaşamışdır. Bu illərdə pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmaqla yanaşı, bir sıra dramaturji əsərlər də yazmışdır. “Maral” (1912), “Şeyx Sənan” (1914), “Şeyda” (1916) kimi dram əsərlərinin yazılması həmin illərin payına düşür. Bundan başqa Cavid yaradıcılığında xüsusi yeri olan “Şeyx Sənan” (1914) şeirini də Tiflisdə yazmış, “Ana” və “Keçmiş günlər” adlı ilk kitablarını da Tiflisdə çap etdirmişdir. 1918-ci ildə Cavidin Təbrizə getməsi barədə fikirlər mövcuddur. Hətta Təbrizdə onun Şeyx Məhəmməd Xiyabani ilə görüşməsi də təsdiqlənmişdir. 1918-ci ildə Naxçıvana gəlmiş və Müşkünaz xanımla ailə həyatı qurmuşdur. Naxçıvanda olarkən, “Rüşdiyyə” məktəbində pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Bakıya gəlmiş, müxtəlif məktəblərdə pedaqoji

çalışmalarını davam etdirmişdir. 1926-cı ildə səhhəti ilə əlaqədar müalicə almaq üçün dövlət tərəfindən Almaniyaya göndərilmişdir. 1931-ci ildən başlayaraq burjua düşüncəli şair kimi tənqidlərə məruz qalmışdır.

Hüseyn Cavid 1937-ci ilin iyun ayında həbs olunur. Məhkəmənin hökmü ilə 8 illik həbs cəzasına məhkum edilir, cəzasını çəkmək üçün Maqadan şəhərinə göndərilir. Hüseyn Cavid 5 dekabr 1941-ci ildə Sibirdə dünyasını dəyişir. 1956-cı ildə ona bəraət verilir. 1982-ci ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və yaxından köməyi ilə cənazəsi Sibirdən Naxçıvana gətirilmişdir.

Yaradıcılığı

Hüseyn Cavid zəngin yaradıcılıq irsinə sahibdir. O, yaradıcılığa “Tərbiyə” məktəbində oxuyarkən yazdığı şeirlər ilə başlamış (mollaxanada oxuyarkən buradakı yoldaşlarına yazdığı 4 misralıq satirik ruhlu şeiri nəzərə almasaq), şeirlərini “Gülçin”, “Salik” və “Arif” təxəllüsləri ilə qələmə almışdır. H.Cavidin “Keçmiş günlər” və “Bahar şəbnəmləri” adlı şeir kitabları şairin 1917-ci ilə qədər yazılmış lirik şeir nümunələrindən tərtib edilmişdir. Lirik-fəlsəfi düşüncənin hakim olduğu bu şeirlərdə H.Cavid təbiət və insan gözəlliklərini, romantik duyğulu həyat eşqini tərənnüm edir. Sənətkar şeir yaradıcılığının ilk mərhələsində klassik şeir üslubunda qəzəl, qəsidə, rübailər, xalq şeiri üslubunda isə qoşma və gəraylılar yazmışdır. H.Cavidin sonet janrına müraciəti Azərbaycan ədəbiyyatının janr imkanlarını xeyli genişləndirmişdir. H.Cavid lirikasında poetik və fəlsəfi ümumiləşmələr Cavidənə üslub tipində novatorluq göstəricisinə çevrilib. Cavid lirikasının gözəl nümunələrindən olan “Qız məktəbində” şeiri realist və romantik estetikanı özündə əks etdirmək baxımından əhəmiyyətli və diqqətə layiqdir. Dialoqlardan ibarət bu şeirdə insanlığın, yüksək mənəviyyatın mahiyyəti açılır, milli baxış və həyat fəlsəfəsi daxilində dəyər qazanır:

-Quzum, yavrum! Adın nədir?

-Gülbahar.

-Pəki, sənın anan, baban varmı?

-Var.

-Nasıl, zənginmidir baban?

-Əvət, zəngin bəyzadə...

-Öylə isə geydiyin geyim nəçin böylə sadə?

Yoxmu sənın incilərin, altın bilərziklərin?

Söylə, yavrum hiç sıkılma...

-Var əfəndim, var... Lakin

müəlliməm hər gün söylər, onların yox qiyməti.

Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir zinəti.

-Pək doğru söz...

Bu dünyada sənın ən çok sevdigin

Kimdir, quzum, söylərmisin?

-Ən çok sevdiyim ilkin

O Allah ki, yeri-göyü, insanları xəlq eylər

-Sonra kimlər?

-Sonra onun göndərdiyi elçilər

-Başqa sevdiklərin nasıl, yoxmu?

-Var...

-Kimdir onlar?

-Anam, babam, müəlliməm,

Bir də bütün insanlar...

Şeir altun və dəbdəbələrə uzaq bir gəncin baxışlarında yer alan əsl insani hisslərin tərənnümü baxımından əlamətdardır. Buradakı məzmun oxucuya poetik dialoqlar vasitəsilə çatdırılır. Həmin dialoqlar insanı yaxşıya doğru dəyişmək gücündədir. “Qız məktəbində” şeirində mənəviyyat məsələləri cəmiyyət məsələlərini üstələyir. Buna görə də əsərin ruhuna ictimai gərginliklər yox, səmimi duyğular, səmimi hisslər hakimdir. Cavid poeziyası daha çox romantik poeziya hesab olunur. Lakin Cavid romantizmi müəyyən real zəminə malik olmuşdur. Məsələn, köhnəliyə qarşı mübarizəni əks etdirən aşağıdakı şeir parçasında bunun əlamətini görmək mümkündür:

Hər nə yad etmişdiniz dünya bu gün,
Qəlbinizdən həp silin bir-bir bütün
Valideyn ağuşu, məktəb, mədrəsə,
Qorxu, ümid, təvəkkül, vəsvəsə,
Etiquad, əxlaqü-adət hər nə var,

Həp kökündən qaldırın divanə var...

427

Hüseyn Cavid ilk növbədə böyük dramaturq olmuşdur. Cavidin dramaturgiyası Azərbaycan ədəbiyyatının orijinal bir mərhələsini təşkil edir. Onun yaradıcılıq məhsulları olan “İblis”, “Peyğəmbər”, “Topal Teymur”, “Şeyx Sənan” və digər dramları sənətkarlıq keyfiyyətlərinə görə dramaturgiyamızın nəhəng nümunələri hesab olunur. “Ana” (1910) və “Maral” (1912) Hüseyn Cavidin ilk dram əsərləridir. “Ana” mənzum formada, “Maral” isə nəsrə yazılmışdır. Hər iki əsərdə faciə motivləri üstünlük təşkil edir. Müəllif hər iki əsərdə hadisə və əhvalatları geniş ictimai məzmun səviyyəsinə qaldıra bilir.

“Şeyx Sənan” (1914) mənzum faciəsinin H. Cavid dramaturgiyasında özünəməxsus yeri var. Əsərdəki müəllif ideyaları Şeyx Sənanla bağlı verilir. Sənan Turanlıdır. Elm dalınca Ərəbistan qədər yol getmişdir. O, dini elmləri öyrənsə də sonradan bu mühitə sığa bilmir. Dindarlardan uzaq olub tənha yaşamaq istəyir. H. Cavid “dinsiz olmaq da bir təriqətdir”- deyən Şeyx Sənanın simasında yeni bir mütəfəkkir aşiq obrazı yaratmaq və yeni düşüncə xəttini göstərmək istəyir. Buna görə də biz Şeyx Sənanı kamallı bir insan kimi təqdim edildiyinin şahidi oluruq. Şeyx Sənanın kamal dürüslüyü onda yeni bir həyat baxışları formalaşdırır. Bu dəyişiklik onu altı il eşqi ilə yaşadığı Zəhradan ayırır Xumarın xəyalı arxasınca aparır. Çünki Zəhradan fərqli olaraq Xumarın məhəbbəti ona başqa bir xəyallar aləmi vəd edir. Xumarın ona yaşadacağı həyat Şeyx Sənanın “əhli-mərifət” ideyaları ilə üst-üstə düşür.

Quru, boş səcdənin yox aqibəti,

Haqq sevər yalnız əhli-mərifəti.

Cavid Şeyx Sənanın simasında gürcü qızı Xumara olan aşiqliyi insan dəyişməsinin xəyal yox, gerçəkliyin tipik nümunəsi kimi təqdim edir. Şeyx Sənanın Gürcüstan səfəri onun həyat fəlsəfəsinin mühüm mərhələsinə çevrilir. Onun şeyxlərə üz tutub dediyi sözlərdə bu fikri aydın şəkildə görmək mümkündür:

Şeyxiniz həp nə varsa tərək etdi,

Getdi, həp əski bənliyim getdi.

H. Cavid “Şeyx Sənan”ı mövcud Şərq əfsanələri əsasında yazsa da, bu əsərə öz ideallarına uyğun yeni dramatik xətlər əlavə etmişdir. Lakin əsərdə əfsanələrdən gələn əsas motivlər - Şeyx Sənanın yuxusu, gürcü qızı Xumara aşiq olması, donuz otarması, Qurana olan dəyişmiş münasibəti və s. saxlanılmışdır. Əsas motivlər saxlanılsa da, Cavid əsərə kifayət qədər yeni xarakter və yeni dramatik səhnələr əlavə etmişdir. Bu yeni yanaşma Cavidə öz ideyalarının mahiyyətinin açıqlanmasına yardımçı olmuşdur. Əsərin sonu Şeyx Sənan və Xumarın faciəsi ilə nəticələnir. Müəllif əsərin ideyasını bu faciə ilə əlaqələndirir. Müəllif bu faciənin səbəbini dini ayrışkılkda, mövhumatda və xurafatda görür. Müxtəlif dinlərin nümayəndələri olan, bir-birini sevən iki gəncin həyatda yox, əbədiyyətdə qovuşması ilə nəticələnən əsər H. Cavidin həqiqət axtarırlarının və məhəbbətin etiqad səviyyəsinə yüksələcəyinə olan inamının göstəricisi idi. Sənanın dediyi sözlərdə bu fikirləri görmək çətin deyil:

Kim ki, eşq atəşilə oldu hədə,ə,

Onu yandırılmaz öylə atəşlər

Bəni öldürsələr də bən yaşarım,

Tərək edib xəlqi xaliqə qoşarım.

Əbədiyyət bənim məzarımdır,

Çünki sultani-eşq yarımır.

Eşq üçün can nisan edər ərlər,

Əbədi bir həyat içində gülər.

1918-ci ildə yazılmış “İblis” faciəsi H. Cavid dramaturgiyasının əhəmiyyətli nümunələrindən biridir. Əsərdə realist ünsür və realist surətlər olsa da “İblis”in romantik faciə olması şübhəsizdir. Əsərdə hadisələrin məkanı kimi Türkiyə götürülmüşdür. Bu da səbəbsiz deyildir. Çünki H. Cavid müharibə fəlakətlərinin Şərqə təsirindən danışmaq üçün Türkiyəni hədəf seçməyə daha çox üstünlük vermişdir. Ona görə məkan Türkiyə olduğundan əsərdəki obrazların əksəriyyəti də İstanbullulardır. Əsərin əvvəlində İblisin Ariflə qarşılaşdığını görürük. Arif son dərəcə küskün və əsəbidir. Müharibə fəlakətləri onun ruhunda ağırlıq yaratmışdır. O, müharibə fəlakətlərindən fəryad edir. Lakin Arif bu vəziyyətdə insanlara yox, Allaha üz tutur və bu fəlakətlər qarşısında Allahın səbrinə təəccüb edir.

Bilməm şu cinayət, şu xəyanət, şu fəlakət,

Bitməzmi, ilahi, bu qədər səbrə nə hacət?

Əsərdə mübarizə iki zidd cəbhə tərəfdarları arasında gedir. Bir tərəf sülh, digər tərəf isə müharibə ideyalarının təbliğatçısı rolunda çıxış edir. Biz əsərdə iki zidd cəbhə nümayəndələri arasında Rənani, onun atasını qətlə yetirən İbn Yəmini, Rənaya aşiq olan iki qardaş Arif və Vasifi, İbn Yəmini öldürən qaçaq Elxanı, günahsız olduğu halda əri Arif tərəfindən öldürülən Xavəri və s. görürük. H. Cavid bu əsərdə düşündürən vacib sual budur: İnsanlar xoşbəxtliyə mübarizə, yoxsa məhəbbət ideyası ilə gəlib çatacaqlar? Əsər boyu obrazların hərəkət və danışdıqlarında bu sualın cavabı axtarılır. Cavid bu suala cavabın tapılmasının mərkəzi xəttində Arifi və insanları hər cür pisliklərə sürükləyən, mövhumı surət olan İblisi saxlayır. Müəllif Arifi müxtəlif situasiyalarda göstərir. Real həyatla Arifin düşüncələri arasında olan fərqlər Arifi müxtəlif səbəblər girdabında çalxalayır, bir-birinə zidd mühakimələrin formalaşmasına gətirib çıxarır. Arif həyat yoldaşı Xavəri və qardaşı Vasifi öldürükdən sonra günahkar kimi İblisi təqsirləndirir. Lakin Cavid insanın içində və əməlində olan iblisanəliyin mahiyyətinə vararaq, İblisin dili ilə Arifi günahkar obrazında təqdim edir:

Bir zamanlar Cəbərut aləminə,

Həp uçar, həp öyünürdün də, bu nə?

Vurulub bir qıza nabus oldun,

Xırsız oldun, meyə manus oldun

Haqqı, vicdanı buraxdın, getdin.

O səfilin qızını məhv etdin.

Tökülən qanlara həp düşməni ikən

Oldun öz qardaşının qatili sən.

429

Cavid axtarışlarının nəticəsi olaraq İblisi yer üzündə bütün pisliklərin törədicisi, fitnəkar əməl sahibi olan siyasilərin, məmurların, din xadimlərinin, ləyaqətsizlərin və s. obrazında təqdim edir. Cavid “cümlə xəyanətlərə bais, ya hər kəsə xain olan insanı”- İblisi göydə yox, yerdə axtarır:

Mən Şərqdə abid oluram, Qərbdə rahib,

Bir qazı olub, gah edərəm fitnələr icad,

Bir mürşüd olub, gah edərəm aləmi bərbad,

Bəzən oluram bir papa! Cənnət sataram mən,

İsa dirilib gəlsə də, qorxar qəzəbimdən.

“İblis” əsərində mənsəb və şöhrət düşkünü olan, özünün yarıtmaz siyasəti ilə xalqı və dövləti məhvə aparan rəhbərlərin tənqidi də yer almışdır:

İdrakı sönük başçıların qəfləti ancaq,

Etmiş, edəcək milləti həp əldə oyuncaq.

H. Cavid “İblis” əsərində “cümlə xəyanətlərə bais” olan İblisi mövhumi surət kimi versə də, onu bəşəriyyəti fənalıqlara sürükləyən insan ehtiraslarının simvoluna çevrir, insanı onun daxilində gizlənən İblisdən qurtarmaq istəyir və bəşəriyyətin xilasını da bunda görür.

“Peyğəmbər” pyesi H. Cavid dramaturgiyasının möhtəşəm nümunələrindən biridir. Əsər tarixi Peyğəmbərimizin həyatını əks etdirir və İslamın tarixi mərhələləri üzərində qurulur. Məhəmməd peyğəmbərin həyat ideali və həyat fəlsəfəsini əks etdirən bu əsərin ideyası xəyali surətlərlə real surətlərin qarşılaşmasında formalaşır. Bildiyimiz kimi, Məhəmməd peyğəmbər mövzusu ümumən Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatı üçün bütün dövrlərdə aktual olmuşdur. Y. Balasaqunlunun “Qutadqu bilik” (1069-1070) əsəri ilə başlayan Məhəmməd peyğəmbər sevgisi sonrakı dövrlərdə də davam etdirilmişdir. “Qutadqu bilik” əsərindən sonra Türk xalqları ədəbiyyatının elə bir nümunəsi tapılmaz ki, orada Məhəmməd peyğəmbər mövzusu yer almasın. Məhəmməd peyğəmbər mövzusunun İslam Şərqində maraq doğurub ənənəyə çevrilməsi və region ədəbiyyatı üçün xarakterik olması təbiidir. Lakin bu mövzu yalnız Azərbaycan və ümumən Şərq ədəbiyyatı sərhədləri çərçivəsində qalmamış, Məhəmməd peyğəmbər mövzusuna Avropa ədəbiyyatında da maraq göstərmişlər. Bu sırada Volterin “Peyğəmbər Məhəmməd və ya fanatizm” faciəsi və Hötenin “Məhəmməd” dramı daha çox diqqət çəkir. İslam peyğəmbərinin şəxsiyyətinin, fəaliyyətinin, dini əqidə və görüşlərinin yer aldığı bu əsərlərdə müəllif yanaşmaları bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Əgər Volter Məhəmməd peyğəmbərə tənqidi yanaşırdısa, Höte bundan fərqli olaraq onu yeni ideyalar carçısı və mütəfəkkir hesab edir.

H. Cavid “Peyğəmbər” əsərini Sovet hakimiyyətinin ateist təbliğatını genişləndirdiyi ilk illərdə yazsa da əsərdə Məhəmməd peyğəmbəri idealizə etməkdən çəkinməmişdir. Cavid əsərdə Məhəmməd peyğəmbərin əsarətə, mövhumata, bərabərsizliyə qarşı fikirlərindən bəhs açır, təbliğ etdiyi bərabərlik ideyasının insanlığa faydalarından danışır. Məsələn, əsərdə qadın hüquqlarının təbliğinə xidmət göstərən aşağıdakı fikrin yer alması Məhəmməd peyğəmbərə olan rəğbətinin göstəricisidir:

Qadın günəş, cocuq ay... nuru ay günəşdən alır,
Qadinsız ölkə çabuk məhv olur, zavallı qalır,
Qadın gülərsə şu ıssız mühitimiz güləcək,
Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək.

“Peyğəmbər” əsərində insanın müqəddəslik mərtəbəsinə yüksəldilməsini Məhəmməd peyğəmbərin ideallaşdırılmasının tərkib hissəsi hesab etmək olar.

Mən məhəbbət əsiriyəm hər an,

Hər zaman özlərim bir öylə cahan,

Ki bütün kainatı eşq olsun,

Könül uçduqca etilə bulsun,

Rəqs edib orda möhtəşəm bir hiss,

Yasa batsın da, ağlasın İblis,

Qandan əsla görünməsin də əsər,

Saçsın al qönçələr, şəfəqli səhər,

Orda yüz bulmasın işgəncə, kədər,

Əsər demək olar ki, materialist düşüncələrdən müəyyən qədər uzaqdır. Bu səbəbdən əsərdə Peyğəmbəri müqəddəs ideyalar təbliğatçısı kimi görürük.

Akademik M. Cəfərin fikirlərinə istinadən deyə bilərik ki, “Peyğəmbər” dramında Məhəmməd idealizə edilmiş, real tarixi şəxsiyyət halından çıxarılmış, qismən müasirləşdirilmiş, yüksək ətəli ideyaların təbliğatçısı, xeyirxahlıq, haqq-ədələt tərəfdarı kimi verilmişdir”. “Peyğəmbər” əsərində Məhəmmədin xarakteri daha çox Skelet və Mələklə olan qarşılaşmasında açılır. Tarixin rəmzi olan Skelet Məhəmmədin təbliğ etdiyi məhəbbət ideyasını xəyal hesab edir. Nə qədər nifaq, ədavət, müharibə var, o qədər də məhəbbət ideyasının reallaşmayacağı düşüncəsi Skeletin həyat fəlsəfəsinin əsasında dayanır. Skeletin əksi olan Mələk isə hikmət, zəka ilahəsi kimi Məhəmmədə xeyli yaxındır. H. Cavid Allahın Peyğəmbəri ilə Allahın Mələyi arasında kəskin fərq görmür. Mələyin nitqində yer alan aşağıdakı sözlər bu fikri təsdiqləyir:

Mən sənəm, sən də mən, şaşırma əvət,
Mən sənin əqlinəm, fəqət daim,
Şu qiyafətlə zahir olmadayım.

H. Cavid “Peyğəmbər” əsərində yüksək bəşəri ideyalar, ali əxlaqi fikirlər daxilində dini-fəlsəfi, real-tarixi təsəvvürlərini ortaya qoymuşdur.

Nəsrə yazılmış “Topal Teymur” dramı Cavid yaradıcılığında önəmli yerlərdən birini tutur. İki tarixi şəxsiyyət olan Əmir Teymur və İldırım Bəyazid arasında baş vermiş münaqişələr əsərin mövzusunu təşkil edir. Beş pərdədən ibarət dramda türk dünyasının iki qüdrətli dövlət başçısı və iki qüdrətli sərkərdəsinin mənəmlilik iddialarının, bir-birinə qarşı qan püskürən ədavətlərinin şahidi oluruq. Cavid demək olar ki, əsərdə Əmir Teymuru ideallaşdırmışdır, onun əksinə olaraq İldırım Bəyazid mənfi planda yer almışdır. Cavid əsərdə Əmir Teymurun apardığı müharibələrə haqq qazandırır, onu haqq-ədələt tərəfdarı kimi təqdim edir: “Mən məğrurları əzmək üçün yaradılmış bir Allah bəlasıyam, tökdüyüm qanlar da yalnız haqq və ədalət naminədir”. Demək olar ki, müəyyən istisnalar nəzərə alınmazsa, əsər boyu Cavid sevgisinin Əmir Teymuru əhatə etdiyini görmək mümkündür. Cavid Əmir Teymuru həm ideal dövlət başçısı, həm də mədəniyyətsevər bir türk kimi canlandırır. Onun yollar salmasını, şəhərlər abadlaşdırmasını, elmin, maarifin inkişafına qayğı göstərməsini təqdir edir, bir böyük türk olaraq Əmir Teymura sayğı ilə yanaşır.

Lakin Cavid Əmir Teymurdan fərqli olaraq İldırım Bəyazidi səriştəsiz, ağılsız dövlət başçısı hesab edir, onu eys-işrət düşkünü olduğuna görə tənqid edir. Cavid əsərin sonunda Əmir Teymuru qalib durumda verir. Bu səhnədə qalib Teymurla məğlub İldırım üz-üzə dayanır. Həmin səhnədə Teymurun İldırıma dediyi sözlər onun xarakter və baxışlarını ifadə etmək baxımından əhəmiyyətlidir: “Heç maraq etmə, xaqanım. Sən kor bir abdal, mən də dəli bir topal. Əgər dünyanın zərrə qədər dəyəri olsaydı, yığın-yığın insanlara, ucu-bucağı yox məmləkətlərə sənə kimi kor, mənim kimi bir topal müsəllə olmazdı”.

Teymurun şair Kirmani ilə danışığında isə başqa bir məntiqi görə bilərik: “Əvət, sənə kimi dəyərlə simaların qədrü-qiyməti anlaşılsaydı mənim kimi topallar soldakı sıfır qədər mənasız qalırdı. Əvət, sevgili şair, insanlar mərhəmət və məhəbbətdən ziyadə dəhşət və qüvvətə tapınırlar”. Əsərdə səslənən bu fikirlər Teymurun dünyaya baxışını əks etdirir və dünyanın məhəbbət və ya hərbi yolu ilə xilas məsələsini gündəmə gətirir. Teymurun qan tökməyə ədalət

və məhəbbətə qovuşmağın bir vasitəsi kimi baxmasına Cavid tənqidi yanaşmır. Əksinə, dramda hadisələri bu axarda apararaq bir əlində qılınc, digər əlində sülh tutan Əmir Teymurun obrazını hərtərəfli təqdim edə bilir.

“Ana”dan (1910) “İblisin intiqamı”na (1936-1937) qədər böyük yol gələn (“İblis”, “Şeyx Sənan”, “Peyğəmbər”, “Topal Teymur”, “Şeyda”, “Uçurum”, “Afət”, “Knyaz”, “Səyavuş”, “Xəyyam” və s.), ciddi xarakter və personajlar yaradan, müasir həyata bağlanan H. Cavid dramaturgiyası Azərbaycan ədəbiyyatında orijinal və xüsusi mərhələ təşkil edir.

THE ROLE OF CHILDREN'S LITERATURE IN THE DEVELOPMENT OF
ARTISTIC

THOUGHT

BƏDİİ TƏFƏKKÜR FORMASININ İNKİŞAFINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATININ
ROLU

Aygün Ahmadova Shukur Kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: hizmet, sorun, gelecek, vatandaş, kahraman, basit, masal**Keywords:** service, problem, future, citizen, hero, simple, fairy tale

Tarixi təcrübə təsdiqləyir ki, xalq psixologiyasından mayalanan, xalqın mənəvi-əxlaqi və estetik məziyyətlərini ehtiva edən əsərlər, yaddaşda qalma və yaşamaq qüdrətinə malikdir. Ən bəşəri ideyalar belə milli özünə xas keyfiyyətlərə malikdir. Elə əslində milli özünəməxsusluq bəşəri sərvətin əsas mayasıdır. Şübhəsiz, ümumbəşəri sərvət milli sərvətin zəminində yaranır. Xalq mənəbiyyatına söykənən bu zəmin bəşəri əxlaqın başlıca mənbəyidir. Sosializm-realizm təbliğatçıları bəşəriyyətin vəhdətini nəzərə almır, sosializm prinsiplərini ön plana çəkir, hətta ideyaları sosializm-realizm qanunlarına tabe etməyə çalışırdılar. Bütün bu prinsiplər uşaq ədəbiyyatında da müşahidə olunur.

Ədəbiyyatın da ümdə vəzifəsi uşaqlara ilk növbədə, milli-mənəvi sərvəti çatdırmaq, bu hissi aşılmaq və onları bu yöndə tərbiyələndirməkdir. Bədii söz sənəti isə bu hissləri öz məzmununa hopdurmali, ən incə mətləblər belə yazıçı müşahidəsindən yayınmamalıdır. Zahirən “mən azərbaycanlıyam” deməklə, eləcə də “məni bütün xalqlara öz xalqım kimi eyni nəzərlə baxıram” kimi quru və pafoslu şüarlar milli və bəşəri duyğuları ifadə etmir. Yazıçı milli və bəşəri duyğuları böyüklərin də, uşaqların da təbii hərəkətində, davranışında, hətta qanında sezdirməlidir. Millilik ailədə, illərin təcrübəsində meyara, ölçüyə çevrilmiş etik-əxlaq qanunlarından başlayaraq ta ümumxalqın, millətin adət-ənənəsinə çevrilmiş, kütlə tərəfindən mənimsənilmiş, qanunlaşmış etik meyarlardır.

Uşaq ədəbiyyatı ümumi ədəbiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Həyatda elə bir problem yoxdur ki, uşaq ədəbiyyatında ona toxunmaq mümkün olmasın. Yerin altını da, üstünü də bilən müasir uşaq həyatın elə bir problemi yoxdur ki, onunla maraqlanmasın. Uşaqların maraq selini səngitmək, onu lazımi məcraya yönəltmək üçün uşaq ədəbiyyatının xidməti əvəzsizdir. Həmişə məlumdur ki, insan dünya, kainat, təbiət, cəmiyyət və s. haqqında gərəklı informasiyaların əksəriyyətini körpə vaxtlarından hafizəsinə həkk eləyir. Elə buna görə də uşağın gələcək dünyagörüşünün formalaşmasında, onun layıqlı vətəndaş kimi böyüməsində uşaq ədəbiyyatını əvəz edə biləcək ikinci bir vasitə yoxdur.

Uşaq ədəbiyyatı ilə böyük ədəbiyyatının hərəsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olsa da, onların arasına sədd çəkməyə də heç bir ehtiyac yoxdur. Yaxşı uşaq ədəbiyyatı nümunələrini böyüklər də maraqla oxuduqları kimi, uşaqlar da öz növbələrində tez böyüməyə can atır,

“Özlərindən hündür gülü dərməyə” çalışır, ciddi ədəbiyyat nümunələri oxumaqdan belə çəkinmirlər. Bu fikrimizi təsdiqləmək üçün Əziz Mirəhmədovun tərtib etdiyi “Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti”ndəki aşağıdakı cümlələri xatırlatmaq da yerinə düşərdi: “Bədii ədəbiyyatda ideya məzmunu qabaqcıl, surətləri qəhrəman və insanpərvər, süjeti maraqlı, bədii ifadə forması sadə və aydın olan elə klassik əsərlər var ki, onları uşaqlar da həvəslə oxuyur və bu əsərlər uşaq ədəbiyyatında görkəmli yer tutur. Puşkinin xalq nağılları və bılinaları, Qorkinin, Nekrasovun, Tolstoyun, Çexovun, Füzulinin, Sabirin, C.Məmmədquluzadənin, S.S. Axundovun, A. Şaiqin və başqa yazıçıların bir çox əsərləri buna misal ola bilər.”

Azərbaycan sovet ensiklopediyasında oxuyuruq: “Bədii ədəbiyyatın tərkib hissəsi olan uşaq ədəbiyyatında xalqların və uşaqların həyatına dair, onların yaş xüsusiyyətlərinə, qavrama qabiliyyətlərinə uyğun janr, forma və üslubda müxtəlif problemlər qaldırılır, gənc nəsildə yüksək əxlaqi keyfiyyətlər, vətənpərvərlik, sədaqət, dostluq, doğruluq, əməksevərlik, beynəlmiləçilik, insanpərvərlik və humanizm tərbiyə edilir. Uşaq ədəbiyyatı əsərləri xeyirxah, mərd və cəsur qəhrəmanları, maraqlı süjet və kompozisiyası, anlaşıqlı, sadə və aydın bədii ifadə vasitələri, səlis dili ilə seçilir. Uşaq ədəbiyyatı folklor qaynaqlarından bəhrələnir.”

Öyrənirik ki, uşaq ədəbiyyatı ümumi ədəbiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Həyatda elə bir problem yoxdur ki, uşaq ədəbiyyatında ona toxunmaq mümkün olmasın. Yerini altını da, üstünü də bilən müasir uşaq həyatın elə bir problemi yoxdur ki, onunla maraqlanmasın. Uşaqların maraq selini səngitmək, onu lazımi məcraya yönəltmək üçün uşaq ədəbiyyatının xidməti əvəzsizdir. Hamıya məlumdur ki, insan dünya, kainat, təbiət, cəmiyyət və s. haqqında gərəklili informasiyaların əksəriyyətini körpə vaxtlarından hafizəsinə həkk eləyir. Elə buna görə də uşağın gələcək dünyagörüşünün formalaşmasında, onun layiqli vətəndaş kimi böyüməsində uşaq ədəbiyyatını əvəz edə biləcək ikinci bir vasitə yoxdur.

Səməd Vurğun “Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq” adlı məqaləsində yazırdı ki, biz uşaqla danışdığımız zaman insanla danışdığımızı, uşaq üçün yazdığımız zaman insan üçün yazdığımızı unutmamalıyıq. Doğrudan da, uşaqları sevmədən, onların psixologiyasına yaxından bələd olmadan gözəl sənət əsərləri yaratmaq mümkün deyil. Vətənpərvərlik və əmək tərbiyəsində, uşağın xarakterinin formalaşmasında bədii ədəbiyyatın təsir gücü böyükdür. Lakin aktual mövzu arxasında gizlənməklə bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək mümkün deyildir. Mövzu öz yüksək bədii həllini tapanda əsər müvəffəqiyyətli və sirayətedici olur. Ancaq çox təəssüflə qeyd etməyi lazım bilir ki, dərsləklərə çox zaman əsər salanda əsas meyar bədilik, yüksək sənətkarlıq yox, aktual mövzu olmuşdur. Uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikrincə, uşaqlar üçün yazılmış əsərlərdə hər cür həyatı problem qaldırmaq olar və bu zəruridir.

Həyatın, cəmiyyətin inkişafı ilə bərabər, müasir insanın, o cümlədən uşağın da xarakterində müəyyən dəyişikliklər əmələ gəlir. İndiki uşaqlar 30-40 il bundan əvvəlki uşaq səviyyəsində deyildir. Onun yaşayış tərzini də, dünyagörüşü də, mühakiməsi də əvvəlki illərin uşaqlarından seçilir. Tez-tez valideynlərdən bu sözləri eşitmək olur: indiki uşaqlar möcüzədir. Və acı da olsa etiraf etməliyik ki, vaxtilə uşaq ədəbiyyatı sahəsində qələm çalıb şöhrətlənən yazıçıların zamanın sınağından çıxmayan xeyli əsəri indiki uşaqlar üçün maraqsızdır. Çünki müasir uşağın maraq dairəsi çox genişdir.

Uşaq ədəbiyyatı ilə böyük ədəbiyyatının hərəsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olsa da, onların arasına sədd çəkməyə də heç bir ehtiyac yoxdur. Yaxşı uşaq ədəbiyyatı nümunələrini böyüklər də maraqla oxuduqları kimi, uşaqlar da öz növbələrində tez böyüməyə can atır, “Özlərindən hündür gülü dərməyə” çalışır, ciddi ədəbiyyat nümunələri oxumaqdan belə çəkinmirlər.

Təbiət gözəlliklərini uşaqlara sevdirmək, ağaclar, quşlar, heyvanlar haqqında poetik bir dillə söhbət açmaq həm balaca oxucuların dünyagörüşlərinin genişlənməsinə, həm də onların estetik zövqlərinin inkişafına mühüm köməkdir. Son illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı yeni-yeni əsərlərlə zənginləşmişdir. Əlli cildlik uşaq ədəbiyyatı dəstinin hazırlanıb nəşr olunması mənəviyyat tariximizdə çox mühüm hadisə hesab edilməlidir. Gənc müəllimlər, tərbiyəçilər öz gələcək işlərini mütləq bu əsərlər üzərində qurmağa çalışmalıdırlar.

Qazaxıstanda uşaq ədəbiyyatı günləri keçirilərkən Zahid Xəlilin söylədiyi aşağıdakı fikirləri bütün respublikalardan, eləcə də xaricdən gələn yazıçıların, mətbuat işçilərinin razılıqla qarşıladıklarını yaxşı xatırlanır “Yaxşı uşaq ədəbiyyatı uşağa ana südü qədər zəruridir.” Uşaq ədəbiyyatının qarşısında intellektual səviyyəli, elmli, bilikli, dərəkəli, Vətəni, təbiəti, bəşəriyyəti, seçdiyi ixtisası dərindən sevən insan, vətəndaş tərbiyə etmək kimi mühüm bir vəzifə durur. Unutmaq lazım deyil ki, Vətənin, xalqın taleyi bu yeni insandan asılı olacaqdır. Elə buna görə də həm uşaq yazıçıları, həm tərbiyəçilər, müəllimlər, həm də valideynlər bu işin vacibliyini dərindən dərk etməlidirlər.

Uşaq ədəbiyyatının qarşısında duran vəzifələr aşağıdakı kimi sıralanmalıdır:

1. Uşaqların qəlbində nəcib insani hisslər oyatmaq.
2. Onları tarixi keçmişimizlə, qəhrəman babalarımızın, nənələrimizin məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək.
3. Xalqımızın keşməkeşli tarixini, onun uğurlarını, bədrəmələrini, başına gələn müsibətləri sadə, sənətin ecazkar dili ilə oxuculara çatdırmaq, ulu yurd yerlərimizi, qədim şəhərlərimizi, kəndlərimizi tanıtmək və sevdirmək.
4. Doğulduğu torpağa məhəbbət oyatmaq, zəngin təbiətimizi, başı qarlı dağlarımızı, qoynunda sellər-sular çağlayan dərələrimizi, durnagözlü bulaqlarımızı, bol sulu çaylarımızı, göllərimizi sevdirmək, adi böcəkdən, otdan, çiçəkdən tutmuş bütün təbiət cisimlərini uşaq təfəkkürünə uyğun şəkildə onlara təqdim edib tanıtmək.
5. Əməyə məhəbbət hissi oyatmaq.
6. Düzlüyü, doğruluğu, sadəlik və təvazökarlığı, mənəvi saflığı təqdir və təbliğ etmək.
7. Balalarımızı Vətənin düşmənlərinə qarşı amansız olmaq ruhunda tərbiyə etmək, eyni zamanda, humanizm, insanpərvərlik ideyalarının ən ali hiss olduğunu heç zaman unutmamağa imkan verməmək.
8. Yoldaşlıq, dostluqda sədaqət, satqınlığa isə nifrət hissləri aşılamaq.
9. Dözümlülük, ən ağır dəqiqələrdə özünü itirməmək, mübarizlik ruhunu təbliğ etmək.
10. Uşağı müqəddəs dinimizə, adət-ənənələrimizə məhəbbət ruhunda tərbiyələndirməyə çalışmaq.
11. Doğma dilimizi, ədəbiyyatımızı, incəsənətimizi, musiqimizi sevdirmək.
12. Uşaqda ilkin poetik, bədii təfəkkür formalaşdırmağa çalışmaq.
13. Gözəlliyə məhəbbət ruhu aşılamaq.
14. Uşaqda yumor hissi oyatmaq və i. a.

Əlbəttə, bu deyilənlər uşaq ədəbiyyatının qarşısında duran bütün problemləri əhatə etmir. Ancaq onu da unutmək lazım deyil ki, bu bölgülərin özü də əhkam deyil, şərtidir.

Bernard Şou həmişə deyərmiş: - Xahiş edirəm, mənim əsərlərimi dərsliklərə salmayın. Çünki belə etsəniz, uşaqlar məni sevməyəcəklər, mən Şekspiri sevmədiyim kimi. Yazıcının bu

sözlərində çox böyük bir həqiqət gizlənir. Deməli, əsəri necə təqdim etməkdən də çox şey asılıdır. Bu işdə sinif müəllimlərinin, tərbiyəçilərin boynuna böyük məsuliyyət düşür.

Deməli, uşaq yazıçıları ilə birlikdə müəllimlərin, tərbiyəçilərin də professional peşə hazırlığı vacibdir. Müəllim və tərbiyəçi, hər şeydən əvvəl, uşaq yazıçılarının həyatını, yaradıcılıq nümunələrini dərinlən öyrənməli, onları saf-çürük etməyi bacarmalıdır. Əgər müəllim yaxşı sənət əsəri ilə ortabab, boz ədəbiyyatı bir-birindən fərqləndirə bilmirsə, vay onun dərslər dediyi uşağın halına! Karl Marksın gözəl bir kəlamı var: “Tərbiyə etmək üçün əvvəlcə tərbiyə olunmaq lazımdır.” Həmin fikrə nəzirə kimi gələcəyin tərbiyəçilərinə bunu xatırlatmağı vacib sayılır: “Öyrətmək üçün öyrənmək lazımdır. Özü də təkcə ədəbiyyat nümunələrini yox, elə uşaqların özünü də öyrənmək zəruridir.”

Uşaqlarda poetik duyum güclüdür. Onların təfəkkürü yazıçı təfəkkürünə uyğundur. Çünki bu təfəkkür böyüklərin dünyagörüşünə, həyata münasibətinə nisbətən daha poetikdir, obrazlıdır, romantikdir. Uşaq otun, çiçəyin, quşun, heyvanın danışığına, Ayın küsməsinə, ulduzların göz vurmasına, şəhər düşəndə çiçəklərin üşüməsinə, yarpaqların pıçıltısına, çayların mahnı oxumasına, buludların ağlamasına və s. bu kimi ifadələrin doğruluğuna qətiyyənlə şübhə etmir. Uşaq dünyası çox zəngindir. Həssas müşahidəçi, müəllim təkcə uşağı öyrətməklə kifayətlənməməli, onun özündən çox şey öyrənməlidir. Moskvada uşaq yazıçılarından biri öz maraqlı çıxışlarında başına gələn real bir hadisəni belə xatırlayır “nəvəm birinci sinfə girdi, dərsləndən qayıdandan sonra mənə dediki, mən daha məktəbə getməyəcəyəm. Səbəbini soruşanda o mənə belə cavab verdi: - Bizim müəllim heç nə bilmir, elə hər şeyi bizdən soruşur”.

İlk dəfə dərslər getsəm də,

Bacarıram oxumağı.

Bu “A”, bu “B”, bu da “V”di,

Burda çətin nə var axı?

- Bu nə hərfdi? - Oğlandan,

Gah da ki, qızdan soruşur.

Bizim müəllim heç nə bilmir,

Hər şeyi bizdən soruşur.

Belə misalların sayını istədiyimiz qədər artırmaq mümkündür. Bunları deməklə onu nəzərə çatdırmaq istəyirəm ki, yaxşı tərbiyəçi, müəllim olmaq üçün həm ədəbiyyatı, həm də uşaq psixologiyasını dərinlən öyrənmək lazımdır. Bunları həyata keçirmək üçün isə bir şey vacibdir: balalarımıza və sevib seçdiyiniz peşəyə məhəbbət... Müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı bu gün sürətli bir dəyişmə, yenidən formalaşma prosesi keçirir və Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı milli dəyərlərə əsaslanan, müasir dünyanın mənəvi-mədəni səviyyəsini özündə ehtiva etməyə çalışan mükəmməl bir ədəbiyyat kimi formalaşır. Təbii ki, tarixi şəxsiyyətlərin öyrənilməsi, onların fəaliyyətlərinin tədqiqi elmi tarixin vəzifəsi olduğu qədər bədii ədəbiyyatın da borcudur. Ədəbiyyat tarixin yetişdirdiyi simaların obrazını yaratmaqla, həm də dünən, bu gün və sabah arasında ünsiyyət körpüsü qurmuş olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Aygün Əhmədova. Müasir uşaq poeziyası (1980-1990-cı illər) Bakı-2001, 116 s
2. Görkəmli uşaq yazıçıları. "Zahid Xəlilin sənət dünyası" Bakı, ADPU-nun nəşriyyatı, 2010, 333 s
3. Günel Almaz. Rafiq Yusifoğlu poeziyasında sənətkarlıq axtarışları Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2013, 450 s

ÖZET**SANATSAL DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİNDE ÇOCUK EDEBİYATININ ROLÜ**

Çocuk edebiyatı, genel edebiyatın ayrılmaz bir parçasıdır. Çocuk edebiyatında değinilemeyecek hiçbir sorun yoktur. Hem yeraltını hem de yeryüzünü bilen modern bir çocuğun, ilgi duymadığı hiçbir sorunu yoktur. Çocuk edebiyatının hizmeti, çocukların merak selini dizginlemek ve doğru kanala yönlendirmek açısından paha biçilmezdir. Bir insanın dünya, evren, doğa, toplum vb. hakkında gerekli bilgilerin çoğunu bebeklikten itibaren ezberlediği bilinmektedir. Bu nedenle, bir çocuğun gelecekteki dünya görüşünün oluşumunda ve değerli bir vatandaş olarak yetişmesinde çocuk edebiyatının yerini alabilecek başka bir araç yoktur.

Çocuk edebiyatı ve büyük edebiyatın her birinin kendine özgü özellikleri olsa da, aralarında bir Çin Seddi inşa etmeye gerek yoktur. Tıpkı yetişkinlerin iyi çocuk edebiyatı örneklerini ilgiyle okuması gibi, çocuklar da hızlı büyümeye çalışır, "kendilerinden daha uzun bir çiçek koparmaya" çalışır ve ciddi edebiyat örnekleri okumaktan bile çekinmezler. Düşüncelerimizi desteklemek için Aziz Mirakhmadov'un derlediği "Edebi Terimler Sözlüğü"nden şu cümleleri hatırlamak yerinde olacaktır: "Kurguda, ileri düzeyde ideolojik içerikli, kahraman ve insani karakterlere sahip, ilgi çekici olay örgüsü ve yalın ve açık sanatsal anlatıma sahip, çocukların da büyük bir ilgiyle okuduğu klasik eserler vardır ve bu eserler çocuk edebiyatında önemli bir yer tutar. Puşkin'in halk masalları ve destanlarının yanı sıra Gorki, Nekrasov, Tolstoy, Çehov, Fuzuli, Sabir, J. Memmedguluzade, A. Şaig ve diğer yazarların birçok eseri buna örnek olarak verilebilir."

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi'nde şöyle okuyoruz: "Kurgu edebiyatının organik bir parçası olan çocuk edebiyatı, halkların ve çocukların yaşamlarıyla ilgili çeşitli sorunları, yaş özelliklerine ve algı yeteneklerine uygun bir tür, biçim ve üslupla ele alır ve genç nesli yüksek ahlaki değerler, vatanseverlik, sadakat, dostluk, dürüstlük, çalışkanlık, enternasyonalizm, insanlık ve hümanizmle eğitir. Çocuk edebiyatı eserleri, nazik, cesur ve yiğit kahramanları, ilgi çekici olay örgüsü ve kompozisyonu, anlaşılır, basit ve açık sanatsal ifade araçları ve akıcı diliyle öne çıkar. Çocuk edebiyatı folklor kaynaklarından yararlanır."

ABSTRACT

Children's literature is an integral part of general literature. There is no problem in life that cannot be touched upon in children's literature. A modern child, who knows both the underground and the surface, has no problem in life that he is not interested in. The service of children's literature is invaluable in curbing the flood of children's curiosity and directing it to the right channel. It is well known that a person memorizes most of the necessary information about the world, the universe, nature, society, etc. from infancy. That is why there is no other means that can replace children's literature in the formation of a child's future worldview and his growth as a worthy citizen.

Although children's literature and great literature each have their own unique characteristics, there is no need to build a Chinese wall between them. Just as adults read examples of good children's literature with interest, children also strive to grow up quickly, try to "pick a flower taller than themselves", and do not even hesitate to read serious examples of literature. To support our thoughts, it would be appropriate to recall the following sentences from the "Dictionary of Literary Terms" compiled by Aziz Mirakhmadov: "In fiction, there are such classic works with advanced ideological content, heroic and humane characters, interesting plots, and simple and clear artistic expression that children also read them with enthusiasm, and these works occupy a prominent place in children's literature. Pushkin's folk tales and epics, as well as many works by Gorky, Nekrasov, Tolstoy, Chekhov, Fuzuli, Sabir, J. Mammadguluzade, A. Shaig, and other writers can be examples of this."

We read in the Azerbaijani Soviet Encyclopedia: "Children's literature, which is an organic part of fiction, raises various problems related to the lives of peoples and children in a genre, form and style appropriate to their age characteristics and perceptual abilities, and educates the young generation in high moral qualities, patriotism, loyalty, friendship, honesty, hard work, internationalism, humanity and humanism. Works of children's literature are distinguished by their kind, courageous and brave heroes, interesting plot and composition, understandable, simple and clear means of artistic expression, and fluent language. Children's literature benefits from folklore sources."

THE ROLE OF FEMALE ARTISTS IN AZERBAIJANI CHILDREN'S LITERATURE**AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA QADIN SƏNƏTKARLARIN ROLU****Şöhrət Nüsrət qızı Məmmədova****Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti****Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent****<https://orcid.org/0009-0006-6553-6385>**

Uzun və zəngin tarixə malik olan Azərbaycan ədəbiyyatı mədəniyyət tariximizə zəngin bədii nümunələr bəxş etmişdir. Ədəbiyyat milli və ümumbəşəri dəyərləri özündə birləşdirən, yenilikçi dünyagörüşünə malik şəxsiyyətlərin yetişməsində xüsusi rola malikdir. Gənclərin mənəvi-estetik tərbiyəsini, Azərbaycan və dünya xalqlarının adət-ənənəsini, ədəbi-mədəni sərvətini, çoxəsrlik mübarizəsini öyrənmək üçün zəngin və ən etibarlı mənbələrdən biri də ədəbiyyatdır. Bu gün müasir dünyada qarşıya qoyulan əsas tələblər vətənin, torpağını sevmə, sərbəst düşünməyi, müstəqil fikir yürütməyi, qarşılaşdığı problemləri həll etməyi, hadisələrə adekvat uyğunlaşmağı, hadisələrə fərqli gözlə baxmağı bacaran humanist gənclərin yetişməsidir. Uşaqların və gənclərin bu yöndə tərbiyəsində bədii ədəbiyyat və onun ən vacib qolu olan uşaq ədəbiyyatının da rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Gənc nəslin bir vətəndaş, şəxsiyyət kimi yetişməsində uşaq ədəbiyyatının müstəsna rolu var.

. Uşaq ədəbiyyatının Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında müstəqil sahə kimi inkişaf etdirilməsinin daha çox sonraya təsadüf etməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu mərhələ təxminən XIX yüzilliyin sonlarına və XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir.

XX əsrin 20-30-cu illərindən sonra Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatı sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Uşaq ədəbiyyatının XX əsrin ortası və XXI əsrin əvvəllərində əsas qadın nümayəndələri Mirvarid Dilbazi (1912-2001), Xanımana Əlibəyli (1920-2007), Xəlida Həslova (1920-1996), Əzizə Əhmədova (1932-2003) Sevinc Nuruqızı (1964), Reyhan Yusifqızı (1965) və başqaları bu sahədə müntəzəm çalışaraq uşaq ədəbiyyatının ən gözəl örnəklərini yaratmışlar.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında xalq şairi Mirvarid Dilbazinin də böyük xidmətləri vardır.

M.Dilbazi ədəbi fəaliyyətə keçən əsrin 20-ci illərinin ikinci yarısından başlamışdır. O, 1927-ci ildə 8 Mart Qadınlar bayramı münasibətilə «Qurtuluş» adlı ilk şeirini yazmışdır. Şairin «Bizim səsimiz» adlı ilk şeirlər kitabı isə 1934-cü ildə çap edilmişdir. Həmin kitabın redaktoru böyük sənətkarımız, otuzuncu illər repressiyasının günahsız qurbanı Mikayıl Müşfiq olmuşdur. İkinci dünya müharibəsinə qədər şairin “İlk bahar” (1937), “Bahardan məktub” (1940) adlı şeir kitabları nəşr olunmuşdur.

Müharibədən sonrakı dinc quruculuq illəri şairin yaradıcılığında xüsusi bir mərhələdir. Həmin dövrdə sənətkarın qələmi daha da püxtələşmiş, o, gərgin yaradıcılıq axtarışlarının nəticəsi olan sanballı əsərlər yazmışdır.

Xalq şairi S.Vurğun 1954-cü ildə Sovet Yazıçıları'nın II Ümumittifaq qurultayındakı məşhur məruzəsində Mirvarid Dilbazını sevgi, dostluq, analıq kimi yüksək insani duyğuları böyük bir ruh yüksəkliyi və əsl lirizm ilə tərənnüm edən O.Berqolts, Zülfiyyə kimi görkəmli şairlərlə bir sırada yüksək qiymətləndirmişdi.

Şairin müxtəlif illərdə nəşr etdirdiyi "İlk bahar", "Bahar", "Mənim hədiyyəm", "Balaca nümayəndə", "Qardaşlar", «Reyhan», «Şeirlər, nağıllar, kiçik pyeslər», «Seçilmiş şeirlər», "Əlcəzairli qız", "Muğanın səhəri", "Balaca dostlarım", "Xatirələr olan yerdə", "Həyat lövhələri" və s. kitabları onun böyük sənət uğurlarından xəbər verirdi.

Şairin həyatının son illəri ağır, məşəqqətli olmuşdur. Vətən torpaqlarının erməni işğalçıları tərəfindən ələ keçirilməsi, Qarabağın itirilməsi sənətkarın qəlbinə silinməz yaralar vurmuşdur. Göyçə həsrətini, Qarabağ dərini qəlbində gəzdirən şair yazırdı: "Ömrümün bu çağında yenidən erməni xəyanəti ilə üzləşmək dəhşətdir. Bütün insani keyfiyyətlərini itirmiş ermənilərin onların babalarına sığınacaq, çörək verən xalqa vurduğu zərbələr bəşər tarixində bir xəyanət və cinayətdir.

...Gözəlliyinə heyran olduğum, şənində silsilə şeirlər həsr etdiyim Qarabağ torpağı, meşələrinin nəغمəsini dinlədiyim, dağlarının havasını udduğum, buz bulaqlarının suyunu içib, qoynunda dincəldiyim Ağdam, Şahbulaq, Abdal Gülablı cənnəti üzərinə yağdırılan raket, top mərmilərinin ağrısı mənim ürəyimdən keçir.

Gənclikdə gəzdirdiyim Vətən yollarını qocalıq bağlayan günlər təsəllim yenə də qələm oldu. Yurd-yuvalarından yenə də didərgin düşən başıbəlalı qaçqınlarımıza həsr etdiyim "Ağla, kamanım, ağla", "Qoymayın ağlayım məni", qanlı Yanvar günlərində yazdığım "Öpün bu qanlı torpağı", "Şəhidlər qəbristanında", "Qanlı Yanvar bayatıları" və bir sıra başqa şeirlərim "Odlar yurdu", "Ədəbiyyat və incəsənət", habelə xarici qəzet səhifələrində nəşr olundu, "Azadlıq" radiosunda səsləndi. Mənim milli dərdimizə, milli ordumuza, qəhrəman oğullarımıza həsr etdiyim bu əsərlər torpaq fəryadı, xalqımızın mətanəti və ordumuzun qəhrəmanlığının tərənnümüdür". (5,s.5)

Şairin Qarabağ mövzusunda bayatıları vətənpərvərlik ruhu, vətəndaş qeyrətinin bədii ifadəsi, dərin lirizmi ilə diqqəti cəlb edir. Bayatılarda şair Qarabağın dağlarını, sərin yaylaqlarını, Cıdır düzünü yada salır. Şair qəlbi haray salır, vətən oğullarını düşməndən intiqam almağa, Qarabağı geri qaytarmağa səsləyir:

Ürək ağlar, can ağlar,

Dərdini pünhan ağlar,

Qarabağ yada qalsa

Torpaq, daş da qan ağlar. (5.s,123)

M.Dilbazi böyük və zəngin yaradıcılıq yolu keçmiş sənətkardır. O, ilhamını xalqdan alan, xalqa bağlı bir şairdir. Ədib bütün yaradıcılığı boyu xalq üçün yazıb-yaratmış, öz yaradıcılığı ilə xalq işinə sədaqətlə xidmət etmişdir. "Öz içimdən yanan bir ocağam mən" şeirində sənətkar öz sənət məramını ifadə edərkən yazır:

Öz içimdən yanan bir ocağam mən,

Yandıqca daha gur yanacağam mən.

Şair bütün varlığı, yaradıcılığı ilə xalqın sənətkarıdır. Xalqın keçmişi, bu günü, arzu və istəkləri, mənəvi dəyərləri şairin ilham mənbəyidir. M.Dilbaziyə bu ilhamı, bu inamı verən

onun öz xalqına, xalqın ona olan böyük, saf məhəbbətidir. Xalq həyatda onun ən böyük dayağıdır:

Mənim istəkli xalqım!
 Kimim var səndən başqa
 Keşiyində hər haqqın
 Ədalətlə dayansın.
 Əli qələm qabarlı,
 Alnı zəhmət vüqarlı
 Bir şairə bəxtinə
 Təmiz ürəklə yansın. (5.s.56)

Şair təkcə öz şəxsi səadəti barədə düşünmür, ona xalqdan, insanlardan ayrı səadət lazım deyil. Bəxtiyar günlərə tək çatmaq istəməyən şair yazır:

Mən elə bir güləm ki, bitmək istəmirəm tək,
 Məni yetirən torpaq qoy açsın min-min çiçək!..

Xalqın quruculuq əzmi, həyatı, məişəti, mədəni yüksəlişi, doğma təbiətə məhəbbət, cəmiyyətin inkişafında maneəyə çevrilən qüvvələrin kəskin tənqidi şairin yaradıcılığında aparıcı mövzulardır.

M. Dilbazi uşaqlar üçün müxtəlif mövzularda, yüksək ideya-bədii dəyərə malik əsərlər yazmışdır. Onun uşaq psixologiyasına, uşaq aləminə dərindən bələdlə yazılmış şeirləri gənc nəslin dilinin əzbəri olmuş, balaca oxucuların mənəvi-estetik tərbiyəsində, həyata, insana baxışlarının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Sənətkarın uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki fəaliyyəti səmərəli və çoxcəhətlidir. Onun uşaq əsərlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) Uşaq şeirləri
- 2) Poemaları, mənzum nağılları
- 3) Pyes və hekayələri

Şeirləri. M.Dilbazi uşaq duyumunu, qavramasına uyğun əsasən həcmcə kiçik uşaq şeirləri yazmışdır. Həmin şeirlərdə gənc nəslin tərbiyəsi üçün son dərəcə əhəmiyyətli olan mətləblərdən söz açılır.

M.Dilbazinin yaradıcılığında doğma yurdumuzun, Azərbaycanın tərənnümü mühüm yer tutur. Şair vətən mövzusunda uşaq şeirlərində oxucularda doğma vətənin hər guşəsinə, hər daşına, qayasına məhəbbət oyadır. **“Doğma ellərdən keçdim”** şeirində vətənimizin dilbər guşələrindən söz açılır. Şair Lənkəranı alimlər, aqillər eli, gülüstan adlandırır. Cəlilabad, Masallıda gördüyü firavan həyat, bolluq, insanların saf mənəviyyəti, qonaqpərvərliyi şairdə iftixar hissi doğurur.

M.Dilbazi uşaqların heyvanlar, quşlar aləminə marağını nəzərə alaraq bu mövzuda bir sıra maraqlı əsərlər yazmışdır. “Pişik”, “Hop-hop”, “Axşam”, “Qaranquş”, “Tapın görək hansı quşam?”, “Sığırcın” şeirləri bu baxımdan səciyyəvidir. **“Yuva”, “Şirin dilim ”** şeirində qaranquşun eyvandakı yuvasını kiminsə dağıtmasından söz açılır. Quşun yuvasının çör-çöpünü

yel aparır. Qaranquş uçulmuş yuvasını görəndə qəmli-qəmli vurnuxur, sanki bu işdə kimin günahkar olduğunu bilmək istəyir. Əsər uşaqlara verilən düşündürücü bədii sualla bitir:

Quşlar yatdı yuvalarda,
Gecələsin bəs o, harda?
Yuvasız da quş olarmı,
Deyin görək, ilk baharda?..

Şairin “Körpə yatır”, “Balacam”, “Sevinc sənın qəlbindədir”, “Dişin çıxır, balacam”, “Tələsirsən”, “Körpələr”, “Ana və qız”, “Qızım iş öyrənir”, “Ana qanadı”, “Mənim ana ürəyimdir” şeirlərində ana qəlbinin böyüklüyü, övlada bəslədiyi məhəbbət hissi tərənnüm edilir.

Poemaları, mənzum nağılları. M.Dilbazinin uşaqlar üçün yazdığı “Gülbahar”, “Reyhan”, “Balaca nümayəndə”, “Qardaşlar”, “Xeyir və Şər”, “Sevincin dünyası”, “Babaların su həsrəti”, “Balaca dostlarım”, “Kim unudar”, “Bahardan məktub”, “Yolka bayramı” poemaları bu janrın ən yaxşı nümunələrindəndir.

Şairin uşaq əsərlərinin mühüm bir qismini **mənzum nağıllar** təşkil edir. Həmin əsərlərdə sənətkar xeyirlə şərin mübarizəsini, xeyirin qələbəsinə inamını əks etdirmişdir. “Günəş eşqi”, “Qaranquş və qara ilan”, “Qurd və uşaqlar”, “Bal arısı və eşşək arısının nağılı”, “Payız yeli, göy çəməni və meşənin nağılı”, “Meşə və bənövşə”, “Muy-muy, Haf-haf, Cık-cık, Qah-qah və Tellinin nağılı”, “Günəş, külək, su və ilanın nağılı”, “Qarı nəninin keçisi” mənzum nağıllarında ibrətamiz hadisələrdən söz açılır, gənc oxucuya mənəvi dəyərlər aşılır.

Mirvarid Dilbazi öz qələmini hekayə janrında da sınamış, gənc oxucuların mənəvi-estetik tərbiyəsi baxımından əhəmiyyətli olan nəsr əsərləri yazmışdır. “Danışılmamış nağıllar”, “Lələnin ağacları”, “Sevincin bayramı”, “Cavan qız və qoca qarının hekayəsi”, “Gözəl ana”, “Dilşadın gülləri”, “Güllünün çəkmələri”, “Nəninin dərsi” hekayələrində ibrətamiz həyat hadisələrindən bəhs edilir.

M.Dilbazinin uşaq pyeslərində xeyirlə şərin mübarizəsi, xeyirin qələbəsinə inam motivləri aparıcı yer tutur. “Muğanda bahar”, “Göyçək Fatmanın nağılı” pyeslərində xeyirxahlıqdan, mübarizlikdən yüksək mənəvi dəyər kimi söz açılır.

Xanımana Əlibəyli yaradıcılığı Öz orijinal üslubu və uşaqların qəlbinə ələ alan, obrazlı ifadələri ilə seçilən, müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında yorulmadan çalışan istedadlı şair Xanımana Əlibəyli (1920-2007) olmuşdur. Uşaqların sirli dünyasına bələd olan sənətkar əsərlərilə balaca oxucuları həmişə sevindirmişdir.

Tələbəlik illərində “Ana” adlı ilk şeirinin “Azərbaycan qadını” jurnalında dərc edilməsi X.Əlibəyliyə bədii yaradıcılığa olan meylini daha da gücləndirmişdir. “Balaca həkim” adlı ilk şeirlər kitabını nəşr etdirən şairə, daha sonra “Dovşanın ad günü”, “Meşə həkimi”, “Novruz və Murtuz”, “Yaz konserti”, “İşləməyən dişləməz”, “Sənubərin gözləri”, “Məni günəşə at”, “Lələlərin nağılı”, “Bir gölün sahilində” və sair uşaq şeir və poemalarından ibarət kitabları çap olunmuş, həmçinin, uşaq dramaturgiyasının inkişafında əvəzsiz xidmət göstərmişdir. Qə- ləmə aldığı, “Dovşanın ad günü” və “Aycan” pyesləri Gənc Ta maşaçıları Teatrının, “Cunquş” və “Gözəllər gözəli” pyesləri isə A.Şaiq adına Kukla Teatrının repertuarının bəzəyi olmuşdur.

X.Əlibəyli poeziyası üçün bir sıra çox mühüm və xarakterik cəhətlər vardır. Şeirləri uşağa ilk növbədə həyatın, təbiətin sirlərini öyrədir, uşaqların həyatını, taleyini, sevinc və kədərini özlərinin başa düşəcəyi bir tərzdə onlara çatdırır. Bu isə uşaq poeziyasının əsas

keyfiyyətlərindən biridir. “Bar- maqlar”, “Yoldaşım var”, “Qardaşlıq köməyi”, “Məktəbliyəm”, “Balaca həkim” və sair onlarla lirik şeir və poemalarının məq- sədi uşağa nəyi isə öyrətməkdir.

X.Əlibəylinin əsərlərinin süjetləri təsadüfən eşitdiyi və görüb müşahidə etdiyi hadisələrdən ibarət deyildir. Uşaq dünyasını dərinədən bilən, müxtəlif xarakterə malik məsum varlıq- ların həyat tərzinin real müşahidəçisinə çevrilən şairənin əsərləri öz oxunaqlığı ilə seçilir. Uşaqların çoxunun dilində əzbər olan “Məktəbliyəm” şeirində sənətkarlıq xüsusi nəzərə çarpır.

X.Əlibəylinin əsərlərində yumor hissi olduqca güclüdür. Müəllif yumordan təkcə uşaqları güldürmək üçün istifadə etmir, həm də onları düşünməyə sövq edir. Təbəssüm doğuran şeirlər, həm uşaqların misraları tez qavramasına xidmət edir, həm də onların əxlaq tərbiyəsində əsaslı rol oynayır.

Cəmi dörd misradan ibarət olan “Kəlbətin” şeirində yumor hissi güclü olmaqla yanaşı, həm də mənaca dərinidir. Bu kiçik şeirdə təkcə kəlbətinin funksiyası verilmir, eyni zaman- da Fərhadın nadincliyi təsvir edilir.

X.Əlibəyli şeirlərində uşaqları poetik misralar və obrazlı ifadələrlə bitkilər və heyvanlar aləmi ilə tanış edir, onların əlamətlərini sadalamaqla balaca oxucularını məlumatlandırır. “Süsən gülü”, “Böyütkən”, “İnciçəyi”, “Qara tut”, “Quzu”, “Çalışqan hörümçək”, “Gavalı”, “Atəşböcəyi”, “Maral”, “Kəpənək”, “Gicikən” və sair şeirləri həcmə kiçik və yığcam olsa da, bu canlıların xüsusiyyətləri obrazlı ifadələrlə məharətlə təsvir edilir.

X.Əlibəylinin “Dovşanın ad günü”, “Novruz və Murtuz”, “Çoxbilmiş çəpişlər”, “Mərcaq qalası” adlı poemalarının mövzusu xalq ədəbiyyatından götürülmüşdür. Bu poemalarında müəllif folklor motivlərindən istifadə edərək maraqlı süjet qurmağı bacarmışdır. Bu poemalarındanda müəllif tərbiyə məsələsinə də ön plana çəkir, uşaqların əxlaq normalarına əməl etməsi prinsiplərinə bədii prizmadan baxır. Şairə uşaqların daxili aləminin incəliyini bərpa etmək üçün sözdən istifadə yolu ilə tərbiyə üsulunu əsas götürür, kiçik qəlbə təsir etməyin incə və zərif vasitələrini axtarır, onları bu yolla da tərbiyə etməyə çalışır.

Nəticə: Müasir mərhələdə uşaq ədəbiyyatına töhfə verən yazıçı və şairlərinin sayı durmadan artır. Onlar öz yaradıcılığında həm klassikaya, ənənəyə sadıq qalır, həm də öz sənət yolu ilə seçilməyə, uşaqların maraq və tələbatına cavab verən əsərlər yaratmağa çalışırlar. Onlar uşaq ədəbiyyatımızı zəngin ənənələr əsasında inkişaf etdirib, yeni keyfiyyətlərlə zənginləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Tərtib edən Q.Namazov. III cildə, II cild. Bakı: Öndər, 2004.
2. Dilbazi M. Seçilmiş əsərləri I cild. Bakı, 1982.
3. Dilbazi M. Seçilmiş əsərləri II cild. Bakı, 1983.
4. Dilbazi M. Seçilmiş əsərləri III cild. Bakı, 1983.
5. Dilbazi M. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2004.
6. Dilbazi M. Ana qanadı. Bakı, 1972.
7. Dilbazi M. Biblioqrafik göstərici (tərtib edən N.Həmidova). -Bakı, 1990.

8. Əhmədova Ə. Bu ellərə vurulmuşam. Bakı, 1978.
9. Əzizov Ə. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatının inkişaf yolu (1920-1945). Bakı, 1968.
10. Xəlil Z., Əsgərli F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı:ADPU, 2007.
11. Hacıyev A. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 2004.
12. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: BDU-nun nəşri, 2007.
13. Nəbiyev B. Söz ürəkdən gələndə. Bakı, 1984, s. 47-56.
14. Yusifoğlu R. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Təhsil, 2002.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında qadın sənətkarların rolu

Açar sözlər: Azərbaycan, uşaq, ədəbiyyat, qadın, sənətkar, zənginləşdirən, əsər, şeir, pyes, poema

Xülasə

Mirvarid Dilbazi və Xanımana Əlibəyli XX əsr ədəbiyyatımızın sovet dövründə yaşayıb yaratmış istedadlı qələm sahiblərindəndir.. Azərbaycan ədəbiyyatının çox əsrlik tarixi boyunca yaşayıb yaratmış qadın şairlər nəslinin parlaq simalarından olan bu görkəmli ədəbi şəxsiyyətlər, kamil sənət nümunələri yaradan, həm də uşaq ədəbiyyatımızı zənginləşdirən, ona yeni-yeni töhfələr verən sənətkarlar olmuşlar.

M.Dilbazi ədəbi fəaliyyətə keçən əsrin 20-ci illərinin ikinci yarısından başlamışdır. O, 1927-ci ildə 8 Mart Qadınlar bayramı münasibətilə “Qurtuluş” adlı ilk şeirini yazmışdır. Şairin “Bizim səsimiz” adlı ilk şeirlər kitabı isə 1934-cü ildə çap edilmişdir. Həmin kitabın redaktoru böyük sənətkarımız, otuzuncu illər repressiyasının günahsız qurbanı Mikayıl Müşfiq olmuşdur. İkinci dünya müharibəsinə qədər şairin “İlk bahar” (1937), “Bahardan məktub” (1940) adlı şeir kitabları nəşr olunmuşdur.

Mirvarid Dilbazi iki dəfə “Şərəf nişanı” (1939, 1959) ordeni, həmçinin “Qırmızı əmək bayrağı ” ordeni və müxtəlif illərdə beş medalla təltif olunmuşdur. Azərbaycanın ilk “ Qadın Xalq şairi ” adını almışdır. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi dövründə sənətkar ədəbiyyatımız qarşısında xidmətlərinə görə “İstiqlal” ordeninə (1997) layiq görülmüşdür.

Şairin müxtəlif illərdə nəşr etdirdiyi “İlk bahar”, “Bahar”, “Mənim hədiyyəm”, “Balaca nümayəndə”, “Qardaşlar”, “Reyhan”, “Şeirlər, nağıllar, kiçik pyeslər”, “Seçilmiş şeirlər”, “Əlcəzairli qız”, “Muğanın səhəri”, “Balaca dostlarım”, “Xatirələr olan yerdə”, “Həyat lövhələri” və s. kitabları onun böyük sənət uğurlarından xəbər verirdi.

Umumilikdə sənətkar uşaqlardan ötrü yeddi pyes yazmışdır: "Gül bağında el bayramı"(1946), "Bahar" (1946), "Muğanda bahar" (1957), "Bahar gəlir" (1968), "Göyçək Fatma nağılı" (1972), 1996-1999 cu illərdə isə iki pərdəli “Xocalı fəryadı” pyesini və “Məhsəti” mənzum dramını qələm almışdır.

Xanımana Əlibəyli də ömrünü uşaqlara həsr edən, dəyərli əsərləri ilə uşaq ədəbiyyatımızı zənginləşdirmiş sənətkardır. Ədibin “Cunquş”, “Dovşanın ad günü”, “Aycan”, “Durnalar lələk salır” əsərlərində həyat lövhələri, gənc nəslin ideya-mənəvi tərbiyəsi baxımından əhəmiyyətli olan mətləblər öz əksini tapmışdır. Şairin “Meşə həkimi”, “Sənubərin

gözləri“, “Mənim anam“, “Hədiyyə“ şeirlərində anaya övlad məhəbbətinin tərənnümü başlıca yer tutur.

X.Əlibəyli “Gözəllər gözəli”, “Nişanlı quş”, “Aycan”, “Dovşanın ad günü”, “Cunquş”, “Kənd həkimi”, “Durnalar lələk salır”, “Meyvələrin şahı” kimi mənzum poemalarını folklordan bəhrələnərək yazmışdır.

Keywords: Azerbaijan, child, literature, woman, artist, enricher, work, poem, play, poem

Summary

Mirvarid Dilbazi and Khanimana Alibeyli are among the talented writers who lived and created our 20th century literature during the Soviet period. These prominent literary figures, who are bright figures of the generation of female poets who lived and created throughout the centuries-old history of Azerbaijani literature, were artists who created perfect examples of art, enriched our children's literature, and made new contributions to it.

M. Dilbazi began her literary activity in the second half of the 1920s. She wrote her first poem entitled "Liberation" in 1927 on the occasion of March 8 Women's Day. The poet's first book of poems entitled "Our Voice" was published in 1934. The editor of that book was our great artist, Mikayil Mushfig, an innocent victim of the repression of the thirties. Before the Second World War, the poet's poetry books "First Spring" (1937), "Letter from Spring" (1940) were published.

Mirvarid Dilbazi was awarded the "Badge of Honor" twice (1939, 1959), as well as the "Red Banner of Labor" order and five medals in different years. She was awarded the title of the first "Women's Poet" of Azerbaijan. During the independence of the Republic of Azerbaijan, the artist was awarded the "Independence" order (1997) for her services to our literature.

The poet's books published in different years include "First Spring", "Spring", "My Gift", "Little Representative", "Brothers", "Reyhan", "Poems, Tales, Small Plays", "Selected Poems", "Aljazair Girl", "Mughan's Morning", "My Little Friends", "In the Place of Memories", "Life Tables" and others. books told of his great artistic achievements.

In total, the artist wrote seven plays for children: "People's Holiday in the Rose Garden" (1946), "Spring" (1946), "Spring in Mughan" (1957), "Spring is Coming" (1968), "The Tale of Goychek Fatma" (1972), and in 1996-1999, he wrote the two-act play "The Cry of Khojaly" and the verse drama "Mahsati".

Khanimana Alibeyli is also an artist who dedicated her life to children and enriched our children's literature with her valuable works. The writer's works "Jungush", "Dovsha's Birthday", "Ayjan", "Cranes Feather" reflect life stories and issues important in terms of the ideological and moral education of the younger generation. The poet's poems "Forest Doctor", "The Eyes of the Mountain", "My Mother", "Gift" focus on the glorification of a child's love for his mother.

Kh. Alibayli wrote poems such as "The Beauty of the Beautiful", "The Betrothed Bird", "Aycan", "The Rabbit's Birthday", "Jungush", "The Village Doctor", "The Cranes Are Flying Feathers", "The King of Fruits" using folklore.

HİSTORİCAL DEVELOPMENT OF THE CULTURAL ÜNİTY OF THE TÜRKİSH STATES**TÜRK DEVLETLERİNİN KÜLTÜREL BİRLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ****Dr. Elvin ABDURAHMANLI****Malahat MAMMADLI****Özet**

Türk dünyasının kültürel zenginlikleri genel itibariyle Türklerin manevi kültürü, ahlaki ve manevi değerleri, aile ve sosyal yapıları ve ulusal geleneklerine bağlılıkları ile tarihsel gelişimi günümüze kadar sürmüştür. Bu bağlamda Türklük düşüncesi evrim sürecinde Türk birliği düşüncesi çerçevesinde giderek daha kapsamlı hale gelmiş, daha zengin deneyimler edinerek cıalanmış, çağdaş gerçekleri yansıtmış ve diğer inançlara karşı direncini artırmıştır. Bu araştırma kapsamında makalede Türk devletlerinin tarihsel arka planı ve ortak mirası perspektifinde ele alınarak incelenmiştir. Tarihsel-kültürel bir planda Türk dünyasının kültürel zenginliklerini ve kültürel-düşünsel yaşamı ‘‘Kültürel Birlik ve Ortak Değerler’’ adı altında alt başlıkta ele alınmıştır. TÜRKSOY, örgütünün kurulmasıyla Türk dili konuşan ülkelerin kültürel çabalarını birleştirmeyi hedef alınmıştır. Araştırmanın son alt başlığında Türk Devletleri birliğinin gelişimi ve günümüzdeki faaliyetler incelenmiştir.

446

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri, Kültürel Birlik, Ortak Değerler, Türk Devletleri Teşkilatı, Nahçıvan Zirvesi

Abstract

The cultural richness of the Turkish world has generally continued with the spiritual culture, moral and spiritual values, family and social structures and national traditions of the Turks and their historical development to the present day. In this context, the idea of Turkishness has gradually become more comprehensive within the framework of the idea of Turkish unity in the evolution process, has been polished by gaining richer experiences, has reflected contemporary realities and has increased its resistance to other beliefs. Within the scope of this research, the historical background and common heritage of the Turkish states have been examined in the article. In a historical-cultural plan, the cultural richness and cultural-intellectual life of the Turkish world have been addressed under the subheading of ‘‘Cultural Unity and Common Values’’. With the establishment of the organization, TÜRKSOY aimed to unite the cultural efforts of the Turkish-speaking countries. The development of the Union of Turkic States and current activities have been examined in the last subheading of the research.

Keywords: Turkish States, Cultural Unity, Common Values, Organization of Turkic States, Nakhchivan Summit

1. Giriş

Dünya kültür tarihinin hangi dönemine bakarsanız bakın, Türk kültürünün eski çağlardan günümüze kadar benzersiz bir yere sahip olduğunu göreceksiniz. Tüm Türk kültürünü oluşturan tarihi-coğrafi koşullar, başlangıçtan itibaren sürekli olarak gelişmiş, büyümüş ve genişlemiştir. Bu bağlamda Türk kültürü ve tarihi olmadan dünya kültürünü düşünmek mümkün değildir.

Zamanla türk kültürü büyüdüğü, tam bir medeniyetin özelliklerini ve boyutlarını kazanmıştır. Bu gelişime rağmen Türk medeniyeti her ne kadar büyüse de, zenginleşse de, temel Türk kültürünün temel kaynağını hiçbir zaman kaybetmemiştir. Türk kültürünün etnogenetik çekirdeği, farklı uluslardaki Türk kültürleri tarafından korunmuş ve yaşatılmıştır. Avrasya'nın evrensel etno-kültürel sistemi sürecinin gerçekleşmesinde, Türk süper-etnosunun farklılaşması, bu süper-etnoya mensup halkların yaratılması ve ulusal kültürlerinin oluşması esas kaynaklardır.

Tarihsel olarak farklı yerlerde yaşamış ve farklı siyasal yapılanmalara sahip olan Türk halklarının, ortak kültürel mirasları, dilleri, edebiyatları, sanatları, geleneklerini ve değerlerini paylaşımları, Türk devletleri kültür birliği olarak bilinir. Bu birlik, tarihsel süreç boyunca kurduğu devletler, kültürel etkileşimler ve ortak kökenlerinden kaynaklanmaktadır.

Türk halkının birlikte yaşaması her zaman çok önemli olduğunu diye biliriz. Özellikle bir ulus, bir nüfus. Zamanla, küreselleşen dünyamızda meydana gelen olaylar, Türk devletleri arasındaki ilişkilerin dünyaya örnek olacak bir ittifak düzeyine yükselmesi ve tüm Türk halklarının dayanışmasının güçlendirilmesi bugün daha da önem arz etmektedir.

Türklerin manevi kültürü, ahlaki ve manevi değerleri, aile ve sosyal yapıları ve ulusal geleneklerine bağlılıkları ile doludur. Türklerin ahlak kuralları, herkesin manevi hayatlarında uyması gereken yazılı olmayan bir dizi kuraldır. Ailede, toplumda ve devlette eşit derecede sorumlu olan ancak farklı bir statüde olan bir kişinin kendisini sosyal ilişkilerin önemli bir parçası olarak görmesi takdire şayandır; iç dünyası her zaman uyanık ve kendine karşı sorumludur (ÖZTÜRK, 2021).

Türk birliği düşüncesinin tarihsel gelişimi, düzenlilikler ve işaretler olarak tanımlanabilir. Bu süreç, eski Türk boylarının etnik birliğine yönelik ilk çabalardan günümüzde bağımsız Türk devletlerinin uluslararası siyasi birliğini kurma girişimlerine kadar uzanan uzun ve karmaşık bir süreçtir diye biliriz. Evrim sürecinde Türk birliği düşüncesi giderek daha kapsamlı hale gelmiş, daha zengin deneyimler edinerek cilalanmış, çağdaş gerçekleri yansıtmış ve diğer inançlara karşı direncini artırmıştır. Türklerin büyük devletler ve imparatorluklar kurdukları zafer hikayeleri, Türk birliği fikrini "güvencelendirmiş" olsa da, gerileme ve kayıplar döneminde bu tarihi zaferlerin "kanlı hafızası" yeniden canlandı ve Türkler, indikleri yüksekliklere bir kez daha çıkma gücü kazanmıştır. En önemlisi, Türk milleti arasındaki birliğin bozulmasında her başarısızlığın nedeni aranıyordu. Netice itibarıyla olarak, Türkler, özellikle devletini ve imparatorluğunu kaybetme durumlarında umutsuzluğa kapılmadan, birliğin kaynaklarını ustalıklarla uyandırır ve bu ebedi enerji kaynağı üzerinde yeni istikametler belirler. Bu nedenle, Türklerin gerilemesi ilerlemelerinin başlangıcı anlamına gelir. Türkçülüğün, gerileme dönemleri olarak bilinen özellikle 19. yüzyılın tamamı ve 20. yüzyılın ilk çeyreği döneminde dahi daha büyük bir azimle ulusal temellerini oluşturup, onun üzerinde

şekillenebilmektedir. Bunun nedeni, güçlü Türk toplumlarının bir ulusal hafıza cephaneliğidir, çünkü tüm insanlığın gurur duyacağı önemli bir tarihe sahip olmakla birlikte insanlığın hayatında dayanışmayı teşvik edecek bir birlik örneği mevcuttur.

1. Tarihsel Arka Plan ve Ortak Miras

Tarihte kurulan Türk devletleri Türk devletlerinin ve imparatorluklarının yanı sıra Türk medeniyetinin de kurucularıdır. Çünkü bu siyasi kurumlar, Türk süper etnik grubuna geniş Avrasya bölgesinde medeniyet kurmak için önemli fırsatlar vermiştir. Bu anlamda Türk Devletleri, Türk medeniyeti tarihin bütün sınavlarını aşan ve gelişen, güçlü ve en yenilmez şeklidir. Türk medeniyeti, Türk devletinin temelini oluşturur. Türk devlet gelenekleri, dünya düzeninin gelişimindeki en önemli rolü oynamış ve dünyanın her yerinde yaşayan Türkler tarafından şekillendirilmiş ve kendi uygulamalarında kullanılmıştır. Türk devletlerinin kültürel birliğini derinlemesine incelemek hem tarihsel bir süreç hem de günümüz Türk dünyasının modernleşme ve iş birliği çabaları açısından önem taşımaktadır.

Türk milletlerinin kökeni, Orta Asya'da, özellikle Altay dağları çevresinde yer alan Türkistan bölgesine dayanmaktadır. İlk Türk devletlerinin kuruluşu, 6. yüzyıla kadar uzanır. Bu devletler, Hun Devleti, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Selçuklular, Osmanlılar ve Timur İmparatorluğu gibi büyük Türk medeniyetlerini içine alıyordu (Osman Turan, 2012).

Tarihte bilinen ilk Türk devletinin başlangıcı olan ve Türk tarihinin ilk şekillenmesine öncülük eden Hun ve Göktürk devletleri büyük önem taşımaktadır. Eski Asya Hun Devleti, Orta Asya'daki Türk boylarını bir araya getirerek siyasi birliğini sağlamıştır. Çin kaynakları Teoman M.Ö. 220 yılında kurulduğu ve Mete'nin devleti imparatorluğa dönüşmüştür. Mete zamanında Hun İmparatorluğu Sibiry, Çin Denizi, Japonya Denizi ve Hazar Denizi arasındaki bölgelere hakimdi. Mete'nin ölümünden sonra Asya Hun İmparatorluğu bir süre daha gücünü sürdürdü. Ancak veraset sistemi, imparatorun çocuklarından her birinin hükümeti miras alma hakkı, devletin yönetici ailenin ortak mülkiyeti ve Çin prensesleriyle evlenmesi devleti ikiye böldü. Tarihin ilerleyen safhalarında Hun İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra 552 yılında Türk boyları bir araya gelerek Göktürk Devleti'ni kurmuştur. Bu bağlamda Orhun-Yenisey vadisine dikilen ve Göktürk alfabesi kullanılarak yazılan Orhun anıtları, Göktürk uygarlığı hakkında çok şey anlatmaktadır. Ancak 745 yılında Uygurlar İkinci Doğu Göktürk Kağanlığını yenerek Göktürk devletini ortadan kaldırmıştır (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2018). Ancak Türk kültürü sadece devlet kültürüyle sınırlı değildir. Türk kültürü devlet kültürü, sosyo-politik, ekonomik, manevi, sanat ve insan bilgeliliğinden oluşur. Ülkenin coğrafi konumu ülke ekonomisini hayvancılık ve at yetiştiriciliğine bağlamıştır. Bu ekonomik yapı aynı zamanda devletin askeri başarısını da sağlama bilmiştir. Tarıma elverişli olmayan bozkırlarda at yetiştiren askeri, sosyal ve ekonomik açıdan oldukça başarılı merkezi bir yapıya sahiptirler. Türklerin ekonomik kültürü, devletleri ve imparatorlukları büyüdükçe göçebe hayvancılıktan mimariye ve şehir ticaretine kadar bir dizi değişime uğradı. Türkler tarih boyunca çalışkan insanlar olmuşlar ve geçimlerini sağlamak için gerekli bir çiftçilik kültürü geliştirmişlerdir. Tarihsel olarak Türk şehirleri olan Semerkant, Buhara, Tebriz, Gence, İsfahan, İstanbul, bir zamanlar Agra, Bağdat vb. her dönemde sadece kendi ülkelerinin değil dünyanın da ticaret, karaağaç ve merkezleri olmuşlardır.

2. Kültürel Birlik ve Ortak Değerler

Tarihsel-kültürel bir planda Türk dünyasının kültürel zenginliklerini ve kültürel-düşünsel yaşamını inceleyen bilim adamları, bu katmanları inceleyerek Türk medeniyetinin diğer medeniyetlerin arasında mükemmelliğini koruduğu sonucuna varmışlardır. Bu medeniyetlerin tüm niteliklerine hakim olmuş ve onları birleştirmiştir. Bu medeniyetler, Türk kültürünün temel yapı taşlarını oluşturmuş ve farklı dönemlerde çeşitli coğrafyalarda hüküm süren Türk halklarının ortak bir kültürel mirasa sahip olmalarını sağlamıştır. Türklerin Orta Asya'dan dünyanın farklı köylerine, şehirlerine ve hatta kıtalarına yayılmaları, dilsel, kültürel ve dini etkileşimlerin artmasına yol açmıştır. Göktürkler'in yazılı kaynakları, Orhun Yazıtları, Türklerin ilk yazılı kültür mirasını oluştururken, Uygurlar'ın maniheizm ve budizm gibi farklı dinlerle tanışması, Türklerin dini çeşitliliğe olan yaklaşımını göstermektedir. Türk halkları, zamanla İslam'ı kabul etmiş ve bu din, kültürleri üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Türk dünyasında kültürel birliğin temelleri, dil, edebiyat, sanat, gelenek ve görenekler gibi unsurlar etrafında şekillenmiştir (Anadolu Üniversitesi, 2018).

Türk dili, Türk halklarını birbirine bağlayan en güçlü unsurlardan biridir. Farklı Türk lehçeleri olsa da, ortak bir dilsel temele sahip olmak, kültürel etkileşimi ve iş birliğini kolaylaştırmaktadır. Türkçe'nin farklı lehçeleri arasında köken benzerlikleri bulunmakta, bu da halklar arasında iletişimi mümkün kılmaktadır. Türk halklarının edebiyatı, ortak kültürel değerleri yansıtan önemli bir alan olmuştur. Orhun Yazıtları, Dede Korkut Hikâyeleri, Divan-ı Lügat-it Türk gibi eserler, Türk edebiyatının köklerini oluşturur. Bu eserler, sadece dilsel bir zenginlik sunmakla kalmaz, aynı zamanda Türk milletlerinin kültürel miraslarını da günümüze taşır. Türkler tarih boyunca Göktürk, Uygur, Arap, Latin ve Kiril alfabelerini kullanmışlardır. Göktürk alfabesi, Türk yaşam tarzı ve kültürünün etkisiyle Türklerin kullandığı ilk alfabedir. Türkiye Cumhuriyeti dışında yaşayan Türkler ise Kiril harflerini zamanın farklı dönemlerinde kullanmışlardır.

3. Türk Devletleri Birliğinin Gelişimi ve Günümüz

TÜRKSOY, örgütü Türk dili konuşan ülkelerin kültürel çabalarını birleştiren uluslararası bir kuruluştur. Çok yönlü faaliyetlerinin bir sonucu olarak, aynı kökenli halkların devlet kurumları arasında daha yakın edebi, kültürel, bilimsel ve ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Geçen yüzyılın 90'lı yıllarının başında eski SSCB topraklarında meydana gelen sosyo-politik değişiklikler, ortak Türk kültür ve sanatının birleşik bir organizasyonuna yol açtı. Bölgesel entegrasyon olarak adlandırılan bu süreç, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Türk devletleri için bir çözüm noktasıydı. Modern zamanlarda, bağımsız Türk devletleri ayrı ayrı ve birlikte çok taraflı ilişkilerde bulunmaktadır. Bu bağlamda kardeş bölgesel entegrasyonun öncüsü olan projelerden biri de TÜRKSOY dur. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan Türk devletlerinin, Batılı kurumlara çok başarılı bir şekilde entegre olan Türkiye deneyimi ışığında kuruldu (AKÇAPA, 2023).

Türk ülkelerinin kültür bakanlarının bir araya gelmesi ile, 12 Temmuz 1993'te Almatı'da bu uluslararası kuruluşun kuruluşu ve çalışma esaslarına ilişkin anlaşmayı imzaladı. Başlatılan bu kurum, Türk dili konuşulan ülkelerin Daimî Kültür Bakanları Konseyi tarafından alınan kararlara göre çalışıyor. Kazakistan, Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan ve

Türkmenistan, TÜRKSÖY-un ana üyeleridir. Geri kalan üyeler olan gözlemci ülkeler bu şekilde sırlanmaktadır:

- Altay Cumhuriyeti (RF)
- Başkurdistan (RF)
- Gagavuz Yeri (Moldova)
- Hakas Cumhuriyeti (RF)
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.
- Saha (Yakut) Cumhuriyeti (RF)
- Tataristan (RF)
- Tuva Cumhuriyeti (RF)

Bununla birlikte, bu, gözlemci ülkelerin oy verme sürecinde ana üyelerle aynı haklara sahip olduğu belirtilmektedir. İş birliği Konseyi çok sayıda kuruluşla yakın iş birliği yapmaktadır. TÜRKSÖY, 1993 yılında merkezi Ankara'da kuruldu ve amacı, Türkçe eğitim, kültür ve sanat alanında uluslararası düzeyde iş birliğini teşvik etmek ve Türk dili konuşan ülkeler arasında dünyanın ortak değerlerinin ve kültürel değerlerinin tanıtımını sağlamak ve ilişkileri geliştirmektir. Bu, Türk turizminin uluslararası rekabet gücünü artıracak ve Türk kültürünün ve ulusal kültür varlıklarının ve değerlerinin dünyaya tanıtılmasına katkıda bulunacaktır. Kültür ve turizm alanındaki uluslararası iş birliği olanaklarını araştırmak, iş birliğine yönelik çalışmaları ve projeleri yürütmek ve geliştirmek; AB üyeliği için Bakanlık içi koordinasyonu sağlamak, AB mevzuatı ve politikalarını takip etmek ve uyum çalışmalarını yürütmek; kültür ve turizm alanındaki uluslararası faaliyetlerle ilgili kurum ve kuruluşları yönlendirmek, iş birliği yapmak ve yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör ile iletişim kurmak.

Şekil 1: Türk Devletleri Teşkilatı Bayrağı

Kaynak: (Türk Devletleri Teşkilatı Resmi Sayfası, 2024)

Bu kuruluş, üye ülkelerin iç ve dış politikalarına ve siyasi yapılarına bakılmaksızın kültür ve sanat alanında bölgesel birlik sağlamaktadır. Üye ülkelerin Kültür Bakanları Daimî Konseyi, TÜRKSOY-un en üst organıdır. Ülkelerdeki Daimî Kültür Bakanları Konseyi toplantıları, örgütün kararlarını onaylıyor. Örgüte bakanlar arasından seçilen bir genel müdür başkanlık etmektedir. Genel müdürlük ofisinin yanı sıra çalışma grubunda her ülkeden bir temsilci bulunmaktadır. TÜRKSOY-un resmi dili Türkçedir ve merkezi Ankara'dadır. Aynı zamanda TÜRKSOY Yazarlar Birliği, Türk dünyası edebiyatına yeni bir ivme kazandırdı. Ankara'daki genel merkez, birliğin kuruluş toplantısına ev sahipliği yaptı ve Yazarlar Birliği'nin onursal başkanları aşağıdaki şekilde seçildi (TÜRKSOY Resmi Sayfası, 2024):

- Kazakistan Yazarlar Birliği Başkanı- Ulugbek Esdaulet,
- Kırgızistan Yazarlar Birliği Başkanı Nurlanbek Kalibekov,
- Özbekistan Yazarlar Birliği Başkanı Sirojiddin Seyid,
- Azerbaycan Yazarlar Birliği Uluslararası İlişkiler Sekreteri Selim Babullaoğlu
- Türkmenistan Devlet Başkanı Büyükelçiliğin ikinci kâtibi Handurdi Turayev,
- Türkiye Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu Üyesi Mahmut Erdemir,
- Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı Yakup Ömaroğlu.

Türk Devletleri Yazarlar Birliği, Türk ülkesinde yaşayan yazarların birbirlerini tanımalarına, eserlerini tanıtmalarına ve ortak sorunları bulmaya çalışmalarına yardımcı olmak için kurulmuştur. Modern Dönemde Kültürel Birlik ve Uluslararası İlişkiler Günümüzde, Türk devletleri arasındaki kültürel bağlar sadece tarihsel mirasa dayanmakla kalmayıp, aynı zamanda ekonomik, politik ve kültürel iş birlikleriyle de güçlenmiştir (Abdulhaluk Mehmet ÇAY, 2009).

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Türk devletlerinin resmi bir platformda iş birliği yapmalarını sağlayan önemli bir uluslararası kuruluştur. TDT'nin kurulması, Türk dünyasının ortak dil, kültür ve tarihi bağlarını pekiştirmek amacı taşır. TDT, 2009 yılında Kazakistan'ın Almatı şehrinde yapılan zirvede, Türk Konseyi adıyla kurulmuş ve Türkçe konuşan devletlerin ekonomik ve kültürel iş birliğini artırmayı hedeflemiştir. Bu teşkilat, günümüzde Türk dünyası arasında kültürel alışverişi teşvik etmek, ortak projeler geliştirmek ve Türk kültürünü dünya çapında tanıtmak için önemli bir platformdur. Türk kültürünün küresel çapta tanıtılması, birçok etkinlik, festival ve organizasyon aracılığıyla yapılmaktadır. Örneğin, her yıl Türk Dünyası Kültür Başkenti etkinlikleri düzenlenmekte ve bu etkinlikler, Türk halklarının kültürel mirasını dünya çapında tanıtmayı amaçlamaktadır.

Ekim 2009'da Nahçıvan Zirvesi'nde toplanan Türk Dili Konuşan Devletler arasında kurulan iş birliği Konseyinin temel amacı, Türk birliği ve Türk devletleri arasında karşılıklı güvendir.

uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırıcılık ve sınır aşan suçlarla mücadele etmek için ortak bir yaklaşımın geliştirilmesi, teşvik edilmesi ve geliştirilmesidir. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), faaliyetleri, bilim, teknoloji, eğitim ve kültür, kitle iletişim araçları, yatırımlar ve ticari ilişkiler açısından elverişli ikili iş birliğinin geliştirilmesine odaklanmaktadır. 2012 yılında Bişkek'te

düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), 2. Zirvesi, 2010 yılında Kazakistan'da tescilli Türk Akademisi'nin kurumu tarafından onaylanmıştı. Türk Akademisi, Türk halklarının dili, edebiyatı, kültürünü ve etnografyasını öğretmek için çalışıyor. Ayrıca, Türk devletlerinin dünya medeniyetini de araştırıyor. Türk halkının kültürünün dünya çapında tanıtılması, kalkınmanın önemini artırmak için çok önemlidir. Ağustos 2012'de Bışkek'te Türk Akademisi ile birlikte kuruldu. Türk kültür ve mirasının korunması, tanıtılması ve araştırılmasına hizmet eden Kültür ve Miras Vakfı, Türk dünyasına ilişkin etkinliklere, projelere ve programlara destek vererek finansman sağlar (Türk Devletleri Teşkilatı Resmi Sayfası, 2024).

Sonuç

Türk devletleri kültür birliği, tarihsel süreçte şekillenen ve günümüzde güçlenerek devam eden önemli bir olgudur. Türk halkları, tarih boyunca ortak bir dil, kültür ve değerler etrafında birleşmiş ve bu bağlar, modern dönemde de devletlerarası iş birliğine dönüşmüştür. Kültürel birlik, sadece geçmişin mirası değil, aynı zamanda gelecekte Türk dünyasının daha güçlü bir şekilde bir araya gelmesinin temellerini atmaktadır. 12 Temmuz 1993'te Almatı'da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Türkiye ve Özbekistan'ın kültür bakanları tarafından kurulan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSÖY, bu güçlü temellerden biridir. Türksöy'un vizyonu ve misyonu, ulusal çıkarları en üst düzeye çıkarmak için kültür ve turizm alanlarında uluslararası iş birliği olanaklarını geliştirmek ve sürdürmektir. Bu, Türk kültürünün ve ulusal kültür varlıklarının ve değerlerinin dünyaya tanıtılmasına katkıda bulunacaktır. Kültür ve turizm alanındaki uluslararası iş birliği olanaklarını araştırmak, iş birliğine yönelik çalışmaları ve projeleri yürütmek ve geliştirmektedir. Bu bağlamda, Türk Devletleri Teşkilatı, kültürel iş birliğini ve Türk dünyasının küresel etkisini artıran önemli platformlardır.

Bununla birlikte, Türk Devletleri Teşkilatının kurulması ve güçlendirilmesi diğer devletlere ve onların birliklerine zarar vermez. Sadece askeri ve siyasi hedeflere yönelik ablukaya karşı çıkıyor, aynı zamanda kendi etrafında ve her türlü saldırgan niyetin kuşatılmasına karşı çıkıyor. Bu tür ittifaklar, hegemonya, eşitsizlik, engelleme, bölücülük ve izolasyon gibi siyasi eğilimlere karşı mücadeleyi güçlendirir ve dünya birliğini güçlendirir. 20. yüzyılın başında kurulan Avrupa Birliği, 20. yüzyılın başında dünyanın siyasi ve tarihi hayatında uluslararası barışın sağlanmasında oynadığı rol nedeniyle Türk Devletleri'nin daha fazla siyasi deneyime ve potansiyele sahip olmasına neden olabilir. Bununla birlikte, yeni bağımsız olan Türk cumhuriyetlerinin kardeşlik bağlarını güçlendirmek için büyük çaba harcanmaktadır.

Kaynaklar

Abdulhaluk Mehmet ÇAY. (2009). *Günümüzdeki Türk Devlet Ve Toplulukları*. Ankara: T.C KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI.

AKÇAPA, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü Ve Yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 479.

Anadolu Üniversitesi. (2018). *Orta Asya Türk Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi. (2018). *Orta Asya Türk Devletleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Osman Turan. (2012). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarİhi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÖZTÜRK, C. (2021). *Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Pegem Akadem.

Türk Devletleri Teşkilatı Resmi Sayfası. (2024, 12 11). *Türk Konseyi Hakkında*.
<https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda> adresinden alındı

TÜRKSOY Resmi Sayfası. (2024, 11 28). *Tarihçe*. <https://www.turksoy.org/> adresinden alındı

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ DÖVLƏT DİLİ VƏ MƏTBUATIN İNKİŞAFI

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ DÖVLƏT DİLİ VƏ MƏTBUATIN İNKİŞAFI

Günel Allahverdiyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi

<https://orcid.org/0000-0001-8013-7741>

Xülasə

Azərbaycan ədəbi dilinin publisistik qolu, yəni mətbuat üslubu, mətbuat dili də özünəməxsus tarixi mərhələlər keçmişdir. Bu tarixi mərhələlərdən biri, ən önəmlisi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrüdür. Hər bir tarixi mərhələnin spesifik xüsusiyyətləri, ədəbi dilə fərqli təsir istiqamətləri olmuşdur. O cümlədən XX əsrin əvvəlləri də həm Azərbaycan ədəbi dilinin, həm də Azərbaycan mətbuatının inkişaf tarixində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir döndür. Cümhuriyyət dönmində Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf tarixində publisistik üslubun yaranması ilə yeni bir dövr başlanır. Əgər əvvəllər bədii üslub aparıcı olmuşdursa, sonradan publisistik üslubun yaranması ilə mətbuat dili Azərbaycan ədəbi dilinin aparıcı üslubuna çevrilmişdir. XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan mətbuatında da qəzet üslubunun tam formalaşması prosesi gedirdi.

1918-1920-ci illərdə dil məsələləri siyasi məsələlərin tərkib hissəsinə çevrilirdi. Dövrün ziyalıları dərk edirdilər ki, başqa dillər kimi Azərbaycan dili də inkişaf etməli, ədəbi normalara əsaslanan ana dili olmalıdır. Ədəbi dilin statusu müəyyənləşməli, ədəbi dil normaları təsbit olunmalı idi. Həmin tarixi dönmədə Azərbaycan dilinin yad ünsürlərin, əcnəbi dillərin yersiz təsirindən qorunması problemi mövcud idi. Bu mövzuda ziyalılarımızın münasibətləri bir-birindən fərqlənsə də, hamı dilin qorunub saxlanması, əcnəbi ünsürlərdən təmizlənməsi fikrini irəli sürürdü.

Açar sözlər: Mətbuat, qəzet, dil, milli mədəniyyət

Development of Language and Press during the Azerbaijan Democratic Republic

Abstract

The journalistic branch of the Azerbaijani literary language, that is, the style of the press and the language of the press, have also passed certain historical stages. One of these historical stages is the most important period of the Azerbaijan Democratic Republic. Specific features of each historical stage were different directions of literary language. In particular, the beginning of the twentieth century is a milestone in the history of the development of both the Azerbaijani literary language and the Azerbaijani press. With the formation of a journalistic style in the history of the development of the Azerbaijani literary language, a new era begins in the Republic. If earlier the artistic style was the leading one, then with the advent of the

journalistic style, the language of the press became the leading style of the Azerbaijani literary language. At the beginning of the XX century, the Azerbaijani press was in full swing.

In 1918-1920, language problems became an integral part of political problems. The intelligentsia of that time realized that, like other languages, the Azerbaijani language should develop and should be a native language based on literary norms. The status of a literary language must be defined, and the norms of a literary language must be defined. At that time, there was a problem of protecting the Azerbaijani language from the adverse influence of foreign elements and foreign languages. Although our intellectuals differed in this respect, they all advocated the preservation of language and the elimination of extraneous elements.

Keywords: Press, newspaper, language, national culture

Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Devlet Dili ve Basının Gelişimi

Özet

Azərbaycan edebi dilinin gazetecilik kolu, yani basın üslubu, basın dili de kendi tarihsel aşamalarından geçmiştir. Bu tarihsel aşamalardan biri olan ve en önemlisi Azərbaycan Halk Cumhuriyeti dönemidir. Her tarihsel aşamanın kendine özgü özellikleri ve edebi dil üzerinde farklı etki yönleri olmuştur. Özellikle 20. yüzyılın başları, hem Azərbaycan edebi dilinin hem de Azərbaycan basınının gelişim tarihinde özel bir öneme sahip bir dönemdir. Cumhuriyet döneminde gazetecilik üslubunun ortaya çıkmasıyla Azərbaycan edebi dilinin gelişim tarihinde yeni bir dönem başlar. Daha önce sanatsal üslup ön planda iken, gazetecilik üslubunun ortaya çıkmasıyla birlikte basın dili, Azərbaycan edebi dilinin öncü üslubu haline gelmiştir. Gazetecilik üslubunun tam olarak oluşma süreci, 20. yüzyılın başlarında Azərbaycan basınında da devam ediyordu.

1918-1920 yıllarında dil meselesi, siyasi meselelerin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Dönemin aydınları, Azərbaycan dilinin de diğer diller gibi, edebi normlara dayalı olarak gelişmesi ve anadil haline gelmesi gerektiğini anlamışlardı. Edebi dilin statüsü belirlenmeli ve edebi dilin normları oluşturulmalıydı. Bu tarihsel dönemde, Azərbaycan dilini yabancı unsurların ve dillerin haksız etkisinden koruma sorunu vardı. Aydınlarımızın bu konudaki tutumları birbirinden farklı olsa da, herkes dili koruma ve yabancı unsurlardan arındırma fikrini ortaya koymuştu.

Anahtar Kelimeler: Basın, gazete, dil, milli kültür

Giriş. 1875-ci il iyulun 22-də Azərbaycanın böyük təbiətşünas alimi və görkəmli jurnalisti Həsən bəy Zərdabi Bakıda “Əkinçi” qəzetini nəşr etdirməklə milli mətbuatımızın əsasını qoydu. “Əkinçi” qəzetinin nəşri təkcə Azərbaycan xalqı üçün deyil, bütövlükdə türk-müsəlman dünyası üçün çox böyük mədəni, ictimai-siyasi bir hadisə idi. “Əkinçi” qəzetinin ətrafında o dövrün bir çox böyük ziyalıları cəmləşmişdi. “Əkinçi” qəzeti çox tez bağladılarsa da, Azərbaycan mədəniyyət tarixində böyük bir iz qoydu. Onun milli mətbuat tarixində açdığı yol, yaratdığı ənənələr çox uğurlu, uzunömürlü oldu. “Əkinçi” qəzetindən sonra bir çox qəzetlər nəşr etdirilməyə başladı. “Əkinçi” qəzetindən sonra nəşr edilən Azərbaycan milli mətbuat orqanları xalqımızın tərəqqisi və milli mənlilik şüurunun formalaşması yolunda mühüm rol oynadılar. Bunlara misal olaraq “Ziya”, “Kəşkül” jurnalı, “Şərqi-Rus”, “Molla Nəsrəddin”, “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Füyuzat”, “Bəhlul”, “Zənbur”, “Kəlniyyət”, “Hümmət”, “Dəvət-Qoç”, “Təkamül” “Yoldaş” və s. kimi mətbu orqanlarını göstərmək olar.

Bu dövrdə Azərbaycanda, xüsusilə də Bakıda mətbuatın geniş yayılması, onlarla qəzet və jurnalın nəşri demokratik tənqidin inkişafı üçün böyük imkanlar yaradırdı. 1875-ci il 22 iyul

tarixindən, yəni ilk mətbu orqanımız olan "Əkinçi" qəzetinin nəşrindən 2018-ci ilə qədər cəmi 40 adda qəzet və jurnal çıxmışdı.

1918-1920-ci - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu illərdə Azərbaycan dilinə ilk dəfə dövlət dili statusu verildi. Dil haqqında bir sıra mühüm qərarlar qəbul olundu. Bu da mətbuat dilinin cıllanması, rəsmi-işgüzar üslubun inkişaf etməsi demək idi. Əslində Azərbaycan mətbuatının tərəqqi dövrü də elə bu illərə təsadüf edir. Təkcə 1918-1920-ci illərdə 200-ə qədər qəzet və jurnal nəşr olunmuş, cümhuriyyət dönməində publisistik üslub sürətlə inkişaf etmişdi.

Dövrü mətbuatın statistikasındakı bu qeyri-adi artımın səbəbləri, hər şeydən əvvəl Azərbaycanda olan mövcud demokratik idarəçilik sistemi, əks-fikirliliyə tolerant yanaşma, polemika və dissusiyalara verilən meydan ilə bağlı idi. Burada əsas faktlardan biri də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti liderlərinin böyük əksəriyyətinin jurnalist olmalarındadır. Demokratik yönümlü mətbuat orqanları xalqı narahat edən problemlərə həssas yanaşır, həllini gözləyən məsələlərə toxunur, azadlıq, istiqlalçılıq, türkçülük ideyalarını təbliğ edir və bir növ siyasi maarifçilik işi aparırdı.

Bu illərdə Bakıda Azərbaycan dili ilə yanaşı rus, gürcü, yəhudi, polyak, fars və başqa dillərdə qəzet və jurnallar nəşr etdirilməsi faktının özü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin demokratik mahiyyətini əks etdirirdi.

Milli-siyasi birliliyə çağırış və bu çağırışın doğma ana dilində - səliss, hamının başa düşəcəyi bir dildə olması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ərəfəsində Azərbaycan milli mətbuatının başlıca şüarına çevrilmişdi. Bu zaman Azərbaycanda siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizə özünün ən yüksək həddinə çatmışdı və 20-ci yüzilliyin ikinci on illiyinin əvvəllərindən daha kəskin şəkildə özünü büruzə verirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə gedən yolun məhz bu dövrdən keçməsinə vurğulayaraq S.Xalidoğlu yazır: "Cümhuriyyətimizin elmi, nəzəri və ideoloji konsepsiyası bu zaman kəsiyində və həm də mətbuat səhifələrində yaranmış, formalaşmışdır"(Xalidoğlu: 2018, 6). Həmin dövrdə mətbuatda millilik, millətçilik, türkçülük məsələləri ciddi şəkildə təbliğ edildiyi üçün "məhz bu amil istiqlala-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə gedən yolda ilk addım kimi dəyərləndirilməlidir" (Xalidoğlu: 2018, 182).

Cümhuriyyət dönməində milli mətbuatın aparıcı orqanı "Azərbaycan" qəzeti idi. "Azərbaycan" qəzetinin məzmununu milli istiqlal məfkurəsi təşkil edirdi. 1919-cu ilin əvvəllərindən 1920-ci ilin 27 aprelindək–Xalq Cümhuriyyətinin süqutunadək qəzetə böyük Azərbaycan ziyalıları Üzeyir bəy Hacıbəyli rəhbərlik etmişdi. "Azərbaycan" qəzeti bu illər ərzindəki nəşri zamanı Azərbaycanın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının ən müxtəlif sahələrini öz səhifələrində geniş surətdə əks etdirmişdir. Tədqiqatçıların dediyi kimi "Azərbaycan" qəzeti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinin mətbu salnaməsidir" (Həbibbəyli: 2023, 3).

Üzeyir bəyin ən dəyərli publisistik məqalələri də məhz onun redaktoru olduğu "Azərbaycan" qəzetində dərc edilmişdi. Üzeyir Hacıbəyli satirik felyetonlarında Azərbaycan dilinin düzgün şəkildə işlədilməsini təbliğ edirdi. Böyük ədib "Hansı vasitələrlə dilimizi öyrənib kəsbimaarif etməliyik" adlı məqaləsində yazırdı: "Bizim türk dilimiz ən vəsi və kamil bir dildir, onun vasitəsilə insan ən ali fikirlərini və ən dəqiq hisslərini bəyanə qadirdir"(Məhərrəmli: 2018, 2)

Azərbaycan xalqının milli müstəqilliyini heç çürə qəbul etmək istəməyən irticaçı qüvvələr buna mane olmaq, xalqın milli şüurunun, milli mədəniyyətinin inkişafına ağır zərbə vururdu. Bu özünü əsasən mətbuat, maarif, mədəniyyət sahəsində əks etdirirdi.

Azərbaycan mətbuatında M.Ə. Rəsulzadənin rolu

Azərbaycan mətbuatında türkçülük ideyalarının təşəkkül və inkişafında, doğma dilin saflığı uğrunda mübarizədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından biri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Böyük demokratin publisistikasının mühüm bir qolu ana dili mövzusunə həsr edilmişdi. M.Ə.Rəsulzadə vaxtilə Bakıda "Açıq söz" qəzetini nəşr etdirmişdi. Rəsulzadə "Dil ictimai mühüm bir amil kimi" adlı məqaləsində yazırdı: "Əvət, dil təbiidir, binaən əleyh əslidir, millətlə bərabər hasil olur. Dilsiz bir millət olmadığı kimi, millətsiz də dil olmaz...Dil milyonlarla insanların və bir çox nəsillərin müştərək vücuda gətirdikləri bir mohibədir. Dil qanlı və canlı, adətən üzvi və zihəyat bir vücutdur. Dil millətin canıdır...İştə bunun üçündür ki, bir dili öldürmək, bir milləti öldürmək deməkdir. Və yenə buna görədir ki, hər bir təmsil həmən dili təzyiq etməklə başlar. Dil durduqca, millət də durar, öldümü, millət də canını bağışlar. Dillərini unutmağa başlayan millətlər axırı qəti bir ölüm olan fəlakətli bir yola girişmişlərdir.

Bu qədər bir əhəmiyyətə malik olan dilin mühafizəsi bittəb dil sahiblərinə ən çox lazım olan şeylərdən biri, bəlkə də, birincisidir. Çünki o, dindən daha qüvvətli bir amili-ittihad və millətin ən doğru bir müməssili olduğu kimi, millətlərin yeganə vəsileyi-tərəqqisidir də. Millətləri maddədən etilə etdirmək, mədəni və mütərəqqi qılmaq üçün dinlərdən deyil, dillərindən istifadə edilir. Hətta dinin tərçivi üçün belə dilə ehtiyac vardır. Dilimizi, həqiqətən də, millətimizin ruhu və onun vasitəyi-bəqası məqəməində görmək istəyirsək və onu cəmiyyəti - milliyyəməizdə ən mühüm bir ittihad və tərəqqi amili ədd edirsək, yazımız ilə danışığımız arasında olan fərqi azaltmalıyıq"(Rəsulzadə: 2013, 89). Beləliklə, M.Ə.Rəsulzadə XX əsrin əvvəllərində ədəbi dillə canlı xalq danışığı dili arasında yaxınlaşmanı təbliğ edirdi.

M.Ə.Rəsulzadə bu dövəmlərdə ana dili məsələləri ilə bağlı olaraq yazırdı: "Milliyyət naminə aparılan mübarizələrin tarixi öyrənilsə, aydın olar ki, bu mübarizədə ən çox müdafiə olunan dildir. Millət və milli mədəniyyət uğrunda mübarizə dil uğrunda və dilə bağlı olan məktəb, ədəbiyyat, mətbuat uğrunda mübarizədir. Həqiqətən, milləti hər şeydən artıq dil təmsil edir"

(Rəsulzadə: 2013, 90).

XX əsrin əvvəlləri Cümhuriyyət dövrü Azərbaycan tarixinin elə bir dövrüdür ki, həmin zamanda cəmiyyətdə siyasi təbəqələşmələr yaranır, milli özünüdərk prosesi gedir, siyasi mənafelər toqquşurdu. Böyük dövlətlərin siyasi maraqlarının toqquşduğu, geopolitik mənafelərin dərinləşdiyi bir dövəmdə Azərbaycanda aparılan dil siyasətinin, dil situasiyasının özünəməxsus özəllikləri mövcud idi. Əfsuslar olsun ki, cümhuriyyət qısaca ömür sürdü. Amma bu qısa vaxtda milli dilin alınma sözlərdən, yəni çətin ərəb, fars sözlərindən təmizlənməsi əsas məsələlərdən biri hesab olunurdu.

Nəticə. AXC dövründə həm də mətbuat və nəşriyyat işinin yenidən qurulması üçün də tarixi qərarlar qəbul edildi. "Azərbaycan mətbuatı tarixində 1918-20-ci illər, bütün əvvəlki dövrlərə nisbətən, ən yüksək inkişaf mərhələsidir. Bu dövrün mətbuatı həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından, milli mədəniyyətin mühüm tərkib hissəsi kimi, Azərbaycan həyatının canlı salnaməsinə çevrildi.

Ümumiyyətlə, cümhuriyyət dönəmində milliləşmə siyasəti aparılmış, ana dilinin statusu ali səviyyədə təsbit edilmişdir. Çox sevindirici bir haldır ki, məhz cümhuriyyət dönəmində Azərbaycan türkcəsinə dövlət dili statusu verilmişdi

Ədəbiyyat

1. Həbibbəyli İ. (2013) “Müstəqil Azərbaycanın “Azərbaycan”ı”. “Azərbaycan”, —Bakı: — 15 sentyabr, s.3
2. Xəlidoğlu S. (2018). I Dünya müharibəsi illərində Azərbaycan mətbuatı (1914-may 1918). —Bakı: — “Qanun”, 191 s.
3. Məhərrəmli B. (2018). Xalq Cümhuriyyəti dönəmində ədəbi dil məsələsi. "525-ci qəzet", —Bakı: — 25 may, s.2
4. Rəsulzadə M.Ə. (2013). Əsərləri. IV cild (1917-1918). —Bakı: — “Qanun”, 456 s
5. Кононов А.Н. (1956) Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва —Ленинград: — “Наука”, 315 s

Xülasə

Azərbaycan ədəbi dilinin publisistik qolu, yəni mətbuat üslubu, mətbuat dili də özünəməxsus tarixi mərhələlər keçmişdir. Bu tarixi mərhələlərdən biri, ən önəmlisi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrüdür. Hər bir tarixi mərhələnin spesifik xüsusiyyətləri, ədəbi dilə fərqli təsir istiqamətləri olmuşdur. O cümlədən XX əsrin əvvəlləri də həm Azərbaycan ədəbi dilinin, həm də Azərbaycan mətbuatının inkişaf tarixində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir döndür. Cümhuriyyət dönəmində Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf tarixində publisistik üslubun yaranması ilə yeni bir dövr başlanır. Əgər əvvəllər bədii üslub aparıcı olmuşdursa, sonradan publisistik üslubun yaranması ilə mətbuat dili Azərbaycan ədəbi dilinin aparıcı üslubuna çevrilmişdir. XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan mətbuatında da qəzet üslubunun tam formalaşması prosesi gedirdi.

1918-1920-ci illərdə dil məsələləri siyasi məsələlərin tərkib hissəsinə çevrilirdi. Dövrün ziyalıları dərk edirdilər ki, başqa dillər kimi Azərbaycan dili də inkişaf etməli, ədəbi normalara əsaslanan ana dili olmalıdır. Ədəbi dilin statusu müəyyənləşməli, ədəbi dil normaları təsbit olunmalı idi. Həmin tarixi dövərdə Azərbaycan dilinin yad ünsürlərin, əcnəbi dillərin yersiz təsirindən qorunması problemi mövcud idi. Bu mövzuda ziyalılarımızın münasibətləri bir-birindən fərqlənsə də, hamı dilin qorunub saxlanması, əcnəbi ünsürlərdən təmizlənməsi fikrini irəli sürürdü.

Açar sözlər: Mətbuat, qəzet, dil, milli mədəniyyət

Development of Language and Press during the Azerbaijan Democratic Republic

Gunel Allahverdiyeva. PhD on Philology.

ASPU, Foreign Languages Center

Abstract

The journalistic branch of the Azerbaijani literary language, that is, the style of the press and the language of the press, have also passed certain historical stages. One of these historical stages is the most important period of the Azerbaijan Democratic Republic. Specific features of each historical stage were different directions of literary language. In particular, the

beginning of the twentieth century is a milestone in the history of the development of both the Azerbaijani literary language and the Azerbaijani press. With the formation of a journalistic style in the history of the development of the Azerbaijani literary language, a new era begins in the Republic. If earlier the artistic style was the leading one, then with the advent of the journalistic style, the language of the press became the leading style of the Azerbaijani literary language. At the beginning of the XX century, the Azerbaijani press was in full swing.

In 1918-1920, language problems became an integral part of political problems. The intelligentsia of that time realized that, like other languages, the Azerbaijani language should develop and should be a native language based on literary norms. The status of a literary language must be defined, and the norms of a literary language must be defined. At that time, there was a problem of protecting the Azerbaijani language from the adverse influence of foreign elements and foreign languages. Although our intellectuals differed in this respect, they all advocated the preservation of language and the elimination of extraneous elements.

Keywords: Press, newspaper, language, national culture

Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Devlet Dili ve Basının Gelişimi

Özet

Azərbaycan edebi dilinin gazetecilik kolu, yani basın üslubu, basın dili de kendi tarihsel aşamalarından geçmiştir. Bu tarihsel aşamalardan biri olan ve en önemlisi Azərbaycan Halk Cumhuriyeti dönemidir. Her tarihsel aşamanın kendine özgü özellikleri ve edebi dil üzerinde farklı etki yönleri olmuştur. Özellikle 20. yüzyılın başları, hem Azərbaycan edebi dilinin hem de Azərbaycan basınının gelişim tarihinde özel bir öneme sahip bir dönemdir. Cumhuriyet döneminde gazetecilik üslubunun ortaya çıkmasıyla Azərbaycan edebi dilinin gelişim tarihinde yeni bir dönem başlar. Daha önce sanatsal üslup ön planda iken, gazetecilik üslubunun ortaya çıkmasıyla birlikte basın dili, Azərbaycan edebi dilinin öncü üslubu haline gelmiştir. Gazetecilik üslubunun tam olarak oluşma süreci, 20. yüzyılın başlarında Azərbaycan basınında da devam ediyordu.

1918-1920 yıllarında dil meselesi, siyasi meselelerin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Dönemin aydınları, Azərbaycan dilinin de diğer diller gibi, edebi normlara dayalı olarak gelişmesi ve anadil haline gelmesi gerektiğini anlamışlardı. Edebi dilin statüsü belirlenmeli ve edebi dilin normları oluşturulmalıydı. Bu tarihsel dönemde, Azərbaycan dilini yabancı unsurların ve dillerin haksız etkisinden koruma sorunu vardı. Aydınlarımızın bu konudaki tutumları birbirinden farklı olsa da, herkes dili koruma ve yabancı unsurlardan arındırma fikrini ortaya koymuştu.

Anahtar Kelimeler: Basın, gazete, dil, milli kültür

Giriş. 1875-ci il iyulun 22-də Azərbaycanın böyük təbiətşünas alimi və görkəmli jurnalisti Həsən bəy Zərdabi Bakıda “Əkinçi” qəzetini nəşr etdirməklə milli mətbuatımızın əsasını qoydu. “Əkinçi” qəzetinin nəşri təkcə Azərbaycan xalqı üçün deyil, bütövlükdə türk-müsəlman dünyası üçün çox böyük mədəni, ictimai-siyasi bir hadisə idi. “Əkinçi” qəzetinin ətrafında o dövrün bir çox böyük ziyalıları cəmləşmişdi. “Əkinçi” qəzeti çox tez bağlandı da, Azərbaycan mədəniyyət tarixində böyük bir iz qoydu. Onun milli mətbuat tarixində açdığı yol, yaratdığı ənənələr çox uğurlu, uzunömürlü oldu. “Əkinçi” qəzetindən sonra bir çox qəzetlər nəşr etdirilməyə başladı. “Əkinçi” qəzetindən sonra nəşr edilən Azərbaycan milli mətbuat orqanları xalqımızın tərəqqisi və milli mənlilik şüurunun formalaşması yolunda mühüm rol oynadılar. Bunlara misal olaraq “Ziya”, “Kəşkül” jurnalı, “Şərqi-Rus”, “Molla Nəsrəddin”,

“Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Füyuzat”, “Bəhlul”, “Zənbur”, “Kəlmiyyət”, “Hümmət”, “Dəvət-Qoç”, “Təkamül” “Yoldaş” və s. kimi mətbu orqanlarını göstərmək olar.

Bu dövrdə Azərbaycanda, xüsusilə də Bakıda mətbuatın geniş yayılması, onlarla qəzet və jurnalın nəşri demokratik tənqiddin inkişafı üçün böyük imkanlar yaradırdı. 1875-ci il 22 iyul tarixindən, yəni ilk mətbu orqanımız olan "Əkinçi" qəzetinin nəşrindən 2018-ci ilə qədər cəmi 40 adda qəzet və jurnal çıxmışdı.

1918-1920-ci - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu illərdə Azərbaycan dilinə ilk dəfə dövlət dili statusu verildi. Dil haqqında bir sıra mühüm qərarlar qəbul olundu. Bu da mətbuat dilinin cıllanması, rəsmi-işgüzar üslubun inkişaf etməsi demək idi. Əslində Azərbaycan mətbuatının tərəqqi dövrü də elə bu illərə təsadüf edir. Təkcə 1918-1920-ci illərdə 200-ə qədər qəzet və jurnal nəşr olunmuş, cümhuriyyət dönməində publisistik üslub sürətlə inkişaf etmişdi.

Dövri mətbuatın statistikəsindəki bu qeyri-adi artımın səbəbləri, hər şeydən əvvəl Azərbaycanda olan mövcud demokratik idarəçilik sistemi, əks-fikirliyə tolerant yanaşma, polemika və dissusiyalara verilən meydan ilə bağlı idi. Burada əsas faktlardan biri də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti liderlərinin böyük əksəriyyətinin jurnalist olmalarındadır. Demokratik yönümlü mətbuat orqanları xalqı narahat edən problemlərə həssas yanaşır, həllini gözləyən məsələlərə toxunur, azadlıq, istiqlalçılıq, türkçülük ideyalarını təbliğ edir və bir növ siyasi maarifçilik işi aparırdı.

Bu illərdə Bakıda Azərbaycan dili ilə yanaşı rus, gürcü, yəhudi, polyak, fars və başqa dillərdə qəzet və jurnallar nəşr etdirilməsi faktının özü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin demokratik mahiyyətini əks etdirirdi.

Milli-siyasi birliyə çağırış və bu çağırışın doğma ana dilində - səlis, hamının başa düşəcəyi bir dildə olması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ərəfəsində Azərbaycan milli mətbuatının başlıca şüarına çevrilmişdi. Bu zaman Azərbaycanda siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizə özünün ən yüksək həddinə çatmışdı və 20-ci yüzilliyin ikinci on illiyinin əvvəllərindən daha kəskin şəkildə özünü büruzə verirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə gedən yolun məhz bu dövrdən keçməsinə vurğulayaraq S.Xalidoğlu yazır: “Cümhuriyyətimizin elmi, nəzəri və ideoloji konsepsiyası bu zaman kəsiyində və həm də mətbuat səhifələrində yaranmış, formalaşmışdır”(Xalidoğlu: 2018, 6). Həmin dövrdə mətbuatda millilik, millətçilik, türkçülük məsələləri ciddi şəkildə təbliğ edildiyi üçün “məhz bu amil istiqlala-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə gedən yolda ilk addım kimi dəyərləndirilməlidir” (Xalidoğlu: 2018, 182).

Cümhuriyyət dönməində milli mətbuatın aparıcı orqanı “Azərbaycan” qəzeti idi. "Azərbaycan" qəzetinin məzmununu milli istiqlal məfkurəsi təşkil edirdi. 1919-cu ilin əvvəllərindən 1920-ci ilin 27 aprelindək–Xalq Cümhuriyyətinin süqutunadək qəzetə böyük Azərbaycan ziyalısi Üzeyir bəy Hacıbəyli rəhbərlik etmişdi. “Azərbaycan” qəzeti bu illər ərzindəki nəşri zamanı Azərbaycanın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının ən müxtəlif sahələrini öz səhifələrində geniş surətdə əks etdirmişdir. Tədqiqatçıların dediyi kimi “Azərbaycan” qəzeti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinin mətbu salnaməsidir” (Həbibbəyli: 2023, 3).

Üzeyir bəyin ən dəyərli publisistik məqalələri də məhz onun redaktoru olduğu “Azərbaycan” qəzetində dərc edilmişdi. Üzeyir Hacıbəyli satirik felyetonlarında Azərbaycan dilinin düzgün şəkildə işlədilməsini təbliğ edirdi. Böyük ədib “Hansı vasitələrlə dilimizi öyrənib kəsbimaarif etməliyik” adlı məqaləsində yazırdı: "Bizim türk dilimiz ən vəsi və kamil

bir dildir, onun vasitəsilə insan ən ali fikirlərini və ən dəqiq hisslərini bəyanə qadirdir”(Məhərrəmli: 2018, 2)

Azərbaycan xalqının milli müstəqilliyini heç çürə qəbul etmək istəməyən irticaçı qüvvələr buna mane olmaq, xalqın milli şüurunun, milli mədəniyyətinin inkişafına ağır zərbə vururdu. Bu özünü əsasən mətbuat, maarif, mədəniyyət sahəsində əks etdirirdi.

Azərbaycan mətbuatında M.Ə. Rəsulzadənin rolu

Azərbaycan mətbuatında türkçülük ideyalarının təşəkkül və inkişafında, doğma dilin saflığı uğrunda mübarizədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından biri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Böyük demokratin publisistikasının mühüm bir qolu ana dili mövzusunə həsr edilmişdi. M.Ə.Rəsulzadə vaxtilə Bakıda "Açıq söz" qəzetini nəşr etdirmişdi. Rəsulzadə "Dil ictimai mühüm bir amil kimi" adlı məqaləsində yazırdı: "Əvət, dil təbiidir, binaən əleyh əslidir, millətlə bərabər hasil olur. Dilsiz bir millət olmadığı kimi, millətsiz də dil olmaz...Dil milyonlarla insanların və bir çox nəsillərin müştərək vücuda gətirdikləri bir mohibədir. Dil qanlı və canlı, adətən üzvi və zihəyat bir vücuddur. Dil millətin canıdır...İştə bunun üçündür ki, bir dili öldürmək, bir milləti öldürmək deməkdir. Və yenə buna görədir ki, hər bir təmsil həməni dili təzyiq etməklə başlar. Dil durduqca, millət də durar, öldümü, millət də canını bağışlar. Dillərini unutmağa başlayan millətlər axırı qəti bir ölüm olan fəlakətli bir yola girmişlərdir.

Bu qədər bir əhəmiyyətə malik olan dilin mühafizəsi bittəb dil sahiblərinə ən çox lazım olan şeylərdən biri, bəlkə də, birincisidir. Çünki o, dindən daha qüvvətli bir amili-ittihad və millətin ən doğru bir müməssili olduğu kimi, millətlərin yeganə vəsileyi-tərəqqisidir də. Millətləri maddədən etilə etdirmək, mədəni və mütərəqqi qılmaq üçün dinlərdən deyil, dillərdən istifadə edilir. Hətta dinin tərçivi üçün belə dilə ehtiyac vardır. Dilimizi, həqiqətən də, millətimizin ruhu və onun vasitəyi-bəqası məqəməndə görmək istəyirsək və onu cameiyyəti - milliyyəməndə ən mühüm bir ittihad və tərəqqi amili ədd edirsək, yazımız ilə danışığımız arasında olan fərqi azaltmalıyıq”(Rəsulzadə: 2013, 89). Beləliklə, M.Ə.Rəsulzadə XX əsrin əvvəllərində ədəbi dillə canlı xalq danışığı dili arasında yaxınlaşmanı təbliğ edirdi.

M.Ə.Rəsulzadə bu dövənlərdə ana dili məsələləri ilə bağlı olaraq yazırdı: "Milliyyət naminə aparılan mübarizələrin tarixi öyrənilsə, aydın olar ki, bu mübarizədə ən çox müdafiə olunan dildir. Millət və milli mədəniyyət uğrunda mübarizə dil uğrunda və dilə bağlı olan məktəb, ədəbiyyat, mətbuat uğrunda mübarizədir. Həqiqətən, milləti hər şeydən artıq dil təmsil edir"

(Rəsulzadə: 2013, 90).

XX əsrin əvvəlləri Cümhuriyyət dövrü Azərbaycan tarixinin elə bir dövrüdür ki, həmin zamanda cəmiyyətdə siyasi təbəqələşmələr yaranır, milli özünüdərk prosesi gedir, siyasi mənafelər toqquşurdu. Böyük dövlətlərin siyasi maraqlarının toqquşduğu, geopolitik mənafelərin dərinləşdiyi bir dövəndə Azərbaycanda aparılan dil siyasətinin, dil situasiyasının özünəməxsus özəllikləri mövcud idi. Əfsuslar olsun ki, cümhuriyyət qısaca ömür sürdü. Amma bu qısa vaxtda milli dilin alınma sözlərdən, yəni çətin ərəb, fars sözlərdən təmizlənməsi əsas məsələlərdən biri hesab olunurdu.

Nəticə. AXC dövründə həm də mətbuat və nəşriyyat işinin yenidən qurulması üçün də tarixi qərarlar qəbul edildi. "Azərbaycan mətbuatı tarixində 1918-20-ci illər, bütün əvvəlki dövrlərə nisbətən, ən yüksək inkişaf mərhələsidir. Bu dövrün mətbuatı həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından, milli mədəniyyətin mühüm tərkib hissəsi kimi, Azərbaycan həyatının canlı salnaməsinə çevrildi.

Ümumiyyətlə, cümhuriyyət dönəmində milliləşmə siyasəti aparılmış, ana dilinin statusu ali səviyyədə təsbit edilmişdir. Çox sevindirici bir haldır ki, məhz cümhuriyyət dönəmində Azərbaycan türkcəsinə dövlət dili statusu verilmişdi

Ədəbiyyat

1. Həbibbəyli İ. (2013) “Müstəqil Azərbaycanın “Azərbaycan”ı”. “Azərbaycan”, —Bakı: — 15 sentyabr, s.3
2. Xəlidoğlu S. (2018). I Dünya müharibəsi illərində Azərbaycan mətbuatı (1914-may 1918). —Bakı: — “Qanun”, 191 s.
3. Məhərrəmli B. (2018). Xalq Cümhuriyyəti dönəmində ədəbi dil məsələsi. "525-ci qəzet", —Bakı: — 25 may, s.2
4. Rəsulzadə M.Ə. (2013). Əsərləri. IV cild (1917-1918). —Bakı: — “Qanun”, 456 s
5. Кононов А.Н. (1956) Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва —Ленинград: — “Наука”, 315 s

TÜRK ƏDƏBİYYATINDA İLK ROMANLAR HAQQINDA

F.ü.f.d. Qəmər Alxanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Açar sözlər: roman, Tənzimat, türk, yazıçı, hekayə**Xülasə**

Türk ədəbiyyatı keşməkeşli yollardan keçmiş, mövzu və növ zənginliyi hər dövrdə mövcud olmuşdur. 1839-cu ildə tənzimat fərmanının verilməsindən sonra o zamana qədərki türk siyasi-ictimai və siyasi mühitində yetişən vəziyyət yeni növ və janrların da yaranmasına vüsət verdi. Yeni qəzet və jurnalaların dərci, Qərb ədəbiyyatından, xüsusi ilə fransız ədəbiyyatından edilən tərcümə nümunələri cəmiyyət tərəfindən roman janrının yarandığına verəcəyi rekasiyaların göstərici oldu. Bu səbəblə ilk roman nümunələrinin yaranması təəccüb doğurmamış, yarandıqdan bu günə qədər daim təqdirə qarşılanmışdır.

Türkiyə ədəbiyyatında tam olmasa da Avropa təsirli ilk nəsr əsəri Əhməd Midhat Əfəndinin 1870-ci ildə yazdığı “Lətaifi-rəvayət”lə başlamışdır. Bu istiqamətdə ikinci əsər Emin Nihadın 1873-cü ildə qələmə aldığı “Müsamərətnamə” əsəri hesab edilmişdir. İlk türk romanı “Təəşşüqü Tələt və Fitnət” 1873-cü ildə, Əhməd Midhat Əfəndinin “Həsən Məllah” romanı isə 1874-cü ildə qələmə alınmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ə. Midhatın romanlarındakı təsvir məddah hekayələrinə daha çox yaxındır. Türk romanı ilə bağlı müxtəlif tədqiqatlar aparan Robert Finn tədqiqatlarının birində bu dövr türk yazıçılarının müasir, Avropa romanı yaratmaq istəsələr də əslində məddah hekayələrindən uzaqlaşmadıqlarını qeyd etmişdir [152, s. 10]. Bərna Moran, Jalə Parla kimi tanınmış türk tədqiqatçıları eyni fikirdə olmuşdur.

Nurullah Çətin, Dilək Yalçın kimi tədqiqatçılar da ilk türk romanlarının Avropa ədəbiyyatından tərcümə olunan romanların təsiri ilə qələmə alındıqlarını qeyd etmişlər [104, s. 21].

Dövrün digər əsəri də 1871-ci ildə Emin Nihad tərəfindən yazılan “Müsamərətnamə” əsəridir. Əsər əvvəlcə iki hissə kimi nəşr edilmiş, daha sonra on iki hissəyə qədər artırılmışdır. Bu əsərdə də “Mühayəlat” kimi hadisələr iç-içə təsvir edilmişdir.

Pertev Naili, bu hekayənin Aleksandr Dümanın “Kraliçanın boyunbağısı” hekayəsinin tərcüməsi olduğunu bildirir [141, s. 310].

R. Finn bu əsərin ilk roman olan “Təəşşüqü Tələt və Fitnət” (“Tələt və Fitnətin eşq hekayəsi”). əsərinə başlanğıc hesab edir [141, s. 35].

Tənzimat dövrü sənətkarları nəsrə nə qədər yeni düşüncələri əks etdirlərsə də, şərq insanının düşüncə tərzindən tam qopmayan obraz, xarakter və tiplər yaradılmışdır. İnkişaf edən roman janrı artıq təbəqələrdəki həyat tərzini və təbəqələrdən olan qəhrəmanları əks etdirməyə başlamışdır. Onlar həm, ziyalı təbəqədən, həm də sıvı insanlardan bəhs etmişlər. Nümunə

kimi, N.Kamal, R.Əkrəm, S.P. Sezai əsərlərində obrazları daha çox ziyalı təbəqədə göstərirdisə, Ə.M.Əfəndi, Ş.Şami, N.Nazim cəmiyyətin sadə təbəqəsinin insanlarını öz əsərlərində obrazların təmsalında ön plana çəkirdilər. Qərbləşmə tənzimat dövründə başlasa da, Qərb roman sisteminə tam formada uyğun yazılan romanlarda bu qapını X.Ziyanın “Eşqi məmnun” (“Qadağan olunmuş məhəbbət”) əsəri açmışdır.

Bu dövr romanında yeni düşüncə tərzini əks etdirən yeni insan yaratma arzusu üstünlük təşkil edirdi. Namiq Kamal, Əhməd Midhət və dövrün digər romançıları yeni tip obrazlar yaratmaq niyyətində idi. Qərb insanına uyğun obrazlar yaratmaq cəmiyyətdə özünə güvənən, bu dünya üçün işləməyə və cəmiyyətdə ağıl və məntiqlə hərəkət etməyə əhəmiyyət verən yeni insan tipinin yaranmasına şərait yaradırdı. Bu dövrün aparıcı mövzuları; vətənpərvərlik, qəhrəman gənclər, alafranlıq adlanan fransızsayağı həyat tərz, hələ oturmayan qərbləşmə, Şərq-Qərb sintezini əks etdirən insanlar, əsirlik, satın alınan cariyələr məsələsinin tənqidi, evdar qadınların sevgisi, qısqanclıq, fransız tərbiyəçilərin əhəmiyyəti, ögey ana məsələləri, ümitsiz sevgilər, evlilik, miras, təhsil çatışmazlığı, qızların və qadınların biznes problemləri, sosial həyatda vəzifələr, İslam birliyi, Osmanlı İmperiyasının və İslamın müdafiəsi və s. kimi göstərilə bilər. Tənzimat romanının ilk nümunələrini qələmə alan, “roman maşını” hesab edilən Ə. Midhat bu illərdə xalqı maarifləndirmək və Qərbdən olan yenilikləri öz cəmiyyətinə çatdırmaq üçün xeyli əsər yazmışdır. Əhməd Midhət Əfəndi öz roman və hekayələrində, eləcə də nəşr etdiyi qəzetlərdə ictimaiyyəti maarifləndirirdi. Romanlarında o, tez-tez ictimaiyyətin məlumatlılığını artırmaq üçün ensiklopedik məlumatlar təqdim edirdi. Onun “Fəlatun bəy və Rakım Əfəndi” romanı Şərq və Qərb düşüncə tərzinin ifadəsi hesab olunmalıdır. Bu əsərdə yalançı alafranlıq tənqid edilmişdir. Qərbləşmə düşüncəsinin başlanğıcı hesab edilən tənzimat dövrü milli, mənəvi dəyərlərdən tam qopmamışdır. Tənzimat ziyalıları ədəbiyyatın hər şeydən əvvəl faydalı və gözəl olduğuna inanırdılar. Bu mənada onların didaktik və pragmatistlər olduğunu söyləmək olar. Ədəbiyyatı təhsil məktəbi kimi görməyə meyli olan dövrün yazıçıları romanı səslərini böyük auditoriyaya eşitdirə bildikləri vasitə hesab edirdilər. Tənzimat romançıları həm intellektual, həm də sadə kütləyə xitab edə bilirdilər. Bir çox təhsilli gənclərin ədəbiyyata oriyentasiyası və Qərbdən gələn hər şeyi görən anlayışı dəyişdirməkdə təsirli olan dövrün yazıçıları Qərb modellərinə görə cəmiyyətin yenidən formalaşmasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Onların fikrincə, ədəbiyyat həm də insanları maarifləndirmək, bilik və mədəniyyəti yaymaq və milli birliyi təmin etmək vəzifəsini daşıyırdı.

**AZƏRBAYCAN-ÇEXİYA MULTİKULTURAL-MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN
TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSI****Emil Raul oğlu Ağayev****ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji kolleci**

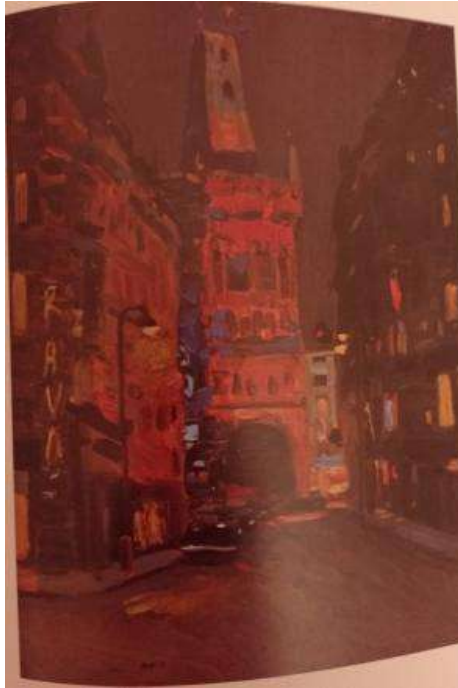
Abstract. The development of world nations and their mutual relations are among the essential factors for humanity. Multicultural and cultural interactions play a key role in strengthening these ideas. After gaining independence, Azerbaijan has achieved success in all directions in its relations with countries around the world. In particular, one of the countries with which Azerbaijan maintains high-level cooperation in various fields is the Czech Republic. The cultural relations between the two countries should be emphasized in a fundamental manner.

Keywords: Azerbaijan, Czech, fine arts

Dünya xalqlarının inkişafı, qarşılıqlı münasibətləri bəşəriyyət üçün vacib amillərdən biridir. Bu ideyaların möhkəmlənməsində əsas yeri multikultural-mədəni əlaqələr tutur. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra dünya ölkələri ilə bütün istiqamətlərdə uğurlar qazanır. Xüsusilə bütün sahələrdə yüksək səviyyədə əlaqələrimiz olan ölkələrdən biri də Çexiyadır. Hər iki ölkənin mədəniyyət əlaqələri əsaslı şəkildə vurğulanmalıdır.

Çex sənətşünası M.Rşıtsa Qobustanda geniş tədqiqatlar aparmış və bu haqda “Dünyanın beş hissəsinin qaya təsvirləri” adlı yeni kitabında geniş elmi fikirləri ilə öz münasibətini bildirmişdir. Rəssamlarımız da paytaxt Praqanın doğmalığını hiss edərək bu şəhərə üstünlüyü ilə seçilən lirik əsərlər həsr etmişlər.

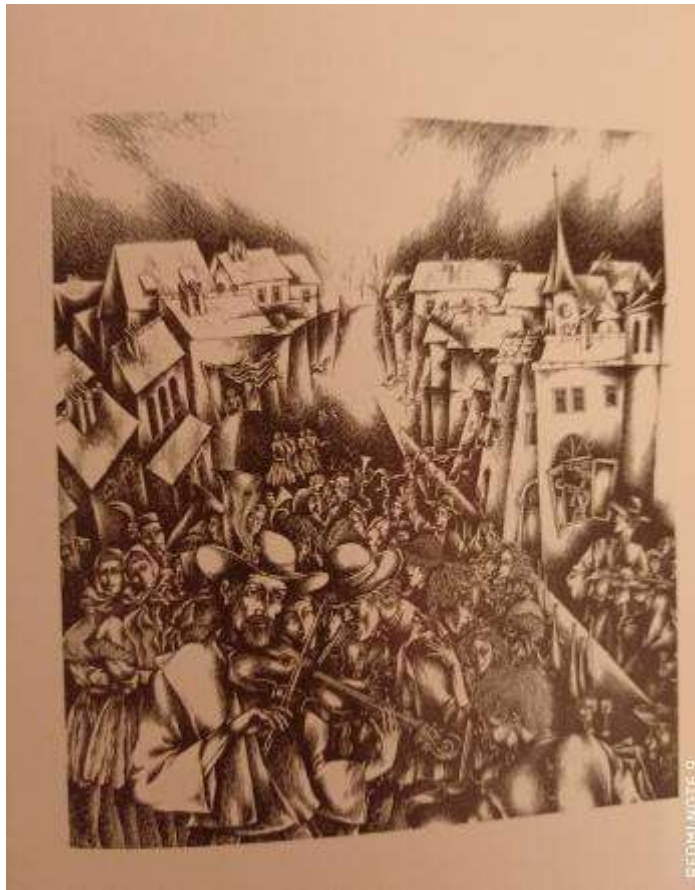
Təsviri sənətimizdə öz mənzərələri ilə geniş şöhrət qazanan Böyükağa Mirzəzadə yaradıcılığına nəzər yetirsək Praqaya həsr edilən əsərləri görə bilərik. 1962-ci ildə “Praqanın görünüşü” əsərində rəssam bütün diqqətləri paytaxt şəhərin vedutasına çəkir. İmpressionizm ənənələrinə, rəng, üslub xüsusiyyətlərinə ciddi şəkildə riayət edir. İşıq-hava perspektivindən istifadə edərək, əsəri iki hissəyə aydın və dumanlı rəng qamması ilə əhatə etmişdir. Digər bir əsərində isə şəhərin bir küçəsinə diqqətləri çəkərək “Praqada gecə” (1962)(ill 1) adlandırmışdır. Kompozisiyada daha çox qırmızı rəngin semantik parlaqlılığını əldə etmişdir. Puantilistlərin təsviri-nəzəri prinsipləri əsərdə aydın vurğulanmışdır. “Müqəddəs Vita məbədi” (1959), “Praqa” (1959), “Vltavanın sahilində”(1959) əsərlərində tarixi Praqanın simvollarına multikultural mədəni dəyərlərin birləşdiyi mərkəz kimi təqdim edilmişdir.

İLL 1. Böyükağa Mirzəzadə “Praçada gecə” (1962) (kətan, yağlı boya)

“Praçada səhər” (1961) əsərində isə mavi rəngin tam əhatəli formada şəhəri əhatə etməsi Kamil Xanlarovun bu mövzuya olan maraqlı münasibətini görə bilərik. Əsərdə daha çox panoramlı perspektiva ilə şəhərin memarlığı, Səttarsayağı rəng palitrasına əhatələnmiş estetik baxışların bitkinliyini görə bilərik. Yaradıcılığı daha çox sərt üslubla bağlı olan Tahir Salahovun “Praça” silsilələrində də fırçanın cəld hərəkətliliyi izlənilir.

Qrafika tariximizdən danışırıqsa mütləq xalq rəssamı Arif Hüseynovun adını vurğulamalıyıq. “Folklər bayramı. Moravia” (1985)(ill 2), “Praçada şənbə günü” (1982) ağ-qara rənglərlə Çex xalqının məişəti, geyim estetikası, milli dəyərlərinə multikultural baxışları ilə seçilir.

İLL 2. Arif Hüseyinov “Folklor bayramı. Moravia” (1985) (kağız, tuş)

Müasir dövrümüzdə də Bakı-Praqa multikultural-mədəni əlaqələrini genişləndirərək dünya ölkələrinə nümunə olacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Böyükağa Mirzəzadə” , Bakı Sərvət, Şərq-qərb 2013, 104 s
- 2.Müzəffərli D. “Multikulturalizm və tolerantlıq diyarı Azərbaycan”, Bakı 2016, 119 s

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ BƏDİİ MƏTNLƏRİN TƏDRİSİNDƏ LÜĞƏT İŞİ ÜZRƏ METODİK FƏALİYYƏTİN TƏŞKİLİ

Aytən İbrahimova

Baş müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0000-0002-3529-0883>

İbtidai siniflərdə bədii mətnlərin tədrisində lüğət işi üzrə metodik fəaliyyətin təşkili

Xülasə

Lüğət üzrə işin əsasını uşağın dil açdığı dövrdən iki yaşında onun nitqinə sözlərin daxil olması təşkil edir. Uşağı əhatə edən ətraf aləmdə hər bir şey onun lüğətinin yeni sözlər hesabına zənginləşməsinə qida verir. 6 yaşına qədər uşaqların lüğəti 3000-35000 sözə çatır.

Uşaq ana dilində sərbəst danışa bilir. Lakin məktəbə daxil olduqda o yeni fikirlər ifadə etmək məcburiyyətində qaldıqda söz seçimində çətinlik çəkir. Bu cəhətdən şagirdlərin nitqinin inkişafında lüğət üzrə iş xüsusi yer tutur.

Zəngin söz ehtiyatına malik olan və onların mənasını başa düşən uşaq sözdən yerli-yerində istifadə etməyi bacarır və bu da onun nitqini aydın və təsirli edir.

Söz ehtiyatı zəngin olan uşağın biliyi də dərin olur. Məlumdur ki, söz nitqin əsas vahididir.

Lüğət tərkibinin əsas hissəsi dilimizdə yeni sözlərin yaranması üçün bazadır. Əsas lüğət fonduna daxil olan sözlər ümumi zəruri, həyati məfhumları ifadə edən hamı tərəfindən anlaşılan sözlərdir.

Açar sözlər: Lüğət, bədii mətin, ibtidai sinif, məktəb, söz

Organization of methodological activities on vocabulary work in teaching literary texts in primary grades

Abstract

The basis of work on the dictionary is the introduction of words into the child's speech at the age of two. Everything in the surrounding world that surrounds the child provides food for the enrichment of his vocabulary due to new words. By the age of 6, children's vocabulary reaches 3000-35000 words.

The child can speak freely in his mother tongue. However, when he enters school and has to express new ideas, he has difficulty choosing words. In this respect, vocabulary work has a special place in the development of students' speech.

A child who has a rich vocabulary and understands their meaning is able to use words in their place, which makes his speech clear and effective.

A child with a rich vocabulary also has deep knowledge. It is known that the word is the main unit of speech.

The main part of the vocabulary is the basis for the creation of new words in our language. Words included in the basic vocabulary are universally understood words that express common, necessary, vital concepts.

Keywords: Vocabulary, literary text, elementary school, school, word

İlkokulda edebi metinlerin öğretiminde kelime dağarcığı çalışmasına yönelik metodolojik etkinliklerin düzenlenmesi

Özet

Kelime dağarcığı çalışmasının temeli, çocuğun iki yaşından itibaren konuşmaya başladığı andan itibaren kelimelerin konuşmasına dahil edilmesidir. Çocuğun etrafındaki dünyadaki her şey, kelime dağarcığının yeni kelimelerle zenginleşmesi için besin sağlar. 6 yaşına gelindiğinde çocukların kelime dağarcığı 3000-35000 kelimeye ulaşır.

Çocuk ana dilinde özgürce konuşabilir. Ancak okula başladığında, yeni fikirleri ifade etmesi gerektiğinde kelime seçmekte zorlanır. Bu bağlamda kelime dağarcığı çalışması, öğrencilerin konuşmasının gelişiminde özel bir rol oynar.

Zengin bir kelime dağarcığına sahip olan ve anlamlarını anlayan bir çocuk, kelimeleri doğru yerde kullanabilir, bu da konuşmasını net ve etkili hale getirir.

Zengin bir kelime dağarcığına sahip bir çocuğun bilgisi de derindir. Kelimenin, konuşmanın temel birimi olduğu bilinmektedir.

Kelime dağarcığının ana kısmı, dilimizde yeni kelimelerin oluşturulmasının temelini oluşturur. Temel kelime hazinesinde yer alan kelimeler, herkes tarafından anlaşılabilen ve genel, gerekli, yaşamsal kavramları ifade eden kelimelerdir.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, edebi metin, ilkökul, okul, kelime

Giriş. Böyük pedaqoq və metodistlər şagirdlərin lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək işinə həmişə böyük əhəmiyyət vermişlər. Onlar belə hesab etmişlər ki, şagirdlərin lüğət ehtiyatlarını genişləndirmədən və həmin sözlərin mənasını qrammatika dərsləri ilə əlaqələndirmədən mənimsətmək olmaz. Əsas lüğət fondundan müəyyən miqdarda sözlər mütəmadi olaraq onların fəal lüğət ehtiyatına daxil olmalıdır. Dilimizin lüğət tərkibinə daxil olan termin, jarqon, arxaik sözlər və yeni sözlər kimi söz qrupları da dilimizin lüğət tərkibinin əsas hissəsinə daxildir. Tədrisən bu sözlərin də şagirdlərin lüğət fonduna daxil olması və ya onların mənasının anlaşılması üçün də ana dili dərslərində xüsusi iş aparılmalıdır. Bəzən uşaqların nitqində müntəzəm istifadə etdikləri sözlərdən başqa mənasını bilib, lakin nitqlərində az işlətdikləri və ya heç işlətmədikləri sözlər də vardır. Belə sözlər şagirdlərin qeyri-fəal lüğət fondunu təşkil edir. Belə sözlərin mənası şagirdlərə tədrisən məlum olur. Beləliklə, qeyri- fəal lüğətin hesabına fəal lüğət də zənginləşir [Cəfərova:2015, 302]

Lüğət fondunun zənginləşdirilməsində bədii mətnlərdən istifadə

İbtidai siniflərdə müxtəlif janrlardan olan bədii əsərlərin oxusuna xüsusi diqqət yetirilir.

Bədii əsərlər oxucuda xüsusi emosional vəziyyət-estetik hiss (həyəcan, qəhrəmanlara həsr-rəğbət, iştirak edən şəxslərin hərəkətlərindən təsirlənmək və s.) əmələ gətirir.

Bədii əsərləri tədris edərkən, hər şeydən əvvəl, uşaqlara onları düzgün qavramağı öyrətmək, ətraf, aləm, insanlar haqqında şagirdlərin təsəvvürlərini genişləndirmək, insanların daxili aləmini, hiss və həyəcanlarını, arzu və meyillərini başa düşməyi öyrətmək lazımdır. Bundan əlavə uşaqlar nitqə yiyələnməyin bir sıra çətin mərhələlərinin öhdəsindən gəlməli, öz fikir və mülahizələrini söyləmək üçün zəngin lüğət ehtiyatına malik olmalı, sözlərin mənasını, yazılış qaydalarını bilməlidir.

İbtidai siniflərdə bədii mətnlərin tədrisi zamanı lüğət üzrə aparılan işlər dedikdə tədris olunan bədii mətnin tərkibindəki sözlərin lüğətlər üzrə qruplaşdırılmasının şagirdlərdə vərdiş halına çevrilməsi istiqamətində həyata keçirilməlidir. Müəllim mətn daxilindəki mənası

şagirdlərə məlum olmayan,yeni tanış olduqları sözlərin mənasını müxtəlif yollarla izah edə bilər:

1. Həmin sözə yaxınmənalı söz seçməklə (səhih-doğru-düzgün)
2. Əşyanın, hərəkətin əlamətlərini izah etməklə(ağlamaq-göz yaşı axıtmaq)
3. Sözü hissələrinin mənasını açmaqla(kitabxana-kitab evi)
4. Sözə uyğun əksmənalı sözü seçməklə(təmiz-çirkli)

Lüğət üzrə aparılan işlər təkcə izahlı lüğətlə məhdudlaşmır.Uşaqlar həmçinin sözlərin düzgün yazılışını (orfoqrafik lüğətdən) və düzgün tələffüz formasını (orfoepik lüğətdən) müəllimin təlim və tapşırıqları, yönləndirməsi nəticəsində verilmiş məndən istifadə etməklə öyrəndiklərini prosedural biliyə çevirirlər.

I sinifdə şagirdlər verilmiş sözlərin mənasını izah edir, yaxud onları mənalara görə birləşdirməyi öyrənirlər.

Leksikologiyadan verilən biliklər I sinifdən başlanır. Deməli, I sinifdən uşaqlarda yaxınmənalı, çoxmənalı, sinonim, antonim və omonimlər haqqında ilkin təəssürat yaranır. Artıq II sinifdən “Yaxınmənalı və əksmənalı sözlər” başlığı altında şagirdlərə dil qaydaları öyrədilir.

İbtidai siniflərdə bədii mətnlərin tədrisində lüğət üzrə aparılan işlərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şagirdlərdə, ilk növbədə, zəngin lüğət ehtiyatı formalaşsın. Daha sonra qrammatik cəhətdən cümlənin strukturunda səhvə yol vermələrinin qarşısı alınsın və leksik, fonetik normalara riayət etmələrinə təkan versin.

Bədii əsərlərdə fikir və hisslər, qəhrəmanlar, onların münasibəti, əməyi, mübarizəsi təsvir olunur. Bu əsərlərin tədrisində müxtəlif terminlərdən istifadə olunur. Məsələn, iştirak edən şəxs, bədii obraz, qəhrəman, personaj, obrazlı söz, obrazlı ifadə, obrazlı təsvir və s. Lakin çox zaman bu anlayışların məzmunu açılmır.

İbtidai siniflərdə bədii obraz üzərində iş prosesi lüğət üzrə işin bir hissəsi ola bilər. Belə ki, bədii əsəri oxumaq, əsərdə təsvir olunan həyatı faktların, hadisələrin, hərəkətlərin, doğma vətənin təbiət təsvirlərinin dərinə, hərtərəfli qavranması və ifadə olunması şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Elmi-kütləvi materiallardan fərqli olaraq, bədii əsərlər üzrə işin öz xüsusiyyətləri var. Ədəbiyyatımızın söz sənəti olması, şagirdləri doğma dilimizin söz xəzinəsi ilə ünsiyyətə qoşması, yazıçı və şairlərin nümunəvi dili ilə tanış etməsi bütövlükdə şəxsiyyətin formalaşmasının mühüm vəzifələrindəndir.

Oxu zamanı aşağıdakı ardıcılığın gözlənilməsi vacibdir:

- 1.Müsahibə – ilkin oxu;
2. Müsahibə – təkrar oxu – müsahibə;
3. Mətnin hissələri üzərində iş;
4. Onlara başlıqların verilməsi – müsahibə;
- 5.Oxu və nəqlətmə;
6. Yekun müsahibəsi.

Verilmiş bu qaydada müsahibə və nəqlətmə əsər üzərində işdən daha çox yer tutur. Halbuki dərslərdə şagirdlərin oxusuna daha çox yer ayrılmalıdır. Bu həm şagirdlərin nitq inkişafına yaxşı təsir göstərir, həm də lüğət üzrə işin daha səmərəli keçməsinə imkan verir.

Əsərin hissə-hissə oxunub təhlil edilməsi mərhələsi lüğət üzrə işin inkişafında mühüm mərhələdir. Belə ki, bu mərhələdə hətta ən zəif şagirdlər də oxu texnikası üzrə müəyyən vərdislərə yiyələnir, yeni sözləri və onların mənalarını öyrənməyə çalışırlar [Abdullayeva:2013, 285]

I-II siniflərdə, xüsusilə, oxu üçün seçilən mətnlərlə bağlı suallara, izahlara çox yer verilməli, plan tərtib olunmalı, hissələrə uyğun başlıqlar yazılmalı, əsərin məzmununun nəql olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Yaradıcı nəqletmə lüğət ehtiyatının zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Yəni yaradıcı nəqletmə, mətnin məzmununu yenidən işləməyi, ona əlavələr etməyi tələb edir. Bu məqsədlə ibtidai siniflərdə yaradıcı nəqletmənin müxtəlif növlərindən istifadə olunur. Məsələn, şəxsi dəyişməklə nəqletmə, mətnə təsvir olunan hadisənin sonunu dəyişməklə nəqletmə və s. Yaradıcı nəqletmə şagirdlərin rabitəli nitqinin inkişafına da güclü təsir edir və onların oxunmuş hekayəyə oxşar yeni bir hekayə hazırlamağa və danışmasına imkan verir. Ümumiyyətlə, hekayələrin, nağılların, təmsillərin öyrənilməsi üzrə iş uşaqların lüğətini zənginləşdirir. Xüsusilə də təmsillərin dili üzərində iş daha vacib və şagirdlərin maraqla qarşıladığı bir prosesdir. Müəyyən bir personajın xasiyyətnaməsini verərkən, onun əsas xüsusiyyətlərini göstərərək onun öz dilində işlənən sözlərdən istifadə olunur. Və yaxud, dərş prosesində şagirdlərə “təmsilə sözlə şəkil çəkmək”, təmsilə aid atalar sözü və məsəllər söyləmək kimi tapşırıqlar vermək də bu işə kömək etmək məqsədi daşıyır.

II sinif Azərbaycan dili dərşliyindəki “Rəhmli Küçük” mətninin oxusundan sonra şagirdlərə mətnə istifadə olunmuş “dolu” sözünün nə zaman əlamət, nə zaman ad bildirməsi sualı verilir. Bundan əlavə, mətnə göy rəngdə verilmiş (ev-eşiyinə, ağlabatan) sözlərin hansı sözlərin birləşməsindən yaranması, bu sözlərin “məntiqli”, “mənzil” sözləri ilə əvəz edilərək cümlələrin dəftərlərinə köçürülməsi tapşırılır.

Müəllimin peşə taktından və səriştəsindən asılı olaraq yaradıcı tətbiqetmə zamanı mətn daxilindəki əlamət bildirən sözlərin yaxınmənalı sözləri ilə əvəz edilməsi şagirdlərə tapşırıla bilər və bu kimi əlaqəli başqa tapşırıqlar da verilə bilər.

Nəticə. Beləliklə, mətnin məzmununun necə nəql olunması şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərindən də asılıdır. Nəql olunma prosesində şagirdlərin nitqindəki leksik, fonetik, qrammatik qüsurlar daha aydın şəkildə görünür. Bundan başqa, lüğət ehtiyatı kasıb olan şagirdlər məzmunu kitabdakı kimi, nitqi inkişaf etmiş şagirdlər isə öz sözləri ilə danışirlar. Şagirdlərin nəqletmə sahəsində bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədi ilə onlara yaradıcı nəqletmə də öyrədilir. Ümumiyyətlə, ibtidai siniflərdə bədii mətnlərin oxusu zamanı lüğətlə aparılan işlər sayəsində şagirdlər sözün qüdrətini dərk edir, sözlərin mənalarını doğru şəkildə qavrayaraq cümlədə düzgün seçilmiş sözün böyük nüfuzedici təsirə malik olduğunu anlayirlar.

Ədəbiyyat:

- 1.Nəbiyeva Ş, Abdullayeva G, Kərimova A. (2017). İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası fənnindən mühazirələr.— Bakı:— Elm və təhsil,— 208 s.
- 2.Kərimov Y.Ş. (2013). İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. —Bakı: — Nasir,— 519 s.
- 3.Cəfərova N (2016). İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. —Bakı:— Elm və təhsil,— 410 s.
4. Cəfərova N (2014) İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası.—Bakı:— Qismət,—384 s.
- 5.Abdullayev N (2013).İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. —Bakı:— Maarif,— 375 s.

AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA QADIN SƏNƏTKARLARIN ROLU

Şöhrət Nüsrət qızı Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

<https://orcid.org/.0009-0006-6553-6385>

Uzun və zəngin tarixə malik olan Azərbaycan ədəbiyyatı mədəniyyət tariximizə zəngin bədii nümunələr bəxş etmişdir. Ədəbiyyat milli və ümumbəşəri dəyərləri özündə birləşdirən, yenilikçi dünyagörüşünə malik şəxsiyyətlərin yetişməsində xüsusi rola malikdir. Gənclərin mənəvi-estetik tərbiyəsini, Azərbaycan və dünya xalqlarının adət-ənənəsini, ədəbi-mədəni sərvətini, çoxəsrlik mübarizəsini öyrənmək üçün zəngin və ən etibarlı mənbələrdən biri də ədəbiyyatdır. Bu gün müasir dünyada qarşıya qoyulan əsas tələblər vətənin, torpağını sevən, sərbəst düşünməyi, müstəqil fikir yürütməyi, qarşılaşdığı problemləri həll etməyi, hadisələrə adekvat uyğunlaşmağı, hadisələrə fərqli gözlə baxmağı bacaran humanist gənclərin yetişməsidir. Uşaqların və gənclərin bu yöndə tərbiyəsində bədii ədəbiyyat və onun ən vacib qolu olan uşaq ədəbiyyatının da rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Gənc nəslin bir vətəndaş, şəxsiyyət kimi yetişməsində uşaq ədəbiyyatının müstəsna rolu var.

. Uşaq ədəbiyyatının Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında müstəqil sahə kimi inkişaf etdirilməsinin daha çox sonraya təsadüf etməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu mərhələ təxminən XIX yüzilliyin sonlarına və XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir.

XX əsrin 20-30-cu illərindən sonra Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatı sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Uşaq ədəbiyyatının XX əsrin ortası və XXI əsrin əvvəllərində əsas qadın nümayəndələri Mirvarid Dilbazi (1912-2001), Xanımana Əlibəyli (1920-2007), Xəlida Hasilova (1920-1996), Əzizə Əhmədova (1932-2003) Sevinc Nuruqızı (1964), Reyhan Yusifqızı (1965) və başqaları bu sahədə müntəzəm çalışaraq uşaq ədəbiyyatının ən gözəl örnəklərini yaratmışlar.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında xalq şairi Mirvarid Dilbazinin də böyük xidmətləri vardır.

M.Dilbazi ədəbi fəaliyyətə keçən əsrin 20-ci illərinin ikinci yarısından başlamışdır. O, 1927-ci ildə 8 Mart Qadınlar bayramı münasibətilə «Qurtuluş» adlı ilk şeirini yazmışdır. Şairin «Bizim səsimiz» adlı ilk şeirlər kitabı isə 1934-cü ildə çap edilmişdir. Həmin kitabın redaktoru böyük sənətkarımız, otuzuncu illər repressiyasının günahsız qurbanı Mikayıl Müşfiq olmuşdur. İkinci dünya müharibəsinə qədər şairin «İlk bahar» (1937), «Bahardan məktub» (1940) adlı şeir kitabları nəşr olunmuşdur.

Müharibədən sonrakı dinc quruculuq illəri şairin yaradıcılığında xüsusi bir mərhələdir. Həmin dövrdə sənətkarın qələmi daha da püxtələşmiş, o, gərgin yaradıcılıq axtarışlarının nəticəsi olan sanballı əsərlər yazmışdır.

Xalq şairi S.Vurğun 1954-cü ildə Sovet Yazıçılarının II Ümumittifaq qurultayındakı məşhur məruzəsində Mirvarid Dilbazını sevgi, dostluq, analıq kimi yüksək insani duyğuları böyük bir ruh yüksəkliyi və əsl lirizm ilə tərənnüm edən O.Berqqolts, Zülfiyyə kimi görkəmli şairlərlə bir sırada yüksək qiymətləndirmişdi.

Şairin müxtəlif illərdə nəşr etdirdiyi “İlk bahar”, “Bahar”, “Mənim hədiyyəm”, “Balaca nümayəndə”, “Qardaşlar», «Reyhan», «Şeirlər, nağıllar, kiçik pyeslər», «Seçilmiş şeirlər», “Əlcəzairli qız”, “Muğanın səhəri”, “Balaca dostlarım”, “Xatirələr olan yerdə”, “Həyat lövhələri” və s. kitabları onun böyük sənət uğurlarından xəbər verirdi.

Şairin həyatının son illəri ağır, məşəqqətli olmuşdur. Vətən torpaqlarının erməni işğalçıları tərəfindən ələ keçirilməsi, Qarabağın itirilməsi sənətkarın qəlbinə silinməz yaralar vurmuşdur. Göyçə həsrətini, Qarabağ dərini qəlbində gəzdirən şair yazırdı: “Ömrümün bu çağında yenidən erməni xəyanəti ilə üzləşmək dəhşətdir. Bütün insani keyfiyyətlərini itirmiş ermənilərin onların babalarına sığınacaq, çörək verən xalqa vurduğu zərbələr bəşər tarixində bir xəyanət və cinayətdir.

...Gözəlliyinə heyran olduğum, şənində silsilə şeirlər həsr etdiyim Qarabağ torpağı, meşələrinin nəغمəsini dinlədiyim, dağlarının havasını udduğum, buz bulaqlarının suyunu içib, qoynunda dincəldiyim Ağdam, Şahbulaq, Abdal Gülablı cənnəti üzərinə yağdırılan raket, top mermilərinin ağrısı mənim ürəyimdən keçir.

Gənclikdə gəzdiyim Vətən yollarını qocalıq bağlayan günlər təsəllim yenə də qələm oldu. Yurd-yuvalarından yenə də didərgin düşən başıbəlalı qaçqınlarımıza həsr etdiyim “Ağla, kamanım, ağla”, “Qoymayın ağlayım məni”, qanlı Yanvar günlərində yazdığım “Öpün bu qanlı torpağı”, “Şəhidlər qəbristanında”, “Qanlı Yanvar bayatıları” və bir sıra başqa şeirlərim “Odlar yurdu”, “Ədəbiyyat və incəsənət”, habelə xarici qəzet səhifələrində nəşr olundu, “Azadlıq” radiosunda səsləndi. Mənim milli dərdimizə, milli ordumuza, qəhrəman oğullarımıza həsr etdiyim bu əsərlər torpaq fəryadı, xalqımızın mətanəti və ordumuzun qəhrəmanlığının tərənnümüdür”. (5,s.5)

Şairin Qarabağ mövzusunda bayatıları vətənpərvərlik ruhu, vətəndaş qeyrətinin bədii ifadəsi, dərin lirizmi ilə diqqəti cəlb edir. Bayatılarda şair Qarabağın dağlarını, sərin yaylaqlarını, Cıdır düzünü yada salır. Şair qəlbi haray salır, vətən oğullarını düşməndən intiqam almağa, Qarabağı geri qaytarmağa səsləyir:

Ürək ağlar, can ağlar,

Dərdini pünhan ağlar,

Qarabağ yada qalsa

Torpaq, daş da qan ağlar. (5.s,123)

M.Dilbazi böyük və zəngin yaradıcılıq yolu keçmiş sənətkardır. O, ilhamını xalqdan alan, xalqa bağlı bir şairdir. Ədib bütün yaradıcılığı boyu xalq üçün yazıb-yaratmış, öz yaradıcılığı ilə xalq işinə sədaqətlə xidmət etmişdir. "Öz içimdən yanan bir ocağam mən" şeirində sənətkar öz sənət məramını ifadə edərkən yazır:

Öz içimdən yanan bir ocağam mən,

Yandıqca daha gur yanacağam mən.

Şair bütün varlığı, yaradıcılığı ilə xalqın sənətkarıdır. Xalqın keçmişi, bu günü, arzu və istəkləri, mənəvi dəyərləri şairin ilham mənbəyidir. M.Dilbazi bu ilhamı, bu inamı verən

onun öz xalqına, xalqın ona olan böyük, saf məhəbbətidir. Xalq həyatda onun ən böyük dayağıdır:

Mənim istəkli xalqım!
 Kimim var səndən başqa
 Keşiyində hər haqqın
 Ədalətlə dayansın.
 Əli qələm qabarlı,
 Alnı zəhmət vüqarlı
 Bir şairə bəxtinə
 Təmiz ürəklə yansın. (5.s.56)

Şair təkcə öz şəxsi səadəti barədə düşünmür, ona xalqdan, insanlardan ayrı səadət lazım deyil. Bəxtiyar günlərə tək çatmaq istəməyən şair yazır:

Mən elə bir güləm ki, bitmək istəmirəm tək,
 Məni yetirən torpaq qoy açsın min-min çiçək!..

Xalqın quruculuq əzmi, həyatı, məişəti, mədəni yüksəlişi, doğma təbiətə məhəbbət, cəmiyyətin inkişafında maneəyə çevrilən qüvvələrin kəskin tənqidi şairin yaradıcılığında aparıcı mövzulardır.

M. Dilbazi uşaqlar üçün müxtəlif mövzularda, yüksək ideya-bədii dəyərə malik əsərlər yazmışdır. Onun uşaq psixologiyasına, uşaq aləminə dərindən bələdliklə yazılmış şeirləri gənc nəslin dilinin əzbəri olmuş, balaca oxucuların mənəvi-estetik tərbiyəsində, həyata, insana baxışlarının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Sənətkarın uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki fəaliyyəti səmərəli və çoxcəhətlidir. Onun uşaq əsərlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) Uşaq şeirləri
- 2) Poemaları, mənzum nağılları
- 3) Pyes və hekayələri

Şeirləri. M.Dilbazi uşaq duyumunu, qavramasına uyğun əsasən həcmcə kiçik uşaq şeirləri yazmışdır. Həmin şeirlərdə gənc nəslin tərbiyəsi üçün son dərəcə əhəmiyyətli olan mətləblərdən söz açılır.

M.Dilbazinin yaradıcılığında doğma yurdumuzun, Azərbaycanın tərənnümü mühüm yer tutur. Şair vətən mövzusunda uşaq şeirlərində oxucularda doğma vətənin hər guşəsinə, hər daşına, qayasına məhəbbət oyadır. **“Doğma ellərdən keçdim”** şeirində vətənimizin dilbər guşələrindən söz açılır. Şair Lənkəranı alimlər, aqillər eli, gülüstan adlandırır. Cəlilabad, Masallıda gördüyü firavan həyat, bolluq, insanların saf mənəviyyəti, qonaqpərvərliyi şairdə iftixar hissi doğurur.

M.Dilbazi uşaqların heyvanlar, quşlar aləminə marağını nəzərə alaraq bu mövzuda bir sıra maraqlı əsərlər yazmışdır. “Pişik”, “Hop-hop”, “Axşam”, “Qaranquş”, “Tapın görək hansı quşam?”, “Sığırcın” şeirləri bu baxımdan səciyyəvidir. **“Yuva”, “Şirin dilim ”** şeirində qaranquşun eyvandakı yuvasını kiminsə dağıtmasından söz açılır. Quşun yuvasının çör-çöpünü

yel aparır. Qaranquş uçulmuş yuvasını görəndə qəmli-qəmli vurnuxur, sanki bu işdə kimin günahkar olduğunu bilmək istəyir. Əsər uşaqlara verilən düşündürücü bədii sualla bitir:

Quşlar yatdı yuvalarda,
Gecələsin bəs o, harda?
Yuvasız da quş olarmı,
Deyin görək, ilk baharda?..

Şairin “Körpə yatır”, “Balacam”, “Sevinc sənin qəlbindədir”, “Dişin çıxır, balacam”, “Tələsirsən”, “Körpələr”, “Ana və qız”, “Qızım iş öyrənir”, “Ana qanadı”, “Mənim ana ürəyimdir” şeirlərində ana qəlbinin böyüklüyü, övlada bəslədiyi məhəbbət hissi tərənnüm edilir.

Poemaları, mənzum nağılları. M.Dilbazinin uşaqlar üçün yazdığı “Gülbahar”, “Reyhan”, “Balaca nümayəndə”, “Qardaşlar”, “Xeyir və Şər”, “Sevincin dünyası”, “Babaların su həsrəti”, “Balaca dostlarım”, “Kim unudar”, “Bahardan məktub”, “Yolka bayramı” poemaları bu janrın ən yaxşı nümunələrindəndir.

Şairin uşaq əsərlərinin mühüm bir qismini **mənzum nağıllar** təşkil edir. Həmin əsərlərdə sənətkar xeyirlə şərin mübarizəsini, xeyirin qələbəsinə inamını əks etdirmişdir. “Günəş eşqi”, “Qaranquş və qara ilan”, “Qurd və uşaqlar”, “Bal arısı və eşşək arısının nağılı”, “Payız yeli, göy çəmənlər və meşənin nağılı”, “Meşə və bənövşə”, “Muy-muy, Haf-haf, Cık-cık, Qah-qah və Tellinin nağılı”, “Günəş, külək, su və ilanın nağılı”, “Qarı nənənin keçisi” mənzum nağıllarında ibrətamiz hadisələrdən söz açılır, gənc oxucuya mənəvi dəyərlər aşılır.

Mirvarid Dilbazi öz qələmini hekayə janrında da sınaq etmiş, gənc oxucuların mənəvi-estetik tərbiyəsi baxımından əhəmiyyətli olan nəsr əsərləri yazmışdır. “Danışılmamış nağıllar”, “Lələnin ağacları”, “Sevincin bayramı”, “Cavan qız və qoca qarının hekayəsi”, “Gözəl ana”, “Dilşadın gülləri”, “Güllünün çəkmələri”, “Nənənin dərsi” hekayələrində ibrətamiz həyat hadisələrindən bəhs edilir.

M.Dilbazinin uşaq pyeslərində xeyirlə şərin mübarizəsi, xeyirin qələbəsinə inam motivləri aparıcı yer tutur. “Muğanda bahar”, “Göyçək Fatmanın nağılı” pyeslərində xeyirxahlıqdan, mübarizlikdən yüksək mənəvi dəyər kimi söz açılır.

Xanımana Əlibəyli yaradıcılığı Öz orijinal üslubu və uşaqların qəlbinə əlverişli olan, obrazlı ifadələri ilə seçilən, müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında yorulmadan çalışan istedadlı şair Xanımana Əlibəyli (1920-2007) olmuşdur. Uşaqların sirli dünyasına bələd olan sənətkar əsərlərlə balaca oxucuları həmişə sevindirmişdir.

Tələbəlik illərində “Ana” adlı ilk şeirinin “Azərbaycan qadını” jurnalında dərc edilməsi X.Əlibəyliyə bədii yaradıcılığa olan meylini daha da gücləndirmişdir. “Balaca həkim” adlı ilk şeirlər kitabını nəşr etdirən şairə, daha sonra “Dovşanın ad günü”, “Meşə həkimi”, “Novruz və Murtuz”, “Yaz konserti”, “İşləməyən dişləməz”, “Sənubərin gözləri”, “Məni günəşə at”, “Lələlərin nağılı”, “Bir gölün sahilində” və sair uşaq şeir və poemalarından ibarət kitabları çap olunmuş, həmçinin, uşaq dramaturgiyasının inkişafında əvəzsiz xidmət göstərmişdir. Qə- ləmə aldığı, “Dovşanın ad günü” və “Aycan” pyesləri Gənc Ta maşaçıları Teatrının, “Cunquş” və “Gözəllər gözəli” pyesləri isə A.Şaiq adına Kukla Teatrının repertuarının bəzəyi olmuşdur.

X.Əlibəyli poeziyası üçün bir sıra çox mühüm və xarakterik cəhətlər vardır. Şeirləri uşağa ilk növbədə həyatın, təbiətin sirlərini öyrədir, uşaqların həyatını, taleyini, sevinc və kədərini özlərinin başa düşəcəyi bir tərzdə onlara çatdırır. Bu isə uşaq poeziyasının əsas

keyfiyyətlərindən biridir. “Bar- maqlar”, “Yoldaşım var”, “Qardaşlıq köməyi”, “Məktəbliyəm”, “Balaca həkim” və sair onlarla lirik şeir və poemalarının məq- sədi uşağa nəyi isə öyrətməkdir.

X.Əlibəylinin əsərlərinin süjetləri təsadüfən eşitdiyi və görüb müşahidə etdiyi hadisələrdən ibarət deyildir. Uşaq dünyasını dərinədən bilən, müxtəlif xarakterə malik məsum varlıq- ların həyat tərzinin real müşahidəçisinə çevrilən şairənin əsərləri öz oxunaqlığı ilə seçilir. Uşaqların çoxunun dilində əzbər olan “Məktəbliyəm” şeirində sənətkarlıq xüsusi nəzərə çarpır.

X.Əlibəylinin əsərlərində yumor hissi olduqca güclüdür. Müəllif yumordan təkcə uşaqları güldürmək üçün istifadə etmir, həm də onları düşünməyə sövq edir. Təbəssüm doğuran şeirlər, həm uşaqların misraları tez qavramasına xidmət edir, həm də onların əxlaq tərbiyəsində əsaslı rol oynayır.

Cəmi dörd misradan ibarət olan “Kəlbətin” şeirində yumor hissi güclü olmaqla yanaşı, həm də mənaca dərinidir. Bu kiçik şeirdə təkcə kəlbətinin funksiyası verilmir, eyni zaman- da Fərhadın nadincliyi təsvir edilir.

X.Əlibəyli şeirlərində uşaqları poetik misralar və obrazlı ifadələrlə bitkilər və heyvanlar aləmi ilə tanış edir, onların əlamətlərini sadalamaqla balaca oxucularını məlumatlandırır. “Süsən gülü”, “Böyütkən”, “İnciçəyi”, “Qara tut”, “Quzu”, “Çalışqan hörümçək”, “Gavalı”, “Atəşböcəyi”, “Maral”, “Kəpənək”, “Gicikən” və sair şeirləri həcmə kiçik və yığcam olsa da, bu canlıların xüsusiyyətləri obrazlı ifadələrlə məharətlə təsvir edilir.

X.Əlibəylinin “Dovşanın ad günü”, “Novruz və Murtuz”, “Çoxbilmiş çəpişlər”, “Mərcaq qalası” adlı poemalarının mövzusu xalq ədəbiyyatından götürülmüşdür. Bu poemalarında müəllif folklor motivlərindən istifadə edərək maraqlı süjet qurmağı bacarmışdır. Bu poemalarındanda müəllif tərbiyə məsələsinə də ön plana çəkir, uşaqların əxlaq normalarına əməl etməsi prinsiplərinə bədii prizmadan baxır. Şairə uşaqların daxili aləminin incəliyini bərpa etmək üçün sözdən istifadə yolu ilə tərbiyə üsulunu əsas götürür, kiçik qəlbə təsir etməyin incə və zərif vasitələrini axtarır, onları bu yolla da tərbiyə etməyə çalışır.

Nəticə: Müasir mərhələdə uşaq ədəbiyyatına töhfə verən yazıçı və şairlərinin sayı durmadan artır. Onlar öz yaradıcılığında həm klassikaya, ənənəyə sadıq qalır, həm də öz sənət yolu ilə seçilməyə, uşaqların maraq və tələbatına cavab verən əsərlər yaratmağa çalışırlar. Onlar uşaq ədəbiyyatımızı zəngin ənənələr əsasında inkişaf etdirib, yeni keyfiyyətlərlə zənginləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Tərtib edən Q.Namazov. III cildə, II cild. Bakı: Öndər, 2004.
2. Dilbazi M. Seçilmiş əsərləri I cild. Bakı, 1982.
3. Dilbazi M. Seçilmiş əsərləri II cild. Bakı, 1983.
4. Dilbazi M. Seçilmiş əsərləri III cild. Bakı, 1983.
5. Dilbazi M. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2004.
6. Dilbazi M. Ana qanadı. Bakı, 1972.
7. Dilbazi M. Biblioqrafik göstərici (tərtib edən N.Həmidova). -Bakı, 1990.

8. Əhmədova Ə. Bu ellərə vurulmuşam. Bakı, 1978.
9. Əzizov Ə. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatının inkişaf yolu (1920-1945). Bakı, 1968.
10. Xəlil Z., Əsgərli F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı:ADPU, 2007.
11. Hacıyev A. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 2004.
12. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: BDU-nun nəşri, 2007.
13. Nəbiyev B. Söz ürəkdən gələndə. Bakı, 1984, s. 47-56.
14. Yusifoğlu R. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Təhsil, 2002.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında qadın sənətkarların rolu

Açar sözlər: Azərbaycan, uşaq, ədəbiyyat, qadın, sənətkar, zənginləşdirən, əsər, şeir, pyes, poema

Xülasə

Mirvarid Dilbazi və Xanımana Əlibəyli XX əsr ədəbiyyatımızın sovet dövründə yaşayıb yaratmış istedadlı qələm sahiblərindəndir.. Azərbaycan ədəbiyyatının çox əsrlik tarixi boyunca yaşayıb yaratmış qadın şairlər nəslinin parlaq simalarından olan bu görkəmli ədəbi şəxsiyyətlər, kamil sənət nümunələri yaradan, həm də uşaq ədəbiyyatımızı zənginləşdirən, ona yeni-yeni töhfələr verən sənətkarlar olmuşlar.

M.Dilbazi ədəbi fəaliyyətə keçən əsrin 20-ci illərinin ikinci yarısından başlamışdır. O, 1927-ci ildə 8 Mart Qadınlar bayramı münasibətilə “Qurtuluş” adlı ilk şeirini yazmışdır. Şairin “Bizim səsimiz” adlı ilk şeirlər kitabı isə 1934-cü ildə çap edilmişdir. Həmin kitabın redaktoru böyük sənətkarımız, otuzuncu illər repressiyasının günahsız qurbanı Mikayıl Müşfiq olmuşdur. İkinci dünya müharibəsinə qədər şairin “İlk bahar” (1937), “Bahardan məktub” (1940) adlı şeir kitabları nəşr olunmuşdur.

Mirvarid Dilbazi iki dəfə “Şərəf nişanı” (1939, 1959) ordeni, həmçinin “Qırmızı əmək bayrağı ” ordeni və müxtəlif illərdə beş medalla təltif olunmuşdur. Azərbaycanın ilk “ Qadın Xalq şairi ” adını almışdır. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi dövründə sənətkar ədəbiyyatımız qarşısında xidmətlərinə görə “İstiqlal” ordeninə (1997) layiq görülmüşdür.

Şairin müxtəlif illərdə nəşr etdirdiyi “İlk bahar”, “Bahar”, “Mənim hədiyyəm”, “Balaca nümayəndə”, “Qardaşlar”, “Reyhan”, “Şeirlər, nağıllar, kiçik pyeslər”, “Seçilmiş şeirlər”, “Əlcəzairli qız”, “Muğanın səhəri”, “Balaca dostlarım”, “Xatirələr olan yerdə”, “Həyat lövhələri” və s. kitabları onun böyük sənət uğurlarından xəbər verirdi.

Umumilikdə sənətkar uşaqlardan ötrü yeddi pyes yazmışdır: "Gül bağında el bayramı"(1946), "Bahar" (1946), "Muğanda bahar" (1957), "Bahar gəlir" (1968), "Göyçək Fatma nağılı" (1972), 1996-1999 cu illərdə isə iki pərdəli “Xocalı fəryadı” pyesini və “Məhsəti” mənzum dramını qələm almışdır.

Xanımana Əlibəyli də ömrünü uşaqlara həsr edən, dəyərli əsərləri ilə uşaq ədəbiyyatımızı zənginləşdirmiş sənətkardır. Ədibin “Cunquş”, “Dovşanın ad günü”, “Aycan”, “Durnalar lələk salır” əsərlərində həyat lövhələri, gənc nəslin ideya-mənəvi tərbiyəsi baxımından əhəmiyyətli olan mətləblər öz əksini tapmışdır. Şairin “Meşə həkimi”, “Sənubərin

gözləri“, “Mənim anam“, “Hədiyyə“ şeirlərində anaya övlad məhəbbətinin tərənnümü başlıca yer tutur.

X.Əlibəyli “Gözəllər gözəli”, “Nişanlı quş”, “Aycan”, “Dovşanın ad günü”, “Cunquş”, “Kənd həkimi”, “Durnalar lələk salır”, “Meyvələrin şahı” kimi mənzum poemalarını folklordan bəhrələnərək yazmışdır.

THE ROLE OF FEMALE ARTISTS IN AZERBAIJANI CHILDREN'S LITERATURE

Mammadova Shohret Nusrat

Azerbaijan State Pedagogical University,

Head of the Department of Literature Teaching Technology,

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor,

<https://orcid.org/0009-0006-6553-6385>

Keywords: Azerbaijan, child, literature, woman, artist, enricher, work, poem, play, poem

Summary

Mirvarid Dilbazi and Khanimana Alibeyli are among the talented writers who lived and created our 20th century literature during the Soviet period. These prominent literary figures, who are bright figures of the generation of female poets who lived and created throughout the centuries-old history of Azerbaijani literature, were artists who created perfect examples of art, enriched our children's literature, and made new contributions to it.

M. Dilbazi began her literary activity in the second half of the 1920s. She wrote her first poem entitled "Liberation" in 1927 on the occasion of March 8 Women's Day. The poet's first book of poems entitled "Our Voice" was published in 1934. The editor of that book was our great artist, Mikayil Mushfig, an innocent victim of the repression of the thirties. Before the Second World War, the poet's poetry books "First Spring" (1937), "Letter from Spring" (1940) were published.

Mirvarid Dilbazi was awarded the "Badge of Honor" twice (1939, 1959), as well as the "Red Banner of Labor" order and five medals in different years. She was awarded the title of the first "Women's Poet" of Azerbaijan. During the independence of the Republic of Azerbaijan, the artist was awarded the "Independence" order (1997) for her services to our literature.

The poet's books published in different years include "First Spring", "Spring", "My Gift", "Little Representative", "Brothers", "Reyhan", "Poems, Tales, Small Plays", "Selected Poems", "Aljazair Girl", "Mughan's Morning", "My Little Friends", "In the Place of Memories", "Life Tables" and others. books told of his great artistic achievements.

In total, the artist wrote seven plays for children: "People's Holiday in the Rose Garden" (1946), "Spring" (1946), "Spring in Mughan" (1957), "Spring is Coming" (1968), "The Tale of Goychek Fatma" (1972), and in 1996-1999, he wrote the two-act play "The Cry of Khojaly" and the verse drama "Mahsati".

Khanimana Alibeyli is also an artist who dedicated her life to children and enriched our children's literature with her valuable works. The writer's works "Jungush", "Dovsha's Birthday", "Ayjan", "Cranes Feather" reflect life stories and issues important in terms of the ideological and moral education of the younger generation. The poet's poems "Forest Doctor", "The Eyes of the Mountain", "My Mother", "Gift" focus on the glorification of a child's love for his mother.

Kh. Alibayli wrote poems such as "The Beauty of the Beautiful", "The Betrothed Bird", "Aycan", "The Rabbit's Birthday", "Jungush", "The Village Doctor", "The Cranes Are Flying Feathers", "The King of Fruits" using folklore.

İBTİDAİ DÖVR İNCƏSƏNƏTİ

Aynur Tahir qızı Seyfullayeva

ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin müəllimi

Abstract. The history of the primitive society was reflected in the research titled “Ancient Society” by the American ethnographer Lewis H. Morgan. Studies once again prove that the human being was not only a part of nature, but also shaped and perfected himself through art. There is plenty of evidence supporting this idea. In particular, specialists in world archaeology are capable of presenting numerous examples on this subject. One of the most valuable findings in this field is the discovery made in 1836 in Chaffaud (Vienne Department) by the famous archaeologist Édouard Lartet, who uncovered small plaques engraved with special drawings. He also discovered a depiction of a mammoth in La Madeleine (France).

Keywords: Ancient, art, cave

Arxeoloqlar qədim insanların hazırladıqları müxtəlif alətlər əsasən ibtidai dövrü daş və metal (mis, tunc və dəmir) dövrlərinə görə mərhələləşdirirlər.

Daş dövrü qədim (paleolit), orta (mezolit) və yeni (neolit) daş dövrü kimi mərhələlərə bölünür. Daş dövrünün təxmini xronoloji sərhədləri e.ə. 2,5-3 milyon ildən – e.ə. VI min illiyi nəzərdə tutur. Paleolit, öz növbəsində üç dövrə: aşağı, orta və yuxarı (və ya son) paleolitə bölünür. Daş dövrü mis və tunc dövrü ilə əvəz olunur ki, sonuncu b.e.ə. III-II minillikləri əhatə edir. Daha sonra (b.e.ə. I minilliyin əvvəli) dəmir dövrü başlanır.

İbtidai insan torpaq və heyvandarlıqla məşğul olmuşdur. Bundan öncə isə, o, minillər ərzində öz dolanışığını üç yolla: yığıcılıq, ovçuluq və balıqçılıqla təmin etmişdir.

İbtidai cəmiyyətin tarixi amerikalı etnoqraf L.Q.Morqanın «Qədim cəmiyyət» adlı tədqiqatında öz əksini tapmışdır. Aparılan tədqiqatlar bir daha sübut edir ki, insan təkcə təbiətin tərkib hissəsi olmamış, o həm də incəsənət vasitəsilə özünü formalaşdırmış və kamilləşdirmişdir. Bunu sübut edən bir çox dəlillər mövcuddur. Xüsusilə, dünya arxeologiya elminin mütəxəssisləri bu haqda yetərincə misallar göstərmək iqtidarındadırlar. 1836-cı ildə Şaffoda (Vyana departamenti) məşhur arxeoloq Eduard Larte tərəfindən xüsusi rəsmlərlə cizgilənmiş lövhəciklərin tapıntısı bu sahədə ən dəyərli nümunələrdəndir. O, həm də La Madlendə (Fransa) mamont təsvirini də tapmışdır.

Ən erkən mərhələdə incəsənətin səciyyəvi xüsusiyyəti sinkretizmdir (yunanca – synkretimos – birləşmə – müxtəlif baxışların əlaqəsi).

Dünyanın bədii şəkildə dərk edilməsi «homo sapiens»-in (ağıllı insanın) formalaşmasına güclü təkan oldu. Arxeoloqların kəşfləri nəticəsində məlum olur ki, incəsənət əsərləri əmək alətlərinin hazırlanmasından çox sonra, təqribən milyon ildən sonra yaranmağa başlayıb.

Paleolit, mezolit və neolit dövrü abidələri ibtidai insanların əsas diqqətinin, məhz nəyə yönəldiyini göstərir. Qaya üzərindəki cizgi və rəsmlər, daş, gil və ağacdən hazırlanmış heykəllər, qablar üzərindəki ovçuluq səhnələrinin təsvirləri insanların heyvanlar haqqındakı

düşüncələrini sübut edir. Paleolit, mezolit və neolit dövrünün əsas təsvir obyektı vəhşi heyvanlardır.

Sonuncu paleolit dövrünə aid olan ilk təsviri sənət əsərləri Orinyak (Fransa) mədəniyyətinə aid edilir. Daş və sümükdən hazırlanan qadın fiqurlarına da məhz bu dövrdə təsadüf olunur. Bu cür «venera»lara Fransa, İtaliya, Avstriya, Cexiya, Rusiya və dünyanın digər regionlarında rast gəlmək olar.

Bunlarla eyni vaxtda mamont, fil, at, maral kimi heyvanların ümumiləşdirilmiş – ifadəli təsvirlərinə də rast gəlirik. Xüsusilə, bu heyvanlara aiddir.

Qaya rəsmləri və fiqurlar ibtidai insanların təfəkkür tərzini öyrənməyə imkan verir. Məsələn, ovçunun mənəvi qüvvələri təbiət qanunlarını dəf etməyə yönəldilir. Bundan ibtidai insanın bütün həyatı asılıdır.

İbtidai incəsənətin əsas bədii xüsusiyyətini simvolik forma və təsvirin şərti xarakteri təşkil edirdi.

Yuxarı paleolit rəngkarlığına mağara təsvirləri aid edilir. Ən qədim abidələr Qərbi Avropada tapılmışdır. 1879-cu ildə ispan arxeoloqu M.Sautuola Altamir mağarasında (İspaniya) paleolit dövrünün rəngkarlıq təsvirlərini kəşf etdi. 1895-ci ildə Fransanın Lya Mut mağarasında ibtidai insanın çəkdiyi rəsmlər tapıldı. 1901-ci ildə A.Breyl Fransada Vezera düzənliyində Le-Kombatel mağarasında mamont, bizon, maral, at, ayı təsvirlərini tapır. Burada təsvirlərin sayı 300-ə qədərdir, həmçinin insan təsvirləri də üstünlük təşkil edir. Həmin ildə arxeoloq Pestroni Le Kombateldən çox da aralı olmayan Fon de Qomda 40 vəhşi at, 23 mamont, 17 maral təsvirlərindən ibarət olan «rəsm qalereyasını» kəşf edir. Daş dövrünün palitrası çox kasıbdır, burada dörd əsas rəng – qara, ağ, qırmızı və sarı üstünlük təşkil edir. Ağ və qara rənglərdən isə nadir hallarda istifadə olunub.

Eyni dövrləri ibtidai musiqiyə də aid etmək olar. Hərəkət, jest, mimika və səslər ibtidai musiqini yaradan əsas elementlər idi.

Son paleolitdə əldə edilən musiqi alətləri xüsusi maraq doğurur. Çernovitsk vilayətində Dnestrin sağ sahilində Moldova düşərgələrindəki qazıntılar zamanı arxeoloq A.P.Çerniş son paleolitə aid olan mədəni təbəqədəşimal maralının buynuzundan hazırlanmış 21 sm uzunluğunda fleyta tapmışdır.

İbtidai incəsənətin əsas sahəsini ornament təşkil edir. Paleolit dövründə o çox geniş tətbiq olunmuşdur. Hələ XIX əsrdə Mezin paleolit düşərgəsində (Ukrayna) daş və sümük alətlər üzərində həndəsi ornamentlər aşkar etmişdir. Həndəsi naxışlar qolbaq və digər müxtəlif fiqurlar üzərində öz təcəssümünü tapmışdır. Bu cür ornamentlər əyri xətt və cizgilərdən ibarətdir.

Abstrakt naxışlarla ibtidai rəssamlar təbiəti əks etdirmiş, onun surətini yaratmışlar.

Bir çox tədqiqatçılar belə güman edirlər ki, yuxarı paleolit incəsənəti təkcə sənətdən ibarət deyil, o həm də ibtidai insanların dini-magik görüşlərini əks etdirir.

İbtidai mədəniyyətin bir qədər sonrakı mərhələləri mezolit, neolit və ilk metal alətlərin hazırlanması dövrünə təsadüf edir. İbtidai insan təbiətdən əldə etdiyi hazır məhsullarla yanaşı əməyin digər formalarını – ovçuluq, balıqçılıq, əkinçilik və heyvandarlıqla da məşğul olmağa balşayır. Yeni daş dövründə insan tərəfindən ilk dəfə odadavamlı gil kəşf edilir. İnsanlar öz məqsədləri üçün ilk növbədə təbiətdən alınan daş, ağac və sümükdən istifadə edirdilər. Torpaqla məşğul olanlar gildən hazırlanmış qabların üzərini naxışlayırdılar.

Neolit və tunc dövründə ornament daha da çiçəklənməyə başlayır. Buradakı təsvirlər mürəkkəb anlayışları ifadə edir. Dekorativ-tətbiqi sənətin və bir çox növləri – keramika və metalın yenidən işlənməsi formalaşmağa başlayır.

Tunc dövründən başlayaraq yırtıcı heyvan təsvirləri tədricən aradan çıxmağa başlayır. Hər yerdə quru həndəsi sxemlər vüsət tapır. Məsələn, Azərbaycan, Dağıstan, Orta və Mərkəzi Asiya dağlarında keçə profilləri üstünlük təşkil edir. İnsanlar petroqliflərin (petroqlif – yunan sözü olub, petros – daş, glirhe – kəsmə; qaya təsvirləri.) yaradılmasına daha az səy göstərilir.

B.e.ə. III minilliyə, tunc dövrünün erkən çağına aid olan Şimali Qafqaz mədəniyyəti Maykop adını almışdır. Bu ad məşhur Maykop kurqanı abidəsinə uyğun adlandırılmışdır. Maykop mədəniyyəti Taman yarımadasının şimal-qərbindən Dağıstanın cənub şərqinə qədər yayılmışdır.

İbtidai cəmiyyətin sonlarına doğru bədii peşələr və sənətlər geniş vüsət tapmağa başlayır: bürüncdən, qızıl və gümüşdən müxtəlif məmulatlar hazırlanır.

İbtidai dövrün sonlarına yaxın memarlığın yeni-yeni növləri — qalalar yaranmağa başlayır. Bu cür tikililər kobud surətdə cilalanmış nəhəng daşlardan hazırlanır. Belələrinə Avropanın bir çox yerlərində və Qafqazda rast gəlmək olur.

**APPLYING CREATIVE PRINTING TO A SHIRT USING THE CYANOTYPE
TECHNIQUE****CYANOTYPE TEKNİĞİ İLE YARATICI BASKININ GÖMLEK ÜZERİNE
UYGULANMASI****H.A.Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi****Sanat Medya ve Tasarım Fakültesi****Güzel Sanatlar Bölümü****Öğr.gör: Sayara Yergeshova****Öğrenci: Aisha Pernebayeva****Öz**

Siyanotip (blueprint/mavi baskı) 1842 yılında gökbilimci ve kimyager John Frederick William Herschel tarafından keşfedilmiştir. Siyanotip, demir tuzu çözeltisinin siyanür ile bir araya geldiğinde mavi rengi almasıyla oluşur. Uygulanışı şu şekildedir: Belirli formüllere göre sulandırılan bu iki kimyasal eşit miktarda karıştırılır ve bir yüzeye fırça ile sürülür. Yüzey (kâğıt, kumaş, ahşap vb.) ultraviyole ışıktaki belirli bir süre pozlanır. Kimyasal uygulanan yüzey bu işlemten sonra su ile yıkanır. Siyanotip'in ilk yaygın kullanımı 1850'lerde botanik alanında olmuştur. 19. yüzyılın sonunda mimari planların kopyalanması amacı ile de kullanılmıştır. Siyanotip 20. yüzyıl başında amatör fotoğraf albümlerinde yer almaya başlamıştır. Bu teknik 1960'lardaki alternatif fotoğraf dalgası sırasında, özellikle Robert Rauschenberg'in beden Siyanotip'leri ile yeniden gündeme gelmiştir. Siyanotip tekniği 1960'lardan günümüze kadar kullanılmaya devam edilmiştir. Günümüzde birçok sanatçı sanatsal yaratıcılıkları içinde Siyanotip yöntemini tercih etmektedir. Çalışmada, siyanotip tekniğinin tarihsel gelişimindeki önemli örnekler betimleyici yöntem ile incelenmiştir. Ayrıca, Siyanotip tekniğinin günümüzdeki fotoğraf sanatı içindeki yeri ve konumu tartışılmıştır. Çalışmada son olarak, bir deneysel uygulama olarak gerçekleştirilen hayvansal figürlü motif stilize edilerek ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyanotip, Deneysel fotoğraf, hayvansal motif, Alternatif fotoğraf teknikleri.

Abstract

Cyanotype (blueprint) was discovered in 1842 by astronomer and chemist John Frederick William Herschel. Cyanotype is created when a solution of iron salts combines with cyanide, producing a blue color. The process is as follows: These two chemicals are diluted according to specific formulas, mixed in equal amounts, and applied to a surface with a brush. The surface (paper, fabric, wood, etc.) is exposed to ultraviolet light for a specific period of time. After this process, the chemically applied surface is washed with water. The first widespread use of cyanotypes occurred in the 1850s in botany. By the end of the 19th century, they were also used for copying architectural plans. It was also used to copy architectural plans at the end of the 19th century. Cyanotype began appearing in amateur photo albums at the beginning of the 20th century. This technique resurfaced during the wave of alternative photography in the 1960s, particularly with Robert Rauschenberg's body cyanotypes. The cyanotype technique has

continued to be used from the 1960s to the present. Today, many artists utilize the cyanotype method for their artistic creativity. Many artists today choose the cyanotype method for their artistic creativity. This study examines key examples from the historical development of the cyanotype technique using a descriptive method. Furthermore, the role and status of the cyanotype technique within contemporary photography is discussed. Finally, the study details a stylized and detailed animal-figured motif, implemented as an experimental application.

Keywords: Cyanotype, Experimental photography, animal motif, Alternative photographic techniques.

Giriş

Cyanotype kelimesi Yunanca *koyu mavi izlenim* anlamına gelen *cyan (siyan)* kelimesinden türetilmiştir. Cyan rengi, demir tuzu çözeltisinin siyanür ile bir araya geldiğinde kimyasal reaksiyona girerek mavi renge dönüşmesi ile oluşur. Bu renk değiştirme ilk kez Count Bestuscheff tarafından 1725 yılında keşfedilmiştir. Bu kimyasal değişimin ayrıntılı olarak tanımlanması, 1831 yılında kimyager Johann Wolfgang Doebereiner (1780-1849) tarafından yapılmıştır.⁴ *Prusya mavisi* adı verilen ve sulandırılmış demir hexacyano asitferik tuzundan oluşan (hydrated iron hexacyano ferrate complex) ve mavi görünüm alan karışım 1704-1710 yılları arasında Berlin’de Heinrich Diesbach adlı pigment üreticisi tarafından hazırlanmıştır.⁵ Bu malzeme, 1730 yılından sonra yağlıboya ve suluboyayla yapılan resimlerde bir pigment olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁶ Fotoğraf alanındaki kullanımı, gökbilimci, kimyager ve sabitleme banyosunun mucidi olan John Frederick William Herschel (1792–1871) tarafından 1842 yılında önerilmiştir.⁷ Herschel, 16 Haziran 1842 yılında “*On the Action of the Rays of the Solar Spectrum on Vegetable Colours and on Some New Photographic Processes*” adlı makalesini Londra Royal Society’ye sunmuştur. Herschel bu makalesinde Cyanotype prensipleri ve bu tekniği oluşturan kimyasalların temel özelliklerini anlatır, bu yöntemi öncelikle gravürlerini çoğaltmak ve bilimsel notlarını kopyalamak için kullandığını belirtir ve bu alandaki kullanımını önerir.⁸

Bu çalışmanın amacı, Cyanotype tekniğinin tarihsel gelişimini örnekler eşliğinde incelemek, tekstil alanında yeri ve konumunu araştırmak. Siyanotip baskının yalnızca bir fotografik süreç değil, aynı zamanda tekstil ve tasarımda da yaratıcı bir araç olduğunu vurgulamak amaçlanmıştır. Bu çalışma kapsamında, siyanotip baskının tekstil sanatında kullanımına dair analizler, bu tekniğin doğal lifler ve organik malzemeler üzerindeki etkileyici estetik sonuçları vurgulanmaktadır. Özellikle Melissa Boucher ve Adele de Keyzer, siyanotip baskının tekstil yüzeylerinde yenilikçi uygulamalarını sergilemiştir. Bu teknik, derin mavi tonların ve dokusal zenginliğin bir araya gelmesiyle, tekstil sanatında benzersiz bir estetik ifade yarattığını belgelemeye çalışarak, literatürde fotogram ve ciyanotype baskı ile tekstil baskı sanatları hakkındaki bilgileri bir araya getirerek bu alanda araştırma yapacak olanlara yeni bir kaynak sunmayı hedeflemiştir. Çalışmada, Siyanotip’in ortaya çıkışı ve uygulananı anlatıldıktan sonra bir elbise biçimli gömlek üzerine uygulaması yapılmıştır. Uygulama hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Cyanotype tekniği fotoğraftan önce resim alanında bir pigment olarak kullanılmıştır. Herschel’in fotoğraf alanında bu tekniğin kullanımını önermesinin ardından ilk kullanımı botanik alanında olmuştur.¹ Günümüzde ise fotoğrafın her türünde siyanotip örneğine rastlanmaktadır. Müzelerin tarihsel ve çağdaş koleksiyonlarında da Siyanotip örnekleri yer almaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın yöntemi, siyanotip baskı tekniğinin tarihsel ve çağdaş kullanım alanlarını incelemek amacıyla nitel bir araştırma yaklaşımını benimsemektedir. Çalışma, iki ana aşamada gerçekleştirilmiştir; literatür taraması ve görsel analiz. İlk aşamada kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Bu süreçte, siyanotip tekniğin tekstile uygulayan çalışmalar incelenmiştir. Aynı zamanda, siyanotip baskının tekstil sanatındaki yerini belirlemek için dönemin kaynakları, bilimsel makaleler ve güncel sanatçıların projeleri taranmıştır.

İkinci aşamada, siyanotip baskı tekniğinin uygulama örnekleri üzerinde görsel analizler gerçekleştirilmiştir. Görsel analiz yöntemi, bir sanat eserini anlamak, değerlendirmek ve yorumlamak için kullanılan sistematik bir yöntemdir. Bu teknik, sanat eserini görsel unsurlarına odaklanarak incelemeyi amaçlar.

Cyanotype Uygulanışı

19. yüzyılda, kalıcı fotografik görüntü elde etme için yapılan çalışmalarda birçok kimyasal ve organik madde denenmeye devam edilmiştir. 17. yüzyıldan beri devam eden gümüş tuzları ile ilgili olan araştırmalara 19. yüzyılda demir içerikli olanlar eklenmiştir. Cyanotype, pozitif baskı elde etmek için kullanılan *demir içerikli yöntemlerden (iron based process)* ilkidir.⁹ *Mavi baskı (blue print)* olarak da adlandırılır.

Işığa duyarlı hale getirilen bu yüzey üzerine negatif¹² yerleştirilir ve güneş ışığında veya ultraviyole ampüller ile pozlanır. Eğer bir negatif pozlanıyorsa bu negatiften pozlama sonrasında pozitif görüntü elde edilir. Eğer bir bitki pozlanıyorsa o bitkinin negatif görüntüsü elde edilir. Pozlama süresi ışığın geliş açısına (bulunulan enleme) ve mevsime göre değişmektedir. Demir tuzlarının gümüş tuzlarına göre duyarlılığı daha düşük olduğundan görüntünün oluşması için dakikalar gerekmektedir. Bu pozlama esnasında, ışık geçirmeyen yerler beyaz, geçiren yerler ise mavi rengi alır. Pozlanan kâğıt, suda bir buçuk dakika kadar yıkanır. Oksidasyon sonucu tek renk parlak bir mavi elde edilir.¹³ Bu mavi, solüsyonun hazırlanma formülüne göre çeşitli tonlarda olabilir. Mavinin tonu solüsyonun uygulanma yoğunluğuna göre de değişmektedir. Cyanotype tekniğinin bir diğer yaygın kullanım alanı da fotogramdır. Fotogram, “Kamera ve ya lens olmadan elde edilen fotografik görüntüdür. Objelerin, çeşitli kimyasallar ile ışığa duyarlı hale getirilmiş yüzeyler üzerine yerleştirilmesi ve bu yüzeylerin belirli bir süre ışığa maruz bırakılması ile elde edilir. Fotogramın en önemli özelliği, nesne ile ışığa duyarlı yüzeyin arasında bir aracın olmamasıdır.”¹⁴ Fotogramla nesnenin silüet¹⁵ görüntüsü elde edilir.

Cyanotype’ı gümüş içerikli fotoğraf tekniği ve sürecinden ayıran özellik, üretim sürecindeki özgünlüktür. Işığa duyarlılığının düşük olması, hazırlanma sürecini daha kolay ve risksiz hale getirir. Eser, çeşitli seçimler ve uygulayıcının el kullanımının/ becerisinin/ özgünlüğünün devreye girmesiyle en başından itibaren biricik niteliğe sahiptir. Kullanıcı çalışacağı yüzeyi ve dokuyu seçer. Örneğin kâğıt üzerine uygulama yapan sanatçı, kâğıtta daha resimsi bir etki istiyorsa dokulu, daha pürüzsüz ve fotogra- fik bir etki istiyorsa dokusuz kâğıt tercih edebilir. Kâğıt seçiminden sonra kimyasalın yüzeye uygulama süreci vardır. Bu süreçte resim fırçası kullanılır ve fırçanın kâğıda uygulanma tarzı ikinci tercih sürecidir. Daha deneysel yaklaşımda olan uygulayıcı, fırça dışında sünger, sprej gibi maddelerle de solüsyonu yüzeye uygulayabilir. Bu aş- mada sanatçı farklı pigmentleri de solüsyona ekleyip farklı renkler elde edebilir veya solüsyonu bir kat/iki kat/üç kat şeklinde uygulayarak farklı tonlarda mavi renk elde edebilir. Pozlama süresi de sanatçının seçimine bağlıdır. Pozlama süresi farklı tonlar- da mavi elde edilmesini sağlar. Böylece farklı renk skalalarında maviler üretilebilir. Uygulama

süreçlerindeki seçeneklerin sonsuzluğu ve sanatçının farklı uygulamaları sebebiyle üretilen her Cyanotype baskı biriciktir.

Cyanotype, 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında kâğıt dışındaki kumaş (ipek, deri), ahşap gibi yüzeylere de uygulanmıştır. Amerika'da ev tekstili ürünlerinde 1880'lerden sonra Cyanotype kullanıldığı görülmektedir. Cyanotype böylece *anma/hatıra (com- memoration)* işleviyle evlerde yer almıştır. Aile albümleri adeta yastık üzerlerine taşınmıştır.³⁸ Günümüzde George Eastman House'da yer alan bu yastık üzerinde, otuz adet Cyanotype fotoğraf bulunmaktadır. Bu fotoğraflar kumaşa basılmış ve dikilmiştir. Fotoğraflarda erkek ve kadın portreleri, bir ailenin yaptığı seyahatler gibi dış dünyaya ait fotoğraflar yer almaktadır.

Bu bölümde, siyanotip baskıyı tekstil üzerinde uygulayan kimi önemli sanatçılara ve eserlerine odaklanılacaktır. Bu sanatçılar, siyanotip baskının geleneksel sınırlarını zorlayarak tekniği yenilikçi yollarla kullanmışlardır. Teknik, özellikle doğal lifler ve organik malzemelerle uyumlu yapısı sayesinde tekstil sanatında benzersiz bir ifade biçimi sunmaktadır. Siyanotip baskının kumaş üzerindeki derin mavi tonları ve dokusal zenginliği, sanatçılar için güçlü bir estetik araç haline gelmiştir. Bu teknik, pamuk, keten ve ipek gibi yüzeylerde kolayca uygulanabilirliği ile bilinir ve yüzeyin dokusunu koruyarak sanatsal ifadenin yoğunluğunu artırır (Ware, 2004: 81). Siyanotip baskının bu özellikleri, sanatçıların yüzey, ışık ve organik materyaller arasında dinamik bir etkileşim kurmasını sağlar ve böylece eserlerin hem görsel hem de kavramsal gücünü artırır.

Günümüzde, tekstil sanatçıları ve tasarımcıları siyanotip baskıyı yenilikçi yollarla kullanarak bu tekniği modern sanata entegre etmektedirler. Siyanotip baskının kumaş üzerindeki uygulamaları, tekstil sanatında görsel zenginlik yaratmak için tercih edilen bir yöntem haline gelmiştir. Özellikle Cole Caswell eserlerinde, siyanotip baskının tekstil üzerindeki yenilikçi uygulamalarına dair etkileyici bir örnek sunmaktadır ve siyanotip baskı tekniğini bu sorgulamanın bir aracı olarak kullanmaktadır.

Görsel 21'deki eser, 2022'de Fransa'da Le Credac'ta düzenlenen *Firari (La Fugitive)* sergisi için yaratılmıştır. Sergi, Marcel Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* serisinin altıncı cildi olan *Firari (La Fugitive)* adlı kitaptan esinlenmiştir ve sanatçılardan, kitapta yer alan queer genç kadın karakter Albertine'in erkek bakışıyla nesneleştirilmesine yanıt veren eserler üretmeleri istenmiştir. Eserde, ceket yapımında ipek, korse yapımında ise organze kullanılmış olup, Albertine'in karmaşık karakterini yansıtmak amacıyla siyanotip baskı ile pozlanmış materyal parçaları titizlikle bir araya getirilmiştir. Ayrıca feminist metinlerden alıntılar, *Kayıp Zamanın İzinde*'de Albertine hakkındaki pasajlar, Chantal Akerman'ın *Esir (La Captive)* filminden görseller ve Melissa'nın post-porn projesinden görüntüler esere dâhil edilmiştir. İnce materyallerin kullanımı ve siyanotip baskı görüntülerinin yan yana yerleştirilmesi, izleyiciye bir mahremiyet hissi kazandırmayı ve Albertine'in çok yönlü karakterini vurgulamayı amaçlamaktadır. Çağdaş moda tasarımcıları, siyanotip baskı tekniğini kullanarak yaratıcı koleksiyonlar oluşturmuşlardır. Bu tasarımlar, siyanotip baskının estetik potansiyelini genişletmekte ve bu tekniğin modern tekstil dünyasında nasıl yeniden yorumlanabileceğini göstermektedir. Siyanotip baskının moda ve tekstilde kullanımı, geleneksel ve modern yöntemlerin birleştiği bir kesişim noktası oluşturarak bu tekniğin sanatsal ve ticari değerini artırmaktadır (Görsel 22).

Görsel 1. Melissa Boucher ve Adele de Keyzer, *Kötü Şöhret (Mauvais Genre)*, 2022, Firari (La Fugitive) sergisi, Le Credac, Fransa.

Bulgular

Gömlek Elbisenin Siyanotip Tekniği İle Yeniden Yorumlanması

488

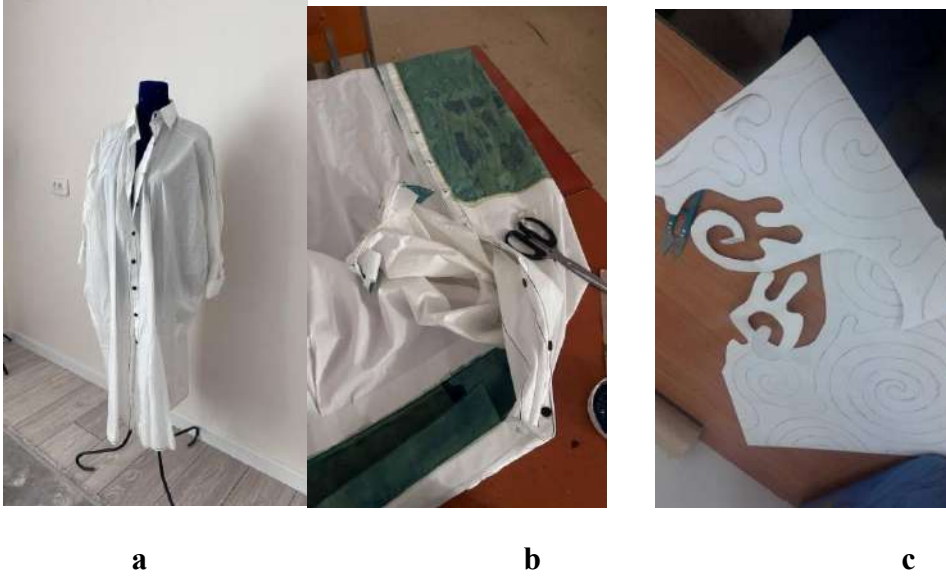
Bu araştırmada, siyanotip tekniğinin tarihçesi, uygulaması ve formülleri üzerine yapılan teorik araştırma sonucunda, yazarın deneysel çalışmaları üretilmiştir. Tekniğin tasarımında bu tekniği kumaşda uygulayan bütün tasarımcıların çalışmalarından esinlenilmiştir. Bu bağlamda, tekniğin öğrenilmesinde yabancı literatürden yararlanılmıştır.

Kullanılan Malzemeler: Uzun, beyaz gömlek-elbise, baskısı alınacak motifin A3 boyutunda şablonu, bant, geniş fırça, karton, siyanotip emülsiyonu, emülsiyonu karıştırmak için kap, LED lamba veya güneş ışığı (fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Kullanılan araç-gereç, malzemeler

Bu araştırmada, siyanotip için hazır bir emülsiyon kullanılmıştır (fotoğraf 2). İki solüsyonundan (A+B) hazırlanan emülsiyon, geniş bir fırça ile ince bir tabaka halinde elbiseye uygulanır. Kumaş yüzeyinde sıvı kalmaması gerektiğinden, solüsyondan sadece az miktarda uygulanır. Bu işlem loş ışıktta yapılmalıdır. Ardından elbisenin kuruması için 1 saat karanlık bir yerde bekletilmesi gerekir. Elbise kuruduktan sonra, emülsiyonun uygulandığı bölge ışığa karşı hassaslaşacaktır. Elbise kurutulduktan sonra yeni bir baskı yapılabilir ve birkaç gün baskı yapılmadıktan karanlık bir yerde saklanabilir (fotoğraf-3 a, b, c).

a

b

c

489

Fotoğraf -3 a,b,c. Gömleğin belirlenen bölgelerine emülsiyon uygulanması ve tasarlanan motifin şablon kesim işlemi.

a

b

c

Fotoğraf - 4 a, b, c. Elbiseyi baskıya hazırlama süreci ve pozlamadan sonra görünümü.

Siyanotip tekniğinin uygulanmasında 2 seçenek vardır: 1-Negatif özel bir bilgisayar programında hazırlanır (yani herhangi bir resim, fotoğraf vb. kabul eder ve asetata çıktısı alınır); 2-Negatif canlı, doğal ve yapay nesnelerden oluşur (yaprak, çiçek, kelebek, kuş tüyü, el yapımı nesneler, şablon vb.);

Fotoğraf - 5. 15-20 dakika pozlama aşamasından sonra suyla durulanan elbisenin detay görünümü.

Yaratıcı, özel elbisenin tasarımında siyanotip tekniğinin ikinci seçeneği aşağıda basamakla verilmiştir.

1. Baskısı yapılacak motifin şablonu hayvan figürlü (koç boynuzu) stilize edilerek A3 formatında çizilip kesilmiştir.

2. Eşit miktarda potasyum ferrisiyanür ve ferrik amonyum sitratın kimyasal birleşimiyle siyanotip emülsiyonu hazırlanmıştır. Elbisenin ön açıklığına A3 boyutundaki asimetrik görünümde, sağ üst tarafı, sol alt tarafı ve arka üst tarafına motif baskısı uygulanmıştır(Fotoğraf 6 a,b, c.).

a

b

c

Fotoğraf 6 a,b, c, d, e, Yaratıcı, özel çalışmanın ön, arka, yan ve detay görünümü.

Sonuç

Siyanotip baskının, tarihsel kökenlerinden günümüze kadar uzanan bu yolculuğu, fotoğrafçılık ve sanat dünyasındaki yerini sağlamlaştırmış ve onu bilimsel ve sanatsal alanlarda vazgeçilmez bir araç haline getirmiştir. Günümüzde siyanotip baskı, yalnızca bir baskı tekniği olmakla kalmayıp, aynı zamanda tarihsel bir miras ve sanatsal bir ifade biçimi olarak varlığını sürdürmektedir.

Siyanotip baskı, günümüzde de fotoğrafçılar, sanatçılar ve tasarımcılar tarafından kullanılan bir teknik olmaya devam etmektedir. Bu teknik, özellikle analog fotoğrafçılık ve alternatif baskı tekniklerine ilgi duyan sanatçılar arasında yeniden popüler duruma gelmiştir. Siyanotip baskının dayanıklılığı ve benzersiz estetiği, bu tekniği geleneksel ve aynı zamanda modern sanat formları içinde sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır.

Sanatçının yaratım sürecinde kullandığı araçlar, yöntemler ve malzemeler, oluşturulan projenin bütünlüğü içerisinde anlamı derinleştirir ve eserin etkisini artırır. Geleneksel olarak teknik çizimlerin ve planların çoğaltılması amacıyla kullanılan bu teknik, zamanla fotoğrafçılığın ve sanatın farklı alanlarında da uygulanmış ve günümüzde tekstil yüzeyler dâhil çeşitli yüzeylerde kullanımı ile sanatçılar tarafından yeniden keşfedilmiştir.

Siyanotip baskının 19. yüzyıldaki bilimsel dokümantasyon işlevinden günümüzdeki estetik ve kavramsal sanatsal uygulamalara geçiş süreci, teknik inovasyonların sanat dünyasındaki yerini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu dönüşüm, siyanotip baskının fotoğrafçılık ve aynı zamanda tekstil sanatı bağlamında çift yönlü bir köprü görevi gördüğünü göstermektedir.

Siyanotip baskının tekstil yüzeylerindeki uygulamaları, geleneksel sanatı modern bir anlayışla buluşturarak, doğal ve sentetik malzemelerin bir araya geldiği bir estetik diyalog

oluşturmuştur. Toksik olmayan kimyasal yapısı, düşük maliyeti ve kolay uygulanabilirliği sayesinde sanatçılar ve tasarımcılar için erişilebilir bir seçenek sunmaktadır. Dolayısıyla, siyanotip baskı yalnızca bir fotografik yöntem olarak değil, aynı zamanda görsel sanatlarda ve tasarım süreçlerinde çevre dostu bir teknik olarak modern tasarım dünyasında sürdürülebilir bir araç olarak değerlendirilebilmektedir.

Siyanotip baskının tekstil yüzeylerinde uygulanması hem estetik hem de teknik açıdan büyük bir potansiyel sunmaktadır. Sanatçılar ve tasarımcılar, bu tekniği kullanarak yenilikçi eserler yaratmaktadır. Sanatçılar, emülsiyonu istediği estetik etkiyi yaratacak görselde kullanabilir ve böylece her biri benzersiz olan görüntüler ortaya çıkabilmektedirler. Siyanotip baskı tekniğinin bu benzersizliği ve geniş olanaklar sunması, sanatçının eserinin anlamını baskı süreci boyunca artırmasına ve derinleştirmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda sanatçılar, siyanotip baskıyı sadece bir baskı tekniği olarak değil, aynı zamanda bir sanatsal ifade aracı olarak da değerlendirmektedirler. Günümüzde, siyanotip baskı tekniği hem geleneksel hem de modern sanatta kalıcı bir yer edinmiş ve sürdürülebilir sanat pratikleriyle uyumlu bir Görselde kullanılmaya devam etmektedir.

Siyanotip baskının tekstil uygulamalarındaki çeşitlilik, sanatçıların doğadan elde edilen organik formları veya kişisel imgeleri bir araya getirerek kavramsal mesajlar oluşturmalarına olanak tanımaktadır. Özellikle, doğa temelli motifler ve çevresel farkındalık vurgusu, siyanotip baskının çağdaş tekstil tasarımında sürdürülebilir bir teknik olarak benimsenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, siyanotip baskının tekstil yüzeylerindeki kullanımı, teknik ve estetik arasındaki dengeyi koruyarak hem geçmişten gelen zanaatkarlık değerlerini hem de modern tasarım anlayışını harmanlayan bir anlatı gücü sunmaktadır. Siyanotip baskının tekstil sanatındaki yerini daha da genişletecek olan bu yaratıcı süreçler, gelecekte bu tekniğin daha da yaygınlaşmasına ve sanatsal uygulamalarının çeşitlenmesine olanak sağlayacağı ön görülmektedir.

Kaynakça

1. Baldwin, Gordon. *Looking at Photographs: A Guide to Technical Terms*. London: J. Paul Getty Museum association with British Museum Press, 1991.
2. Dusan C. Stulik ve Art Kaplan, *The Atlas of Analytical Signatures of Photographic Processes* (Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2013), erişim 28 Aralık 2018, http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/atlas_cyanotype.pdf, 4.
3. Gordon Baldwin, *Looking at Photographs: A Guide to Technical Terms* (London: J. Paul Getty Museum Association with British Museum Press, 1991), 32.
4. "İstanbul Blue." Erişim 15 Haziran 2019. <https://212-magazine.com/>, 212 MAGAZINE, Idle Issue, Spring-Summer 2018-Issue Five, Pages: 22-31. "İstanbul Mavisi." Fotoistanbul, Erişim 19 Ocak 2019. <http://fotoistanbul.org/>
5. Mike Ware, "On the Origins, Care, and Feeding of Cyanotypes," *Sun Gardens Cyanotypes By Anna Atkins* (Münih: Prestel Publishing, 2018), 193-202.
6. Mike Ware, "Cyanotype," *Encyclopedia of Nineteenth Century Photography*, ed. John Hannavy (New York: Taylor Francis Group, 2008), 360.

7. Stulikve Kaplan, *The Atlas of Analytical Signatures of Photographic Processes*, 4.Anderson, Christina Z. *Cyanotype: The Blueprint in Contemporary Practice*. NewYork: Routleg Publishing, 2019.
- 8.Anderson, C. (2019). *Cyanotype: The blueprint in contemporary practice*. CRC Press.
9. Ware, M. (2004). *Cyanotype: The history, science and art of photographic printing in Prussian blue* (2nd ed.). National Museum of Science & Industry. https://www.academia.edu/20607062/Cyanotype_The_History_Science_and_Art_of_Photographic_Printing_in_Prussian_Blue (19.12.2024).

Сілтемелер:

1. B. M. & Keyzer de A. (2022). *oucher*. Alternative processes. <https://www.alternativeprocesses.org/post/3-cyanotype-on-textile-projects-you-need-to-know> (13.01.2025).

**İŞGÜZAR KOMMUNİKASIYA ZAMANI ETİK QAYDALAR VƏ DAVRANIŞ
NORMALARI****Əzizova Şəfəq Faiq qızı****Müəllim****ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci, Azərbaycan****Orcid id: 0000-0002-7668-1805**

Abstract: Etiquette in society is the ability to behave in all situations in which a person may find himself. Without observing these norms, political, economic, cultural and family relations are impossible, because people cannot exist without considering each other and without setting certain limits for themselves. Etiquette regulates human behavior in all areas of public life - at work, in everyday life, in personal, family and international relations. Polite behavior, actions, and conduct are considered the main, fundamental components of national morality and culture. It allows people to use ready-made, general rules of etiquette, etiquette, and politeness to communicate with individuals and various groups at different levels.

Key words: Etiquette, polite behavior, actions, general rules of etiquette.

Cəmiyyətdəki etiket qaydaları bir insanın ola biləcəyi bütün vəziyyətlərdə davranmaq qabiliyyətidir. Bu normalara əməl olunmadan siyasi, iqtisadi, mədəni və ailə münasibətləri mümkün deyildir, çünki insanlar bir-birlərinə fikir vermədən, özlərinə müəyyən məhdudiyyətlər qoymadan mövcud ola bilməzlər. Etiket qaydaları ictimai həyatın bütün sahələrində - işdə, gündəlik həyatda, şəxsi, ailə və beynəlxalq münasibətlərdə insan davranışlarını tənzimləyir. Nəzakətli rəftar, hərəkət, davranış milli məənəviyyət və mədəniyyətin başlıca, əsas komponentlərindən sayılır. O, insanlara, ayrı-ayrı şəxslərlə, müxtəlif qruplarla müxtəlif səviyyələrdə ünsiyyət yaratmaq üçün artıq hazır, ümumi mərifət, ədəb, nəzakət qaydalarından istifadə etmək imkanı verir.

Etiket: Müasir anlamda insanlara münasibətin zahiri göstəricilərini özündə əks etdirən davranış, ünsiyyət qaydalarının məcmusudur, başqa sözlə, cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş ictimai-əxlaqi normalara, davranış qaydalarına riayət etmək deməkdir. Etiket milli-mədəni və tarixi bir anlayışdır, yəni etiket qaydaları çox uzun tarixi müddət ərzində formalaşır, dəyişmə sürəti çox aşağı olur, mədəni və milli ənənələrdən qaynaqlanır. Mütəxəssislər bir neçə etiket növünü fərqləndirirlər:

İşgüzar etiket:

- A) İşgüzar etiket
- B) Peşəkar etiket
- C) Diplomatik etiket
- D) Etnoetiket

Son zamanlarda işgüzar münasibətlərin etikasına getdikcə daha çox diqqət çəkir. İşəgötürənlər kadr seçimi və iş qəbul zamanı, habelə birbaşa peşə rolunu yerinə yetirən işçilərin iş və şəxsi münasibətlərinin etikasına daha çox diqqət yetirirlər. Etiket ünsiyyəti düzgün istiqamətə

yönəldir, idarəçilərin və tabeliyindəki şəxslərin peşə fəaliyyətini müvafiq standartlar, qaydalar, normalarla təmin edir, şəxsi simpatiya və antipatiyadan asılı olmayaraq, həmkarlara, partnyorlara qarşı səmimi, təmkinli münasibəti formalaşdırır.

İşgüzar etiket qaydaları əsas 3 hissədən ibarətdir:

1. Xarici görünüş etiketi
2. Davranış etiketi
3. Nitq etiketi

Xarici görünüş etiketi: Səliqəli və zövqlü geyim tərz, saç düzümlü və s. zəhəri görünüş əlamətlərini əks etdirir. Əsas şərtlərdən biri qəbul olunmuş normada geyim mədəniyyətidir. İşgüzar insanlar təmiz, sadə, səliqəli, bir qədər dəbə uyğun, zövqlə geyinməyi bacarmalıdır. Əgər kişinin qalstukı və ya köynəyinin boynu və qolları kirlidirsə, əgər qadın tərəf-müqabili açıq-saçıq və ya ziyafət libasında, həddindən çox zinət əşyasında, kosmetikada işgüzar mühitə gəlsə, bu onun işgüzar etikətlərdən xəbərsiz olduğunun göstəricisidir. İşgüzar şəxs geyimində heç bir xüsusi detallı diqqət cəlb etməməli, ətrafdakı insanlardan çox da seçilməyə çalışmamalıdır. İşgüzar xanımlar qəbul edilmiş ümumi qaydada ciddi iş kostyumu geyinməlidirlər. Geyimə uyğun kiçik həcmli, zövqlü aksesuar, nişan üzüyü saat və s. taxmalıdırlar.

Davranış etiketi: İnsanların cəmiyyət tərəfindən müxtəlif situasiyalar üçün qəbul edilmiş, nümunəvi hesab edilən hərəkətlərinin toplusudur. Bura *dəqiqlik, məxfilik, nəzakət, xeyirxahlıq və səmimiyyət, ətrafınızdakılara diqqət, savadlılıq* daxildir. Əsas şərtlərdən biri işgüzar insanın dəqiq olmasıdır. Yəni işə, tədbirə və ya işgüzar görüşə səbəbsiz gecikən şəxs özünə və təmsil etdiyi quruma olan etimadı itirir və ciddi, etibarlı, güvənli tərəf-müqabil sayılmır. İşgüzar mühitədə mədəni etikətlərdən biri də məxfilikdir, yəni iş yoldaşı və ya tərəfdaşı ilə söhbətdə artıq söz danışmamaqdır. Hər bir əməkdaş təmsil etdiyi idarənin, müəssisə və

təşkilatın biznes və fəaliyyət sirlərini qorumağı mütləq şəkildə bacarmalıdır. İşgüzar şəxs nəzakətli, xeyirxah və səmimi olmalıdır. Təkcə özünü deyil, başqalarını da nəzərə almalıdır. Hər hansı bir işdə uğur qazanmaq üçün öz mənafeələrini düşünüb, tərəfmüqabilə zərər yetirilməsi işgüzar və mədəni etikətlərə zidd davranış sayılır. Əməkdaş həmkarı ilə münasibətdə daxili xudbinliyini boğmalı, qarşısındakını səbrlə dinləməli, empati qurmalı, onun fikirlərinə hörmətlə yanaşmalı, sözünü kəsməməlidir. Həmsöhbətinin fikrini sarkazmla dinləyib, ironiya ilə kəsən, onu alçaldan şəxs gec, ya tez, özü də nə vaxtsa eyni münasibətlə qarşılaşacaqdır. Nitq kommunikasiyası prosesində biz təkcə informasiyanı ötürmürük, eyni zamanda həmsöhbətimizi emosional cəhətdən istiqamətləndiririk. Əgər siz ünsiyyət zamanı müsbət emosiyalar ötürürsünüzsə, sizə də eynən o cür emosiyalar ötürülür. Əksinə, əgər siz narahatsınızsa, əsəbiləşibsinizsə, konfliktli situasiyanın yaranmasına yol açırırsınız.

İşgüzar söhbətin əvvəlindən tərəfdaşınızın rəğbətini qazanmağın bir neçə effektiv üsulu vardır:

1. Söhbətin lap əvvəlindən ayrı-ayrı ifadələrlə, çox da nəzərə çarpdırmadan tərəfdaşınıza təlqin etməyə çalışın ki, onun özü və ya təmsil etdiyi sahə haqqında yaxşı fikirdəsiniz.
2. Tərəfdaşa xüsusi yanaşma sərgiləmək və diqqət göstərmək lazımdır.
3. Fiziki və sosial məsafəni azaldın.
4. İşgüzar tərəfdaşlarınızın adını yadda saxlayın və danışmalar prosesində imkan dairəsində onlara tez-tez adı ilə müraciət edin.

Nitq etiketi: Mədəni davranış etiketlərindən biri də işgüzar insanın yazılı və şifahi nitq mədəniyyətidir. Hər bir insanın səmimi, rəvan, anlaşılıqlı, ifadəli danışığı onun mədəni səviyyəsi, dünyagörüşü, erudisiyasından xəbər verir. Müasir dünyanın işgüzar insanları öz partnyorları, tərəf-müqabilləri ilə ucadan, qışqıra-qışqıra, əl-qol hərəkətləri ilə deyil, qarşısındakına hörmət əlaməti olaraq sakit və təmkinli tonda, savadlı, xoş və gözəl danışmağı bacarmalıdır.

Diplomatik etiket: Beynəlxalq münasibətlərdə istifadə olunan protokol qaydaları və davranış normalarını ifadə edir. Bu, dövlət nümayəndələri, səfirlər, liderlər və digər beynəlxalq arenada iştirak edən şəxslərin davranış qaydalarını müəyyən edir.

Diplomatik etiketə aşağıdakılar daxildir:

1. Salamlama və tanışlıq qaydaları (şəxslərin düzgün təqdim olunması və titullar qaydaları).
2. Nitq etiketi (hörmətli ifadələrdən istifadə, diplomatik dillərin qorunması).
3. Görüş və tədbirlər zamanı geyim, oturma sırası, hədiyyələrin təqdimatı kimi detallara diqqət.
4. Konfliktlərin həlli zamanı hörmət və neytrallığın saxlanması.

Diplomatik etiket bir tərəfdən protokola əsaslanarsa da, digər tərəfdən mədəniyyətlərarası hörmət və etik davranışın təməlidir.

Etnoetiket: Etnik və mədəni qrupların özünəməxsus davranış normaları və ünsiyyət qaydalarını əhatə edir. Bu, bir xalqın tarixi, ənənələri və dəyərlərindən qaynaqlanır. Etnoetiketə aşağıdakılar daxildir:

Salamlama və vidalaşma qaydaları (əllə salamlamaq, baş əymək və ya digər mədəni jestlər);

Qonaqpərvərlik qaydaları (qonağın necə qarşılanması, yemək süfrəsi adətləri);

forması, qeyri-verbal işarələr);

Ünsiyyət tərzi (səs tonu, danışmaq

Milli adətlər (toylarda,

yas mərasimlərində, bayramlarda müşahidə olunan davranış qaydaları).

Etnoetiket bir millətin kimliyini və sosial dəyərlərini ifadə edir, müxtəlif mədəniyyətlər arasında anlaşma və qarşılıqlı hörmət üçün vacibdir.

Nitq etiketi formaları: *Müraciət, salamlama, tanışlıq və təqdimetmə, kompliment, vidalaşma.*

Ünsiyyət zamanı müraciət etiketlərinə xüsusi önəm verilir. Düzgün seçilmiş müraciət forması, səs tonu insanların qarşılıqlı münasibətlərinə çox təsir göstərir. Bundan əlavə, rəsmi və qeyri-rəsmi şəraitdə istifadə edilən müraciət formaları mövcuddur. İşgüzar mühitdə müraciət

formasını seçərkən həm sosial iyerarxiyası, həm də sosial statusu bərabər olan tərəfdaşlar arasındakı şəxsi münasibətlərin xarakterini nəzərə almaq lazımdır. Məsələn, bizdə iş tərəfdaşına “əzizim”, “canım” və ya “qurban olum” kimi ailə leksikonuna aid ifadələr və müraciətlər ən böyük qüsurlardandır. Bu, şəxsin mədəni səviyyəsinin geriliyindən xəbər verir. Müraciət “xanım”, “bəy”, “müəllim”, “həmkar” və s. formada ola bilər.

Salamlaşma nitq etiketinin ən vacib formalarından biridir. Onun köməyi ilə ünsiyyətə girənlər arasında əlaqə yaradılır. İşgüzar ünsiyyətdə görüşmə zamanı bu ifadələrdən istifadə edilir: “Salam”, “Sabahınız xeyir”, “Günortanız xeyir”, “Gün aydın”, “Axşamınız xeyir”, “Xoş gördük”.

Tanışlıq və özünü təqdimetmə. İşgüzar ünsiyyət zamanı nitqin ünvanlandığı şəxs nitqin subyektinə tanış deyilsə, ünsiyyətə tanışlıqdan başlamaq lazımdır.

Yaşca kiçik böyüyə, kişi qadına özünü təqdim edir. Əgər tərəfdaşınızla söhbət zamanı yalnız sizin tanıdığınız bir şəxs sizə yaxınlaşırsa, hər şeydən öncə onu tərəfdaşınızla tanış edin. Bunu istəmirsinizsə, tərəfdaşınızdan üzr istəyib onunla bir kənara çəkilin. Ətrafınızda bir neçə tanış olmayan şəxs varsa, bu situasiyada özünü təqdim etməyin müxtəlif variantları mövcuddur:

- Tanış şəxslərdən xahiş etmək olar ki, sizi hamıya təqdim etsinlər;
- Çəkinmədən, cəsarətlə özünüzü hamıya təqdim edə bilərsiniz;
- Ya da onlarla ayrı-ayrılıqda tanış ola bilərsiniz.

Kompliment. Rəsmi şəraitdə salamlama və tanışlıq prosedurundan sonra işgüzar kompliment, iltifat mərhələsi başlayır. Kompliment həmsöhbətin müsbət keyfiyyətləri barədə bir qədər şişirdilmiş xoş sözlərdir ki, ona zövq vermək, özünə və ya müzakirə olunan məsələyə diqqət çəkmək məqsədilə istifadə edilir. Komplimentin tərifi ondan ibarətdir ki, tərif yuxarıdan aşağı istiqamətlənir və görülmüş işə müsbət münasibət faktını özündə əks etdirir. **Kompliment iki növə ayrılır:**

1) Kübarlıq əlaməti olan kompliment. İnsanın zahiri görünüşü və məziyyətləri barədə söylənən xoş sözlərdir, bir-birini tanıyan adamlar, yəni qohumlar, yaxınlar, dostlar, tanışlar, həmkarlar üçün nəzərdə tutulur.

2) İşgüzar kompliment. Tərəfdaşlar arasında iltifat mübadiləsidir və istənilən işgüzar görüş, söhbət, danışıqlar işgüzar komplimentlə başlayır və sona çatır. İşgüzar ünsiyyətdə komplimentdən istifadə qaydaları belədir:

Kompliment demək mütləqdir;

Kompliment həqiqətə uyğun olmalıdır;

Kompliment səmimi səslənməlidir;

Təkcə kompliment deməyi yox, həm də onu qəbul etməyi bacarmaq lazımdır. Nitq etiketi situasiya ilə əlaqədar bir neçə söhbət başlanğıcını nəzərdə tutur.

1) Təntənəli 2) Kədərli 3) İşgüzar

Təntənəli situasiyaya dövlət bayramları, müəssisənin və əməkdaşların yubileyləri, mükafat alınması, yeni ofis, mağaza açılması, təqdimat, müqavilə bağlanması, razılaşma əldə olunması və başqaları aiddir.

İstənilən təntənə səbəbilə, əlamətdar günlə bağlı dəvətlər və təbriklərdən istifadə olunur. Təbriklər — hər hansı bir hadisənin əhəmiyyətini vurğulayan simvolik ünsiyyət formasıdır. Bayramlar və əlamətdar hadisələr təbrik üçün səbəbdır. Təbrik insana və ya təşkilata qarşı

diqqət əlamətidir. Vaxtında və fərdi şəkildə təbrik etmə mühümdür. Yazılı formada təbrik şəxsi görüş zamanı şifahi təbrikdən və ya telefonla təbrikdən daha yüksək qiymətləndirilir.

Təbrik etikətləri bunlardır:

- İcazə verin (izn verin), sizi münasibətilə təbrik edirəm.
- Ön səmimi (ürəkdən gələn) təbriklərimi qəbul edin.
- Sizi (idarə rəhbərimizin, müdiriyyətin, ...) adından təbrik edirəm (edirik) və s.

Kədərli situasiya ölüm, təbii fəlakət, terror aktı ilə, müflisləşmə, bədbəxtlik, bəla gətirən digər hadisələrlə bağlıdır. Belə hallarda başsağlığı verilir. Başsağlığı quru, rəsmi olmamalıdır, səmimiyyətlə ifadə edilməlidir.

- İcazə verin, sizin kədərinizə şərik olum.
- Başsağlıqlarımızı qəbul edin.
- Sizin dərdiniz bizim dərdimizdir.

İşgüzar nitq etikətlərindən hər hansı bir işə yekun vurularkən, müxtəlif tədbirlər, görüşlər təşkil edilərkən və başqa hallarda kimə isə təşəkkür elan etmək lazım gəldikdə də istifadə olunur.

- İcazə verin, yüksək səviyyədə təşkil edilmiş təlim üçün təşəkkürümüzü bildirək.
- Rəhbərlik müəllim heyətinə qış imtahan sessiyasını uğurla başa vurduqları üçün öz minnətdarlığını bildirir.

Hər hansı bir iş üçün xahişlə müraciətdə son dərəcə nəzakətlə, lakin yaltaqlığa yol vermədən edilməlidir:

- Mümkünsə, mənim xahişimi yerinə yetirin.
- Zəhmət olmazsa, ...
- Xahiş edirəm, mümkünsə, bu işi tez həll edin.
- Xahiş edirəm, mənə icazə verin.

Xahiş, müraciət rədd edilərkən aşağıdakı ifadələrdən is istifadə edilir:

- Təəssüf, amma mən sizə kömək edə bilmirəm.
- Hazırda bu mümkün deyil.
- İndi bu işin görülməsi məqsədəuyğun deyil.

Vidalaşma. Hər bir işgüzar ünsiyyət vidalaşma ilə sonlanır. Vidalaşan zaman “Xudahafız”, “Sağ olun”, “Salamat qalın”, “Allah amanında”, “Yaxşı yol”, “Görüşənədək” və s. kimi ifadələrdən istifadə edilir. Vidalaşmanın əsas tələbi budur ki, heç vaxt həmişəlik vidalaşmayın, əlaqələrin davam etdirilməsi üçün həmişə imkan saxlayın. İşgüzar tərəfdaşınızdan ayrılarkən nəzakətli olun, dəqiqlik əlaməti olaraq növbəti görüşünüzün vaxtını, yerini və şərtlərini bir daha xatırladın. Salamlaşma zamanı olduğu kimi, vidalaşma zamanı da görüşdən məmnun qaldığınızı vurğulayın və sizi başqalarından fərqləndirən özünü məxsus tərzdə xudahafızlaşın.

Ədəbiyyat

1. Həmzəyev M.Ə., Əmiraslanova S.F. “Ünsiyyətin psixologiyası”. Dərs vəsaiti. Bakı-2007.
2. Ключев Е.В. “Речевая коммуникация; Успешность речевого взаимодействия”: учебное пособие. –М. РИПОЛ классик, 2002.
3. Панфилова А.П. “Деловая коммуникация в профессиональной деятельности”: учебное пособие. - СПб.: ИВЭСЭП, 2001

MUSİQİ PEDAQOGİKASININ ELMİ ARAŞDIRMALARI**Süleymanova Arzu Ələsgər qızı****ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin müəllimi**

Abstract. The science of pedagogy, which has a centuries-old history, was formed, developed and enriched as a result of the mutual influence and organic connection of a number of sciences. Since pedagogy is one of the sciences that comprehends existence in the form of concepts, it has always needed to improve its conceptual system. This system includes numerous concepts and terms. With the help of these, pedagogy describes and explains the phenomena and processes related to its object and subject, and makes scientific generalizations.

Keywords: Pedagogy, science, psychology

Pedaqoji biliklər qədimdir və bəşər cəmiyyətinin inkişafından ayrılmazdır. Bu biliklər böyüyən nəslin inkişafı, həyata hazırlanması, onun təlim və tərbiyəsi ilə bağlı insan fəaliyyətinin xüsusi sahəsinə aiddir.

Bir çox alimlər pedaqogikanı onun özündən kənarda və özündən asılı olmayaraq işlənilib hazırlanan normativ biliklər sistemi hesab edirdilər. Buna görə də həm müstəqil bir elm sahəsi kimi, həm də tədris fənni kimi pedaqogikanın bir elm kimi formalaşması uzun sürən və mürəkkəb proses olmuşdur. Hələ vaxtı ilə İ.Kant (1724-1804), G.V.Hegel (1770-1831), İ.F.Herbart (1776-1841) fəlsəfə kursundan mühazirələr oxuyan zaman pedaqogika onun bir hissəsi kimi qalmaqda idi. Bununla belə, alman alimləri H.Myunşterberq (1863-1915), E.Meyman (1862-1915), Amerika psixoloqu U.Ceyms (1842-1910), rus pedaqoqu K.D.Uşinski (1824-1870) pedaqogikanın mümkün qədər müstəqil bir elm olmasını istəyirdilər.

Çoxəsrlik tarixə malik olan pedaqogika elmi bir sıra elmlərin qarşılıqlı təsiri və üzvi əlaqəsi nəticəsində təşəkkül tapmış, inkişaf edərək zənginləşmişdir. Pedaqogika varlığı anlayışlar formasında mənimsəyən elmlərdən biri olduğu üçün özünün anlayış sisteminin təkmilləşməsinə həmişə ehtiyac duymuşdur. Bu sistemə çoxsaylı anlayışlar, terminlər daxildir. Pedaqogika bunların köməyi ilə öz obyektinə, predmetinə aid olan hadisələri və prosesləri təsvir və izah edir, elmi ümumiləşdirmələr aparır.

1950-ci illərdən etibarən qərb ölkələrində, o cümlədən İtaliya, Fransa, ABŞ və bir sıra digər ölkələrdə müxtəlif pedaqoqlar birləşərək pedaqoji dərgilər, toplular, jurnallar çap etdirməyə başlamışlar. Bu pedaqoqlar təlim, tərbiyə və təhsil sahəsində apardıqları tədqiqat işlərinin nəticələrini həmin informasiya vasitələri ilə təşviq edirdilər. ABŞ-da U.Adler, U.Foster, P.Krosser, İngiltərədə B.Saymon, M.Morris, Fransada R.Harodi, İ.Konyo planlı və məqsədyönlü təsir göstərməyin zəruriliyini əsaslandırır, demokratik məktəb sistemi uğrunda mübarizə aparır, icbari təhsilin müddətini uzatmağı tələb edirlər. Onların fikrinə görə, uşaqların imkanlarını, qabiliyyətlərini tərbiyə şəraitindən ayırmaq və ayrılıqda nəzərdən keçirmək qeyri-elmi yoldur.

Azərbaycan pedaqoji fikrin inkişaf tarixi çox qədimlərdən başlasa da, onun bir elm kimi formalaşması XX əsrin əsasən 20-ci illərindən sonrakı dövrə aiddir. Dünya musiqi pedaqogikası fikrinin Azərbaycanda öyrənilməsi və bu əsasda musiqi pedaqogikası haqqında olan mövqelərin müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə mövzuların işlənilməsi XX əsrin ikinci yarısı, daha çox isə XXI əsr üçün səciyyəvidir.

Elmi pedaqogikanın Azərbaycanda inkişaf tarixinə nəzər salan pedaqoqlar milli-mənəvi dəyərlərimizdəki psixoloji fikirləri müəyyən qədər öyrənmişlər. Lakin, bu tədqiqatlarda müəyyən məqalələr şəklində ayrı-ayrı problemlərin tədqiqinə toxunulmuşdur. Konkret olaraq şəxsiyyətin formalaşmasında musiqi pedaqogikasının rolu qədər geniş öyrənilməmişdir. Bu da musiqi pedaqogikasına aid mövzunun tədqiqinin bu gün üçün də aktual olduğunu göstərir.

Azərbaycanda bir çox görkəmli şəxsiyyətlər də öz pedaqoji fikirlərini irəli sürmüşlər: XI-XII əsrlərdə Azərbaycanın müdrik filosofları, şairləri və yazıçıları, elm adamları – Qətran Təbrizi, Bəhməniyar, Əfzələddin Şirvani, Fizuli, Nizami, Nəsrəddin Tusi maarifçi-pedaqoq kimi təlim-tərbiyə sahəsində öz fikirlərini söyləmişlər. Nizami Gəncəvi “Xəmsə”si böyük pedaqoji ensiklopediya hesab olunur. Nizamiyə görə isə, ağıl insanı heyvandan fərqləndirən əsas keyfiyyətdir. Nəsrəddin Tusi bütün Şərqdə və Qərbdə əxlaq elminin banisi kimi tanınmış bir şəxsiyyət olmuşdur. Onun pedaqoji fikirləri “Əxlaqi-Nasir” əsərində öz əksini tapmışdır. XII-XIII əsrlərdə Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Nəsihətnamə”, “Gülütani-İrəm”, “Əxlaqın Saflığı”, “Qanuni-Qüds” və digər əsərlərində yüksək əxlaqi keyfiyyətləri qorumaqdan söz açmışdır. “Ağıl və elmdən yaxşı dövlət yoxdur” deyirdi. O, müəllimə yüksək qiymət verərdi və söyləyərdi ki, “Müəllim geniş bilgiyə və təmiz əxlaqa sahib olmalıdır”. M.F.Axundova görə tərbiyənin əsas məqsədi kamil insan yetişdirməkdir.

Vaxtilə fəlsəfənin və sosiologiyanın tərkibində olan, bir müddətdən sonra isə ondan ayrılan və zaman ötdükcə müstəqil elmə çevrilən pedaqogika inkişaf edərək bir çox şaxələrə ayrılmışdır. Pedaqogikanın öyrəndiyi predmet o dərəcədə mürəkkəbdir ki, ayrıca, hətta ən geniş elm onun mahiyyətini, əlaqələrini və ifadə vasitələrini əhatə edə bilməz. Pedaqogika uzun inkişaf yolu keçmiş, çoxlu nəzəri və təcrübi informasiya toplamış və hazırda şaxələnmiş elmi biliklər sisteminə çevrilmişdir. Yəni, müasir pedaqogika təhsil, təlim, tərbiyə haqqında elmlər sisteminə çevrilmişdir. Pedaqoji elmin sahələri arasında ardıcıl, sıx əlaqə vardır. Onların hamısı insanı öyrənir, onun təhsil-tərbiyə problemlərini tədqiq edir, praktika üçün tövsiyələr işləyib hazırlayır.

Pedaqoji elmlərin tarixi inkişafı gedişində onun aşağıdakı sahələri formalaşmışdır:

Ümumi pedaqogika – pedaqoji prosesin ümumi qanunauyğunluqlarını öyrənir; pedaqogikanın digər sahələri üçün nəzəri-metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Pedaqoji elmlərin bir çox sahəsi insanın müxtəlif yaş dövrlərində təlim-tərbiyə məsələlərini tədqiq edir. Yaşa görə pedaqoji elmlərin sahələrinə bunları misal göstərə bilərik: körpəlik pedaqogikası, məktəbəqədər tərbiyə pedaqogikası, məktəb pedaqogikası, texniki peşə məktəbi pedaqogikası, orta ixtisas məktəbi pedaqogikası, ali məktəb pedaqogikası.

Pedaqoji elmlərin müəyyən qismi müxtəlif fəaliyyət sahələri ilə əlaqədardır. Konkret fəaliyyətlə bağlı pedaqoji elm sahələri bunlardır: idman pedaqogikası, istehsalat pedaqogikası, sosial pedaqogika, hərbi pedaqogika, hüquq pedaqogikası, mədəni-maarif işi pedaqogikası, musiqi pedaqogikası və s. Məlum olduğu kimi hər bir sahənin məxsus xarakter və spesifik cəhətləri vardır. Məhz bu mənada musiqi pedaqogikası pedaqogika elmi ilə yanaşı həm də musiqi tarixi, musiqi nəzəriyyəsi, ifaçılıq, psixologiya, estetika və s. ilə də əlaqədardır.

Musiqi insanlara çox güclü təsir bağışlayan emosional gücə malikdir. Dünyanın ən məşhur şairləri, filosofları, bəstəkarları musiqiyə həmişə yüksək qiymət vermişlər: "Hər hansı

bir xalqın müvəffəqiyyətli inkişafında üç faktor həlledici əhəmiyyətə malikdir. Bunlar hərflər, not və rəqəmdir” (V.Hüqo). "Yaradıcılıq həyatımı mən musiqisiz təsəvvür edə bilmərəm. Əgər mən uşaqlıqdan musiqini sevməysəydim, heç vaxt məşhur rəssam olmazdım” (S.Konenkov). "Mənim məqsədim insanları musiqi vasitəsilə daha yaxşı etməkdir” (G.Hendel). "Musiqi insan hisslərinin riyaziyyəti, riyaziyyat isə insan təfəkkürünün musiqisidir” (Silvester). "Musiqinin məqsədi - insanları yaxşılığa doğru aparmaqdır” (C.Enesku). Musiqi vasitəsilə tərbiyə problemi həmişə pedaqoqların, psixoloqların, tədqiqatçıların, musiqi pedaqogikası sahəsində çalışan mütəxəssislərin tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Musiqi tərbiyəsi problemləri ilə bağlı dünyanın ən görkəmli alimləri, o cümlədən Pavel Şivits (Yugoslaviya), Nasiro Fukui (Yaponiya), Lyubomir Pipko (Bolqarıstan), Yelizabet Sani (Macarıstan), David Qalliver (Avstriya), Matti Rautio (Finlandiya), Dmitriy Borisoviç Kabalevski (RSFSR), Lennart Roymers (ABŞ), Andre Ameller (Fransa), Xana Lexortov (Polşa) və bir çox başqaları bir sıra tədqiqatlar aparmış və musiqi mütəxəssislərinin diqqətini cəlb edən maraqlı nəticələr əldə etmişlər.

Məktəblilərin musiqi vasitəsilə tərbiyəsində milli musiqidən istifadə problemi isə tədqiqatçıların hər zaman əsas və başlıca mövzularından biri olmuşdur. Bu sahədə K.Xofman (Almaniya), K.Toykov (Bolqarıstan), Y.Budik (Çexoslovakiya), Q.Qoldenbaum (Fransa), M.Pşixodzinskaya, M.Borquna və başqalarının bir çox maraqlı tədqiqatları vardır. Keçmiş SSRİ məkanında da müxtəlif yaşlı uşaqların musiqi inkişafı, musiqi vasitəsilə tərbiyəsi ilə bağlı O.A.Apraksina, B.V.Asafyev, N.L.Qrodzenskaya, Y.Y.Qembitskaya, N.N.Dobrovolskaya, D.B.Kabalevski, M.A.Rumer, Y.B.Əliyev, V.N.Şatskaya uzun illər boyu tədqiqatlar aparmış və bunun nəticəsində musiqi tədrisi və musiqi vasitəsilə tərbiyə problemlərinə həsr olunmuş bir sıra samballı əsərlər yazmışlar.

D.Kabalevski 1985-ci ildə rusiya məktəbləri üçün musiqi proqramı tərtib etmişdir. Bu proqram “Tri kita” adlanırdı. O.Rəcəbov və V.Xəlilov bu proqramın məzmununu əsasında yeni proqram işləmişlər və bu proqramı “3 alma” adlandırmışdılar. 3 alma dedikdə isə marş, mahnı və rəqs nəzərdə tutulmuşur.

D.Kabalevski bu 3 musiqi janrlarını uşaqlara öyrətmək və bu janrları digər musiqi janrları və formalarından tam şəkildə fərqləndirilməsini təmin etməyi xüsusiylə vurğulayırdı. O qeyd edirdi ki, bu 3 janrı uşaqlara öyrətmək və bu janrların başqa musiqi janrlarının və formalarının içərisində işləndiyini uşaqlara hiss etdirmək lazımdır.

Azərbaycanda da musiqi pedaqogikası sahəsinə bir çox pedaqoqlar müraciət etmiş, bu sahədə bir sıra əsərlər yazılmışdır və yazılmaqdadır. Bu pedaqoqlardan bir neçəsinin adını çəkmək istərdim.

Pedaqogika elmləri doktoru, professor Jalə Həmid qızı Qədimova bu sahədə bir çox elmi işlərin – 55 elmi məqalə, 2 monoqrafiya, 8 dərslək, dərslər vəsaiti və metodiki göstərişlərin müəllifidir.. Onun musiqi pedaqogikası sahəsində aşağıdakı əsərləri vardır: “Musiqinin tədrisi metodikası” (Bakı, ADPU, 2007, 323 s.), “Musiqi” (Bakı, ADPU, 2007, 414s. (E.Əfəndiyeva ilə birlikdə)), “Musiqi pedaqogikası: tarixilik və müasirlik” (Bakı, 2012), “Məktəb mahnı üzərində iş musiqi müəlliminin hazırlığında əsas amil kimi” (Bakı, ADPU 1994, 21 s.) və digər əsərlər.

Pedaqoji elmlər namizədi olan İradə Ağə Əli qızı Məmmədova “Musiqi Pedaqogikası” adlı kitabın müəllifidir. Kitabda musiqi pedaqogikasının predmeti, nəzəri və texnoloji məsələləri işıqlandırılıb. Bu dərslər vəsaiti pedaqoji universitet, musiqi kolleci və konservatoriya tələbələri, magistrələr, aspirantlar və praktiki musiqi müəllimləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu vəsaitdə “Pedaqogika və musiqi”, “öyrədən və öyrədən”, “musiqi pedaqoji proseslər” və.s məsələlərlə

yanaşı, pedaqoji proseslərin və priyomların musiqi pedaqogikasında daha dərindən tədqiq edilməsi problemli də nəzərdən keçirilib.

Azərbaycanda musiqi pedaqogikasının yaradıcılarından biri də professor, pedaqogika elmləri doktoru Sabir Dadaş oğlu Quliyevdir. Azərbaycan məktəblərində ilk dəfə olaraq Sabir Quliyev III, IV, V, VI, VII siniflər üçün “Musiqi” dərsləklərinin (bəstəkar Sülyeman Ələsgərovla birlikdə), ilk musiqi proqramlarının, həmçinin bir sıra bu kimi tədris vasitələrinin müəllifi olmuşdur. O, “Musiqi və onun tədrisi metodikası”, “Musiqi inkişafı və musiqi tərbiyəsi” əsərlərinin, “Mahnı oxumaq üçün qrammofon vallarından istifadə”, “Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərinin I-VI sinifləri üçün qrammofon valları” və s. metodik vəsaitlərin müəllifidir.

Əlbəttə bu sahədə görülən işlər kifayət qədərdir. Biz sadəcə bir neçəsinin adlarını vurğuladıq.

Beləliklə, musiqi pedaqogikası sahəsi çox geniş və əhatəlidir. Musiqi pedaqogikası sahəsində bu kimi elmi araşırımlar xüsusi rol oynayır və musiqi sahəsində tədris alan tələbələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

THE ROLE OF ENGLISH LANGUAGE IN THE WORLD İNGİLİS DİLİNİN DÜNYADAKİ ROLU

Kamalə Əzizli, müəllim,

Bakı, ADPU

<https://orcid.org/0009-0000-2420-2684>

Müasir dövrdə qloballaşma cəmiyyətin, demək olar ki, hər bir sahəsini əhatə edir. Hələ XX-ci əsrin ortalarından etibarən geniş vüsət alan qlobal-laşmanın əsas atributu bəşəriyyəti əhatə edən beynəlmiləl ünsiyyət-kommu-nikasiya ehtiyacıdır. Qloballaşma beynəlxalq ünsiyyətin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Belə ki, qloballaşma insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitə olan dilin (və ya dillərin) təbiətinə müəyyən mənada təsir göstərir. Dünyada minlərlə dil mövcuddur. Bunlardan yalnız bir neçəsi beynəlxalq dil statusuna malikdir: ingilis, fransız, alman, ispan, çin, ərəb, rus və başqaları. Bu dillər içərisində ingilis dilinin nüfuzu günü-gündən daha da artmaqdadır. Bunun iki əsas səbəbi var:

1. dünyanın ümumi bir ünsiyyət vasitəsinə getdikcə artan ehtiyacın duyulması;
2. ingilis dili belə bir ehtiyacı ödəmək üçün digər nüfuzlu dillərlə müqayisədə üstünlük təşkil edir.

Mədəni qloballaşma müxtəlif dünya xalqları və beynəlxalq ünsiyyətin artması arasında işgüzar və istehlahçı mədəniyyətin yaxınlaşması ilə xarak-terizə olunur. Bir tərəfdən, bu bütün dünyada mədəniyyətin müxtəlif növlə rinin yayılmasına səbəb olur. Digər tərəfdən isə, yayılmış beynəlxalq hadi-sələr milli mədəniyyəti ya əvəz edir, ya da onları interxalq (xalqlararası) mədəniyyətə çevirir. Çoxları bunu milli mədəni dəyərlərin itkisi kimi qiy-mətləndirir və milli mədəniyyətin qorunub saxlanılmasına can atır.

Eyni zamanda, müasir kinofilmlər bir çox dünya ölkələrində ekranlaş-dırılır, kitablar tərcümə olunur və müxtəlif ölkələrdə oxucular arasında populyarlıq qazanır. Mədəni qloballaşmada İnternetin gündəlik yayılması böyük rol oynayır. Bundan başqa, ildən ilə beynəlxalq turizm daha da inkişaf etməsi buna əlavə oluna bilər.

Müasir dövrdə ingilis dili areal əhatisinə görə, üç yerə ayrılır: a) ingilis dili ana dili kimi; b) ingilis dili ikinci dil kimi; c) Qlobal ingilis dili. [1]

İngilis dili ana dili kimi. Digər dillər kimi ingilis dili də, ana dili olduğu insanların mədəniyyətinin, düşüncə tərzinin güzgüsüdür. İngilislər, amerikalılar, kanadalılar, avstraliyalılar və digər xalqlar ingilis dilinin özlərinə məxsus dialektlərində danışıqlar. İngilis dili onları birləşdirsə də, yerli dialekt-lər onları bir-birindən ayırır. Bu dilin də portuqal, fransız, ispan dilləri kimi müxtəlif dialektləri var. Faktiki olaraq, bu dörd dil müstəmləkəçilik dövrlərində digər ölkələr arasında yayılmağa başlamış yayılmış və fərqli coğrafi mövqe-də, tarixdə və mədəniyyətdə dəyişikliklərə məruz qalmışdır. İngilis dili, ayrı-ay-rı qitələrdə yaşayıb bu dildə danışan insanları birləşdirsə də, bu dilin müxtəlif çalarları onlar arasında müəyyən maneələrə səbəb olur.

İngilis dili ikinci dil kimi. Bu kateqoriyaya ingilis dilini ikinci rəsmi dil kimi qəbul edən ölkələr və ya bu dili xaricilərlə ünsiyyət qurmaq üçün istifadə edən insanlar daxildir. Maraqlıdır ki, bu kateqoriyaya heç bir Avropa ölkəsi daxil deyil. Hindistan, Pakistan, Malayziya, Tayland, Cənubi Koreya, Fillipin, Nigeriya, Uqanda və digər ölkələr bu qrupa şamil edilir. Digər tərəfdən

keçmiş müstəmləkələr tabeliyində olduqları ölkənin dilini öz ana dilləri kimi istifadə etmişdilər. Bu ölkələrdə ingilis dilinə yerli dillərin təsiri və müdaxiləsi kifayət qədərdir. Məsələn, Filippində "imeldific" sifəti istifadə olunur. Bu sözün mənası "Zövqsüz" və "həddindən ziyadə lovğa" deməkdir. Bu söz Filippinin keç-miş ilk xanımı İmelda Markosun adı ilə bağlıdır. Malayziyada "yeddinin ya-rısı" (half past six) zamanı göstərməsindən əlavə, lazımsız bir kəs və ya bir əşya haqda alçaldıcı ifadəni bildirir. Səs təqlidi ilə yaranan "tuk-tuk" sözü isə taylar tərəfindən yerli taksiyə verilən addır.

Qlobal ingilis dili. Çox maraqlıdır ki, bir çox Avropa dillərinin nüfuzu-nun yüksək və istifadəçi sayının kifayət qədər çox olmasına baxmayaraq, məhz ingilis dili "Lingua Franka" adını alaraq universal dil hesab edilir. Bu dilin dominantlığı o dərəcədə güclüdür ki, hətta daim müqavimət göstərən Fransa da ingilis dilini xarici dil kimi deyil, qlobal dil kimi qəbul etdiyini etiraf etməli olub.

1945-ci ildə əsas qoyulduqdan sonra "Lingua Franka"ya ehtiyac duyulmağa Təşkilatı, Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyi kimi beynəlxalq təşkilatlar da Siyasi danışıqların beynəlxalq forumu hesab olunan BMT-nin əsası başladı. Daha sonra Dünya Bankı, UNESCO, UNICEF, Dünya Sağlamlıq yaranmış və müxtəlif ölkələrin siyasətçiləri və dövlət xadimləri bir yerdə cəmləşərək ümumi ortaq dildən istifadə etməyə başlamışlar. Hal-hazırda, BMT-nin 5 əsas rəsmi dili var: ingilis, fransız, ispan, rus və çin. Lakin bunlar arasında aparıcı dil ingilis dili hesab olunur. Son zamanlar bu dillərin sayının azaldılması düşünülür, çünki autentik mətnlərin tərcüməsi üçün küllü miqdarda pul xərclənir. Digər tərəfdən isə, bu yanaşmanı başqa ölkələrə qarşı hörmətsizlik əlaməti hesab edənlər də mövcuddur, bu səbəbdən dil seçimi hər zaman mühüm məsələ olaraq qalmaqdadır [2,s.15].

Tarixi dövrlərə nəzər salsaq ingilis dili Şimali Amerikaya və Yer kürəsinin digər hissələrinə məhz ingilis emiqrantlar tərəfindən yayılmışdır. Bundan əlavə İngiltərə zəbt etdiyi ölkələrdə və Britaniya İmperiyasına məxsus olan keçmiş müstəmləkələrdə öz dilini yaymışdır: "İngiltərə qitələri birləş-dirən "dil körpüsü" salıb".

Birləşmiş Ştatları yalnız Böyük Britaniyadan olan emiqrantlar yarat-mayıblar. Bu ölkəyə digər dövlətlərdən, bütün Avropadan da gələnlər çox olub. Sadəcə olaraq, yeni dövlətə birləşdirici element lazım idi. Bu isə həm milli, həm də dil müxtəlifliklərinə üstün gəlməli idi. Bu rol ingilis dilinin payına düşmüşdür.

Amerikan ingiliscəsi. Emiqrantların ana dilləri tədricən ingilis dilinin təsiri altına düşərək onun fonetik, orfoqrafik və qrammatik xüsusiyyətlərini mənimsəmiş, ingilis dilini daha da dəyişkən və dəyişkənlikləri rahatlıqla qəbul edən dilə çevirmişdir. Adətən "Amerikan ingiliscəsi" adlandırılan bu yeni dil XX əsrdə, xüsusilə ikinci dünya müharibəsindən sonra, Atlantik okeanı qət etmişdir. Avropaya geri dönərək, arası kəsilmədən ABŞ-a olan emiqrasiya dövründə, yəni 150 il ərzində bu dil müxtəlif təsirlərə məruz qalmışdır. Müasir dövrdə bu dil artıq iqtisadi, hərbi və siyasi gücü olan bir dövlətin dilinə çevrilmişdir.

Zaman keçdikcə Amerikan ingiliscəsinin nüfuzu daha çox artmış, tica-rətin, iqtisadiyyatın inkişafı və amerikan sayağı həyat tərzinin geniş yayıl-ması amerikan ingiliscəsinin qloballaşmasını sürətləndirmişdir. Artıq bir çox dillərdə Amerikan ingiliscəsindən alınma sözləri müşahidə etmək olar. Məsələn, "biznes" sözü "business" yəni "iş" sözünün əsasında yaranıb [3].

Etiraf etmək lazımdır ki, planetimizdə mövcud olan dillər arasında ən rahat və dəyişkən, yenilikləri rahatlıqla qəbul edəni ingilis dilidir. Statisti-kaya görə, dünya əhalisinin təxminən dördə bir hissəsi ingilis dilində sər-bəst danışır. Bu göstərici tədricən artır: hələ XXI

əsrin əvvəlində yarım mil-yard insan bu dildə sərbəst danışa bilirdi. Yayılma sürətinə görə heç bir dil ingilis dili ilə müqayisə oluna bilməz.

Şübhəsiz ki, bunun həm müsbət, həm də mənfi tərəfləri var. Müsbət tərəfi odur ki, bu dildə danışanların sayı sürətlə artır. Mənfi hal isə bu artım nəticəsində dilin parçalanması və yeni çalarların yaranması meydana çıxır. İngilis dilinin beynəlxalq dil kimi qalması çox böyük nəticədir, lakin çox zaman bu dilin normalarına riayət edilmir. Belə ki, istənilən dilin yayılması və ikinci dil kimi qəbul edilməsi onun parçalanmasına gətirib çıxarır. Böyük Britaniya dilçisi, professor Devid Kristala görə, ingilis dilinin yayıl-ması prosesi o qədər geniş vüsət alıb ki, artıq onun idarə edilməsi qeyri mümkündür. Alimin fikirlərinə görə, "ingilis dilinin qloballaşması haqda danışarkən, qeyd edə bilər ki, Tanzaniyada iki dövlət dili mövcud idi - sua-xili və ingilis dili." [2, s.23]

Çox vaxt qloballaşma amerikanlaşma ilə eyniləşir. Bu ABŞ-ın XX əsrdə dünyada artan təsiri ilə bağlıdır. Hollivud dünya prokatı üçün filmlərin çox hissəsini istehsal edir. ABŞ-da dünyanın ən böyük korporasiyaları yerləşir: Microsoft, Intel, AMD, Coca-Cola, Procter&Gamble, Pepsi və başqaları. McDonald's yayılmasına görə qloballaşmanın özünəməxsus sim-voluna çevrilmişdir. Bu da öz növbəsində, ingilis dilinin dünyada geniş yayılmasının əsas göstəricilərindəndir.

Ədəbiyyat

1. Abbasova M. İngilis dili qlobal dil kimi. XXİ əsr Mədəni Paradiqması Multimədəni Aspektə \ Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı, 25-26 noyabr 2014-cü il, 128 s.
2. Crystal, David. English as a Global Language. Second Edition. - Cambridge University Press, 2009. - 212 p.
3. Globish, the of dialect the 3rd millenium URL: http://www.globish.com/?page=about_globishhttp://www.martinfrost.ws/htmlfiles/dec2006/english_globish.html
4. Аракин В.Д «История английского языка», Москва, 1936
5. В. В. Виноградов «Грамматика английского языка», Москва, 1990
6. Илиш А.Б «История английского языка», Просвещение, Ленинград, 1973

Xülasə

Məqalə dilçiliyin aktual məsələlərindən birindən bəhs edir. Qloballaşma multikultural kommunikasiyanın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Beləliklə, qloballaşma mühüm ünsiyyət vasitəsi sayılan dilin (və ya dillərin) təbiətinə təsir göstərir. Dünyada min dil var və onlardan yalnız bəziləri beynəlxalq dil statusuna malikdir: ingilis, fransız, alman, ispan, çin, rus və s. Bu dillər arasında ingilis dili günü-gündən daha prestijli olur.

Açar sözlər: qloballaşma, ingilis dili, qlobal dil

Summary

The article deals with one of the crucial issues in linguistics. Globalization plays an important role in the formation of multicultural communication. Thus, globalization has an impact on the nature of a language (or languages) which is regarded as a significant means for communication. There are thousand languages in the world and only some of them have a status of an international language: English, French, German, Spanish, Chinese, Russian and so on. Among these languages the English language is becoming more prestigious day by day.

Keywords: globalization, the English language, global language

Резюме

Роль английского языка в мира

Статья посвящается одной из актуальных проблем лингвистики. Глобализация играет важную роль в формировании международной коммуникации. Так как, глобализация влияет на природу языка (или языков) в определенной степени. В мире существует сотни языков. Только некоторые из них обладают статусом международного языка: английский, французский, немецкий, испанский, русский, китайский и др. Среди этих языков престиж английского языка с каждым днем возрастает.

Ключевые слова: глобализация, английский язык, глобальный язык

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN PRIMARY SCHOOL TEACHERS' 21ST-CENTURY TEACHING COMPETENCIES AND THEIR USE OF METACOGNITIVE READING STRATEGIES

Mammadova Gunel Mahammad

Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

Faculty of Primary Education, the teacher of department of primary education pedagogy

<https://orcid.org/0000-0002-6248-9265>

Abstract

The twenty-first century has brought rapid and continuous changes that have fundamentally transformed education, shifting from teacher-centered to student-centered approaches. These transformations emphasize the importance of equipping learners with skills that enable them to critically comprehend information, analyze and interpret texts, and actively engage in learning processes. Among these skills, reading and reading comprehension remain foundational, underpinning all domains of learning and contributing to lifelong intellectual development. This study investigates the relationship between classroom teachers' twenty-first-century teaching competencies and their use of metacognitive reading strategies. Data were collected to assess the extent to which teachers implement various reading strategies, including reading aloud, silent reading, speed reading, paired reading, and post-reading reflection, to enhance students' comprehension. The findings indicate that teachers generally possess high levels of both twenty-first-century teaching skills and metacognitive strategy utilization. Confirmatory skills were the most frequently applied teaching competencies, while adaptive teaching skills were the least utilized. In terms of metacognitive reading strategies, post-reading strategies were most commonly employed, whereas reading evaluation strategies were used the least. Additionally, the study found no significant differences in teachers' teaching skills or strategy usage based on age, professional experience, or class size; however, significant variations were observed concerning gender, grade level, and institutional factors. Overall, a positive and statistically significant correlation was identified between teachers' twenty-first-century teaching competencies and their application of metacognitive reading strategies, highlighting the importance of these skills for effective reading instruction in modern classrooms.

Keywords: Twenty-First-Century Teaching Skills, Classroom Teachers, Metacognitive Reading Strategies, Reading Comprehension, Educational Practices, Teacher Competencies

The world has been continuously changing and developing since its creation. These changes have been reflected in all fields, including education, where concepts such as technology, multiple intelligences, and cognitive processes have been integrated into the educational system, leading to fundamental transformations from teacher-centered to student-centered approaches. In such a context of change, it is now widely accepted that each learner possesses a unique cognitive structure shaped by prior experiences. Considering cognitive structures in the learning process has brought individualized learning to the forefront, while rapidly evolving technology has considerably facilitated individuals' access to information.

In the contemporary era, individuals are expected not only to adapt to existing realities but also to possess certain skills that enable them to contribute to societal development and engage in self-improvement. Among these expectations is the ability to meet the demands of the time, comprehend texts, think critically, analyze and interpret information, and draw sound conclusions within the framework of modern society. In the twenty-first century—when information can be obtained from virtually any source with ease—the mere transmission of knowledge is no longer sufficient for effective learning; instead, individuals must take an active role in learning and adapt to changing environments. At this stage, higher-order skills such as selecting, analyzing, evaluating, and applying knowledge to daily life—achieved through the conscious use of technology—are of particular significance. It is within this context that the concept of twenty-first-century skills has emerged and become one of the priority directions in education.

Lai and Viering (2012) classified twenty-first-century skills into such categories as critical thinking, metacognitive skills, creativity, and motivational skills. Kennedy and Odell (2014), on the other hand, proposed a broader categorization, emphasizing components such as global awareness, critical thinking and problem-solving, creativity and innovation, media literacy, communication and collaboration, as well as technological literacy. Despite the diversity of approaches in the literature, the widely accepted view is that twenty-first-century skills aim to equip individuals with the knowledge, abilities, and competencies necessary to meet the requirements of the modern era. Although the development of new skills has emerged as a necessity, there remain fundamental domains that have retained their importance throughout history. One such domain is reading and reading comprehension skills. Reading has been an integral part of human life since ancient times—from the visual interpretation of images drawn on cave walls to the invention of writing and the assignment of meaning to symbols. Alongside writing, reading is one of the essential skills utilized from primary education onward and continues to serve as a principal means of acquiring information in the modern world.

Reading is not only an activity that accompanies all stages of life but also a complex set of mental processes that underlies all domains of learning. The fundamental purpose of reading instruction is to cultivate individuals who can actively comprehend texts, approach them critically, and engage meaningfully in the reading process. Although individuals may continue to read throughout their lives, understanding the essence of a text and being aware of the processes involved in reading are decisive factors in achieving high-quality reading. In other words, comprehension is an essential condition for reading activities to fulfill their intended purpose. With the aim of developing individuals' reading comprehension skills and preparing them for the demands of life, numerous practical reading strategies—such as reading aloud, silent reading, original reading, inner reading, speed reading, and paired reading—have been developed. Within this framework, reading strategies refer to the conscious procedures intentionally employed by the reader during the reading process. These strategies enable readers to identify challenges and potential errors that may arise during comprehension and to determine how to address them. From this perspective, it may be argued that reading conducted consciously and systematically has a positive influence on comprehension.

In this regard, the primary objective of the present study is to determine the relationship between classroom teachers' twenty-first-century teaching skills and their use of metacognitive reading strategies. In contemporary society, the skills individuals must acquire continue to transform in parallel with the pace of life and changing societal demands. The need for new skills manifests across all fields, from business to education and from social life to everyday activities. In this context, the Turkish language course and its core component—reading skills—hold particular

significance. The importance of reading and the processes associated with reading has not diminished from past to present; on the contrary, it has increased.

In the new millennium, the cultivation of individuals who read, critically analyze what they read, and possess the skills of inquiry and independent thinking carries substantial value for both society and individuals. One of the key responsibilities of teachers is to develop students' reading skills and shape them into reader profiles that meet contemporary expectations. To fulfill this responsibility, it is necessary to determine the extent to which classroom teachers possess twenty-first-century teaching skills and how effectively they utilize metacognitive strategies that enhance reading comprehension. Based on this need, the study is expected to provide theoretical and practical contributions to the field by revealing classroom teachers' levels of metacognitive reading strategy use within the framework of twenty-first-century teaching competencies.

The findings of the study indicated that classroom teachers generally possess a high level of both twenty-first-century teaching skills and the use of metacognitive reading strategies. Additionally, among twenty-first-century teaching skills, confirmatory (validating) skills were found to be used most frequently, whereas adaptive teaching skills were employed least frequently. In the context of metacognitive reading strategies, teachers were found to rely most on post-reading strategies and least on reading evaluation strategies. According to the results, classroom teachers' twenty-first-century teaching skills did not differ significantly based on age, professional experience, or grade level. However, significant differences were identified with respect to gender, class size, and institutional variables.

The level of teachers' use of metacognitive reading strategies did not vary significantly according to age, professional experience, class size, or institutional variables. Nevertheless, statistically significant differences were observed with respect to gender and grade level. Overall, the findings demonstrated a positive and statistically significant relationship between classroom teachers' twenty-first-century teaching skills and their use of metacognitive reading strategies.

NAĞILLARIN OXUSUNUN ŞAGİRDŁƏRİN İNKİŞAFINA TƏSİR ASPEKTLƏRİ

Aynur Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0002-9288-6218>

Xülasə

Nağılların oxusu və təhlili sinifdə dərslərin daha maraqlı və tədris baxımından effektiv keçməsinə kömək edir. Müəllimin nağılın məzmununu şagirdlərə uyğun şəkildə izah etməsi, onların nağıldan əldə etdiyi dərsləri həyatda tətbiq etmələrini təşviq edir. Nağılın təhlil edilməsi və oxu texnikasının düzgün tətbiqi, həmçinin şagirdlərin dil bacarıqlarını artırır və onların nitqini zənginləşdirir. Nağılların oxusu şagirdlərin oxu və dil bacarıqlarının inkişafı ilə yanaşı, onların şəxsi və əxlaqi inkişafına müsbət təsir göstərir. Müəllim, şagirdlərin mətnin mənasını dərk etmələrini, emosional reaksiyalarını ifadə etmələrini və əldə etdikləri təcrübələri tətbiq etmələrini təşviq etmək məqsədilə oxu dərslərini interaktiv şəkildə təşkil etməlidir. Nağılın təqdim etdiyi əxlaqi və fəlsəfi fikirlər, şagirdlərin düşüncə qabiliyyətini və yaradıcı yanaşmanı inkişaf etdirmək üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Nağıl obrazlarının və süjetinin şagirdlər üzərində təsir gücü çox böyükdür. Azyaşlı məktəblilər, ilk oxusu zamanı, nağıl personajlarına qarşı hansı hissləri daşıdıqlarını, kimləri bəyəndiklərini və kimləri bəyənmədiklərini asanlıqla nümayiş etdirirlər. Onlar tez-tez məzlumların, zəiflərin və imkansızların tərəfini tutur, onlara kömək etməyə hazır olduqlarını bildirir. Bu proses, nağılın tərbiyəvi və pedaqoji dəyərini göstərir, çünki nağıllar uşaqlara ədalətin təntənə etməsini, şərin cəzalandırılmasını və yaxşılığın qalib gəlməsini öyrədir. Şagirdlər, həmçinin, bu nağılları təhlil edərkən ədalət, mərhəmət və cəzalandırma prinsipləri üzərində düşünərək əxlaqi mühakimələrini inkişaf etdirirlər. Niyə görə bəzi qəhrəmanlar mükafatlandırılır, bəziləri isə cəzalandırılır? və ya "Niyə təbiət qüvvələri bəzilərinə kömək edir, digərlərinə isə yox? kimi suallar, şagirdləri əxlaqi məsələlərlə məşğul etməyə təşviq edir. Nağılların təhsil məqsədli gücü onların ədalət, həqiqət və doğru ilə bağlı fikirlərin çox təsirli şəkildə verilməsi ilə ortaya çıxır. Uşaqlar üçün bu cür hekayələr çox maraqlıdır, çünki onların dünyagörüşü daha çox sadə və təmiz ədalət prinsipinə əsaslanır. Nağılların çox zaman həyatdan uzaq, real olmayan bir süjeti olsa da, onların verdiyi nəticələr şagirdlərə həyat təcrübəsi qazandırır, şagirdlərə çətinliklər qarşısında mübarizə aparmağı öyrədir. Nağıllar uşaqların psixoloji inkişafına da təsir edir, onlara hisslərini anlamaq və ifadə etməkdə kömək edir, özünəinam yaradır. Nağıllarda qarşıya çıxan problemlər şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü və analitik düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir, hadisələrin ardıcılığını anlamaq isə onların məntiqi əlaqələr qurmaq bacarığını formalaşdırır. Məsələn, "Cırtan" nağılına nəzər salsaq *nağıl şagirdlərə əxlaqi dəyərlər, qorxu ilə mübarizə və çətinliklər qarşısında doğru qərar verməyi öyrədir* deyə müəllim qısa bir giriş edir. Sonra müəllim nağılı şagirdlərə oxutdurmağa başlayır. Bu zaman nağılın məzmununa diqqət yetirərək, şagirdlərdən hər bir cümləni və ya hadisəni izah etmələrini istəyir. Məsələn, Cırtan qonşu uşaqları ilə oduna getmək istəyir, bunu necə edir və nəyə görə belə edir? sualı ilə şagirdləri müzakirəyə cəlb etmək mümkündür. Nağıl oxunduqca, müəllim qısa fasilələrlə şagirdlərə nağılın müəyyən hissələri üzərində suallar verir. Məsələn, Cırtan nənəsindən icazə alaraq uşaqlarla meşəyə gedir, bu qərarın hansı nəticələri ola bilər? Müəllim nağıldakı əsas hadisələri təhlil edərkən nağılın mənəvi tərəflərini şagirdlərin diqqətinə çatdırmalıdır. Dərsin interaktivliyini təmin etmək üçün müəllim şagirdləri kiçik qruplara bölərək, onlardan nağıldan müəyyən səhnələri canlandırmaq tapşırığını verə bilər. Yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində şagirdlərlə nağıldan çıxarılan əsas əxlaqi dərsləri müzakirə etmək üçün müəllim nağıl ilə bağlı şagirdlərin fikirlərini öyrənir və nağıldan hansı nəticələrə nail olduqlarını, Cırtanın

davranışlarının hansı şərtlərdə düzgün və ya yanlış olduğunu müzakirə edir. Dərsin sonunda müəllim şagirdlərdən nağıldan müsbət əxlaqi fikir söyləməyi və bunu həyatla əlaqələndirməyi tapşırır.

Beləliklə, nağıllar şagirdləri reallıqdan uzaq bir aləmə aparsa da, onların təxəyyülün inkişafına təşviq edir. Nağılların quruluşu və təqdimat üsulu şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirir.

Açar sözlər: nağıl, nəticə, personaj, oxu, qəhrəman.

OKUMA SÜRECİNİN PSIKODİLBİLİMSEL ÖZELLİKLERİ**Lale MUSAYEVA****Ü. Hacıbeyli 68, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azərbaycan dili və öyrətım
teknolojisi bölümü, ORCID: 0000-0002-7701-5716**

Yüksek öyrətım sisteminde dil öyrətımının içeriğinin ve biçimlerinin geliştirilmesi, öyrətımın eylemsel yönelimiyle, yani öğrencilerin sözel etkinliklerinin geliştirilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Dil derslerinde, öyrətımın farklı aşamalarında "bireyin psikofizyolojik mekanizmaları tarafından üretilen konuşma ve konuşmayı anlama süreçleri olarak sözel etkinlik, 'dil-konuşma-sözel etkinlik' üçlününün bileşenlerinden birini temsil eder. Bu üçlünün her birine kendi öğeleri karşılık gelir (fonem-allofon-ses; morphem-allomorph-morph; semem-anlam-anlambirim)." Sözel etkinlik, konuşmak, dinlemek, yazmak ve okumaktır. İnsanın sözel etkinliği, konuşmacı ve dinleyici tarafından konuşmanın içeriğinin net bir şekilde anlaşılması olmadan mümkün değildir; ihtiyaç olmadan da her türlü anlamını kaybeder. Okuma ve yazma becerileri, diğer sözel etkinlik türleriyle ayrılmaz bir birlik içinde oluşur ve birbirini tamamlar. Eğer "konuşan ve yazan, kendi ifadelerine belli bir anlam yüklüyorsa, dinleyen ve okuyan da bu anlamı başkasının ifadesinden çıkarır."

Şunu belirtmek gerekir ki, insanın düşündüğünden daha fazla imkânı vardır, bu nedenle alışlagelmiş bilgi işleme yöntemleri daha az verimlidir. Herkesin bildiği gibi, karmaşık bir süreç olarak okumanın motivasyonel (amaç), analitik-sentetik (algılama, anlama) ve uygulayıcı (karar verme, sonrasında konuşma) kısımları bulunmaktadır. Bir öyrətım aracı ve eğitim nesnesi olarak motivasyon, "öğrencilerin ihtiyaçların karşılanmasında nihai ve ara sonuçlara yönelik faaliyetlerinin yönelimini belirleyen" hedefleri tanımlar ve bu, imgesel veya sözel biçimde ifade bulur. Bu nedenle, çağdaş eğitimin en güncel meselelerinden biri, okumanın sonucu, materyalin özümseme derecesi, yani okuma becerilerinin, harf ve kelimelerin tanınmasının oluşum süreci ve aynı zamanda okumanın psikofizyolojik temelleridir.

Bilindiği üzere, bir kelimenin algılanmasını önceki deneyim etkiler, bu yüzden okur okuma esnasında yazım, noktalama, sözdizimi, biçimbilim konularında yerleşik bazı kurallara dayanır, zira bu eylemler otomatikleşmiştir. Psikolojide "algı", insan organizmasının duyuşal sinyallere, ağırlıklı olarak görsel olanlara, yani "görme"ye olan duyarlılığı olarak ele alınır. Algı, doğrudan görsel sabitlemeyle, okuma sırasında bilginin işlenmesiyle ilişkilidir ve harf ve kelimelerin tanınmasında psikofizyolojik imkânlar faktörüne bağlıdır.

Tespit edilmiştir ki, tipik bir sakkat (göz atışı) sekiz veya dokuz basılı karaktere eşittir ve harflerin boyutundan ve sayısından bağımsızdır. "Okuma alanına" birkaç kelime girer ve okuyucunun bakışı, satır boyunca ani hareketlerle ilerleyerek satırda 5-6 kez durmak suretiyle, kelimeler üzerinde yapılan kısa sabitlemelerle tespit edilir. Durma sayısı, metnin karmaşıklığına ve stiline bağlıdır. Bu nedenle, okunan bir metnin algılama hacminin ve bilgi işleme sürecinin incelenmesi, yalnızca dilbilimciler için değil, aynı zamanda modern bilişsel psikologlar için de güncel bir meseledir. Psikologlar, "tanımanın, kişinin iyi bildiği bir kelime anlaşılır, alışıldık bir bağlamda yer aldığına daha iyi ve daha hızlı gerçekleştiğini", yani sözcüksel anlam bilgisinin ve bağlamın kelime tanımayı kolaylaştırdığını düşünmektedir.

Bilindiği üzere, okuma sürecinde olgun bir okuyucuda, kelimenin ve cümlelerin bir bölümünün görsel ve zihinsel algılanması, onların telaffuz edilmesinden önce gelir. Okuyucu, olay örgüsünün gelişimini, daha sonra ne söyleneceğini önceden tahmin eder; yani karakterin iç dünyasına nüfuz ederek, kahramanıyla birlikte empati kurar. Metinleri ve popüler bilim makalelerini okumak, öğrencilerin ön hazırlık yapmasını gerektirir: İncelenen konu hakkındaki mevcut bilgileri sistematize etmek, makalede ele alınan soruna yönelik ilgi uyandırmak, güncel gerçek materyallerle desteklemek, ekolojinin küresel sorunlarıyla veya belirli bir dönemin en önemli özellikleriyle tanıştırmak uygundur; zira metnin algılanışı, doğa manzaraları, imgeler ve insanların söz-düşünce faaliyeti aracılığıyla gerçekleşir.

Anahtar kelimeler: dil öğretimi, okuma becerileri, konuşma ve dinleme, psikofizyolojik temeller, kelime tanıma, metin algısı

PSYCHOLINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE READING PROCESS

Lala MUSAYEVA

U. Hajibeyli 68, Azerbaijan State Pedagogical University, Department of Azerbaijani Language and Educational Technology, ORCID: 0000-0002-7701-5716

Improving the content and forms of language instruction in higher education is associated with an activity-based approach to teaching, that is, with the development of students' speech activity. In language classes at various stages of instruction, "speech activity as the processes of speaking and speech comprehension, carried out by the psychophysiological mechanisms of the individual, constitutes one component of the triad 'language-speech-speech activity', each of which corresponds to its own set of elements (phoneme-allophone-sound; morpheme-allomorph-morph; sememe-meaning-seme)."

Speech activity comprises speaking, listening, writing, and reading. Human speech activity is impossible without the clear understanding of speech content by both the speaker and the listener; without need or communicative intent, it loses its meaning entirely. Reading and writing skills are formed in inseparable unity with other types of speech activity, complementing each other. Just as "the speaker and writer embed a certain meaning in their utterance, the listener and reader extract this meaning from another person's utterance."

It should be noted that a person possesses far greater cognitive potential than they typically assume; therefore, habitual methods of information processing tend to be less productive. As is widely known, reading as a complex process includes a motivational component (goal), an analytic-synthetic component (perception, comprehension), and an executive component (decision-making followed by verbal output). Motivation, functioning both as a means of instruction and an object of education, determines the goals that "direct students' activity toward the ultimate and intermediate outcomes required to satisfy their needs," and is manifested in either an imagistic or verbal form.

Consequently, one of the most pressing issues in modern education is the outcome of reading, that is, the degree of material retention, the formation of reading skills, the recognition of letters and words, as well as the psychophysiological foundations of reading. It is well established that word perception is influenced by prior experience; therefore, during reading, the reader relies on established rules of orthography, punctuation, syntax, and morphology—processes that have become automated.

In psychology, “perception” is regarded as the human organism’s sensitivity to sensory signals, primarily visual ones—that is, “seeing.” Perception is closely connected with visual fixation, with the way information is processed during reading, and depends on the psychophysiological factors that underlie letter and word recognition.

It has been established that a typical saccade equals eight or nine printed characters and is independent of the size and number of letters. Several words fall into the "reading field," fixed by brief stops on words. The reader's gaze moves along the line in jerks, stopping on the line 5-6 times. The number of stops depends on the complexity and style of the text. Therefore, studying the perceptual span of the text being read and the information processing process is a relevant issue not only for linguists but also for modern cognitive psychologists. Psychologists believe that "recognition occurs better and faster if a word well-known to a person is in a comprehensible, familiar context," i.e., knowledge of lexical meaning and context facilitates word recognition.

It is known that during the reading process, a mature reader's visual and mental perception of a word or part of a sentence precedes their pronunciation. The reader predicts the development of the action in advance, what will be said next, i.e., delves into the character's inner world, empathizing with their hero. Reading texts and popular science articles requires preliminary preparation from students: it is advisable to systematize existing knowledge on the topic being studied, arouse interest in the issue covered in the article, supplement it with fresh factual materials, and introduce them to the global problems of ecology or the most important features of a particular era, since the perception of the text occurs through pictures of nature, images, and the verbal-cognitive activity of people.

Keywords: language teaching, reading skills, speaking and listening, psychophysiological foundations, word recognition, text perception

**AZƏRBAYCAN DİLİ TƏDRİSİ METODİKASI ELMİNİN PRAKTİK
ƏHƏMİYYƏTİNƏ DAİR YANAŞMAMIZ**

P.ÜZ.F.D. MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI

**BAKİ ŞƏHƏRİ, ADPU-NUN “AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ONUN TƏDRİSİ
TEKNOLOGİYASI” KAFEDRASININ BAŞ MÜƏLLİMİ**

0009-0008-3969-1669

AÇAR SÖZLƏR: tədris, müəllim, oxu, yazı, sinif

ÖZET: Dil millətin varlığını təmsil edən ən qiymətli abidədir. İnsan nəyi isə öyrənərkən, başlıca olaraq, sözdən istifadə etdiyi üçün dil özünü təlim, tərbiyə və inkişafın mühüm vasitəsi kimi göstərir. Xalqımız şanlı tarixini, ibrətamiz adət və ənənələrini, məhəbbətini məhz dilin köməyi ilə yaşatmış, nəsillərdən-nəsillərə ötürmüşdür. Yaxşı demişlər: «Dilini qorumayan xalqın qılınıcı da kəsməz. Ona görə də ana dilinin saflığını qorumaq, onu körpəlikdən uşaqlara öyrətməliyik. Uşağın təfəkkürünün inkişafı, təlim və tərbiyəsinin mahiyyəti, şəxsiyyətinin formalaşması ana dilinə necə yiyələnməsindən asılıdır. Məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisinin başlıca funksiyaları onun insana necə qulluq etməsi ilə əlaqədardır. Dil fikirləri tərtib etmə və başqalarına çatdırmaqla, hissləri, əhval-ruhiyyəni, emosional durumu ifadə etməklə insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsidir. Azərbaycan dili sahəsindəki bacarıq və vərdislər (nitq, oxu, yazı) şagirdlərin təlim əməyinin zəruri şərtidir. Uşaqlar oxumaq bacarığına yiyələnməklə ilk növbədə dərk etmənin, təhsilliliyin, əqli inkişafın açarı olan doğma dillərini öyrənirlər. Yalnız ana dilini yaxşı bilən uşaqlar yüksək ideyalı, bədii ədəbiyyatımızı, elmi-idraki kitabları, qəzet və jurnalları oxuyub, biliyini zənginləşdirirlər. Dilin incəliklərinə yiyələnmədən insan istehsalat, mədəniyyət və incəsənətin inkişafında fəal iştirak edə bilməz. Azərbaycanın ilk peşəkar ədəbiyyatşünas tənqidçisi, dilimizin saflığı və inkişafı uğrunda mübariz Fəridun bəy Köçərli yazmışdır: «Ana dili millətin mədəni diriliyidir.... Ananın südü bədənin mayəsi olduğu kimi, ana dili də ruhun qidasıdır». Körpəlik dövründən uşaqlarda ana dilinə məhəbbət tərbiyə edilməlidir. Onlar bilməlidirlər ki, Azərbaycan dili dünyada ən gözəl dillərdən biridir.

Our approach to the practical importance of the science of Azerbaijani language teaching methodology

MAMMADOVA ESMİRA FARHAD DAUGHTER

ABSTRACT: Language is the most valuable monument representing the existence of the nation. Since a person primarily uses words when learning something, language shows itself as an important means of education, upbringing and development. Our people have preserved their glorious history, instructive customs and traditions, and identity precisely with the help of language, and have passed them on from generation to generation. They have rightly said: “A nation that does not protect its language cannot be cut by the sword. Therefore, we must protect the purity of its native language and teach it to children from infancy. The development of a child’s thinking, the essence of his education and upbringing, and the formation of his personality depend on how he masters his native language. The main functions of teaching the

Azerbaijani language at school are related to how it serves a person. Skills and habits in the field of Azerbaijani language (speech, reading, writing) are a necessary condition for students' educational work. By mastering the ability to read, children first of all learn their native language, which is the key to understanding, education, and intellectual development. Only children who know their native language well can read our highly ideological, artistic literature, scientific and cognitive books, newspapers and magazines, and enrich their knowledge. Without mastering the subtleties of the language, a person cannot actively participate in the development of production, culture, and art. Firidun bey Kocharli, the first professional literary critic of Azerbaijan, a fighter for the purity and development of our language, wrote: "The native language is the spiritual vitality of the nation.... Just as mother's milk is the fluid of the body, so the native language is the food of the soul." Children should be instilled with love for their native language from infancy. They should know that the Azerbaijani language is one of the most beautiful languages in the world.

KEY WORDS: teaching, teacher, reading, writing, class

GİRİŞ: Azərbaycan dili sahəsindəki bacarıq və vərdislər (nitq, oxu, yazı) şagirdlərin təlim əməyinin zəruri şərtidir. Uşaqlar oxumaq bacarığına yiyələnməklə ilk növbədə dərk etmənin, təhsilliliyin, əqli inkişafın açarı olan doğma dillərini öyrənirlər. Yalnız ana dilini yaxşı bilən uşaqlar yüksək ideyalı, bədii ədə-biyyatımızı, elmi-idraki kitabları, qəzet və jurnalları oxuyub, biliyini zənginləşdirirlər. Dilin incəliklərinə yiyələnmədən insan istehsalat, mədəniyyət və incəsənətin inkişafında fəal iştirak edə bilməz. Azərbaycanın ilk peşəkar ədəbiyyatşünas tənqidçisi, dilimizin saflığı və inkişafı uğrunda mübariz Firidun bəy Köçərli yazmışdır: «Ana dili millətin mənəvi diriliyidir.... Ananın südü bədənin mayəsi olduğu kimi, ana dili də ruhun qidasıdır». Körpəlik dövründən uşaqlarda ana dilinə məhəbbət tərbiyə edilməlidir. Onlar bilməlidirlər ki, Azərbaycan dili dünyada ən gözəl dillərdən biridir. Xalq yazıçısı M.İbrahimov da Azərbaycan dilini çox yüksək qiymətləndirmişdir: «Dilimiz ən yüksək romantikanın, ən təsirli realizmin dilidir. Bu dil qanadlı xəyalları, coşğun ehtirasları dərin ifadə edə bilir....Bu dil gözəldir, cazibədardır, şeirlə, musiqi ilə doludur». Dilə yiyələnmə prosesinə ailədə başlanılır. Uşaq məktəbə gələndə ana dilinin köməyi ilə ətraf aləm haqqında müəyyən təsəvvürlər əldə edir. Bu təsəvvürlər onun lüğət ehtiyatını zənginləşdirir. Dilin köməyi ilə o, başqalarının dediklərini dinləyir, anlayır, ətraf aləmdəki əşya və hadisələr haqqında öz fikirlərini yaşına uyğun şəkildə ifadə edir. Bu sahədə sistemli, ardıcıl və mütəşəkkil iş məktəbdə aparılır. Məktəbdə Azərbaycan dili təlim əməyinin vasitəsi rolunu oynayır. Azərbaycan dilinin ibtidai kursu yuxarı siniflərdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatdan sistematik kursun öyrədilməsi üzrə işin bünövrəsi hesab olunur. Azərbaycan dilinin tədrisindən başlıca məqsəd uşaqlara oxuyub yazmağı öyrətmək, onların nitqini inkişaf etdirməkdir. Nitq inkişafı Azərbaycan dilinin tədrisinin mühüm prinsipi hesab olunur. Azərbaycan dili ibtidai siniflərdə tədris fənlərinin əsasıdır. Ana dilinə yiyələnmək digər fənlərin mənimsənilməsində mühüm rola malikdir. Ana dili fənni müəyyən mənada integrativ fəndir. Azərbaycan dili ilkin oxu təlimi mərhələsində ədəbiyyat, botanika, zoologiya, coğrafiya, fizika, kimya, tarix fənləri üzrə bəsit məlumatları şagirdlərə çatdırır. Azərbaycan dili üzrə aparılan işlər təlim vəzifələri ilə yanaşı, uşaqların mənəvi tərbiyəsi vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə də xidmət edir. Ana dilinin köməyi ilə uşaqlarda doğma vətənimizə, yurdumuzun azadlığı uğrunda çarpışan mübarizlərə, əmək adamlarına, millətimizə, xalqımızın adət və ənənələrinə sədaqət, haqqa, ədalətə hörmət tərbiyə edilir. Bu fənnin tədrisi prosesində insanpərvərlik, kollektivçilik, yoldaşlıq və dostluq hissləri, quruculuq işində fəal iştirak etmək meyli tərbiyə olunur. Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində müxtəlif çalışmaların yerinə yetirilməsi uşaqlarda müşahidəçilik, təhlil-tərkib əməliyyatı

aparmaq, müqayisə etmək, qruplaşdırmaq, təsnif etmək, ümumiləşdirmək, əqli nəticəyə gəlmək, diqqətlilik, fəallıq, müstəqillik, yaradıcılıq kimi keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasına güclü təsir göstərir. Bununla da Azərbaycan dili özünün inkişafetdiricilik vəzifəsini yerinə yetirir. Adətən, hər hansı elm sahəsinin nümayəndəsi nəzəri məsələləri əsas hesab edir, həmin elmin tədrisi metodikasını lazımınca qiymətləndirmir. Vaxtilə görkəmli linqvist akademik L.V.Şerbanın yanına bir gənc gəlib, dil üzrə elmi tədqiqat aparmaq arzusunda olduğunu bildirir. Akademik Şerba belə cavab verir: «Bizdə dilçi istədiyin qədərdir. Di gəl yaxşı metodist azdır. Ona görə də sizə məsləhət görürəm ki, metodikaya girişəsiniz. Qoy məktəbdə mükəmməl metodika çiçəklənsin ki, uşaqlar rus dilini aludəçiliklə öyrənsinlər. Bu sözlər bizim müasir gəncliyimizə də aiddir. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası pedaqoji elmlər sisteminin mühüm bir sahəsi, xüsusi didaktikadır. Xüsusi təlim nəzəriyyəsi hesab olunan bu elmə Azərbaycan dili təliminin vəzifələri və məzmunu, formaları, prinsipləri, vasitələri, metodları və priyomları, şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlər əldə etmələri üçün ən optimal şəraitin yaradılması, onların təlim müvəffəqiyyətlərinin hesaba alınması və qiymətləndirilməsi məsələləri daxildir. Metodika şagirdlərin təlim materiallarını mənimsəmə şəraitini təhlil edərək daha əlverişli sistem qurmaqda müəllimə kömək edir. Sistem dedikdə, Azərbaycan dili kursunun hər bir sinfə müvafiq məzmununu işləmək, oxu və yazı vərdişlərinin yaranması prosesini öyrənmək, vəziyyəti təhlil etmək, çətinlikləri aşkara çıxarmaq, onların başvermə səbəblərini araşdırmaq, nöqsanları aradan qaldırmağa xidmət edən şərait hazırlamaq; ana dilinin optimal tədrisini (az əmək sərf etməklə, şagirdləri yükləmədən onlara çox, yüksək keyfiyyətli biliklərin mənimsədilməsini) təmin etmək, qazanılmış bilikləri təcrübədə tətbiq etmə bacarığı vermək, şagirdlərin ümumi inkişafını təmin edən yollar və vasitələr müəyyənləşdirmək nəzərdə tutulur. Təlim prosesinin bir-biri ilə sıx bağlı olan üç cəhəti var: tədris fənninin məzmunu; müəllimin fəaliyyəti; şagirdlərin fəaliyyəti. Metodika bir elm kimi təlimin bu üç cəhəti arasındakı qanunauyğun əlaqələri tədqiq edir. Azərbaycan dilini tədrisi metodikası buna əsaslanaraq nəyi (hansı məzmunu), nə qədər (hansı həcmdə), kimə (hansı sinif şagirdlərinə), nə vaxt (təlimin hansı mərhələsində), nə üçün (hansı bacarıq və vərdişlər aşılamaq məqsədilə), hansı vasitələrlə (nə kimi texniki vasitələr, əyani vəsait, didaktik material və s ilə), necə (hansı metod və priyomlarla) öyrətməyi müəyyənləşdirir. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elmi yalnız ədəbi dildə olan müasir, elmi cəhətdən etibarlı, qanunauyğun halları seçir. Tədris materialının verilməsi metodları və priyomlarını müəyyən edərkən metodika linqvistikanın nailiyyətlərini, dili-mizin funksional və struktur xüsusiyyətlərini nəzərə alır, məzmunu dəqiqləşdirir, dərslik və dərs vəsaitlərinin tərtibinə istiqamət verir. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasını öyrənən gənc mütəxəssis metod və priyomlar axtarışına artıq vaxt sərf etmir, təlimin rəngarəng metod və priyomlarından müxtəlif hallarda şüurlu istifadə etməyə, yaradıcı fəaliyyət göstərməyə hazır olur. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası fənni bir təcrübə elm kimi daim inkişaf edir. Azərbaycan dilinin tədrisinin müasir problemləri ilə əlaqədar aparılan yeni-yeni elmi tədqiqatlar, qabaqcıl təcrübə onun nəzəri-praktik müdəalarını daim təkmilləşdirilməsi məntiqi cəhətdən bir-biri ilə bağlı olub, ibtidai siniflərdə Azərbaycan dili tədrisinin ən mühim problemlərini əhatə edir. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin obyektini ibtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi təşkil edir. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin predmetini ibtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisinin nəzəri və praktik problemlərinin işlənilməsi və bunun təlimin keyfiyyətinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin məqsədi ibtidai siniflərdə Azərbaycan dili təliminin məzmununu müəyyənləşdirmək, öyrənilən bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasının metodik sistemini hazırlamaq, şagirdlərdə nitq bacarıqlarını, nitq mədəniyyətini inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Azərbaycan dilinin tədrisi şagirdlərin elmi dünyagörüşünün formalaşmasına kömək göstərir. Metodist alim A.V.Tekuçev yazırdı ki, dili sevmək şagirdlər

üçün birinci növbədə onu yaxşı öyrənməkdir. Ana dilini yaxşı bilmək, onu anlamaq, onu yaratmış xalqı sevmək, bu işə özlüyündə xalqa, vətənə sədaqətlə qulluq etmək deməkdir.

Kaynakça:

1. Cəfərova N. , Qasımova M. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: ADPU , 2023. 528 s.
2. Kərimov Y. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Səda, 2013. 552 s.
3. Nəbiyeva Ş. , Abdullayeva G. , Kərimova A. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası fənnindən mühazirələr. Bakı: Elm və təhsil. 2015. 520 s.
4. Y.Ş.Kərimov Ana dilinin tədrisi metodikası. Kövsər nəşriyyatı. Bakı: 2011. 553 s.

**THE SOCIOECONOMIC IMPACT OF DOWRY IN PESHAWAR (A
COMPARATIVE ANALYSIS FROM ISLAMIC PERSPECTIVE)**

Dr. Naseem Akhter

Associate Professor, Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

In this study, the socioeconomic implications of dowries in Peshawar, Pakistan, are compared and analysed within the Islamic framework. Many societies, particularly Pakistani society, have a custom known as the "dowry," wherein the bride's family presents the groom's family with money or goods. Islamic law does not require dowries, but even so, it views them as a significant financial strain on families and a sign of the bride's status and value.

This study demonstrates how dowries have a big socioeconomic influence on Peshawar households. In especially for families with low incomes, dower can result in debt, poverty, and social marginalisation. Inequality between genders and violence against women can also be caused through dower.

Additionally, the research work reveals that the general population is ignorant of the drawbacks associated with dowries. Despite the fact that it is not, a lot of individuals think that dowries are required by religion. Families who are having financial difficulties paying the dowry also lack social and legal help.

Keywords: socioeconomic implications, Dowry, Peshawar, Islamic teachings

MÜXTƏLİF XALQLARDA AT KULTU

Sevinc Əsədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<http://orcid.org/0009-0007-1223-169X>

Açar sözlər: folklor, nümunə, qədim, proses, türk

Key words: folklore, sample, ancient, process, Turkish

Özət

Folklor nümunələrindən sonra yaranan yazılı abidələrimizdə, şifahi və yazılı ədəbi dilimizin başlanğıcı olaraq qəbul etdiyimiz “Dədə Qorqud” dastanında qədim türk etnoslarının heyvanlara münasibəti prosesini əks etdirən fraqmentlər vardır.

Digər folklor və yazılı ədəbiyyat nümunələrində olduğu kimi, “Dədə Qorqud” dastanında da bir qrup zoonimə rast gəlirik. Bunlar aşağıdakılardır: Ağsunqur(şahin quşu), Ağ at (Şir Şəmsəddinin atı), Al aygır (Bəkilin atı), Alca at (öklü Məliyin atı), Bədəvi at(Uruzun atı), Boz aygır Boz at (Beyrəyin atları), Boz atlı (Xızır peyğəmbərin atı), Burax (Boğazca Fatmanın itinin adı), Qazlıq at (Qanturalının atı), Qazlıq at/ Qafqaz atı (Qazan bəyin atı), Qazlıq at (Dirsə xanın arvadının atı), Qarayallı Qazlıq at (Qanturalının atı, Bəkilin atı), Qaragöz at (Qazan bəyin atı), Qara aynır (Dəli Qarcarın atı), Qara aygır (Boyu uzun Burla xatunun atı), Döldül (Hz.Əlinin atı), Ərəb at (Qazan bəyin atı) və s.

Kitabda daha çox müraciət olunan, həm döyüş, həm də təsərrüfata yararlı sayılan heyvan atdır. Dastandan bəzi nümunələrə baxaq;

1. Bu gün mən Qonur atıma qalxaram, üç günlük yolu bir gündə aşaram, oynə olmadan yurdumun üstünə gedərəm .

2. Alçaqdan uca yerlərə çapıb çıxdılar, Baxsa görsə bir dərənin içinə qara quzğun enər çıxar. Qonar qalxar Bədöy atın əncələdi, ol tərəfə yürüdü.

3. Dədə Qorqud aydır: - ...Dəli Qarcar kız kardaşını diləyini öldürər. Barı Bayandır xanın tavlısından iki şahbaz yüyrək at gətirin, biri keçə başlı Keçəl aygırı, biri toğlu başlı Duru aygırı və s.

“Dədə Qorqud” kitabından verilmiş nümunələr kitabda zoonimlərin fəal işləndiyini söyləməyə, oğuz türklərinin heyvana, xüsusilə də həm döyüşdə, həm də təsərrüfatda atlara mehriban münasibət göstərdiyini söyləməyə əsas verir. Eyni cəhət “Koroğlu”dastanında da müşahidə edilir.

Araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, qədim türk mifoloji təfəkkürünü əks etdirən dastanlarımızda at igidin dostu, döyüş yoldaşı kimi dəyərləndirilir.

Yuxarıda qeyd edilənlər belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, bütün ədəbi nümunələrimizdə, növündən, janrından asılı olmayaraq heyvan obrazlarına, xüsusilə də at

obrazlarına rast gəlirik. Bu isə, öz növbəsində, bədii ədəbiyyatda at kultu və onun cəmiyyətdə rolu probleminin öyrənilməsi məsələsini aktuallaşdırır.

Abstract

In our written monuments that emerged after folklore examples, in the epic poem “Dade Gorgud”, which we accept as the beginning of our oral and written literary language, there are fragments reflecting the process of the attitude of ancient Turkic ethnos towards animals.

As in other folklore and written literature examples, we also encounter a group of zoonyms in the epic poem “Dade Gorgud”. These are the following: Aghsungur (hawk), Agh at (Lion Shamsaddin's horse), Al ayghir (Bekil's horse), Alca at (Oklü Melik's horse), Bedouin horse (Uruz's horse), Boz stallion Boz at (Beyrek's horses), Boz atli (Khidr the prophet's horse), Burakh (the name of Bogazca Fatma's dog), Gazlıq at (Ganturali's horse), Gazlıq at/Caucasian horse (Gazan Bey's horse), Gazlıq at (Dirsa Khan's wife's horse), Qarayalli Gazlıq at (Ganturali's horse, Bekil's horse), Qaragöz at (Gazan Bey's horse), Qara aynur (Dali Qarjar's horse), Qara stallion (Burla Khatun's horse of the tall stature), Duldul (Hazrat Ali's horse), Arab horse (Gazan Bey's horse) etc.

The most frequently used animal in the book, considered useful for both war and farming, is the horse. Let's look at some examples from the epic;

1. Today I will mount my horse Gonur, I will cover a three-day journey in one day, I will go to my homeland without any worries [51, p.60].

2. They galloped from low to high places, If they look, a black raven will descend into a valley. Gonur got up, harnessed his Bedoy horse, and walked in that direction.

3. Grandfather Korkut said: - ...The mad Garjar will kill his sister at will. Bring two galloping horses from the stables of Bari Bayandir Khan, one a goat-headed Kechal stallion, the other a toglu-headed Duru stallion etc.

The examples given from the book “Dade Gorgud” give grounds to say that zoonyms are actively used in the book, and to say that the Oghuz Turks showed a kind attitude towards animals, especially horses, both in battle and in agriculture. The same aspect is observed in the epic “Koroglu”.

As a result of the research, it is known that in our epics, which reflect the ancient Turkic mythological thought, the horse is valued as a friend of the hero, a comrade in battle.

The above-mentioned gives grounds to say that in all our literary examples, regardless of their type and genre, we come across animal images, especially horse images. This, in turn, makes the issue of studying the problem of the cult of the horse and its role in society in fiction relevant.

GİRİŞ

İngilis folklorunda atların rəngi ilə bağlı bəzi miflər mövcuddur. Məsələn, Qara at – ölüm, gecə, sirr, müəmma, ağ at- işıq, günəş, gün, dirilik, qəhvəyi, boz və digər rəngli atlar- ev, ailə, dostluq, sakitlik, çilli, xallı, rəngbərəng atlar isə - fantaziya, səyahət, azadlıq deməkdir.

Hətta yuxuda at görməklə bağlı bəzi yozmlar da vardır:

Yuxuda at çapmaq –işinin uğurla nəticələncəyi

Atdan düşmək – gördüyün iş barəsində əsəbi olduğunu,

At qoşqusu və ya arabası – həyatında daha çox sərbəstlik lazımdır.

Tələsən at- köhnə vərdislərindən əl çəkməlisən.

Atın simvolik mənası güc, gözəllik, azadlıq və qüvvət deməkdir. Keltlər b.e.ə. 500-cü ildə Britaniya və Qərbi Avropada yaşamışlar. Kelt simvolu kimi (celtic symbol) – at müharibə anlamında döyüş, qəhrəmanlıq, torpaqların qorunması kimi başa düşülür. Onlar atı Günəş Allahına məxsus heyvan kimi səsləyirdilər. Romanlar atların həyatın davamlılığı simvolu olduğuna inanırdılar və hər oktyabr ayında Mars Allahına at qurban edərtilər. Onun quyruğunu isə məhsuldarlıq və dirçəliş rəmzi kimi saxlayardılar.

“Dədə Qorqud” dastanında at kultu məsələsi ilə əlaqədar prof. Ə Tanrıverdiyevin fikirləri maraqlıdır. *O, “Kitabi Dədə Qorqud”da atlara münasibətin çox fərqli olduğunu ön plana çəkmiş və göstərmişdir ki, bu heyvan adı dastanda intensiv şəkildə işlənmişdir. Hətta atlarla əlaqədar ata sözləri, məsəllərə də rast gəlinir. Atlara ad verilərkən alliterasiya. Ahəngdarlıq gözlənilmiş, onun adı sahibinin adına uyğunlaşdırılmışdır. Həmin at adları ad sistemində ləqəb, ayama şəklində iştirak etmiş, igidlərin ən qiymətli sərvəti hesab edilmişdir. Hətta atlara olan doğma münasibər o dərəcəyə çatmışdır ki, sahibi yaralandıqda atın quyruğunu kəsmiş, sahibi öldükdə isə atını da öldürmüşlər”.*

Ə.Tanrıverdoyev dastanda heyvanlara verilən adları araşdırarkən alliterasiyanı yüksək qiymətləndirmişdir. *Əsərdəki keçi başlı aygır-ifadəsində k-samitinin ahəngdarlığını nümunə göstərmişdir. Eyni zamanda atların adlarının birinci səsinin sahibinin adının birinci hərfi ilə uyğunlaşması da dastanda xüsusilə diqqətə çatdırılmışdır.*

“Kitabi Dədə Qorqud” dastanında qəhrəmanlar atsız təsəvvür edilmir və ya qəhrəman hesab edilmirlər. Bəzən qəhrəmanların təsvirində atla müqayisə, bənzətmələr də dastanda özünə yer tapmışdır. Məsələn; at ağızlı Aruz ifadəsində at ağzına sahib olmaq, məcazi anlamda ata bənzədilmək həmin qəhrəmanın güclü, məğlubedilməz olmasına işarədir. *Ə.Tanrıverdiyev hətta Qırat adını izah edərkən onu keçi başlı aygırla əlaqələndirmişdir. Hər iki ifadənin eyni semantik müstəvidə izah olunması fikri irəli sürülmüş, bu zoonimlərin rəng mənalı sözlərdən yaranması fikri rədd edilmişdir, onlar iti qaçan atlar kimi təqdim edilmişdir .*

Məşhur türk sərkərdəsi Atillanın atı, qılıncı haqqında söylənən rəvayətlər onu “Koroğlu” dastanına yaxınlaşdırır və qədim zamanlardan üzü bəri türklərin atlara ad verərkən bəzən onun rənginin deyil, xarakterinin nəzərə alındığını söyləməyə əsas verir. Ehtimala görə, bəzən Atilla adını da at sözü ilə əlaqələndirirlər. Əslində, Atilla İtil türklərindən-xan sülaləsindən olmuşdur. Sülalənin adının əsasında da türk mənşəli sözlər - atlı, adil, atil, itil olması fikri inandırıcıdır. Çünki qədim hunlara gözəl atlara sahib olduqları, at belində ustalıqla döyüşdükələri üçün “atlı tayfalar” deyirdilər. Hunlar gözəl at bəsləyər, atçapar, bütün işlərini atdan enmədən yerinə yetirirdilər. Atdan yerə enmədən tayfa toplantılarında iştirak edər, alış-verişlə məşğul olarmışlar.

Atillanın çox sevdiyi Şimşək atın belində qılıncını havada oynatması ilə düşmənlərin ürəyinə qorxu salması haqqında rəvayət də söylənilmiş. Heç vaxt onu piyada gəzərkən görün olmamışdır. Xalq arasında deyərlərmiş ki, Atillanın ayağı dəyən yerdə ot bitməzmiş. Sərkədə ilə onun atının xarakteri eyni olmuşdur: güclü, cəsur, döyüşkən. Məhz bu cəhətinə görə Atillanın atını Şimşək adlandırmışlar. Şimşəyin qarşısında heç bir canlı dayana bilməzmiş.

“Dədə Qorqud” kitabında işlənmiş Qaragüc, Boz at, Qonur at, Ağ-boz at, Gög bədəvi at, Qara aygır kimi at adlarının izahı, sahibi olan igidlərin adları ilə uyğunluğu qədim türk xalqlarının mədəniyyəti ilə, yaşam tərzilə, etnoqrafiyası ilə əlaqəli olmuşdur.

Müsəlman aləmində at həmişə dostluq, namus, etibar, murada yetişmək kimi mənalara əks etdirmişdir. Atların ucalığını qədim türklərsəma ilə bağlamış, bəzən bir çox nağıllarda və “Koroğlu” dastanında qanadlı atlar haqqında fikirlər öz əksini tapmışdır. Dini mənbələrdə Xızr peyğəmbərin, Hz. Əlinin atları qeyri-adi, sehrli gücünə münəsi olmuşdur. İnsanların inancları ilə əlaqədar olaraq qədimdə bəzən atlar allahlara qurban edilmiş, bəzən ölənlə sahibiyə birgə basdırılmışdır.

Müsəlman Şərq aləmində isə at günəşə və işığa bənzədilir. Şəfəq atları qaranlıqdan əridir, gün çıxır, hava açılır, kainat aydınlığa qər qə qər olur- kimi ifadələr müsəlmanlara məxsus intibah ədəbiyyatında özünə yer almış ifadələrdir. Bu fikirlərə əsaslanaraq söyləyə bilərik ki, cəmiyyət yarandığı gündən insan və at arasında yaranan dostluğun kökləri lap qədimdir. Hətta ailənin bir üzvü kimidir. Bu cəhəti “Koroğlu” dastanında da fərqləndirmək mümkündür. Dastanda: *1. At qəhrəmanın ən yaxın dostu, qardaşıdır. Dastanda Koroğlunun dilindən Həmzəyə, Eyvaza ünvanlanmış lirik parçalarda həmin motiv öz dolğun ifadəsini tapmışdır.*

2. At igeidin dayağıdır: Koroğlunun dilində verilmiş “...Çənlibel oylağım, Qırat dayağım // At minməkdə arzumanım qalmadı”, - cümlələri dediyimizin isbatıdır.

N.Cəfərov, *Qıratın özünəməxsusluğunu, səciyyəvi cəhətlərini dastanda verilən nümunələr əsasında belə müəyyənləşdirmişdir ki, Qıratın heç bir atda, hətta Düratda olmayan bir xüsusiyyəti var. O, Koroğlunun ürəyindən keçənləri duyur, dostu düşməndən ayıra bilir. Sahibini heç vaxt darda qoymur. Həqiqətən, dastanın özü oxucuya başa salır ki, Qırat da, Dürat da dərya atı cinsindəndir. Hətta Koroğlu səbirsizlik edib sonuncu gün atlara baxmasa idi, bu atların qanadları da olacaqdı (bəzi sehirli nağıllarda olduğu kimi-S.Ə.).*

İngilis atlarının çox böyük tarixi vardır. Lamrei Kral Arturun atı olmuşdur. Copenhagen – Duke Wellinstonun sevimli atı olmuşdur. Marengo –Napoleonun atı idi və Britanlar tərəfindən oğurlanmışdı.

İngilis cins atları – Shetland- Kraliça Viktoriya onu ev heyvanı və çapmaq üçün istifadə etmişdir.

Eriskoy – hazırda sayı 420-dir. Nadir rast gəlinən at növüdür. Mənşəyi qərb adalarındandır.

Clydesdale – Şotland nəhəngidir, təsərrüfat atı kimi istifadə olunur. Hal-hazırda çobanlar ondan meşə işləri üçün istifadə edirlər.

Cleverland-bay - əsasən mənşəyi chapman atlarındandır. I Elizavetanın vaxtından kareta kimi istifadə edilmişdir. İndi də onlardan dövlət tədbirlərində istifadə olunur.

English Thoroughbred – bədöv at cins atıdır, damazlıq məqsədi ilə saxlanılır.

Suffolk Punch – Britaniyanın qədim ağır atlarından hesab olunan və digər cinslərdən daha yığcam olan möhtəşəm cins.

Welsh Mountain – ölçülərinə görə 4 kateqoriyaya bölünürlər: A,B,C,D.

Müasir yarış atları da diqqəti cəlb edir. Məsələn, Eklips – Con Onlinin atıdır. Adın mənası “Elips”, yəni birinci, qalanları görünmür deməkdir.

Shire – Bu atların vətəni İngiltərənin mərkəzi qraflıqlarıdır – Linkolnshire, Derbshire, Lestershire və Stafforshiredir. Adı da buradan götürülmüşdür və “qraflıq” deməkdir. Onları ilk dəfə VIII Henri 1884-cü ildə belə adlandırmışdır. Ağır yük daşıyan atlardan olub, mənşəyi 200-300 il əvvələ təsadüf edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Kitabı– Dədə Qorqud / tərt.ed. S.Əlizadə – Bakı: Öndər, – 2004, – 375 s.
2. Tanrıverdiyev, Ə. “Kitabi– Dədə Qorqud”da at kultu / Ə.Tanrıverdiyev. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2012. – 144 s.
3. Cəfərov, N. Eposdan kitaba / N.Cəfərov. Bakı: BDU, – 1999.– 220 s.

AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ METODİKASININ III DÖVRÜ (1958-1969)**Könül Ələddin qızı Məmmədova**

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

AÇAR SÖZLƏR: Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası, ibtidai siniflər

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının inkişafının III dövrü 1958-1969-cu illəri əhatə edir. Dövrün tələbinə uyğun proqram və dərsliklərin yaradılması zərurəti qarşıya çıxdı. Yeni ana dili dərslikləri üçün keçirilən müsabiqədən sonra 1961-ci ildə II sinif üçün (Ə.Qarabağlı, Ş.Ağayev, N.Abdullayev), 1962-ci ildə III sinif üçün (Y.Şirvan, N.Kazımov, C.Cəbrayılbəyli), 1963-cü ildə I sinif üçün (M.Həmzəyev, Ş.Əlizadə, S.Mikayılova) ana dili dərslikləri yaradıldı.

50-ci illərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası bir elm kimi formalaşmağa başladı. Bu istiqamətdə işlər görən görkəmli alimlər A.Abdullayev, Ə.Dəmirçizadənin xidmətləri xüsusi qeyd edilməlidir. Bu illərdə ibtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası üzrə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasına başlandı.60-cı illərdə ana dilinin metodikası sahəsində onlarla dəyərli monoqrafiyalar və metodika kitabları çap edildi. Onların içərisində A.Abdullayevin “İbtidai məktəbdə Azərbaycan dili tədrisinin metodikası” kitabı xüsusi qeyd edilməlidir.1961-ci ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda ibtidai təlim şöbəsinin yaradılması ibtidai siniflərdə təlim-tərbiyə işinin, xüsusilə ana dili tədrisi metodikası üzrə tədqiqatların sürətləndirilməsinə və əsl elmi xarakter almasına təkan verdi. Şöbə müdiri Y.Ş.Kərimovun rəhbərliyi ilə üçillik təlim sistemə keçilməsi o dövrdə ibtidai təlim sahəsində ən əlamətdar hadisə idi. Yeni sistemə keçilməsi ilə əlaqədar ana dili təliminin yeni məzmunu hazırlandı. I sinif üçün ilk “Ana dili” dərsliyi (Y.Ş.Kərimov, M.Ə.Həmzəyev) 1969-cu ildə çap edildi. 1970-ci ildə yeni “Əlifba” (Y.Ş.Kərimov və Z.M.Mehdizadə), “Yazı nümunələri” (Y.Ş.Kərimov), II sinif üçün “Ana dili” (Y.Ş.Kərimov, Ş.S.Ağayev, N.M.Abdullayev) çapdan çıxdı. 1972-ci ildə III sinif üçün “Ana dili” (N.Kazımov, Y.Şirvan), “Azərbaycan dili” (Ə.Fərəcov, M.Həsənov) dərslikləri çap edildi.

60-cı illərin axırları, 70-ci ilin əvvəllərində Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların uşaqlarını Azərbaycan dilində təhsil almağa hazırlamaq məqsədilə Y.Ş. Kərimovun başçılığı ilə axtarışlar aparıldı. Həmin xalqların 6 yaşlı uşaqları üçün məktəblərdə açılmış hazırlıq siniflərində işin təşkilinə xidmət göstərən proqramlar və “İlk addımlar” (Y. Ş. Kərimov, Ə.Ə. Əlizadə) dərs vəsaiti hazırlandı. 1974-cü ildən 6 yaşdan təlim üzrə eksperimental tədqiqata başlandı. Yeddiyaşlılar üçün proqram, dərslik və rejim əsasında aparılan bu axtarışlar respublikamız şəraitində altıyaşlıların imkanlarını müəyyənləşdirməyə imkan verdi.

1981-1982-ci dərslər ilindən bir sıra məktəb və uşaq bağçalarında beşgünlük iş həftəsi şəraitində 6 yaşdan təlim üzrə eksperiment qoyuldu. 11 illik orta ümumtəhsil məktəbinin, o cümlədən, dördillik ibtidai təlim sisteminin fəaliyyət göstərməsi nəzərdə tutuldu.

1985-1986-cı dərslər ilindən respublikamızda nisbətən geniş miqyasda 6 yaşdan təlim başlandı. Bununla əlaqədar ana dili proqramları və dərslərinin məzmunu əsaslı yeniləşdirilməli oldu. 1992-ci ildə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası qəbul olundu və həmin ildən başdan-baş 6 yaşdan təlimə keçildi.

Sonrakı illərdə Azərbaycan dili təliminin, xüsusilə ibtidai siniflərə aid olan təlim metodları yenidən işləndi. Keçən əsrin sonlarından bu günədək təhsil sahəsində irəliləyişlər, dəyişikliklər, yeniliklər olmuşdur.

İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNƏ MÜXTƏLİF TARİXİ MƏRHƏLƏLƏRDƏ DAXİL OLMUŞ LEKSİK VAHİDLƏR.

BƏNÖVŞƏ ƏSGƏROVA

FİLOLOGİYA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU, BAŞ MÜƏLLİM
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ
ORCID- 0009-0001-8610-178X

Xülasə

İngilis dili dünyanın əsas dillərindən biridir. XIX əsrin əvvəllərində ingilis dili milyonlarla xalqın doğma dili kimi işlədilir.

Müasir ingilis dilində alınmalar sayca həm çoxluğu, həm də mənbə müxtəlifliyi ilə seçilir. Bu dildə dünyanın təqribən 50 dilindən alınma sözlər vardır. Bu sözlər müasir ingilis dilinin lüğət tərkibinin, demək olar ki, 70%-ni təşkil edir. Alınma sözlər ingilis dilinə müxtəlif dövrlərdə müxtəlif tarixi mərhələlərdə keçmişdir. Hər bir dövr özünə görə tarixi, sosial, iqtisadi, mədəni əlaqələri əhatə edir. Dil elementlərinin qeyri-müntəzəm inkişafı haqqında ümumi qanuna görə dilin daha vacib elementləri təsirə tez məruz qalır. Dildə belə elementlər dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlərdir. İngilis dilinin lüğət tərkibi sözlərin mənşəsinə görə müxtəliflik təşkil edir. İngilis dili öz tarixi inkişaf prosesində külli miqdarda alınma söz qəbul etsə də, bu dil öz xarakterik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlaya bilmişdir.

İngilis dili illər keçdikcə inkişaf etmiş və dəyişmişdir. Norman işğalından sonra uzun müddət ərzində ingilis dili praktik olaraq danışq dili oldu. Bu dövrdə bu dil yeni standart nitqə çevrildi və vaxt keçdikcə bu dil 1200 sözlə ədəbi dil kimi peyda olub, Orta ingilis dili kimi qəbul olundu. Orta ingilis dili əvvəlcə fransız dilinin təsiri ilə qədim ingilis dilindən, sonralar isə danışq dilindən yaranmışdır. 1500 - 1700-cü illər arasında erkən ingilis dili indiki ingilis dilinin əksər xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmişdir. 1000 və 1200 - ci illər arasında İngilis dilinin quruluşunda mühüm dəyişikliklər baş verdi və Qədim ingilis dili Orta ingilis dilinə keçdi.

Ümumiyyətlə, Dilin daim inkişafda olması onun bütün sahələrində dəyişiklərə səbəb olur. Dilə daxil olmuş sözlərin sonradan formalaşması tədriclə, mütamadi olaraq baş verir və inkişaf edərək dilin lüğət tərkibinin müəyyən bir sahəsini əhatə edir. Dilin inkişafı əsasən onun lüğət tərkibinin zənginləşməsi ilə ölçülür.

Açar sözlər: İngilis dili, dil əlaqələri, lüğət tərkibi, alınma söz, semantika

Lexical units that entered the vocabulary of the English language at various historical stages.

Abstract

English is one of the main languages of the world. At the beginning of the 19th century, English was used as the native language of millions of people.

Borrowings in modern English are distinguished by both their abundance and diversity of sources. This language contains words borrowed from about 50 languages of the world. These words constitute almost 70% of the vocabulary of modern English. Borrowed words entered the English language at different historical stages in different periods. Each period covers its own historical, social, economic, and cultural relations. According to the general law of the irregular development of language elements, the more important elements of the language are more susceptible to influence. Such elements in the language are words that are included in the vocabulary of the language. The vocabulary of the English language is diverse according to

the origin of the words. Although the English language has adopted a large number of borrowed words in the process of its historical development, this language has been able to preserve its characteristic features.

The English language has developed and changed over the years. For a long time after the Norman invasion, English became practically a spoken language. During this period, this language became a new standard speech, and over time, this language emerged as a literary language with 1,200 words, and was accepted as Middle English. Middle English first emerged from Old English, and later from spoken English, under the influence of French. Between 1500 and 1700, Early English developed most of the features of modern English. Between 1000 and 1200, significant changes occurred in the structure of the English language, and Old English passed into Middle English.

In general, the constant development of the language leads to changes in all its areas. The subsequent formation of words that have entered the language occurs gradually, continuously, and, developing, covers a certain area of the language's vocabulary. The development of a language is mainly measured by the enrichment of its vocabulary.

Keywords: English, language relations, vocabulary, loanword, semantics

İngilizcenin söz varlığına çeşitli tarihsel aşamalarda giren sözcük birimleri.

Özet

İngilizce, dünyanın başlıca dillerinden biridir. XIX yüzyılın başlarında İngilizce, milyonlarca insanın ana dili olarak kullanılıyordu.

Modern İngilizcedeki alıntılar, hem bollukları hem de kaynak çeşitliliğiyle öne çıkar. Bu dil, dünyadaki yaklaşık 50 dilden alıntı kelimeler içerir. Bu kelimeler, modern İngilizcenin söz varlığının neredeyse %70'ini oluşturur. Alıntı kelimeler, İngilizceye farklı tarihsel aşamalarda ve farklı dönemlerde girmiştir. Her dönem, kendine özgü tarihsel, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkileri kapsar. Dil öğelerinin düzensiz gelişiminin genel yasasına göre, dilin daha önemli öğeleri etkilenmeye daha açıktır. Dildeki bu öğeler, dilin söz varlığına dahil olan kelimelerdir. İngilizcenin söz varlığı, kelimelerin kökenine göre çeşitlilik gösterir. İngilizce, tarihsel gelişimi sürecinde çok sayıda alıntı kelime benimsemiş olsa da, karakteristik özelliklerini koruyabilmiştir.

İngilizce yıllar içinde gelişmiş ve değişmiştir. Norman istilasından sonra uzun bir süre İngilizce neredeyse bir konuşma dili haline geldi. Bu dönemde bu dil yeni bir standart konuşma dili haline geldi ve zamanla 1.200 kelimelik edebi bir dil olarak ortaya çıktı ve Orta İngilizce olarak kabul edildi. Orta İngilizce, önce Eski İngilizceden, daha sonra da Fransızcanın etkisiyle konuşma İngilizcesinden türedi. 1500 ile 1700 yılları arasında Erken İngilizce, modern İngilizcenin özelliklerinin çoğunu geliştirdi. 1000 ile 1200 yılları arasında İngilizcenin yapısında önemli değişiklikler meydana geldi ve Eski İngilizce, Orta İngilizceye geçti.

Genel olarak, dilin sürekli gelişimi tüm alanlarında değişikliklere yol açar. Dile giren kelimelerin oluşumu kademeli, sürekli ve gelişerek dilin kelime dağarcığının belirli bir alanını kapsar. Bir dilin gelişimi, esas olarak kelime dağarcığının zenginleşmesiyle ölçülür.

Anahtar Kelimeler: İngilizce, dil ilişkileri, kelime dağarcığı, alıntı kelime, anlambilim

Giriş. Qədim ingilis dilində dörd əsas dialekt mövcüd idi; Northumbrian, Mercian, Kentish, and West Saxon. Bunlardan ikisi ingilis dilli idi; Northumbrian və Mercian.

Dildəki əksər sözlər doğma sözlər olduğu kimi, başqa mənbələrdən alınma sözlər də vardır. İngilis dilinin lüğət tərkibinə daxil olan alınmalar ingilis dilinin tarixini əks etdirir. Uzun tarixi inkişafın məhsulu olan müasir ingilis dili müxtəlif səbəblərdən hərtərəfli dəyişikliklərə uğramışdır. Dildə olan dəyişikliklərin səbəblərini linqvistik və ya ekstralingvistik cəhətdən, xalqın tarixi ilə bağlı və ümumiyyətlə bəşəriyyətin inkişafı ilə bağlıdır. İngilis dilində alınma sözlərin faizi bir çox dillərdən fərqli olaraq daha çoxdur. Çox dillərdən alınmış sözlər müxtəlif dövrlərdə ingilis dilinə daxil olmuşlar: (1)

1.Kelt (V-VI əsr) dilindən; 2.Latın dilindən; 3.Skandinaviya VIII-XI əsr (skandinav sözlər); 4.Fransız dilindən (norman alınmaları (XI-XIII əsr)); 5.Yunan (intibah dövrü); 6.İtalyan (intibah dövrü və intibah dövründən sonra); 7.İspan (intibah dövrü və intibah dövründən sonra); 8.Alman dilindən ; 9.Hind dilindən; 10.Rus və başqa dillərdən alınmış sözlər.

Bildiyimiz kimi, alınma sözlərin çoxu yeniliklər nəticəsində digər dillərdən alınmışdır. Skandinaviya alınma sözlərini bunlara misal göstərmək olar. Alınma sözlər əsasən isim, sifət, fel nitq hissələrinə aid olur. Amma skandinaviya alınma sözlərində isə sözlər zərf, sözönləri, bağlayıcı və əvəzlik kimi işlənir. İngiltərədə baş verən böyük hərbi və siyasi hadisələrdən biri olan Skandinaviya İstilasını ingilis dilinə də təsir etmişdir. Bu VIII əsrdə baş verən hadisələrdir.

Skandinaviya dilinin lüğət tərkibinin bir hissəsi İngilis dilinə uyğun deyildi. Skandinaviya dialektləri İngilis dilinə təsir etdiyindən, bu sözlər siyahısına həm siyasi terminlər, həm də gündəlik sözlər daxildir. Məsələn:

İsim; Bag- çanta, race- irq,cıdır, band- sarğı, əlaqə, rift- çatlaq, bank- çay sahili, qum təpəsi, root- kök, birth- doğum, mənşə, snare- tələ, dirt- çirk , skill- bacarıq, egg- yumurta, skirt- yubka

Sifət; Awkward- yöndəmsiz, scant- kasıb, flat-düz, scarce- kasad, happy- xoşbəxt, seemly- layiq, ill - xəstə, sly- bic, hiyləgər, loose- boş, azad, sərbəst, tight- sıx, kip, low-aşağı, ugly- eybəcər, meek- fağır, weak- zəif, odd- tək, wrong- səhv, rotten- çürük, rugged- nahamar

Fel; Bait- şirnikləndirmək, hit- vurmaq, call- çağırmaq, happen-baş vermək,cast-tökmək, atmaq, kindle- yandırmaq , crave- susamaq, lift- qaldırmaq, clip- kəsmək, lug- dartıb aparmaq, cut-kəsmək, nag- əmma qoymaq, die- ölmək, raise- qaldırmaq.

Qədim İngilis dövründə 150-yə yaxın söz alınmışdı. Alınan sözlər hərbi və hüquqi məsələlərə aid olmuşdur. Məsələn: *lagu* (MnE law), *wrang* (MnE wrong), *husbonda* (MnE husband), *callen* (MnE call), *taken* (MnE take), *feologa* (MnE fellow), *skye* (MnE sky). (5)

Skandinaviya dilindən İngilis dilinə keçən bütün sözlər iki ölkənin əhalisinin qarşılıqlı həyat tərzini nəticəsində əmələ gəlmişdir və bunlar gündəlik həyatda işlədilir.

Skandinav sözlərinin qədim ingilis dilinə təsiri təkcə əsl ingilis sözlərinin sıxışdırılıb aradan çıxarılması və əvəz edilməsi ilə deyil, bütövlükdə lüğət fondundakı sözlərin fonetik və semantik dəyişikliklərində özünü göstərir.

İngilis dilininə keçən bəzi sözlərdən fransız dilinə aid olunanlarda var. Norman İstilasından sonra İngiltərədə fransız dili daha da əhəmiyyətli oldu. İngilis kilsələrində, hərbdə və digər müəssisələrdəki mühüm vəzifələr fransız işğalçıları tərəfindən tutuldu, və burda işləyən ingilislər normanlarla əvəz olundu. Fransız dili əsas, başlıca, hakim dil oldu. İngiltərənin yeni hökmdarları fransız xanımları ilə ailə qurub, Fransada yaşayıb fransız dilində danışdılar.

Fransız dili həyatın çox sahələrində geniş istifadə olunmağa başladı. Fransız dili 300 il sarayların, məhkəmə orqanlarının, kilsənin, ordunun, qəsrin və təhsil müəssisələrin rəsmi dili idi. Fransız dili Cənubda şəhər sakinlərinin də dilinə çevrilmişdi. Fransız dili təhsildə ədəbiyyatda da istifadə olunurdu. Yazıda Latın dili ilə yanaşı fransız dili də işlədilirdi. Təhsil fransız dilində idi. Məktəblərdə uşaqlara Latın dilindən fransız dilinə tərcümə öyrədilirdi.

Fransız dilinin İngilis sözlərini tam aradan götürməsi haqqında heç bir dəlil, sübut yoxdur. Bunun əvəzinə deyə bilərik ki, bu mənbələr yeni danışq üslublarında, lüğətlərdə işlədilir, ədəbi və rəsmi olmaları ilə fərqlənirdilər. İngilis dilində ikilik və ya leksik üçlüklər olan sözlər vardır. Onlar yalnız əlavə mənə çalarlarında fərqlənirlər.

Fransız dili həyatın çox sahələrində geniş istifadə olunmağa başladı.

Əsl İngilis sözlərini və fransız dilindən alınmaları bu cür siyahılaşdırmaq olar : (3)

<i>felicity- bərtiyarlıq</i>	<i>happiness</i>	<i>love- sevgi</i>	<i>charity</i>
<i>help- kömək</i>	<i>aid</i>	<i>desire- arzu</i>	<i>wish</i>
<i>judgement- qərar</i>	<i>doom</i>	<i>infant -uşaq</i>	<i>child</i>
<i>freedom- azadlıq</i>	<i>liberty</i>	<i>meal- yemək</i>	<i>repast</i>
<i>conceal- gizlətmək</i>	<i>hide</i>	<i>wedding- toy</i>	<i>marriage</i>

Nəticə. İngilis dili lüğətlərində müəyyən söz layı vardır ki, buna alınma sözlər adı verilmişdir. Onlar xarici mənşəli sözlərdir və artıq uzun müddət istifadə olunduqlarına görə İngilis dilinə tam uyğunlaşmışdır. İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində bu cür alınma sözlər böyük rol oynamışlar. Onlar bir müddət alınma söz kimi fəaliyyət göstərdikdən sonra gəldiyi dilin qayda və qanunlarına uyğunlaşır, həmin dildəki leksik vahidlərdən az fəqlənir və ya onları fərqləndirmək çox çətin olur. Onlar ingilis dilində artıq mövcud olan bir fakt kimi özlərini təsdiq etmişlər. İngilis dilinin lüğət tərkibinin 75%-ni alınma sözlər təşkil edir. (2)

Hər bir dildə yeni sözlərin yaranması üçün elm, mədəniyyət, texnika və incəsənət inkişafı şərtidir. Alınma sözlər fondu dünya xalqlarının bir-birini yaxşı başa düşməsinə kömək edir, xarici ədəbiyyatın tərcüməsində müəyyən asanlıqlar yaradır.

Ədəbiyyat

1. Məmmədova T. Müxtəlif dövrlərdə ingilis dilinə daxil olan sözlər, Bakı, Elm və təhsil, 2011.
2. Adams V. "Introduction to Modern English word formation", Moscow, 1973.
3. Antrushina Y. B, Morozova N. N, Afanasyeva O.V. "English lexicology" Moscow, High school, 1985.
4. Koonin "English Lexicology", Moscow, 1940
5. Аракин В.Д. "История английского языка", Москва, 1985.
6. Арнолд И.В "Лексикология современного английского языка", Москва, 1973.

Simetrik Aralıkta Szasz Kantorovich Operatörlerinin Yaklaşım Özellikleri
(Approximation Properties of Szasz-Kantorovich Operators in Symmetric Intervals)

Rumeysa YILMAZ¹

Aydın İZGİ²

rumeysa58@harran.edu.tr

a_izgi@harran.edu.tr

0009-0004-7072-196X

0000-0003-3715-8621

^{1,2} Harran Üniversitesi ,Matematik bölümü

Abstract:

It is the work of approximation theory to transform functions that are difficult to use into functions that we can operate more easily and that do not burden us.

Thinking about this, Karl Theodor Wilhelm Weierstrass claimed and proved in 1885 the existence of a polynomial that converges to every continuous function on a finite interval. Thinking about what this polynomial would be like, many mathematicians defined a series of polynomials in additive form. What we will be interested in here is a series of polynomials produced by Otto-Szasz in the range $[0, \infty)$ known as the Szasz Operator. In this study, we will examine the approximation and approximation properties with the operator defined on the intervals $[-b_s, b_s]$ expanding to $(-\infty, \infty)$.

$$q_s^j(u) = e^{-su} \frac{(su)^j}{j!}$$

$$R_s(h, u) = \frac{s}{b_s} \sum_{j=0}^{\infty} q_s^j \left(\frac{u}{b_s} + 1 \right) \int_{\frac{j-s}{s} b_s}^{\frac{j+1-s}{s} b_s} h(v) dv$$

We will define the operator and examine the approximation properties of this operator.

Key words: Modulus Of Continuity, Szasz-Kantorovich Operators, Korovkin Theorem, Weighted Spaces, Linear Positive Operators

Özet:

Kullanışlı zor olan fonksiyonlar için, daha rahat işlem yapabileceğimiz, bizi zorlamayan fonksiyonlara dönüştürmek yaklaşım teorisinin işidir.

Bunu düşünerek Karl Theodor Wilhelm Weierstrass 1885 yılında sonlu bir aralıkta sürekli her fonksiyona, bu aralıkta yakınsayan bir polinomun varlığını iddia ve ispat etmiştir. Bu polinomun nasıl olacağını düşünerek birçok matematikçi toplamsal biçimde polinomlar dizisi tanımlamıştır. Burada ilgileneceğimiz Szasz Operatörü olarak bilinen , Otto-Szasz tarafından $[0, \infty)$ aralığında üretilen bir polinomlar dizisidir. Bu çalışmamızda $(-\infty, \infty)$ 'a genişleyen $[-b_s, b_s]$ aralıklar üzerinde tanımlı operatör ile yaklaşım ve yaklaşım özelliklerini inceleyeceğiz.

$$q_s^j(u) = e^{-su} \frac{(su)^j}{j!}$$

olmak üzere

$$R_s(h, u) = \frac{s}{b_s} \sum_{j=0}^{\infty} q_s^j \left(\frac{u}{b_s} + 1 \right) \int_{\frac{j-s}{s} b_s}^{\frac{j+1-s}{s} b_s} h(v) dv$$

operatörü tanımlayıp bu operatörün yaklaşım özelliklerini inceleyeceğiz.

Anahtar kelimeler: Süreklilik Modülü, Szasz- Kantorovich Operatörleri, Korovkin Teoremi, Ağırlıklı Uzaylar , Lineer Pozitif Operatörler

1.Giriş.

18. yüzyılın en önemli bir matematikçisi olan Euler'in Rusya haritalarında mesafe hatalarını (1777'de) en aza indirme çalışmaları, Laplace'ın dünya için 1843'te en iyi elipsoidi bulma hususundaki çalışmaları, **Weierstrass** a kadar bir çok matematikçi hataların daha küçük olmaları hususunda çalışmaları olmuştur. **Weierstrass** bu çalışmalarda son noktayı “Kapalı ve sınırlı (Kompakt) bir $[\alpha, \beta]$ aralığında sürekli olan her bir h fonksiyonuna aynı aralıkta olan polinomlar dizisi ile yeteri derecede küçük bir hata ile yakınlashılabileceğini” anlamında ispatladığı bir teoremle koymuştur.

Bernstein 1912 de kendi adı ile anılan polinomları tanımlamış ve bu polinomu ile **Weierstrass** teoremin ispatı daha basit hal almıştır.

$\varphi_j^s(u) = \binom{s}{j} u^j (1-u)^{s-j}$, $u \in [0,1]$ olmak üzere Bernstein[1] polinomları

$$B_r(h, u) = \sum_{j=0}^s \varphi_j^s(u) h\left(\frac{j}{s}\right) \quad (1.1)$$

Şeklinde tanımlanmışlar. Burada

$$h \in C_B[0,1] = \{g: [0,1] \rightarrow \mathbb{R} : g \text{ sürekli bir fonksiyon}, |g(t)| \leq M, \text{ her } t \in \mathbb{R} \text{ için}\}$$

dır. Chlodowsky[2] 1937 yılında Bernstein polinomlarını hareketli alt aralıklar üzerinde

$$C_s(h, u) = \sum_{j=0}^s \varphi_j^s\left(\frac{u}{b_s}\right) h\left(\frac{j}{b_s}\right)$$

(1.2)

Şeklinde değiştirmiştir. Burada $u \in [0, b_s]$ olup (b_s) poizitif reel sayılar dizisi olup

$\lim_{s \rightarrow \infty} b_s = \infty$ ve $\lim_{s \rightarrow \infty} \frac{b_s}{s} = 0$ dir. $s \rightarrow \infty$ iken $[0, b_s]$ aralıkları $[0, \infty)$ pozitif yarı eksene genişlemektedir. 1950 de Szasz Bernstein polinomlarını aşağıdaki şekilde genelledi,

$$S_r(h, u) = \sum_{j=0}^r q_j^r(u) h\left(\frac{j}{r}\right),$$

(1.3)

$q_j^r(u) = e^{-ru} \frac{(ru)^j}{j!}$ ve $u \in [0, \infty)$. Szasz operatörlerinin Kantorovich ve Chlodowsky varyantları pek araştırmacı tarafından çalışılmıştır,(Örneğin,bazıları [4-12]).

Bernstein polinomlarını simetrik aralıkta ilk çalışan yüksek lisans tezinde Çilo[13] dur.(Ayrıca [14] e bak)

$$C_r(h; u) = \frac{1}{2^r} \sum_{j=0}^r \binom{r}{j} (1+u)^j (1-x)^{r-j} h\left(2\frac{j}{r} - 1\right) \quad (1.4)$$

Yukarıda adı geçen çalışmalrı göz önüne alarak bu çalışmada aşağıdaki operatörler dizisi tanımlanmı ve bu çalışılacak.

$$R_s(h, u) = \frac{s}{b_s} \sum_{j=0}^{\infty} q_j^s \left(\frac{u}{b_s} + 1 \right) \int_{\frac{j-s}{s}b_s}^{\frac{j-s+1}{s}b_s} h(v) dv \quad (1.5)$$

Burada $u \in [-b_s, \infty)$ olup çalışma $[-b_s, b_s]$ alt aralıkları üzerinde yapılacaktır. Ayrıca bu çalışmada Chlodowsky nin (b_s) üzerine koyduğu şartları aşağıdaki gibi alınacaktır

$$\lim_{s \rightarrow \infty} b_s = \infty \text{ ve } \lim_{s \rightarrow \infty} \frac{b_s^2}{s} = 0, \quad (1.6)$$

ve $A > 1$ olmak üzere çalışma $[-A, A] \subseteq [-b_s, b_s]$ sonlu alt aralıklar üzerinde olacaktır. Bohman-Korovkin [15,16] teoreminde verilen test fonksiyonları hesaplanacak ve bunlardan faydalanarak momentler de hesaplanacaktır.

2. Yardımcı Sonuçlar.

$e_j(\tau) = \tau^j$ ve $\theta_j(u) = (\tau - u)^j$, $j = 0, 1, 2, 3, \dots$ olsun.

Lemma.2.1. Aşağıdaki eşitlikler sağlanır.

$$\begin{aligned} \text{i)} \quad & \int_{\frac{j-s}{s}b_s}^{\frac{j-s+1}{s}b_s} dv = \frac{b_s}{s} \\ \text{ii)} \quad & \int_{\frac{j-s}{s}b_s}^{\frac{j-s+1}{s}b_s} v dv = \frac{1}{2} v^2 I_{\frac{j-s}{s}b_s}^{\frac{j-s+1}{s}b_s} = \frac{b_s}{2s} \frac{2j-2s+1}{s} b_s = \frac{b_s}{2s} \left(2 \left(\frac{j}{s} - 1 \right) b_s + \frac{b_s}{s} \right) \\ \text{iii)} \quad & \int_{\frac{j-s}{s}b_s}^{\frac{j-s+1}{s}b_s} v^2 dv = \frac{v^3}{3} I_{\frac{j-s}{s}b_s}^{\frac{j-s+1}{s}b_s} = \frac{b_s^3}{s^3} \left(j^2 + j(1-2s) + s^2 - s + \frac{1}{3} \right) \\ \text{iv)} \quad & \int_{\frac{j-s}{s}b_s}^{\frac{j-s+1}{s}b_s} v^3 dv = \frac{v^4}{4} I_{\frac{j-s}{s}b_s}^{\frac{j-s+1}{s}b_s} = \frac{b_s^4}{4s^4} [4j^3 + (6-12s)j^2 + (12s^2-12s+4)j + (-4s^3+6s^2-4s+1)] \\ \text{v)} \quad & \int_{\frac{j-s}{s}b_s}^{\frac{j-s+1}{s}b_s} v^4 dv = \frac{v^5}{5} I_{\frac{j-s}{s}b_s}^{\frac{j-s+1}{s}b_s} = \frac{j^4 + j^3(2-4s) + j^2(2-6s+6s^2) + j(1-4s+6s^2-4s^3) + (s^4-2s^3+2s^2-s+\frac{1}{5})}{s^5} b^5 \end{aligned}$$

Lemma2.2 Aşağıdaki eşitlikler $R_s(h, u)$ için sağlanır.

$$\begin{aligned} \text{i)} \quad & R_s(e_0, u) = 1 \\ \text{ii)} \quad & R_s(e_1, u) = u + \frac{b_s}{2s} \\ \text{iii)} \quad & R_s(e_2, u) = u^2 + \frac{2b_s u}{s} + \frac{b_s^2}{3s^2} \end{aligned}$$

$$\text{iv)} \quad R_s(e_3, u) = u^3 + b_s u^2 \frac{9}{2s} + b_s^2 u \frac{6s+15}{2s^2} + b_s^3 \cdot \frac{26s+1}{4s^3}$$

$$\text{v)} \quad R_s(e_4, u) = u^4 + \frac{8b_s u^3}{s} + \frac{6b_s^2 u^2}{s} - \frac{3b_s^2 u^2}{s^2} - \frac{24b_s^3 u}{s^2} + \frac{13b_s^3 u}{s^3} - \frac{19b_s^4}{s^2} + \frac{12b_s^4}{s^3} + \frac{b_s^4}{5s^4}$$

Lemma2.3. Aşağıdaki eşitlikler $R_s(h, u)$ için sağlanır

$$\text{i)} \quad R_s(\theta_0, u) = 1$$

$$\text{ii)} \quad R_s(\theta_1, u) = \frac{b_s}{2s}$$

$$\text{iii)} \quad R_s(\theta_2, u) = \frac{b_s u}{s} + \frac{b_s^2 u}{3s^2}$$

$$\text{iv)} \quad R_s(\theta_3, u) = b_s^2 u \frac{6s+13}{2s^2} + b_s^3 \frac{26s+1}{4s^3}$$

$$\text{v)} \quad R_s(\theta_4, u) = \left(\frac{6b_s^2}{s} - \frac{(12s+31)b_s^2}{s^2} \right) u^2 + \left(-\frac{24b_s^3}{s^2} - \frac{(26s-12)b_s^3}{s^3} \right) u + \left(-\frac{19b_s^4}{s^2} + \frac{12b_s^4}{s^3} + \frac{b_s^4}{5s^4} \right)$$

Operatörlerin yaklaşım hızları

$$\omega(h, \sigma) = \sup_{\substack{|u-t| \leq \sigma \\ u, t \in [a, b]}} |h(u) - h(t)| \quad (2.1)$$

şeklinde tanımlanan $\omega(h, \sigma)$ süreklilik modülü ile karşılaştırılarak hesaplanır. Süreklilik modülünün özellikleri pek çok kaynakta mevcuttur, birtenesi [15] dir.

Teorem 2.1 (Süreklilik modülü ve yaklaşım hızı)

$R_s(h, u)$ operatörünün $h \in C[-b_s, b_s]$ fonksiyonuna yaklaşım hızı şu şekildedir:

$$|R_s(h; u) - h(u)| \leq 2\omega(h; |R_s(h; u) - h(u)|) \leq 2\omega(h; \sqrt{\frac{3b_s^2}{s}})$$

İspat: h fonksiyonu sürekli ve sınırlı olduğu için $|h(v) - h(u)| \leq \left(1 + \frac{|v-u|}{\delta_s}\right) \omega(h; \delta_s)$

şeklinde. Her iki tarafa verdiğimiz operatörü uygularsak

$$|R_s(h; u) - h(u)| \leq \left(1 + \frac{1}{\delta_s} R_s(|v - u|; u)\right) \omega(h; \delta_s)$$

şeklinde linnerlik özelliğiyle yazılır. Cauchy-Schwartz-Bunyakovsky eşitsizliğinden;

$$|R_s(h; u) - h(u)| \leq \left(1 + \frac{1}{\delta_s} \sqrt{R_s((v - u)^2; u)}\right) \omega(h; \delta_s)$$

elde edilir. Lemma (2.3)'teki ifadeyi yerine yazarsak:

$$|R_s(h; u) - h(u)| \leq \left(1 + \frac{1}{\delta_s} \sqrt{\left(\frac{b_s u}{s} + \frac{b_s^2}{3s^2}\right)}\right) \omega(h; \delta_s) \leq \left(1 + \frac{1}{\delta_s} \sqrt{\left(\frac{3b_s^2}{s}\right)}\right) \omega(h; \delta_s)$$

şeklini alır.

$$\delta_s = \sqrt{\left(\frac{3b_s^2}{s}\right)} \text{ seçilirse}$$

$$|R_s(h; u) - h(u)| \leq 2\omega\left(h; \sqrt{\left(\frac{3b_s^2}{s}\right)}\right)$$

yaklaşım hızı ve süreklilik modülü elde edilir. İspat tamamlanır.

3.Sonuçlar.

Lineer pozitif operatorler ile yaklaşım teorisi ilk Bohman [16] ve Korovkin [17] tarafından birbirlerinden bağımsız olarak ortaya konulmuştur

Theorem 3.1 [16,17] $(T_s)_{s=1}^{\infty}$ lineer pozitif operatorler dizisi olsun, öyleki

$T_s: C[a, b] \rightarrow B[a, b]$. Burada $h \in C[a, b]$ olup $|h(t)| \leq M$ şartını her $t \in \mathbb{R}$ için sağlamaktadır. Bu dizi aşağıdaki şartları sağlar ise ,bu takdirde $(T_s h)_{s=1}^{\infty}$ dizisi h fonksiyonuna düzgün yakınsar.

$$1) \lim_{s \rightarrow \infty} T_s(1; t) = 1, 2) \lim_{s \rightarrow \infty} T_s(u; t) = t, 3) \lim_{s \rightarrow \infty} T_s(u^2; t) = t^2 \text{ (uniformly)} \blacksquare$$

Let $C_B[a, b] = \{h \in C[a, b]: |h(t)| \leq M \text{ for all } t \in \mathbb{R}\}$

Theorem . 3.2 Let $h \in C_B[-A, A]$ olsun. Bu takdirde $\lim_{s \rightarrow \infty} R_s(h, u) = h(u)$ (düzgün olarak) sağlanır.

İspat. Lemma 2 nin ilk üç şartından

$$\begin{aligned} \lim_{s \rightarrow \infty} \|R_s(e_0, u) - 1\|_{C[-A, A]} &= \lim_{s \rightarrow \infty} \sup_{-A \leq u \leq A} |R_s(e_0, u) - 1| = 0 \\ \lim_{s \rightarrow \infty} \|R_s(e_1, u) - u\|_{C[-A, A]} &= \lim_{s \rightarrow \infty} \sup_{-A \leq u \leq A} |R_s(e_1, u) - u| \\ &= \lim_{s \rightarrow \infty} \left| \frac{b_s}{2s} \right| = 0 \\ \lim_{s \rightarrow \infty} \|R_s(e_2, u) - u^2\|_{C[-A, A]} &= \lim_{s \rightarrow \infty} \sup_{-A \leq u \leq A} |R_s(e_2, u) - u^2| \\ &= \lim_{s \rightarrow \infty} \sup_{-A \leq u \leq A} \left| \frac{2b_s u}{s} + \frac{b_s^2}{3s} \right| \leq \lim_{s \rightarrow \infty} \frac{3b_s^2}{s} = 0 \\ &= \lim_{s \rightarrow \infty} \left| \frac{2b_s A}{s} + \frac{b_s^2}{3s} \right| \leq \lim_{s \rightarrow \infty} \frac{3b_s^2}{s} = 0 \end{aligned}$$

Teorem 3.1 e göre $R_s(h, u) \Rightarrow h(u)$ dır, yani $R_s(h, u)$ $[-A, A]$ aralığı üzerinde

$h(u)$ ' ya düzgün yakınsar.

Eğer h fonksiyonu her $t, u \in [-A, A]$ için

$$|h(t) - h(u)| \leq M|t - u|^\mu \quad (2.2)$$

şartını sağlıyorsa

h fonksiyonu Lipschitz sınıfındandır denir ve by sınıf $Lip_\mu([-A, A])$ ile gösterilir.

Theorem . 3.3. $h \in Lip_\mu([-A, A])$ ise bu takdirde

$$|R_s(h, u) - h(u)| \leq M \left[\frac{b_s^2 A}{3s^2} \right]^{\frac{\mu}{2}}$$

İspat:

$$R_s(h, u) - h(u) = \frac{s}{b_s} \sum_{j=0}^{\infty} q_s^j \left(\frac{u}{b_s} + 1 \right) \int_{\frac{j-s}{s} b_s}^{\frac{j+1-s}{s} b_s} h(t) dt - h(u)$$

olmak üzere $R_s(h, u) - h(u)$ ifadesinde mutlak değer alınır:

$$|R_s(h, u) - h(u)| \leq |R_s(h(t) - h(u), u)|$$

$$\leq R_s(|h(t) - h(u)|, u)$$

(2.2) den

$$\leq R_s(M|t - u|^\mu, u)$$

Cauchy-Schwartz eşitsizliğinden

$$\leq M[R_s((t - u)^2, u)]^{\frac{\mu}{2}}$$

Lemma2.3 ten

$$\leq M \left[\frac{b_s u}{s} + \frac{b_s^2 u}{3s^2} \right]^{\frac{\mu}{2}} \leq M \left[\frac{b_s^2 A}{3s^2} \right]^{\frac{\mu}{2}}$$

bulunur.

Theorem . 3.4. (Voronovskaya Tip Teorem)

Eğer $h \in C^2[-A, A]$ ise aşağıdaki eşitlik R_s operatörü için gerçekleşir.

$$\lim_{s \rightarrow \infty} \frac{s}{b_s} \{R_s(h, u) - h(u)\} = \frac{1}{2!} u h''(u)$$

İspat. Taylor açılımından

$$h(t) = h(u) + (t - u)h'(u) + \frac{1}{2}(t - u)^2 h''(u) + R_m(t, u)(t - u)^2$$

$$h(t) - h(u) = (t - u)h'(u) + \frac{1}{2}(t - u)^2 h''(u) + R_m(t, u)(t - u)^2$$

Burada $R_m(t, u)$ terim $R_m(t, u) = \frac{1}{3!} h'''(u)(t - u)^3 + \frac{1}{4!} h^{(v)}(u)(t - u)^4$ kalan terimdir

$\lim_{t \rightarrow u} R_m(t, u) = 0$ olur. Şimdi her iki tarafa $R_s(h, u)$ operatörünü uygularsak

$$\begin{aligned}
& R_s(h(t); u) - h(u) \\
&= R_s((t-u); u)h'(u) + \frac{1}{2}R_s((t-u)^2; u)h''(u) + R_s(R_m(t, u)(t-u)^2
\end{aligned}$$

olur. Daha önce hesapladığımız momentlerden;

$$R_s(h(t); u) - h(u) = \frac{b_s}{2s}h'(u) + \left(\frac{b_s u}{s} + \frac{b_s^2 u}{3s^2}\right) \frac{1}{2!}h''(u) + R_s(R_m(t, u)(t-u)^2$$

yazılabilir. Limit aldığımızda:

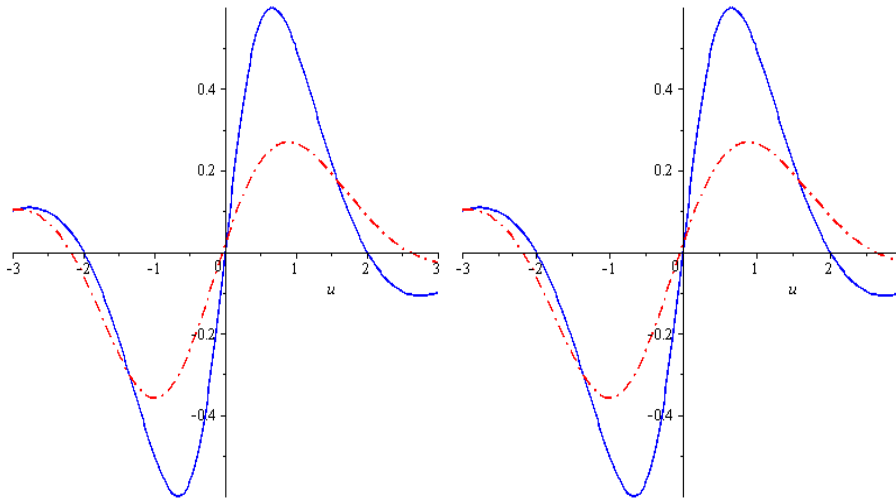
$$\begin{aligned}
& \lim_{s \rightarrow \infty} (R_s(h(t); u) - h(u)) \\
&= \lim_{s \rightarrow \infty} \left(\frac{b_s}{2s}h'(u) + \left(\frac{b_s u}{s} + \frac{b_s^2 u}{3s^2}\right) \frac{1}{2!}h''(u) + R_s(R_m(t, u)(t-u)^2 \right)
\end{aligned}$$

şeklinde olur.

$$\lim_{s \rightarrow \infty} \frac{b_s}{s} \text{ olup } \lim_{s \rightarrow \infty} \frac{s}{b_s} \{R_s(h, u) - h(u)\} = \frac{1}{2!}u h''(u) \text{ elde edilir.}$$

3.Grafik

Aşağıdaki şekillerde $h(u) = \frac{1}{1+u^2} \sin\left(\frac{u}{2}\pi\right)$ fonksiyonu kullanıldı. Mavi renk fonksiyonu, kırmızı renk ise operatör altındaki fonksiyonun görüntüsüdür.

Şekil 1. $s = 50$

Şekil 2. $s=150$

Grafikler için fonksiyonu kullanarak garfikte operatör ile fonksiyon arasındaki farkın çok olduğu görülen -1 ile 1 noktaları kullanılarak bazı s değerleri için $|R_s(h, u) - h(u)|$ hesaplanmıştır aşağıdaki tablolarda.

$s \setminus u$	-1	1
10	0.156696	0.280668
100	0.073176	0.117984
1000	0.500000	0.500000
10000	0.500000	0.500000

4. Kaynaklar

- [1]S.N. Bernstein, Démonstration du théorème de Weierstrass fondée sur le calcul des probabilités, Commun. Kharkov Math. Soc. 13 (1912/1913) 1–2
- [2] I. Chlodowsky, Sur le développement des fonctions définies dans un intervalle infini en séries de polynomes de M. S. Bernstein. Compositio Mathematica, 4, (1937).380–393.
- [3] 0. SZASZ, Generalization of S. Bernstein’s polynomials to the infinite interval, J. Res. Nat. Bur. of Standards 45 (1950), 239-245.
- [4] P. N. Agrawal and N. Ispir, Degree of Approximation for Bivariate Chlodowsky–Szász–Charlier Type Operators, Results. Math. 69 (2016), 369–385.
- [5] A.Lohaj-Misini,B.Trupaj,andSh.Rexhepi, Generalized Szász- Chlodowsky Type Operators Involving d-Orthogonal Brenke Polynomials For Functions With One and Two Variables. Palestine Journal of Mathematics , Vol. 11(2)(2022) , 114–128.
- [6] A. Izgi, E. Acar, pproximation by Composition of q -Szász–Mirakyan and q -Durrmeyer-Chlodowsky Operators ,Turk. J. Math. Comput. Sci., 7(2017), 83–89
- [7] R. Aslan , A. izgi, ğırlıklı Uzaylarda q –Szász-Kantorovich-Chlodowsky OperatörlerininYaklaşımlar, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi 36(1) , (2020), 138-150.
- [8] A.Karaisa, A. Aral, 2016. Some Approximation Properties of Kantorovich Variant of ChlodowskyOperators Based on q -integer, 65,97-119 Ankara
- [10] R .Aslan,. (2014). Ağırlıklı Uzaylarda Kantorovich-Chlodowsky-Szász Tipi Operatörlerin Yaklaşımı veYaklaşım Hızı. Harran Üniversitesi, Fen bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 29s, Şanlıurfa

- [11] A. İzgi and S. Kırıcı Serenbay, Approximation by complex Chlodowsky-Szasz-Durrmeyer operators in compact disks. *Creat. Math. Inform.* 29(1) (2020), 37- 44.
- [12] A.İzgi, Approximation By Composition Of Szász-Mirakyan and Durrmeyer-Chlodowsky Operatorsi, *Eurasian Math. J.*, 3(1), (2012), 63-71.
- [13] Çilo,A.Approximation properties and speed of approximation of Bernstein polynomials in the interval $[-1,1]$, Harran University, Institute of Science,(2012), (In Turkish)
- [14] A. Çilo ,A.Ural , A İzgi, Properties of Approximation and Rate of Approximation Bernstein Polynomials in the range $[-1, 1]$, Conference: XXV. Ulusal Matematik Sempozyumu - Niğde Üniversitesi, (5-8 Eylül(September),2012).
- [15] F. Altomare and M. Campiti. *Korovkin-type Approximation Theory and its Applications.* Berlin: New York: de Gruyter, (1994).
- [6] H. Bohman, On approximation of continuous and of analytic functions, *Ark. Mat.* 2 (1) (1952) 43–56
- [7] P.P. Korovkin, On convergence of linear positive operators in the space of continuous functions, *Dokl. Akad. Nauk SSSR* 90 (1953) 961–964.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN WEB ORTAMINDA BİLGİ ARAMA VE YORUMLAMA STRATEJİLERİ İLE WEBE ÖZGÜ İNTERNET ÖZYETERLİKLERİ

Doç. Dr., PINAR ERTEN ¹

¹ Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, -0000-0003-3114-6064

Özet

Dijitalleşen eğitim ortamları, öğrencilerin bilgiye erişim ve değerlendirme becerilerini önemli ölçüde etkilemektedir. Doğru ve güvenilir bilgiye erişim sorgulanır durumdadır. Web ortamlarının ne kadar akademik kullanabildiği, bilgiye erişim, bilginin edinimi, iletişim ve internet teknolojilerinin güvenilir, objektif, doğru ve kaliteli olanın tespitinde uygun şekilde kullanılabilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, lise öğrencilerinin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri ile webe özgü internet özyeterlikleri bazı değişkenlere (cinsiyetlerine, interneti günlük kullanım sürelerine, sınıflarına ve bir önceki yıl akademik ortalamalarına) göre durumları ve aralarındaki ilişki incelenmiştir. Öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri ile webe özgü internet özyeterlikleri açısından iyi düzeyde olduğu, aralarında pozitif fakat düşük düzeyde bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin internet ortamında kendilerini yeterli hissetmelerinin bilgi arama ve analiz etme becerilerini belirli ölçüde desteklediği görülmektedir. Bu değişkenler arasında ilişkinin düşük düzeyde olması, bilgi arama stratejilerinin yalnızca özyeterlik düzeyiyle açıklanamayacağını beraberinde, bilişsel farkındalık, eleştirel dijital okuryazarlık ve öğrenenlerin motivasyonel yönelimleri gibi değişkenlerin de etkili olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, cinsiyet, sınıf, interneti günlük kullanım süreleri ve bir önceki yıl akademik ortalamalarına göre de değişimleri incelenmiştir. Bulgular, öğrencilerin dijital becerilerinin geliştirilmesinde pedagojik yaklaşımların önemine işaret etmektedir. Özellikle öğrencilerin bilgiyi değerlendirme, doğrulama ve eleştirel süzgeçten geçirme becerilerini destekleyecek pedagojik yaklaşımlara odaklanılmalıdır. Beraberinde, öğrencilerin motivasyon ve bilişsel farkındalıklarını artıracak öğrenme ortamları ve görevler tasarlanmalıdır. Böylelikle öğrencilerin çevrimiçi ortamlarda daha etkili ve güvenilir bilgi edinmeleri sağlanacaktır.

Anahtar kelimeler: Web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri, webe özgü internet özyeterlikleri, eleştirel dijital okuryazarlık.

High school students' strategies for searching and interpreting information on the web and their web-specific internet self-efficacy

Abstract

Digitalizing educational environments significantly impact students' ability to access and evaluate information. Access to accurate and reliable information is questionable. The academic use of web environments, access to information, acquisition of information, and the appropriate use of communication and internet technologies in determining what is reliable, objective, accurate, and high-quality are crucial. This study examined the status and relationship between high school students' web-based information search and interpretation strategies and their web-specific internet self-efficacy based on several variables (gender, daily internet use duration, grade level, and previous year's academic GPA). It was determined that students had good levels of web-based information search and interpretation strategies and their web-specific internet self-efficacy, with a positive but low correlation between them. It appears that students' sense of self-efficacy in the online environment supports their information search and analysis skills to a certain extent. The low correlation between these variables suggests that information search strategies cannot be explained solely by self-efficacy levels; variables such as cognitive awareness, critical digital literacy, and learners' motivational orientations may also be influential. Additionally, changes in gender, grade, daily internet use duration, and previous year's academic average were examined. The findings highlight the importance of pedagogical approaches in developing students' digital skills. Pedagogical approaches should be particularly focused on supporting students' ability to evaluate, verify, and critically filter information.

Furthermore, learning environments and tasks should be designed to enhance students' motivation and cognitive awareness. This will enable students to acquire more effective and reliable information in online environments.

Keywords: Strategies for searching and interpreting information on the web, web-specific internet self-efficacy, critical digital literacy.

Giriş

Dijital dünyada yaşayan bireyler olarak özellikle öğrenciler, her bilgiye anında ve çok çeşitli kaynaklardan ulaşabilmektedirler. Birçok kaynak ellerinin altında ve ulaşılabilir durumdadır. İnternet ortamlarında ulaşılan web sayfalarında her türlü bilgi mevcuttur. Bu bilgilerin doğru, güvenilir ve uygun olduğu noktasında soru işaretleri bulunmaktadır. Herkes ilk anda bu bilgilerin doğruluğunu ve güvenilirliğine bakmamaktadır. Ve yanlış, hatalı bilgilerin daha da yayılmasına sebep olmaktadır. Böylelikle yanlış, güvenilir olmayan bilgi kısa zamanda herkesçe doğru statüsüne çıkmaktadır. Aslında biraz zaman ayırarak bu bilgilerin doğruluğunun ve güvenilirliğinin araştırılması, sorgulanması yapılırsa bu tarz bir yanlış durumun ya da dezenformasyonların önüne geçilmiş olunacaktır. Herkeste gerçeği ilk elden bilecektir.

21. yy. becerileri kapsamında doğru bilgiyi seçebilen, analiz edebilen, değerlendirebilen ve elde edilen bilgiyi ürüne dönüştürebilen (Anagün ve diğerleri, 2016) bilgi okuryazarı olan (Henderson ve Scheffler, 2003) bireylerin özellikle bilgi kaynağı olarak interneti görmelerinden kaynaklı olarak (Erten, 2020), internette yer alan mesajların ve bilgilerin doğruluğunu, kaynağını, hangi amaca hizmet ettiğini analiz ederek değerlendirebilen bir eleştirel okuryazarlığa (Dumanlıdağ, 2019) sahip olmaları şarttır. İnternet ortamındaki bilgilerin değeri, güvenilirlik, tarafsızlık, güncellik, uygulanabilirlik gibi konularda şüphe uyandırması, yanlış veya eksik bilgilerin bulunma olasılığı, web ortamında bilgi arama stratejilerinin doğruluğunu ve elde edilen bilginin yorumlanmasını gerektirmektedir (Geçer ve İra, 2014).

İnternet deryasında her birey farklı şekillerde bilgiye erişmektedir. Kendilerine has beceriler ve stratejileri bulunmaktadır. İnternet ortamında öğrenciler buldukları bilgileri kullanmadan önce doğruluk ve kullanışlılıklarını değerlendirirler; özellikle bilgi ve kaynaklarına iki stratejiye dayanarak ulaşmaktadırlar: İnternet üzerinde ihtiyaç duydukları bilgiyi araştırma ve internette araştırdıkları bilgiyi yorumlama (Wu ve Tsai, 2005). Tsai ve Tsai (2003), öğrencilerin çevrimiçi bilgi arama stratejilerini, temel internet kullanımı ve gezinme için gerekli beceriler, internette genel içerik arama yaklaşımları, internet üzerinde üst düzey ve içerikle ilgili düşünme becerileri şeklinde sınırlandırmıştır. Öğrencilerin internete erişimini sağlayan web arayüzleri ve teknolojilerini istenilen amaçlar doğrultusunda kullanmaları bir dizi beceri ve buna dair özyeterlikle sağlanmaktadır (Gömleksiz ve Erten, 2013). Öğrencilerin webi akademik amaçlı olarak ne kadar başarılı kullandıkları (Barnes, 2006), bilgiyi bulma veya bir araştırmada karşılaşılan sorunu çözme gibi internet becerilerini uygulamada bireyin yeteneklerine dönük yargıları (Eastin ve LaRose, 2000) web kullanıcı özyeterliklerini (bilgiye erişim, bilgiyi edinme, iletişim ve internet teknolojileri) (Eachus ve Cassidy, 2006) etkilemektedir. Özyeterliği yüksek olanlar sistemi hem daha kolay hem de daha verimli kullanırlar (Ma ve Liu, 2005). Bireyin algılanan özyeterlik seviyesi yüksekse performans başarıları da o kadar çok olur

(Bandura, 1982). Bu sebepten, özyeterliğı yüksek öğrencilerin, çevrim içi ortamda bilgi arama, analiz etme ve problem çözme süreçlerinde daha başarılı olacağı düşünülebilir. Özyeterlik performans ve motivasyon üzerinde etkilidir (Schunk, 1995; Miltiadou ve Yu, 2000; Yıldırım, 2011). Özyeterlik algısı öğrencilerin motivasyonel eğilimlerini ve öğrenme stratejilerini etkileyerek, bilgiye yaklaşım biçimlerini şekillendirir (Zimmerman, 2000). Bilimsel epistemik inançlar, çevrimiçi bilgi arama stratejileri ve davranışları arasında bir bağ bulunmaktadır (Tu ve diğerleri, 2008; Hsu ve diğerleri, 2014).

Amaç

Lisede öğrenim gören öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerini ve webe özgü internet özyeterliklerini belirlemek ve aralarındaki bağlantıyı ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada, cinsiyetlerine, interneti günlük kullanım sürelerine, sınıflarına ve bir önceki yıl akademik ortalamalarına göre değişimleri de incelenmiştir. Ayrıca öğrencilerin, interneti en çok hangi amaç için kullandıkları ve web ortamında en çok ziyaret edilen sayfaların hangileri olduğu da tespit edilmiştir.

Yöntem

Model

Bu çalışma, öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri, webe özgü internet özyeterlikleri arasındaki ilişki ve bazı değişkenlere göre durumları ortaya konmaya çalışıldığından betimsel ve ilişkisel tarama modellerine göre desenlenmiştir.

Evren ve örneklem

Kolayda ulaşılabilir örnekleme yöntemine göre seçilmiş bir lisede öğrenim gören öğrenciler çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılabilir veriler dikkate alındığında 376 kişilik 10. sınıf ve 11. sınıf öğrencileri çalışmada yer almıştır. Diğer sınıflar okula başlangıç ve okulun son yılı olması sebebiyle çalışma ve okulda bulunma durumlarından dolayı çalışmaya dahil edilmemişlerdir. Katılımcıların %46'sı erkek, %54'ü kız öğrenci ve %65.2'si 10. sınıf, %34.8'i 11. sınıftan oluşmaktadır. İnternete en çok sırasıyla mobil (%68.4), bilgisayar (%17.0), tablet (%13.8) ve diğer cihazlardan (%0.8) bağlanma durumu mevcuttur. Günlük ortalama kullanım süresi de en fazla bir saat ve daha az süre ve sonra iki ve on saat aralığında olduğu öğrencilerce beyan edilmiştir. Öğrencilerin bir önceki yıl not ortalamaları dağılımı ise %1.3 başarısız, %14.1 geçer, %48.9 orta, %33.8 iyi, %1.9 pekiyi şeklindedir.

Veri toplama araçları

“Web ortamında bilgi arama ve yorumlama stratejileri ölçeği” Wu ve Tsai (2005) tarafından geliştirilmiştir; ölçeğin kültürümüze uyarlanması Geçer ve İra (2014) tarafından 23 maddeli ve beşli likert maddesi şeklindedir. “Webe özgü internet özyeterliğı ölçeği” ise 21 maddelik beşli likert tipi bir ölçektir (Gömlüksiz ve Erten, 2013). Mevcut çalışmada ölçeklerin cronbach's alpha değerleri sırasıyla 0.801 ve 0.916 çıkmıştır. 0.70 ve üzeri bulunması test puanlarının güvenilirliğı için uygundur (Büyüköztürk, 2013).

Verilerin toplanması ve analizi

Ölçekler, öğrencilerle bir araya gelinerek uygulanmıştır. Toplanan veriler üzerinde öncelikli olarak dağılımın normalliği test edilmiş ve buna göre parametrik ve parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde yüzde, frekans, aritmetik ortalama, standart sapma, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi, Kruskal Wallis H testi ve Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için ise Spearman Sıra Farkları korelasyon hesabı yapılmıştır. Ortalamalar arası farkların anlam dereceleri test edilirken anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmıştır. Aritmetik ortalamaların yorumlanmasında ise; “hiç yeterli değilim/kesinlikle katılmıyorum: 1.00-1.80”; “az yeterliyim/katılmıyorum: 1.81-2.60”; “biraz yeterliyim/fikrim yok: 2.61-3.40”; “çok yeterliyim/katılıyorum: 3.41-4.20”; “tamamen yeterliyim/kesinlikle katılıyorum: 4.21-5.00” şeklinde puan aralıkları dikkate alınmıştır. Korelasyon katsayısının yorumlamasında ise; 0.70-1.00 arası yüksek, 0.70-0.30 arası orta, 0.30-0.00 arası düşük ilişki olarak değerlendirmeye (Büyüköztürk, 2013) alınmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Çalışmaya katılan katılımcıların interneti en çok hangi amaçla kullandıkları incelendiğinde cevaplar çeşitlilik göstermektedir. En çok sırasıyla sosyalleşmek, vakit geçirmek, iletişim, haberleşmek, eğitim, bilgi edinme, eğlence, alışveriş yapmak amaçlı kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için en çok ziyaret ettikleri sayfalarda da çeşitlilik söz konusudur ve bunların arasında en başta sosyal medya platformları (facebook, X, instagram, youtube, snapchat vb. gibi) gelmektedir. Daha sonra whatsapp, eğitim amaçlı sayfalar, kütüphaneler, EBA, e-okul, oyun siteleri, haber-belgesel siteleri, magazin siteleri, alışveriş siteleri, film ve müzik siteleri, yemek üzerine siteler, Google ve sunduğu ürünler gelmektedir.

Lisede öğrenim gören öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerine ve webe özgü internet özyeterliklerine yönelik betimsel istatistikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerine ve webe özgü internet özyeterliklerine ilişkin betimsel istatistikler

	n	Min	Max	$\bar{X}$	ss
Web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri	376	2.52	5.00	3.76	0.43
Webe özgü internet özyeterlikleri		1.00	5.00	3.77	0.76

Öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri ve webe özgü internet özyeterlikleri düzeylerini değerlendirirken ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sebeple, öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerine ve webe özgü internet özyeterliklerine yeteri düzeyde sahip oldukları ifade edilebilir. Bu sonuç, dijital çağın bireylerinden beklenen bir sonuçtur.

Araştırmaya katılanların cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerinin nasıl değiştiğini belirlemek için bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Bu analizlere ait sonuçlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerine ilişkin cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre t-testi sonuçları

Değişkenler		n	$\bar{X}$	ss	Levene Testi		t	p
					F	p		
Cinsiyet	Kız	203	3.75	0.41	2.233	0.136	0.218	0.827
	Erkek	173	3.76	0.45				
Sınıf	10. sınıf	245	3.79	0.44	1.144	0.286	1.972*	0.049
	11. sınıf	131	3.70	0.40				

*p<0.05

Tabloda görüldüğü üzere cinsiyet değişkenine göre web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemişken ($p>0.05$); sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Kız ve erkek öğrencilerin web ortamında bilgi arama ve yorumlama stratejilerine hakim oldukları ve herhangi bir zorluk çekmedikleri yönünde bir düşünce algısı bu sonuç doğrultusunda oluşmaktadır. Öğrencilerin bulundukları kuşak ve dijital evren içine doğdukları düşünüldüğünde, aslında bu durum olması gereken bir sonuçtur. Aritmetik ortalamaları birbirine yakın olsa da 10. Sınıf öğrencileri ile 11. Sınıf öğrencileri arasında nispeten bir fark oluşmuştur. Her iki öğrenci grubu da kendilerini iyi düzeyde web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Burada 10. Sınıflar bir basamak daha bu stratejilere hakim olduklarını ve yerine getirebildiklerini ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin webe özgü internet özyeterliklerini cinsiyet ve sınıf değişkenine göre değişim durumunu ortaya koymak için Mann Whitney U testi yapılmıştır. Buna ait sonuçlara ise aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 3: Öğrencilerin webe özgü internet özyeterliklerine ilişkin cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre Mann-Whitney U testi sonuçları

Değişkenler		SO	ST	U	p
Cinsiyet	Kız	165.39	33573.50	12867.500*	0.000
	Erkek	215.62	37302.50		
Sınıf	10. sınıf	186.98	45810.50	1565.500	0.711
	11. sınıf	191.34	25065.50		

*p<0.05

Lisede öğrenim gören öğrencilerin webe özgü internet özyeterlikleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı, sınıf değişkenine göre anlamlı olmayan bir farklılık durumu gözlemlenmiştir. Erkek öğrenciler lehine olan bu farklılıkta, erkeklerin daha çok webe özgü özyeterliliklere sahip oldukları söylenebilir. Bunun sebebi kullanım farklılıkları, ilgi, istek, zaman ayırma gibi durumlar olabilir. Erkek ve kızlar farklı gereksinimlerde ve özellikte olduklarından, özyeterlikleri farklı şekillenmiştir. Bu durumla bağlantılı olarak, özyeterliklerinin sınıfa bağlı olmaksızın yeterli düzeyde olduğu da ifade edilebilir.

Öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerinin interneti günlük kullanım sürelerine ve bir önceki yıl akademik ortalamalarına göre değişimlerini görmek için varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Buna ait sonuçlar Tablo 4’ gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerine ilişkin interneti günlük kullanım süreleri ve bir önceki yıl akademik ortalamaları değişkenlerine göre varyans analizi sonuçları

	Değişkenler	n	$\bar{X}$	ss	Varyans Kaynağı	Kar. Top.	sd	Kar. Ort.	F	p
İnterneti günlük kullanım süreleri	1. 1 saat ve daha az	200	3.71	0.43	Gruplar arası	1.248	3	0.416	2.307	0.076
	2. 2-10 saat	157	3.82	0.42	Gruplar içi	67.087	372	0.180		
	3. 11-19 saat	12	3.75	0.42						
	4. 20 saat ve daha fazla	7	3.58	0.53	Toplam	68.335	375			
	Levene: 0.714	p= 0.544								
Bir önceki yıl akademik ortalamaları	1. 0-49 - Başarısız	5	3.72	0.33	Gruplar arası	0.289	4	0.072	0.394	0.813
	2. 50-59 – Geçer	53	3.78	0.35	Gruplar içi	68.046	371	0.183		
	3. 60-69 – Orta	184	3.73	0.46	Toplam	68.335	375			
	4. 70-84 – İyi	127	3.79	0.42						
	5. 85-100 - Pekiyi	7	3.78	0.24						
	Levene: 1.672	p= 0.156								

Tablo 4 incelendiğinde, öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerinin interneti günlük kullanım sürelerine ve bir önceki yıl akademik ortalamalarına göre anlamlı bir değişimlerinin olmadığı; öğrencilerin kendilerini ortalamanın üstünde olabildiğince bu stratejilere sahip olduklarını belirtmişlerdir. İnterneti kullanım sürelerinin uçlarda olmaması ve okul notlarının iyi olması durumunda daha iyi oldukları ayreten görülmektedir. Öğrencilerin web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerine hakimiyetlerinden hareketle, internet kullanımı noktasında bilinçli ve farkındalıklarının yüksek olduğu düşünülebilir. Ayrıca, ders notlarına da bu durumun yansdığı düşünülebilir.

Çalışmada öğrencilerin webe özgü internet özyeterliklerinin interneti günlük kullanım sürelerine ve bir önceki yıl akademik ortalamalarına olan değişimi de incelenmiştir. Bunun için yapılan Kruskal Wallis H testi ve sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 5. Öğrencilerin webe özgü internet özyeterliklerine ilişkin interneti günlük kullanım süreleri ve bir önceki yıl akademik ortalamaları değişkenlerine göre Kruskal Wallis H testi sonuçları

Değişkenler	n	Sıra Ortalaması	sd	KWH	p	Anlamlı Fark

İnterneti günlük kullanım süreleri	1. 1 saat ve daha az	200	161.42	3	29.688*	0.000	1-2,3,4
	2. 2-10 saat	157	215.16				
	3. 11-19 saat	12	233.54				
	4. 20 saat ve daha fazla	7	287.00				
Bir önceki yıl akademik ortalamaları	1. 0-49 - Başarısız	5	174.90	4	13.789*	0.008	2-4,5
	2. 50-59 – Geçer	53	208.06				
	3. 60-69 – Orta	184	201.18				3-4,5
	4. 70-84 – İyi	127	167.41				
	5. 85-100 - Pekiyi	7	99.43				

*p<0,05

Öğrencilerin webe özgü internet özyeterliklerinin interneti günlük kullanım sürelerine ve bir önceki yıl akademik ortalamalarına göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. İnterneti bir saat ve daha az sürede kullananlar ile daha fazla saatte kullananlar arasında bir fark bulunmaktadır. Daha çok kullananların daha fazla özyeterlik sahibi oldukları görülmektedir. Bir önceki yıl akademik notları orta düzeyde (geçer ve orta not kategorisinde) olanlar ile yüksek düzeyde (iyi ve pekiyi not kategorisinde) olanlar arasında bir fark bulunmuştur. Çalışmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu orta düzeyde bir akademik başarıya sahip olmaları ile bağlantılı olarak, webe özgü internet özyeterlilikleri de üst seviyelerdedir. Başarı ya da başarısızlığın webe özgü özyeterlik seviyesinde bir değişkenlik oluşturduğu düşünülebilir. Ya da tersi de düşünülebilir. Özyeterlik seviyesi ile derslerdeki başarı ve başarısızlık arasında bir bağ olduğu düşünülebilir.

Katılımcıların web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri ve webe özgü internet özyeterlikleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Sperman Sıra Farkları korelasyon hesabı yapılmıştır. Buna ait sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6. Web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri ile webe özgü internet özyeterliği arasındaki Spearman Korelasyon sonuçları

Değişkenler	1	2
1. Web Ortamında Bilgiyi Arama ve Yorumlama Stratejileri	—	0.311**
2. Webe Özgü İnternet Özyeterliği	0.311**	—

**p < 0.01. Spearman rho katsayıları verilmiştir.

Spearman korelasyon analizi sonuçlarına göre, web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri ile webe özgü internet özyeterliği arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r_s = 0.31$, $p < 0.001$, $n = 376$). Bu bulgu, öğrencilerin internet özyeterlik düzeyleri arttıkça web ortamında bilgi arama ve yorumlama stratejilerini kullanma eğilimlerinin de artma yönünde bir eğilim gösterdiğini; ancak ilişkinin düşük düzeyde olması, bu iki değişkenin birbirini güçlü şekilde açıklamadığını ortaya koymaktadır. Bu da başka faktörlerin de etkili olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu durum, öğrencilerin dijital ortamda kendilerine güvenmelerinin bilgiye erişim becerilerini desteklediğini, ancak bu

ilişkinin güçlü olmamasının eğitsel müdahalelere ihtiyaç olduğunu gösterdiği şeklinde de yorumlanabilir.

Sonuç, Tartışma ve öneriler

Günümüzde dijitalleşme, eğitim süreçlerini köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Özellikle lise düzeyindeki öğrencilerde, hem akademik hem sosyal amaçlı bilgiye erişim ve bu bilgiyi değerlendirme konusunda web ortamı, dijital dünya, yoğun biçimde kullanılmaktadır. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte, öğrencilerin çevrimiçi ortamlarda bilgi arama ve yorumlama becerileri ile internet özyeterliliği, öğrenme sürecinin etkinliği, akademik başarıları, dijital okuryazarlıkları, bilişsel ve eleştirel düşünme becerileri açısından kritik bir öneme ve bağı sahiptir.

Çalışma kapsamında öğrencilerin çevrimiçi ortamlarda bilgi arama ve kullanma konusunda kendilerini yeterli hissettikleri; bu bilgileri ararken etkili stratejiler kullandıkları ve bu bilgileri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirdikleri gözlemlenmiştir. Lise de öğrenim gören öğrencilerin zamanın dijitalleşmesi içerisinde önemli bir yerde olmalarından kaynaklı olarak her anlamda kendilerini yeterli görmeleri olağandır. Öğrencilerin, bilinçli olmaları ve çağın gereksinimleri kapsamında çeşitli dijital yeterliliklere neredeyse doğuştan sahip olmaları da diğer önemli bir durumdur. Çalışmada tüm öğrencilerin, interneti farklı amaçlar için kullanmaları, internetin kendileri için rollerinin farklılaştığını göstermektedir. Bu da stratejiler ve yeterlilikler açısından önemlidir. Web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejilerinin cinsiyet, interneti günlük kullanım süreleri ve bir önceki yıl akademik ortalamaları arasında anlamlı olmayan; ancak sınıf değişkeni ile arasında anlamlı olan bir değişim gözlemlenmiştir. Öğrencilerin webe özgü internet özyeterlilikleri ise cinsiyet, interneti günlük kullanım süreleri ve bir önceki yıl akademik ortalamaları ile anlamlı olan, sınıf değişkeni için anlamlı olmayan bir değişim içerisinde. Yoğun bir internet kullanımı ve erkek çocuklarının daha çok keşfetmeye yönelik bir internet kullanıcısı olmaları (Tsai ve Tsai, 2010) bu sonuçlarda etkili olabilir. Bunun yanında bir başka çalışmada (Şendurur, 2012), az gelişmiş üstbilişsel becerilere ve performans çalışmalarında düşük nota sahip öğrencilerin daha çok kopyala-yapıştır yapmaya, daha az deneme yapmaya ve daha az sayıda site ziyareti yapmaya yönelimli olduğu gözlemlenmesi öğrencinin internette arama yapma şekillerine yansıdığını ve özyeterlilikleri ile ne kadar alakalı olduğunu göstermektedir. Geçer (2014), öğrencilerin web ortamında sıklıkla gelişmiş bilgi arama ve yorumlama stratejilerini kullandıklarını, eğitim düzeyi arttıkça web ortamında “gelişmiş bilgi arama stratejileri”ne, internet kullanımı arttıkça daha çok “basit bilgi arama strateji”lerine başvurduklarını, cinsiyetlerine göre ise anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir.

Bu araştırmada, web ortamında bilgiyi arama ve yorumlama stratejileri ile webe özgü internet özyeterliliği arasında pozitif yönlü düşük düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, öğrencilerin internet ortamında kendilerini yeterli hissetmelerinin bilgi arama ve analiz etme becerilerini belirli ölçüde desteklediğini göstermektedir. Öğrencilerin dijital ortamlarda başarılı olma inançları, performanslarını farklılaştırmaktadır. Bireyin öz-yeterlik algısı, davranışsal eğilimleri etkilemektedir (Bandura, 1997). Tsai ve Tsai (2003), internet özyeterliliği yüksek bireylerin çevrim içi ortamlarda daha etkili bilgi arama stratejileri kullandığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte ilişkinin düşük düzeyde gerçekleşmiş olması, bilgi arama stratejilerinin yalnızca özyeterlik düzeyiyle açıklanamayacağını; bilişsel farkındalık, eleştirel

dijital okuryazarlık (Eshet-Alkalai, 2004) ve öğrenenlerin motivasyonel yönelimleri (Zimmerman, 2000) gibi diğer değişkenlerin de etkili olabileceğini düşündürmektedir. İnternet aramalarında, web-tabanlı üstbilişsel desteklemenin üstbilişsel becerileri geliştirdiği ortaya koyulmuştur; izleme, planlama, kontrol ve strateji geliştirme becerilerinde anlamlı bir gelişme oluşmuştur (Şendurur, 2012). Daha üstbilişsel bir arama ve daha gelişmiş çevrimiçi arama stratejileri kullanma eğilimi olan öğrencilerin daha gelişmiş bilimsel epistemik inançlara sahip oldukları bilinmektedir (Tu ve diğerleri, 2008; Hsu ve diğerleri, 2014). Ayrıca, web tabanlı bilgi arama, öğrencilerin akış deneyimi, öğrenme tutumları, öğrenme ilgisi, teknoloji kabul derecesi ve web tabanlı problem çözmede başarılı bir öğrenme için fırsat vermektedir (Hwang ve diğerleri, 2012). Bunlara dayanarak, eğitim ortamlarında yalnızca teknik dijital becerilerin geliştirilmesine yönelik uygulamaların yeterli olmayabileceği; öğrencilerin bilgiyi değerlendirme, doğrulama ve eleştirel süzgeçten geçirme becerilerini destekleyecek pedagojik yaklaşımların da önem taşıdığı söylenebilir. Bunların her kademeye göre özelleştirilmesi de sağlanmalıdır. Ayrıca, öğrencilerin motivasyon ve bilişsel farkındalıklarını artıracak öğrenme ortamları ve görevler tasarlanmalıdır. Böylelikle öğrencilerin çevrimiçi ortamlarda daha etkili ve güvenilir bilgi edinmeleri sağlanacaktır.

Kaynakça

Anagün, Ş. S., Atalay, N., Kılıç, Z. ve Yaşar, S. (2016). Öğretmen adaylarına yönelik 21. yüzyıl becerileri yeterlilik algıları ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(2), 160-175.

Bandura, A. (1982). Self-Efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman.

Barnes, A. (2006). Web self efficacy and web site recognition: Virtual capacities for our time. *Australian Computers in Education Conference 2006 (ACEC 2006), 2-4 October 2006. Cairns, Queensland, Australia*.

Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı istatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum* (18. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

Dumanlıdağ, R. (2019). *Lise öğrencilerinde siber zorbalık ve siber mağduriyetin internet için eleştirel okuryazarlık düzeyleri ile ilişkisi: (Afyonkarahisar ili örnekleme)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Eachus, P. & Cassidy, S. (2006). Development of the Web Users Self-Efficacy Scale (WUSE). *Issues in Informing Science and Information Technology Journal*, 3, 199-209.

Eastin, M. S. & LaRose, M. (2000). Internet self-efficacy and the psychology of the digital divide. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 6(1).

Erten, P. (2020). 21. yy. becerileri kapsamında üniversite öğrencilerinin bilgi okuryazarlık düzeyleri. In *Proceedings Book of Atlas International Congress on Social Sciences 6. 15-17 May 2020* (s. 136-143). Batum, Gürcistan: ISPEC Publications. E-ISBN: 978-605-7811-89-9.

Eshet-Alkalai, Y. (2004). Digital literacy: A conceptual framework for survival skills in the digital era. *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 13(1), 93–106.

Geçer, A. (2014). Öğretmen adaylarının web ortamında bilgi arama-yorumlama stratejilerinin demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 4(2), 1-20.

Geçer, A., ve İra, N. (2014). Web ortamında bilgi arama ve yorumlama stratejileri ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 134-147.

Gömlüksiz, M. N., ve Erten, P. (2013). Öğretmen adaylarının webe özgü özyeterlik algıları. *İlköğretim Online*, 12(2), 479-497.

Henderson, M. V., & Scheffler, A. J. (2003). New literacies, standards, and teacher education. *Education*, 124(2), 390-396.

Hsu, C.-Y., Tsai, M.-J., Hou, H. T., & Tsai, C.-C. (2014). Epistemic beliefs, online search strategies, and behavioral patterns while exploring socioscientific issues. *Journal Science Education Technology*, 23, 471-480. <https://doi.org/10.1007/s10956-013-9477-1>

Hwang, G.-J., Wu, P.-H., & Chen, C.-C. (2012). An online game approach for improving students' learning performance in web-based problem-solving activities. *Computers & Education*, 59(4), 1246–1256. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.05.009>

Ma, Q. & Liu, L. (2005). The role of internet self-efficacy in the acceptance of web-based electronic medical records. *Journal of Organizational and End User Computing*, 17(1), 38-57.

Miltiadou, M. & Yu, C. H. (2000). *Validation of the Online Technologies Self-Efficacy Scale (OTSES)*. (ERIC Document Reproduction Service No. 455672).

Schunk, D. H. (1995). Self-Efficacy, motivation, and performance. *Journal of Applied Sport Psychology*, 7(2), 112-137.

Şendurur, E. (2012). Effects of a web-based internet search scaffolding tool on metacognitive skills improvement of students with different goal orientations (Yayımlanmamış doktora tezi). ODTÜ.

Tsai, M. J., & Tsai, C. C. (2003). Information searching strategies in web-based science learning: The role of Internet self-efficacy. *Innovations in Education and Teaching International*, 40(1), 43-50. <https://doi.org/10.1080/1355800032000038822>

Tsai, M. J., & Tsai, C. C. (2010). Junior high school students' Internet usage and self-efficacy: A re-examination of the gender gap. *Computers & Education*, 54(4), 1182–1192. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2009.11.004>

Tu, Y.-W., Shih, M., & Tsai, C.-C. (2008). Eighth graders' web searching strategies and outcomes: The role of task types, web experiences and epistemological beliefs. *Computers & Education*, 51(3), 1142-1153.

Wu, Y.T. & Tsai, C. C. (2005). Information commitments: Evaluative standard and information searching strategies in web-based learning environments. *Journal of Computer Assisted Learning*, 21, 374-385.

Yıldırım, S. (2011). Öz-yeterlik, içe yönelik motivasyon, kaygı ve matematik başarısı: Türkiye, Japonya ve Finlandiya'dan bulgular. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 5(1), 277-291.

Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 82-91. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1016>

**THE IMPACT OF THE 6 FEBRUARY 2023 EARTHQUAKES ON ACADEMIC
PRODUCTIVITY IN THE FIELD OF AGRICULTURAL SCIENCES**
**6 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİNİN TARIM BİLİMLERİ ALANINDA AKADEMİK
ÜRETKENLİĞE ETKİLERİ**

Berrin GEL¹, Mehmet AYDOĞAN², Orhan Gündüz³

¹Ziraat Mühendisi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Tarım Ekonomisi, 0009-0002-3685-0069

²Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Tarım Ekonomisi, 0000-0001-8427-5412

³Prof. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Tarım Ekonomisi, , 0000-0002-2357-0802

Özet

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve geniş bir coğrafyayı etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremler, fiziksel altyapıda yarattığı büyük yıkımın yanı sıra yükseköğretim sistemini ve akademik üretim süreçlerini de derinden etkilemiştir. Özellikle laboratuvar altyapısına, hassas cihazlara ve uzun vadeli tarla denemelerine bağımlı olan tarım bilimleri, afetlerin yıkıcı etkilerine karşı en kırılgan disiplinlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı; depremden doğrudan etkilenen Kahramanmaraş Sütçü İmam, Hatay Mustafa Kemal, Adıyaman ve Malatya Turgut Özal Üniversitelerinin tarım bilimleri alanındaki akademik üretkenlik performanslarını ve kurumsal toparlanma süreçlerini incelemektir. Araştırmada, InCites-WoS, YÖK Atlas ve URAP veri tabanlarından elde edilen nicel veriler kullanılarak, deprem öncesi ve deprem sonrası dönemler (2021-2025) karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmada öğrenci hareketliliği, bilimsel yayın sayısı, yayın niteliği, atıf performansı ve akademik sıralama puanları temel göstergeler olarak ele alınmıştır.

Araştırma bulguları, depremin üniversiteler üzerinde homojen bir etki yaratmadığını, aksine kurumsal bazda asimetrik sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Öğrenci demografisinde, barınma sorunu ve güvenlik endişelerinin tetiklediği zorunlu bir eğitim göçü nedeniyle Hatay Mustafa Kemal ve Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitelerinde ciddi öğrenci kayıpları yaşanırken, Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nde öğrenci sayısında artış eğilimi tespit edilmiştir. Akademik yayın performansında ise 2023 yılında, "akut bir şok" ve belirgin bir düşüş gözlenmiştir. Ancak 2024 ve 2025 yıllarında yayın sayılarında gözlenen hızlı artış, bölge üniversitelerinin güçlü bir toparlanma refleksine sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Atıf sayıları ve H-endeksinde depremden önce başlayan düşüş eğilimi, akademik üretkenliğin yapısal kısıtlar nedeniyle zayıfladığını ve depremin bu eğilimi güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. URAP göstergeleri ise afetin kurumsal rekabet gücü üzerinde gecikmeli fakat belirgin bir etki yarattığını göstermektedir. Sonuç olarak çalışma, bölgedeki tarım bilimleri ekosisteminin fiziksel yıkıma rağmen entelektüel üretim kapasitesini koruyarak direnç gösterdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler ışığında, akademik toparlanmanın sürdürülebilirliği için kapsamlı akademik rehabilitasyon programlarının uygulanması ve araştırmacılara yönelik esnek performans kriterlerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: 6 Şubat Depremi, tarım bilimleri, akademik üretkenlik, kurumsal direnç

Abstract

The earthquakes centred in Kahramanmaraş that occurred on 6 February 2023 and affected a wide geographical area have profoundly impacted the higher education system and academic production processes, in addition to causing significant physical infrastructure damage. Agricultural sciences, which are contingent on laboratory infrastructure, sensitive equipment, and long-term field trials, are a salient example of the most vulnerable disciplines to the destructive effects of disasters. The primary objective of this study is to examine the academic productivity performance and institutional recovery processes in the field of agricultural sciences at Kahramanmaraş Sütçü İmam, Hatay Mustafa Kemal, Adıyaman and Malatya Turgut Özal Universities, which were directly affected by the earthquake. The present study utilised quantitative data obtained from the InCites-WoS, YÖK Atlas and URAP databases for the purpose of comparative analysis of the pre-earthquake and post-earthquake periods (2021-2025). Key indicators in the study encompassed student mobility, the number of scientific publications, the quality of these publications, citation performance, and academic ranking scores.

The research findings indicate that the earthquake did not have a homogeneous effect on universities; rather, it produced asymmetric results at the institutional level. With respect to student demographics, Hatay Mustafa Kemal University and Kahramanmaraş Sütçü İmam University both experienced significant student losses, precipitated by forced educational migration due to housing problems and security concerns. Conversely, Malatya Turgut Özal University witnessed an increase in student numbers. With regard to the performance of academic publications, an 'acute shock' and a marked decline were observed in 2023. However, the substantial surge in publication numbers witnessed in 2024 and 2025 serves as a testament to the resilience and agility exhibited by universities in the region, demonstrating their capacity for swift recovery and adaptation in the face of adversity. The downward trend in citation counts and H-index, which began prior to the earthquake, suggests that academic productivity was weakened by structural constraints, a trend that was reinforced by the earthquake. URAP indicators suggest that the disaster had a delayed yet significant impact on institutional competitiveness.

In conclusion, the study reveals that the agricultural sciences ecosystem in the region demonstrated resilience by maintaining its intellectual production capacity despite physical destruction. In light of the obtained data, it is recommended that comprehensive academic rehabilitation programmes be implemented, alongside flexible performance criteria for researchers, to ensure the sustainability of academic recovery.

Keywords: 6 February Earthquake, agricultural sciences, academic productivity, institutional resilience

1. GİRİŞ

6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli meydana gelen depremler, Türkiye'nin geniş bir bölgesinde yıkıcı etkiler yaratmış ve toplumsal yaşamın birçok alanında derin izler bırakmıştır. Bu tür büyük ölçekli doğal afetler, yalnızca fiziksel altyapıyı değil, aynı zamanda yükseköğretim kurumlarının işleyişini ve akademik üretkenliği de ciddi şekilde etkileyebilmektedir. Depremler, üniversitelerin fiziki hasar görmesi, araştırma altyapısının zarar görmesi, akademik personelin ve öğrencilerin göçü veya travma yaşaması gibi nedenlerle bilimsel faaliyetlerde aksamalara yol açabilmektedir. Özellikle tarım bilimleri gibi afet sonrası gıda güvenliği, sürdürülebilirlik ve kırsal kalkınma açısından kritik öneme sahip alanlarda, akademik üretkenliğin sektöre uğraması hem kısa hem de uzun vadede toplumsal refahı tehdit edebilmektedir.

Doğal afetlerin ekosistemler ve tarımsal üretim üzerindeki etkileri, bilimsel literatürde de tartışılmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda, depremler bitki çeşitliliğinde ve toprak verimliliğinde azalmaya, ekosistem dengesinin bozulmasına ve tarımsal üretkenliğin düşmesine neden olabilmektedir (Fan ve ark., 2022; Zuo ve ark., 2022; Zuo ve ark., 2023). Bu tür etkiler, tarım bilimleri alanında yürütülen araştırmaların ve bilgi üretiminin önemini daha da artırmaktadır. Tarım bilimleri, afet sonrası gıda üretiminin sürdürülebilirliği, toprak ve su kaynaklarının yönetimi, ekosistem restorasyonu ve kırsal toplulukların yeniden inşası gibi konularda hayati rol oynamaktadır (Liang et al., 2017; Fan ve ark., 2022; Ortiz-Bobea ve ark., 2021; Zuo ve ark., 2022; Zuo ve ark., 2023).

Afetlerin yükseköğretim kurumları üzerindeki etkileri, akademik üretkenlik kavramı ve göstergeleri ile tarım bilimleri özelinde bilimsel çıktılarının nasıl etkilendiği, birbiriyle yakından ilişkili ve bütüncül olarak ele alınması gereken konulardır. Bu başlıklar arasındaki bağlantı, afetlerin eğitim ekosisteminde yarattığı zincirleme etkilerle daha iyi anlaşılabilir. Doğal afetler, yükseköğretim kurumlarının işleyişini çok boyutlu şekilde etkilemektedir. Altyapı hasarı, ekonomik ve psikolojik yük, kaynak kısıtları, sosyal destek ağlarının kaybı ve akademik programlarda kesintiler, öğrenci başvuruları, kayıt, devam ve mezuniyet oranlarında azalmaya yol açabilir. Özellikle dezavantajlı gruplar bu olumsuzluklardan daha fazla etkilenmektedir. Kurumlar, çevrimiçi öğrenme, finansal destek, esnek kayıt politikaları, ruh sağlığı hizmetleri ve dayanıklı altyapı gibi stratejilerle bu etkileri azaltmaya çalışmaktadır (Segarra-Alméstica ve ark., 2022; Wang, 2024). Bu tür önlemler, sadece eğitimin sürekliliğini sağlamakla kalmaz,

aynı zamanda afet sonrası toplumsal iyileşme ve dayanıklılığın artırılmasına da katkı sunmaktadır.

Afetlerin yükseköğretim kurumlarında yarattığı aksaklıklar, doğrudan akademik üretkenliği de etkilemektedir. Akademik üretkenlik; yayın sayısı, atıf sayısı, akademik sıralamalar ve öğrenci-öğretim üyesi ilişkileri gibi ölçütlerle değerlendirilir. Araştırma projelerinde kesintiler, akademik önceliklerin değişmesi ve öğretim üyelerinin erişilebilirliğinin azalması, bilimsel üretkenlikte düşüşe yol açmaktadır (Aenlle ve ark., 2022; Wang, 2024). Ayrıca, Doyle ve ark. (2017) motivasyon kaybı ve psikolojik stresin, akademik başarı ve üretkenlik üzerinde olumsuz etki yarattığını vurgulamaktadırlar. Bu göstergeler, afetlerin sadece fiziksel değil, aynı zamanda entelektüel sermaye ve bilgi üretimi üzerinde de kalıcı etkiler bırakabileceğini göstermektedir.

Tarım bilimleri, afet sonrası toplumsal iyileşme ve sürdürülebilirlik açısından kritik bir alandır. Bu alanda akademik üretkenlik; bilimsel yayınlar, atıflar, araştırma projeleri, uygulamalı saha çalışmaları ve sektörle işbirliği gibi göstergelerle ölçülebilir. Tarımsal eğitimde araştırma merkezlerinin eksikliği ve uygulamalı bilimlere bağımlılık, üretkenliğin gelişimini sınırlayabilmektedir (Aenlle ve ark., 2022). Afetler, tarım bilimlerinde yürütülen saha çalışmalarını ve uygulamalı araştırmaları sektöre uğratarak hem bilimsel hem de toplumsal çıktıları olumsuz etkileyebilir.

Afetler sonrası bilimsel çıktılarda genellikle azalma gözlenmektedir. Ardışık afetler yaşayan bölgelerde, öğrencilerde motivasyon kaybı ve psikolojik etkiler, akademik başarıda düşüşe yol açmıştır (Doyle ve ark., 2017; Segarra-Alméstica ve ark., 2022). COVID-19 pandemisi sırasında ise, tarım bilimlerinde birçok araştırma projesi durdurulmuş, öğretim üyeleri ve öğrenciler çevrimiçi ortama geçmek zorunda kalmış ve bilimsel üretkenlikte aksamalar yaşanmıştır (Aenlle ve ark., 2022). Bu örnekler, afetlerin hem kısa hem de uzun vadede akademik üretkenlik üzerinde zincirleme etkiler yarattığını göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin tarım bilimleri alanında akademik üretkenliğe olan etkilerini incelemek, karşılaşılan zorlukları ve ortaya çıkan fırsatları ortaya koymak ve bu alanda gelecekteki bilimsel çalışmalar için yol gösterici öneriler sunmaktır. Çalışmanın önemi, afetlerin akademik üretkenlik üzerindeki etkilerinin anlaşılması ve tarım bilimlerinin afetlere karşı toplumsal dayanıklılığın artırılmasındaki kritik rolünün vurgulanmasında yatmaktadır. Elde edilen bulgular hem politika yapıcılar hem de literatür için afet sonrası iyileşme ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerin tarım bilimleri alanında akademik üretkenlik üzerindeki etkilerini nicel olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın kapsamını, depremden en fazla etkilenen illerde yer alan ve bünyesinde tarım programları bulunan Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSU), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi (MKU), Adıyaman Üniversitesi (ADYU) ve Malatya Turgut Özal Üniversitesi (MTU) oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan veriler farklı ulusal ve uluslararası veri tabanlarından derlenmiştir (Tablo 1). Analiz dönemi deprem öncesi (2021-2022, 2022-2023) ve deprem sonrası (2023-2024, 2024-2025, 2025-2026) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan veri kaynakları ve göstergeler

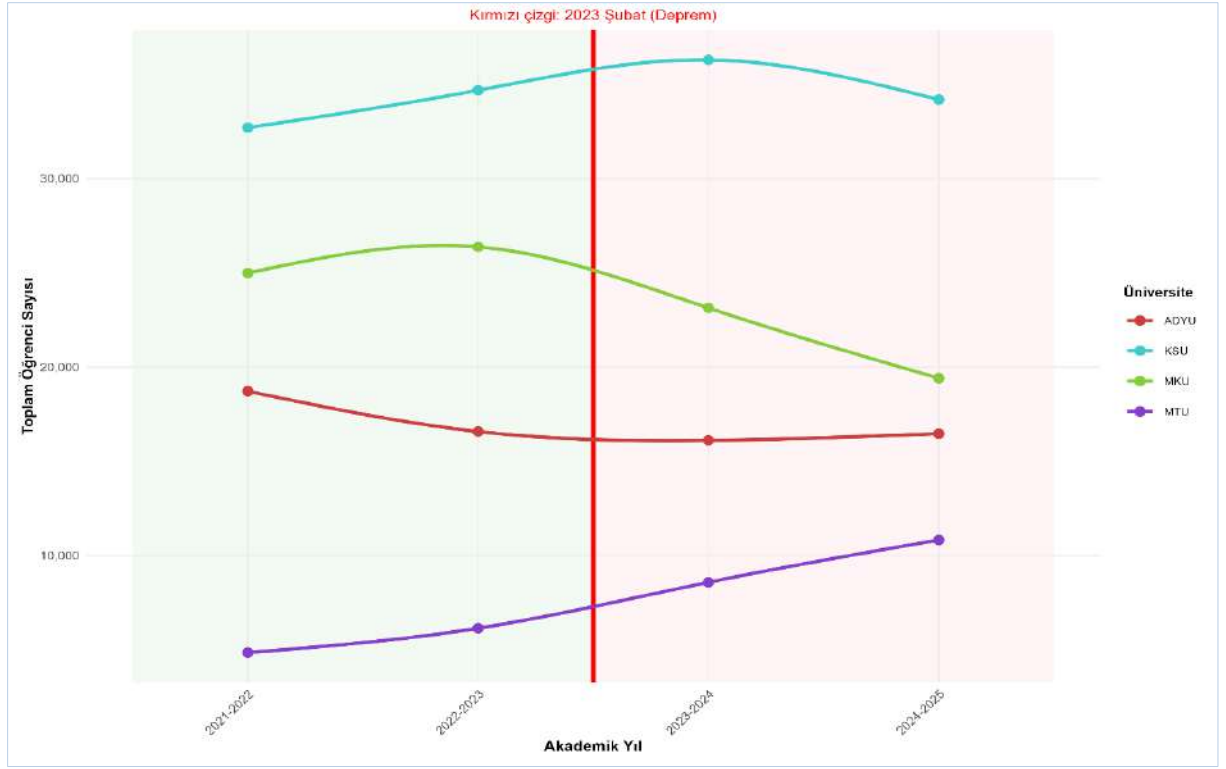
Veri Kaynağı	Kullanılan Göstergeler	Dönem
InCites-WoS	- Makale sayısı, - Atıf sayısı, - H-endeksi, - Q1, Q2, Q3 ve Q4 dergilerdeki makale sayıları, - Ulusal ve uluslararası işbirliğinde yapılan makale sayısı	2021-2022 / 2023-2024
YÖK Atlas	Önlisans, lisans ve lisansüstü öğrenci sayıları	2021-2022 / 2023-2024
URAP	- Makale puanı, - Bilimsel doküman puanı, - Doktora puanı, - Öğretim üyesi/öğrenci puanı, - Sıralama puanı	2021-2022, 2022-2023 / 2023-2024, 2024-2025, 2025- 2026

Çalışmada, deprem öncesi ve deprem sonrası dönemlere ait göstergeler (makale sayısı, atıf sayısı, H-endeksi, öğrenci sayıları, URAP puanları ve ulusal makale sayıları) karşılaştırılmıştır. Analiz, aynı üniversitelere ait verilerin iki farklı dönemde ölçülmesi nedeniyle eşleştirilmiş veri yapısına dayanmaktadır. Gözlem sayısının sınırlı olması ve değişkenlerin normal dağılım varsayımını sağlamama olasılığı nedeniyle verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler tercih edilmiştir. Akademik çıktılar, doğası gereği kısa vadeli dalgalanmalara duyarlı olmakla birlikte, dışsal şokların etkilerini çoğunlukla gecikmeli olarak yansıtmaktadır. Bu nedenle çalışmada kullanılan grafiksel gösterimler oluşturulurken, söz konusu gecikme etkisi (lagged impact) metodolojik olarak dikkate alınmış ve değerlendirmeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir.

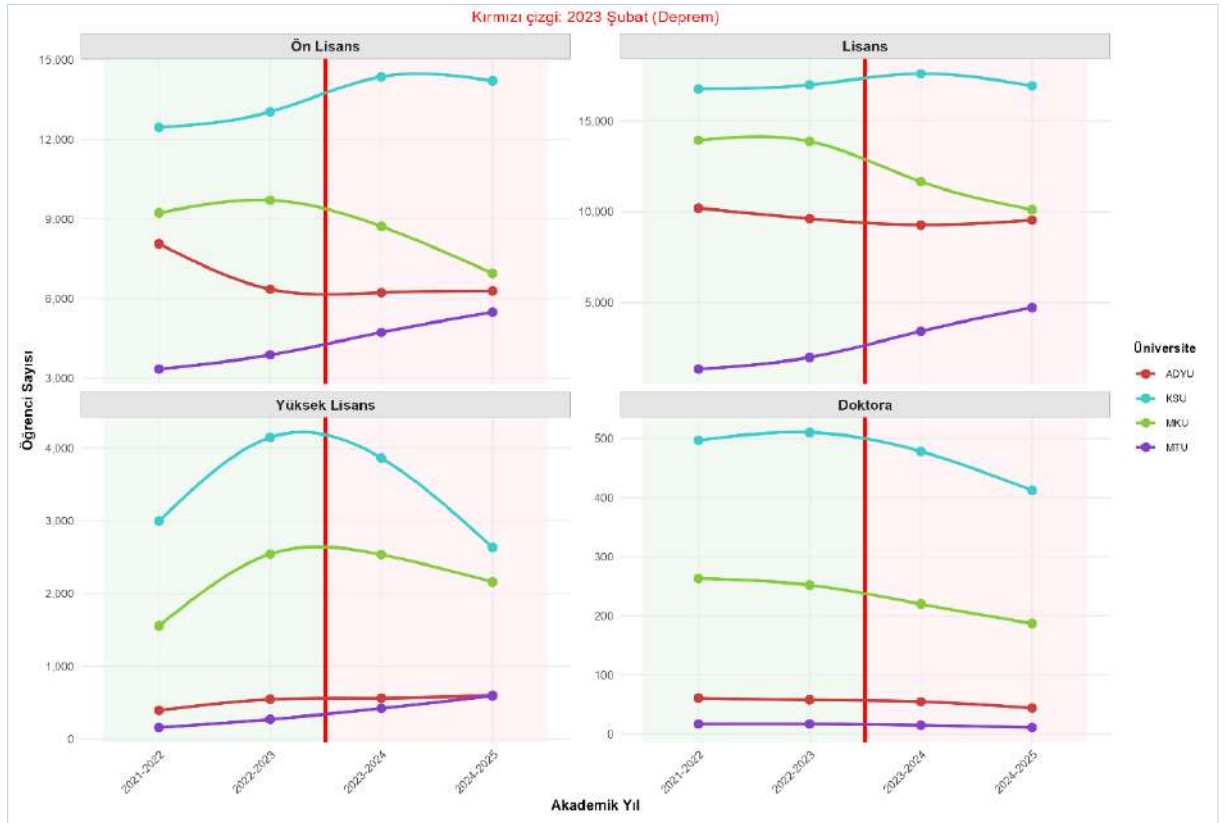
3. BULGULAR

3.1. Öğrenci Demografisindeki Yapısal Kırılmalar ve Eğilimler

İncelenen 2021-2025 projeksiyonunda, yükseköğretim kurumlarının öğrenci kayıtlanma dinamiklerinde afete bağlı yapısal ve belirgin bir kırılma tespit edilmiştir. Deprem öncesi dönem olan 2020-2022 aralığında tüm üniversitelerde gözlenen doğrusal büyüme trendi, 6 Şubat 2023 itibarıyla yerini kurumsal bazda farklılaşan asimetrik bir tabloya bırakmıştır. Afetin merkez üssüne yakınlığı ve şehir altyapısındaki hasar boyutu ile doğrudan ilişkili olarak, özellikle Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi (MKU) ve Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSU) verilerinde istatistiksel olarak anlamlı ve sert bir düşüş kaydedilmiştir. Bu düşüş, yalnızca fiziksel mekân kaybı ile açıklanamayacak kadar derin olup; barınma sorunu, güvenlik endişesi ve sosyo-psikolojik travmanın tetiklediği bir "zorunlu eğitim göçü" fenomeninin somut göstergesidir. Buna karşın, Malatya Turgut Özal Üniversitesi (MTU) öğrenci sayılarında, genel bölgesel eğilimin aksine bir artış trendi saptanmıştır (Şekil 1). Bu pozitif anomali, kurumun yeni yapılanmasındaki mobilite gücü veya kriz yönetiminde uyguladığı esnek kayıt politikalarının öğrenci tutundurma kapasitesini artırması ile açıklanabilir. Veriler eğitim düzeyine göre ayrıştırıldığında ise en dramatik düşüşün, kampüs içi barınma ve yüz yüze eğitime fiziksel olarak daha bağımlı olan lisans ve önlisans seviyesinde gerçekleştiği; buna karşın lisansüstü programların uzaktan yürütülebilme esnekliği sayesinde daha dirençli bir yapı sergilediği görülmektedir (Şekil 2). Akademik üretim perspektifinden değerlendirildiğinde, öğrenci sayısındaki bu düşüş, kısa vadede eğitim-öğretim faaliyetleri ve araştırma potansiyelinde, uzun vadede ise nitelikli beşerî sermaye arzında bir daralmaya işaret etmektedir.

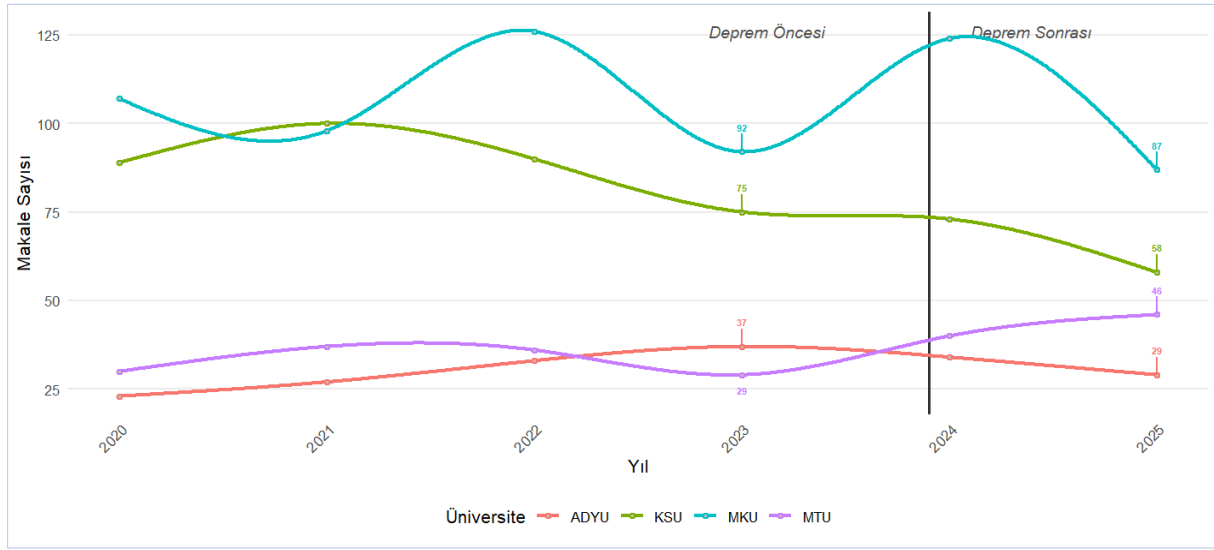
Şekil 1. Deprem öncesi-sonrasına göre üniversitelerin öğrenci sayılarındaki değişim

Şekil 2. Öğrenim düzeylerine göre öğrenci sayısındaki değişim

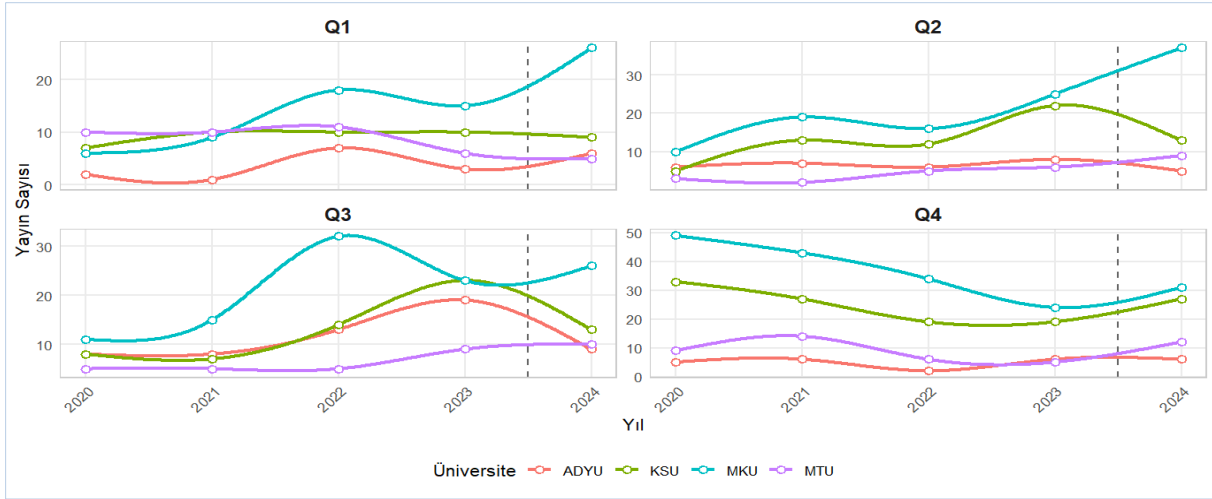
3.2. Bilimsel Çıktı ve Yayın Performansının Zamansal Analizi

Üniversitelerin Web of Science (WoS) tabanlı yayın performansları incelendiğinde, depremin yarattığı "akut şok" ve ardından gelen "hızlı adaptasyon" süreci net bir şekilde izlenmektedir. 2023 yılında, özellikle KSU ve MKU'nun toplam yayın sayısında, tarım bilimlerinin laboratuvar analizlerine ve uzun vadeli tarla denemelerine olan bağımlılığı nedeniyle belirgin bir dip noktası oluşmuştur. Seraların yıkılması, hassas cihazların kalibrasyonunun bozulması, diğer fiziki engeller yanında akademisyenlerin araştırma gündemlerindeki öncelik kaymaları gibi sebepler veri üretim süreçlerinde mecburi bir duraksamaya yol açmış olabilir. Ancak analizin en dikkat çekici bulgusu, 2024 ve 2025 projeksiyonlarında gözlenen güçlü toparlanma eğilimidir (Şekil 3). Özellikle MKU'nun yayın sayısındaki ivmelenme, akademisyenlerin erteledikleri yayınları hızla tamamlaması ve bölgeye özel açılan acil destek programlarının (TÜBİTAK 1001-ÇABA vb.) araştırma motivasyonunu yeniden canlandırmasıyla açıklanabilir.

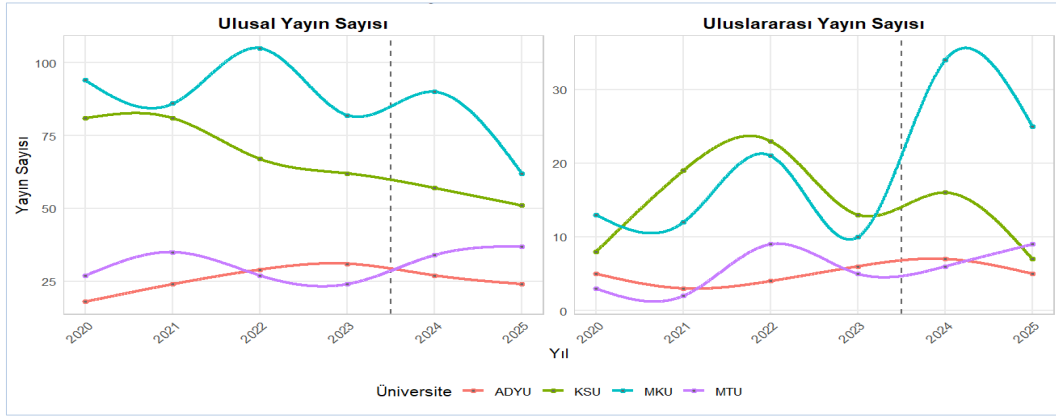
Şekil 3. WoS kaynaklı makale sayılarındaki değişim

Yayınların etki değerine göre analizi ise kurumlar arası stratejik bir farklılaşmayı ortaya koymaktadır; KSU'da nitelikli yayınlar (Q1) azalırken MKU'da artış göstermesi, afetin bazı kurumlarda kaynak kısıtlılığına yol açarken, bazılarında ise kriz odaklı yeni araştırma fırsatlarını tetiklediğini düşündürmektedir (Şekil 4). Bu farklılaşma, afetin akademik üretkenlik üzerindeki etkisinin tek tip bir dinamiğe sahip olmadığını; kurumsal kapasite, araştırma altyapısının dayanıklılığı ve akademik personelin adaptasyon stratejilerinin nihai sonuçların belirlenmesinde kritik bir rol oynadığını teyit etmektedir. Deprem sonrası kaynak kısıtlılığının KSU gibi bazı kurumları dezavantajlı bir konuma getirdiği, MKU'nun ise bu süreci deprem odaklı, yüksek görünürlüğe sahip araştırmalar üretme yönünde bir fırsata dönüştürmüş olabileceği hipotezi ileri sürülebilir. Bu iyileşme eğilimi; ertelenmiş araştırma projelerinin sonuçlandırılması, deprem olgusuna odaklanan yeni ve acil araştırma alanlarına yönelim veya akademik komünitenin içsel direnç (resilience) kapasitesinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla, afetin akut şok etkisinin ardından akademik üretkenlikte hızlı bir adaptasyon ve normalleşme sürecinin başladığı anlaşılmaktadır.

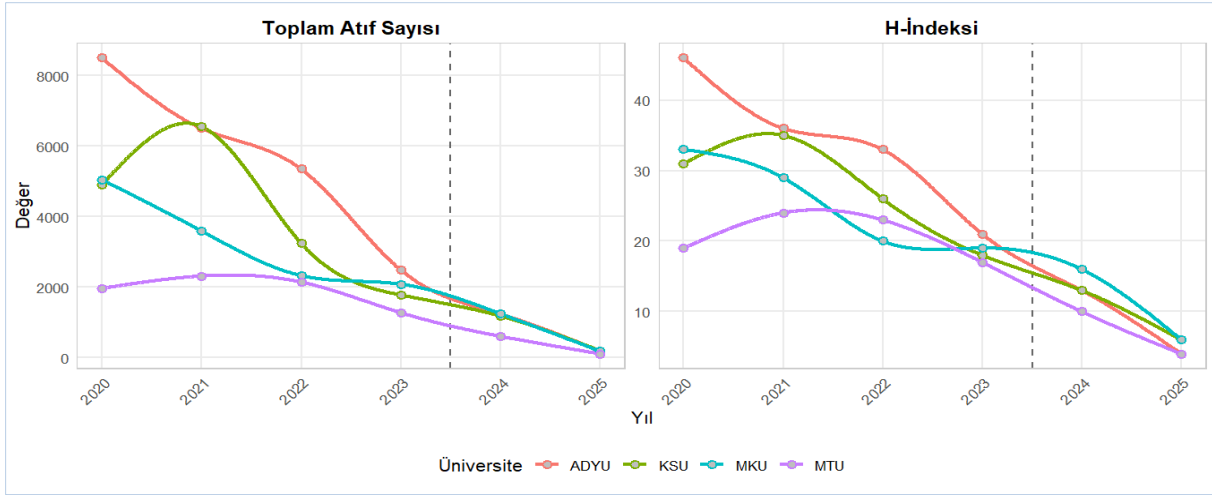
Şekil 4. Nitelikli dergilerdeki makale sayılarındaki değişim

Akademik işbirliği ağları incelendiğinde (Şekil 5), deprem sonrası dönemde uluslararası işbirlikleriyle üretilen yayın sayısında bir durağanlaşma veya azalma eğilimi gözlenmektedir. Bu durum, araştırmacıların önceliklerini yerel ve bölgesel sorunlara kaydırması, uluslararası seyahat ve iletişimdeki lojistik zorluklar gibi faktörlerle açıklanabilir. Ulusal işbirlikleri ise daha dirençli bir yapı sergilemekle birlikte, özellikle KSU'da deprem sonrası belirgin bir düşüş göstermiştir. Bu bulgular, afetin araştırma ağlarının küresel entegrasyonunu zayıflatma potansiyeli taşıdığını, ancak ulusal düzeydeki bağların kısmen korunduğunu göstermektedir.

Şekil 5. Ulusal ve uluslararası işbirliğinde yapılan yayınların sayılarındaki değişim

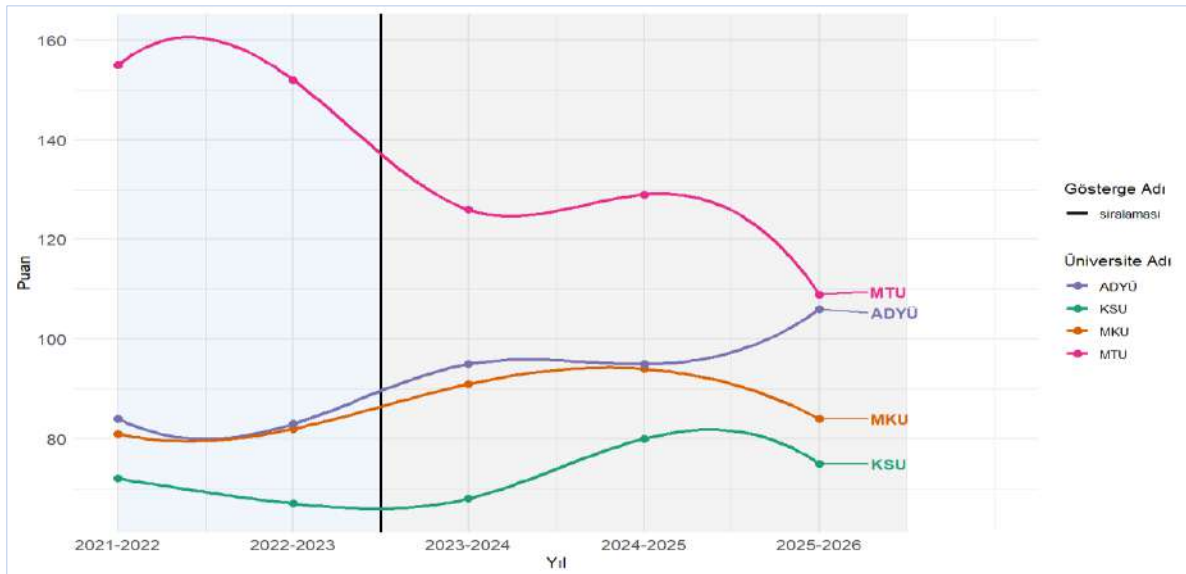
Atıf sayısı (Şekil 6) ve H-endeksi (Şekil 7) metrikleri analiz edildiğinde ise, depremin etkisinden ayrılan dikkat çekici bir örüntü ortaya çıkmaktadır. Her iki göstergede de incelenen üniversitelerin tamamında 2020 yılından itibaren başlayan istikrarlı ve belirgin bir düşüş trendi mevcuttur. 2023 depreminin, hâlihazırda devam eden bu negatif eğilimi anlamlı bir şekilde değiştirdiği veya ivmelendirdiği saptanmamıştır. Bu kritik bulgu, atıf performansındaki zayıflamanın depreme özgü bir sonuç olmaktan ziyade, afetten önce başlayan ve muhtemelen daha yapısal nedenlere (kurumsal araştırma stratejileri veya değişen araştırma öncelikleri vb.) dayanan bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Depremin bu mevcut trend üzerindeki gecikmeli etkilerinin ilerleyen yıllarda ortaya çıkması muhtemel olmakla birlikte, mevcut veriler atıf düşüşünün kökeninin daha derin ve öncül faktörlere dayandığını göstermektedir.

Şekil 6. Üniversitelerin atıf sayılarındaki değişim

3.3. URAP Sıralama Metriklerindeki Değişimler

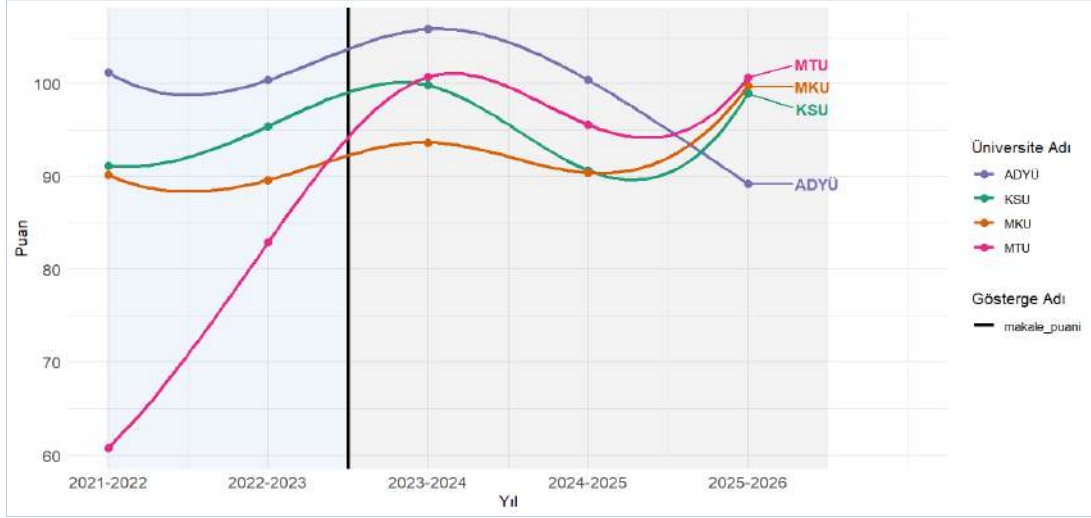
Söz konusu doğal afetin bölge üniversitelerinin başarı sıralamaları üzerindeki asimetric ve dönemsel etkileri 2021-2026 projeksiyonunda çarpıcı bir şekilde izlenmektedir (Şekil 7). Düşük puanın yüksek başarı düzeyini temsil ettiği bu gösterge setinde; deprem öncesi dönemde en avantajlı konumda bulunan KSU ile benzer trenddeki MKU'nun, afetin gerçekleştiği 2023 yılı ve hemen sonrasında belirgin bir performans kaybı yaşayarak sıralama düşüşüne maruz kaldıkları, ancak 2025 yılı itibarıyla yeniden toparlanma eğilimine girdikleri görülmektedir. Buna karşın, deprem öncesinde en dezavantajlı sıralamaya sahip olan MTU, afet sonrası dönemde diğer kurumların aksine güçlü ve istikrarlı bir iyileşme trendi yakalayıp sıralamasını hızla yükselterek rekabetçi bir konuma yükselirken; ADYÜ, özellikle 2023 sonrası dönemde yukarı yönlü ivmelenen puan grafiğiyle afetin negatif etkilerini daha uzun vadeli bir performans kaybı olarak yansıtmıştır.

Şekil 7. URAP Sıralamasındaki değişim

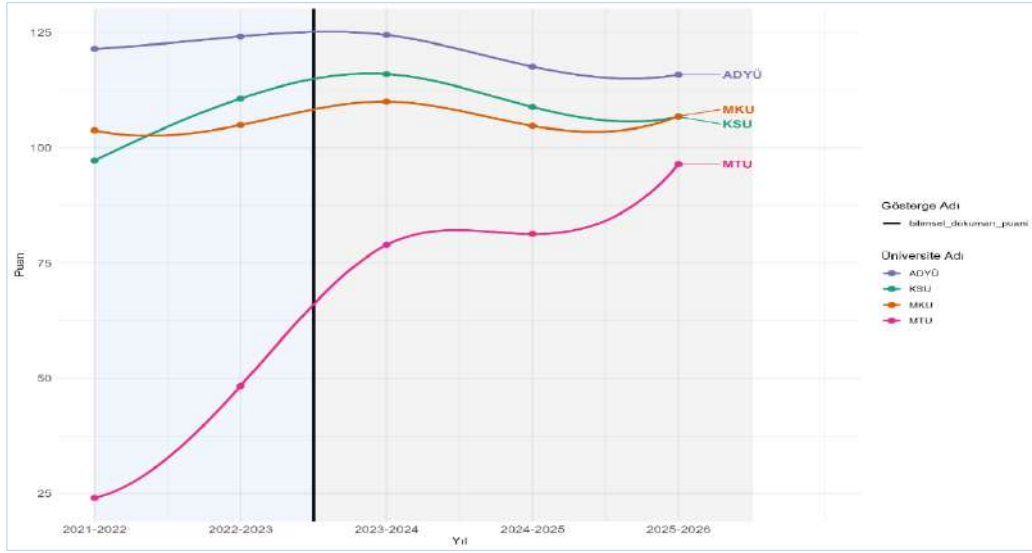
URAP sıralama metrikleri, depremin kurumsal düzeydeki yansımalarını bütüncül bir perspektifle sunmaktadır. Temel akademik üretim göstergelerden birisi olan Makale Puanı (Şekil 8) verileri incelendiğinde, kurumların afet sürecine verdikleri tepkilerin 2023 yılı

sonrasında belirgin bir şekilde ayrıştığı görülmektedir. Deprem öncesi dönemde (2021-2022) en düşük başlangıç seviyesine sahip olan MTU, afet yılı ve sonrasında agresif bir yükseliş ivmesi yakalayarak negatif dışsallıklara rağmen performansını maksimize etmiş ve rakiplerini yakalamıştır. Buna karşın, depremin hemen ertesinde (2023-2024) en yüksek skor seviyesine ulaşarak zirveyi gören ADYÜ, bu doyum noktasından sonra dramatik bir kırılma yaşayarak 2024-2026 bandında sert bir düşüş trendine girmiştir. Benzer bir örüntü sergileyen KSU ve MKU ise, deprem sonrası süreçte (2024-2025) yaşanan kısmi puan kayıplarına (duraksama dönemine) rağmen, projeksiyonun son evresinde yeniden yukarı yönlü bir ivmelenme göstererek toparlanma eğilimine girmişlerdir.

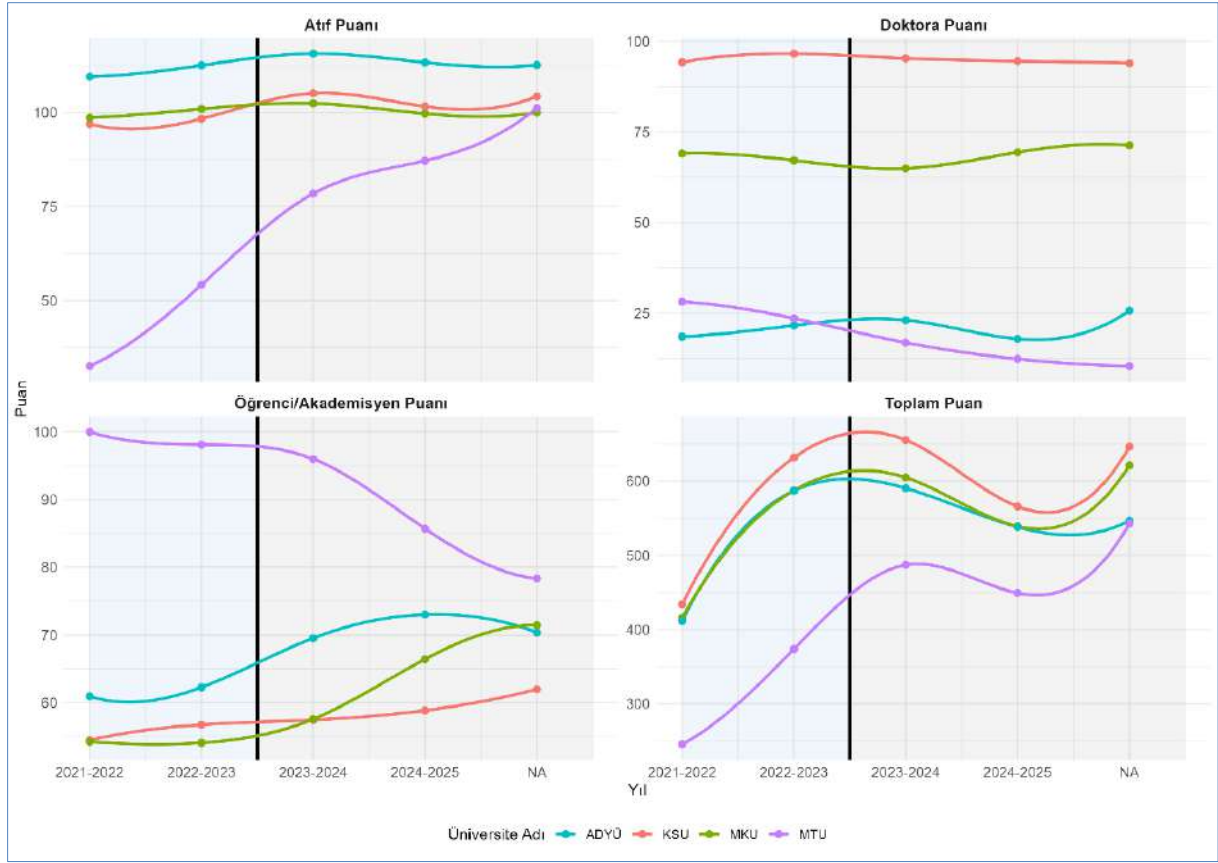
Şekil 8. URAP Makale puanlarındaki değişim

Şekil 9’da sunulan bilimsel doküman puanı değişimleri incelendiğinde, üniversitelerin akademik üretim kapasitelerinin farklı dinamiklerle şekillendiği görülmektedir. Deprem öncesinde ve sürecinde (2021-2024) en yüksek skorlara sahip olan ADYÜ, KSU ve MKU, afet yılını takip eden 2023-2024 zirvesinden sonra kısmi bir düşüş ve durağanlaşma eğilimine girerek afet kaynaklı gecikmeli bir yorgunluk belirtisi göstermişlerdir. Buna karşın, başlangıç periyodunda (2021-2022) oldukça düşük bir skorla dezavantajlı konumda olan MTU, depremin yıkıcı etkilerine rağmen üretim ivmesini kaybetmemiş; aksine afet sonrasındaki süreçte de istikrarlı ve yüksek eğimli bir artış trendi sergileyerek mevcut farkı hızla kapatmış ve 2025-2026 projeksiyonunda rakiplerine yakınsayarak en yüksek büyüme performansını sergileyen üniversite olarak öne çıkmıştır.

Şekil 9. URAP bilimsel doküman puanındaki değişim

Üniversitelerin çok boyutlu performans göstergelerinin 6 Şubat 2023 depremi ekseninde incelendiği Şekil 10'da afetin etkilerinin parametre bazında belirgin farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Atıf Puanı açısından; ADYÜ, MKU ve KSU afet öncesi ve sonrasında yüksek ancak yatay bir seyir izleyerek doygunluk noktasına ulaşmışken, MTU'nun düşük başlangıç seviyesinden itibaren deprem şokundan etkilenmeksizin sürekli ve dik bir yükseliş ivmesiyle rakiplerini yakalaması dikkat çekicidir. Buna karşın kurumsal altyapı derinliğini yansıtan Doktora Puanı göstergesinde yapının daha rijit olduğu ve deprem faktörünün yerleşik hiyerarşiyi (MKU'nun liderliği) değiştirmedeği görülmektedir. Afetin ve demografik hareketliliğin en çarpıcı yansıması Öğrenci/Akademisyen Puanında izlenmektedir; diğer üniversiteler afet sonrası dönemde skorlarını artırarak (iyileşme) ilerlerken, başlangıçta en yüksek skora sahip olan MTU, 2023 sonrasında belirgin bir düşüş trendine girmiştir. Tüm bu dinamiklerin bileşkesi olan Toplam Puan grafiğinde ise; MKU, KSU ve ADYÜ'nün depremi takip eden 2023-2024 zirvesinden sonra belirgin bir 'şok sonrası geri çekilme' (2024-2025) yaşadıkları ve ardından toparlandıkları; MTU'nun ise genel dalgalanmalardan bağımsız olarak kümülatif büyüme trendini koruduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 10. Proje ve öğrenci-akademisyen oranlarındaki değişimler

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin tarım bilimleri alanındaki akademik üretkenlik ve kurumsal ekosistem üzerindeki etkilerini çok boyutlu nicel veriler üzerinden inceleyerek, afetin yükseköğretim kurumlarında yarattığı kırılganlıkları ve toparlanma kapasitesini bütüncül bir çerçevede değerlendirmektedir. Bulgular, depremin öğrenci demografisi, bilimsel yayın performansı ve kurumsal sıralama metriklerinde ani ve olumsuz etkiler yarattığını; ancak bu etkinin üniversiteler arasında homojen bir seyir izlemediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, afet etkilerinin yalnızca fiziksel yıkım ölçeğiyle değil, aynı zamanda kurumsal yönetim stratejileri, bölgesel güvenlik algısı ve şehirlerin toparlanma hızları gibi içsel faktörlerle şekillendiğini göstermektedir. Çalışmanın bulguları, afetlerin yükseköğretime etkisini ele alan mevcut literatürle (Doyle ve ark., 2017; Segarra-Alméstica ve ark., 2022; Wang, 2024) uyumlu olmakla birlikte, tarım bilimleri disiplinine özgü yeni değerlendirmeler sunmaktadır.

Tarım bilimlerinin laboratuvar altyapısına, biyolojik materyallere ve mevsimsel saha çalışmalarına yüksek düzeyde bağımlı yapısı, depremin etkisini bu alanda daha görünür hâle getirmiştir. Aenlle ve ark. (2022)'nin pandemi dönemine ilişkin "erişim kısıtı" kavramından farklı olarak, depremle birlikte yaşanan "altyapı kaybı", laboratuvarların fiziksel yıkımıyla sınırlı kalmayıp yılların birikimiyle oluşturulan koleksiyonlar, toprak örnekleri ve veri setlerinin geri döndürülemez biçimde yok olmasına yol açmış olabilir. KSU ve MKU'da 2023 yılında gözlenen yayın düşüşü, bu kaybın doğrudan bir yansıması niteliğinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte, 2024 yılında ortaya çıkan hızlı akademik toparlanma, kurumların krizlere karşı belirli bir direnç kapasitesi taşıdığını göstermekte; özellikle MKU'da nitelikli yayınlarda gözlenen artış, afet sonrası dönemde daha stratejik ve öncelikli araştırma

alanlarına yönelmenin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, afetlerin yalnızca yıkıcı bir unsur değil, aynı zamanda araştırma gündemini yeniden şekillendiren dönüştürücü bir etkiye de sahip olabileceğini göstermektedir.

Deprem sonrası öğrenci sayılarındaki düşüş, bölgedeki tarım eğitiminin sürdürülebilirliği açısından kritik bir risk oluşturmaktadır. MKÜ’de belirgin azalma görülürken MTÜ’de yaşanan artış, afet etkisinin kurumsal stratejiler ve şehirlerin toparlanma dinamikleriyle iç içe geçtiğini göstermektedir. MTÜ’deki pozitif eğilim, Segarra-Alméstica ve ark. (2022)’nın vurguladığı gibi proaktif idari politikaların ve esnek uygulamaların afet sonrası olumsuzlukları hafifletebileceğini desteklemektedir. Buna karşın, öğrenci kayıplarının devam etmesi, uzun vadede bölgenin ihtiyaç duyduğu ziraat mühendisi arzında potansiyel bir açık yaratabilir.

Atıf sayılarında deprem öncesinde başlayan düşüş eğilimi, araştırma fonlarının sınırlılığı, uluslararası yayıncılıktaki dil engeli ve akademik insan kaynağındaki motivasyon kaybı gibi yapısal sorunların, deprem tarafından daha da derinleştirilerek bir ‘çarpan etkisi’ oluşturduğunu göstermektedir. Deprem, kırılğan araştırma ekosisteminin toparlanma olasılığını kısa vadede baskılamış; URAP puanlarındaki gerileme ise afetin kurumsal rekabet gücü üzerindeki geniş ölçekli etkisini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, genel tablo “yıkıcı ancak geçici” bir duraksama olarak değerlendirilebilir. Kurumlar, fiziksel yıkıma rağmen entelektüel üretim kapasitelerini büyük ölçüde koruyabilmiş; ancak bu toparlanmanın uzun vadede sürdürülebilir olması, fiziksel yeniden inşayı aşan daha kapsamlı bir akademik ekosistem güçlendirmesine bağlıdır.

Bu kapsamda çalışma, tarım bilimleri alanındaki afet etkilerini azaltmaya yönelik çok katmanlı politika önerileri geliştirmektedir. İlk olarak, yıkılan laboratuvarların ve araştırma seralarının modernizasyonunu hedefleyen bütünlük bir “akademik rehabilitasyon programı” tasarlanmalıdır. Araştırma fonlarına (özellikle TÜBİTAK desteklerine) erişimin yeniden güvence altına alınması, bölge üniversitelerinin akademik üretkenliklerini yeniden kazanabilmeleri açısından kritik önemdedir. İkinci olarak, akademisyenler ve öğrencilerin yaşadığı travmayı hafifletecek psikolojik danışmanlık hizmetlerinin güçlendirilmesi ve akademik performans ölçütlerinde afet bölgesindeki araştırmacılara esneklik tanınması gerekmektedir. Üçüncü olarak, gelecekteki olası afetlere hazırlık amacıyla tarım eğitiminde simülasyon, dijital ikiz uygulamaları ve hibrit öğretim modellerinin yaygınlaştırılması hem eğitim hem de araştırma sürekliliğini güvence altına alacaktır. Son olarak, uluslararası araştırma konsorsiyumlarına katılımı teşvik edecek mobilite programları bölge üniversitelerinin görünürlüğünü artırarak akademik iyileşme sürecini hızlandıracaktır.

Genel olarak, bu çalışma afet sonrası kısa dönemde gözlenen akademik dinamiklere odaklanmakla birlikte, uzun vadeli etkilerin tam olarak anlaşılabilmesi için atıf performansı, mezuniyet oranları ve akademik kariyer ilerlemelerini kapsayan boylamsal analizlere ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, akademik topluluğun yaşadığı psikososyal travmanın üretkenlik üzerindeki mikro düzey etkilerini inceleyecek nitel çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Elde edilen bulgular, afet sonrası yükseköğretim politikalarının yalnızca fiziksel altyapının onarımına değil, aynı zamanda akademik ekosistemin tüm bileşenlerini kapsayan, direnç odaklı ve sürdürülebilir yeniden yapılanma stratejilerine dayanması gerektiğini göstermektedir.

5. KAYNAKLAR

- Aenlle, J., Meredith, M., Loizzo, J., & Akers, A. (2022). A podcast ethnography: Exploring COVID-19's effect on the scientific enterprise. *International Journal of Arts, Humanities & Social Science*, 3(9), 32-36. <https://doi.org/10.56734/ijahss.v3n9a4>
- Doyle, M., Lockwood, B., & Comiskey, J. (2017). Superstorm Sandy and the academic achievement of university students. *Disasters*, 41(4), 748-763. <https://doi.org/10.1111/disa.12224>
- Fan, J., Jiang, H., Xu, H., & Zhang, W. (2022). Impacts of seismic activity and climatic change on Chinese history in the recent millennium. *Journal of Geographical Sciences*, 32, 2328-2348. <https://doi.org/10.1007/s11442-022-2050-1>
- Liang, X., Wu, Y., Chambers, R., Schmoldt, D., Gao, W., Liu, C., Liu, Y., Sun, C., & Kennedy, J. (2017). Determining climate effects on US total agricultural productivity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(12), E2285-E2292. <https://doi.org/10.1073/pnas.1615922114>
- Ortiz-Bobea, A., Ault, T., Carrillo, C., Chambers, R., & Lobell, D. (2021). Anthropogenic climate change has slowed global agricultural productivity growth. *Nature Climate Change*, 11(4), 306-312. <https://doi.org/10.1038/s41558-021-01000-1>
- Segarra-Alméstica, E., Caraballo-Cueto, J., Cordero, Y., & Cordero, H. (2022). The effect of consecutive disasters on educational outcomes. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 83, Article 103398. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103398>
- Wang, J. (2024). Impact of disasters on student enrollment in higher education programs: A systematic review. *Heliyon*, 10(5), e27705. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e27705>
- Zuo, H., Shen, H., Dong, S., Wu, S., He, F., Zhang, R., Wang, Z., Shi, H., Hao, X., Tan, Y., Ma, C., Li, S., Liu, Y., & Zhang, F. (2022). Effects of strong earthquake on plant species composition, diversity, and productivity of alpine grassland on Qinghai-Tibetan Plateau. *Frontiers in Plant Science*, 13, 870613. <https://doi.org/10.3389/fpls.2022.870613>
- Zuo, H., Shen, H., Dong, S., Wu, S., He, F., Zhang, R., Wang, Z., Shi, H., Hao, X., Tan, Y., Ma, C., Li, S., Liu, Y., Zhang, F., & Xiao, J. (2023). Potential short-term effects of earthquake on the plant–soil interface in alpine grassland of the Qinghai-Tibetan Plateau. *Frontiers in Plant Science*, 14, 1240719. <https://doi.org/10.3389/fpls.2023.1240719>

CLARK'S TROMPET METODUNA YÖNELİK İÇERİK ANALİZİ CONTENT ANALYSIS OF CLARK'S TRUMPET METHOD

Hamza ÜSTÜN¹

¹Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi, müzik eğitimi, , ORCID
0000-0001-8084-7946

Özet

Çalgı eğitimi, bireyin enstrümana özgü teknik ve müzikal becerileri sistematik bir biçimde kazanmasını amaçlayan bir süreçtir. Bu sürecin niteliğini belirleyen temel unsurlardan biri, öğretim sürecinde izlenecek pedagojik yolun ve kullanılacak yöntem-tekniklerin doğru biçimde yapılandırılmasıdır. Söz konusu yapılandırmanın merkezinde ise öğretici yer almaktadır. Öğretmen, öğrencinin gelişimini yönlendirmek ve süreci planlı bir şekilde yürütmek için çalgıya özgü hazırlanmış metotlardan yararlanır. Çalgı metotları, enstrümanın çalım tekniklerine, ton kalitesine, artikülasyon çeşitlerine, esneklik çalışmalarına ve müzikal ifadeye yönelik sistematik içerikler sunması bakımından öğretim sürecinin temel kaynakları arasındadır. Herbert Lincoln Clarke tarafından kaleme alınan Clarke's Technical Studies for the Cornet metodu, kornet ve trompet literatüründe teknik gelişime yönelik en önemli başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu metot, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de uzun yıllardır trompet ve kornet eğitimcileri tarafından yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bununla birlikte, trompet ve kornet eğitime yönelik metot çeşitliliğinin sınırlı olması, mevcut metotların içerik bakımından ayrıntılı biçimde değerlendirilmesini, düzey uygunluklarının belirlenmesini ve öğretim sürecine katkılarının ortaya konulmasını önemli kılmaktadır. Bu araştırmada, Clarke's Technical Studies for the Cornet metodunun yapısal özellikleri; başlangıç düzeyine uygunluğu, teknik egzersizlerin içerikleri, tonal düzenlemeleri, esneklik çalışmaları, gam benzeri teknik kalıplar, çalışma stratejileri ve müzikal yönlendirmeleri açısından incelenmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmış; metodun bölümleri, teknik kazanımlar ve çalışma sıralamaları belirli kategoriler altında çözümlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, Clarke metodunun oldukça kapsamlı ve sistematik bir teknik içeriğe sahip olduğu; özellikle esneklik, artikülasyon, hız, nefes kontrolü ve parmak koordinasyonu gibi temel teknik becerilerin geliştirilmesine önemli katkı sunduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, metodun başlangıç düzeyine yönelik içerik bakımından sınırlı olması dikkat çekmektedir. Temel nota öğretimi, ilk ses üretimi, başlangıç seviyesine uygun yavaş gelişim odaklı egzersizlerin bulunmaması, metodun ilk aşamadaki öğrenenler için yeterli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Clarke metodunun, temel teknik düzeyi kazanmış orta seviye öğrencilere yönelik bir kaynak niteliğinde olduğu söylenebilir. Teknik düzey açısından değerlendirildiğinde, metodun içerdiği çalışmaların hem nicelik hem de nitelik bakımından yeterli olduğu, egzersizlerde kullanılan melodik ve ritmik yapının müzikal gelişimi destekleyici nitelikte olduğu görülmüştür. Ritim çeşitliliğinin yeterli olduğu, müzikal ifadeye yönelik yönlendirmelerin açık biçimde sunulduğu ve metodun düzenli çalışma alışkanlığı kazandırmayı teşvik eden sistematik bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Clarke's Technical Studies for the Cornet metodunun, başlangıç düzeyin ötesindeki öğrencilerin teknik gelişimlerini destekleyen önemli bir kaynak olduğu; trompet ve kornet eğitimcilerinin bu metodu düzey uygunluğunu dikkate alarak kullanmalarının öğretim sürecinin niteliğini artıracığı düşünülmektedir. Bu araştırmanın, hem

öğreticilere hem de öğrencilere metodun pedagojik işlevselliği konusunda yol gösterici bir çerçeve sunması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Trompet, müzik eğitimi, metod

Abstract

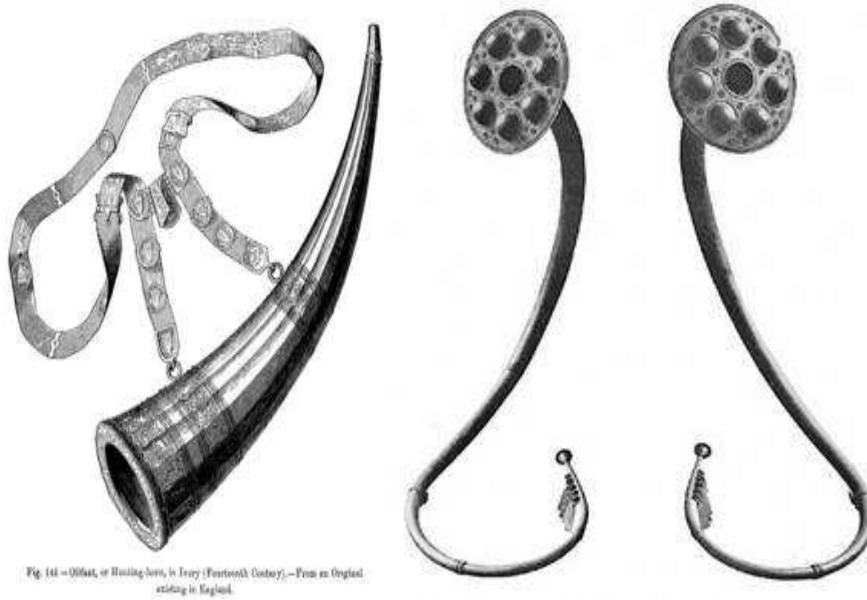
Instrumental music education is a process that aims to enable individuals to systematically acquire instrument-specific technical and musical skills. One of the fundamental elements determining the quality of this process is the correct structuring of the pedagogical approach to be followed and the methods and techniques to be used in the teaching process. At the centre of this structuring is the teacher. The teacher utilises methods specifically designed for the instrument to guide the student's development and conduct the process in a planned manner. Instrumental methods are among the fundamental resources of the teaching process, as they provide systematic content related to the instrument's playing techniques, tone quality, articulation variations, flexibility exercises, and musical expression. Clarke's Technical Studies for the Cornet, written by Herbert Lincoln Clarke, is considered one of the most important reference sources for technical development in cornet and trumpet literature. This method has been widely used by trumpet and cornet educators in Turkey, as well as worldwide, for many years. However, the limited variety of methods available for trumpet and cornet education makes it important to evaluate existing methods in detail in terms of content, determine their level of suitability, and highlight their contribution to the teaching process. In this study, the structural characteristics of Clarke's Technical Studies for the Cornet method were examined in terms of its suitability for the beginner level, the content of technical exercises, tonal arrangements, flexibility exercises, scale-like technical patterns, practice strategies, and musical guidance. The study employed content analysis as a quantitative research method; the method's sections, technical achievements, and work sequences were analysed under specific categories. Findings from the study indicate that the Clarke method possesses a comprehensive and systematic technical content; it was determined to make a significant contribution to the development of fundamental technical skills, particularly flexibility, articulation, speed, breath control, and finger coordination. However, it is noteworthy that the method is limited in terms of content for the beginner level. The absence of basic note teaching, initial sound production, and slow development-focused exercises suitable for the beginner level indicates that the method is not sufficient for learners in the initial stage. Therefore, it can be said that the Clarke method is a resource aimed at intermediate-level students who have acquired a basic technical level. When evaluated in terms of technical level, it has been observed that the exercises included in the method are sufficient in both quantity and quality, and that the melodic and rhythmic structure used in the exercises supports musical development. It has been determined that the variety of rhythms is sufficient, that the guidance for musical expression is clearly presented, and that the method has a systematic structure that encourages the development of regular practice habits. In conclusion, it is thought that Clarke's Technical Studies for the Cornet method is an important resource that supports the technical development of students beyond the beginner level, and that trumpet and cornet educators using this method, taking into account its level appropriateness, will enhance the quality of the teaching process. This research aims to provide both teachers and students with a guiding framework regarding the pedagogical functionality of the method.

Keywords: Trumpet, music education, method

1. GİRİŞ

Müzik, insanlık tarihinin en köklü ve evrensel sanat formlarından biri olarak, bireylerin duygusal ifade biçimlerini zenginleştirirken aynı zamanda sosyal etkileşim ve kültürel paylaşımın da önemli bir aracı olmuştur. Bu bağlamda, çalgı eğitimi; müzikal becerilerin geliştirilmesi ve müzikal anlayışın derinleştirilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Çalgı eğitimi; çalgı öğretimi yoluyla bireyler ve toplumların davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişiklikler oluşturma ya da yeni davranışlar kazandırma sürecidir. Çalgı eğitiminin yapılmadığı durumlarda müzik eğitimi ya eksik ya yetersiz ya da yeterince sağlam ve tutarlı olamaz (Uçan,1996).

Çalgı eğitimini gerçekleştirirken amaç, öğrencinin çalgısını doğru bir teknikle çalma, çalışma süresini verimi artıracak şekilde ayarlama, müzik kültürlerini çalgısı yoluyla en iyi şekilde kavratma ve müzikal becerilerini artırmaya yönelik çalışmalar yaptırmaktır (Parasız, 2009). Müzik eğitimi türlerinden mesleki müzik eğitimi ve özengen müzik eğitimi alanlarında trompet eğitiminin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Şekil 1. Antik trompetler (www.wikipedia.com)

Çalgı eğitiminin temel amaçlarına ulaşılabilmesi, öğretmenin benimsediği pedagojik yaklaşımın sağlamlığına ve tutarlılığına bağlıdır. Başarılı bir çalgı eğitimi süreci, yalnızca teknik alıştırmaların mekanik bir şekilde tekrar edilmesinden ibaret değildir; aynı zamanda öğrencinin enstrümanı ile kurduğu duygusal ve zihinsel bağı güçlendirmeyi de hedefler. Öğretmen, bireysel farklılıkları göz önünde bulundurarak esnek bir müfredat oluşturmalı, öğrencinin motivasyonunu yüksek tutacak, ilgi çekici ve zorluk düzeyi aşama aşama artan materyaller seçmelidir. Bu süreçte, seçilen metotların ve etütlerin, öğrencinin sadece parmak/dudak koordinasyonunu değil, aynı zamanda ritim algısını, işitsel becerilerini ve notaları müzikal bir bağlam içinde okuma yeteneğini de geliştirmesi kritiktir. Örneğin, Arban veya Clarke gibi köklü metotların kullanılması durumunda, metot içeriğinin öğrencinin mevcut

seviyesine uygunluğunun doğru tespit edilmesi ve metodun başlangıç seviyesi eksikliklerinin farklı kaynaklarla tamamlanması pedagojik bir zorunluluktur (Üstün, 2022). Yanlış seviyeden başlanan veya öğrenciyi aşırı zorlayan bir metot, verimi artırmak yerine öğrencinin enstrümandan soğumasına ve teknik formunun bozulmasına yol açabilir. Bu nedenle, çalgı eğitimindeki başarı, belirlenen hedeflere ulaşmada izlenen yolun ve kullanılan araçların (metotların) bilimsel ve bireysel farklılıklara duyarlı bir yaklaşımla seçilmesiyle doğru orantılıdır (Demirci, 2023).

Çalgı eğitiminde kullanılan metotlar, enstrümanın nasıl çalınacağına dair yöntemleri ve teknikleri içerir. Bu metotların seçimi, eğitim sürecinin omurgasını oluşturur ve öğrencinin teknik ile müzikal gelişiminin yönünü belirler. Trompet gibi nefesli çalgılarda, ses üretiminin fizyolojik zorlukları göz önüne alındığında, metotların başlangıç seviyesi içeriklerinin yeterli ve sistematik olması büyük önem taşır. Ancak trompet ile ilgili yazılan metotların sayısı oldukça azdır. Bu durum, mevcut metotların detaylı bir şekilde incelenerek en doğru metodun seçilmesinde bir kaynak oluşturması bakımından önemli bir husus olarak karşımıza çıkar. Bir metot incelenirken, sadece teknik alıştırmaların sayısı değil, aynı zamanda etütlerin ton durumları, ritmik çeşitliliği, müzikal ifade (dinamik, artikülasyon) yönlendirmeleri ve legato (bağlı) ile staccato (kesik) gibi temel çalma biçimlerine ne kadar sistematik yer verildiği analiz edilmelidir. Metot içerik analizleri, bir metodun hangi öğrenme hedeflerini ne ölçüde kapsadığını ve hangi seviyeye daha uygun olduğunu bilimsel verilerle ortaya koyar. Bu analizler sayesinde öğreticiler, bir metodun potansiyel güçlü ve zayıf yönlerini önceden görerek, eğitim materyallerini öğrencinin ihtiyaçlarına en uygun şekilde kişiselleştirebilir ve metotların yalnızca bir teknik kılavuz değil, aynı zamanda müzikal anlayışı derinleştiren bir araç olmasını sağlayabilir.

Şekil 2. Trompet

Çalgı eğitiminde enstrümana özgü teknik yeterliliğin kazanılması ve çalışma süresinin verimli kullanılması, öğrencinin düzenli çalışma alışkanlığı geliştirmesiyle doğrudan ilişkilidir. Parasız'ın da vurguladığı gibi, amaç sadece notaları doğru çalmak değil, aynı zamanda müzik kültürlerini çalgısı yoluyla en iyi şekilde kavratmaktır. Düzenli çalışma, öğrencide disiplin, sabır ve kendini değerlendirme yeteneği gibi müzik dışı alanlarda da faydalı olacak kritik beceriler oluşturur. Bir metot, içerdiği etütler ve parçalar aracılığıyla öğrenciyi sadece teknik olarak ilerletmekle kalmaz, aynı zamanda farklı ritim, melodi ve form yapılarıyla tanıştırarak

genel müzik kültürünü zenginleştirir. Örneğin, bir metot içerisinde yer alan düet içerikleri, öğrencinin yalnızca kendi performansına odaklanmasını değil, aynı zamanda birlikte müzik yapma becerisini, uyumu ve dinlemeyi öğrenmesini sağlar. Müzikal ifade ve terminolojinin (dinamikler, tempolar, süslemeler) metot içerisinde yer alması ve bunların doğru kullanımı, teknik becerinin kuru bir alıştırmaadan çıkıp duygusal ve sanatsal bir ifade biçimine dönüşmesini sağlar. Böylece çalgı eğitimi, sadece bir enstrüman çalma becerisi kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda müzik sanatının estetik ve kültürel boyutlarını bireye aktaran kapsamlı bir eğitim sürecini temsil eder.

Çalgı metotları, enstrümanın çalım tekniklerine, ton kalitesine, artikülasyon çeşitlerine, esneklik çalışmalarına ve müzikal ifadeye yönelik sistematik içerikler sunması bakımından öğretim sürecinin temel kaynakları arasındadır. Herbert Lincoln Clarke tarafından kaleme alınan Clarke's Technical Studies for the Cornet metodu, kornet ve trompet literatüründe teknik gelişime yönelik en önemli başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu metot, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de uzun yıllardır trompet ve kornet eğitimcileri tarafından yaygın biçimde kullanılmaktadır. Trompet ve kornet eğitime yönelik metot çeşitliliğinin sınırlı olması, mevcut metotların içerik bakımından ayrıntılı biçimde değerlendirilmesini, düzey uygunluklarının belirlenmesini ve öğretim sürecine katkılarının ortaya konulmasını önemli kılmaktadır.

Bu araştırmada, trompet eğitiminde sıklıkla kullanılan Clarke's Technical Studies for the Cornet metodunun yapısal özellikleri; başlangıç düzeyine uygunluğu, teknik egzersizlerin içerikleri, tonal düzenlemeleri, esneklik çalışmaları, gam benzeri teknik kalıplar, çalışma stratejileri ve müzikal yönlendirmeleri açısından incelenmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışma, Herbert Lincoln Clarke'a ait Clarke's Technical Studies for the Cornet metodu içerisinde yer alan çalışmaları kapsamaktadır. Metot içerisinde yer alan çalışmaların tamamı çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada örneklem evreni temsil etmektedir.

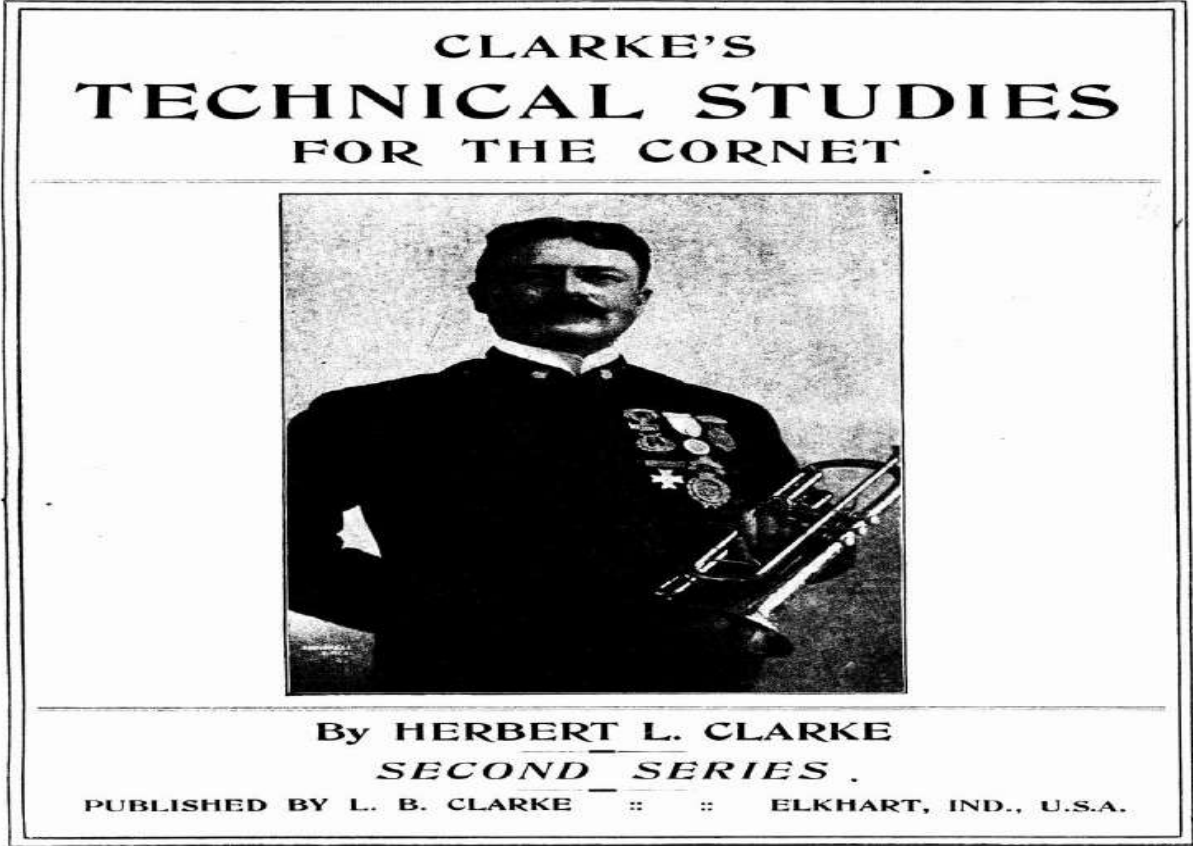
Bu çalışmada, literatürü belirlemek ve araştırmayı derinleştirerek verilere ulaşabilmek için genel tarama modeli kullanılmıştır. Herbert Lincoln Clarke'a ait metodun hedef davranışlarını çözümlemek içinse, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz ile özetlenen ve yorumlanan bilgiler, içerik analizi ile daha derinlemesine bir analize tabi tutulur ve betimsel analiz ile anlaşılamayan kavramlar bu analiz sayesinde fark edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). İçerik analizlerinde genel amaç ele alınan çalışmanın kendinden sonra gerçekleştirilecek olan konu ile ilgili çalışmalara yol göstermesi ve konu ile ilgili yönelimlerin tespit edilmesine ışık tutmasıdır (Ültay, Akyurt ve Ültay, 2021).

Metodun bölümleri, teknik kazanımlar ve çalışma sıralamaları; başlangıç düzeyine uygunluğu, teknik egzersizlerin içerikleri, tonal düzenlemeleri, esneklik çalışmaları, gam benzeri teknik kalıplar, çalışma stratejileri ve müzikal yönlendirmeleri gibi kategoriler altında çözümlenmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında incelenen Herbert L. Clarke'ın Technical Studies for the Cornet (Kornet için Teknik Çalışmalar) metodu, Arban metodunun aksine başlangıç seviyesindeki öğrenciler için değil, belirli bir teknik yetkinliğe ulaşmış icracılar için tasarlandığı görülmektedir.

Metodun giriş bölümünde yazar, bu egzersizlere başlamadan önce her kornet icracısının belirli bir mükemmellik derecesine ulaşmış olması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Metodun temel felsefesi, piyano veya keman için yazılan teknik kitaplara benzer şekilde, icracının karşılaşılabileceği teknik engelleri aşmasını sağlamak üzerine kuruludur.

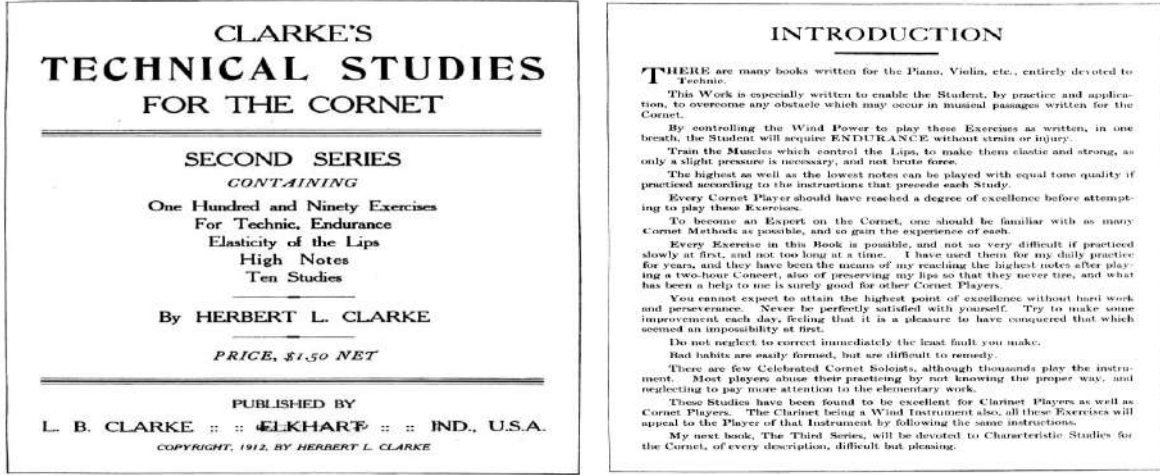

Şekil 3. Metodun kapağı

Metodun Felsefesi ve Fizyolojik Yaklaşım Clarke metodunun en belirgin bulgusu, "kaba kuvvet" (brute force) yerine "hava gücü" (wind power) kontrolüne odaklanmasıdır. Bulgulara göre metot, dudak kaslarının sadece hafif bir basınca ihtiyaç duyduğunu ve asıl amacın dudakları "elastik ve güçlü" hale getirmek olduğunu savunmaktadır. Clarke, egzersizlerin "pianissimo" (çok hafif) çalınması gerektiğini, aksi takdirde gür çalmanın dudaklarda kalıcı hasara yol açabileceğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, metodun pedagojik temelini oluşturur ve diğer metotlardan ayrılan en keskin yönüdür. Teknik Gelişim ve Kromatik Çalışmalar Metodun ilk bölümü olan "Birinci Çalışma" (First Study), kromatik diziler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bölümde icracıdan parmaklarını sıkıca basması ancak dudaklarını hareket halinde tutması istenmektedir. Bulgular incelendiğinde, bu etütlerin nefes kontrolünü sağlamak amacıyla tek nefeste 8 ila 16 kez tekrarlanması gerektiği görülmüştür. Bu, öğrencinin akciğer kapasitesini ve hava ekonomisini geliştirmeyi amaçlayan zorlayıcı bir pedagojik hedeftir.

Esneklik ve Ritim Çalışmaları İkinci ve Üçüncü Çalışmalar (Second & Third Studies), ritmik hassasiyet ve dil tekniklerine odaklanmaktadır. İkinci çalışmada, dörtlü nota gruplarının

aksanlanması istenerek ritim duygusunun pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu egzersizlerin önce bağlı (slur), ardından tek dil (single tongue) ve çift dil (double tongue) teknikleriyle çalışılması önerilmektedir. Üçüncü çalışma ise dudak esnekliğini (flexibility) artırmak için arpejler üzerine kurgulanmıştır.

Şekil 4. Metod içerikleri ve giriş sayfası

Tril ve Aralık Problemlerinin Çözümü Dördüncü Çalışma (Fourth Study), kornet icrasında sıklıkla sorun yaratan "tam ton trilleri" (whole tone trill) üzerinedir. Metodun bu bölümünde, enstrümanın yapısından kaynaklanan entonasyon ve geçiş kusurlarının (örneğin pesteki Si-Do# geçişi gibi) üstesinden gelinmesi hedeflenmiştir. Bulgular, Clarke'ın bu bölümde parmakların da dudaklar kadar esnek olması gerektiğini savunduğunu göstermektedir.

8

SECOND STUDY

Accent each group of four notes, to insure perfect rhythm.
Commence each Exercise by slurring as marked, then practice them *Single Tongued* very lightly, to become still more expert, try *Double Tonguing*.
Should certain Exercises prove more difficult than others, work on each until thoroughly mastered. Don't waste time on those that are easy.
REMEMBER that to improve, one must master difficulties each day.

Met. From ♩ to ♩ (120)

27 28 29 30 31 32 33 34 35 36

M.L.C. 2 49

10

THIRD STUDY

Practice without repeating at first, until the fingers are under perfect control.
These Exercises are excellent for training the lips to be flexible in slurring, *Single* and *Double Tonguing*, especially towards the end of the Study.
STUDY III can be played entirely in one breath with practice.

Met. ♩ to ♩ (120)

40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50

M.L.C. 2 49

14

FOURTH STUDY

These Exercises were written to help overcome situations whereby the Whole Tone Scale is so often abused and played clumsily on the Clarinet.
By careful practice the intervals will sound clearly in the different registers, and you can overcome imperfections so common in the construction of many concertos, such as the Interval from low Bb to C4, in Ex. No. 71; also C to D in Ex. No. 72.
The fingers as well as the lips must be elastic.
Single and Double Tongue them after you have made sufficient progress in slurring them perfectly.
Try to play STUDY IV in one breath, if possible.

Met. ♩ to ♩ (120)

66 67 68 69 70 71 72 73 74 75

M.L.C. 2 49

Şekil 5. Çalışmalardan örnekler

Dayanıklılık (Endurance) ve İleri Seviye Teknikler Clarke metodunun en çarpıcı bulgularından biri, Beşinci Çalışma (Fifth Study) girişinde yer alan "Dayanıklılık, kornet çalımının %90'ıdır" ifadesidir. Bu bölümde, icracının yorgunluk hissettiği noktalarda dahi irade gücünü kullanarak (Will Power) çalışmaya devam etmesi ve iki oktavlık geniş aralıklarda gezinen egzersizleri tek nefeste çalması beklenmektedir. Altıncı Çalışma (Sixth Study) ise minör ve majör gamların farklı kayıtlarda işlenmesiyle hem teknik hem de nota okuma hızını artırmayı hedeflemektedir.

EIGHTH STUDY

43

More Chromatics in an extended form to test your Technique and Flexibility of your Lips, also acquiring fluency of tone; and when practiced safely, your Lips will never feel fatigued, no matter how long you play them over. These Exercises will strengthen the whole system, but must not be attempted until sufficient progress has been attained.
Practice them, both Single and Triple Tongue.

H.C.C. II 19

51

TENTH STUDY

There are unlimited possibilities pertaining to the Cornet, which are demonstrated nearly every day from some part of the World, by ingenious players, who have a knack of working out an originality with comparative ease, in the manner of "freak playing," or "stunts," which surprises the entire Cornet Fraternity.

This Study illustrates how a Melody, by using Arpeggios, may be played to sound complete, without an accompaniment.

Play the small notes "Sotto Voce," or like a whisper; accenting the large notes full and strong. Of course the Lips must be soft and pliable to obtain good musical results.

H.C.C. II 40

Şekil 6. Çalışmalardan örnekler

Sanatsal İcra ve Keman/Klarnet Tekniğine Yaklaşım Metodun son bölümleri olan Yedinci, Sekizinci ve Onuncu çalışmalarda, kornetin teknik sınırlarının zorlandığı görülmektedir. Yedinci çalışmada kromatik üçlemeler (triplets) ve arpejler, bir keman veya klarnet icracısının akıcılığında çalınması hedefiyle sunulmuştur. Onuncu Çalışma (Tenth Study) ise "freak playing" veya "stunts" olarak adlandırılan, melodinin arpejlerle süslendiği ve eşliksiz (solo) çalınabilecek virtüözite düzeyindeki parçalardan oluşmaktadır. Bu son bölüm, metodun sadece mekanik bir gelişim değil, aynı zamanda solistik bir gösteriş (bravura) kazandırmayı amaçladığını göstermektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada incelenen Herbert L. Clarke'ın Technical Studies for the Cornet metodu, bakır üflemeli çalgı eğitiminde "güç" kavramını fiziksel baskıdan ayırarak hava akışına ve esnekliğe dayandıran devrimci bir yaklaşım sunmaktadır. Araştırma bulguları, metodun başlangıç seviyesindeki öğrenciler için bir "öğrenme kitabı" olmaktan ziyade, belirli bir seviyeye ulaşmış icracılar için bir "iyileştirme ve ustalık kılavuzu" olduğunu ortaya koymuştur. Metodun en temel çıktısı, teknik ustalığın dudak kaslarını sıkılamakla değil, hava akışını (wind power) verimli kullanarak ve dudakları gevşek (floating) tutarak elde edilebileceğidir. Clarke'ın çalışmaları, icracının dayanıklılığını (endurance) artırmayı hedeflerken, bunu kas yorgunluğu yaratarak değil, tam tersine kasları koruyarak "pianissimo" (çok hafif) çalım tekniğiyle gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Sonuç olarak Clarke Metodu, modern trompet eğitiminde "eforsuz icra" (effortless playing) ekolünün temel taşı niteliğindedir.

Bu araştırma kapsamında incelenen Herbert L. Clarke'ın *Technical Studies for the Cornet (Second Series)* metodu, bakır üflemeli çalgı eğitiminde teknik icra ile fizyolojik limitler arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayan, mekanik bir egzersiz kitabının ötesinde, bir icra felsefesi ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, metodun pedagojik altyapısının dört ana sacayağı üzerine kurulduğunu göstermektedir: "Hava Kontrolü", "Kas Ekonomisi", "Zihinsel Disiplin" ve "Enstrümantal Eşitlik".

1. Fizyolojik Yaklaşım: Kaba Kuvvetten Hava Kontrolüne Geçiş Metodun ortaya koyduğu en temel sonuç, kornet icrasındaki teknik yetersizliklerin ve dayanıklılık sorunlarının temelinde "yanlış güç kullanımı"nın yattığıdır. Clarke, "kaba kuvvet" (brute force) kullanımını reddederek, icranın merkezine "Hava Gücü Kontrolü"nü (Controlling the Wind Power) yerleştirmiştir. Araştırma bulguları, metodun tiz seslere çıkarken dudakları sıkıştırmak yerine, hava akış hızını artırarak ve dudakları esnek tutarak (elasticity) ton üretimini savunduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, icracının fiziksel yapısını koruyarak enstrümanı, insan sesinin doğallığında ve rahatlığında çalmasını sağlayan "bilimsel" bir temel oluşturmaktadır.

2. Dayanıklılık Paradoksu ve "Pianissimo" Prensibi Araştırmada ulaşılan bir diğer kritik sonuç, metodun "Dayanıklılık" (Endurance) kavramına getirdiği yenilikçi bakış açısıdır. Clarke, dayanıklılığın kornet çalmanın %90'ını oluşturduğunu belirtmekle birlikte, bunun yorucu çalışmalarla değil, tam tersine "dinlendirici" bir teknikle kazanılacağını savunmuştur. Metotta yer alan "*Tıpkı bir hekimin şifa için 3 damla ilaç vermesi, ancak bir kaşık dolusunun öldürücü olması*" analojisi, metodun "pianissimo" (çok hafif) çalışma prensibini özetlemektedir. Sonuç olarak, yüksek sesle yapılan çalışmaların dudak dokusuna kalıcı hasar verdiği, hafif çalmanın ise kasları taze tutarak kontrolü artırdığı ve böylece saatler süren performanslarda bile yorgunluğun önüne geçildiği tespit edilmiştir.

3. Zihinsel Disiplin ve "Tek Nefes" Tekniği Metodun pedagojik çıktılarından biri de teknik gelişimin sadece parmak kaslarıyla değil, yüksek bir zihinsel odaklanma ve irade gücüyle (Will Power) sağlandığıdır. Clarke'ın egzersizleri "tek nefeste" çalma zorunluluğu, öğrenciyi sadece ciğer kapasitesini değil, aynı zamanda oksijeni kullanma verimliliğini de eğitmeye zorlamaktadır. Metot, "*20 katlı bir binanın, 2 katlı bir binadan çok daha sağlam bir temele ihtiyaç duyduğu*" metaforuyla, temel teknikler (foundation) tam oturmadan ileri tekniklere geçilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durum, öğrencinin sabır, sebat ve anlık hata düzeltme (correct immediately) disiplini içselleştirmesini zorunlu kılmaktadır.

4. Enstrümantal Sınırların Genişletilmesi ve Virtüozite Son olarak, bu metot bakır üflemeli çalgıların teknik sınırlarını, keman veya klarnet gibi çalgıların akıcılık seviyesine taşıma

hedefini somutlaştırmıştır. Clarke metodunun ileri etütlerinde yer alan kromatik üçlemeler, geniş arpejler ve "Whole Tone Trill" çalışmaları, enstrümanın mekanik kusurlarını (valf geçişleri, entonasyon farkları) icracının ustalığıyla örtmeyi amaçlamaktadır. Bulgular, metodun öğrenciye sadece notaları doğru basmayı değil, enstrüman üzerinde tam hakimiyet kurarak "imkansız" görünen pasajları kolaylıkla icra edebilme yetisini kazandırdığını göstermektedir.

Elde edilen bulgular ışığında, Arban ve Clarke metotları karşılaştırıldığında pedagojik odak noktalarının farklılaştığı görülmektedir. Arban metodu, icracıya "ne çalacağını" (repertuvar, stil, temel pozisyonlar) öğretirken; Clarke metodu "nasıl çalacağını" (fizyolojik yaklaşım, nefes yönetimi) öğretmeye odaklanmaktadır.

Clarke'ın "Dayanıklılık, kornet çalımının %90'ıdır" önermesi, literatürdeki geleneksel "dudak güçlendirme" algısını tartışmaya açmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar genellikle dudak kaslarını ağırlık çalışır gibi yorarak güçlendirmeyi savunurken, Clarke bu yaklaşımın "kaba kuvvet" olduğunu ve dudaklara zarar verdiğini savunur. Tartışılması gereken bir diğer önemli nokta, metodun psikolojik boyutudur. Clarke, "İrade Gücü'nün (Will Power), imkansız görünen teknik pasajların aşılmasında fiziksel çalışma kadar önemli olduğunu vurgulayarak, enstrüman eğitimine zihinsel bir boyut da katmıştır.

Ayrıca, metotta yer alan ve tek nefeste çalınması istenen uzun kromatik pasajlar, öğrenciyi diyafram desteğini maksimum verimle kullanmaya zorlamaktadır. Bu durum, Clarke metodunun sadece parmak tekniğini değil, solunum fizyolojisini de eğiten bütüncül bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın sonuçlarına ve yapılan tartışmalara dayanarak, Herbert L. Clarke metodunun kullanımıyla ilgili eğitimci ve öğrencilere yönelik şu öneriler geliştirilmiştir:

- **Hedef Kitle Seçimi:** Bu metot, enstrümanla yeni tanışan başlangıç seviyesindeki öğrencilere uygulanmamalıdır. Öğrencinin temel ses üretimi, pozisyon bilgisi ve ambşür (dudak) yapısı oturduktan sonra, tercihen orta-ileri seviyede dahil edilmelidir.
- **Arban ile Tamamlayıcı Kullanım:** Arban metodu teknik çeşitlilik ve müzikalite için ana kaynak olarak kullanılırken, Clarke metodu günlük ısınma, esneklik ve kondisyon artırma amacıyla "tamamlayıcı kaynak" olarak müfredata eklenmelidir.
- **"Pianissimo" Prensibine Uyulması:** Eğitimci, bu metodu çalıştırırken öğrencilerin nüanslara dikkat etmesini sağlamalıdır. Clarke'ın özellikle belirttiği gibi, egzersizlerin gür çalınması metodun amacına ters düşmekte ve dudak sağlığını riske atmaktadır. Çalışmalar fısıltı seviyesinde (softly) icra edilmelidir.
- **Nefes Egzersizi Olarak Kullanım:** Metottaki uzun bağlı (legato) pasajlar, sadece parmak hızı için değil, öğrencilerin nefes kapasitesini ve hava hızı kontrolünü geliştirmek için birer "nefes egzersizi" olarak değerlendirilmelidir.
- **Dinlenme Aralıkları:** Clarke metodundaki "Endurance" (Dayanıklılık) çalışmaları yoğun odaklanma gerektirdiğinden, çalışma seansları kısa tutulmalı ve dudakların tazeliğini koruması için setler arasında mutlaka dinlenme süreleri verilmelidir.

5. KAYNAKLAR

Demirci, E. (2023). Valf Trombonun Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. *Afyon*

Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi, IX(18), 451-475.

Parasız, G. (2009). Keman Öğretiminde Kullanılmakta Olan Çağdaş Türk Müziği Eserlerinin

Seslendirilmesine Yönelik Oluşturulan Hazırlayıcı Alıştırmaların İşgörsellik ve

Etkililik Yönünden İncelenmesi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri

Enstitüsü, Ankara.

Sabır, S. (2012). Silahlı Kuvvetler Bando Okullar Komutanlığındaki Trompet Eğitiminde

Arban Trompet Metodunun Teknik Kapasitenin Geliştirilmesi Açısından İncelenmesi. Sanatta

Yeterlilik Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Uçan, A. (1996). *İnsan ve Müzik- İnsan ve Sanat Eğitimi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi.

Ültay, E., Akyurt, H., Ültay, N. (2021). Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi, *IBAD Sosyal*

Bilimler Dergisi, 10: 188-201.

Üstün, H. (2022). Başlangıç Seviyesi Trompet Eğitimi Metotlarına İlişkin Görüşler.

Art-E Sanat Dergisi, 15(29), 307-329.

Yıldırım A., Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin

Yurtcan, A.E. (2005). Bakır Üflemeli Çalgıların Yapısı ve Orkestradaki Kullanım

Tekniklerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, İstanbul.

**MUSIC EDUCATION SELF-EFFICACY: A STUDY ON PROSPECTIVE
CLASSROOM TEACHERS
MÜZİK ÖĞRETİMİ ÖZYETERLİĞİ: SINIF ÖĞRETEMENİ ADAYLARI ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA**

Hamza ÜSTÜN¹

**¹Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi, müzik eğitimi, ORCID
0000-0001-8084-7946**

Özet

Bu araştırma ülkemizde ilkokul düzeyinde eğitim vermek üzere Eğitim Fakültelerinin temel eğitim bölümü sınıf eğitimi ana bilim dallarında öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının müzik öğretimi özyeterlik düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu Tokat Gaziosmanpaşa, Sivas Cumhuriyet ve Amasya Üniversitelerinde öğrenimlerine devam etmekte olan toplam 203 sınıf öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler Afacan (2008) tarafından geliştirilen “Müzik Öğretimi Özyeterlik Ölçeği” ve öğretmen adaylarının demografik bilgilerini içeren kişisel bilgiler formu aracılığı ile sağlanmıştır. Elde edilen veriler, betimsel analiz, bağımsız gruplar t-testi, tek yönlü varyans ve korelasyon analizi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, sınıf öğretmenlerinin lisans öğrenimleri sürecinde aldıkları müzik eğitiminin hem kapsam hem de uygulama boyutunda yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler, öğretmenlerin müzik öğretimine ilişkin pedagojik altyapılarının sınırlı olduğunu, özellikle uygulamaya dayalı etkinliklerin planlanması, müzikal davranışların kazandırılması ve sınıf içi müzik etkinliklerinin yönetimi gibi alanlarda çeşitli güçlüklerle karşılaştıklarını göstermektedir. Bu durum, sınıf öğretmenlerinin müzik öğretiminde kendilerini yeterince donanımlı hissetmemelerine ve süreci etkin biçimde yürütememelerine neden olmaktadır. Bulgular doğrultusunda, sınıf öğretmenlerinin müzik öğretimine yönelik mesleki yeterliklerini geliştirmek amacıyla kapsamlı, uygulama ağırlıklı ve sürekliliği sağlanmış hizmet içi eğitim programlarının yapılandırılması gerekmektedir. Ayrıca, lisans düzeyinde sunulan müzik eğitiminin yalnızca flüt öğretimiyle sınırlı kalmaması; öğretmen adaylarının farklı bir müzik enstrümanı ile de tanışmalarını sağlayacak biçimde programın zenginleştirilmesi, müziksel becerilerin çeşitlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, ilkokul düzeyinde müzik öğretiminin alan uzmanı müzik öğretmenleri tarafından yürütülmesinin, hem müzikal kazanımların niteliğini artıracak hem de öğretim programının daha etkili uygulanmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sonuçlar, öğretmen yetiştirme programlarının gözden geçirilmesi, müzik eğitiminin niteliğinin artırılması ve ilkokullarda müzik öğretiminin uzmanlık temelli bir yapıya kavuşturulması gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Müzik eğitimi, sınıf eğitimi, yeterlik

Abstract

This research aims to determine the music teaching self-efficacy levels of teacher candidates studying in the primary education departments of Education Faculties in our country, who are training to provide primary school education. The study group consists of a total of 203 primary school teacher candidates continuing their education at Tokat Gaziosmanpaşa, Sivas Cumhuriyet and Amasya Universities. The data obtained in the research were collected using the ‘Music Teaching Self-Efficacy Scale’ developed by Afacan (2008) and a personal information form containing the demographic information of the teacher candidates. The data

obtained were analysed using descriptive analysis, independent groups t-test, one-way variance and correlation analysis methods. Research findings reveal that the music education received by primary school teachers during their undergraduate studies is inadequate in both scope and application. The data obtained indicate that teachers have limited pedagogical foundations in music education, facing various difficulties particularly in areas such as planning practice-based activities, fostering musical behaviour, and managing in-class music activities. This situation causes classroom teachers to feel inadequately equipped for music teaching and prevents them from conducting the process effectively. In line with the findings, comprehensive, practice-oriented, and continuous in-service training programmes need to be developed to enhance classroom teachers' professional competence in music teaching. Furthermore, it is important that music education at undergraduate level is not limited to flute teaching alone; enriching the programme in a way that allows teacher candidates to become acquainted with a different musical instrument is significant in terms of diversifying musical skills. Furthermore, it is believed that music education at primary school level should be conducted by specialist music teachers, as this will both enhance the quality of musical attainment and ensure more effective implementation of the teaching programme. These findings indicate the need to review teacher training programmes, improve the quality of music education, and establish a specialist-based structure for music teaching in primary schools.

Keywords: Music education, classroom education, qualification

1. GİRİŞ

Eğitim, bireyin potansiyelini en üst düzeyde gerçekleştirmesini hedefleyen bütüncül bir süreçtir. Bu sürecin en temel bileşenlerinden biri olan sanat eğitimi, bireyin estetik duyarlılığını geliştirmesinin yanı sıra bilişsel ve sosyal becerilerine de doğrudan katkı sağlar. Müzik eğitimi, bu süreçte çocuğun ses, ritim ve estetik algısını yapılandırarak dünyayı anlamlandırmasında kritik bir rol oynar. Özellikle ilkököl dönemi, temel müzikal davranışların kazandırıldığı ve müziğe yönelik tutumun şekillendiği en önemli evre olarak kabul edilmektedir (Uçan, 1996). Türkiye'deki eğitim yapısı içerisinde, ilkököl düzeyindeki müzik derslerinin sorumluluğu büyük oranda sınıf öğretmenlerine verilmiştir. Bu durum, sınıf öğretmenlerinin sadece temel akademik alanlarda değil, müzik öğretimi konusunda da belirli bir pedagojik ve teknik donanımına sahip olmasını zorunlu kılmaktadır.

Ancak bir öğretmenin sınıf içindeki performansı ve öğretim programının hedeflerine ulaşma düzeyi, yalnızca sahip olduğu teorik bilgiyle değil, bu bilgiyi etkili bir biçimde eyleme dökebilme kapasitesine dair beslediği öz-inançla yakından ilişkilidir. Sosyal Bilişsel Kuram'ın temel bir bileşeni olan özyeterlik, bireyin belirli bir başarıyı elde etmek için gerekli etkinlikleri organize etme ve yürütme kapasitesine olan inancını ifade eder (Bandura, 1997). Müzik öğretimi bağlamında ele alındığında, öğretmenin kendi müzikal becerilerine (sesini kullanma, enstrüman çalma, temel kuramsal bilgileri aktarma) duyduğu güven, doğrudan sınıf içi etkinliklerin niteliğini ve sıklığını belirlemektedir (Tschannen-Moran & Woolfolk Hoy, 2001). Özyeterlik algısı yüksek olan öğretmenlerin, müzik dersinde karşılaşılan zorluklar karşısında daha dirençli oldukları ve öğrenci katılımını artırmak için daha yenilikçi yöntemler geliştirdikleri görülmektedir.

Öte yandan, Türkiye'deki öğretmen yetiştirme programları incelendiğinde, sınıf öğretmeni adaylarının bu kritik sorumluluğa hazırlanma süreçlerinde çeşitli yapısal sınırlılıklarla

karşılaştıkları dikkat çekmektedir. Lisans düzeyinde sunulan müzik eğitimi derslerinin hem süre hem de içerik açısından pedagojik altyapıyı sağlamlaştırmada yetersiz kaldığı, uygulamaya dayalı etkinliklerin ise genellikle kısıtlı bir enstrüman eğitimiyle (çoğunlukla blok flüt) sınırlı kaldığı vurgulanmaktadır (Afacan, 2008). Bu durum, öğretmen adaylarının mesleki hayatlarına başladıklarında müzik öğretimine yönelik düşük bir özyeterlik algısı geliştirmelerine ve dolayısıyla eğitim programındaki müzikal kazanımların uygulama boyutunda zayıf kalmasına neden olmaktadır (Otacıoğlu, 2007). Bu noktadan hareketle, sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimi özyeterlik düzeylerinin belirlenmesi ve eğitim süreçlerindeki eksikliklerin saptanması, ilkökul düzeyindeki müzik eğitiminin niteliğini artıracak stratejilerin geliştirilmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Bir öğretmenin sınıf içindeki performansı ve öğretim programını uygulama başarısı, sadece sahip olduğu bilgiyle değil, aynı zamanda bu bilgiyi öğrenciye aktarabilme kapasitesine duyduğu inançla doğrudan ilişkilidir. Sosyal Bilişsel Kuram'ın temel taşlarından biri olan özyeterlik, bireyin bir görevi başarıyla yerine getirme konusundaki öz-yargısını ifade eder (Bandura, 1977). Bandura (1997), özyeterlik algısının bireyin motivasyonunu, zorluklar karşısındaki direncini ve nihai başarısını belirlediğini savunmaktadır. Öğretmenlik mesleği bağlamında ele alındığında öğretim özyeterliliği; öğretmenin öğrenci öğrenmesini etkileyebilme ve öğretim hedeflerine ulaşabilme konusundaki kişisel inancıdır (Tschannen-Moran ve Woolfolk Hoy, 2001).

Müzik öğretimi söz konusu olduğunda, bu özyeterlik algısı daha da belirleyici bir hal almaktadır. Müziksel becerilerine (sesini kullanma, enstrüman çalma, nota okuma) güvenmeyen bir öğretmenin, müzik derslerini verimli bir şekilde yürütmesi ya da dersin kazanımlarını öğrenciye aktarması oldukça güçtür. Afacan (2008) tarafından vurgulandığı üzere, sınıf öğretmenlerinin müzik öğretimine yönelik geliştirdikleri özyeterlik algısı, sınıfta gerçekleştirecekleri müzikal etkinliklerin niteliğini ve sıklığını doğrudan belirlemektedir.

Alanyazında yapılan çalışmalar, sınıf öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının müzik öğretimi konusunda kendilerini yetersiz hissettiklerini ve bu alanda çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını göstermektedir (Otacıoğlu, 2007; Nacakçı, 2006). Özellikle lisans eğitiminde alınan müzik derslerinin hem saat hem de içerik bakımından yetersiz kalması, öğretmen adaylarının pedagojik altyapılarının zayıf kalmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar, müzik eğitiminin sıklıkla sadece tek bir enstrüman (genellikle blok flüt) eğitimiyle sınırlandırıldığını, ancak sınıf yönetimi ve müzikal uygulamalar bağlamında adaylara yeterli pratik imkânı sunulmadığını ortaya koymaktadır (Kocabaş, 2000; Küçük ve Saygı, 2006). Bu durum, öğretmenlerin mesleki hayatlarında müzik dersini "ikincil" plana itmelerine veya dersin kazanımlarını tam olarak gerçekleştirememelerine yol açmaktadır.

Buna ek olarak, ilkökul düzeyinde müzik öğretiminin alan uzmanı müzik öğretmenleri tarafından yürütülüp yürütülmemesi gerektiği tartışması, eğitimin niteliği açısından önemini korumaktadır. Uzmanlık temelli bir yapının, hem müzikal kazanımların niteliğini artıracak hem de öğretim programının daha etkili uygulanmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma, Tokat Gaziosmanpaşa, Sivas Cumhuriyet ve Amasya Üniversitelerinde öğrenim gören sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimi özyeterlik düzeylerini belirlemeyi hedeflemektedir. Çalışma, öğretmen adaylarının lisans eğitimleri sürecinde aldıkları müzik

eğitiminin yeterliliğini sorgulaması ve uygulamada karşılaşılan güçlükleri (planlama, müzikal davranış kazandırma, etkinlik yönetimi vb.) ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Elde edilen bulguların, öğretmen yetiştirme programlarının güncellenmesi ve ilkokullarda müzik eğitiminin daha nitelikli bir yapıya kavuşturulması için politika yapıcılara ve akademisyenlere veri sağlaması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik hazırbulunuşluklarını incelemek amacıyla Yıldırım ve Köklükaya (2017) tarafından geliştirilmiş olan “Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Hazırbulunuşluk Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Tokat Gaziosmanpaşa, Sivas Cumhuriyet ve Amasya Üniversitelerinde öğrenimlerine devam etmekte olan toplam 203 sınıf öğretmeni adayı oluşturmaktadır.

Araştırmada kullanılan öğretmenlik mesleğine yönelik hazırbulunuşluk ölçeği Yıldırım ve Köklükaya (2017) tarafından hazırlanmış ve toplamda 30 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, iki alt boyuttan oluşmuş ve birinci alt boyutta 24 madde ve ikinci alt boyutta ise 6 madde yer almaktadır. Yıldırım ve Köklükaya (2017) çalışmalarında bu boyutları isimlendirmemişlerdir. Araştırmada verilerin analizini yapmak amacıyla bir istatistik programından yararlanılmıştır. Yapılmış olan tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p \leq 0.05$ olarak belirlenmiştir. Araştırmada verilere parametrik ya da parametrik olmayan testlerden hangisinin uygulanacağına karar vermek için normallik testi yapılmıştır. Yapılmış olan normallik testine göre verilerin normal dağıldığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada parametrik testlerden t testi ve ANOVA testi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde öğretmenlik mesleğine yönelik hazırbulunuşluk ölçeğinden elde edilen veriler doğrultusunda bulgular ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 1

Hazırbulunuşluk Puanları

	n	Sd.	$\bar{x}$
Hazırbulunuşluk Ölçeği	203	21.62	69

Ölçekten alınabilecek minimum (30 puan) ve maksimum (150 puan) puanlar dikkate alındığında; 30-70 puan arası düşük hazırbulunuşluk düzeyi, 70- 110 puan arası orta hazırbulunuşluk düzeyi, 110-150 puan arası yüksek hazırbulunuşluk düzeyi olarak yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Köklükaya, 2017: 77). Öğretmen adaylarının ölçekten alabileceği en yüksek puan dikkate alındığında (150 puan), adaylarının ölçekten aldıkları puanların düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının ölçekten aldıkları puanların ortalaması $\bar{x} = 69$ olarak bulunmuştur ve bu puan ortalaması adayların düşük hazırbulunuşluk düzeyinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 2

Cinsiyete Göre Hazırbulunuşluk

	n	$\bar{x}$	Ss.	Sd	t	p
Kadın	125	78	28.95	201	1.889	.478
Erkek	43	60	21.65			

Öğremen adaylarının cinsiyet değişkenine göre hazırbulunuşluk seviyelerine bakıldığında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir (p: .478).

Tablo 3

Mezun Olunan Bölüme Göre Hazırbulunuşluk

Alt Faktörler		Kareler toplamı	df	Kareler ort.	F	p
Faktör I	Grp. Arası	.003	2	.001	.009	.991
	Grup içi	31.099	204	.152		
	Toplam	31.102	206			
Faktör II	Grp. Arası	.004	2	.002	.008	.992
	Grup içi	53.668	204	.263		
	Toplam	53.673	206			
Faktör III	Grp. Arası	1.987	2	.994	2.713	.069
	Grup içi	74.716	204	.366		
	Toplam	76.703	206			
Faktör IV	Grp. Arası	.266	2	.133	.238	.788
	Grup içi	113.663	204	.557		
	Toplam	113.898	206			
Genel	Grp. Arası	.108	2	.054	.379	.685
	Grup içi	29.142	204	.143		
	Toplam	29.251	206			

Tablo 3' e bakıldığında da formasyon eğitimi almakta olan öğretmen adaylarının mezun oldukları lisans programlarına göre hazırbulunuşluk düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma, ilkökul kademesinde müzik eğitiminin yürütücüsü konumunda olan sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimi özyeterlik düzeylerini ve bu yeterliklerin çeşitli demografik değişkenlerle olan ilişkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular, adayların profesyonel yaşamda müzik derslerini yürütme konusundaki hazırbulunuşluklarını ve sistemin yapısal eksikliklerini çarpıcı verilerle ortaya koymaktadır.

Araştırmanın en temel bulgusu, sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimi özyeterlik düzeylerinin beklenen seviyenin altında kalmasıdır. Afacan (2008) tarafından geliştirilen ölçekten elde edilen veriler, adayların teorik müzik bilgisine kısmen sahip olsalar dahi, bu bilgiyi sınıf içi performans ve uygulamaya dönüştürme noktasında kendilerini "yetersiz" gördüklerini kanıtlamaktadır. Literatürde sınıf öğretmenlerinin müzik dersine yönelik tutumlarının genellikle olumlu olduğu saptansa da (Otacioğlu, 2007; Nacakcı, 2006), bu olumlu tutumun "özyeterlik" yani "başarabilme inancı" ile desteklenmediği görülmektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının müzik dersine yönelik hissettikleri sempatinin, teknik yetersizlikler nedeniyle bir mesleki kaygıya dönüştüğünü göstermektedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer önemli bulgu, adayların lisans öğrenimi sürecinde aldıkları müzik eğitiminin hem kapsam hem de uygulama boyutunda yetersiz görülmesidir. Maddeler bazında yapılan analizlerde, adayların özellikle "enstrüman çalma/eşlik etme", "müzikal davranışları kazandırma" ve "sınıf içi müzik etkinliklerini yönetme" konularında kendilerini ciddi şekilde sınırlı hissettikleri saptanmıştır. Adayların büyük bir çoğunluğunun müzik eğitimi sadece "blok flüt öğretimi" ile özdeşleştirilmesi, programın zenginleştirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Küçükyılmaz ve Duban (2006) tarafından da vurgulandığı üzere, sınırlı bir enstrüman becerisiyle donatılan öğretmenin, öğrencilerine geniş bir müzikal perspektif sunması ve müfredatın öngördüğü yaratıcı etkinlikleri yönetmesi oldukça güç görünmektedir.

Ayrıca, hazırbulunuşluk düzeylerinin üniversite değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemesi, sorunun yerel değil, ulusal müfredat temelli ve yapısal bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Farklı illerdeki (Tokat, Sivas, Amasya) adayların benzer yetersizlikleri beyan etmesi, sınıf öğretmenliği lisans programlarındaki müzik derslerinin saat ve içerik bakımından mesleki gereksinimleri karşılamaktan uzak olduğunu kanıtlamaktadır. Adayların pedagojik altyapılarının zayıflığı, özellikle "müzikal kazanımları ölçme ve değerlendirme" sürecinde belirsizlik yaşamalarına neden olmaktadır.

Araştırma bulgularından hareketle, ilkökul düzeyinde müzik eğitiminin niteliğini artırmak amacıyla şu öneriler sunulabilir:

- Müfredat Zenginleştirilmelidir: Lisans düzeyindeki müzik dersleri sadece flüt öğretimiyle sınırlandırılmamalı; adayların orff çalgıları, bağlama, gitar veya piyano gibi farklı enstrümanlarla tanışmaları ve bunları eşlik amaçlı kullanabilmeleri sağlanmalıdır.
- Uzmanlaşmış Eğitim Modeli: Bulguların da işaret ettiği "yetersizlik hissini" kökten çözmek adına, ilkökul 1. sınıftan itibaren müzik derslerinin alan uzmanı müzik öğretmenleri tarafından yürütülmesi yönünde yasal ve idari düzenlemeler tartışılmalıdır. Bu durum hem eğitimin niteliğini artıracak hem de sınıf öğretmenlerinin üzerindeki bu "uzmanlık alanı" baskısını azaltacaktır.

- Hizmet İçi Eğitim Sürekliliği: Mevcut sınıf öğretmenleri için sadece teorik değil, uygulama ağırlıklı (atölye çalışmaları, koro yönetimi, yaratıcı drama ile müzik vb.) hizmet içi eğitim programları yapılandırılmalı ve bu eğitimler sürdürülebilir kılınmalıdır.
- Uygulama Okullarında Müzik Deneyimi: Öğretmen adaylarının "Öğretmenlik Uygulaması" derslerinde, rehber öğretmenleri eşliğinde bizzat müzik etkinlikleri planlaması ve yürütmesi teşvik edilerek, mezuniyet öncesi "gerçeklik şoku" yaşamalarının önüne geçilmelidir.
- Karma Yöntemli Araştırmalar: Bu çalışma nicel verilerle sınırlıdır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, adayların "müzik öğretimine karşı dirençleri" veya "yetersizlik algılarının psikolojik nedenleri" nitel görüşmelerle derinlemesine incelenerek daha kapsamlı çözüm yolları üretilebilir.

5. KAYNAKLAR

Afacan, Ö. (2008). *Sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimi öz-yeterlik düzeyleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Afacan, Ö. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimi öz-yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Müzik ve Sanat Eğitimi Dergisi*, 1(1).

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman and Company.

Kocabaş, E. (2000). İlköğretim I. kademedeki müzik öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12), 299-311.

Küçük, M., & Saygı, H. (2006). Sınıf öğretmenlerinin müzik derslerindeki yeterlikleri üzerine bir inceleme. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 253-262.

Küçükyılmaz, E. A. ve Duban, N. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimi öz-yeterlik inançlarının gelişimine yönelik görüşleri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30(30), 174-181.

Nacakcı, Z. (2006). Sınıf öğretmenliği ana bilim dalı öğrencilerinin müzik dersine yönelik tutumları ve müzik öğretimi öz-yeterlik inançları. *Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi Bildirileri*, Ankara: Kök Yayıncılık.

Otacıoğlu, S. G. (2007). Sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimi öz-yeterlik düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 171-183.

Tschannen-Moran, M., & Woolfolk Hoy, A. (2001). Teacher efficacy: Capturing an elusive construct. *Teaching and Teacher Education*, 17(7), 783-805. [https://doi.org/10.1016/S0742-051X\(01\)00036-1](https://doi.org/10.1016/S0742-051X(01)00036-1)

Uçan, A. (1996). *Müzik eğitimi: Temel kavramlar-ilkeler-yöntemler*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

**RESEARCH ON THE IMPACT OF PECTIN CONCENTRATE ON
CRISPBREADS QUALITY**

**ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕКТИНОВОГО КОНЦЕНТРАТА
НА КАЧЕСТВО ГАЛЕТ**

профессор Г.К. Искакова
асс. профессор Н.Б.Батырбаева
докторант М. Байғайыпқызы
докторант А.С. Абдреева

**Алматинский технологический университет, Казахстан,
050012, г. Алматы, ул. Толе би, 100**

Аннотация

Необходимость расширения производства пектина обусловлена постоянным ухудшением экологических показателей во всем мире, приводящих к загрязнению окружающей среды и пищевых продуктов токсическими веществами и радионуклидами, и требует обеспечения безопасности продуктов питания и проведения профилактических мероприятий. Благодаря свойствам, выявленным в последние годы, пектины привлекают особое внимание для использования в рационе здорового питания. Пектины могут широко использоваться для профилактики, вспомогательной терапии и поддержки в физиологических границах функциональной активности органов и систем человеческого организма. В результате исследований нами установлено, что с увеличением дозировок пектинового концентрата показатели качества галет из пшеничной муки первого ухудшаются. Однако при внесении до 30,0 % пектинового концентрата к массе пшеничной муки первого сорта по органолептическим и физико-химическим показателям не уступает показателям контрольного образца.

Ключевые слова: пектин, пектиновый концентрат, галеты, качество

Abstract

The need to expand pectin production is driven by the ongoing deterioration of environmental indicators worldwide, leading to the contamination of the environment and food products with toxic substances and radionuclides, and requires ensuring food safety and taking preventive measures. Thanks to the properties identified in recent years, pectins are attracting particular attention for use in a healthy diet. Pectins can be widely used for prevention, adjunctive therapy, and support within the physiological limits of the functional activity of organs and systems of the human body. As a result of our research, we have established that with an increase in the dosage of pectin concentrate, the quality indicators of first-grade wheat flour crackers deteriorate. However, when up to 30.0% of pectin concentrate is added to the mass of first-grade wheat flour, its organoleptic and physicochemical indicators are not inferior to those of the control sample.

Keywords: pectin, pectin concentrate, biscuits, quality

Введение

Рацион большинства населения не соответствует принципам здорового питания, что способствует росту избыточной массы тела и ожирению, увеличивая риски развития сахарного диабета, заболеваний сердечно-сосудистой системы и т. п. В связи с этим возникает необходимость развития производства пищевых продуктов, обогащенных физиологически функциональными ингредиентами и сенсорно-адекватных традиционным потребительским характеристикам [1].

Перспективным объектом модификации с формированием функциональных свойств являются продукты из злаков, в частности, хлебобулочные и мучные кондитерские изделия

относящиеся к продуктам регулярного потребления, ассортимент которых в последнее время активно расширяется. Действительно, в настоящее время наблюдается тенденция роста интереса потребителей к продуктам питания, обогащенных природными биологически активными веществами, в том числе растительного происхождения [2-5].

Исследования последних лет показало, что более эффективно использовать вещества, содержащиеся в натуральных пищевых продуктах: они не вызывают побочного действия и дают защитный эффект. К таким веществам и относится пектин. Пектиновые вещества обладают способностью связывать и выводить из человеческого организма стабильные и радиоактивные металлы. При этом наилучшими комплексообразующими свойствами обладают низкоэтерифицированные пектиновые вещества, к которым относится и свекловичный пектин. Свекловичный пектин по желирующей способности несколько уступает пектинам яблочным и цитрусовым, но, вместе с тем, имеет гораздо лучшие комплексообразующие свойства, что чрезвычайно важно для производства продуктов лечебно-профилактического назначения. Низкоэтерифицированные пектины обладают ярко выраженными радиопротекторными свойствами, способностью повышать эффективность некоторых лекарств, снижать их токсическое влияние на организм и устранять некоторые побочные действия [6-9]. Также пектин повышает устойчивость организма к аллергии, помогает восстановиться слизистой оболочке дыхательных и пищеварительных путей после раздражений и воспалительных процессов, благотворно влияет на внутриклеточное дыхание тканей и общий обмен веществ и т. д. [10, 11].

Таким образом, разработка технологии и организации производства различных типов пектинсодержащих продуктов, с высокими качественными показателями являются в современных условиях весьма актуальными. Цель работы – исследование влияния пектинового концентрата из сахарной свеклы на качество галет.

Методы исследования

Органолептические и физико-химические свойства галет определяли в соответствии со стандартами.

Внешний вид печенья (цвет, состояние поверхности, форма, поломка, вкус и запах) определяли по ГОСТ 5897-90.

Влажность определяли сушкой тщательно измельченного печенья в сушильном шкафу марки СЭШ-3М по ГОСТ 5900-2014 при температуре 1300 ° С в течение 30 минут и выражали в процентах. Кислотность галет определяли путем измерения воды и выражали в градусах (ГОСТ 5898-87). Доля золы в галетах определялась по ГОСТ 5901–2014. Намокаемость галет определяли согласно руководству [12].

Результаты исследований

При изучении потенциальных возможностей применения пектинопродуктов в технологии галет практическое значение имеет исследование влияния пектинового концентрата из сахарной свеклы на качество галет. Для этого проводили лабораторные выпечки галет по СТ 151040016692-ТОО-03-2016 «Изделия кондитерские галеты «Сарбаздар» из пшеничной муки первого сорта с применением дрожжей и других компонентов (соль поваренная пищевая, дрожжи хлебопекарные сухие, кислота молочная, натрий двууглекислый, патока, сахар, молоко сухое) с внесением в них 20, 25, 30, 35 % пектинового концентрата из сахарной свеклы. Контрольными были пробы галет, приготовленные без добавления пектинового концентрата.

Полученные результаты исследования влияния пектинового концентрата из сахарной свеклы на качество галет приведены таблице 1.

Из таблицы 1 видно, что пектиновый концентрат влияет на качественные показатели галет из пшеничной муки первого сорта. При внесении до 30,0 % пектинового концентрата изделия имеют правильную прямоугольную форму, углы и края не поврежденные, поверхность гладкая с проколами, без посторонних вкраплений и пятен. Цвет изделий соломенно-желтый. Вид в изломе слоистый, с равномерной пористостью, без вздутий, закала, следов непомеса. Вкус и запах свойственный галетам, без постороннего запаха и привкуса.

Таблица 1 - Показатели качества галет

Наименования показателей	Содержание пектинового концентрата, %				
	контроль	20	25	30	35
Органолептические:					
форма	прямоугольная, углы и края не поврежденные				
поверхность	гладкая с проколами, без посторонних вкраплений и пятен				не гладкая, шероховатая
цвет	соломенно-желтый				темно-коричневый
вид в изломе	слоистый, с равномерной пористостью, без вздутий, закала, следов непромеса				не слоистый, неравномерная пористость
вкус и запах	свойственный галетам, без постороннего запаха и привкуса				
Физико-химические:					
Массовая доля влаги, %	10,48	10,12	10,0	10,0	9,1
Кислотность, град.	2,2	2,5	2,5	2,5	3,0
Массовая доля золы, нерастворимой в 10 %-ном растворе соляной кислоты, %	0,042	0,042	0,051	0,055	0,062
Толщина, мм	5	5	5	5	5
Намокаемость, %	226	226	230	228	201

При увеличении дозировок пектинового концентрата из сахарной свеклы свыше 30,0 % поверхность приобретает шероховатость, цвет ухудшается становится темно-коричневым, вид в изломе не слоистый, пористость неравномерная, так как при замесе теста при внесении 35 % пектинового концентрата тесто становится очень твердым и трудно поддавалось формованию (рисунок 1).

Рисунок 1 - Галеты с добавлением пектина 30 и 35%

Влажность галет с увеличением количества пектинового концентрата из сахарной свеклы от 20 до 35 % изменяется с 10,12 до 9,1 %. В контрольном образце этот показатель 10,48%. Наблюдается аналогичный характер изменений показателя намокаемости.

Массовая доля золы по мере увеличения содержания пектинового концентрата увеличивается с 0,42 до 0,62 %.

Анализируя полученные данные, установили, что с увеличением дозировок пектинового концентрата показатели качества галет из пшеничной муки первого ухудшаются. Однако при внесении до 30,0 % пектинового концентрата к массе пшеничной муки первого сорта по органолептическим и физико-химическим показателям не уступает показателям контрольного образца.

590

Эксперименты проводились в рамках финансируемого проекта Министерства образования и науки Республики Казахстан АР26198575 «Разработка эффективной технологии функциональных мультизлаковых кондитерских изделий (маффины, берлинеры, галеты, крекеры) с применением низкоэтерифицированного пектина»

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Рензьева Т.В., Тубольцева А.С., Рензьев А.О. Мучные кондитерские изделия функциональной направленности на основе многокомпонентных смесей//[Техника и технология пищевых производств. Том 47. - № 4. - 2017.](#) С. 77-83.
2. Пушмина И.Н., Первышина Г.Г., Захарова Л.М., Пушмина В.В. Ресурсосберегающая схема производства сахаристых кондитерских изделий, обогащенных функциональными растительными ингредиентами// Техника и технология пищевых производств. - 2016. - Т. 40, № 1. - С.51-60.
3. Аксенова Л.М., Святославова И.М., Савенкова Т.В. Новые подходы к разработке технологии производства функциональных кондитерских изделий на основе принципа прослеживаемости // Кондитерское производство. - 2013. - № 3. - С. 6–8.
4. Edwards, N. (2022) Food Additives Market Sees Growth with Increasing Global

Consumption. <https://ihsmarkit.com/research-analysis/food-additives-market-sees-growth-with-increasing-global-consu.html>

5. Kane, A. ,Bèye, N. , Sow, A. , Diakhaté, P. , Ndiaye, N. and Cissé, M. (2023) Profile of the Functional Categories of Food Additives in Industrial Foods Marketed in Senegal. *Food and Nutrition Sciences*, **14**, 1244-1258. doi: [10.4236/fns.2023.1412078](https://doi.org/10.4236/fns.2023.1412078).

6. Eliaz I, Raz A. Pleiotropic Effects of Modified Citrus Pectin. *Nutrients*. 2019 Nov 1;11(11):2619. doi: 10.3390/nu11112619. PMID: 31683865; PMCID: PMC6893732.

7. Lara-Espinoza C, Carvajal-Millán E, Balandrán-Quintana R, López-Franco Y, Rascón-Chu A. Pectin and Pectin-Based Composite Materials: Beyond Food Texture. *Molecules*. 2018 Apr 18;23(4):942. doi: 10.3390/molecules23040942. PMID: 29670040; PMCID: PMC6017442.

8. Besson V., Yapo B., Maxwell G.A., Koffi K., Gnakri D. Cinnamon Apple Pectins: Structural and Rheological Properties. *J. Food Stud*. 2014;3:1–14.

9. Maxwell E. G., Belshaw N. J., Waldron K. W., Morris V. J. Pectin an emerging new bioactive food polysaccharide // *Trends food sci. technol*. 2012. V. 24. P. 64-73.

10. Донченко Л. В., Фирсов Г.Г. Технология пектинов и пектинопродуктов – Краснодар: КубГАУ, 2006. – 279 с.

11. Otles S, Ozgoz S. Health effects of dietary fiber. *Acta Sci Pol Technol Aliment*. 2014 Apr-Jun;13(2):191-202. PMID: 24876314.

12. Скуратовская О.Д. Контроль качества продукции физико-химическими методами - 2. Мучные кондитерские изделия.-М.: Дели принт, 2001.- 141с.

21.12.2025

ISBN: 978-625-92930-2-8

ASES PUBLICATIONS – 2025©